

JAC. AUGUSTI
THUANI
HISTORIARUM
SUI TEMPORIS

TOMUS SEXTUS.

LIB. CXXIV. —— CXXXVIII.
CIƆIƆC. —— CIƆIƆCVII.

ITEM

NIC. RIGALTII De rebus Galliae Lib. III.
CIƆIƆCVII. —— CIƆIƆCX.
HENRICUS IV.

LONDINI
Excudi curavit SAMUEL BUCKLEY
MDCCXXXIII.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER CENTESIMUS VICESIMUS QUARTUS.

EPITOME.

SAECULARIS annus Romae magna frequentia celebratur. Henricus Barrensis dux Romam profectus, ut absolutionem contracti cum Katharina regis sorore matrimonii, a pontifice obtineret. II. *Obitus cardinalium Georgii Ratzivilii, Laur. Prioli, Inici Davali Arragonii, Lud. Madrucii, Petri Dezae, And. Austrii.* III. *In Belgio miles perniciose tumultuatur. Wachtendonca trans Rhenum cum arce a Mauritio capta. Novesium irrito conatu tentatum. Colloquium inter Elisabetham et Archiduces de pace propositum nullo successu.* IV. *Caroli Breauteii infelix cum Silvae-ducis praesidiariis congressus.* V. *Mauritius Crepacordium capit. Ad Santandreanam munitionem posita castra* VII *Kal. Apr. et* VIII *Eid. Maias deditio facta. Rursus tentatum cum Ordinibus colloquium nullo successu. Circa Limburgum tumultuatur miles. Mauritius classem in Zelandia instruit, ut Ostendae, quam Albertum obsessurum sciebat, subveniret. Philippina munitio deditur. Frustra Brugenses solicitati. Mauritianae naves a Spinolae triremibus superatae. Munitiones ab Hispanis circa Ostendam structae. Albertina dedita Mauritio.* VI. *Albertus cum Isabella Gandavum venit. Ad Neoportum a Mauritio posita castra. Snaskerka et Audenburgum Alberto deduntur. Inter Albertinos et Nassauvianos acriter pugnatum. Cruenta de Hispanis victoria.* VII. *A Neoportus obsidione* IX *Kal. Sextil. discessum, ac postridie Claud. Burlota ictu scloppeti in capite accepto occubuit. Discessu Mauritii munitiones circa*

Oſtendam ſtructae novo praeſidio firmatae et luſtratus exercitus. Ambroſius Landrianus Bruxellis ex morbo deceſſit. A Batavis in Scaldis aeſtuario Albertini male accepti. Aemilia Meurſiae comitiſſa decedit, et Mauritium in comitatu heredem inſtituit. VIII. *Navigatio Batavarum navium in Indiam Orientalem ante triennium ſuſcepta. Cerne inſula, ſeu Mauritia, et ejus deſcriptio. Javae et in ea Tubani civitatis ac Moluccarum luſtratio. Aſcenſionis inſula in itinere luſtrata.* IX. *Jacobo Scotorum regi a Joanne et Alexandro Ruvenis fratribus Gauriae comitibus paricidiali audacia, theſauri ſpe facta, illuditur. De iis ut paricidis ſupplicium ſumptum.* X. *In Pannonia Pappenſium praeſidiariorum defectione magna clades accepta. A Schuartzenburgo praeſidiarii male mulctantur, variis et exquiſitis ſuppliciis excarnificati.* XI. *Caniſa a numeroſo Turcorum exercitu obſeſſa. Mercurianus obſeſſis ſuppetias laturus aciem contra inſtruit, ſed, Turcis vallo ſe tenentibus, et intercluſa undique annona, ad extremum recedit. Hujus diſceſſu infracti praeſidiarii Paradiſium praefectum ad deditionem compellunt.* XII. *Michael Walachus contra Sigiſmundum Bathorium quaſi Caeſaris auſpiciis ducit, et conſerta diu ambigua pugna caedit, et Moldaviae magnam partem in poteſtatem redigit.* XIII. *Baſtae inſtigatu Caeſar ei tandem imperium abrogat.* XIV. *In Stiria Graecii Auguſtanae confeſſionis ſociis libertas conveniendi omnino adempta.*

EX AUCTORIBUS,

Caeſare Campana, Joanne Parvo, Batavorum navigationibus, Cornelio Tacito, Relatione Gaurianae conjurationis a Jacobo Scotorum rege publicata, Hungaricis relationibus, Actis in Stiria publicatis.

LIBER

LIBER CENTESIMUS VICESIMUS QUARTUS.

[a]AECULARIS hic vere annus, nec tamen is, in quo populus olim convenire jubebatur ad spectacula, quae nec spectavit quisquam nec spectaturus est, qualis a Bonifacio VIII ante CCC annos institutus est; sed melius sabbatici exemplo ad L primum annos a Clemente VI, deinde a Sixto IV, ut saepius rediret, ad XXV contractus, a Clemente VIII magna omnium nationum exspectatione ac frequentia celebratus fuit. Kal. Jan. aperta Sancta Porta malleo aureo, insigni cardinalium, praesulum, oratorum principum, Italiae procerum ac populorum comitatu ac concursu. Tum loca sacra toto anno ad expiationem peccatorum lustrata; quosdam etiam Protestanteis principes ex ultima Germania celebritas excivit, qui mutato habitu, urbis hoc anno ornatum, et populorum undique confluentium frequentiam admirati sunt; in iisque Fridericus Wirtembergicus memoratur. Henricus [b] Barrensium dux, Lotaringiae ducis filius, eo quoque profectus est, ut absolutionem contracti cum Catharina regis sorore sectaria labe infecta matrimonii a pontifice in arcano peteret, ac deinceps cum ea consuescendi ad liberos suscipiendos libertatem ab eo obtineret. Nam morsu conscientiae, ita a Jesuitis instructus, attineri se dicebat, et longo jam tempore ob id ab ea secubuerat. Utrumque facile regii oratoris accedentibus precibus impetravit, votique compos domum reversus pristinam cum uxore, quam alioqui summe diligebat, consuetudinem repetiit. Rex sub id Carolum [c] Neovillum Allincurium Villaregii filium ad pontificem legavit, ut gratias pro sententia in matrimonii sui causa lata ageret, et de nova uxore ducenda ipsum consuleret. Mutua gratulatione exceptus et auditus est; et cum placere consilium de Maria Francisci magni Etruriae ducis defuncti filia ostendisset pontifex, datum postea a rege [d] Sillerio oratori suo negotium, ut Florentiam profectus ea de re cum Ferdinando patruo ageret. Dum Romae esset Allincurius, Neapolis prorex Henricus Gusmanus [e] Olivarae comes insigni pompa cum uxore ac liberis ad urbem venit, tum ut anni expiatorii indulgentiis coram majore cum fructu participaret, tum ut pensionis annuae VIIICIↃ unciarum auri pro regno Neapolitano praestationi praesens majorem dignationem conciliaret.

CIƆIƆC. HENRICUS IV.

II. UT laetus et saeculari festivitate et hominum concursu, sic procerum aulae Romanae mortibus tristis hic annus fuit. Nam nusquam plures cardinales eodem anno mortui. Initium a Georgio Ratzivilio factum Nicolai Olicae ducis filio, viri de nomine Polono optime meriti ob adjunctam Livoniam et sedatas in ea provincia assiduas dissensiones, sicuti locis suis demonstravimus; qui quam Protestantium doctrinae addictus fuit, eamque, quantum in se erat, in Lithuania sua propagavit, tam filios majorum religionis retinentes habuit. Georgius autem episcopus Cracoviensis a Gregorio XIII in collegium cardinalium cooptatus, hoc anno ineunte Romae ad Deum migravit. Eodem mense postridie Kal. Jan. Laurentius [f] Priulus variis apud Franciscum magnum Etruriae ducem, Philippum II Hispaniarum regem, Henricum III, nec non apud Gregorium XIII, legationibus summa cum prudentiae laude pro serenissima republica defunctus, postea Venetorum

INTERPR. [a] *Jubilé.* [b] *de Bar.* [c] *de Neufville S^t d'Allincour.* [d] *Brulart Sr de Sillery.* [e] *Olivarez.* [f] *Priuli.*

CIↃ IↃ C. HENRICUS IV.

Venetorum patriarcha, mox cardinalis a Clemente VIII creatus, in patria placide in Deum obdormivit. Mense sequenti [a] Inicus Avalus Arragonius Vastii marchionis filius a Pio IV cardinalis diaconus creatus, et postea episcopus [b] Portuensis, XI Kal. Mart. Romae obiit; ut et Apr. proximo Ludovicus [c] Madrucius episcopus Tusculanus, cum prius episcopatui Tridentino renunciasset, strenuus Philippicarum rerum in illa aula propugnator, ad S. Onufrii sepultus. Demum Petrus Deza Hispaniae suae protector, et episcopus [d] Albanus XI Kal. Sept. obiit, ad S. Laurentii in Lucina depositus; et inde in Hispaniam transferendus. Annum clausit Andreas [e] Austrius Constantiae episcopus cardinalis, qui nuper summa Belgii praefectura per Alberti gentilis absentiam magna prudentiae et moderationis cum laude defunctus, cum ad participandam anni propitiatorii gratiam Romam profectus esset, subito morbo correptus pridie Eid. Dec. vitam cum morte commutavit.

III. LAETITIAM et publicam imminuit tristis rerum Philippicarum in Belgio successus; pro quo supplicationes Romae factae fuerant, quod bellum non tam adversus rebelleis, quam sectarios, ab Hispanis susceptum jactaretur. Principium a tumultu praesidiariorum [f] Crepacordii et novae in insula Bommelensi ab Andrea cardinali extructae munitionis fuit; qui in loco frigore, ventis, pluviis, et omnium rerum penuria, damnato quasi expositi, stipendio deficiente disciplinam nullam servabant: jamque late exemplum serpebat, [g] Hamontianis, qui superiore anno rebellaverant, ceteris animos facientibus. Exemplo exemplum revincendum censebat Mendoza, et severitate in contumaces vindicandum, et III tormenta [h] Trajecto ad Mosam, et bis mille [i] Sequanos nuper a Marco Ria Varamboni marchione conductos, cum aliquot Germanis et Belgis selectis, quibus nihil debebatur, iis opponendos. Sed dux suscipiendae expeditioni defuit, plerisque dissimulatione potius, quam exacta disciplina, malum coercendum hoc rerum statu existimantibus, et exemplum exitiale ad [k] Sichemum successus inter Italos et Hispanos in memoriam revocantibus. Itaque omissum seditiosos oppugnandi consilium, qui jam ad bis mille pedites et CIↃ equites excreverant. Inde occasionem oblatam, et quod frigus hieme illa intensissimum esset, congelatis alte fluminibus, minime sibi e manibus eripi passus est Mauritius ad omnes casus intentus. Itaque exeunte Januario CCC delectos trans Rhenum mittit, qui [l] Wachtendoneam oppidum, quod a Friderici Bergensis comitis praesidio tenebatur, astu interciperent. Per fossam glacie concretam facile fuit enitentibus pomoerium superare, stationibus ad strepitum se minime commoventibus; quippe quae crederent Hispanos esse, qui haud hinc longe juxta Stralenam consederant. In arce loci dominus erat Jo. [m] Gelenius cum XXX circiter defensoribus, qui capto oppido statim ad Hermannum [n] Bergensem Friderici fratrem, qui Ruremondae erat, misso rei nuncio, antequam hostis vireis colligeret, subveniri sibi petiit. Sed superveniente Ludovico Nassovio cum bis mille peditibus et toto equitatu, cui praeerat, speratae Hermanni suppetiae frustra fuere; et capta arce, cum nihilominus ad interius propugnaculum Gelenius cum uxore et familia se contraxisset, et ad defensionem se paratum ostenderet, tandem vi a victore facta in potestatem Nassovii venit. Vix Hispani, qui in proximo erant, periculum evaserunt, qui omnibus locis circa infestis vix per [o] Sicambros incedentes Trajectum Mosae pervenerunt. Eodem tempore [p] Novesium irrito conatu a Mauritianis tentatum. Interea Albertus et Isabella infans cum Mendoza, [q] Aumalio, Arausionensi, Antuerpia digressi

INTERPR. [a] *Inigo Davalos d'Arragona, fils du Marquis del Guasto.* [b] *Eveque d'Ostia.* [c] *Madrucci eveque de Frescati.* [d] *d'Alba.* [e] *Cardinal d'Austria eveque de Constance.* [f] *Forts de Crevecoeur & de S. André.* [g] *Les mutinez qui avoient surpris Hamont au Liege, & y estoient.* [h] *Maestricht.* [i] *Francs-Comtois.* [k] *Sichenen.* [l] *Wachtendonck.* [m] *De Ghelen.* [n] *Comte Vanden Berghe.* [o] *Gueldre.* [p] *Nuys.* [q] *le duc d'Aumale, & Philippe Guillaume prince d'Orange.*

digressi in Flandriam descenderant, et [a] Gandavi perhonorifice accepti Kal. Feb. Caesareos oratores, Carolo [b] Nutzelio verba faciente, audiverunt. Post gratulationes solemneis pro felici ex Hispania reditu, [c] Berkae Rhenanae, quae ad Coloniensis septemviri ditionem pertinet, et ab Hispanis tenebatur, restitutio cum peteretur, Albertus actis Caesari fratri gratiis de restitutione se excusavit, facileque tenuit, cum Batavi se ab omni reconciliatione alienos ostenderent, cujus procurandae ergo praecipue illi venerant, ut restitutio in aliud tempus differretur. Gandavo, [d] Tornacum, Insulam, ac postremo Regiacum Atrebatum, et Cameraeum, cum toto aulico comitatu ad dicendum et accipiendum civitatum jusjurandum itum, grassante ubique militum tumultuantium malo. Ex novorum principum in Belgium adventus occasione de pace inter Anglos et Archiduces negotium retractatum est, et ab Elisabetha [e] Edmondus ad regem, ut se medium interponeret, missus, et inde ad Archiduces transire jussus. [f] Verichenus vicissim ab illis legatus; cumque de colloquio [g] Bononiae in terra Francia celebrando convenisset, missis ab utraque parte delegatis ab archiduce Baltazare [h] Zunica et Ferdinando Carillo obortis difficultatibus nihil agi potuit.

CIƆIƆC. HENRICUS IV.

IV. Sub id res intervenit et casu detrimentosa et omine tristis. Carolus [i] Breauteius in Caletis praenobili familia adolescens, ad ferociam strenuus, cum pacis pertaesus in Belgium Ordinibus militaturus cum ala equitum Gallorum se contulisset, ex ea occasione memorabilis duelli fortunam tentavit. [k] Jacobo vicario ejus a [l] Silvae-ducis, cui Antonius [m] Schettus Grobbenduncanus praeerat, praesidiariis capto, et de pretio pro libertate sua Breauteium appellante; rescriptum est ab ipso, dolere Gallis, quod homines nullo pacto cum suis comparandi hanc de ipsis victoriam reportassent; se paratum cum duplo majore numero eorum certare, de victoria tam certum, quam cupide occasionem, si quando se in manus dabit, rei gerendae capturum. Literae a Breauteio subscriptae cum ad Grobbenduncanum, antequam Jacobo redderentur, ut fit, allatae essent, iis reseratis ac lectis, cum contumeliam tantam non ferret, protinus ad Breauteium remittit, et conditionem non XL cum XX, sed pari numero, certandi accipit, locumque et diem condicit. Vix ab utriusque partis primariis ducibus impetratum, ut pugnandi copia fieret. Mauritius maxime rem dissuadebat, non convenire dictitans, tali dignitate juvenem, cujus virtus alia potiore fortuna inclarescere poterat, cum ignobilibus ac gregariis militibus, imo cum perfidis, et qui Fani [n] Gertrudis ante XII annos prodendi auctores fuerant, vitae periculum facere. Ii erant Gerardus et Antonius Abrahami fratres [o] Lekerbitkeni vulgo dicti. Breauteius petebat, ut Grobbenduncanus ipse in partem certaminis veniret; verum ille se hac ratione excusavit, quod diceret, sibi liberum non esse, praecipuam Brabantiae urbem, cui cum summo imperio praeesset, injussu Archiducum deserere. Quod in ipso erat, hortatus suos ad rem fortiter pro decore Belgici nominis gerendam, cujus Deus illa die eos vindices esse voluerat, Non. Feb. emittit. Breauteius Fano Gertrudis, ubi hiemaverat, medio itinere consedit, adversarios opperiens; qui ubi in conspectum venere, cum ipse et Gerardus ex insignibus se agnovissent, admissis equis concurrunt, et prima scloppetorum displosione sternitur Gerardus, et mox Antonius frater cum duobus aliis: suffossus et Breauteii equus; sed alio conscenso ad pugnam subito redit. Dispar sociorum cum Belgis congressus fuit, in quo plures

INTERPR. [a] *Gand.* [b] *Nutzel.* [c] *Rhinberck.* [d] *Tournay, Lille, Arras & Cambray.* [e] *Edmonds.* [f] *l'Audiencier Verreicken.* [g] *Boulogne.* [h] *de Zuniga & de Carillo.* [i] *de Breauté du pays de Caux en Normandie.* [k] *Jacques Devisé.* [l] *Boisleduc.* [m] *Schetz Sr de Grobbendonck.* [n] *Gertruydenberg.* [o] *Lekerbitken*, Put. *Leckerbeetgen*, Met.

CIƆIƆC. HENRICUS IV. plures Galli cecidere, equis fere occisis; tandemque Breauteius suffosso uno et altero equo in pedes lapsus, post obstinatum certamen a suis deseritur; graviter et ipse vulneratus. Post pugnam confectam capto vitam ademptam a victoribus prodidere Hispani: quod inter eos convenisset, ut ad alterutrius partis internecionem sine spe gratiae pugnaretur. Qui res eas Ordinum partibus addicti scripsere, aliter rem memorant; literas, quas a Breauteio scriptas dixi, minime certamini ab initio causam dedisse, sed Breauteii verbis maligne ac falso ad Belgas delatis provocationem a Grobbenduncano factam; cumque victores Silvam-ducis cum Breauteio captivo ac pretium pacto redirent, eum Gerardo et Antonio non comparentibus de illis socios interrogasse, cognitoque fratres in pugna cecidisse, irato vultu quaesiisse, Ecquid pluris Breauteii pecuniam, quam fortissimorum virorum sanguinem ab ipsis ultionem deposcentium facerent? ad quae verba pudore confusos milites Breauteium multis ictibus in Grobbenduncani conspectu confecisse. Galli in eo certamine XIII, Belgae V occubuerunt: et inclinata primum ad Gallos victoria mox mutavit, et Breauteium, alternante vices fortuna, a suis desertum pariter deseruit. Is Nicolai [a] Harlaei Sancii a nobis saepius commemorati filiam in uxorem duxerat, forma aeque ac moribus praestantem foeminam, ex eaque filium superstitem amplissimorum bonorum heredem reliquit. Porro illa vix vigesimum annum tunc egressa, cum multi illam ambirent, accedente ad moerorem ex viri fato conceptum, humanarum curarum taedio, solitariam vitam amplexa est, et in [b] Teresiarum nuper apud nos Lutetiae institutarum coenobio, quibus et grandem pecuniam ex dotalibus bonis erogavit, votum emisit. In motu perseverabant [c] Hamontiani, ad quos placandos missus Claudius [d] Burlota cum frustra fuisset, tandem XV Kal. Apr. cum iis transactum est, conventumque ut XIII mensium stipendia pedes, duplum eques acciperent, et quousque praesenti pecunia numerata esset, a [e 1] Quixada tribuno [f] Diestam in praesidium deducerentur.

V. AT Mauritius, qui pecuniae penuria in castris Albertinis laborari praecipue sciret, idque novis in dies motibus occasionem praebere, haud sibi defuit, coactumque quam citissime potuit, exercitum [g] Dordraci CC navibus imponit; et adverso Mosa ad [h] Crepacordium munitionem superiore anno a Mendoza captam, in qua praesidiarios tumultuare intellexerat, contendit. Dum in itinere est, CCCC [i] Sequanos auxiliareis a Mendoza missos caedit; quo ex casu tam male animati praesidiarii occasionem cepere deditionis faciendae. Loci potens citra sanguinem Mauritius successum urget, et ad [k] Santandreanam munitionem inexpugnabilem alioqui crediram, in qua miles grassante ubique seditionis exemplo haud paulo melius animatus erat, VII Kal. Apr. castra ponit, constructis hinc inde summa arte ad [l] Mosam et Wahalim compluribus [m] propugnaculis, quorum VII ad [n] Hesselum vicum constructa de VII planetarum nominibus appellata sunt; et canali recto excavato, qui in Wahalim influens naveis per flumen in castra venienteis ab infesta obsessorum displosione defendebat, cui propterea [o] Cruci S. Andreae nomen impositum. Apertus etiam pluribus locis agger aqua immissa; ita ut ab ea parte Brabantiae auxilia summitti non possent. His peragendis totus Aprilis insumptus, tantaque aquarum diluvio fuit, ut obsessis obsidentibusque aeque noceret: nam vallum terra ubique restagnante duci non poterat. Itaque infesta utrinque tormentorum displosione tantum res gesta, donec aquis recedentibus et sole solum indurante excavari terra coepit, et agger

INTERPR. [a] *De Harlay Sancy.* [b] *Carmelites.* [c] *les mutinez de Hamont.* [d] *la Bourlote.* [e] *Texeda.* [f] *Diest.* [g] *Dort.* [h] *Crevecœur.* [i] *Francs-Comtois.* [k] *Fort S. André.* [l] *la Meuse & le Wahal.* [m] *Redoutes.* [n] *Hessel.* [o] *la Croix S. André.*

NOT. [1] *Texeda.* Il est ainsi nommé par Meteren & Campana, desquels M. de Thou s'est servi en ce lieu, & personne ne l'appelle Quixada. *Put.*

agger ſtrui ad eam partem, quae [a] Roſſemium et Hervaerdenam ſpectat, et propius ducto eo obſeſſi ad colloquium invitati. IV et III Non. Maias introducti [b] Uctenbrochius Ultrajectinae legionis tribunus, et Jo. [c] Aa itidem tribunus: ſed ſigno ex [d] Silva-ducis dato, quaſi ſuppetiae propediem mittendae eſſent, colloquium aliquot dies intermiſſum. Interim promoto vallo, cum nulla auxiliorum promiſſorum ſpes relinqueretur, tandem delegati ab iis ad [e] Mauritium, qui [f] Alemi erat, miſſi, pro debitis ſtipendiis, CXXVCIƆ florenorum ab Ordinibus promiſſa, quibus acceptis locum dedituri eſſent, certis legibus; inter quas praecipua erat, ne quid illis propterea, quaſi munitionem pecunia accepta hoſti prodidiſſent, improperari poſſet. Itaque cum Gallus quidam miles petulantia linguae abreptus per convitium eos proditores nominaſſet, ſtatim Mauritii juſſu vinctus, et ut de eo poenas arbitrio ſuo ſumerent, praeſidiariis deditus fuit. Id actum VIII Eid. Maias. Tertio poſt die cum egrederentur, CIƆCXXIV numerati ſunt. Pars major in caſtris Mauritii manſit. Capta [g] Santandreana arce, quae jactura non minoris ab Albertinis aeſtimata eſt, quam ſi Silva-ducis amiſſa eſſet, ac praeſidio valido firmata; copiae in naveis impoſitae in Flandriam, quo bellum eo anno transferri ab Ordinibus decretum erat, portantur. Conventus interea ab Alberto indictus Bruxellis celebratus eſt exeunte Aprili, in quo per Jo. Ricardotum quanta, ex rei pecuniariae penuria, provinciis Belgicis pericula impenderent, exemplis recentibus cum demonſtraſſet, ejus expediendae rationes urgebat; nec Ordines abnuebant, ſed ante Batavorum voluntatem ultimam periclitari conſultum ducebant. Igitur denuo tentata reconciliatio. Sed cum Ordines foederati, priuſquam ad conditiones deveniretur, ante omnia exterum militem omnino dimitti, hoc eſt, Hiſpanos et Italos, et arces cunctas Belgarum fidei committi peterent, Albertus, qui nec in poteſtate id ſua ſitum videret, et ſalva Philippi familiae ſuae Principis bona gratia concedi non poſſe minime ignoraret; cauſatus hoc agi libertatis publicae obtentu, ut ſicuti [h] Gandenſi pacificatione evenerat, exarmato Principe, cuncta arbitrio ſuo ſuſ-deque agerent ferrentque, teterrimamque tam in ſacra, quam civili adminiſtratione confuſionem inducerent, colloquium abrupit, et omnes ad bellum ſerio gerendum cogitationes convertit. Sed novi rurſus motus per praeſidia et in caſtris exorti non mediocriter ejus conatus retardarunt. Circa [i] Limburgum cum ad [k] Carpenam arcem tumultuatum eſſet, unaque c Hiſpani in ſeditionis ſocietatem veniſſent, vix tandem Ferdinandi [l] Lupi, qui praeerat, interventu res per totum Sextilem compoſita eſt. Miſſus et Jo. Jacobus [m] Bellijoci Comes Dieſtam, qui militem ab excurſionibus prohiberet, quibus fiebat, ut ruſtici pecuniae collationem recuſarent. Major ex caſtris ipſis motus fuit, propter viciniam graſſante exemplo: nam ex Italis et Belgis praecipue CCC circiter equites et IƆ pedites inter Graviam et [n] Venloam a ſignis diſceſſerunt, et electum ſibi [o] Gabrielem Brunorum Eugubinum conſtituerunt. Itaque contagionem veritus, ne plures ſe ad eos aggregarent, Ludovicus Velaſcus mature equitatum trans Moſam duxit. Ad eos deinde miſſus Philippus [p] Croius Sorae comes, et Auguſtinus Herrera Gandenſis arcis praefectus, qui obteſtationibus, minis, promiſſis tandem pervicerunt, ut ad officium redirent. Belgis IX menſium ſtipendia data; Italis, Hiſpanis, et Germanis omnium, quae debebantur, intra novem menſeis exſolvendorum ſpes facta. Interea Mauritius claſſem bis mille octingentarum [q] navium per [r] Dordracum traductam ante [s] Walcrenam inſulam infra [t] Ramecenam arcem ſtatuit, ventum commodum opperiens, quo Oſtendam ſubire poſſet; quo ſemper reflante veritus, ne longiore in eo loco mora

INTERPR. [a] *Roſſem & Herwaerden.* [b] *Le Sr d'Uchtenbroeck.* [c] *Vander Aa.* [d] *Boiſleduc.* [e] *le Comte Maurice de Naſſau.* [f] *Alem.* [g] *Fort de S. André.* [h] *de Gand.* [i] *Limbourg.* [k] *Carpen.* [l] *Lopez.* [m] *Belgioioſo.* [n] *Venlo.* [o] *Gabrielli Brunoro da Eugubio.* [p] *de Croy Comte de Solré.* [q] *Bateaux.* [r] *Dort.* [s] *Walcheren.* [t] *Rammekens.*

mora Albertus de consilio Ordinum certus exercitum in Flandriam, quam prior ingredi festinabat, reduceret; XIII Kal. Quintil. cum CIↃ IↃ navibus, aliis in statione relictis, quae vento commodo Ostendam subsequerentur, vela facit, et sub vesperam Biervlietam parvam in Flandrico tractu insulam appulit, haud longe a [a] Sasso, quod est canalis Gandavo in mare labentis aestuarium, et inde Ernestum Nassovium cum idoneo navium et bellatorum numero mittit, ut juxta Philippinam munitionem exscensionem faceret. Hispani, qui locum tenebant, conspecta classe post tormenti ictum displosum certis conditionibus discedunt. Postridie exscensio copiarum eo in loco facta, et omissis circumpositis [b] Patientiae et Isseni-aggeris propugnaculis [c] Philippina primis castris [d] Assenedam venit, et alteris [e] Echeloum municipium opificio dives ad [f] Levam amnem; quod postridie quam ab eo discessum est, igne a milite immisso conflagravit, rusticorum injurias ultum eunte, qui quosdam e suis pabulatum egressos crudeliter mactaverant, et ignominiose ocreatos ad arbores suspenderant. Inde ad [g] Malum juxta [h] Brugas posita castra, spe concepta, ut urbes olim opulentae et per continua bella attritae belli taedio tam vicinis Ordinum copiis rebellarent. In eam rem scriptae a Mauritio ad Brugenseis et Gandenseis literae, quibus eos ad libertatem capessendam et immane Hispanorum jugum excutiendum hortabantur. Sed nihil aut literis aut internunciis profectum. Nam Brugenses hactenus liberi praesidium ex ea occasione acceperunt, et rustici in oppida diffugientes agrum desertum reliquerunt, ita ut miles in summa viatici et aliarum rerum penuria versaretur, corruptis ubique aquis, quas cum avide aestate jam adulta biberet, morbis gravibus conflictabatur. Vento aspirante cum XL naves, quae commeatum portabant, III militaribus navibus eas deducentibus, Rameecena solvissent, dum sparsae per mare feruntur, Spinola cum triremibus, quas superiore anno ex mari Tyrrheno in Oceanum ad infestanda Belgii litora summa felicitate deduxerat, in tardius incedenteis invectus XVIII ex illis cepit, et cum una ex militaribus, quam [i] Blankardus vir admodum strenuus ducebat, congressus cum malis et antennis fractis, et perforata multoties carina classiarios in extremam omnium rerum desperationem adduxisset, tamen ad deditionem compellere non potuit, ipso Blankardo ex vulneribus semianimi interminante, si vim ulterius facerent, fore ut injecto in pulverem nitratum igne victores victique pari ruina opprimerentur. Itaque dimissa navis, quae ut erat quassata, [k] Vlissingam appulit, ubi postridie Blankardus interim mortuus pompa militari classiariis funus deducentibus tumulatus fuit. Mauritius ad [l] Audenburgum jam castra posuerat V Kal. Quintil. ab Hispanis desertum. [m] Snaskerka et Bredena munitiones circum exstructae mox venienti paruerunt. Capta Bredenae IV tormenta; cum quibus pars copiarum, in quibus Galli, Belgae, et Helvetii erant, Ostendam missa, ut Albertinam munitionem obsideret; itemque [n] Isabellam et Grotenam, quae juxta Ostendam in itinere [o] Neoportum euntibus in tumulis arenariis ab Hispanis exstructae erant: nam iis captis Neoportum, quod expugnare in animo habebat, commodius obsideri posse: biduo post tormentis admotis post acrem displosionem sub meridiem Albertina Mauritio dedita. Eodem die a Joanne [p] Duivenvorda Warmontio Bataviae thalassiarcha, qui cum IV navibus militaribus CL actuarias commeatu onustas secum trahens solverat, circa [q] Slusas cum Spinolae triremibus pugnatum, vento initio remittente; unde Spinola, qui remigio rem gerebat, prosperi successus fiduciam ceperat. Sed vehementiore mox aura ingruente mutavit fortuna, et triremes, quae oppugnabant, oppugnatae, vix se in tempore intra proximum canalem recipere

INTERPR. [a] *Sas de Gand.* [b] *forts de Patience & d'Isendik.* [c] *de la Philippine.* [d] *Assenede.* [e] *bourg d'Eeckeloo.* [f] *Lieure r.* [g] *Male.* [h] *Bruges.* [i] *le capitaine Blankart.* [k] *Flessingue.* [l] *Oudenburg.* [m] *Forts de Snaeskercke & Breedene.* [n] *Isabella & Grotendorst.* [o] *Nieuport.* [p] *de Duivenvoorde Sr de Warmont.* [q] *l'Escluse.*

recipere potuerunt, infesta Batavarum navium displosione admodum quassatae; acciditque, ut ictu tormenti catena, qua Turcus vinciebatur, fracta, ipse illaesus catenae adhuc annulum trahens saltu ex trireme in mare se dederit, et natatu ad Batavam navem incolumis pervenerit; cunctis casum stupentibus et homini parci aequum ducentibus, cui tam raro beneficio fortuna pepercisset.

VI. Ad famam hostilis in Flandriam exscensionis Albertus, qui adhuc Bruxellis erat, exercitum praemiserat: primam aciem ducebant Ludovicus Velascus et Hieronymus Martinengus tribunus, in qua erant III expeditorum peditum militum CIↃ, et CCC equites; quibus et aliquot alae accesserunt, ex [a] Trajecti ad Mosam praesidio, quas Ludovicus [b] Melzius ducebat. Sequebantur V CIↃ peditum, et IↃC equites, et IↃCCC pedites ex [c] seditiosis, qui [d] Diestae erant. Eos ipse cum VIII tormentis et equitatu ac peditatu delecto subsequitur, ducta secum conjuge, ut ejus praesentia militi pugnaturo animos faceret; et in pervigilio S. Petri [e] Gandavum venit. Heic lustrato exercitu, in quo pleique ex seditiosis, plures exemplo eorum ad seditionem spectabant. Infans equo egregie ornato insidens ordines obivit, allocutione etiam dignata; pro religione, pro legitima principe, quas perduelles oppugnatum ibant, fortiter pugnarent, et qui absentum principum auspiciis toties rem egregie gessissent, cum se praesentem habeant, cujusque meritorum inspectricem, eo praesentiores animos inducerent; neque tam debitorum stipendiorum memores essent, quam majora a se fortunaque sua sperarent: praemium in victoria positum, vile utique nimis pro tot exantlatis laboribus futurum si pretio tantum aestimaretur. Tum preces obtestationesque miscens, compellatisque nominatim ducibus ac tribunis; Me videtis, inquit, non sponsores alienae fidei ex longinqua Hispania missos, qui nec idonee in praeteritum cavere, nec certa in futurum polliceri consueverunt. En me alienae, meaeque fidei in praeteritum et in futurum vobis obsidem sisto; proque Belgio, quod salutem virtuti vestrae debiturum est, ego Belgii princeps, fidejubeo; mundo ipso muliebri, ut cetera cuncta desint, si opus fuerit, atque adeo inauribus, quas gesto, oppigneratis. Ad quae verba miti gravitate cum enixi adfectus significatione prolata, exortae totis castris repente acclamationes militum: duceret quo vellet, se sequi paratos; hostem, non pecuniam peti, potiusque vitam, quam animos ad perdomandam perduellium contumaciam defuturos. Mauritius ab indicibus deceptus, qui tam cito venturum Albertum non crederet, ad [f] Neoporti obsidionem cuncta comparaverat, quod et ante Hispanorum adventum captum iri sibi persuaserat. Itaque cum Neoportum iret, Joannem [g] Pironem Zelandicae legionis tribunum, cum VII signis peditum et II alis equitum [h] Wagemani, et Lamberti, [i] Audenburgi imposuerat, et ad [k] Snaskerkam munitionem signum peditum reliquerat, qui venienteis Hispanos ad aliquot dies, dum ipse exercitum in aciem instrueret, distinerent. Ipse infra [l] Isabellam et Grotenam cum robore omni per pontem inter eas munitiones et Neoportum iter habuit, Gallis, qui Albertinam munitionem ceperant, nec non Belgis et Helvetiis, propere subsequi jussis, et in tumulis arenariis juxta oppidum castra munivit. Tum Kal. Quintil. trans portum partem copiarum traduxit inter Neoportum et Dunkerkam, [m] Damo et aliis propugnaculis, quae Hispani tenebant, in potestatem redactis. Ernestus Nassovius cum sua legione et Scotica, quam Gulielmus [n] Edmondus ducebat, inter Neoportum et Ostendam, quo delegati ex provinciis Ordinum imperio subjectis convenerant, stativa habuit; oppido hinc inde obsidione

INTERPR. [a] *Maestricht.* [b] *il Cavalier Melzi.* [c] *les mutinez.* [d] *Dieft.* [e] *Gand.* [f] *Nieuport.* [g] *le colonel Piron.* [h] *les capitaines Wageman & Lambert.* [i] *Oudenburg.* [k] *Fort de Snaeskercke.* [l] *Forts d'Isabelle & Grotendorft.* [m] *Damme.* [n] *le colonel Edmonds.*

CIↃIↃC. HENRICUS IV.

obſidione cincto. Sub id a Wagemano exploratum miſſo allatum, Albertum cum toto exercitu jam Gandavum veniſſe. Qua re, quod praeter opinionem accidiſſet, perculſi delegati, ſubito id per Wagemanum Mauritio ſignificandum curant; qui tamen aeſtuario interjecto non ita cito in ulteriorem partem copias tranſmittere potuit, ut ſe cum aliis conjungeret, et obviam venienti Archiduci proficiſceretur. Itaque dum inter impedimenta ſerius evadit miles, Erneſtus Naſſovius cum ſua et Scotorum legione ad pontem, qui praeſidio ſervabatur, praemiſſus, ut aditum hoſti ab illa parte intercluderet; interim Snaskerka ab Hiſpanis capta et Audenburgum a Pirone deditum. Utrobique contra leges dictas male mulctati deditirii; quod Albertus culpa in ſeditioſos, in quos plenum imperium non habebat, rejecta excuſavit. Vix habita fides de Alberti adventu, niſi cum conditiones in Audenburgi et Snaskerkae deditione dictas et ipſius Alberti manu ſubſcriptas delegati viderunt. Interea Erneſtus ad pontem occupandum properabat, per quem antequam eo adveniret, jam Albertinorum partem tranſiiſſe, partem per lacunas paulo infra ulterius progreſſas comperit. Itaque ad tumulos proximos ſubito ſe recepit, vix ſpatio ad inſtruendam aciem conceſſo, ubi Alberto inſtante, acriter pugnatum, cum pernicie tandem Naſſoviorum, quippe qui numero impares et imparati ſubita vi oppreſſi ſunt. Periere in eo conflictu CIↃ veterani, magnam partem ex Scotica Edmondi legione; et in iis ſtrenui ordinum ductores Arturus [a] Stuartus, Jo. [b] Kilpatricus, Hugo [c] Nisbethus, Jo. [d] Strachanus, Jo. [e] Michael. Capti Robertus [f] Barclaeus et Andreas [g] Moravius; et pugna confecta contra belli leges interfecti. Eandem ſortem experti ſunt tres ex legione Zelandica [h] Nooti tribuni, et [i] Giſtellus ex legione Pironia, ac ſere omnes captivi extra pugnam crudeliter mactati. Erneſtus et Edmondus cum ſtragis reliquiis inſequente hoſte ad Albertinum munimentum receptum habuerunt: amiſſis praeterea duobus tormentis, quae ſecum trahebant. Poſt tantum ſucceſſum in caſtris Albertinis deliberatum inter belli duces fuit, vim inhibere, an inſtandum Dei favori placeret. Et prudentiores ſic cenſebant, a pugna in praeſens abſtinendum, et hoſti caeſo ex deſperatione minime addendos animos: nam plerunque victis redire in praecordia virtutem, cum neceſſitas pugnandi omnem periculi metum diſcuſſit. Sic autem victoriae partae fructum conſervari poſſe et majore ſucceſſu cumulari, ſi ulterius promota caſtra contra hoſtem attonitum muniant, intercluſo ad Oſtendam per terram aditu; nam brevi fore, ut extrema rerum omnium penuria premantur: quam ſi claſſe conſcenſa effugere conentur, ſingulos carpi, et confuſos haud magno negotio opprimi poſſe. Contra alii diſputabant; victoriam vel parva mora interpoſita amitti; opportunos rerum tranſitus ad res gerendas majus momentum habere, quam virtutem militum. Proinde ſucceſſus urgendos, et antequam Naſſoviani ex pavore animos colligant, victis ac fugientibus inſiſtendum; conſilium ex eventu dari: ubi ſacto potius quam conſilio opus eſt, plus mora quam temeritate peccari. Arridentis fortunae blanditiis illecto Alberto facile perſuaſum, ut aleam proelii cum Mauritio tentaret. Protinus ab eo Petrus [k] Calleçus curator exercitus cum IↃC equitibus delectis praemiſſus, ut de hoſte cognoſceret. Tum inſtructa eo ordine acies: IX alae equitum, V vexilla ſcloppetariorum equitum, V loricatorum cum IↃC equitibus ex Dieſtae ſeditioſis ſecundum litus incedebant, VIII machinas bellicas ſecum trahentes: ſequebantur III Hiſpanorum legiones, II Italorum, V Belgarum, II Sequanorum, III Germanorum, cum aliquot ſignis ex legione Friderici [l] Bergenſis Comitis, [m] Neoportum recta tendentes; eo conſilio,

INTERPR. [a] *Stuart.* [b] *Kilpatric.* [c] *Nisbet.* [d] *Strachan.* [e] *Michel.* [f] *Barclay.* [g] *Murray.* [h] *Vandernoot.* [i] *le capitaine Ghiſtelle.* [k] *Gallego commiſſaire general de l'armée.* [l] *Vanden Berghe.* [m] *Nieuport.*

consilio, ut Mauritium imparatum in ipso aggere opprimerent. Omnino erant XCIƆ peditum, et CIƆ IƆ equites. Contra Mauritius reductis copiis, quas trans portum duxerat, aciem haud longe ab oppido instruxit, eo ordine. In prima acie, quam Ludovicus Nassovius Ernesti frater ducebat, III agmina peditum erant, et in iis XLI cohortes, hinc inde duobus equitum agminibus tectae; in media, cui praeerat Mauritius, IV agmina peditum ex XXV cohortibus conflata, et II equitum. In fronte Georgius Everardus [a] Solmensis stabat cum Friderico gentili suo: ultimum agmen ducebat Olivarius [b] Templius; in quo erant III agmina peditum, et in iis legio Ernesti Nassovii et aliquot equitum alae: tormenta in primo cornu inter mare et tumulos arenarios loco idoneo collocata; quibus contraria Alberti infra tumulos juxta mare opposita erant. Heic Mauritius post preces publice in castris conceptas Callecum eminus venientem conspicatus, suos acri oratione compellat; Vicimus, inquiens, commilitones, et victoria nobis ab hostibus ipsis defertur; qui si se vallo inter nos et Ostendam munivissent, aut fame interclusos ad deditionem adegissent, aut in conscendenda classe nos aggressi fudissent, et sine certamine omnino delevissent. Nunc prospera pugna inflati insolescunt, nec animo reputant, quam minime omnium successus in bello respondeant, alternante in horas vices fortuna, quae victoriam alatam modo ad hos, modo ad illos arbitrio suo transfert. Adeo difficile est moderationem in victoria servare; qua bene uti qui sciunt, illos non sua prudentia, quae in his casibus plerunque hebescit, sed Dei justas causas foventis ductu regi constantissime credendum est. Adversa nos contra fortuna admonere debet, ut cautiores in re gerenda simus; et cum optandam nobis pugnandi copiam ab hoste ultro fieri videamus, minime occasionem deseramus, consiliumque generosum ex praesenti rerum facie capiamus. Hinc mari, hinc hoste claudimur. In classe nullum tutum perfugium; quam proinde longius a litore jussi recedere, displosione in latus hostium directa, haud alioqui inutilem futuram; virtute perrumpendum est, et ne fame moriamur hodie vincendum. Quibus dictis, per [c] Mortarium et Frenelium, qui rei tormentariae praeerant, a displosione initium pugnae factum hora secunda post meridiem. Cum se utrique contraria verberatione aliquandiu infestassent, Hispani, qui in latus a navi praetoria per litus discurrente assiduis tormentorum ictibus lacessebantur, litus deserunt, et in tumulos proximos servatis ordinibus ac reductis tormentis evadunt; tum acerrime et ambiguo diu certamine inter adversas acies, tumulis crebris conspectum plerunque adimentibus, distinctas pugnatur. Prima impressione Lud. Nassovius, qui equitatui praeerat, Albertinos equites, quos Mendoza ducebat, fundit. Sed restituto ab aliis certamine et recentibus in locum fessorum succedentibus loco pulsi Nassoviani, ita ut prima acies inclinaret; in qua Angli duce Francisco [d] Veero, et Henrici Friderici Nassovii nova legio ex Belgis conflata; Helvetii a tergo, quos Ernestus Nassovius ducebat, et Galli Dommervilla duce rem gerebant. Jamque Frisii et Batavi, qui in media acie erant, solvebantur, parsque in subjectum mare accedente aestu tum vicinum praecipitabant, pars in fugam se conjiciebat, solusque Veerus cum Horatio fratre undique ab Albertinis circonfusus ordines servabat; cum Mauritius novam Henrici Friderici fratris legionem revocat, et in ultimo agmine collocatos confertim properare jubet. Tum ordines circumiens nutanteis alloquio firmat, palanteis ad signa cogit, et aut vincendum aut oceani fluctum ad tumulos proxime allidentem epotandum dicit: pro libertate, vita, fortunis certari, nullam nisi in victoria spem reliquam; omnia exitum circonspicientibus infesta, soli virtuti patere, cujus cum egregium tot proeliis experimentum fecissent, nunc eandem tam necessario tempore inducerent,

INTERPR. [a] *Comte de Solms.* [b] *de Tempel.* [c] *Mortier & Frenel.* [d] *Vere.*

CIↃIↃC. inducerent, et vincere certi redintegraris animis fortiter pugnam capesserent. Interim inter pedites obstinate certabatur; pes pedi, vir viro collatus, sarissae sarissis insertae. Dum in eo sunt, [a] Gendus et Godardus Balenus Germanici equitatus duces capto spatio per latus jam laborantibus Albertinis incumbunt, et facta acri impressione peditatum hostilem omnino solvunt, funduntque, seditiosis summa omnia facientibus, ut dedecus et infamiam defectionis strenue pugnando eluerent; qui fere ad internecionem caesi sunt. Albertus, qui fortiter et ipse eo die pugnaverat, levi vulnere circa auriculam accepto, cum equitatum dissipatum, peditatum magnam partem caesum videret, nequicquam ordines obeundo cunctos hortatus, ut durarent, et denuo pugnam instaurarent; tandem precibus suorum victus a certamine abscessit, et cum [b] Aumalio et reliquiis exercitus [c] Brugas versus iter intendit. Periere ex suis ad VI CIↃ; Scotis Anglisque, ubi se victores sensere matutinae stragis memores, ultionis occasionem arripientibus. Desiderati ex Italis alicujus nominis Jo. Paulus [d] Gabus major centurio legionis Italicae, Gabriel [e] Batallia, Corn. [f] Marianus, Jo. Baptista [g] Cariscus, Caesar [h] Calcanus, Baltasar [i] Suicus, [k] Bonianus eques Melitensis, Latinus [l] Prata comes, Septimius [m] Fabius, alii; ex Hispanis Rodericus Garsias, et Petrus ex familia [n] Toletana, Didacus [o] Villa, Ferdinandus [p] Dias, et alii fere CCC alicujus nominis. [q] Bastocus Hibernorum tribunus, et [r] Colasius, qui se Farae comitem summa impudentia indigitabat. Capti Franciscus Mendoza Alberti vicarius, Lud. [s] Veliar, Gaspar [t] Zapena et ipse graviter vulneratus, [v] Salmensis comes, Hier. [w] Rho, Flaminius [x] Vallaverdes, Vespasianus et Decius [y] Maggii; alii complures. Pueri nobiles Carolus [z] Resini comes, Arturus [aa] Croius, Didacus Gusmanus, perhumaniter a Mauritio ad Albertum sine pretio remissi; capta et CV signa et VI tormenta. Tum amissa mane recepta tam signa quam tormenta; ex Mauritianis amplius bis mille desiderati, iis connumeratis qui matutino certamine occubuerant, in iisque strenui equitum duces Hamiltonius, [bb] Contelerus, et Bernardus: recedentem potius quam fugientem hostem ne sui longius persequerentur Mauritius inhibuit, ne eodem, quo Albertus, errore peccaret; et quod Ludovicum Velascum haud hinc longe cum IIII CIↃ Germanorum recentium consedisse intellexisset. Itaque tanquam victor in loco pugnae pernoctasse satis habuit. Postridie pompa militari, triumphanti similis, Ostendam ingressus est, praesentiaque sua injuriam a captivis, quos secum trahebat, prohibuit; Scotis et Anglis ultra modum exacerbatis ob recentem suorum hesterni diei ab Hispanis factam lanienam. Albertus mox ad provincias scribit, et suppetias ad cladem, quam verbis elevat, sarciendam petit. In Hispaniam, ne secus factum Rex interpretaretur, missus Augustinus Herrera Gandensis arcis praefectus, et post eum Lud. Velascus, qui solo fortunae plus virtute in proeliis sibi tribuentis vitio, non ducum culpa peccatum fuisse ostenderent, et validiora auxilia in annum sequentem peterent. Cum vero Mauritius ex [cc] delegatorum, qui Ostendae erant, consilio Neoportum denuo obsidione cinxisset, ductis trans portum copiis, non tamen id tanta cura fieri potuit, ut non IↃC auxiliares in oppidum penetrare potuerant; quos rursus CIↃ delecti duce Claudio [dd] Burlota secuti sunt. In eo erat et Jo. Jacobus [ee] Bellijoci comes, cum sua equitum ala, qui

HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *Les capitaines Gend & Balen.* [b] *le duc d'Aumale.* [c] *Bruges.* [d] *Gabbo.* [e] *Battaglia.* [f] *Mariane.* [g] *Carisca.* [h] *Calcano.* [i] *Suico.* [k] *il cavalier Buongiovanni.* [l] *il conte Latino Prata.* [m] *Settimio de Fabii.* [n] *de Tolede.* [o] *de Villa.* [p] *de Dias.* [q] *Bastock.* [r] *Colas vice-seneschal de Montelimart, al. comte de la Fere.* [s] *de Villar.* [t] *Zapena.* [v] *de Salms.* [w] *Rho.* [x] *Villaverde.* [y] *Maggi.* [z] *le comte Charles Resin.* [aa] *de Croy.* [bb] *Conteler.* [cc] *deputez des Estats.* [dd] *la Bourlote.* [ee] *Belgioioso.*

qui IIII Eid. Quintil. acri eruptione Mauritianos in vallo uſque oppugnavit. Poſtridie et pari eruptione pugnatum haud magno utrinque damno.

VII. TANDEM cum Mauritius videret, praeſidiariis ad defenſionem paratis, longiorem fore obſidionem, quam vel ſtatus rerum praeſens, vel militum a laboribus requiem quaerentium alacritas pati poſſet, obſidionem ſolvere decrevit; et reductis eis portum copiis, militem, tormenta, impedimenta in naveis impoſuit, ac Oſtendam ſexto poſt die reverſus eſt; ubi de munimentis circum ſtructis in poteſtatem redigendis deliberatum fuit. Ad Iſabellam haud longe ab Albertino, quod paulo ante ceperat, e maris regione juxta tumulos arenarios in pratis ſubjectis caſtra poſita, ut [a] Clara et Grotena venientibus auxiliaribus aditus intercluderetur, II tormentis in tumulis collocatis, quae aditum ſervabant, et IIII verſus Oſtendam directis, quae Iſabellam pulſabant, alia et VI propius admota. XIII Kal. Sextil. coepta verberatio. Cum parum proficeretur, de mutanda oppugnationis ratione conſultatum fuit; dumque in eo ſunt, Albertini rurſus inſtructa acie ad Claram munitionem apparuere, qui a tergo omnia amica habebant, totumque Flandriae litus excepta Oſtenda tenebant, et infeſtam commeatus per mare ſubvectionem Mauritianis faciebant. Nam Fridericus Spinola cum triremibus ſuis vicinum litus legens naveis onerarias plerunque carpebat; navarchos remo mancipabat, naveis ipſas ictibus tormentorum apertas deprimebat. Igitur ab obſidione tandem diſcedi placuit, reductis in naveis tormentis. Id actum IX Kal. Sextil. Poſtridie cum nondum copiae omnino ſe recepiſſent, Burlota tot obſidionum et memorabilium expeditionum dux, dum incautius ex pomoerio abeunteis ſpectat, ictu ſcloppeti in capite accepto occiſus eſt, magno ſui Archiducibus relicto deſiderio: non aeque ab Hiſpanis et Italis deſideratus; quippe quibus ſe, nimia arrogantia et ex meritis capta fiducia homo nullis natalibus, inviſum atque ad extremum intolerabilem reddiderat. Is vili loco in Lucemburgico agro natus, Lutetiae Pariſiorum chirurgicam didicerat, et Carolo Mansfeldio comiti apud nos degenti operam in ulcere cruris curando addixerat; cum quo et in Belgium conceſſit, et ex chirurgo miles ſtrenuus, ſolertia et forti induſtria tantum brevi ſub Mansfeldio profecit, ut inter clariſſimos legionum tribunos numerari meruerit; partis ingentibus bonis, quae ad diſpares heredes pervenerunt. Albertina munitione mox ſolo aequata, et deductis ex propugnaculis vicinis praeſidiis, exercitus in naveis imponitur. Ipſe Mauritius Oſtenda cum L ſignis peditum, et VII equitum, pridie Kal. Sextil. ſolvit, cum triremibus mare tranquillo vi remigii in naveis appellentibus aliquoties ſine magno utrinque damno conflictatus. Ubi in Hollandiam expoſitus fuit exercitus, copiae per praeſidia [b] Bergis ad Somam; Bredae, [c] Hueſdae, Neomagi, et ad Gertrudis montem diſtributae. Poſt digreſſum Mauritii quatuor dies Brugas commoratus Albertus, Friderico Bergenſi mandat, ut cum Germanica legione, quae cum Lud. Velaſco erat, et altera nova Varamboni comitis, ac tertia Burlotae, munitiones circum Oſtendam ſtructas firmaret; Albertinam deſtructam quam citiſſime poſſet inſtauraret. Cumque ſub id Henricus Guſmanus cum pecunia ex Hiſpania veniſſet, luſtratae copiae, et equitum praecipue alae, quae multum ob ſeditiones imminutae erant, ſuppletae; et in his VI Hiſpanorum, Joannis Bracamontii, cui et Gaſparis Zapenae ex vulneribus mortui legio attributa eſt; [d] Michaelis Tiliae, Philippi [e] Agiliaris, Gulielmi [f] Verdugi, Joannis [g] Silvae, et Ferdinandi [h] Gevarae. III Italorum, Caroli [i] Vicecomitis, Pauli Aemilii Martinengi, et Caroli [k] Sangrii;

IV

INTERPR. [a] *Ferts de Clara & Gretendorst.* [b] *Bergenopzoom.* [c] *Heuſden, Nimegue, & Gertruydenberg.* [d] *Miguel Tellez.* [e] *d'Agular.* [f] *Verdugo.* [g] *de Silva.* [h] *de Guevara.* [i] *Viſconti.* [k] *di Sangre.*

CIↃIↃC. HENRICUS IV.

IV denique [a] Sequanorum. Nec multo post Ambrosius Landrianus, qui vicarii generalis titulo equitatui universo praeerat, multis rebus gestis clarus belli dux, ex febre, ob quam proelio interesse non potuerat, Bruxellis decessit; in cujus locum Nicolaus Basta Epirota eques, sub Albano magnam belli peritiae laudem adeptus, ab Alberto suffectus est. Diversa parte Ludovicus Nassovius, ut militem in hibernis tumultuantem occuparet, bis mille equites ex omni numero delegit, et CIↃ pedites, cum quibus in Coloniensem agrum discedens, inde Limburgum et Lucemburgicum agrum intrat, grandi ubique imperata pecunia, et collationem recusanteis ferro flammaque vastans. Contra quem missus Hermannus Bergensis comes cum seditiosis, qui Diestae erant, et [b] Mosa ad Trajectum transmisso cum VII alis equitum ex vicinis praesidiis cum legione Germanica Barlaimontii comitis, quam [c] Grisolius regulus ducebat, se conjunxit. Quorum adventu cognito Nassovius post infestam excursionem mature copias trans Rhenum ad Emmericum reduxit. Major jactura in Scaldis aestuario ab Alberto accepta ab trireme nuper [d] Dordraci constructa ad refraenandas Spinolae per mare excursiones. Ei [e] Vipculus homo strenuus praeerat, et vicarii titulo is Turcus, quem natatu ad Batavas naveis incolumem evasisse diximus; qui cum ea ac IV [f] celocibus treis triremeis, quae [g] Slusis stationem habebant, nave Zelandica oneraria forte capta, recedenteis insecuti, nave recepta magno damno eas affecerunt, et in fugam conjecerunt: eodemque successu Scaldim noctu ingressi, praetoriam, quae in Antuerpiae conspectu in ancoris stabat, XXC amphorarum capacem, XVI tormentis aliisque minoribus machinis egregie firmatam, classiariis et militibus aut occisis aut praecipitatis: Bruxellenseis item et Mechlinienseis naveis, et alias V olcadas vi cepere cum omni apparatu, et L machinas omnis generis, [h] Vlissingam victores abduxere. Magno id Antuerpianorum pavore actum, qui pejora veriti totum triduum portas urbis clausas tenuerunt, rejecta in stationariorum incuriam culpa; ad quos castigandos missus ab Alberto, cui gravissimus is casus fuit, Carolus [i] Ligneus Arembergi comes maris praefectus: quosdam ignominiose exauctoravit, in alios severitate majore usus est. Sub id mense Aprili Aemilia Walburga [k] Meursiae comitissa multum provecta aetate fatis concessit, qua viva crebrae de ditionibus ejus a Coloniensi septemviro vi occupatis controversiae excitatae: mortua ea denuo recruducerunt; quippe Mauritio ab ea in Meursiae comitatu herede instituto, qui tantam successionem manu armata crevit.

VIII. ANTE triennium classis in Indiam Orientalem a Batavis missa fuerat, VI navibus instructissimis constans: quarum primae Mauritio dictae Jac. [l] Cornelius Nekius thalassiarchae titulo; II Amsterodamo [m] Wibrandus Warvicus provicario, III Hollandiae Simon Lambertus, IV Zelandiae Nicolaus Joannes [n] Meleknapius, V Geldriae Joannes [o] Bruinus, VI Ultrajectinae Joannes Martinus; [p] celocibus duabus Vrieslandiae et Transiselanae Joannes Cornelius et Simon Jansonius, praeerant: qui cum Kal. Maii Texela solvissent, anno CIↃ IↃ XCVIII [q] Gomeram et Palmam Fortunatas insulas XVI Kal. Jun. praeterlegerunt, et VI Eid. Jun. commodo vento lineam aequinoctialem transierunt: ac demum IX Kal. Sextil. Bonae Spei promontorium tenuerunt, quod ab eadem linea XXXV gradibus abest. VI Eid. Sextil. foeda tempestate suborta, coruscationibus et fulgetris crebris admistis, et caligine tetra ad ea accedente, Praetoria et Hollandia cum celoce Transiselana a ceteris aberrarunt, primum in S. Mariae insulam delatae; ubi loci regulum cepere, qui

vacca

INTERPR. [a] *Franc-Comtois.* [b] *Maestricht.* [c] *le baron de Grisolles.* [d] *Dort.* [e] *Wipcul.* [f] *Chaloupes.* [g] *l'Escluse.* [h] *Flessingue.* [i] *de Ligne.* [k] *Meurs.* [l] *Corneille Necq.* [m] *Wibrant de Warwic, Vice-amiral.* [n] *Melcnap.* [o] *Bruin.* [p] *Pataches nommées Frise & Overyssel.* [q] *Gomera & Palma, isles de Canaries.*

vacca et vitulo traditis ſe ab iis redemit. Tandem Javam verſus curſu directo Bantamam eo anno exeunte appulerunt, praedones ab oppidanis initio crediti; cum quibus poſtremo familiaritatem contraxerunt, et Mauritii nomine munera proregi obtulerunt. Eodem reliquae v poſt menſem venere, magno gaudio a ſociis exceptae; quae per S. [a] Laurentii inſulam iter habuerunt, curſu Euronotum verſus ad S. Sebaſtiani promontorium reflexo, et inde ad Cernen, alias Mauritiam dictam appulerunt; de qua in ſuperioribus demonſtratum eſt. In eam exſcenſione facta xiv Kal. Sept. portum repererunt L navibus capiendis idoneum, fundo xiv orguyarum, in quo ancoras jecerunt; aqua et dulcis abunde ſuppetebat: et cum omni rerum copiâ abundaret locus, nulla in eo hominum veſtigia apparuerunt. Circuitus valde eminens et montibus fere ſeptus, nubibus undequaque tectus, vaporibuſque terrae ita circundatus, ut niſi e proximo aegre conſpici queat. Solum glareoſum et ſaxoſum eſt; interior terra arborum feraciſſima, quae tanta denſitate ſuccreſcunt, ut aditus per eam non pateat. Ebeni inter eas frequentes; ejuſdem generis ligna rubentia et alia cerae inſtar flaventia ibidem naſcuntur, nec non palmites cocorum more provenientes, quarum ſuperiore parte nodus ſeu caput protuberat; quo reſecto medulla ſuaviſſima eſitantibus eruitur, ex qua et nonnunquam Batavi remedia parabant ventri purgando et roborando conducentia. Itaque cum nullam terram, ex quo naveis conſcenderant, huc uſque tenuiſſent, in qua ſe reficerent, plerique ſcorbuto tentati in ea inſula, quae alioqui aere ſaluberrimo fruitur, priſtinam valetudinem brevi recuperarunt. Piſcibus praeterea abundans mare, in rivos ſalſos inſulae tanta copia excurrentibus, ut manibus caperentur, et haſtis confoderentur; unoque jactu tot capti ſunt, ut in complures dies ad victum univerſis claſſiariis ſufficerent. In iſta piſcium multitudine L viſebantur propter immenſam latitudinem a nautis tabulae menſariae vocitati; et Raia inſignis, quae cauda reſecta iv ulnas in longitudinem porrecta vix ſcaphae potuit inferri. Teſtudinum vero terreſtrium tanta moles, ut ſuper una quatuor homines facile ad inceſſum ejus promoverentur, et in teſta unius decem epulati ſint. Pſittaci coerulei, et corvi Indici pſittacis duplo majores tribus coloribus variati; turtures inſuper frequentes, aliaeque tanto numero aves, ut manibus facile caperentur, indicio certiſſimo has terras hactenus ab hominibus habitatas non fuiſſe. Admiranda inter alias avis, cycni magnitudine, capite craſſo, quae alarum loco treis quatuorve pennas nigriores enatas geſtat; corpus ei rotundum, fereque globoſum; cauda caret, cujus vice quatuor pennas criſpas habet; cocta caro mali ſaporis eſt: ſuavior alterius avis [b] Rabae dictae, quae forficis in modum diductam caudam habet, ita miti natura, ut in nidis inſidens facile manibus capiatur. Admiranda et palma arbor granditate foliorum, adeo ut unicum ad tegendum hominem contra imbreis ſufficiat; ejus ſi truncus petterebretur, et in foramen tubulus ſeu canna immittatur, ſuccus copioſus ex vulnere fluit, qui guſtatus vino Hiſpanienſi haud abſimilis eſt; ſed ultra biduum aſſervatus aceſcit. Ex [c] Cerne vi Non. Oct. v naves ſolverunt, et v ac iv Kal. Nov. ſolem recta ſupra verticem habuerunt. Tandem ubi univerſae Bantamam convenerunt, iv ex iis magna vi piperis, nucium myriſticarum, caryophyllorum, macis, cinnamomi, quanta unquam apud nos fuit, onuſtae in Bataviam vela fecerunt, et vi Kal. Sextil. felici navigatione confecta Amſterodamum appulerunt. iv reliquae Molucas verſus iter intenderunt, et xii Kal. Feb. ad [d] Tubanum civitatem in [e] Java inſula primariam diverterunt, perhumane et liberaliter a loci regulo exceptae, qui aulam nobilitate frequentem habet, equeſtribus ludis ſe crebro oblectante; quorum ſpectacula hoſpitibus novis admodum fuere grata. Ipſe rex tota Java potentiſſimus ac ditiſſimus praegrandi elephanto inſidens et tunica holoſerica tectus,

INTERPR. [a] *Madagaſcar.* [b] *Rabos forcados.* [c] *Iſle Maurice.* [d] *Tuban.* [e] *Java Major.*

CIↃIↃC.
HENRICUS IV.

tectus, insigni spiculatorum pompa per plateas incedebat, et lautissimae domi pro loci ratione habitabat, conclavibus distinctis et gynaeceo praecipue, in quo ad ccc concubinas sepositas habebat. Equi apud eos statura humili, pedes teneros habent ad cursum pernices, cumque nostris omnino conveniunt, nisi quod posterior pars eis depressior: horum alendorum studiosissimi sunt Tubani, nemoque fere alicujus existimationis inter illos, qui equum domi non alat. Ephippiis holosericis aut ex corio Hispanico draconibus horribilibus et cacodaemonum diris formis insignitis et inauratis utuntur; ad fraena varios lapillos pro ornatu alabastri instar candidissimos adhibent. Inde ad [a] Maduram Kal. Feb. deferuntur, oryzae feracissimam. Insulani ex rapto per mare cursitantes fere vivunt, vicinis fere injuriosi; quos nihilominus patientissimos experiuntur, quippe qui se iis vel maleficis egere sciant. Nam absque Madurensis soli proventu esset, omnes insulani circumpositi fame et inedia perirent; pingue adeo apud eos terrae uber perpetuis exundationibus mollescit, ut eam araturi buculi aut homines vix genu tenus aqua extent. Quod idem accidit oryzae messem facturis. Nec Batavi a maleficio eorum illaesi fuere, plerisque in appulsu interfectis, aut diram in captivitatem abductis; quos grandi pretio aegre a grassatoribus redemerunt. [b] Arasboia, quod est insulae oppidum, XVI Kal. Mart. tandem solverunt, crebrasque insulas praetervecti ad [c] Blaviam Kal. Mart. appulerunt, et tertio post die [d] Amboinam subierunt, ac [e] Matelam oppidum in montana regione situm. Heic draconum specie triremeis insulanorum illorum more egregie instructas admirati sunt; cum quibus piraticam faciunt. Humaniter tamen ab iis accepti, etiam domo ad exponendas merces suas impetrata. Cum in ea insula saccharo, caryophyllis alioqui abundanti sufficiens mercium copia onerandis IV navibus non esset, Batavi iter inter se dividunt, et conventum, ut Zelandia et Geldria [f] Bantam Molucarum primariam progrederentur: Amsterodama et Ultrajectina ad alias Molucas peterent. Binae Bantam tenuerunt a linea australi IV gradibus sitam Eid. Mart. ubi a Lusitanis myristicarum nucium, macis, caryophyllorum, quae omnia praestantissima gignit insula, non exigua copia oblata. Ea XXV milliaribus ab Amboina abest, milliarium V ambitu. Ejus primaria urbs Nera, ad quam ex continenti Sinarum regione negotiatores, nec non et ex Malaca crebro commeant, et mercimonii causa tribus mensibus morari solent. Insulani fere pagani sunt. Quidam et dirae Mahumetanae superstitioni addicti, suorum rituum observantissimi. VI aut VII in ea urbes, quae infestissimis odiis inter se plerunque decertant. Grandaevi apud eos senes, multique CXXX annorum conspiciuntur. Foeminae rem domesticam curant, et raro in publicum prodeunt. Viri otiantur, et in plateis desides inambulant. Oneratis hic navibus Batavi IV Non. Jul. Banta discedunt, Amboinam versus tendentes, totosque XL dies cursu continuato ad Javam venerunt Sextili exeunte; qua praeternavigara XVII Kal. Oct. sub tropico capricorni fuerunt, ac quinto post die XXVI graduum et XV minutarum altitudinem habuerunt. Demum XII Kal. Dec. superato Bonae Spei promontorio, decimo post die tropicum capricorni transmiserunt, ac postridie solem verticalem habuerunt in XXII graduum XX scrupulorum altitudine. Heic in laetitiae signum displosa tormenta, et VII Eid. Dec. ad S. Helenae insulam appulerunt. Inde pergentes III Kal. Feb. hujus anni in V graduum altitudine eclipsim Lunae, et biduo post arcticum polum longo tempore non visum conspexerunt, et IX Kal. Mart. sub cancri tropico navigarunt, ac tandem Aprili exeunte Texelam re fere feliciter confecta incolumes reversi sunt. [g] Ultrajectina et Amsterodama duos menseis Amboinae commoratae cum VIII Eid. Maias solvissent, V Kal. Jun. tum Ternatem insulam accesserunt,

INTERPR. [a] *Isle de Madura.* [b] *Arosbay.* [c] *Isle Blau.* [d] *Amboina.* [e] *Matel.* [f] *Isle de Banda.* [g] *Navire nommé Amsterdam, & une autre Utrecht.*

acceſſerunt, et rex magno [a] Karcollarum ſuarum, quae compluria tabulata habent, numero ad Praetoriam acceſſit, et poſt longam de pretio caryophyllorum altercationem tandem convenit, ut Baer, id menſurae genus eſt, LIV octonis regalibus aeſtimaretur. Baer autem IↃCXX libras apud eos pendit. A rege et impetratum, ut V ex Batavis in inſula remanerent cum puero, quibus relictae merces cum magna pecunia, ut caryophyllos recenteis commetcarentur, et interim dum naves redirent, pro mercibus permutarent. Inſula rerum eſculentarum valde ſterilis eſt: panem ex arbore indigena conficiunt, quam detruncant finduntque, fiſſamque malleo ex craſſa arundine facto tandiu verſant, runduntque, dum farina decidat lignorum ſegmentis ſimilis, Sagge apud eos dicta: ex ea paneis pinſunt valde candidos quadrilateros manus magnitudine. Cum Luſitanis, qui in [b] Tidore proxima inſula excubant, [c] Tetnatenſibus continua bella: in furti deprehenſos apud eos ſeveriſſime vindicatur. Rex illis locis L amplius parvas inſulas ſibi ſubjectas habet: ante palatium lapide ſtructum, nam cetera aedificia ex craſſa arundine condita ſunt, grandis machina depoſita erat, quam Franciſcus Dracus olim juxta defoderat, poſtea ab inſulanis eruta. Defectus ſolis lunaeque cum ſuperſtitione obſervant, quippe qui perſuaſum habeant, id certiſſime regis vel primatis alicujus obitum portendere; itaque planctu ejulatuque dolorem teſtantur. Cumque, dum Batavi in inſula eſſent, VIII Eid. Sextil. circa veſpertinam horam octavam luna obſcuraretur, tympanis et pelvibus more ſuo pulſatis luctus publici ſignum dederunt. Batavi rebus ſuis divenditis et exoticis in naveis impoſitis XIIII Kal. Sept. Ternate ſolvunt, et inter innumeras toto illo tractu ſparſas inſulas curſu directo diu circa lineam aequinoctialem navigarunt, et Madurae infeſtae ineunte Nov. propinquaverunt. Eid. menſis cum ad [d] Jaketram inſulam appuliſſent, cognoverunt Zelandiam et Geldriam ante treis menſeis ex [e] Banta ſolviſſe. Tandem curſu continuato XVIII Kal. Feb. hujus anni [f] Bantamam in Java inſula jam hoſpitio familiarem redeunt. In civili adminiſtratione apud eos memorabile, quod ſiquis opulentior in civitate decedat ſine liberis, aut non uxore ducta, ejus omnia bona ad fiſcum devolvuntur. Quo fit, ut patres liberis ſuis mature de nuptiis proſpiciant, eoſque vix duodecenneis cum uxoribus binis, terniſque plerunque conjungant. Homicidii nulla apud eos fit gratia. Itaque ſi quis aliquem occiderit, cum neceſſario ſibi moriendum eſſe ſciat, in furias agitur, et obvium quemque interficit; nullo ſexus aut aetatis diſcrimine, donec a conferta turba capiatur aut obruatur. Sed raro vivi capiuntur, eo uſque caedibus latrociniiſque poſt homicidium graſſantes, donec a plebe circonventi interficiantur. Batavi in patriam redituri XII Kal. Feb. Bantama ſolverunt, et poſt trium menſium navigationem VII Eid. Maias hujus anni, trombas eminus conſpicati, ſe juxta Bonae Spei promontorium eſſe ſenſerunt, in altitudine XXII graduum; et ſeptimo poſt die S. Helenae inſulam ſub meridiem conſpexerunt, in qua triduum commorati: XII Kal. Jun. ipſo Pentecoſtes die digreſſi ſunt, et ad Aſcenſionis inſulam decimo poſt die, a linea VIII gradibus ſitam venerunt, montibus ubique horridam, apris frequentem; unde magna admiratio Batavis ſuborta, quippe qui nihil herbidi in ea repererunt, ex quo victitare poſſent. Teſtudines et in ea crebrae tanta magnitudine, ut pleraeque XL libris pendant. Pridie Kal. Jun. navibus conſcenſis, cum magna rerum penuria ab eo tempore conflictati eſſent, Amſterodamum incolumes Sextili exeunte pervenerunt. Illuſtrior longe [g] Olivarii Nortii eodem anno ac fere tempore navigatio inſtituta fuit; qua circondato toto habitabili orbe triennii et XXIV dierum ſpatio Magellanicum fretum certius exploravit,

CIↃIↃC.
HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *Karcolles, petits batiment de mer.* [b] *Tidore.* [c] *ceux de Ternate.* [d] *Jakatra.* [e] *Banda.* [f] *Bantam.* [g] *Olivier Vander Noort, ou Sr de Nort.*

CIↃ IↃ C. HENRICUS IV. exploravit, et tabula exactissime delineata aliis navigabile reddidit; sed serius ille anno ad suos rediit, de cujus proinde successu donec ad annum proximum devenerimus, plura dicere supersedebimus. Nunc ad propiora veniamus.

IX. INSIGNIORI nusquam mendacio fortuna cuiquam illusit, quam Jacobo Scotorum regi, alioqui ab omni avaritia maxime omnium alieno: nam quod de Cesellio Basso memorat Tacitus, qui Neroni, spe facta de immensa auri vi a Didone Phoenissa, ut verosimile esse aiebat, post conditam Carthaginem recondita, tam facile imposuit, periculo caruit, et tantum seu credulitate prodentis, seu vanitate adseverantis expiatum est. Heic ad ludibrium etiam vitae discrimen accessit. Sed et nusquam illustriori exemplo patuit, regum salutem Deo curae esse, frustraque conari, atque adeo divinae voluntati eos obniti, qui potestatibus a Deo constitutis aut resistunt, aut insidias struunt. Jacobus forte ad [a] Falcolandiam se quotidiana cervorum venatione oblectabat, cum Non. Sextil. mane equum cum aulico omni comitatu conscensurus, ut solita oblectamenta repeteret, Alexandrum [b] Ruvenum Joannis comitis [c] Gauriae fratrem germanum [d] Pertho, quod alias Joannis fanum dicitur, cui praeerat Gaurius, venientem obvium habuit; qui insolita salutandi ratione capite ad regis genua demisso ipsum seductum vultu dejecto, et oculis perpetuo humi defixis compellat, et vespera proxima plebeium hominem ex oppidanis caput pallio velantem sibi in loco solitario visum narrat, et ad eum verba facientem. Cum tremere hominem et inter respondendum animi vagum hallucinari animadvertisset, aucta suspicione pallium rejecisse, et urnam ingentem auri ad os usque plenam sub axilla ejus deprehendisse; igitur eum in urbem secum clam reduxisse, vinctumque cum vase conclavi, ad quod nisi per multas fores a se obseratas, nullus patet aditus, inclusisse, nemine facti ne fratre quidem conscio; et summo mane ad ipsum venisse, ut secreti participem faceret: proinde orare, ut quam primum eo veniat, et fortunae beneficio utatur. Rex initio laudata ejus benevolentia se excusare, nec aequum et honestum esse, huic ut se negotio immisceret; solos quippe thesauros in terra repertos ad fiscum pertinere. Ad haec cum Alexander rustico propositum fuisse diceret, thesaurum in terram defodere, rex retulit, longe diversa esse, animum defodiendi habuisse, et defossum invenisse: ad extremum cum urgeret index, et nimium scrupulose rem expendere regem diceret; interim id resciturum fratrem, aliosque regni proceres, nec occasioni defuturos; et in auro repetendo majorem deinceps fore difficultatem: heic rex adolescentis verba ad animum revocans in suspicionem venit, aurum esse peregrinum a Jesuitis ad novos in Scotia motus excitandos illatum; nam idem antea saepius ab iisdem factitatum meminerat. Itaque comitem Alexandro domum reversuro e domesticis dare constituerat, qui hominem et nummorum notam, nam non bene id sibi properanti perspectum aiebat Alexander, viseret. Verum ille contra protestari, et non nisi periculose secretum alteri, antequam rex ipse coram id videret, credi posse vociferari. Ex animo se loqui et singulari, quo regem de se bene meritum prosequebatur, affectu; petere igitur, ne rex eo venire dedignetur, quoque majore id silentio fiat, exiguo cum famulatu inter venandum a comitibus deflectens Perthum ocyus contendat. Rex Alexandrum semper a puero dilexerat, et inter cubicularios adsciverat. Et cum Gulielmus parens ejus in crimen vocatus olim, dum regnum a proregibus administraretur, capite luisset, rex postea imperii capax bona paterna ipsi fratrique integra restituerat: itaque nihil sinistri de utroque suspicatus. Cum tamen absurde pleraque interdum ab Alexandro dicta viderentur, ab Edmondo [e] Stuarto Leviniae duce, qui sororem Ruvenorum in uxorem

INTERPR. [a] *Palais de Falkland.* [b] *Ruthven.* [c] *le Comte de Gowry.* [d] *Perth.* [e] *Stuart, duc de Lenox.*

uxorem duxerat, percontari coepit, an amentia unquam, aut delirio illum corripi advertisset; nam vix ſana mente ſibi videri; et in geſtu vultuque, ſi non omnino alienati, at certe perturbati animi manifeſta ſigna deprehendi. Cum Levinius nihil tale in adoleſcente ſibi compertum reſponderet, Alexander ex illo colloquio in ſuſpicionem adductus regem adit, enixeque rogat, neminem in negotii conſcientiam aſciſceret, nec quo eſſet ipſum ducturus cuiquam ſequendi poteſtatem faceret. Cum vero rex ſubridens, ſe non bene in pecunia numeranda verſatum diceret, ideoque adeſſe quempiam oportere, qui ipſius partes ea in re ſubeat; praefracte a juvene reſponſum, nulli ad theſaurum, praeterquam regi, aditum patefactum iri; eo ſemel a rege conſpecto, poſtea quoſcunque voluerit, advocari poſſe. Viſus hic ſermo durior regi, ſuſpicionem inſidiarum fecit. Sed cum jam in itinere eſſet, aliaeque aliis ſuccedentes conjecturae animi anxium in contrarium raptarent, a priore ſententia diſcedere turpe exiſtimabat. Itaque iter perſequitur, gnaviter inſequentibus domeſticis, quamvis injuſſu regis; inſederat quippe ſuis ex feſtinatione regis opinio, eum ob facinus in [a] Olifandi domo in [b] Anguſia perpetratum [c] Perthum contendere, ut hominem nocentem comprehenderet, et turbas cientem praeſentia ſua anteverteret; propere et eum ſecuti ſunt Levinius et [d] Marriae comes, poſt venationem permutatis equis. Alexander ad latus regis ſemper haerebat, et ut equo calcaria adderet, inſtabat, prius fratre per unum et alterum, quos ſecum adduxerat, nuncium moniro, regem in itinere eſſe, et prandium venienti pararet. Tandem Perthum perventum. Joannes quaſi rei ignarus regi occurrit, fratri palam ſuccenſens, quod ſe de adventu regis non in tempore monuiſſet: nam fore ut familiarius, quam deceat, acciperetur. Dum tarditatem excuſat [e] Gaurius et tenuitatem apparatus in non expectatum regis adventum rejicit, hora abiit. Interim cuncta circonſpicere, et dum rex eum alloquitur, a propoſito abludentia plerunque reſpondere. Alexander contra, ut mendacio fides conſtaret, coram fratre regis colloquium devitare, atque orare, ut miſſum ſe faceret, ne ex eo, quod erat, ſuſpicione conjectaret. Tandem ubi rex aſſedit, non poſt prima fercula ſtatim, ut in illa aula aſſolet, nec niſi ſecundis menſis remotis Levinius et Marrius, aliique nobiles ad prandium invitati; quo videlicet temporius rex ſurgeret, illi ſerius regi praeſto eſſent. Ipſe Joannes non una cum hoſpitibus ſuis, ut patriae fert conſuetudo, aſſedit, ſed ex coenaculi conclavi communi egreſſus menſae regis, ſicuti antea, cogitabundus aſtitit. Quo nomine illum per jocum rex increpuit, quaſi minus comiter convivas ſuos excepiſſet. Poſtea ubi ſurrecturum eum vidit Alexander, ut fraudis ſuſpicionem tolleret, in arcano monet, tempus ſecreti urgere, verum fratris praeſentiam obſtare: proinde rex eum aliquo amandaret. Igitur rex ſumpto poculo ad Gaurium converſus, Quanquam non dubito, inquit, te moris exterarum nationum in accipiendis hoſpitibus probe gnarum eſſe, tamen Scotus cum ſis, de recepta inter nos conſuetudine, ne domi peregrineris, te commonefacere officii mei eſſe duxi. Quando ergo nec mihi propinaſti, nec convivis tuis ad menſam adſidere dignatus es, qua in re non parum in hoſpitalitatis leges peccaſti, En tibi propino, idemque poculum hoſpitibus tuis ut praebeas, meoque nomine genio ut indulgeant jubeas, volo. Ad quae verba digreſſus cum gaudio, rex, praeeunte Alexandro, et Thoma Areskino equite, ut ſe ſequeretur, fruſtra advocato, per coenaculum illud commune, in quo ſui cibum ſumebant, tranſiens, cochleam aſcendit, et per quatuor conclavia fores ſemper obſerante Alexandro ad ſecretius cubiculum deducitur, ubi theſauri promiſſi cuſtodem non vinctum, ſed pugione armatum conſpicatus, ſero ſe in inſidias praecipitaſſe ſenſit; nam

INTERPR. [a] *Le baron d'Oliphant.* [b] *province d'Angus.* [c] *Perth.* [d] *Mar.* [e] *le Comte de Gowry.*

nam occlusa subito cubiculi janua Alexander huc usque intectus pileum superbe in caput rejicit, et pugione rapto, pectorique regis admoto silere jussit. Tum improperata Gulielmi patris innocentis morte se vindicem tam injustae caedis adesse professus est: eum esse thesaurum, quem se illi ostensurum receperat. Quibus dictis pugionem immittere parantem prohibuit custos Andreas [a] Hendersonus nomine, ex Gaurii famulitio, qui heri jussu mane cum Alexandro [b] Falcolandiam profectus fuerat, et primus de regis adventu nuncium ad ipsum attulerat. Tantula ab instanti periculo mora interjecta, ex pavore animum colligens rex, ut erat inermis, nam prae festinatione post venationem gladium minime cinxerat, verba contra vim parantem adhibet, et qua pollebat dicendi facultate ad percussorem conversus, multa ad mitigandum ferocientis animum commemorat: videret, quid sceleris contra se innocentem moliretur; quod si staret sententia male praemeditatum facinus exsequi, apud se reputaret, id inultum non fore; nam superare a Deo datos in spem regiae successionis liberos, qui paternae caedis memores ab ipso olim rationem essent reposcituri; nec defuturos regii nominis amantissimos subditos, qui tam indignam principis sui mortem impunitam non sinant; et ut haec absint, Deum ultorem futurum, et vel ex lapidibus suscitaturum, qui nefandum parricidam ad perniciem usque constantissime persequantur. Ad patris ipsius mortem quod spectaret, Deum contestari, *nullo* conscientiam suam propterea stimulo attineri; quippe eum in ea aetate tunc esset, ut alieno potius quam suo arbitrio regeretur, et notam esse factionis tunc in regno pollentis potentiam; ad haec in ea re nihil nisi rite et secundum regni jura ac leges actum esse: sed vicissim recordari ipsum debere, ni ingratus sit, quot beneficiis ab eo tempore totam Ruvenorum familiam demeruerit, pristinis possessionibus ac dignitatibus restitutis, et ipsis sororibus in aula tanquam in paterno sinu educatis, et conjugis suae cubiculo postea praepositis: sed et aliud esse, quo praecipue eum tangi oporteat, eandem in religione, quam uterque profitetur, consensionem, eadem sacra, eosdem ritus; et ante oculos perpetuo obversari debere sancti et aeterna memoria dignissimi viri Roberti [c] Rolloci, cujus se discipulum profiteretur, monita. Illum nunc adesse, crederet; aut si praesentem nollet, innocentissimi praeceptoris animam ipsum olim accusaturam sibi persuaderet, exprobraturamque non hunc animum tamque sceleratum consilium ex sua disciplina hausisse. Pro extrema sive deprecationis, sive expostulationis clausula fidem regiam religiose obligabat, si propositum mutaret, se nemini mortalium quid inter ipsos negotii intercessisset revelaturum, et si quidem aliunde retegatur, minime permissurum, ut quidquam periculi ex eo ipsi crearetur. Perorantem truci vultu intueri primo visus Alexander, moxque sive oratione placatus, sive ab Hendersono, quem adjutorem speraverat revocatus, retecto capite et in pristinam reverentiam compositus religiose pollicetur, se regem, si nullo clamore emisso ac sine strepitu se contineret, incolumem dimissurum; tantum expectaret, dum Joannes frater ad colloquendum cum ipso sisteretur. Cum replicaret rex, Quid mihi cum fratre tuo negotii? quid tibi ex indecora hac captivitate mea post praeteritorum gratiam factam redit? Ille retulit, se denuo polliceri, si quiesceret, vitam salvam ei futuram; cetera ex fratre, ubi accersitus venerit, intellecturum. Et ita rege Hendersoni custodiae commendato; additoque ut illi, sibique simul caveret; alioqui fore, ut si quid ei accidat, id ipsius periculo cessurum esset, ad fratrem pergit. Digresso percussore rex jam securior custodem interrogat, an facti conscius et caedis patrandae causa advocatus fuisset. Neganti facile habita fides, quippe cum toto eo tempore, quo Alexander cum rege fuerat, non destitisset furentem obsecrare, ne quid

INTERPR. [a] *Henderson.* [b] *Falkland.* [c] *Rollock.*

quid in regem gravius admitteret. Itaque cum rex fidem dedisset, se quieturum, donec Gaurius advenisset, custodem rogat fenestras aperiat, et si quem e nobilibus illac transeuntem videret, jussu regis accersat. Id sedulo ab Hendersono factum. Interim Gaurius, ut magis falleret, et sceleri sive patrando tempus, sive patrato evadendi commoditatem quaereret, per appositum hominem eotam nobilibus ad prandium haerentibus renuntiari curat, regem per posticum abiisse. Quo audito, quisque ad equum discurrit, et ad sequendum regem omnes facto agmine contendunt: a janitore tamen consilii ignaro in exitu moniti regem sibi non visum, et adhuc intus esse, Gaurio nequidquam contra eum nequam et mendacem appellante, substiterunt ex iis plerique. Tum Alexander cum fratre in arcano colloquitur, ab eoque acerbe increpitus, quod in eo, quod jam factum oportuerat, adhuc cunctaretur, protinus quasi in proposito confirmatus, nec tam superbo, ut antea, quam ad desperationem composito vultu ad regem redit, expansisque brachiis omnem vitae spem praecisam dicit, regique jamjam moriendum esse. Confestimque quasi reum vincturus, sancto Dei nomine exsecrandum in modum saepius dejerato, periscelidem manibus innectere conatur, sive cunctatione subiturae poenitentiae locum daturus, sive ea vecordia fuit, ut in tanto scelere juris formam servandam putaret. Incumbente Alexandro, et vinciri regem oportere clamitante, rex generosum spiritum in tanto discrimine gerens, Mentieris, inquit, liber princeps natus sum, liber moriar. Tum ut se ex ejus manibus extricaret, magna vi connixus, dextraque gladio ne exereretur apposita, gulam sinistra invadit; et inde conscientiae morsu percussori viteis adimente, hinc certo periculo novum robur addente, tandem superior evasit: et per fenestram, dum [a] Levinius et Marrius cum Gaurio eventum anxie opperiente equos expectarent, se prodi vociferatur; vocemque exaudientes illi, quanquam Gaurius regis eam esse vocem cum asseveratione pernegaret, huc illuc aditum quaerentes discurrunt. Rex interim post longam cum Alexandro colluctationem cum eum extra cubiculum pertraxisset, et capite sub axilla presso cochleae foribus affixisset, ense etiam in suam perniciem stricto conjurati manibus extorto, Joannes [b] Ramisaeus eques supervenit, strictoque pugione bis terque confossum Alexandrum per cochleae gradus praecipitem dedit. Eodem tempore Thomas [c] Areskinus, intellecta regis voce, cum Joanne, qui galeam a domesticis sumpserat, quasi nocentem aliquem comprehensurus, acriter conflixit; et nisi hero servi praesto fuissent, manu in gulam injecta sub pedes missum proculdubio interfecisset. Verum ab iis disturbatus ad Ramisaei vocem in cubiculum contendit cum Hugone [d] Heresio, et semianimem Alexandrum per gradus dejectum nacti ambo extremis vulneribus confecerunt. Eos continuo, ubi surrexit, cum septem satellitibus armatis propere insequitur Gaurius, et ut erat galeatus ac gladium manu utraque vibrans horrendis cum dejeramentis ad unum omneis morte perituros proclamat. Ad cujus conspectum rex gladium, quo rem gereret, ubique quaerens, intra cubiculum a suis vi retractus est; clausoque ostio Areskinus, Heresius cum servo, et Ramisaeus, cum Gaurio manus conserunt: tandemque ipse, qui servis animos sua pugnacitate faciebat, ab Heresiano per praecordia transfixus; servi multis vulneribus saucii per gradus detrusi sunt. Levinius et Marrius frustra per cochleam, qua regem ascendisse viderant, aditum quaerentes, frustraque vectibus diu per obstantia viam moliri, nec nisi post sesquihoram, jam rege a praesenti periculo liberato et Gaurio conspirationis auctore ante ipsius pedes prostrato, in cubiculum penetrare potuerunt. Rex illis adventantibus e vestigio in genua

INTERPR. [a] *Le duc de Lenox & le comte de Mar.* [b] *Ramsey.* [c] *Erskine.* [d] *Herris.*

genua procumbens pro tanto periculo devitato, et insperata de parricidis victoria Deo gratias prolixe egit; subinde obsecrans, ut quem tanto periculo praeter meritum ullum ad nominis sui gloriam defungi voluisset, eidem ad procurandam illius propagationem porro animos faceret, spirituque principali confirmatum in glotioso adeo decurrentem stadio semper incitaret. Ad rei famam de Gaurio, fratreque eius interfectis, per urbem sparsam, cum adhuc incertum esset, quid caedi eorum causam praebuisset, ingens populi ad aedeis concursus factus, propiorque seditioni res videbatur, cum rex per fenestram se ostentans, manuque ut quiescerent imperans, tumultum compescuit, ac magistratu in conclave vocato, rem, ut gesta erat, exposuit. Tum cadavera parricidarum, donec de iis statueretur, publicae custodiae commendavit, et literas scriptaque, si quid forte quod ad conjurationem amplius detegendam faceret, reperiri posset, diligenter scrutatus, nihil praeter manticam magicis charactetibus ac vocabulis incantatoriis plenam invenit. His peragendis tempus ad octavam horam vespertinam extractum, antequam rex Falcolandiam petiturus in viam se daret, qui re jam evulgata per compita inter incedendum innumeram ex omni hominum genere multitudinem incolumitatem festis vocibus gratulantium ubique obviam habuit; tum ignes toto regno in publicae laetitiae signum excitati. In Joannem ut magicae superstitioni summe addictum postea anquisitum; et quarto post die [a] Perthi a cancellario, thesaurario, secretario, advocato, et Georgio [b] Humio Spoto, Roberto et Jacobo [c] Melvillis equitibus, Jacobus [d] Wemius Bogianus, qui arctam familiaritatem cum Joanne, dum Venetiis essent, et postea in Scotia habuerat, et Gulielmus [e] Rindius interrogati multa in eam rem responderunt; ex Talmudica et Cabalistica Judaeorum credulum juvenem notas illas secretas ac superstitiosas voces hausisse, quas per traditionem datas et a Deo in Paradiso prolatas aiebat, eoque majoris efficaciae esse sibi persuaserat, quam ullas postea a Prophetis et Apostolis usurpatas. Observatumque fuit, quandiu characteres illi, quos gestare consueverat, de collo suspensi manserunt, ne guttulam quidem sanguinis per vulnera, quibus periit, manasse; ubi dempti fuerunt, copiosum toto corpore eruorem effluxisse. Interrogatus et ab iisdem de conjuratione Andreas Hendersonus consentanea iis, quae memoravi, respondit, et se ab initio facti ignarum; ubi in rem ventum est, Alexandro semper verbis, manibusque restitisse, pugionem vulnus intentaturo eripuisse; itaque saepius ab ipso increpitum, quasi ad patrandum facinus denegata opera, exitii utique ea die causam praebiturus esset. Secuta dein crimine digna animadversio, et cadavera parricidarum ignominiose ad supplicium rapta, bona proscripta sine spe gratiae aut restitutionis, et postremo Ruvenorum nomen tanquam infame et detestandae memoriae omnino aboletum; decretumque ut superstites duo fratres, gentilesque omnes eo deposito maternum aut alterius familiae adoptivae, aliena item insignia avitis omissis sumerent. Parricidae avum habuerant Patricium [f] Ruvenum, cujus consilio et opera Henricum Jacobi regis parentem in Davide [g] Rizio de medio tollendo ante annos XXXIV usum diximus; ob id a regina cum marito reconciliata exagitatus, natale solum exilio mutavit, et in Anglia ad [h] Castrum-novum in magna rerum angustia decessit. Gulielmus ejus filius [i] Gauriae comes a Jacobo creatus, postea, quod caedi Henrici participasse diceretur, securi percussus est; ejusque mortem ulturi filii tanto se piaculo cum certa veluti totius familiae inter Scotos perantiquae internecione, nec alio ex nobilitate in facti conscientiam adhibito, summa imprudentia obligaverunt.

X. IN

INTERPR. [a] *Perth.* [b] *Hume de Spot.* [c] *Melvil.* [d] *Wemyss de Bogy.* [e] *Rind.* [f] *Lord Ruthven.* [g] *Rizzio.* [h] *Newcastle.* [i] *Gowry.*

X. In [a] Pannonia magnam hoc anno res Christiana cladem accepit Pappensium praesidiariorum defectione, et Canisa amissa. Pappam praecipuum contra Turcos propugnaculum CIƆCC praesidiarii seu Galli, seu Belgae tenebant, te ad [b] Javarinum superiore anno feliciter gesta nobilitati, eoque insolentiores redditi cum stipendium in tempore non repraesentaretur, tumultuari coeperunt, ab Adolfo [c] Schuartzenburgo aliquoties placati. Sed cum verbis tantum res ageretur, neque pecunia promissa adnumeraretur, seditio major quam antea recruduit; factiosique inter eos, Hispanorum exemplo edocti, quo magis in omnem eventum partes suas firmarent, antequam in apertam defectionem animos renudarent, clam cum Turcis vicinis agunt, et pecuniam pacti locum se tradituros pollicentur; spe etiam facta Schuartzenburgi, qui propediem cum pecunia ad componendam seditionem venturus ferebatur, ipsis tradendi; aut si non veniret, iret ei ad [d] Cisnecam profecturo praecludendi. Quo dictis fidem astruerent, nam initio fraudem subesse suspicati Turci cunctantius agebant, e vestigio tribunis et centurionibus imperium abrogant, Michaëlem [e] Marothium loci praefectum cum omni familia in vincula conjiciunt, dictoque pro libertate pretio, nisi illud intra praescriptum tempus penderet, ipsum se Turcis dedituros interminantur: captivos Turcas praefecti, aliorumque in custodiam datorum vestibus ornatos, [f] Albam-regalem remittunt; tum [g] Motam quendam e suo numero praefractae nequitiae hominem electum sibi praeficiunt, ac postremo Pappam diripiunt, et vexillum Caesarianum insigni scelere, ut omnis reconciliationis spes tolleretur, hostibus tradunt. Quo cognito, Schuartzenburgus, qui jam in itinere erat cum II CIƆ equitum et peditum, ad eos XX equites praemittit, monetque se respicerent praesidiarii, et ad officium mature redirent; paratam pecuniam esse, ac fore, ut propediem quicquid stipendiorum debeatur, plene exsolvatur. Pro responso a seditiosis convicia reddita, parumque abfuere ab injuria legati; certe ludibrio expositi, nec sine contumelia dimissi. Cum nihil hac ratione proficeretur, Schuartzenburgus pluviis incumbentibus ulterius progredi prohibitus Javarinum, unde venerat, retro cessit. Tam foedae defectionis, seu proditionis jam tum ultio a Numine coepit, exorto inter seditiosos ipsos ob conditiones cum Turcis initas dissidio: quo factum, ut ad manus deventum sit, et multae caedes per urbem perpetratae. Inde occasione sumpta Schuartzenburgus repulsa suorum irritatus exeunte Junio propere [h] Schurpfenstenium tribunum mittit cum apparatu bellico et III CIƆ peditum, ac fortunam experiri jubet. Eos ardente adhuc dissidio pars altera muris succedere patitur, quasi abjecto defectionis consilio, atque ultro ut accederent, hortatur. Verum altera parte superveniente scalae admotae dejiciuntur, nec sine damno Schuartzenburgici repelluntur; quo facto Turci pabulatores intromittuntur, quorum plaustris exoneratis captivi Christiani in ea Vesprinium et Albam-regalem abducendi cum magna imbellis sexus turba imponuntur, scelus et perfidiam parte eorum, quae non praevaluerat, detestante. Marothius adhuc in vinculis erat, ob spem de pretio ab eo exsolvendo conceptam a seditiosis retentus; qui clam Schuartzenburgum monet, ut quando inter praesidiarios tam male conveniret, occasioni ne deesset, et si astus non procederet, vim adhiberet: simul locum contra vim haud satis firmum commonstrandum curat. Igitur IV Eid. Quintil. castra ad Pappam posita, in quibus erant IX CIƆ bellatorum: post aliquot eruptiones cum damno obsessorum semper, repulsus Schuartzenburgus dispositis tormentis violenter muros pulsat. Centurioni ex iis in eruptione capto cutem vivo detrahi jussit; et cum capite hastae infixo suspensum ad terrorem publice oculis praesidiariorum exposuit.

Ad

INTERPR. [a] *Hongrie.* [b] *Raab.* [c] *baron de Schwartzenburg.* [d] *Cisnek.* [e] *Maroth.* [f] *Stul-Weissenburg.* [g] *la Motte.* [h] *le colonel Schurpfestein.*

CIϽIϽC. HENRICUS IV.

Ad VII Kal. Sextil. continuata verberatione, molatrina, per quam quovis tempore auxiliares accipi poterant, post acrem defensionem expugnata fuit. Interea solicitati Turci cuncta ad solvendam obsidionem necessaria parabant: sed eos, quominus in tempore venerint, exorti sub id continui ac foedi imbres remorati sunt. Schuartzenburgus, dum verberatio continuatur, cuniculos agit, aliisque operibus festinatis obsidionem urget. Jamque aqua fossis derivata apertus erat ad ruinam aditus; et magna omnium rerum in oppido erat inopia, cum deficiente carne LX equi in cibum distributi. Quibus paulatim absumptis obsessi ad extremas angustias redacti consilium ex desperatione capiunt, et cum nullum gratiae locum reliquum viderent, mortem obstinate pugnando oppetere, quam deditione facta vitam inter exquisitos cruciatus, ac ludibrium amittere maluerunt. Igitur pridie Kal. Sextil. eruptione noctu tentata eam castrorum partem, ad quam Mersburgenses stationem habebant, conferti invadunt, temulentumque militem partim caedunt, partim in fugam agunt; ad strepitum excitus Schuartzenburgus cum trepidatione omnia compleri videret, quasi Turcis auxilio venientibus, ad eam partem, qua maxime sui laborabant, advolat, dumque huc illuc discursat animos suis exemplo proprio faciens, glande ictus cadit: sicuti capto [a] Javarino magnum nomen consecutus, ita incredibili sui desiderio relicto; corpus Viennam deportatum, et militari pompa elatum ac conditum est. In ejus locum suffectus Melchior [b] Rederus, qui gnavam adeo operam in Varadino defendendo navaverat. Postridie quam hoc accidit, denuo eruptione certatum, et CCC circiter Caesariani caesi; nonnulli etiam intra oppidum abducti. Cum denuo eos ad deditionem hortaretur Rederus, quippe eorum res ad extremam inopiam redactas, ac brevi fore, ut annona prorsus deficiente ipsis fame miserabiliter sit pereundum; superbe responsum est, Ubi annona defecerit, se captivos Christianos, atque ipsum cum primis Marothium praefectum comesturos. Inter haec agitatum a Belgis de fuga in arcano consilium; quod ex transfugis cum cognitum esset, frequentiores excubiae tam equitum, quam peditum locis idoneis agi coeptae. Tandem obsessi V Eid. Sextil. duabus ante solis ortum horis per stagnum aqua educta paene siccatum summo silentio exirum tentant, via, quod fundo uliginoso non fiderent, prius faceis, cratibus, aliaque materia prius communita. Vix albescente die de fuga a Redero cognitum, qui mox ad eos insequendos [c] Nasdastium, [d] Thurinum comitem, et [e] Colonitzium cum levi armatura misit. Cum jam fugitivi ad saltum paene evasissent, interceptum ultimum agmen, et magna ex parte caesum. [f] Mota seditiosorum dux, cum Colonitzio dedere se recusaret, glande trajectus occubuit, eumque CCC circiter alii; ejus vicarius, aliique ex seditionis incentoribus capti. Marothius inter haec catenis ruptis in castra Caesariana cum aliquot captivis aufugit. [1] Rederus desertum oppidum ingressus ceteros captivos solvit, reliquias detestandae defectionis ad internecionem abolet. Ex captivis quaestioni subjectis, antequam de iis supplicium sumeretur, rescitum, quinque tantum ab initio de foedere cum Turcis ineundo consilium agitasse. Quod postea cum poenitentiae amplius locus non esset, communibus sociorum suffragiis comprobatum est; quippe cum dissentientes e vestigio a consentientibus in omnium conspectu necarentur: tum captivi omnia jura divina et humana violasse convicti per praesidia ad poenam distribuuntur. Ut erant varia ingenia, ita variis suppliciis excarnificati; alii palis infixi, alii

INTERPR. [a] *Raab.* [b] *Redern.* [c] *Nadasdi.* [d] *comte de Thurn.* [e] *Colonitb.* [f] *la Motte.*

NOT. [1] *Nic. Isthuanfius in Hist. Hungar. fol. p.* 751, 752, &c. met cette histoire autrement; car il dit, que Rederus mourut de maladie, devant que de voir la fin de ce siege, & que Nadasdius lui succeda au gouvernement de l'armée. Ce Marothius aussi ne se sauva point de sa prison, ayant rompu ses chaines; mais il fut delivré avec les autres prisonniers, quand Nadasdius entra dans la place; & il mourut quelque tems aprés. *Put.*

alii rotis contusi, alii uncis tracti, alii lentis ignibus et larido liquefacto ustulati; quibusdam intestina vivis detracta et ipsis spectantibus in ignem conjecta ac cremata. Nonnullis femora, humerique et aliae corporis partes carnosae, quae magis a vitalibus absunt, candentibus stimulis ferreis concerptae, denique cor ipsum vulsum; aliis et os pulvere nitrato oppletum, et igne indito caput in minutas partes contritum fuit. Ultra humanitatis modum tam foedae ac detestandae proditionis vindicta facta, non sine multorum horrore: qui ita censebant, improborum animos non tam per supplicia a sceleribus perpetrandis avocari, quam ad quidvis agendum et patiendum efferari; neque tam acerbitate deterreri, quam assuetudine hujusmodi spectaculorum metum poenarum imminui. Cumularum et Christianorum infortunium Canisae amissione: cum de pace inter nostros Turcosque minime conveniret, XII CIↃ praetorianorum Constantinopoli Budam missa, qui pridie Non. Sept. in itinere [a] Baboscam potius ignavia nostrorum, qui IↃ in praesidio erant, omni re egregie instructi, quam virtute propria receperunt.

XI. QUARTO post die castra ad Canisam posita munitissimum tota Stiria oppidum cum arce. Initio crebris eruptionibus pugnatum, et vallo dejecti Turci, machinis etiam clavis confixis, et una hosti adempta ac in oppidum pertracta. Tandem auxiliaris exercitus ductore Philippo Emmanuele Lotaringo [b] Mercuriano ad [c] Muram fluvium Kal. Oct. consedit; trajectoque eo signum adventus sui obsessis dedit. Exiguum nostrorum numerum contra suas ingenteis copias conspicatus Purpuratus ad Mercurianum mittit; moneteque ne tantillis viribus tantam obsidionem solvi posse consideret, meliusque existimationi suae ac securitati consuleret. Cui generose a Mercuriano responsum, cum minoribus multo Christianorum viribus majores infidelium Turcorum, quam nunc essent, copias, vel si quicquid malignorum spirituum uspiam est, cum ipsis conspiret, invadere se minime dubitaturum, ac Dei ope fretum, de ipsis victoriam reportaturum. Itaque minis omissis conferendi certus, aciem quamoptimum instrueret, et copiam sui faceret. Tum ipse acie instructa progreditur. Hostis contra aliquot cohortes castris educit, et colle opposito occupato nostrorum adventum praestolatur. Ad eos invadendos missus cum equitatu suo Colonitzius. Heic levibus aliquot prolusionibus certarum, dum nostri aciem instruunt, et tormenta ad hostilem disturbandum dirigunt. Tandem Turci nihil proelii aleae committere certi, sensim pedem referunt; nostri castra castris, quam proxime possunt, opponunt. Nox sequens tam vicinis castris inquies transacta. Postridie nostri rursus acie instructa, hostem ad proelium provocant. Verum ille se vallo continebat, quo tutus facile omnem vim eludebat. Obequitantibus tamen [d] Heberstenio, Koskirkio, et Colonitzio, ut propius situm hostilium munitionum contemplarentur, cum Turcis aliquot obviis manus conserunt: quibus in fugam actis, nostri fugientes ad valli labrum usque insecuti, turbatis stationibus incumbentes XIIII machinas campestreis capiunt, et re bene gesta laeti ad suos revertuntur. Turci his impressionibus fatigati, ut obsessis deditionem faciendi, sic auxiliaribus recedendi necessitatem ob annonae inopiam imponere statuerunt, et a tergo circumfusis copiis, quod tam numerosas habentibus facile erat, viisque angustis inter paludes insessis, in summam rei frumentariae difficultatem adducunt; annonae, quae ex longinquo comportabatur, aditu undique intercluso. His angustiis victus Mercurianus exercitum reducit, in discessu, parum absuit, oppressus. Nam a fronte et a tergo circumventus, cum periculo periculum discutere, et cum suorum perniciem

INTERPR. [a] *Babotzka.* [b] *Duc de Mercœur.* [c] *Mure* [d] *Heberstein, Koskirke, & Colonich.*

perniciem ante oculos positam pernicie certa superare certus, ad extrema se compararet, praesens numen expertus est. Aer obscuratus, ac tenebris statim obortis coelum tonitru inhorruit, crebris micans ignibus. Inde turbo violentus nostrorum primo castra, sed illaesa transmittit; dein majore vi glomeratus Turcica tentoria pervadit, dejicit, ac terrore cuncta permiscet. Per tenebras nostri exitium paratum evaserunt: sed eorum discessu non mediocriter infracti obsessorum animi, praesertim Hungarorum, qui frequentes jam ad hostem transfugientes de misero sociorum statu eum edocebant. Germani initio ad defensionem se egregie animatos ostenderant, a [a] Paradisio, qui loco praeerat confirmati: sed crebris transfugiis debilitati ad extremum animos despondenrunt, et praefectum ad deditionem faciendam compulerunt. Itaque Canisa XI Kal. Nov. dedita, et praesidiarii ad Muram, sicuti convenerat, incolumes deducti sunt. Paradisius officio suo defuisse insimulatus [b] Raquelspurgi cum se Mercuriano stitisset, ad Matthiam archiducem sub custodia remissus est: qui postea facti rationem reddere jussus cum non satis se purgaret, semel etiam de fuga arripienda consultasse convictus esset, cum aliis quibusdam centurionibus dextra prius, dein capite truncatus fuit. Oppido capto Purpuratus III CIↃ peditum, IↃ equites praesidio imponit, et aliquot castella ad [c] Dravi ripas exstruit, ut commeantibus hinc inde suis liberum per utramque ripam aditum muniret. Tum solitudinem veritus missis circum literis rusticos et ceteros vicanos, qui metu Turcorum diffugerant, ut revertantur monet, promissa libertate, et trium annorum ab omnibus tributis immunitate.

XII. IN [d] Dacia proxima Michael re feliciter Caesaris auspiciis gesta cum indignam meritis suis gratiam rependi videret, omnia circumspiciebat, quibus potentiam successibus anni superioris partam tueri posset. Itaque clam animos purpuratorum tentandos curaverat; qui hominem in utrumque paratum, ut aliqua spe gratiae, si ad partes ipsorum inclinaret, lactarent, Huraiam Agam veneranda canitie senem vicissim ad eum Sultani nomine mittendum curant; quem ille perhonorifice excepit cum ornatissimo equitatu, ad medium milliare obviam profectus: cum haud procul abessent, ambo ex equis desiliunt, et ubi se humanissime invicem complexi sunt, Aga Michaeli Persicum gladium, quo accinctus erat, detrahit, eidemque alium Turcicum auro et gemmis distinctum tradit, cum multis aliis donis; inter quae erant ardearum insignes plumae ad pileorum ornamenta; equi praestantissimi VII, generosus falco; quae Michaeli incedenti praeferebantur: eoque comitatu ambo [e] Stephanopolim ingressi sunt, reboante passim festa tormentorum displosione. Aderant Caesarei procuratores ad componendum inter ipsum et Georgium Bastam dissidium missi, quos ille spectaculo insolito in suspicionem adductum iri minime dubitabat, eoque aequiores in ferendis conditionibus fore sperabat: interim monet, ne ea re moverentur; honorem, qui legatis debetur, nisi omnis expers humanitatis haberi velit, non exhibere non potuisse: nihilominus se facturum, quod aequum esset; tantum dent operam, ut Bastae multis nominibus sibi suspecto alius a Caesare substituatur, ne per privatas simultates publica salus in provincia periclitetur. Praeterea haec ejusdem in arcano postulata ferebantur, ut Transilvania sibi filioque jure hereditario cum [f] Varadino, Husta, Nagbanya, et exterioribus Hungariae partibus traderentur; ut omnia bona ac dignitates, quibus Sigismundus Bathorius a Caesare donatus fuerat, sibi attribuerentur, et collatitia pecunia ad scribendum militem juvaretur. Caesar, ceterique imperii principes Christiani fidem interponerent, si forte in Turcorum potestatem veniret, fore, ut ex manibus eorum liberaretur. Ad haec addebat,

INTERPR. [a] *Paradis.* [b] *Rakelsburg.* [c] *Le Drave.* [d] *Transilvanie.* [e] *Kronstat.* [f] *Waradin, Huste, & Nagbanya.*

addebat, ut magis Caesarianorum animos pertentaret, omnino sperare se, quae jam in [a] Dacia occupaverat, loca Caesarem minime reposciturum; sed praeterea etiam reliqua usque ad Tibiscum fluvium pro navata tam fideliter opera sibi concessurum. Quae si a munificentissimi principis benignitate impetrare possit, se tot tantasque res adversus communem hostem gesturum, quantas huc usque nemo gesserit; et si pares sumptus iis, qui in [b] Pannonia quotannis fiunt, subministrentur, cuncta a Caspio mari Budam usque, [c] Albam-regalem, et Zolnocum imperio Caesaris subjecturum. Haec superbi juxta et ambitiosi hominis insolentia postulata ita a legatis Caesareis accepta sunt, incendente eos Basta aemulo, quasi ille occasionem a clientela Caesaris discedendi quaerens, jam res novas animo moliretur. Tamen in praesens res prudenter dissimulata, et ex pecunia Caesaris XXX CIƆ aureorum repraesentata sunt. Quae tamen tanquam leve operae pretium non sine spernentis atque adeo male affecti vultu accepit Michael. Sigismundus interea sociatis cum Hieremia Moldaviae despota viribus mediocrem ex gente sua, Scythis, Polonis, Turcis consecerat exercitum, in omnia rerum agendarum momenta intentus. Contra eos, ne longiore mora interjecta majores vireis colligerent, statim ducit Michael; quem tot locis victorem, ut fit, L CIƆ amplius armatorum sequebantur: et per altissimorum montium angustias in Moldaviam penetrat; Sigismundo et Hieremia numero imparibus semper recedentibus: ubi plus ab regionis incommoditatibus, quam ab hoste damni passus est, ad tantam annonae penuriam redactus, ut foliis arborum pro cibo uti cogeretur. Illi tandem recedendo ad Poloniae fineis pervenerunt, majora auxilia a foederata gente sibi polliciti, cum quibus fesso Michaeli recentes occurrerent. Hieremias de suppetiis importune Turcum solicitabat; a quo nihil pecuniae, militum aliquem numerum tandem est consecutus. Michael a persequendo hoste jam dilapso cursum inhibet, et Moldaviam ab Hieremia desertam eo facilius occupat, quod plerique in provincia illum pessime oderant, imperio asperum et intolerandis tributis gravem; quippe ferebatur in singula etiam vilissima capita aureum menstruum imposuisse; et quicquid corradere poterat, viribus suis et suorum benevolentiae diffisus, in Poloniam, ad quam receptum sibi parabat, mittere. Hoc successu elatus Michael ulterius progreditur, cum Sigismundo, ubicunque eum nancisci posset, manus conserere certus: is novo subsidio recreatus, ita ut XXX CIƆ armatorum penes se haberet, ad Istrum juxta [d] Ortunum castrum consederat. Ibi collatis castris acerrime pugnatur, multis utrinque cadentibus. Tandem victoria ad Michaelem inclinavit. Ex Bathorianis, praeter eos qui fluvio hausti perierunt, desiderata VI CIƆ. Ex Walachis vix II CIƆ. Michael victor totam Moldaviam Caesaris nomine, ut in dissimulatione perseveraret, in potestatem redegit, eique gubernandae filium praefecit, parte copiarum attributa; ipse cum reliquis Cosacorum, Rasciorum, Belgarum, quos a Caesare habebat, copiis in Transilvaniam rediit: ubi cognito, Joannem Sarium [e] Samoscium magnum Poloniae cancellarium cum numeroso exercitu adventare, fama sparsa, ut injuriam excursionibus in terram Poloniam a Michaele factis ulcisceretur; revera, ut Sigismundum proxima cognatione secum conjunctum in paternum principatum restitueret, et Moldaviam veteri Polonorum imperio adjiceret, ad Caesarei exercitus duces, qui in superiore Pannonia erant, scribit; monetque, paratas semper copias haberent, quibus si quid hostis tentasset, ei statim occurreretur.

XIII. SUB id denuo a Caesare venit [f] Peczins cum aliqua pecuniae summa, quam propter itinerum pericula, sicuti ferebat, sive quod eam in Michaelis potestate,

INTERPR. [a] *Transilvanie.* [b] *Hongrie.* [c] *Stul-Weissenburg.* [d] *Orthen r.* [e] *Zamoyski.* [f] *le Docteur Patzen.*

potestate, antequam ejus animum plene pertentasset, relinquere nolebat, [a] Soemariae deposuerat. In colloquium ubi Peczius cum Michaele venit, post multas expostulationes et magnifice venditatam suam operam, ille postremo subjecit, si Caesar ex fratribus suis aliquem in Daciam cum summo imperio mittat, se confestim e provincia decedere paratum; ceterum ex benignitate ipsius sibi polliceri, sui rationem habitum iri; totque exantlatos pro domo Austria labores, tot adita pericula potentissimum juxta ac clementissimum principem minime ex memoria depositurum; se vicissim, si Caesaris opibus aliorumque Christianorum principum auxiliis juvetur, ad frangendam Turcorum potentiam et constituendam in iis locis rem Christianam omnia consilia sua, omneis conatus, quicquid animi et industriae habet, conversurum. Verum Caesar a Basta monitus, homini barbaro et versipelli ne fideret, contraria mandata Peczio dederat, quibus Michael sine conditione ex Transilvania decedere, aut Bastae, si in ea remanere vellet, parere jubebatur. Quod cum facere praefracte recusaret, res ad apertum dissidium erupit, et Michael, ut res suas firmaret, cum proceribus provinciae initio tanta humanitate usus, dum bellum Caesaris auspiciis administraret, tunc omnia tuta timens animum renudavit, et aut nulla justa de causa, aut ex levibus admodum suspicionibus in crimen adductos ex iis plerosque male mulctavit; nonnullos etiam quaestionibus subjecir, ex eaque re tantum odium populi collegit, ut multi ab *eo deficerent*, in iisque Moyses ipse [b] Ciculorum regulus, cujus in virtute et fide cum magnam fiduciam semper reposuerat, tum ductu magnas res in bello administraverat. Hac acerbitate in summas mox angustias se prolapsum sensit, sero ad eam emendandam remedio; nam a Tataris et Turcis sibi metuebat, et Samoscium ultra modum reformidabat. Bathorium et Hieremiam sibi insidiari minime ignorabat: nec vero circa se, quibus plene confideret, ullos habebat. Homini inter tot difficultates conflictanti cum exercitu ex superioribus Pannoniae praesidiis raptim collecto Basta, ne occasioni deesset, statim occurrit, ut sponte parere recusantem vi cogeret; et [c] Claudiopolim profectus cum obvios provinciae ordines habuisset, eosque in fidem Caesaris adegisset, [d] Albam-Iulam, ubi Michael cum XVIII CIↃ castra habebat, recta tendit. Adventu Bastae subito non tam territus despota, quam suorum insidias veritus, protinus in fugam se conjecit, IV CIↃ ex suis amissis, et ad montana Walachiae receptum habuit, ubi eum rursus nova calamitas oppressit. Nam Sigismundus et Hieremias collectis repente copiis recedenti necopinato incumbunt, et reliquias exercitus dissipati, quas secum trahebat, profligant. Ille cum nihil amplius praesidii in opibus suis videret, ne ab infesto sibi Basta legem accipere cogeretur, Caesaris clementiam appellat; commeatumque petit, quo tuto ad ipsum proficisci et suspiciones coram purgare posset, obsidum loco uxore et liberis oblatis, ne qua fraus subesse putaretur. Caesar, qui barbarum ex Transilvania deducere summopere percuperet, dum potentiam suam in ea per Bastam constituisset, facile postulatis ejus ob praeteritorum memoriam, ut aiebat, annuit; et Bastae, ut tutum iter ei praeberet, et interim dum a domo procul esset, bellum ei a Sigismundo, et Hieremia per Walachiam illatum propulsaret, mandavit. Secundum haec exeunte anno Michael cum LXX equitum comitatu Viennam venit, a Matthia perhumaniter exceptus, per internuncium a Caesare ibi tantisper jussus subsistere, dum Pragam evocaretur. Basta interim comitia provinciae celebrat, in quibus cum Caesar intellexisset, ordines et proceres certis tantum conditionibus se Caesaris imperio subjicere paratos, quas nisi impetrarent, ope et patrocinio Turcico, quod ex propinquo ostentabatur, usuros; eo diutius distinendum Walachum putabat, ne res

INTERPR. [a] *Seemar.* [b] *Zekel.* [c] *Clausenburg.* [d] *Weissenburg.*

res jam turbatas praesentia sua magis misceret. Caesar, quo motum illum componeret, initio summum Transsilvaniae imperium Maximiliano fratri detulerat. Verum ille se excusavit, Samoscii, qui jam Moldavia recepta in Walachiam descenderat, et Hieremiae fratrem provinciae praefecerat, occursum caussatus. Walachi etiam instabant apud Bastam, ut auxilio juvarentur adversus Polonos, ultro se in Caesaris potestate futuros polliciti, Michaelemque, cui hactenus paruerant, vel alium quempiam cum summo imperio mitti cum viribus petebant: nam quem Samoscius imposuerat, se ferre nec velle nec posse. Inter has consultationes annus in aula Caesarea et in Transsilvania exactus.

XIV. Hoc anno adempta omnino libertas Augustanae confessionis sociis, ad conciones et sacra more inter ipsos recepto celebrandas in Stiria: principium ante biennium factum [a] Graecii, quae est Stiriae primaria urbs, in quo frequens Jesuitarum schola. Horum instigatu, ut creditum est, Ferdinandus archidux alioqui insito majorum religionis ardore ab iis alienus denuntiandum curat, Academiae nomine, pastoribus, ut urbe excedant, conciones in posterum ad populum publice non habeant, et cetera quae offensionem vere piis pariant, penitus intermittant: id actum Eid. Sept. Cum nihilominus illi pergerent, accessit et Archiducis auctoritas, mandato ad eos x Kal. Oct. dato, eo forte die, quo ad conciones convenire debebant: dum deliberant, effluxit tempus concionis habendae, et sic intermissus primum coetus: et quanquam octo dierum spatium iis Archidux praefinisset, intra quod ditionis suae finibus excedere tenerentur, ad extremum contractum tempus, et IV Kal. Oct. exire omnino jubentur, capitis poena adjecta: quod et executioni demandatum. Interea Archidux in Italiam abit, et salutato in itinere Alfonso Ferrariensium duce Romam contendit, ubi denuo in priore Augustanae confessionis pastores expellendi proposito confirmatur, expresso a Pontifice in eam rem ab ipso solemni juramento. Pastores urbe exacti, cum ceteris provincialibus et nobilitate, qui ut sunt locis illis plurimi Protestantium doctrinae addicti, aliquoties quantum licebat, conveniunt; tandemque placuit supplicem libellum conscribi, quo de injuria sibi a Jesuitis facta apud Archiducem conquerebantur. Is oblatus tam Stiriae quam Carinthiae et Carniolae ordinum nomine, exeunte Januario sequenti, in eoque confessio [b] Augustae ante L annos Carolo V in imperii comitiis oblata: in qua nihil esse, quod a sacrae Scripturae norma dissideret, pluribus verbis contendebant: eam tum summo omnium ordinum consensu tota Germania adprobatam ac receptam, nullamque ab eo tempore iis, qui secundum eam viverent, molestiam factam: quin ipsius patrem Carolum mutuo acceptis a confessionis illius ordinibus vicies centenis aureorum CIↃ, denuo confirmasse, nullam vim ipsorum conscientiis illatum iri, nec pastoribus ipsorum fraudi futurum, si secundum eam docerent. Ipsum Archiducem principis verbo fidem obligasse, fidem a patre datam et pacificationem cum Carinthiae et Carniolae ordinibus se religiose servaturum. In id collationes pecuniarum promissas ab anno CIↃIↃXXC exacte pensitatas, quae XVIII annorum spatio ad nongenta florenorum Rhenensium CIↃ accedunt; eoque pretio redemptam eam libertatem, quae nunc ipsis tam injuriose adimitur: in id cumulatae multae e sacra Scriptura petitae rationes, et ad extremum suppliciter Archiducem obtestantur, libertatem sibi a patre concessam ac diu relictam conservare ne gravetur. Sic rem gratam cum Deo facturum, sibique ac suarum ditionum tranquillitati, subditorumque saluti optime consulturum; alioqui fore, si in violentia jam coepta pergatur, et tam confessionis Augustanae

INTERPR. [a] *Gratz.* [b] *Augspurg.*

Augustanae sociis, quam pastoribus periculum ob id creetur, ut patientia tandem in furorem vertatur, et desperatione adacti populi ad detrimentosa aeque sibi aliisque consilia respiciant, Turcis, contra quos hodie pugnant, in auxilium advocatis. Habebantur tunc Stiriae comitia Graecii, in quibus Archiducis mandatum decreto ordinum denuo confirmatur, ac reliquae in Stiria civitates pastores dimittere jubentur. Cum [a] Ferri-fodinarum incolae decreto minime obtemperarent, missi, qui manu armata oppidum expugnant ac diripiunt, oppidanos plaustris impositos [b] Graecium advehunt, ubi plerique severe admodum habiti. Urbe expugnata miles arcem vicinam viri ex illa nobilitate spectabilis Joannis Hofmanni capiunt, templumque proximum, in quo sepulchrum gentilitium erat, tanquam piaculare pulvere nitrato subjecto evertunt, ossibus cadaverum huc illuc dispersis. Addunt qui haec scripsere ad majus odium, Graecii templum, in quo Protestantium conciones habebantur; altari in eo destructo, Willelmi [c] Zimmermani, qui magna fama inter eos pastoris munere defunctus fuerat, effossum corpus, et in [d] Murram subjectum urbi fluvium a furenti milite projectum. Tandem cum nullus dies a nova in Archiducis imperia detrectanteis molestia vacaret, multi huc illuc dilapsi, etiam relictis bonis, quae quaesito belli sumptuum colore in fiscum redacta sunt ac distracta.

INTERPR. [a] *Eysengrub.* [b] *Gratz.* [c] *Zimmerman.* [d] *Mure ou Muer.*

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI
HISTORIARUM SUI TEMPORIS
LIBER CENTESIMUS VICESIMUS QUINTUS.

EPITOME.

ANDEM inter Regem et Sabaudum ad arma devenitur. Rursus novae perscriptae conditiones, quibus cum nec staret Sabaudus, omnis de pace consultatio abrumpitur. II. *Tum Diguierio et Birono negotium datum, ut hic in Bressae comitatu, ille in Sabaudia principium bello faceret. Bironus Burgum ducit, Diguierius Monmelianum, eodemque die vi ab utroque facta utrumque captum oppidum. Ad arces obsidio diuturnior fuit.* III. *Calatagirona pontificis nomine intercedit; grave ad eum regis responsum.* IV. *Ludovicus Bertonus Grillonius Camberii suburbia occupat: Regi supervenienti mox urbs patuit. Arx a Jacobio dedita. Confluentia, Miolanum, Turris Carbonaria eodem successu capta. Diguierius Joannis fanum et Mauriennae vallem subjectam usque ad Censium montem in potestatem redigit. In Tarentasiensi valle itidem Monasterium primo captum, et mox circumposita loca. Ad Monmeliani arcem versus impetus.* V. *De conjurationibus domesticis jam tum rumor sparsus. Rex in suspicionem adductus Suessionem cum summo imperio in Sabaudia relinquit, et in Sebusianos descendit ut Bironi consilia observaret. Rex in periculo versatur, dum propius S. Catharinae munitionem contemplatur.* VI. *Cardinalis Aldobrandinus ad regem mittitur.* VII. *Brandisius comes, qui Monmeliani arcem tenebat, de loco tradendo fidem interponit, datique obsides.* VIII. *Aldobrandinus Camberium venit. Aldobrandini cum rege colloquium.* IX. *Sabaudus cum exercitu Augustam praetoriam venit. Tandem tempore condicto exeunte arx Monmeliani a Brandisio tradita. Rex cum nihil cum Aldobrandino et Sabaudi delegatis proficeret, Luisetum primo a Sankatharinae munitione lapide venit. Tandem Boventius qui Burgi arcem tenebat, extrema necessitate victus cum rege transigit. Rex Lugdunum ad Aldobrandinum excurrit.* X. *Genevae origo ab occasu imperii Romani repetita. De Sabaudi et reipublicae Genevensis jurisdictione altercatio.* XI. *Dissoluto regis cum Margarita matrimonio Sillerius, qui Romae erat, Florentiam mittitur, ut pactis cum Maria Francisci magni Etruriae ducis filia conventis regis nomine subscriberet. Et mox Rogerius Bellogardius eodem venit. Celebratae fiduciariae nuptiae ab Aldobrandino cardinali illac transeunte, magna ac insigni pompa.* XII. *Novae reginae in Galliam appulsus, et ad regem adventus. Aldobrandinus Lugdunum solemni ritu ingreditur. Mandata ejus seu facultates in senatu minime publicatae.* XIII. *Rex a Genevensibus exoratus Sankatharinam munitionem destruendam mandat: quae res Aldobrandino ultra modum irritato pacis negotium paene interrupit.* XIV. *Tandem eo pacato perscriptae conditiones, quibus vix post multas obtestationes Sabaudi delegati subscripsere.* XV. *Sabaudi et Fontani longe diversi adfectus. Lermaei in aula Hispana pollentis ingenium, et occultae cum Fontano aemulationes. Sabaudus ab Hispanis desertus ad extremum, quae Lugduni acta erant, subscriptione sua comprobat. Ineunte Martio Burgi arx a Boventio*

ventio tradita, et Petrus Escodeca Boetius ei cum valido praesidio imponitur. XVI. *Rex reginaque pace parta Aurelianum ambo veniunt, ut anni propitiatorii indulgentiis huic loco concessis participarent.* XVII. *Roberti Ebroici Essexiae comitis, generosa ambitio ex aemulatione cum Roberto Cecilio, postremo ipsi fatalis.* XVIII. *Ad Kinsalam in Hibernia Hispani conserta pugna ab Anglis profligati.*

EX AUCTORIBUS,

Regia ephemeride, Actis publicatis, Testimoniis et documentis de Genevensi jurisdictione ab utraque parte evulgatis, et Sabaudo equite Claudii Buleti, Actis probatoriis in Essexii causa.

LIBER CENTESIMUS VICESIMUS QUINTUS.

CIƆ IƆC.
HENRICUS IV.

UNC bellum ultimum ab optimo et fortissimo principe gestum, ut pacem toto Christiano orbe expetitam, regnoque necessariam consequeretur, continua serie exsequemur. Carolus Emmanuel Sabaudiae dux, cum domum reversus, neque conditionibus Lutetiae perscriptis stare vellet, neque novas ullas admitteret; et sive ambitione insita, sive ab Hispanis vicinis persuasus, Saluciarum principatu ulla se ratione cedere paratum negaret; rex tot tergiversationum pertaesus, negotii inter bellum induciasque animos suspendentis nodum, quem amice solvere non poterat, ferro ad extremum rescindere decrevit. Et postquam tempus restitutioni sive compensationi praescriptum exeunte Junio exiisse vidit, ineunte Julio in viam se dat, et Lugdunum VII Eid. Quintil. venit, rursusque interposita aliquot dierum mora XVII Kal. Sextil. a Sabaudo ad regem missi venere [a] Tarentasiensis archiepiscopus, Gaspar a [b] Geneva Lullini marchio, et [c] Roncasius. Hi conditionum Lutetiae perscriptarum iniquitatem causati, quibus Sabaudus stare neque honorificum neque tutum duceret; tamen de [d] Saluciarum principatu restituendo assentiri eum dicebat, modo is beneficii titulo uni ex filiis a rege concederetur. Ad haec rex, Sabaudum literis [e] Camberio et Taurino datis significasse aiebat, conditiones Lutetiae perscriptas, quas nunc rejiciat, ratas habuisse, fidemque dedisse, eas, cum dies cessisset, se bona fide impleturum. Quod de beneficiario Saluciarum principatu nunc proponitur, non ita secum in hoc negotio versatum Sabaudum, ut eam gratiam a liberalitate sua sperare debeat: displicere sibi summopere adfectatas Sabaudi tergiversationes; proinde sciret, nisi conditionibus perscriptis intra Kal. Sextil. proximas satisfaceret, sibi bellum denuntiatum esse. Roncasius hoc accepto responso Taurinum ad Sabaudum tevolat: cumque interim [f] Franciscus Monmorantius Fossa ex Italia rediens per Taurinum transiisset, vulgoque in principis illius aula jactari regi adfirmasset, nunquam eum adductum iri, ut Saluciarum principatu cederet; et si bello peteretur, fore, ut vix post XL annos illud finiretur: rex de pace desperans cuncta ad vim instruit: sed cum Roncasius sub id a Sabaudo revertisset, et eum contra regi satisfacere paratum affirmaret, rursus nova ad solvendas aliquot a delegatis proposita difficultates perscripta capita, inter quae convenerat, ut [g] Passagius cum CCC Helvetiis ex Gasparis [h] Galatii legione, et CC delectis Gallis [i] Carmaniolae imponeretur: quibus

INTERPR. [a] *de Tarentaise.* [b] *de Geneve marquis de Lullin.* [c] *de Roncas.* [d] *Saluces.* [e] *Chambery & Turin.* [f] *François de Montmorency baron de Fosseux.* [g] *du Passage.* [h] *le colonel Galaty.* [i] *Carmagnolle.*

quibus Sabaudus XVII Kal. Sept. arcem tradere teneretur. Petebant Tatentafienfis et Lullinus, ut antequam iis fubfcriberetur, rurfus Sabaudus de re omni per Roncafium admoneretur; nihilominus, dum ille Taurinum pergit, eodem tempore Paffagius diverfo itinere Carmaniolam miffus: cui a Sabaudo ftatim fignificatum, ut fi ulterius pergeret, hoftili fibi vi aditum ad Carmaniolam patefaciendum effe intelligeret. Tandem tot injuriofis protelationibus victa patientia, rex omnem de pace confultationem abrumpit: et III Eid. Sextil. edictum facit, quinto poft die Lugduni per praeconem publicatum, quo declarat, fe extrema neceffitate victum arma fumpfiffe, ut Saluciarum principatum a Sabaudo tempore pacis, Henrico III rege, a quo tot beneficiis parens ejus cumulatus fuerat, injuriofe ufurpatum repetat: nihil non feciffe, ut belli neceffitatem defugeret, et pacem cum vicinis principibus tantopere a fe expetitam tot exantlatis laboribus partam coleret: cum nullas aequas conditiones accipiat Sabaudus, reliquum effe, ut quod jure nequit, bello jufto ab ipfo extorqueatur. Ad hujus tamen acerbitatem temperandam loca facra, omneifque ex facro ordine, qui Sabaudo in hoc bello operam non navabunt, patrocinio fuo fe complexurum profitetur; ficuti civitates et oppida, quae imperata facient; bello tantum iis denuntiato, qui Sabaudo militabunt. Additum, poena capitis fancita, ut a facrilegiis, raptu, ac ftupris mulierum virginumque, domorum, arcium, aliorumque locorum incendiis omnino abftineatur. Poftremo juffi omnes regiae ditionis fubditi, qui Sabaudo operam navabant, ut intra XV dies domum redeant, poena in eos, nifi intra praefcriptum tempus paruerint, perduellionis pronuntiata.

II. EODEM tempore [a] Bironus et Diguierius, quibus ut primariis ducibus belli fimul, huic in Sebufianis, hodie Breffae comitatum vocant, illi in Sabaudia inchoandi deftinata cura erat, copias confcribunt. Tum Maximilianus [b] Betunius Ronii marchio, aerarii et rei tormentariae, cujus praecipuus in eo bello ufus futurus erat, praefectus, propere Lutetiam mittitur, ut machinas bellicas, quae jam in itinere erant, et apparatum bellicum advehi curaret. Carolus Lotaringus Guifius in Provinciam defcendere juffus, ut fi quid Sabaudus et Hifpani, qui [c] Tolonio et Maffiliae infidias ftruere nunciabantur, moverent, ad omneis cafus praefto effet. Emericus Vicus apud Helvetios orator, qui fub id [d] Lugdunum venerat, propere [e] Soloturnum remiffus, ut delectus auxiliarium, fi opus effet, paratos haberet. Venerat et Roma Nicolaus [f] Brulartus Sillerius, qui cum Petro [g] Janino fenatus Divionenfis praefide cum Sabaudi delegatis capita conferre juffus fuerat. Antonio [h] Seguierio regio apud Venetos oratori, quibus Sabaudi morae in eo negotio affectatae multis de caufis fufpectae erant, negotium datum fuerat, ut juftas belli, neceffitate potius quam voluntate regis fufcepti, caufas in fenatu exponeret. Quod ille bello jam inchoato prolixa oratione fecit VIII Eid. Sept. Eodem quo edictum Lugduni factum fuerat die rex [i] Gratianopolim petit, miffis hinc inde Birono et Diguierio, qui bello initium facerent. Et ille quidem traductis per [k] Matifconis pontem copiis, in quibus erant Campana et Navarrena legiones, et Helvetii, qui Lugduni in praefidio erant, Eid. Sextil. vix albefcente die admotis ad [l] Burgum, quod eft Sebufianorum caput, femel atque iterum crepitaculis, urbem impetu capit, prohibita inter milites direptione, ne inter praedandum copiae diffiparentur. Et ex arce, quae munitiffima toto

INTERPR. [a] *Le Marefchal de Biron & le Sr de Lefdiguieres.* [b] *de Bethune marquis de Rofny, furintendant des Finances, & grand maiftre de l'Artillerie.* [c] *Toulon & Marfeille.* [d] *Lyon.* [e] *Soleurre.* [f] *Brulart Sr de Sillery.* [g] *Jeannin prefident de Dijon.* [h] *Seguier.* [i] *Grenoble.* [k] *pont de Mafcon.* [l] *Bourg en Breffe.*

toto illo tractu urbi insidet, cruptione facta, soluti nostri periclitarentur. [a] Montis-majoris comes urbi praeerat; cum delectis Helvetiis arcem tenebat [b] Boventius. Urbs capta post acre, sed breve certamen, in quo Carolus [c] Rupifortius Santangelus primam aciem ducebat. Mox ad arcem promotum vallum et munitiones tumultuariae exstructae. Ejus rei nuncius postridie ad regem perlatus summo mane cum septem signis et vexillo alae peditum a Birono missis, quem de [d] Monmeliano oppido capto in Sabaudia alter secutus est sub meridiem. Id admotis itidem crepitaculis Carolo Crequio Diguierii genero vim cum delectis faciente patuit; et oppidani cum praesidiariis in arcem confugerunt.

III. Pro feliei justorum armorum successu actae Deo gratiae: et cum festo Assumptionis beatae Virginis die, strumosos ritu solemni ex praecepta in hujusmodi morbis curandis virtutis a coelo datae opinione rex tetigisset, post vespertinas preces Bonaventuram Calatagironam jam pacis cum Hispanis ante triennium factae internuncium in colloquium admisit: is ante aliquot menseis pontificis rerum pacificandarum occasionem quaerentis jussu [e] Taurini apud Franciscanos suos substiterat. Tunc ejusdem mandatu ad regem venit, nihil gravius seni pacis cupido ac sequestro posse accidere affirmans, quam si suo hortatu deposita inter principes odia recrudescant, et ad arma deveniatur: conditionibus Lutetiae conventis ut stetur, unice pontificem expetere; neque abnuere, quin rex, quae sua sunt repetat: sed ea lege, ut ab alieno, hoc est, ab antiqua Sabaudiae ditione vim abstineat. Cui a rege responsum, magno suo cum dolore fieri ut quidquam, quod pontifici grave sit, facere cogatur: sed iniquitate adversarii necessitatem armorum satis excusari. Neque vero tot ludificationes diutius ferri potuisse sine decoris et securitatis publicae jactura; egregium erga se pontificis animum, quem semper expertus sit, et ultro profiteatur, eousque sibi colendum, et omni officio ac comi obsequio servandum proposuisse, ut nihil regio fastigio, nihil Franco-Gallico nomine, quod vitae periculo toties tutatus sit, indignum admittat. Tum converso ad Calatagironam ipsum sermone subjecit: Nunc apud te, illustrissime patriarcha, cogita, quid vicini principes expectare debeant ab eo, a quo regnum Galliae per belli intestini opportunitatem insidiose petitum, et Provinciam ac Delfinatum hostili vi miserabiliter infestatum norunt; qui minime ignorant, quid per suos oratores nuper [f] Badenis in publicis Helvetiorum comitiis ad excusandam Saluciarum principatus invasionem jactari mandaverit. Naturale esse patribus, ut liberis prospiciant; sibi tam egregiam sobolem, ad imperatores ac reges originis principia repetentem, a Deo non frustra concessam. Itaque laudandam patris prudentiam, qui opportunitate tam feliciter usus sit. Quando ergo tandem a tali vicino ceteri principes securi degent, qui nullum insanabili ambitioni modum facit? qui nunquam se quieturum ostendit, nisi ubi quot filios habet, tot regna et imperia vicinis injuriose erepta in singulos transtulerit? Neque vero haec a me dici putes, illustrissime patriarcha, quasi a Vervinienси pacificatione discedendi occasionem quaeram. Eam religiose coram te juratam pari religione servare decrevi. Sed nemo, nisi iniquus sit rerum aestimator, de jure meo me propterea decedere oportere dicet, aut Christianam tranquillitatem turbare; quippe qui paratus sim tam libenter arma deponere, dummodo mihi satisfiat, quam invitus ad res meas repetendas bellum suscepi. Ad haec cum non haberet quod responderet Calatagirona, saltem in aliquot dies inducias pangi petiit; quod cum nec a rege impetrasset, propositis aliquot nomine Sabaudi conditionibus Lugdunum remissus est, ubi cum delectis arctioris concilii senatoribus de iis ageret.

INTERPR. [a] *Montmajour.* [b] *Bouvens gouverneur de la citadelle.* [c] *de Rochefort de S. Angel.* [d] *Montmelian.* [e] *Turin.* [f] *Baden.*

IV. EODEM quo Monmelianum a Crequio captum est die, praemissus Lud. [a] Bertonus Grillonius praetorianorum tribunus, vir pugnax et bello impiger, [b] Camberii suburbia occupaverat. Urbem tuebantur cccc a Sabaudo impositi: potius ut defensionis ostentatione tempus duceret, quam quod locum nec situ firmum, aut arte munitum defendi posse judicaret. Grillonium rex subsecutus est cum delecta nobilitate et levi armatura. Ad ejus adventum urbs paruit, nec multo post arx, in quam [c] Jacobius cum praesidiariis confugerat, dedita honorificis admodum conditionibus x Kal. Sept. sed VIII tantum post diebus tradita; intra quos si idoneo auxilio juvarentur, a fide data liberi censebantur. Camberium Sabaudiae metropolis est [d] Gratianopolitano episcopo subjecta, in qua senatus provinciae habetur. Rex dimissis Sabaudi, qui remanere noluerunt, officialibus alios substituit; et jus inter eos Petrum [e] Lubertum libellorum supplicum magistrum, quandiu urbem tenuit, dicere jussit. Eodem successu late regii nominis terrore sparso [f] Confluentia dedita: quae munitio est in concursu [g] Arcae et Isarae posita ad servandum aditum, ex quo in Tarentasiensem vallem descenditur. Locum tenebant CIƆ praesidiarii, qui post editam a II machinis muralibus ruinam non expectata oppugnatione vitam et res salvas pacti in tutum deducti sunt. Inde ad [h] Miolanum exercitus ducitur, castellum saxo arduo impositum undique praerupto, quod in Isaram subjectum despicit, quod ad primum regiorum conspectum deditionem fecit. Restabat turris [i] Carbonaria, quae munitio aditum in Moriennensem vallem servat, in montium faucibus, quae per convallem porrectae ad Cenisium montem desinunt. Locus est [k] Beraldi Saxonis primi Moriennae comitis et familiae Sabaudicae conditoris primum domicilio, ac postea Thomae Humberti III filii cunis memorabilis, ad Isaram saxo undique inaccessibili, nisi qua per callem angustum ad [l] Porteriam itur, situs; domicilio praeterea comitum Sabaudiae, cum primum in hanc provinciam migrarunt, nobilis. Huic subest [m] Aquae-bellae municipium, quod a Crequio et Abele [n] Berengario Morgio cum delecta manu praemissis tanta celeritate occupatum est, ut praesidiarii arcis de loco incendendo, ne usui nostris esset, cogitantes paene in eo oppressi sint. IX machinae murales a [o] Ronio ad arcem admotae, et II minores, quarum displosione post IƆCXXVII ictus, cum omnem auxilii spem praecisam viderent, postremo deditionem pacti sunt, vita et re salva tantum concessa: nam signa relinquere et funibus extinctis exire debebant. IV Eid. Sept. conditiones perscriptae, quibus cum ut minus honorificis generosiores inter eos stare detrectarent, redintegrata pulsatio, quam mox deditio secuta est. Missus dein cum parte exercitus et IV tormentis Diguierius, locorum gnarus, et bello adversus Sabaudum hactenus feliciter gesto clarus, qui per montana facto itinere primum Joannis-fanum, dein castella circum exstructa usque ad Cenisium montem, ac postremo subjectam omnem Moriennae vallem subegit. Quo facto in Tarentasiensem ingressus, [p] Monasterium primarium oppidum, dein [q] Brigantionis ac Sanjacomontii munitiones cepit: ita ut tota Sabaudia in regis potestate esset, exceptа Monmeliani arce, et propugnaculo S. Catharinae, quod Sabaudus II a Geneva leucis ad insidias infestae sibi urbi ex propinquo struendas, et, si capere non posset, fraenandam eam ante XI annos exstruxerat. Eo Nicolaum [r] Harlaeum Sancium initio rex miserat, potius ut locum exploraret, et ad tempus cingeret, quam seria obsidione premeret. Igitur reductis a Diguierio copiis, totus belli in Monmelianam arcem impetus vertitur; quam tota

provincia

INTERPR. [a] *Berton de Crillon mestre de camp du regiment des gardes.* [b] *Chambery.* [c] *de Jacob.* [d] *de Grenoble.* [e] *Lubert.* [f] *Conflans en Savoye.* [g] *l'Arc & l'Isere.* [h] *Miolans.* [i] *tour du Chateau de Charbonnieres.* [k] *Berauld comte de Maurienne.* [l] *la Porterie.* [m] *Aiguebelle.* [n] *Berenger Sr de Merges.* [o] *de Bethune de Rosny.* [p] *Monstiers.* [q] *forts de Briançon & S. Jacomont.* [r] *de Harlay Sancy.*

provincia firmissimam creditam Diguierius, qui eam diu ante diligenter exploraverat, intra mensem aut vi, aut deditione in regis potestatem concessuram audacter affirmabat; sumptus, qui in eam rem fierent, ex suo se resarciturum promittens, si eventus expectationi non responderet. Arci veteri nova munitio spatiosior circundata est, quae summum fastigium rupis, cui imposita est, ambitu suo complectitur, quinque propugnaculis egregie firmata, quorum tria praecipua municipium subjectum respiciunt, qua parte et fossam habet. Quapropter saxi praerupti situm prominentibus substructionibus, muniri non potuit; forcipes artificiose ducti, qui vice propugnaculorum sunt: in eo tantum praesidiarii CCC erant, iisque praeerat Jac. [a] Rivolius Brandisii comes, ex [b] Montis-majoris comitum familia. Ad meridiem Isaram habet, qui in Sabaudiam ulterius perrecturis ponte transmittitur. Ab adversa parte altissimis montibus cingitur, ad quorum radices collis imminet vitibus consitus, accessu difficilis: in quem tamen operarum vi a [c] Ronio IV tormenta subvecta sunt, quibus maxime obsessi infestabantur, ut et a V aliis ad [d] Casam-rubram collocatis. Paulo infra IV alia tormenta disposita, quae in Sammarianum propugnaculum ictus dirigebant: et rursus totidem propius oppidum juxta [e] Perosiae arcem, in qua Joannes [f] Durfortius Bornus Ronii vicarius hospitium habebat, quae [g] Mulaviam propugnaculum petebat. In oppido, et ad turrim praesidiariorum frequenti displosione semidirutam, V tormenta directa. Ab occasu, qua montem altissimum [h] Garnerianum vulgo dictum habet, V tormenta veterem arcem pulsabant, et totidem juxta in forcipes ictus ejaculabantur, qua parte ad [i] Francinam villam Ronius hospitium habebat, juxta septum quo apparatus bellicus custodiebatur. Trans Isaram IV tormenta murum continuum novae munitionis et veterem arcem pulsabant: nec cessabant obsessi, et beatae Virginis objectum in oppido templum, circa quod Diguierius copias instructas habebat, assidua verberatione infestabant. Jussus Brandisius deditionem facere, initio recusavit, superbo responso addito, fore ut ad Monmelianum si rex pergeret, Franco-Gallicum nomen exstingueretur.

V. DUM ad obsidionem rex haeret, varii hinc inde rumores sparsi; et metus prudentiores infessit, occultas molitiones strui: aucta ex eo suspicio, quod Sabaudus in tanto periculo, Sabaudia jam tota in regis potestatem redacta, interim in Taurinis sedebat quasi securus, auxiliorum spe suos frustra implens, neque tamen se loco movens; vulgoque in ejus aula jactabatur, regem cum palanti exercitu per Sabaudiam discurrentem infirma oppida capere, sed vice versa mox futurum, ut Sabaudus maximas ac munitissimas in Francia civitates juris sui faciat. Ac sane tot conjurationum, quae postea irrito successu tentatae sunt, ex illa expeditione occasionem captantibus earum auctoribus initia emerserunt, inter quas maxime perniciosa fuit, quam Carolus Guntaldus [k] Bironus cum Sabaudo inivit, occultis Lutetiae colloquiis, nuper a Jacobo [l] [a] Lasinio parario corruptus. Is tunc in Italiam evolaverat, et habito [m] Mediolani cum [n] Fontano colloquio, ad vanitatem composita oratione totum regnum, Birono tradente, in regis Hispani potestate brevi futurum spondebat; eamque solam religionis Catholicae in eo instaurandae, ad quam tot animae votis ac suspiriis continuis anhelabant, rationem esse impudentissime mentiebatur. Nam regem ac Borbonios, aut Sectaria peste infectos, aut Sectariis faventes malum tandiu alere, quod nisi sublatis iis extirpari posse nulla spes esset. Inde crebro per [o] Sequanos ad Bironum

VAR. LECT. [a] Lasinio homine prostituti pudoris et fidei internuncio corruptus. *MSS. Reg. et Samm. Put. et Rig.*

INTERPR. [a] *Rivoles comte de Brandis.* [b] *Montmajour.* [c] *le marquis de Rosny.* [d] *Maison rouge.* [e] *chateau de la Perouse.* [f] *de Durfort Sr de Boru, lieutenant-general de l'artillerie.* [g] *bastion de Mauvaisin.* [h] *le mont Garnier.* [i] *Francine.* [k] *le mareschal de Biron.* [l] *de la Fin.* [m] *Milan.* [n] *comte de Fuentes.* [o] *la Franche Comté.*

Bironum transibat, et hominem jam male animatum vana principatus Burgundiae spe, a Fontano et Sabaudo allatis in eam rem literis aut nunciis, implebat. Et si major earum rerum pars tunc regem latebat, tamen cum jam suspectum multis indiciis Bironi animum haberet, eo fiebat, ut diligentius per fidos ejus consilia, cum hominibus ignotis colloquia, ac familiaris sermones observaret. Et cum sub id Bironus [a] Burgi arcem, quam obsidione cingebat, postquam capta esset, custodiae suae credi a rege petiisset, ob eas suspiciones repulsam tulerat: qua re magnam sibi injuriam factam esse aiebat, et sensum ejus, impotentia animi adversus secreti necessitatem praevalente, minime dissimulabat. Ad eam injuriam atrocior accedebat, quod Diguierium sibi in Sabaudica expeditione praelatum, aut certe imperium, quod ipse solus tanquam supremus castrorum praefectus in regiis exercitibus hactenus tenuerat, cum Diguierio divisum diceret; idque palam querebatur, ut regi invidiam ex illo crearet. Addebat, occultum in Sectarios favorem dissimulare non posse regem, qui pestem illam eandem adhuc in pectore foveat, et otii amore potius, quo regnum pacatum haberet, quam sincera fide ad sacra majorum rediisset. Adversus hos rumores ac querimonias rex summam diligentiam adhibebat, ut bellum extrema necessitate susceptum quam citissime conficeret; et ut aemulationem inter Bironum et Diguierium pristina Catholicorum ac Protestantium odia perniciose revocantem tolleret, Carolo Borbonio [b] Suessionum comiti, qui cum Birono hactenus arctissimam coluerat amicitiam, summum imperium detulit: sed nec propterea placari potuit Bironus aut ad bonam mentem reduci, quippe qui eo ingenio esset, ut vix parem ullum, certe nullum superiorem pati posset; monitus subinde a rege, ut Lafinium in credulas aureis perniciosa consilia insusurrantem facessere juberet: notam illius perversam naturam et perfidiam, qui proditionum et machinationum omnium, quae XXX ab hinc annis toto regno detectae sint, conscientia infamis, alios in fraudem inductos postea festinato indicio in perniciem traxit. Verum neque salutaria amici principis monita, neque decus fidesve hominis ambitione caeci ad exitium vergentis impetum sistere valuerunt. Rex interim in [c] Sebusianos, relicto ad obsidionem Suessione, atque inde in [d] Fossiniacum et Genevensem agrum excurrit, specie ut exstructas ad Burgi arcem et S. Catharinae propugnaculum munitiones coram contemplaretur, re vera, ut Bironi consilia exploraret; parumque a periculo abfuit, dum propius propugnaculum cum Birono lustrat, percussore apposito, qui regem ex habitu designato noverat. Verum Bironus licet conscius scelus exhorruit, et inhibuit, monito rege, esse hominem inter praesidiarios, qui in ictibus dirigendis nunquam aberraret; proindeque cautius incederet, neque se aperto corpore hostibus ostenderet. Inde rex [e] Anicium tendit in Fossiniaco agro, ubi Henricus Sabaudus Nemorosius Sabaudi gentilis per hoc bellum tanquam in sequestro loco cum bona regis venia quiescebat, cum jam de legato pontificio propediem venturo allatum esset; nam [f] Suessanus, qui oratoris munere Philippi nomine apud pontificem fungebatur, ubi de regis in Sabaudia successibus cognovit, a Sabaudo interpellatus vicissim pontificem interpellaverat, daret operam, ut pax nuper [g] Vervinii facta, cujus veluti pararius fuerat, a cunctis partibus servaretur; neque pateretur, praetextu proprii repetendi alienas diriones a suspecto toti Italiae rege invadi. Jam ubique jactari, pro recuperando in speciem Saluciarum principatu bellum susceptum, re vera imperium Mediolanense et regnum Neapolitanum eo praetextu peti. Proinde orabat partes suas mature interponeret; alioqui fore, ut Philippus clientelaris principis tamque

INTERPR. [a] *Bourg en Bresse.* [b] *Soissons.* [c] *Bresse.* [d] *le Fossigny & le Genevois.* [e] *Avissy.* [f] *duc de Sessa.* [g] *Vervins.*

CIƆIƆC. HENRICUS IV. tamque arcta secum cognatione conjuncti periculum minime negligat, et armis Italiam tandiu quietam implere cogatur.

VI. Itaque confestim missus Petrus Aldobrandinus cardinalis. In itinere [a] Mediolani [b] Fontanum convenit, quem praecipuum hujus belli incentorem sciebat: a patruo ut id faceret, caute monitus, quippe qui animo provideret, si inconsulto Fontano legatus ad regem pergeret, de pace colloquium frustra institui; et nisi communicatis cum eo consiliis ac pacis conditionibus res geratur, exitu negotium cariturum. Igitur a Fontano qui jam magno numero copias undique coegerat, et nihil nisi bellicum spirabat, benigne exceptus; cum urgeret, ut militem dimitteret: nam se eo consilio et auctoritate ad regem proficisci, ut concordiam inter ipsum et Sabaudum aequis conditionibus faciat; eamque legationem praecipue ob Philippum suscepisse, ut cui plurimum debeat, eidem et totius Italiae, quae sub ejus umbra veluti conquiescit, tranquillitati fidam in hoc negotio operam suam adprobet: hoc tantum responsum tulit, pacem sperari posse, et Philippum arma positurum, modo Galli a Saluciarum principatu omnino arcerentur, neque pedem in Italia ponerent. Cum vero legatus ulterius se iter persecuturum negaret, nisi disertum et distinctum magis ab eo responsum ferret, nimirum, ubi de conditionibus convenisset, si Sabaudus iis stare recusaret, quo ad subscribendum cogeretur, copias statim dimissurum: tandem assensit, sed ea lege, ut regi Gallorum in compensationem concesso Bressiae comitatu commodo loco liberum in Belgium transituris Philippi copiis iter per eam pateret. Hoc impetrato, Aldobrandinus famulitium omne ac praecipue comitatum Alexandriam remittit. Ipse cum paucis [c] Taurinum tendit, ut Sabaudum conveniret; eodemque tempore [d] Herminium ab epistolis ad regem ablegat, ut eum de adventu suo et legationis susceptae causis edoceret. A Calatagirona introductus, cum ad extinguendum belli ignem venisse legatum diceret; interim petere, ut utrinque ab armis cessaretur: rex id initio factum oportuisse respondit, et ante tot successus ipsi in causa tam justa a Deo datos; quos nisi urgeat, non solum male consulti principis, sed imprudentissimi belli ducis, qui victoria uti nesciverit, in reprehensionem procul dubio sit incursurus. Veniret nihilominus legatus, et sciret sibi apud regem, qui tot beneficiis se pontifici patruo devinctum profiteretur, praecipuum gratiae locum futurum. Propositis aliquot conditionibus, de quibus Aldobrandinus antequam montes transiret, certior fieri cupiebat; rex Herminium [e] Camberii jubet ipsum expectare: quo intra paucos dies sit rediturus. Interim belli curis intentus Anicio [f] Bellofortium cum delectis excurrit, ut aditus montium, quibus Sabaudus cum auxiliari exercitu venturus dicebatur, coram inspiceret, Bironumque alio ad proximos aditus itidem propius lustrandos ablegat. Superato monte usque ad [g] Corneti-passum vulgo dictum processit; ibique in rupe cava, ut a nive montis alterius instar incumbente tutus esset, prandium militariter sumpsit.

VII. Inde ad [h] Gillium haud longe a Confluentia stativa habuit; cognitoque [i] Brandisium comitem interdum a verberatione infesta cessare, occasionem colloquii per illam cessationem quaeri interpretatus, Monmelianum redit; intermissaque per intervalla ex partium consensu utrinque pulsatione, tandem repetitis saepius denuntiationibus, ut se respiceret jussus Brandisius; et cum nulla auxiliorum spes affulgeret, de honesta deditione mature cogitaret: ille primarios e nobilitate et belli duces, quos penes se habebat, in consilium vocat, et quo in statu arcis res essent, exposito, sententias singulorum rogat; utrum potius videretur, ad perniciem usque in defensione animos cum certa loci jactura obfirmare, an colloquio petito longissimum quam possent spatium pacisci, intra quod Sabaudus ad suppetias

INTERPR. [a] *Milan.* [b] *comte de Fuentes.* [c] *Turin.* [d] *Herminio.* [e] *Chambery.* [f] *Beaufort.* [g] *pas du Cornet.* [h] *Gilly près de Conflans.* [i] *comte de Brandis.*

ſuppetias ferendas ſe inſtrueret: pauci, qui generoſiora quam tutiora malebant, ita cenſebant; quando Sabaudus principale ditionum ſuarum propugnaculum fidei ipſorum credidiſſet, pudorem quoque eorundem oneraſſe, ne quid indignum fide data admitterent; ſed majorem exiſtimationis ac famae, quam vitae rationem haberent; et potius de hoſtium gratia, quam de bona principis ſui fortuna deſperarent. Alii, qui numero vincebant, contra diſſerebant, et quam minimum fortunae, plus prudentiae tribui, periculoque in tempore praeverti conſultius ducebant: regi ex transfugis aliiſque indiciis de arcis infirmitate aliiſque incommoditatibus conſtare: poſtremo ad extremas anguſtias deventum eſſe, et tamen poſt duorum menſium obſidionem nullum adhuc a Sabaudo nuncium veniſſe; interea XL machinis undique muros pulſari: annonam paene omnem conſumptam, tantumque modios aliquot tritici supereſſe in totum Novembrem vix ſuffecturos: temeritatem nulla in re magis quam in bello perniciosam eſſe: itaque placere, dum licet, ut colloquium poſcatur, et dilata in longiſſimum tempus deditione, idoneum ſpatium, quo Sabaudus ſuis ſuccurrat, a rege impetretur. Variantibus ſententiis, ut pavidis ſemper conſilia in incerto ſunt, aliquandiu altercatum fuit: tandemque dum omnia timentur, praeſentia diſplicent; tutius viſum, ut obſeſſi priuſquam neceſſitate improba ad foedas conditiones adigerentur, quod brevi futurum acutiores providebant, rebus adhuc integris honorifice paciſcerentur. Brandiſius poſtquam publico inſtrumento ea de re facto ſibi cavit, quinque dierum ſpatium ad amplius deliberandum popoſcit, quibus elapſis perſcriptae conditiones, et cum ad Decembrem deditionis tempus prorogari peteretur, contractum ad XXX dies ſpatium, qui a XVII Kal. Nov. inciperent, in XVI Kal. Dec. exirent; intra quod niſi auxiliaris exercitus compareret, qui regem obſidionem ſolvere cogeret, arx bona fide a Brandiſio, ſicuti convenerat, regi traderetur. Dati obſides [a] Rancius Brandiſii vicarius, et [b] Caſſinus ejuſdem ex ſorore nepos; miſſuſque [c] Briqueras eques, qui factum neceſſitate excuſaret, traditoque inſtrumenti exemplo Brandiſium apud Sabaudum purgaret. Eodem die quo perſcriptae ſunt conditiones, Herminius ad legatum remiſſus eſt, cum mandatis, ipſius adventum regi fore longe gratiſſimum; ſed bellum ſemel coeptum nulla ratione intermitti poſſe, quouſque regi injurioſe a Sabaudo habito, nominique Gallico plene ſatisfiat; quod ſi contingat, nihil magis in votis habere regem, quam ut Verrvinienſis pacificatio pontificis interventu inita religioſe ſervetur: nam de fama et injuria plus ſolicitum regem, quam de Italiae quiete turbanda, quod ad invidiam ab aemulis jactatur, cogitare. Aldobrandinus cum Sabaudo tunc erat, qui poſt querelas, minaſque, ſe terram coelumque potius permiſturum, quam inultam ſuarum ditionum tam injurioſam invaſionem ſinat; poſtremo fidem legato obſtrinxit, ſe pactis Lutetiae conventis ſtaturum; et cum eo oratores ſuos miſit Franciſcum [d] Arconatum Tuſingae comitem, et Renatum [e] Luzingum Alimium, additis mandatis, ut ei ad omnia dicto audientes eſſent, et quicquid ille pontificia auctoritate fretus juſtum aequumque judicaſſet, ſequerentur. Interim audito Briquerate equite, cum graviſſime ferret praecipitatam Monmelianae arcis deditionem, in arcano furtivas ad Brandiſium dat literas, quibus cum per deeus familiae, fidem datam, praeſentem rerum ſuarum ſtatum obteſtabatur, ut ſpretis cum rege initis pactis animum in defenſione obfirmaret; neque tam obſidum ſalutem reſpiceret, quibus tamen id fraudi minime futurum adfirmabat, quam fidei datae rationem haberet. Literae in itinere interceptae, et ad Brandiſium ab Eſpernonio ſummo peditatus Gallici praefecto regis juſſu perlatae ſunt; a quo id reſponſum tulit, fidem regi datam ſe ſervaturum.

Quod

INTERPR. [a] *Rance.* [b] *Caſſin.* [c] *de Briqueras.* [d] *d'Arconat comte de Touzaine.* [e] *de Luzinge Sr des Alimes.*

CIↃIↃC. Quod et scheda a se, ceterisque ejusdem sententiae tribunis, qui in deditionis conditiones jam consenserant, subscripta denuo confirmavit.

HENRICUS IV.

VIII. QUINTO post die Aldobrandinus per Monmelianum iter habuit, festa utrinque tormentorum displosione honorifice salutatus. Ei obviam processit Espernonius peditatu in aciem instructo, et post eum [a] Suessio supremus regis vicarius, [b] Monpenserius Aquillionius, aliique principes ac proceres, qui in exercitu regio erant, eoque comitatu [c] Camberium usque deducitur. Processerunt et obviam Jacobus David [d] Perronus [e] Ebroicum et Bertrandus [f] Chaulius [g] Baionae episcopi cum amictu pontificio; quod sacrae jurisdictionis et auctoritatis insigne est. Qua re cognita legatus ad eos propere mittit, rogans jubensque ut insignia deponerent: nam se cum plena potestate a pontifice missum, aliam circa se potestatem salva auctoritate apostolica pati non posse; et praesente legato omnem omnino episcopalem jurisdictionem cessare. Cui ab episcopis responsum, id pontificiis per Italiam legatis trans montes fortean juris esse: at in terra Francia cum essent, quippe quam victor Gallicus eques non semel calcasset, et nunc jure optimo terferet, nolle committere, ut dignitatis imminutae apud coepiscopos olim argui possint: eam a Deo datam, nec precaria aut vicaria potestate, sed pleno jure attributam, a se abdicare ulla de causa ne quidem praesentia legati aut posse aut velle. Apud nos jampridem corruptis moribus, et perversa ab aulicis seu fide seu disciplina, invaluit in regni juribus tuendis, ut potius eludere, quam aperte pugnare audeant; et modo iniquas libertati Gallicae insidiantium petitiones ad tempus dissimulatione transegerint, abunde se officio defunctos putant. Itaque cum nec offensionis legato a pontifice patruo venienti occasionem praeberi consultum duceret, et episcopi de jure suo nollent decedere, media ratio inventa est, qua potius legati potestas confirmata, quam episcoporum dignitas in Gallia conservata est: ut illi a legati conspectu in publico abstinerent; depositis insignibus domi cum officiose inviserent. In Capucinorum aede legatus primum ad colloquium admissus, regem ad pacem hortatus est, orans obsecransque pontificis etiam de ipso optime meriti auctoritate interposita, ne tot adoreis mactus victricem semper fortunam Martis aleae committeret. Nulla in re minus quam in bello successus respondere; nec gloria praeterita dignam satis de hoste dispari victoriam: cum inferiore longe ipsi rem esse, qui si quid contra suam majestatem, contra regni Franco-gallici dignitatem admiserit, dum res suas tueri et amplificare sibi liberum putat, nunc paratum se profiteatur damnum sarcire, et serio de pace cogitare. Eandem mentem regi optare, et ut sit, pontificis nomine plurimum orare. Galliam per tot annos armis domesticis vexatam quiete egere, atque adeo totum orbem Christianum, quo conjunctis amicorum principum viribus contra hostem communem in dies formidolosiorem, et in Pannonia progressus semper majores facientem, bellum transferatur. Ad haec a rege post actas legato pontificique, cujus egregia in se merita agnoscat, gratias, responsum: etsi difficile sit in praecipiti vincendi cursu pedem sistere, sic se tamen ad omnem fortunam comparasse, ut aequi justique praecipuam semper habendam rationem ducat, sicque existimare, quemadmodum aequi justique principis est ab alieno vim abstinere, ita ad regale fastigium, in quo collocatus est, pertinere, ut nihil de jure suo et antiquo regni patrimonio deradi sinat; post tot successus se a fortuna quasi manum porrigente invitari, ut montes transcendat; nec dubitare, quin in eo conatu multos eminus aspiranteis, quosdam etiam adjutores habiturus sit; sed non tanti apud se totam Sabaudiam et Subalpinam regionem subactam esse, quin quotiescunque injuriose ereptus Saluciarum principatus

INTERPR. [a] *comte de Soissons.* [b] *duct de Monpensier & d'Aiguillon.* [c] *Chambery.* [d] *du Perron.* [e] *Evreux.* [f] *d'Eschaux.* [g] *Bayonne.*

principatus fuerit restitutus, ut pacem habeat, omni confestim aliena ditione excedat. Verum experimento didicisse, eo ingenio Sabaudum esse, ut nisi fractus victusque nunquam animum ad pacem sit inclinaturus. Itaque bellum pro tam justa causa coeptum persequi decrevisse, illud statim omissurus, ubi Sabaudus se potius aequitati et salutaribus pontificis monitis, quam insitae ambitioni et malesuadis belli consultoribus morigerum praebuerit. CIƆ IƆ C. HENRICUS IV.

IX. INSTANTE legato, ut interim de conditionibus ageretur, rex non ante agere certus, quam dedita Monmeliani arce, negotium distulit; Henrici Momorantii equitum magistri et Pomponii Belleurei cancellarii, qui [a] Massiliam profecti fuerant, absentiam causatus. Nec Sabaudus interim cessabat, qui pridie Eid. Nov. [b] Augustam praetoriam venit cum X CIƆ peditum, IV CIƆ equitum scloppetariorum, et IƆCCC cataphractis. [c] Monasterium mox missus cum prima acie Suessio; ubi Diguierius jam ante Tarentasiam praemissus eum expectabat. Nivibus praealtis, semel atque iterum cum hostis in conspectum venisset, exiguo certamine utrobique res transacta, [d] Burgo legionis tribuno, cum a CCCC Sabaudis equitibus premeretur, se gnaviter defendente: interjectis asperis montibus haud facile ad manus ventum, potiore semper ejus conditione, qui munitum locum occupaverat. Rex ipse cum reliquo exercitu venit, commonstratoque a quodam provinciali sacrifico aditu, quo ad hostem duci poterat, datum negotium Suessioni, ut cum IƆCCC delectis cataphractis monte superato in Sabaudi castra, nec opinato impetum faceret. Nec exitu conatus caruisset, nisi copia effundentium se ubique nivium obstructis itineribus retardatus fuisset; ita oppositis montibus nihil tam vicinis exercitibus actum; tantum scloppetarii circiter CCCC ex iis, qui Diguierio militabant, et longius provecti loco se tutos putabant, noctu a Sabaudianis intercepti, temeritatis seu nimiae securitatis suae poenas luerunt. Inde rex Monmelianum redit, praesidiariis, licet tempus conventum nondum exiisset, jam res suas convasantibus: et XVIII Kal. Dec. evocato Brandisio longum cum eo colloquium in Dominicanorum, quod extra oppidum est, coenobio habuit; ac biduo post antequam deditio facta esset, [e] Ronius et Crequius arcis praefectus designatus cum numerosa nobilitate arcem ingressi sunt, et cum Brandisio coenaverunt. Quaerentibus plerisque, cur Sabaudus vir juxta astutus ac strenuus et immoderata ambitione de futuro anxie cogitans, cum apud animum suum constituisset, nullis cum rege conditionibus stare, tam segnis in defensione paranda fuisset; inter alias haec maxime ratio occurrebat, ex Sabaudo addictis postea cognita, quod ei a mathematicis, quibus principes spes vastas et iniquas animo coquentes nimium quam multum semper tribuunt, praedictum esse, Sextili mense regem in Francia non futurum: quod ille desideriis suis blandiens cum de rege morituro dictum interpretaretur, insigni sed colorato mendacio sibi imponi passus est. Nam quadantenus verum fuit, regem tunc in Francia non futurum, quippe qui a finibus suis eo mense aberat, et bellum acriter in hostico gerebat. Arce Monmeliani dedita restabat Burgi arx, quam [f] Boventius tenebat, qui nullis precibus, minis, promissis, adduci potuit, ut [g] Brandisii exemplum sequeretur: sed sive decoris studiosior, sive auxiliorum spe plenus animum ad extrema obfirmavit, ne quidem commeatu, qui [h] Vatavilla per [i] Sequanos incedente noctu ac clam ex vicina arce importari debebat, ab Edmondo [k] Malanio Luxio sub id prohibito, infractus. Spem obsessis faciebat, quod Sabaudus superato S. Bernardi monte interim processerat,

INTERPR. [a] *Marseille.* [b] *Aouste.* [c] *Monstiers.* [d] *Bourg.* [e] *le marquis de Rosny & le Sr de Crequy.* [f] *de Bouvens.* [g] *le comte de Brandis.* [h] *le capitaine Vateville.* [i] *la Franche Comté.* [k] *de Malain Sr de Lux.*

processerat, et II a Monasterio leucis, ubi Suessio cum Diguierio aditum servabant, castra muniverat. Rex eodem venit, et Villetam usque processit, ut propius hostium castra inspiceret. Tum IↃ delectos scloppetarios ad pontem, qui ab hoste insidebatur, praemittit; ipse cum Suessione et Diguierio ac nobilitate subsequitur, facta a nostris acri impressione; tantum cedendo a Sabaudianis pugnatum medio rivulo, ut appareret, eos loco confisos nihil fortunae velle committere. Igitur rex eodem die [a] Villarium redit haud longe a [b] Bellofortio; ubi Monpenserius ac Espernonius hospitium habebant; atque inde Philibertum [c] Nerestanum legionis tribunum cum delectis mittit, qui per [d] Corneti montis fauces aditum ad hostem invadendum aperiret: quod ille haud segniter fecit, statione obvia, quae ex [e] Insubribus constabat, disturbata, et quibusdam ex iis captis, quos coram rege stitit, cumque de natura loci ac positu abunde edocuit. Eo in belli ducum consessu audito, duobus locis eodem tempore hostem peti placuit, per illum a Nerestano feliciter tentatum aditum, et per Tarentasianum; jamque omnes in procinctu erant, cum majores quam antea effusae nives invia omnia ad hostem fecere. Rex triduum frustra commoratus tandem ingravescente hyberna tempestate [f] Camberium revertitur, atque inde mox [g] Suessionem ad S. Catharinae propugnaculum mittit, cum mox subsecuturus; et [h] Auriacum cum bis mille peditibus, et cc equitibus per Saluciarum principatum Alpeis transcendere jubet, ut terrorem Franco-Gallici nominis per Italiam spargeret. Captum ab eo crepitaculis admoris [i] Asellae propugnaculum; hinc metu, hinc spe consternatis, aut erectis populorum animis, qui Gallis in Italiam descendentibus magnam rerum mutationem secuturam providebant. Rex dum Camberii esset, [k] Arconatum et Alimium Sabaudi oratores a legato introductos ita admisit, ut fidei parum sincerae eorum principem notaret; velle se non cum iis, sed cum legato de pace agere dictitans. Quo in secretius conclave seducto oratores in procoetone cum Calatagirona contemptim reliquit; cumque rex moneret legatum, ut Sabaudi consilium penitius exploraret, antequam pro eo fidem suam interponeret, ille vicissim Sabaudi oratores rogabat, ecquid secreti mandati haberent, praeter ea quorum sibi copiam fecissent. Cum oratores nulla alia se habere asseveranter dicerent, tamen rex toties seu spe, sive opinione sua deceptus negotium semper trahebat; quod persuasum haberet, nisi confecto in Sabaudia et [l] Sebusianis bello, Sabaudum nunquam serio de pace conventurum. Igitur biduo post [m] Luisetum venit, pagum, qui primo a S. Catharinae propugnaculo lapide abest. Rege tam vicino, protinus a Genevensi senatu ad ipsum delegati venere, qui urbis nomine omne obsequium prolixe detulerunt: orantes, ut jugo, quod per illam munitionem clientelaris civitatis cervicibus impositum erat, antequam e provincia decederet, armis suis excusso, libertatem civibus sub regii nominis patrocinio degentibus restitueret. Notus puero, sed ante xxx annos non visus Theodorus Beza venit, jam octogenario major, qui senili facundia causam Genevensium regi plurimum commendavit, eamque ad regni non solum existimationem, sed etiam et securitatem pertinere multis verbis ostendit: ac postremo navatae patri matrique olim operae memoriam renovavit. Rex senem perorantem benigne audivit, et bona spe, ut et delegatos, a se dimisit; ipsum etiam IↃ aureorum honorario muneravit; quod a viro jampridem tenuitati assueto ingentis praemii loco acceptum est. Iis discedentibus protinus petita a rege venia principes, proceres, in iisque Suessio, Monpenserius, [n] Aquillonius, Franciscus [o] Aurelianus Fani Pauli comes, Espernonius,

INTERPR. [a] *Villars.* [b] *Beaufort.* [c] *de Nerestang.* [d] *le pas du Mont Cornet.* [e] *Milanois.* [f] *Chambery.* [g] *le comte de Soissons.* [h] *d'Auriac.* [i] *fort d'Assel.* [k] *les Srs d'Arconat & des Aiimes.* [l] *Bresse.* [m] *le Luiset.* [n] *duc d'Aiguillon.* [o] *d'Orleans comte de S. Paul.*

Espernonius, Bironus ipse conferto agmine Genevam diverterunt, tanta senatus et oppidanorum laetitia simul ac gratulatione accepti, ut ipsi tantam in hominibus tamdiu in Gallia invisis et passim exagitatis humanitatem ac patientiam mirarentur. Sabaudus, quasi obsessis subvenire decrevisset, transitum per [a] Sedunum et Veragros petierat, et de delectibus a [b] Quinque-pagicis Mediolano tuendo concessis famam spargi ad ostentationem curaverat, ut praesidiarios spe auxiliorum ad defensionem accenderet. Nihilominus triduo post regis adventum illi deditionem pacti sunt, in aliquot dies dilatam; qui dum exirent, rex Lugdunum, quo ad agendum de pace legato diem condixerat, secundo flumine descendit, relicto in exercitu Suessione, qui traditum locum acciperet. cccc omnino defensores numerati, cc Helvetii, qui cum III machinis, armis, impedimentis, signis explicatis, ad tympani pulsum exierunt. Recens et passim toto opere controversiae Genevensium cum Sabaudo facta mentio exigere videtur, ut quae in eam rem ab utraque parte jactata sunt, quod diu ante me facturum recepi, nunc edisseram.

X. GENEVA, quam ex veteri inscriptione equestrem civitatem olim dictam volunt, post eversum imperium Romanum et novum a Franco-Gallis nostris in occidente fundatum, sub ejus patrocinio diu libertatem servavit, bicipitis aquilae, cujus imago etiam nunc pro valvis majoris templi visitur, et ad Caroli magni tempora refertur, alis veluti defensa; quousque exortis in imperio discordiis civilibus cum a Caesaribus desereretur, ad episcopos, quorum tunc etiam in iis quae ad civilem jurisdictionem spectabant, magna auctoritas erat, confugit. Dein nova inter episcopos ipsos et vicinos Sabaudiae comites suborta dissidia, urbem miseram semel atque iterum incendio vastatam varia peste destruxerunt. Juris autem, quod Sabaudus sibi arrogat, haec fere testimonia et argumenta ante triennium, statim post pacificationem Vervinensem, cum Octobri mense [c] Hermancae ab utraque parte conventus indictus esset, ejus delegati in medium afferebant: Petrum videlicet ex antiquo Genevensium comitum stipite ultimum, anno CIↃ CCCXCII, XXIV Martii, heredem universalem instituisse Humbertum Villarii comitem ex sorore nepotem, qui post avunculi mortem Genevensem comitatum crevit, et ejus investituram a Wenceslao Caesare tertio post anno exeunte obtinuit. Humbertum dein CIↃ CCCC post anno mense Martio morientem, cum nullos ex se natos haberet, posthumos instituisse, et iis deficientibus Odonem Villarium patruum; qui cum hereditatem anno sequenti adiisset V Augusti, mox comitatum Genevensem titulo venditionis in Amadaeum Sabaudum transtulisse. Amadaeum autem, ut emptionem a se factam novo jure confirmaret, ejusdem comitatus denuo investituram a Sigismundo Caesare impetravisse anno CIↃ CCCC XXII, X Kal. Sept. Cum vero de comitatu Genevensi, quasi morte Petri ad imperium devoluto, ab imperiali syndico controversia Amadaeo facta esset, et Arausionensis princeps eundem comitatum quasi Petri ab intestato heres vindicaret, Sigismundum apocha secreta Amadaeo cavisse, si sententia secundum imperialem fiscum ferretur, fore, ut jus omne quod in comitatum Genevensem tanquam imperii beneficiarium ipsi competebat, ei successoribusque ejus bona fide attribueret. Quod cum contigisset, Sigismundum post sententiam latam novo instrumento apocham ratam habuisse, et anno sequenti IX Kal. Nov. comitatum Genevensem Amadaeo concessisse; et Arausionensi interdixisse, ne comitis Genevensis titulos Sabaudo attributos sibi in posterum arrogaret. Ea de re publicum instrumentum confectum anno CIↃ CCCCXXIIII, IIII Kal. Jun. Jam vero ante Sabaudiae principes omne supremum dominium, jurisdictionem, ac jura regia, quae imperio in eo competebant, a Caesaribus habuisse:

INTERPR. [a] *Sion & pays du Valais.* [b] *les cinq petits Cantons Catholiques.* [c] *Hermance.*

CIƆIƆC. HENRICUS IV. habuisse: et vicarios imperii constitutos episcopo Genevensi mandandum curavisse, ut principes Sabaudiae tanquam perpetuos imperii vicarios colerct. Id a Carolo IV anno CIƆ CCCLXVI decretum: cum jam ante anno ejusdem saeculi LVI idem Carolus constituisset, ut appellationes a Genevensibus interpositae, coram Sabaudiae duce, tanquam imperii vicario, disceptarentur: id jus a Maximiliano Caesare in comitatum Genevensem, et nominatim in civitatem Genevam ejusque territorium, Sabaudiae duci concessum esse diplomate ea de re condito III Eid. Maias anno CIƆ IƆ XIX. Secundum haec anno decimo post, pridie Non. Dec. a Carolo V mandatum Genevae civitati ejusque episcopo fuisse, ut omne obsequium Carolo Sabaudiae duci deferrent. Quod et idem Carolus anno sequenti cum vicarii titulo, aliisque juribus plenius designatis confirmavit, instrumento ea de re facto III Eid. Martias. Idem juris sub Ferdinando et Rodolpho Caesaribus fuisse, nec tantum Sabaudiae principes jure ab antiquis Genevae comitibus deducto et a Caesaribus addito vicarii titulo confirmato niti, sed etiam ad illud sanctae sedis Apostolicae auctoritatem accedere; nam Leonem X anno CIƆ IƆ XV diplomate idem jus Carolo Sabaudo tribuisse, et ab eo tempore Petrum [a] Balmam urbis episcopum ac ejus successores citra controversiam omnem fidei sacramentum dixisse. Ita antiquorum comitum, episcoporum, sanctae sedis Apostolicae, imperii, jura in Sabaudiae duces cumulata; totoque eo tempore, eos etiam ex Genevensium et ipsius episcopi consensu omnia supremi imperii jura in urbe exercuisse; gubernatores, judices, lictores et apparitores cum Sabaudiae insignibus instituisse; arcem et palatium in ea habuisse: monetam cudisse: delictorum gratiam fecisse: denique nullum non supremi principis munus obiisse usque ad annum CIƆ IƆ XXXV, quo mutata religione et civili administratione Carolus simul et episcopus et imperator et pontifex omni jure suo spoliati sunt. Contra Genevensium delegati disputabant, et testamenta, hereditatum aditiones, repetitas altius ducum origines, jurium cessiones, investituras missas facientes, ex iis nihil adversus civitatis libertatem colligi aiebant; aut sequi comites Genevae dictos, seu potius Genevensis territorii, quidquam juris in civitatem habuisse. Quin potius eos semper episcopis et ecclesiae fidei sacramentum dixisse, et utriusque beneficiarios per CCCC amplius annos fuisse, civitatem vero ipsam semper liberam et imperialem fuisse. Id ex Friderici [b] Ahenobarbi diplomate anno CIƆ C LIII ad Arducium episcopum directo, patere; quo confirmantur libertates illius ecclesiae, et contra earundem violatores bonorum proscriptio sancitur; parte imperiali cameræ, parte ipsi Genevensi ecclesiae adjudicata. Eundem Fridericum nono post anno, cum [c] Bertoldus Zeringensis dux ab eo vicarii imperii titulum impetrasset, quem in [d] Gebennesii comitem transferre cogitabat, utrumque coram sacri imperii principibus increpitum, etiam jure suo, quod subreptitia fraude quaesiverant, privasse, et supremum dominium denuo episcopo ejusque successoribus attribuisse, ita ut ne de consensu quidem eorum auferri ab ecclesia posset. Id pragmatica sanctione in comitiis imperii coram Zeringensi et Gebennesii comite consentientibus et deprecantibus decretum. Anno demum CIƆ CLXXXVI Gulielmi tanquam episcopi et ecclesiae Gebennensis beneficiarii omnem ditionem Nantelino episcopo, sententia in ipsum mense Septembri lata, adjudicatam fuisse; post cessa dein Sabaudiae comitibus a Gebennesii comitibus, jura et actiones, semel atque iterum Sabaudos cum episcopo anno CIƆCCXIX et CIƆCCXC transegisse, et se beneficiarios episcopi et ecclesiae Genevensis professos esse; alia et fidei episcopo a comitibus anno CIƆCCCXLVI et CIƆCCCCV juratae instrumenta extare. Et cum inter Blancam Gebennesii comitissam et Amadaeum Sabaudiae comitem

INTERPR. [a] *de la Baulme.* [b] *Barbarossa.* [c] *le duc Berthold de Zeringhen.* [d] *comte de Genevois.*

comitem de principatu Gebennesii, utrius esset, ambigeretur, et uterque episcopo illius ergo fidei sacramentum dicere se paratum ostenderet, negatam eam ab episcopo gratiam, quousque de jure ipsorum certo constaret; ex eo liquere, diploma a Wenceslao et Sigismundo Caesaribus aliaque imperiali auctoritate subnixa instrumenta Sabaudiae comitibus concessa annis CIϽCCCXV, CIϽ CCCCXXII, et duobus sequentibus, nullum praejudicium ecclesiae et civitati Genevensi facere potuisse; neque plus eos juris in ecclesiam et civitatem habere, quam a Gebennesii comitibus acceperint. Nam non Genevae eos comites, sed Gebennesii dictos antiquorum documentorum fide constare; in quibus et plerunque nomen ab amanuensibus usu tunc inter eos recepto, contractum reperitur; ita ut eos non urbis, sed circumpositi territorii dominos fuisse appareat. Nec obstare diplomata Caroli IIII anno CIϽ CCCLV et undecim post annis concessa, quibus celsitudinis suae decessoribus vicarii imperialis titulus et jura regalia attribuuntur et confirmantur; nam ea alterius et multo antiquioris diplomatis a Friderico Ahenobarbo facti auctoritate subverti, quippe cum minime aequum sit, ut rescriptum non auditis partibus et a Caesare obnoxio in gratiam cognatione conjuncti principis obreptitia fraude nec servato juris ordine concessum, tam solemni Friderici judicio partibus auditis, et in publicis imperii comitiis reddito praepolleat: id ipsum Carolum vidisse, qui se importunis cognati principis precibus victum ei vicarii imperii dignitatem concessisse postea professus est; et cum rem eam imperio summe detrimentosam agnosceret, contrario rescripto anno sequenti dignitatem illam Sabaudiae comiti abrogasse, et jura pristina tam episcopo quam civitati, quam nobile imperii membrum vocat, competentia denuo confirmasse; et anno demum CIϽ CCCLXXVII, cum Carolus IIII et Gregorius XII pontifex Romanus urgerent apud comitem, ut declarationi, qua vicarii dignitas revocabatur, pareret, tandem eum acquievisse, eaque de re publicum instrumentum confectum fuisse. Itaque cum eandem dignitatem postea anno CIϽ CCCC Wenceslaus in Amadaeum VIII, qui primus Sabaudiae dux creatus fuit, contulisset, clausulam adjecisse, qua nullum episcopo ejusve successoribus et civitatis libertatibus praejudicium propterea creatum iri significabat: postea Sigismundum eam rursus dignitatem Amadaeo abrogasse, eique enixe imperâsse, ne quid contra jura regalia et libertates ecclesiae Genevensis, quam insigne imperii membrum itidem appellat, attentare praesumeret; id anno CIϽ CCCCXII et CIϽ CCCC XX decretum. Itaque Ludovicum Sabaudiae ducem anno CIϽ CCCC LV enixe officialibus suis mandasse, ne quid in Genevae civitatis libertates ac jura admitterent, et quaeque adversus ea facta unquam fuissent, irrita esse voluisse. Idem Carolum II Sabaudiae ducem anno CIϽ CCCC LXXXIX constituisse. Nec proinde in contrarium Maximiliani, Caroli V, et Rodolfi diplomata adduci posse, quippe partibus non auditis et per errorem concessa, totque pragmaticis antiquioribus cum causae cognitione factis repugnantia, et posterioribus ab eodem Carolo conditis abrogata. Nam cum a Gallis minime metuentem anno CIϽ IϽ XXX publico instrumento monuisse Genevenses, ne quid in perniciem episcopi, ecclesiae, ac civitatis a Sabaudiae ducibus inducti fuerent; atque anno decimo post, cum jam una cum religione civilis administratio mutasset, eos denuo monuisse, uti pristinam jurisdictionem et libertates a decessoribus suis Genevae tanquam civitati imperiali concessas tuerentur. Nec pluris faciendam ea in re Leonis X pontificis Romani auctoritatem; quippe qui nec competens partium judex sit, nec auditis partibus de causa pronuntiaverit. Nam Caroli astu, qui opima sacerdotia Petro Balmae erepta, vi majore retinebat, id episcopo assentiente, ut suum recuperaret, ab amico pontifice, et nihil principum gratiae negante, diploma

CIϽ IϽC. HENRICUS IV.

hoc emendicatum fuisse; nihilque juris per illud Sabaudiae ducibus accessisse. Et aliunde constare, quousque in generali et libero concilio de potestate Romanae sedis in dubium merito a compluribus revocata decretum sit, plerasque civitates et provincias imperialeis apud Helvetios, in Germania, Belgio; multa etiam regna ut Anglicanum, Scoticum, Danicum, Suecicum, LX abhinc annis a pontifice defecisse, nihilque ejus auctoritati aut episcopis praesulibusque pontifici subditis deferre; idque ut facere possent prudentissime in imperii comitiis, ac praecipue Norimbergae anno CIϽ IϽ XXXII decretum esse; et tamen si prisca repetantur tempora, Hadriani IV anno CIϽ CLVII, et Sixti IV anno CIϽ CCCC LXXXIII rescriptis, privilegia ac libertates a Friderico Ahenobarbo concessas et revocationes memoratas vicarii imperialis a Carolo IV factas confirmari. Et Felicem V, antea Amadaeum dictum et Sabaudiae ducem, insigni diplomate anno CIϽ CCCC XLIV libertates et immunitates civitatis laudare, et copias a Genevensibus summissas non ex officii necessitate, sed amice et pro jure foederationis ac viciniae concessas interpretari. Quod vero additur, plures civitatis episcopos Sabaudiae principibus fidei sacramentum dixisse, id nec documentis certis probari; nec vero simile fieri, cum tot contraria instrumenta in medium afferantur; neque si qui fuerint, qui metu aliave de causa tam ignaviter peccaverint, in argumentum duci posse; aut quidquam juris id Sabaudiae ducibus tribuere, cum diserte Friderici diplomate cautum sit, ne episcopi supremum illud dominium alienare possint; idque ipsi se religiose servaturos civitatis syndicis statim in inauguratione sua promittant; neque proinde nisi insigni perjurio ab ea veluti cum civitate inita pactione recedere valeant. Idem transactione inter Joannem patriarcham Constantinopolitanum Genevensis episcopatus administratorem et syndicos civitatis temporibus Martini pontificis anno CIϽ CCCC XX pridie Kal. Mart. facta confirmari. Et multa in contrarium produci documenta, quibus de jure ac libertate civitatis et de fide a comitibus Gebennesii, et deinde a Sabaudiae principibus jus ab illis habentibus, praestita ecclesiae Genevensi constat: nam Thomam Mauriennae comitem, a quo principes Sabaudiae, qui hodie sunt, genus ducunt, anno CIϽ CCXI instrumento publico profiteri, regalia jura ad ecclesiam pertinere; Gulielmum deinde octavo post anno, contractu cum Amadaeo episcopo Genevensi inito, se tanquam hominem ligium sub ejus defensione subjecisse, et investituram ab eo cum annulo tanquam beneficiarium accepisse. Humbertum episcopum quinto rursus post anno cum Amadaeo Gebennesii comite ita transegisse, ut episcopo omnem jurisdictionem, monetae, portorii, pastionis, proscriptionis, et hujusmodi jura competere agnoverit. Humbertum denique Granmontanum episcopum cum eodem Amadaeo anno CIϽ CCLV itidem transegisse, eaque pactione convenisse, ut nihil juris in civitatem comes haberet: secundum haec sententia imperiali Gulielmo [a] Lornaeo episcopo, tanquam supremum dominium habenti, ob non praestitam fidem ab Humberto Villario Gebennesii comite et debita jura minime persoluta, praefecturam [b] Terneriam adjudicatam anno CIϽ CCCXCVIII Kal. Oct. Amadaeum deinde VIII, de quo diximus, ratione Gebennesii comitatus episcopo fidei juramentum solemni ritu ante majus altare S. Petri dixisse. Ad jus itidem supremi dominii confirmandum non mediocriter facere, quod cum syndici civitatis quasdam citra [c] pontem Arvae terras a [d] Moncanuti regulo emissent, Ludovicus Sabaudiae dux, Felicis papae filius, non solum venditionem ratam habuit, sed omne jus in illas, quod habebat, supremi dominii, ultro cessit; id proculdubio non facturus, si cum hominibus suis, hoc est, beneficiariis contraxisset. Idem et foederationes

INTERPR. [a] *de Lornay.* [b] *Ternier.* [c] *pont d'Arve.* [d] *le Sr de Monthoux.*

foederationes cum Amadaeo comite a Genevensibus anno CIↃ CCLXXXV, et postea cum episcopo et ecclesia ab Amadaeo eodem et Hugone Delfino [a] Fossiniaci regulo anno CIↃ CCC VII initas arguere. Demum temporibus Petri [b] Balmae episcopi, de quo jam dictum est, et ex ejus consensu, foedus ictum cum Bernatibus et Friburgi pago. Et cum Sabaudus de jure suo in Helvetiorum pagos et S. Galli foederatos, et Valesiae, arbitros tam ab ipso, quam a civitate delectos, compromisisset, sententiam anno CIↃ IↃ XXXI secundum Genevenseis syndicos latam esse; et inter belli a Francisco I adversus Carolum Sabaudiae ducem, conjunctim cum Bernatibus, Friburgi pago, et Valesianis suscepti causas numerari, quod ille Genevensium libertatem oppressum iret. Itaque Henricum III ejus nepotem anno CIↃ IↃ LXXIX renovato cum Bernatibus et Soloturnensibus foedere, in eo rempublicam Genevensem comprehendisse: ejusque patrocinium ab eo tempore reges Christianissimos suscepisse. Postremo quod de ingressu, de arce, et in urbe principum Sabaudiae habitatione, ac monetae jure, gubernatorum et apparitorum institutione, gratiarum beneficio, ab altera parte addebatur; sic Genevenses diluebant, ut dicerent, neque arcem unquam eos in urbe habuisse, et quae vocatur ab illis arx, pro carcere publico olim fuisse. Idem quantum ad gubernatores et apparitores spectabat, dictum intelligebant; de monetae autem jure distinguendum aiebant: nam jus monetae nunquam in urbe, tantum in S. Gervasii suburbio, loco qui vulgo monetae campus dicitur, comitibus fuisse, cum effigie et inscriptione S. Petri, cujus memoriae majus templum consecratum est; ut vel ex eo appareat, comites ecclesiae beneficiarios esse, et conditione adjecta, ut puram monetam cuderent, et episcopus dimidiam emolumenti partem caperet: quod ex fidei a Ludovico Sabaudo, tanquam [c] Vaatensis pagi regulo praestitae, instrumentis annorum CIↃ CCCVIII, et CIↃ CCCXLIII patet. Eodem pertinere protestationes ab [d] Audomaro episcopo anno CIↃ CCCXCVI interpositas, quod Amadaeus VII Sabaudiae comes monetae [e] Anicii cudendae sibi jus sumeret: quo et patet, ipsum Amadaeum amice rogatum, ne quid contra ecclesiae jura attentaret, benigne annuisse. Neque item de gratiarum beneficio convenire; cum contra constet, anno CIↃ CCCCLIII, reo a syndicis civitatis ad mortem damnato Thomam episcopum vitae gratiam fecisse: et si quid tale Sabaudiae principes fecisse comperiantur, id jure ad praesens honorifice ab episcopis delato factum, non ut ex eo illi jus perpetuum sibi arrogare possent. Quod idem de habitatione in urbe dici possit; quod nunquam nisi precario et concessione ad tempus illis licuit; ut in ea tanquam in alieno territorio suburbicariae regioni, quae ipsorum erat, jus dicerent. Id ex actis compluribus ac libellis annorum CIↃ CCCCLX. CIↃ CCCCLXIX. CIↃ IↃ VIII. CIↃ IↃ XIII. CIↃ IↃ XVII, probari, quibus Sabaudiae principes ad jus subditis suis dicendum, statuta publicanda, sibi et ministris suis in urbem venire ut liceret, a senatu et syndicis petebant; minime id facturi, si ullam in ea jurisdictionem habuissent. Et haec ita utrinque inter partes jactata, possessionis commodo semper penes senatum Genevensem pro juris certi titulo remanente; adeo ut cum V post anno Quintili mense ad Juliani-fanum delegati de pace convenissent, nulla jurium reservatione facta Sabaudus consenserit, ut pax cum Genevensibus facta [f] Vervíniensi pacificatione comprehensa intelligeretur. Praeter ea, quae modo memoravi, scriptor ampullatus [g] equitis Sabaudi, qui [h] Butetus Claudii Buteti a nostro Ronsardo ob doctrinam olim laudati filius esse perhibetur, multa instrumenta ac documenta cumulat, quibus comites Genevae tanquam Sabaudiae comitum beneficiarios fidei sacramentum iis dixisse confirmat; ut Amadaeo II circa annum CIↃ CXC; Petro item Thomae filio

INTERPR. [a] *baron de Foßigny.* [b] *de la Baume.* [c] *pays de Vaud.* [d] *Omer.* [e] *Annecy.* [f] *de Vervins.* [g] *le cavalier de Savoye.* [h] *Butet.*

filio anno CIↃCCCLXVI; ac Amadaeo magno anno CIↃCCCLXXXVII; ac sexto post anno in celebri non solum Franciae sed Germaniae procerum conventu, cum ambigeretur de comitatu Genevensi, cui ejus ratione fides deberetur, secundum Sabaudiae principes pronuntiatum fuisse. Deinde cum Delfino Viennensi Amadaeus [a] Gebennae comes fidem obstrinxisset, instrumento ea de re solemni confecto anno CIↃCCCXXIX fidem debitam Amadaeo V comiti Sabaudiae denuo praestitisse; et XXVI post anno Delfinum juri per contractum illum quaesito publica testatione, cui Joannes rex per [b] Aemarum Valentiae et Diae comitem a se delegatum intervenit, renunciasse. Secundum haec Amadaeum a Carolo IV Caesare jura a Delfino cessa eodem anno impetrasse. Quod vero postea anno CIↃCCCCI Amadaeus VIII ab Odone Humberti Villarii filio Gebennae comitatum comparaverit, et anno XVI post a Mahaltide; id non eo factum, quod non antea supremum ejus dominium obtineret; sed quod complures adhuc essent illo in tractu reguli, qui quamvis fidem Sabaudiae principibus deberent, et praestarent, tamen jus illud per proprietatem et singularium rerum possessionem multifariam in dies imminuebant; quos proinde Genevensi ditione expelli Sabaudiae principum maxime intererat. Verum haec et alia scripto illo comprehensa inter alias personas acta, absentibus episcopis neque consentientibus. Et Butetus ipse, sive quis alius libri auctor est, ingenue fatetur, jus supremi dominii in civitatem Genevae episcopos semper controversum Sabaudiae principibus reddidisse, ac penes se retinuisse; donec mutata religione syndici, qui sub episcopali auctoritate libertatem antea tuebantur, proprium illud sibi fecere, et ejectis episcopis, sub imperii patrocinio, cujus insignia monetae suae ab eo tempore imprimunt, rempublicam administraverunt.

XI. INTER multiplices instantis belli curas serium de matrimonio regis cum Maria Medicea Francisci magni Etruriae ducis filia negotium minime intermissum est. Prius cum Margarita Henrici II filia et Caroli IX sorore, ante XXVIII annos contractum, cum sententia a Francisco Jousa cardinali lata nullum esset declaratum, protinus Nic. Brulartus Sillerius, qui apud pontificem regii oratoris munere fungebatur, Florentiam cum mandatis amplissimis excucurrit, ut conditionibus jam agitatis et conventis regis nomine subscriberet. Postea rex in Sabaudiam profecturus speciale mandatum sponsalitia contrahendi, ad Ferdinandum magnum Etruriae ducem Mariae patruum, per Rogerium [c] Bellogardium magnum Franciae hipparchum mittit; qui cum XL e nobilitate delecta [d] Massilia solvit, et [e] Liburnum XII Kal. Oct. appulit, triduo post Florentiam ingressus, et a Joanne et Antonio familiae Mediceae naturalibus liberis perhonorifice exceptus. Ex [f] palatio Pitiorum obviam ei processit Ferdinandus ipse magnus Etruriae dux cum omni aulico comitatu, et post mutuas salutationes ac gratulationes cum mandata quae a rege Bellogardius habebat, intellexisset, ambo in palatium perrexere; et Bellogardius ad Mariam deductus literas ei regis manu scriptas porrexit, et mandata ampliora fidei suae commissa exposuit. VI Non. Oct. Vincentius Mantuae dux cum Helionora Mariae sorore, quam in uxorem duxerat, Florentiam venit, et postridie reipublicae Venetae orator. Petrus Aldobrandinus cardinalis ad regem legatus de pace destinatus in itinere Florentiam divertit, ut nuptialibus ceremoniis pontificis nomine interesset, IV Non. urbem solemni pompa ingressus, quem ad portam usque urbis magnus dux cum magno non solum aulae, sed universi sacri ordinis comitatu venientem excepit, et ad latus sinistrum cum eo incedens ad majus templum deduxit; ubi in pedes ambo descenderunt, et post peractas publicas preces in palatium discesserunt. A coena, quae

INTERPR. [a] *comte de Geneve.* [b] *Emar, comte de Valence & de Die.* [c] *de Bellegarde grand Ecuyer.* [d] *Marseille.* [e] *Livorne.* [f] *palais de Piti.*

quae lautissima parata erat, ad Mariam salutandam Aldobrandinus pertexit. Die sequenti nuptiales ceremoniae peractae, ipso legato sacra peragente, et ad dextram Maria, ad laevam magno Etruriae duce reginae patruo adstantibus. Post solemnia filius magni Etruriae ducis sacro lavacro ablutus est, proque eo fidejussit senatus Veneti orator. Tota dies choreis transacta. Coenam sumptuosam artificiosa spectacula exceperunt. Nam mensis prioribus remotis aliae per machinas dispositae ordine successere, lautitiis, specularium oblectamentis, fontibus, floribus, omnique Phaeacum amoenissimis hortis certanti et aliena in tempestate vernanti apparatu ornatae; avibus circum volitantibus, et confuso, sed suavi, sono coenaculum amplissimum complentibus, tum eodem artificio recedentibus; quasi ex nubibus hinc virgo Florentina Dianae specie, hinc eunuchus subito apparuere, et vocibus modulatis cantus avicularum superantibus aliquandiu post oculorum spectacula aureis astantium dulci concentu permulsere. Dies sequentes venationibus, hastiludiis, decursionibus, pompis nocturnis insumpti; VII Eid. admirando paratu, nec minore sumptu comoedia instructa et recitata est. Quae omnia, quia singularibus libris ab aliis fuse descripta sunt, et hinc curiosis petere per me licet, ad finem longi operis properantes facile praetermisimus, de seriis, quae supersunt, magis soliciti.

XII. REBUS ad discessum comparatis Maria, petito a patruo commeatu, deducentibus eam Christiana Lotaringa patrui uxore, et Helionora sorore, Virginio Ursino Bracciani duce, et Antonio Medice fratre naturali, Florentia III Eid. Oct. discessit, et XVI Kal. Nov. Liburno solvit, conscensa immani sumptu [a] praetoria constructa, et extra tessellato opere, intus gemmis, aliisque oculorum oblectamentis admirandum in modum ornata, ut cum Ptolemaei Philadelphi a veteribus celebrata adeo trireme comparari posset. Eam Marcus Antonius [b] Colicatus ducebat. V pontificiae, totidem Melitenses, VI magni ducis sequebantur. Ventis adversis jactata classe, cum a Genevensium legatis honorifice ad ipsam missis rogaretur, ut dum tempestas desaeviret, reficiendi se ex nausea spatium in civitate sumeret; nihil aliud respondit, quam nihil tale a rege mandatum esse. Itaque toto eo tempore, quo in mari fuit, semper in praetoria pernoctavit; et cum [c] Finalio [d] Savonam venisset, postridie [e] Antipolim ditionis Francicae portum tenuit. Inde per [f] Fanum-Mariae, [g] Tolonium, ubi biduum mansit, litus legens postremo III Non. Nov. [h] Massiliam sub vesperam appulit, et per pontonem in portu stratum in palatium regium deducta est. Ad eam excipiendam Henricus Momorantius magister equitum, Pomponius [i] Bellevreus Franciae cancellarius, Lugduno a rege missi fuerant. Guisius provinciae praeses aderat, et Franciscus [k] Jousa, Petrus [l] Gondius, Annas [m] Scarsius Givrius, Franciscus [n] Escubleus Surdisius cardinales; illustres ex aulico gynaeceo foeminae, Anna Atestina Lotaringorum et Henrici Sabaudi Nemorosii ducis parens, Catharina Clivia Guisii mater, Ludovica Lotaringa Guisii soror; aliae dignitate primariae matronae. Bellevreus coram Momorantio verba fecit, et faustum feliceinque reginae in Franciam adventum regis nomine gratulatus est. Eodem die pro senatu provinciae Gulielmus [o] Varius ordinis amplissimi primarius praeses a cancellario ad reginam introductus, hanc orationem habuisse dicitur. Ad optatissimi Galliae toti adventus tui famam, christianissima regina, ecce Themidis adyta, justitiae sacraria et penetralia cuncti deserimus, ut pedibus tuis advoluti, qui alios ad obsequium cogimus, obedientiae tuae majestati praestandae exemplo praeiremus, et fidem voti religione

INTERPR. [a] *la Galere Capitane du grand-Duc.* [b] *Colicati.* [c] *Final.* [d] *Savone.* [e] *Antibes.* [f] *Ste Marie.* [g] *Toulon.* [h] *Marseille.* [i] *de Bellievre.* [k] *de Joyeuse.* [l] *de Gondy.* [m] *d'Escars Sr de Givry.* [n] *d'Escoubleau de Sourdis.* [o] *du Vair.*

CIϽIϽC. HENRICUS IV. religione obligatam hoc longe honorificentissimo officio defuncti exsolveremus: in te tuoque adventu desideria omnia publica, cuncta vota exhausta, et consumpta sunt, nihilque ad summae felicitatis cumulum deest, nisi ut quae Deus optimus maximus bona contulit, propria deinceps faciat, et felicitate per te concessa, quam diutissime fruamur. Rex nobis contigit, virtute praestans, benignitate admirabilis, fortitudine incomparabilis, qui laboribus suis regno quietem, periculo proprio securitatem, victoriis gloriam conciliavit. Verum in tanta seu laetitia, sive felicitate nonnunquam tristis cogitatio subibat, humanae conditionis fineis a natura praestitutos esse, nihilque sub coelo perpetuo durare, et quod cuncti assiduis votis immortale exoptabant, aliquando defiturum. Solitudinem vero illam et coelibatum, in quo rex degebat, vitam ipsi, quae cunctis adeo cara erat, minus gratam reddere, et spem heredis, cui quantum patri debebat, tantum olim debitura esset Gallia, adimere. In hac futuri anxia cogitatione defixis, quasi coelo demissa nobis illuxisti, cunctasque tristitiae nubeculas vultus tui splendore discussisti, et tranquillitatis, qua sub optimo principe quasi precario fruebamur, solidum gaudium fecisti, spe haud dubia fore, ut adspirante Dei gratia in familia regia intermortuae per tot annos successionis spes per te renovetur, et digna tanto regno numerosa progenies, quae patrem virtute, matrem sanctissimis moribus referat, ad regni alioqui nutantis fulcimentum succrescat. Proinde devoti Numini majestatique tuae faustum felicemque tuum ad litus Gallicum appulsum gratulamur, Deumque supplices comprecamur, ut diu apud nos et nobis feliciter regnes: ut saeculum, quod nunc ingredimur, cum desinet, te cum rege marito superstite incolumem videat, et quae ventura sunt, beatam tot regum ex te nasciturorum matrem praedicent. Magni regis, et cui vix parem priora saecula habuerunt, uxor venis; magnitudinem Austriae familiae, unde orta es, prudentiam, sapientiamque Mediceae, unde nomen trahis, tecum in domum ejus inferens. Vicissim memor esto, idque tibi multoties repetitum puta, non solum te ad potentissimae toto Christiano orbe reginae titulos, sed etiam ad beneficentissimae tot populorum, quorum rex pater est, matris munus per hoc matrimonium a Deo vocatam. Age ergo, et ut tori consors, sic regiae solicitudinis in posterum particeps hanc gloriam occupa, et populos imperio communi subditos, de quorum salute et quiete assidue rex cogitat, pari erga Franco-Gallicum nomen, cui nunc omine felici inserta es, charitate prosequere, ut laeti non solum ipsi tibi serviant, sed vicini eandem felicitatem cum a suis principibus adepti fuerint, eam se tuo exemplo debere fateantur. Cum Varius desiisset, regina Deum comprecata, ut votis publicis et conceptae de se expectationi aliquando respondere posset, gratias universis egit. Magna eo die in appulsu classis, quae parum a sanguinolenta rixa absuit, inter Melitenseis equites, quorum dux erat Petrus Mendoza, et Florentinas triremeis, quibus Joannes Medices praeerat, de principis loci praerogativa contentio fuit. Tandem Momorantii interventu conventum, ut Melitenses dextram tenerent, S. Stephani equites in praetoria, quam ducebant, jus suum ac dignitatem tuerentur. A III Non. Nov. cum ad XVI Kal. Dec. Massiliae, cum ingenti VII CIϽ sive exterorum, sive Gallorum, qui sumptibus regiis alebantur, comitatu commorata esset; petito a magni ducis uxore et Helionora sorore, quae classem in patriam rediturae conscenderant, commeatu; postridie Aquas [a] Sextias II CIϽ equitum stipata venit, et biduo post [b] Avenionem, ubi cupide exspectabatur, solemni pompa ingressa est, erectis ubique arcubus triumphalibus et theatris, quae regi excipiendo, quem [c] Massiliam usque novae nuptae obviam processurum rebantur, Jesuitae paraverant, de restitutione sua, quam jampridem in aula urgebant, solicite cogitantes: qui ad regis gratiam demerendam

INTERPR. [a] *Aix.* [b] *Avignon.* [c] *Marseille.*

demerendam urbis sumptibus facti apparatus, ne auctoribus suis omnino perirent, absente ob belli Sabaudici necessitatem rege, libro edito delineati et postea regi ab ipsis oblati sunt, regina, quae interfuerat, eorum industriam et propensam erga se voluntatem laudante et commendante. Septenarium in arcubus et theatris exquisitum numerum delegerant Avenionenses, ut regi reginaeque et urbi multis in rebus valde convenientem. Nam VII palatia in ea, totidem paroecias, VII monasteria antiqua, VII devotarum virginum asceteria, VII ptochotrophia, scholas totidem ac portas esse. Regem tunc septies septem annos natum, novies septimum repetita a Pharamundo origine numerari. Ad [a] Arcas juxta Dieppam ter septimo die Septembris mensis feliciter certatum fuisse. [b] Euriaca pugna in VII agmina quadrata exercitu instructo pugnasse, eam pugnam pridie Eid. Martias, hoc est, bis septeno mensis die vicisse. Ad [c] Fontem Francicum VII mense anni communis, hoc est, Julio, et bis septima hora, hoc est secunda post meridiem, regem pugnasse, et eodem mense in [d] S. Dionysii templo solemni ceremonia majorum religioni nomen dedisse, [e] Samarobrigam Ambianorum ab Hispanis anno CIↃIↃXCVII et septenario anni solaris mense receptam. XXVII Februarii regia insignia [f] Autrici Carnutum pompa ingenti sumpta, et ter septimo die Junii pacem cum Hispanis factam. Reginam XXVII annos natam; Ferdinandi VII ex Austria familia imperatoris neptem; XVII triremibus vectam advenisse. Praetoriam vero XXVII passus longam, XXVII utrinque remigum ordines habuisse. Multa alia in eam rem futiliter plerumque addita et inscripta. Pro sacro ordine Franciscus Suares orationem habuit, Deum comprecatus, ut anno vertente ex ipsa Delfinus nasceretur. Ad quae verba desiderii impotens regina votum publicum pari alacritate prosecuta est, eamque sibi a Numine gratiam concedi enixe oravit. Postridie urbis ordines ad salutationem cum muneribus admisit; et laetum de Monmeliana arce dedita nuncium a rege per Alexandrum Delbenium accepit. [g] Contius, qui vice legati in urbe erat, in [h] Pictaviensi palatio, sive Roboreo, insigni matronarum et virginum ac nobilium totius civitatis coetu, ad bellaria exquisite parata sequenti die invitavit, actisque pro tam honorifico hospitio gratiis post tridui moram Avenione discessit, et per [i] Valentiam [k] Russilonium [l] Turnoniorum castellum, Viennam facto secundum Rhodanum itinere IV Non. Dec. qui in Saturni diem incidebat, ad [m] Guilloteriam [n] Lugduni suburbium pervenit. Postridie theatro ad [o] Motham parato post prandium cuncti urbis ordines ad reginam admissi, quibus cancellarius ejus nomine respondit. Archiepiscopus Lugdunensis stans verba fecit, ceteri ordines et nationes de geniculis; Germani, et qui urbium imperialium nomine aderant, [p] Helvetii et Rhaeti, cum stantes reginam alloqui vellent, initio a cancellario prohibiti. Verum cum illi id sibi juris semper antea, et cùm Henricus II urbem ante L annos ingrederetur, fuisse dicerent, et rem Philiberti [q] Guichii praefecti, aliorumque magistratuum testimonio confirmarent, antiquam inter alias nationes praerogativam retinuerunt. Jam advesperascente die per Delphinorum portam ingressa regina per arcus, delubra, theatra, tumultuario opere parata, nam XV tantum dies ad apparatum concessi, cum facibus, ad majus templum, et post decantatum beatorum Ambrosii et Augustini hymnum ad proximas archiepiscopi aedeis deducta est. Heic totos octo dies regem, qui ad S. Catharinae propugnaculum, ut deditionem ejus urgeret, profectus fuerat, summo desiderio praestolata, tandem V Eid. Dec. a cancellario monita regem prono Rhodano adproperare, et eo die adfuturum, temporius coenam sumpsit, atque vix mensis remotis cum in proximum conclave

concessisset,

INTERPR. [a] *Arques.* [b] *d'Ivry.* [c] *Fontaine Françoise.* [d] *S. Denis.* [e] *Amiens.* [f] *Chartres.* [g] *Conti vicelegat.* [h] *palais de Poictiers dit de Rouvre.* [i] *Valence.* [k] *Roussillon.* [l] *Srs de Tournon.* [m] *la Guillotiere.* [n] *Lyon.* [o] *la Mothe.* [p] *les Suisses & Grisons.* [q] *de la Guiche.*

CIƆ IƆ C. HENRICUS IV.

concessisset, praesto rex militari habitu adfuit, ad cujus conspectum in genua procumbit, a rege statim sublevata, qui, excusata sua diuturniore absentia, post commutata utrinque honestatis et mutui adfectus verba, lecti, quod suum prae festinatione nondum advenisse diceret, cum ea participationem facere petiit, qui ea nocte conjugalis factus est. Aldobrandinus cardinalis [a] Camberii remanserat, quem rex de nuptiarum externa pompa celebranda cogitans, et ad negotium de pace cum Sabaudo inchoatum praesentiam ejus requiri judicans, Lugdunum cum Sabaudi delegatis ut veniret, per literas invitavit. Igitur in viam se dedit cardinalis, et usitato apud nos ritu, Lugdunum ingressus est, XVII Kal. Jan. praefecto mercatorum et urbis [b] aedilibus uranifcum praeferentibus, et Francisco Borbonio Contio et Henrico Borbonio Monpenserio ad dextram laevamque latus ejus cingentibus. In Galliam venturo amplissima mandata VII Kal. Oct. et Kal. Oct. Romae apud S. Marcum data, pleraque contra regni libertates ac immunitates, quae proinde in senatu minime publicata sunt. Postridie quam venit, celebrata denuo nuptiarum jam ipso cardinali intervenientc Florentiae contractarum insigni pompa in principe S. Joannis basilica solemnitas, frequentissimo principum, procerum, et illustrium matronarum, nec non oratorum externorum principum coetu, cui inter alios Carolus [c] Ligneus Arembergii comes Alberti et Isabellae archiducum nomine interfuit. Post peracta sacra nuptialia, jam multum inclinata die, convivio lautissimo universi excepti, Carolo Borbonio [d] Suessionum comite tanquam magno palatii magistro; [e] Monpenserio, Francisco [f] Aureliano sani-Pauli comite, regi; Carolo [g] Lotaringo Guisio cum Claudio [h] Jonvillae principe fratre et [i] Summarivae comite gentili suo, reginae, ad mensam inservientibus. Sequentes dies festis, pompis, ludis, spectaculis, hastiludiis exacti. Inde post natalis Dominici solemnia peracta repetitum pacis negotium, cui disceptando a rege delegati Nicolaus [k] Brulartus Sillerius, qui nuper Roma redierat, et Petrus [l] Janinus Divionensis senatus praeses, cum [m] Areonato et Alimio a Sabaudo missis. Ii novas subinde atque alias a conventis conditiones semper proponentes negotium protelabant. Cum urgerentur, Saluciatum principatum, modo omnia loca, quae rex in Sabaudia ultimo bello occupaverat, restituerentur, se restituere paratos, nihil praeterea ostendebant. Regii ita quidem altera conditione Lutetiae conventum fatebantur; sed eum neutri Sabaudus stetisset, et rex in bellum immaneis sumptus facere coactus fuisset, eos ante omnia sarciri petebant, et IↃCCC aureorum CIↃ in id insumpta affirmabant. Sabaudiani eum nihil se proficere contra regios victores viderent, annitente Aldobrandino, qui Gallos tota Italia exturbatos cupiebat, conditionem alteram proponunt, ut comitatus [n] Bressiae loco [o] Saluciarum principatus restitueretur, ad eum propter novos successus [p] Beugensi et Veromensi pagis adjectis usque ad Rhodanum, qui deinceps utriusque ditionis limes ab ea parte esset. Nec a permutatione illa alienum se rex praebuit. Sed praeterea [q] Centalium, Montes, rupem Sparveriam reposcebat, et non [r] Subalpina regione, de qua tantum cum Saluciarum principatu restitutio urgebatur, actum fuerat, ea castella comprehendi; sed ad Provincialem ditionem pertinere, quod et verum erat, contendebat. Itaque ut ea permutatione comprehendi intelligerentur, [f] Gexensis praefectura a Sabaudo adjecta est, et C praeterea aureorum CIↃ pro apparatu bellico, qui Carmaniolae captus fuerat, promissa.

XIII. SED

INTERPR. [a] *Chambery.* [b] *eschevins.* [c] *de Ligne comte d'Aremberg.* [d] *Soissons.* [e] *duc de Monpensier.* [f] *d'Orleans comte de S. Paul.* [g] *de Lorraine duc de Guise.* [h] *Joinville.* [i] *Sommerive.* [k] *Brulart Sr de Sillery.* [l] *Jeannin president de Dijon.* [m] *les Srs d'Arconat & des Alimes.* [n] *Bresse.* [o] *Saluces.* [p] *le Bugey & Veromey ou Valromey.* [q] *Centale, Mons, & Roquesparviere.* [r] *Piedmont.* [s] *Bailliage de Gex.*

XIII. SED incidit res, quae negotium, quod ad exitum omnino perductum credebatur, paene interrupit. Nam convenerat initio, ut Monmeliana arx, et S. Catharinae propugnaculum vicissim a rege integrum, restitueretur. Verum alias atque alias nectente moras Sabaudo, rex qui munitionem illam in tractu, transeuntibus ex Sabaudia in [a] Sequanos Hispanorum copiis, destinato relictam rebus suis officere videret, Genevensium, quorum cervicibus imposita erat, precibus victus, eam destrui mandavit: quod tanta celeritate factum, Genevensibus in id operam suam animose commodantibus, ut destructionis illius nuncius consilii de loco diruendo capti famam praevenerit. Ad quem Aldobrandinus statim renudato animo vociferari; indignum sibi in modum a regiis delegatis illusum; sanctae sedis dignitatem violatam; regem plus ea in re ad urbis a vera religione et pontifice jampridem alienatae securitatem, quam ipsius pontificis preces spectasse: ad extremum fidem hominum implorare, diras et execrationes minitari; et quoniam sibi servatam fidem negabat, suam datam revocare. A Sillerio ad eludendas illas vociferationes breviter responsum; regem pace hoc rerum statu non egere, nisi quatenus eam suadeat pontifex; quicquid huc usque in hoc negotio factum fuerit, contemplatione pontificis et eo instante factum esse, cui ea in re, ut aliis in omnibus, gratificari ex animo rex cupiat: aequum esse, ut vicissim nihil ille a rege exigat, quod rebus suis ac regno detrimentosum sit: Genevae patrocinium prudenti maturoque consilio ab Henrico decessore suo susceptum, non tam ad urbis ipsius, quod ad invidiam adversarii jactitant, quam ad totius regni securitatem. Nam ad foederationem Helvetiorum servandam id necessarium, et Helvetios ipsos Catholicos et regni consiliarios ita judicasse: quippe cum rex [b] Clusuras, qua iter tutissimum et compendiosissimum auxiliaribus ab illa parte venientibus patet, non aliter in potestate habere posset, quam si Genevenses amicos haberet. Regem tam salutaribus consiliis inhaerere, cum vicinis, si quieta consilia amplectantur, pacem colere tam sincero animo paratum, quam infestum iisdem hostem futurum, si quid adversus se, regiamque dignitatem injusto bello excitato moliantur. His verbis cum necdum placaretur Aldobrandinus, et re infecta se trans montes in Italiam abiturum diceret, intervenit Jo. Baptista Taxis orator Philippicus, qui regi denunciat, nisi hoc eum Sabaudo dissidium pace quam primum finiatur, regem Hispaniae sororii sui et sororis filiorum periculum non diutius neglecturum. Cui a rege pari fiducia responsum, minis nihil a se obtineri posse; in quibus si pergeretur, se brevi tot homines armatos in Philippi ditiones immissurum, ut iis pellendis plus negotii habiturus sit, quam ut alieno negotio se implicare debeat. Minime ignorare se, plus animi Sabaudo quam virium, nisi Hispanorum consiliis et opibus in occulto juvetur, ad tam injustum bellum suscipiendum, esse. Itaque decrevisse leonis animos adversus vulpinas fraudes induere, et recta ferire, qui dissimulanter minatur. Qui archiducum negotia in aula procurabat, quam Hispani superbe, tam amice et officiose ad pacem hortabatur: et contra, Elizabetha Anglorum regina per suos ad bellum trans Alpeis inferendum stimulos addebat. Jamque pacis spes omnino evanuerat, Sabaudo, qui omni citra montes ditione tam cito exutus fuerat, in [c] Burgi arce, quae adhuc restabat, reliquam fiduciam reponente; cum praesidiarii ad extremas angustias redacti, ac pejora veriti, ad Sabaudi delegatos, qui Lugduni erant, breviculum mittunt [d] Boventii praefecti, et tribuni Justi, aliorumque manu subscriptum; quo nisi intra biduum ipsis subveniretur, aut pace negotium terminaretur, se deditionem facturos significabant. Scripto accepto

INTERPR. [a] *la Franche Comté.* [b] *pas de la Cluse.* [c] *citadelle de Bourg.* [d] *de Bouvens.*

CIƆ IƆC. HENRICUS IV. accepto delegati Aldobrandinum adeunt, et proposito Burgensium, in quibus omnis spes reliqua sit, periculo, cum rogant obtestanturque, ut pacis negotium intermissum repetat. Gallos bellum expetere; ex ore [a] Ronii marchionis nuper exceptum, habere se ad manum decies centena aureorum CIƆ, et L muralium machinarum omni re instructarum apparatum; tantum rex juberet, non se officio defuturum. Ad haec Diguierium impotenti Alpium superandarum desiderio ardere; proinde potius videri, ut pace mature facta periculo tanto praevertatur: neque tanti S. Catharinae munitionem esse, quae in solo per pacta Sabaudo reservato aedificata erat, ut propterea bene procedens pacis negotium abrumpi debeat.

XIV. ALDOBRANDINUS etsi aegre faciebat post destructum S. Catharinae propugnaculum, ut se huic negotio interponeret, tamen veritus, si obstinatius in indignatione pertenderet, fore, ut apud pontificem periculum toti Italiae imminens neglexisse argueretur; hac se lege de pace mentionem tursus injecturum promittit, si sibi scripto caveant, quo fides eorum, quae dicant, quaeque a se flagitent, fiat. Quod cum illi de Burgi arce anxii fecissent, Aldobrandinus priora consilia resumit. Sed cum intempestivas de S. Catharinae munimento seu querimonias, seu minas identidem semper ingereret, irritatis animis denuo cuncta ad bellum parantur, et Ronius jussu regis Lutetiam proficisci jussus, ut rem peeuniariam et tormentariam propere expediret: ut erat ocreatus, ad Aldobrandinum quasi officiose salutandum accessit; inter quos post habitos ultro citroque de pace sermones, tandem convenit, ut ante profectionem suam negotium tetractaretur, Aldobrandino multum sibi dolere testante, quod non ab initio cum ipso capita contulisset; igitur perscriptae conditiones. Sed nova rursus difficultas oborta, cum Sabaudi delegati iis subscribere recusarent: nam licet v Eid. mandatum haberent, quo subscribere jubebantur, alterum contrarium tertio post die datum aiebant, quo iis subscribere vetabantur, antequam ipse [b] Fontanum consuluisset. Heic denuo aestuare Aldobrandinus, et contra scriptum, quo sibi caverant, urgere. Illi contra principis sui imperia praetexentes se excusare. Cum nihilominus instaret legatus, et antequam a conventu discederetur, subscribi conditionibus peteret, illi postremo spatium cum oratore Philippico de hac re consultandi obtinuerunt. Taxis, qui, omni trans Alpeis ditione a rege cessa, et transitu copiis ex Italia venientibus servato, abunde Hispanorum rebus consultum existimaret, nihil videre se respondit, cur Sabaudus a priore mandato recessisset; tamen aequum ducere, ut ipsi assensum sustineant, donec Sabaudus cum Fontano ea de re consultaverit, et quid suae voluntatis sit, postremo aperuerit. Cum huic quasi decreto sibi standum delegati putarent, intervenit [c] patriarcha Constantinopolitanus pacis ab initio pararius, qui omnem vel minimam moram in hoc negotio damnosam existimans, pontificii legati, qui fidem suam interposuerat, auctoritatem, justam regis toties delusi indignationem, et praesentem rerum statum qui diuturniorem moram minime patiebatur, ad praecidendam omnem delegatis subscribere recusantibus excusationem in medium proponebat, monebatque memores essent ultimi a Sabaudo, cum [d] Taurino discederent, praecepti, ut in omnibus Aldobrandini dicto audientes essent: se ad ipsum ire paratum, ut quod fecerint, ratum habeat; nec dubitare, quin quod Aldobrandinus aequum justumque duxerit, et ipse adprobet; interim illum tam suo quam pontificis nomine ipsis scripto idonee cauturum. Delegati, qui non tam ad rationum adeo speciosarum pondus et necessitatis ingruentis vim, quam ad obsequium, cujus potissima in legatis ratio esse debet, respiciebant, initio se excusaverant. Sed legati auctoritate avunculi sui potestatem, quam

INTERPR. [a] *de Rosny.* [b] *comte de Fuentes.* [c] *Calatagirona, nommé le patriarche de Constantinople.* [d] *Turin.*

quam in coelo et terris habet, in majus extollentis ad extremum victi, cautione ab eo accepta, et petito mensis spatio, quo Sabaudus conditiones ratas haberet, iis subscripsere XVI Kal. Feb. Pacta autem hujusmodi fuere, ut omnis intra [a] Rhodanum a Geneva urbe tractus ipso fluvio comprehenso ad ditionem Francicam cum omni jure supremi dominii deinceps pertineat. Tantum pro transitus in [b] Sequanos commoditate, pons [c] Gresini inter [d] Clusuras et Arbiae pontem cum designatis aliquot pagis Sabaudo reservatus, ea lege, ut nullum vectigal imponere, aut toto illo tractu ullum propugnaculum exstruere possit. Burgi arx bona fide regi tradatur, cum tormentis et omni bellico apparatu et annona. Trans Rhodanum praeterea [e] Seisselium, Daira, Chaussium, Arlae-pons, Chana, Castellum, cum omni jurisdictione sua regi cedant. Praeterea [f] Gexensis praefectura cum omni territorio ac pleno jure, sicuti iis Sabaudi decessores usi ac fruiti sunt. Quae omnia regio patrimonio ita lege regni uniantur, ut ab eo alienari non possint; eandemque naturam, quam habebant bona cum iis permutata, sortiantur. A Sabaudo item [g] Delphini-castellum cum [h] Turre-pontis, aliaque loca in Delphinatu ab eo occupata, integra, sicuti nunc sunt, bona fide cum tormentis et omni apparatu bellico restituantur. [i] Becum Delphini munimentum per haec bella ab eo constructum destruatur; et pro transitu C aureorum CIϽ Lugduni exsolvenda certis pensionibus pendantur. Vicissim rex Saluciarum principatum cum urbibus, oppidis, castellis, arcibus, omnique territorio; [k] Centalium item, Montem, Rupem-sparveriam, ac praeterea omnia tormenta et apparatum bellicum, qui in iis anno CIϽ IϽ XXCVIII erant, Sabaudo cedat: Loca insuper omnia in Sabaudica ditione ab eo anno a Gallis occupata, bona fide restituat; ita tamen ut ei tormenta et apparatum bellicum, qui inibi reperietur, deducere, militique bona mobilia, quae in iis habet, secum asportare liceat; instrumenta et documenta omnia, quae rebus utrinque compensationis titulo cessis serviunt, bona fide ab utraque parte tradantur. Captivi utrinque itidem liberentur. His conditionibus pax sincera inter regem Sabaudumque, et commercium liberum, sicuti Verviniensi pacificatione cautum est, deinceps sit, et utriusque principis subditos. Jura, et actiones contra Sabaudum pacificatione [l] Castello-Cameracensi anni CIϽ IϽ LIX et [m] Taurinensi anni CIϽ IϽ LXXIV exceptae, hoc tractatu reservatae intelligantur. Pacta haec tam Lutetiae Parisiorum in senatu, quam in ceteris regni curiis, et rationalium cameris; in Taurinensi item et [n] Camberitano senatu promulgentur. Rogatu pontificis additum, ut post mensem a pactorum publicatione copiae utrinque tam in Francia quam in Italia dimitterentur. His actis itum in majus templum, et magna omnium laetitia coram rege, reginaque et Aldobrandino decantatus beatorum Ambrosii et Augustini hymnus.

XV. REX dimisso Aldobrandino, actisque pro tam honorifica ejus in pacis negotio opera navata gratiis, postridie in viam se dat, et per dispositos equos Lutetiam venit, legatus secundo Rhodano Avenionem petiturus Herminium ab epistolis ad pontificem mittit, ut eum de successu certiorem faceret, dato negotio, ut Sabaudum et Fontanum, qui capita [o] Somae ad Padum conferebant, in itinere conveniret. Ibi eos a pace alienissimos nactus, cum quid [p] Lugduni Aldobrandini auctoritate actum esset, exposuisset, instaretque et pontificis et legati nomine, ut id ratum haberetur, et copiae militares quam primum dimitterentur, a Sabaudo in speciem stomachosiore hoc responsum tulit, [q] Arconatum et Alimium capite temeritatem luituros, quod

INTERPR. [a] *le Rhosne.* [b] *la Franche Comté.* [c] *pont de Gresin.* [d] *la Cluse & le pont d'Arve.* [e] *Seissel, Daire, Chaussy, pont d'Arle, Chana & Chastel.* [f] *Bailliage de Gex.* [g] *Chateau-Daufin.* [h] *Tour du pont.* [i] *fort de Beche Daufin.* [k] *Centale, Mons & Roquesparviere.* [l] *de Catteau Cambresis.* [m] *de Turin.* [n] *de Chambery.* [o] *Some sur le Po.* [p] *Lyon.* [q] *d'Arconat & des Alimes.*

CIↃIↃC. HENRICUS IV. quod contra expressum enixae voluntatis suae mandatum conditionibus subscripsissent. [a] Fontanus despicienti similis pacem se minime curare dixit; neque vero se ejus conditionibus teneri: copias, quas penes se habeat, magno sumptu paratas, atque alio destinatas, nequaquam juxta conditiones, sed arbitrio suo dimissurum. Et quanquam in eo convenirent, ut pax rata non haberetur, prudentiores tamen sic existimabant, longe eos diverso inter se affectu duci. Nam Sabaudum aegerrime tulisse pacem ita factam, ut commodum ejus ad alios, dispendium in se solum redundaret. Nam Francos abdicata a se Saluciarum principatus longe posita possessione, quae tanto sumptu illis constabat, et [b] Sebusianis compensationis loco acceptis, optime sibi consuluisse, productis ad [c] Rhodanum limitem certissimum finibus: Hispanos exturbatis Italia Francis ditiones suas ab eorum armis tutas habere: se in medio relictum ad utriusque nationis injurias perpetuo expositum, cujus ad securitatem minime interfit in Italia, an in Gallia Francos vicinos habeat. Fontanus vero homo ambitiosus, qui belli occasionem quaereret, XL armatorum CIↃ et XL machinarum apparatum inutiliter sibi perire impatientissime ferebat; Sabaudo subinde exprobrans tantos sumptus ejus causa factos, ac per eum stetisse, quominus Hispani arma in Galliam intulerint, et regem intra Lugduni moenia compulerint. Haec Hispana jactatione addita, ut Sabaudi ab iis ludibrio habiti questus compesceret, atque a subscribendo deterreret. Itaque inter eos tunc conventum, ut antequam pacta rata haberentur, Philippi voluntas exploraretur, paratis semper quo duci eas juberet interim copiis. Quod ubi rescivit Aldobrandinus, Octavium [d] Tazzonem comitem ad regem mittit, rogatque ne propterea vehementius commoveatur; nam pacta rata habiturum Sabaudum, denuoque in eam rem fidem suam obligat: Ea propter se ad eum proficisci paratum, tantum petere, ut ad mensem, intra quem ille subscribere debebat, XV dies adderentur; quo tempore ab armis utrinque cessaretur. Interim superatis asperrima hyeme Alpibus Genuam venit, cumque sui adventus tam Fontanum, qui jam Mediolanum redierat, quam Sabaudum, qui Taurini erat, certiores fecisset, et diem colloquio condici certum peteret, illi se excusavere, alia atque alia nectendae morae impedimenta causati. Dum responsum ab Hispania veniret, Aldobrandinus Genua [e] Dertonam venit, ibique Fontanum obvium habuit, a quo perhonorifice [f] Mediolanum deductus. Inter varia oblectamenta cum eo aliquandiu mansit, Sabaudum in horas venturum opperiens; qui cum non veniret, et affectatas de conditionum iniquitate querelas ad excusationes adderet, legatus Fontanum urget; et non Sabaudi, a quo sibi illudi videat, sed Philippi causa, et [g] Suessano instante ad iter se accinxisse demonstrat: proindeque petit, pontificis et suae dignitatis ratio habeatur; et negotio tantae exspectationis pro Philippi et Italiae securitate suscepto tandem ipsius interventu finis imponatur. Ad haec Fontanus, Sabaudi excusationes pro responso allegare, negotii decisionem non ex se pendere, neque subscriptione sua egere. Cum nihil hac ratione proficeret Aldobrandinus, cognito Fontani ingenio, ad iram ex indignatione praecipitis, et in ira facile animum renudantis, per Tazzonem ipsi renunciari curat, se a Sabaudo in arcano monitum, quaecunque hoc in negotium difficultates et protelationes huc usque inciderunt, ab ipsius Fontani ingenio profectas esse. Quo audito homo spiritus elati statim exarsit, et Sabaudi inter immodicas spes semper fluctuantis, et nunquam sibi satisfacientis culpa factum esse dicit, ne citius negotium finem acceperit. Tum quid inter ipsos ultimo colloquio convenerit, postremo aperit, et in Hispaniam missos dicit, qui de Philippi voluntate certiora afferant. Aldobrandinus astum processisse gaudens, et per

INTERPR. [a] *comte de Fuentes.* [b] *Bresse.* [c] *le Rhône.* [d] *Tassone.* [e] *Tortona.* [f] *Milan.* [g] *duc de Sessa.*

per eum Fontani arcanum rimatus, tantisper sibi expectandum duxit, dum responsum ex Hispania veniret, quod pontificis voto quin satisfacturum esset, minime dubitabat. Nam licet non ignorabat, Fontanum a pace alienum nihil non per suggestiones suas in illa aula facturum, ut principem in juventutis ardore ad speciosa proclivem ad belli consilia inflecteret; tamen sic judicabat, Franciscum [a] Sandovallium Lermae ducem in principis obnoxii gratia florentem, qui se ex nemine, cunctos ex se pendere vellet, potius pacem suasurum, neque commissurum, ut auctoritatem, quam pace solus obtinebat, bello minime necessario inter potentissimos reges temere excitato, cum aliis partiri necesse haberet. Nec spe sua falsus est; nam subito literae a Philippo ad Fontanum allatae, quibus significabat, placere sibi, quando Sabaudo, restitutis quae hoc bello ablata fuerant, et Saluciarum principatu ei relicto, plene satisfiebat, ut paci Lugduni conventae subscriberetur, copiis, quas instructas habeat, se aliis in expeditionibus uti decrevisse: quod Lermaei consilio in Fontani gratiam additum, cui ab armis aegre discessuro copias quam primum dimittendi, sicuti pactis perscriptum erat, necessitatem imponi nolebat; et ad magnitudinem suam in Hispania firmandam conducere arbitrabatur, si virum generosum procul a conspectu principis in Italia cum aliqua dignitate potius diversari pateretur, quam aemulum in aula semper ante oculos habere cogeretur. Hoc accepto responso cum Fontanus abunde desiderio suo satisfactum videret, libera copiarum administratione sibi relicta, et Sabaudus praecisa omni auxiliorum spe necessitati sibi parendum intelligeret, Aldobrandinus negotium confectum ratus cum Fontano in viam se dedit, ut cum Sabaudo [b] Papiam usque processuro colloqueretur; qui tandem ad [c] Ticini in [d] Padum confluentem comparuit, et in naviculam qua legatus vehebatur, sua relicta protinus insiliit; postque commutata utrinque honestatis verba, ad extremum pro navata in pace procuranda feliciter opera subtristi vultu, atque ita frigide gratias egit, ut legatus facile intelligeret, id potius pontificiae, quam sustinebat, dignitati ex officio datum, quam quod ullo se beneficio ob id ab ipso devinctum agnosceret. Subscriptis conditionibus Aldobrandinus Papiam repetiit, et inde Romam contendit. Sabaudus [e] Taurinum rediit, monito [f] Boventio, ut quanquam pactis subscripsisset, tamen [g] Burgi arcem quam diutissime posset, retineret, nec nisi post acceptam tesseram traderet: quod non nisi extrema necessitate, praesidiarios inter famem frigusque luctanteis cogente, tandem ineunte Martio factum. Petrus [h] Escodeca Boetius arci cum valido praesidio a rege impositus. Regina post regis discessum [i] Lugduno profecta cum omni aulico comitatu Lutetiam v Eid. Feb. venit, ad Hieronymi Gondii primum, dein ad Sebastiani Zameti aedeis diversata, antequam [k] Luparam regiam intraret. Quarto post die Maximilianus [l] Betunius Ronii marchio magni tormentorum praefecti sacramentum in senatu publice dixit, ea dignitate officii coronae, ut vulgo loquimur, titulo, propter egregia ipsius merita et fortiter navatam ultimo bello operam, insignita.

XVI. REX inde, regina per [m] Germani-fanum et [n] Fontem-bellaqueum arces situ magnitudine et elegantia aedificiorum stupendas circunducta, [o] Aurelianum contendit, ut propitiatorii anni indulgentiis hoc anno toti orbi ac peculiariter in Gallia urbi Catholicae religioni devotae, et ob id variis cladibus per superiora bella adflictae concessis participaret. Ibi dum esset, basilicae ingentis altero bello civili fere solo aequatae, cujus rudera ad horrorem et renovanda antiqua odia relicta videbantur,

instaurandae

INTERPR. [a] *Sandoval, duc de Lerma.* [b] *Pavie.* [c] *Tesin r.* [d] *le Po.* [e] *Turin.* [f] *de Bouvens.* [g] *citadelle de Bourg.* [h] *d'Escodeca Sr de Boisse.* [i] *Lyon.* [k] *le Louvre.* [l] *de Bethune, marquis de Rosny.* [m] *S. Germain.* [n] *Fontainebleau.* [o] *Orleans.*

CIↃIↃC. instaurandae fundamenta jecit, vectigalibus aliquot in eam rem assignatis. Innumeri
HENRICUS IV. toto regno ex omni hominum conditione eodem confluxere, quanquam per alias dioecesis idem gratiae beneficium pontifex indulsisset: nec taceri debet, quod ex iis, qui sacras poenitentium confessiones audiebant, cognitum et ad regem perlatum est, plus CCIↃ hominum falsi crimen confessa esse; ut fluxam non solum in religione, sed in civili conversatione inter homines fidem deplorare subeat, et judiciorum severitatem adversus tam frequens et insidiosum, longeque societati humanae infestissimum crimen intendi oportere ex eo appareat. Aureliano rex votis nuncupatis [a] Bloesas et [b] Campoburgicam arcem cum regina jam gravida divertit, et paucis post diebus Fontem-bellaquæum revertit.

XVII. SUB id de Roberti [c] Ebroici Essexiae comitis turbulentis consiliis, casuque ad regem allatum est, de quo repetita altius origine nunc dicendum. Certabant in aula Anglicana non solum studiis, sed gratia apud Elizabetham reginam Essexius et Robertus [d] Cecilius ab epistolis: hic patris, qui longo tempore quasi principem in reginae consilio locum tenuerat, meritis fretus, necnon propria prudentia et usu rerum maximis negotiis gerendis par creditus: ille virtute militari nitebatur, ad quam generis splendorem, ingenteis spiritus, liberalitatem, miram in conciliandis animis comitatem attulerat; et jam multis expeditionibus feliciter confectis inclaruerat, ita ut vulgari dicterio passim Achilles Anglicus vocitaretur. Cum Cecilio faciebat [e] Cobhamus diuturna aemulatione Essexio infestus, et Gualterus [f] Raleighus stipatorum reginae praefectus. Ii foeminae inclinata jam aetate suspicaci facile persuadent, ut ab Essexio sibi caveret, ejusque ambitionem et audaciae nimiae conatus deinceps suspectos haberet: ac consultum in praesens visum, quo gratiam ejus sensim refrigescentem, ne praesentia apud reginam refervesceret, per absentiam omnino extinguerent, ut specie expeditionis contra rebelleis procul in Hiberniam ablegaretur. Sensit astum vir generosus, et tamen oblatam virtutis ostentandae, vel inimicis ipsis deferentibus, occasionem haudquaquam sibi praetermittendam existimavit: itaque minime eam militiam detrectavit, sed ea lege suscepit, ut quoties publicae rei expedire videretur, non expectato reginae mandato in Angliam redire posset. Quod ei annitente Cecilio permissum, ne si negaretur, potius in exilium, quam in militiam mitti videretur, ab eoque se, impedimenta domestica causatus, quod amici suadebant, apud reginam excusaret. Ea de re cum ei publico diplomate regni sigillo firmato cautum esset, postquam in Hiberniam cum exercitu venit, literae privati sigilli allatae sunt; quibus injussu reginae ex insula decedere enixe prohibebatur. Quod indignissime tulit, se ludibrio ab inimicis de absentia sua triumphantibus haberi queritans, subindeque inculpans, quod non amicis, ut se excusaret, suadentibus credidisset. Quod unum poterat, ut diuturnioris in insula morae causas praecideret, post aliquot levia certamina, occasione captata Hugonem [g] Tiroenae comitem, quo res in Hibernia turbante, Hispani insulanorum majorum religioni addictorum patrocinium susceperant, ad colloquium invitat; ejusque is exitus fuit, ut quasi re confecta sibi in Angliam redire, et ab exercitu inconsulta regina discedere liberum esse duxerit; nam sic ab initio licuisse, et literas privati sigilli, contra diploma publicum nihil aestimandas fuisse. Eo consilio Londinum redit, et cum improvisus ad ostium interioris regii conclavis pro pristina cum regina familiaritate id sibi licere credens mane comparuisset, illa nondum compta et vestita, manu significavit, ut inde facesseret. Statim a prandio cum rursus in procoetonem venisset, camerariorum princeps subsistere cum jussit, quousque reginam de ejus adventu certiorem

INTERPR. [a] *Blois.* [b] *Chambort.* [c] *d'Evreux, comte d'Essex.* [d] *Cecil, secretaire d'Estat.* [e] *Broke, baron de Cobham.* [f] *Raleigh.* [g] *Tir-Oen.*

CIↃIↃC. HENRICUS IV.

certiorem fecisset; a qua rediens, ipsius nomine, Essexio imperavit, ut se ad sigillorum custodem conferret. Ab eo Essexius quasi reus sistitur; et postridie adversus ipsum accusatio instituitur; cujus haec praecipua capita erant: quod injussu reginae et contra ipsius mandatum ab exercitu discessisset, et cum perduellibus capita contulisset; a quibus cum se non satis idonee purgaret, lata in ipsum sententia, ab omni munere publico removetur, et biennali ab aula absentia mulctatur; in domo sua Londini, et rustico praedio, quod haud hinc longe abest, quoque commeare cum domestico famulitio posset, toto eo tempore manere jussus. Post annum exactum cum mitigatam reginae indignationem, satiatum aliquatenus inimicorum odium putaret, Londini non solum cum domesticis, sed cum nobilitate jam liberius ad ipsum concurrente versari coepit, majore comitatu per urbem incedere, ad palmarios ludos publice cum amicis se exercere, eos crebro domi accipere. Hac popularitate cum se satis firmatum videret, cum amicis ex proceribus et praecipua nobilitate vicem ejus dolentibus consultare in arcano coepit, qua ratione pristinum gratiae et dignitatis locum recuperaret, et inimicorum injurias ulcisceretur. Id non tam secreto fiebat, quin ex frequenti hominum suspectorum ad ipsum itatione et familiaritate, inimici qui insidiose semper eum observabant, conjectare potuerint, aliquid eum novi moliri, periculumque proprium veriti ad reginae aures assidui excubabant, ut eam jam praeoccupatam novis subinde delationibus et objectis criminibus magis exacerbarent. Accessit ad conjecturas certum indicium a nobili quodam Essexii domestico, cui ille a pueritia prima secum educato nimium quam multum fidebat, ut eo fere praesenti cum amicis de secretioribus consiliis capita conferre minime dubitaret. Is a Cecilio corruptus, cuncta, quae domi agitabantur, dictim renunciabat. In conscientiam facti advocati Henricus [a] Southamptoniae comes, qui Essexii cognatam in uxorem duxerat, Christophorus [b] Bluntus eques Essexii socer, Carolus [c] Danversius, Joannes [d] Davisius, Ferdinandus [e] Gorgius, [f] Littletonus. Inter eos audendi certos aliquandiu altercatum fuit, Londinum prius, an palatium ipsum, reginae curiam vulgo vocant, occupari expediret. Occupata civitate magnum operae pretium factum videbatur, ostentata Essexii potentia; sed potius terror ex eo inimicis injiciebatur, quam res conficiebatur. Nam subeunte post primum motum animorum poenitentia, tam facile recipi, ut alias accidisset, quam captum fuisset, Londinum: et reginam, quique circa ipsam essent, collectis animis et viribus, interim ad periculum faciendum firmiores redituros. Itaque curiam potius peti placuit, qua capta superato protinus omni periculo conatus ad exitum perducebatur. Nam id consilii Essexio erat, reginam in potestate habere, cunctos sibi infestos et suspectos ab aula proceres exigere; amicos in eorum locum sufficere; vocatis regni ordinibus rempublicam ex eorum consilio in melius ordinare, et regnum ita constitutum deinceps arbitrio suo sub reginae nomine moderari. Capto consilio, Bluntus ad occupandam cum armatis palatii portam destinatus. Davisius cum delecta manu anteriorem aulam insidere jussus. Aliis negotium datum, ut stipatorum arma, quae ad murum majoris conclavis deponi assolent, hora condicta raperent. Carolus Danversius cum aliis ex nobilitate procoetonem invasurus erat, eumque Essexius insecuturus, qui supplicis specie reginam in potestatem redigeret. Ubi satis de his molitionibus constare reginae visum, ad quam omnia sedulo a Cecilio referebantur, ipsius jussu Essexius XIII Kal. Mart. ad consilium, quod in Thomae [g] Buckhursti magni thesaurarii aedibus habebatur, per [h] Herbertum ab epistolis vocatur; dato Buckhursto negotio, ut comparentem cum officii amice admoneret,

a

INTERPR. [a] *Southampton.* [b] *Blunt.* [c] *Danvers.* [d] *Davis.* [e] *Gorges.* [f] *Littleton.* [g] *le baron de Buckhurst.* [h] *Herbert.*

a turbulentis consiliis dehortaretur, tantum stipatum merito suspectum a se removeret, et ad purgandam omnem suspicionem urbe excederet, et rus ab ea longius loco minus frequenti se conferret: verum Essexius sive consilia sua detecta credens, sive inimicorum suorum apud reginam auctoritate pollentium potentiam veritus, minime denunciationi paruit, quaedam ad excusationem in speciem commentus, seque domi cum amicis continuit. Postridie, qui in Dominicam incidebat, eum sigillorum custos, [a] Wigorniae comes, [b] Pophamus, et Gulielmus Knolles ipsius Essexii avunculus, ex interiore consilio ad eum accessissent, reginae nomine imperantes, ut aut in aulam veniret, aut alienatae suae voluntatis apud ipsos causas exponeret: Ille nihil aliud respondit, quam sibi certo compertum esse, [c] Cobhamum et [d] Raleighum consilium de se interficiendo cepisse; proinde ad aulam, in qua inimici ipsius rerum potiuntur, sine periculo manifesto ire non posse. Cum hoc responso cum delegati ad reginam redire vellent, aliquandiu ab Essexio retenti sunt; et postquam redierunt, vim sibi ab eo factam affirmarunt. Ille mox iis dimissis animi anxius in publicum cum amicis circiter XXX, et in iis [e] Southamptonio, Rutlandio, Bedfordio comitibus; [f] Sandio, Cromwellio, Montaquila; tantum ensibus accinctis sine aliis armis sub horam IX matutinam prodit, et recta ad Majoris urbis aedeis rendit, ab eoque patrocinium contra grassatores et homines in suam perniciem ab inimicis, ut aiebat, subornatos petit. Quod cum ille a Cecilio monitus facere recusasset, ad [g] Sherifium, is est alter a Majore in urbe proximus magistratus, se confert, ab eoque cum idem peteret, eandem repulsam tulit. Cum nihil in magistratibus praesidii videret, auram popularem, sed sero, captare coepit, sparsa in publicum voce, quasi a Cobhamo et Raleigho ad caedem peteretur; ad quam plerique se illi initio aggregabant, et cum eo se vivere et mori paratos ostendebant, sed non propterea aut ab illis sumpta arma, aut ab Essexio ad ciendam seditionem certum cum amicis captum consilium, inter spem metumque fluctuante, et eventum opperiente. Fama motus per urbem incalescentis in aulam perlata, regina spiritus hominis elatos et praecipuam apud populos gratiam verita, edictum per Thomam [h] Burghleium Cecilii grandiorem natu fratrem publicandum mandat, quo Essexius, et qui eum sequebantur, perduelles et vulgari verbo proditores pronunciabantur. Principium promulgationis ingenti stipatu a Burghleio ante Essexii aedeis factum, feciali praeeunte, ad quam plebs jam conglobata statim dilapsa, et concursu cessante Essexius cum paucis relictus est. Dum Burghleius per alia urbis loca promulgationem urget, in Essexium incidit, jam fere ab omnibus desertum, a quo tamen impetu facto pellitur: inde cum Essexius aedeis suas repeteret, speratum frustra in suam defensionem hominum concursum in iis oppetiturus, urbis portam clausam reperit; ad quam et pugna commissa, post aliquam scloppetorum displosionem paucorum caede finita est. Bluntus graviter vulneratus, aliquot ex ejus comitatu occisi, Essexius ipse animo turbatus, reflexo ad flumen itinere naviculam conscendit, et ad aedeis suas se recepit, quo statim post Burghleii discessum Thomas Howardus maris praefectus cum armata manu ex aula advolavit, tormentis subsequi jussis, et hominem de defensione minime cogitantem post aliquantum verborum potius quam armorum certamen in deditionem profunda jam nocte accepit. Mirantibus plerisque, viro generoso, cui tantum animi et prudentiae tota vita sive pace, sive bello fuerat, in exsequendo extremae ambitionis conatu mentem et manus defuisse; ut neque amicis, quo nemo unus in Anglia plures habuit, neque populi gratia, neque virtute propria

tam

INTERPR. [a] *Worcester.* [b] *Popham & Knolles.* [c] *baron de Cobham.* [d] *Raleigh.* [e] *comtes de Southampton, Rutland, & Bedford.* [f] *barons de Sandes, Cromwell, & Mont-eagle.* [g] *Sheriff.* [h] *Cecil, baron de Burghley.*

tam necessario tempore uti potuerit; memorabili ad id quod dici solet, firmandum exemplo, scelera consilium non habere, et justam vel injustam armorum causam animos ad audendum facere vel adimere. Captus cum Essexio Rutlandiae comes ipsius gener, et Southamptoniae item comes, consiliorum et fortunae comites, cunctique in [a] Turrem sub custodia die sequenti ducti. Aliis in locis capti Christophorus Bluntus eques Essexii socer, Ferdinandus [b] Gorgius Plimouthae praefectus, Carolus [c] Danversius, aliique e c nobilitate per diversos urbis carceres distributi. Conjuratione oppressa cum regina in tuto omnia collocasse sibi videretur, per otium de captivis amplius cognitura, res incidit, quae judicium praecipitavit. Thomas [d] Leaeus juvenis manu promptus quinto post die ad ostium interioris reginae conclavis cum scloppeto sub noctem a sigillorum custode deprehensus fuit, indicio Roberti [e] Crossi, et Henrici Nevillii qui magni thesaurarii filiam in uxorem duxerat, quos consilii sui participes fecerat. Is sive insito in Essexium adfectu, cum quo tamen non ita arctam amicitiam colebat, sive quavis alia vesania incitatus, in animo sibi esse indicibus dixerat, reginam sub coenae tempus post dilapsum omnem aulicum comitatum cum fidis adire, ac rogare, ut breviculo, quod pro liberando Essexio porrecturus ei esset, subscriberet; et si qui essent, qui se opponerent, si quid ex ea re damni ad regnum redundaret, non sibi, fidisque publicae libertatis assertoribus, sed iis imputari debere, qui reginae, quo minus subscripsisset, impedimento fuissent, palam protestaretur. Sumptum statim reginae jussu de reo convicto [1] severum admodum supplicium. Nam membro virili detracto et in ignem in spirantis conspectu conjecto, mox aperto ventre et corde ac visceribus pariter detractis ac in cinerem redactis, corpus reliquum in partes sectum est, quae ad terrorem locis certis affixae sunt. Eam ob causam maturatum judicium creditur, quod regina periculo recenti defuncta, alia subinde non defutura ab obnoxiis facile sibi persuadere pateretur, quandiu Essexius et consc ii adhuc in vivis essent. Igitur Kal. Mart. Essexius et Southamptonius ex Turre a Thoma [f] Howardo, qui post eorum casum comes-stabuli creatus fuerat, deducti, in Westmonasteriensi aula coram judicibus seu paribus suis sistuntur. Nam juris est nobilibus, ut non nisi coram paribus suis causam dicere cogantur. Ii erant ex comitum numero [g] Oxfordiensis, Derbiensis, Salopiensis, Wigorniensis, Sussexius, Cumberlandius, Hertfordiensis, Lincolniensis, Nottinghamius, [h] Howardus Bindonius viceecomes. Ex baronum numero [i] Greius, Comptonus, Edvardus Staffordus, Lumleius, Morleius, Burghleius, Hunsdonus, Richus, Chandoius, Lawarus, Dareius a Chicke, S. Joannes a Bletnesho, Cobhamus, Windesorus, et Howardus a Waldena. His accessere [a] Octoviri ordinarii judices, qui in iis, quae ad regni leges spectant, paribus consilio suo praesto sunt. Nomine reginae adsuere ex [k] sapientum consilio, quod vulgo vocatur, delecti, [l] lictor, reginae [m] fiscalis, et clericus coronae dictus. Qui omnes solemni pompa aulam eo ordine ingressi sunt. Thomas [n] Buckhurstus tanquam magnus senescallus judicio praeesse jussus, VII accensis, qui aureas

reginae

INTERPR. [a] *la tour de Londres.* [b] *Gorges, gouverneur de Plimouth.* [c] *Danvers.* [d] *Lea.* [e] *Cross & Nevil.* [f] *le Lord Howard de Walden, connestable ou gouverneur de la Tour de Londres.* [g] *comtes d'Oxford, Derby, Shrewsbury, Worcester, Sussex, Cumberland, Hertford, Lincoln, & Nottingham.* [h] *Howard, vicomte de Bindon.* [i] *les Barons Grey, Compton, Stafford, Lumley, Morley, Burghley, Hunsdon, Rich, Chandos, de la War, Darcy de Chicke, S. John de Bletso, Cobham, Windsor, & Howard de Walden.* [k] *les avocats de la reine.* [l] *l'Hist. de la paix l'appelle le sergent, c'est à dire, sergent ès loix.* [m] *l'attorney ou procureur-general.* [n] *Sackville, baron de Buckhurst.*

NOT. [1] Thuanus de Leaei supplicio quasi admodum severo atque adeo extraordinario loquitur: fuit tamen ordinarium laesae majestatis supplicium a lege Angliae, a qua in sententiam dicundo judicibus ne γρυ quidem variare licet; et quicquid in eo saevitiae instar habet, non ita horrendum forsan videbitur, cum reum ante ventrem apertum, aut quidquam tale a carnifice patratum, prius collo suspensum esse omnibus juris Anglicani peritis constat. *C.*

NOT. [a] *lege* IX ex duodecimviris ordinariis judicibus. *C.*

CIƆ IƆ CI. HENRICUS IV. reginae maſſas praeferebant, fecialibus, et coronae clerico praeeuntibus, ante alios incedebat. Eum ſequebantur IX comites, I vicecomes, XIV barones, dein [a] [1] Octoviri, et [b] VI viri ex ſapientum collegio, lictor et fiſcalis, quos memoravi, cum plerifque e nobilitate; et in ſepto parato a reliqua turba ſecreto hinc inde conſederunt; Buckhurſtus in medio ſub uraniſco tanquam praeſes ſedem ſumpſit. Cum ducerentur rei, [c] lictor cum ſecuri praecedebat, aciei contrario latere in oculos eorum obverſo; juſſus a feciali Howardus reos adducere, eos extra ſeptum ex adverſo Buckhurſti ſtatuit, aſtante ſemper juxta Eſſexium eo, qui ſecurim ferebat. Tum a clerico recitatum reginae diploma, quo cognitio cauſae Buckhurſto, comitibus, baronibus, aliiſque judicibus, qui aderant, attribuebatur. Rogari ex antiqua formula rei, a quibus judicari vellent, a Deo et paribus ſuis ſummiſſe reſponderunt. Dein ordine accuſationis capita propoſita, ea erant; quod Eſſexius ante trimeſtre de capienda urbe aut palatio urbis occupando cum [d] Southamptonio, [e] Blunto, Daviſio, Danverſio, Gorgio in arcano conſultaviſſet; quod delegatos ad ipſum a regina primarios conſiliarios injurioſe mortem interminatus detinuiſſet: quod ex aedibus ſuis cum armatorum manu ad ciendam in urbe ſeditionem prodiiſſet: quod edicti a regina miſſi promulgationem prohibuiſſet, et vim in fecialeis feciſſet: quod poſt promulgationem in rebellione perſeveraſſet, et Majorem urbis, alioſque magiſtratus adiiſſet, populumque ad arma capienda falſis rumoribus ſparſis incitaſſet: quod in aedibus ſuis poſtremo contra reginae imperium aliquandiu vi armata teſtitiſſet. Ad haec antequam reſponderet Eſſexius, cum petiiſſet, ut, quod omnibus etiam infimae conditionis reis licet, ſibi ſuſpectos judices a judicio rejicere permitteretur, itum in ſententias, et concorditer reſponſum, perpenſo criminis titulo et judicum conditione, qui ſacramento [a] adacti ex animi ſui ſententia et honore, qui ipſis vita potior eſt, ſalvo ſe judicaturos promiſerunt, rejectionibus judicum locum non eſſe. Itaque ad diluenda crimina pergeret. Igitur cum primum caput prorſus inficiaretur, fiſcalis non ſcripto, quod penes ſe habere ab initio affirmaverat, rem confirmavit, ſed teſtimoniis et confeſſionibus Blunti, Daviſii, et aliorum, qui ea de re ſimul conſultaſſe Eſſexii mandatu dicebant. Et Southamptonius interrogatus, ſermones quidem ejus rei inter ſe habitos fatebatur; ſed nihil conſilii captum, aut de re tentanda deliberatum fuiſſe. Ad ſecundum caput ſic reſpondebat Eſſexius, ut diceret, delegatos non vi a ſe retentos, ſed ad vitandum populi furorem in conclave amice ſepoſitos, et dilapſa mox turba incolumeis dimiſſos. Cetera objecta his rationibus diluit, ad ſe certo perlatum, [f] Cobhamum et Raleighum majore ſatellitio, quam penes ſe haberet, ſubnixos ad ſe interficiendum venire. Haec propter aedeis ſuas reliquiſſe, et apud magiſtratum, quam domi non habebat, ſecuritatem quaeſiviſſe: quod cum ille facere recuſaret, ad aedeis ſuas reverti voluiſſe, ſed in reditu quoſdam nullis inſignibus regiis conſpicuos nactum, qui ſe perduellem pronuntiabant, cum nullius talis criminis ſibi conſcius eſſet, tantam injuriam ferre non potuiſſe: et cum intellexiſſet Cumberlandiae comitem

ad

INTERPR. [a] *les Juges.* [b] *les avocats de la reine.* [c] *l'Huiſſier de la Tour, en Anglois* Gentleman-Porter. [d] *comte de Southampton.* [e] *Blunt, Davis, Danvers, & Gorges.* [f] *le baron de Cobham, & le chevalier Raleigh.*

NOT. [1] *lege* IX viri ex judicum, et VI viri ex ſapientum, collegio. *C.*

NOT. [a] Hallucinatur hic Thuanus, morum et conſuetudinum Angliae, ut plerique exteri, minus ſciens. Magnatibus enim regni, hoc eſt, paribus in jus de vita vocatis, inquiſitores, ipſi etiam pares, qui de facto criminali pronunciant, non ſacramento adacti, ſed quaſi ſui decoris ſemper memores ſententiam dicunt ex honore; quippe vinculo, quod ſive fictione ſive praeſumptione juris Anglicani plus apud viros tali dignitate ornatos, atque adeo cujuſvis ſeu turpis ſeu falſi capaces minime cenſendos, valet, quam apud ceteros juramentum; eademque plane ratione quoſvis horum tanquam ſuſpectos a judicio rejicere reo non permittitur: alios licet inquiſitores, ſive ex nobilibus paribus honore non decoratis, ſive ex plebeio ordine ſumptos, ad XXXVI non expoſita ſuſpicionis cauſa rejicere jus ſit. *C.*

ad portam cum stationariis excubare, ad eum se cum suis nihil armorum praeter solos enses habentibus contulisse: ab iis violentia repulsum ad suas se aedes sine strepitu postremum recepisse. Postea tam lictor, quam fiscalis, et unus e VI virorum sapientum consilio nomine [a] Baconus, qui fratrem habebat Essexii intimum, capita accusationis repetunt, et exemplis amplificant. Alia insuper a fiscali in Essexium cumulata crimina; quod regnum adfectasset; quod perniciosa cum [b] Tiroenae comite, cum Hispanis, Puritanis, Jesuitis, cum rege Scotorum et Catholicis consilia agitasset; fidos ecclesiae ministros apud cunctos regni ordines calumniose traduxisset; auram popularem ad res novas moliendas captasset: quae omnia Essexius ordine refutavit. Tum instante fiscali et a reo quaerente, si compos voti evasisset, quid occupata regia facturus fuisset? Essexius respondit, constituisse ad pedes reginae se prosternere, eamque multarum rerum commonefacere, quae ad ipsius ac regni salutem magnopere pertinebant. Imprimis ut a Cobhamo, Raleigho, et [c] Cecilio sibi caveret, qui praeoccupatis reginae auribus veritatem rerum obscurant, resque summo reipublicae detrimento arbitrio suo moderantur; cunctis ab ejus latere, nisi qui suae factioni sunt addicti, jussis facessere. Heic cum Cobhamus et Raleighus reum interpellarent, ut qua in re in reipublicae detrimentum ipsi privatim injuriam intulissent, disertius explicaret: ille nihil aliud respondit, quam, suas res eo loco adductas, ut non liceret ipsi alios accusare. Cecilius vero acrius insurgens et Essexium perduellem inclamans multa in ipsum dixit; quibus nihil aliud reus respondit, quam, facile leporem jacenti leoni insultare, ejusque astu et falsis apud reginam delationibus factum, ut nunc ex vinculis causam dicat. Urgente autem Cecilio, ut quid cum Tiroenae comite ad turbandam regni quietem egisset, edissereret: jam concitatior Essexius, Atqui tu ipse, inquit, proditor et perduellis, ex cujus ore saepius exceptum, jus Infantis, quantum ad regni Anglicani successionem, potius esse. Ad quae verba quasi extra se raptus Cecilius impotenti adeo ira excanduit, ut nisi purgato tanto crimine se nunquam reginae aut reipublicae operam navaturum dejeraverit, subinde se Hispanos pejus diabolis odisse ac detestari repetens. Demum post testimonia ea de re prolata et elusa, conquiescente inter eos verborum acerbitate Baconus accusationem recorditur, et Essexii conjurationem Guisianae comparat, gravique ad invidiam composita oratione rem exsecutus est. Cui Essexius continua oratione respondens, praeteritae vitae suae actiones repetit, et egregios pro patria exantlatos labores recenset, quibus promeritum se dicit, ut judices in meliorem partem consilia sua interpretarentur. Observatumque a circumstantibus, nihil toto eo sermone ab eo dictum, quod demissi animi indicium daret, aut quo misericordiam reginae implorare videretur. Auditus post eum Southamptonius, qui pari constantia causam dixit, multisque adstantium lacrymas elicuit. Ubi desiere, Buckhurstus comites, barones, ac ceteros judices in suffragia mittit; qui postquam in conclavi proximo, quo concesserant, per horam capita contulerunt, in aulam reversi sunt, et a feciali dein singuli nominatim citati ordine juxta formulam pronuntiarunt, ex animi sui sententia Essexium reum peractum esse. Tum Buckhurstus: Quandoquidem, inquit, te pares tui condemnant, ego te perduellem pronuncio, statuoque, ut erati impositus ad supplicii locum traharis, in quo ad patibulum suspenderis, et semimortuus laqueo inciso in quatuor partes membra tua secari videbis, quo facto caput tuum pilo affixum, eo, quo reginae placebit, loco ad spectaculum proponetur. Qua sententia audita Essexius nihil turbato vultu respondit, Amen; hoc addito, si quae in partes secari judices membra jusserunt,

INTERPR. [a] *François Bacon.* [b] *Tir-Oen.* [c] *le chevalier Robert Cecil.*

CIↃIↃCI. HENRICUS IV.

jufferunt, ea fimul manere voluiffent, futurum, ut infigni aliquo facto de Anglia bene meruiffent: ceterum fe Deum obteftari, nunquam fibi de vi reginae inferenda in mentem veniffe; tantum adverfus inimicorum conatus, ne ab iis opprimeretur, praefidia comparaffe. Neque vero contumaciae imputandum, fi gratiam reginae non appellet; nam vitae, quam toties pro ejus falute ac dignitate ad pericula expofuit, taedere, et cupere vel morte fua fidem et incorruptum erga ipfam obfequium apud cunctos teftari. Eadem in Southamptonium fententia lata, qui ut et Effexius poftea multa dixerunt, ut fe tali poena indignos, et complices omni crimine vacuos oftenderent, judicefque ad extremum rogarunt, amplius de re tota ac maturius deliberarent: inde in Turrem rei reducti ab Howardo, praeeunte femper eo, qui fecurim gerebat, acie contra reorum facies obverfa, condemnationis indicio. Poftridie mori jam certus Effexius, petito cum figillorum cuftode, Buckhurfto, Howardo, et Cecilio colloquio, ignofci fibi poftulavit, fi quid defenfionis caufa fecus quam oportuerat, protuliffet; et nominatim a figillorum cuftode, quod cum domi fuae cum aliis duobus fenatoribus, cum a confilio miffus eft, non citra vitae periculum retinuiffet; a Cecilio denique ob multa in ipfum acerbius et injuriofe ex aliena fide dicta, quae indicta velit; poftremo fummae gratiae loco ab iis, ut reginam rogarent, petiit, in arce non in publico ad fupplicium fifteretur, ne populi acclamationibus a mortis cogitatione et profunda in Deum meditatione avocaretur. Quod a reginae benignitate facile impetratum homini in occulto faventis, et poenam, ut creditur, fi ad ejus mifericordiam confugiffet, omnino remiffurae. Sed neque id vitae pertaefus petiit, et illa contumaci gratiam facere neque dignum, neque juftum exiftimavit; eoque minus, quod ex rei ore exceptum ab aemulis jactabatur vitam reginae in tuto collocari non poffe, quandiu ipfe in vivis effet. Fama fuit et eodem die Effexium et Cecilium non folum verbis reconciliatos, fed ad certiorem reconciliationis fidem utrumque facris fuo ritu fimul participaffe. Secundum haec pridie Non. Mart. hora octava matutina, in arce convenere [a] Hertfordiae et Cumberlandiae comites, [b] Bindonius vicecomes, et [c] Howardus, Darcius, et Comptonus, et a XVI ex ftipatorum numero Effexius e carcere eductus in pegmate ad id parato ftatuitur, prius adftanteis cum duceretur hortatus, ut pro fe preces ad Deum funderent. Tum renudato capite, peccata fua gravia, et numero capitis pilos fuperantia palam confeffus, lafciviamque et vanitatem, ac fuperbiam fuam deteftatus, Jefum Chriftum unicum apud Deum advocatum orat, meritum fuum interponat, Patrifque mifericordiam fibi per illud conciliet; crimen in Deum, in reginam, et in patriam admiffum, quo Dei hominumque juftam in fe iram concitavit, quodque confpiranteis fecum multos conftrictos teneat, clementer remittat; tum effufus in preces pro regina, ejufque fidis miniftris, pro ecclefia, pro republica, nunquam fe de infidiis vitae aut dignitati reginae ftruendis cogitaffe religiofe teftatur. Nunquam fe in atheorum cathedra fediffe, aut fiduciam in meritis fuis, fed in folo Jefu Chrifti propitiatoris merito pofuiffe; in ea fe fide educatum creviffe, et nunc mori paratum: ad extremum rogat adftanteis, animas cum fua, ipfius votis et orationibus conjungerent, quo illa fidei alis in fublime fupra terreftria cuncta evecta, quae tantum vitae aeternae funt, cogitet. Dein exuta vefte a Thoma [d] Montfordo et Gulielmo [e] Barlowo theologis, quos fecum duxerat, monitus, ut aemulis inimicifque injurias, fi quidem earum fenfum haberet, remitteret, viciffimque ut fibi illi fuas condonarent, deprecaretur, fumma animi demiffione obtemperavit; et in genua procumbens ne quid fe et loco ac tempore indignum admitteret

INTERPR. [a] *comtes de Hertford & de Cumberland.* [b] *vicomte de Bindon.* [c] *les barons Howard, Darcy, & Compton.* [d] *Montford.* [e] *Barlow.*

admitteret valde ſolicitus, cum theologi hortarentur, ut ſe ad mortem intrepide componeret, ille ingenue teſtatus eſt, ſe ſaepe ac diverſis locis extrema pericula adiiſſe, in quibus licet nequaquam tam praeſens mortis metus oculis obverſaretur, tamen innata humana fragilitate ſemper cohorruiſſe; quo magis Deum obſecrandum putaret, ut ſibi in hoc noviſſimo certamine praeſto eſſet. Inde in Deum profunda cogitatione defixus ardentiſſimas preces concepit, et conſolationem interiorem ſibi dari, ac miſericordiae divinae fiduciam in anima ſua a Spiritu Dei ſignari, immittique angelos, qui animam e corpore exeuntem exciperent, enixe petiit. Quibus peractis veniam ab eo carnifex petiit, et accepit; et ita compoſita ad mortem mente et corpore poſt recitatum ſymbolum Apoſtolicum, et articulatim praeeuntibus theologis ab ipſo repetitum, et aliquot pſalmi LI verſus, collo trunco inſerto, nam genus poenae reginae benignitate mutatum fuerat, collum tertio ictu a cervice reciſum eſt. Hic exitus fuit Eſſexii omni genere virtutum, quae homines hominibus commendant, cumulatiſſimi, ſi modum in iis ſervaſſet, neque aulicae gratiae fumis et nimiis ſucceſſibus corrupto ingenio ſe per vaſtas ſpes in exitium fatali caecitate raptari paſſus eſſet. Reliquit filium, qui nunc in Anglia non ita infeliciter degit; ubi non tam ad infamiam, quam gentis claritudinem pertinet, majores habuiſſe magnarum conjurationum aut duces, aut conſcios. VI Eid. Mart. Chriſtophorus [a] Bluntus, Carolus [b] Danverſius, Joannes [c] Daviſius, Aegidius [d] Mericus, et Henricus [e] Cuffus Eſſexio ab epiſtolis, tanquam auctores et conſcii conſpirationis in [f] Weſtmonaſterienſi aula convicti et damnati, ac ſupplicio adſecti omnes, praeter Daviſium. Cum Bluntus ad ſupplicium octavo poſt die duceretur, publice ad exonerandam conſcientiam confeſſus eſt, Eſſexium cum adhuc in Hibernia eſſet, Dublini ſecum et cum Southamptonio comite conſilium cepiſſe de III aut IV CIϽ armatorum ſecum in Angliam ducendis, et ad [g] Milfordum in Wallia auſtrali, ubi multos amicos ac clienteis habere ſe putabat, appellendis; atque inde recta Londinum petere, et diu ante praemeditatum conatum manu armata et ope amicorum exſequi decreviſſe; vixque ſe et Southamptonium ab hoc juxta audaci ac deteſtando propoſito praecipitis animi hominem dimoviſſe.

XVIII. EODEM tempore, quo haec conjuratio oppreſſa, Hiſpani Hibernia, in quam ab Hugone [h] Tiroenae comite introducti fuerant, accepta ingenti clade omnino pulſi ſunt. Ad [i] Kinſalam regii caſtra poſuerant, et arcta obſidione urbem premebant; quam dum ſolvere cuperet Tiroenius Hiſpanorum viribus ſubnixus, in viam ſe ſummo ſilentio dederat, eo conſilio ut caſtra Anglorum cum parte equitatus perrumperet, et in urbem uſque penetraret; inde facta mox eruptione Anglos ad obſidionem haerenteis, a fronte et a tergo cum copiis, quas in itinere reliquerat, adortus profligaret. Sed re detecta cum venienti occurriſſent Angli, ille copias trans vadum reduxit, fruſtra reclamante Alfonſo [k] Ocampio Hiſpanorum tribuno, qui diſceſſum in conſpectu hoſtium fugam interpretatus, haud periculo cariturum demonſtrabat. Tandem inſequentibus Anglis inſtructa acies, et Tiroenius ut virtutem ſuam Hiſpanis adprobaret, peditatu in agmina diſtributo, ipſe cum CCCC equitibus in primo cornu conſtitit, peſſimo, ut eventus docuit, conſilio. Nam cum equites irruentium Anglorum impetum non ferrent, retro in peditatum averſi ſolutum eum in fugam ſecum traxere. Soli Hiſpani diu cum Anglis obſtinata pugna certavere; ad extremum numero victi, qua quiſque potuit,

fuga

INTERPR. [a] *Blunt.* [b] *Danvers.* [c] *Davis.* [d] *Meyrick.* [e] *Cuffe.* [f] *de Weſtminſter.* [g] *Milford haven en South-Wales.* [h] *Tir-Oen.* [i] *Kinſale.* [k] *Ocampo.*

CIↃIↃCI.
HENRICUS IV.

fugâ dilapsi sunt. Pauci perniciem evasere, palantes ab Anglis in fuga intercepti caesique: amissa omnia tam Hispanorum quam insulanorum vexilla. Ocampius vivus in Anglorum venit potestatem. Tiroenius cum paucis locorum peritia fretus in proximas silvas et devias paludes se recepit. Kinsalenseis praesidiarii casu perculsi, cum post suorum stragem spem nullam auxiliorum reliquam viderent, Alfonso [a] Aquillario, qui locum tenebat, vitam et res salvas et tutum in Hispaniam reditum pacto, deditionem fecere; naves in id ab Anglis commodatae; de quarum restitutione Hispani ante discessum idonee caverunt. Aquillarius levitatem et inconstantiam Hibernorum detestatus, cum solveret, palam declarasse dicitur, se quocunque mitti, et vel ad remum addici malle, quam cum Hibernis deinceps unquam rem habere.

INTERPR. [a] *d'Aguilar*.

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI
HISTORIARUM SUI TEMPORIS
LIBER CENTESIMUS VICESIMUS SEXTUS.

EPITOME.

OTUS in Anglia inter Catholicorum illius regni reliquias exorti origo. II. *Anglorum sacerdotum et Jesuitarum acerbae inter se contentiones. Toto quadriennio haec digladiatio duravit, quae tandem a Clemente* VIII *composita est.* III. *Colloquium in Germania Ratisponae institutum inter theologos a Maximiliano Baioariae duce missos, et Augustanae confessionis socios a Protestantibus principibus itidem missos. Acta hinc Witembergae, hinc Ingolstadii publicata.* IV. *In Belgio Mauritius Berkam ad Rhenum et Meursiae castellum deditione capit.* V. *Ostenda Flandriae ordinibus efflagitantibus ab Alberto tandem obsessa. Loci situs et natura ac munitiones. Principium obsidioni factum* III *Non. Quintil. Franciscus Veerus loco praepositus.* VI. *Rex Caletum usque procedit. Bironus inde in Angliam missus. Elizabethae cum eo ominosum colloquium.* VII. *Balmetae in Andibus Franciscanorum causa contra Recollectos in senatu agitata.* VIII. *Aquensis senatus contra archiepiscopum decretum.* IX. *Catrius in Ostendae obsidione ictu scloppeti in capite vulneratus. Mors Henrici Colinii Castellionaei mox secuta. Ab obsidione ob aquarum inundationes parum abest, quin Albertus discedat. Conjuratio in oppido detecta et revicta.* X. *Mauritius Berka capta Silvam-ducis tentat. Portus novi Ostendae ab obsessis excavati.* XI. *Olivarii Nortii in Indias suscepta navigatio.* XII. *Fontanus post pacificationem cum Sabaudo copias adhuc sub signis tenebat. Expeditio Algeriana. Tremecenum regnum et ejus origo ac successio. Philippus Auriae negotium dat ut classem summo silentio instruat. Serius instructa classis frustra fuit.* XIII. *Res ad Canisam haud satis felici successu gesta Ferdinandi archiducis ductu. Sigismundi Turriani miserabilis casus triste successus augurium fuit. Franc. Aldobrandini, qui pontificis copiis praeerat, Varadini mox secutus obitus. Dornischi lustratus exercitus. Sero et lente in castris omnia administrata. Soluta tandem obsidio. Camorrhae castellum admotis crepitaculis a nostris interceptum.* XIV. *Ad Albam-regalem felicior successus fuit ductu Mercuriani. Auxiliares Buda profecti a Mercuriano caesi.* XV. *Feliciter et a Caesarianis in Dacia pugnatum. Comitiis Claudiopoli indictis Sigismundus Bathorius Transilvaniae princeps renunciatur: in patriam reversus temerario ausu cum Michaele Walacho a Caesare in Daciam remisso, et Basta confligit: amissa plus* X CIↃ. *Non diu inter victores concordia fuit, Basta in Walachum insurgente, quem ad extremum oppressit. Frustra Claudiopolis a Sigismundo tentata. Basta totam Daciam in Caesaris verba adigit.* XVI. *Pseudo-Sebastiani praestigiis, Hispania ac Lusitania inprimis turbat. Ejus errores post cladem in Africa acceptam. Florentiae captus, reposcentibus Hispanis a Ferdinando duce traditur, et ad Baetis aestuarium in Hispaniam transportatus perit. Josephi Texerae apud nos de eo publicata*

publicata ſcripta. Campanae ad Velillam ſive Juliam Celſam in Tarraconenſi provincia ſponte ſe moventis et ſonum edentis portentum. XVII. *Mortes illuſtrium virorum, Friderici Willelmi Saxonis ſeptemviratus tutoris, Martini Garcies Hieroſolymitani ordinis principis, cui Adolfus Vignacurius ſuffectus: Jo. Vincentii Pinelli patritii Genuenſis, Tychonis Brahe Dani, Richardi Streinii, Jo. Heurnii, Davidis Chytraei Suevi.* XVIII. *Obitus heroinarum item illuſtrium, Aloiſiae Lotaringae reginae Henrici* III *viduae, Mariae Borboniae Helionori Aureliani Longavillani, Franciſcae Aurelianae Ludovici Borbonii Condaei, Henricae Cliviae Lud. Gonzagae Nivernii viduarum: Joannae Coemiae Franciſci Borbonii Contii uxoris.* XIX. *Delphini Franciae natalis: Annae item Philippi filiae.*

EX AUCTORIBUS,

Uno et altero ſcriptis ab Angliae ſacerdotibus publicatis, pontificio ſuper ea re diplomate poſtea ſuppreſſo; Actis Colloquii Ratiſponenſis Ingolſtadii et Witembergae vulgatis, Oſtendanae obſidionis diario, Olivarii Nortii navigatione, Hier. Fran. Conneſtaggii relatione de ultima Algeriae expeditione, Hungaricis relationibus, Jacobo Typotio, Joſepho Texera, Hier. Surita, Strabone, Actis curiae Pariſienſis, Actis curiae Aquenſis, Paulo Gualdo.

LIBER CENTESIMUS VICESIMUS SEXTUS.

CIↃIↃCI.
HENRICUS IV.

N Anglia motus inter Catholicorum reliquias exorti, ac poſtremo ipſiſmet pernicioſi haec origo fuit. [a] Gulielmus Alanus honeſta familia in Lancaſtria [1] Eboracenſis dioecesis natus, cum ab adoleſcentia ſe philoſophiae et theologiae ſtudiis addixiſſet, poſtea ob religionem patria exul [b] Duaci in Belgio in ſacri collegii ſodalitium Philippi II commendatione allectus eſt; ubi ad educandos et inſtituendos alumnos, qui majorum religionem contra pullulanteis ubique Sectariorum novas opiniones in natali regno tuerentur, eidem Philippo auctor fuit, ut ex Anglicana juventute literis et pietate praeſtantes huic muneri apti deligerentur, ex iiſque ſeminarium conſtitueretur. Quod poſtea a Carolo cardinali Lotaringo [c] Durocortorum Remorum in Galliam tranſlatum fuit. Ex eo cum plerique poſtea in Angliam migraſſent, in arcano Catholicorum reliquias hortatibus et doctrina confirmantes, accidit, ut initis ac detectis frequentibus, ut fit in regno religione ſciſſo, molitionibus, ii non tanquam Catholici, ſed quaſi perduelles et conjurationum in reginam ac tranquillitatem publicam auctores ac conſcii in crimen vocati ſint; multi etiam ex iis ſupplicio affecti: pro quibus Alanus apologiam ſcripſit, qua eos non perduelleis, quales ad invidiam a Sectariis jactabantur, ſed verae religionis aſſertores ac conſtanteis verae fidei ad mortem teſteis fuiſſe contendit. Poſtea ejuſdem ſuaſu Gregorius XIII Romae in hoſpitali antiquo nationis Anglicanae novum ſeminarium erexit, ejuſque curam Jeſuitis attribuit; qui ex ea occaſione ſenſim in Angliam prorepſerunt, et non ſolum eandem in confirmandis in fide fratribus ſedulitatem adhibuerunt, ſed quia archiepiſcoporum et epiſcoporum nomina dignitates et bona in eo regno Elizabethae auſpiciis penes Proteſtanteis erant, ſecretam

hierarchiam

INTERPR. [a] *Allen, natif de Reſſal, dans la province de Lancaſtre, au diocеſe de Cheſter, dont l'évêque eſt ſuffragant de l'archevêque d'York.* [b] *Douay.* [c] *Reims.*

NOT. [1] *lege* Ceſtrienſis dioeceſis, *ſive* Eboracenſis provinciae.

hierarchiam ordine subsidiario constituerunt, in eaque principatum, tanquam a pontifice delegati sibi sumpserunt. Quandiu tamen Alanus vixit, qui interim in collegium cardinalium a Sexto V cooptatus est, moderate res atque ex disciplina administratae. Sed eo ad meliorem vitam migrante anno CIↃ IↃXCIV aetatis suae climacterico, cum moderatae auctoritatis caput deesset, occulta inter secreti presbyterii sodaleis dissidia oriri coepta per aemulationes et invidiam; cum alii sub regina a se aliena religionem in pace ac tuto colere mallent, alii, qui ferventiores in pietatis causa videri cupiebant, pro ea asserenda pericula quaevis subeunda importunis adhortationibus suaderent. Nec regina aliis super alias detectis molitionibus ut eas propulsaret, sibi deerat, conditis admodum severis edictis, quibus in pontificem, Jesuitas, seminaria, eorumque alumnos, tanquam turbarum ubique incentores, acerbissime invehebatur; additis in eos gravissimis infamiae et mortis poenis. Alano mortuo Franciscus [a] Toletus ex illo sodalitio, qui in cardinalium collegium allectus est, vir prudentia et ingenii moderatione insignis temperamentum inter eos tenuit, et occulta dissidia, ne in apertum prorumperent, quasi injecto fraeno in schola Romana diu prohibuit: sed Toleto vivis exempto bellum a Jesuitis contra seminarii alumnos redintegratum. Acciditque eodem tempore, ut in Anglia ad [b] Wisbichense castrum, ad quod Catholicorum reliquiae contractae fuerant, P. [c] Westoni ex illa societate sacerdotis instigatu supremum imperium in eos adfectantis, res admodum turbarent. Nam cum Anglicani sacerdotes parere recusarent, ad pontificem quasi schismatici accusati sunt, gravibusque probris onerati tam a Westono, quam a Roberto [d] Parsono, qui clanculariis machinationibus ante XVIII annos severis contra Catholicos ab Elisabetha conditis edictis causam praebuerat, et periculo expositis fratribus mature sibi fuga consuluerat: a quo tempore ille miles ignavus, desertor ille castrorum Dei, sic de eo scripsere postea sacerdotes, in tuto positus non destitit aut libellis contra primarios reipublicae magistratus publicatis, aut literis factiosis quietem publicam solicitare. Harum pleraeque interceptae, quibus externum ad invadendam Angliam parari militem significabat, et successionem regni controversam exquisitis ad seditionem ciendam argumentis Elisabethae faciebat.

II. WESTONUS interim rem in Anglia urgebat, et ut per alios, quod sibi petebat, adsequeretur, ab Henrico [e] Garneto per regnum provinciali auctoratus, Georgium [f] Blackwellum archipresbyterum renunciandum curat, cum suprema in cuncta seminaria potestate. Is spe dignitatis alicujus in ecclesia majoris, commendatione Jesuitarum, qui plurimum gratia Romae poterant, adipiscendae, ita se inter sacerdotes gerebat, ut nihil nisi auctore et consultore Westono diceret, faceretque, crebrisque literis Romam missis Jesuitas immodicis laudibus apud pontificem et sacrum cardinalium collegium in majus extollebat; solos eos esse in Anglia, qui transmarinis adventantibus presbyteris praesto sint, ab aliis exclusos domo excipiant, nudos vestitu decenti tegi, pecunia et viatico ubique sedulo juvari curent. Et cum exigua stipes ex piorum eleemosynis supersit, eos ex propriis patrimoniis, quae amplissima habent, egentibus subvenire. Ad resocillandos autem et solatio ac rebus necessariis detentos in carcere juvandos promptissime semper paratos illos accurrere. Quae falsa, ut aiebant, praeconia a Blackwello sui oblito et a manifestissimae veritatis tramite deviante in Jesuitas ad aucupandam ipsorum gratiam cumulata, postea scripto confutarunt sacerdotes; quo inter alia asserunt, omneis fere Jesuitas in Anglia pauperum

INTERPR. [a] *cardinal de Tolede.* [b] *chateau de Wisbich.* [c] *Weston.* [d] *Parsons.* [e] *Garnet.* [f] *Blackwell.*

CIↃ IↃ CI. pauperum parentum filios esse, nec illorum quemquam ulla patrimonia habere, sed

HENRICUS IV. aliunde ipsis ex Catholicorum eleemosynis abunde cuncta ad luxum usque suppetere. Eos vero nullo pacto ad carcerem detentos aut stipe aut alloquio juvandos ire, sed ea cura, ut infructuosa, aliis sacerdotibus relicta, nobilium et opulentorum domos, unde major emolumenti spes, frequentes circumire. Ea tamen ut vera esse pontifici persuaderent, Jacobum [a] Standishum ex seminario sacerdotem in suas partes protrahunt, et quasi Anglicanae ecclesiae suffragiis, qui legatione fungeretur, delectum, simulata profectionis alia causa, ad urbem mittunt. Ubi venit, huic continuo ex Parsoni consilio duo adjunguntur, qui Romae commorabantur, Richardus [b] Haddocus et Martinus [c] Araius varias ob causas Anglia profugi. Hi praeoccupato pontificis ingenio Parsoni suggestione, et Henrici cardinalis Cajetani Anglicanae ecclesiae protectoris auctoritate, presbyterium novum inauditis sacerdotibus constituunt, cui Blackwellus praeesset, XII adjunctis assessoribus, quorum VI Parsonus Romae designandos curavit, assumpto in eorum numerum Standisho; reliqui VI in Anglia eligi debebant, non sacerdotum Wisbichensium, sed Jesuitarum et novi archipresbyteri arbitrio. Id actum Romae nonis Martii anno CIↃ IↃ XCVIII. Cum novi presbyterii auctoritatem defugerent Anglicani sacerdotes, exacerbatae contentiones et majori mole quam antea scissura renovata, donec ex seminarii collegio duo sacerdotes delecti sunt, qui Romam profecti certius de pontificis voluntate cognoscerent: nam Cajetani cardinalis nomen apostolicam auctoritatem praetexentis tantum obtendebatur. Verum ii a Parsono Romae pessime accepti, a xenodochio Anglorum primum prohibiti, et postea in diversorio publico, ad quod concesserant, injuriose ab [d] Acrisio fiscali satellitum armatorum manum secum trahente noctu comprehensi, ac praeeunte ipso Parsono in carcerem rapti, ipso S. Thomae Cantuariensis die festo. Nullum probri genus contra miseros homines omissum, Parsono omnia summa faciente, ut eos tanquam scissurae in Anglia auctores apud pontificem traduceret. Humanitatis specie ab eo impetratum, ut sibi in custodiam traderentur. Quod sacerdotes postea interpretati sunt, non ad infamiam ipsorum minuendam, aut vitanda alia incommoda factum, verum ut Parsonus facilius per illam commoditatem quicquid vellet, ab hominibus ex nutu suo pendentibus extorqueret, et amicorum ad eos accessum praecluderet; veritus nimirum, ne si in publico ad ipsos concursus fieret, rei veritas per aliquem ad pontificem emanaret, et dirae tragoediae architecti technae admota veritatis face ruerent. Duriter exinde habiti, et cum idem Parsonus et ergastularius et judex esset, sacerdotes, in quos ob appellatam sedem apostolicam manus injici curaverat, etiam sacris omnibus interdixit, ita ut sacra facere aut audire in ipsis Dominicis aliisque celebrioribus Circuncisionis et Epiphaniae diebus festis, quanquam scholae septa egredi ad ea facienda minime necesse esset, quandiu Romae fuerunt, per eum minime licuerit. Scrutatus cuncta captorum secreta, etiam eorum scripta censurae poena addita incunctanter sibi tradi petit, et ut ordinarii magistratus molestiam allevaret, ultro examinationis partes sibi sumpsit, responsa illorum pro arbitrio suo subinde mutans et interpolans; et ut majorem ipsis invidiam conciliaret, rebus eorum diligenter conquisitis, lineas tunicas, soccos, sudaria, ligulas sericas in publicum protulit, mollitiem et delicatiorem cultum per ea exprobrans; qua re fieret, ut in vinea Domini excolenda segniores essent. Nuncio rei in Angliam allato, mira animorum secura inclinatio, Jesuitis nullum non lapidem moventibus, ut pollicitis, minis, nec non et muneribus sacerdotes victi novam ordinationem nominibus suis in chartula inscriptis adprobarent. Sub id a Cajetano et Camillo Borghesio cardinalibus venere literae,

INTERPR. [a] *Standish.* [b] *Haddock.* [c] *Array.* [d] *Acrisio fiscale.*

literae, quibus sanctae sedis nomine praecipiebant inquiri, et horum nomina qui subordinationi refragari dicebantur, ac facti rationes describi, atque quamprimum Romam transmitti. Quibus lectis multi pejora veriti subtstipsere, facti tamen rationes a quibusdam explicatae et scripto mandatae. In quod Thomas [a] Listerus ex Jesuitica societate libellum admodum virulentum conscripsit, quo sacerdotes scissurae reos peragit, multis insuper criminibus in eos cumulatis: libellus a Provinciali et Blackwello probatus per omne regnum volitare coepit; ejusque auctoritate factum, ut a Catholicorum consortio sacerdotes excluderentur et ad extremum facultatibus privarentur. Has in angustias redacti cum graviorem, ut aiebant, a Jesuitis et archipresbytero, quam ab Sectariis adversariis persecutionem paterentur, et viderent Assessores etiam seniores sententiae de scissura in se latae apertis verbis contradicere, quanquam tepide et formidolose, ne odia praepollentium Jesuitarum in se accerserent, ab archipresbytero petunt, ut colloquio inter partes constituto dissidium dirimatur. Cum non adsentiretur, archipresbytero se subjecturos postremo polliciti sunt, si duo vel tres ex Jesuitico sodalitio verbo sacerdotis adfirmarent novam presbyterii ordinationem ex certa scientia, jussu, auctoritate, et plena cognitione a pontifice habita fuisse institutam. Cum nullae conditiones admitterentur, ad extremum sacerdotes gravati ultra modum se sentientes ad sedem apostolicam appellant, et appellationis instrumentum ad Blackwellum transmittunt, a quo pro responso post biduum sententiam suspensionis acceperunt. Non latebat seminarii alumnos et sacerdotes, ipsius Parsoni astu et auctoritate, quam in hoc negotio sibi arrogabat, praeclusum omnem ad suam sanctitatem aditum. Tamen consilio clam Londini habito inter eos decretum, ut rursus e gremio suo fratres duos electos Romam legarent, qui appellationis causas coram pontifice disertius explicarent; iique nihil sociorum periculo territi onus libenter susceperunt: satius existimantes quasvis injurias vel in urbe Petri in se ultro recipere, quam sua ignavia committere, ut appellandi ad sedem apostolicam libertas ecclesiae Anglicanae negata dici posset. Et sane mirum videbatur, sacerdotes in Anglia ob id maxime invidiae et poenis expositos, quod praecipua veneratione, cultu et obedientia pontificem et sanctam sedem prosequerentur, et tamen iisdem ad suam sanctitatem in causa, de qua amplius cognosci summisse petebant, confugientibus a patribus Jesuitis et archipresbytero accessum praecludi. Itaque vulgari ab adversariis cachinno passim jactabatur, portus Anglicanos sacerdotibus Romam ituris jam non amplius obstrui debere; quippe quo minus eant, plus Parsoni unius metu, quam ulla regiorum edictorum auctoritate prohiberi. Tandem post anni vertentis indignas concertationes Parsonus, qui captivis sacerdotibus in aula illa regnabat, breviculum a pontifice VIII Eid. April. impetrat, quo causa minime discussa, neque auditis legatis ordinatio a Cajetano facta confirmabatur. Quo accepto sacerdotes in Anglia protinus ab omni contentione desierunt, et se Blackwello tanquam archipresbytero a sancta sede constituto, quod antea in dubium revocabant, in posterum dicto audientes fore polliciti sunt. Sed non contentus hac victoria archipresbyter dum victis insolentius insultat, et publicata per Angliam contumeliosa epistola, reconciliatis sacerdotibus, quos et adhuc schismaticos nominat, absolutionis beneficium denegat, renovatae maiore quam antea acerbitate emortuae contentiones. Cumque nullas preces aut conditiones Jesuitae, qui circa ipsum erant, admitterent, seque inexorabileis praeberent, sacerdotes, ut omnem offensionis erga plebem occasionem tollerent, seque a scissurae, quod invidiose objectabatur, crimine purgarent, cum ab archipresbytero non audirentur, ad Parisiensis academiae jure consultandi in hujusmodi negotiis toto Christiano orbe celeberrimae theologos

INTERPR. [a] *Lister.*

theologos mittunt; multum rogantes, ut precibus et ingenti Anglicanae eccleſiae calamitate permoti ſuam de ea controverſia dignarentur proferre cenſuram. Igitur III Kal. Jun. anno ſuperiore delecti theologi Lutetiae in majoris apparitoris domo convocati. Re agitata, an ſacerdotes, qui cardinalis mandato de obedientia archipresbytero a ſe conſtituto praeſtanda, quod ex voluntate ſummi pontificis ſe feciſſe aiebat, non ſubſcripſiſſent, in ſchiſmaticorum crimen incurriſſe et graviter peccaſſe viderentur? unanimi conſenſu cenſuerunt, primo ſacerdotes illos, qui diſtulerant obedire, non eſſe ſchiſmaticos: deinde eo facto in ſe perſpecto prorſus non peccaſſe. Sententia accepta cum ſe intus, foriſque tutos putarent ſacerdotes, eam ad archipresbyterum et Jeſuitas deferunt, qui ſpreta tanti nominis theologorum auctoritate protinus decreto edito illam convellunt, et ſuſpenſionis ac bonorum amiſſionis poena addita prohibent, ne quis eam licet cognita plene cauſa prolatam tueri audeat. Decretum executioni mandatum: et quia ſacerdotes ad pontificem denuo legationem decreverant, archipresbyter ex Jeſuitarum conſilio x, et in iis Joannem [a] Collingtonum, Joannem [b] Muſheum, et Anton. [c] Heburnum, qui ad ſanctam ſedem appellaverant, a rebus ſacris ſuſpendit, et amiſſione facultatum mulctat, interdicto omni cum Catholicis commercio, ſtatuitque, ut ſi quis deinceps adverſum ſe et Jeſuitas paratus ſit dicere, ad ſe accedat; omni ad ſuperiorem judicem prohibita appellatione. Varia item edicta poenalia in parere detrectanteis condit. Poſt tam ſevera et iniqua judicia cum nullam niſi in pontificis benignitate ſpem reſiduam viderent ſacerdotes, e gremio ſuo legatos Romam mittunt cum mandatis, quibus ſciſſurae et contentionum in Anglicana eccleſia nuper excitatarum in Jeſuitas et novum ab iis ex falſa ſuggeſtione creatum magiſtratum culpam rejiciebant. Nam ante eorum in inſulam adventum, ſuperſtite Alano, altam inter Catholicos pacem et concordiam viguiſſe. Duorum ſeminariorum Remenſis et Romani, quorum illud cc, hoc LXX alumnos habebat, famam ſecundam fuiſſe. Ad ea ex Angliae academiis et cunctis regni illius provinciis ſelectiſſimos confluere ſolitos, qui pari gratulatione a ſociis recipiebantur. Tunc laeſae majeſtatis adhuc inaudita crimina, nec in ſcholarum alumnos ne a nequiſſimis quidem accuſatoribus objecta, leges capitaleis in ſacerdotes Anglicanos, eorumque receptores nondum promulgatas; ubi Jeſuitae ſe ſocios adjunxere, paucos in multorum labores involaſſe, et quod alii ſeminaverunt, ſine labore meſſuiſſe. Poſtea ubi accenſum inter Catholicos periculum ſuo facto videre, mature ſe recepiſſe, et deſerta Dei militia extra ſolem et hujus certaminis pulverem in tranſmarinas regiones conceſſiſſe, ibique ex religioſis viris licitatores regnorum repente factos omnibus praeferri ambiviſſe; praecipuos magiſtratus acerbiſſimis verbis adortos eſſe; de regno per externum militem invadendo literas ſparſiſſe; de ſucceſſione controverſa, quod poenis capitalibus vetitum eſt, ſcripſiſſe et edidiſſe volumina. Ea re factum, ut cum Catholici ad tribunal raperentur, raro de religione, ſemper de republica interrogarentur, et omnia fere quae circa civilem adminiſtrationem a patribus dicta factaque erant, in reorum perniciem retorquerentur. Ipſos autem ſatis habuiſſe, aliis periculo expoſitis, penes ſe auctoritatis et prudentiae famam retinuiſſe, quaſi de regnis evertendis, transferendis, ſtabiliendis, arbitri cum ſuprema ſint conſtituti poteſtate, fruſtra illos de novis a ſe ſeminariis erectis gloriari. Nam Romano et Duaceno magna ab illis illata damna, et pauciores nunc ex pluribus illis operarios in meſſem Anglicanam mitti, quam antea ex Remenſi et Romano ſolis olim mittebantur. Interea hoc unum eos agere, ut quos inter juvenes literis operam danteis praeclara indole, ingenio et eruditione excellere perſpiciunt, in ſuam ſocietatem relicto priore propoſito paulatim miro aſtu ſeducant.

Hinc

INTERPR. [a] *Colleton ou Collington.* [b] *Muſh.* [c] *Hepburn.*

Hinc secreta subinde ac querula aliorum murmura; hinc simultates et contentiones non sine livore exortas, dum vel alumni antiquam in patriam charitatem clanguescere sentiunt, vel Jesuitae eos, qui praemiis et pollicitationibus se vinci non patiuntur, variis modis vexant. Hoc piscationis genus animadvertisse sanctae memoriae cardinalem Borromaeum, eorumque ambitionem aversatum, in sua dioecesi Mediolanensi seminariorum curam Jesuitis ablatam saecularibus sacerdotibus propterea commisisse. Praeterea experimento constitisse, quandiu illi in Anglicana ecclesia rerum potiti sunt, stipem parce et misere inter egenos et in carceribus captivos distributam esse; cum interim ipsi omni re diffluerent; idque proverbio locum dedisse, quo vulgo dicitur, Jesuitas paupertatis voto, alios sacerdotes Catholicos ipsa paupertate, distingui. Interim Catholicos, qui erga sacerdotes se liberaleis aut hospitaleis praebent, verbo scriptoque indigne ab iis lacerari; eos vero, qui a partibus Jesuitarum stant, ut fidei suae specimen edant, nullo non maledicentiae genere innocenteis homines petere: eoque fieri, ut plurimi sacerdotes vel inviti, lingua calamoque vitam et existimationem rueri cogantur, ne fama pereunte, etiam ad vitam necessaria deficiant. Nam mutua illa laniena in dies contentiones exacerbari, suspicionum novam segetem enasci, extinctaque pristina laetitia luctum et tristitiam in omnium vultibus notari, paulatimque venerationis, quae integra concordia inter ipsos vigebat, loco, contemptum succedere et in sacerdotes effundi, qui aut e Jesuitarum schola non prodierunt, aut ex eorum nutu minime pendent. Tantam siquidem eorum esse fiduciam, ut in urbe omnia impune sibi licere; et per Parsoni ingenium, aut aliorum, quos in curia Romana habent, amicorum favorem, supplices, ne audiantur, excludere se posse jactitent. Multa Catholicos a temporibus Henrici VIII in Anglia perpessos, nulla graviore quam ab hac ultima concertatione eos calamitate conflictatos. Sub Gregorio XIII Anglicanam ecclesiam inter civilis magistratus vexationes aliquandiu respirasse, donec Jesuitae viri in apostolica curia potentes et jam conciliata sibi celebritate famosi a sancta sede obtinuerunt, ut archipresbyter cum infinita sive arbitraria potestate in ea constitueretur, hoc sedulo interim quaerentes, ut ipsimet non ordinario et vulgari praesulum titulo in ecclesia dominatum arripiant. Nam eas dignitates ex instituto respuere: sed ut inusitata juxta et versutissima dominandi ratione universo clero praesint. Sic enim eos inconsulto presbyterio praesules creare, et rei ecclesiasticae moderamen ita ad se contrahere, ut ex solis societatis suae sodalibus, non a clero ipso pendeat, tractuque temporis eo res deventuras, ut ipsi, quod est genus inauditum religiosae humilitatis, praesulibus omnibus praesint. His et aliis rationibus verboso scripto explicatis a pontifice enixe petebant, ut de appellatione mature cognosceret, et ut ea plene discutiatur, judices non in Belgio, ubi graveis ob suspiciones Anglicanis sacerdotibus tuto comparere non licet, sed in aliquo Galliae angulo Britanniae vicino darentur, apud quos supplices causam dicturi se tempore condicto sistere tenerentur. Causae suspicionum adjectae, quod Jesuitae Anglos sacerdotes apud Isabellam Infantem traduxissent, quasi juri, quod in illius regni successione sibi arrogat, adversarentur. Mandatum hoc literae a Joanne * Mushco presbytero Romano ad D. Morrum scriptae praecesserant, quibus Anglorum petitiones ad quatuor capita referebat: ut videlicet episcopus cum suffraganeis aliquot in Anglia presbyterorum communibus suffragiis, non ex Jesuitarum sententia crearetur; qui sacrum chrisma, cujus in sacramentis multus usus est, conficeret; sacerdotes ordinaret cum legitima potestate; et

INTERPR. * *Musch.*

CIƆIƆCI. HENRICUS IV. et quod in archipresbytero insolens erat, ecclesiae praeesset. Insuper petebat, ut seminarii Romani cura Jesuitis adimeretur: multa in eam rem contra Jesuitarum ambitionem et livorem addita, quae et Alanus vivens providisset, nec de scissura metuens cavisset. Tertium postulatum erat, prohiberet sua sanctitas, ne libri de rebus quae ad statum reipublicae et reginae ac magistratus offensionem spectant editi, in Angliam transmittantur: qua in re Parsonus gravissime peccasset, et extra periculum positus socios in discrimine versanteis manifesto exitio saepius, sive imprudentia, seu vesania sua exposuisset. Ultimum, ut sua sanctitas sacerdotibus in Anglia potestatem faceret leges sibi et statuta condendi, juxta quae Catholici libere inter se agere, convenire, et populum in obsequio sancita concordia continere valeant. Scripsit et pro fratribus sub jugo novae ordinationis gementibus apologiam ad cardinalem [a] Borghesium Robertus [b] Charnocus, qui postea Cajetani et ipsius Borghesii jussu in Anglia facessere jussus est. In eo inter alia queritur, eleemosynas, quae per universum regnum in usum captivorum et egentium erogantur, in Jesuitarum et archipresbyteri prius manus deportari, quam in pios usus distribuantur: eas autem ad carceres mitti cum secreto mandato, ut illi sacerdotes, qui ab eis non stant, iis minime participent; eo nimirum consilio, ut captivi aut fame sibi pereundum, aut archipresbytero ad omnia parendum intelligant. Inter hos contentionum aestus exacto toto quadriennio tandem Clemens VIII melius consultus, cum Jesuitarum non solum infructuosos in eo regno conatus, sed eorum nimiam pertinaciam ad rei Catholicae perniciem vergere intelligeret, diplomate anno sequenti ad Georgium Blackwellum archipresbyterum, qui his turbis caussam praebuerat, misso, eum monuit, ut potestate sibi commissa caute et prudenter in posterum uteretur, neque mandati fineis, sicuti fecisse videbatur, egrederetur. Nullam in presbyteros, qui seminariorum alumni non essent, aut contra solutos jurisdictionem exerceret, facultate adempta infligendi censuras, aut statuta condendi, aut contra sacerdotes ad sedem Romanam appellanteis procedendi, nisi prius consulto regni Anglicani protectore, et sententia ejus exspectata. Insuper praecipit, ut nulla negotia ad administrationem suam pertinentia cum provinciali societatis Jesuiticae, aut cum viris religiosis ejusdem sodalitii per literas, aut coram communicet, revocatis ea de re quae a cardinali Cajetano habuerat, secretis mandatis; sed de iis omnibus ad pontificem et sedem Romanam, aut protectorem referat: non quod sinistri aliquid de viris religiosis suspicetur, quos sciat sincero pietatis affectu duci, et quae Dei sunt, vere quaerere; sed quod pro pace et quiete inter Catholicos in regno Angliae tuenda ita convenire judicet, sicuti etiam ipsi Jesuitae verum esse, atque expedire censuerunt. Tertio et monetur, ut eleemosynas, quae quotannis ex fidelium largitione copiosae proveniunt, egentibus ac praesertim iis, qui pro fide Catholica carceribus attinentur, large et bona fide eroget; et appellationibus ad pontificem et sedem apostolicam interpositis, quibus de jure deferendum erit, deferat. Postremo ad omnem hujus controversiae abolendam memoriam, libros contra institutum societatis Jesuiticae et singulos illius sodalitii sacerdotes typis ubicunque mandatos damnat, ac prohibet, et quicunque in alterutram partem criminosi vel injuriosi reperientur. Neve alteri in alteros deinceps scriptis editis invehantur, excommunicationis et bonorum amissionis addita poena sancit. Tum ad sacerdotes Anglicanos conversa oratione hortatur, ut paci inter se studeant, idem ipsi invicem sentiant, non alta sapientes, sed humilibus consentientes; evangelicam praedicationem in charitate Christi susceptam per evangelicam pacem in eadem charitate colant; proinde se mutuo diligant, nemini dent offensionem

INTERPR. [a] *cardinal Borghese.* [b] *Charnock.*

offensionem, nemini malum pro malo reddant; videantque ne ministerium, quod tot laboribus exantlatis ad Dei gloriam exercuerunt, in ipsis vituperetur. Id actum III Non. Oct. a quo tempore inter Catholicos aliquandiu pax alta in Anglia fuit.

III. In Germania quoque sub id religionis negotium agitatum fuit, instituto Ratisponae colloquio inter theologos a Maximiliano Baioariae duce missos Albertum [a] Hungerum, Antonium [b] Velserum, Wolfangum Hannemannum, Jacobum Gretzerum, et Adamum Tannerum, e Jesuitico sodalitio; et confessionis Augustanae socios a Philippo [c] Ludovico Baioariae duce Neoburgensi et Weldentii comite itidem missos, Jacobum et Philippum [d] Hailbroneros, Abrahamum [e] Mannam, Tobiam [f] Brunonem, [g] Magnum Agricolam, Christophorum [h] Moroldum, Davidem [i] Schramium, Henricum [k] Tettelbachium; a Christiano II Saxone septemviro ad hoc Aegidius [l] Hunnius, David [m] Rungius, Jo. [n] Fladungus Winariensis; a Joachimo Friderico Brandeburgico septemviro Abdias [o] Wiknerus, Laurentius [p] Laelius; a Friderico Wirtembergico principe Andreas Osiander, Felix Bidenbachius venere. Principium colloquio factum IV Kal. Dec. idque ad VII usque Eid. Dec. continuatum, et XIV sessionibus absolutum fuit; in quibus de sacrae Scripturae auctoritate quaestio retractata fuit, cum eam utpote solam et unicam fidei normam ad salutem aeternam, controversias religionis dirimendas, cultum verum asserendum sufficere, adductis patrum testimoniis Augustani contenderent. Alii contra assererent, Scripturam non esse judicem omnium controversiarum et fidei; sed hoc unum ad summum pontificem Romanum, Petri successorem et Christi vicarium pertinere, cujus in his rebus definitio sive cum concilio, sive absque concilio, errare non potest; et Scripturam quidem religionis irreprehensibilem normam esse, sed non solam et unicam; ac praeter eam necessario admittendas esse traditiones, ecclesiae definitiones, et doctorum orthodoxorum consensum. Testimonia in eam rem ex patribus et jure pontificio commutata. Post longas altercationes re tandem infecta discessum est, et publicata ab utraque parte colloquii acta Ingolstadii et Witembergae.

IV. In Belgio proximo armorum principium a Mauritio ad [q] Berkam Rheni factum, quam Lud. Ferdinandus Davalus valido peditum ex omni natione praesidio tenebat. Tantum L equites cum eo erant, [r] Bombergo ductore, qui crebris excursionibus cuncta circum vastabant, aeque amicis ac hostibus infesti. Ordines cum in Transiselana regione ac vicinis provinciis gravia damna acciperent, ob eamque causam vectigalia sua in dies imminui viderent, ad locum capiendum vireis et consilia convertunt. Secundum haec Mauritius cum XVI CIↃ bellatorum, in queis II CIↃ equitum erant, VI Non. Quintil. ad Berkam castra ponit, et contra obsessorum eruptiones omnemque externam auxiliarium vim, fossa, et vallo aliisque festinatis operibus admiranda solertia munit. Dum in iis laboratur, praesidiarii aliquoties egressi, et damno illato, ac majore accepto ad extremum semper repulsi sunt, ita ut ab omni eruptione deinceps abstinuerint, munitiones pro moenibus oppidi exstructas tueri contenti; quibus suffossis et vi pulveris admoto igni dissipatis, cum idem periculum vicinis moenibus immineret, Davalus Albertum de re omni certiorem facere statuit, per homines locorum gnaros, qui noctu Rhenum natatu cum superassent, juxta [s] Geldram Hispanorum praesidium ab occurrentibus Mauritianis equitibus diversis locis capti sunt, et tanquam exploratores supplicio affecti. Quanquam annonae abunde

INTERPR. [a] *Hunger.* [b] *Welser.* [c] *Louis de Baviere, duc de Neubourg, & Comte de Weldentz.* [d] *Hailbruners freres.* [e] *Manne.* [f] *Braun.* [g] *Magnus Agricola.* [h] *Merold.* [i] *Chytr. met de Seelman.* [k] *Dettelbach.* [l] *Hunnius.* [m] *Rungen.* [n] *Fladungen de Weinmar.* [o] *Wikner.* [p] *Lehus.* [q] *Rhinberck.* [r] *Bomberg.* [s] *Gueldre.*

CIↃIↃCI. HENRICUS IV. abunde erat in oppido, multa tamen necessaria deerant: nam crebris displosionibus plerique ex praesidio fauciati, aut vigiliis confecti, medicamentis et fomentis ad vulnerum et morborum curationem destituebantur. Cum igitur ad summas angustias se redactum videret Davalus, omni spe auxiliorum praecisa, post amissas externas munitiones jussus a Mauritio deditionem facere, conditiones ab eo propositas sibi tradi petiit, iisque perlectis, cum non ita iniquae viderentur, acceptis obsidibus, Bombergum cum Italo ordinum ductore ad Mauritium mittit; qui post multas altercationes tandem convenere, ut oppidum dederetur, militi, nautis, quo genere hominum oppidum illud frequens, aliisque cujuscunque conditionis libere exeundi cum armis, sarcinis, impedimentis facultas esset: Davalus II machinas campestreis, II pulveris nitrati amphoras, L globos ferreos secum abduceret. Aegris, qui vel vulnerum vel morbi atrociore vi vecturam ferre non possent, tantisper in oppido dum convalescerent, manere liceret, posteaque incolumes in tutum deducerentur. Aes alienum obsidionis tempore contractum praefectus lueret, ex iis bonis, quae antea fisco erant illata. Aratoribus et rusticis, quibus pecora a praesidiariis non jure belli erepta fuerant, ut satisfieret, apud Albertum instaret. Oppidani, qui alio commigrare vellent, intra bimestre de rebus suis statuerent: captivi, ubi de impensis satisfecissent, sine alio pretio utrinque dimitterentur. His transactis pridie Kal. Sextil. Davalus cum CIↃ CC bellatoribus egressus, CIↃ in obsidione desideratis, [a] Trajectum ad Mosam sine injuria profectus est. Mox opera et castrorum munitiones jussu Mauritii complanatae, et instauratae oppidi ruinae. Inde [b] Meursiam Aemiliae Walburgae comitissae morte donationis titulo ad Mauritium delatum castellum, quod a Jo. Willelmo Cliviae duce tanquam beneficiarium fuerat occupatum, duci placuit: eaque in re Ordines dum Mauritio gratificari cupiunt, etiam rebus suis redacto in potestatem loco ad res gerendas opportuno optime consuli existimaverunt. Praefectus a feciali deditione impetrata, tempus, dum Clivium ducem certiorem faceret, petiit; quo negato cum se imparem adversus tantam vim videret, neque ut se armis defenderet in mandatis haberet, matura deditione sibi consuluit, et oppido atque arce Mauritio traditis cum milite et omni re sua incolumis dimissus est. Magna cura loco muniendo impensa ab Ordinibus Mauritii instigatu. Interimque controversia eo nomine inter Clivium ducem, Mauritium, et Ordines excitata ad Spirensis camerae judicium delata est. Capta Berka, et Meursia, copiisque in aestiva distributis Mauritius secundo flumine Bataviam devehitur, ut conventibus, qui Hagae celebrabantur, interesset.

V. EODEM tempore, quo ad Rhenum Ordines rem gerebant, Albertus a Flandriae ordinibus jampridem sollicitatus consilium de Ostenda obsidenda toties agitatum, et a Parmensi tanquam eventus dubii rejectum, tentare statuit. Oppidum est in litore Flandrico ad [1] occasum positum, unde illi nomen, III leucis a [c] Neoportu, et IV horarum itinere a [d] Brugis dissitum; quod amniculo [e] Hisperla alluitur, qui [f] Dismunda labens supra Neoportum reflexo cursu in mare se abscondit, sinumque efficit capiendis navibus idoneum: insuper canalem habet, [g] Gulam vulgo dictum, a mari in terram erumpente non ita pridem excavatum, per quem tanquam per perennem fluvium quovis tempore naves multorum doliorum capaces accedente aut recedente aestu commode exeunt et ingrediuntur. Per has turbas crevit oppidum, cum tantum olim a piscatoribus habitaretur; confluentibus eo, quae [h] Slusis et Brugis

aliisque

INTERPR. [a] *Maestricht.* [b] *Meurs.* [c] *Nieuport.* [d] *Bruges.* [e] *Yperlee r.* [f] *Dixmuyde.* [g] *Gurule.* [h] *l'Escluse.*

NOT. [1] *dele* occasum, *lege* ortum. Ostende a pris son nom de la situation du lieu, comme estant à l'Ost-Ende, i. e. le bout d'Est de ce quartier; ou parce qu'elle est située en la partie orientale de Flandre. *Put.*

aliisque locis migrare cogebantur, plerisque familiis, incolis auctum, anno CIↃ IↃ LXXII primum portis claudi, et longuriis undique palisque ligneis contra externam vim cingi coepit. Sexennio post Ordinum decreto pomoerium ampliatum et aggeribus firmatum fuit. Parmensis anno CIↃ IↃ XXCIII post Neoportum expugnatum cum ad Ostendam castra posuisset, situm loci contemplatus et profugorum pertinaciam veritus post quinque dierum moram ab obsidione discessit, neque ut ad eam rediret, deinceps ullis Flandriae ordinum precibus aut conditionibus adduci potuit. Biennio post summo in discrimine versata est a Valentino [a] Pardeo Mota fere intercepta; qui Gravelinga cum delectis necopinato advolans vetus oppidum ad aestum maris expositum longuriis tantum vallatum primo impetu cepit; sed virtute incolarum inde dejectus, non sine magna suorum strage, recipere se coactus est. Ea pars mox periculo territis oppidanis majore studio firmata, [b] colliculis arenariis, qui quasi oppido propter altitudinem imminebant, complanatis, et liberiore reciprocantis maris accessu ad oppidum parato. Ab eo tempore Ostenda mansit intacta, usque ad annum CIↃ IↃ XCVI, quo Albertus post captum [c] Caletum eo vireis conversurus putabatur. Itaque validum praesidium ab Ordinibus in oppidum introductum cum copioso commeatu. Quo cognito, Albertus ad Hulstum castra posuit. Inde majoribus operibus muniri locus coeptus, ex quo praesidiarii cum continuis excursionibus totam provinciam graviter vexarent, neque exstructis circum munitionibus fraenari possent, eo majore contentione ordines ejus apud Albertum institerunt, ut totis viribus eum adoriretur, in eamque rem commeatum et ingentem pecuniae vim singulis mensibus, quandiu obsidio duraret, exsolvendam polliciti sunt. Igitur exstructis longius ab Ostenda ad [d] Neodamum, Leffingam, Snaskerkam, Plassenthalium, Stalhillam, Altenburgum, Neomunsteram, Blakenbergam, Neovegiam castellis; propius [e] Alberto, Isabella, Grossendursto, Clara, Columba, et Bredena novis aedificatis munitionibus, quarum Bredena amplissima, Albertina firmissima habebatur; Albertus ut Ordines a [f] Berkae ad Rhenum obsidione revocaret, cum toto exercitu ad Ostendam venit III Non. Jul. praemisso Friderico comite [g] Bergensi cum delectis IV peditum legionibus, et Augustino Mexia arcis Antuerpianae praefecto cum quinque: ab ea oppidi parte, qua [h] arenarios tumulos ad ortum habet, consederunt, et postridie IV tormentis, quae secum duxerant, fulminare coeperunt. Erant in oppido XXI signa, quibus [i] Nothius tribunus praeerat. Incolae mox summa alacritate et concordia ad defensionem obfirmatis animis uxores, liberos, et imbellem turbam in Zelandiae proximas insulas amandant, et Mauritium de re omni certiorem faciunt; qui statim auxiliareis ex castris misit. Franciscus Veerus eques, vir strenuus universis praeesse jussus, qui XII signa Anglorum ducebat. Huic adjunctus [k] Uchtenburgus tribunus cum VII Batavorum et aliquot aliarum nationum signis, ita ut ad XXXIV omnino numerarentur. Ii cum secundo Rheno ad [l] Dordracum solvissent, Eid. Jul. intra Ostendam incolumes per septentrionalem portum accepti, ac septimo post die CIↃ IↃ Angli ex Britannia venere, qui XII signis accensiti fuere: his copiis fretus Veerus eruptionem tentat, coeptumque ab hoste vallum disturbat, [m] Monroio occiso, et Augustino Mexia in manu vulnerato. Postea VIII Kal. Sextil. ad [n] locum ad occasum obversum, qui superiore anno

Mauritii

INTERPR. [a] *de Pardieu, Sr de la Motte.* [b] *les Ost Dunes, i.e. les Dunes orientales.* [c] *Calais.* [d] *forts de Nieudamme, Leffinge, Snaskerke, Plassendale, Stalhille, Audenbourg, Nieumunster, Blanckenberg, & Nieuwegen.* [e] *forts d'Albert, Isabelle, Grotteudurst, Claire, Colombe, & Bredene.* [f] *Rheinbergen.* [g] *Vanden Berghe.* [h] *Ost Dunes.* [i] *le colonel Vander Noot.* [k] *Huchtenbroeck.* [l] *Dort.* [m] *de Monrey* [n] *à costé du Poldre vers les West-dunes.*

CIↃ IↃ CI. HENRICUS IV.

Mauritii jussu desolatus fuerat, fossam duxit, et extructis in ponte [a] vaccarum munitionibus milite firmavit. Ad eum postridie ab Hispanis factus impetus, cujus is exitus fuit, ut loco potirentur, statim eruptione obsessorum deturbati; eoque in conflictu plus cccc ex ipsis perierunt, ut ex captivis cognitum fuit. Sed hoc ex illa nova munitionum structione incommodum secutum est, ut excavatis tot fossis aqua inundaverit, et portum diu inutilem reddiderit, usque ad Joannis [b] Duvenvordii adventum, qui rationem monstravit, qua juxta septentrionalem portum appellentes per [c] Gulam naves invecta ad orientalem portum exponerent. In castris occasum spectantibus omnia penes [d] Catrium erant, qui vallo promoto jam fossae urbis propinquabat, cum XV naves commeatu onustae, et mox IV aliae advenerunt, fulminantibus interim Hispanis, et tormentorum ictibus strageis aedium passim edentibus; adversus quae specus intus parati, quibus tuti defensores irritos machinarum ictus diu contempserunt. Ad [e] Santillam dein promoto vallo vim verterunt, et tormentorum displosione infesta quassarunt: sed ingenti maris se effundente aestu, ita ut aqua ad dimidium murum late restagnaret, retardatus impetus, et castra longius in editiorem locum translata.

VI. SUB id rex qui pace cum Sabaudo facta jam Lutetiam redierat, limitis lustrandi, tam vicino Alberto, causam praetexens, atque sicuti Albertini interpretabantur, ut ex propinquo Ostendae obsessis animos majores auxiliorum spe faceret, Caletum profectus est, magno procerum comitatu. Ibi dum esset, Philippus [f] Croius Sorae comes, officii specie ad ipsum Archiducum nomine venit. Rex vicissim ad eos resalutandos Henricum Emmanuelem Lotaringum [g] Aquillionis ducem legavit. Eodem tempore cum [h] Edmondus a regina Anglorum venisset, rex itidem Carolum [i] Guntaldum Bironi ducem in Angliam ad Elizabetham misit, quem magnus procerum numerus secutus est, in iisque Carolus [k] Valesius Arvernorum comes, magna gratulatione ab regina acceptus, et insigni pompa in aulam admissus; postea, et in secretum etiam, quod raro cuiquam ab ea concessum, dum comeretur, introductus est. Inter convivia, choreas, hastiludia, pompas nocturnas, venationes, extractis aliquot ad oblectamentum diebus, Elizabetha cum regis coram alloquendi se impotenti desiderio teneri ostenderet, et hoc negato magni solatii loco accipere se diceret, quod virum virtute praestantem, et qui tot egregie factis late nominis sui famam didicisset, coram videre et complecti liceret; accidit, dum eum eo ad fenestram palatii stans in arcano loquitur, utriusque oculi in turrem Londinensem conjicerentur, visisque tot supplicio affectorum capitibus affixis, illa ut saevitiae invidiam a se Anglicoque nomine amoliretur, de justitia et clementia sermonem orditur: et post multa in eam rem dicta; En, inquit, Essexii caput, quem supra merita honoribus cumulatum ad summum gratiae locum sublimaveram; quorum fiducia ille fretus eo vesaniae devenerat, ut me carere ipso non posse existimaret, sed virum fortuna ebrium et ambitione caecum, mox sua praecipitem dedit superbia, ingratitudo, ac perfidia; et infamia sempiterna virtutum, quae in eo apparebant, decus obscuravit. Sane si rex frater meus consilio meo utatur, ut Londini, sic Lutetiae perduellium ac turbonum capita ad terrorem prostarent; ita tamen me Deus adjuvet, ut eum toto pectore deprecor, ne clementia ipsi sua tandem fraudi sit. Quantum ad me attinet, nunquam misericordia eorum tangar, qui pacem publicam conturbant. Quibus verbis hominem virtutis et meritorum fiducia praeferocem quasi

praesago

INTERPR. [a] *pont aux Vaches.* [b] *de Duyvenvoorde.* [c] *la Gueule.* [d] *don Nicolo de Catrit commandoit à l'occident des Dunes.* [e] *Boulevart de Sandthil.* [f] *de Croy, comte de Solre.* [g] *Aiguillon.* [h] *Edmonds.* [i] *de Gontaud, duc de Biron, mareschal de France.* [k] *de Valois, comte d'Auvergne.*

praesago spiritu monuisse visa est, ut alieno periculo saperet, et spes nimias mente ad obsequium et moderationem inflexa resecaret.

VII. QUAEDAM et heic domestica addenda. In Andibus [a] Balmeta insigni positu structum in saxo monasterium est ad [b] Meduanam, altero ab [c] urbe lapide, cujus templum in ipso saxo excisum, et supra illud coenatorium, ac reliqua conclavia devotis fratribus servientia structa sunt; cui simile in [d] Petrocoriis [e] Brentolmiae S. [f] Sicarii nomine, et [g] fani-Aemiliani templum in Santonibus unius diei a [h] Burdigala itinere, et [i] Albaterrae in Engolismensi limite itidem vidimus. Balmetam collegium Franciscanorum Renatus utriusque Siciliae rex et Andium dux olim instituit anno CIↃ CCCCLVI; quibus novus ordo succrevit, astrictioris disciplinae, qui Recollecti vulgo appellantur, a Clemente VII anno CIↃ IↃ XXXII, Pio V, CIↃ IↃ LXIII, et Gregorio XIII anno CIↃ IↃ LXXIX sive institutus, sive renovatus: nam se puram putam B. Francisci regulam observare Recollecti gloriantur, quae in aliis ejusdem professionis collegiis lapsu temporis multum a vetere disciplina descivit. Ii ante quinquennium a F. Ludovico [k] Benedicto ordinis in Turonibus et Pictonibus provinciali, Balmetam ad instaurandam regulam ac disciplinam acceperant, idque scripto in conventu Ancenisii in Armorica proxima celebrato ab ipso Benedicto praeside subscripto, se probare paratos aiebant. Divendita dein vili pretio supellectile, cum grassari in novo sibi per gratiam concesso domicilio dicerentur, Benedictus pro ratione muneris locum invisere voluit: A cujus ingressu injuriose exclusus, cum vis utrinque facta esset, Carolus [l] Miro Andegavensis episcopus partes suas interposuit, [m] praetoris urbani et aedilium, qui Recollectis favebant, advocationem poposcit; et post compositum tumultum re coram ipso in aedibus episcopalibus disceptata decretum factum, quo Benedictus Recollectos Balmeta transferre, aut quo minus coeptam instaurarent disciplinam impedire, et omnino in ea causa quidquam innovare prohibebatur: de cetero controversia, quae disciplinam spectat, ad [n] Mutinensem episcopum, qui pontificii oratoris officio apud regem fungebatur, remissa. Ab hoc decreto tanquam ab abusu a Benedicto ad senatum appellatum, et Benedicto subscripsit Claudius [o] Galesius collegii Parisiensis custos Jacobi Augusti Thuani nomine. Franciscani, quia mendicantes, apud nos a magistratu, ad jus suum disceptandum, non proprio sed patris spiritualis nomine agunt, qui rogatorio mandato a generali ordinis Instituitur. Quale illud erat, quod a Bonaventura Calatagirona tunc ordinis generali habebat Thuanus, quo non solum spiritualis patris, sed defensoris et conservatoris ordinis universi per regnum tituli ei tribuuntur. In ea appellatione defensorum partes subierunt episcopus Andegavensis et ejus vicarius, et F. Jacobus [p] Garnerius Recollectorum Balmetae congregatorum custos. Magno contentionis aestu causa disceptata, cum pontificia auctoritas in ea verti putaretur, et praepotenteis in aula patronos haberet: perorantibus partium advocatis, cognitoris regii, ut in causa publica, partes sumpsit Ludovicus Servinus, et dolere sibi dixit, quod dissidium illud, quod ad disciplinam pertinebat, et melius intra parietes domesticos, quam in corona tam frequenti disceptari debere videbatur, amice componi non potuerit; dein et pro re locutus est, et liberius quam temporum ratio ferebat, in novos ordines evagatus; postremo contra B. Francisci regulam Recollectos facere dixit, qui literas per se vel per interpositam personam, sive pro ecclesia, aut pro aliquo loco, sive sub specie praedicationis, vel si in corporibus suis persecutionem patiantur, a curia Romana petere vetantur,

sed

INTERPR. [a] *la Balmete lez Angers.* [b] *la Mayenne.* [c] *Angers.* [d] *Perigort.* [e] *Brantôme.* [f] *S. Sicar.* [g] *S. Emilian en Saintonge.* [h] *Bourdeaux.* [i] *Aubeterre en Angoûmois.* [k] *Benedicti* [l] *Miron evêque d'Angers.* [m] *le lieutenant-general.* [n] *de Modene.* [o] *Galesius, gardien du grand convent de Paris.* [p] *Garnier.*

CIↃ IↃ CI. HENRICUS IV. ſed ubicunque non recepti fuerint, fugere in aliam terram, atque ibi poenitentiam agere cum benedictione Dei jubentur. Plura in eam rem cumulata. Summa poſtulationum fuit, ut bene a decreto epiſcopi tanquam abuſivo appellatum pronunciaretur, et illud omnino reſcinderetur, et juxta patris ſpiritualis petitionem, quo inter B. Franciſci ſodalitia uniformitas ſervaretur, Recollecti tenerentur ſe Benedicti provincialis auctoritati ac cenſurae ſubjicere, bona divendita Balmetae reſtituetent, ſalva in omnibus aſtrictiore diſciplina, quam Recollectis, qui volent, ſervare liberum eſſet, modo eodem quo ceteri amictu veſtiantur: inſuper injungeretur Provincialibus, ut ſetio ac poſthabita omni alia cura inſtaurandae diſciplinae incumberent, eaque re religioſorum indigenarum, aut qui per XXV annos moram in regno feciſſent, opera uterentur juxta S. C. anni CIↃ IↃ LVII VI Eid. Nov. Poſtremo additum, quod acrius adverſariorum animos pupugit, ut omnes B. Franciſci regulam profeſſi, teſtamentum parentis ac auctoris ſui ſervare tenerentur, et juxta illud ulli regno exire ſine regis venia et ſuperiorum licentia libertas non eſſet. Senatus decretum epiſcopi abuſivum declaravit, decrevitque, ut Franciſcani in Balmetae poſſeſſionem antiquam, unde dejecti fuerant, ante omnia reſtituerentur; inhibuitque ne ulli religioſi extra regnum ſine regis permiſſu, aut ſuperiorum licentia exire poſſent. S. C. facto non quievit epiſcopus, et advocatione pontificii oratoris implorata, apud regem impetravit ut rei cognitionem ſibi ſumeret, et eam diplomate curiae interdiceret. In invidiam calumnioſe traxere in aula Thuani obtrectatores, quod in actis cauſae patris ſpiritualis et defenſoris ac conſervatoris per totum regnum ordinis ipſi rituli attribuerentur, quaſi novo more et ambitioſe id tunc primum factum eſſet, quod ſe ignaro et abſente factum fuerat, et quod ſemper in Franciſcanorum cauſis uſurpatum fuit, ut cum ſtandi in judicio perſonam non habeant, alieno nomine juta ſua defendant. Sed maxime illos urebat prohibitio regno exeundi ſine regis permiſſu, quod quantum ad regis auctoritatem et regni ſecuritatem pertineat, aut parum vidiſſe eos qui circa regem erant, aut turpi praevaricatione neglexiſſe fatendum eſt.

VIII. MAJORE vi eodem fere tempore in [a] Aquenſi ſenatu revictus Pauli [b] Huralti Hoſpitalii archiepiſcopi praeceps conatus, quo regium magiſtratum ſacris interdixerat, cumque intempeſtiva fulminatione ad ludibrium et injuriam populo expoſuerat. Joannes Imbertus ſacerdos [c] Arelati puerum ſexennem raptu et ſtupro contaminaverat, qua de re cum quaereretur, officialis archiepiſcopi urbis ſententia ſua decreverat, ut partes coram ſe ſiſterentur; a qua eum parens pueri appellaſſet ab abuſu, ſenatus male et abuſive ab eo decretum pronunciavit, tantique criminis cognitionem ad regium judicem pertinere declaravit. Id actum XI Kal. April. Secundum haec reus criminis convictus, et ad mortem a ſenatu damnatus eſt. Antequam ad ſupplicium duceretur, interpellatur Paulus archiepiſcopus, ut ſacerdotem deteſtandi criminis reum peractum exauctoraret; ſemel atque iterum a cognitore regio rogatus cum recuſaſſet, reus ad ſupplicium ductus eſt V Eid. April. id in ferias paſchaleis eo anno incidebat. Quarto poſt die archiepiſcopus ſacrum urbis ordinem cogit, et regios judices, qui in Imberti cauſa ſederant, cenſurae eccleſiaſticae poenas incurriſſe pronunciat, ac proinde dioeceſanos monet, ne quem illorum ad poenitentiae, aut aliorum ſacramentorum participationem admittant; breviculum etiam iis datum, quo judicum nomina edebantur. Re cognita, ſenatus pro gravitate facti ultra modum commotus eſt, et regius cognitor fuiſſe tempus dicit, cum pontifices in reges et eorum magiſtratus ſpiritualem gladium ſtrinxerint, quibus ſe ſemper regni proceres et ordines generoſe oppoſuerint; nuſquam viſum, ut epiſcopus qui regi ſubditus eſt, et fidei ſacramento regi obligatur, in eum aut magiſtratus publico munere fungentes idem

INTERPR. [a] *parlement d'Aix.* [b] *Hurault de l'Hoſpital.* [c] *Arles.*

idem juris sibi sumpserit. Perniciosi rem exempli, et quae ad auctoritatem regis et publicam tranquillitatem labefactandam spectet, minime negligi debere. Itaque citatus archiepiscopus semel atque iterum, cum non compareret, eremodicium contractum pronunciatur; etiam libellus, quo primarius praeses et praecipui judices, et triumviri regii, tanquam suspecti ab eo rejiciebantur, a curia tanquam calumniosus explosus est: ipse, quem sero erroris poeniteret, de injuria expostulare, libertati ecclesiasticae vim afferri clamitare, denique omnia facere, ut quod temeritate peccaverat, obfirmato animo tueretur. Tandem S. C. factum, quo archiepiscopi censura tanquam abusiva rescindebatur, et ipse jubebatur, coram iisdem sacerdotibus, quibus eam fecerat, revocare, et ea de re instrumentum intra triduum apud acta curiae deponere; ni faceret, x aureorum CIƆ mulctam contraxisse declaratur; sanctione adjuncta, qua quicquàm tale deinceps admittere vetabatur, alioqui in sacri ipsius patrimonii possessionem rex mitteretur. Missi interim a senatu, sic enim decretum erat, Gulielmus [a] Aemarus, et Claudius [b] Arnoldus senatores, qui archiepiscopum erroris admonerent, et censuram ut coram iisdem, quibus facta erat, revocaret, instarent: alioqui senatum severitate in re tali usurpari solita usurum. Cum ille tergiversaretur, et [c] Avenionem, ut ea revocaretur, misisse diceret; ea re magis exasperatus senatus, quod ad exteros, quod intra parietes tegi oportuit, culpa ejus emanasset, denuo instare, ut sine conditione excommunicationem revocaret. Initio cum exitum rei non videret, verbo declaravit se censuram revocasse, protestatione adjuncta, qua de senatus decreto ut nullo et injurioso contestabatur. Cum ne sic satisfieret senatui, et cognitor regius decreti contra eum lati executionem urgeret, tandem extrema necessitate victus archiepiscopus manus dedit, VIII Eid. Maias, instrumento manu sua subscripto apud acta curiae deposito, quo sine conditione excommunicatio abrogabatur, et sacerdotibus mandatur, ut breviculo ab se iis tradito comprehensi ad ecclesiae sacramenta ab ipsis admittantur. Quo facto et populi offensio et tumultus ex hac occasione per totam Provinciam exortus conquievit.

IX. EXEUNTE interim Sextili, ex Anglia et Zelandiae insulis novus miles cum commeatu Ostendam invectus, et IƆCCC Galli ex Henrici [d] Collinii Castellionaei cohortibus advenere. Eodemque tempore Carolus [e] Longavallus Bucquoii comes in Alberti castra venit. [1] Catrius dein, qui rei tormentariae praeerat, ineunte Septembri ictu globi per caput adacto cum occubuisset, aliquantum inter Albertinos turbatum fuit; ejus in locum substitutus est Bucquoius. Eaque jactura aequali obsessorum damno pensata est, morte Castellionaei IV Eid. Sept. mox secuta; qui dum inter [f] Uctenbrochium et Scotorum tribunum medius ad [g] Santillam ascenderet, ictu tormenti capite dimidio truncatus est, ita ut sinciput in faciem Uctenbrochii resiliens eum prostraverit. Is Francisci ante decennium morbo absumpti filius, et Gasparis maris praefecti per bella civilia adeo famosi ducis nepos, utrique minime poenitendus, cum parem se animis ostenderet, in flore ereptus, non solum Mauritio et Ordinibus, sed etiam suis in Gallia magnum desiderium reliquit. Sed rursus novo navium auxiliarium, XXX primum, dein XXIV appulsu recreati obsessi, animos acrius ad defensionem obfirmarunt. Uctenbrochius ominose jam in morte Castellionaei ictus, exeunte eodem mense plumbea glande trajectus interiit; cui suffectus est

INTERPR. [a] *Eymar.* [b] *Arnaud.* [c] *Avignon.* [d] *de Coligny, Sr de Chastillon.* [e] *de Longueval, comte de Bucquoy.* [f] *le colonel Uchtenbroeck.* [g] *Sandthill.*

NOT. [1] Ce lieu a besoin de reformation: car ce Catris, mestre de camp Wallon, ne commandoit point l'artillerie, & ne fut point tué. *Voyez lib.* 130. *Lege* Nicolaus dein Catrius legionis Gallobelgarum tribunus, veteranus dux, cum ineunte Septembri ictu scloppeti in capite vulneratus fuisset, aliquantum inter Albertinos turbatum fuit; sed ex eo vulnere postea convaluit. Mors Castellionaei *Put.*

CIƆ IƆ CI. HENRICUS IV.

est Nicolaus [a] Lieranus. Ad famam obsidionis hinc Joannes [b] Holsatiae dux Christiani IV Daniae regis frater, cum Philippo Hohenloi comite; hinc Northumbriae comes ex Anglia, advenerunt. Et foeda tempestate suborta cum castra Hispanorum nova aquarum eluvione parum a submersionis periculo abessent, difficiliorque in dies conatus videretur, consultabat Albertus ad obsidionem haerere, an ab ea mature discedere expediret; missique ea de re ad ordines Flandriae nuncii, ultro citroque commeabant; neque initio bene inter eos conveniebat. Tandem sacer ordo apud eum tenuit, ut obsidio continuaretur IƆC florenorum CIƆ in eam rem promissis. Inter haec, dum crebro eruptionibus certatur, Veerus sauciatus, et [c] Mildeburgum, ut aere salubriore uteretur, translatus; curato vulnere in oppidum rediit: accepto dein de nato regi filio nuncio, obsessi displosis subito tormentis insolitae laetitiae signum dederunt. Hispani sub id dimidiam lunam munitionis locô extra fossam oppidi structam invadunt, et cum damno repulsi sunt, amissis ex suis amplius XXC, et postea novum ex corbibus sepimentum ad [d] Gulam moliuntur. Nihilominus exeunte Octobri XL amplius naves libere portum ingressae et acceptae sunt; et IV Kal. Nov. cum exundatione a subita tempestate rursus infestati essent Hispani, sepimentum deserunt, postea que rursus corbium numero instauratum altius tollunt: in eo disturbando cum praesidiarii eruptione III Non. Nov. facta acriter pugnarent, utrinque pari damno accepto a conatu destiterunt. Tunc periculosa oppido detecta conspiratio, quae [e] Conisbio Anglo auctore et consciis in vincula conjectis conquievit. Ea spe dejecti Hispani crescentibus aquis in parte ad occasum et austrum spectante loricas et munitiones alias castrorum eluvione jam dissipatas demoliuntur, fasciculis et corbibus in arenarios tumulos et proxima castella comportatis.

X. [f] BERKA ad Rhenum capta, Mauritius cum se loco nequaquam movere Albertum videret, ut eum ab Ostendae obsidione revocaret, ad [g] Silvam-ducis, cui Antonius [h] Schettus Grobbendunc anus praeerat cum IV cohortibus, et I equitum ala, cujus dux erat [i] Adolfus Bergensis comes, castra posuerat Kal. Nov. cum paulo ante militum, qui [k] Weertae in Texandria, hoc est, in planis Brabantiae rebellaverant, animos nequicquam tentasset. Ea re cognita, Fridericus Bergensis comes statim cum suis, aliquot et comitis Bucquoii ac [l] Fresinii cohortibus mittitur, ut Grobbenduncano praesto esset. Interea LIII navium classis incolumis Ostendam per Gulam appulit IV Eid. Nov. quam commoditatem cum Hispani exstructa e propinquo munitione, obsessis eripere conarentur, oppidani contrariam in oppido munitionem excitant, et alveum seu portum novum multis parasangis ab Gulą dissitum excavant. Dum in opere sunt ab Hispanis ruti, morbo subito inter milites grassante summopere infestati sunt, eoque correpti intra diei spatium exanimabantur. Sed vi ejus in dies remittente recreati opus urgent, dum Hispani contra in portu obstruendo assidue laborarent. Tandem cum adhuc in incerto esset, an portus novus capiendis navibus idoneus excavari posset, et per veterem auxiliaribus aditus minime pareret, Veerus de exitu veritus colloquium poscit, quasi de conditionibus acturus, in eamque rem aliquot dierum inducias cum Alberto paciscitur, ut oppugnationis totis viribus decretae, de qua edoctus fuerat, impetum retardaret. Dum altercantur, nam conditiones de industria admodum insolentes ab obsessis propositae fuerant, nova subsidia advenere: quibus confirmatus Veerus literis ad Albertum datis se excusavit, et colloquium abrumpit.

XI. AD

INTERPR. [a] *Le capitaine Vander Leur.* [b] *Holstein.* [c] *Middelburg.* [d] *la Gueule.* [e] *Coningsby.* [f] *Rheinberg.* [g] *Bosledue.* [h] *Schetz Sr de Grobbendonck.* [i] *comte Adolf van den Berghe.* [k] *Weert en Brabant.* [l] *du Fresin.*

XI. AD Belgica etiam pertinet navigatio ab Olivario [a] Nortio in Indias suscepta, ex qua incolumis hoc anno in patriam rediit. Is cum IV navibus egregie instructis, praetoria, cui Mauritii nomen, [b] vicaria Henrico dicta, Concordia et Spe Roterodamo cum solvisset VI Kal. Quintil. anno CIƆ IƆ XCVII inter Canariam majorem et Tenarisam pridie Non. Oct. cursum tenuit, et pridie Non. Dec. sub III graduum altitudine promontorium [c] Palmae in Africano litore conspexit, ac septimo post die in [d] Principis insulam deflexit, quo jam ante [e] Cleeragius appulerat, ab incolis male acceptus. Inde progressus V Kal. Febr. anni sequentis solem perpendicularem habuit in altitudine XVIII graduum et X scrupulorum. Postea Brasiliam versus navigavit, et Januarium amnem ingressus est V Eid. Febr. qui hinc inde duobus castellis fraenatur; et VIII Kal. Mart. ad S. Sebastiani insulam appulit; Concordia passim aquam hauriente; in ea relicta. Martio exacto cum semper cursum persequeretur, V Eid. April. sub altitudine XXIX graduum XXIII scrupulorum magnam in gnomonibus differentiam reperit, manifesta in meridiano declinatione. Demum III Non. Jun. ad S. Clarae insulam exscensionem facit, ut aegros ex jactatione reficeret. Cum diu Magellanicum fretum petens varia tempestate jactatus esset, Kal. Sextil. e regione [f] Platae fluvii ad XXXV graduum altitudinem sine velis ad IV usque Eid. in ambiguo salo fluctuavit, et XIII Kal. Sept. ad Desiderii portum ancoras jecit, ubi [g] Pinguium et canum marinorum magna copia; et post molestam et incertam jactationem pridie Non. Nov. ad [h] Virginis promontorium accessit, ex quo [i] Ignea terra sive Australis conspiciebatur. Quater repetitis vicibus inde in fretum Magellanicum tentatus ingressus, adversis semper ventis. Tandem VIII Kal. Dec. Batavi fretum intrant, XIV a Virginis promontorio leucis: et eum postridie progressi essent, et ad cubitum meridiem versus flexissent, promontorium oppositum de Nassovii nomine vocarunt. Tres in eo sinu insulae parvae occurrunt, in quibus homines a cultu humano alieni Pinguium pellibus tecti et facie fuco infecta degunt, struthiocamelorum, qui in eo tractu frequentes sunt, ovis et carne vitam tolerantes. Interior [k] statio de Mauritii nomine dicta. Infra hanc stationem et [l] Henrici de nomine alia [m] [1] Musculorum item, atque alia [n] Gueusiorum vulgo vocata subest in eodem litore; et postremo [o] Desideratum promontorium; ex adverso cujus [p] Papistica statio conspicitur. Hujus freti ostium cum australe, tum boreale sub altitudine LII graduum et XXX scrupulorum situm est; sed in medio fretum ipsum curvatur arcus lunati specie, ita ut ad LIV gradus pertingat. Ab uno ad alterum ostium LXXVI milliarium spatium interjacet, ab ingressu septentrionalis maris VII milliaria computantur. Ipsum milliaris latitudinem habet. Ad tria milliaria a primo freto ex Americae regione syrtis jacet milliaris quadrantem lata, eoque in tractu aquarum profunditas VI ulnarum est; qua superata XII et XVIII ulnarum altitudo succedit, ingenti circum maris aestu in plenilunio, et cum ad mesolibonotum et hyperboreum vergit luna. Mergorum et phocarum, thynnorum rarae formae, et alatorum piscium heic copia, ad navigantium commoditatem opportuna. In statione Musculorum, quae X a Pinguina insula milliaribus abest, aquae dulcis amnis fluit, et lignum ad comburendum abunde suppetit. Ulterius jacet et portus viridis ad septentrionale latus, in quo argillosi fundi altitudo est qua maxima XLV ulnarum, qua minima XIV, ut

CIƆ IƆ CI.
HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *Du Nort.* [b] *vice-amiral.* [c] *cap de Palma sur la côte de Guinée.* [d] *isle du Prince.* [e] *le capitaine Cleerhaghen.* [f] *Rio de la Plata.* [g] *Pinguins.* [h] *Cabo Virgine.* [i] *Terra del Fuego.* [k] *Baye de Maurice.* [l] *de Henri.* [m] *Baye des Menistes.* [n] *des Gueux.* [o] *Cabo Desiderato.* [p] *Papiste Baye.*

NOT. [1] *Musculorum.* Il y a dans la relation Baye des Menistes ou Meniste Baye, parce que le pilote, qui l'avoit decouverte, estoit Menoniste. *Put.*

CIƆIƆCI.
HENRICUS IV.

ut in eo ancoram tuto jacere possis. Arborum viridium, unde nomen, lauro similium, sed proceriorum, et cortice detracto piperis saporem referentium lucis litus praetexitur. Toto Decembri et Januario proximo Olivarius per fretum inter summas difficultates navigavit; et tandem exeunte Februario Desiderato promontorio superato in mare pacificum, sed non a procellis tranquillum, evasit; et IV. Eid. Mart. amissa vicaria praetoriae, cursum persequens XIV Kal. April. ad Mocham insulam appulit, ex adverso [a] Chiliensis regionis in altitudine XXXVIII graduum sitam, V aut VI a continenti leucis dissitam, grandioribus ovibus, quibus et ad onera portanda indigenae utuntur, abundantem. Heic capta navis Hispana in Concordiae amissae solatium. A S. Jacobi promontorio ad Baldiviam Chiliensis provincia extenditur, sub XL, XXX et XX graduum altitudine, tanta fertilitate, ut nihil ad omnium rerum copiam et praestantiam earum desit; tanta coeli salubritate, ut homines in eo tractu nullis morbis adflictentur; nimirumque narratur, si gladius rore madefactus in vaginam recondatur, rubiginem minime contrahit. Chiliensi provinciae Peruvia succedit, cui tunc Ludovicus Velascus proregis titulo praeerat, et Joannes Velascus ejus gentilis rem militarem sub eo administrabat, quae a XX gradibus trans aequinoctialem lineam ad X gradus ascendit, atque adeo Castellam novam, in qua Panama; quo merces et alia pretiosa ex Peruvia convectantur, et ad Dei Nomen, quod est oppidum in illo isthmo ex adverso ad Atlanticum mare expositum, ac postremo in Hispaniam transferuntur. Olivarius ex literis interceptis cognoverat Indos his in regionibus contra Hispanos rebellasse, et proximo Novembri Baldiviam invasisse, et postea ad Imperialem castra posuisse. Inaudita sive intemperie, sive ob veterum injuriarum sensum ultione, victores saeviisse in Hispanos referunt qui haec scripsere, domibus Baldiviae incensis, nec non templis et coenobiis, imaginum item capitibus decussis, et sacerdotibus occisis, nunc Deos Hispanorum defecisse blaterantes, conflatumque aurum in os Hispanorum injecisse; hoc addito, Satiamini auro, quod tantopere concupivistis. V CIƆ in armis erant, et in iis III CIƆ equites egregie instructi; adversus quos Hispani Lima profecti cum Batavas naveis litus legere intellexissent, impetum inhibuerunt. Jamque Chiliensi plaga decursa navigantibus Peruvia apparebat, a qua paulatim recedentes superata aequinoctiali linea et cursu versus Philippinas directo post IV mensium in vasto illo pelago navigationem ad VIII graduum altitudinem [b] Latronum insulas obvias habuerunt XVI Kal. Oct. in queis homines nudi omnino incedunt; foeminae tantum folium ad pudenda tegenda adhibent, promiscuo concubitu se polluentes; optimi natatores, per mare in Canois suis, id genus navium astrictarum, piraticam continuo facientes, et ex rapto ac furto vitam tolerantes. Lue venerea maxime infestantur. Inde cum toto Octobri navigassent, Sinarum oram legentes [c] Capuli promontorium, ad XIII graduum altitudinem et XV scrupulorum situm, Kal. Nov. praetervehuntur, Manillam versus tendentes; et per [d] Mindorae fauces ingressi sinum Manillae ad angulum terrae ancoras jaciunt; habitoque nautarum et celeustarum consilio placuit, ut usque ad Februarium proximum eo in loco consisterent, a Sinensi nauta edocti, intra paucos dies ex Manilla et Japonia naveis ferro et farina onustas, et mox Sinarum naveis Januario Februarioque usque ad mensem Martium adventuras, quas exspectari certa cum iis contrahendi et merces permutandi spe e communi re visum: tantum pridie Eid. Dec. mutata statio, quod in priore adversis ventis admodum infestati fuissent, ruptis funibus, ex quibus ancorae pendebant. Biduo post cum Manilliensium navibus acre certamen

INTERPR. [a] *Chili.* [b] *Islas de los Ladrones, ou Isles de Larrons.* [c] *cap de Capul.* [d] *Destroit de Mindore & de Manille.*

certamen Batavis fuit; injectaque manu ferrea diu utraque praetoria conflixit, cujus exitus fuit, ut cum Manillienses se a Batavis divulsissent, ictibus tormentorum perforata eorum praetoria fluctibus hausta sit, CC ex suis amissis. Ex Batavis V desiderati, XXV vulnerati, amissa etiam celoce Batavorum, in qua XXV bellatores erant. Manillae tunc Hispanorum regis nomine Franciscus [a] Tellus praeerat, insulis circumpositis ex ea tanquam regia jus dicens, et Indis vicinis tributum imperans; qui cum Sinarum mercatoribus aurum, muscum, et sericum aliasque merces pretiosas advehentibus negotiantur. Porro merces illae Manilla in [b] Mexicanam civitatem transferuntur, et inde in Hispaniam. Ex pugnae illius occasione Batavi consilium cepere alio migrandi ante Februarium, contra quam ab initio decreverant; et XVII Kal. Jan. insulam magnam, et, ut conjectabant, CXXC leucas longam, cui [c] Bolutonae nomen, ab Hispanis infessam legentes, XII post die [d] Borneae insulae sinum ingressi sunt. Ea inter orientaleis magna a septimo citra aequinoctialem lineam gradu ad quartum trans lineam porrigitur. Rex in urbe cognomine sedem habet, consanguineis et nobilitate potens; pestiferam Mahumetanam sectam colit, quae per illas orientaleis insulas totumque litoralem tractum immane quantum pullulavit. Kal. Jan. anni, in quo versamur, consilium ab Olivario cum sociis captum de Java petenda, et cum V Eid. ejusdem mensis solvissent, XI Kal. Feb. Javae summa mari extantia conspexere; et Maduram insulam VIII leucis longam praetervecti, exeunte Januario ad stationem [e] Jortanae civitati in Java insula subjectam appulerunt; in qua Lusitani mercatores frequentes. CIↃ domibus constat ex materia structis sine muro et fossa. Aberat tunc rex [f] Passarvanam profectus, ubi fere commoratur. Is est qui ante quinquennium Balamboamam urbem obsidione cinxerat, quando Amsterodamensis classis ad Javam venit, quam postremo expugnavit, et rege tunc forte sublato familiam ejus penitus extinxit. Rex Sorbaiae vulgo dicitur; quae urbs est haud longe ab Jortana, et Jortanam ac Balamboamam praeterea tenet; superstitioni Mahumetanae itidem cum suis populis addictus; et Jortanae Mophtim habet, qui supremum sacerdotium in cunctos orientaleis populos ea lue infectos exercet. Heic cum de Molucis petendis deliberaretur, major sententia vicit, quae omissis Molucis patriam repetendam censuit. Itaque Jortanae portu pridie Non. Febr. solvit Olivarius, et Balamboamae fretum ingressus, sextoque post die egressus. Cum ad XXIV graduum et XLV scrupulorum altitudinem progressus esset, XIV Kal. April. declinationem gnomonis expertus est. Ab eo tempore navigationem reliquo Martio et toto Aprili urget, et V Non. Maias promontorio Bonae Spei eminus superato, XV Kal. Jun. Tropicum Capricorni iterum transit sub XXII graduum et XXX scrupulorum altitudine, et decimo post die citra lineam XV graduum et XXX scrupulorum altitudinem in S. Helenae insula exscensionem fecit; ex qua cum Junii Kal. solvisset, XVIII Kal. Quintil. trans lineam quarto relapsus, biduo post VI navibus Batavis in orientem navigantibus occurrit; ex quibus de victoria ad Neoportum a Mauritio parta cognovit, ac demum III Non. Quintil. perpendicularem solem habuit, quasi sub Tropico Cancri. Inde cursu totum Sextilem continuato cum Kal. Sextil. ad [g] Corvorum insulas appulisset, exeunte mense circundato toto orbe post XXXVIII mensium navigationem Roterodamum, unde solverat, incolumis cum praetoria reversus est.

CIↃIↃCI. HENRICUS IV.

XII. IN Italia cum [h] Fontanus copias specie belli Sabaudici instructas etiam post pacificationem, postquam eas dimitti Aldobrandino pontificio legato instante placuerat,

INTERPR. [a] *Tello.* [b] *Mexico.* [c] *Boluton.* [d] *Borneo.* [e] *Jortan.* [f] *Passarvan.* [g] *de Corvo & Flores, qui sont des Açores.* [h] *comte de Fuentes.*

CIƆ IƆ CI. HENRICUS IV. placuerat, non fine anxia principum vicinorum quo consilio id fieret incertorum formidine diu sub signis retinuisset, tandem conatu contra Algeriam evanescente et illae dissipatae sunt. Ea urbs in superiore Mauritania Africae provincia ad mare sita, olim Caesarea Julia dicta, a qua et regio Caesariensis; Romano imperio everso a Vandalis destructa: dein instaurata Tremecenis regibus paruit, qui eam alteri ex filiis semper attribuebant, quousque Abu-Ferex Tunetis rex Tremecenense regnum in potestatem redegit, et Bugiam regni titulo filio concessit; a quo tempore Algerienses amisso antiquo rege sub ditionem Bugianorum et novi regis imperium transierunt, sub quibus exiguo tributo pensitato immunitatem servavere; atque postremo in plenam libertatem se asseruerunt usque ad [a] Horuxii Mitylenaei famosi piratae tempora, qui eam Selimi Turcorum imperatoris auspiciis subegit anno CIƆ IƆ XV, et insulam jactu scloppeti dissitam, in qua Didacus Vera Ferdinandi Arragonii jussu arcem, ad fraenandas Arabum illinc late toto Tyrrheno mari praedas agentium excursiones, aedificaverat, Martino Varga inde dejecto vi cepit; et aliquot post annis [b] Salha Araisius, qui Othomanorum nomine praeerat, mole structa cum civitate conjunxit. Mortuo Ferdinando Franciscus Ximenes cardinalis Hispaniae immensarum opum, et auctoritatis quam in Hispania obtinebat, fiducia, eam, ab Abu-Hamu Tremeceno rege, cui tam vicina Turcorum potentia erat suspecta, persuasus, irrito ptimum conatu tentavit duce Didaco Vera. Sed sequenti demum anno, duce Martino Argote, caeso et interfecto Horuxio non solum Algeria, sed totum Tremecenis regnum antiquo possessori restitutum est. Horuxio dein Hariadenus [c] Ahenobarbus frater a Turco suffectus, qui in Tremecenensi regno bellum gereret; contra quem Hugo Moncata missus cum promissa auxilia non comparerent, foeda tempestate disjecta classe cum damno re infecta rediit. Longe gravius damnum fuit, quod Carolus V ipse cum ingenti classe accepit anno CIƆ IƆ XLI, quodque illam urbem memorabili adeo naufragio nobilitavit. Inde omissa, ut Hispanis infausta, contra Algeriam expeditio; a qua nihilominus cum totus orientalis Hispaniae tractus continuis excursionibus infestetur, in regnorum comitiis semper de Algeria expugnanda mentio ab Ordinibus injicitur, et ordinariae pensiones plerunque, illa aut negata aut dilata, negantur. Et vero quantum damni ab Algeria Hispaniae importetur, indicio fuit Granatensium defectio anni CIƆ IƆ LXVIII, de qua suo loco diximus; nam ab Algeriensibus vicinis quicquid illi opis, annonae, militis externi habuerunt, subministratum fuit, eoque praesidio confirmati, totum triennium in Hispania bellum aluerunt. Occasio autem improbati toties ac tunc capti de urbe tentanda consilii a Gallo quodam ordinum ductore, cui [d] Rufo nomen, nata. Is de [e] Chio vastanda cum magno Etruriae duci auctor antea fuisset, nec exitu res caruisset, ex eo famam solertiae consecutus; cum se quoque rerum Africanarum gnarum ostenderet, Jo. Andreae [f] Auriae Hispanarum triremium praefecto Algerianam expeditionem confectu facilem esse persuadere conatus est, his fere rationibus; quod urbs licet valido VIII CIƆ praetorianorum praesidio teneretur, secure tamen illi in custodia versarentur, infrequentibus excubiis; et Junio ineunte solemne haberent relictis tantum ad urbis custodiam II CIƆ, in circumpositam regionem ad vectigal, quod illi Garamam vocant, exigendum agminatim excurrere; interea urbem toto bimestri fere praesidio nudatam remanere, oppidanis eodem tempore ad messem colligendam et oppida rustica huc illuc dilabentibus, aut ad praedas faciendas per mare excurrentibus: sic autem censebat; IV naves, quae onerariarum speciem referant, milite et armis refertas in portum Sextill ineunte promovendas esse. Tum militis ope ex improviso vim

INTERPR. [a] *Horux de Metelin.* [b] *Salh Rais.* [c] *Barbarossa.* [d] *le Roux.* [e] *Scio.* [f] *Doria.*

vim facientis portam marinam occupandam; qua capta reliquam urbem ad libertatem captivis, qui in ea quamplurimi sunt, vocatis, facile in potestatem redigi posse. Ab Auria, cui consilium non displicebat, ceterum ejus auctor multas ob causas suspectus erat, res omnis ad regis Hispaniae arbitrium committitur, ipso Rufo cum literis commendatitiis in Hispaniam misso; qui auditus cum consilium suum regi, ejusque consiliariis adprobasset, continuo ad Auriam remittitur, cum mandatis, ut in eam expeditionem quae necessaria viderentur summo silentio ac diligentia exsequeretur. Ille sive gentis nostrae, sive Rufi ipsius, quem loquaciorem, quam ut res silentio tegi posset, sibi videri aiebat, odio, hominem elevato ejus consilio ut specioso, sed nulla verisimili rei conficiendae ratione nixo, male animatum a se dimittit; et nihilominus rei tentandae, sicuti a Philippo jubebatur, certus, Antonio [a] Rojae Inici Borgiae legionis Longobardicae tribuni centurioni secretum credit, eumque in Hispaniam mittit, ut cum rege de rationibus rei exequendae, si eas probaret, ageret: eodemque tempore missi in Africam qui urbis situm, morem gentis et de praetorianorum abeundi et redeundi consuetudine et tempore certiora ediscerent. Ii cum consentanea Rufo referrent, eo majus rei tentandae desiderium Philippo injectum; et commodum accidit, ut copiarum hoc anno a [b] Fontano conscriptarum pars in Belgium, pars in Carinthiam ad Canisam recuperandam, destinaretur; pars Auriae in eam expeditionem attribueretur. Triremes ex Neopolitano regno et Sicilia ad militem et commeatum portandum instrui jussae; quoque res magis tegeretur, ne quidem cum Neapolis et Siciliae proregibus communicata: et cum [c] Gymnesiam majorem ad trajiciendum in [d] Africam proficiscendum esset, ipse Neapolim et Messanam, quo convenire jussae erant, ire constituit, et inde ad Gymnesiam cum omni classe contendere. Sed utrobique seu livore proregum, sive Fontani contumacia, qui copias in tempore non tradidit, tot difficultates subortae, ut serius quam oportuerit, classis instructa sit. Nam triremes Neapolitanae ad excursiones Turcicam versus ditionem egressae, non nisi Nonis Quintilibus domum redierunt, multum quassatae, ita ut tempore ad eas reficiendas opus fuerit; et Siculae huc illuc per insulae litus sparsae non nisi Kal. Sextil. universae [e] Messanam convenerunt. Interea Auria copias a Fontano acceptas triremibus, quas Carolus filius ducebat, V Kal. Jul. Genuae imponit, et Neapolim versus tendere jubet. Ipse cum praetoria, V pontificiis, VI reipublicae Genuensis, IV magni Etruriae ducis, IV Non. Quintil. subsequitur, et Eidibus Neapolim appulit; ac triduo post Messanam venit: ubi omnia imparata cum videret, diligentia propria, quam citissime potuit, aliorum incuriam supplevit, sparsaque fama, ut magis falleret, quasi in orientem navigaturus esset; etiam Melitenseis triremeis ab ordinis principe acceptas in [f] Aegeum excurrere jussit: moxque Carolum filium cum suis, pontificiis, et Genuensibus [g] Panhormo et Sardinia superatis in Gymnesiam praemisit. Ipse Siculis vix tandem collectis Panhormum, quo Hispanae venturae exspectabantur, tendit, et Calabra legione, quae CIↃ peditibus constabat, accepta, III Non. Sextil. cum Neapolitanis triremibus et Hispanis [h] Drepanum tenuit; quo ad eum Etruscae cum milite venerunt. Tum instituto per Sardiniam cursu, in itinere varia tempestate jactatus, vix tandem XIV Kal. Sept. Gymnesiam appulit. Ibi tantum V dies insumpti lustrando exercitui, in quo erant bellatorum XCIↃ, ducibus Inico Borgia, Petro Toletano Anaia, Petro Vivero, Salazario Panhormitanae arcis praefecto, Antonio [i] Quinonio, Barnaba Barbo, Hannibale Macedonico. Universis copiis praefecti castrorum titulo praeerat Emmanuel

INTERPR. [a] *de Rojas.* [b] *comte de Fuentes.* [c] *Majorque.* [d] *Barbarie.* [e] *Messine.* [f] *l'Archipel.* [g] *Palerme.* [h] *Trapani.* [i] *Quinones.*

CIↃ IↃ CI.
HENRICUS IV.

Emmanuel Vega [a] Capovacca dictus: huic praeterea militiae sponte nomen dederat Ranutius Farnesius Parmensium dux, secumque ex beneficiaria nobilitate cc delectos adduxerat; Virginius Ursinus Bracciani dux, qui praetoria Florentina vehebatur; [b] Elchii marchio grandior natu [c] Machedae ducis filius, qui III triremeis in classe habebat; Alfonsus [d] Idiacus, qui Auriae vicarii officio fungebatur; Didacus Pimenrellus, Emmanuel [e] Manrices Celani comes, marchio [f] Garessii, Hercules Gonzaga, Joan. Hieronymus [g] Auria, [h] Aurelius Talliacarnes. Erant in classe LXX triremes. Neapolitanis Petrus [i] Toletanus; Siculis Petrus Leva; Hispanis Buendiae, comes; pontificiis Magalottus Hierosolymitanus eques; Genuensibus Jo. Thomas Auria praeerant. Conquisitis locorum peritis nautis, post procuratas sacro viatico animas, et acceptam ab episcopo pontificis ea in re vices sustinente benedictionem, V Kal. Sept. classis solvit, ita composito ordine, ut quamprimum ex adverso Algeriae venissent, extra conspectum positi, CCC delectos minoribus navigiis imponerent; qui cum duobus crepitaculis terrae propinquantes ad portam marinam ea admoverent, portaque refracta, signum darent, ad quod reliqua classis vi remigum subito accurreret. Post triduum cum in conspectum Africae venissent, albescente jam die non comparente praetoria Sicula, et navigiis parvis imperata minime facientibus, tota dies inutiliter extracta, donec sub vesperam navigiolo advenerunt, nautis fluxu undarum rapido se abreptos ortum versus causantibus. Nam alioqui maxime pacatum erat mare; quod nocte insequenti euro incumbente adeo intumuit, ut quanquam se cuncti ad rem strenue die insequenti gerendam comparassent, non sine Italorum haud obscuro murmure, qui Hispanos sibi praelatos in prima exscensione moerebant; tamen cum neque ullo in loco consistere, neque exscensionem facere mari adeo turbato citra certam perniciem liceret, converso cursu Gymnesiam pridie Non. Sept. repetierunt; ubi ducibus in consilium vocatis, quid facto opus esset, cum quaereretur, variae dictae sententiae. Sed ea tandem vicit, quae in tempus commodius differendam expeditionem, neque manifesto naufragii periculo exponendam temere classem censuit, praesertim inclinante jam tempestate, qua praetorianos ex agro teverfos constabat, ex quorum absentia rei conficiendae occasio quaesita erat; neque plus buccellati, quam in mensem suppeteret. Igitur dimissae auxiliareis triremes, et regiae in suam quaeque stationem remissae. Tanti apparatus irriti invidia minime caruit Auria, quanquam justas excusationis causas habere videretur, et culpam partim in proregum livorem, partim in triremium tempore condicto non convenientium moram, innatamque Hispanorum tarditatem, rejiceret. Tamen homo gloriae supra quam dici potest cupidus, qui se ob ingravescentem aetatem bellicis laboribus deinceps imparem videret, et a plerisque ac praecipue a Parmensi et Toletano in aula illa propterea traduci minime ignoraret, ne prioris vitae decus turpi senio obscuraret, praevenire, et missionem, quam aetas dabat, ultro a rege juvene petere constituit, abdicata a se triremium praefectura; idque mature, cauteque paulo post fecit.

XIII. HAUD feliciore successu res in Pannonia ad Canisam gesta a Caesarianis, pontificiisque copiis. Expeditioni cum summo imperio praeerat Ferdinandus archidux Caroli filius, assumpto vicario Vincentio Mantuae duce. In eam summissa a Philippo Hispaniarum rege VI CIↃ Ferd. [k] Madrucio ductore; a pontifice XII bellatorum CIↃ, quibus Franciscus Aldobrandinus sororis filius, sed in nomen familiae adoptatus, praeesse jussus. De auxiliis praecipue solicitatus fuerat pontifex a

Sigismundo

INTERPR. [a] *Cabo de Vacca.* [b] *Elche.* [c] *Maqueda.* [d] *de Idiaquez.* [e] *de Manriquez, comte de Celano.* [f] *Garessi.* [g] *Doria.* [h] *Aureliano Tagliacarne.* [i] *de Toledo.* [k] *Madrucci* Ital. *Madruco.*

[a] Sigifmundo Turriano limitis illius regulo, Proteftantibus, ut ipfi fcripto publicarunt, infeftiffimo, cautione addita, ne illi in ullam belli Turcici partem cum dignitate et imperio admitterentur. Is dum ultro citroque impigre commeat, juxta Goritium [i] Igna fluvio plerumque vadofo, fed tunc Junio ineunte forte exundante, dum tranaret, curru everfo, cum numerofo famulitio, quod fequebatur, hauftus periit, et fpei de tanti apparatus fucceffu conceptae trifte omen fuit. Univerfae copiae XX CIϽ peditum, equitum IV CIϽ efficiebant, quibus ad diribitorium condictus locus in Caroli Serinii comitis ditione inter [b] Murrhae et [c] Dravi confinia. Serius pontificiae advenere, quae [d] Piceno folventes tranfmiffo Hadriatico ad [e] Viti-fanum in oppofito litore exfcenderunt, a quo per Iftriam, Croatiam et Carinthiam terreftri itinere incedentes, fummam ubique alacritatem prae fe ferebant; quae nonnihil infracta eft Francifci Aldobrandini Imperatoris fui morte, qui Varadini ex febre violenta, antequam in [f] Pannoniam perveniffet, periit. Heberftenius comes, qui Illyricani tractus dux erat, cum fua manu, procerum vexillo, ex Stiria, Carinthia, Carnia, ad principis mandatum in militiam prodeuntium, [g] Dornifchum, quo loco copiae ftativa habebant, tendit; eoque mox [h] Graecio profectus Ferdinandus archidux cum praetorio vexillo fub finem Sextilis fe contulit. Heic dies aliquot infumpti luftrando exercitui, et muniis militaribus inter Italos diftribuendis; nam ab iis fere Germani exclufi. Joanni Medici, qui fumma laude rem tormentariam fuperioribus annis in Chriftiano exercitu adminiftraverat, delata fumma caftrorum praefectura; [i] Orpheus rei tormentariae praepofitus, qui fpem Archiduci fecerat intra menfem confectam fe rem ipfi daturum. Dum Straffoldus et Dornifchi adhuc effent, affertur, copiofum commeatum Zigetho cum milite Canifam advehi; confeftimque miffus Heberftenius cum equitatu fuo, qui venientem in itinere interciperet. Sed aemulatione Italorum factum, qui hanc gloriam viro bene merito invidebant, ut dum in expeditionis partem venire cupiunt, per eam viam quam infiftendam fufceperat, ignoratione locorum, aut fallentibus ducibus, commeatus intra urbem cum milite incolumi fit acceptus. Tandem ineunte Septembri Dornifcho difceffum, et alteris caftris per [k] Setinii ditionem facto itinere non fine maleficio ad [l] Codetibam pagum ventum, ubi Murrhae fluvius ponte jungitur, ac per eum exercitus in Hungariam terram traductus. Canifa haud hinc plus II milliaribus abeft, fed difficili admodum et impedita via propter crebras paludes ac lacunas, quibus folum circumpofitum fcatet; ita ut vix VIII diebus integris tormenta deduci in caftra potuerint. V Eid. Sept. initium obfidioni factum, praefidiariis crebra tormentorum difplofione in Italicum peditatum detonantibus. Archidux ab ea parte, quae Murrham refpicit, et paludem eo loco latiffimam, propugnaculum excitavit, aliquot Italorum praefidio firmatum, ad refraenandas hoftium eruptiones. Dein pons in palude ftratus, quo hinc inde commeari poffet. Sed cum lente omnia adminiftrarentur, hoftes interim per alteram munimenti portam libere Zigethum verfus excurrebant: nec cis paludem res melius in caftris aut ex militari ratione ordinatae. Poft decem dies conftructo ponte traductus in alteram ripam exercitus, ita ut arx undique cincta effet. Archidux ipfe cum Maximiliano fratre militiae focio principale vexillum in defolati templi ruinis in eodem loco ftatuit; ubi crebra difplofione a Turcis infeftabatur. Canifae praeerat Haffen purpuratus, vir pugnax et rei militaris

valde

INTERPR. [a] *il conte Sigifmondo della Torre.* [b] *Mure* al. *Muer r.* [c] *la Drave.* [d] *d'Ancone.* [e] *San Vito.* [f] *Hongrie.* [g] *Dornifch.* [h] *Gratz.* [i] *Orpheo.* [k] *comte de Zrin ou Serin.* [l] *Coderibe.*

NOT. [i] *lege* Idria, qui eft une riviere pres de Gorice en Carniole; mais Igna ne fe trouve point. *Put.*

CIƆIƆCI. HENRICUS IV. valde gnarus; cui, poena capitis adjecta, mandatum erat, ne locum dederet, sed obfirmato animo ad perniciem usque tueretur. Quod ille sedulo fecit, negata toto obsidionis tempore suis cum Archiduce colloquendi facultate. Praeter rusticorum ingentem numerum ad ruinas farciendas et aggerem ducendum intus inclusorum, CIƆ IƆ bellatores, magnam partem praetorianos, secum habebat; quibus in treis regiones, quas defendendas susceperat, distributis, ipse strenue rem ubicunque discurrens gerebat. Cum infesta tormentorum displosione gravia damna Christianis daret, cuniculis agi coeptum; et eo loco primum, ubi ante annum Canisiense oppidum erat a [a] Paradisio dirutum ac incensum, propugnacula a nostris structa, machinaeque in ea impositae, quibus brevi cunctas hostium munitiones, loricas, ac propugnacula ab ea parte opposita demoliti sunt, adempto obsessis tormentorum adeo infestorum usu: turris lateritia inprimis, ex qua Turci continuo fulminabant, non sine damno obsessorum concidit, domo ipsa, in qua Hasseo pernoctabat, ad ictus pervia. Restabat fossa admodum profunda, per quam tribus distinctis locis ad hostilia munimenta nostri convectis fasciculis et vimineis doliis viam sternere aggrediuntur. Vix tandem voragines oppletae, multis in opere occisis militibus, et pontes portatiles ab Italis alveo fossae impositi, qui ut plerunque sibi non constabant, ita alia atque alia in dies nova belli instrumenta excogitabant, et Turcis ea crebris assultibus et eruptionibus disturbantibus inutiliter tempus terebant, pontificiorum jam multum imminuto numero. Tandem exeunte Octobri cum Heberstenius tempus brumae instare, et finem obsidioni imponendum moneret, atque adeo cunctis viribus oppugnationem tentandam, VII Kal. Nov. redintegrata verberatio, dejectisque oppositis propugnaculis, ad quae viae in palude stratae tendebant, postridie Madruciani et Itali eodem tempore conjunctis viribus Canisiense castrum, Heberstenius cum suis munimentorum alterum ex terra pingui et intertexto ligno structum invadunt; sed pontibus quos secum portaverant, ad fossam superandam curtis, conatus frustra fuit: anteriores interim posterioribus urgentibus, qui de pontium defectu ignorabant, et socios in aquas subjectas impellentibus, quorum pars lutosis gurgitibus hausta; pars, quae haerebat, ad Turcorum injurias et ictus certos exposita: Heberstenio, qui cingulo tenus aquam ingressus fuerat, nihil non voce et exemplo faciente, ut suis ad vallum hostile perrumpendum animos adderet; sed cum eodem tempore Madruciani et Itali a castro Canisiensi depulsi essent, defensores suis labotantibus praesto fuere, et nostros ad extremum repulere. Perierunt in ea oppugnatione ex Christianis plus IƆ: nec minor numerus sauciorum fuit, quorum major pars postea ex acceptis vulneribus soluta obsidione periit. Archidux, qui rem minus ex voto succedere doleret, pejora veritus, cum ab incepto nollet desistere, per Jacobum Preinerum aulae suae tribunum Matthiam gentilem Caesarianorum imperatorem de auxiliis sollicitat. Interim excursionibus juxta [b] Zigethum, Babozam, Capuswarum vario eventu pugnatum: deteriore fere semper hostium conditione. In iis captus Zigethani purpurati tribunus, et [c] Camorrha parva, haud longe a [d] Balathonis lacu situm castellum, a IƆC Hussarorum mano crepitaculo admoto, ac terrore subsequentis exercitus victoris intentato, receptum. Auxiliaribus a Matthia summissis ductore Christophoro Hermanno [e] Ruswormio, viae per paludem instaurantur, et pontes longiores ac leviores struuntur; jamque altera oppugnatio decreta erat in XVII Kal. Dec. cum tanta pluvia incubuit, ut conatum deferre necesse fuerit: nocte proxima tam asperum frigus insecurum est, ut plus mille equitum Ruswormianorum, qui tentoria et castrensem apparatum minime secum attulerant, obriguerint, ac

INTERPR. [a] *Paradis.* [b] *Zigeth, Babotzka, & Capesvvar.* [c] *Comorre.* [d] *lac Balaton.* [e] *Rusworm.*

ac misere gelu perierint. Ita soluta obsidio, dimissis in vicinos pagos confuse copiis. Tormenta et impedimenta, quod nondum ea crassitie glacies induruisset, ut plaustra onusta ferre posset, inter coenum glaciemque ruptam hostium ludibrio relicta, cadaveribus passim equorum et lixarum viis oppletis. Tandem incisis ligamentis equi ab aurigis abducti, totumque triduum haec strages aspectu foeda, dictu horrenda, duravit, Ferdinando, Mantuano, Medice, aliisque belli ducibus, qui in stativis remanserant, tandem praemisso Heberstenio cum suo equitatu subsequentibus; praesidiarii ultimum agmen carpentes multos cecidere: qui in castris ob vulnera aut debilitatem reperti sunt, cuncti sine gratia trucidati. Validiores in servitutem abducti incensis ac dirutis castris. Capta in itinere tormenta, quae nostri fere corruperant. Impedimenta ab Hussaris ipsis majorem partem direpta. Abeuntibus plerumque vada nova quaerenda erant, quod usitata curribus, corporibus caesorum obstructa, transitum equiti negarent. Tandem ad pontem ex navigiis in [a] Murrha stratum ventum; et inde missae copiae integrae in Serinii ditionem, ut se ex labore reficerent. Reliquae [b] Pettovium et [c] Rakelspurgum concessere, ubi plerique ex morbis et frigore misere perierunt. Ac Pettovii uno die XC Itali ratione inita numerati sunt; ita ut coemeteria antiqua tot cadaveribus capiendis minime sufficerent. Ex Madrucianis XII signis vix duo superfuere, contagione non solum inter milites, sed etiam rusticos, qui aegros domi exceperant, crudeliter grassante.

CIↃ IↃ CI. HENRICUS IV.

XIV. INTEREA res felicius ad [d] Albam-regalem gesta ductu Philippi Emmanuelis Lotaringi [e] Mercuriani, cui Carolo Mansfeldio mortuo summa rei a Rodolfo Caesare delata fuerat. Is III Non. Sept. Comara cum X CIↃ bellatorum profectus tertiis castris Albam venit. Tum unicuique belli ducum, quae petere deberent, stativa assignata; et in consilio deliberatum de suburbiis capiendis, quae ad urbis vastae defensionem Turci muniverant: et quia a fronte vim facere periculosum erat, Rusworrnius jussus ad Zigethanum suburbium defensoribus vacuum, quod nihil ab ea parte timeretur, per paludes viam indagare, qui cum delectis CIↃ fasciculos singulos gestantibus in uliginosas voragines rusticis ducibus sub noctem intrat, quibus magno cum vitae periculo vix eluctatus, amissis tantum ex suis VII, suburbium adoritur et occupat; dato prius, sicuti convenerat, signo, ut eodem tempore ad alia suburbia Mercurianus vim faceret. Res strenue ubique tentata. Turci inopinato casu territi huc illuc discurrere, nec quo se verterent, satis scire; nostris irruentibus et obvios quosque caedentibus. Tandem in oppidum relictis suburbiis trepida fuga concessere. Captae XIV aeneae machinae, quas Mercurianus statim contra oppidum direxit, nullum non strenui ducis munus per se obiens; ita ut tribunis diffidens plerumque se magnis periculis objiceret. Edita ruina cum obsessi deditionem facere juberentur, superbo accepto responso Mercurianus iis denunciari jubet, fore ut alium nuncium postridie a se habeant, et ipse in oppido sit coenaturus. Nec exitu denunciatio caruit: nam duobus locis facto impetu nostri post obstinatum certamen in urbem perruperunt, nihil non contra molientibus Turcis, qui se postremo in domibus probe, ut rebantur, munitis, ac templis inclusere, in quibus non nisi fere destructis tandem caesi ac capti sunt. Palatium et major basilica foedis ruinis desolata. Hassen incolumitatem pactus se vivum dedidit, in castra statim a Mercuriano amandatus; praeda Belgis cessit, qui immani intemperie in oppido grassati sunt, Germanis sociis etiam spoliatis; nec Pannoniae regum ossibus pepercere, quae post urbem funditus direptam sacrilega immanitate ab iis revulsa sunt. Tum instauratis

INTERPR. [a] *Muer r.* [b] *Pettaw.* [c] *Rackelsburg.* [d] *Stul-Weissenburg.* [e] *duc de Mercoeur.*

CIϽ IϽ CI. HENRICUS IV. instauratis ruinis a Mercuriano Richardus[a] Starembergius Austriae regulus cum valido praesidio urbi impositus: ad ejus et majorem securitatem castella vicina aut diffugientibus Turcis recepta, aut vi capta sunt. In munitionibus suburbiorum cum nostri adhuc haererent, auxiliares Turci Buda profecti advenere, qui XXCIϽ bellatorum efficere dicebantur, et per montana circumducto exercitu VI Eid. Oct. ad aggerem Christianum vim faciunt. Quibus conspectis Mercurianus aciem instruit, et post aliquod certamen hosteis in fugam vertit, captis aliquot tormentis; eodemque tempore praesidiarii alia parte egressi hostilia castra invadunt, et XIV machinas eis eripiunt, quas et secum intra urbem abduxere. Postridie promota a Mercuriano castra, tota nocte insomni acta. Una erat omnino via, qua commeatus in Christianorum castra apportabatur, eique mons mediocri clivo imminebat, quem Turci occupaverant, ut pabulatoribus illac venientibus transitum intercluderent. Nostri Turcos aggressi loco dejiciunt, eumque contra crebros hostium assultus ad extremum tenuerunt. Tribus locis interim concurritur; jamque Hussari a proelio sensim recedere, incumbentibus Turcis, acies nostra inclinare coeperat, cum restituto a ducibus certamine hostes extracta in noctem usque pugna, post acrem impressionem, ad extremum in fugam se conjecere. In eo conflictu ex Turcis bis mille occubuerunt, et in iis Muhamedes Kihaia Budensis purpuratus; aliquot praetores ac praefecti. Ex nostris CCC desiderati, sed nullius fere nominis. Auctis sub id frequentia imbrium paludibus cum spes omnis Albae capiendae Turcis adempta esset, castris incensis soluta obsidio. Ruswormius cum suis jam fatigatis Ferdinando ad Canisam sedenti auxilio missus eo, quem jam memoravi, eventu.

XV. FELICITER a Caesarianis in [b]Dacia pugnatum. Indictis [c]Claudiopoli comitiis cum a majore parte Sigismundus Bathorius, qui aberat, princeps Transilvaniae per praeconem renunciatus esset, decretumque ut e Moldavia continuo accersitus pristinae dignitati restitueretur, eique cuncti ordines parere tenerentur, Stephanus Tschiakus, qui absentis vices obibat, homo pervicax et magni animi, ne nihil interim ageret, Michaelis [d]Walachi, qui jam ad Caesarem profectus Viennae jamdiu substiterat, uxorem et liberos capi et captos sub custodia abduci imperat. Qua re cognita, ultra quam dici potest animo commotus Walachus Pragam pergit, et a Caesare admissus non omnino sibi toties seu levitatem, seu perfidiam Transilvanorum experto, praeter exspectationem accidisse dicit, quod de illorum populorum defectione intellexerat. Quos tamen, locorum peritia fretus, si modicis auxiliis juvetur, fore dicit, ut brevi ad Caesaris obsequium pacata tota provincia redigat. Libellum querimoniarum gravium plenum itidem porrexerat, cujus exemplum penes me habeo, quo fidem sacrae Caesareae majestati vel cum pernicie sua constanter servatam contestabatur, ab initio repetita suorum erga ipsam meritorum, et egregie bello factorum memoria, non sine occulta ingratitudinis exprobratione, et livoris Bastae, quem minime nominabat, suggillatione, incusata perpetuo et palam Dacorum, et Bathorianis partibus addictorum perfidia, quo et excusabat, quod interdum necessitati cedens cum Turcis ad se missis reconciliationem verbis simulasset, cum re et facto contra illos tanquam juratos nominis Christiani et familiae Austriacae hosteis strenue et constantissime pugnasset. Addebat, ad majorem invidiam, Aaronem antea Dacis et Bathorianis infestum, ob fidem constanter Caesari et Austriacae familiae servatam pari ingratitudine remuneratum esse. Is propere redire, et cum Georgio Basta, qui ad primum motum viribus per se impar jam se ad limitem receperat, se conjungere jussus, [e]Motinam venit, quo et ex [f]Quadis delectus equitatus cum

INTERPR. [a] *de Staremberg, Seigneur d'Austriche.* [b] *Transilvanie.* [c] *Clausembourg.* [d] *Vaivode de Walachie.* [e] *Motin.* [f] *Silesie.*

eum subsecutus est. Jam Bathorius a provinciae Ordinibus evocatus exeunte Aprili domum redierat, et [a] Vivaram [b] Rubitio dedente receperat, initio nihil hostile prae se ferens: nam datis ad Bastam literis, a Tschiako decreta ut injussu suo facta excusabat, deplorataque sua conditione ac miseria, in quam nulla culpa sua incidisset, praeteritorum gratiam sibi fieri, et, ut novos ad Caesarem legatos mittere liceret, petebat; de cetero nolle se consilia et rationes cum Tschiako homine seditioso miscere religiose protestabatur. Sed homo ad quamvis auram fluctuans statim mutavit, et a Tschiako persuasus cum Michaele et Basta, antequam majores vires collegissent, confligere statuit. Itaque cum XXX CIↃ armatorum circa se haberet, ex provincialibus, Hungaris, Moldavis, Cosacis, Tataris, et majorem partem Turcis, collem superiorem ex adverso Caesarianorum occupat. Michael et Basta cum XVIII CIↃ circiter in inferiore colle consedere Kalendis Sextilibus, cum pridie bis mille equites egregie instructi ex Quadis advenissent. Postridie, cum diu uterque exercitus in procinctu stetisset, Bathorius morae impatiens, sub horam quartam pomeridianam in imum descendit, et Caesarianos adoritur, a quorum tormentis in medio clivo dispositis graviter infestatus est, cum contra tormenta ejus in summo colle directa Caesarianos illaesos supervolarent. Eoque errore factum, ut cum a Caesarianis repetita saepius displosione solverentur, Belgae acri impressione facta mediam aciem perruperint; eodemque tempore hinc Michael, inde Basta per latera incumbentes, Bathorianos post ingentem caedem editam postremo in fugam verterint. Occisa plus X CIↃ memorantur. Capta CX signa, et ad Caesarem perlata, XL omnis generis tormenta. Ex Caesarianis vix CCC perierunt. Castra hostilia capta ac direpta. Mox victoribus Claudiopolis patuit, oppidanis, quod defecissent, interim in sacramentum adactis, ac praesidium impositum suo sumptu alere jussis: sed major in vincendo inter Caesarianos duces, quam post victoriam concordia fuit, dum alter alteri suspectus occasionem quaerit. Basta cum Michaelem hominem vasta ambitione post successum ultra modum insolescere videret, primo monitum, ad extremum opprimere statuit; et dissimulato ejus superbo responso, quo Bastae, Caesarisque imperium in se nullum agnoscere palam declarabat, post aliquot dies quasi de magnis rebus cum eo acturus ad se vocat. Cum ille ire detrectaret, missa ad eum comprehendendum quasi defectionem meditantem II Belgarum signa, ac totidem Germanorum, ad quorum conspectum homo ferox ita cohorruit, ut minime se desereret, sed suorum ope inclamata percussorem Germanum stricto gladio petit, ac superveniente [c] Biro Tordae praefecto Belga cum aliorum globo, statim hasta transverberatur, cum XLIII aetatis annum ageret; utraque fortuna vel inimicorum judicio insignis. Corpus nudum eis fluvium ad vesperam usque indignum in modum ad horrorem jacuit, sub noctem jussu Joannis Schneckenhausi Silesianae militiae tribuni ibidem terrae mandatum. Occiso Michaele statim ejus tentorium avide direptum, sparsa fama, quasi repertae essent inter gazam literae, quibus occultarum cum Turcis machinationum ac proditionum fides fiebat. Quod non tam ad placandos Walachos valuit, populos frequenti dominorum per mutuas caedeis in dies succedentium mutatione gaudenteis; quam ad mitigandam apud vicinos, aliosque principes facti invidiam, ne ut olim in cardinalis Georgii caede et Andreae itidem cardinalis exitio, sic nunc in Michaelis caede eandem infamiae opinionem Austriaci incurrerent; quasi illis insitum ac familiare sit, in regnis parandis, novisque ad antiquas ditionibus jungendis, sic indigenarum et primariorum virorum opibus et egregia opera ad firmandas res suas uti,

INTERPR. [a] *Viwar.* [b] *Rubitz.* [c] *Bire, gouverneur de Torde, Wallon.*

uti, ut postea pro beneficio maleficium rependant, et subeunte fastidio eos tanquam suspectos occasione quaesita de medio tollendos curent. Bathorius post tantam cladem fugienti ubique similis per vastas solitudines errabat, frustra solicitato de reconciliatione per literas Basta; qui successum urgens et amoto aemulo Michaele totam fere provinciam sequenti hyeme Caesaris imperio subjecit. [a] Claudiopolis interim aliquoties a Bathorianis tentata nullo exitu; dein per literas VII Eid. Dec. ad Bastam datas petit Bathorius, ut sibi principatu suo libere uti frui liceret; Basta nomine Caesaris loca munita praesidiis firmaret. Ad quae nihil aliud a Basta responsum, quam facturum consulto ipsum, si se Caesaris arbitrio permitteret.

XVI. SECUNDUM bellicos successus in Italia atque adeo Hispania maxime anxios animos tenuit de homine, qui se Sebastianum Lusitaniae regem esse affirmabat sparsa ubique fama, et ut varie adfecti erant animi, ita varii de ea re seminati sermones; absurda fere primordia favor hominum primo secutus, miris et prodigiosis in mendacio indiciis confirmatus. Nam sic memorabant: post pugnam infeliciter in Africa ad [b] Alcacaeram pugnatam, et cladem non solum regno Lusitano sed rei Christianae universae temeritate sua importatam, cum ipsum cuncti in ea oppressum putarent, pudore confusum et aspectum hominum veritum obvia celoce conscensa Algarbium pervenisse, curatisque vulneribus, cum Christophoro Tavora, [c] Averi duce, [d] Redondae comite, orbem terrae obire, Abyssinorum principis ditiones, aliasque remotiores provincias lustrare, decrevisse. Hoc consilio in Persiam usque penetrasse, variisque proeliis ab eo tempore interfuisse, ac multa vulnera in iis accepisse; postea peregrinationum pertaesum in solitarium religione locum concessisse, et apud Georgianos, ubi adhuc Christiana sacra ritu peculiari coluntur, cum sene devoto latuisse. Denique anno CIↃIↃXCVII ab eo discessisse, et nave vectum in Siciliam appulisse, praemisso Marco Tullio [e] Cotizone Cosentino, qui de incolumitate sua nuncium in Lusitaniam tanto tempore rege indigena vacuam perferret. Cum is non rediret, se in viam dedisse, ut ad pontificis pedes se prosterneret. Sed a famulis insigni perfidia in itinere spoliatum Venetias divertisse, ubi a senatu, Hispano oratore instante, in custodiam datus sit. Ad haec cum oris toriusque corporis laeva parte brevioris similitudinem, in supercilio dextro cicatricem ex vulnere ab infantia notabilem, verrucam in imo pedis articulo haud multum digito minorem ostentaret, multaque adderet ad faciendam fidem, se Sebastianum esse; Lusitani, in quorum animis incertum plus ad insaniam usque improbus in reges suos amor, an implacabile Castellensis nominis odium valeat, concursu facto carcerem circumstare, senatum prensare, ad novum regem admitti importunis flagitationibus petere. Tandem post longi carceris taedia exeunte hoc anno senatus hominem interrogatum facto decreto dimisit, conditione adjecta, ut intra octiduum extra reipublicae fineis excederet. Inter Lusitanos, qui misero aderant, jam se patriae redditos, et Castellensibus pulsis rege Lusitano pristinam libertatem ac decus antiquum recuperaturos credentes, serio consultatum fuit, quod iter discessuro petendum esset; per [f] Rhaetos et Helvetios in Galliam et inde conscensa [g] Rupellae nave in Lusitaniam tutius, an per Etruriam labens mentito habitu compendiosiorem viam per mare Tyrrhenum ingrederetur. Tandemque vicit ea sententia, ut quando altera via per populos Sectaria peste infectos eundum esset, auspicatius iter per Etruriam deligeret. Verum statim atque Florentiam ingressus est, Ferdinandi magni ducis jussu captus, et reposcentibus Hispanis traditus est, qui regni brevis spe vana se sustentantem

INTERPR. [a] *Clausenburg.* [b] *la Campagne d'Alcaçer quivir.* [c] *Avero.* [d] *Redonde.* [e] *Cotizzone de Cosenza.* [f] *les Grisons & les Suisses.* [g] *la Rochelle.*

sustentantem Neapolim transportatum, postquam coram prorege aliquoties interrogatus est, militari judicio tanquam impostorem per vicos asello impositum ignominiose traduxerunt, tonsaque barba ac capillitio, remo in praetoria triremi mancipatunt. Lusitani nihilominus ab incepto minime destitere; sed eo ardentius Romae, et ubicunque poterant, fidem hominum obtestari, et regis sui, sic enim jam aperte loquebantur, libertatem urgere. Cum vero Neapoli in Hispaniam ad [a] Baetis aestuarium juxta [b] Lucaris fanum ductus esset, eo acrius in proxima Lusitania per exules eo prorepenteis in secreto coitiones fieri, et libertatis specioso nomine populos solicitare. Itaque [c] Sampajus Dominicanus, et alter e B. Francisci sodalitio capti, et in furcam acti sunt. Apud nos Josephus Texera e Dominicano ordine, odio Castellensium, larem fixerat, qui ad rei famam in Bataviam, Angliam, Venetias, Romam emendicata undique ab amicis, qui ab itinere molesto eum dehortabantur, stipe, excurrere pro ludo habuit, et cum non sine vitae discrimine Romae aliquot dies mansisset, miserabilis regis causam scriptis in Italia, et postquam rediit in Gallia publicatis, turatus est; ac postremo vaticinia, cum aliud non posset, nam Lusitani, ut Angli, vaticiniis suis multum tribuunt, cumulavit. Nam Alfonso I Lusitani nominis fundatori divinitus revelatum fuisse, gentem ejus non defuturam usque ad sextam decimam generationem; sed et Deum pro misericordia sua tunc ad eam respecturum. Quod de Sebastiano dictum interpretabatur, quem cum cuncti mortuum putabant, post multos annos Deus patriae et solio avito reddidisset. Dum se ita homo alioqui bonus, et qui ingenium in concinnandis familiarum originibus praecipue exercuit, inutilibus sumptibus et peregrinationibus periculose susceptis vexat, contracto Lutetiae ex moerore morbo imaginariis pro regni Lusitani recuperatione cogitationibus finem postea imposuit. Tandem pseudo-Sebastianus in arcem conclusus, sive accelerata, sive naturali morte, tragoedias in regno Portugalliae, quotidie ex ea causa exorienteis finivit; renovata per eum pseudo-Alexandri, unius et alterius pseudo-Philippi, pseudo-Neronis, pseudo-Balduini, falsorum in Anglia Edvardi V et Richardi fratris, inter Turcos pseudo-Mustafarum, ante paucos annos pseudo-Caroli in Hispania, et ejus denique qui se Caroli IX filium nuper apud nos venditabat, memoria. Hunc motum portendisse haud minus portentum superstitiosi putabant, tunc in Hispania passim evulgatum de campana [d] Velillae quae Juliam Celsam fuisse autumant, in Tarraconensi provincia sponte se movente, quae sonitum edidisse mense Junio et Julio dicebatur. Quod idem miraculum contigisse creduli rustici affirmabant in Ferdinandi Arragonii, Caroli V, Annae Austriae Philippi II conjugis morte, et cum olim Alphonsus V expeditionem in Italiam suscepit, et Siciliam Gallis ereptam occupavit; cum denique Sebastianus in Africam ante annos XXIII trajecit. Verum haec ejusmodi sunt, ut de iis haud facile nisi oculis et auribus credi possit. Sane Hieronymus Surita luculentus rerum Hispaniensium scriptor, ut virum doctum et Inquisitionis officio inservientem decebat, ita de hoc portento verba facit, ut neque rem prorsus negare, neque plena asseveratione confirmare videatur: nam cum in rem praesentem venisset, ita se affectum dicit, quemadmodum Strabo, cum in Aegypto Memnonis statuam, quam quotidiano solis ortu contactam crepare aiebant indigenae, cum Aelio Gallo provinciae praeside inspiceret; nam sonitum quidem se exaudisse scribit; ceterum utrum a basi, an a colosso, an ab aliquo circumstantium editus sit, affirmare nolle; et propter causae incertitudinem cuivis rei potius id tribuere, quam credere, ut lapidibus ita compositis sonitus edi queat.

XVII. Annum

INTERPR. [a] *Guadalquivir.* [b] *S. Lucar de Barrameda.* [c] *le Pere Sampayo.* [d] *campagna de Velilla en Arragon.*

CIↃIↃCI.
HENRICUS IV.

XVII. ANNUM illustrium mortibus claudemus. Fridericus Willelmus Saxo, Joannis Willelmi, qui Henrico II apud nos militavit, filius, Joannis Friderici septemviratu spoliati nepos, ipse septemviratus tutor, quasi finita tutela (nam paulo post Christianus II pupillus annum agens XVIII publicam administrationem VIII Kal. Oct. susceepit) [a] Vinariae ubi natus erat Nonis Quintilibus finem vitae imposuit, cum annos XL non excessisset. Ante cum Martinus Garces Arragonius Hierosolymitani ordinis princeps, cum summa prudentiae ac moderationis laude militiae tôtos VI annos praefuisset, Februario ineunte ad Deum migravit. Huic concordibus equitum collegii suffragiis suffectus est Adolphus [b] Vignacurius Gallus vix quinquagenarius, quod raro cuiquam multis abhinc annis contigit; excursionibus antea contra Turcos clarus, et magnam virtutis, proelio [c] Euriaco ante XI annos, cui tegi militans interfuit, gloriam promeritus; quasi fatale esset, ut qui Henrici IV causam coelo probatam per haec bella tutatus esset, eo rege principatum illustrissimae toto orbe militiae consequeretur. Literis, et in literatos praecipuo amore ac studio, prudentia et humanitate clarissimus, Nonis Sextilibus Patavii, ubi ante XLI annos otii honestissimi sedem posuerat, Joannes Vincentius [d] Pinellus origine Genuensis, Neapoli natus, optime meritam non solum de Italia sua, sed de toto orbe Christiano animam Deo reddidit, cum aetatis annum LXVIII ageret; in cujus laudibus commemorandis, quas alii singularibus libris fusius pro merito explicaturi sunt, ne nimius sim, nunc Tito Pomponio ipsum comparasse satis habebo; quippe qui Veneti, ut ille Attici, a serenissima Republica, quae ipsum impense dilexit, nomen promeritus, et in privata vita praenobilis familiae decus servans, amicis cuncta humanitatis officia sedulo ac prolixe praestaret, aliosque quamplurimos, quos mutua virtutis opinione in Gallia, Germania, Hispania, ac longinquioribus Europae partibus sibi conciliaverat, diligenti literarum mutitatione coleret, ut non solum iis, qui quotidiano convictu fruebantur, gratissimus, sed etiam aliis passim quamplurimis utilissimus esset. Bibliotheca ejus insignis tot annorum spatio et solerti cura collecta variam fortunam post ejus obitum sortita est, et cum herede conflictata, quod amplius ex Paulo [e] Gualdo Vicentino, qui ejus vitam certe dignam quae ab omnibus legatur, descripsit, lector poterit cognoscere. Post Pinellum commemorandus venit Tycho Brahe eques Danus astrorum vera scientia et observationibus longo tempore in sua [f] Uranopoli et magno sumptu factis omnium concordibus suffragiis principis Astronomorum nomen promeritus, qui [g] Chersoneso Cimbrica relicta, cum in Germaniam proximam se recepisset, in aula Rodolfi Caesaris aliquandiu floruit. Cum Willelmo Hesso, qui et in eadem scientia excellebat, arcta studiorum necessitudine conjunctus, et Pragae hoc anno IX Kal. Nov. decessit, cum vitae annos LIV, menses IX, dies XIX tantum exegisset. Vir et scriptis a se editis secundum Ptolemaeum, Joannem [h] Regiomontanum, et Nicolaum Copernicum inprimis clarus, et postea a Jacobo Keplero, cui praeclaras ingenii sui reliquias, ne perirent, quasi testamento legavit, publicatis illustrior. Huic addemus Richardum [i] Streinium in Austria liberum baronem, antiquitatum Romanarum, quas et scriptis illustravit, cognitione praestantem. Is unam et alteram pro Ordinum Belgicorum libertate defensionem, sed suppresso nomine, veritus Austriacorum principum, quibus subest, offensionem, publicavit, et postremo in theologicis stylum exercuit, et ad Robertum Bellarminum admonitionem expresso nomine, scripsit, atque hoc anno in patria in vivis esse desiit. His et accensebitur Joannes [k] Heurnius perhonesta familia e Belgio oriunda [l] Ultrajecti natus; qui cum ad medicae artis studia animum appulisset, ejusque in patria fundamenta

INTERPR. [a] *Weimar.* [b] *de Vignacour.* [c] *d'Ivry.* [d] *Pinelli.* [e] *Gualdo de Vicenza.* [f] *Uranienburg.* [g] *Dannemarck.* [h] *Muller, dit Regiomontan, né à Koningshoven dans la Franconie.* [i] *Strein.* [k] *Heurn.* [l] *Utrecht.*

fundamenta jecisset, Lutetiam venit, et Ludovico Dureto regio in ea scientia professori eximio operam navavit, tanti praeceptoris non ingratus discipulus, et doctrinae ejus summus praeco; dein [a] Patavium profectus, ac postremo [b] Ticinum utrobique magnos in ea scientia praecipue sub [c] Capivacio et Mercuriali progressus fecit, et in patriam reversus, erecta [d] Lugduni Batavorum anno CIↃ IↃ LXXXI academia ad medicam professionem cum Remberto [e] Dodonaeo Mechliniensi honorifice a curatoribus evocatus in studiis assiduus consenuit, editis plerisque scriptis; cumque prospera semper antea valetudine usus esset, calculo laborare coepit, cujus cruciatibus totum triennium divexatus, tandem III Eid. Sextil. anno aetatis LVIII, die natali suo obiit. In mortui vesica reperti septem calculi nucis juglandis majoris magnitudine et forma, singuli drachmas duas pendentes, misera ad libros adsidue sedentium stipendia. Meruit et David [f] Chytraeus, qui tot virorum, quantum in ipso fuit, memoriam ab oblivione asseruit, ne ipse indictus relinquatur, qui in [g] Suevia, [h] Brakenheimae Wirtemburgensis principatus oppido natus, Tubingae et Heidelbergae studiorum tirocinia fecit, et a [i] Megalopolensibus ducibus evocatus diu Rostochii professus est; ac tandem septuagenario major hoc anno III Non. Quintil. placide ex hac vita migravit.

XVIII. MULTAS et natalibus illustres heroinas hic annus in Gallia abstulit. Nam Aloisia Lotaringa Nic. [k] Valdemontii, ex Margarita Egmondana Lamoralli qui ab Albano securi percussus est sorore, filia, Henrici III vidua, ex nimiis jejuniis attenuato corpore, subita hydropisi oppressa, [l] Molinii in Boiis Januario mense decessit, cum vix XL annum attigisset, [m] Mercuriano fratre herede instituto. Eam secuta est [n] Maria Borbonia Francisci Fani-Pauli comitis filia, et [o] Helionori Aureliani Longavillae ducis vidua, jam provecta aetate, [p] Samarobrigae Ambianorum XIII Kal. Maias violenta febre extincta. Nec multo post Francisca Aureliana Helionori soror, quae Lud. Borbonio [q] Condaeo alteris nuptiis conjuncta fuerat, ex eoque matrimonio Carolum [r] Suessionum comitem sustulit, haud quinquagenaria major Lutetiae Parisiorum decessit III Eid. Jun. Eodem mense in eadem urbe VIII Kal. Quintil. Henrica [s] Clivia Nivernia Ludovici Gonzagae a nobis toties memorati vidua, fere sexagenaria debitum naturae persolvit. Jana denique [t] Coemia, quae Franc. Borbonio [v] Contii principi nupserat, exeunte Decembri ad [w] Arnoldi-fanum in Carnutibus lethali in ea aetate et anni tempestate variolarum morbo correpta pariter extincta est, cum intenso tunc admodum frigore in viam se dedisset, [x] Luceium in Cenomanis tendens, ut nuptiae Annae [y] Montaseriae filiae cum [z] Car. Suessione jam pactae celebrarentur.

XIX. REX constitutis in limite rebus, cum tempus partus uxoris instaret, exeunte Sextili [aa] Fontem-bellaqueum rediit, ubi regina V Kal. Oct. sanctorum Cosmae et Damiani festo die, profunda jam nocte sub undecimam horam, magno non solum regis, sed totius regni ordinum, ad quos fama mox pervenit, gaudio, Delfinum enixa est. Publicam laetitiam Parisienses festa tormentorum displosione testati sunt, et ubique toto regno civitates; gratiaeque in templis passim actae, erectis in certam successionis in familia regia spem omnium animis, et per eam firma pace in posterum constituta. Nam non satis erat ad publicam quietem certum regni successorem

INTERPR. [a] *Padoue.* [b] *Pavie.* [c] *Capivacca.* [d] *Leyde.* [e] *Dodonée de Malines.* [f] *Rochhafe* Germ. [g] *la Soaube.* [h] *Brakenheim.* [i] *de Meckelenburg.* [k] *de Vaudemont.* [l] *Moulins en Bourbonnois.* [m] *duc de Mercœur.* [n] *Marie de Bourbon, fille unique de François de Bourbon, comte de S. Paul, & d'Adrienne duchesse d'Estouteville.* [o] *Leonor d'Orleans, duc de Longueville.* [p] *Amiens.* [q] *prince de Condé.* [r] *Soissons.* [s] *de Cleves, duchesse de Nevers.* [t] *de Coeme.* [v] *Conti.* [w] *S. Arnoul en Beausse.* [x] *Lucé au Maine.* [y] *de Montafier.* [z] *comte de Soissons.* [aa] *Fontainebleau.*

CIↃ IↃ CI. HENRICUS IV.

successorem habere, nisi ex eo prognatus esset, cui pacem et salutem universi singulique suam deberent, et sub quo spes esset, ut partum virtute patris per bella Imperium, in pace ullis motibus inconcussa, ad Dei gloriam et populorum levamentum olim feliciter administraretur. Macte his auspiciis et tam felici augurio puer coelo dilecte, Delfinique faustum nomen per tot annos in regia domo intermortuum renovans, regii nominis, quod per has turbas a seditiosis calcatum vilescebat decus in animis Gallorum erige, et divulsas voluntates a patre jam conjunctas porro magis perge conglutinare: ante omnia ad gloriae Dei, per quem et propter quem reges regnant, amplificationem, cuncta consilia tua, vires ac conatus dirige: justitiam serva, cum vicinis pacem, cum tuis benevolentiam cole; et in civili administratione sic te gere, ut virtuti decus, benemeritis praemia, sublatis ubique foedis nundinationibus, et avaritiae pabulo, constent; et aequabile inter omneis jus ita constituatur, ut neque sacer ordo cultum ac reverentiam erga se a ceteris desideret, neque nobilitas dignitates et honores sibi deesse, neque plebs sui rationem non haberi merito queri possit. Paulo ante eodem mense Mauritii festo die Margarita regina Hispaniae [a] Mantuae Carpetanorum filiam peperit, eique Annae Mariae Mauritiae nomen impositum, haud minore populorum illorum gratulatione, apud quos, ut masculorum, sic iis deficientibus foeminarum legitima successio est. Atque heic libro, atque adeo operi, quod inter bellicos strepitus, urbana et palatina officia, peregrinationes, aliasque occupationes, aspirante Deo Trino et Uno, intra XII annorum et VI mensium spatium, huc usque perduximus, finis feliciter imponatur.

INTERPR. [a] *Madrid.*

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI
HISTORIARUM SUI TEMPORIS
LIBER CENTESIMUS VICESIMUS SEPTIMUS.

EPITOME.

OVA operis praefatio. II. VII *Eid. Jan. ad Ostendam totis viribus oppugnatio tentata. Vario eventu utrinque pugnatum. Albertus animum ad obsidionem obfirmat. Novae munitiones ab utraque parte excitatae. Undecim dierum spatio plus* C *naves non sine damno plerumque intra oppidum acceptae.* III. *Frid. Spinola in Hispaniam profectus Philippo auctor fuit, ut* VIII *triremeis ad suas adderet, novosque delectus Ambrosio fratri habere liceret. Sub id irrito conatu tentata Breda a Frid. Bergensi comite.* IV. *Mauritius Graviam deditione capit. Ad Ostendam interim variae machinae excogitatae ab Albertinis. Ad Hamontium miles tumultuatur.* V. *Frid. Spinola acceptis* VIII *triremibus Hispali cum solvisset, in Anglicano freto a Batavis navibus illac excubantibus multum damni accepit.* VI. *Wachtendonka paene intercepta. Negotium de pace inter Emdanos et comites coeptum interventu Ordinum repetitur.* VII. *Mercurianus re bene ad Albam-regalem gesta laetus in patriam rediens, Norimbergae inopinata morte oppressus est. Ejus ingenium, mores.* VIII. *Caroli Gonzagae Clivii Nivernensium ducis longinqua peregrinatio: in Pannoniam descendit. Alis purpuratus ab Heiducis interceptus. Ad Budam irrito conatu posita castra. Pesta a nostris capta. Nivernius fortiter pugnans gravi vulnere ictus.* IX. *In Dacia Basta successus urget. Bistriciam in fidem accipit. Moyses Ciculorum dux proelio victus in montana confugit. Bathorius omni ope destitutus ultro ad Bastam supplex venit.* X. *Res in Livonia a Sigismundo Polono et Carolo Sueco gestae altius repetitae. Proelio acriter commisso Sueci funduntur. Polonorum in victoria crudelitas. Wenda et alia loca circum posita a Ratzivilio et Sicinskio in potestatem redacta.* XI. *Joannes Nassovius ad Carolum venit, et summam sub eo armorum praefecturam accipit. Carolus ad res constituendas domum redit. Leges militares a Nassovio dictae. Caroli in Nassovium livor. Dissidio ducum amissa rei bene gerendae occasio. Ad Rigam posita castra, sed de Sigismundi adventu nuncio allato per tumultum soluta obsidio. Rex tandem Seelburgum venit cum Joanne Zamoscio Polonicorum exercituum imperatore.* XII. *Zamoscii aliorumque belli ducum et procerum nomine luculentum scriptum ad Carolum mittitur. Carolus respondet et in Zamoscium acerbe invehitur. Zamoscii acerbum itidem responsum. Ad Livonos Sigismundus ex iisdem castris scribit.* XIII. *A verbis ad arma deventum. Rex ab obsidione Wolmariae discedit, et Vilnam venit. Zamoscius ad Wolmariam castra admovet, et deditione capit. Zamoscii et Nassovii utrinque res gestae. Nassovius in patriam redit.* XIV. *In Africam ad Mahometam arcem a Melitensibus equitibus expeditio suscepta. Classis Turcica duce Cicada in Calabriam appulit. Rhegium vastatum.* XV. *Praetoriani occasione Scribae qui in Asia proxima seditiosos fovebat, et sub portas usque novae Romae excurrebat, tumultuandi occasionem captant.* XVI. *Finalium in Liguria ab Hispanis occupatum*

occupatum. Medesimus portus captus, et milite firmatus. XVII. *Virorum literis illustrium mortes, Lazari Superantii, Maximi Margunii Cytherensis episcopi, Pauli Melissi, Martini Rulandi, Gasp. Peuceri, Fr. Junii, Jo. Passeratii.*

Ex auctoribus,

Ostendanae obsidionis diario, Gasp. Ens, Imman. Meterano, Pomp. Justiniano, Car. Gonzagae Niverni relatione, Hungaricis relationibus, Jac. Typotio, relatione M. S. Germanica a Jac. Bongarsio in linguam Gallicam translata, Jo. Nassovii diario, Zamoscii et Caroli literis, Turcicis relationibus.

LIBER CENTESIMUS VICESIMUS SEPTIMUS.

CIↃ IↃ CII.
HENRICUS IV.

N desideratissimi principis, qui nunc jucundo Ludovici nomine feliciter imperat, auspicato natali, cum ante sexennium scribendi finem fecissem, non putabam fore ut ulla ratione adductus finito potius quam intermisso operi manum denuo admoverem; satis quippe publicae expectationi, [α] satis ad famam factum existimabam, historia per bella plusquam civilia ad pacem toto orbe Christiano Henrici magni virtute ac beneficio partam deducta. Nam ab eo tempore nihil fere memorabile apud nos gestum: tantum quaedam domestica, ac majorem partem tristia occurrunt, nequaquam cum superioris aevi rebus [β] comparanda. Multa etiam conantem deterrebant, recenti adhuc sensu indignae gratiae mihi pro tot evigilatis in publicam utilitatem ad nominis Gallici gloriam laboribus repensae, quae in praeterita et instantia respicientem melius de futuro ominari non sinebant; praesertim cum mihi deinceps cum iis vivendum esset, quos iniquos ab initio expertus, si ultra pergerem, implacabiles habiturus eram. Nam ad [γ] ceteras molestiae fortunae importunitates hic cumulus accessit, ut cum serio de secessu cogitarem, aestu contrario abreptus in aulae scopulos rejicerer, quibus affixus animi in horas penderem, et qui in legum obsequio antea conquiescebam, nunc pristina libertate novo servirio emancipata, precarium veluti spiritum alieno nutu ducerem. Ita cum per illorum ipsorum, quibuscum mihi res est, sive astum, sive livorem privato vivere non liceat, non solum laboris ingrati necessitas imposita est, sed adversus invidiam, et potentiorum odium periculosum certamen propositum, in quo si succumbam, ignaviae, si pertendam, contumaciae pertinacis crimen mihi subeundum sentio. Vix enim dici potest, quantum vitae praeteritae innocentia, ac praecipuum veritatis studium mihi inter nostros odium conciliaverit, quam graveis inimicitias ingenua mea libertas, et alienus ab omni fuco et factione animus excitaverit, ut quicquid deinceps facturus dicturusque sim, si remissius, ad metum, si generosius, ad ultionem sint ii relaturi, qui majorem partem hodie efficiunt, et de aliorum fama et existimatione ex suo sensu, non recta ratione plerumque judicium ferunt. Haec et alia, quae deliberanti in mentem veniebant, ejusmodi erant, ut constantissimum quemque ab omni praeclaro consilio deterrere potuerint. Me vero adsiduis fortunae adversantis ictibus

fractum

VAR. LECT. [α] satis mihi, satis ad famam *MS. Reg. Autog.*

[β] comparanda, quae aliis narranda post me relinqui, non solum mea sed et publicae fortasse rei intererat. Multa *MS. Reg.*

[γ] ceteras, quibus tota vita conflictatus sum, fortunae importunae molestias hic cumulus accessit, ut cum destinata potius quam sperata functione depulsus, quasi Deo vocante serio de secessu *MS. Reg.*

fractum istue aetatis admonere, ut quieti consulerem, nec in invidioso opere industriam meam diutius [α] fatigarem. Sed facile fuit hominem patriae charitatis amore captum, quique recta consilia et honesta emolumentis omnibus et commodis semper [β] anteposuit, in re praesertim, in qua publica utilitas cum privatis rationibus certat, a sententia dimovere. Nam cum amici non in Gallia solum, ubi plerique mihi metuentes potius quiescendum suadebant, sed externi a periculo remotiores ex Hispania, Italia, Germania, Britannia, Belgio, Pannonia, atque adeo ultima Livonia per literas quotidie ad rem persequendam hortarentur, nihilque reliqui facerent, quo [γ] me jacentem erigerent, et alacritatem pristinam, quam saeculi ingratitudinem pertaesus amiseram, proposita publica utilitate in me renovarent, eorum tam enixum studium in eam, quam ipsi volebant, partem interpretatus, mihi tandem persuaderi sum passus, ut si otium nactus essem, eorum desiderio simul, et publicae utilitati aliquando satisfacerem. Sed sive ad tristem rerum faciem hebescente, sive desuetudine scribendi pigrescente animo, sive denique ob recentem molestiarum exantlatarum memoriam restitante, rem de die in diem protelabam, cum casus intervenit prodigio propior, non solum Gallis, sed cunctis orbis nationibus lamentabilis, interitus Henrici magni, qui magnum momentum ad omnem dubietatem tollendam attulit. Enimvero cum principem his deploratissimis temporibus quasi coelo delapsum post tot egregie facta omnes sibi boni superstitem cuperent, mali etiam in ejus longiore vita praesidium sibi repositum putarent, fieri non potuit, quin tam indigna ejus morte varie animi sint affecti; cum alii propriam jacturam dolerent, alii rerum merita reputantes publica commiseratione non citra indignationem moverentur, alii denique praesentium sensu in impendentium malorum considerationem, non sine ingenti animorum consternatione, raperentur: ego certe, [δ] qui praecipuo pietatis sensu tangerer, minime mihi satisfactum putabam, nisi principis de orbe Christiano tam bene meriti manibus singulari ac peculiari officio parentarem. Itaque eadem facilitate, qua tantae molis opus ab initio sum aggressus, nunc quoque me vinci passus sum, ut praeteritorum memoriam sempiterna oblivione eruerem, et obfirmato contra calumnias et obtrectationes animo, intus conscientia tutus, de cetero securus, fidem amicis datam liberarem. Et quando Deus optimus maximus me tanto principi praeter spem et contra votum superesse voluit, qualecunque otium in hoc aulico comitatu nactus, decrevi reliqua vitae ejus, hoc est, decennii, quod sequitur, res gestas [ε] scriptis commendare.

II. A b Ostendana igitur obsidione, quae ad annum usque quartum protracta est, novum intermissi operis ducetur initium. Kalendis Januariis displosis tormentis ab Archiduce salutati obsessi, et fama toto Belgio sparsa de Ostenda totis viribus oppugnanda: VII Eid. Jan. post bis mille ictus contra [a] Santhilliae, Helmontium, et Erinaceum propugnacula displosos, sub vesperam recedente maris aestu scalis admotis ad vetus oppidum vis facta; quod Franciscus Veerus, et Horatius frater cum delectis tuebantur. Farnesius bis mille Italos in primo agmine ducebat: hunc sequebatur Carolus [b] Longovallus Bucoii comes cum totidem Belgis, Dixmudae praefectus cum bis

VAR. LECT. [α] fatigarem. Sed nihil facilius, id proprio doctus exemplo dico, quam probum hominem, qui humanitatis officiis gaudet, qui patriae charitatis amore ducitur, qui recta consilia *MS. Reg.*

[β] anteponit *MS. Reg.*

[γ] me desperatione quasi jacentem *MS. Reg.*

[δ] qui eodem quo ille natus anno, totum quinquennium in ejus castris consumpseram, ut alias necessitudines omittam; me praecipuo pietatis sensu tangi sentiebam, et minime mihi *MS. Reg.*

[ε] scriptis mandare, pari qua superiora fide, minore utinam cum invidia: quod ut mihi largiatur Trinus et Unus Deus, cum toto pectore iterum oro ac veneror. Ab Ostendana *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *De Santhil, Helmont, & du Porc-espi.* [b] *de Longueval, comte de Bucquoy.*

bis mille item, ad Erinaceum propugnaculum vim fecit. Haec inter Archidux ad machinas bellicas sedebat, et Isabella uxor ad cognominem munitionem. Eodem tempore diversis partibus oppugnatio tentata, sed serius aestu jam intumescente. Vario eventu ubique pugnatum. Semilunula a Vecro astu ad expugnationem relicta fuerat, ut eo successu hostis occupatus aliis locis esset segnior. Tum laxatae Veeri jussu [a] cataractae, quod oppugnatoribus valde [a] incommodavit. Interea capta semilunula, statimque ex [b] australi propugnaculo incumbentibus Anglis [c] Daio duce, Albertini ccc ex suis amissis locum deserunt. In irrita illa oppugnatione magna ab obsessis strages edita, Antonius Gambaloita Italicae legionis tribunus desideratus, Didacus [d] Durangus Hispanae [β] tribunus et alii graviter vulnerati. Ex obsessis longe minor numerus, quippe vix L occisi, C circiter vulnerati. Belli duces M. [e] Haesfrenus, Nicolaus [f] Leranus, Anglicanarum cohortium plures legati occubuerunt: [g] Horatius Veeri frater grave vulnus in crure accepit. Postridie per tubicinem ad sepulturam petita cadavera, et tribus naviculis avecta. Inter mortuos reperta juvencula habitu virili, plerisque vulneribus confossa, cum monili non mediocris pretii, et catena aurea, quae strenue admodum se gessisse dicebatur. Triduo post aliquot naves auxiliares ad oppidum venerunt, aliquantum in ingressu infestatae, quae post successum non mediocriter obsessos recrearunt. Ac postridie rursus XVI aliae naves incolumes appulerunt cum recenti milite, qui statim ad propugnacula instructus apparuit. XIX Kal. Febr. per [h] Gulam pleno maris aestu X naves commeatu onustae ingressae sunt, quae adverso vento consistere coactae tormentis hostilibus graviter infestatae fuerunt, salvo tamen commeatu. Eodem die Daniel [i] Hartanius Marquetus cum XIV signis venit: utrinque toto illo tempore res tormentis acta: recensitis copiis LXXXI ex vetere praesidio signa numerata, et XXXI nuper advecta, quae magna pompa et scloppetorum fragore lustrata sunt: postea et III naves ex Anglia omni re ad victum necessaria appulerunt: per Gulam VIII naves morboso milite onustae egressae, quarum III cum aquam haurirent, frustra a suis petito auxilio, in Alberti manus vita salva venerunt. Reliquum mensis munitionibus instaurandis, et novis struendis praecipue in vetere oppido insumptum, praecipua Veeri industria ac diligentia: Battenburgus XI Kal. Febr. ex morbo decessit, honorifice admodum in oppido sepultus. Capto transfuga resciitum, quosdam ex deditiis ad mortem damnatos, qui Santandreani propugnaculi dedendi auctores fuisse arguebantur. Cum Albertini in munitione Gulae imposita strenue laborarent, ex [k] Flammenburgo et Pekelo propugnaculis ab obsessis graviter infestati sunt. Navis vero inter haec sine damno oppido V Kal. Febr. egressa. Nonis nova munitio ad [l] Vaccarum pontem inchoata, et [m] Grossendurstum munimentum [n] palis erectis cinctum ab obsessis, qui munitionem Gulae impositam indesinenti verberatione quassabant. VII Eid. crebrae per sagittas in oppidum immissae literae, quibus Albertus praeclara quaeque transfugientibus pollicebatur, de deditiis male mulctatis elevata invidia, quod crebris item transfugiis causam dedit. Multi morbo adflictati per Gulam egressi, et in Zelandiam missi. Multi vicissim intra oppidum sine damno accepti. Albertus ad [o] tumulos munitionem, in qua praecipua tormentorum vis, festinatis operibus excitabat, quam obsessi assidue contraria verberatione pulsabant: vicissim ipsi ad Santhilliam

VAR. LECT. [a] incommodavit. Heic ingens strages a defensoribus edita. Interea *MS. Reg.*
[β] tribunus. Alvares Suares S. Jacobi ordinis eques, Simon Antunes item Lusitanus legionis tribunus, praefecti Antuerpiensis vicarius, centurio major, qui paulo ante dum de conditionibus ageretur, Ostendae obses fuerat, graviter vulnerati. Ex *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Escluses.* [b] *boulevart du Sud.* [c] *le capitaine Day.* [d] *Durango.* [e] *Haefren.* [f] *vander Leur.* [g] *Horatio, frere du chevalier François Vere.* [h] *la Gueule.* [i] *de Hartain, Sr de Marquette.* [k] *boulevards de Flammenbourg & du Pekel.* [l] *pont aux Vaches.* [m] *fort de Grootendorst.* [n] *palissades.* [o] *Dunes.*

Santhilliam versus septentrionem in veteri oppido ad mare IV [a] tumulos introrsum struxerant, et in singulis duas bombardas collocaverant: novus item [b] agger in veteri oppido, et nova [c] fossa ducta, veteribus ampliatis et ad mare porrectis, quo in opere CIƆ homines quotidie fatigabantur. XV Kal. Mart. naves II sine damno egressae, et XV signa recentium militum itidem duce Edmondo ingressa: alii etiam ex navibus, quae in ancoris stabant, non sine magno discrimine in oppidum accepti. Tertio post die ex Italico transfuga cognitum, Albertum ad persequendam obsidionem animum obfirmasse, et ad portum [d] occidentalem pontem sternere decrevisse, quo copias in vetus oppidum trajiceret; et ad ortum aggerem ducere, qui ab arenariis tumulis ad Gulam extenderetur; item cataractas ad [e] Gulam occasum versus corrumperet: quod cum resciverunt obsessi, ab iis ad eas partes adhibita pro tempore praesidia, et speculae passim ad disturbandos irrumpentium impetus structae. Albertus, qui Mauritium in armis esse sciret, et moliturum aliquid minime dubitaret, quas potest copias cogit, et, ad obsidionem relicto Jo. [f] Riva legionis tribuno, [g] Gandavum ire pergit. [h] Sequanorum legio, quam Marcus Ria Varamboni marchio ducebat, abdicante se, fratri Claudio Ballansoni regulo cessit. Sub id intumescente praeter solitum aestu magnum damnum ab obsessis acceptum ad Gulam Pekelum propugnaculum versus, detonantibus tormentis auctum, et [i] aggere ad portam orientalem perrupto. Extremo mense VIII naves appulsae, et quantumvis ab hoste infestatae ad oppidum incolumes pervenerunt. Militi praefectus erat [k] Dorthus tribunus; qua eadem nocte agger maris violentia perruptus obsessorum diligentia sartus fuit, et circumpositae munitiones. In castris paulum res a seditione abfuit, fremente milite, et non ad pugnam, sed ad lanienam abduci se querente. Kalendis Martiis V naves intra oppidum acceptae, et dum sarciendis ruinis utrinque tempus impenditur, Veerus vigiliis et labore fessus ad curandam valetudinem oppido exit, et in eo Fridericus [l] Dorpius legionis tribunus cum Dortho, Daniel [m] Hartanius Marquetus, et [n] Edmondus summum imperium cepere. Postridie XXXV naves appulerunt sine damno, crebra item transfugia secuta, immissis per sagittas, ut prius, in oppidum literis, quibus obsessi praemiis propositis ad defectionem invitabantur. Extra oppidum terra, quae alluvione litori ab ea parte accreverat, vulgo Poldre loco nomen, ab initio optime munita, et a mari postea aliquot locis corrupta diligenter sarta est, portus item novus repurgatus, per quem navis una VII Eid. primum egressa est, quam XXXIII postea secutae sunt; et per eundem postridie XVI sine damno ingressae, et sequente rursus XIII aliae per Gulam, initaque ratione undecim dierum spatio plus C naves intra oppidum acceptae sunt: et III Eid. septem denuo appulerunt, et biduo post XXV milite, commeatu, et instrumento onustae, quae [o] Vlissinga solverant. Toto Aprili, Maio et Junio res utrinque tormentorum displosione gesta, nullo praeterea operae pretio. III Non. Quintil. ducum jussu celebrata obsidionis encaenia festa tormentorum displosione, tintinnabulis templorum deficientibus, mulieres ac pueri pelves pulsare jussi.

III. FRIDERICUS Spinola, qui ante triennium triremeis in Belgium adduxerat, et inde magna damna Batavis inflixerat, in aestuariis latens, et tranquillo coelo ac vento secundo in eos excurrens, in Hispaniam profectus, Philippo auctor fuerat, ut VIII triremeis ad suas adderet, et VI CIƆ Italorum sibi legere, adjunctis bis mille veteranis Hispanis Ambrosio fratre duce, liceret; quos Mauritio cum exercitu adventanti opponeret. Id cum facile Philippo persuasisset, non ita [p] Fontano Mediolani protegi,

INTERPR. [a] *Redoutes.* [b] *rampart.* [c] *fossé.* [d] *le West-have.* [e] *West-gueule.* [f] *de Rivas.* [g] *Gand.* [h] *Franc-Comtois.* [i] *digue de la mer prés de l'Oost porte.* [k] *le colonel Dorth.* [l] *van Dorp.* [m] *Hartain Sr de Marquette.* [n] *Edmonds.* [o] *Flessingue.* [p] *comte de Fuentes, gouverneur de Milan.*

proregi, ad quem remissus fuerat, persuadere potuit, qui cum terrorem de se per Italiam spargere, quam pacem habere mallet, veteranos ad securitatem, ut aiebat, publicam penes se retinuit. Sed procedente ex Spinolarum pecunia militi stipendio, non defuit miles, qui ad delectus responderet, et disciplinam servaret. Itaque lecto milite, et in II legiones diviso, Ambrosius Spinola priori praepositus, assumpto Pompeio Justiniano, qui centurionis majoris officio fungeretur. Alteri Lucius [a] Denticius militari experientia clarus dux, cui attributus Augustinus Arconatus. Ii in viam se dant, ut eodem tempore, quo Fridericus cum triremibus, illi per terram in Belgium descenderent. Sub id irrito conatu tentata Breda a Friderico Bergensi comite; et cum Adolfus frater Mauritio jam incedenti incurrisset, post obstinatum certamen graviter sauciatus, postremo in hostium manus venit. Interea Ambrosius Spinola superatis Alpibus per [b] Sequanos cum suis copiis in Lucemburgensem agrum, et inde per dispositos equos ad Albertum, qui Gandavi erat, contendit. Is exercitui quem hosti venienti, et jam [c] Neomago appropinquanti, et Mosam mox transituro oppositurus erat, Franciscum Mendozam matis in Arragonia praefectum, et levis armaturae in Belgio tribunum cum summo imperio praeposuerat; dato negotio ut [d] Tilemonem versus tenderet, cui praesto esse cum suis jussus Spinola. Itaque copiae quae jam [e] Namureum venerant, ad Tilemonem cum exercitu se conjunxerunt, quo post tergum relicto, cum aliquantum processisset Mendoza, castra munivit, cognitoque Mauritium ad S. [f] Truden in Eburonibus consedisse, qui locus non plus trium horarum itinere a Tilemone abest, cum aliquot dies nulla re gesta consumpsissent, Mauritio recedente, deliberatum inter belli duces fuit, quid facto opus esset, hostiumne vestigiis insisterent, an [g] Diesta occupata, et [h] Campiniam emensi ad [i] Silvam-ducis et Graviam, quae loca tentaturus hostis credebatur, eum anteverterent. Sed deficiente stipendio quod Spinolanis tutum procedebat, et commeatu, et impedimentis, jam fremente milite res ad Albertum remissa, dumque amplius deliberaretur, hostis infestandi amissa occasio.

IV. MAURITIUS ad Graviam castra ponit pridie Eid. Quintil. capto in itinere Helmonte castello haud magni momenti, ne quid, quod ipsi incommodaret, a tergo relinqueret. Gravia ad Mosam posita cum profunda admodum fossa, Brabantiam versus paludibus undique inaccessis cincta; sed aggerum, qui in utraque fluvii ripa ad fraenandos aquarum impetus structi sunt, ratione fit, ut vallum ad cingendum locum facile ducatur. In munitionibus quaqua versus summa diligentia structis, ut loco succurri non posset, apertus agger, et ductum vallum. Antonius Avila cum CIƆIƆ delectis Graviam tenebat, qui quae poterat ad sustinendam obsidionem parabat. Ad munimentum oppido praetensum factus impetus, et post acre certamen locus captus; inde propius ad oppidum admotae copiae, ignibus artificiosis immissis, qui et domos incendebant, et oppidanos ac militem multum infestabant. Mendoza ut obsessis praesto esset, Ruremondam venit, ibi in consilio sententiis variatum, cum alii locum aliquem tentandum censerent, aut [k] Berkam ad Rhenum, aut Wachtendonkam, ut hostem ab obsidione averterent, aut vero Ravestenium occuparent, ut superiore Mosae ripa infessa commeatum ab ea parte impedirent; et ita sentiebat Grobbenduncanus Silvae-ducis praefectus homo locorum gnarus, quod et probabat Mendoza. Sed in itineris ratione rursus novae difficultates occurrebant, quod longo circuitu, nec nisi quinque ad minus diebus, si extra periculum incederetur, eo perveniri posset, quo temporis spatio Gravia amitteretur: seu compendiosior via per paludes

INTERPR. [a] *Dentici.* [b] *la Franche Comté.* [c] *Nimegue.* [d] *Tilemont.* [e] *Namur.* [f] *S. Truyden au Liege.* [g] *Diest.* [h] *la Campigne,* vulgo *Kempenlandt.* [i] *Boisleduc & Grave.* [k] *Rheinberg & Wachtendonck.*

paludes eligeretur, non nisi magno discrimine res confici posset. Itaque tentare placuit, an perruptis juxta Ravestehium munitionibus auxiliares in oppidum immitti possent. Id negotii datum Jo. Thomae Spinae legionis suppletae tribuno, quem Simo [a] Antunes Lusitanus legionis item tribunus cum CIϽ delectis sequi jussus est. Eodem tempore, quo illi incedebant, diversa parte Spinola cum bis mille vim ad munitiones facturus erat; sed nocte pluviosa et impeditis itineribus retardati auxiliares re infecta reversi sunt; unde desperata auxilii summittendi ratione, Mendoza ex ducum consilio vasa conclamat, et [b] Venloam versus tendit. Mauritius nequaquam propterea vallo egressus obsidionem urget, et vim VII Eid. Sept. ad oppidum facit, quae cum non successisset, eruptione rursus certatum; sed lunula, quam obsessi ad defensionem obstinati tenuerant, amissa, et praesidiariis mortibus et labore assiduo multum imminutis, tandem XII Kal. Oct. secuta deditio. Praesidiarii in obsidione desiderati circiter IϽCCC, et in iis Thomas [c] Dianus et Hier. [d] Nobilis: [e] Placidus Sangrius, et Gaudentius [f] Correttius graviter vulnerati: Mauritius oppidum ingressus id hereditario jure crevit. Ad Ostendam interim in Gula variae machinae excogitatae ab Albertinis, ut obsessis aditum ab illa parte intercluderent. Dum in eo laboratur, et obsessi omnia summa faciunt, ut conatus hostileis disturbarent, a morbis, qui et extra oppidum grassabantur, multum damni accipiebant, quod ob diruta aedificia tormentorum vi contingere cum animadverteretur, instaurandis iis opera impensa, ita vicis dispositis, ut parum a fulminatione illa infestarentur, ictibus ad primum lapsum torpentibus. Nec minore incommodo Mendoza conflictabatur, qui ad [g] Thornum vicum inter [h] Ruremondam et Mosae-trajectum concesserat, auditoque militem in propinquo ad Hamontium tumultuare, eo sine mora ducit, et tormentis directis, cum periclitarentur, equitatus ab peditatu discessit, qui mox venia facta deditionem fecit; ad equitatum persequendum missus Bellijocensis comes. Illi [i] Hocstratum a Gallo-Belga proditum occupant, et fama rei sparsa plus CIϽ undique confluenteis ad suas parteis pertrahunt. [k] Diestam sub id Albertus venit, eoque sibi Mendozam jussit occurrere, inde ut locum per se debilem firmaret, et tumultuanteis ad officium si posset, adduceret. Cum nullas conditiones admitterent, XIII Kal. Oct. proscripti et aqua et igni edicto interdicti sunt; etiam capitibus perduellium pretio imposito. Ad quod horridae libertatis scripto contumelioso ab Electo ac sociis responsum est, ab Ordinibus passim ad invidiam publicato. Dum Hocstratum Albertus tendit, certior factus Mauritium jam Graviam cepisse, et Breda tumultuantibus auxilia cum commeatu summisisse, ipsumque in itinere esse; ipse Venloam deflexit, quam praesidium accipere detrectare audiverat. Et vix tandem loco milite firmato, quod et idem Ruremondae, et [l] Geldriae, et Trajecti fecit, ubi et Hermannum Bergensem provinciae praefectum reliquit, ad interiora se recepit. Mauritius Germanum equitem dimisit. Albertus et copias autumno jam incumbente distribuit. II equitum alae juxta Trajectum a Batavis caesae. Inde Tilemonem ubi venit, majorem copiarum partem ad Ostendanam obsidionem misit, eique Fridericum [m] Bergensem comitem praefecit, qui et tumultuantium excursiones ab ea parte reprimeret. Spinolani multum imminuti [n] Herentalae, Wertae, Lirae ac Damae praesidio impositi: ipse [o] Gandavum ad Infantem salutandam concessit. Mendoza sub id in Hispaniam profectus est, eique suffectus Ludovicus Velascus. Rei tormentariae cura, quam Velascus obtinebat, [p] Buquoii comiti cessit, ejusque Gallo-Belgarum

INTERPR. [a] *Antunez.* [b] *Venlo.* [c] *Diano.* [d] *Nobili.* [e] *Placido di Sangre.* [f] *Coretti.* [g] *il y a Horn sur la carte.* [h] *Ruremonde & Maestricht.* [i] *Hoockstrate.* [k] *Diest.* [l] *Gueldre, & Maestricht.* [m] *le comte vandan Berghe.* [n] *Herentals, Weert, Liere, & Damme.* [o] *Gand.* [p] *Bucquoy.*

Gallo-Belgarum legio Philippo [a] Torrensi attributa. Theodori item [b] Trivultii legio, cum sub id in Italiam abiisset, Alfonso [c] Davalo, et mox Ludovico [d] Melzio cessit. Venerunt in castra tunc Petrus [e] Gironus Ossunae dux, et Joannes Medices bellis Pannonicis magnam gloriam adeptus; [f] Bellijocensis a Rodolfo Caesare accersitus, ut in Pannonia res gereret. Tumultuantes ad [g] Hugardam et Judogniam Albertum male mulctarunt. Eodem tempore Ludovicus Nassovius cum globo militum in Lucemburgicum agrum descendit, et vastato [h] Viti fano magnam pecuniam tota provincia corrasit.

V. DUM haec in Belgio agerentur, Fridericus Spinola acceptis VIII triremibus Hispali solvit, I S. [i] Ludovici, cui [k] Reudonus; II [l] Trinitatis, cui Petrus [m] Fergas; III [n] Occasionis, cui Avila; IV S. Philippi, cui Rodericus [o] Nervasius; V Aurorae, cui Petrus [p] Collaltus; VI S. Joannis, cui Ferdinandus Vargas; VII Hyacinthi, cui Christophorus [q] Mongis; VIII Padillae, cui Joannes Sosa praeerant, nomen fortitae sunt; quae bis mille quadringentos bellatores portabant. Trinitas et Occasio in Lusitano litore incumbentibus navibus quae ex Indica navigatione revertebantur a Richardo [r] Levesono Anglo depressae sunt. Spinola cum [s] Olissiponam cum VI reliquis appulisset, in aulam accersitus, non nisi inclinata jam tempestate coeptum iter persequi potuit, et V Non. Oct. in freto Anglicano primum conspectae sunt, a II navibus Batavis, quibus Tigris et Pelicanus nomina; dein et a Roberto Mansello maris Anglici praefecto juxta Caletum disploso majore tormento ex praetoria, signum datum Batavis navibus hac illac excubantibus, quae subito convenerunt. Philippus et Aurora post obstinatum et multoties repetitum certamen modo in Anglicano, modo in Belgico litore quassatae, ad extremum multis amissis et ceteris captis demersae sunt. Duae ad [t] Neoportum receptum habuerunt: una ad Caletum naufragium fecit, mancipio libertas data: ultima, qua Spinola ferebatur, ad Dunkerkam rostrum illisit. Cum tribus pro tempore instauratis [v] Slusas Fridericus contendit, adducta legione Hispana cui Joannes Meneses Lusitanus eques praeerat; ad eum Ambrosius frater protinus salutandum venit, captoque consilio ad eluendam adversae fortunae aliquo operae pretio invidiam Pompeium Justinianum cum octo cohortibus ad se venire jubent, et de exscensione in [w] Walacrinam Zelandiae insulam facienda serio cogitatum, condicta ad Natalis pervigilium die; sed tempestas suborta, irritum conatum reddidit, allatis interim ab Alberto literis, quibus Fridericus copias a Justiniano adductas ad tumultuantium motus compescendos in Brabantiam remittere jubebatur.

VI. SUB id et [x] Wachtendonka ope unius ex praesidiariis a Matthaeo [y] Dulcheno [z] Straelis praefecto paene intercepta est. Arx amniculo ab oppido discluditur, ad quam admissus miles ille et cum eo Dulchenus, et XIII delecti, qui in navicula palea onusta latebant, praesidiarios ex improviso irrumpentes obtruncant, et arcis praefectum capiunt. Oppidani cum ex altera ripa casu territi, superveniente cum suis Henrico Bergensi comite, qui in propinquo rei eventum opperiebatur, de deditione cogitarent, Batavi forte apparuere, qui deliberantibus animos fecere, serius adventante cum auxiliaribus Hermanno Henrici fratre, cum jam [aa] Meursia, Berka ad Rhenum, Schenkiana arce et Neomago tria peditum CIↃ, et CIↃ circiter equites a Batavis accersiti venissent. Ad eorum adventum, qui arcem tenebant, honorificis conditionibus eam dediderunt. Id extremo anno actum, cum jam Trivultius ex Italia rediisset,

INTERPR. [a] *de Torres.* [b] *Trivulzi.* [c] *Davalos.* [d] *il cavalier Melzi.* [e] *Giron.* [f] *le comte de Belgiososo.* [g] *Hougarden, & Judoigne.* [h] *S. Veit.* [i] *San Luis.* [k] *Reudon.* [l] *la Trinitad.* [m] *de Fergas.* [n] *l'Occaron.* [o] *Nervasio.* [p] *Colliado ou Collalto.* [q] *Mongis.* [r] *Leveson.* [s] *Lisbonne.* [t] *Nieuport.* [v] *l'Escluse.* [w] *Walcheren.* [x] *Wachtendonck.* [y] *Dulchen.* [z] *Straelen.* [aa] *Meurs, Rheinbergen, fort de Schenck, & Nimegue.*

rediisset, qui equitatus vicaria praefectura, abdicante se illa ob senium Nicolao Basta, donatus est, et Bellijocensis praefectura Bartholomaeo Sanctio attributa. Belgica proxime attingunt res Frisiae, in qua hoc anno [a] Embdae ad summas angustias redacti comites Frisiae Orientalis, qui arcem urbi impositam habent, eaque munita [b] Amasum fluvium subjectum oppidanis infestum reddebant. Interposuerant partes suas [c] Ordines foederati Belgii, qui cum viderent comitis fratrem in Alberti archiducis aula versari, eas molitiones Hispanorum instigatu fieri rati, laborantibus Embdanis auxilia summittunt, eoque comitem postremo adigunt, ut amice cum oppidanis transigi sibi necessarium duceret. Itaque missi Hagam legati, qui se apud Ordines excusarent, et [d] Delfsilae conventis pactis stare paratum demonstrarent. Vicissim et Ordines se apud Caesarem et septemviros purgarunt, quod Embdanis a comite infestatis qui ad Imperium pertinent, auxilia misissent; id se non ut Imperio controversum jus facere, aut Caesari ulla in re praejudicare in animum induxissent, sed tutelae propriae causa fecisse; quippe qui sic existimarent, quod comites facerent, in gratiam et instigatu Hispanorum facere; suspicionem eam adjuvare, quod frater comitis in Alberti aula praecipuo loco sit, et ipse Albertus in pace [e] Vervinii nuper conventa titulos comitis Frisiae Orientalis sibi sumat. Itaque nemini mirum videri debere, si sibi, aut amicis, ac vicinis in tali occasione minime deesse consultum duxerint. Secundum haec negotium de pace inter comites et Embdanos coeptum interventu Ordinum repetitur; de cujus exitu postea videbimus.

CIↃ IↃ CII.
HENRICUS IV.

VII. IN vicina Germania nihil proprium, armis Turcicis tantum omnia strepebant. [f] Mercurianus superiore anno re bene ad Albam-regalem gesta laetus, et comparatione improsperi ad Canisam successus clarior, cum Pragam sub id excurrisset, a Caesare ingenti gratulatione exceptus est; et ita ab eo discessit, ut fidem obstringeret, fore, quamprimum res domesticas ordinasset, ut ad bellum in Pannonia gerendum, cujus summum imperium ei denuo delatum est, protinus petita a rege venia reverteretur. Sed quo minus fidei datae et tam laudabili desiderio satisfaceret, inopinata morte, quae revertentem Norimbergae oppressit, prohibitus est. Fuit elato ingenio, et ad magna nato, profunda prudentia, cunctantior natura; ubi periculum instaret, in eo discutiendo solers et praesenti animo. Cum vero primarium armorum robur in Gallia ultimis bellis secundum Meduanium penes illum fuisset, magnum etiam laudis decus [g] Cratumnensi proelio meruisset, pace facta in ordinem cogi aegre ferens, ultro praeclarae huic militiae nomen dederat, et in ea potius procul a patria, dilectissima conjuge, et unica filia opulentissimorum bonorum herede certus consenescere, quam ignavo otio domi marcescere, aut committere, ut gloriam jam partam, et porro majorem his initiis secuturam inertis aulae nostrae fumis posthabuisse videretur. Obiit XI Kal. Mart. cum aetatis XLIII annum attigisset.

VIII. HUJUS aemulatione jam in illa aetate Carolus Gonzaga [h] Clivius Nivernensium dux, longinqua peregrinatione suscepta, postremo in Pannoniam descendit, et tam illustris militiae decori participare voluit. Castrorum circa Ostendam obsessam artificiosam metationem ante omnia lustravit, ad [i] Neoportum ab Infante magna gratulatione exceptus; inde in Angliam venit, itidem ab Elisabetha perhonorifice exceptus; inde per Zelandiam ad Batavos transiit, novi principatus vel Hispanis ipsis formidolosi urbes opulentas, reipublicae ordinationem, vireis ac robur [a] miratus. Per Germaniam deinde iter habuit, et salutato Brandeburgico, Saxone septemviris,

VAR LECT. [a] Miratus. Cum Mauritio principe qui post patrem tanti imperii alter conditor merito creditur, belli praecipuo duce, aliquoties confabulatus est. Per Germaniam *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Embden.* [b] *Ems r.* [c] *les Estats des Provinces Unies.* [d] *Delfziel.* [e] *Vervins.* [f] *le duc de Mercœur.* [g] *de Craon.* [h] *de Cleves, duc de Nevers.* [i] *Nieuport.*

septemviris, et Pragae denique Caesare, inde in Poloniam Cracoviam usque excurrit; unde Viennam mox rediit, et Matthia ibi pariter salutato, et instrumento militari sibi necessario comparato, exeunte Sextili in Castra Caesarea ire perrexit, cum Alba regalis a Turcis obsessa in summis angustiis versaretur. Nam Heiduci, qui suburbium ante urbem munitum diu tenuerant, vi facta ad unum fere omnes trucidati fuerant. Ad Pappam convenerant auxiliares copiae, Nadastio Pannoniae regulo duce, cum quo Nivernius per biduum fuit. Quo tempore urbs cum damno nostro amissa est; continuoque Javarinum ineunte Septembri proficiscitur. Hermannus Christophorus [a] Ruswormius magnus castrorum praefectus cum summo imperio exercitui praeerat, a quo petita venia Nivernius cum delecta manu castra hostium unius diei itinere dissita adducto secum Turriano comite contemplari voluit, et bis mille, qui in fronte exercitus leucae spatio excubabant, adortus disturbavit; plerisque caesis, et nequicquam Turcis majore numero insequentibus ad suas incolumis rediit; cum incertum esset, quid Turci cum tantis copiis molituri venissent, an [b] Tschiaco in [c] Dacia laboranti contra Bastam praesto futuri, an vero [d] Strigonium petituri. Alis purpuratus, qui Canisae praefuerat, et tunc Pestam praesidio tenebat, dum navigio per Danubium devectus Assano purpurato primario obviam proficiscitur, ab Heiducis, qui Camorae in praesidio erant, interceptus est; ex quo cognitum, Sultanum eo anno in [e] Pannoniam minime venturum, verum Assanum missum, qui cum numeroso exercitu [f] Albam-regalem reciperet, et Strigonium omni ope expugnaret: jussos XL CIϽ Tataros, ubi obsidioni principium factum fuerit, in armis esse, et excursionibus circum omnia infestare, Budam et Pestam commeatu et valido praesidio idonee firmare. Inde re ad Matthiam delata, in consilio belli ducum decretum fuit, ad disturbanda hostium consilia, antequam majore numero convenirent, Budam petendam. Eo Ruswormius cum XX CIϽ peditum et V CIϽ equitum nulla mora interposita ducit; ductoque vallo cum confusa in urbe videret omnia, ad partem inferiorem continuo vim facit; quam et facile capit, Turcis in superiorem se recipientibus. Ponte Pestam cum urbe conjunxerant Turci, cujus beneficio hinc inde commeabant, et suppetias laborantibus ac commeatum necessarium ferebant. Eo rupto cum nostri viribus hostium dividi animadverterent, artificiosis ignibus onusta navigia in fluvium demittunt, quibus accensis cum prope essent, tormentorum vi, et incumbentibus nostris, pons abrumpitur; eodemque tempore scalis admotis ad Pestam totae vires vertuntur; ac tandem post magnam caedem editam, cum obsessi initio deditionem frustra petiissent, et se ad loca munita non auditi contraxissent, partim vi, partim pactione locus in nostrorum manus devenit. Restabat urbs in altera fluvii ripa, ad quam sine cunctatione ponte instaurato oppugnatio decernitur. Dum in eo sunt, auxiliares Turci spe citius apparuerunt, et [g] Colonitium cum turma valida equitum praemissum, qui velitationibus hostem distineret, incumbentes majore numero fundunt, ita ut Rusworm iani, qui ad Pestam sedebant, eventum expectantes, paene a suis sint dissipati. In eo conflictu magnum praesentis animi specimen edidit [h] Nivernius, Martinengo comite, qui juxta eum strenue pugnabat, interfecto. Tandem collectis animis, firmata novo milite Pesta, decreta oppugnatio, et quia tempestas jam inclinabat, XI Kal. Nov. tentata. Magna vi utrinque res gesta: cum nostri defendentibus se strenue obsessis satiscerent, Nivernius juvenili ardore accensus, dum cedentibus in primis ordinibus pugnans animos facit, gravi vulnere ictus est, majoris scloppeti glande inter pulmonem et pericardium in laevam scapulam penetrante, qua tamen nullae partes vitales laesae sunt; ceterum

exportato

INTERPR. [a] *Rusworm.* [b] *Tschiak.* [c] *Transilvanie.* [d] *Gran.* [e] *Hongrie.* [f] *Stul-Weissenburg.* [g] *Colonitz.* [h] *le duc de Nevers.*

exportato illo miles jam toties repulsus postremo a certamine discessit. Bis mille et ɪↄ ex nostris illa oppugnatione amissi, statimque re desperata, tormenta in castra reducta, et denuo novus miles Pestae impositus: Turci vicissim Buda commeatu et recenti milite firmata huc illuc per praesidia dilapsi sunt.

IX. PARTE diversa in Dacia Basta successum urgebat, et cum superiore anno tergiversantem Bathorium insigni clade adfecisset, ad [a] Bistriciam vireis vertit, in quam nobilitas a Caesare aliena et opulenrior quisque preciosa sua congesserant. Verberatione facta [b] Gallo-Belgae et Germani confusis ordinibus irrumpunt, cum damno ab oppugnatione depulsi; quo sibi cautius agendum ratus Basta, ut terrore injecto obsessos citra periculum ad deditionem compelleret, denunciatione publica oppugnationi diem dicit, et praedam opulentissimae urbis eorum, qui strenue rem gererent, fore pronunciat. Itaque ad vim faciendam cum se pararet miles, oppidani per fecialem vim deprecantur, et conditionibus se agere paratos ostendunt. Perscriptis illis, cum quaedam mitigari peterent, redintegrata verberatio, et inde milites a praedae spe incensi gestire, hinc direptionis metu oppidani trepidare: Bathorius ipse per Nic. [c] Ugnadum a Basta pacem petit, et pro obsessis, quos aequis conditionibus transacturos dicit, fidem interponit, se vero in Caesaris fide ac potestate fore pollicetur. Itaque Basta veritus, ne ex desperatione animi obsessis redirent, tandem in has conditiones urbem in fidem accipit, ut Bistriciani pro mulcta xxx talerorum cɪↄ penderent; liberum esset oppidanis domi manere; qui urbem relinquere mallent, in tutum deducerentur, vita salva et bonis, quae avehere secum possent. His transactis ccc circiter urbe exeunt, cum xc carris, in quibus foeminas ac liberos cum pretiosa supellectile deposuerant. Basta ingressus ante omnia sacrum solemne ritu majorum celebravit, publicoque praeconio cavit, ne quis dicto factove contra quam promiserat, cuiquam injurius esset. Verum insigni perfidia a milite illusum edicto fuit, ccc illis dedititiis in servitutem abductis, et omni re spoliatis; quamvis Basta in speciem et ceteri duces contra obniterentur. Quod exsecratus Ciculorum dux Moyses libertatis patriae defensor, et cum Turcis consilia communicare insimulatus, protinus instructo milite, cum magnae nobilitatis parti non placere leges a Basta dictas ostenderet, proinde alias tolerabiliores ferret, ob idque hostis judicatus esset, citra Maurisum se recepit, tandem proelio juxta [d] Albam-Juliam commisso victus in montana confugit. In eo ɪↄ Basta, ipse ter mille amisit, omnis generis et ex omni gente collectam multitudinem, eoque minus fidam, et dicto ducum audientem. Bathorius omni spe destitutus, ubi se de Moysis molitionibus quasi se inscio et contra pugnante factis prius purgavit, ultro ad Bastam supplex venit, et in Caesaris potestate se porro futurum denuo confirmavit; cum eoque victore tanquam captivus Albam-Juliam ingredi et in triumphum duci pertulit: summique postremo beneficii loco meruit, ut inter Bohemici regni barones, quos vocant, speciali privilegio allegeretur; ubi tot adoreis mactus dux, qualis ubique et maxime per Italiam paulo ante jactabatur, et nuper Caesaris adfinitate subnixus, nunc vero ab ea cum naturae dedecore dejectus accepto annuatim viatico segnis et inglorius consenescit.

X. MULTA et hoc anno in Livonia acciderunt Carolo Suecо adversa post superioris anni ambigui successus expeditionem, quae et infestam in provincia moram illi postremo fecere. De quibus antequam dicamus, dabit veniam lector, si quae per partes annis divulsas in finito jam opere executi sumus; nunc certiora nacti, ex relatione

INTERPR. [a] *Bysterczе* Hung. & Germ. *Nosenstat.* [b] *Wallons.* [c] *Ugnadi.* [d] *Weissenburg.*

CIↃ IↃ CII. HENRICUS IV. relatione ab homine harum rerum inſpectore Germanice ſcripta, et mihi a fide dignis communicata continuo ſermone repetamus. Cum bello, fame horrenda, belluis rabie efferatis ubique in cadavera paſſim jacentia ſaevientibus, peſte denique, quae haec omnia conſequi ſolet, diu vexati eſſent populares, inde a Suecis, inde a Polonis indignum in modum lacerati; affectu nunc in illam, nunc in hanc partem propendente; ultimum ſeu neceſſitatis, ſive deſperationis telum in eos intortum, expulſis ubique Proteſtantium paſtoribus, templis deſtructis, et in religionis profeſſione adempta libertate: quae res eorum animos a Polonis majorem partem alienavit. Hinc Sueco majus, quam a propriis opibus, in Livonia robur, qui [a] Parnoviam, Solenem, Ubervalenen, Leiſſam non intermiſſo victoriae curſu cepit, et ad [b] Felinum tandem, auctis cum ſucceſſu animis, locum inexpugnabilem creditum, caſtra poſuit, quod Hungarorum praeſidio tenebatur, et tandem poſt aliquot certamina deditum fuit. Diverſa parte [c] Ferensbachius cum CIↃ IↃ circiter Livonis, et IↃ Polonis excurrens variis certaminibus Carolinos laceſſebat, pleriſque ex iis occiſis. Necnon aſtu a Polonis graſſatum. Carolum Caroli principis naturalem filium, adoleſcens quidam transfugam ſe fingens, et indignum in modum a Ferensbachio habitum, adit, et [d] Karkuſium capi facilem oſtendit, locum omni commeatu abundantem, et in quo Ferensbachius pretioſa ſua omnia congeſſerat. Carolus nothus eo a patre cum IↃ delectis mittitur, qui ducem viae transfugam ſecutus, per impedita ſylvis loca deducitur; inde proditor cum jam in propinquo eſſet, admiſſo equo procurrit, quaſi ſignum conſciis daturus, et Ferensbachio monito a circumpoſitis inſidiis circumfuſus Carolus cum ſuis caeditur. Carolus pater ultione ardens, locum continuo corona cum totis copiis cingit. Suecі e Finlandia evocati a Sigiſmundo rege loco impoſiti fuerant, qui ſtrenue admodum rem geſſerunt, et repulſo ſemel atque iterum Carolo, ad extremum deditionem fecere honeſtis conditionibus; quippe ſignis explicatis a victore in tutum deducti. Ingens omnium rerum copia in oppido reperta, et Ferensbachii praecipuae opes, quas ille, percontantibus cur non in locum tutiorem veniente Carolo aſportaſſet; jactabunde reſpondit, id conſilio feciſſe, ut Carolus vel victoria ſua cognoſceret, cum homine nihili ſibi rem non eſſe: is tamen qui penes ſe tantum bis mille armatos habebat, cum Sueco victore, qui XX armatorum CIↃ exercitum ſecum trahebat, quid amplius agere poterat, quam velitaribus proeliis homines plus numero, quam virtute militari valenteis laceſſere? Quod ille ſtrenue fecit, donec Chriſtophorus [e] Ratzivilius Lithuaniae praeſes Vilna tandem in provinciam cum regiis copiis venit, unde aequata quaſi fortuna concurrentibus utrinque hinc Polonis, hinc Suecis et Germanis admiſtis, nullo non genere in miſeros Livonos crudelitatis ſaevitum. Horrorem incutiunt, quae de licentia militari memorant, virgines paſſim impune ſtupratae in parentum etiam conſpectu, et mulieres, coram maritis ad palum alligatis aut ſubſtratis, itidem violatae. Dum direptionibus occupatur miles, [f] Lappis ſupervenientibus juxta [g] Syſdegallam ingens clades accepta, et CIↃ CC ſumma ipſorum ignavia trucidati, ad ſpectaculum ſedentibus Matthia [h] Debimskio, Ludovico [i] Veiero, Leone [k] Sapiha, Kryskewitio, aliis, cum ipſo Ferensbachio. Inde ad [l] Wendam promota caſtra cum VII armatorum CIↃ, ubi terrore injecto eum [1] Sueci ſe voti compotes crederent, pedite hoſtili incumbente ducibus Gul. [m] Spigelio, et Othone [n] Firtingo averſi ſunt, et glacie, dum ſe per flumen recipiunt, diſſiliente plerique miſerabili caſu merſi. Quo facto Poloni in Lithuaniam proximam ſe recepere, Kokenhauſeno in itinere

INTERPR. [a] *Pernau, Solen, Oberpalen, & Leiſs.* [b] *Felin.* [c] *Farensbach.* [d] *Karkus.* [e] *de Ratzevil.* [f] *Lappons.* [g] *Syſdgail.* [h] *Debinski.* [i] *Wierzeicki.* [k] *Sapieha, & Kryskewitz.* [l] *Wenden.* [m] *Spigel.* [n] *Fitting.*

NOT. [1] *forſan* Poloni.

itinere crudeliter direpto, et [1] Debimskium ad Succorum vim expositum destituerunt, qui ad arcem suam [a] Pobotgam se contulit, in qua paulo post ab omnibus desertus, Ferensbachio ipso captus est. Digressis Polonis Decembri mense Sueci ad [b] Torpatum omnem vim vertunt, secundum [c] Revaliam et Rigam, tota Livonia urbem opulentissimam, quae praesidio tenebatur, ducibus Georgio [d] Skemringio, Henrico [e] Stammelo, et Hermanno [f] Wrangelo; qui post aliquot eruptiones et oppugnationes, cum nulla auxilii spes esset, deditionem cogente multitudine fecere, ipsi capti, civitate a direptione servata; non item arx, quae militi in praedam concessa est. Sex mensium spatio, hoc est, a Quintili usque ad anni CIↃ IↃ CI Februarium tota fere Livonia sub Caroli imperium concessit, non tam suorum virtute, quam Polonorum dominandi impotentia et ignavia; solis ad Duinam oppidis et arcibus exceptis, [g] Duna-munda, Riga, Kokenhausena, [2] Schuaneburga, et aliis in Mosico limite positis. Inde ad Rigenseis a Carolo datae literae, quibus eos ad deditionem hortabatur; a quibus hoc responsum, quando Carolus totius Livoniae potens esset, se quod sui officii esset facturos. In [h] Semigalliam postea transmisso Duina deductae copiae, quae Rigensibus magna damna intulerunt, incendio tamen abstinuerunt. [i] Tridena capta, inde [k] Resitrum ducitur, quod a Matthia [l] Karkosikio tenebatur cum CC Heiducis, qui ad resistendum impar Starebergum [3] Aaroktevii in vicinia praefectum per literas invitat ad expeditionem contra Germanos imparatos suscipiendam, quibus oppressis, et praeda potiti, ipsi conjunctis copiis e provincia exirent. Quod adversatus Starebergus, Germanos monet, ut sibi caverent, qui assumptis secum rusticis in Karkosikium vim faciunt, et capto Resitto, eum cum uxore et liberis immaniter trucidant, et locum Carolo tradunt. Hoc successu ad Kokenhausum exeunte Martio castra posita, cui [m] Kouszowechius praeerat, qui sacramento secum Stanislaum [n] Ruboskytiskium expertae virtutis militem, [o] Staurotam, Czyganskium, Bialossonum Roxolanum, insuper oppidanos, qui arma ferre poterant, ad unum omneis adegit extrema quaeque passuros, antequam in deditionem consentirent. XI Kal. April. oppugnatio totis viribus a Carolo facta, in eoque certamine scloppeti ictu ipse [p] Kniaszum Polenbiskium transverberavit. Postridie altera oppugnatione urbs capta, Polonis in arcem se recipientibus, et tormentis, quae in potestate habere cupiebat Carolus, in fossam praecipitatis. Missus tubicen, qui deditionem imperaret, ictibus scloppetorum pro responso sternitur. Interea in limite, qui Lithuaniam tangit, Poloni Livonia digressi cuncta vastabant, et metu Succorum Curlandia tota diffugiebant omnes, cum Sieinskius e nobilitate provinciali homo primarius ex Polonis fugitivis ad IↃC relegit, et cum CC equitibus ad [q] Biersenem in limite positum oppidum VII a Kokenhauseno milliaribus consedit, Succos venienteis excepturus. Et jam Sueci a Carolo missi in Lithuaniam descendebant, quos Sieinskius cum CCCC irrumpenteis sistit, et post leve certamen ex juvene a Cosacis capto cognoscit, Carolum ad Kokenhausenam arcem cum XVI bellatorum CIↃ adhuc sedere, qua capta cum sex millibus in Lithuaniam venturum: quod ubi inter Polonos disseminatum fuit, parum absuit quin illi oppidum desererent,

INTERPR. [a] *Pobotge en Livonie.* [b] *Derpt.* [c] *Revel, & Riga.* [d] *Skemring.* [e] *Stammel.* [f] *Wrangel.* [g] *Dunemund, Riga, Kockenhausen, & Schwanebourg.* [h] *Semigall.* [i] *Treiden.* [k] *Rositten.* [l] *Karkofzki.* [m] *Kouszmoweki.* [n] *Rubeszzijrzki.* [o] *Staurota, Czziganski, & Bialosson Russe.* [p] *Kniasz Polibinski.* [q] *Biersen.*

NOT. [1] Debimskium ad Succorum vim expositum, &c. *Hic aliquid erroris latet.* Put.

NOT. [2] la relation MS. d'où ce lieu est pris, marque qu'il faut escrire Ronebourg. *Put.*

NOT. [3] *Lege* Ludseni. La relation met Starbergh, capitaine de Ludsen; & ce lieu est sur la carte prés de Rositten. *Put.*

deſererent, et ſe ad interiora reciperent; vixque virtute Sicinskii a tam dedecoroſa fuga prohibiti ſunt. Interea ſemel atque iterum arcem oppugnatione tentat eodem die Carolus intra ſex horas, et toties repulſus cum cuneis agere vellet, a Livonis diſſuaſum eſt, locum adeo munitum deſtrui non debere clamitantibus. Itaque tertio poſt acrem verberationem impetus ad arcem factus, quem ſtrenue obſeſſi ſuſtinuere, Petro [a] Stolpo primario tribuno ad Caroli latus occiſo. Tandem remittente frigore et glacie ſoluta Carolus ab obſidione diſcedit, relicto in oppido valido praeſidio, cui Chriſtophorus [b] Scheneminus praeerat, et diſtributis per alia praeſidia copiis, quibuſdam etiam dimiſſis; quod Johannes [c] Tichenhauſenus aſſeveraret nullas Polonorum copias ante Jacobi feſtum, hoc eſt, VIII Kal. Sextil. Livoniam ingreſſuras, et ſi quae intra illud ſpatium advenirent, ſe parem eſſe ad eas ingreſſu prohibendas. Illac tamen ineunte Maio comparuere, et temerariae credulitatis ſuae poenas abunde Succi luerunt. Ipſe [d] Torpatum ſe contulit, quo cum Anglici legati exſpectabant. Interea Sicinskium de auxiliis in Kokenhauſena arce obſeſſi ſollicitabant, qui cum preces eorum aliquandiu eluſiſſet, tandem periculum veritus aſſumptis ſecum IƆCCC equitibus ad [e] Memmelum amnem, qui [f] Semigalliam a Lithuania dividit, aquis paſſim extra alveum ſeſe effundentibus appulit, reſiſtantibus initio ſuis, quod nulla navigia parata viderent, quos ut exemplo confirmaret, ipſe ſicut erat armatus, in amnem primus ingreditur, et natatu tranat, ac pudore ſuos in ulteriorem ripam citra magnum damnum ducit; infenſus ille ex privata injuria Friderico [g] Curlandiae duci, nullo injuriae genere temperavit, laxato militi laſcivienti fraeno. Caede et flammis in popularcis et Germanos aeque ſaevitum; ad terrorem X aut XII ex hoſtibus captos, dum pabulatum proficiſcerentur, Sicinskius ſariſſis vivos ſumma immanitate tranſfixit, et erectis ſariſſis ad ſpectaculum ex adverſo munitionis Berkerhauſenae ſtatuit, qui plures horas in illo cruciatu ſuperfuere: inde inferius, quod Duina plus juſto intumuiſſet, deſtructis aliquot caſulis ligneis, pontem ſternit: quod ex provinciali nobilitate, cum quidam impedire fruſtra tentaſſet, quod ſupererat, per ruſticum ex ſuis Succos, qui Kokenhauſeni oppidum tenebant, de adventu Sicinskii certiorem facit. Verum ille inſigni perfidia indicium ad Polonos perfert, et acceptis aliquot ſtipatoribus dominum ſuum, qui literas dederat, captum Polonis tradit, qui tortus a carnifice cum nihil fateretur, familiari inter eos ſupplicio ſariſſis transfixus fuit. Sicinskius inde pergit exeunte Aprili, et primum ad Kokenhauſenam arcem obſeſſis, qui aquae penuria inter alia laborabant, auxiliareis duxit, ſpemque fecit melioris conditionis, ſi in fide et conſtantia perſeverarent. Sub id et Joannes Tichenhauſenus, qui Polonos ante Quintilem minime venturos affirmabat, et Georgius [h] Reſemus cum commeatum praeſidio in urbe ſummis anguſtiis laboranti conveherent, et compotationi pro more indulgentes iter minime accelerarent, Sicinskio praeter ſpem ad [i] Stokmaſhoffen vicum ſupervenientе caeſi ſunt, et in fugam verſi, amiſſo commeatu et impedimentis. Id ut Succis in urbe animos ademit, ita obſeſſos in arce confirmavit, qui mutata rerum facie non jam obſideri, ſed urbem obſidere ſibi videbantur. Nam ad famam rei proſpere geſtae multi ex Lithuania vicina ſe ad Sicinskium agglomerabant, et Ratzivilius celebratis filii nuptiis, quam ob cauſam domum redierat, delectus provinciae habuerat, et VI CIƆ ſub ſignis habere dicebatur. Jamque copiae univerſae convenerant, quae cum vix XV CIƆ numerum explerent, adductis caculis et inutili comitatu ſpeciem centum millium bellatorum praebebant. Tum accerſiti Riga CCC circiter Germani et tormenta, et

INTERPR. [a] *le capitaine Stolp.* [b] *Schnenen.* [c] *Tiefenhauſen.* [d] *Derpt.* [e] *le Memel.* [f] *Semigalle.* [g] *Courland.* [h] *de Reſem.* [i] *Stokmaſhoffe.*

XIV Kal. Jun. urbs obsessa. Praefectus praesidio nihil a vi metuebat, ultro aperto muro, ut Polonos ad oppugnationem prolectaret, vallo intus ducto et artificiosis ignibus instructus ad vim sustinendam; sed a viatico laborabat, carnibus consumptis, et coriis, catis, et canibus victitante milite: quo cognito Carolus nothus qui de casu Tiehenhauseni etiam resciverat, suis subvenire statuit, et quamvis periculosa via commeatum Duinae imponit, et dispositis in silva subjecta insidiis ipse cum CCC delectis primum agmen ducit, contra quem missus [a] Liskovitsius cum CCCC, qui cedentem sensim insecutus in insidias postremo praecipitavit, et undique circumfusus ad unum cum suis caesus est; tantum [b] Simaskovius tribunus in manus Succorum incidit. Confestim eo a Ratzivillio missus Sicinskius cum CIↃ delectis, qui damnum acceptum sarciret, et hostem victoria exultantem persequeretur, quem ille a rustico edoctus ad Oellen vicum, jam mensis opipare paratis, genio indulgentem cum suis invenit; qui tamen quamvis necopinato casu, nihil territi arma subito expediunt et strenue rem gerunt, et in iis Germani praecipue, haud dubia victoria, nisi Carolus pejora veritus suos deseruisset, qui ad arcem loci receptum habuit. In eo conflictu ex Carolinis Fabianus Tiehenhausenus perspectae virtutis veteranus dux lanceae Polonicae ictu transverberatus periit, et Joannes Sassewegenus et XX circiter Germani in vestigio; ex Lithuanis et Polonis plus CCC occubuerunt, et multi ex vulneribus postea obierunt, victoria tamen penes ipsos manente, et Succorum impedimentis. Carolus interea noctu arce evaserat. Itaque sine mora Sicinskius in praedas effunditur, et caede ac flammis omnia circum vastat, foeminis etiam in arce vicina, in qua se a bello tutas fore sperabant, incendio crudeliter absumptis. Captae et terrore sui sparso aliquot circum arces, ac municipia crudeliter direpta. Inde in castra rediit. Id maxime Succos alienavit, qui, victoria dubia, Polonos ac Lithuanos tam infestos experti, post plenam victoriam impotenteis dominos fore rati, ex animo detestabantur. Carolus, vitato periculo, pugnaturus denuo CIↃ assumptis peditibus, et CIↃ IↃ equitibus Succos passim tumultuanteis excipit, et cum iis ad Kokenhausenum laborantibus subvenire constituit, et pridie Eid. Junias milliari ab urbe consedit, carris undique dispositis pro vallo. Postridie cum C Germani equites in Polonos excurrissent, post aliquod certamen exercitus utrinque castris educti sub horam septimam matutinam: primam aciem Succorum ducebat [c] Brangelus cum iis quos [d] Torpato adduxerat, quem sequebatur Georgius [e] Kindenerus Rosenbergius cum [f] Parnovianis et Wendensibus. In Polonica Janus [g] Ratzivillius Christophori filius primus stabat, cum patrueli Georgio Ratzivillio cum vexillo nigro [h] Vaivodae Trotzkeni. Praecipua in eo proelio Germanorum virtus fuit, qui Lithuanos in fugam versos ad tria milliaria persecuti sunt, tormentis etiam captis, quorum partem clavis confixere. E regione Succorum peditum stabat Sicinskius, et quanquam scloppetariorum majorum ictibus infestatus nunquam se loco movit. Carolus Koskevitzius inclinatos suos cernens, admisso equo eos sistit, et ipse primus in Livonos incumbit, qui fortiter impetum sustinuere, et ita res gerebatur, ut plures Poloni quam Germani caderent. Carolus nothus equitatum ducebat, a cujus virtute successus pendebat, qui numero hostium territus, nec suorum animis fidens de receptu citius cogitare coepit, et recedendo victoriam hosti tradidit. Germani ad pugnam obfirmati, et Sueci pedites, qui, recedente equitatu, nullam, nisi in propria virtute saluti reliquam viam videbant, fortiter pugnando victoriam Ratzivillio

INTERPR. [a] *Liskowitz.* [b] *le Ritmaistre au colonel Simaskove.* [c] *Brangel.* [d] *Derpt.* [e] *Kindener de Rosenberg.* [f] *ceux de Pernaw & Wenden.* [g] *de Radzivil.* [h] *Vaivode de Trotzkau.*

CIↃ IↃ CII. HENRICUS IV. Ratzivillio cruentam fecere. A septima matutina ad pomeridianam alteram proelium partatum, in quo Sueci et Germani, cum nihil ad summam constantiam in vestigio pugnantes reliqui fecissent, ad bis mille caesi sunt; pauci capti, et in iis Georgius Kindenerus Rosembergius, Thomas [a] Borkus, Gulielmus [b] Wigandus, Franciscus [c] Varda, et famosae virtutis dux Hermannus Wrangelus, [d] Tiesenhausenus; ex Curlandis aliquot, plures ex Lithuanis et Polonis desiderati. Christophorus Ratzivillius campo potitus mox ad obsessos mittit, et deditionem imperat, quam, post longam altercationem postremo vitam salvam pacti, fecere. In templum cum se recepissent, Poloni ingressi in inermeis irruunt, quos, odio efferati, cum trucidaturi essent, Ratzivillius per posticum emittit, et inde per portam Flumentanam homines miseri et foeminae cum pueris se ejecere, ferro vitato a Duina absorpti. Id prout varie adfecti erant animi, aliter atque aliter acceptum, quibusdam divinae contra injustos invasores ultioni casum tribuentibus, multis ad incendendum contra Lithuanos et Polonos Livonorum odium, ne se deinceps eorum imperio vellent subjicere. Post tot successus lustrato exercitu Ratzivillius cum VI circiter CIↃ Wendam proficiscitur, captis in itinere aliquot municipiis, quae Sueci deseruerant: [e] Capellus, qui locum tenebat, impar viribus victori deditionem facit, fide accepta, quae illi servata est. Et ipse cum CCC, a totidem Moscis, qui Ratzivillio militabant, quoniam Polonis minus fidebatur, in tutum deducitur. Inde Sicinskius ad loca circumposita in potestatem redigenda missus, arcem, quae Kindeneri captivi erat, suppositis domini literis, dum colloquitur, intercipit, et praesidiarios ad unum trucidat; rusticis ut illo sua bona asportarent, invitatis, quae ille postea diripuit, et incensa arce in castra rediit. Restabat [f] [1] Runkburgum, quod quo minus obsideretur, in itinere arx Hocrossena obstabat, quae a Germanis tenebatur. Eo Poloni et Tatari missi, qui cuncta horribili clamore miscentes ignem in inferiorem curtem casis ligneis structam immittunt, quo accenso in vicinam silvam se recipiunt, rati, quod et accidit, abeunte hoste Germanos asportata supellectile pretiosa locum deserturos. Itaque in eos discedenteis necopinato invehuntur, et praeda potiti, foeminas in arce gravidas cum pueris relictas inumaniter mactant. Cum nihil amplius a tergo obstaret, Ratzivillius acceptis a Friderico Curlandiae duce CC equitibus Runkburgi praesidiariis misso tubicine deditionem imperat, qui eum cum superbo responso dimiserunt. Post XL dierum irritam obsidionem, re inter Ratzivillium, [g] Chodkowitsium, et ipsum Curlandiae ducem per jurgia extracta, cum Sicinskius occasionem ipsi incommodandi per illa captaret, ad extremum certo constitit, Carolum cum novis viribus in Livoniam descendere, eaque in re, sicuti ante Sueci, decepti sunt Lithuani, qui nihil tale metuentes secure agebant. Missus tandem Sicinskius, qui de rebus hostium cognosceret, quo statim reverso trepidatum totis castris, tantoque tumultu discessum est, ut fugientibus propiores, quam pugnaturis Poloni viderentur. Magna strages edita, recenti tot caedium sensu; et major praeda parta, quam amissa fuerat; receptaque fere oppida, quae a Lithuanis capta fuerant.

XI. JOANNES Nassovius Joannis filius, conjuge elata multorum liberorum parente, domestico dolori solatium quaerens, ad Carolum dum [h] Parnoviae esset, Quintili proximo venerat, et literas a Palatino Septemviro attulerat. Rogatus, ut huic militiae nomen daret, oblata secundum ipsum summa praefectura, initio se excusavit:

INTERPR. [a] *Borck.* [b] *Weigandt.* [c] *de Warda.* [d] *Tiesenhausen.* [e] *Cappel.* [f] *Roneburg.* [g] *Chodkowitz.* [h] *Pernaw.*

NOT. [1] *Runkburgum.* Ce nom est ecrit diversement, Roneburg & Runkburg. Sur la carte il n'y a marqué que Roneburg, & faut ainsi mettre. *Put.*

excusavit: cum urgeretur, quanquam videret res in castris Carolinis valde confusas, et tumultu potius, quam judicio fieri omnia, magnamque pecuniae et rerum ad bellum necessariarum penuriam esse, tamen ne periculo territus militiam detrectare videretur, cum minus honestum duceret, post tam longum et laboriosum iter nullo operae pretio inde discedere; ad haec in Suecô milite, si ad disciplinam inter Batavos usurpari solitam, quam ipse sub Mauritio patrueli didicerat, formaretur, non vulgarem virtutem animadverteret, quippe qui frigoris et inediae patiens et ductorum imperiis audiens, neque mulicularum greges secum traheret; ad extremum se precibus vinci passus est, et summam armorum praefecturam hac lege accepit, si Carolus ob incerta belli et Suecicas res minus constitutas domum redire cogeretur, et inde Livonico bello necessaria summitteret: nam inter belli peritos vel ex recenti principum Germaniae [a] Resensi expeditione constare, minime consultum esse, ut duo pluresve castris praesint. Additae et conditiones, ut x peditum CIↃ, v millia equitum, in queis et extranei admitterentur, cum xv majoribus et totidem campestribus tormentis, bellicoque omni apparatu, pecunia et commeatu traderentur: arma insuper militi praeberentur, et disciplina, de qua dictum, institueretur. Praeterea Nassovio jus esset, munia majora in exercitu, ut quaestoris, curatoris, tormentorum praefecti, metatoris, fabrorum praefecti, architecti, praefecti vigilum, item impedimentorum ex senatus bellici sententia constituere. Conditionibus perscriptis aegre assentiri visus Carolus, qui tamen ad eas pro cumulo addidit, ut in annum operam suam addiceret, et fructus annuos episcopatus [b] Torpatensis, qui xxx talerorum CIↃ excedere dicebantur, pro honorario acciperet: quod ille recusavit, et in treis tantum menseis operam addixit, pacto sibi ad sumptus sustinendos menstruo stipendio. Sub id VIII CIↃ auxiliarium in castra venere. Parnovia Carolus cum Nassovio discedens ad ea venit, et publica ceremonia Nassovium summum exercitus imperatorem dixit, addito elogio, tanquam affinem suum, a multis annorum centuriis praenobili familia, quae et Caesares imperio dedit, natum, et rei bellicae expertum. Nassovius secundum haec aciem instruere, et militem exercere curae habuit, et Carolo auctor fuit, ut quanquam Rigae obsidio avertendo hosti instituta esset, tamen cum satis numerosum peditem haberet, non esse negligendum [c] Runkburgi obsessorum periculum; monuit Carolum interea majora tormenta Rigam praemitterentur, in ancoris ad omneis occasiones praesto futura, ne si adverso vento navigatio retardaretur, inutiliter tempus terendum, et cum dedecore et damno solvenda esset obsidio. Quod et evenit. Ad [d] Lenselium deinde mutata castra, nuncio allato regios Runkburgi soluta obsidione, Suecico exercitui occurrere constituisse, habito consilio decretum, ut obviam venientibus iretur. Nulla interim de commeatus subvectione, frustra instante Nassovio, cura, cum Carolus natura praeceps, et inordinatae licentiae assuetus, Nassovii monita cum stomacho eluderet; non eam esse in Livonia, quae in Belgio militiae rationem dictitans, militem quemque sibi de viatico prospicere debere, et jam maturescere fruges, quamvis intempestivis imbribus retardatas. Ad Lenselium cum industrii metatores deessent, Nassovius ipse loca designare, et regiones singulis assignare curae habuit. Castra ad mare posita erant, ubi et equitatus collocatur. Retro ex altera parte erecta erant, ubi positi pedites. Planities subjacebat, ad quam hosti aditus patebat. Ibi vetus fossa erat ad mare usque olim ducta, et aliquot peditum signa cum xx campestribus machinis collocantur. In ipsis castris spatio relicto, in quod miles conveniret, et venientem hostem exciperet, carris, qui arma

INTERPR. [a] *de Rees.* [b] *de Derpt.* [c] *Roneburg.* [d] *Lemsel.*

CIↃ IↃ CII. HENRICUS IV. arma subvehebant, undique cincto. Hunc ordinem cum miraretur Carolus, et tanquam summopere placentem pictura exprimendum curasset, mox seu livore, sive impatientia invertit, et stationarios magno errore per ericeta distribuit, adempto invicem prospectu, cum regii tantum diei itinere abessent. Quod ad injuriam suam factum Nassovius dissimulavit, ne contentione tumultum in castris tam vicino hoste excitaret. Vetitus tamen, ne idem sibi quod [a] Wendae nuper alternantibus ducum imperiis accideret, moniro frustra in arcano Carolo; proficisci certum, servatis ordinibus secutus est. Carolus nothus equitatum Suecicum et Finlandicum ducebat; Mauritius [b] Vrangelus Livonus virtutis expertae dux summi castrorum praefecti munere fungebatur, et mille Germanos equites penes se habebat. Joannes Bengelsonus, qui complures annos in Gallia meruerat, praeerat peditatui. Nassovius CIↃ equites et CL pedites Germanos stipatores habebat. Carolus praeter has copias in comitatu habebat Suecorum equitum II vexilla, et IↃ pedites scloppetarios, idoneas ad rem faciendam vires, nisi morositas innata, et aversus a disciplina ejus animus obstitisset. Inter incedendum [c] Clenina et Ropea arces a regiis deduntur: cognitumque eos praesidium ad flumen positum juxta Wendam abduxisse, dum pergunt, III campestreis machinas in via relictas reperiunt, indicium fugae. Nassovius cum equitatu sine mora noctu hostem insequendum censebat, abnuit Carolus, nisi copiis universis traductis; ita noctis illius et diei posteri, dum pons struitur, jactura facta, et amissa rei gerendae occasio. Wenda praemissis a Carolo duabus equitum turmis deditionem fecit. Traductis copiis ad [d] Niddam in hostium conspectum ventum. Nihil prae festinatione actum, corruptis regiorum transitu viis, et commeatu deficiente: Nassovius, qui primam aciem ducebat, audito ingenti fragore, hostem in propinquo esse conjectans, recedentem insecutus ad [e] Novam-molam arcem II colubrinas, et aliquot levia tormenta extorsit; cognovitque pulverem tormentarium ab eo incensum, fragorem illum excitasse: ad [f] Rotenpisium pergendo confligitur cum CCC equitibus servato egregie ordine recedentibus, CC currus tentoriis onusti in praedam concessere: C Poloni in conflictu oppetiere. Tandem altero a Riga milliari substitit Nassovius, dum Carolus cum toto exercitu adveniret: recedentibus Lithuanis IↃ currus capti, de quibus dum inter equites et pedites, qui partem in iis sibi vindicabant, disceptatur, equitatus currus omnes direpti sunt; et absque illa praeda fuisset, multi fame perire necesse habuissent. Rigam ex occasione premendam censebat Nassovius, et regium equitatum, qui sub moenia stationes habebat, trans Duinam pellendum. Aliter visum Carolo, qui prius Novam-molam profectus, in eaque triduum commoratus de Dunemunda obsidenda consultavit. Interea Ferensbachius IↃC Germanos et totidem Belgas secum adduxerat Rigam, et excitata in suburbio munitione ac fossa egregie firmata, IↃC praesidium in urbe cum XV machinis campestribus reliquerat. Cum de Dunemunda obsidenda non placuisset consilium, ad Rigam posita castra III Kal. Sept. sub medium noctem. Re tamen cognita suburbicariae domus ab obsessis incensae. Munitio a Ferensbachio structa primo impetu capta, et cervis fixis denuo firmata. CC caesi in ea Poloni, ceteri intra urbem accepti sunt, non sine Carolinorum praedae et compotationi intentorum damno, quorum plerique tormentorum ex urbe displosorum ictibus discerpti sunt: dum Sueci in aciem instructi starent, cum Lithuanico equitatu confligere certi, cum non comparerent regii, machinae loci [1] defensioni paratae a Suecis adducuntur. Ratzivillius inde, dum rex adveniret, trans Duinam se recepit, et per ditionem Gulielmi Platenbergi copias distribuit, sicuti et Stanislaus [g] Zoltkerkius

INTERPR. [a] *Wenden.* [b] *Wrangel.* [c] *Clenin, & Rop.* [d] *Niddan* al. *Nittau r.* [e] *Neumul* al. *Nymolens.* [f] *Redenpis.*

NOT. [1] *forsan* oppugnationi.

[a] Zoltkerkius, qui delectos CC equites nuper in castra adduxerat. Commeatus penuria castra subinde mutata. Tandem ad fossam molariam juxta mare transitum, milliare a Riga distantem, et quadrantem milliaris a Dunemunda. Inter cumulos arenarios anguste versabatur miles, et longe pabulatio erat petenda. Munitio juxta urbem a Nassovio noctu structa, in quam custodes, qui per vices inducebantur, sub jactum tormentorum e navibus regiis displosorum [1] Incidebant. Inter haec pluviis ingruentibus et frigore post imbrem jam saeviente infesta in castris omnia, commeatu XX diebus tardius advecto; et mox de adventu regis nuncio allato, cum commeatus praecipiti hyeme commode subvehi non posset, per tumultum soluta obsidio XV Kal. Sept. et Heiduci, qui in Caroli castris erant, arrepto navigio ad hostem transfugerunt, indices famis et pestis, quae inter Suecos inedia et nuditate super haec exhaustos saeviebat. Rex tandem VII Eid. Sept. Seelburgum in Curlandica ditione venit cum Joanne Zamoscio Polonicorum exercituum imperatore, et pontem ex navigiis in eo construendum per otium curavit, dum reliquae copiae convenirent; a quibus nullo injuriae genere, sive in domos et in bona, sive in homines ipsos temperatum, stupratis passim virginibus, et mulieribus, in conspectu virorum palis alligatorum, ut antea violatis, quasi quod exemplo fieret, id consuetudine liceret. In Germanos praecipue saevitum, quos proditores manifestos, et meretriciam prosapiam vulgo appellabant, iisque ex habitu solo, qui pro crimine erat, convictis, nares, auriculae probroso vulnere praecidebantur. Inventa et nova supplicia ac cruciatus, quibus miseri homines huc illuc vagi impatientia doloris ad confessionem adigerentur, et latebras, in quibus pretiosa sua abdiderant, indicare cogerentur. Neque plus amicis quam hosti parcitum. XVI Curlandicae ditionis praefecturae penitus vastatae et ad solitudinem redactae. X bellatorum CIↃ omnino in regiis castris erant, quibus recensitis, et Duina transmisso rex ad [b] Kokenhausenam consedit.

XII. ET inde Jo. Zamoscii et Stanislai [c] Zoltkewiskii Castellani Leopoliensis, et campestrium copiarum praefecti, aliorumque belli ducum, ac militum tam Polonorum, quam Lithuanorum nomine, non autem regis, luculentum scriptum ad Carolum Sudermaniae ducem, ceterosque ejus sectae adjutores IX Kal. Oct. mittitur, in hanc sententiam: Quanquam nullum nobis sit rationis, aut ullius juris vobiscum commercium, quandoquidem jura gentium violastis, nec ulla injuria lacessiti, nec denunciato bello, contra regiam majestatem regni Poloniae, magnique principatus Lithuaniae arma sumpsistis, Livoniam provinciam, Polonorum Lithuanorumque multo sanguine, partam, et pacifice tot annorum spatio possessam invasistis, eamque, cum nihil hostile a vobis expectaretur, injuria occupatis, vobisque vindicatis; tamen nos nostri officii putavisse ad vos scribere, gentium jus et perpetuam consuetudinem reipublicae Poloniae et magni principatus Lithuaniae secutos, quae jam inde ab initio apud majores nostros talis fuit, ut neminem unquam bello injusto lacesserent, illatum omni conatu viribusque propulsarent. Quod cum ita sit, praesentibus literis nostris denunciamus vobis, nos ad hanc tantam injuriam cum tanto contemptu et contumelia regiae majestatis et nominis Polonici et Lithuanici conjunctam cum exercitu venire persequendam, optimo maximo et justi belli praestantissimo fautore Deo fretos. Quocirca si viri militares, non praedones, neque fugitivi estis, si aequam vos habere causam existimatis, propter quam adeo inspetatum bellum, vel potius latrocinium conflastis, perque juris Polonici, magnique principatus Lithuaniae provincias grassamini, vocamus vos ad manum conserendam: expedite arma; in locum proelii

INTERPR. [a] *Zoltkerski.* [b] *Kockenhausen.* [c] *Zolkiewski Castelan de Leopol de Russie*, vulgo *Luwow*; Germ. *Lemberg.*

NOT. [1] *rectius forsan* incedebant.

CIↃ IↃ CII. HENRICUS IV. proelii adeste; aciem, non piratica latibula, ullamve fugam cogitate; facessat fugae praesidium. Ferro experiamini. Justitiae ratio a serenissima regia majestate Poloniae et Lithuaniae, an a vestris stet partibus, sapientissimus idemque justissimus Deus judex dijudicabit. Differt quidem ille poenam; sed, Carole, tua perfidia, impietas et patricidium notum est omnibus; tu patruus fratris regis et domini tui filium, tu subditus domum tuam nefarie circumvenisti: tu vicinos nulla accepta injuria laedis. Nos certe in tanta injuria vindicanda neque serenissimae regiae majestati domino nostro colendissimo, neque reipublicae et patriae dextris nostris deerimus. His literis acceptis Carolus homo iracundus, quod Sigismundus eas subsignare per contemptum neglexisset, ultra modum commotus est; et cum ad eas utcunque respondisset, postremo ut contemptus injuriam contra [a] Zamoscium scripto ulcisceretur, sequentia verba literis suis inseruit: Non es mihi par; si esses par, non armis te, sed fuste depexum et unctum darem. Scriba es, cum scribis verbis certa. Zamoscius his acceptis non minus excanduit, et protinus regis permissu ad eas hoc responsum prolixius exaravit: Audiebam te hominem cerebrosum, et intemperantis linguae ac vitae esse: ingenii tamen aliquid in te inesse putabam: sed ostendisti illud verum esse, quod de te, vel tui intimi sentiunt, totum te effraenem, impetu animi ferri, non judicio regi. Scripsisti ad me schedam, qua mirari te dicis me tibi duellum offerre; cum sim tibi impar genere et dignitate; tuque regio sis genere: et si tibi par essem, te non aliis armis quam fuste mecum decertaturum. Sudericae et hoc est prudentiae, cum regio genere superbias, non militarium hominum, sed bajulorum more certamen proponere. Quasi vero desint fustes in Polonia, et valentes lictores, qui iis caesos palis majoris, quam baculus, magnitudinis et proceritatis suffigant, eos praesertim qui se perduellione foedarunt. Et si non sint proditores in Polonia per Dei gratiam, in Sudermaniae aula quaerendi sunt. Jam vero quod scribis de genere, eo par sum omnibus nobilibus, vel ex quibus reges creati sunt, et ita honestissime natus; ut quivis regum honestissime. Titulos ducum non appetivi, nec oblatos accepi; contentus sum nobilitatis Polonicae libertate. Tibi sordet nobilitas. Carolus v augustissimae memoriae et summi animi Imperator, cum aliquid affirmaret, id fide nobilis viri se affirmare aiebat. In te hoc solum quod respiciam, habeo, quod eadem familia cum serenissimo rege meo natus sis. Quo si tu careres, aliter tecum ageretur. Cetera tuo ingenio, tuisque moribus digna flocci facio. Dicis, me scribam esse, nec debere arma sumere. Sum cancellarius; quod munus non impedit electores imperii, qui illud gerunt, quo minus priorem locum, quam alii electores et duces, teneant. Sum certe cancellarius in patria mea, amplissimoque regno, eo jure, eaque dignitate, quae ubivis vel maxima est. Tu fortasse cancellarii Sudermaniae modo me metiare, quo majores et excellentiores nobiles Poloni vel privati habent. Nec vero cancellarius solum, sed et generalis exercituum praefectus sum; arma gero pro patria, exercitusque duco supra xx et aliquot annos. Nomen meum notum est orbi terrarum. Actiones meae honestissimae, labores, sumptus, pericula pro republica suscepta. Tuum nomen paucis innotuisset, nisi alieni regni dominatum invasisses. Quia vero literis suis Carolus Zamoscium tanquam turbinem et seditiosi ingenii hominem insimulaverat, stomachosius ad finem additum: patriam a me turbatam quod scripseris, dico te mentiri, et quicquid aliud contumeliosum in me scripseris aut dixeris, prorsus te mentiri dico, dicamque et scribam. Eodem tempore Sigismundus rex ad Livonos ex iisdem castris scripsit, quibus eos ut deserto Carolo Sudermaniae duce ad obsequium reverterentur, regiis verbis hortabatur; missum a se Zamoscium cum exercitu,

INTERPR. [a] Zamoyski.

exercitu, ut provinciam tanto sumptu ac labore Stephani decessoris, tantoque sanguine Polono et Lithuano partam a Caroli, cui temere fidem dederant, tyrannide liberet; neque vero esse, cur fidem ei datam pluris aestiment, quam viator, qui latronibus e latebris erumpentibus et vita amictuque obvios spoliantibus se jurejurando obstringit: nullam quippe cum latronibus humano generi conjunctionem esse: proinde hoc agant, ut insigni aliquo facinore erratum suum emendent, opera sua egregie navata efficiant, ut injustus hic bellator, alienique raptor, et praedo provinciarum, aut vivus in regis manus ipsis annitentibus veniat, aut hoc ipso in loco patrati sui latrocinii et sceleris poenam monumento sepulchri sui posteris testatam faciat: ad summum curent, ne illi ad naveis, sive ad transmarinam fugam receptus pateat, quod ipsis et sub ipsum proelium et aliis occasionibus praestare sit proclive. Quod si faciant, non solum veniam paratam, sed commodorum ipsorum rationem habitum iri sibi persuadeant. Id verbo regio spondere ac promittere.

XIII. A VERBIS ad arma deventum; Ratzivillius regem cum reliquiis, quas penes se habebat, quae CCC bellatores efficiebant, ad [a] Abselam usque prosecutus, inde ut Polonis locum faceret, domum rediit, a [b] Chotkevirzio, sicuti jactabatur, ad tribunal vocatus. Qui Sigismundo in provinciam veniendi auctores fuerant, asseverantes ei confirmabant, cunctos ad primum ejus ingressum a Caroli partibus discessuros: cum se propterea minime commoverent, et ad literas regias minus commode respondetent, bellum serio gerendum decernitur, et Octobri mense castra [c] Wolmariae admoventur. XL amplius dies inutiliter consumpti, dum tormenta exspectantur. Interea Carolus nothus, qui urbem trium millium praesidio tenebat, crebris eruptionibus Polonos fatigabat: cum incertum esset, post solutam Rigae obsidionem, quo locorum Carolus pater se recepisset, sparso etiam tumore, quasi relicta Livonia in Sueciam subito transmisisset, ut motus per absentiam suam exortos componeret. Sub id Nisovii seu Cosaci gens immista [1] Tataris pellitis, ita vocatis quia pelliceos pileos cum plumis nigris gerunt, quod Lithuani reliquum fecerant, continuis excursionibus Koska duce exedebant, magno popularium damno ac gemitu: inde vastitatis a se factae pertaesi ad limitem Moscicum transierunt, ubi a Succis magnam partem caesi sunt, quod omnium rerum in Livonia penuriam et caritatem summam, ac zythi praecipue, cujus mensura ordinaria sex grossis venibat, effecit. Magna ubique solitudo, et rusticorum per silvas oberrantium desperatio, qui tandem se locis abditis munientes in Polonos ad pabulationem vagantes tanquam in hosteis ex latibulis erumpentes saeviebant. Quod in Curlandica ditione praecipue accidit, quamvis eorum princeps regia castra sequeretur. Rex ab obsidione x Kal. Dec. discessit, et Rigam septimo post die venit, et rursus inde pridie Nonas Dec. in viam se dedit, et facto per Benskam Curlandiae principis arcem itinere Vilnam venit, sub id tempus quo solemnis illa Moscica legatio ad eum venit, ut foederis nuper initi sacramentum ab eo exigeret. Ibi eventum rerum Livonicarum opperiens hyemavit, et comitia in Martium sequentem indixit. Interea Zamoscius nihil amplius cunctandum ratus III tormenta Wolmariam advehi curat, et arcem tam violenta verberatione pulsat, ut murorum quatuor crassities perforaretur. IV Eid. Dec. oppugnatio imperatur, ad quam pedites fame attenuati vix induci poterant, donec equites in pedes desiliere, et exemplo pediti ad vim faciendam praeivere.

INTERPR. [a] *Apsel.* [b] *Chodkewitz.* [c] *Wolmar.*

NOT. [1] Tataris pellitis. *Tartares pelissez*, à cause des peaux de mouton dont ils se servent au lieu de bonnets, auxquels ils attachent deux plumes noires. *Put.*

CIↃIↃCII. HENRICUS IV.

praevete. Obsessi quanquam morbis infracti initio gnaviter impetum sustinuere, ad extremum nusquam intermissa tormentorum displosione infestati sensim cessere, et ad arcem se recepere. Unde erecto pileo nigro colloquium poscitur; fide data Carolus nothus cum [a] Pontio Gardia ad Zamoscium venit, a quo praeter spem perhumane exceptus, accedentibus ad comitatem muneribus, et post pacta subscripta lautum paratum convivium. Succi praesidiarii in tutum deducti. Wolmatiae copiosa reperta annona, minus bellici apparatus. Otho Rombaskus loco cum c delectis impositus. Carolus Zamoscio receperat, loca, quae ipse praesidio tenebat, ad mandatum suum deditionem factura; quod si fecissent, ipse cum Gardia libertati [1] restituebatur. Sed contra evenit, Succis, qui Runkburgi erant, ad fidem Carolo patri servandam obfirmatis, cum dicerent, Carolum filium captivum cum libertate imperium in ipsos amisisse; itaque ipse et Gardia ad regem, qui Vilnae erat, sub custodia missi. Zamoscius [b] Torpatum cum exercitu tendit. In itinere [c] Helmetha et Ermesa arces in fidem acceptae, praesidiariis in tutum deductis. [d] Antsenen inde proficiscitur, Georgii [e] Schernknigii egregiam et peramoenam arcem, unde ad Livonos scribit, propositis capitibus, de quibus si inter eos constet, ad petitiones ipsorum benigne responsum iri. Capita erant contumeliose concepta, Carolo Sudermaniae duci nihil juris in Livoniam esse, foedus Livonicum ipsum violasse, bellum sine denunciatione Moldavorum more fecisse. Arces et loca munita, quae tuenda susceperat, turpiter deseruisse. Ipsum cum Nassovio comite interea latuisse; quae ceperit, nullo resistente cepisse. Advenientibus Polonis, summa ignavia abjectis armis cum suis aufugisse. Livonos non solum destituisse, sed probtis quotidie onerare. Miseros populareis facto ejus quotidie gravari, accusari, et in suspicionem adduci. Quae vero, si ipsi ad bonam mentem redeant, et errorem corrigere in animum inducant, a serenissimo rege et Polonis sperare possint, haec esse; tutum ac validum contra hosteis patrocinium; bonorum, quae belli tempore ablata sunt, plenam restitutionem, et magnam amplius ad illa accessionem; injuriarum oblivionem jure aequabili constituto sanciri; regem ita velle et jubere. Propositae et hae conditiones a rege [f] Revaliensibus, ut rebellionis, quam populari seditioni potius, cui magistratus ad resistendum impar fuerat, quam consilio tribuebat, oblivio sanciretur. Libertas, quae nunc est, in religione permitteretur, et usus templorum non interdiceretur. Jura, libertates et immunitates confirmarentur, onera minuerentur, commodorum fructuumque, quo uberioribus iis in posterum fruerentur, ratio iniretur, agris incultis deinceps excultis, eodem quo Rigenses jure uterentur. Extra jurisdictionem suam non evocarentur. A praefectorum jurisdictione liberi censerentur; si ab hoste peterentur, paratam a rege et a regno defensionem haberent. [g] Esthonicae et nobilitati, quae levitate potius, et terrore hostium injecto, quam mala mente peccasse arguebatur, promissa praeteritorum venia si Caroli partes desererent. Nemo ad religionem aliam profitendam, atque nunc profitetur, adigatur, neque templorum usus prohibeatur. In deferendis honoribus, magistratibus, praefecturis, indigenarum ratio habeatur; jura omnia, quibus fruuntur, denuo confirmentur; et si Esthonica nobilitas jus Polonicae nobilitatis sibi impertiri volet, ei cum statuto Jagellonico impertiatur; quod ejusmodi est, ut nemo carceri mancipetur, aut bonis exuatur, nisi jure victus. Injutiae item si quae sint abrogentur, jure provinciali suo utantur, neque extra provinciam evocentur. Verum haec quantivis justa ac speciosa, post odiorum acerbationem, et saevitiae tot inauditae exempla, praesertim cum meruceretur, quod de libertate in religionis

causa

INTERPR. [a] *Pontus de la Gardie.* [b] *Derpt.* [c] *Helmet & Ermes.* [d] *Antsen.* [e] *Schernknigs.* [f] *ceux de Revel.* [g] *de Esthen, province de Livonie.*

NOT. [1] *rectius* restitueretur.

causa promittebatur, ne minus bona fide impleretur, Livonis tanquam surdis narrabantur, qui fidem vel cum pernicie sua Carolo servate certi, a partibus discedere noluerunt: itaque post tot Lithuanorum et Zamoscii postea successus, Sueci adhuc Januario proximo exeunte in Livonia tenebant [a] Torpatum, Parnaviam, Karchsam, Ringellam, Felinum, Marghenhausenam, Schuaneburgum, Kyrenspecum, Itzellam, Marienburgum, Witensteinium, Wesenburgum, Narvam, Learam, Lodem, Habsallam, et Revaliam secundum Rigam et Torpatum urbem tota provincia pulcherrimam et opulentissimam, quarum aliquot anno, in quo versamur, jacturam fecerunt. Carolus distributis per praesidia copiis Parnaviam concesserat cum Joanne Adolfo [b] Holsatiae duce, qui v Suecorum signa adduxerat, et Parnaviae reliquerat. Commendatoque Nassovio exercitu, et tribunos militares hortatus, ut ejus dictis audientes essent, ceterum ne confligeret cum hoste, publice vetuerat; inde Revaliam se confert, et in itinere obvium habuit Fridericum ducem Luneburgicum cum literis commendatitiis a patre et fratre Christophoro. Secundum haec Nassovius Felino et Witensteinio valido praesidio firmatis, cum Reinardo Solmensi comite, qui in castra Rigensia ad Carolum venerat, Carolo notho, Joanne [c] Bengelsonio et equitatu, ac praeterea [d] Hilli et Gardiae legionibus decemque machinis campestribus [e] Wolmariam venit, Aha flumine, qui et tunc vadari poterat, inter hostilem exercitum interjecto; cujus et ignes per noctem conspici poterant. [f] Cremona et Treida duae in itinere arces incensae. Heic ad eum venit Las-Jacobsonus cum CIƆ recentibus equitibus. Inde praemissus, [g] Ropae asservatus commeatus Wolmariam, et Hillus cum sua legione [h] Novenhusium, et Marienburgum proficisci jussus; ipse quatriduo post, Wolmariam magno comitatu ingressus est; unde relicto Carolo, Gardia et [i] Lamota Gallo cum CIƆ praesidio, Novenhusium versus ad limitem tendit. Cum Cosacos in castra regia advenire cognovisset, ad eos antequam se conjungerent, opprimendos deducit, sed tumultuantibus Suecis et vix ad fidem et obsequium minis et hortatu adductis, interea pugnandi amissa commoditas. Sub id interceptae regis et Zamoscii ad Torpatenseis literae, quibus se brevi ad illos venturos nunciabant; jubebantque ut Caroli praefectos comprehensos traderent; quod si facerent, veniam praeteritorum universis fieri, et ipsos tanquam a benigno patre in gratiam receptum iri scirent. Eapropter Nassovius majore quam constituerat celeritate Torpatum contendere in animum induxit, ut hostem anteverteret, ubi ad III CIƆ, quae [k] Deetfeldius qui locum tenebat, etiam equitatum delectum adjecit; et civium confirmatis animis, jam trimestri elapso per quod operam addixerat, ad Carolum, qui Revaliae erat, missionis petendae causa, ire statuit. Eo venit exeunte Octobri, et Carolum more suo omnia, quae non fecisset ipse, quamvis ut fierent mandasset, incusantem reperit. Soluta castra, vireis huc illuc sparsas, dum interim hostis triumphabundus nemine resistente libere per provinciam equitaret. Tandem ubi primus irae impetus deferbuit, Sueci sive Finlandici CIƆ domum repetere jussi, et solus Jacobsonus cum suis retentus, fame in agro, et inter praesidiarios interim grassante. Cum copiam abeundi peteret Nassovius, tum mutata Caroli facies, [α] hortari ut maneret, et gubernatoris Livoniae munus meritis suis debitum acciperet; non defuturam pecuniam, commeatum, et cetera ad bellum necessaria, modo fratrem, modo filium appellando; palam dicere, plus sibi

VAR. LECT. [α] hortari inter pocula ut maneret, *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Derpt, Pernau, Karchs, Ringell, Felin, Margenhausen, Schwaneburg, Kyrampey, Itzell, Marienburg, Weissenstein, Wessenburg, Nerva, Leal, Lode, Habsel, & Revel.* [b] *Holstein.* [c] *Bengelson.* [d] *Hill, & la Gardie.* [e] *Welmar.* [f] *Kremon & Treiden.* [g] *Rop.* [h] *Nyenhusen.* [i] *la Motte.* [k] *Deerfeldt.*

CIƆ IƆ CII.
HENRICUS IV.

ſibi illum uſui, quam x bellatorum CIƆ fuiſſe; eo res redactas, ut trium provinciarum ſalus ab uno capite pendeat; hinc Danum, hinc Moſcum imminere; ſi manere in Livonia nolit, ſibi in veſtigio ſubſiſtendi, Naſſovio in Succiam proficiſcendi, ut vices ſuas gerat, neceſſitatem imponi: Naſſovius videns hoc Carolum agere, ut ſua vel inviti opera, ſive in Suecia, ſive in Livonia uteretur, aſperum et intractabile ejus ingenium expertus; cum ſe rebus Suecicis immiſcere nollet, in Livonia, in qua jam erat, ad tempus manere maluit; et poſt varias excuſationes, et ſcripto comprehenſas rei gerendae rationes, hortatore [a] Holſato ultro citroque inter eos commeante, ad trimeſtre operam ſuam addixit; poſteaque ſit ei liberum quo velit abire: quod ſi minus per hyemem liceat, ſtipendium tamen ejus procedat. Adjectae conditiones, ut provinciae penes Holſatum gubernatio eſſet, ſibi belli contra Polonos gerendi cura committatur. VI CIƆ bellatorum, IƆCC trahae in commeatu ſumminiſtrentur, et ad ſumptus neceſſarios VII talerorum CIƆ ante Caroli diſceſſum numerentur. Haec large promiſſa coram Holſato, Luneburgico et Solmenſi, ac conjuge propria, cum in eo eſſet ut navem ſolveret, nec majore quam antea religione ſervata. Enixe rurſus vetitum ne proelii aleam ſubiret, ſed recta Felinum concederet, et ibi praedationes hoſtium prohibendo per XL dies ſe contineret. Luneburgicus et Solmenſis Carolum ſecuti ſunt. Holſatus [b] Witenſteinii manſit, militi legendo intentus, ipſe pro ſeptem talerorum CIƆ, bis mille tantum accepit, et LXX trahas pro IƆCC promiſſis, et recenſitis copiis pro VI CIƆ tantum IƆ pedites et CIƆ IƆ equites numerati ſunt; cum Poloni, contra quam ſibi Carolus perſuaſerat, ſupra XII CIƆ in caſtris haberent. In has anguſtias Naſſovius conjectus, quamvis Felini ſummopere periclitaretur, omnia tamen ſumma faciebat, ut tempus citra grave damnum extraheret, dum promiſſa auxilia advenirent. Itaque diligenter ad Carolum, qui Wolmatiae obſidebatur, ſcripſerat, ipſum ad durandum hortatus, facta ſpe per literas majoris, quam mitti poſſet, ſubſidii; ut in omnem eventum perlatae animos obſeſſis facerent, ſin interciperentur, terrorem hoſti injicerent. Interim [c] Karkhuſium receptum, et cum in Coſacos iretur, cognitum Carolum Wolmariae deditionem feciſſe, poſt LXX dierum obſidionem, licet fidenter paulo ante ſcripſiſſet, oppidum adhuc XIV dies defendi poſſe. Itaque intermiſſa expeditio, et Ermeſium, quo Zamoſcium iturum apparebat, retro iter flectit Naſſovius, et placato milite, ac loco firmato, avectis etiam matronis et virginibus, quibus plus quam loco metuebant, Hermetum conceſſit, quo jam impedimenta praemiſerat. Inſtabat Zamoſcius, cedente ſenſim Naſſovio, et [d] Ermeſium et Hermetum in poteſtatem victoris venere. Witenſteinium inde cedendo ventum; inde de Zamoſcio, qui ſe ad [e] Antcenam arcem ſecurus muniverat, intercipiendo captum conſilium, quod re detecta exitum non habuit. [f] Marienburgum et Novenhuſium eodem victoriae curſu recepta, oppidanis, ut in deditionem conſentirent, ſive aſtu, ſive ingentibus promiſſis a Zamoſcio ſolicitatis. Contrario aſtu tentatus Zamoſcius, facta ſpe ab adoleſcente transfuga de [g] Torpato tradendo, quo ſi veniſſet, in paratas inſidias praecipitabat, congeſto ad ſacellum vetuſtum pulvere, qua tranſeundum erat, qui vel III CIƆ conficiendis ſatis eſſet. Verum Zamoſcius fraudem qua erat ſagacitate ſubodoratus, quamvis aliquid pecuniae jam adnumeraſſet, et ſuos in urbem explorandi cauſa miſiſſet, impetum ſuſtinuit, et per Ferensbachium [h] Atzelam exiguam in propinquo arcem obſedit, et admotis tormentis ad deditionem compulit. Poſtea et [i] Runkburgum, quod fruſtra anno ſuperiore Lithuani obſederant, aditu omni per complureis menſeis intercluſo; poſtremo fame adactum deditione

INTERPR. [a] *le duc de Holſtein.* [b] *Weiſſenſtein.* [c] *Karkhut.* [d] *Ermes & Helmet.* [e] *Antſen.* [f] *Marienburg & Nyenhuſen.* [g] *Derpt.* [h] *Adzel.* [i] *Roneburg.*

CIƆIƆCII. HENRICUS IV.

deditione in potestatem Polonorum venit. Dedititii in tutum [a] Parnaviam deducti: cum Torpatum Zamoscius pertransiret, totis copiis Felinum tendens, a Nassovianis, qui [b] Uberpalae erant, in impedimenta vis facta, et magna praeda parta. Cosaci et aliquoties caesi, dum praedabundi excurrunt. Sed pejus cum fame et penuria quam cum hoste Nassovianis certamen, qui vigiliis et adsiduo labore fracti, plerumque totos XX dies, pane, cervisia ac sale carerent, tantum carne et aqua turbida e paludibus insalubribus hausta victitarent, neque aegrotis ulla subsidia praeberentur, nullo tota Livonia medico reperto, qui castra sequi vellet. Nassovius igitur c equitibus Felinum submissis, Uberpalae substitit, et L praesidio relicto Witensteinii aliquandiu haesit; unde cum auxilia promissa non comparerent, jam trimestri elapso, de trajectu in Sueciam cogitare coepit. Contra Holsatus instare, ut in provincia hoc rerum statu ad aliquot menseis adhuc perseveraret; ejus discessu proculdubio quae reliqua tenent oppida Sueci, in Polonorum potestatem transitura; Moscum ad limitem cum validis copiis occasionem opperiri, ejusque adventu factum, ut commeatus qui e Finlandia exspectatur, et in itinere sit, non possit appellere. Id etsi non diffitebatur Nassovius, tamen cum nullam auxilii spem residuam videret, arces indies et oppida sub oculos a Polonis capi, magno non solum cum dolore suo, sed etiam dedecore, aegre faciebat, ut semel liberatam fidem denuo obligaret. Ad extremum plebis et primorum precibus victus, et communi calamitate infractus ad tempus necessitati cedendum duxit; et famis horrorem, et hyemis, dum mitesceret, saevitiem mora ac praesentia sua aliquantum solatus est. Tanta autem fames, adeoque intensum frigus fuit, ut supra XXX CIƆ hominum inedia et hyemis asperitate intetiisse constet; ad cadavera voranda plerique adacti, et reperti, qui liberos fami explendae mactarent. Revaliae passim fotum et plateae cadaveribus humi jacentibus oppletae, ut sepeliendis vivi non sufficerent. Et glacie astricto mari, et insidiantibus Moscis commeatus e Finlandia subvectio impediebatur. Itaque sponte an aegre incertum Nassovius quatuor amplius menseis Revaliae sedit, quo tempore Felinum a Zamoscio obsessum, in quod DCCC selecti subsidio missi. Interea conventus indicuntur; in iis Nassovius non aliam servandae Livoniae rationem esse ostendit, quam si universi tam ex nobilitate, quam plebe arma capiant, pro patria libertate pugnent, et hostem e provincia ejiciant; satius quippe esse fortiter pugnando occumbere, quam fame et tot impendentibus malis victos aut turpiter perire, aut in hostium potestatem venire. Se, qui ipsos ad constantiam hortatur, paratum cum iis eandem fortunae aleam subire. Summa alacritate et assensione excepta Nassovii oratio, decretumque ut conjunctis viribus hostis peteretur. Praesidiarii undique evocati publico voto concordes accessere, honeste moriendi oblatam occasionem avidissime amplectentes, quod post tot exantlatas miserias solatii loco reputabatur. Felini obsessi, ad XX dies perseverandi spem fecerant, sed solutis nivibus eae inundationes secutae quae iter auxiliaribus interclusere. Itaque copiis sicuti convenerat minime confluentibus, et vix ad triduum commeatu suppetente, intermissa tunc expeditio, et in aestatem rejecta; et obsessi tandem post XL dierum arctam obsidionem, et eruptiones crebras, in quibus ipse Ferensbachius primarius belli dux cecidit, et cladem ab occulto cuneo, ad irrumpentium impetum parato, a praesidiariis acceptam, deditionem fecere: dum Parnaviam deducuntur, quanquam contra obnitente Zamoscio, bis a Cosacis spoliati, et quicunque e Livonica nobilitate inter eos reperti, in servitutem abducti. Sub id et literae a rege ad Revalienseis venere, paratam veniam ostendentes, si oppidum cum Nassovio traderent;

quae

INTERPR. [a] *Pernau.* [b] *Ober palen.*

CIↃIↃCII. HENRICUS IV. quae non parum oppidanos jam belli taedio et calamitatibus pressos infregere. Itaque Nassovius eorum fidem labare cernens, quod potuit commeatus et pecuniae colligere, [a] Parnaviae, Torpati et Witensteinii praesidiariis distribuit, et ad constantiam hortatus est. Equitatum, cum aliter non posset, ad praedationes emisit; ne nihil ageret, tentata Dunemunda, sed irrito conatu. Felicior successus Torpatensium fuit in [b] Antecena arce capienda, quae a Polonis tenebatur, a qua initio depulsi, parte copiarum in stabula juxta arcem abscondita, ibique ponte strato, cum ex altera parte oppugnatio instituta esset, et ad eam Poloni omnes accurrerent, quid a tergo fieret, ignari, ex insidiis necopinato erumpentes per pontem stratum vallum transcenderunt, et arce potiti sunt, caesis ad unum obviis, et ex tantum captis, et in iis equitum primario praefecto. Facta ingens equorum et rerum pretii praeda, exiguum inter tot miserias solatium. Vinum, quia asportari non poterat, effusum; expeditionis dux Joannes Bengelsonius graviter vulneratus, postea Torpati ex vulnere obiit. Zamoscius Felino deditione recepto ad [c] Pontem-Nabiam castra posuerat, Uberpala, quod vi sustinendae par non esset, advecto inde commeatu, igni consumpta. Missae inter haec a Nassovio ad Zamoscium literae comitatis initio plenae, quibus amicitiam ipsius expetere videbatur, primum Latine, dein et Gallice scriptae; quae postremo in acerbitatem et amaras utrinque exprobrationes desierunt, cum juvenilem militaris petulantiae libertatem homo senex et serio gravis impatienter ferret, et ad jocos et dicteria cum severa mordacitate responderet. Injecta et VIII Eid. Maias de induciis mentio locum non habuit; quod etsi ab iis minime se alienum ostenderet Zamoscius, et jam obsides dedisset, tamen quia Nassovius ipse venire noluit, abruptum fuit colloquium, et ad Witensteinium translata Junio sequenti castra, quod praesidio c peditum et L ab Anglo strenuo milite tenebatur; qui infelici in praedatores excursione facta captus, quid praesidii et commeatus in eo esset Zamoscio indicavit, et obsidionis tentandae occasionem praebuit. Biduo ante loco metuens Nassovius signum Germanorum, et frumenti, pulveris, rerumque necessariarum quod penes se reliquum habebat, Hispano perspectae pugnacitatis duce miserat; qua re obsessis animi facti: et jam ante ad summam penuriam redactus Holsatus, qui Nassovio manendi in Livonia auctor fuerat, in Sueciam transmiserat. Alienatis post literas regis allatas passim animis, et nullis e Suecia nunciis tanto tempore advenientibus, qui solutionis faciendae spem facerent, cum Parnaviae et Revaliae magna oppidanorum solitudo esset, miles praeter sesquitaletum et vestem laneam nihil accepisset, et armis prae egestate divenditis purum baculum gestans pro mendicabulo passim oberrare conspiceretur, Nassoviusque torqueis aureos, et pretiosa monilia sublevando militi oppignerasset, tandem de receptu, cum a nemine amplius retineretur, [a] serio cogitare coepit. Itaque confirmatis per literas Torpatensibus ac ceteris munitorum locorum praefectis, speque facta ut in Sueciam ad Carolum profectus coram de subsidio propediem mittendo commodius ageret, navem Revaliae, commendata praefecto urbis custodia, XII Kal. Quintil. conscendit; nec tamen vento adversante citius XIII Kal. Sextil. Stocholmiam appulit, tribus regiis navigiis vi tempestatis in conspectu suo fractis. Inter navigandum cum nobilem quendam obvium habuisset, a Carolo eum CIↃ tantum taleris egestatis domesticae potius indicio, quam militis levamento missis, hominem protinus cum pecunia Revaliam contendere jussit, ipse iter suum persecutus est. Magna gratulatione a Carolo, conjuge, et primariis consiliariis exceptus, statim post actas pro exantlatis laboribus gratias, quorum nunquam immemores ipsi futuri essent, denuo de repetenda militia

solicitatus

VAR. LECT. [a] serio sed serius cogitare *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Pernau, Derpt, & Weissenstein.* [b] *Antsen.* [c] *Pont de Nabbe.*

ſolicitatus eſt, et rogatus ut ad treis menſeis ſaltem operam ſuam tam provinciae ſalutarem addiceret; et jam in eo erat, poſt multas excuſationes, ut ſe vinci pateretur, cum venere a Palatino ſeptemviro literae per Henricum [a] [1] Severinſcium Heidelbergae praefectum allatae, quibus ipſe evocabatur. Itaque venia domum repetendi impetrata, cum aliud ab eo obtinere non poſſent, rogatus eſt, ut mandata a Carolo ad ſeptemviros et principes Imperii et Bataviae ordines acciperet, et ipſe Palatini ſeptemviri et Mauritii Heſſi legatis adeſſet, arbitris controverſiarum, quae Carolo cum Lubecenſibus propter navigationis libertatem intercedunt. Inde poſtquam convivio pro regionis more Carolum, uxorem, conſiliarios, ac nobilitatem lautiſſime exeepit, exeunte Sextili mari ſe commiſit, in quo periculoſe jactatus ad inſulam Danicam, nomine [b] Bornholmam vix tandem appulit, a praefecto loci commeatu, quo maxime egebat, adjutus; Roſtochii poſtremo exſcenſionem fecit, unde maris pertaeſus terreſtri itinere v Non. Oct. Lubecam petiit, in eaque negotio controverſo cum Palatini et Heſſi delegatis vacavit, quod tamen pro tempore exitu caruit, et tertiodecimo poſt die ad [c] Perleburgenſem Witgenſteinii comitis arcem patri, matri, ac fratribus obviam profectis occurrit.

XIV. SUB id in [d] Africam a Melitenſibus equitibus expeditio ſuſcepta auſpiciis et conſilio Adolfi [e] Vignacurii Hieroſolymitanae militiae principis. A Melita in eam partem CCCL milliarium tranſitus eſt, in qua [f] Mahometa poſita, quae ad ortum vergit, [g] ſinumque LX circiter milliarium fere efficit ſupra [h] ſyrtim minorem, inter Neapolim et [i] Aphrodiſium ſive Africam, de qua in ſuperioribus abunde dictum eſt. Ex oppido populoſo, et, ut locorum illorum ratio fert, ſatis munito, crebrae per totum vicinum tractum excurſiones fiebant, magnoque ſe incommodo levatum putabat Vignacurius, ſi eas capto loco refraenaret. Deſtinatae ad id v triremes egregie armatae; ſed Philippus ad portandum [k] Neapolim et Genuam militem cum pro jure ſuo iis uſus eſſet, non niſi Quintili exeunte domum reverſae ſunt. Inſtructis copiis et minoribus aliquot navigiis partim cataſcopiis, partim onerariis, pridie Nonas Sextileis ſolvunt. Cum ſummo imperio praeerat [l] Matha Sequanus veteranus dux, qui CCXL equites ducebat, et CIↃ circiter armatos. Poſtridie [m] Lampaduſam claſſis ſub noctem appulit, quae CXX milliarium a Melita abeſt: inde cognito binas Turcicas in propinquo excubare, ad eas perſequendas curſum intendit, eaſque fugienteis poſtremo adſequitur. Capti in iis LVIII Turci, et ſub jugum miſſi. In conſpectum Mahometae haud citius Eid. menſis, albeſcente jam die, venerunt, cum tenebris adhuc intenſis maluiſſent, quarum beneficio locum citra periculum luſtrare, et copias inſtuere poſſent. IↃCC armati in terram expoſiti relictis aliis ad triremium cuſtodiam, et [n] Gadagnio Bellogardio et Canremio datum negotium, ſingulis XX attributis, ut ad duas portas, quarum una in mare, altera terram reſpicit, crepitacula admoverent; ſingulos praeterea XX partim equitum partim delectorum globus ſubſequi [α] juſſus. Ita incedentibus illis et ex oppido detonantibus tormentis admota feliciter crepitacula, eodemque tempore ab aliis ſcalae appoſitae, vique facta, fruſtra ſclopperis et ſagittis, teliſque miſſilibus ſe defendentibus praeſidiariis, urbs capta. Ad Sangiaci aedeis, ad quas fortiſſimi quique ſe receperant, ultimus conatus fuit, in quo Carolus [o] Eſpinacus Sanlucius Harlevius

corpore

VAR. LECT. [α] juſſus, ducibus Eſpinaeo Sanlucio Harlevio et . Ita incedentibus *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Severinski.* [b] *Bornholm.* [c] *Perleburg.* [d] *Barbarie.* [e] *de Vignacour, Grand Maiſtre de Malte.* [f] *Mahomette.* [g] *golfe de la Mahomette.* [h] *golfe di Caps.* [i] *Tripoli de Barbarie.* [k] *Naples, & Gennes.* [l] *le commandeur Matha, Franc-comtois de la Langue d'Auvergne.* [m] *Lampadoſa.* [n] *les chevaliers de Guadagne, de Beauregard, & Canremy.* [o] *d'Eſpinay de S. Luc, Sr. de Harlea.*

NOT. [1] Severinium *dans la Relation latine.* Put.

CIↃIↃCII. HENRICUS IV. corpore nudo pugnans lancea confossus est, magno sui relicto desiderio; corpus exportatum et Melitae solemni pompa funeratum. Dum pugnatur, plusque praedae, quam loci securitati miles attendit, neglectum fuerat a tergo posticum, per quod oppidani fere dilapsi; tantum CCC et amplius capti atque in servitutem abducti. Locus quia servari non poterat, jam auxilio confluentibus Turcis, post direptionem igni consumptus. IV equites, XXVI milites desiderari, ad XC vulnerati. Victores equites [a] XVIII Kal. Sept. domum reversi sunt: Melitae ob rem prospere gestam a Vignacurio gratiae Deo actae. Eodem tempore conatus ille in parte revictus appulsu classis Turcicae in Calabriam, duce [a] Cicada, qui [b] Rhegium in freto [c] Siculo cepit, et late caesis arboribus, abductaque in servitutem numerosa multitudine locum vastavit; ibi matrem et fratrem in occursum ejus venienteis complexus est; frustraque monitus per viscera materna ut se respiceret, neque momentaneae prosperitati ac potentiae dispendium salutis aeternae posthaberet, non propterea resipuit, et in fortuna, quam amplissimam sub illo imperio adeptus est, ad extremum consenuit, relicto filio paternae pugnacitatis et fortis in parte herede.

XV. SCRIBA, qui seditiosos in Asia proxima jam tot annos fovebat, cum sub portas usque novae Romae continuo excurreret, praetoriani inde tumultuandi occasionem captantes in armis ad Portam ante [d] Divanum comparent, et inaudita ad hunc diem arrogantia, Purpuratos, qui de republica consultaturi venerant, per duces e suo numero delegatos rogarunt, quorum culpa fiat, ut rebelliones in imperio tamdiu impune tolerentur et dissimulentur; id se ulterius ferre non posse, et eos, quorum culpa id accidat, dedi ad poenam intento clamore exposcunt. Assanes purpuratorum princeps, qui se peti videret, per se non stare aut stetisse subito respondet, quo minus in tempore Sultanus de iis per se certior factus robur imperii contra opponeret; sed principem Eunuchorum a Sultana ita jussum vetuisse, et otium Sultani minime interpellandum monuisse, nam brevi res in Asia quieturas; ita sibi silentium imperatum, cum interim nihil non faceret, quo rebellium audacia vi armorum componeretur. Incalescente militum furore cum Sultanus in throno sedens eos placare conaretur, Mophti sacerdotum principe etiam ad latus, quo majorem dictis suis auctoritatem conciliaret, sedere jusso; nihil illi minis Sultani infracti, sed in clamore furibundo perseverantes, ad extremum ab invito obtinuerunt, ut bini Eunuchorum principes, matris et filii Sultani, ad poenam dederentur; qui eorum truncatis capitibus et in medium allatis aliquantum mitigati sunt. Sultanam ad tempus ab aula relegari petebant; sed duorum morte ira expiata quieverant; cum vicissim ut indignationem conceptam expleret Sultanus, eadem poena reliquos purpuratos, quos furentibus gratiosos, seu fortuna seu Assanis odium fecerat, per carnificem affici vellet, iram in aliud tempus pressit; veritus, ne si ulterius pergeret, crescente seditione parentem ipsam, quae pristinum gratiae locum retinebat, in periculum devocaret. Itaque cum Scriba mox transfegit, eoque in gratiam recepto, quo ab Asia proxima illum longius ablegaret, in [e] Illyrium transtulit, Bosniae praefectura attributa, et belli in [f] Pannonia gerendi curam commisit, quo et ille cum X CIↃ CX iis, qui ipsum semper antea secuti fuerant, sine mora se contulit. Verum homo in voluptatibus marcescens, cum ne sic quidem securus, exinde tuta omnia timeret, ultionis avidum animum, quem nec in Scribam, aut contra praetorianos explere potuerat, in uxorem ipsam majore immanitate an imprudentia incertum, paulo post effudit. Ab aemulis perlatum fuerat ipsam de filii fato

VAR. LECT. [a] XVII. *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Cigala.* [b] *Reggio.* [c] *Faro di Messina.* [d] *Divan.* [e] *Sclavonie.* [f] *Hongrie.*

fato anxiam curiose impotentia muliebri sciscitatam fuisse, an non patri in imperium successurus esset. Quod impatientia dictum cum interpretaretur, et metueret, ne regnandi scelerarum desiderium ipsi per illam exitium maturaret, occupandum ratus, filium dilectissimum in conspectu matris strangulari, ipsam vero in mare abjici jussit, una cum XIV circiter seu viris seu foeminis, quos secreti conscios putabat. Tandem sive ignaviae, sive crudelitatis ferinae poenas haud diu post luit, [a] Taurisio amisso, et clade ad [b] Patras et Naupactum accepta, et morte paulo post secuta.

XVI. SUB id et [c] Finalium in Liguria ab Hispanis occupatum fuit, [d] Carrectorum familia aut exclusa, aut ad disceptandum jus suum in aulam Caesaream amandata. Id a [e] Fontano Mediolani prorege actum, missis Didaco Pimentello cognato et Sanctio Luna cum copiis, et deducto inde Germanorum praesidio, quibus XVI mensium stipendium, quod debebatur, praesenti pecunia exsolutum est. In proximo et [1] Medesimus vulgo portus captus et milite firmatus. P. Toletanus cum CC Hispanorum praesidio iis locis impositus. Amoto a triremium praefectura Joanne Andrea [f] Auria ob rem male superiore anno in [g] Africa gestam, atque adeo ultro se abdicante, Joannes Cardona ei in illo munere suffectus est, qui magnam classem ex copiis in Sicilia, Neapoli, et [h] Insubria lectis instruxit, in Africam denuo sicuti rumor erat, trajecturus, ubi [i] Fessae rex Hispanorum partibus in occulto favere dicebatur, et per amicos de [k] Julia Caesarea toties infeliciter tentata, tunc vero ex insidiis capienda spem fecerat. Sed qui sanius de consiliis Hispanorum existimare credebantur, ita judicabant, haec arma non Africam aut Asiam respicere, sed in Europam dirigi, atque adeo regnum Franciae, quod secretis motibus agitari ab hominibus suae factioni addictis sibi persuaserant, et eventum in armis expectabant; ut si fortuna coeptis arrisisset, suis in tempore subvenirent. Praeterea Sabaudo tunc cum Hispanis optime conveniebat, et consilium de intercipienda Geneva tunc in procinctu erat; quod si succedebat, minime dubitabatur quin rex ad urbem recuperandam, cujus ut limiti firmando necessariae nuper patrocinium susceptum fuerat, omne regni robur conversurus esset. Itaque pontifex intercessionem, Philippus paratas copias habebat, ut nostrorum conatus impedirent; qua de re, postquam nostra executi fuerimus, ordine dicetur.

XVII. HOC anno Aprili mense ad meliorem vitam in patria migravit Lazarus [l] Superantius patricius Venetus, cujus exstat de rebus Turcicis magni judicii ac prudentiae commentarius: et eodem fere tempore itidem Venetiis decessit Maximus [m] Margunius Cytherensis episcopus natione Graecus, qui sanctorum patrum aliquot reliquias e communi naufragio vix servatas et secum asportatas publico dedit; et sua quaedam eleganti stylo, nam poetica excellebat, admiscuit. In Germania Paulus [n] Melissus Schedius Mellerstadii in Franconia natus, qui ingenium poetica, aetatem peregrinationibus exercuit, postremo Heidelbergae, ubi bibliothecarii officio fungebatur, anno climacterico suo decessit XV Kal. Martias. Martinus [o] Rulandus Frisingensis Caesareus medicus scriptis editis clarus, Pragae IX Kal. Maias ex hac vita demigravit, Hungarico, de quo nuper scripserat, morbo correptus. Eadem professione et mathematicarum praeterea scientiarum cognitione clarus, cum paulo post secutus est

INTERPR. [a] *Tauris.* [b] *Patras, & Lepante.* [c] *Finale en la coste de Gennes.* [d] *del Carretto.* [e] *le comte de Fuentes, gouverneur de Milan.* [f] *Doria.* [g] *Barbarie.* [h] *le Milanois.* [i] *Fez.* [k] *Alger.* [l] *Seranzo.* [m] *Margunio, evêque de Cerigo.* [n] *Melissus Schedius de Melrichstat.* [o] *Ruland de Freisingen.*

NOT. [1] *lege* Milesimum oppidum captum, et milite firmatum. *Le cayer d'où ce lieu est pris, met; Il s'accommoda encore d'un autre port voisin nommé* Milesimo. *Mais il se trompe; Milesimo n'est point un port; c'est un bourg ou village à quatre lieues de la mer, dependant du Montferrat dont les Espagnols se saisirent.* Put.

CIƆ IƆ CII. HENRICUS IV. est Gaspar [a] Peucerus [b] Budissinae natus, Philippi Melanchthonis gener, longa vita et scriptis ac fortuna clarior: nam LXXVIII annos vixit, et post Carrionis chronologicam epitomen completam, et de divinationibus opus recognitum, decennali carcere ab Augusto Saxone septemviro vexatus, vixque sub Christiano filio libertati restitutus, publicato de ea re libro [c] Dessaviae ultimum vitae variis molestiis jactatae diem Septembri mense clausit. Mense proximo Franciscus Junius in [d] Biturigibus Cubis apud nos natus, itidem obiit Lugduni Batavorum peste absumptus, cum tantum annum LVII attigisset; vir desultorio ingenio, qui multa conatus, an adsecutus sit quod moliebatur, doctorum erit [1] judicium. Ultimus commemorabitur ex nostris Joannes [e] Passeratius [f] Augusta Tricassium natus, Latinae linguae professor dignissimus, qui felicitate versus pangendi, etiam Gallicos, et soluta oratione scribendi, ac bonos scriptores interpretandi, diu magnam laudem in Parisiensi academia meruit. Homo emunctae naris, et cui aliena vix placerent, ultimo elogio vovit, ne manes sui malis carminibus onerarentur. Itaque pauci mortuum laudarunt, dum verentur, ne voto ejus minus respondeant. Obiit mense Septembri senio effoctus, amissa oculorum luce, et jam fatiscente ingenio, cum vel vitae cupidissimi vivere velle desinunt.

INTERPR. [a] *Peucer.* [b] *Bautzen en Silesie.* [c] *Dessau.* [d] *Bourges.* [e] *Passerat.* [f] *Troyes.*

NOT. [1] *In editione priore Genevensi, sc. An.* 1620. *locus sic se habet.* judicium: Lugduno Batavorum, ubi diu professus est, ob rerum novarum suspicionem, ab Ordinibus Belgii exactus, sicuti suo loco diximus, et Altorfii, ubi defecit a Norimbergensi republica honorifico stipendio invitatus. Ultimus *Sed in editione posteriore Genevensi sc. An.* 1630 *emendatur prout in textu habetur; Puteano sic monente,* [*] *Il y a faute à cet eloge de Junius; car il est faux qu'il soit mort à Altorff, ains à Leyden; je voudrois lire,* mense proximo Fr. Junius in Biturigibus Cubis apud nos natus, itidem obiit Lugduni Batavorum, ubi diu professus est, cum tantum annum LVII attigisset; vir desultorio ingenio, qui multa conatus, an adsecutus sit quod moliebatur, doctorum erit judicium. *Put.*

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER CENTESIMUS VICESIMUS OCTAVUS.

EPITOME.

PUD nos initium anni a pompis nocturnis et choreis factum. Interim rex domesticis conjurationibus conflictari coepit. In Petrocorios proficisci statuit. Bloesis cum esset, acrem cum Bullionio verborum concertationem habuit. Rex Pictavii Panchartae vectigali abolito Fontem-bellaqueum redire statuit. II. *Lutetiae in Mercuriali conventu de advocatorum salariis moderandis agitatum, quae res pene totam urbem commovit. Motus tandem conquievit.* III. *Jac. Lafinius delator ad regem venit, et impetrata venia testimonia molitionum Bironi apud cancellarium deposuit. Bironus ab Escurio et Janino a rege missis persuasus in aulam venit. Bironi durum et pervicax ingenium.* IV. *Rex cum nihil precibus impetravisset, ipsum, Arvernorumque comitem consiliorum participem, comprehendi jussit. Captivi ad urbem adducti et Bastilia inclusi. Rex cum ad Fossatense castrum profectus esset, Bironi gentiles supplices ad eum venere. Pro iis Forcaeus de geniculis verba fecit. Rex legibus fraenum laxare apud se constituisse respondet. Bironus cognito regis responso, paulatim infringi coepit. Libellus supplex ab ipso, seu conscio factus, per manus hominum volitavit.* V. *Diploma ad senatum missum, quo de Bironi conjuratione cognoscendi plena potestas fiebat. Achilles Harlaeus primarius praeses, aliique delegati Bastiliam veniunt et Bironum adeunt. Ab Harlaeo de secretis cum Sabaudo consiliis interrogatur, tum prolatae ipsius ad regem et alios literae manu propria scriptae, quas cum agnovisset, prolata quatuor folia integra, quibus series conjurationis continebatur. Inde confectae adversus reum probationes et auditi testes. Mox a delegatis Bironus interrogatus.* VI. *Summa testimoniorum Lafinii et Renazaei ipsius domestici fusius declaratur. Lafinius, Renazaeus, et reliqui testes cum reo commissi.* VII. *E Bastilia in senatum adducitur, et coram cancellario sistitur, qui eum interrogat. Quae a reo pro defensione in medium allata. In Bastiliam reducitur. Postridie dictae sententiae, concordibusque suffragiis decretum, ut reus in platea Portuensi capite plecteretur.* VIII. *Rex eum in Bastilia plecti voluit. Cancellarius eum ad constantiam hortatus est. Reus commotior regis misericordiam imploravit. Amanuensis decretum contra ipsum latum pronunciat. De rebus secretis a cancellario et Harlaeo interrogatus paulo post ad mortem se comparat, et in genua procumbens caput a cervice recisum.* IX. *Carolus Hebertus Bironi ab epistolis ad carcerem perpetuum damnatur, qui postea regis indulgentia dimissus est. Burgundiae praefectura quam Bironus tenebat Bellogardio attributa. Exteri principes de conjuratione revicta per oratores suos regi gratulati sunt. Regis ad Philippicum oratorem responsum. Guido Ederus Fontanella tanquam reus laesae majestatis ad ignominiosam mortem damnatur. Cum eo et alii supplicio affecti. Monbarotus comprehensus. Arvernorum comes ex reo delatoris partes induit,*

CIↃ IↃ CII. HENRICUS IV. *induit, ac in gratiam receptus libertati restituitur. Luxius conjurationis itidem particeps eadem fiducia in aulam venit.* X. *Bullionius in Septimaniam descendens, Castrum venit, et ad regem literas dedit, quibus profectionis suae et mutati consilii rationes reddebat; et se coram judicibus in Castri camera constitutis purgare paratum ostendit. Rex cognitionem causae Castri camerae interdixit. Bullionius Monpelium venit, Protestantiumque advocatione apud regem implorata tandem Genevam pervenit. Protestantes in gratiam Bullionii dant literas.* XI. *Elisabetha, quam rex per oratorem suum de Bullionii consiliis monuerat, pro eo nimis fortasse libere intercedit.* XII. *Scriptum publicatum quo praecipua accusationis capita continebantur. Quae omnia fere inficiatione Bullionius diluit.* XIII. *Claudius Lotaringus Jonvillae princeps cùm Phil. Anglurio Guionvillano consilia perniciosa agitasse delatus jussu regis sistitur, sed deprecante pro eo illustrissima familia in gratiam receptus.*

EX AUCTORIBUS,

Actis curiae Parisiensis, Bironi interrogationibus et actis probatoriis, Scriptis publicatis, Actis magni consilii, Bullionii ad regem literis, Elisabethae Anglae et Protestantium literis, Scriptis publicatis.

LIBER CENTESIMUS VICESIMUS OCTAVUS.

APUD nos principium anni a ludis et pompis nocturnis, quibus impense regina oblectabatur, factum; ipsa insignem choream personatam duxit, coram oratoribus principum, et ipso pontificio legato, Caesare [a] Vindocino regis naturali filio dilectissimo, Cupidinis specie reginam praeeunte. Inter haec, cum foris pacata essent omnia, rex domi seu praesentium taedio, seu futurorum metu, et quod verius, otii impatientia, alienatis magnatum animis, periculo conflictari coepit. Nam coitiones et missitationes occultae inter eos passim celebratae, jam ab eo tempore, quo Sabaudus ad regem ante triennium per hyemem venit, et eum re infecta discedens nihil praeter lutum e Gallia reportare per ludibrium diceretur, minaci dicterio contrario id cluserat, tam alte sui adventus in regno impressa vestigia jactitans, ut ejus aeterna apud nos esset memoria, sicuti jam demonstravimus. Nunc pace cum eo facta, cum in [b] Aquitania clandestina consilia quotidie repeti rex intelligeret, ac praecipue in [c] Petrocoriis, ubi Carolus [d] Guntaldus Bironus, unus ex IV primariis provinciae regulis, multas amicitias et clientelas habebat, a fidis admonitus eo proficisci statuit. Ea est nobilitate innumera, quam vix capit, foeta; et ingenia loci, quod vel nomen ipsum indicat, dura, et rixarum ac rerum novarum semper cupida, ad quosvis rumores facile commoventur; observatumque, ex quo [e] Renaudius, tumultus [f] Ambosiani dux et auctor, principium bello civili fecit, sicut in superioribus suo loco plenius diximus, nullum magnum toto regno motum excitatum, cujus prima fundamenta per Petrocorios, et in ea provincia jacta non fuerint. [g] Benacus familiae suae princeps in illa per absentiam Bironi, qui in Burgundiae praefectura commorabatur, ut inde propius cum Sabaudo consilia communicaret, res novas agitare credebatur. Ad causas superiores addebatur, speciosum levandae plebis nomen, quae

INTERPR. [a] *le duc de Vendosme.* [b] *Guienne.* [c] *Perigort.* [d] *de Gontaud, mareschal de Biron.* [e] *la Renaudie.* [f] *d'Amboise.* [g] *le baron de Benac.*

quae per nova onera ad supplendum aerarium bellis praeteritis exhaustum imposita ultra modum gravabatur. Et jam in [a] Lemovicibus res ob id tumebant. Rex igitur in viam se dedit, et [b] Bloesis cum esset, acrem cum Henrico [c] Turrio Bullionio, quem participem, aut saltem non ignarum molitionum illarum rebatur, verborum concertationem habuerat. [α] Bullionius ad regem, qui jam Bloesis erat, pergit, cum eoque liberius collocutus, et postea [d] Pictavii, novis subinde suspicionibus ipsius animum implevit; quae post intempestivum suum in Lemovices discessum auctae, postremo in perplexas ac longas molestias errantem, et vix tuto loco pedem quocunque ibat ponentem induxerunt, et paene in exitiosum sibi exitum desierunt. Rex abolito panchartae, quam vocant, vectigali, quae turbis per vicinas provincias a tumultuantibus obtendebatur, cognitoque Bironum, ad cujus disturbanda consilia profectionem susceperat, jam resipiscentem minore negotio in potestate se habiturum, si consilium ulterius pergendi in praesentia omitteret, [e] Bellaqueum-fontem redire statuit.

II. DUM Pictavii esset, ne vel a levibus curis quies esset, res Lutetiae intervenit, quae paene totam urbem commovit: in Mercuriali conventu cum de salariis advocatorum moderandis mentio incidisset, Antonius [f] Seguierius [β] praeses, Achille [g] Harlaeo senatus primario praeside, rem in diem proximam, quoniam deliberatio majorem diei partem consumpserat, rejiciendam [γ] censente, non amplius differendum dixit, tandemque pervicit, non repugnante Harlaeo, ac ceteris cum eo bene sentientibus, ut sine mora togarentur sententiae. Neque tamen inclinata jam die aliud censuit senatus, quam ut incessanter et omni re alia posthabita, proxima die convocatis classibus universis [δ] deliberaretur. Decretumque III Eid. Maias, ut juxta CLXI caput Bloesensis edicti ante XXIII annos in senatu publicati, et hactenus minime executioni demandati, advocati quid pro honorario accepissent, scripto profiterentur, ut in impensis victori resarciendis juxta illam professionem ratio a delegatis judicibus iniretur: ni facerent, concussionis poena tenerentur. Cum libello intercederent, et scripto publicato, quare caput illud Bloesensis edicti executioni minime demandatum esset, multis verbis exponerent, seque potius munere publico cedere, quam servili ministerio amplius defungi paratos ostenderent; XV Kal. Junias iterum decretum, ut advocati, qui munere deinceps defungi nollent, apud acta publica id profiterentur, quo facto, omni advocationis munere sub falsi poena interdicebantur. Post unam et alteram, a veneranda canitie et praecipua probitaris opinione advocatis A. [h] Hamelio, Jacobo [i] Choartio, Antonio [k] Oisello in senatu factam deprecationem, cum factione contraria et juvenum, qui numero vincebant, contra seniores calore praevalente, nihil obtinerent, in consultationum, quam vocant, camera

CCCVII

VAR. LECT. [α] Bullionius regem secuturus cum me Lutetiae inviseret, et habitos jam cum rege, et quos in itinere porro habiturus esset, liberiores sermones mihi referret; ego, qui nihil de re omni, nisi quod per famam et rumusculos jactabatur, certi compertum habebam, monueram eum, ut sibi a libertate illa nimia temperaret; nam regem jam irritatum, eo irritatiorem futurum, et suarum rerum metum, quem illi injicere vult, in bonam partem minime accepturum: imprimis, profectionem quam inde in Aquitaniam et in Lemovices et Petrocorios, ubi amplissimas possessiones habet, petita a rege venia, parare se dicebat, enixis quantum potueram verbis ac precibus, dissuaseram; nam ipsum proculdubio nimia illa libertate jam invisum, eo magis regi suspectum fore; ac potius videri, ut res minus suspecta, ut Sedani se per has turbas contineat; sic enim securitati propriae citra regis offensam optime consuli, et loco tuto eventum rerum commodius expectari posse: id quo minus salutare consilium sequeretur, res domesticas causatus, ad regem, qui jam Bloesis erat, pergit *MS. Reg.*

[β] praeses obtrectandi occasionem quaerens, Achille *MS. Reg. Put. & Rig.*

[γ] censente, insolita nec sperata audacia insurrexit, et non amplius *MS. Reg. Put. & Rig.*

[δ] deliberaretur: per factionem ab hominibus factiosis res acta, decretumque III Eid. *MS. Reg. Put. & Rig.*

INTERPR. [a] *Limousin.* [b] *Blois.* [c] *de la Tour, duc de Bouillon.* [d] *Poictiers.* [e] *Fontainebleau.* [f] *de Seguier.* [g] *de Harlay.* [h] *du Hamel.* [i] *Chouart.* [k] *Loisel.*

CIↃIↃCII. HENRICUS IV. cccvii congregati concordibus votis ſtare ſibi dixerunt, munere ſe publice abdicare, et ſubſignata deliberatione e veſtigio bini ordine apud [a] curiae [α] archiva ea mente perrexerunt; qua re quaſi juſtitium indictum, et magna perturbatio in ordine judiciario ſecuta, ita ut urbis facies parum a ſeditione abeſſet. Triumviri regii, quanquam in occulto advocatis faverent, cum tamen decretis curiae, quae Bloeſenſis edicti auctoritate nitebantur, contra ire minime auderent, ad regem et cancellarium diligenter perſcripſerunt, obiter et obſcuris verbis mitigari decreta poſtulantes, et edicto nunquam executioni demandato publicam offenſionem opponentes: nam verendum, ne dum partium commodo in ſpeciem ſtudetur, parum decori praecipui in jure dicendo ordinis, qui ampliſſimi ordinis partem non minimam facit, conſulatur, et paucorum culpa in univerſorum dedecus redundet; nimirum ſeveritate legis bonorum verecundiam non mediocriter laedi; ſublato autem pudore, quo praecipuo advocatorum ordo continetur, una et fidem et conſciam virtutem tolli, et honorarium illud in turpiſſimam mercedem [β] degenerare: tandem ſedatus tumultus diplomate VIII Kal. Junias per diſpoſitos equos miſſo, quo ſenatus decretum confirmabatur, et advocati Bloeſenſi conſtitutioni parere in poſterum jubebantur, et quanquam ſe munere ſuo ſponte abdicaſſent, ut eo nihilominus defungi ſicut antea poſſent, facultas dabatur, et ad id faciendum, ut cogi a ſenatu itidem poſſent, enixe mandabatur. Allato diplomate, qui minus probabant, ne regi in tempore tam ſuſpecto contradicere viderentur, ultro aſſenſi ſunt, et advocatis auctores fuerunt, ut ad munia ſua redirent, et ita motus ille conquievit. Initio juxta decretum quidam ſed pauci ſubſcripſere, qui ita cenſuerant: inſtantibus dein et iiſdem [γ] conniventibus, idem intermiſſum, paulatim omnino in deſuetudinem abiit.

III. REX, pacatis in [b] Aquitania rebus, [c] Fontem-bellaquaeum rediit, Bironum in poteſtate habere certus, miſſo primum in [d] Aeduos Petro [e] Fugeo Eſurio homine Birono familiari, qui caſtrorum metatoris munere ſub eo ſtrenue defunctus fuerat, et poſtea praeſide Janino, cui et ille plurimum tribuebat. Jam menſe Martio, antequam rex [f] Pictavium proficiſceretur, Jacobus [g] Laſinius Bironi conſiliorum ab initio particeps et auctor, ſicuti ſupra demonſtravimus, et ubi ipſum ſibi diffidere, et Amatum [h] Malanium Luxium in gratiae amiſſae locum ſucceſſiſſe vidit, prae indignatione delator acer ad regem clam venerat, et, impetrata venia, teſtimonia molitionum Bironi, quae penes ſe ſervaverat, manu ipſius ſcripta apud cancellarium depoſuerat. Antequam veniret, quo magis falleret, ad Bironum ſcripſerat, et a rege ſe vocatum dixerat, fide religioſe obſtricta, nihil ſe, quod ipſi praejudicare poſſet, dicturum aut revelaturum. Et poſtquam in arcano cum rege collocutus eſt, literis ad Bironum ſcriptis idem confirmavit. Eodemque tempore rex Luxio in Aeduos diſcedenti, qui tunc forte in aula erat, cum Laſinius eo venit, familiariter dixerat, ſe colloquio cum Laſinio habito magna cura levatum, quippe cognoviſſe multa falſo

VAR. LECT. [α] archiva ire perrexerunt, et in abdicationis ſignum caputia, quae vulgo vocantur, pellibus farta, dignitatis inſignia, ſupplices depoſuerunt; qua re quaſi *MS. Reg.*

[β] degenerare: ex eo illi triumviri concordes, qui antea diſſidebant, in Jac. Aug. Thuani praeſidis aedes venerunt, et Jacobus Gueſlaeus cognitor regius animadvertere ſe ingenue profeſſus eſt, quam diu ab Harlaeo ipſi diſſidium feciſſent, multa peccari quotidie aemulorum et obtrectatorum livore; qui ex illo diſſidio occaſionem captabant, auctoritatis, qua ad privatas libidines et factiones abutebantur, in majus augendae: et Simo Marionus, qui ex levi cauſa cum Thuano ſimultatem exercebat, cum eo reconciliatus eſt, et ipſe, et Gueſlaeus e veſtigio Harlaeum adierunt; et porro ſe in publica cauſa cum ipſo conſilia communicaturos religioſe polliciti ſunt: quod ſummo bono, ex ea occaſione factum, in cauſa fuit, ne ulterius factio invaleſceret. Sed pro tempore eadem quae in ſenatu, in aula praevaluit invidia, et odio Harlaei, quem aemuli calumniis apud regem traducebant, diploma VIII Kal. Junias per diſpoſitos equos miſſum; quo ſenatus decretum *MSS. Reg. Put. & Rig.*

[γ] conniventibus, poſtquam factionis aeſtus deferbuit, idem *MSS. Reg. Put. & Rig.*

INTERPR. [a] *le greffe de la cour.* [b] *Guienne.* [c] *Fontainebleau.* [d] *Bourgogne.* [e] *Faugeu Sr d'Eſcures.* [f] *Poictiers.* [g] *de la Fin.* [h] *de Malain, baron de Lux.*

falſo Birono improperata, et gaudere, quod ille, quem tantopere ob virtutem bellicam diligebat, ab iis criminibus innocens eſſet, quae eum ſibi ſuſpectum reddebant; quae res ſummopere Birono impoſuit, qui natura praefidens, de Lafinio, a quo ſolo ſibi ut conſcio metuebat, ſecurus, facile ſibi ab Eſcurio et Janino perſuaderi paſſus eſt, ut citra diſcrimen, quod illi ſpondebant, poſſet in aulam venire. Quod ille poſt varias protelationes et maxime diſſuadente Luxio tandem fecit, praemiſſo Eſcurio, qui regem de adventu ſuo certiorem faceret. Igitur Eidibus Junii Fontem-bellaquenm improviſus advenit, ſponſione a plerisque facta ipſum minime venturum. Primo congreſſu poſt demiſſam a Birono ſalutationem hinc alienati, hinc praefidentis animi utrinque ſigna obſervata, cum rex Bironum ad ingenuam conſiliorum clam in ſe initorum, de quibus aliunde conſtare ſibi dicebat, confeſſionem hortaretur, et ſibi ſoli dictorum affirmaret, plenamque confeſſioni veniam paratam oſtenderet: ille contra non ut ſe purgaret, quippe a criminibus objectis innocens, ſed ut delatorum nomina reſciſceret, et de iis ſibi ſatisfieri a rege peteret, aut ipſe ſibi ſatisfaceret, ad aulam veniſſe audacter reſpondetet. Rex tamen qui aegre faceret, ut ſummo jure cum viro de ſe, deque nomine Francico tam bene merito ageret, ſpatium deliberandi ei relinquere voluit. Et cum ille apud Eſpernonium prandiſſet, cum eo et Eſpernonio ipſe et [a]Sueſſionum comes in ludo palmario luſerunt, ludoque finito, Bironus apud Sueſſionem coenavit; et poſt coenam Sueſſio apud ipſum juſſu regis enixis precibus inſtat, ut ſe regis voluntati morigerum praeberet, alioqui ipſi verendum eſſe, ne contumacia ſua, regis iram in ſe minime deinceps placabilem accendat; non fruſtra a ſapiente rege dictum, 'Iram regis eſſe nuncium mortis.' Cum ille obfirmato animo perſtaret, et Sueſſio durum Bironi ingenium nulla ratione emolliri a ſe potuiſſe ad regem tetuliſſet, nihil praeterea eo die actum. Poſtridie ſummo mane rex in hortum juxta aviarium deſcendit, et Bironum vocari juſſit, cum quo diu collocutus rurſus eum interpellat, et ut ex ipſius ore de rebus, de quibus abunde ſibi aliunde conſtabat, ſatisfieret, enixe rogavit: ubi nihil impetravit, eadem ſemper quae initio, illo reſpondente. Poſt prandium fidos in porticu ſevocat, et quando nullam ab eo confeſſionem exprimere potuerit, unum hoc ſupereſſe dicit, ut ipſum comprehendi, et legibus cum eo agi jubeat, ſed nolle in tali dignitate virum manus injicere, niſi prius certo conſtet, abunde probationum eſſe, quibus laeſae majeſtatis reus citra dubitationem convinci poſſit. Cum abunde probationum eſſe cuncti concordi voce affirmarent, moniti in arcano Ludovicus [b]Hoſpitalius Vitrius, et Carolus Choſeelius Pralinius, ſtipatorum regiorum praefecti, ut ſuos ſub noctem paratos haberent. Inde Bironus apud Franciſcum [c]Grangium Montinium divertit, et inter coenandum obſervatum, quod Hiſpanos et regem Hiſpaniae, qui benemeritos gratiis ac beneficiis large remunerabat, eaque ad filios eorum, qui in bellis ac proeliis cecidiſſent, porro extendebat, profuſius laudaret: ad quae a Montinio reſponſum ferunt, haec quidem in Hiſpanis merito laudari; ſed et hoc verum eſſe, nullius offenſae cuiquam, ne filio quidem proprio, in illa aula gratiam fieri. Quod aculeate ab eo dictum, ad retundendum nimis apertum et intempeſtivum Bironi erga Hiſpanos affectum.

IV. Post coenam cum ad regem iviſſent, denuo rex ne quid intentatum relinqueret, miſerum hominem urget, ut quod jam ſciat, ipſe ſibi patefaciat; quo recuſante, Arqui, Birone, quod negas, rex infit, ego ab [d]Arvernorum comite an teſciturus ſim, pro ultimo conatu tentabo. Is participare Bironi conſiliis arguebatur: itaque

INTERPR. [a] *le comte de Soiſſons.* [b] *de l'Hoſpital baron de Vitry, & Ch. de Choiſeul Sr. de Praſlin, capitaines des gardes de corps.* [c] *de la Grange de Montigny.* [d] *Auvergne.*

CIↃ IↃ CII.
HENRICUS IV.

itaque et ambo comprehendi ſtatim juſſi. Cum ſe Vitrius de Arvernorum comite ſiſtendo, amicitiam arctam cum ipſo cauſatus, excuſaſſet, Pralinio id negotii datum. Ipſe Bironum, qui cum regina poſt coenam chartarum alea luſerat, cum exiturus eſſet, ſtitit, et enſem, cui jam manus injecerat, ſibi tradi juſſit; quod ille aegerrime fecit. Arvernus, quod erat ſuſpicatus, equos paratos in area extra arcem habebat, ſed a Pralinio antequam eo pervenire poſſet, ſiſtitur, et ambo ſub cuſtodia totam noctem a ſtipatoribus regiis aſſervati; Birono ſua merita, et ingratitudinem alienam, importuna verborum petulantia identidem exprobrante. Mane conſultatum, quid facto opus eſſet; et ſtatim decretum, ut captivi ad urbem adducerentur, et Baſtilia includerentur, cum iiſque legibus more majorum ageretur. Igitur XVII Kal. Quintil. per flumen Lutetiam devecti et Baſtilia incluſi, quo eodem die rex ad urbem ſub noctem venit, per [a] Sanmarcellianam portam ingreſſus, et feſtis plebis obviae, quaſi detectam conjurationem gratulantis vocibus exceptus. Triduo poſt cum ad [b] Foſſatenſe caſtrum IV ab urbe lapide profectus eſſet, ſupplices ad eum venere rei frater Joannes [c] Sanblancartius, Car. [d] Petrobuſerius Caſtronovius, Car. [e] Roius Rupifulcaudius Ruſſii comes, [f] Pontius Lozerius Theminius, Carolus [g] Rupiſortius Santangelus, Ft. [h] Guntaldus Bironus Salignacus, Jacobus Nompar [i] Caumontius Forcaeus, qui pro iis de geniculis verba fecit, quamvis rex eum ſurgere juſſiſſet: Clementiae tuae confiſi, potentiſſime rex, non ingratas preces et vota noſtra tibi futura nobis perſuaſimus: quos heic vides c hominum CIↃ vicem ſuſtinent, qui tibi per haec bella ſub Birono militarunt, et nunc pro ejus ſalute ſupplicationes ſuas nobiſcum conjungunt. Miſericordiam tuam illi implorant, nec jure cum miſerabili reo agi poſtulant. Deus, cujus beneficio, non humanis viribus, coronam impoſitam debes, hoc a nobis exigit, ut quod nobis ab ipſo condonari cupimus, ejus gratiam iis, qui nos offenſione aliqua laeſerunt, faciamus. Nulla re magis ad Deum, quam clementia principes accedunt. Non taedioſa oratione utar, vitae gratiam fac reo, et ſecuritati tuae per carcerem ubicunque placuerit conſule. Male ſit ambitioni et vanitati, quae miſerum hominem aeſtu aetatis ferventem eo impulit, ut ſe omnibus ſpectabilem et deſiderabilem vellet oſtentare. Ignoviſti pleriſque, indulgentiſſime princeps, qui te gravius offenderant. Precibus, lachrimiſque quantum poſſumus infamiae notam deprecamur, quae juſta illius poena nobis, ac poſteritati noſtrae cum indelebili ignominia alioqui inureretur. Veniam iterum ſupplices oramus, non legibus cum reo agi petimus. Scimus illum graviter contra regnum peccaſſe, ſed voluntate magis, quam facto. Merita patris, filiique, etiam noſtra ante oculos tibi propone, clementiſſime domine. Tu, qui offenſas patratas tam benigne condonaſti infeſtis ſemper antea hoſtibus, Birono tot exantlatis pro ſalute publica laboribus, de te tam bene merito, ſed ad extremum ex indignatione ad prava conſilia, quorum poenitentia ſubire potuit, prolapſo, non ignoſces? Qui factorum oblivionem indixiſti, conſiliorum et malarum cogitationum gratiam non facies? De miſericordia tua, quam et pro reo et pro decore familiae, cujus pars ſumus maxima, nunc cum ſuſpiriis et fletu, imploramus, patiare, ut melius ſperemus. His dictis cum rex eos ſurgere iterum juſſiſſet, ſic infit: Nunquam mihi ingratae fuerant meorum deprecationes, et ſupplicibus ſemper apud me facilis aditus patuit. Atqui majores mei non ſolum amicos et adfines ad illud officium non admiſerunt, ſed matres, patreſque ac fratres in tali criminis gravitate omnino rejecerunt. Recenti temporum memoria patrui mei uxorem pro marito deprecantem Franciſcus II a conſpectu ſuo excluſit. Clementiam, quam tantopere urgetis, non miſericordiae, ſed crudelitatis

INTERPR. [a] *Porte de S. Marceau.* [b] *St. Maur les Foſſez.* [c] *de St. Blancart.* [d] *de Pierrebuſſiere de Chaſteauneuf.* [e] *de la Rochefoucaud dit de Roye, comte de Roucy.* [f] *Pons de Louſiers, Sr. de Themines.* [g] *de Rochefort de St. Angel.* [h] *de Gontaud de Biron, baron de Salignac.* [i] *de Caumont, Sr. de la Force.*

crudelitatis nomen mereri ſi dicam, vero verius dicam. Publica, non mea res privatim agitur, quae ſi ageretur, ultro libenterque ſupplici ignoſcerem, ſicuti ex animo ignoſco. Reipublicae, liberiſque meis, qui majorem partem imperii faciunt, pluſquam mihi debeo, quos exprobraturos mihi procul dubio eſt, ſi quid in hac cauſa, neglecto tanto malo, vel imprudentia vel incuria peccavero; quapropter ſtat legibus in ea frenum laxare: interim libertatem facio vobis innocentiae ejus, quantum eniti legitime poteritis, omni ope et honeſta ratione defendendae, quod vobis permitto, quamdiu integra cauſa licebit. Nam peracto ſemel majeſtatis laeſae reo, amplius eniti aut intercedere, neque patri pro filio, neque uxori pro marito, aut contra per leges licet. Videte, quaeſo, ne nimio in illum affectu in odium meum, ac publicam regni indignationem incurratis. Ad ignominiam veſtram, quam a vobis tantopere deprecamini, minime cauſa ejus pertinet. Fani-Pauli comes magiſter equitum, a quo genus maternum duco, et Nemoroſii dux, cujus haereditatem crevi, in exemplum ſunt. Et ut ad propiora veniam, Condaeus patruus meus, ſi rex Franciſcus diem ſupervixiſſet, capite truncabatur. Neque tamen illi mihi aut majoribus meis, notam inuſtam reliquerunt, neque vobis culpa aut poena Bironi nocebit, modo in fide atque officio, quod ſemper feciſtis, deinceps conſtanter perſeveretis: vobis veſtras dignitates non ſolum confirmare, ſed augere potius, quam ex ea cauſa imminuere mihi eſt animus. En Santangelus, quem ille a ſe alienaverat, quod averſo eſſet a factionibus animo, ſcit quo in eum propendeam affectu. Plus mihi, Bironi culpa, quam vobis ipſis dolet. Sed in benefactorem ſuum conjurationes iniri quis ſanae mentis ferat? In haec verba ſtomachoſior cum deſiiſſet, Forcaeus inſurgens, Hoc ſaltem ex hac occaſione, clementiſſime princeps, ad rei exonerationem reportamus, quod ille in ſacroſanctam tuam perſonam non conjuravit. Rex ſtatim: Pro innocentia ejus tuenda facite quod in vobis eſt. Ego illum pro virili ſublevabo. Ubi de regis reſponſo cognovit Bironus, dein ſerio ſecum agi videns, contra quam initio ſibi prae fiducia perſuaſerat, paulatim infringi, et de priſtina ferocia coepit remittere, et ſive ab ipſo, ſeu conſcio, quod vix credo, libellus ſupplex per manus hominum in urbe volitavit, quo exquiſitis ad miſericordiam commovendam verbis, et laudato a clementia rege, reus confeſſus veniam petebat, ſanguinem ſuum non ad plebis ſpectaculum, ſed ad certamen ſe dignum pro rege ac ſalute regni ſervari, deprecabatur. Quod ſi ſuſpectus regi in regno eſſet, in Hungariam ablegaretur, contra Turcas tota vita pugnaturus; aut ſi poſtremo arma tractare prohiberetur, privata domo pro carcere includeretur, ex qua niſi juſſu regis exire nunquam poſſet.

V. VERUM haec ſive ab ipſo profecta, ſive per amicos jactata minime in aureis regis penetraverunt; quippe cum res eo proceſſiſſet, ut locus poenitentiae non eſſet: nam qui fidem ſervaturum eum poſt acceptam injuriam ſperari poſſet, qui tot beneficiis ac honoribus cumulatus, regi patriaeque non peperciſſet? Igitur diploma ad ſenatum miſſum, quo de conjuratione a Birono inita cognoſcendi, et legibus cum eo agendi plenam poteſtatem faciebat, ſeorſim diplomate ad Achillem Harlaeum ſenatus primarium praeſidem, Nicolaum [a] Poterium item praeſidem, et Stephanum [b] Florium, et Philibertum [c] Turinum ſenatores directo, ut reum interrogarent, et amplius in eum anquirerent. Illi XIV Kal. Quintil. in Baſtiliam venerunt, et ad Bironum admiſſi cum diploma legi per Danielem [d] Vicinum criminalem amanuenſem juſſiſſet Harlaeus, ille nihil opus eſſe reſpondit, neque enim dubitare ſe, quin plenam a rege poteſtatem haberent; ceterum duas ſecum et cum aliis reis agendi vias

eſſe,

INTERPR. [a] *de Potier, Sr. de Blancmeſnil.* [b] *de Fleury Doyen.* [c] *de Turin.* [d] *de Voiſin greffier criminel.*

CIƆIƆCII.
HENRICUS IV.

esse, jure, an gratia, in arbitrio regis positum esse, se rudem et ignarum ordinis judiciarii, nunquam in animum induxisse, fore ut fides sua ab accusatoribus in dubium revocaretur, verum innocentiae suae fiducia tuti, neque si aliquo conscientiae morsu teneretur, ad aulam venturum fuisse: non defuisse qui missis in itinere ipsum de via revocarent, et postquam ad regem venit, qui ipsi fugam suaderent; sed maluisse carceris periculum subire, quam committere, ut, si venire detrectasset, aut postquam venit, fuga se subduxisset, contumacia sua, aut inopinato discessu crimen, cujus falso insimulabatur, agnovisse videretur. His dictis ab Harlaeo interrogatur, de secretis cum Sabaudo consiliis, et nunciis ad eum missis; quod initio constanter pernegavit. Tum prolatae ipsius ad regem et alios literae manu propria scriptae, ut ex earum comparatione cum commentariis Lafinio traditis, et Sabaudo tradendis, ab se scriptos commentarios inficiari non posset. Quas cum agnovisset, dein prolata quatuor folia integra unum post alterum; et cum primum a se scriptum fassus esset, altero prolato jam spe, quam de suppressis illis initio conceperat, frustratus, variare et vultu coepit pallescere, et illud a se scriptum inficiatus est; addito, habere se duos domesticos, quos et nominavit, qui scripturam suam probe imitarentur, quos ab accusatoribus corruptos illud scripsisse aiebat. Dein tertium quod sequebatur titubante lingua agnovit, cujus quia prima verba cum ultimis praecedentis conveniebant, convictus est utrumque scripsisse, ad ultimum et postremum agnovit; et post aliquot altercationes universa a se scripta animo confuso fassus est, sed ad Lafinium tantum scripta, ut eum de rebus suis certiorem pro familiaritate faceret, sed non ad Sabaudum perferenda. Tum ad miseras deprecationes revolutus, et omnia se regi ingenue antea confessum dixit, et veniam eorum sibi benigne ab ipso datam; illa vero in aestu furente doloris scripta, cum arcis Burgi repulsam ab rege passus est; se vero ad iram natura pronum, tali injuria, ut rebatur, indigne habitum, tunc in verba haec temeraria prorupisse, sed quae minime facta sunt secuta. Itaque sperare ut rex veniae semel concessae memor, inimicorum suorum odio minime se indulgentem praebeat; sed eorum calumnias, qui nihil dignum pro salute regis regnique fecerunt, sua autem verba cum nihil aliud possunt, arguant, paternis ac suis meritis posthabeat. Foliis autem illis haec scripta inerant; primo, ut auxiliaris exercitus adventus tegatur, et qua parte venturus sit, dubitetur, dispositis qui aditus servent; nam incertum et improvisum adventum regios proculdubio turbaturos, et antequam nobilitas, quae jam dilabitur, ad exercitum redeat, et Helvetii ad signa conveniant, rem confici posse, pedite jam fere aut morbis consumpto, aut ad munia militaria invalido. Si per [a] Valesios, aut per [b] S. Bernardi montem fiat descensus, opus erit equis et funibus ad trahenda tormenta, quae in S. Catharinae munitione sumentur, alioquin infessis castellis circumpositis et interclusis aditibus exercitum auxiliarem a commeatu laboraturum. Si hac fiat, id est, in [c] Sebusianos, per equitum globum et peditatum minus instructum in [d] Allobrogibus et proxima [e] Provincia arma ostentanda erunt. Nam in Sebusianis minus equitum esse, et qua minus putatur parte vis facienda erit. Si [f] [1] Ocelli, qui Allobroges quasi sejungunt, capi possint, et summopere incommodaturum, idque unice omneis vereri. Rebelleis in Belgio haud magnum partae nuper victoriae fructum reportasse: nam post eam ab Archiduce coactos semel atque iterum a locorum corona cinctorum obsidione discessisse, et ignominiose in Zelandiam fugae simili receptu se contulisse, et copias per praesidia distribuisse; et res in eo esse, ut de pace inter eos conveniat; sic enim regium oratorem, qui istic est, scripsisse. Treis aut quatuor bene animatos ad munitionem S. Catharinae introducendos

INTERPR. [a] *pays de Valais.* [b] *Mont S. Bernard.* [c] *Bresse.* [d] *Dauphiné.* [e] *Provence.* [f] *Exilles.*

NOT. [1] Il y a dans l'Escrit, *si on pouvoit prendre Exilles, cela incommoderoit fort, à cause qu'Exilles ouvre la venuë de Dauphiné; on craint infiniment cela.* Put. L.

introducendos, qui praefectum nutantem confirment, nam illum audiri de numero militum queri; pretium esse, ut praesidiarii et istic et ad [a] Monmelianum crebris excursionibus exercitum fatigent. Prospiciendum commeatui ad alendas auxiliareis copias, frumento mature coempto, et domibus certis clam seposito. Unum et alterum chirurgum in arcem [b] Burgensem immittendum cum medico instrumento antequam obsessi arctius premantur. Item quatuor aut quinque equos, pannis et tela onustos, cum sartore, ad militem vestiendum. Item coria cum cerdone; alioqui prae frigore superventu hyemis deditionem facturos. Burgenseis monendos, ut pulveri et pilis parcant: neque tam frequenter foras erumpant. Noctu per fidos viae indices commodo silvae vicinae utendum, et sub horam octavam cum excubiae permutantur, militem immittendum. Dum circa Monmelianum et Mauriennam vallem exercitus occupatur, simulato ad [c] Camberium itinere, ad [d] Cornetum facile declinari posse, nam nullum eo loco praesidium esse. Militem in [e] Feretensi comitatu proximo Austriacae ditionis, et in limite Lucemburgensi, nam Archidux post [f] Neoportuense proelium copias per praesidia distribuerat, abunde et nullo negotio legi posse. Haec primo folio continebantur. Tribus sequentibus de exercitus regii statu [g] Lafinium instruebat, lustratum peditatum, in [h] Praetoriana legione II CIↃ, Navarrena IↃ CCCC numeratos: [i] Nerestanum in sua IↃ CCC, legionarios CIↃ CC, Helvetios IↃCCC, [k] Crequium CIↃ IↃC, [l] Burgum CIↃ CC, Ornanum Corsos IↃ CC sub signis habere. Multos in iis ad fraudandum stipendium a ductoribus cohortium suppositos fuisse, qui recensitis ab Espernonio post primam lustrationem necopinato copiis, bis mille et quingenti comperti sunt numero deesse. [m] Campobaldum postea supervenisse cum CIↃ CC omnis generis, nullum stipendium praesenti pecunia numeratum, eam quotidie expectari; equitatum omnem non plus CIↃ efficere, et praeterea IↃ equites scloppetarios. Suessionem cum IↃ CCC equitibus, et III peditum millibus in [n] Chablasiam praefecturam profectum, ut Valesianis praesto sit, qui ad intercludendum Sabaudo aditum id a rege petierunt: ita agrum [o] Anicio circumpositum ab eo vastatum iri, ubi Sabaudus castris locum sumpturus creditur. Si Campobaldus cum suis Cornetum versus tendat, ut illac aditus insideat, facile eum circumveniri posse, per summum Cornetum impressione facta, summissis clam copiis, quae per [p] Turriculam erumpentes et [q] Bellofortium a tergo incumbant: nam a Corneto, ubi pars exercitus hospitia habet, ad [r] Petri Albiniaci-fanum IX leucas intercedere, et [s] Isaram mediam ad [t] Confluentem transmitti oportere. Ad [v] Migenam et alias copias equestreis hospitia habere, quae impetu facto facile fundi possunt; ita fieri vincenti animos, aliis jam consternatis terrorem injici. Frustra propter impedita itinera et difficilem commeatus subvectionem in suppetiis Monmeliano ferendis laborari. In eo laborandum, ne pacta conventa serventur; Bironum, cum istic esset, opera ad obsidionem inutilia majorem partem judicasse, sed [w] Ronio neminem ob gratiam contradicere audere; tantum velint obsessi, neque animo deficiant, introducendos aliquot, qui animos iis faciant. [x] Briquerascum captum, et caligis excussis literas ejus contra inducias interceptas, hinc legitimam excusationem sumi posse, si pactis non stetur. Regem multis de causis pacem expetere nervi pecuniarii penuria, cujus defectu miles, ubi primus ardor deferbuerit, a signis sensim dilaberetur, neque tam facile ad ea deinceps conveniet; et quia si CCCC aureorum CIↃ dotalia in belli sumptus expendar,

INTERPR. [a] *Montmelian.* [b] *citadelle de Bourg.* [c] *Chambery.* [d] *montagne ou pas du Cornet.* [e] *de Ferrete.* [f] *de Nieuport.* [g] *de la Fin.* [h] *regiment des Gardes.* [i] *de Nerestang.* [k] *de Crequy.* [l] *de Bourg.* [m] *Chambaud.* [n] *bailliage de Chablais.* [o] *Anissy.* [p] *la Tournelle.* [q] *Beaufort.* [r] *St. Pierre d'Albigny.* [s] *l'Isere r.* [t] *Conflans.* [v] *Migenes.* [w] *de Bethune, marquis de Rosny.* [x] *Briqueras.*

CIO IO CII.
HENRICUS IV.

expendat, non habebit, unde Helvetiis, ad renovandum foedus jampridem quiritantibus, possit satisfacere. In singulos menseis CLX aureorum millibus ad stipendium et reliquos belli sumptus opus esse, cui ferendo oneri regem imparem esse. Sibi pacem illum spondere ac velle, dum [a] Bugense et Veromense territorium habeat, neque ad [b] Gexensis praefecturae et locorum in [c] Vatensi occupatorum restitutionem teneatur; nam illi consilium esse, ad [d] Sequanos et Belgium obstruere accessum; et siquidem per biennium pacem habeat, de fide hostium securus, dum nullo praesidio gravatur, sperare se tantam pecuniam accumulaturum, ut et Helvetiis satisfacere queat, et in Sequanos ac Belgium simul invadere, strata sibi ad Mauritium principem via, qua vireis cum eo conjungat; quo facto de illis provinciis actum esse, et Lutetiam ac regni meditullium in tuto collocari; inde ad Mediolani principatum et Hispaniam ipsam ob veteres de Navarrae regno controversias animum et vireis versurum, Catholicorum rebus interim ita debilitatis, ut ab auctoritate Sectariorum omnino deinceps pendeant. Jam Catholicos in Francia ubique murmuranteis audiri proximi exitii metu; sed quia inter se diffident, Hugonotos natura diffidentes et audaces praepollere, quippe qui semper arma in manibus habeant, et occasionem exspectent. Quo plus illi habent, eo plus habere velle. Itaque proculdubio esse, si bellum Sabaudicum protrahatur, quin ad arma inter Catholicos et Hugonotos deveniatur. Regem, qui videat Catholicis merito displicere, quod erga Hugonotos tam munis sit, cum [e] Diguierio et [f] Crequio agere, ut cum bona ipsorum gratia [g] Passagius, qui partibus eorum favet, aut favere fingit, Monmeliano, ubi captum fuerit, praeficiatur: his autem rationibus agere, si pax fiat, Monmelianum sine dubio restituendum esse, et ita nihil Passagio dari: si non fiat, habere Diguierium circa Monmelianum, inde [h] Barraliam munitionem, inde [i] Camberium, Carbonariam, Confluentiam, et Miolanum, et studiose prospectum iri, ut exiguus commeatus Monmeliano inferatur; de Burgo stare regi arcem Hugonoto committere, eaque re gravissimam injuriam Birono fieri. Regem, si Sancatharinam munitionem capiat, Hugonotum loco impositurum, quousque [k] Vallium et Logias receperit, et Fanum [l] Guigoti versus propugnaculum struxerit; nam decrevisse eum has duas praefecturas Genevensibus tradere, ut grande aes, quod illis belli causa debet, hac ratione luat; aut si aliunde luat, penes se illas retenturum. A [m] Terralio cum milite in Sancatharina munitione secretum de prodendo loco consilium iniri, et mature praeverti debere periculo. Vitrium ad regem venisse, et affirmasse, praesidiarios ob penuriam munitionum se quotidie e muris demittere. Vix CCCC in ea integros superesse, qui scalis admotis aperta vi et clara luce expugnari possint. Itaque mature prospiciendum: nam in Sancatharina munitione omnem Catholicorum spem repositam, et ea servata Sabaudum omnia quae amisit recuperaturum. Regem cognito Sabaudi copias in procinctu esse, ad Bironum scripsisse, ut ad se veniat, quod an facturus sit, adhuc incertum esse, ceterum difficile esse, ut se excusare possit. Si Sabaudus impedire possit, ne secuturae Monmeliani deditioni pactis stetur, expeditum videri, ut ad Anicium veniat, copiosum in eo commeatum collecturus, et Sancatharinam abunde milite et rebus necessariis firmaturus. Inde venturum eum Chamberium, et tormentis Sancatharina advectis nullo negotio illud capturum. Nam si illud rex defendere in animum induceret, id nonnisi cum toto exercitu facere posse; quod si faceret, Sabaudum Isarae ripam legentem cum V peditum millibus noctu Miolanum versus tendentem custodias

Monmeliani

INTERPR. [a] *de Bugey & Valromey.* [b] *bailliage de Gex.* [c] *pays de Vaud.* [d] *la Franche Comté.* [e] *de Lesdiguieres.* [f] *de Crequy.* [g] *du Passage.* [h] *fort de Barraux.* [i] *Chambery, Charbonnieres, Conflans, & Miolans.* [k] *Vaux & Loges.* [l] *St. Guigot.* [m] *du Terrail.*

Monmeliani positas in itinere trucidaturum. Quod si rex Camberium negligeret, commeatu brevi laboraturum ejus exercitum, qui per Isaram magno comitatu et difficili, et per terram longe difficiliori advehitur. Sabaudum praeterea in itinere munitionem [a] Nunciatae instauraturum, quod harum rerum periti qui sunt in castris regiis intra XV dierum spatium fieri posse ostendunt, et eo certatim agresteis summa alacritate undique advolaturos, alterum iter copiis advenientibus per [b] Jacobi-fanum juxta [c] Brigantionem et Confluentiam patere; quod si sumatur, castra eis fluvium commeatu in iis undique congesto, et Anicio post tergum seposito munienda. Recentem Sabaudi militem esse, regis infractum et taedio fatiscentem, nobilitatem tantum ad XVI menseis sub signis futuram. Regem ipsum belli molestiam impatienter ferre. Summum exercitus imperium Birono cum amplissimis conditionibus delatum, verum illum se excusasse; idem post eum fecisse Monpenserium, ne [d] Suessioni injuriam faceret, qui illud acceptavit, aegerrime ferente rege, ut aliis se excusantibus Suessioni id deferre animo invito sit coactus. Espernonium, cum primum agmen sub Suessione ducere juberetur, se excusasse, et post Monmeliani deditionem, regem ad sponsam profecturum comitari maluisse. Si pax sequatur, Sabaudo expeditius videri et regi Hispaniae, ut [e] Carmaniola restituatur, neque Sebusiani compensationis loco dentur; nam [f] Sebusianos eo loco apud Sabaudum esse quo Belgium apud Hispanos: a pleno ac praesenti Hispani ad res Sabaudi sublevandas patrocinio salutem Catholicorum et ipsius Hispani pendere. Additae erant tribus illis foliis literae cum impensae benevolentiae significatione ad confidentem scriptae, qui Stephanus [g] Renazaeus erat Lafinii domesticus, monito eo, ut quo secretum melius servaretur, quam minimo cum comitatu incederet, caveretque ne domestici alea luderent; nam intèr ludendum pleraque, seu lascivia seu ira, excidere. Haec primo die acta. Inde confectae adversus reum probationes, et auditi testes. Dein VII Eid. Quintil. post prandium eodem delegati redeunt, et super probationibus Bironum interrogant: et ille quidem disertius et magis ingenue quam prius fecerat, se responsurum dixit, quod, cum primum interrogatus est, scrupulo se attineri diceret; nam in arcana confessione a [h] Pauliano quodam monacho in ea opinione confirmatum, nihil eorum quae tegere religiose promisisset, cuiquam revelare debere; sed postea quam carceri mancipatus est, contra ab archiepiscopo [i] Bituricensi melius instructum, quippe qui in jure interrogatum verum dicere teneri affirmaret, ad interrogata ex animi sententia respondere decrevisse.

VI. SUMMA vero testimoniorum Lafinii et Renazaei ipsius domestici erant: Cum ad pacem jurejurando firmandam Bironus cum Pomponio [k] Bellevreo, Nic. [l] Brularto Sillerio Bruxellas ante triennium profectus erat, [m] Picoteum quendam Aurelianensem cum aliis ob damnatas factiones regno profugum ad eum venisse, et jam tum de Henotica factione, cujus ille dux esset, Hispanorum opibus in regno ad Catholicae religionis defensionem renovanda sermonem injecisse, Bironum autem pro tempore ita se excusasse, ut sermonem non tam displicuisse, quam in aliud tempus, cum in aulam aut Burgundiam reversus esset, rejecisse appareret. Ceterum Picoteum illum, cum rex in Sequanos venit, Birono et Amato [n] Malanio Luxio Bironi vicario et intimo innotuisse, ultro citroque ad [o] Fortunium, qui [p] Insubrum oppidum tenebat, commeantem, et de conditionibus dedendi oppidi cum eo agentem. Ab eo tempore Luxii interventu, postquam Bironus domum rediit, cum Picoteo actum, quem [q] Fargius quidam Luxii domesticus ducebat, et reducebat cum

INTERPR. [a] *fort de la Nuntiade.* [b] *S. Jacomo.* [c] *Briançon & Conflant.* [d] *le comte de Soissons.* [e] *Carmagnole.* [f] *Bresse.* [g] *Renazé.* [h] *Minime.* [i] *de Bourges.* [k] *de Bellievre.* [l] *Brulart Sr. de Sillery.* [m] *Picoté d'Orleans.* [o] *de Malain baron de Luz.* [o] *le capitaine la Fortune.* [p] *Seurre.* [q] *la Farge.*

CIↃ IↃ CII. HENRICUS IV.

cum vel a Ferdinando Velasco Castellae Connestabili Mediolani prorege, vel a Sabaudo redibat. Et [a] Divione et ad Vallii pontem, interdum [b] Matiscone, quo magis laterent, solitos convenire. Tandem Picoteum, quo certius negotium conficeretur, ad regem Hispaniae missum acceptis a Birono duobus aureorum CIↃ, cum mandatis ad eum, ut religionem Catholicam, quae in regno Franciae occulto regis in Sectarios favore summopere periclitabatur, salvam vellet. Duarum coronarum causam conjunctam esse, ut alterius ad alteram proculdubio periculum pertineat. Stare regi Ordines Hollandiae contra ipsum omni ope et ratione tueri; et colorem quaesitum esse, quod cum illi milite et pecunia regem, superiore bello, juverint, aequum videri, ut creditam ab iis pecuniam bona fide reddat, et paria cum illis faciat; audivisse ipsum ex rege, sibi consilium esse paulum per triennium respirare, ad pecuniam colligendam, et apparatum bellicum faciendum, quo facto vim inopinato Hugonotorum ritu diversis partibus inferre in Belgio, Sequanis, Italia, et Hispania. His proinde in tempore praevertendum. Haec mandata Picoteo data. Literae vero, quae Sabaudia, Mediolano, et ex Hispania veniebant, et ad eas responsa, cujusdam [c] Dolensis in Sequanis civis, cui captivo Bironus pretii gratiam fecerat, ministerio fieri, ut ad Bironum perferrentur. Ceterum Lafinium harum rerum participem XII circiter dies, antequam Sabaudus in aulam apud nos veniret, literas fiduciarias a Sabaudo per equitem Britonem Paschalibus feriis antea acceptas Birono communicasse, et juxta eas de rebus duabus cum eo egisse, de matrimonio ipsius, et Picotei in Hispaniam profectione. Tum rogatum a Birono, ut ad Sabaudi usque adventum in urbe remaneret; deinde post ejus adventum importunia ejusdem Bironi precibus solicitatum, et postremo victum, a [d] Jacobio Sabaudiae praeside ad ipsum introductum fuisse; quod Lafinius dicebat, ut excusationi apud regem sibi viam sterneret: nam penetrare in consilia illa altius voluisse, ut regem de iis postea certius edoceret, cum constet eum ab initio pravorum consiliorum Birono auctorem fuisse, et eo usque in illis perseverasse, quousque se Hispanis, Sabaudo et Birono suspectum a Luxio aemulo redditum cognovit; ob idque Renazaeum suum a Sabaudo carceri mancipatum. Dum autem cum Sabaudo colloqueretur, ita se reperire aiebat, ipsum bene animo affectum ad nos venisse, ut regi de Saluciano principatu satisfaceret. Sed cognito res in regno misceri, et per Bironum turbari posse, qui eum de omnibus, quae in ipsius negotio agitabantur, in horas edocebat, quippe qui deliberationibus intererat, tandem murasse, et occasionem re infecta discedendi quaesivisse; ante omnia monitum a Birono Sabaudum, ne Burgum et arcem regi traderet; quod si faceret, intercludi Hispanis facilem in Sequanos et Belgium descensum, et arcem tota Europa firmissimam ac munitissimam in Hugonotorum potestatem deventuram: nam scire ita regem decrevisse. Bironum item, cum videret interdum Sabaudum nutare, quasi cum rege conventurus esset, ut id impediret, et ejus discessum praecipitaret, injecisse haerenti metum, quasi, nisi conditionibus agitatis, et in parte jam conventis subscriberet, de vita periclitaretur. Additum et ipsi insidias strui. Iraque tempore petito, ut de conditionibus, quae diversae proponebantur, utras accipere vellet, amplius deliberaret. Tandem impetrato a rege commeatu Sabaudum discessisse, et per Aeduos a Luxio deductum iter fecisse, ut munira loca in ea praefectura ex occasione inspiceret. Antequam discederet Sabaudus cancellarium suum post Picoteum in Hispaniam miserat, ut quid cum Birono egisset, plenius regem doceret: quid autem Lutetiae inter eos actum sit, de industria suppresserat Lafinius; quod quicquid actum erat,

INTERPR. [a] *Diion, & pont de Vaux.* [b] *Mascon.* [c] *un bourgeois de Dole en la Franche Comté, nommé Bibu.* [d] *le Sr. de Jacob gouverneur de Savoye.*

erat, ejus suggestione actum erat, et eum praecipuum conspirationum incentorem fuisse arguebat. Nam ante Sabaudi in aulam adventum nunquam Bironus cum Sabaudo consilia communicaverat. Tunc vero injecta matrimonii mentio, et cum Lafinius nosset Bironi ingenium iracundum, et plus ira, quam consilio peccare, in horas colloquia Sabaudi cum rege habita calumniose deferebat, ut fidem ambitione ferocientis hominis solicitaret. Regem de ipso male sentire et loqui, Bironum ostentatione valere, tunc strenue agere, cum testeis et spectatores habet: De Bullionio vero quasi infelicis ominis ave, quae vulgo [a] Ossifraga nominatur, loqui, quaecunque ei committuntur, quanquam ingenio et animo valeat, misere disperire: Unum Lavardinum laudare. Id cum ex quiete excitato Birono, osculo prius, ut solebat, in oculum laevum impresso (quod fascinationis ergo fieri postea interpretatus est Bironus) blanditiis admistis, detulisset; ille ira frendens, Et cur haec dicenti regi non interfui, retulit; nam me totum cruore conspersissem. Atqui non ita de te sentit Sabaudus, (infit Lafinius) et quicquid rex de te dicat, ille te sibi optat generum; idque tibi per me significari jussit. Itaque quantum tibi injuriose inde detractum, ab eo tantum honorifice tributum vides. Alia vice ad Bironum detulerat, ita contemptim regem de eo locutum, ut cum Sabaudus de filia ei in matrimonium collocanda mentionem faceret, ille dixerit, plus L familias in regno suo dignitate praestantiores esse, et ipsum jam aetate provectum, ut eum decenni virgine commode conjungi non posset; praeterea minora bona possidere, quam ut tantae adfinitati par esse possit. Haec irritatum hominem postremo impulerunt, ut fallacibus promissis caecus animi auscultaret, et porro fidem sceleratis consiliis Lafinio instigante obligaret. Nam mox ubi domum rediit Sabaudus, a Birono Lafinius Camberium missus, qui consilia Lutetiae coepta persequeretur, ubi cum [b] Roncasio a secretis Sabaudi epistolis et [c] Torrensi saepius egisse, cum [d] Bosco item Roncasii cognato, ac postremo cum Alfonso [e] Casali, qui Hispani nomine Lucernae orator fuerat, qui LX aureorum CIↃ praesenti pecunia Birono se numeraturum, et deinceps majorem summam usque ad IↃCC aureorum CIↃ repraesentaturum promiserat. Sub id interpellatus a delegatis judicibus Lafinius de consiliis ad regem aut sistendum aut perdendum initis, sic respondebat: Cum Renazaeus a Sabaudo venisset, et quid cum eo egisset coram Birono referret, intervenisse se, cum Bironus per eundem Renazaeum secreta ad Catharinae-fani praefectum mandata daret, de machinis ita dirigendis, ut cum rex ad locum lustrandum veniret, quod brevi facturum eum rumor erat, eum certo et designato ictu peteret; ad quem sermonem cum exhorruisset, Bironum ilico retulisse, cum eo qui suam, qui ipsius Lafinii vitam petat, et de pernicie utriusque serio cogitet, ita agere debere; tum silentio imperato subjecisse, in tali re plus facto quam verbis opus esse. Praeterea interfuisse se, cum Luxius ad Bironum referret, [f] Saviniacum quendam ex Sabaudica nobilitate juvenem in bello captum et lethaliter vulneratum, duxisse octo secum devotos ut regem interficerent, unum sibi in morte proxima solum dolere, quod voto satisfacere non potuerit, ceterum sperare, ut id aliquis felicius exequatur. Id postea cum ad Sabaudum profectus retulisset, illum negasse quidquam tale Saviniaco aut ulli alii imperatum: Ceterum minime dubitare, quin plerique, videntes quid rex contra se moliatur, idem quod Saviniacus sint ausuri. Item Sancatharinae munitionis praefectum monitum, ut certa die, qua rex cum Birono ad locum lustrandum venturus esset, tormenta minora ad partem notatam parata haberet, et ex habitu Bironi

INTERPR. [a] *Orfraie, sorte d'aigle.* [b] *Roncas.* [c] *la Torre.* [d] *Bosc.* [e] *Casale.* [f] *Savignac.*

Bironi, qui praecedere debebat, rex qui secuturus erat, ad necem designabatur. Et per Renazaeum jam multoties Birono et Luxio mandata data, ut regem qua ratione possent, aut inter venandum, aut alia re intentum interciperent, et captum sub custodia in Hispaniam mitterent; ni facerent, praesens ipsis et inevitabile imminere exitium. Idem a [a] Fontano et Casali saepius sibi inculcatum, ac postremo cum omnes [b] Somac ad Padum convenissent extremo Januario anni superioris. Quae vero conventu illo acta sunt, haec praecipue meminisse; de pace, cui se medius interposuerat Aldobrandinus cardinalis pontificius legatus, non consensuros, et si quid jam convenisset, pactis conventis minime staturos, et omne de pace colloquium cum vellent et opportunum videretur, abrupturos. Bironus eligeret, an e re videretur, ut prior cum sociis et foederatis arma sumeret, an rex Hispaniae sex ante ipsum mensibus bellum denunciaret. Hispanum de pace nunquam cum rege acturum, nisi ex Bironi et sociorum consensu. Omnia loca, quae in regno armis caperet, in manus eorum, quos Bironus nominaret, traditurum, ut a ducibus ex Gallica nobilitate tenerentur, excepta [c] Massilia, quam sibi ad triremium receptum servaret. CIƆ IƆCCC aureorum CIƆ annuatim in illud bellum exsolveret, quorum dispensatio a Birono fieret. Vicarius ipse generalis per totas Hispani ditiones constitueretur, et ut insolubili cum Hispanis nodo vinciretur, unam e filiabus regis Hispaniae, aut unam e Sabaudicis uxorem, Burgundiae insuper principatum sibi ac suis cum pleno proprietatis jure, immensis praeterea pensionibus acciperet: et si quidem conatus non succederet, nihilominus Hispaniae regem Birono in omnem eventum CXX aureorum CIƆ annui reditus assignaturum, et CIƆ CC aureorum CIƆ praesenti pecunia in Germania aut Italia, aut ubicunque commodius videbitur, depensurum. Insertum conditionibus, si res exitum sortiretur, Bironus daret operam cum suis foederatis, ut regnum per pares administraretur, et regis in eo electio instar Romanorum imperatoris constitueretur. Haec se meminisse pro tempore dicebat Lafinius, cetera deinceps, quae memoria suggeret, enarraturus. Quae monstra sive ille ingeniose confinxerat, sive ab Hispanis plerumque longius, quam fert humana prudentia respicientibus, ad emovendam Bironi vasta ambitione furentis mentem, excogitata acceperat, eo amentiae miserum hominem impulerant, ut fidei et patriae charitatis, atque adeo nominis Francici oblitus susdeque omnia haberet, dummodo immoderatas spes expleret. Addebat Renazaeus Lafinii domesticus et arcanorum conscius, consilium datum Sancatharinae munitionis praefecto, ut praeterea in fossa loco designato septem aut octo milites dirigendi certos cum scloppetis abderet, qui, cum rex transiret, quem ea ratione, qua superius designabat, in eum repentina displosione vim facerent, et se indicem ad praefectum missum. Postea et ad Sabaudum trans Alpeis transisse cum mandatis Bironi, quibus eum de itineris ratione edocebat, et ut quamprimum descenderet increpita ejus ulteriore mora hortaretur. Insuper de secreta ad Monmelianum per tympanistam molitione eum certiorem faciebat, monebatque, ut praefectum hominem ignavum et animo deficientem inde amoveret. Tum ad excusationem heri sui amplissimas conditiones ab Sabaudo et Hispanis ei propositas aiebat; quas ille, jam tum consilia tam perniciosa exceratus, recusasset; eaque re factum, ut suspectus esse inciperet, et Sabaudum a Fontano, qui multis indiciis fidem ejus nutare comperisset, monitum; ob id ipsum Renazaeum ad se missum aliquandiu detinuisse, ac postremo carceri inclusisse; primum Augustae [d] Taurinorum, deinde et [e] Clarasci, ubi annum et IV menseis integros sub arcta custodia fuerit, astuque tandem inde elapsum. His fere onerabatur reus. Cum Lafinio commissus Bironus, et monitus ab Harlaeo, quando coram judicibus a rege delegatis causam

INTERPR. [a] *le comte de Fuentes.* [b] *Some sur le Po.* [c] *Marseille.* [d] *Turin.* [e] *Chierasce.*

causam diceret, ut nihil iracunde proferret, et verbis injuriosis ac se indignis abstineret; ille ad testis aspectum vultu pallido et membris trementibus totus repente cohorruit, et spatium poposcit, dum lecto impositus spiritus colligeret; tum ad se rediens, voce tremula adhuc, ira in expostulationes conversa, Lafinium acerbe incusavit, qui ipsi pravorum consiliorum auctor et praecipuus incentor, cum venia praeteritorum a rege accepta de illis amplius non cogitaret, et tantum ad expiationem silentio et oblivione opus esset, festinato indicio, ut se servaret, amicum detestanda perfidia prodiderit. Nam sibi, antequam ad regem veniret, et postquam ab aula discessit, enixis literis, et per [a] Pregentium Lafinium Carnutum vicedominum fratris filium confirmasse, nihil dicturum facturumve, aut postea dixisse vel fecisse, quod ipsi periculum creare posset, et chartas omneis ac commentarios omnino suppressos. Hac fiducia se ad aulam venisse, et rege ipsum interrogante, et ad confessionem promissa venia invitante, pertinaciter ac praefracte respondisse. Atqui si certo cognovisset, quid Lafinius regi dixisset, sibi facile aeque fuisse, confessione ingenua, sicuti jam Lugduni fecerat, gratiam regis demereri, quam damnosum fuit, contumaci inficiatione iram ejus provocasse, et impressam in animo ejus suspicionem relinquere, quasi de consiliis illis perniciosis, post primam a rege impetratam veniam, atque adeo post natum serenissimum Delphinum cogitaverit, et nunc adhuc cogitet. Potuisse Lafinium ambos servare, si se in tempore monuisset. Quod cum non fecerit, apparere, illum insita malignitate ac perfidia non tam se servare, quam amicum perdere voluisse; idque manifestum fieri, literis et chartis tam studiose asservatis, quae in aestu indignationis ob repulsam, de qua in superioribus locutus est, conceptae exaratae fuerant, et quas igni tunc traditas oportuit, nisi de perfidioso indicio jam tum cogitasset. Ad haec cum se homo natura loquax, qua poterat ratione excusaret, facile in tali crimine acceptae excusationes, in quo filii contra patrem accusatio non solum a legibus admittitur, sed etiam laudatur. Post longas altercationes et exprobrationes, cum Bironus objecta purgaret, nisi quae scripto probabantur, quorum sibi gratiam a rege factam asseverabat, et cum Sabaudo nulla se consilia communicasse ante ejus in urbem adventum, idque Lafinio; amicitiae infaustae parario, confirmaret, et quicquid postea cum illis actum est, interventu Lafinii ultro citroque commeantis, et Mediolani sponte propterea profecti actum esse; Lafinius contra nil nisi Bironi jussu se fecisse diceret: postremo adjecit, quo reum magis oneraret, Bironum Sabaudo auctorem fuisse, ut [b] Saluciarum principatum restitueret, non Bressiae, quem vocant, comitatum, ea lege ut nullos praefectos in [c] Cisalpinis locis Protestantium sectae addictos imponeret, patrocinium Genevae desereret, et jus in ea suum persequendi Sabaudo libertatem faceret. Sic enim regem in invidiam et odium suorum adduci, si conditiones rejiceret; quod facturum eum sciebat, quippe cum ex ore regis, qui cum ipso ea de re familiariter quotidie fabulabatur, cognovisset. Postea [d] Renazaeus et reliqui testes cum reo commissi; et cum ille porrecto curiae supplici libello matris nomine, sibi consilium distribui petiisset, quod idem olim [e] Aureliani in causa [f] Condaei factum aiebat, intercessit cognitor regius, et ore suo, nullo adhibito consultore, ad objecta respondere, et ex vinculis juxta veterem formulam causam dicere jussus est. Moris est apud nos, ut criminis capitalis rei in sella sedentes coram judicibus interrogati causam dicant. In arcano deliberatum, quia nulla adhuc in eum sententia lata erat, tantum cognitor regius cum laesae majestatis reum convictum peragi postulabat, propter dignitatem personae hoc ei tribul deberet,

INTERPR. [a] *Pregent de la Fin Vidame de Chartres.* [b] *Marquisat de Saluces.* [c] *delà les Monts.* [d] *Renazé.* [e] *Orleans.* [f] *le Prince de Condé.*

CIƆIƆCII. HENRICUS IV.

debeſret, ut intra ſepta Camerae, quae vocant, audiretur: Et ita, re cum Pomponio Bellevreo cancellario, qui judicio praeſuit, communicata, placuerat.

VII. SECUNDUM haec reus e [a] Baſtilia a [b] Montinio, diſpoſitis ubique per viam cuſtodibus, in ſenatum adducitur, et convocatis univerſis claſſibus coram cancellario ſiſtitur, intra ſepta, ut loco honoratiore, ſtare juſſus: quod ille tarditatem auris ob vulnera accepta cauſatus cum deprecatus eſſet, ultro in ſella, ſicuti de aliis fieri conſuevit, in media cavea ſedit; ubi a cancellario interrogatus, cum praeter ea, quae ſcripto convictus inficiari non poterat, omnia pertinaciter pernegaret, ac praeſertim quae de inſidiis vitae regis ſtructis objiciebantur, et quae ſcripto comprehendebantur, ſibi condonata a rege diceret, in Laſinium vehementiſſime invehitur: vitamque ejus cunctis criminum generibus coutaminatam inſectatus eſt, ac magiae praecipue, qua et factum dicebat, ut ſe in malas cogitationes oſculo illo in laevum oculum impreſſo plerumque praecipitaſſet; tum de literis ſuggeſtis et ſumma malignitate ſubductis conqueritur: librum inſuper inſignis prudentiae militaris a parente fortiſſimo duce, de officio ſummi caſtrorum praefecti, quo ipſe poſt ejus mortem in exercitibus fungebatur, conſcriptum, ab eodem Laſinio ſibi ſubreptum declaravit. Summa defenſionis ſuit, ſaepe ira ſuperante ad malas cogitationes ſe ptolapſum, ſaepe etiam male locutum eſſe, ceterum ſemper bene ſeciſſe, et potius ſacta bene, quam cogitata et dicta male ſpectari debere, praeſertim in eo qui tot egregie ſactis de rege et regni cauſa bene meritus ſuerit. Poſtquam toto trihorio auditus eſt, in Baſtiliam eodem comitatu reducitur. Poſtridie dictae ſententiae concordes, et laeſae majeſtatis reus pronunciatur, decerniturque, ut in [c] platea Portuenſi capite plecteretur, bonis ejus ſiſco addictis, et extincta ducis ac paris dignitate. Quidam etiam in Laſinium auctorem et inſtigatorem ſcelerum, ſicuti vel ex proprio ipſius teſtimonio, quantumvis ſe exquiſitis rationibus tueretur, abunde conſtabat, aliquid decernendum cenſuerant; ſed exploſa ea ſententia, quod in tam atroci crimine, et quod omnia alia in ſe crimina complectitur, ſemper prudentibus viſum ſit aequiſſimum, ut ſumma feſtinati indicii eſſet praerogativa, et conſcii ad revelationem paratae veniae praemio invitarentur. Multos ad miſericordiam inflexit, quod in ejus literis poſt natum regi puerum ad Laſinium miſſis, et a [d] cognitore regio prolatis perſcriptum his verbis erat, Quando Deus Delfinum regi ac regno dederit, temporis praeteriti vanitates oblivioni tradendas eſſe, et ſi olim bene, deinceps melius quam unquam antea faciendum.

VIII. FACTO decreto, rex, qui interea ad Germani-ſanum ſeceſſerat, diplomate obrogavit; et reum non in platea Portuenſi, ſed in [e] Baſtiliae area, ne tumultus confluente, ut fit, ad ſpectaculum plebe exoriretur, plecti voluit; quod et factum: et ſtatim a prandio cancellarius in Baſtiliam venit, et Bironum ad conſtantiam gravi oratione hortatus eſt: Veniſſe diem, quo virtutis priſtinae, quam in tot periculis imperterritam ſemper habuerit, ſpecimen ederet, in extrema nimirum vitae tot adoreis mactae clauſula, et ſe divinae voluntati audientem praeberet; id eum a Deo optimo maximo, qui inſcrutabili nobis et juſta providentia ſua res cunctas ordinat, converſa in ipſum mente et a terrenis cogitationibus revocata, ſuppliciter petere et ſperare debere. Ad quae ille commotior, et vitae nimium deſiderium prae ſe ferens, clementiam regis multis verbis laudatam imploravit, et gratiam qua indulgentiſſimus princeps erga tot, qui ipſum dictis, ſcriptis, et factis graviſſime offenderant, tam benigne uſus fuerat, ſibi bene alioqui merito, et qui ſolos duos menſeis in reatu fuerit, nulloque ſacto regiam majeſtatem laeſerit, fieri enixe et vehementer poſtulavit,

exemplo

INTERPR. [a] *la Baſtille.* [b] *de la Grange de Montigny.* [c] *place de Greve.* [d] *le procureur general.* [e] *cour de la Baſtille.*

exemplo etiam Augusti in medium adducto, qui Cinnae conjurationis contra se initae convicto non solum gratiam fecerit, sed juvenem multis beneficiis et honoribus cumulaverit, et eodem anno secum consulem creaverit. Tunc merita paterna et sua per exprobrationem in majus exaggeravit, et, Absque iis esset, inquit, quid vobis, quid toti regno futurum erat? Tum rursus ad miseras preces revolutus, et laudata denuo regis clementia, non effluxurum biennium dixit, quin eum Francia mortuum desideret. Haec subinde mutans inter spem et mortis horrorem cum dixisset, cancellarius sibi imperatum dixit, ut insigne S. Spiritus ab eo reposceret, quod ille collo detractum statim reddidit, addito, se illud digne gestasse, neque perjurio fidem fefellisse. Cum itidem scipio, quod est tribunatus equitum insigne, et corona ducalis exposcerentur, cum neutrum pro tempore haberet, se excusavit. Tum cancellarius eum denuo ad constantiam et patientiam hortatus est. Heic Bironus quasi de morte certus, a sua gente ignominiam deprecatus est, et monuit regem a Lafinio sibi caveret, ac suppliciter eundem rogavit, ut bona sua fratribus nihil commeritis conservaret; quod a regis benignitate sperare illum jussit cancellarius: et paulum secessit, dum amanuensis curiae officio suo apud reum defungeretur. Coram eo rursus repetita a reo quae prius; et praeterea cum acerba increpatione quaesitum, quibus de causis condemnatus esset, petiit ut sibi testamentum condere liceret, nec abnuerat cancellarius. Cum id urgeret, amanuensis ante omnia decretum contra ipsum latum pronunciare sibi necessitatem impositam respondit, quod ut pro more fieret, opus esse, ut aperto capite, et in genua procidente reo illud recitaretur. Quod et ille fecit, et post recitatum decretum, monitus a sacerdotibus qui aderant, ut se ad mortem compararet, primum se testamenti condendi cura exsolvere voluit, ut eo facto de salute sua ab omni alia cura vacuus cogitaret. Sub id rursus ad eum venere cancellarius et Harlaeus, et de rebus secretis cum seorsim ab amanuensi interrogarunt; tum sub horam IV pomeridianam, cum publicus minister conclave ingressus esset, ut eum vinciret, ille ab eo tangi, et omnino vinciri recusavit, minis ferociter additis, si contra pergeretur, et sponte in aream descendit, ubi ad scalae gradus precibus ad Deum conceptis, se fratribus commendavit, eos obnixe rogans, ut fideli obsequio Delfinum colerent. Postea sibi fasciola oculos velavit, et crineis a tergo substrinxit, nam a carnifice tangi nunquam passus est; et in genua procumbens, tanta celeritate ictus est, ut ensis extra jugulum appareret, antequam caput a cervice recisum humi caderet. Corpus ad D. Pauli delatum et cum capite humo mandatum est; tanto plebis concursu, quantus ad spectaculum supplicii coiisset: nec unquam major aquae vis religiose ad tumulum effusa, haud occulto aulae livore, quae in publicam invidiam velut aegre ferebat, quod ad regis, regnique securitatem ex necessitate factum interpretari quisque debuit. Plerique sane, alioqui tanti principis impense gloriae faventes, hoc in ejus florentissima fortuna desiderarunt, quod saluti propriae non aliter consulere potuerit, quam si pestem in regni visceribus haerentem, exercitatissimi bello ducis et bene de se meriti peste expediret.

IX. CAROLUS [a] Hebertus Bironi ab epistolis quaestioni gravissimae subjectus, cum nihil confessus esset, ad perpetuum carcerem damnatus [α] est. Is indulgentia regis postea dimissus, et patriae degeneri natura pertaesus ad Hispanos transfugit, ac [b] Neapolim concessit; ad quem et Matthiam [c] Brucrium, qui se jam eo contulerat,

VAR. LECT. [α] est. Inscitiae hominis, et lachrimis datum. Is indulgentia avunculi Furnerii exsenatoris pro eo deprecantis id *MS. Reg. Put, & Rig.*

INTERPR. [a] *Hebert.* [b] *Naples.* [c] *la Bruyere.*

contulerat, tanquam ad sentinam, quicquid sicariorum et perduellium infamium toto regno exulare cogebatur, se colligebat, et perniciosa in regis salutem ac nominis Franciei decus consilia simul coquebant, quod in detestandi Ravalliaci parricidio postea patuit. Cum primum Bironus captus est, monuerat regem, sive serio sive simulate, ut fidem suam apptobaret, in [a] Aeduos propere mitteret, nam [b] Luxium desperatione [c] Belnae et Divionis arces hosti traditurum. Sed jam ante Joannes [d] Bellomanerius Lavardinus equitum tribunus eo destinatus fuerat, qui loca in fidem acciperet, et Hispanis per [e] Sebusianos transituris, si quid in itinere molirentur, cum delectis copiis se opponeret. Ante mortem Bironi Jo. Baptista Taxis Philippicus orator statim ad regem venerat, et ex foedere transitum per [f] Gresinium pontem [g] Rhodano impositum copiis in Belgium descendentibus petierat; suique regis nomine rogaverat, sibi persuaderet, Philippum nullatenus Bironi postulati consiliis participare aut causam dedisse. Ad quae rex ita respondit, ut commercii libertatem nolle se impedire ostenderet; ceterum haud sibi facile persuaderi posse, Philippum ignorasse consilia a [h] Fontano comite cum Birono inita; neque vero simile fieri, pecuniam suam ipsius injussu tam large ab eo profusam esse. Post mortem Bironi Burgundiae praefectura Rogerio [i] Sanlario Bellogardio magno Franciae Hipparcho attributa est; qui provinciam, dum Delfinus adolesceret, vicarii titulo administraret. Et certatim mox exteri principes, Elisabetha Angliae regina, Jacobus rex Scotiae, Venetorum respublica, de conjuratione detecta et disturbata per oratores suos regi, dum Sextili mense [k] Moncelli esset, gratulati sunt: Taxis ipse summa dissimulatione officio defunctus est, et Sabaudus per [l] Visei comitem injuriam, quae sibi ea re inurebatur, apud regem deprecatus factum infieiatione exeusavit. Archidux Albertus culpam item per suos in Fontanum rejecit. Nec multo post dum reliquiae conjurationis colliguntur, [m] Guido Ederus Fontanella, qui Bellomanerii etiam nomen sumebat, sed familiae perillustris respectu id in actis omissum fuit, latrociniis et perfidia per haec bella infamis, astu a Nic. Rapino captus; et de [n] Tristani insula, cui praeerat, portu maximopere, opportuna in Armotica prodenda cum Hispanis transegisse convictus, a magni consilii assessoribus, quibus cognitio criminis attributa fuerat, tanquam reus laesae majestatis ad ignominiosam mortem damnatus est, posteritate ejus cum ipso damnata. Tum crati per vicos tractus in platea Portuensi membris confractis semimortuus rotae imponitur. Cum eo et capti fuerant [o] Marcellus Andreas Calaber eadem sententia plaustro trahi jussus, et membris fractis rotae imponi, qui literis regis allatis poenae pro tempore exemptus est, executione dilata; et Petrus [p] Bonnemetus Redonensis, qui laqueo vitam finivit; et Jacobus [q] Savinellus Tertraeus quaestioni subjici jussus. Id actum v Kal. Oct. Caput deinde Ederi [r] Condatum perlatum, et in [s] Tusana urbis porta juxta sententiam affixum fuit. Reis ante supplicium tortis, cum ex confessionibus Renatus [t] Marecus Monbarotus onerari videretur, a magno consilio comprehendi jubetur. Is strenuam olim operam in Redonum civitate contra [v] Mercuriamum recipienda navaverat; captus et is Brissaci mandatu in Redonum civitate atque adeo in ipsius Brissaci aedibus, et Lutetiam sub custodia missus, neque tamen magno consilio traditus, sed Bastiliae diuturno carcere retentus, postremo ex eo amissa civitatis praefectura dimissus est. Octobri demum mense Carolus [w] Valesius Arvernorum comes, qui cum Birono captus fuerat, cum amici consiliorum consensione secum conjuncti contumaciam ipsi detrimentosam fuisse

INTERPR. [a] *Bourgogne.* [b] *le baron de Luz.* [c] *Beaune, & Dijon.* [d] *de Beaumanoir mareschal de Lavardin.* [e] *Bresse.* [f] *pont de Gresin.* [g] *le Rhone.* [h] *de Fuentes.* [i] *de S. Lary de Bellegarde Grand Ecuyer.* [k] *Monceaux.* [l] *le comte de Viesque.* [m] *Guy Eder de Beaumanoir Sr. de Fontenelles.* [n] *commandant au fort de l'Isle-Tristan de Douarnenez en Bretagne.* [o] *Marcello Andrea dit Marseille, natif du Cresson en Calabre.* [p] *Bonnemet de Rennes.* [q] *Savinel dit du Tertre.* [r] *Rennes.* [s] *portail du Toussaints.* [t] *de Marec Sr. de Monbarot.* [v] *le duc de Mercœur.* [w] *de Valois comte d'Auvergne.*

fuisse videret, et apud sagacem principem ad periculum vitandum confessionem ingenuam sufficere, ex reo delatoris partes induit, et molitionibus ac consciis detectis in gratiam receptus est, ac libertati restitutus. [a]Luxius eadem fiducia in aulam postremo venit, quanquam initio tergiversaretur, et Petro [b]Janino praesidi paratam confesso veniam promittenti jocose dixisset, non boni ducis ipsum officio functum qui ductum ad bellum militem secum non reduxisset.

X. At [c]Bullionius, qui [d]Turenae erat, post regis e [e]Pictavio discessum, dissuadentibus amicis eo profectus, nullis rationibus adduci potuit, ut sibi persuaderet quod Luxio bene cessisset, sibi futurum salutare. Itaque cum regi, cum per literas XIV Kal. Nov. manu propria scriptas, ad se venire jubenti, initio venturum se quamprimum recepisset, statim mutavit, et converso itinere in [f]Septimaniam descendens festinanter [g]Castrum venit, et ante literas [h]Cyri-fano pridie Kal. Dec. ad regem dedit, quibus mutati consilii rationes reddebat, et de profectione aliorsum sua se excusabat. Ubi de accusatoribus suis cognoverit, cum in procinctu esset, ut in aulam veniret, officii sui duxisse, regem quam demisse potest rogare, ut hominum perfidorum, et qui toties vitae ipsius insidias struxerint, et contra regni tranquillitatem conspiraverint, criminationibus fidem non habeat. Nam homines ejusmodi esse, ut accusari ab iis nec debeat, ac multo minus convinci possit. Eorum venaleis et mendaces linguas esse, qui cum perversa sua consilia exsequi nequiverint, hoc solum reliqui habent, ut delationibus suis alterum ex primariis coronae officialibus suspectum reddant, atque adeo veterem domesticum, et qui nullum majus ad gloriam decus tota vita ambivit, quam quod ex gratia et beneficentia majestatis suae in se profluxit. Male de misericordia regia illos existimare, qui cum in posterum non habeant, quem pestilenti sua malitia in culpam trahant, judicio suo non tam nocentes esse desinunt, quam calumniosa accusatione id agunt, ut innocenteis criminationibus falsis onerent, et quod ipsi cum maxime vellent, facere non poterant, alios qui nollent, ut idem faciant, quantum in se est, per desperationem adigant. Qui jam fidem fefellere, qui posse fidem dictis suis [a] astruere? Proinde se regis praesentiam exhorrescere, qui taleis homines ad se accusandum admiserit. Quare non veniat, hoc in causa esse; non quod conscientiae morsu teneatur, sed quoniam rex rebus suis conducere arbitratur, ut rei veritas pateat, quo majestati suae, regno, dignitati propriae ea in re plene satisfiat, et contumeliae dedecus eluatur, quod ipse inter eandem religionem profitenteis incurreret, si impunitum crimen suum relinqueretur; ea propter rogare majestatem suam sibi libertate edictis concessa uti liceat, et apud judices delegatos causam dicere. Quod eo magis sibi concedi debere existimet, quod nullos severiores in ea causa habere possit, in qua de imminuta regni dignitate et Hispanorum per eam incremento agitur: eo consilio se Castrum tendere, ut quamprimum calumniae se pondere exoneret, et innocentiam suam regi approbet. Itaque rursus quam demisse potest majestatem regiam obtestari, id ut in bonam partem accipiat, et non detrectandi imperii, sed accelerandi judicii factum pro aequitate sua interpretetur. Rex acceptis literis qui fugam ad poenae metum referret, protinus rescribit, et ut veniat jubet, non de constituendo judicio nunc agi, sed ut coram rege semotis arbitris de objectis criminibus respondeat, et alioqui Castri Cameram, quam vocant, non esse competentem, ut de ejus causa cognoscat. Interim Castrum venerat Bullionius, et porrecto Camerae, in qua Claudius [i]Sanfelicius praeses sedebat, supplici libello

VAR. LECT. [a] astruere? Proinde se cum *antequam refocillatus sim:* regis se praesentiam *MS.* Psalmista dicere, *Domine, ne appropinques ad me* *Reg.*

INTERPR. [a] *le baron de Luz.* [b] *le president Jeannin.* [c] *le duc de Bouillon.* [d] *Turenne.* [e] *Poictiers.* [f] *Languedoc.* [g] *Castres.* [h] *S. Seré.* [i] *de S. Felix.*

CIↃ IↃ CII. HENRICUS IV. libello petierat, ne deinceps contumax haberetur, publico instrumento sibi caveri, quo se in judicio stitisse omnibus appareret. Cognitionem minime sibi sumpsit Camera, a rege interdictam, denunciatione a Jacobo [a] Fabritio Tolosa misso facta, sed Bullionio ad regem remisso, qui de judicibus statueret. Interim supplici instrumenti copiam fecit, quo constabat de ejus comparitione apud judices facta, quos competenteis esse aiebat, quod Turenae ditio, in qua domicilium suum habebat, ad Tolosanum senatum pertineret. Quod ipsi concessum rex gravissime tulit. Id actum VIII Eid. Dec. Bullionius postea cognito Ludovicum [b] Fabrum Caumartinum magni consilii praesidem a rege missum, ut illum nactus ubicunque sisteret, et sub custodia ad regem adduceret; post salutatum Annam [c] Levium Ventadurium in ea provincia vicarium sub H. Momorantio equitum magistro, qui tum forte [d] Castri erat, in viam se dat, et [e] Monpelium venit, ubi frequenti Protestantium consessu de innocentia sua protestatus, advocationem ecclesiarum apud regem imploravit: et ut judicibus a lege concessis, et ejus beneficio uti sibi liceret, enixe petiit; et interim ne quid publica tranquillitas, quam illis summo affectu commendavit, mora in regno sua detrimenti acciperet, se eo ad tempus exire decrevisse declaravit. Quo facto, Arausionem primum petiit; et inde in Delfinatum iter flexit, et salutaro per nobilem e domesticis ad eum missum Diguierio, dum interim iter summa celeritate persequeretur, Genevam tandem incolumis pervenit. Nec multo post [α] Protestantium delegati ad regem dant literas in Bullionii gratiam, quibus ipsum orabant, ut innocentiae ejus rationem haberet, neque quod improperabatur, delationibus malevolorum faciles aureis praeberet, aut sibi persuaderi pateretur, virum ea virtute et religione cum Hispanis in regni perniciem consilia iniisse, et pro sua prudentia et aequitate videret, ne quid odio religionis in ea causa peccetur, et ejus cognitionem cui velit, ex illis, quas edicto constituit, Cameris attribuat. Neque eorum improbitati indulgeat, qui cruore innocentium tanquam suavi holocausto aras Romae fumare et conspergi cupiunt. Haec enim verba ad acriorem sensum exprimendum adjecta erant. Sub id [β] et Protestantes in Septimania ad regem literas supplices miserunt, quibus Bullionium in judicio sistere paratum ostendebant, et ut id ei liceret apud judices edictis concessos et minime suspectos enixis precibus petebant, et fieri debere contendebant.

XI. REX anxius, ne, fama in Angliam perlata, Elisabetha sinistram de exagitato Bullionio opinionem conciperet, idque rectum de rebus communibus inter ipsos sensum conturbaret, per oratorem suum Christophorum [f] Harlaeum Bellomontium cum ea sedulo agit, et criminum commemoratione et moderatione in iis servata nihil festinanter, aut contra jus factum ostendit, et super ea re ut bene erga se affectae sororis, sententiam exquirit. At solers foemina, quae comiter magis et officiose, quam serio secum agi putaret, neque tamen homini sibi charo, et quem calumniose, atque adeo religionis odio in aula a malevolis traduci arbitraretur, deesse vellet; vicissim per suum oratorem cum rege agit, et post gratias pro tanta familiaritate et confidentia actas, communicato inter principem et subditum, quod nunquam alias fieri inter vicinos consuevit, secum negotio, sic censere ait, melius futurum, ut de eo minime consuleretur; nam e duobus alterum secuturum, ut aut curiosa in negotiis alienis, quod semper longa experientia edocta quantum potuit, caute vitavit, habeatur, aut integritatem suam ac candorem, dum, quamvis rogata, sensum

VAR. LECT. [α] Protestantium ecclesiarum delegati *MS. Reg.* [β] et Septimaniae ecclesiae ad regem *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *du Faur.* [b] *le Fevre Sr. de Caumartin.* [c] *de Levi, duc de Ventadour, Lieutenant de roy en Languedoc.* [d] *Castres.* [e] *Montpellier.* [f] *de Harlay comte de Beaumont.*

fensum suum in tanti momenti causa ingenue aperit, in dubium revocari patiatur. CIↃ IↃ CII.
Nam vix esse posse, ut rex non suspectam ipsam habeat, qui sciat, eum, de quo HENRICUS IV.
agitur, semper maximi a se factum; et si quae contra illum dicuntur, elevare aut excusare conetur, quae ad fratris charissimi ac regni securitatem faciunt, parvi pendere ac negligere videatur. Sed quando non ultro alienis rebus se immiscet, sed rogata consilium dat, inde ab ambitione vacuam, inde conscientia testificante, nihil odio aut gratiae a se dari, sic censere, suspiciones adversus Bullionium, atque adeo probationes valde infirmas esse, nec adversus perspectam duris et diversis temporibus fidem posse apud se praevalere. Nam si rex eum a prima juventute semper fidum expertus est, cum summis difficultatibus ipse premeretur, Bullionius solo affectu duceretur, qui fieri verosimile, ut eum Bullionius non jam affectu, sed fidei vinculo constringatur, quam, nisi Deum infestum habere velit, violare non possit? Cum is, qui pericula sola et decus in iis superandis propositum tunc pro omni praemio habebat, nunc fortunarum amplificationem sub legitimo principe ac florenti sperare debeat, qui, inquam, fieri posse, ut qui toto vitae cursu hactenus fidei violatae aut imprudentiae insimulatus non fuerit, eo dementiae et perfidiae venerit, ut et simul famam tot egregie factis quaesitam profligare, et sciens prudensque se manifesto et inextricabili periculo exponere voluerit? Nam cum Birono consilia communicasse, quo minus sibi persuadeat, occultas simultates et aemulationes, quae ipsis intercedebant, et cunctis perspectae fuerunt, in causa esse; et religionem quam profitetur non pati, ut eum Hispanis, quod alterius accusationis caput est, consilia in regis regnique perniciem sociasse credi queat. His argumentis fieri, ut nihil sinistri de Bullionio sibi facile persuadeat: proinde orare regem fratrem charissimum, ut hac in re moderationem, quam in aliis consuevit, adhibeat, et hoc apud se consideret, Bullionii sive conscii, sive inculpati causam cum multis conjunctam esse, et tamen nullum alium in judicium vocari, ut odio potius, quam propter certi ac confessi criminis atrocitatem id fieri appareat; quod quo pertineat, prudentissimum regem etiam atque etiam videre debere. Nam probationes, quae adversus eum collectae sunt, minime, quod dici solet, luce meridiana clariores esse; et si Bullionius innocens comperiatur, quod speret et cupiat, qua ratione talis dignitatis viro decus resarciri posse? Itaque dolere sibi, quod non alia ratione ab initio cum illo actum sit, nunc per regis literas, quae ubique volitant, omnibus nationibus palam esse, eum criminis horrendi a maximo rege ac domino suo postulatum; ac verendum ne vir generosus plus iram regis, et malevolorum, qui circa ipsum nunc sunt, exhorrescere, quam dum se judicio minime sistit, innocentiae suae diffidere videatur. Itaque regem prudentissimum, qui videat ab Hispano infesto molitiones contra se quotidie novas intra et extra regnum strui, melius facturum, si aperte et citra dissimulationem eum petat, et omneis vireis ac conatus suos cum fidis et amicis nominis Francici principibus adversus eum conjungat; sic enim futurum, ut hostem certum habeat, et amicos ac socios adversus communem hostem constantes experiatur. Haec in Bullionii defensionem per Anglicum oratorem nimis fortasse libere dicta. Quae rex irritatus nequaquam in bonam partem accepit, sed sensum ad tempus pressit.

XII. ADJUNCTUM et a Bullionio ad capita accusationis scriptum, tunc circumferri coepit. Ea erant, quod homo inquietus in obsidione [a] Rotomagensi, et postea in Anglia [b] Essexio comiti conjurationis ab eo infeliciter tentatae auctor fuisset, quod domi principes et proceres Catholicos artificiosis et confictis rationibus, quibus plurimum pollet, eo pertrahere conatus esset, ut legitimum Delphini statum in dubium

INTERPR. [a] *de Rouen.* [b] *le comte d'Essex.*

CIƆIƆCII.
HENRICUS IV.

dubium revocarent; et ita eos in apertum exitium praecipitaret, ipse se alia ratione iis praecipitatis expediret. Quod in Hispanorum gratiam per interpositas personas Ordines Belgii solicitasset, ut se ad pacem colendam honestis et opimis, quas ipse dicturus esset, conditionibus ei subjicerent. Quod de regno lacerando ac dissipando cogitasset, quoque id commodius faceret, a religione, quam amplectitur, defectionem meditari, et Delphinatum pro dissipationis praemio ac legitima portione sibi destinasset. Quod Bironi consiliorum contra regis personam et regni salutem initorum particeps fuerit, et qui in regis cubiculo muneris ratione pernoctaret, ut vitam regis quodammodo in potestate habere videretur. Quod accusatores Bironi ab initio tanquam suspectos rejecerit, quod innocentiae suae diffidens, non in aulam, sicuti receperat, ad regis mandatum venerit, sed incompetentem [a] Castri judicum jurisdictionem affectaverit, et quasi fuga crimina objecta sit confessus. Quod tot beneficiis a rege affectus summa ingratitudine gratiam rependerit; quod [b] Tremollii sorotii, cum ut Sedanum se conferret, ibique regis imperia opperiretur, monentis rectis consiliis non auscultaverit; quod [α] Protestantium [c] Septimaniae, quod reginae Anglicanae, scilicet causae suae diffidens, advocationem imploraverit. Quae omnia, saltem praecipua, fere inficiatione diluit. De Essexio nihil tale dictum aut cogitatum fuisse, et reginae Anglicanae ipsius, quae pro se intervenerit, fidem appellare. Principum item et procerum memoriam ac fidem implorare, si quidquam de Delphini statu cum iis egit; neque se adeo deploratum, ut in re detestanda, et nomine Gallico indigna, tot homines proxima cognatione secum conjunctos in periculum vocare in animum induxerit, aut illis periclitantibus expedire se posse speraverit. De solicitatis Belgii Ordinibus aeque futile esse et absurdum; neque enim id tentari posse, quin Protestantium per Germaniam principes et Ordines in summam rerum suarum suspicionem et desperationem adducantur, quasi securitatis publicae per eam reconciliationem pignore sublato, et vel cum [d] Nassauvianis contractam adfinitatem tot vinculis adjunctis firmatam, calumniae fidem omnem detrahere. Quod vero de Delphinatu adducitur, extra omnem veri similitudinem esse; cum et simul cum scelerate perfidum et mentis emotae esse oporteat, qui id aggredi ausus fuerit, aut esse qui posse speraverit, praesertim Diguierio summo belli duce, auctoritate ac viribus in eo pollente, qui provinciam fere Protestantium aut religioni addictam habet, aut totam validis praesidiis tenet. Nunquam Bironum quenquam consciorum nominasse, et si quidem nominaverit, non se solum, sed et alios plures nominare debuisse: atqui mirum esse inter tot conscios nominatos, se solum peti, cum alii nunc in aula et gratia polleant, et cumulatis quotidie beneficiis ornentur; et in alios, quam se, qui et conscientia bona nitatur, ut decus vita potius habeat, detestandi parricidii suspicionem verisimilius cadere posse. Ad accusatores quod attinet, eos nondum nominatos, sed ex fama notos esse, et fidei adeo propter vitae infamiam suspectae, atque taleis, ut vel in vulgari causa, et contra vileis reos vix eorum testimonia ab aequis judicibus admitti debeant. Quod vero ad Castri cameram se contulerit, id privilegio edictorum fecisse; ut cum de capite et fortunis ageretur, judices minime suspectos habeat, sed eos, a quibus solis, nisi vis edictis afferatur, judicari debet. Itaque Septimaniae [β] Protestantium sponte se offerentium minime ea in re advocationem repudiasse; ut nec reginae Anglicanae, quae siquidem in accusatione instituta, aut verum, aut vero affine quidquam vel ex suspicione comperisset, quam benignam expertus est, tam infestam apud regem charissimum fratrem,

praesertim

VAR. LECT. [α] ecclesiarum Septimaniae, quod *MS. Reg.* [β] ecclesiarum sponte *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Castres.* [b] *de la Tremoille duc de Thouart.* [c] *Languedoc.* [d] *maison de Nassau.*

praesertim in conjuratione, quae aeque se ac regem et principes alios spectat, interpellatricem ac vindicem habiturus esset. Cetera, quae in hac causa sunt acta, ad sequenteis annos pertinent. CIↃIↃCII. HENRICUS IV.

XIII. CLAUDIUS Lotaringus [a] Jonvillae princeps, cum Philippo [b] Anglurio Guionvellano Sequano, qui per superiora bella continuis excursionibus limitem nostrum infestaverat, consilia perniciosa agitasse delatus, sub exitum anni jussu item regis sistitur; et Guisii fratris fidei in custodiam traditur, datis a rege ad praefectos literis, quibus quicquid ex illa accusatione colligebatur, ad reum solum peculiariter spectare significabat, neque ullum ex illustrissima ejus familia in ea nominatum aut comprehensum reperiri. Postea juveniliter peccasse convictus, et quod erat confessus, deprecante pro eo familia, et per oratores suos Lotaringiae duce, et Guisio fratre imprimis, in gratiam [a] receptus est.

VAR. LECT. [a] receptus est; impetrato diplomate, quod, ipso momentaneum carcerem ingredi jusso, et in genua procumbente, in senatu summo mane recitatum fuit: qua in re verecundiae tantae dignitatis adolescent's ab Achille Harlaeo primario praeside consultum fuit, ne aspici et aspicere allos cum rubore clariore luce cogeretur. *MS. Reg. Put. & Rig.*

INTERPR. [a] *Joinville.* [b] *d'Anglure Sr. de Guionvelle, Franc-comtois.*

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI
HISTORIARUM SUI TEMPORIS
LIBER CENTESIMUS VICESIMUS NONUS.

EPITOME.

ENOVATUM a rege cum Helvetiis foedus, ad quod servandum delegati Lutetiae in aede D. Mariae, coram rege et omni aulico comitatu tactis sacrosanctis evangeliis, adacti sunt. II. *Edictum ad refraenandam duellorum licentiam conditum, et in senatu publicatum:* III. *Perniciosa et in re monetaria mutatio facta est. Edictum Moncelli conditum. Promulgatio ejus post enixum regis mandatum saepius repetitum facta.* IV. *De auri argentique venis, plumbi, stanni, aliorumque metallorum fodinis aperiendis apud nos actum, nullo proventu. Edictum ea de re conditum et in senatu promulgatum.* V. *Burdigalae inter senatum et card. Surdisium urbis praesulem, qui altare inconsultis S. Collegii sodalibus demoliri aggressus fuerat, ingens orta contentio. Cardinalis primarium praesidem et Jo. Bonellum Verdunum a senatu delegatos extra ecclesiae communionem ponit. Severum senatus contra cardinalem decretum. Rex diplomate suo negotii cognitionem sibi sumpsit.* VI. *Lis inter plebeium ordinem et reliquos duos in Delphinatu, tandem hoc anno in regis consistorio finem accepit, sed deteriore plebis conditione.* VII. *Causa inter episcopum Andegavensem, qui Breviarii et Missalis recepti usum inconsultis rege et dioecesis ordinibus abolere voluerat, et S. Trinitatis collegii sodaleis ab ejus decreto ab abusu appellanteis magna contentione in senatu agitata.* VIII. x *Kal. Dec. regina filiam Lutetiae enixa est.* IX. *Sabaudus irrito conatu Genevam tentat. Expeditionis ordo. Cum res hac occasione ad bellum apertum erupturae crederentur, interventu tandem regis inter Sabaudum et Genevenseis perscriptae pacis conditiones.* X. *Rex Gastonem a Fuxo naturalem filium ex Henrica Balsaca susceptum diplomate suo legitimum declarat. Id tacito curiae decreto firmatum, et in acta relatum. Rex cum regina in Mediomatrices ad res provinciae ordinandas profectus est. Motus bellicus inter Car. cardinalem Lotaringum et Brandeburgicum de episcopatu Argentinensi contendenteis a rege compositus.* XI. *Dum rex Divioduri esset, Jesuitae de restitutione sua soliciti ex Varani consilio solemnem ad eum legationem adornant. Ignatii Armandi provincialis supplex ad regem oratio. Rex eos benigne excepit, et bono animo esse jussit.* XII. *Rex literas in Bullionii gratiam scriptas a Friderico septemviro accepit. Ad eas responsum. Nancium rex excurrit ad invisendam sororem.* XIII. *Rex ubi Lutetiam rediit, totus in pacis ocia intentus augendis rebus et opulentiae regni studere coepit, omnium opificiorum officinis institutis, atque ante omnia serici artificio.* XIV. *Elisabethae Anglorum reginae mors. Ejus elogium, ingenium, mores, prospera fere semper fortuna.* XV. *Post ejus mortem in Jacobum Scotorum regem concordibus suffragiis omnes regni ordines consenserunt. Cum toto comitatu novus rex Londinum* XVI *Kal. Junias venit. Magna de eo a Catholicis spes concepta. Ab iis libellus supplex oblatus. Eam spem fidei confessio sub id evulgata non parum imminuit. Elisabethae justa persolvuntur.* XVI. *Max. Bethunius Ronius ad novum regem salutandum a rege missus. Antiqua foedera firmata, nova addita.* XVII. *Inter*

Suessionem

Suessionem et Ronium nuper in aulam reversum, atrox jurgium, quod tandem compositum est. XVIII. *In Anglia rex Westmonasterii cum Anna uxore in regem unctus est. Detecta in eum conjuratio. In consciis plectendis memorabile clementiae regis exemplum.* XIX. *Joannes Taxis ad eum a Philippo missus. Taxim mox secutus Jo. Ferd. Velascus comes stabuli Castellae.* XX. *Apud nos Vapinci in Allobrogibus synodus a Protestantibus celebrata. Quae in ea decreta. Hen. Roanus dux et patricius creatus in senatu sacramentum dixit.* XXI. *Illustrium mortes: Mariae Caroli v filiae, Georgii Friderici Brandeburgici Onosbacensis, Christ. Ratzivilii, Adami a Bikena Moguntini praesulis septemviri.* XXII. *Literis clari obierunt Jac. Monavius, Andreas Caesalpinus, Franciscus Vieta, Vidus Coquillius Romaneius.* XXIII. *Mors Hametis Mahametis filii Marochi, Fessae et Susiani regis. Ejus liberi.*

EX AUCTORIBUS,

Actis curiae Parisiensis, Editis publicatis, Actis curiae Burdigalensis, P. Matthaei historia, Fr. Baconi relatione Anglicana MS. Scriptis Londini editis, Actis synodi Vapinci celebratae.

LIBER CENTESIMUS VICESIMUS NONUS.

CIↃ IↃ CII. HENRICUS IV.

NE tristis omnino hic annus esset, qui a ludis et pompis nocturnis inceperat, renovatum cum Helvetiis foedus. Ad eos anno superiore Nic. Brulartus Sillerius, qui orator apud eos antea fuerat, Septembri mense missus, qui longa et apposita oratione [a] Soloturni in aedibus publicis habita, rei a Francisco [b] Hotmano Morsontano propositae, et saepius dilatae rationes in belli Sabaudici moras rejecit, foederis mutuas commoditates et utilitates exposuit, malignitatem eorum, qui illud dissuadebant, sugillavit, ut diffidii semina rupto cum rege foedere inter eos spargerent, et per discordias infracta illorum potentia antiquas spes resumerent, et liberos populos tandem sub jugum mitterent: e contrario laudata regis virtute et prudentia, fide, pacis studio, quantas inde utilitates sperare et percipere possint, ostendit. Nec abnuebant universi, sed Quinquepagici ob novum cum Hispanis foedus ictum cunctabantur, et oratores nostros rogabant, ut rationes explicarent, quibus et regi de antiquo foedere satisfacere, et posteriora pacta servare possent. Heic aliquandiu altercatum, [c] Fontano Mediolani prorege nullum non lapidem movente, ut negotium bene procedens conturbaret. Decies centena aureorum millia promissa. Tum Quinquepagici Lucernae conveniunt VII Kal. Oct. et [d] Badenis Nonis Octobribus universi, ac postremo Solotutni VI Kal. Dec. Emericus Vicus, qui tunc oratoris ordinarii munere fungebatur, vir solers et impiger [e] Curiam Raetorum missus, ut cum III populis ageret, qui coram LXVII delegatis ab iis missis, quid regis voluntatis et desiderii esset, graviter exposuit, ut nimirum iisdem conditionibus, quibus majores cum ipsis foedus iniissent, nullo addito aut detracto, cum ipsis conveniret, et illud renovaret. Pecuniae retardata ex occasione subvectio, cum spes multorum frustraretur, nonnihil negotium

INTERPR. [a] *Soleurre.* [b] *Hotman Sr. de Morfontaine.* [c] *le comte de Fuentes, gouverneur de Milan.* [d] *Baden.* [e] *Coire, capitale des Grisons.*

CIƆIƆCII. HENRICUS IV.

negotium turbavit, quod tandem [1] adventu Bironi, qui magno comitatu sub id exeunte Januario venit, et Soloturni militari oratione universos compellavit, foedus eo magis optandum ipsis, quod rex rebus florentibus, et parta cum vicinis pace, non accisis, et belli necessitate, amicitiam eorum expetiverit; renovata interim et patris memoria, et sua erga eos praecipua charitate ac benevolentia, quam pace et bello integra fide semper sit servaturus. Secundum haec foedus renovatum, iisdem, quibus superiora, legibus, sed prorogato amplius tempore, ut quamdiu Rex et Delphinus viveret, et ultra ut praecedentibus, duraret. Hic ultimus fuit Birono honorificus dies, quo et delegatos Helvetiorum et Raetorum lautissimo convivio excepit; qui postea ipso vivis exempto pridie Eid. Octobreis, qui in Saturni diem incidebat, Lutetiam amplissimo comitatu ad regem venere, ad [a] Carentonii pontem a [b] Sillerio et Vico in Bartholomaei [c] Cenamii aedibus convivio excepti. Inde Hercule [d] Roano Monbazonio et Francisco [e] Grangaeo Montinio, ac multis e nobilitate deducentibus, ad Sancti Antonii portam [f] praefectum mercatorum cum aedilibus, et urbana militia obviam habuerunt, qui eos regis nomine, quem a virtute ipsis perspecta ac fide praecipue laudavit, honorifice salutavit, delata item Parisiensium amicitia; inde per hospitia a metatoribus regiis designata, distributi sunt. A Pomponio Bellevreo cancellario, qui olim apud eos oratoris munere defunctus fuerat, primum convivio excepti, postridie [g] Luparam ad regem ab Henrico Emmanuele [h] Lotaringo Aquillonii duce Meduanii filio cum L e primaria nobilitatis aulicae juventute introducti fuerunt. Inde ad reginam perrexerunt, et postridie fanum [i] Germani iverunt, et Delphinum bimulum salutarunt, cum quo educabatur Henricus [k] Aurelianus Longavillae dux puer, qui ipsis ad mensam sedentibus venit, et Delphini nomine propinavit. Postquam in cancellarii aedibus auditi sunt, verba pro universis faciente advocato [l] Sagnero Bernensi: duae conditiones additae, ut Quinquepagici in foedere cum Mediolanensi principatu et Sabaudo nuper icto manere possent, dummodo ante omnia antiqua cum regibus inita servarent; et Protestantes, si bellum contra Protestanteis in regno gereretur, ad auxiliareis copias ex foedere mittendas non tenerentur, et si quas in eo haberent, eas salvo eodem foedere revocare possent. [m] Suessionum comes eos Saturni pisculento die sumptuoso admodum et opiparo convivio excepit. Postridie solemni ceremonia in aede [n] Beatae Mariae, coram rege et aulico omni comitatu, sacrum celebravit archiepiscopus [o] Viennensis: Protestantes templum ingressi ad pulpitum extra chorum concesserunt. Sacro peracto cum cancellarius pro rege verba fecisset, et rex verbo regis ex formula, et singuli pagorum delegati ad foedus servandum tactis sacrosanctis evangeliis jurejurando ab ipso adacti sunt. In episcopi aedibus dein celebratum magna pompa epulum, cui rex cum omni principum coetu interfuit, et universis honorifice propinavit. Cum postridie instarent, ut ad decies centena aureorum CIƆ, aliqua insuper summa adderetur, nam CCCC millia annua ad aes alienum exsolvendum nequaquam suffectura, rex se excusavit per bella praeterita, et exhaustum aerarium causatus: et inde illi ad aedeis publicas, in quibus parato ab urbano magistratu lautissimo convivio excepti sunt, perrexere. [p] Longavillani itidem parens, quae cum civitate Helvetiorum ob [q] Novocastrensem comitatum arctam foederationem habet, eos altero post die excepit, et inde a Vico ad regem deducti commeatum ab eo petierunt. Lautia praebita, et praeterea in memoriam foederis cusi grandiores nummi, ex auro nuper in [r] Segusianis apud nos effosso, ut prae se fert inscriptio.

II. QUAEDAM

INTERPR. [a] *Charenton.* [b] *de Sillery & de Vic.* [c] *Cenamy.* [d] *de Rohan, duc de Montbazon.* [e] *de la Grange Sr. de Montigny.* [f] *Bragelone prevost des marchands.* [g] *le Louvre.* [h] *de Lorraine duc d'Aiguillon.* [i] *S. Germain.* [k] *d'Orleans duc de Longueville.* [l] *l'Advoyer de Berne nommé Sagner.* [m] *Soissons.* [n] *Nostre Dame.* [o] *de Vienne.* [p] *madame de Longueville.* [q] *Neufchastel.* [r] *Forez.*

NOT. [1] *forsan legendum* tandem confectum est adventu

II. QUAEDAM et domestica superarit. Dum rex Bloesis esset, querimoniae CIↃIↃCIII. ex omnibus regni provinciis allatae sunt de duellorum licentia, quae ad Numinis HENRICUS IV. contumeliam et legum auctoritatem labefactandam spectabant, nec minore omnium ordinum, et publicae tranquillitatis discrimine, quotidie exercebantur; de ea resecnanda vix tandem edictum conditum fuit, quo duella vetabantur; et tam qui ad certamen provocabant, quam provocati, si ad ea irent, gravi atque adeo capitali poena coercebantur; illi item qui provocationis libellum ferebant, aut secundariam in illis operam seu provocanti seu provocato navabant, addictis in fiscum bonis, sine veniae aut gratiae spe quantum ad vitam et bona quovis praetextu impetrandae: eo amplius sancitum, ut qui offensionem ad decus pertinentem se accepisse causarentur, aut qui ad certamen, quod detrectare manifestae turpitudinis inter nobileis et arma tractanteis esse censebatur, provocati essent, ad magistrum equitum, aut equitum tribunos, atque adeo provinciarum praefectos querimonias suas, aut provocationem deferre tenerentur; qui partibus vocatis et auditis, interdicta omni armorum vi, de injuria resarcienda ex aequo et bono statuerent; quorum judicio utraque pars stare jubebatur. Si aliter faceret, in regis indignationem incurreret, et aula ac provincia exularet, aut alia extra ordinem poena plecteretur. In occisos item in illis duellis, tanquam laesae majestatis reos, extraordinario judicio ageretur. Edictum in senatu publicatum, exceptione addita, ne propterea, aut magister, aut tribuni equitum, aut praefecti provinciarum cognitionem ullius criminis, aut delicti, praeter ea quae ad decus inter nobileis pertinere existimantur, sibi sumerent, aut edicto illis attributa censeretur. Id actum mense Junio.

III. QUAM sancte id decretum, et magno nostro malo atque adeo cum divina offensione neglectum, tam imprudenter perniciosa in re monetaria mutatio facta est, abrogato salutari in commercio et contractibus per aureos computandi usu, qui ab anno CIↃIↃLXXVII feliciter usurpatus fuerat, augendi per libras, quae imaginariae sunt, auri et argenti pretium, et mercium ac rerum omnium caritatem invehendi praecisa per eum occasione. Nam per haec licentiosa bella cum collybistarum flagitio nihil inausum esset, hac sola ratione effectum est, ut nihil in jactatione nummorum peccatum sit, cum in media pace ante illud edictum anni LXXVI eo res devenissent, ut cum aureus ad sex libras usque excrevisset, et ceteri nummi tam exteri, quam nomine regio cusi aurei et argentei, eadem proportione valorem suum excessissent, in bonis nemo sciret quid haberet. Itaque re in deliberationem in aula regis deducta, ubi ex tribus curiis primarii, item ex [a] monetaria, et urbis ordinibus, peritiores ad multam noctem sententiam dixerunt, magno consensu ac paucis dissentientibus coram ipsis aulae proceribus convenerat, ut nihil in usu recepto innovaretur. Vicit tamen experimenti tam diversis temporibus probati fidem et auctoritatem impatiens repulsae animus, qui, quod semel voluerat, non obtinere, ad injuriam referebat. Igitur conditum edictum [b] Moncelli mense Septembri, et in curiam allatum, semel atque iterum post unam et alteram jussionem rejectum, et rationes refutati edicti scripto breviter [a] comprehensas, Jacobus Augustus Thuanus cum Antonio [c] Seguierio et aliquot senatoribus, nam alii praesides morbo attinebantur, e vestigio ad regem pertulit; quae stomachose exceptae, et seorsim a senatus delegatis, quod nunquam antea factum fuerat, lectae sunt, et de plano responsum, edictum adversus rationes scripto comprehensas, praeponderare debere, ac proinde velle, ut sine ulteriore mora promulgaretur. Igitur promulgatio, post enixum regis mandatum

VAR. LECT. [a] comprehensas; nam vocales contumacia audiendi fere exoleverant, Jacobus *MSS. Reg. Put. & Rig.*

INTERPR. [a] *cour des Monnoies.* [b] *Monceaux.* [c] *Seguier.*

mandatum saepius repetitum, er rationes scripro expositas, propter quas curia edictum huc usque inhibuerar, sicuti in actis continetur, tandem facta XVI Kal. Oct. Idem in rationalium et vectigalium curiis factum. Majore plausu apud judices monetarios res acta, qui soli ab initio edictum probaverant. Ei quaesitus color, quod libra omissa, quae tertiam tantum partem tunc aurei faciebat, luxui et profusioni per aureos computandi usus portam aperuisset; quasi non potius a morum censura, et sumptuariis legibus huic malo remedium quaerendum fuerit. Sed experimento postea compertum, quod anno LXXVII ad sistendum in nummis per libras pretii incrementum decretum fuerat, prudentissime factum fuisse, eoque abrogato incommodum idem, quod antea invaluisse, quod tandem nummi aurei augendi et per illud incrementum mercium pretium praecipue externarum pariter augendi necessitatem imposuit; sicuti suo loco, si eo usque progredi Deus concesserit, plenius dicetur.

IV. DAMNUM ambitioso edicto acceptum aliquantisper resarciri visum felicitate regni, quod non solum soli ubertate, sed quod desertis ac sterilibus locis plerumque natura compensationis loco dat, etiam diversorum metallorum fodinis abundare compertum est. Nam et ad Pyrenaeos et in principatu [a] Fuxensi argenti venae et auri ramenta per [b] Aurigeram inde dictam scatere memorantur, et Carcassonae argenti, in [c] Cevenis montibus et Gabalis plumbi et stanni, [d] Annoniaci in Vivariensi pago plumbi, in [e] Arvernis ferri laudabiles sunt fodinae, et nuper ad [f] Martini-fanum in agro Lugdunensi aurum et argentum magna copia erutum. Sed laboris improbi et plerumque periculosi assiduitatem, parsimoniam, et victus tenuitatem, quae in operariis requiritur, terrae Francicae abundantia subministrare minime potest, in qua homines lautius vivere assueti, quantum ad opus tanti sumptus opus est, sibi parcere nesciunt. Itaque de Germanis ad opus conducendis deliberatum, sed quos tamen, ubi nostrum coelum hauserint, liberaliorem victum quam domi habent, desideraturos appareat: tanto cum impendio fodinae constant, ut qui aperiendas illas suscipiunt, si operarios plus asse dietim absumenteis habeant, quantamvis industriam ac diligentiam adhibeant, et venas se sequenteis ad manum habeant, lucri quidquam facere, aut sumptus in eam rem necessarios diu tolerare nequeant. Edictum nihilominus ea de re mense Junio factum, ac vix tandem in senatu promulgatum, quo superiora, de quibus ad annum LXIII praecedentis saeculi diximus, confirmantur, et ad ea quaedam addita; ut ne singulares toto regno domini eruendis illis sibi injuriam fieri conquerantur, aut inde damnum sentiant, eis prospectum, cautumque ut sulfuris, nitri, ferri, chalybis, chalcanthi, carbonis cespitarii, lapidis coerulei, qui pro tegulis est, gypsi, cretae, lapidis caementarii et molaris, fodinae penes eos sint, nec a proprietariis illorum possessio avocari possit. Quoque major dignitas renovatae metallorum vestigationi conciliaretur, [g] magni magistri titulo iis praeponitur Rogerius [h] Bellogardius magnus Hipparchus et summus Burgundiae vicarius, et vicaria potestate sub eo Mart. [i] Ruzaeus regi a secretis epistolis, et curator Petrus [k] Beringanus primarius regis cubicularius. Jurisdictio et inter operarios instituta, cujus praetor constitutus Joan. [l] Villamarellus senator Parisiensis, sed nullo ob eas, quas dixi causas, profectu.

V. INCIDIT et sub id Burdigalae res, quae non solum totam urbem conturbavit, sed sacrae jurisdictionis cum regia conflictum seu fortuito seu temerario maxime ausu renovavit. Henricus [m] Escubleus Surdisius cardinalis urbis praesul in majore

S.

INTERPR. [a] *comté de Foix.* [b] *l'Ariege r.* [c] *aux Cevennes & Givaudan.* [d] *Annonay en Vivarais.* [e] *Auvergne.* [f] *S. Martin en Lyonnois.* [g] *grand maistre des Mines.* [h] *de Bellegarde, grand Ecuyer & Lieutenant de roy en Bourgogne.* [i] *Ruzé Sr. de Beaulieu, secretaire d'Etat.* [k] *de Beringen premier valet de Chambre.* [l] *de Villemereau.* [m] *d'Escoubleau Sr. de Sourdis.*

CIↃIↃCIII. HENRICUS IV.

S. Andreae templo altare demoliri aggressus est, magna omnium ordinum offensione, ac praesertim senatorum, qui tunc frequentes in eo erant. Causa obtendebatur, quod plerique e plebe ad concionem euntes, non audire contenti, etiam concionantium vultus videre plus justo cupidi, in illud irreligiose insilirent, et in orationis loco ridiculum spectaculum excitarent. Id inconsultis, atque adeo invitis sacri collegii sodalibus factum; qui cum postridie instaurare opus vellent, superveniente cum domesticis cardinali caementarii huc illuc disturbati, et ipsi sodales qui aderant, pugnis tumultuario [α] caesi; caementarius, qui mandato ejus altare demolitus fuerat, cum decreto senatus in carcerem conjectus esset, carcere effracto ab ipso liberatus est. Re ad senatum delata, convocatae universae classes, decretoque facto, destructum altare instaurari jussum, et [a] Godofridus Malvinus Sessacus et aetate et meritis princeps senatus, et Jo. [b] Bonellus Verdunus delegati, qui operi cum satellitio armato consulum urbanorum, ad vim prohibendam interessent. Ii postridie ad locum venerunt, et altare, nemine prohibente, quippe viribus potiores, denuo exstruxerunt. Tantum missus sacerdos quidam, qui cum senatores diris devovere vellet, Malvinus eum contemptim elusit, et praesentiam hac in re ipsius cardinalis requiri pronunciavit. Igitur vi militari cum non amplius posset, spirituali injuriam, ut rebatur, sibi factam ulcisci statuit cardinalis: et cum Malvinus et Verdunus ad S. [c] Projecti, ut sacro et concioni interessent, mane Dominica proxima venissent, ipse non solum cruce, sed quod magis animos spectantium perculit, sacra Eucharistia praelata ad templum venit, et pro valvis Malvinum et Verdunum citatos extra ecclesiae communionem posuit, ceremoniis in ea re adhiberi solitis, et ad majorem horrorem etiam quatuor facibus extinctis, et concionatorem, ne populum jam congregatum ex suggestu alloqueretur, et sacerdotem ne coram iis sacrum celebraret, metu excommunicationis injecto prohibuit: addita et multa verba contumeliosa a cardinali, quae Malvinus paucis excepit, illum more suo insanire dictitans, et fore, ut male cantata recantare cogeretur. Ut tamen majorem tumultum inde exoriturum impedirent, templo pedem extulerunt; cardinalis ablato secum sacro ciborio, et per urbem solemni pompa circumlato, quasi re bene gesta triumphabundus ad aedeis suas perrexit. Lunae die proximo cum offensioni publicae praevertere, et suam, hoc est, regiam auctoritatem tueri cuperet senatus, convocatis classibus, praesente Alfonso Ornano equitum tribuno, provinciae per Condaei absentiam praeside, cognitore regio audito, et contra cardinalem non sine acerbitate verborum perorante, decretum factum, quo ille fulminatam a se excommunicationem revocare, et instrumentum de ea re scriptum apud acta curiae intra diem deponere jubebatur; ni pareat, mulctam IV aureorum [β] millium regi exsolvere teneatur. Sanctio praeterea addita, ut nemini archiepiscoporum et episcoporum toto regno liceat regium magistratum munere suo defungentem, aut alios officialeis diris devovere; si contra faciant, X aureorum millibus mulctentur. Insuper cardinali injungitur, ut ad S. Projecti excommunicationis revocationem in templi pronao publice per sacerdotem recitandam curet. Id actum mense Martio, quo tempore et ipse cum in senatum venisset, non admissus et ad portam sedere per horam jussus, coram Ornano a primario praeside acerbe increpitus est, et deinceps considerate magis agere jussus. In aulam secundum haec missi, qui querimonias utrinque deferrent, inde ab ipso, inde a senatu, Ornano, et urbano magistratu; qui nihil nisi recte et ex necessitate

ad

VAR. LECT. [α] caesi; quidam etiam crucis praelatae manubriis egregie dedolati sunt; caementarius *MS. Reg.* [β] millium, quae ex vectigalibus ejus deradentur, regi *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Geraud de Amalfi Sr. de Sessot, Doyen.* [b] *Boneau Sr. de Verdun.* [c] *S. Projet.*

CIƆ IƆ CIII. ad tumultum sedandum factum excusatent. Rex solemni formula, ne ulterius ab
HENRICUS IV. utraque parte in hoc negotio procederetur, diplomate inhibuit; et astu usurpari pridem solito, plerumque eum auctoritatis propriae detrimento, cognitionem ejus sibi sumpsit.

VI. NEC omitti debet lis inter plebeium ordinem, quem tertium vulgo vocant, et [a] reliquos duos in Delphinatu, quae longo et contentioso comperendinata sufflamine, quod ad provinciae tranquillitatem aut suspensa, aut decisa spectare videretur, tandem in consistorio regis hoc anno finem accepit, referente Andrea [b] Huralto Messio. Querebatur tertius ordo omnia onera provinciae in se unum a ceteris rejici, quamvis nullam in honoribus, dignitatibus, emolumentis publicis partem caperent; nec ipsi aut numero, aut opibus pares essent ferendo, quippe qui vix sextam provinciae portionem efficerent. Universam provinciam a principio ab illis immunem, hac etiam lege in grandiorem regis filium a principibus suis translatam, nunc mutata temporum conditione, si novis oneribus gravari illam necesse fuit, aequissimum esse, ut aequaliter illa inter universos dividantur, et qui plus aliis dignitate et opibus pollent, ab illis minime sint immunes. Nullum capitale vectigal, ut in aliis regni provinciis a provincialibus pendi, sed ratione possessionum ea imponi, proinde ab universis aequaliter ferri debere. Querelae hae ante L annos primum agitatae, et parum aberat res a seditione, [c] Motani et postea ad [d] Romanium coitione facta. Tandem transactione lis finita, anno CIƆ IƆ LIV, quae sacri consistorii decreto confirmata fuit, referente Michaele Hospitalio, qui dignissimus postea Franciae cancellarius fuit; quam, quia in gratiam sacri ordinis, nobilium, et qui privilegio nobilium ordini accensentur, pronunciatum fuerat, rescindi haud minore strepitu nunc petebat, eoque clamosiore contentionum aestu querelae renovabantur, quod ad luendum grande aes alienum per haec bella civilia contractum, plebs rustica omnibus bonis a nobilitate quasi spoliata fuerat: contra sacer ordo se praerogativa sua tuebatur: Nobilitas, quae eadem praerogativa ubique fruitur, invidiam a se deprecabatur, et non a se per bella plebem rusticam, sed ab oppidanis in pace et foeneratoribus exesam, et vectigal annuum non ratione possessionum, sed per capita pendi et per focos, ut vulgo loquuntur, imponi solitum, aiebat. Insuper qui privilegio nitebantur, juris utriusque professores, magistratus, et aerarii curatores, contra tertium ordinem pugnabant, et immunitates suas urgebant; tandem factum decretum, quo idem fere quod antea constitutum est. Nam nobiles tam togati, quam qui militant, ecclesiastici item, aliique qui eadem praerogativa utuntur, ab omni onere tam nobilium, quam ruralium possessionum ratione, immunes declarantur; exceptis iis pensitationibus quae a nobilibus pendi consueverant; colonis item eorum qui mobilium bonorum et pecoris et mercimonii ratione ad onera ferenda coguntur. Praesides, consiliarii, [e] advocati fisci, et [f] cognitor regius, qui nunc sunt, a vectigali annuo et onere imponi solito immunes pariter pronunciantur, quamdiu munere publico defungentur, et posteaquam dignitates suas ejeraverint, modo per XX annos eas habuerint: aliis curiae officialibus ab ea gratia exclusis, [g] advocatis etiam consistorialibus, amanuensibus, apparitoribus, castellanis item judicibus, aliisque inferiorum tribunalium assessoribus, advocatis et [h] cognitoribus; salva [1] Grisivodani succincti quaesitoris antiqua immunitate. Insuper statuitur, ut filii illorum praesidum, consiliariorum, advocatorum fisci, et cognitoris regii, qui eadem dignitate funguntur, eadem gratia fruantur,

INTERPR. [a] *la noblesse, & le clergé.* [b] *Hurault de Meisse.* [c] *Moirans.* [d] *Romans.* [e] *Avocats generaux.* [f] *le procureur general.* [g] *avocats du conseil, greffiers, huissiers, & sergens.* [h] *procureurs.*

NOT. [1] *de'* Grisivodani. Attendu que dans l'arrest il n'est parlé que du prevost general de la province. *Put.*

fruantur, si per XX annos munere defuncti sint, aut eo fungentes decesserint; qui si deinceps nihil indignum nobilitate privilegio quaesita admittant, nobiles in posterum censebuntur. Qui vero deinceps easdem dignitates obtinebunt, si patrem aut avum eadem dignitate praeditos non habuerint, aut alia praerogativa, quae regni legibus et moribus nobilitati principium facit, non nitantur, ab ea gratia excludantur. Idem de rationalium officialibus statuitur: ex curatorum aerarii tribunali, quod ab ea gratia excluditur, antiquior privilegio fruatur. Domestici regis, Grisivodani praefecti satellites, cursores regii, monetarii et rei tormentariae officiales, ita privilegio fruentur, ut edicti anni CIↃIↃXCVIII de immunitate a vectigali annuo facti ratio habeatur, et in eos qui XL abhinc annis beneficio abutuntur, diligenter anquiratur, revocata jam nunc gratia natalium, quae per diplomata ignobilibus ante XXIII annos facta est; cujus rex sibi cognitionem sumit, ut ex meritis illorum, quibus concessa est, deinceps in consistorio suo statuat. Naturales filii nobilium et officialium ab immunitate excluduntur. Professoribus qui regis et ordinum urbis stipendio jus publice Valentiae docent, immunitas confirmatur. Tertius ordo negotiorum communium provinciae sumptus sustinere jubetur, dispensatione ac moderatione penes reliquos duos ordines manente, qui eam ex aequo et bono facere teneantur; addito, ne suorum privatim negotiorum onus in eum rejiciant. Postremo nobiles ex Septimania et vicina provincia ratione bonorum ruralium XX abhinc annis in Delphinatu acquisitorum, aut quae deinceps acquirent, ad annuum vectigal pendendum adiganrur, modo domicilium in provincia non habeant. Haec pro tempore, ut dignitatum ordo servaretur, decreta. Quam graviter id plebs tulerit, vix dici potest; sed in media pace, et sub praepotenti principe illi patientia pro solatio fuit: quae tamen cum suos fineis habeat, ii qui rerum summae praesunt, etiam atque etiam videre debent, ne saepius tentata illa in furorem et funestam ipsi ac totius provinciae ordinibus, seditionem aliquando [a] desinat.

VII. HAUD minore contentione causa inter episcopum [a] Andegavensem et S. Trinitatis collegii aliquot [b] sodales ab ejus decreto ab abusu appellanteis agitata, per eam superioris anni renovata memoria, quo Recollectos adversus senatum tutatus erat, et aulico favore ejus auctoritatem non sine regiae majestatis laesura infregerat. Is usum Breviarii, Missalis, et Psalterii recepti in S. Trinitatis collegio, abolere, et loco eorum inconsultis suae dioecesis ordinibus, atque adeo suo metropolitano, hoc est, archiepiscopo [c] Turonensi, usum concilio Tridentino probatum introducere voluerat; etiam decreto facto arguebatur, libros alios omneis antiquos, qui divinis officiis serviebant, igni aboleri mandasse, et ut terrorem refractariis incuteret, Michaelem [d] Susannam unum ex iis, cum appellationis interpositae judicium urgeret, ex alia causa ignominiose Lutetiae prehendi et carcere includi jussisse. Partibus appellantibus suffragatus est cognitor regius, et pro eo Ludovicus Servinus verba fecit, et quidquam in usu recepto, nisi permissu regis, et consulto metropolitano, et dioecesis universo sacro ordine, innovari potuisse negavit, his praecipue rationibus: quod ab initio, hoc est, Caroli Magni temporibus, usus diurni

in

VAR. LECT. [a] desinat: magnum personarum, ac conditionum in hac civili societate discrimen est, et esse debet; sed in novissimo die cunctos Deus renudata cervice, et sublato personarum discrimine ad tribunal sistet, et de dictis factisque, etiam cogitationum rationem [g] exiget. Haec secum reges ac magnates, quos vitae, necisque, ac fortunarum, dum hic sunt, arbitros Deus constituit, diligenter reputent; et charitatis opera in hac vita, si fidei fructus in altera se decerpturos sperant, mature exerceant; mitiusque cum tenuioribus, quos Christus aeque sanguinis sui pretio redemit, agere, hoc est cum fratribus et regni aeterni coheredibus, discant. Haud minore contentione *MSS. Reg. Put. & Rig.*

[g] exiget; et qui bene fecerint, ad regni partem vocabuntur; qui secus, in ignem aeternum ibunt, ubi fletus et indefinens stridor dentium. Haec *MS. Reg. Autog.*

INTERPR. [a] *d'Angers.* [b] *Chanoines de la Trinité.* [c] *de Tours.* [d] *Susanne.*

CIↃ IↃCIII. HENRICUS IV.

in ecclesiis officii introductus ab eo esset, qui eum a Stephano papa accepisset, sicuti a Walafrido Strabone scriptis mandatum est. Itaque regis auctoritatem ea in re intervenire debuisse. Per cc amplius annos usum in Andegavensi dioecesi receptum invaluisse, et Pii v constitutione sancitum esse, ut ab recepto per tot annos usu non recedatur, sed si quid in eo mutandum sit aut delendum, id ab episcopo ex collegii sui consilio fiat. Idem olim temporibus Gregorii vii et Urbani ii, qui Gregorio successit, in Hispania tentatum fuisse, et eo contentionem, cum de Gallicano et Toletano officio certaretur, animose devenisse, ut res duello dirimenda censeretur, et utriusque officii postea probatio ignis arbitrio commissa sit, sicuti a Roderico archiepiscopo Toletano in historiarum libro sexto, proditum fuit. Itaque cum anno CIↃ IↃLXXXIII ea de re Lutetiae actum esset, et episcopus ecclesiasticarum precum libros auctoritate Tridentini concilii recognitos introducere cuperet, prudentissime primum sui collegii sodaleis consuluisse. Illos autem post solemnem deliberationem ita censuisse, eam Breviarii et Missalis Parisiensis antiquitatem esse, a pontificibus Romanis semper probatam; praeterea ceremonias ejus et ritum, qui non solum in Gallia, sed in omnibus orbis Christiani ecclesiis super reliquos semper excelluit, tanta in admiratione et praecipuo cultu fuisse, ut continuari potius quam aboleri debeant, et ita tenuisse. Additum et theologos Parisienseis pariter ab episcopo consultos respondisse, varietate illa, quae in diversis orandi formis cernitur, a sapiente providentia suavem ecclesiae concentum temperari; sublata illa, induci perturbationem cum ratione et cum fide per charitatem operante pugnantem: nam rationem inferiorem debere consentire cum ratione aeterna: quae varietatem in conditu universi posuit ab initio, ut sit discors concordia, et ut magis excitemur ad virtutem. Cum enim diversa et varia, ac denique plura exempla videamus, varietate illa sublata, minui Dei optimi maximi gloriam, sanctorum cultum, et Christianorum, qui exemplis inflammantur, aedificationem; minui item episcoporum et dioecesium auctoritatem; eos, qui hanc sublatum eunt, non esse simplices et devotos seu spiritualeis, sed astutos, politicos, qui ex re qualibet, quovis modo rem facere conantur. Omnem ut novitatem suspectam, ita talem mutationem non posse esse sine detrimento magno. Id fovere cantorum et ecclesiae inservientium inobedientiam et disciplinae solutionem, si unum et idem sit omnium ecclesiarum officium. Quot porro sumptus faciendos? Rusticos minime posse in officio peragendo, quod tamen summe in pagis necessarium est, plebanos suos adjuvare. Spiritus Sancti gratia factum, ut magnalia Dei omnibus linguis ubique personarent; idque argumentum esse varietatis, ut in universo, ita in singulis corporis humani membris Deo placentis; sanctos patres, qui sapientia, prudentia, virtute, ac donis S. Spiritus prae hominibus hujus saeculi praecelluerunt, justis de causis singula concessisse singulis dioecesibus officia. Mirari debere Galliam suum Marcellum, sicuti miratur suum Silvestrum Roma. Tali mutatione Sectarios exultaturos, quasi in errore aut inscitia hactenus talis momenti in re fuerint patres Catholici; et ad offensionem piorum et Catholicorum id pertinere, qui scrupulo possent attineri de ipsa fide ac religione, cujus consuetam professionem nulla justa de causa immutatam viderent. Quid praeterea utilitatis ad ecclesiam hinc redundare? Reliquos episcopos habere potestatem publicae rei in dioecesibus suis ordinandae, aeque ac Romanum in sua; quod si mutatio haec toleratur, plane convelleretur. Quare enim amplecterentur officium Romanum, quod a paucis annis ter immutatum ac derelictum fuit? Succedente novo pontifice, novum forsan exspectandum officium. Hoc libertatem Gallicanae ecclesiae labefactare, quae si in tanta re se Romanae submittat, procul dubio fore, ut in ceteris ac reliqua omni politia se summittat: nam quod principale est accessorium secuturum; unamquamque ecclesiam

ecclesiam ac provinciam gaudere suis ritibus; ecclesias pagorum saepe non sequi cathedralis suae ordinationem, quo minus cathedraleis debere sequi Romanae ecclesiae breviarium. Avaritia et ambitione id a Romanis fieri, qui hoc tantopere urgent, alios sumptum timere, alios adulari et lucrum sperare, alios occulte et astute cultum et splendorem Catholicae professionis imminuere, et pacem Catholicae ecclesiae turbare: proinde satis videri, ut corrigantur, idque prudenter et non curiose aut scrupulose nimis, si quae indigent correctione, in dioecesium officiis; non autem deserantur. Alioqui concionatores et plebanos non tam facile populos edocturos, utpote peculiarium sanctorum vitas ignorantes peculiaribus suis locis magis celebrium: Deum optimum maximum ubi sanctos dedit, ibi quoque velle per illos invocari a fidelibus populis: peculiarium sanctorum cultu abjecto, suffragia ecclesiae magna ex parte imminui. In terra diversorum fructuum arbores ac semina nutriri, Deum optimum maximum, ut ex decimis ac primitiis, sic ex diversis diversarum provinciarum cultibus, hoc est, ex peculiarium sanctorum per singulas regiones veneratione coli ac laudari velle. Non abesse ab impietate, illorum memoriam in terris sepeliri, quorum nomina scripta sunt in libro vitae, et in coelis gloriosa. Quid ergo inde provenire, nisi Romanae non dico religionis, sed superbiae et ambitionis augmentum? Non igitur cedat crista Gallica Romano supercilio; quippe non heic de religione, sed de superbia astuta agi. Ubi enim minus quam Romae conciliorum oecumenicorum decreta servari? An non hoc esse, in clerum dominari potius, quam ecclesiam aedificare? Proinde vitandos, qui mutant tempora et leges, juxta Danielis sententiam; et hoc cum Dei verbo firmiter tenendum, eum solum, qui usque in finem perseveraverit, salvum fore. Perseverantiam autem non esse obstinatam ad profanas novitates voluntatem, sed in antiquitate religiose retinenda constantiam. Haec tanquam ex archivis collegii Sorbonici deprompta; quae quoniam tunc evulgata sunt, et materiam clamosae querimoniae postea praebuerunt, heic praetermittere non potui; quippe quorum post biennium memoriam ex occasione repeti necesse erit. Congestae et Dominici a Soto, qui Carolo v a sacris confessionibus fuit, viri religiosi, et Martini doctoris Navarri, et postremo cardinalis Bellarmini auctoritates et testimonia. Cum episcopus male se citatum diceret, senatus decrevit, audito cognitore regio, ut ad appellationem responderet; cum tempus peteret, denuo regio cognitore instante, eremodicium ab episcopo contractum pronunciavit, et male et abusive ab eo decretum, et bene ab ipso appellatum, et ne quid in libris divini officii in sua dioecesi sine regis auctoritate innovaret, inhibuit; de reliquis, quae a cognitore regio petebantur, amplius deliberaturus. Nam inter litigandum contentionum aestu ab appellantibus confirmatum fuerat Christophorum [a]Augerium episcopi poenitentiarium, cum Julianum [b]Guesdonem, qui de rege occidendo consilium ceperat, ob idque postea ad mortem damnatus fuerat, ad sacram confessionem admisisset, et ex confessione id rescivisset, detestandum ejus consilium non revelasse.

VIII. Hoc anno x Kal. Dec. mane regina filiam, ut superiore anno Delphinum, felici partu Lutetiae in [c]Lupara, enixa est: ut non solum per mares columina ad firmandam in regno successionem, sed etiam ad jungendas affinitates, quod in magno imperio requiritur, per foeminas instrumenta suppeterent.

IX. Post disceptatum multoties scriptis et in conventibus jus suum, sicuti diximus, Sabaudus cum apud se decrevisset, quacunque ratione posset Genevam in potestate habere; sic rem instruit, ut dum per delegatos, ac praesertim per praesidem

Rochetum

INTERPR. [a] *Auger.* [b] *Guesdon.* [c] *le Louvre.*

CIƆ IƆCIII. HENRICUS IV.

[a] Rochetum de commercii libertate cum Genevensium republica agit, copias [b] Camberii coactas ad vim faciendam paratas haberet. Summae rerum praeerat Carolus [c] Simiena Albinius: [d] Brignoletus [e] Bonae praefectus praecipuus dux et auctor dispositis excubiis ultro citroque commeanteis sistebat, ne quis ad urbem index pervaderet. Sabaudus ipse cum paucis, quo magis lateret, [f] Augusta Taurinorum XVI Kal. Januarias profectus, ultra montes erepit, et ad [g] Tremblerias, pagum leucae spatio distitum, quarto post die venit, ut eminus rei eventum opperiretur. Per [h] Arvae ripas copiae incedere jussae, ut strepitu aquarum inter saxa labentium, quo minus audiri posset armorum fragor, impediretur. Inde transmisso Rodano ad [i] Plani-Palatii pratum consistunt, et ad [k] Corrateriam media nocte per etatieulas, ut lutosas voragines eluctarentur, appellunt. In ea urbis parte a Corrateria turre longus murus ad [l] propugnaculum Anserinum porrigitur, cui area pari longitudine subest, antiquo urbis pomoerio substrata. In eo muro binae sunt speculae, in altera vigiles stabant, altera neglecta fuerat, quod turri propior esset. Juxta eam scalae novo artificio fabricatae admoventur: nam et mulis portari poterant, et ternae tanta firmitudine inseri, ut pondere minime flecterentur, aut gravarentur; ima unco ferreo in terram adacta, ne loco moveri posset, mediae transverso clathro ferreo per summa capita connectebatur; et rursus media, clathro item transverso ferreo, summae pariter apta commissura jungebatur, et ad murum fistucis applicabatur: summa autem cochleis binis seu rotis panno coactili, ne fragorem ederent, involutis, pinnas muri attingebant. Summo silentio per unam ex illis CC delecti enituntur, duce Brignoleto, qui [m] vigilem excubitorem occupat, et [n] tesseram mortis metu intentato prodere jussum, de muro pugione confossum dejicit; in vestigioque circuitores exspectare certus usque ad alteram post mediam noctem horam mansit: cum eos pari astu deturbasset; puer qui laternam praeferebat, periculum evasit, et in urbem subito profectus, ad arma sumenda civeis excitavit. Idem ab excubitore, qui in turri monetaria stabat, sclopeto disploso factum: quo animadverso Brignoletus, qui horam quartam exspectabat, ne per longiores tenebras aliquid inopinati, ut fit, suboriretur, non amplius cunctandum ratus, praesidium ad portam novam collocatum aggreditur, et crepitaculo affixo ingressum universis copiis, quae ad Plani-Palatii pratum remanserant, aperire statuit. Trucidatis seu dissipatis custodibus unus ex iis in summam portam enixus rastrum demisit: continuoque in urbe armis arreptis huc illuc magno ut in nocte tumultu discurritur, confusique mulierum et puerorum inde clamores, inde gemitus et ululatus exaudiebantur. Verum Sabaudi qui fere jam CC ingressi fuerant, subito occursu turbati, non jam conferti resistere, sed relictis ducibus fuga ad scalas quasi conatu irrito repedare coeperunt, quas tormentis interim ex Anserini propugnaculi laevo latere displosis confractas repererunt. Itaque LIV cum effugium non haberent, desiderati, XIII circiter capti, in iisque [o] Attiniacus a suis desertus, insigni [p] Mauritianae militiae prius caloni tradito, qui fortissime certans tandem in manus Genevensium devenit. Capti item [q] Sonnas, et Schaffardonus mane, qui in Dominicam incidebat: post prandium, in consilium itum, et quid de captivis statuendum esset, serio deliberatum fuit. Alii mitius agendum censebant, et quibus belli fortuna pepercerat, in eos quidquam gravius decernendum negabant. Alii sub custodia tenendos aiebant, ut si res ad bellum deveniret, obsides vitae ac vades civium essent. Sed incensis animis et tanto periculo exasperatis vicit severior sententia, quae eos

ranquam

INTERPR. [a] *le president de Rochette.* [b] *Chambery.* [c] *de Simiane d'Albigny.* [d] *Brignolet.* [e] *Bonne.* [f] *Turin.* [g] *Tremblieres.* [h] *Arve r.* [i] *Plain-Palais.* [k] *du costé de la Corraterie.* [l] *boulevart de l'Oye.* [m] *la Sentinelle.* [n] *le mot.* [o] *d'Attignac.* [p] *Ordre de S. Maurice.* [q] *de Sonnas, & de Schaffardon.*

CIↃIↃCIII. HENRICUS IV.

tanquam foedifragos latrones, et publicae tranquillitatis turbatores, morti addixit. Igitur iis ſtrangulatis, ac pariter aliis, qui in conflictu ceciderant, capita abſciſſa, et in propugnaculo Anſerino ad horrorem ſuſpenſa. Corpora in profluentem proximum merſa. Ex urbanis XVI interfecti, et in iis [a] Canartius ex patritiis, et Marcus [b] Cambiagus. Inde magiſtratus ad Philibertum [c] Guichium [d] Lugduni regium praefectum dat literas, et de ſucceſſu eum docet, et bis mille delectos in ea expeditione numeratos dicit; petitque, ſiquidem Sabaudus poſt irritum conatum nocturnum aperta vi obſidionem tentare, in animum inducat, ſibi, ut viribus regiis praeſto eſſe non cunctetur; nam quid periculi damnique regis regnique rebus amicae urbis amiſſione impendeat, minime ipſum ignorare. Sabaudus copiis [e] Thononii et Ternii ac per [f] Foſſiniacum agrum diſtributis per diſpoſitos equos actutum Alpcis repetit; per legatos ſuos apud Bernates facto excuſato, quaſi non ut publicam foederatorum pagorum quietem turbaret, ſed ut Diguierii, qui urbi cum copiis regiis inſidiabatur, conatibus praeverteret, expeditionem ſuſcepiſſet: et verendum non ſolum ſibi, ſed ipſis ſummopere fuiſſe, ne tam potentem vicinum haberent. Rex cognita re ſtatim ad Genevenſeis ſcribit, et de ſucceſſu gratulatus, ſi quidem Sabaudus obſidionem tentaret, mandaſſe ſe dicit praefectis ſuis in [g] Sebuſianis et vicino limite, iis ut cum omnibus copiis praeſto ſint. Inde excurſionibus utrinque certatum, ſed exiguo ſucceſſu. Mericus [h] Vicus, qui apud Helvetios oratoris munere fungebatur, cum inde diſcederet, ad eos proficiſci juſſus, et animos civium ad pacis conſilia inclinare. Accenſo quippe bello Hiſpanos non quieturos apparebat, et pontificius legatus eventum veritus apud regem inſtabat, ne ex ea cauſa ambo principes arma Chriſtiani orbis bono poſita reſumerent. Cum multi inter eos cum hoſte toties reconciliato, et nunquam quieſcente bellum tutius quam pacem ducerent, rex, qui periculum ſociorum negligere non poterat, et ſi in bello illi perſeverarent, ſibi in armis eſſe impoſitam neceſſitatem videret, onus et invidiam deprecatus, per [i] Baſileenſes, Schafuſianos, Claranos, et Appecellenſeis cum iis agit, eodemque tempore cum Sabaudo, ut pacem quam bellum mallet, quod non cum Genevenſibus, ſi ultra tenderet, ſed ſecum habiturus eſſet. Tandem ille, qui initio querelas aeque ac vireis minaſque illorum inſuper habuerat, ubi vidit regem patrocinii ſuſcepti ratione, huic bello ſe paratum immiſcere, conditionem accepit, et [k] Romillium, quo Genevenſium delegati venturi erant, [l] Albinium miſit, et poſt acerbas utrinque altercationes, conventus ad Juliani-fanum tranſlatus; ubi tandem inter partes convenit XII Kal. Sextil. et tractatus perſcriptus XXII capitibus conſtans: Quo commercii libertas ante omnia conſtituitur, ſalis uſu excepto, judicia utrinque bellorum occaſione facta revocantur. Bona ac poſſeſſiones belli tempore occupatae in [m] Chablaſienſi principatu, et [n] Ternenſi et Gallardenſi praefecturis, ſine mora aut tergiverſatione reſtituuntur, viciſſim Genevenſeis [o] Geneſii-fanum cum territorio ſuo reſtituere tenentur. Controverſiae de S. [p] Victoris et [q] collegii terris ſuſpenduntur, et eodem ſtatu quo erant anno CIↃ IↃ LXXXIX, quo bellum coepit, indeciſae remanent. Iis, qui hoc bello Genevenſium partes ſecuti ſunt, a Sabaudo fit gratia; praeterea iis, qui religionis cauſa alio migraverunt, bona reſtituuntur: et ſi quidem eam religionem profiteri velint, retinere bona ſua ac poſſeſſiones poterunt, et de iis arbitrio ſuo ſtatuere, et quater in anno ad eas venire, ſingulisque vicibus per ſeptem dies, in iis ſalva conſcientiae libertate commorari: quo tempore nulla inquiſitione vexabuntur, dummodo nihil agere comperiantur, quod dogmatis ſui

INTERPR. [a] *Canart.* [b] *Cambiague originaire de Cremone.* [c] *de la Guiche.* [d] *Lyon.* [e] *Thonon & Ternier.* [f] *Foſſigny.* [g] *Breſſe.* [h] *de Vic.* [i] *ceux de Baſle, Schaffhouſe, Glaris, & Appenzell.* [k] *Ro-milly.* [l] *d'Albigny.* [m] *duché de Chablais.* [n] *mandement de Ternier & Gaillard.* [o] *S. Genis.* [p] *S. Victor.* [q] *le Chapitre.*

sui per secretas institutiones sparsi suspicionem faciat. Privilegia, immunitates Genevensibus a Sabaudi decessoribus concessae denno confirmantur; alienationes et concessiones a Bernatibus factae, dum praefecturas occuparent, ratae habentur; si qui inde expulsi fuerunt, quamprimum restituentur. Persecutiones in jure et citationes addito temperamento mitigantur. Proscriptiones occasione hujus belli revocantur, et irritae declarantur. Per contumaciam decreta rescinduntur. Fructuum ex bonis sacris et aliis a Genevensibus ab anno CIↃ IↃ LXXXIX perceptorum persecutio cessabit. Sabaudus intra IV leucas ab urbe Geneva nullos delectus habebit, nec ulla loca muniet. Utrinque captivi dimittuntur, impensis ex aequo persolutis. Genevenses Verviniensi pacificatione comprehensi intelliguntur. A Sabaudo hoc tractatu pontifex, Caesar, ambo reges, et foedera, quae ille cum Hispaniae corona habet, nec non cum pagis Helvetiorum comprehensa intelliguntur; a Genevensibus Caesar et Imperium Romanum, rex Christianissimus et foedera, quae ipsi eum pagis Helvetiorum et speciatim cum [a] Tigurinis et Bernatibus habent. Subscripsere Carolus [b] Rochetus praeses, Claudius Pobelus Petrae baro, Sabaudi nomine; Genevensium Dominicus [c] Chabraeus, Michael [d] Rosetus, Jacobus [e] Lectius syndici et consiliarii reipublicae, Joannes [f] Saracenus status amanuensis, et [g] Joannes a Normandia jurisconsultus, et in magno urbis consilio assessor. Subscripsere et Helvetiorum qni aderant legati, Clarensium pagi nomine Jo. Henricus [h] Schwartius, Nicolaus [i] Schuletus, Basileensium Jacobus [k] Golzius, Andreas [l] Riffus; [m] Soloturnensium Petrus [n] Surius, et Joannes Jacobus a [o] Stalo eques; Schafusensium Georgius [p] Medelus et Henricus Schwartius jurisconsultus; Appecellensium [q] Ulricus Nasius, Joannes [r] Hamus eques, et Sebastianus [s] Thorigus. Pacta conventa Sabaudus quatriduo post [t] Augustae Taurinorum rata habuit.

X. ANNUS apud nos, ut superior, a ludis incepit, et per pompas nocturnas et choreas et inter comoediarum Italicarum recitationes hyems in aula exacta. Exeunte Januario diploma in senatum allatum fuit, quo rex naturalem filium ex Henrica Balsaca susceptum, quem Gastonem a [v] Fuxo nominavit, renovata per illud nomen famosissimi ducis cognati sui memoria, legitimum declarabat; in id, ut bona possidere, hereditates privatas capere, et honores ac dignitates adipisci posset. Id tacito curiae decreto firmatum, et in acta relatum, audito cognitore regio, XV Kal. Feb. et in [w] rationalium item camera septimo post die, et postremo in archiva regia relatum; re, de legitimi nomine, jam praejudicata, in causa Vindocini, qui eandem gratiam, nulli antea concessam, ab indulgentissimo parente meruerat. Inde rex cum regina in [x] Mediomatrices ineunte Martio profectus est, ut inde vicinior Catharinam sororem, quae Nancii erat, et uterum gestare dicebatur, inviseret, et in provincia res ordinaret. In ea sub Espernonio Raimundus [y],[1] Convena Sobolius arcis et urbis praefectus, ab ipso olim Henrico III rege impositus, primas tenebat; homo bonus et strenuus et ultimis bellis fidei perspectae, sed qui plus nimio fratri tribueret, homini avaritiae impotentis, qui claudus vulgo vocabatur. Itaque ab eo sibi persuaderi passus est, dum securitati locorum fidei suae commissorum studet, occultas

INTERPR. [a] *Cantons de Zurich & de Berne.* [b] *le president de la Rochette, & Pobel baron de la Pierre.* [c] *Chabrey.* [d] *Rozet.* [e] *Lect.* [f] *Sarasin.* [g] *Jean de Normandie.* [h] *Schwartz,* [i] *Schuleu.* [k] *Golz.* [l] *Riff.* [m] *Soleurre.* [n] *Surich.* [o] *de Stall.* [p] *Medel.* [q] *Ulrich Quaf.* [r] *de Ham.* [s] *Turich.* [t] *Turin.* [v] *de Foix.* [w] *chambre des Comptes.* [x] *Mets.* [y] *de Comminges Sr. de Sobole.*

NOT. [1] M. de Thou consond ensemble deux affaires de Mets. Cette pretendue conjuration des principaux habitans de la ville, & intelligence avec le comte de Mansfeld, gouverneur de Luxembourg, fut decouverte l'an 1601, & M. le president Myron y fut envoyé pour ce sujet. L'an 1603, la mauvaise intelligence continuant entre le Sr. de Sobole & les habitans, le roy fut obligé d'y faire un voyage, où il osta ledit Sr. de Sobole, comme il est ici marqué. *Put.*

occultas molitiones cum [a] Theodonis villae ac vicinis Lucemburgicae ditionis praefectis agitari, consciis aliquot opulentis civibus; in eos severe admodum actum, nec servato judiciario ordine, plerique crudeliter torti; ita ut Petro Janino primum, dein Roberto Myrone eo missis, vix tandem rex violentiam eorum coercuerit. Res tandem ad Parisiensem senatum remissa, qui de ea diligenter ac summa solicitudine cognovit, et quamvis debiles admodum, atque adeo suspectae probationes essent, auditis reis, ut in tanti momenti crimine, minime eos quasi innocenteis absolvit, sed amplius anquirendum statuit; verum liberos dimisit, et civitati, bonis ac dignitati restituit. Nam quidam ex iis regio magistratu fungebantur; inde odium et simultatum igniculi, quamvis eo judicio aliquatenus sopiti, ad omneis occasiones inflammabantur. Espernonius, qui urbi et arci Sobolios imposuerat, quod eos non satis morigeros, ut sibi videbatur, aliquoties expertus esset, loco movere statuerat; sed cum provideret, hoc si faceret, regem alios impositurum, qui minime, ut illi, hoc sibi beneficium essent debituri, rem distulerat; et semel, dum valetudinis causa ad aquas [b] Tungrenseis proficisceretur, atque iterum [c] Diviodurum venerat, et dissidium inter civeis et Sobolios componere aggressus fuerat. Cum frustra fuisset, rex eo venit, qui interim [d] Varano ad eum misso cum Sobolio convenerat, et Soboliis amotis Fr. [e] Grangaeum Montinium urbi, [f] Arcianum fratrem bello strenuum virum et sibi fidum arci praeposuit. Antequam rex urbem ingrederetur, Sobolius arcem tradiderat, sicuti Varano receperat, ut obsequio potius, quam vi coactus id fecisse videretur. Fama adventus regis per limitem sparsa, vicini Germaniae principes certatim ad salutandum ipsum se comparabant, et jam suos praemiserant, qui a metatoribus regiis hospitia acciperent. Sed mox contraria fama sparsa, de brevi iis locis mora, plerique consilium mutavere: soli Mauritius [g] Hessorum princeps, [h] Baioarus Palatinus Neoburgi dux, Pomeraniae princeps, et ab archiepiscopo [i] Trevirensi septemviro delegatus venere. Iis consultis rex motum bellicum iis locis pridem excitatum composuit. De episcopatu [k] Argentinensi adhuc contendebant Carolus Lotaringus cardinalis, et Jo. Georg. Brandeburgicus, sicuti in superioribus demonstratum est; et huic in occulto rex favebat, neque illum propter geminatam cum Lotaringiae duce adfinitatem a suo patrocinio aperte rejiciebat. Itaque arbitri partes sibi sumpsit, et partem possessionum urbi vicinarum Brandeburgico, ut minus Argentinensibus suspecto, attribuit, partem cardinalem possidere [*] jussit. Per [l] Virodunum Lutetia veniens rex iter habuerat, ubi Jesuitarum insignis schola est, et frequens; qui post demissam salutationem a rege, verba faciente Carolo [m] Turriano scholae rectore, supppliciter petierunt, ne senatus-consulto Parisiensi, quo toto regno expulsi erant, comprehensi censerentur. Perbenigne acceptis rex respondit, ita nolle eos S. C. comprehendi, dummodo juventus, quae ad [n] Mussi-pontem literis operam navabat, inde Virodunum migraret. Neque enim iis male velle, et benevolentiam pollicitus bene erga se affectos esse jussit. Cum hoc responso dimissi, a Varano, qui eorum restitutionem urgebat, monentur, regem non de [o] schola Virodunensi tantum conservanda, sed pridem a se et iis qui circa ipsum erant, exoratum, de illis toto regno restituendis serio cogitare. Itaque confestim ad Mussi-pontem conveniunt, et ex Varani consilio, solemnem ad regem legationem adornant; cui obeundae designati Ignatius Armandus provincialis, [p] Castellarius, Brossardus, Turrianus.

XI.

VAR. LECT. [*] jussit; qui Zabernis inde semper domicilium paratum habuit, cum sacri collegii sodalibus majorum religioni addictis. Per Virodunum *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Thionville.* [b] *eaux de Spa.* [c] *Metz.* [d] *Fouquet Sr. de la Varane.* [e] *de la Grange Sr. de Montigny.* [f] *d'Arquien.* [g] *Landgrave de Hesse.* [h] *de Baviere comte Palatin, duc de Neuburg.* [i] *de Treves.* [k] *de Strasbourg.* [l] *Verdun.* [m] *de la Tour.* [n] *Pont à Mousson.* [o] *college de Verdun.* [p] *Chastelier, Brossart, & la Tour.*

CIϽIϽCIII. HENRICUS IV.

XI. SECUNDUM haec [a] Dividurum venerant, et tempus idoneum nacti in profesto Paschali, cum feria quarta rex ac regina pro more in lavandis pauperum pedibus solemni ceremonia defungerentur, sacro interfuerant, et post prandium a Varano ad regem, cum quo [b] Espernonius, [c] Villaregius, et [d] Gevreus a secretis epistolis erant, introducti sunt, ubi Ignatius cum sociis in genua primum procumbens, mox surgere jussus talem orationem [α] habuit: Postquam, Domine, ita Deo placuit, ut tibi victoriam annueret, et legitimae successioni ac virtutibus tuis debitum sceptrum restitueret; in tuo vultu ac moribus mirati sumus eximias virtutes omneis, quae per praeteriti temporis repetitam memoriam in magnis principibus ubique commendantur, et inter eas clementiam illam vere nobilis ac generosi animi notam insignem, qua post tot laureas ac triumphos de hostibus partos erga victos et offensione obnoxios usus es; ex eaque jam tum spem concepimus, fore, ut eandem clementiam ac benignitatem erga nos experiremur: quod et ad aliquot dies successit. Verum, ut res humanae mutant, sub id cum in eo essemus, ut cultu et assiduitate nostra devoti erga majestatem tuam animi et principi a subditis debitl obsequii fidem faceremus, res incidit, quae consilia nostra conturbavit, et testandi obsequii gloriam nobis invidit. Hoc tamen religiose affirmare vere possumus, inter tot adversa, tot obtrectationes ex falsis rumoribus domi, et per exteras nationes a malevolis contra nos excitatas, nos nunquam patriae charitatem amisisse, nunquam animi erga tuam majestatem fidum affectum deposuisse, aut spe constanti excidisse, quam de tua clementia ac benignitate ab initio concepimus, qua et futurum confisi sumus, ut tempus veritati tandem lumen praepanderet, et bellorum tempore contractum injuriarum sensum apud te sensim deleret. Ea spe nos ab eo tempore sustentavimus, in majus aucta, postquam ad hunc limitem venisti. Quapropter nunc ad majestatis tuae pedes nos prosternimus, et supplices petimus, ne speratum beneficium, pro quo toties et assidue huc usque expostulavimus, ulterius differre velit, nobisque per illud materiam praebeat, ubique jactandi vanas non fuisse spes nostras; quippe quae magni regis bonitate niterentur, nosque tanquam humillimos subditos in gratiam suam recipiat, nihil aliud in votis habentes, quam ut cultu et obsequio fidem nostram tibi approbemus. Nihil enim tristius nobis accidere potest, quam si propter regis nostri indignationem prohibeamur, patriae, qua possumus tenui a Deo concessa industria, et juxta munus, ad quod ille nos vocavit, pro modulo nostro subvenire. Multa jactari contra nos minime ignoramus, ut alii quam sumus esse videamur, objectis criminibus horrendis erga principem et patriam, quaeque nos tanquam execranda detestamur; et quorum si conscii essemus, nos ipsi non solum patria excludi debere, sed etiam orbe universo exterminari tanquam vita indignos judicaremus. Praeterea voti a concilio generali et tot pontificum suffragio ac regum decessorum tuorum consensu probati invidia oneramur, quasi per illud ad ea, quae Dei voluntati et rationi repugnant, erga generalem nostrum obligaremur. Nam ab illa obedientia, quam superioribus debemus, per nostras constitutiones semper excipitur, quicquid ad Dei offensionem vergit, neque quemquam aliter existimare credimus. Et qui fieri posset, ut ex tot hominibus, qui salutis suae cupidi in nostram societatem migrarunt, vel unus in ea remaneret, si quid tale in nobis animadverterent, quod non obedientiam, sed meram impietatem redoleret? Neque vero quisquam ex iis, qui a nobis exierunt, quantumvis iniquus hactenus repertus est, qui dixerit obedientiam illam, aliqua in re subjectioni, quae regibus et magistratui debetur, repugnare; multo minus nos impellere, ut consilium cuiquam

demus,

VAR. LECT. [α] habuisse dicitur. *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Metz.* [b] *le duc d'Espernon.* [c] *de Villeroy.* [d] *de Gesvres, secretaire d'Etat.*

demus, quod tuae majeſtati aut ejus imperio praejudicet. Multi et tibi, Domine, perſuadere conati ſunt, nos id agere, ut nobiles, ac opulentis prognati familiis pueri, in ſocietatem noſtram aggregentur, quo ex eorum bonis ditiores evadamus. Atqui hoc inſtituto noſtro valde reſiſtit, qui nullos in noſtram ſocietatem admittimus, niſi prius longo tempore ac diligentia explorata eorum voluntate, utrum ſcilicet eorum vocatio a divina proveniat inſpiratione, an ab hominum ſuaſu; idque ſaepius per triennium, atque aliquando per quadriennium: quod vero a Deo non provenire deprehenditur, ilicet rejicitur, cum id unum ſit praecipuum, atque adeo eſſentiale in noſtra ſocietate, ut nulli temere ad eam admittantur neophyti. Idque praepoſiti noſtri ſedulo cavent, ne quis quemquam ad religioſae vitae profeſſionem amplectendam hortetur; tantum curae ſuae commiſſos ad virtutem et literas diſcendas excitet, integra Sancti Spiritus ad perfectionem evangelicam, et ſequenda conſilia Dei relicta vocatione. Quo fit, ut exiguus in Francia ſit eorum, qui in noſtris militant collegiis, numerus, nec viceſimam partem efficiat, ad aliorum collegia comparatus; et ſi quidem ad amplectenda ejuſmodi vota pueri ſolicitarentur, aliam, cui nomen darent, profeſſionem potius eligerent. Quod vero ex eorum bonis, qui ad nos veniunt, diteſcamus, haud multis verbis opus eſt, ut id falſum eſſe oſtendatur. Exigua ſunt admodum, quae inde nobis bona obvenerunt, vixque collegium ullum reperias, cujus vectigalia oneribus ferendis ſufficiant; et pleraque ſunt, quae tantum piis ac devotorum largitionibus ſuſtentantur. Ipſum Pariſienſe, quae metropolis totius tui regni eſt, etiam comprehenſis legatis ab [a] Santandreano et Hennequino praeſidibus aliiſque undecunque profectis, haud plus III librarum CIↃ annui reditus poſſidet, quae vix XX hominibus alendis ſatis eſſe poſſunt, cum LX ad minus librarum millia in tanto collegio, ubi cunctarum facultatum artes docentur, neceſſaria eſſent. Multi ex illa urbe etiam opulenti noſtrae ſocietati nomen dederunt, qui ne quidem terrae pedem nobis reliquerunt. Si quid dederunt, ad ſupplendam collegii egeſtatem eleemoſynae modo datum, nec octavam patrimonii partem exceſſit. Idque fere cum bona gratia et ex conſenſu heredum factum. Quae collegia vectigalibus abundant, ab iis nihil exigitur; et liberum eſt noſtris de bonis ſuis ſtatuere, et ſi indigos heredes habent, iis omnia relinquunt. Si locupletes ſint, partem ex iis in opera pia et ptochotrophia cum bona heredum gratia erogant. Miſeri vero nos, et ſanae mentis omnino expertes ſimus, ſi, cum omnia reliquerimus, quae nobis ex ſucceſſione obvenire poſſent, aut quae induſtria noſtra quaerere potuimus, ea in coenobio quaeſitum iremus. Qui vero tam ardenter ea quaeramus, et ut habeamus, tantopere laboremus, cum nihil proprium habeamus? Nam ſi quidem centuplo majora in communi haberemus, non plus eo privatim poſſideamus; cum quicquid ex iis ſupereſt, ad egenos, qui literis dant operam, alendos, et alia charitatis opera impendatur. Aſſidue aureis veſtras, Domine, ſunt qui pulſent, vitioque vertunt, quod nos publicis negotiis, atque adeo quae ſtatum ſpectant, curioſe immiſceamus. Haec falſo de nobis anticipata opinio non aliunde promanat, quam quod quidam principes ac proceres, qui ad conſolationem, et exonerandam conſcientiam et ordinandas privatas devotiones opera noſtra utuntur, quicquid poſtea faciunt aut decernunt, quanquam ignaris nobis et inconſultis faciant, id conſilio noſtro et inſtigatu facere dicuntur. Nam nihil magis ab inſtituto noſtro alienum; nihil tam enixe, et ſub gravioribus poenis inter nos prohibitum, quam ne negotiis hujuſmodi nos immiſceamus. Haec praecipue ſunt, Domine, quae nobis imputantur, et ſi quae ſunt alia, ad ea, cum proponentur, ſcripto aut viva voce reſpondere ſemper parati erimus, et plene ad omnia ſatisfacere. Sunt enim ejuſmodi

INTERPR. [a] *les preſidents de S. André & Hennequin.*

ejufmodi, ut aut a malevolis confiċta, aut ab iis, qui inftituti noftri rationem ignorant, fabrefacta appareant. Id autem clarius faciemus, fi, quod verbo dicimus, per benignitatem tuam, folutis quae nos vinciunt manicis, opere perficere liceat. Tunc omnes oculis cernent, quod dicimus et promittimus, et majeftas tua teftabitur, etiam ii, qui nobis adeo adverfantur, nos in verbis noftris veraces fuiffe. Quod fi precibus ac fupplicationibus noftris amplum et capax adeo cor tuum capiendis locum non habeat, non minus propterea impreffum et coelatum te noftris in cordibus habebimus, te amabimus, et amplificationem ac profperitatem rebus tuis optabimus, et preces affiduas ad Deum pro majeftatis tuae falute, reginae dilectiffimae conjugis, et liberorum, et regni tui, quae noftra chariffima patria eft, incolumitate fundemus, cum defiderio aeterno non ad exitum perducti affectus. Sed meliora Deus, iterumque hac fiducia majeftatem tuam fuppliciter oramus, radios clementiae fuae in parvulum hunc fubditorum fuorum gregem ejaculari dignetur, qui cum lachrima oculis profluente, cum defiderio in corde fcaturiente, genibus in terram defixis, mifericordiam tuam implorant. Ne memineris, Domine, aut rationem habeas eorum, quae pauci ac privati minus confiderate per zelum dicto vel facto peccaverunt: fi quod membrum privatim peccavit, id totum corpus, quod minime probavit, luere aequitas nequaquam patitur. Quod mifericordiam tuam, Domine, imploramus, non alio fine facimus, quam propter Dei gloriam et tuum fervitium. In hoc unum confilia cuncta noftra et conatus collimant, in hoc vitam ac fanguinem profundere parati fumus. Qui magnitudinem tuam et imperii minus aequis oculis vident, non multum laborant, cum nos extra patriam pofitos cernunt; imo potius laetantur, veriti nimirum, fi reftituamur, ne ad ejus amplificationem aliquid pro virili conferamus. Nihil enim magis eos urit, quam fi res tuas aliquando florenteis afpicere cogantur. Supplices proinde tuam majeftatem obfecramus, hanc ad alias innumeras, quibus tibi devincti fumus, infignem adjungat obligationem, ut mifericordia, et qua clementia erga nos ufurus es, ficuti a te folo pendet, ita hujus beneficium nulli nifi foli tibi debeamus. Hoc nos ad te colendum magis ac magis incitabit, et aliis, ut te pari cultu colant, et vehementi affectu profequantur, in exemplum erit. Ab exteris in Hifpania, Italia, Germania, qui fuos principes et magiftratus amant, vinci nolumus; quin potius eos affectu fuperare avemus, et quem illi fuis, nos tibi, patriaeque affectum tanto beneficio et naturali ac divino jure obftricti rependemus. Hoc, Domine, fanctum et acceptabile mortis et paffionis Servatoris noftri tempus pro nobis loquitur. Sanguis ifte, quem per grumos fupra crucis altare pro peccatoribus fibi infeftis effudit, te invitat, ut erga eos lenitate utaris, qui corde et affectu tibi devoti funt. De tua majeftate non tantum meriti fumus, ut eam gratiam noftro refpectu impetrari poffe, fperare debeamus; fed ille, cujus Nomine eam petimus, et qui eam citra dubium affiduis noftris precibus exoratus pro nobis petit, hoc apud te poterit, qui qua pietate es, non potes non gratum habere, quod fupremae Dei bonitati placere et gratum effe cognoveris; quem veneramur, ut te poft longi ac felicis in terris exacti regni annos, aeterni et nunquam defituri regni compotem efficiat. Perorantem de geniculis Ignatium rex excepit; Jefuitis nequaquam male volui, inquiens, et fi cui male volo, id in caput meum recidat. Quod curia mea hac in te decrevit, id non nifi mature et confulto decrevit. Tum fcriptam orationem accepit, et Villaregio tradidit, et bono animo eos effe juffit, addito, negotium penes pontificem effe, quo inconfulto nihil velit decernere. Ceterum fe amplius, cum Lutetiam venerit, deliberaturum, et effecturum, ut fibi reftitutionem ipforum curae effe intelligant. Poft gratias actas, cum petiiffent, ut tres provinciales, fi ita regi placeret, cum tribus e fuo fodalitio regem comitarentur,

Ignatium

Ignatium sufficere rex respondit, cum Petro Cottono, neque majore comitatu opus esse. CIƆIƆCIII. Henricus IV.

XII. Dum rex [a] Divioduri esset, literas a Friderico Baioaro septemviro Palatino accepit VI Eid. Febr. Heidelberga, quo se [b] Bullonius post fugam receperat, datas; quibus se de ejus infortunio dolere testabatur, de quo, ejusve causis nihil resciverit, ante ipsius adventum, sicuti Jacobo [c] Bongarsio regis negotia in Germania procuranti affirmaverit. Sed postquam cum eo collocutus est, ex ipso causas didicisse propter quas in aulam, sicuti jubebatur, minime sit profectus; noluisse quippe illum coram majestate sua comparere, antequam criminum, quibus onerabatur, se pondere exoneraffet; nobilem ad eum a [d] Tremollio sororio communi missum, non nisi Genevae nancisci ipsum potuisse; cum jam Heidelbergam venire et electricem propriae uxoris sororem, quam nondum viderat, invisere decrevisset; propterea [e] Sedanum, quo a Tremollio ire monebatur, minime profectum esse; eoque nomine, ut illum excusatum habeat, enixe rogare; unum addere, eam videre in Bullionio constantem ad aequitatem, et regis obsequium ac regni magnitudinem amplectendam comparatam virtutem, ut nisi bona conscientia niteretur, non possit non rubore perfundi, et suo ipsius judicio condemnari, tanquam Christiano nomine, honoribus et beneficiis a rege acceptis, atque adeo adfinitate quam secum, et aliis principibus erga nomen Francicum bene animatis habet, prorsus indignus. Ad eas rex XVI Kal. April. Divioduro respondit, et in bonam partem, se literas in gratiam Bullionii scriptas accepisse dicit; quippe rem proximitate, quae ipsi cum illo intercedit, dignam septemvirum fecisse, et quam de ejus innocentia fiduciam habet, eo majorem se habere, quod non solo divino naturalique jure, sed et mutuis officiis multisque beneficiis acceptis sibi devinctus sit; nec putare hominem tali dignitate et praestantia adeo sui oblitum, ut quam in juventute tot egregie factis fidem cunctis approbavit, eam in extrema aetate contaminaret; eapropter cupiisse cum ipso in arcano coram agere, et ut ad se veniret, jussisse. Quod cum non fecerit, diffidentiae et inobedientiae non solum suspicionem dedisse, sed etiam hoc effecisse, ut innocentiae, qua tantopere gloriatur, minus fidere videatur. Sed in ipsius septemviri gratiam, qui pro illo partes suas interponit, hoc etiam oblivione sepultum velle, modo intra bimestre in aula compareat, et ad objecta crimina coram se respondeat. Hoc cupere, ut per ipsum sciat Bullionius sibique persuadeat, neminem toto regno existere, qui plus se gloriae ejus faveat, et contra calumnias et obtrectationes innocentiam ipsius tueri sit paratior. Minae in eundem, ni pareat, adjectae, qui contumacia sua jam effecerit, et porro sit, si in ea perseveret, effecturus, ut patrocinio tanto, quod in septemviro cognato reperit, in posterum indignus habeatur. Inde rex [f] Nancium excurrit cum Joanne [g] Baioaro Bipontino duce ad invisendum Lotharingiae ducem, et Catharinam sororem, cum qua erat Catharina Roana cognata, cujus tunc sponsalitia cum Bipontino celebrata sunt.

XIII. Dein VII Eid. April. Nancio profectus Lutetiam mense exeunte rediit, ubi totus in pacis otia intentus, augendis rebus et opulentiae regni studere coepit, omnium opificiorum officinis institutis, atque ante omnia serici artificio, quod olim cognitum, tamen serius apud Romanos in usu esse coepit; nec nisi Justiniani imperatoris temporibus, cum per Graeciam et vicinam Asiam abundare coepit, et inde ad nos, hoc est, ad Siculos translatum a Roberto Siciliae rege, ex regia [h] Andegavensium ducum familia, qui Athenis, Corintho, et Thebis captis, cum ex Hierosolymitana expeditione rediret, opifices omnes captivos [i] Panhormum secum abduxit, qui

INTERPR. [a] *Metz.* [b] *le duc de Bouillon.* [c] *Bongars.* [d] *de la Tremoille, duc de Thouars.* [e] *Sedan.* [f] *Nancy.* [g] *de Baviere, duc de Deux Ponts.* [h] *Anjou.* [i] *Palerme.*

CIↃ IↃ CIII. qui Siculos artem et uſum ſerici docuerunt, ſicuti epiſcopus Friſingenſis Otho pro-
HENRICUS IV. didit, et inde per totam Italiam et Hiſpaniam propagarunt. Noſtra memoria, atque adeo ſaeculo praeterito per Longobardiam, cum antea per Calabriam et Etruriam opificium illud invaluiſſet, in uſu eſſe coepit, ac nuper in agro [a] Viceotino, cum propter [b] Euganeos montes proximos minus aptum coelum in eo tractu crederetur. Paulatim inde ad nos in [c] Provincia, Allobrogibus, qua meridiem ſpectant, Cavaribus, quorum metropolis [d] Avenio, et vicina Septimania, atque adeo Lugdunenſi provincia frequentari coepit. In aliis regni partibus, ac fere per totam Aquitaniam provenire poſſe, argumento eſt, quod in [e] Turonibus citerioribus feliciter Franciſci I temporibus id inſtitui coeptum eſt, et ad hoc uſque tempus perſeveravit. Idem circa Lutetiam tentatum non aeque felici ſucceſſu, quippe coelo adverſo: quanquam Manfredus [f] Balbanius Lucenſis, qui rei ſuſcipiendae regi auctor fuerat, nullum non lapidem moveret, ut eam confectu facilem facto probaret, ſtructis ad [g] Blaudi-fontem, [h] Madriti in Bolonienſi ſaltu, et ad [i] Figulinas aedeis regias bombycum receptaculis. Itaque et commercii nomine tribunal inſtitutum, in quo ex ſacri conſiſtorii, ſenatus, rationalium, vectigalium conſiliarlis delecti jus dicerent. Rex inſita ſagacitate, qui regnum bellis civilibus longo tempore exhauſtum videret, et ad ſupplendum illud non ſolum longa pace, ſed libero commercii beneficio opus eſſe, parum profectum auri et argenti prohibita exportatione animadvertebat, niſi in iis, quae importationem adjuvabant, ſtrenue elaboraret. Videbat ſerici uſum hodie ita frequentem eſſe, ut pannorum laneorum frugalis olim, et utiliter apud majores noſtros uſurpatus uſus, nunc etiam inter tenueis vileſceret, eaque re fieri, ut grandis pecunia in luxum illum non ſolum effunderetur, ſed extra regnum magno ejus diſpendio exportaretur. Itaque optimum factu judicavit, ut et ſericum in regno naſceretur, et manupretium, quod plerumque rem ipſam excedit, in eo remaneret, de ſerici illis officinis ſerio cogitare coepit, quae Lutetiae [k] Santoto curatore inſtitutae ſunt, et ubique leucomori ſeri et propagari juſſae alendis vermiculis, quorum ſemina ſeu ova quotannis Hiſpania afferuntur; libellus etiam ejus juſſu ea de re vernaculo ſermone perſcriptus, ab Olivario [l] Serrano Joannis, qui magnum nomen in literis meruit, fratre, ut per vulgi manus volitans artem ſerici, etiam ruſticos doceret. Inſtitutae et aulaeorum texendorum officinae in S. Marcelli ſuburbio, operariis e Flandria accerſitis. Eodem tempore vaſis figulinis albis aeque ac [m] Faventina, nec non verſicoloribus inſtauratae itidem in diverſis regni partibus officinae, Lutetiae, [n] Novioduni Aeduorum, [o] Briſſamburgi in Santonibus. Et vitrariae Henrici II temporibus ad Germani-fanum, Venetarum aemulatione olim celebres, et poſtea aliquandiu intermiſſae, Novioduni itidem et majore impendio Lutetiae renovatae ſunt. Linificium denique [p] Medontae ad Sequanam inſtitui coeptum. Nec in aedificiis admirandi operis, ſive vetuſtis inſtaurandis, ſive novis ſtruendis, aviariis, piſcinis, hortis regia magnificentia ordinandis ceſſabat, in quibus propatrui Franciſci I gloriam non ſolum aemulari, ſed et ſuperare velle videbatur; eumque, ſi non male corporis, at oris lineamentis et animi magnitudine, ac motum ſimilitudine referre dici gaudebat.

XIV. SUB id de Eliſabethae Anglicanae morte allatum eſt, 'glorioſiſſimae et omnium, quae unquam ſceptrum geſtarunt, feliciſſimae foeminae.' His enim elogiis eam decorari memini ab illuſtriſſima heroina Anna [q] Areſtina, Guiſianorum et Nemotoſiorum parente, quae alioqui illam ſibi ſuiſque liberis infeſtam ſemper experta fuerat,

INTERPR. [a] *de Vicenza.* [b] *Monti di Padoa.* [c] *Provence, & Dauphiné.* [d] *Avignon, & Languedoc.* [e] *Tours.* [f] *Balbani Lucquois.* [g] *Fontainebleau.* [h] *Madrid au Bois de Boulogne.* [i] *les Tuilleries.* [k] *Saintot.* [l] *de Serres.* [m] *Vaiſſelle de Fayence.* [n] *Nevers.* [o] *Briſambourg en Saintonge.* [p] *Monte ſur Seine.* [q] *d'Eſte.*

fuerat, quo magis heic ejus ingenuam, et a veritate expressam testationem inserendam existimavi, quod a gratia, et adulatione longe abesset. Iisdem siquidem verbis, cum me, ipso nuncii allati die, qua humanitate erat, officiose inviseret, ad primum conspectum, et antequam sederet, ad me usa est. De matris et prima ejus fortuna sub Maria sorore dicere, supervacuum arbitror, cum id satis superque in superioribus factum sit. Postquam autem regnum inivit, adeo celebre ipsius nomen fuit, ut nullus annus abierit, sine insigni tantae reginae mentione, quae magnis casibus tota vita conflictata, magnas res pari cum viris animi magnitudine gessit, gloria an felicitate, juxta Atestinae praeconium, incertum illustrior; quo pauciora, sed tamen quaedam de moribus ejus et ingenio dicenda sunt. Fuit alto et virili animo, et cum regnum auspicata esset anno aetatis XXV, non puerileis, sed jam maturas et vexatione exercitas curas ad illud attulit, nec alieno, sed proprio ingenio usa est, et moderationem cum prudentia summo temperamento miscuit; erga praeferocem et ardentem nobilitatem severa, erga ceteros mitis, ut in illius animis metum et reverentiam, in aliis amorem sui statim ab initio impresserit: aequali inde usque ad exitum vitae tenore hoc adsecuta, ut constantem et aequalem fortunam tota vita experta sit; in gratiis dispensandis ita munifica, ut juris semper majorem rationem habuerit; in donando parcior, ne aerarium exhauriret, et largitionibus, illo exhausto, populis suis gravis esset: neque tam avara, quam provida, sic praesentibus in illo fastigio fruebatur, ut non secure inter voluptates, sed cauta inter dignas principe sollicitudines in futurum respiciens tempus exigeret. Pacem ita coluit, ut foris populos bellicosos et in otio ferocienteis per occasiones semper fere in armis habuerit, et sub foeminino imperio nihil famae et pristini nominis decori in re militari suis deperire passa sit. Nam et auxiliareis copias in Scotiam conterraneam, et in Belgium proximum misit, et duris temporibus in Galliam opportuna auxilia Henrico dilectissimo fratri subministravit; et illustres in Indias navigationes ejus auspiciis feliciter susceptae sunt: circumnavigato a Francisco [a] Draco terrarum orbe, et aperto ad sepositas Hispanis opes strenuis hominibus invadendas itinere, quod Batavi postea non minori felicitate persecuti sunt. Pacem paene toto regno habuit. Motus tantum quidam ad Borealeis partes anno regni decimo exorti, ac statim oppressi sunt. Ab eo tempore per XVII annos domi quievit, et quanquam ob religionis mutationem occultos adversarios haberet, moderationem natura insitam ad eam diem servavit, a sanguine et duritie, quam deinceps exercuit, aliena; quippe ex suo sensu sic de aliis existimans, ut vim conscientiis adhibendam non putaret, neque tamen ita indulgendum censeret, ut libertate conscientiis permissa praetextu religionis, publicam tranquillitatem perturbari sineret. Itaque crebrescente conjurationum procella, ex suorum potius, qui fortasse non minus sibi quam ipsi metuebant, quam proprio ingenio leges acuit, et periculis imminentibus edictorum severitatem opposuit; quae tamen in bona magis, quam corpora grassata est, avaritiae interim ipsi inusta nota, cujus invidia potius in ministros rejici debuit. Felicitas, in tot annorum et sumptuum Hispana classe superno auxilio potius quam humanis viribus profligata, praecipue emicuit, ambitione castigata, et iniqua alieni invadendi cupiditate coelesti judicio damnata. Quo casu monitus prudentissimus Philippus de odio, quod nimis avide cum illa exercebat, quodque sibi adeo detrimentosum senserat, tandem deponendo cogitare serio coepit, et pacem, quam nobiscum fecerat, antequam moreretur, eum ea habere voluit. Nec abnuebat Elisabetha, propenso privatim in Philippum animo, ob non ingratam accepti ab eo, dum Mariae sororis vir esset, in summo discrimine, beneficii memoriam, quod et libenter depraedicare solita erat, sed

INTERPR. [a] *Drake.*

CIƆ IƆCIII. fed odia publica et aemulationes regnorum adverſus privatam gratiam praevalebant.
HENRICUS IV. Igitur tentata reconciliatio regis interventu, et commodatus apud nos locus circa Bononiam, et deſtinatum inter delegatos colloquium, quod tamen exitum non habuit. Fuit ingenio docili, et ſcientiarum cupido; Latine ſciebat, et commode loquebatur; Germanice, quod vernacula lingua ab illa derivaretur, bene; Gallice ſaepius, ſed abſona voce, Italice pereleganter: muſica et poetica ſummopere delectabatur, et Ronſardi noſtri, quem olim in Anglia e Scotia redeuntem viderat, verſibus capiebatur, luculento carmine ab eo laudata; nonnulla tamen contra cum poſtea contracta offenſa propter liberius de nuptiis illius dicterium, in carmine elegantiſſimo, cui *Nubes* titulus; cum diceret, antiquae nobilitatis virum non decere, reginam praepotentem et amicam, dum rumuſculos maligne confictos colligit, licentioſe ac per laſciviam proſcindere. Quo cognito, Ronſardus poenitentia ductus illud in operibus ſuis ſuppreſſerat, poſt ejus obitum ab amicis additum, cum offenſae periculum utrinque conquieviſſet. Multa in eam odio religionis jactata, quae longa vita, et aequabilis, imperſcrutabili Numinis favore, eam ad ultimum ſpiritum comitata felicitas magna ex parte conſutavit. Ambiri, coli ob formam, et amoribus etiam inclinata jam aetate vacare videri voluit; de fabuloſis inſulis per illam relaxationem renovata quaſi memoria, in quibus equites ac ſtrenui homines errabant, et amores foeditate omni prohibita generoſe per virtutem exercebant. Quibus rebus, ſi quid famae, nihil imperii majeſtati deperiit, in cujus adminiſtratione nunquam clavum a recto moderamine deflexit. Et alioqui tota vita coelebs a nuptiis abhorruit; ab iis, qui circa eam erant, quo magis ipſam in poteſtate haberent, injecto per medicorum ſuggeſtionem metu, ſi conciperet, fore, ut in puerperio moreretur. Et tamen de nuptiis cum Alençonio, et poſtea ejus favore Brabantiae duce creato, ſerio cogitavit; et res parum ab exitu abfuit. Inſitae virtutis conſcia nihil a fortuna et regia majeſtate mutuari videri volebat, quaſi ſatis in ſe haberet, unde etiam in privata et mediocri conditione commendari et laudari deberet. Vitae cupidam ac aegre de morte et ſucceſſore cogitaſſe quidam arguerunt; tamen multis ante obitum annis ſe comiter vetulam, ut in juventute virginem cum nuptiis habilis eſſet, vocare conſueverat, et de ſepulchri inſcriptione mandatum dediſſe conſtat; nolle ſe ambitioſos titulos, tantum ut nominis, virginitatis, et regni diuturni, inſtauratae ac religionis, et pacis ſtudii, mentio in eo fieret. In ſucceſſionis negotio item negligenter verſari credita eſt; quaſi parum de poſteritate ſolicita; cujus rei cum quidam ex occaſione publicorum munerum, quae jam diu vacabant, mentionem injeciſſet, illa poſt profundam meditationem quaſi commotior, aſſurrexit, et ſe certo ſcire, locum ſuum ne tantillum temporis vacaturum, reſpondit; quod verum eventu patuit. In parte felicitatis poſitum, quod pacatum regnum legitimo heredi tranſmiſit, et pacem, quam viva coluerat, quaſi teſtamento populis ſuis imperturbatam reliquit. Nam ſub illud tempus defectio in Hibernia proelii proſpere a Carolo [a] Montjoio regulo geſti eventu ſtatim ſedata eſt. Ut verbo dicam, ingentes in ea foemina, et viro atque adeo magno rege dignae virtutes fuerunt, et pauci et ut in muliebri ſexu excuſabiles defectus. Sed poſt ſciſſum ſectis orbem, religionis odio decus illud apud multos obſcuratum eſt; et quod ex neceſſitate ad ſecuritatem publicam, ut res erant, decretum fuit, id crudelitati et ſaevitiae imputatum: ut ad leniendam invidiam tempore opus ſit, Eliſabethae olim optimo laudatore; quippe quod cum jam diu volvatur, nihil aut priſco aevo cum ea comparandum viderit, aut porrò viſurum eſſe in eo ſexu appareat. Fuit procera ſtatura, et digna imperio ſpecie, et proſpera ad ſenectutem valetudine, cujus nulla fere incommoda ſenſit;

INTERPR. [a] *baron de Montjoy.*

CIƆIƆCIII. HENRICUS IV.

sensit: placida demum et qualis in Augusto memoratur, tranquilla mors vitam feliciſſimam finivit, cum nihil triste, nihil miserabile, nihil ominosum, nulla doloris impatientia, nulli cruciatus, aut convulsiones eam praecessissent. Tantum paucos ante obitum dies nervorum siccitate attenuatorum rigore tentari, hebetiore voce, ac mentis et totius corporis tarditate debilitari coepit, ac sensim hora IV matutina defecit Richmondiae pridie Nonas Aprileis, quin in XXIV Mart. juxta calculum [a] veterem incidebat, cum LXIX annos, VI menseis vitae egisset, XLV et amplius regnasset.

XV. LITERIS manu propria scriptis, et sigillo clausis, ac Roberto Cecilio [1] magno thesaurario et secretario ita traditis, ut post mortem ejus tantum aperirentur, Jacobum Scotorum regem legitimum successorem declarasse, a multis proditum fuit. Ut ut sit, statim spirituales ac temporales regni proceres, cum privati consistorii reginae consiliariis, et aliis magno numero magnatibus ac nobilibus, et Majore ac Aedilibus urbis Londinensis, sic enim titulus praefert, de successore designando deliberarunt, et concordibus suffragiis in Jacobum Scotorum regem consenserunt, ex Margarita Henrici VIII sorore prognatum, qui ambo ab Elisabetha Edvardi IV filia genus ducebant, et programmate hora octava matutina publicato eum regem declararunt, et fidei ac obedientiae sacramentum dixerunt: vitam et bona adversus eum expendere parati, si quis declarationi contra ire, aut regem ingressu regni prohibere conaretur. Secundum haec Robertus [a] Carius, qui defunctam reginam cognatione contingebat, per dispositos equos missus, triduo post Edimburgum venit, et nocte media in lecto decumbenti, morte Elizabethae, tanquam legitimo heredi regnum delatum nunciavit, tradito programmate. Inde rex surgens e vestigio ad templum pergit, ut Deo gratias ageret, et decimo post die rebus convasatis, non sine magno Scotorum desiderio, ad profectionem se accinxit, uxore cum filiis subsequi jussa, et facto per [b] Berwicum, Eboracum, et Stamfordiam itinere XVI Kal. Jun. ad Cartusianos in suburbio Londinensi cum toto comitatu appulit. Magnam de novo rege spem conceperant majorum religioni addicti, aequitate ejus a longo tempore perspecta; et quia dum adhuc in Scotia esset, cum Philippo clam consilia communicare dicebatur, et plerisque persuasum fuerat, Annam Danicam uxorem ejus, quamvis Lutheranae doctrinae domi innutritam, in occulto Catholicis favere, et a majorum cultu non alieno esse animo. Itaque cum primum tanta gratulatione omnium ordinum regno inauguratus est Jacobus, libellum unum et alterum supplicem ei obtulere, hac fiducia liberiorem; quo scissurae in regno Salomonis post obitum ejus sub Roboamo, ob neglectas populorum suorum preces, qui impositorum patris temporibus tributorum onus deprecabantur, secutae, proposito exemplo, longe graviorem ob causam, et magis propensa obedientia pro vitae et conscientiarum libertate pedibus ipsius supplices advolvebantur. De re agi, quae non hujus tantum vitae, pro qua illi tantopere tumultuabantur, commoda respicit, sed illius aeternae, cui omneis curas et adfectus posthabere, pro qua sanguinem ipsum profundere tenerentur; eam se religionem profiteri, a majoribus acceptam, sub qua decessores ejus in tantam rerum magnitudinem feliciter excreverunt, extra quam citra aeternae dispendium, hujus caducae vitae commodis frui non posse se arbitrentur; eam ipsos ab ea alienos ac gentilium erroribus addictos principes magno suo bono subditis suis olim concessisse, ipsum Christiani nominis infestissimum hostem Turcum ejus libertatem populis suis, qui in Christum Servatorem credunt, minime denegare.

Eandem

VAR. LECT. [a] veterem qui in Anglia adhuc servatur, incidebat *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Cary, fils du Baron de Hunsdon.* [b] *Berwick, York, & Stamford.*

NOT. [1] Temporis heic ordo male servatus; Quaestura enim non gaudebat Robertus Cecilius ante annum 1608. *v. Tom.* III. *p.* 99.

CIↃIↃCIII. HENRICUS IV.

Eandem populis in Germania, qui a majorum religione defciverunt, pro Imperii lege datam. Ea negata proculdubio fecuturos periculofos ac perniciofos motus; nullam quippe ex omnibus, quae nos in hac vita exercere folent, moleftiis ac vexationibus duriorem effe poffe, quam quae confcientiarum libertati vim affert; et in diriffima hac fervitute cuivis pio ac generofo optabilius femel mori, quam diu vivere. Huic a benignitate regia periculo ac defperationi paratum remedium, et proculdubio, fi relaxatio a miferiis praeteritis concedatur, futurum, ut civiles motus et arcanae molitiones, nimis ob eam caufam antea frequentes, deinceps promiffa libertate conquiefcerent, et non folum Catholici qui nunc funt, fed etiam qui poft nafcentur, eam clementiae regiae cum fausta diuturni imperii comprecatione fint debituri; proinde orare et obteftari fuam majeftatem, ut quam a Donaldo I, qui jam XVII ordine princeps in Scotia regnare coeperat, pietatis confeffionem amplexi funt, ufque ad beatae memoriae ipfius parentem, quae proprio fanguine eandem a majoribus acceptam fidem obfignavit, antiquitate venerandam, majeftatis amplitudine praeftantem, continuata ferie conftantem, in doctrina irreprehenfibilem, virtutum foecundam, vitiis infeftam, ab antiquis doctoribus praedicatam, ab optimis imperatoribus Chriftianis confervatam, per ecclefiae faftos celebratam, cruore tot martyrum irrigatam, tot confefforum exemplis adultam, virginum innumerarum impollura puritate decoratam, rationi et naturali fenfui, atque adeo veritati evangelicae per omnia confentientem, eandem porro profiteri liceat; et fi quidem ejus confeffio publica non probetur, at feratur, at humana diffimulatione toleretur. Vifa, pro libertate fupplicantium, nimiae plena fiduciae oratio, et accepta, nec exaudita eft; fpemque de novo rege, etiam a pontifice conceptam, non parum imminuit confeffio Fidei fub id Londini evulgata, qua pontifex ipfe, tanquam Antichriftus profcindebatur, facramentorum numerus contrahebatur, Miffale facrificium, ordo hierarchicus, et concilii Tridentini decreta tanquam fanguinarii et erronei verbis contumeliofis damnabantur; quod non tam primis regni initiis fieri indignabantur in occulto Catholici, quam fub eo principe dici, qui literis et doctrina egregie inftructus, cum nihil in eo genere nifi ipfo confulto fieret; rei quoque invidiam in fe unum recipiebat, nec in miniftros et praefentem rerum ftatum ad fe exonerandum transferri patiebatur. Inter haec Elizabethae jufta perfoluta funt, folemni ritu, effigie in lectifternio collocata, et curru poft ftatas ferias quatuor equis albis illuftri procerum, nobilium matronarum, et [a] Arbelae [1] marchioniffae inprimis, et regni officialium pompa, [b] Weftmonafterium deducta, funus deducentibus epifcopis, eodem prorfus quo apud nos ordine, nifi quod taedae deerant. Tum recitato prioris ad Corinthios capite XV de Refurrectione, et oratione funebri in laudes defunctae habita, peractae ceremoniae, et corpus in Henrici [2] patris monumentum illatum fuit.

XVI. ID actum VIII Eid. Maias. Nec multo poft rex benevolentiae novi regis tanta acceffione locupletati conciliandae cupidus, honorificam ad eum legationem decrevit, cui obeundae deftinatus Maximilianus [c] Bethunius Ronii marchio, qui magno comitatu nobilium [d] Caletum Eidibus Junii venit, quo VI naves Batavae egregie inftructae, et II majores Anglicanae ad eum portandum jam appulerant. Dominicus [e] Vicus Caleti praefectus, et in [f] Armoricano tractu Ammiralii vicarius, aliquot et naveis inftruxerat. Ronius Anglicanam praetoriam confcendit, ut vel eo facto Francorum cum Anglis fiduciae fpecimen daret, reliquo comitatu in reliquas

INTERPR. [a] *Arabella Stuart, fille de Charles comte de Lenox, petit fils de Marguerite reine d'Ecoffe fœur aînée du roy Henry 8.* [b] *Weftminfter.* [c] *de Bethune marquis de Rofny.* [d] *Calais.* [e] *de Vic.* [f] *Bretagne.*

NOT. [1] *dele* marchioniffae. [2] *rectius* avi.

quas naveis Gallicas et Batavas imposito. Vicus, qui cum suis praecesserat, Ronium comitatus, ubi ad [a] Doveram suos exposuit, statim sublatis ancoris ad reditum se comparavit, et dum Anglicanam, in qua Ronius erat, praetervcheretur, uraniscum erexit, et disploso tormento eum honorifice salutavit; quo conspecto Anglicani Ammiralii vicarius, homo ferox, ultra modum incanduit, et post dejerationes non laturum se dixit, ut quisquam coram se in mari oceano uraniscum erigeret; statimque tormenta contra Vicum displodi jussit, quod in magnam anxietatem Ronium induit, qui de injuria protestatus, et tamen vectoris violentiae cedere hoc rerum statu opportunum ratus, Vico signum dedit, ut uraniscum absconderet, atque ita sine alia offensa praetervectus est: rem postea Jacobus excusavit, et rustica hominis ferocitate increpita Ronio de injuria satisfecit. Ad Doveram exscensione facta Ronius cisium Christophori [b] Harlaei Bellomontii oratoris regii nactus cum eo et ccc equitibus [c] Cantuariam venit, ubi Robertum [d] Sidneium obvium habuit a Jacobo missum, qui de adventu gratularetur; inde adverso [e] Tamisi per aestuarii occasionem paratis navigiis devectus Londinum venit, et xxc currus paratos invenit, quibus vecti sui per hospitia designata distributi sunt. Postridie ad [f] Greenwicensem arcem Jacobus a venatu rediens Ronium solemni pompa sub uranisco sedens ex suggestu accepit, duobus gradibus obviam in amplexus prodiens, et cum eo per horam collocutus est. Id actum Saturni die. Inde Londinum repetiit Ronius, ubi Mercurii die sequenti rursus ad regiam admissus est. Idem aliquoties repetitum totis septendecim diebus, quibus in ea aula fuit, inter spectacula, convivia, et regali magnificentia repositae a multis annis supellectilis ubique per arces regias urbi vicinas lustrationem. Tandem amicitiae et foederationis utrinque summa benevolentiae significatione data pignora, antiqua foedera firmata, nova addita, et peculiari utriusque manu scripto et subscripto instrumento, cujus exemplum uterque rex alterius manu scriptum retinuit. Cautum, ut qui prius decedenti superstes esset, ejus regni, liberorumque curam susciperet; consilio et opibus viduam, filios, res juvaret; et adversus hostilem vim fraterno, atque adeo paterno patrocinio tueretur.

XVII. INDE Ronius eodem quo venerat comitatu ad suos in aulam rediit; ubi pro gratulatione a [g] Suessione, tanquam acris nec ferendae injuriae morsu ab eo petitus esset, accipitur. Id cum ad animum revocaret rex, veritus ne ex ea occasione Suessio, quicum alioqui minus belle conveniebat, a malevolis instigatus Ronium etiam indicta causa male mulctaret, Pomponium Bellevraeum cancellarium et Nic. [h] Brulartum Sillerium ad eum mittit, et omni ratione velle ostendit, ut dissidium illud citra majorem tumultum componatur; nam non dubitare, quin multa, de quibus conqueritur, ad ipsum ab Ronii obtrectatoribus delata sint, sed nec itidem dubitare, quin ea calumniose sint conficta; nam inficiari Ronium, et armorum via cum delatoribus confligere paratum, quo sibi id impudentissimo mendacio improperatum esse, vel cum vitae periculo manifestum omnibus faciat. Itaque cum sibi de iis non constet, non posse non patrocinium Ronii contra malevolos suscipere. Id male habuit Suessionem elati animi virum, qui sibi non jam cum Ronio, sed cum rege ultro se offerente rem esse cerneret. Itaque aula discedere voluit, vix Francisci [i] Aureliani Fani-Pauli comitis, et Herculis [k] Roani Monbazonii ducis, proxima cognatione conjunctorum suasu remanere compulsus. Tandem Carolo [l] Cossaco Brissaco equitum tribuno et Antonio [m] Sillio Rupipotio ultro citroque commeantibus, et declaratione per epistolam a Ronio subscripta, ab ipsis ad eum allata, injuriam resarciri passus est.

XVIII.

INTERPR. [a] *Dover*, ou *Douvres.* [b] *de Harlay comte de Beaumont.* [c] *Canterbery.* [d] *le lord Sidney.* [e] *la Thamise.* [f] *Greenwich.* [g] *le comte de Soissons.* [h] *Brulart Sr. de Sillery.* [i] *d'Orleans comte de S. Paul.* [k] *de Rohan duc de Montbazon.* [l] *le mareschal de Cossé Brissac.* [m] *de Silly de la Rochepot.*

CIↃIↃCIII. XVIII. INTERIM in Anglia pridie Nonas Sextileis rex [a] Westmonasterii cum
HENRICUS IV. Anna uxore, quae interim Scotia, cum Henrico Friderico [b] Walliae principe, advenerat, in regem unctus est, et insignia regni sumpsit. Rex exutis vestibus, sicuti apud nos fit, et accepto a D. [c] Montjoio, Hiberniae nuper protege ense regio, qui supra altare strictus jacebat, de fide sua cunctis regni ordinibus protestatus est, et post festas acclamationes in capite, fronte, pectore, intra humeros, in brachiis, manibus et pedibus coram Walliae principe filio, et Elisabetha filia, unctus fuit. Regina tantum in capite et cervice uncta est. Inde ad Londinensem turrem ventum, in qua inaugurationis novissima uterque consummavit. Ita enim vetusta apud Britannos opinione receptum est, ut in eo, et ex eo loco principalis jurisdictio auspicia legitima accipiat et incipiat. Grassabatur tunc temporis in urbe inauditae violentiae lues, quae plerumque dietim CC homines absumebat. Itaque statim et longius discessum. Sub id detecta Junio mense conjuratio, quae generosum alioquin principis animum non parum exacerbavit; nec tamen clementiam suam omnino infregit. Angli quidam proceres, et alii ab Elisabetha ad honores provecti, seu gratia seu meritis, cum viderent novum regem e Scotia quasi alienigenam cum suis Scotis venientem, speratas dignitates ereptum sibi ire, illa gentis mutatione indignati, consilium inter se ceperant regis interficiendi; quo facto [d] Arbelam, quae olim sub Elisabetha, ob clandestinas cum [e] Northumbrii comitis filio nuptias, in carcerem conjecta fuerat, et postea libertati restituta, funerali pompae reginae intersuerat, in reginam sumpturi erant, et cum bona Philippi gratia uxorem Sabaudiae duci daturi. Walterus [f] Raleighus eques inter eos ingenio et manu promptus, susceptis in Indias navigationibus homo notus, et qui stipatorum reginae praefectus fuerat, dignitate motus, ob id concepta indignatione delatum ab aliis rei patrandae periculum in se receperat. Ubi dies condicta facinori venit, facti horrore perculsus, improvida temeritate cum a sorore Londino discederet, se commendatum apud Deum precibus suis ut haberet, rogavit; nam eo se proficisci unde reverti vix spes erat. Illa quidvis aliud quam quod erat, suspicata, eadem levitate id evulgavit, rata illum cum aliquo rixam duello diremturum proficisci. Res ad aulam perlata, non perinde accepta est; et homo quidvis audendi juxta solers et strenuus, illico majoris facinoris suspicionem dedit, ex odio in Scotos auctam. Itaque ex conjectura comprehensus, confessione ingenua cogitati criminis poenam evasit. Conscii ab eo nominati [g] Cobhamus et [h] Greius e procerum numero, et Grifinus [i] Markhamus; Georgius item [k] Brokus et duo sacerdotes, qui tres exeunte Novembri, horribili in tali crimine usurpato supplicio, vitam finiverunt. Eadem gratia, quae Raleigho, facta Cobhamo, Greio, et Markhamo, eo gratior, quo insperatior. Nam solemni judicio a paribus suis tanquam proditores damnati, et ad supplicium ducti VII Eid. Dec. Primus Markhamus, post preces ad Deum fusas cum carnificis ictum expectaret, [l] Scabinus Hamptoniae, qui executioni praeerat; nam in arce [m] Wincestriae res agebatur, accepto regio mandato, nec statim evulgato, sic enim jubebatur, carnificem inhibuit, et Markhamum surgere jussum, intra palatium reducendum curavit, quasi rursus cum aliis ante mortem committendus esset. Idem de Greio factum, qui itidem eodem colore quaesito in aulam palatii remissus est. Dein et Cobhamus ad pegma sistitur; et cum cervicem carnifici praebiturus esset, tunc Scabinus surgere illo jusso Greium et Markhamum ad pegma rursus adduci, et mandatum regium recitari jubet; quo rex de officio boni principis, et de tranquillitate publica soliciti praefatus, aequissimi judicii contra primarios viros lati executionem suspendere se declarat,

INTERPR. [a] *Westminster.* [b] *Wales, ou Galles.* [c] *le baron de Montjoy.* [d] *Arabella Stuart.* [e] *de Northumberland.* [f] *Raleigh.* [g] *Henry Broke baron de Cobham.* [h] *Thomas baron Grey de Wilton.* [i] *Markham.* [k] *Broke, frere du baron de Cobham. Les Noms des deux prêtres etoient Watson & Clarke.* [l] *le Sheriff de Hampshire.* [m] *Winchester.*

declarat, quod nolit regni sui initia hominum, quamvis atrocissimi criminis convictorum, sanguine cruentari; proinde id natalium splendori et consanguineorum et adfinium erga se tam bene adfectorum meritis condonare, et quia ut procerum, sic et humilioris hominum conditionis in dispensanda clementia etiam ratio haberi debet; et jam satis Broki et complicium suppliciis crimen expiatum putet, eandem se gratiam Markhamo facere. Recitato diplomate populus, qui magno numero ad spectaculum confluxerat, inspetata gratia attonitus novi regis clementiam admirari, in diversa sententiis raptari, et tanquam in scena variis adfectibus duci: Cobhamus et Greius manus ad coelum tollere, vix sibi prae pudore et laetitia credere, et praesentem Dei favorem adorare, qui hanc mentem regi tam graviter offenso dederit; se palam incusare et extrema commeritos agnoscere, indignos se tanta gratia dicere, pro qua vitam et sanguinem contra eos, qui tale quid ausi in posterum fuerint, profundere paratos ostendere. Qui prudentiores erant, ex praeteritorum consideratione ventura prospicientes, sic existimare, imperii a tam memorabili clementiae exemplo inchoati diuturnam ac constantem fore magnitudinem. Detecta initio conspiratione admodum commoti sunt animi, et Carolus [a] Ligneus Arembergi comes, qui nomine Alberti in aula erat, non caruit suspicione, quasi eum conjuratis consilia sociaret. Itaque in illo tumultu parum a periculo absuit: sed mitis ac moderatus princeps futorem illum plebeium prudentia sua compescuit, de tanta dignitate et morum probitate viro nihil tale temere suspicandum ratus, qui se alioqui publici ac sacrosancti inter gentes muneris, quo fungebatur, religione tuebatur.

XIX. DUM haec fierent, Joannes Taxis Villamedianae comes, et publici [b] cursus praefectus, [1] [c] Pinciae Carpetanorum per dispositos equos a Philippo missus est, et ad novum regem Septembri mense venit; et post quetelas de [α] VI CIϽ militum Ostendam missis, renovata occulti favoris, superstite Elisabetha, apud regem reginamque memoria; secutae postea concordiae et amicitiae fundamenta jecit: ejus principium ab ipso Jacobo jam factum fuerat, publicato statim mense Junio edicto, quo ut a pacis consiliis felicia regni auguria inchoaret, ab omni contra Hispanos hostili vi cessationem suis imperabat. Taxim mox secutus est, sed tardiore incessu, Jo. Ferdinandus [d] Velascus Friasii dux, comes stabuli Castellae, qui extremo Octobri magno procerum comitatu se in viam dedit, et facto per Franciam itinere, et salutatis rege reginaque, anno exeunte Bruxellas ad Archiduces venit, ut inde per otium comparatis, quae ad tantae rei negotium necessaria videbantur, in Angliam trajiceret.

XX. SED jam ad nostra redeo, quibus Anglicana admisceri necesse fuit, ob honorificam ad Jacobum missam a rege legationem. Alioqui invitus facio, ut quae ad singula regna et civitates pertinent, mensium et dierum discrimine apposito divellam, singulorum annorum cujusque populi gesta sub unum aspectum ponere satius judicans, quam ea, quod alii faciunt, cum aliis, interrupta toties narratione, confundere. Ineunte Octobri [e] Vapinci in Allobrogibus [β] conventus Protestantium hoc anno celebratus. In eo ex omni regno, etiam externi, quod minime oportuit, ministri admissi, et de rebus, quae non solum ad disciplinam in coetibus illorum usurpari solitam, sed etiam ad doctrinam spectant, magno animorum aestu actum. Post recitatam in Francia receptam fidei confessionem, de scissura, quae inter [f] Martinianos, quos vocant, et Calvinistas sive Zuinglianos componenda, si fieri posset, per colloquia

VAR. LECT. [α] VI CIϽ auxiliariorum Scotorum Ostendam *MS. Reg.* [β] synodus celebrata. In ea *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *de Ligue comte d'Aremberg.* [b] *Correo major.* [c] *Valladolid.* [d] *Velasco duc de Frias.* [e] *Gap en Dauphiné.* [f] *Martinistes.*

NOT. [1] *potius* Pincia Carpetanorum

CIƆ IƆCIII.
HENRICUS IV.

colloquia et conventus, rationes initae: quod si non succederet, at in eo laboraretur, ut acerbitas ingeniorum per scripta virulenta singulis nundinis per Germaniam volitantia magis ac magis in dies exardescens, adhibito temperamento mitigaretur. Vix credibile est, quanta odiorum impotentia alteri in alteros, hoc est, Martiniani, qui in Germania pollent, contra reliquos ferantur, ut pejus eos Catholicis oderint. E palatinatu, ubi Calvinistae invaluerunt, [α] ministri ea de causa ad conventum venerant. Itaque propositae rationes, et scriptae synodales literae, quae non tam acerbitatem illam mitigarunt, quam serpente interim per mutationem illam doctrina, interiora Germaniae, ac totam fere Brandeburgicam ditionem, quae amplissima est, pervaserunt, et sensim ad suas partes pertraxerunt. Cum inter se tanta contentione dissideant, in oppugnando pontifice et Romana ecclesia magna omnium concordia est. Itaque inter eos tunc agitatum, ac tandem post magnas altercationes decretum, ut ad confessionis recitatae capita adderetur, pontificem Romanum Antichristum esse, eique notas a Daniele et Apostolo designatas convenire, a [β] cunctis constanter teneretur. Id moderatiores inter ipsos, et quam sinistre id a Catholicis acciperetur, minime ignaros, tunc male habuit, et postea omnium maxime regem anxium tenuit, apud quem de tanta injuria pontificius orator graviter expostulavit. Et sane sic aequiores censebant, tolerandam non esse eorum audaciam, qui cum acerrimo levissimae cujusque injuriae sensu tangantur, alios injuria afficere pro ludo habeant. Edictis cautum esse, ne quis illis dicto vel facto contumeliam faciat. An propterea licere illis alios impune laedere? Quam autem majorem injuriam, majorem denique contumeliam Catholicis infligi posse, quam si dicantur Antichristum colere, ejus successionem et auctoritatem agnoscere, ejus se potestati in rebus sacris subjicere! Atqui si illorum assertio locum habeat, ex ea sequi, Catholicos Antichristi cultores et sequaces esse. Crebras retro saeculis multorum, etiam eorum qui scissuram nolebant, querimonias auditas, supercilium, fastum et luxuriantis potentiae typhum in Romana ecclesia incusantium; illam a se abire, ab humilitate, castitate, tenuitate majorum, a quibus incepit, a charitate denique pristina, sine qua ceterae virtutes frigent, jampridem recessisse. Qui propterea eam Antichristi officinam dixerit, adhuc repertum neminem. Ex quo autem in apertam scissuram res evasit, plerosque ex iis qui a nobis sponte abierunt, per contentionem in voces contumeliosas, voce et scriptis prorupisse; sed qui id fidei confessioni inserendum, et piis necessario credendum censuerit, adhuc itidem neminem extitisse. Nunc cum credendi necessitas imponatur, hoc quid aliud esse, quam eos, a quibus offendi nolis, spontanea offensione laedere, et per eam quaesita dissidii occasione publicae concordiae, cujus causa sancita sunt edicta, rationes ultro sine injuriae provocatione conturbare? Contra, qui factum tuebantur, sic disserebant, et non animo laedendi Catholicos, cum quibus pacem et amicitiam malint, hoc fecisse Protestanteis aiebant, verum ut suae a pontifice discessionis rationem redderent; nam nisi justas ob causas e Babylone exiisse se ostendant, et non Petri cathedram deseruisse, sed propter abominandas profanationes alio ad tempus migrasse, dubium minime non relinqui, quin merito segreges et Sectarii ab omnibus habeantur. Itaque coactos eum Antichristum pronunciare, quem deseruerunt. Id cum singuli credant, cur non universi confiteantur? Concessae conscientiis libertatis id potissimam partem facere. Ea sublata edicta et usum vitae adimi. Quapropter non esse, cur Catholici tantopere exasperentur, cum ipsi extra causam religionis cum illis, ut bonos civeis decet, idem in republica sentiant, pro nomine Francico tuendo adversus externa machinamenta

VAR. LECT. [α] pastores ea de causa ad synodum *MS. Reg.* [β] cunctis Reformatis ecclesiis constanter *MS. Reg.*

machinamenta aeque concordes ac ſtrenui. Haec ita in utramque partem jactata, quae novam antiquis odiis et ſcriptis amarulentis hinc inde poſtea certatim evulgatis materiam praebuerunt. Alia et in ea ſynodo decreta, de impoſitione manuum, cum paſtores ad munus ſuum vocantur, quod non amplius in conſiſtoriis aut colloquiis, ſed coram populo diebus Dominicis, coetu ſolemni, deinceps fieret. Moniti et paſtores, ut inter concionandum parcius auctoritate patrum et ſcholaſticorum doctorum teſtimoniis uterentur, ſed purum Dei verbum pro ſolido fundamento aedificiis a ſe ſubſtructis ponerent, theologicae diſputationes in ſynodis et colloquiis antea agitari ſolitae ad ſcholas, ſicuti jam [a] Salmurii decretum fuerat, in poſterum rejectae, praeſcripta argumentandi forma. De appellationibus et actum, quae a ſtatutis et ſynodorum provincialium decretis interjiciebantur. Item ex ea occaſione, de cenſuris et aliis in arcano caſtigationibus. Tum lectus libellus Proteſtantium in Saluciano marchionatu degentium, qui permutatione per pacificationem ultimam Sabaudo ceſſerat; decretumque, ut rex rogaretur, auctoritatem ſuam apud Sabaudum interponeret, et libertatem conſcientiarum ſubditis quondam ſuis conceſſam ab illo impetraret. A rebus etiam ad verba deventum, et praetenſae religionis reformatae, quae actis judiciariis uſurpantur vocabula, ut non tenerentur deinceps apponere, magna petitum contentione, cum paſtores ea ſe amplius in atteſtationibus appoſituros praefracte negarent; quippe cum id ſalva conſcientia facere non poſſe dicerent; quod agitatum tunc potius, quam a rege impetratum: tamen poſtea cum ſemper reponeretur, inventa tandem ratio, qua, omiſſis illis omnino vocabulis, utrique parti ſatis ea in re [α] fieret. Cum a Santonica nobilitate quaereretur, an in monumentis effigies ad familiae decus erigere, et ſepulchra peculiaria ſtruere, an item in templis, quae aedificabuntur, inſignia ſua apponere fas eſſet; a [β] conventu reſponſum eſt, debere ipſos ſimplicitate antiqua contentos eſſe, nec ſibi peculiare quidquam habere velle, communione Sanctorum illa, ut in morte, ſic in reſurrectione, ſpem reponere prae ſe ferenteis. In templis eadem ſimplicitate et modeſtia urendum; idque contra legis Romanae praeſcriptum, quae invidiae affine pronunciavit aliquem prohibere ſtructu munificentiae ſuae, hoc eſt, inſcriptione ſui nominis. Leges item dictae ſcholis et academiis, et ſeminaria inſtituta in ſingulis provinciis ad juventutis inſtitutionem, ex quibus miniſtri poſtea probatae vitae et exploratae doctrinae miniſterio obeundo deligerentur. Inſtitutae et bibliothecae, et ut biblia Complutenſia ſive Antuerpiana plurium linguarum in iis haberentur, poſtremo decretum. Antea VII Eid. Sextil. Henricus [b] Roanus Leonenſis princeps, dux ex vicecomite antiquo, et patricius regni creatus, in ſenatu ſacramentum dixit. Id decori illuſtriſſimae familiae datum a rege, quem Roani proxima cognatione contingunt; quippe qui Eliſabetham [c] Labretanam Henrici Navarrae regis ſororem aviam habuerint, quod amplius diplomate ea de re a cognato rege conceſſo exprimitur.

XXI. NUNC illuſtrium mortes dicentur. Maria Caroli V filia, et Maximiliani agnati conjux, Rodolfi Caeſaris et tot liberorum parens, a Philippo fratre ex Germania in Hiſpaniam revocata, ut ſi ſe mori prius contingeret, regnorum curam et adminiſtrationem cum iis, quos illi attribuebat, conſiliariis ſuſciperet, ante Anglam VI Kal. Mart. annos nata LXXV [d] Mantuae Carpetanorum deceſſit. Paulo poſt VIII Eid. April. Geor. Frid. Brandeburgicus [e] Onosbacenſis fatis conceſſit Onosbachii, cum XLVII totos annos principatum tenuiſſet, LXIV vixiſſet: cujus morte, nam ſine liberis

VAR. LECT. [α] fieret, quod a Juliodunenſi dein poſt edicto deciſum fuit. Cum *MS. Reg.* [β] ſynodo *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Saumur.* [b] *de Rohan prince de Leon.* [c] *d'Albret.* [d] *Madrid.* [e] *le marquis d'Anſpach.*

CIↃIↃCIII. HENRICUS IV. liberis obiit, magna accessio ad agnatorum septemviralem stirpem facta est, ut hodie nulla tota Germania plus terrarum ac ditionum Brandeburgica familia possideat. Eum eodem anno secutus est Christoph. Ratzivilius Nicolai, a nobis in superioribus toties memorati filius, [a] Birzarum dux et [b] Vilnae in Lithuania Palatinus XII Kal. Dec. cum LVI, qui a multis aeque climacterico periculosus existimatur, aetatis annum ageret. Paulo post Adamus a [c] Bikema [d] Moguntinus praesul septemvir, diem supremum obiit, cui in dignitate suffectus est Jo. [e] Suicardus Cronebergus.

XXII. NEC omittendi sunt viri literis clari, et in iis Jac. [f] Monavius Wratislaviensis, patritius, et doctrina propria atque humanitate, et Justi Lipsii commendatione clarus; qui diem ultimum vitae clausit in patria, cum LVI aetatis annum ageret. Quem secutus est Andreas [g] Caesalpinus praestantissimus peripateticus, qui cum diu [h] Pisis docuisset, et scriptis famam nominis propagasset, a Clemente VIII evocatus archiatros ejus fuit, et Romae decessit. Initio anni VII Kal. Martias Lutetiae Parisiorum anno climacterico suo ad Deum migravit Franc. [i] Vieta Fontenaio in inferiore Pictonum provincia natus, vir ingeniosa et profunda meditatione, cujus vi nihil illi inaccessum in abstrusioribus scientiis, nihil, quod acumine mentis posset confici, difficile confectu fuit. In mathematicis praecipue industriam, inter alias occupationes et negotia, a quibus capax et indefatigabile ejus ingenium nunquam vacavit, tota vita exercuit; in quibus adeo excelluit, ut quicquid ab antiquis in eo genere inventum, et scriptis, quae temporis injuria aut perierunt aut obsoluerunt, proditum memoratur, ipse assidua cogitatione invenerit et renovarit, et multa ex suo ad illorum ingeniosa reperta addiderit. Tam profunda autem meditatione fuit, ut saepius visus sit totum triduum continuum in cogitatione defixus, ad mensam lucubratoriam sedere, sine cibo et somno, nisi quem cubito innixus, nec se loco movens ad resocillandam per intervalla naturam, capiebat. Scripta ejus rara, neque tamen pauca, quod ea sumptu suo cudenda curaret, et exemplaria penes se retineret, quae amicis, homo longe ab omni avaritia positus, et harum rerum peritis liberaliter distribuebat. Multa et adfecta reliquit, quibus praeclaras has artes, repetita veterum memoria, summo studiq instauravit, quae Petri [k] Alealmi Aurelianensis, cujus industria a se, dum in vivis ageret, exculta utebatur, fidei ab heredibus commissa sunt, ex eoque thesauro postea tam ab ipso, quam Alexandro Andersono Scoto et aliis, multa deprompta sunt, et in lucem edita, quae admirationem in animis harum rerum peritorum majorem in dies excitant, et immortalem ejus gloriam intermori minime patiuntur. Hadrianus Romanus cum problema omnibus totius orbis mathematicis construendum proposuisset, Vieta illud continuo solvit, et cum castigationibus et auctario, et Apollonio praeterea Gallo ad Romanum remisit, tanta cum Romani admiratione, ut confestim ille iter in Galliam corripuerit, ut hominem sibi antea ignotum conveniret, et postea arctam cum eo amicitiam coleret. Cum Romanus [l] Herbipoli, ubi relicto [m] Lovanio domicilium fixerat, Lutetiam venit, Vieta aberat, ad suos Pictones profectus ut valetudinem jam infirmam curaret; qua re cognita, quamvis adhuc c leucarum nostratium iter restaret, Romanus obfirmato semel animo in viam se dedit, et ad Vietam prius per literas monitum contendit, cum quo totum mensem fuit, et de quaestionibus, quibus ad eum instructus venerat, per otium egit, et majora omnia spe in homine minime fucato, cum stupore admiratus est: tandemque post amplexus et aegre vale dictum, pro tam honorifica ad se profectione, Vieta hospitem reducendum ad limitem curavit, et sumptus in eam rem necessarios suppeditavit. Tanti autem conatus in Apollonio factus est, ut Vietae

INTERPR. [a] *Byrtza.* [b] *Vilna.* [c] *de Bicken.* [d] *de Mayence.* [e] *Swichard de Cronenberg.* [f] *Monaw de Breslau.* [g] *Cesalpini.* [h] *Pise.* [i] *Viette de Fontenay en bas Poictou.* [k] *Aleaume d'Orleans.* [l] *Wirtzburg.* [m] *Louvain.*

Vietae aemulatione Marinus [a] Ghetaldus Racusinus praestantissimus mathematicus, anno VII post Apollonium redivivum ediderit, una cum supplemento Apollonii Galli. Doluit mihi valde, quod tam stomachose cum eo altercatus fuerit initio Scaliger, cum de Cyclometricis inter ipsos ageretur. Sed vir generosus tunc Vietam ignorabat, et aegre propterea ab illo reprehendi ferebat, cum nondum satis perpendisset, an citra paralogismum, quod probandum susceperat, demonstrasset. Itaque postea honorifica recantatione se ipsum castigavit, et in arcano praecipuam erga Vietam ab eo tempore reverentiam servavit. Paulo antequam moreretur Vieta, in Kalendario Liliano defectus magnos ab aliis jam notatos cum animadvertisset, de forma, quae in ecclesia Romana recipi posset, serio cogitare coepit; et Kalendarium novum, quod vere Gregorianum appellabat, construxit, ad ecclesiastica festa et ritus accommodatum, quod typis mandatum cum relatione de ejus ratione ad ecclesiasticos doctores anno CIↃ IↃC cardinali Aldobrandino Lugduni obtulit, cum ille de pace cum Sabaudo acturus a pontifice ad regem venisset. Sed nullo successu, sicuti proficiscentem, cum mihi consilii sui rationem exposuisset, amice monueram; quippe qui animo providerem, emendationem apud principes Christianos adfectatione tanta insinuatam, et per prensationes postremo receptam, non facile vel in melius mutaturos eos, qui ulla in re errasse, aut errare posse, ne fateantur, pro imperii arcano ducunt. Sane cum Aldobrandinus post pacem factam Romam revertisset, et Christophorus Clavius, qui pro [b] Lilio, tot editis jam scriptis, anticipata opinione propositam emendationem protinus rejecisset, gravem ad eum expostulationem misit Vieta; nec, si diutius superfuisset, eo stetisset contentio; nec, qui mortuo barbam vellere non dubitarunt, eo superstite si ausi essent, non vapulassent. Ita autem de Clavio sentiebat Vieta, antequam ob illam contentionem contra eum exacerbari potuisset, optimum eum esse mathematicorum elementorum interpretem, et eximia facilitate, quae ab inventoribus obscurius in quavis eorum parte tradita sunt, explicare: ceterum, quantum ad scientiam, ita scribere, ut scribendo quae scribit, primum discere videatur; nihilque de suo ingenio addat, sed exscribat omnia, suppressis fere eorum, a quibus proficit, nominibus; nullo operae praeterea pretio, nisi quod sparsim, confuse, et minus dilucide ab aliis scripta, ipse colligit, ordinat, et ita perspicue proponit, ut ex alienis propria efficiat. Leve est, quod dicam, vel ipso judice Vieta, quod tamen quivis alius magni fecerit. Res Hispanorum longe lateque sparsae, ut communicatione et consiliorum consensione conjungantur, secreto egent, ad quod illi, qui vastam et longius plerumque justo respicientem prudentiam adhibent, literis exsoleto et incognito charactere exaratis uti solent, brevioribus ad singulos, ad universos amplioribus, et ordinem et characterem subinde per otium interpolant, vertunt, mutant, ne tempore secretum emanet. Sed cum hoc faciunt, longo temporis spatio opus habent, quo praefectos longe ad Indias positos moneant. Tale erat illud notis amplius IↃ compositum instrumentum, quo per bella infesti adeo decennii contra nos utebantur, quo tempore pleraeque eorum interceptae literae valde prolixae, quibus consiliorum suorum rationes explicabantur, quibus ii, qui vulgo his in rebus industriam suam exercent, ob notarum tantam multitudinem expedire se minime poterant. Itaque ad Vietam regis jussu missae, nihil tale cogitantem, et qui satius habuisset, alia quavis in re ingenium suum fatigare; qui familiari sibi in studiis gravioribus meditatione illud totum expiscatus, et plerasque deinceps alias maximi momenti, reperto semel arcano, nullo negotio interpretatus est: quod res Hispanas totum biennium valde conturbavit, qui re per nostras

CIↃ IↃ CIII.
HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *Ghetaldo de Ragusi.* [b] *Lilio.*

CIↃ IↃ CIII.
HENRICUS IV.

nostras vicissim interceptas detecta, necessitatem instrumenti, quod inexplicabile rebantur, mutandi impositam dolebant. Itaque illi, qui ad odium et invidiam nihil non comminiscuntur, magicis artibus, nam aliter fieri non potuisse, a rege id factum, passim, et Romae praecipue, non sine risu et indignatione rectius sentientium per emissarios suos [*] publicabant. His senior, et quia voluit obscurior [a] Vidus Coquillius Romaneius [b] Novioduno Aeduorum, quod nunc Nivernium dicitur, et illustrissimorum Clivensium seu Gonzagarum principatus caput est, et civitas episcopalis, natus, post obitum illustrior, scriptis ejus publicatis, quae vivus presserat, nunc vel invitus in hominum memoriam retrahendus est. Lutetiae primum literis humanioribus, dein juri utrique operam dedit; et in foro Parisiensi aliquandiu versatus [c] Patavium petiit, ut se Mariano [d] Socino juniori, cujus tunc nomen erat celebre, recoquendum daret. Inde patriam repetiit, nunquam inde migrare certus, et aequitatis ac doctrinae laude inter suos clarus, consulentibus facilem ad se aditum praebebat, a sordibus alienus, et erga tenueis munis; nec in literis interea cessabat, nam jus consuetudinarium, cujus cognitione praecipue excellebat, dum jus municipale proprium interpretatur, maxime illustravit, et historiam praeterea patriam magna fide ac diligentia scripsit. Item accuratissimas de Gallicanae ecclesiae juribus, quae nunc ubique exagitantur, observationes collegerat, quae plagio perierunt: dum domi lateret, a popularibus tribus ordinum regni conventibus in lucem productus est, iisque magnam ab omnibus gratiam reportavit. A principibus suis generali provinciae procuratione decoratus fuit, et in ea, mense Maio, major octogenario vir de sua aetate et posteritate optime meritus, decessit.

XXIII. EODEM anno [e] Hametes Mahametis filius, [f] Marochi Fessae et Susianae rex, qui post victoriam proelio, in quo Sebastianus Lusitaniae rex occubuit, partam, et [g] Melici fratris obitum repentinum, sicuti in superioribus demonstravimus, rerum per annos XXVI, arcta cum Anglis et Batavis, quandiu vixit, foederatione conjunctus, potitus fuerat, ultimum vitae diem clausit; relictis quinque filiis, quorum natu grandior [h] Checus nomine ob mores a patre custodiae mancipatus fuerat. Ordine sequebatur [i] Zidanus, qui captivum fratrem cum in potestate habere vellet, Bucerus tertius frater eum antevertit, et captivum Marochum secum abduxit, retentoque ejus filio obside, bello contra Zidanum praefecit. [k] Bucerum pater Checo et Zidano praedilexerat, et Marochi, ac reliquarum a se bello quaesitarum provinciarum ad [l] Tombutum usque et Gagum, regem vivens constituerat, relictis in ejus potestate thesauris. Praeter eos et reliquit Nacerum, et Abdalam XVI annorum puerum. Checus rem felicitate tanta contra Zidanum gessit, ut cum bello profligatum Fessae regno, quo Larachia continetur, penitus exuerit; duobus aliis fratribus, quibus vires potius quam animus deerant, interim quiescentibus. Abdala Hametis [1] parens praeter Melicum et Hametem reliquerat Mahametem, qui de regno controversiam [2] fratribus moverat, et Sebastiano in Africam transeundi auctor in proelio cum eo ceciderat. Is filios duos reliquit, Nacerium in Africa caesum, [m] Mahametem cognominem, qui ejerata pestifera secta sacris Christianorum initiari voluit, et Philippi ab Africa nomen sumpsit. Bucerus post exactum Zidanum rerum potens

Checum

VAR. LECT. [*] publicabant. Exempla literarum auctoris manu eleganter descripta, quae ille mihi ipse tradidit, penes me adhuc religiose servo. Haec de tanto viro non satis vulgo cognito prolixius dixisse, qui in aliis brevior sim, si quibusdam videbor; ii certe erunt, qui quod virtuti, quod admirabili doctrinae, quod denique arctae, quae nobis cum illo fuit, per multos annos amicitiae debeatur, aut ignorantia, aut naturali ingratitudine caeci nesciunt. His senior, *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Gui Coquielle Sr. de Romeney.* [b] *Nevers.* [c] *Padoue.* [d] *Socino.* [e] *Muley Hamet.* [f] *Maroc, Fez, & Sufa.* [g] *Muley Melec.* [h] *Muley Chec.* [i] *Muley Zidan.* [k] *Muley Bucer,* ou *Bufferas.* [l] *Tombuto & Gago.* [m] *Philippe d'Afrique.*

NOT. [1] *lege* et Melici frater reliquerat Mahametem filium *Put.* [2] *lege* patruis.

Checum fratrem Fessae regno frui indulgenter permisit, Abdala filio penes se obside retento, Abdalam fratrem juniorem utrique successorem designans et Checo et sibi; quippe Abdala Meluco vicenni, quem unicum filium habebat, immatura morte sublato. Nunc ex gente apud Portam superest Ismael Melici, qui victoriam contra Sebastianum Hameti peperit, filius; qui de regno patruo Hameti, et post mortem ejus filiis non cessat controversiam movere, sed irrito hactenus successu, Turcorum viribus in Asia hinc contra Persas, et Europa bello Pannonico occupatis. Haec materia novi belli in utraque Mauritania, ad omneis non solum principum obitus, sed etiam ad quosvis ex quacunque occasione motus frequentis, hinc a Porta Othomanica, hinc ab Hispanica aula imminet.

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI
HISTORIARUM SUI TEMPORIS
LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS.

EPITOME.

IN imperio Turcico hoc tempore periculosi motus.. Gassius Begus Taurisium capit et Persarum regi tradit. Satrapa Horologerus vulgo dictus, Persarum conatus reprimit. II. *Equitum Melitensium in Graeciam felix ad Patras expeditio.* III. *Mahometis* III *obitus relicto impubere filio.* IV. *Venetorum cum Rhaetis vicinis foedus.* V. *Res in Pannonia a Ruswormio contra Turcos gestae.* VI. *In Dacia Moyses Albam Juliam intercipit. Basta commisso proelio insignem de Moyse victoriam reportat.* VII. *In Germania celebrata Ratisponae comitia. In Saxonia inter Christianum Saxonem septemvirum et Anhaltinos principes grande dissidium.* VIII. *Ostendana obsidio continua serie ad exitum perducta. Ambrosius et Fridericus Spinolae fratres opibus pollentes nec minores animis ad majora se hoc anno parant. Silvae-ducenses praesidium urbe sua ejiciunt.* IX. *Frid. Spinola navali certamine contra Batavos fortiter pugnans ingenti sui relicto desiderio occubuit. Ejus praefecturae et dignitates in Ambrosium fratrem a Philippo collatae. Frid. Bergensis comes Italos et Hispanos, qui superiore anno rebellaverant, ad obsequium sine conditione, Alberti jussu vi cogendos suscepit. Seditiosi cum Ordinibus conveniunt. Silva-ducis a Mauritio irrito conatu obsessa. Tandem astu ab Alberto in oppidum immissi praesidiarii.* X. *Interim in Ostendana obsidione multae machinae a Pompeio Targone Romano excogitatae nullo successu.* XI. *Albertus de obsidionis exitu desperans cum Ambrosio Spinola agere coepit, eique ultra delatum summum armorum imperium. Spinola ad Ostendam venit.* XII. *Ordines de exitu veriti exercitum instruunt. Cum dubium esset quo tenderet Mauritius, praefecti vicini sibi metuentes ad Albertum scribunt, et auxilia summitti petunt. Tandem Mauritius ad Vlissingae canalem cum classe* ɔɔ *omnis formae navigiorum appulit. Mauritiana classis in Slusensis canalis ostio haeret. Quae ad exscensionem hostium impediendam ab Albertinis facta. Cum nec Graviae seditiosi quiescerent, Albertus necessitate adductus cum iis transegit.* XIII. *Mauritius Isendika capta ad Slusas castra ponit. Loci situs. Spinola Mauritium a Slusarum obsidione prohibere frustra tentat. Obsessi extrema penuria pressi deditionem faciunt. Slusis Lud. Guntherus Nassovius ex morbo decedit. Mauritius ex Ordinum consilio loco lustrato munitiones veteres dirutas instaurat, et novas struit. Isendikam itidem firmat.* XIV. *Albertus hunc casum aegerrime tulit. Ordines Slusis captis minus de Ostenda soliciti. Contra Albertus loci capiendi majore desiderio flagrat. Spinola ad obsidionem redit. Mauritius solvendae obsidionis consilio omisso recedit. Obsessi ad magnas angustias redacti cum Spinola honorificis conditionibus transigunt.* XV. *Urbis captae rudera ab Alberto et Infante lustrata. Spinola in Hispaniam exeunte anno discessit, magnis a Philippo honoribus ob rem bene gestam cumulatus. Cum eo belli in posterum gerendi rationes init.* XVI. *Ordines aerarii administrandi tributorumque cogendorum ad belli sumptus sustinendos rationes ineunt, novasque copias conscribunt.*

conscribunt. XVII. *Nuperi imperii magnitudo et felicitas. Ad Indias Orientaleis societates institutae, cautumque ut sub una societate omnes coirent.* XIII *naves ad id instructae.* XVIII. *Georgii Spelbergii et Jacobi Cornelii Nekii, post triennalem navigationem in Indias Orientaleis susceptam, felix in patriam reditus. Hominum barbarorum conditio, victus, habitus, ingenium, mores, religio, copia aromaticarum arborum, civitatum et oppidorum frequentia, fusissime exponuntur.*

EX AUCTORIBUS,

Relationibus Turcicis M.SS. Gaspare Ens, Imm. Meterano, Relatione Saxonica MS. Ostendanae obsidionis diario, Pompeio Justiniano, Spelbergii et Nekii navigationibus.

LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS.

AGNI hoc tempore motus et casus imperium Turcicum quassaverunt; non eo tamen quo sperandum fuit successu. ª Gassius Begus natione Parthus in Persiae finibus nobilitate et opibus praepotens, rebus Persarum eum in occulto faveret, ex occasione privatarum injuriarum ᵇ Taurisium obsederat, quod ad extremum haud admodum contra repugnantibus oppidanis deditione in fidem accepit. Persicum nomen initio minime obtendebatur, quanquam prudentiores non dubitabant tantae molis negotium a dynasta peculiari contra Turcicam potentiam non fuisse susceptum, sine certa et tamen latente majoris principis ope; quod post deditionem statim patuit, Persarum rege cum magno exercitu supervenienté; qui urbem valido praesidio et arcibus, quod ab initio non fecerat, ex belli ducum consilio firmavit. ᶜ Nasivani, quod haud longe a Taurisio abest, purpuratus loco diffisus ad ᵈ Reivanum alteram satrapiae urbem munitiorem se recepit. Turbatis hoc casu Turcorum rebus cum jam singuli praefecti non de nomine Turcico tuendo, sed de privata salute cogitarent, satrapa homo ambitiosus, sive ex necessitate, sive ex amplificandae fortunae desiderio audax et generosum consilium sumpsit, et quod ex eventu summopere in Porta postea laudatum fuit. Is est, qui ᵉ Horologerus vulgo vocabatur, et vitae periculum superiore anno adierat, cum princeps Eunuchorum, ut furori ᶠ praetorianorum litaretur, a Sultano poenae deditus est. Igitur simulato quod a Porta acceperat mandato, quo summus exercituum dux ad arcendos Persarum conatus creabatur, singulos vicinos praefectos ad se vocat; et ne a tergo contra hostem occupatus, a tumultuantibus per Asiam circumveniretur, ad eos mittit, et venia praeteritorum facta, sic enim sibi a Sultano mandatum jactabat, largeque promissis oneratos, et distributis provinciis ornatos in belli societatem adscivit, ac brevi grandem exercitum ac Persico parem sub signis habuit. Amano, qui primarius tumultuantium dux ad VIII CIↃ equitum secum trahebat, Taurisii satrapiam attribuit: quam Horologerus tam opportune sibi privata auctoritate potentiam usurpaverat, mandatis amplissimis confirmatam mox a Porta accepit.

CIↃIↃCIII.
HENRICUS IV.

II. DIVERSA parte, cum valetudine inclinante ubique Sultani fortuna, ᵍ Alofius Vignacurius Hierosolymitanae militiae princeps suos otio torpescere ne sineret, in

INTERPR. ª *Gassi Beg.* ᵇ *Tauris.* ᶜ *Nassivan.* ᵈ *Reivan.* ᵉ *l'Horloger.* ᶠ *Janissaires.* ᵍ *Alof de Vignacour grand maistre de Malte.*

CIↃIↃCIII.
HENRICUS IV.

in Graeciam hoc anno expeditionem suscepit, et arces duas in Corinthiaci [a] sinus faucibus hinc inde positas, ex quibus crebrae contra Christianos excursiones fiebant, a peritis exploratas aggredi statuit. Sinus ille duobus promontoriis veluti clauditur, olim Rhio et Antirrhio cognominatis, in quibus utrinque speculae, nunc Dardanelli dicuntur, sicuti in [b] Hellesponto, qui olim Sestus et Abydus erant. Supra Antirrhium [c] Naupactus est in Locris Ozolis, cui nunc Lepanto nomen, unde et totus sinus hodie etiam nomen accepit: infra Rhium, quod in [d] Peloponneso est, [e] Patrae sitae sunt, maritimum oppidum ad occidentem cum arce expositum, quod suam et nunc appellationem servat. Ad id instructi III [f] myoparones. In primum majorem, qui militiae est, CC equites; in II alios, quos peculiareis habebat IↃ bellatores impositi: praeterea II egregie armatae naves stipendio militiae, IV item triremes, IV liburnicae, et cursoria una: lustravit ipse classem, hortatus socios, ut in expeditione, quae ad Dei gloriam et nominis sui contra communem hostem, seu defensionem seu amplificationem spectabat, strenuam operam navarent. Tum duces primarios singillatim prensat, et officii admonet: ii erant [g] Vivarius militiae tribunus, qui copiis terrestribus praefuturus erat; [h] Ascanius Cambianus maris praefectus, Ludovicus [i] Bellofortius vexillifer, centuriones primarii [k] Signorinus Gatinara, [l] Poronvilla, Ludovicus [m] Salazarius. [n] Ognonius et Cremeus tormentorum portatilium directoribus attributi, qui iis cum delecta manu praesto essent; ii autem erant [o] Camremigius, et [p] Bellaqua equites. Cum VII Eid. April. Melita solvisset classis, XVI Kal. Maias [q] triremes et liburnicae, vento secundo usae ad [r] Echinadas appulerunt, ad quas convenire universi debebant; eae XL circiter milliarium ab iis arcibus, ad quas tendebat, spatio distant. Postridie myoparones, et naves cum cursoria eodem comparuerunt; inde Vivarius [s] Claretum equitem, nocte obscura, mittit qui arces inspiceret, et certiora ad eum afferret; quod ille sedulo fecit, adducto secum homine indigena, qui valido admodum praesidio firmata loca affirmabat, quo nostros, ut verosimile fiebat, ab conatu deterreret. Capta et aliquot Graecorum navigia, quae usui nostris fuerunt. Consultantibus, post Claretum et hominem, quem dixi, auditum, multa occurrebant, quae de successu diffidere jubebant; verum post prosperum cursum, longius progressis turpe visum re infecta domum redire. Itaque summa alacritate rem tentandam decernit, et XIII Kal. Maias Vivarius partitus copias, et exposito paulo ante auroram ad Patras milite, quanquam a speculatore detectus, per medios scloppetorum et petrarum hostilium ictus ultra pergit. Bellaqua, qui crepitacula portabat, ad portam ea interim admovet, eaque refracta Ognonius eques et [t] Porta accurrunt cum LX delectis, quos pone sequebatur Vivarius, qui hostem in armis in oppido reperit ad certamen obstinatum, qui ad extremum impar in arcem interiorem se recepit; ad quam admoto crepitaculo altero fit impetus, quamvis per foramen factum tantum singuli penetrare possent. Obvii quique trucidati, et in summo pinnaculo Melitense vexillum erectum. Eodem tempore a Gatinara ad Naupactum vis facta, admoto feliciter a Camremigio crepitaculo; et Cremeo primum cum sua manu, dein ipso Gatinara cum copiarum residuo succedente, repulsus hostis, qui ad strepitum in foro conglobatus stabat, et ducto vallo in eo se muniverat; quod tandem appositis scalis post aliquod certamen, nostri superarunt. Hoste in arcem interiorem se recipiente Melitenses immissi, loco potiuntur, praefecto et praetorianis, qui in ea remanserant, occisis. Fama sparsa tanquam ad commune incendium undique per tumultum concursum, et cum viderent Melitenses, si

diutius

INTERPR. [a] *golfe di Lepanto.* [b] *Stretto di Gallipoli.* [c] *Lepanto.* [d] *la Morée.* [e] *Patras.* [f] *galions.* [g] *du Vivier mareschal de l'Ordre general de terre.* [h] *Ascanio Cambiano amiral de l'Ordre.* [i] *le commandeur de Beaufort François.* [k] *Signorino Gatinara Italien.* [l] *de Potonville.* [m] *de Salazar.* [n] *d'Ognon, & de Cremeaux.* [o] *le chevalier de Canremy.* [p] *le capitaine Beaulaigue.* [q] *galeres, & fregates.* [r] *isles de Curzolari.* [s] *le chevalier de Claire.* [t] *le Sr. de la Porte.*

diutius iis in locis haererent, fore ut undique conclusi exitu negato tenerentur, de CIↃ IↃ CIII.
discessu mature cogitare coeperunt; impositisque in naveis LX tormentis omnis Henricus IV.
generis, et CCC circiter captivis, in quibus Patrarum praefectus erat; et pulvere nitrato supposito, turribus ac munitionibus quantum per temporis angustias licuit, destructis; quinto post die classem conscenderunt, et IV Non. Maias incolumes in insulam re bene gesta reversi sunt. In itinere, cum muros [a] Methonae praeterveherentur, capta aliquot navigia Turcica, quae bis mille frumenti modios, et XX minora tormenta portabant, quae plus reliqua praeda pro tempore aestimata sunt, quod eo anno summa ejus in proxima Sicilia, unde [b] Melita alitur, penuria et caritas esset.

III. Eas cladeis tandem Mahometis extremo anno mors secuta. Is tertius hujus nominis ab Othomano familiae principe, XV rex, et VII Orientis imperator, patre et avo ventricosis prognatus, et per voluptates amplius soluto abdomine vix se loco movere poterat, ut nomine sic segnitie Mahometem II ex eadem familia referens; qui priore vita strenuus creditus, atque adeo capta Constantinopoli, et abolito Christianorum in Oriente imperio famosus, postea inter voluptates emarcuit, immani crurum tumore recurrente vexatus, qui nunquam ulla medicorum ope curari potuit, sicuti Philippus Comineus noster memoriae prodidit. Mahometes febre pestilenti correptus inter concubinarum et exoletorum greges, vix anno aetatis XXXIX completo, Constantinopoli decessit XII Kal. Jan. cum VIII annos regnasset. Antequam moreretur, crebris oratoris nostri et Veneti querimoniis ob continuas Anglorum excursiones et depraedationes, vix tandem excitatus ad regem literas dederat, quibus id sibi dolere, et praeter voluntatem suam fieri testabatur; eapropter Mustapham [c] Tunetis, et Solimannum Algeriae prosultanos, quod cum Anglis vireis sociare dicerentur, praefecturis suis privasse, et ut facti rationem redderent ad Portam citasse, et [d] Mutium Epirotam purpuratum imperiis audientem futurum in Solimanni locum suffecisse, ipsum [e] Cerdam purpuratum, de quo rex saepius conquestus fuerat, ad Portam itidem citatum. Tum mandasse Assani principi purpuratorum, ut ad novum Angliae regem scriberet, quandoquidem minus celsitudini suae decorum esset, antequam prior ille ad se scriberet, et oratores ad Portam mitteret, ut ipse ad eum scriberet. Literis autem purpurati Jacobo significabatur, Sultanum et ejus majores hac lege cum principibus foederationem semper iniisse, ut ab omni maleficio per maria suis ditionibus circumposita navigantes temperarent, permisso tantum libero mercatoribus commercio. Anglos cum sub vexillo Francico in iis olim institoriam facerent, ad extremum a Sultano impetrasse, ut a Francis separatas rationes haberent, et sub proprio vexillo navigarent. Id illis ab Amurathe parente concessum eadem lege, ut cum tanto principe vicino secum a tot annis foederato amicitiam comiter colerent. Tamen Francos et Venetos ac Turcos ipsos quotidie conqueri de ipsorum excursionibus: eapropter ad Elisabetham antea scripsisse, ut suorum excursiones prohiberet, alioqui fore, ut clarigatione contra Anglicanos institores uteretur: Nunc Sultanum intelligere, ut ipse idem sibi significatum putet, et quid suae voluntatis sit quamprimum ad eum perscribat, nam ipsum ex ejus responso consilium capturum. Insuper cognito, Algeriae et Tunetis Turcos, qui cum Anglis piraticam faciebant, quia sciebant id Sultanum nolle, ne captivos et praedam restituere cogerentur, cum Fessanis captivos commutare, ad Hametem Fessae et Marochi regem dat literas, quibus hoc mercimonium inter ejusdem sectae cultores semper vetitum summopere improbabat, rogabatque ut captivos
in

INTERPR. [a] *Modon.* [b] *Malte.* [c] *les Deys de Tunis & d'Alger.* [d] *Mutio Albanois.* [e] *la Cerda Bassa.*

CIƆIƆCIII. HENRICUS IV.

in suis ditionibus Francos libertati quamprimum restitueret. Mahometes moriens, in prima adolescentia filium heredem tanti imperii fere impuberem reliquit, quod huc usque in illa familia nunquam evenerat; qui post donativum pro more large distributum, et Alim Aegypti purpuratum summae rerum praepositum, nequicquam contra tendente et merita sua [a] Cicada extollente, et aviam, cujus invidiosum sub patre fuerat imperium, in hortos suos longe ab aula sua relegatam, praeter omnium exspectationem, eandem quam majores in regni auspiciis pacem invenit. Heic ut in gravissimo publicae calamitatis sensu, paulum a proposito evagari liceat, et quod sentio, libere enunciare.: Immensum et formidabile istud imperium, quod tam diu Christianorum vireis et consilia exercet, non tam virtute principum, qui in eo fuerunt, quam vitiis nostris crevit; et nisi instaurato divino cultu, qui multifariam multisque modis in hac mundi senecta collapsus est, et castigata in sacro ordine disciplina, atque adeo charitate, quae ceterarum virtutum supplementum est, restituta, quicquid fremant populi, quicquid inaniter meditentur, quicquid contra virium opponatur, nunquam crescere desinet. Ira quippe divina stat, quae 'revelatur 'super omnem impietatem et injustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in 'justitia detinent,' ut verba Apostoli usurpentur; ob idque pestiferam sectam tamdiu et tantopere per totum Orientem pervagari passa est. Iram autem illam a neglecto Dei cultu, a vitiis eorum qui praesunt, a peccatis populi, et refrigescente ubique inter nos charitate proficisci, qui negaverit, is fontem mali et originem, aut ignotat penitus, aut maligne dissimulat. Sane quisquis ab humanis consiliis et terrena prudentia, cui nimium hodie tribuitur, cogitationes suas et affectus, ad Numinis metum, qui sapientiae principium est, et divinam providentiam, quae cuncta temperat, serio referet, non aliter de hac horribili scissura pronunciabit. Nam si rationis ad humanae modum res perpendatur, quis non putasset, tantum imperium, quod mole sua jam laborare incipit, sub puero principe, recenti tot rebellionum exemplo, et soluta ubique inter milites disciplina, subitis ad hunc casum motibus quassatum iri, et purpuratos occasionem inde captutos in sua quemque provincia illud lacerandi, sicuti in Alexandri morte factum accepimus? Quod tamen minime accidit, ut iram Dei contra nos merito inflammatam inde perseverare, et ad eam expiandam, aliunde quam a prudentia humana, quaerendum remedium, atque adeo ab iis, quae dixi, subsidiis petendum, vel in sole misere caecutientibus, et ad vitia propria conniventibus, manifeste appareat.

IV. DUM Veneti pro commercii per mare libertate apud Portam laborant, domi de procuranda rebus suis per terram securitate serio deliberabant, et meditatum jampridem foedus cum [b] Rhaetis vicinis urgebant. Id se inscio fieri, cum antiqua foederatione Rhaeti nobiscum conjuncti essent, rex initio non aequo tulit animo; sed re pensitata, et cognito, quicquid ex illo foedere Venetis accederet, id amicis accedere, nihilque inde hoc rerum statu nostris rebus detrahi; non aegre tandem a Venetis exoratus assensit. Leges autem hae inter illos dictae. Amicitia inter civitates constans et fida esto. Cum Veneti militari manu egebunt, tres populi VI CIƆ militum dare tenentor. Veneti non minus CIƆ IƆ aut saltem CIƆ legunto. Lecti in agro aut in praesidiis manento. In obsidionibus ad oppugnationes, item ad expeditiones maritimas ire non tenentor. Si rex Christianissimus integra XVI CIƆ, quae dare ex foedere Helvetii et Rhaeti tenentur, legat, eo casu Rhaeti Venetis non VI CIƆ, sed tantum IV CIƆ danto. Lecti milites intra X dies ad Venetum limitem comparento: singulis exeuntibus mensibus stipendium conventum accipiunto. Non nisi post tertium a lustrationis die mensem copiae dimittuntor. Et quanquam nulla pugnandi

INTERPR. [a] *Cigala.* [b] *les Grisons.*

pugnandi occaſio ſe obtulerit, integrum ſtipendium accipiunto. Si pugnaverint, et Deus victoriam annuerit, menſtruum ſtipendium additor. Si dividi copias oporteat, ita dividuntor, ut non minus bis cϽ ſub ſignis maneant. Tribuni et ordinum ductores Veneto imperatori, exercitus curatori, aut illi qui poſt eos ſummum imperium obtinebit, parento. Si quo tempore [a] tres populi Venetis militabunt, ab hoſte eos peti contigerit, copias datas ſi velint revocanto, reſtituto ſtipendio illius temporis quod non compleverint. Aegroti milites, quanquam morbo quo minus militent prohibeantur, unius menſis perinde ac ſi valerent, ac praeterea x dierum ſtipendium accipiunto. Tribunorum et cohortium ducum nominatio penes Venetos eſto, aliae inferiores dignitates penes tribunos et cohotrium ductores manento, qui non ex alia gente quam Rhaetica ſunto. Liberum et immune commercium omni tempore inter civitates eſto, tantum antiqua portoria et vectigalia exigi ſolita pendunto. Tempus de contagione ſuſpectum excipitor, quo durante commercium intermittitor. Alteri alterius per ditionem ſuam liberum tranſitum militi extero, aut principi auxiliari dare tenentor; ita tamen ut juxta praeſcriptum ordinem, de quo inter partes convenict, ſecuritati limitis in tranſitu proſpiciatur. Alterutra civitas alterutrius hoſteis quantum poterit, tranſitu per ditionem propriam prohibento, et mutua ſubſidia date tenentor. Veneti Rhaetos bello appetitos omni ope et auxilio juvate tenentor. [b] Curiae Rhaetorum pecunia ad trium populorum ſolvendas penſiones deſtinata ſingulis annis exeuntibus deponitor. Proteſtantes in terra Veneta religionis ergo nulla moleſtia afficiuntor. Rhaeti viciſſim non loquantur, diſputent, aut libros vetitos importent, aut quidquam in religione publice faciant, quod receptae Catholicae religioni pugnet. Alterutra alterutrius nullos perduelleis aut noxios, aut enormis criminis reos, ut publicos graſſatores, ſodomitas, latrociniis infameis, incendiarios, virginum ſtupratores, adulteratae monetae poſtulatos, recipito: ſed repetenti alteri parti altera pars dedito. Niſi caritatis extremae tempore, altera civitas ab alterius civitatis territorio bis mille ſagmaria frumenti, et totidem milii exportare ſine novo alio tractoriae onere, quam quod indigenae ipſi pendunt, facultatem habeto. Si tres populi ſale egeant, eadem ratione qua in Brixiano agro ac Bergomenſi diſtribuitur, et ipſi accipiunto. Ad x annos proximos foederatio porrigitor, et ad ulterius ſpatium prorogare ex utriuſque partis conſenſu, jus eſto. Altera pars, quae ab ea diſcedere volet, ante annum quo expiratura eſt, alteri parti denunciato; ſi non denunciaverit, continuata in x alteros annos foederatio intelligatur. In cauſa publica, ſi controverſia intervenerit, ab utraque parte arbitri deliguntor; ſi non convenient arbitri, tertius utrique parti minime ſuſpectus aut foederatus ſuperadditor: in cauſis privatis ad judices et loca, in quibus contractum fuit, eatur, et ſine mora nullo ob religionem diſcrimine inter parteis jus dicatur. Nullo foedere praecedenti praejudicatum huic foederationi intelligatur, nullumque deinceps fiat, quod iſti praejudicet: Ita tamen ut tres populi a praecedentibus foedetibus, cum aliis principibus ac civitatibus, nulla in re recedere aut praejudicium facere pariter intelligantur. Haec acta Curiae Rhaetorum ineunte hoc anno. Reipublicae nomine intervenerunt Jo. Baptiſta [c] Patavinus, et Antonius Maria [d] Vicentinus a ſenatus epiſtolis: quae poſtea Venetiis rata habita ſunt, Rhaetorum nomine interveniente Antonio [e] Sali.

V. IN Pannonia nihil admodum memorabile geſtum, ob motus, quos dixi, in Oriente, et quia [f] Scriba cum Sultano tandem reconciliatus, relicta Aſia, ſerius in Illyrium deſcendit. Hermannus Chriſtophorus [g] Ruſwormius ſummus caſtrorum tribunus

INTERPR. [a] *les Griſons.* [b] *Coire.* [c] *Patavino.* [d] *Vicentino.* [e] *Salis.* [f] *l'Eſcrivain.* [g] *Ruſworm.*

tribunus in [a] insula, quae infra Vicegradum incipiens ad Budam interposito leucae et semi spatio pertingit, vallo artificiose ducto se muniverat, hoc consilio, ut Pestam a nostris occupatam tueretur, et hostium conatus ab illa parte impediret, qui [b] Ovaram aut [c] Strigonium obsessuri credebantur, et data occasione ad pugnae aleam venturi. In ea [d] Marcomannam et Noricam legiones, et Germanicam Ferdinandi [e] Colonitzii disposuerat, cum peditatu et equitatu Pannoniae superioris: insuper et copias [f] Tursii, cui Danubiani tractus summa praefectura attributa erat, et utramque ripam totidem pontibus junxerat; altero, qui propugnaculo S. Andreae ab aede proxima cognominato egregie munitus, Budam spectabat, quod a tribuno [g] Pezzeno Bohemo tenebatur; altero Pestam versus, quem insidebat tribunus [h] Ophquiricus, cum tribus legionibus Germanicis, quas ducebant [i] Metspergius et Ergotus tribuni, et comes [k] Sulsius rei tormentariae praefectus. Italis praeerat Germanicus Strassoldus virtutis expertae dux. Ita munitis castris intra vallum suos Ruswormius tenebat, hostium consilia observans, ut si se loco moverent, eos in transitu divisis copiis interciperet. Quod et accidit: nam IV Kal. Oct. cum navigiis in ulteriorem ripam Turci transmitterent, jamque ad VI millia peditum et ter mille equites, Pestam versus tenderent, Ruswormius CIϽ IϽ Hungaris equitibus ad castrorum custodiam relictis, cum IV legionibus Merspergia Pezzena in sinistro cornu, in dextro cum Ophquirica et Sulsia, sarissophoris et majoribus scloppetariis latera eungentibus, et ut major numerus bellatorum eminus appareret, lixis carrucariis in edito procul incedentibus, assumptis praeterea scloppetariis equitibus bis mille, quos Hohenlous comes, [l] Puchemus junior, et [m] Rama ducebant; CIϽ item equitibus duce Sufrido Colonitzio, ad laevam cum totidem, quibus Nadastius praeerat; duabus item in ultimo agmine peditum legionibus collocatis, et Strassoldo ad S. Andreae propugnaculum jusso subsistere; recta ad insulam Budae praetensam ducit, et in equitatum hostilem loco aperto stantem eo ordine impetum facit, locoque pellit, multis occisis et in fugam versis. Tum ex insula, qui in vallo erant, subito erumpunt, et in cornu sinistrum magna vi incumbunt; sed cedentibus paulum et ad vineas deflectentibus nostris in vanum cecidit ferocientium conatus, Pezzeno inter suos consistente, et ordinibus servatis ad certamen fortiter capessendum cohortante: tandem post duarum horarum certamen, Ophquirico ex cornu dextro laborantibus in sinistro superveniente, Turci pulsi intra vallum amissis XL. signis, multi caesi. A Ruswormio quippe severe interdictum suis erat, ne quem vivum caperent, sed quicunque in manus ipsorum inciderent, sine gratiae spe interficerentur. Quo successu attoniti Turci, cum se quietos tenerent, Ruswormius impetum inhibuit, transmissis in ripam oppositam copiis supra hostium castra leucae spatio; velitaribus pugnis interdum certatum, et semel cum nostrorum damno. Inde hostes audaciores promoto vallo assidua tormentorum displosione nostros infestabant, majore strepitu quam damno. Cum nihil aliud tentarent Turci, ex transfugis cognitum post S. Demetrii festum, hoc est, Nonis Novembribus, quo tempore stipendium numeratur, cunctos dilapsuros, et ad praedas ac direptiones discursaturos. Itaque Ruswormius, qui ne Pestam ipsi obsiderent, tantum servabat, expectandum ratus, tempus extrahebat, ac tandem pridie Kalendas Novembreis supra Budam copias traduxit, et per Nadastium ad proelio decertandum purpuratum provocat; nec purpuratus illud detrectare videri voluit, promoto et adversus nostros exercitu. Secundum haec instructae acies, et [n] Tillio centurioni majori datum negotium, ut cum delectis de rebus hostium cognosceret, quos subsequi jussi

INTERPR. [a] *isle de Vizze.* [b] *Neuheusel.* [c] *Gran.* [d] *les regiments de Moravie & de Baviere.* [e] *Colonit...* [f] *T... capitan general delle fortezze Danubiane.* [g] *le colonel Pezzen.* [h] *le colonel Ofquirsque.* [i] *Mersperg, & Ergot.* [k] *de Sultz.* [l] *Puchem.* [m] *le Sr. de la Rame.* [n] *le Sr. de Tilley sergent major.*

jussi Sigefridus Colonitzius, et Rama, et Baltazar [a] Marrada, cum suis quisque equitum turmis. Levi conserta pugna Turci impetum sustinuere. Ruswormius, ne nihil ageret, de Hatwana capienda consilium iniit, quinque leucis inde dissita in Hungaria superiore; nam [b] Albam-regalem, de qua initio cogitaverat, Turci valido praesidio firmaverant. Eo missus Sulsius comes cum III machinis muralibus, legione sua, Merspergia, Ergotina, et Strassoldiana: attributus et ei superioris Hungariae equitatus, [c] Norica Pestae praesidio imposita; et, ne Turci interea navigiorum, quae subduxerant, ope, divisis nostris, et alio occupatis copiis, suas ad Pestam transportarent, et urbem oppugnarent, Hermestenium, Pezzenum, Ophquiricum cum suis legionibus, adjuncta et Ruswormiana et [d] Marcomannis delectibus, mittit, qui ad navigia illa vim facerent, et, si possent, ea incenderent: quod et illi non segniter fecere, parte incensa, et inde ad Hatwanam deflexerunt, ubi jam Sulsius vallum duxerat: sed dum ipse una et Strassoldus locum lustrat, ictu majoris scloppeti Strassoldus sternitur, vir spectatae virtutis, relicto ingenti sui desiderio, et desperata per ejus mortem obsidione; nam moriens eam ut periculosi exitus enixe dissuaserat. Accedebat ad haec inclinata jam tempestas, et exiguus conatus, et tormentorum ad locum tam munitum pulsandum paucitas. Ruswormius nihilominus ab aliis monitus, praesidiarios admotis semel tormentis mox deditionem facturos, et alioqui minus decorum sibi ratus rebus paratis sine aliquo operae pretio discedere, obsidioni insistere decrevit; et felici audacia rem aggressus est, quam praesidiariorum ignavia adjuvit. Igitur, qua parte castellum versus fossa angustior, Pezzenus cum suos promoto vallo immisisset, et ponte strato paulum ab interiore labro abesset, petitum ab obsessis colloquium; et vita salva concessa permissum ipsis, ut gladiis accincti cum supellectile, quam secum asportare possent, exirent, et in tutum a nostris deducerentur. Hatwana non solum situ et arte firma, sed etiam amplioris munitionis capax, ad multas res valde opportuna est, servandis metallorum fodinis, et [e] Fileco, ad defendendam Pestam, et ad expeditionem contra Agriam ac Zalnocum suscipiendam. Ad Agriam eodem victoriae cursu tendere minus firmam plerisque e re videbatur, et [f] Jac. Barbianus Bellijoci comes superioris Hungariae praefectus, ad id nostros incitabat: nec tribuni egregie animati imperium detrectabant; sed recusante milite, et, deficiente stipendio, prope ad seditionem inclinante, nihil ulterius peragi potuit. Dum domum redeunt, ad [g] Vaciam [h] Serram exercitus curatorem a pontifice missum obvium habuerunt cum L CIϽ florenis, et amplius X CIϽ peculiari Italorum, quos Strassoldus ducebat, stipendio destinatis. Pecunia in militem a Ruswormio statim distributa, et dimissi per praesidia milites, donec alia mandata a Caesare venirent.

VI. In [i] Dacia proxima Moyses ex strage superioris anni collectis viribus et aliquot auxiliaribus Polonis, cum circa [k] Albam Juliam castra metatus esset, praesidiarii et nobilitas, quae in urbe erat, ignavia potius quam perfidia, se intercipi passi sunt; et cum statim post Georgius Basta conjunctis cum Radulfo Walachiae vaivoda copiis in armis urbem recepturus constitisset, commisso proelio insignem de Moyse victoriam reportavit. Capta CXXVIII signa, et Pragam ad Caesarem transmissa. In iis erant duo cum candidis aquilis, quae Polonici regni sunt insignia, quae, ne injuria tanto regi fieret, caute fuerunt suppressa. Victi hostes ad Temesvaram locum inexpugnabilem creditum, quem Turci jam totos L annos tenent, perfugium habuerunt. Id actum Septembri mense, quo et copiosus Budam a Turcis illatus commeatus. Cum initio Basta successu arridente insistere, et territum hostem intra

Temesvarae

INTERPR. [a] *de Marrade.* [b] *Stul Weissenburg.* [c] *le regiment de Baviere.* [d] *les troupes de Moravie.* [e] *Filec.* [f] *Barbiani comte de Belgioiose.* [g] *Vacia.* [h] *Serra commissaire & nonce du Pape.* [i] *Transilvanie.* [k] *Weissenburg* al. *Carlsburg.*

CIↃ IↃCIII. HENRICUS IV. Temesvarae moenia oppugnare decrevisset, inclinata jam tempestate obsidionem longiorem veritus impetum inhibuit.

VII. In Germania interim parata in sequentem annum subsidia, et ob id celebrata Ratisponae comitia, quibus frequentes principes interfuerunt, et certatim a sacro ordine, quasi alios exemplo suo provocante, promissa auxilia. Nec tamen propensa ea liberalitas caruit invidia, cum alii principes et civitates fere Protestantium sectae addictae dicerent, praesules eo proniores et in promittendo largiores esse, quod ex ea occasione suos populos gravare consueverint, et magnum inde emolumentum capere, quippe tantum singulares successores et de posteritate parum soliciti; quod alii, quia universales sunt, parcius faciunt; quippe ne hereditariis populis onerosi existant, et nimiis exactionibus praejudicium heredibus suis faciant. Quod magnis querelis in Imperio saepius materiam suppeditat. Tunc vero, quod huc usque factum non fuerat, promissa LXXX mensium stipendia; et [a] Brunsvicus copias peculiareis, et Saxo septemvir tormenta instructa cum omni apparatu Caesari de suo polliciti sunt. In Saxonia ex dubia valde eoque leviore causa inter Christianum Saxonem septemvirum et Anhaltinos principes, grande diffidium exarsit, quod eos per triennium nullo successu exercuit. Saxo venatum profectus mense Aprili ad pagum suae jurisdictionis, nomine [b] Gravenam, in finibus Anhaltinae ditionis, cum saltum ingrederetur, sclopettum a tergo displosum sensit, missisque qui vestigarent, cum neminem eo die reperissent, postridie ex conjecturis et indiciis [c] Bobac, quod municipium ad Anhaltinos principes pertinet, ab septemviri satellitio, quidam nomine Michael Henricus Magdeburgensis latrociniis homo infamis sistitur, et mandatu Laurentii [d] Bidermani Anhaltinorum cancellarii a Davide [e] Bergensi Dessaviae juridico praefecto reposcenti septemviro deditur; qui statim interrogatus sclopettum a se displosum confessus est, ut focariae in proximo signum adventus sui daret. Postea cum conscios quosdam maleficos nominasset, res totos V menseis protelata, et sparsa interim fama, percussores ab Henrico [f] Donavio legionum vicario, et memorato Bidermano cancellario, primariis Anhaltinorum ministris ad caedem septemviri pecunia data subornatos, ut injuriam a septemviro principibus suis illatam, de qua nunquam questi sunt, et quam ipse septemvir nescire fatebatur, capta occasione ulciscerentur. Id cum ad existimationem summopere pertinere putaret Joannes [g] Georgius illustrissimae familiae princeps, accusatos continuo sistit, et datis ad septemvirum literis petit, ut acta confessionum ad se mittat. Missi a septemviro oratores, qui quid rei confessi essent, exponerent, et confessionum breviculum apud ipsum deponerent, vicissimque peterent, ut ille a reis nominatos ad se mitteret; ut cum reis committerentur, cautione interposita, ut libere inde domum redire possent. Id cum illi facere negarent, et se fori praescriptione tuerentur, et legibus Romanis et Imperii actores rei forum sequi teneri dicerent, idque ad jurisdictionem suam, atque adeo merum imperium, quod in sua ditione habent, spectaret, etiam Anhaltini contenderent; ad Caesarem ipsum res a Saxone delata, qui in gratiam Saxonis Anhaltinis de jure suo aliquid remittere auctor fuerat. Dein et Georgius Fridericus Brandeburgicus septemvir partes suas interposuit, et mediam viam instituit, ut Saxo confessionum acta extra territorium mitteret, et gratificandi causa Anhaltini paterentur, ut accusati in Saxonica ditione cum reis committerentur, accepta cautione de remittendis accusatis. Sed neque id locum habere potuit, eoque res usque protelata, ut cum vitae reorum ob intemperantiam aegrotantium Saxo diffideret, sententiam in eos latam exequendam decerneret. Quod ubi significatum, die etiam dicta

INTERPR. [a] *le duc de Brunswick.* [b] *Graven Heinighen.* [c] *Boba village.* [d] *le docteur L. Biderman.* [e] *de Bergen bailliff de Dessau.* [f] *de Dhona lieutenant colonel.* [g] *le prince George d'Anhalt.*

dicta, accusati, qui viderent innocentiae suae asserendae praereptam, per mortem CIↃIↃCIII.
reorum praecipitatam, commoditatem, per publicum actuarium [a] Dresenam missum HENRICUS IV.
protestantur: nihilominus executio secuta, et Michael Henricus in quatuor partes sectus, et Joannes [b] Mazelus, alter ex complicibus forcipibus ardentibus concerptus, et rotae impositus fuit; qui publici grassatores, absque hoc novo crimine esset, dignum vita facinorosa exitum sortiti sunt. Et sane quotquot aequissimi erant, sic existimabant, Anhaltinos probitatis perspectae principes omni suspicione vacare, praesertim cum nulla Saxoni cum illis simultatum vel ipso fatente Saxone causa intercederet. In Donavium autem et Bidermannum vita anteacta inculpatos et dignitate praeditos, quae illis apud homines flagitiis infameis odium conciliare, aut invidos suscitare poterat; tam foedi criminis, nulla intercedente causa, suspicionem vix cadere potuisse. Sed facinorosos homines, sive ab aliis incitatos, sive nominatis illis, quos dixi, judicium difficile futurum ac diu protelatum iri sperantes, quod miseri faciunt, dum vitae propriae, vel per alienam calumniam producendae student, pertinaciam in suis confessionibus ad ultimum servassent. Itaque supplicio illorum expleta Saxonis ira, et fama ex confessionibus eorundem disseminata eodem momento conquievit; cum ab iis nominati, in custodia interim detenti, qui executionem suspendi petierant, etiam post executionem apud suos judices juxta Imperii leges se copiam sui facere paratos ostenderent.

VIII. JAMQUE ad Ostendanam obsidionem ventum, quam nunc ad exitum continua serie exsequemur. Post festas tormentorum et grandiorum scloppetorum utrinque quasi strenarum vice Kalendis Januariis salutationes, mense sequenti ingens oborta tempestas, naveis ante portum ad intercludendum exitum et ingressum positas violenter vento a septentrione et oriente flante quassavit. De reliquo res gesta tormentorum adsidua displosione, et numerati a curiosis a principio obsidionis ad Kalendas Martias hujus anni CL mille tormentorum muralium ictus, quae pilas ferreas XXX et L librarum ejaculabantur; nec segniter ad ea respondebant obsessi, qui non minus C mille explosisse memorantur; in Zelandiam saepius missis tormentis crebra pulsatione corruptis, ut denuo conflarentur. Morbo interim aut vulneribus perierunt in castris ad XVIII millia; in oppido VII; inter quos plerique utriusque partis belli duces. IV Eid. Mart. [c] Grunefeldius belli dux, ad munitionem [d] Occidentalem ictu tormenti in crure accepto, in vestigio occubuit. Septimo post die III naves portum ingressae sunt, infesta pulsatione transverberatae; sequentibus diebus XXXIX naves intra portum acceptae, quarum una equos militareis portabat, non sine damno displosis in eas LX tormentorum ictibus, IX egressae, IV ex iis captae. Aprili, cognito Albertinos in nova [e] munitione ad [f] Gulam laborare, ut ingressum et exitum obsessis impedirent; pridie Nonas IV naveis emittunt, quarum una tormentis quassata in oppidum reversa est, et III Eid. III naves egressae. Biduo post vento a meridie et occasu violenter incumbente, dolia viminea ab Albertinis ad ortum exstructa fere eversa sunt, munitione etiam ad Gulam non parum labefactata. In oppido etiam damnum acceptum, muris antiquis collapsis, et templi turre dejecta. Nocte insequenti oppugnatio diversis partibus magna vi tentata, IV horas acriter pugnatum: ad ortum C circiter pali e semiluna avulsi: ad [g] Erinaceam munitionem occasum versus irritus fuit impetus, ad quam dolia bina picis et resinae plena fuerant comportata. In eo [h] Hanckroti vicarius interfectus, et Borkius ordinum ductor scloppeto transverberatus, quo ex vulnere aliquot post diebus obiit. Eodem tempore
ad

INTERPR. [a] *Dresden.* [b] *Manzel.* [c] *le capitaine Grunefeld.* [d] *West-ravelin.* [e] *nouvelle plateforme.* [f] *la Gueule.* [g] *Porc-espic.* [h] *les capitaines Hanekrot, & Bork.*

ad [a] Poldrensem munitionem vis facta. Primo repulsi Albertini; redintegrato dein certamine loco integro potiti sunt; occisis ad unum defensoribus fere Anglis et Helvetiis. Postridie obsessi eruptionem tentant, et gravi damno accepto, et cccc ex suis desideratis in oppidum compelluntur. Nec incruentum fuit Albertinorum certamen, pluribus ex iis occisis. Triduo post Helveriorum vicarii corpus redemptum ad sepulturam c taleris. Quo eodem die et sequenti intra oppidum vi signa accepta, ii Helvetiorum, totidem Danorum et Suecorum. xv Kal. Maias iv tormenta in oppidum allata, [b] Cartavas vulgo vocant, ad [c] Pekelam munitionem, Poldrensem et Septentrionalem disposita, et rursus unum ad portam occidentalem. x dein Kal. Maias Cartava in Poldrensem directa, ad nidum [d] hirundinis pulsandum. Postridie, monitis a transfuga obsessis, prospectum, ut si ad semilunam terra marique impetus fieret, ne imparati opprimerentur; navigio ad speculandum disposito, cui praeerat [e] Scknitus. Biduo post xxxii naves per novum portum acceptae, contra quas Albertini cxxx ictus disploserunt, sine gravi damno, et naviculario tantum uno occiso; et rursus triduo post xi signa ad urbem appulerunt, Zelandorum iii, reliqua partim Scotorum, partim Anglorum, sine gravi itidem damno, iii tantum amissis. Postridie clara luce navis portum intravit, et nocte insequenti egressae sex. vi Non. Maias e Zelandia ii tormenta allata; postridie iii signa intra urbem accepta: Nonis vii triremes armatae comparuerunt, a totidem navibus armatis, post aliquod certamen in fugam versae. vi Eid. xxxiv naves appulerunt, contra quas cxxviii displosi ictus, et v ex iis depressae; una pilis ferreis onusta, in alteram Cartava imposita erat; reliquae iv commeatu plenae, ii ex iis servatae, quae pilas et Cartavam portabant; sed Cartava in mare abjecta. v et iv Eid. xxx cohortes auxiliares, quae ante portam stabant, intro acceptae, et tunc recensita xxc in oppido signa. Postridie cxx pulveris nitrati amphorae allatae. vii naves egressae, duaeque ex iis depressae salvis vectoribus. xvii Kal. Junias lx naves in altum evectae sunt, et una tantum ex iis depressa: postridie [f] Frisicum signum appulit cum magna zythi copia, quae multum pretium ejus imminuit. xiii et xi Kal. Jun. xxiii naves per Gulam appulerunt, ex quibus quinque depressae, et sequentibus diebus xxxvii per novum portum; iv depressae, Cartava, quae uni imposita erat, salva. Prospectum et caritati ab obsessis, jussis in foro per xxiv horas prostare mercibus, antequam quisquam institorum privatim quidquam venderet aut emeret. Vetitus et alcae lusus inter milites; et interdictum ductoribus ordinum ne vino indulgerent, cum in statione essent. Pretium et c aureorum constitutum iis qui transfugam aut sisterent aut occiderent. [g] Fortius cum Gallis v Kal. Junias egressus. Hoc mense longe gravissimum damnum ab Albertinis acceptum. Ambrosius et Fridericus Spinolae fratres opibus pollentes, nec minores animis, ad majora se hoc anno parabant, tum ut naufragium superioris anni sarcirent, tum ut expectationi de se excitatae se pares exhiberent. Persuasus ab iis Philippus xx peditum CIↃ vere proximo scribenda mandaverat; et quanquam contradiceret Albertus, in proposito remanebat; sed eo factum, ut serius mandata accepta sint, desinente Martio; cum Ambrosius in Germaniam profectus esset, ut vi CIↃ peditum legeret, in duas distributa legiones, quibus Robertus Barbansoni regulus, et [h] Eglosus a Lucemburgo duces destinati: inde in Insubres transit, ut duas legiones in Italia scriberet. Fridericus in Flandria Gallo-belgarum legioni Jacobum [i] Franciscium veteranum ducem imposuit. Henricum Bergensem comitem equitatui praeposuit. Rei tormentariae et vicarium arbitrio suo constituit, xx tormentis instructis, quae secum

INTERPR. [a] *ravelin du Poldre.* [b] *Cartauwes.* [c] *boulevart de Pekel.* [d] *le nid de l'hirondelle.* [e] *le capitaine Schmit.* [f] *compagnie des Frisons.* [g] *le Sr. du Fort.* [h] *Egloff de Luxembourg.* [i] *Franceschi.*

CIↃIↃCIII.
HENRICUS IV.

secum ex Hispania advecta [a] Slusis deposuerat. Dum haec fiunt, egressi praesidiarii [b] Neomago et Gravia, et in iis equitum Mauritii ala: dum incederent, in insidias a [c] Grobbendonko Silvae-ducis praefecto ab indice monito structas praecipitarunt, et ad [d] Gemerum pagum caesi sunt. c capti, et LX circiter militares equi. Qui successus seu Grobbendonko animos, sive Silvae-ducensibus suspicionem fecit, quasi [e] Assincurii legio, quae in oppido erat, ad seditiosos [f] Hoestrati collectos defectionem meditaretur. Is quaesitus certe color, ut praesidium urbe ejicerent, et praefecto suo contenti nullum in posterum admittere vellent.

IX. Dum Ambrosius in Italia satagit, Fridericus adolescens impiger et magni animi, aliquid tentandum ratus, fraternas copias ab Alberto mutuatus, et Germanis acceptis, pridie Nonas Maias famam spargi curat, ne majorem sui metum Batavis incuteret, quasi ad naveis per litus depraedandas excursio pararetur, et Ostendam retroactus, Slusas redierat; demum VI Kal. Jun. delectis CIↃIↃ in VIII triremeis impositis solvit, et, albescente die, duas triremeis et III navigia armata obvia habuit, quae mari tranquillo in ancoris stabant, ad quae continuo cursum dirigit; nec Batavi sibi desunt, nam contractis circa triremeis suas navigiis ad certamen strenue se parant. In conflictu, post displosa utrinque tormenta, res majoribus scloppetis gesta, et vicinis adeo triremibus et navigiis quasi ad manus ventum. Per duas horas pugnatum inter strepitum et fumum, ut nec exaudirent se aut cernerent. Et primo ad Spinolam inclinare visa victoria, trireme Batava, paulum aberat, amissa, et vectoribus intra navigia sua se recipientibus; cum subito ventus vehemens incubuit, cujus occasione Batavi, levatis ancoris, vela intendunt, et secundis auris in Spinolianos invehuntur: jamque ipse Fridericus puppem navigii supra stantem habebat, cum inter eluctandum grave vulnus in latus accepit, brachio truncato, et ense, quem strictum tenebat, confracto: ex quo in vestigio exspiravit, cum Philippi res ac suas absenti fratri commendasset. Aberat tunc Aurelius Spinola triremium vicarius, in Hispaniam profectus. Itaque cum praefectura casu hoc vacaret, praefecti singulares huc illuc ex strage dilapsi sunt, et ad Slusas proximas receptum habuerunt. In ea desiderati circiter CCCC, et in iis Augustinus [g] Arconatus centurio primarius, Polydorus [h] Cataneus, et Vincentius [i] Balneus belli duces. Ex Batavis major numerus, sicuti Hispani scripserunt. Re cognita, Albertus magnum ex ea dolorem sensit, et classi per Aurelii absentiam Christophorum Valenzolam praetoriae praefectum praeposuit; inde ad Ambrosium fratrem et Philippum Friderici mortis nuncius perlatus, qui dignitates omneis, et praefecturas, quas Fridericus habebat, in fratrem tanquam dignum ac benemeritum liberaliter transcripsit. Ea re factum, ut copiae ad bellum hoc anno gerendum destinatae in parte dimissae sint, cum Ambrosius autumno citius in Belgium reverti non potuisset. Interim Fridericus Bergensis comes Hispanos et Italos milites, qui per seditionem a castris superiore anno discesserant, et ad bis mille pedites et CIↃIↃ equites excrevisse dicebantur, ad obsequium sine conditione Alberti jussu vi cogendos susceperat. Ei VIICIↃ peditum et IIICIↃ equitum in id attributa: et Carolo Lotaringo [k] Aumalio, qui cum summo imperio praeesse debebat, negotium datum, ut CIↃ equites; et [l] Vezelerio tribuno, ut IV Germanorum scriberet, suppletis ceteris legionibus, et Gallo-belgarum inprimis legione. Quo cognito Hoestratani, sic eos vocabimus, relicto in oppido peditatu, cum equitatu in campos patenteis exeunt; et cum Ordinibus conveniunt, ut auxilio ab iis adjuti, si postea cum Alberto paciscerentur, legem adderent, ne intra IV menseis contra Ordines militare tenerentur. His conventis Mauritius cum suis copiis Hoestratum versus tendit, quod Bergensis jam cinctum tenebat; sed

INTERPR. [a] *l'Escluse.* [b] *Nimegue, & Grave.* [c] *de Grobbendonck gouverneur de Boisleduc.* [d] *Gemert.* [e] *de Hachicour.* [f] *Hooghstrate.* [g] *Arconato.* [h] *Cataneo.* [i] *Bagno.* [k] *le duc d'Aumale.* [l] *le colonel Wiszlier.*

CIↃIↃCIII. HENRICUS IV. sed tardius superveniente Innocentio Borgia, et Laelio [a] Brancacio cum suis legionibus, nuper in Italia conscriptis, et ad illud obsidium destinatis, et Mauritio commeatum adventu suo intercludente, ab obsidione discedere coactus est, et Herentalium concedere. Dum recedit, eruptio acris ab obsessis in ultimum agmen facta, non sine Albertinorum damno, desiderato Carolo [b] Savinio Ronaco, Christiani supremi castrorum praefecti, qui in [c] Hulsti obsidione periit, filio, summae spei adolescente. Inde Mauritius cum Hocstratanis [d] Silvam-ducis versus contendit, quo et [e] Fridericus Bergensis cum Borgiae et Brancacii, qui interim venerant, legionibus firmatus eum secutus est, et ex adversa parte se munivit, adventuque suo Mauritii jam ad obsidionem omnia parantis conatum disturbavit; qui tamen ab eo non statim discessit, spe concepta, ut oppidani, qui praesidium nuper ejecerant, si ad accipiendum periculo urgente cogerentur, id obstinate recusarent; et, si ut secum convenire adduci non possent, saltem neutros se potius gererent, quam praesidium admitterent. Ita hinc inde Silva-ducis obsessa a Mauritio et Bergensi, qui obsessis animos praesentia sua faciebat, et brevi Mauritium necessitate imposita discessurum ostendebat. Velitationibus ibi utrinque certatum, [f] Bellae marchione, qui Italo peditatui praeerat, omnem operam dante, ut locum designatum castris Mauritii vicum occuparet, et festinatis operibus muniret; quod si succederet, commeatum in hostilia castra venientem intercludebat, et quo minus pulsatio commode dirigeretur, impediebat. Bis mille delecti in id a Friderico attributi, quos totidem subsequi debebant. Non latuit Mauritium conatus, qui vix inchoato opere cum IV CIↃ, media jam nocte ad oppugnationem comparuit, et post acre certamen loco nondum firmato potitus est. CC in eo Albertini desiderati, et ipse Bellae marchio magno suorum desiderio; CCC capti. Firmatus dein locus a Mauritio, et X tormenta imposita. Tandem infesta in tecta domorum instituta pulsatio, qua tamen obfirmati ad durandum oppidani parum commoti sunt, neque ut praesidium sponte acciperent, neque ut cum hoste convenirent, adduci potuerunt. Olivarius [g] Templeus veteranus miles, castrorum Mauritianorum summus praefectus, dum ultro citroque commeat, disploso ex oppido tormento occisus; et Alexander Malaspina captivus, qui cum eo erat, crure eodem ictu truncatus. Albertus qui interim venerat, frustra eos persuadere conatus, ut praesidium acciperent, ad extremum tamen astu intromissis in oppidum, quasi transituris, ut ad alteram partem munimentum Mauritianum expugnarent, III CIↃ Belgis sive Germanis, cum illi in eo commoditatem, ut aiebant, opperientes pernoctassent, foro occupato in eo remanserunt, cum Albertus nolle oppidum eorum arbitrio relinquere diceret, et pro ipsis consilium capere expeditius duceret, spe facta, ut hostili metu amoto oppidanos praesidio levaret. Interim stipendio prospectum, ne praesidiarii graves oppidanis essent. Cum Mauritius oppidum praesidio firmatum videret, qui plus in tumultuosis oppidanorum animis, quam in propriis viribus fiduciae haberet, difficilem conatum mature abrupit. Octobri jam desinente, et imbribus supervenientibus, castra regali paratu structa demolitus, et copias per praesidia distribuit. Hocstratani, qui Mauritium secuti ad Silvam-ducis, cum locum, in quo erant, angustum et debilem viderent, novo pacto Graviam a Mauritio ad receptum accipiunt, tradito Hoestrato, lege addita, ut si cum Alberto paciscerentur, Graviam restituere tenerentur: qua restituta, vicissim Hocstratum ab Ordinibus redderetur. Inde excurrentes nullo non maleficio usi sunt, [h] Carpena oppido haud longe a Colonia capto; unde imperata neutralibus locis pecunia, et [i] Herclemio in Sicambris loco admodum ad vectigal a popularibus exigendum opportuno.

X. ALBERTUS

INTERPR. [a] *Brancaccio.* [b] *Savigny de Resné.* [c] *Hulst,* [d] *Boisleduc.* [e] *le comte Frederick de Bergue* [illegible]. [f] *la Bel*[illegible]. [g] *de Tempel.* [h] *Carpen.* [i] *Erkelens en Gueldre.*

X. ALBERTUS Silvae-ducis ſoluta obſidione Bruxellas redierat, de Oſtendae obſidione continuanda certus, in qua Jo. Rivas ad Alberti munitionem diſponendis tormentis molem ſtruebat, et [a] Poldris captis, tormenta impoſuerat; et per interpoſita viminea dolia, utrinque commeabatur. Nec [b] Bucoii comes ceſſabat aggere inſtituto per IↃ paſſus producto, et impoſitis in eum tormentis, quae canalem navigantibus infeſtum reddebant; nec tamen ingreſſum venientibus claudebant. Multa a Pomp. Targone Romano, homine a pontifice miſſo, qui plus ingenio quam experientia valebat, et cui multum Albertus tribuebat, excogitata ad obſtruendum portum: rates ex faſcibus, et cocto latere compactae; et caſtellum ligneum navibus impoſitum, ita ſtructum ex ceſpitibus ac lignorum faſcibus, ut ictus tormentorum illaeſum exciperet ac frangeret. Sed haec omnia riſu a Bucoio excepta, cum hominem belli rudem ingenio ſuo abuti, et pecuniam ac tempus inutiliter conſumere diceret. Quod et mox experientia patuit, ratibus illis, nam caſtelli nullus uſus fuit, initio recedente mari profectu aliquo canalem obſtruere viſis; ſed per aeſtum elevatae et tormentorum diſploſione quaſſatae, ad extremum ſolutae ſunt, et recedente rurſus mari ad nihilum redactae: nam pridie Nonas Junias XX naves noctu appulſae, quarum tres depreſſae; et cum eadem nocte obſeſſi eruptionem contra Bucoium tentaſſent, et molem capiendis tormentis ſtructam, et vallum primo occupaſſent, tormentis, quae in vallo ceperant, etiam contra Albertinos verſis, et duobus clavis confixis; tamen ſuperveniente a Riva ſummiſſa delectorum manu cum damno repulſi ſunt. In conflictu deſideratus Erneſti Naſſovii comitis vicarius, Hauſmani tribuni alter vicarius, et [c] Harlaeus Sancius Nicolai filius, adoleſcens ſummae ſpei; viſcera Sancii ſeptimo poſt die in oppido honorifice ſepulta, et corpus ad patrem relatum. Groveſtenius item Friſicorum tribunus, grave vulnus in crure accepit. Ex Albertinis Didacus [d] Durangus tribunus, cujus legio Joanni [e] Davalo attributa, qui paulo poſt in eruptione ſimili occubuit. Interim CC dolia pulveris nitrati allata, et XLIV naves acceptae, et V egreſſae cum V Gallorum ſignis; et paulo poſt duo auxiliaria accepta. Inde ad ſemilunulas oppido praetenſas vis facta. Interea egreſſae LX naves, quarum VI tantum depreſſae, una graviter quaſſata; ingreſſae ſunt ſine damno media luce XVII. Etiam IV cohortes admiſſae cum VI navibus, quarum III depreſſae ſunt. Julio ſequenti Adamus [f] Leeſtus, [g] Bortus [h] Genieli vicarius, [i] Bruchius [k] Kieſſii itidem vicarius, [l] Calvartius ordinum ductores occubuerunt; Leeſti et Borti viſcera Oſtendae ſepulta, et corpora hujus [m] Schonoviam, illius [n] Dordracum tranſlata. XXXV naves egreſſae, et poſtea XXVIII item ingreſſae V Eid. et aliquot poſt diebus XL, et mox XXIV, ſine magno damno; et ignibus artificioſis, qui paulo ante Junio deſinente allati fuerant, res geſta, et III cohortes Friſicorum, Zelandorum et Batavorum, incolumes acceptae. Sextilibus Kalendis, XXIX naves quae X ſigna portabant, emiſſae, et ſequentibus diebus XL, viciſſim V piſcatoria navigia, IX ſigna, novem item naves; et mox V cum ſigno, pulvere et funibus; et rates propius advectae, Targonis illius inventum, ab obſeſſis disjectae. Septembri reliquae rates disjectae; et mox XIV naves appulerunt, et XLV exierunt, ex quibus VI depreſſae, II captae, quarum una rebus pretioſis onuſta erat. Inde in novo portu purgando, et toto ſequenti laboratum. LXV naves ingreſſae cum XVIII ſignis, et X tormentis et apparatu bellico: egreſſae LXIII: et rates ter denuo admotae, et omnino diſſipatae. Graſſabatur per totum trimeſtre contagioſa lues, ut fere accidit in diuturnis obſidionibus, quae Octobri proximo multum remiſit, accedente ad mitigatam

coeli

INTERPR. [a] *les Poldres.* [b] *Bucquoy.* [c] *de Harlay de Sancy.* [d] *Durango.* [e] *de Zavallos.* [f] *de Leeſt.* [g] *Bort.* [h] *Geniel.* [i] *Bruck.* [k] *Kieſſ.* [l] *le capitaine Calwart.* [m] *Schoonhoven.* [n] *Dort.*

coeli temperiem, medicorum peritia, novi praefecti cura, e Zelandia proxima et Batavia advocatorum. Quintili et Septembri mense Ludovicus [a] Contuerus, et Joannes [b] Bellemakerus strenui ordinum ductores ex ea obierunt, honorifice et militari pompa sepulti.

XI. JOANNES Medices, qui magnum nomen bellis Hungaricis meruerat, rei tormentariae praefectus, et post Caroli Mansfeldii comitis obitum, rei summae aliquot menses praepositus, tunc in castris erat; vir ingenio praestans, et manu strenuus: et cum [c] Riva de rationibus oppidi obsidendi, in quo variabant belli duces, crebro consultabat. Jamque ad desperationem redactae res erant, cum Albertus, qui turpe ducebat, post tot conatus ac belli sumptus, post tot hominum jacturam, ab ea discedere, cum marchione Spinola agere coepit, ultro delato summo imperio; et conditione proposita, ut pecuniam qua ille abundabat, per amicos in belli impensas in tempore subministraret, quaeque postea ex Philippica, quae tardius in Hispania repraesentabatur, illi cum omni emolumento et morae damno resarciretur. Ille qui id sibi ut summopere honorificum peroptaret; tamen rem difficultatum et periculosi eventus plenam cernens, antequam conditionem acciperet, cum fidis de ea mature consultavit, et a [d] Catriccio legionis Gallo-belgicae tribuno veterano, qui rem confici posse semper ab initio censuerat, confirmatus, Jacobo [e] Franciscio et Pompeio Justiniano, quibus multum tribuebat, dat negotium, ut locorum situm et vireis et rationes propositas diligenter inspicerent, et ad se referrent: tandem sive gloriae cupiditate, sive affectu erga Philippum et Albertum propenso persuaderi sibi passus est, non temere suscipi, quod et summum sibi decus conciliaturum, et ad utilitatem eorum longe maximam, quorum auspiciis gerebatur, esset redundaturum. Itaque VIII Eid. Oct. ad Ostendam venit, et ante omnia novas, cum iis qui commeatum, et cetera ad belli usus subministrant instrumenta, rationes init; et multo minore pretio cum iis convenit; quippe praesenti pecunia adnumerata, et jam comparatis farciminibus, quae dixi, et instrumentis aliunde ad eam rem necessariis. Targoni ratem, sicuti jam fecerat, L passuum longam fabricandam committit; quam ad aggerem comitis Bucoii perduxit, et cum ea quae in fundo canalis haeserat, conjunxit, et recedente mari Justiniano dat negotium, ut eam a tergo ad aggeris altitudinem erigeret. Quod vix tandem effectum, detonantibus crebra tormentorum displosione obsessis, et artificiosis ignibus operas infestantibus; qui a Justiniano haud citra periculum restincti sunt. Idem ad Albertinam munitionem a Catriccio factum, et Hispanis imperatum ut aggerem erigerent, et ad maritimam munitionem perducerent. Inde Aurelium Spinolam ex Hispania reversum ad Albertum mittit, qui Bruxellis erat; qui eum de omni re certiorem faceret, et bene de successu sperare in posterum juberet; a quo et pro summa gratia impetravit, ut legio peculiaris sua Justiniano, qui sub Parmensi olim, et postea rebus plerisque praeclare gestis magnam et fidei et industriae bellicae laudem meruerat, attribueretur; quod et illi concessum. Nonis Novembribus naves XI egressae, et totidem ingressae, ac deinde VIII sine damno. Semel atque iterum tertio rates artificiosae, partim vi ventorum, partim tormentorum ictibus disjectae; et cum classis Zelandia veniens, diu reflante vento, eminus se ostendisset, tandem aspirantibus auris intra oppidum accepta est, cum aliquot Frisicorum signis, apparatu bellico et commeatu. Pridie Nonas Decembreis VI naves piscatoriae portum ingressae, ex quibus una depressa, et CC pulveris nitrati dolia allata. Biduo post vehementia ventorum rates disjectae, et XII signa paulo post appulerunt. Rates rursus immissae semel atque iterum. XVI Kal. Jan. violentia ventorum magna utrinque damna accepta. Postridie XLI naves ingressae ictibus quassatae, salvis vectoribus tantum una depressa. Quo eodem die

Gistellus

INTERPR. [a] *le Contuere.* [b] *Bellemaker.* [c] *de Rivas.* [d] *de Catriz colonel des Wallons.* [e] *Franceschi.*

[a] Gistellus gubernator urbis appulit. Postea et XXVII naves sine damno ingressae, quarum princeps [b] Amsterodamensis fuit, cui sorte obtigit, ut prima portum subiret. Venit et triremis nigra, quae una est ex iis quae cum Friderico Spinola conflixerat. Gubernator et eodem die [c] Nootus, ante Gistellum oppido praepositus, discessit; dein natali die rates invectae, quae nunquam vi tormentorum solvi aut disjici potuerunt, et ad [d] Erinaceam munitionem promotae, qua parte angustior canalis, quam in Gula. Postridie V cohortes Anglorum venerunt, et XXIV naves sine damno egressae, quo die interfectus fuit [e] Calfus Ultrajectensis, strenuus ordinum ductor. Post farcimina quae dixi, et artificiosas rates, candelabris et tignis arrectariis firmatas, toties erectas et disturbatas, a Targone pons versatilis fabricatus fuerat, ita volente Alberto, nec Spinola abnuente, longus CC passuum spatio, et ea latitudine, ut V homines incedentes caperet, quem noctu immissurus erat mari recedente ad canalis marginem, et ad propugnaculum proximum applicaturus tanta facilitate, ut citius res fieret, quam obsessi de ea possent cognoscere. Structus primum currus XXV palmos altus, et IV latus, cum quatuor rotis, quibus malus triremis impactus erat, funibus multifariam constrictus; tum VIII pontes e funibus contexti, singuli XXV passuum longitudine, qui parvis antennis transversis fulciebantur, funibus retis modo additis, quo minus graves essent, et unus ex iis ad temonem alligatus et suspensus, ac funibus malo intortis firmatus. Fabricata machina, prima cura fuit videre, an commode incederet; et cum vix multorum hominum ope moveri inciperet, et prae gravitate ligna pleraque et ferrei clavi impacti rumperentur, ad haec alternante pondere ita titubaret, ut ad singula momenta everti periclitaretur; experientia cognitum, machinas, quae intra domesticos parietes ex arte designantur, cum ad opus ventum est, praesertim in magnae molis fabricis raro respondere. Itaque omissis illis ingeniosis magis quam utilibus machinis, per hyemem, ne tempus incasso sumptu consumeretur, in ratibus et molibus in canali struendis immorari placuit; in quibus non citra periculum et grave damnum laboratum est, operariis grandi pretio conductis, ex quibus innumeri dietim absumebantur, aut membris truncabantur. Germani et Gallo-belgae milites lucro invitati se interdum periculo objiciebant; rarius Hispani et Itali, et ii sine pretio, quod id ad decus pertinere existimarent. Spinola, quod suum peculiare negotium agi putaret, assiduus aderat, et militi ad durandum, operariis ad laborem, hortatu, pecunia, praesentia sua in periculi partem veniens animos faciebat. Coeptus ab Hispanis agger, quod exiguo profectu in eo laboraretur, jussu Spinolae tandem intermissus, altero supra instituto, qui ad Erinaceum propugnaculum respiciebat, in quo minus a displosione et maris aestu periculi. Ad [f] Cangreeum et institutus alter ab Italis agger. Ita promotis sensim improbo et juxta periculoso et adsiduo labore operibus, et in canali molibus structis, quae tormentis imponendis, et militibus capiendis inserviebant, ad munitiones propius accessum. Inter haec dum defensores ad extrema se parant, Januario sequenti, post festas strenarum vice utrinque salutationes foeda tempestate subotta, orientalis munitio magna ex parte quassata fuit; in qua materia e Zelandia advecta toto mense et Februario sedulo laboratum fuit. Quo tempore CL naves appulsae cum milite, tormentis, et commeatu. Ad munitionem [g] occidentalem jam propiores Albertinos cum vim facturos appareret, defensores labrum valli exterius diversis locis aperiunt, et custodia ad illam partem firmant, ita ut XV signa in eo excubarent. Duae et machinae in semilunula Poldrensi, et totidem in occidentali propugnaculo directae ad disturbanda opera. Nec granata, pilae, et saxa ignita cessabant,

CIↃIↃCIII. HENRICUS IV. | CIↃIↃCIV. HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *Ghistel.* [b] *un navire d'Amsterdam.* [c] *Sr. de la Noot.* [d] *Porc-Espic.* [e] *le capitaine Calf d'Utrecht.* [f] *Cangrejo ravelin.* [g] *West-ravelin.*

CIƆIƆCIV. HENRICUS IV.

cessabant, continuo ejaculatu operarios infestantia. Jamque Gulae imminebant Albertini, semilunula ab Hispanis ad eam structa. Kalendis Martiis major quam antea tempestas ab occasu septentrionem versus orta, quae totis v diebus saeviens orientalem portam cum munitione proxima dejecit; primam labri exterioris in vallo partem demolita est; nec semilunula Hispanorum a damno immunis fuit, et [a] Bucoianus agger apertus stationarios quasi in insula clausos destituit, ut jam non inter se, sed cum coelo, ventis et hyeme obsessi et oppugnatores certare viderentur. Sarciendis ruinis reliquus mensis utrinque impenditur, detonantibus hinc inde sine intermissione tormentis. Eo mense Gistellus XII Kal. April. ictu majoris scloppeti transverberatus fuit; viscera Ostendae sepulta, et corpus Ultrajectum in patriam missum. Tribus partibus oppugnatio urgebatur; [b] Catriccius, qui unam susceperat in munitione viridi dicta occupanda, grave vulnus accepit, ex eoque periit, relicto ingenti sui desiderio. Legio ipsius Renero [c] Cabilono attributa. Itali, qui sub Ludovico Melzio militabant, ad Cangrecum locum sibi designatum proxime post Catriccium pervenerunt: serius Hispani ad suum, quod aggere firmiore opus haberent, ad maris impetum frangendum, et canalis in ea parte latius se effunderet. Gallo-belgae et Itali, quamvis apertas munitiones nacti, et intra recessus utrinque munitos, ligonis beneficio subito se texerunt, et oppugnatione locum ceperunt, cum toto interiore, quod interjacet, labro. Iis locis potitus Spinola tormenta per ea disponit, ad latera propugnaculorum disjicienda, et frontem propugnaculi contundendam. Grassabatur et in Albertinos lues, et seu strage, seu morbis imminutus erat admodum bellatorum numerus, cum Spinola novas copias ab Alberto flagitat, et novam ratem ad [d] Bredenam a Targone constructam in canalem immittit, a Justiniano, sicuti antea factum, operibus firmatam. Inde [e] Torrensi datum negotium, ut cum IƆ ad Albertinam munitionem transiret, ut [f] Gallo-belgis praesto esset. Lucio [g] Deuticio et Justiniano, ut IV cohortes, ex singulis suis legionibus duas, ad firmandos Italos mitterent. Copiae, quibus praeerat Joannes Meneses, paucos ante dies [h] Slusis evocatae, et Hispanis attributae. Interim plus C naves per Martium aestum sine damno acceptae, et quaedam egressae.

XII. Eo statu cum res Ostendae essent, Ordines de exitu veriti, exercitum omni apparatu instruunt, ut aut Albertum ab obstinata tot mensium obsidione averterent; aut si non possent, aliquo operae pretio facto damnum amissione Ostendae acceptum resarcirent. Instructo exercitu, cum dubium esset, quo tenderet Mauritius, praefecti vicini, quisque sibi metuens, ad Albertum scribebant, et auxilia summitti petebant: Hermannus Bergensis comes in proxima Geldria, Grobbendoneanus ad [i] Silvam-ducis, Antuerpiae, Hulsti, et Saxi itidem praefecti. Spinola, qui de Slusis ut Ostendae magis vicinis cogitaret, nihil non agebat, per exploratores, ut de hostium consiliis cognosceret, et ad Slusarum praefectum scripserat, ut Sangeorgianam munitionem, et Blankenbergam diligenter muniret, et per turreis et speculas passim dispositas dispiceret, si forte naves magno numero in alto apparerent. Justiniano item, qui Bredenae erat, negotium dederat, ut delectos CIƆ pedites paratos haberet, et CCCC equites, quibus Botberghus praeerat, ad primum rumorem Blankenbergam mittendos, quos cum militum robore ipse mox secuturus esset. Tentari in itinere [k] Trajectum ad Mosam placuerat, quod intercipi posse Mauritio spes facta fuerat. Verum Antonius [l] Grenetus Verpa monitis vicinorum locorum praesidiariis, ut ad primum conspectum displosione edita, se in armis esse ostenderent, conatum irritum reddidit.

INTERPR. [a] *de Bucquoy.* [b] *Catriz.* [c] *de Chalons.* [d] *Bredene.* [e] *de Torres.* [f] *Wallons.* [g] *Dentici.* [h] *l'Escluse.* [i] *Boisleduc, Anvers, Hulst, & Sas de Gand.* [k] *Maestricht.* [l] *de Grenet St. de Werpe.*

CIↃ IↃCIV.
HENRICUS IV.

redidit. Tandem Mauritius VII Kal. Maias ad [a] Vlissingae canalem cum classe IↃ omnis formae navigiorum appulit, quibus XII CIↃ peditum, bis CIↃ equites portabantur, cum tormentis et omni apparatu bellico. In classe erant Gulielmus Ludovicus, Ernestus Casimirus, Ludovicus Guntherus Nassovii fratres, Henricus Fridericus Mauritii frater equitatus summus praefectus; eo et mox appulit Mauritius ipse cum Christiano Anhaltino principe, Adolfo Nassovio gentili, et Ordinum delegatis ac status consiliariis. A Sangeorgianae munitionis specula monitus Justinianus subito cum instructis copiis, commeatu in carros imposito, Blankenbergam tendit, cognitoque in itinere Mauritianam classem in Slusensis canalis ostio haerere, ad Georgii-fanum pergit, ubi Aurelium Spinolam cum triremibus nactus ex eo et loci praefecto fit certior, Mauritium ad [b] Cassandi insulam copias exposuisse, et duo loca in ea firmata post pulsationem dedita. Conjectabat Aurelius Mauritium Ostendam petiturum; itaque cum triremibus ad Slusas contrahere se decreverat. Secundum haec ad fanum-Annae et munitionem in canalis ripa subjectam missi a Justiniano CC pedites duce [c] Trosio Gallo-belga, qui mox ad Spinolam scribit, et CIↃ alteros summitti petit, cum II tormentis. [d] Olmedus cum CIↃ delectis missus, et duo tormenta a Lucio Pallavicino jussu Spinolae eo deducta, ad exscensionem hostium prohibendam, qui ad Justinianum V Kal. Maias venerunt: pontones quinque simul strati, per quos CIↃ IↃ una vice transire poterant; et XX stratis una vice VI CIↃ exscendere item poterant. A Mauritianis VI tormenta contra [e] fani-Annae munitionem directa, quae mediam transverberabant, ita ut defensores in ea non possent consistere. Cum de loco servando Trosius desperaret, manendi in eo a Justiniano vel cum certa pernicie necessitas imposita, et missi subsidio Angelus Melgara et [f] Octavius Marius cum CC majoribus scloppetis armatis. Instructum et tormentum, quo non mediocriter infestati Mauritiani, per quinque horas quibus exscensio tentata. Desiderati C ex Albertinis, et ipse Trosius ictu tormenti occisus. Major ex Mauritianis numerus. Slusae in canali sitae sunt, qui infra ipsas in duos ramos dividitur; alter ad [g] Coxiam insulam, in quo et S. Catharinae munitio et [h] Isendika ad [i] Damam pertinet; prior CCCC ab hinc passibus ad dextram in plures ramusculos scinditur, et per CIↃ deinceps incedendo ad [k] Ardenburgum usque extenditur, et totam regionem ab ea parte inundat. Alter, qui Damam alluit, CCCC ab hinc passibus plures ramosculos ad laevam efficit, qui cum aliis ad extremum conjunguntur, regione adeo depressa, ut in Martio aestu ad impediendam inundationem populares aggerem ducere a Dama ad Ardenburgum coacti sint; in quo, semileuca a Dama, cataracta fabricata ad aquas retinendas, et in mare salva regione exonerandas: pons etiam in eo stratus haud longe a Dama, per quem hinc inde commeatur. Spinola eo venerat, ut Coxiam iret, CCC delectis locum firmare certus: nam in aliis superioribus ad S. Catharinam, et S. Philippum Augustinus Errera arcis Gandensis praefectus, et Theodorus [l] Trivultius cum CIↃ equitibus, et [m] Brancatius cum sua legione ab Alberto missi praesidia imposuerant. Verum sub id ab Alberto venit Ludovicus Velascus, cum mandatis, ut exscensionem impediret, et copias ad eam rem idoneas a Spinola acciperet. Habito colloquio non sine occulto livoris sensu inter eos altercatum, cum Velascus majorem numerum, quam qui Justiniano attributus fuerat, peteret, Spinola ab obsidione Ostendana, tam vicino cum recentibus viribus Mauritio, plures deducere tutum negaret. Cum dissiderent, Velascus inde Damam, Spinola Brugas, petit, et uterque

INTERPR. [a] *Flessingue.* [b] *Cadsant.* [c] *le Sr. de Trosy, Wallon.* [d] *de Olmedo.* [e] *redoute de Ste. Anne.* [f] *Ottavio de Mari.* [g] *Coxie.* [h] *fort d'Isendick.* [i] *Damme.* [k] *Ardenburg.* [l] *Trivultio.* [m] *Brancaccio.*

CIↃ IↃ CIV. HENRICUS IV.

uterque ad Albertum ſcribit. Monitus interim Juſtinianus, ut locum commiſſum diligenter ſervaret, et de Coxia etiam ſedulo cogitaret; et cum Matthaeo Serrano Sluſarum praefecto ageret, ut idoneo numero ab eo juvaretur. Inde ad Oſtendam revertitur. Acceptis novis ab Alberto mandatis, Velaſcus ad impediendam exſcenſionem ſe comparat, Juſtiniano ad omnia ei parere juſſo. Nec interim Graviae ſeditioſi quieſcebant, qui cum tribus tormentis praeſidio egreſſi Tilemonem, ubi Fridericus Bergenſis comes erat, corona cingunt; unde cum damno pulſi monaſterium virginum vicinum prius crudeliter expilatum incendunt; et inde uſque ſub [a] Montium in Hannonia muros excurrunt, a nullo maleficio temperantes: quo factum, ut Albertus, qui nullis cum rebellibus agendum conditionibus decorum exiſtimabat, neceſſitate adductus mutaverit, ut, Ruremunda ad receptum conceſſa, datis praeterea Oſſunae duce, [b] Fontanoio duce, et Alfonſo [c] Davalo obſidibus, cum iis tranſegerit. Mauritius prohibita in canali exſcenſione ad Iſendikam, et S. Philippi munitionem iter convertit, et Trivultium cum equitatu obviam venientem conſpicatus, ad Coxiam ſubito deflexit; quo nulli a Serrano auxiliares, ſicuti Juſtiniano receperat, miſſi fuerant. Igitur VI Non. Maias vix albeſcente die CCCC expoſiti, qui XL tantum defenſores nacti eos ſine certamine loco dejiciunt, quos IV CIↃ mox ſecuti ſunt, eoque loco ſe munivit Mauritius; et inde poſt obſtinatum certamen Catharinae et Philippi munimenta ab Albertinis deſerta occupat, et inde ad Iſendikam tranſit. Cum a tubicine a ſe miſſo deditionem facere juberentur obſeſſi, pro reſponſo diſploditur ſcloppetus, et deſignato ictu tubicen ſternitur; qua de re eum ante omnia ſibi ſatisfieri Mauritius peteret, nec ullam conditionem admitteret, poſt frivolas excuſationes, Italus quidam deditus; quo facto perſcriptae conditiones. Eae erant, ut [d] Griſo praefectus cum ſuis, ii erant numero IↃ, cum armis exirent ſine ſignis, et funibus extinctis, ac ſine pulſu tympani; tormenta et apparatum integrum in oppido relinquerent; intra IV menſeis contra Ordines non militarent, naves commodatae, de quibus reſtituendis itidem ab iis idonee cautum. Velaſcus interim ab Alberto redierat, accepta Lucemburgenſi legione, qui veritus, ne victor hoſtis [e] Sluſarum canalem ſuperare aggrederetur, aut per Ardenburgum facto itinere Damam ſui juris faceret, vallum a Juſtiniano inchoatum firmat, dato negotio [f] Egloſo tribuno, et ligonibus ac palis ſubminiſtratis, ut per ſuum militem in via qua Sluſis Damam itur, munitionem strueret, cui et Jobo nomen fecit.

XIII. MAURITIUS capta Iſendika Ardenburgum ab Egloſo ſine certamine deſertum occupat. Egloſus ad Damam receptum habuit, quo ſub id venit Velaſcus, et eodem die Trivultius cum equitatu, et legionibus [g] Aſſincurii, Brancatii, et comitis Barlemontii, et CIↃ IↃ peditibus ex Oſtendanis caſtris a Spinola miſſis, qui omnes ſimul V CIↃ pedites, bis mille equites efficiebant. Rebus in oppido ordinatis, pontem aggeri, quem dixi, impoſitum munire ſtatuit Velaſcus, dato negotio [h] Bleileveno Aſſincurianae legionis majori centurioni, ut cum IↃ CCC operi inſtaret. Quo cognito Mauritius cum exercitu poſtridie eo tendit, quo jam Velaſcus cum Oſtendanis, et ſcloppetariorum Nic. [i] Blivii ſtipatorum ductoris turma, Trivultio cum equitatu ſubſequi juſſo. Heic acriter certatum, munitione nondum ad eam altitudinem perducta, ut defendi poſſet; quippe vix quatuor palmas excedente, et equitatu nondum appulſo: et cum Velaſcus nullo non ſtrenui non ſolum ducis, ſed militis officio egregie defunctus eſſet, cum damno ad extremum inde depulſus eſt, amiſſis IↃ ex ſuis, et CCC captis, et in iis Olmedo centurione majore; qui reliqui ex clade fuerunt, huc illuc per paludes ſubjectas dilapſi ſunt. Ipſe cum reliquiis Blivianae turmae ad Damam ſe recepit, inter Damam et Sluſas ſumpto hoſpitio.

INTERPR. [a] *Mons en Hainaut.* [b] *el Conde de Fontenoy.* [c] *Davalos.* [d] *le gouverneur Griſon.* [e] *l'Eſcluſe.* [f] *le colonel Egloff de Luxembourg.* [g] *d'Hachicour.* [h] *Bleileven.* [i] *Blivi.*

hoſpitio. In canali Sluſenſi vadum erat ad [a] Cortaduram, quod impediturus [1] Velaſcus, acceptis a Spinola IↃCCC juxta ſe muniverat, miſſo Juſtiniano, qui Cortadurae vadum ſervaret; et Spinola [b] Oldenburgum municipium frequens inter [c] Brugas et Oſtendam praeſidio et operibus firmabat, ducto vallo, tanta amplitudine, ut exercitum totum caperet, in eoque Mauritium, ſi ad Oſtendam pergeret, opperiturus conſederat. Sed jam alio Mauritius anteverterat, et Sluſas omiſſa Oſtenda tendebat. Itaque cum fruſtra fuiſſet Juſtinianus, Cortadura ſuperata, Velaſcus Oldenburgum, ubi Spinola erat, continuo eum primo agmine tendit, ultimo agmine paulum ſubſiſtere juſſo ad retardandum hoſtem venientem: in quo jactatum poſtea, ubi certius de Mauritii conſiliis cognitum eſt, graviter peccatum fuiſſe, erepta per receſſum illum ſubitum pulcherrima rei bene gerendae occaſione: nam in vadi tranſitu multae difficultates occurrerunt, et per moram ſtruendi pontis, et, poſtquam ruptus eſt, reficiendi, carpi hoſtem et diſſipari copias ſolutas potuiſſe a peritis judicatum eſt. [d] Annaea munitione poſt tranſitum a Mauritio occupata, Albertus qui [e] Gandavi erat, certe id graviter tulit, preſſo ſenſu, Velaſcum revocare contentus, et Spinola ſummae rei loco ejus praepoſito. Inde ad S. Georgii munitionem vis verſa, quam cum CXXX [f] Corduanus tenebat; quae ad Mauritii primum conſpectum dedita eſt, ex eaque re poſtea Corduano periculum creatum. In ea IX tormenta capta, et XIX nitrati pulveris amphorae, Georgius [g] Brukſaulius loco impoſitus. Conſultatum deinde inter belli duces a Spinola, quid facto opus eſſet, et variabant ſententiae, cum alii Oldenburgi in veſtigio manendum cenſerent, et ex hoſtium rebus conſilium capiendum: alii Blankenburgam inſidendam ſuadebant; alii Annaeam verſus munitionem ducendum, a tergo Dama et Brugis relictis, et hoſtem ſuſpenſum fatigare operae pretium ducebant; copiis quae Bredenae erant, inde deductis. Nam cum Mauritius Oſtendae auxiliareis per mare poſſet immittere, fruſtra Bredenae copias inutileis tempus terere, praeſertim cum Bucoium aggerem longius non produci placuiſſet. Heic Spinola, qui videret Mauritium amplius prohiberi non poſſe, quo minus Sluſas obſidione cingeret, et commodam a tergo commeatus ſubvectionem haberet: in certamine ſolam ſpem eſſe, ad quod totis copiis opus eſſet, quibus adductis, debileis ad Oſtendam copias relictas periculo exponi: ſi vero Oldenburgi ſubſiſteret, verendum eſſe, ne per Blankenbergam facto itinere ipſum anteverteret Mauritius; tandem cenſuit a Bredena minime copias deducendas, Trivultium cum parte equitatus, et delecta CIↃ peditum manu Blankenbergam mittendum, qui locum muniret, et propius de hoſtium rebus cognoſceret. Sub id a Sluſarum praefecto certior factus Mauritium Sluſas obſidere decreviſſe, et jam ad Sangeorgium vallum ducere, et juxta Damam et Jobi munitionem ſe munire, rogatus co CCC delectos mittit, qui per paludes itinere facto, incolumes ad oppidum pervenerunt. Ipſe Brugas tendit, quo Albertum Gandavo veniſſe intellexerat, cujus mandatu CIↃ delectos Sluſas denuo mittit duce Pompeio Juſtiniano; cui et totidem cum IↃ equitibus, qui illum deducerent, quod haud ſegniter ille fecit. Inde Spinola ad Oſtendam redit, quam interim urgere certus, e [h] Sicambris et Silva-ducis dum copias exſpectat, et equeſtreis provinciae delectus et tumultuanteis nuper reconciliatos, qui Ruremondae erant, CIↃ item et IↃ, quos in [i] Eburonibus legerat Jacobus [k] Franciſcius, ad ultimum impetum faciendum ſe comparabat. Jamque Hiſpani [l] Erinaceum propugnaculum occupaverant, depulſis inde defenſoribus; idem et foſſa ſuperata Itali conabantur.

Gallo-belgae

INTERPR. [a] *c'eſt un mot Eſpagnol qui ſignifie retranchement.* [b] *Oldenburg.* [c] *Bruges.* [d] *fort de Ste. Anne.* [e] *Gand.* [f] *le capitaine Cordova de Bruges.* [g] *Brukſauls.* [h] *Gueldre, & Boiſleduc.* [i] *le pays de Liege.* [k] *Franceſchi.* [l] *Porc-eſpic.*

NOT. [1] Les autres Hiſt. mettent: " Don Luis de Velaſco s'eſtoit retranché prés de la petite Eſcluſe du " canal de Mourbeque & Lapſeure. *Put.*

Gallo-belgae vero ignem et in cuneum injiciunt, et aperto propugnaculo oppugnationem tentant. Nec segniter rem gerebant obsessi, qui interim munitionem intus structam ad defensionem evexerant, pomoerio antiquo deserto, ex qua dispositis tormentis Albertinos graviter infestabant, ita ut illa deducere subito sint coacti, quae tamen mox eodem in loco reposita sunt. Haec toto Junio acta, quo mense Daniel [a] Hartanius Marquetus ad oppidum venit, ut summae rerum praeesset; ante eum [b] Huctenbroekus, et mox [c] Gistellus mense Martio interfecti; et post eos Joannes [d] Lohonus, qui paulo post in obsidione occubuit: dein delectus a belli ductoribus Jacobus [e] Berendrechtus, et post eum [f] Utenhovius tribunus, qui pariter ictibus perierunt: et crebra illa praefectorum mutatione effectum, ut consilia cum iis mutarent, et quod ab aliis prudenter institutum fuerat, ab aliis minus constanter teneretur. Quae vero ad minuendum commeatus pretium et securitatem publicam recte decreta fuerant, partim negligerentur, partim novitatis studio in pejorem usum verterentur. Interim Slusani novo milite a Justiniano per paludes deducto cum pulvere nitrato firmati, ita ut non jam a numero hostium, sed a penuria domestica sibi metuere inciperent. Monitus a praefecto Albertus ad [g] Ternaverdam locum condicit, quo farinam et pulverem nitratum intra biduum decrescente mari mitteret. Id negotii datum Justiniano, qui cum bis mille peditibus et CIↃ IↃ equitibus loco condicto venit, quo ab oppido obsesso bis mille pedites, et classiarii eodem tempore jussi erant venire. Re cognita Mauritius se medium interposuit: et Gulielmo Verdugo, quem praemiserat cum Antonio [h] Rella Justinianus, fuso et cum L ex suis capto, copias accelerare jubet, quae per noctem incedentes ab indicibus viarum deceptae, Justinianum non nisi ad pontem, ad quem ante Velascus cladem acceperat, jam ab ipso occupatum nancisci potuerunt, cum ille jam majorem partem in ulteriorem ripam transmisisset: acriter utrinque certatum, Angelo Melgara, Francisco Roderico, et Pantaleonte Spinola legionis Justinianeae duce, rem strenue gerentibus; et scloppetariis, quos [i] Lucius Pallavicinus centurio major ducebat, post carrecta et lignorum strues in Batavos ejaculantibus et tormentis Dama detonantibus: commeatus in aquam mersus a Justiniano: victores Batavi a Pallavicino infestari non transmiserunt, auxiliareis ingressu Slusarum, et commeatum exclusisse contenti. Id extremo Maio actum. Justinianus ad Damam receptum habuit, qui inde Brugas ad Albertum tendit; ut casum excusaret, et mandata ab eo acciperet. Initio placebat, ut pons infra Damam muniretur; sed auctore Justiniano, et Bucoio comite, et Gastone Spinola adprobantibus, Ternaverdam insideri placuit, per quam ad auxilia intromittenda via aperiebatur. Sed recensitis per Baltazarem Lopezium copiis, cum numerum earum valde imminutum comperiretur, et ad expeditionem illam VI CIↃ opus esset, Spinola ad Albertum venit, et ut copiae brevi venturae exspectarentur, ei auctor fuit; quippe plus periculi in Ostenda non capta, quam in Slusarum amissione duceret; et ad propriam laudem pertinere existimaret, ut Ostenda virtute sua capta, Slusae aliena culpa amissae crederentur. Ad Gallo-belgarum ratem et aggerem ex farciminibus super ea impositum, ex quo jam objecto propugnaculo imminebant, incendium a defensoribus accensum, quod materia arida ita exarsit, ut opus totum paene consumpserit; Spinola ipso ad restinguendum succurrente, et inter media pericula versante. Idem et ad Italorum vallum accidit, sed diligentia Justiniani damnum non citra discrimen sartum fuit, ipso in pede majoris scloppeti ictu sauciato. Jamque instaurato aggere Gallo-belgarum et Italorum, Hispani superata fossa ad propugnaculum interius propinquabant, et cunei subtus agebantur,

INTERPR. [a] *de Hartain Sr. de Marquette.* [b] *Huchtenbroeck.* [c] *Ghistel.* [d] *le Lohn.* [e] *Berendrecht.* [f] *Utenhove.* [g] *Terwelde.* [h] *Rella.* [i] *il marchese Lucio Pallavicini.*

agebantur, primi Itali proprio cuneo accenso impetum fecerunt, et in propugnaculo dejectis defensoribus se muniverunt. Idem mox ab Hispanis factum. Diviserant intus propugnacula obsessi, et ad latera recessus muniverant, quibus recti Albertinos remorabantur et graviter infestabant; insuper et ipsi cuneos contrarios agebant: magnum damnum inde plerumque Albertini accipiebant, sed diverso exitu, cum alii quantum loci cuneos agendo occupabant, tantundem alii amitterent. Captis tandem propugnaculis, et muro interjecto, intus structa munitio patuit; in quam Spinolae jussu L tormenta directa a Thoma [a] Wingarte rei tormentariae vicario. Eo statu cum res Ostendae essent, Mauritius post disturbatos eos, qui commeatum allaturi erant, Slusas arctius obsidere coepit. Oppidum est ad mare in Flandria Flandrina, sic enim ad differentiam Flandriae Gallicanae cognominatur, situm, tribus infra [b] Brugas leucis, et V a [c] Mildeburgo celeberrima in Zelandia urbe, olim opulentum; sed ob viciniam Brugarum, quibus et post diutina bella tandem subjectum fuit, non parum temporis lapsu a pristina opulentia excidit: portus in ea capax IƆ navium; oppidum arte et positu firmum, undique mari, et paludibus, et agro per cataractas aquam accipiente inaccessum. Initio Ordinum Belgii partes amplexum fuerat, et anno CIƆ IƆ LXXXVII, cum Parmensis cum triginta muralibus machinis et VIII colubrinis urbem verberasset, edita CCL passuum ruina, obsessi pro libertate pugnantes, ad septimam usque oppugnationem strenue se defenderant: tandem post trium mensium obsidionem honorificis admodum conditionibus cum Parmensi transegere, ab eoque tempore Hispani illud tenuerunt. Portu occupato, et castris magno ambitu munitis et pontibus stratis, ut hinc inde tuto commearetur, hospitium ad septentrionem sibi sumpserat Mauritius, ducta fossa ad auxiliareis ingressu prohibendos. Gulielmus comes juxta stationem habebat, remotior Ernestus comes ad occasum se firmaverat, et pontem [d] Krekae imposuerat, ut inde Ardenburgum commeare posset. In agro aquis subjecto XIV naves excubabant, cum aliquot navigiis vectoriis, quibus praeerat [e] Nootus. Principium a religione factum, et XII Kal. Junii jejunium in Mauritianis castris imperatum, et preces publicae factae; capitis poena dicta, si quis quidquam edulii eo die venderet. Commeatu primum intercluso, res ad arctam obsidionem parabantur, et ad oppugnationem pons structus fuerat, ingentis artificii, per quem tectus miles subiret: qui tamen nullo usui fuit, postquam ex captivis sive transfugis Mauritius cognovit, oppidum milite abundare, sed in eo commeatum deficere; et, nisi intra mensem subveniretur, fore, ut penuria ad deditionem compelleretur. Itaque satis habuit castra firmare, quae magno ambitu a Sangeorgiana munitione ad canalem, quo Damam itur, ubi hospitium habebat, et inde ad [f] Ternaverdam ducta fossa usque produxerat, ubi Nootus excubabat, Ardenburgum etiam amplexus. [g] Coxiam item muniverat, lunulis inde usque sub Slusarum fossam structis, ac postremo [h] Ostburgum [i] Cassandi insulae praetensum pariter muniverat; ita omni ex parte cincta urbe, ut ad eam commeatum inferendum citra periculosum certamen perveniri non posset. Albertus qui aegre ferret, dum Ostendae tamdiu obstinate haeret, Slusas amitti; et videret, nisi intra mensem subveniretur obsessis, deditionem necessario secuturam; Spinolam adigit, precibus imperia miscens, ut omni ratione posthabita in id incumberet, et quod exigua manu fieri non potuerat, totis viribus perficere eniteretur. Cum se aliquandiu excusasset Spinola, postremo onus suscepit, ne propriae laudi, quae in Ostenda capta vertebatur, urbis tam opportunae periculum, et qua capta Ostendae amissio ac jactura Batavis abunde resarciretur, posthabuisse videretur. Sic autem rem instruit, relictis ad obsidionem,

CIƆIƆCIV.
HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *Wingarte.* [b] *Bruges.* [c] *Middelbourg.* [d] *le Creeke.* [e] *Vander Noot.* [f] *Terwelde.* [g] *Coxie.* [h] *Ostburg.* [i] *Cadsant.*

obsidionem, qui propugnacula intra oppidum capta et murum interjectum tuerentur; et ut in re, de qua desperabat, testes et vades navatae in ea diligentiae haberet, Bucoii comitem, Rivam, Texedam, et Ferdinandum Gitonem tribunos secum duxit, inspectores et consiliarios futuros. Ad Brugas lustratis copiis numerati VI CIↃ pedites, et bis CIↃ IↃ equites: in eo numero comprehensis iis, qui nuper in castra venerant. Inde eadem, qua venerat Justinianus, via, incedit Ternaverdam versus, capto in itinere [1] Mildeburgo, quo improvisus accessit. Primum agmen ducebat Alvarus Suares, Hispanae legionis tribunus, qui ubi in conspectum Ternaverdae venit, substitit, ultimum agmen, in quo erat Spinola, opperiens. Locum ad defensionem firmatum, praesidio et tormentis muniverat Mauritius. Heic continuo vallum aperiri jubet Spinola, idque negotii dat Ferdinando Gitoni, eique bis mille delectos attribuit. Id sibi non imperatum indignatus Suares, murmurare, rem tribuno minus dignam centurioni committi debuisse, quo usque opera ad idoneam altitudinem perducta esset. Cum non audiretur, non petita venia, Brugas ad Albertum tendit, et legionem a se abdicat; qua re non leviter offensus Albertus legionem Gitoni attribuit, et ipsum Suarem Antuerpiana arce captum inclusit. Spinola, qui Ternaverdam primo impetu capi posse desperaret, et interea obsessos, dum nuper reconciliatum militem Ruremunda venientem exspectat, penuriam diutius non laturos, ad S. Philippi munitionem deflexit, Cassandi insulam per vadum ingressurus, et inde urbem commeatu firmaturus. Dein ex transfugis cognito, ad S. Annae munitionem vallum minus altum, et raras stationes esse, Trivultius cum equitatu missus, qui ab ea parte in qua Gulielmus comes stationem habebat, vim faceret, qui tamen frustra fuit. Sub id Ruremunda reconciliati advenere, quorum ope Spinola Cassandi insulam ingredi statuit. Igitur XVII Kal. Sept. noctu promotis copiis cum ad vadum serius venisset, jam aestu crescente et albescente die, tamen celeritate morae periculum discutiendum ratus, militem militari allocutione firmat, et primus vadum intrat; quo superato S. Catharinae munitionem impetu capit; et inde Ostoburgum intrat, et primum vallum objectum occupat; sed in altero plus negotii fuit, superveniente Mauritio cum Gulielmo gentili, et Gallicis et Frisicis copiis. Heic acriter obstinatis utrinque animis certatum, Spinola ipso militi animos exemplo proprio faciente: sed cum ad frontem tantum accessus oppugnanti pateret, et a tergo obsessi recenti milite juvarentur, ad extremum oppugnatio intermissa; et ne nihil ageretur, ad S. Philippi munitionem versa vis; qua capta, neque alio operae pretio facto Spinola copias deduxit. Perierunt in ea expeditione circiter CCCC, et in iis [a] Rantiaci marchio, et Inicus Borgia ictu grandioris scloppeti sauciatus fuit. Rem strenue gesserunt Dorthus tribunus, qui Gulielmum periclitantem tutatus est, et [b] Termensis cum L e Gallica nobilitate; Julius item [c] Eltzinga Frisicae legionis tribunus. Obsessi cum viderent Spinolae conatum frustra fuisse, extrema penuria pressi, cum panis tantum sex unciae, et valde corrupti, militi distribuerentur; et classiarii, non jam pane sed herba victitarent, deditionem fecere honorificis admodum conditionibus, Ut ecclesiastici eo quo solent amictu cum omni supellectile libere abire possent; praefectus urbis cum omnibus officialibus belli pacisque, duces item triremium, qui volent Damam incolumes deducentur, cum impedimentis, armis, signis, pilis in ore, funibus accensis, ac tympanis sonantibus; in eamque rem commodentur navigia, de quibus restituendis idonee caveatur. Praefectus necnon Aurelius Spinola tormenta, apparatum bellicum, triremes, navigia, liburnicas integras, sine fraude tradere teneantur; remo mancipati libertati restituti, qui volent, duces sequantur. Captivi hinc inde dimittantur; inter eos [d] Saius cum navicularis

INTERPR. [a] *Renty.* [b] *le baron de Thermes.* [c] *d'Eytsinga.* [d] *le capitaine Say.*
NOT. [1] *potius* Ardenburgo.

navicularii qui ad [a] Silvam-ducis, Joannes [b] [1] Raedus qui [c] Vilvordae, item Bredani navicularii qui [d] Gandavi, detineotur, exoluto mensis stipendio; quod ni fiat, Aurelius se coram Mauritio sistere teneatur. Aeris a praefecto et milite in oppido contracti ratione nemo sistatur, modo de illo [e] Brugis luendo caveatur. Officiales libere libros rationum et chartas peculiareis, modo nihil rerum ad jura et vectigalia oppidi pertinentium in iis sit, asportare possint; arx praeterea sine mora tradatur. Id actum XIV Kal. Sept. Postridie praesidium deductum, in quo ad ter mille bellatores numerati, classiarii captivi CIↃCC fame attenuati, et qui inter incedendum semineces cadebant; quippe qui tantum ocrearum, calceorum coriis, chartis pergamenis bullitis, et quibusdam herbis totum mensem victitarant. Cum infantes plerique deficerent, plerique non reperirentur, creditum est, esu mortuorum vivos vitam miseram aliquandiu tolerasse. Milites Damam deducti Spinolae horrorem prae macie fecerunt; multi in via defecerunt, plures postquam Damam appulere. Reperta omnis generis in oppido LXX tormenta seu machinae bellicae, aereae et ferreae; captae X triremes fere depressae, cum omni apparatu. [f] Henricus Fridericus Mauritii frater, Flandriae praeses ordinatus, et [g] Nootus ei vicaria potestate suffectus, qui [h] Slusis moram faceret. Sub id et Mauritius aegrotare coepit, vigiliis et labore fractus; et Slusis Ludovicus Guntherus Nassovius, Gulielmi et Ernesti frater, ex morbo decessit, adolescens multae spei, eoque majore sui relicto desiderio. Spinola cum discederet, S. Catharinae et S. Philippi munitiones incendio consumpserat, quas Mauritius denuo ex Ordinum consilio instauravit, VII praeterea aliis structis ad [i]Coxiam, Ostburgum, et Ternaverdam, et ante Slusas semilunula tribus propugnaculis firmata, canalis insuper novus excavatus, ad purgandam regionem, qui in mare exoneraretur. Ad Isendikam etiam V magna propugnacula erecta, et tumulus, Poldrem vulgo vocant, late parens excitatus fossa ampla egregie munitus.

XIV. ALBERTUS qui Brugas venerat, ut obsessis animos praesentia sua faceret, et auxilio venienti Spinolae gratiam propior aspiraret, casum aegerrime tulit, amissis Slusis majorem se jacturam, quam in Ostenda lucrum fecisse existimans, si capi eam contingeret: quod capiendae mox Ostendae non parvum adjumentum attulit, restincto Ordinum antea accenso ardore, cum Ostenda nullo operae pretio facto periclitabatur, qui plus Slusis captis se lucrifecisse, quam in Ostenda amittere posse judicabant; nam eo rem vallo toties retro intus ducto, et portu penitus obstructo deductam, ut de cumulis arenarum potius quam de urbe servanda certetur. Contra Albertus et Spinola, qui in obsidione tamdiu mansisse, et inde re infecta discedere non solum damnosum, sed ad famam probrosum ducebant, eo majore loci capiendi desiderio flagrabant. Dum abesset Spinola, Gallo-belgae semilunulam ante se positam expugnaverant; idem et Itali fecerant, quae culpa centurionis, qui praeerat, ab obsessis recepta est: quo casu [k] Melzius indignatus cum centurio se excusaret, ei cum CCX suis necessitatem imposuit, loci rursus occupandi, quod ille frustra tentavit, gravi vulnere in conatu accepto. Nocte insequenti, quae in Eidus Quintileis incidebat, jussu Marqueti eruptionem fecere obsessi, usque ad tormenta progressi; inde ab Italis repulsi, qui cuneo acto amissam semilunulam recuperarunt. In qua dum munienda laborant, Melzius grave vulnus majoris scloppeti ictu in crure accepit, cujus in locum de sufficiendo aut Laelio Brancacio, aut Lucio [l]Denticio, dum Spinola deliberat, P. Justinianus ex vulnere convaluit, et Italorum praefecturam usque ad deditionem exercuit. Secundum haec Spinola ad obsidionem rediit, de cujus

INTERPR. [a] *Boisleduc.* [b] *Raed.* [c] *Vilvorde.* [d] *Gand.* [e] *Bruges.* [f] *le comte Henry Frederic de Nassau.* [g] *Vander Noot.* [h] *l'Escluse.* [i] *Coxie, Oostburg, & Terwelde.* [k] *il cavalier Melzi.* [l] *Dentici.*

NOT. [1] Meteren *p.* 543. dit que Raed etoit prisonnier au chateau de Woude *Put.*

cujus successu plerique veterani desperabant, qui Mauritium cum victore exercitu venturum arbittabantur, et ad Slusas captas hoc decus additurum, ut sociae urbis tam diuturnam obsidionem solveret. Sed sive ob eas, quas memoravi causas, sive ob morbum nihil conatus est. Interea Spinola, qui idem de Mauritii consiliis animo sibi fingeret, et domi omnia suspecta haberet, tumultuante milite, qui nuper reconciliatus fuerat, et Ruremundam, unde venerat, repetiturum se interminante; ad haec sparsa fama haud dubia, etiam equitatum tumultuare, non mediocriter animi discruciabatur, ut praesenti pecunia seditionem praesentem sedaret, et meliore de successu spe suos impleret. Itaque in opere adsiduus, et hilari vultu, cum ceteri tristes essent, cunctis occurrens, et de suo adnumerata militi pecunia, et de ea, quae non repraesentabatur, cautione idonee interposita obsidionem instat; si Mauritius veniret, obsidione minime soluta, sed idoneo numero ad eam relicto, ei cum toto exercitu occurrere et confligere certus; interim Damam misso Bucoii comite, et Trivultio Blankenbergam cum parte equitatus, qui loca commissa munirent, et illac venientis primos impetus frangerent: itaque nunc Damae, nunc Ostcudae, nunc Blankenbergae continuo excurrens conspiciebatur, ut tres homines in uno corpore habitare crederentur. Toto Sextili ad [a] Santhilium propugnaculum cunei acti, contrariis intus actis, et ducto intus vallo, ad vetus oppidum Gulam versus, cui novae [b] Trojae nomen obsessi fecere. Novo vallo struendo, etiam cadavera cum terra solida aggesta ex Anglorum architectorum consilio, ut qui vivi virtute sua oppidum tutati essent, etiam mortui superstitum virtutem adjuvarent. Sed terra recenter aggesta et fere arenosa adversus tormentorum ictus firmitatem non servabat, sed fluebat, et in pulverem dissiliebat. Itaque cum obsessi plus in virtute sua, quam in vallo praesidii sibi relictum viderent, crebris eruptionibus certabant. Inter haec Santhilium tandem cuneis eversum, et a Germanis, quos [c] Billiae comes et [d] Eglofus a Lucemburgo ducebant, occupatum fuit. Antunes et Meneses, qui Hispanis praeerant, jam semilunulam oppositam perruperant, et parum negotii superat in reliqua expugnanda. Justinianus cum Italis, [e] Torrensis, Toricurius, et Cabilonus cum Gallo-belgis eadem moliebantur. Accidit autem sub id, ut intumescente plus solito maris aestu XI Kal. Sept. vento ab occasu inter boream flante, ingens damnum utrinque sit acceptum: sed obsessi quo ad majores angustias redacti, eo magis infestati sunt; vetere oppido, quod solum restabat adversus mare et hostileis impetus munimentum, ab inundatione et cuneis periclitante. Utrumque veritus Marquetus ex consilio belli ducum et Ordinum permissu, antequam violenta maris impressione iniquioribus conditionibus pacisci cogeretur, de deditione agere decrevit, et tormentis in naveis impositis, et iis, qui actioni intercessuri putabantur, pastoribus, architectis, transfugis, et tormentariis dimissis, ad Spinolam acceptis obsidibus [f] Achthovium et Gueldrium fidos duces mittit, et XII Kal. Oct. cum eo transegit, iisdem fere, quibus Slusae deditae, conditionibus. Cum biduum post in nova Troja mansissent, discessus die Spinola, qui jam oppidum ingressus fuerat, [g] Marquetum cum ceteris belli ducibus lauto convivio excepit; qui acceptis IV tormentis sine pulvere nitrato, sic enim convenerat, per terram iter fecit, commodatis carris ad impedimenta portanda. Ter mille adhuc erant egregie instructi, et fere sani. Primam aciem ducebant Galli, mediam Batavi et Angli, ultimum agmen claudebant Scoti, qui per tumulos arenosos incedentes in castra Mauritii venerunt, magna gratulatione accepti, actis pro re bene gesta comiter gratiis. In numero, caede, cuneis qui LXX a curiosis numerantur, aut morbis, absumptorum, non tam variant, quam inter se dissident partes. Hispani ex suis toto XXXIX mensium tempore

INTERPR. [a] *Sandthil.* [b] *la nouvelle Troye.* [c] *il conte Biglia.* [d] *Egloff de Luxembourg.* [e] *de Torres, de Toricourt, & de Chalons.* [f] *les capitaines Achtove, & Gueldre.* [g] *le Sr. de Marquette.*

CIↃ IↃCIV.

HENRICUS IV.

tempore L CIↃ absumpta memorant: majorem numerum edunt Batavi; quippe Junio proximo repertum [a] breviculum ab Italo scriptum, qui ex cujusdam Germani relatione numerum ad LXXVI millia IↃCCCCLX extendebat: magnus et numerus in oppido morbis et caedibus absumptus; sed major extra oppidum, quippe cum sauciati, qui poterant, et aegroti mox oppido exportarentur. Cum Albertini C XL mille capita morbo aut ictibus periisse scribunt, majorem ex suis partem periisse fateantur necesse est; quippe cum et ipsi morbis summe afflictarentur, et majoribus incommoditatibus sub dio per tot hyemes infestati fuerint, et majore numero essent oppugnatores quam obsessi. Hujus obsidionis tot certaminibus, tot nuperae inventionis munitionibus et machinis insignis occasione, subit lectorem militaris scientiae studiosum monere, ut non a me, licet non omnino ignaro, neque in ea neque in superioribus harum rerum exactam descriptionem exspectet; quippe cum universam historiam scribam, et singula in ea persequi legem suscepti operis excedat; deinde et Latine cum scribo, vocabulis in re nova, et coelo Latino fere incognita exprimenda plerumque deficiat: quae omnia melius ab iis, qui res suas singillatim vernacula lingua scripsere, et figuris etiam diligenter appositis, rem sub oculos posuerunt, petere poterunt.

XV. ALBERTUS et Infans, qui Gandavi erant, urbis captae rudera et ruinas in rem praesentem venientes lustrare voluerunt, a Spinola militari magnificentia excepti; et Infans ad spectaculum lachrimas non tenuisse dicitur, animo reputans, quanto cruore triennalis haec obsidio constitisset. Copiosus in eo repertus commeatus, et diversarum rerum ad sustinendam obsidionem necessariarum; ut fascium, doliorum vimineorum, tabulatuum, ignium artificialium, ingens numerus, qui ad duo paria oppida defendenda abunde sufficeret. Actae pro tempore tribunis et belli ducibus comiter gratiae, et donativum distributum; Eustachius [b] Oignius Grisonius loco instaurando praepositus, legione, quam obtinebat, in Maximilianum [c] Bossuvii comitem transcripta; [d] Bucoii comes Flandriae praeses dictus, qui Damae et Blankenbergae muniendis diligenter attenderet. [e] Billiae, [f] Eglofi et Vislieri legiones Germanicae, quae egregiam operam navaverant, suppletae. Ferdinandi Gironis legio, cum se ea abdicasset, Alfonso Lunae praefecto [g] Lirae attributa. Spinola III legiones, quibus seorsim ab aliis stipendia procedebant, inter Albertinas recensuit. Inde exercitus ingruentibus pluviis utrinque dimissi. Spinola ab Alberto vix tandem impetrata venia in Hispaniam exeunte anno discessit, ubi generalis per Belgium praefecti dignitate ornatus est, insuper et summa castrorum praefectura, quae Augustino Mexiae destinabatur; praeterea et velleris aurei insigni donatus est, quod ab Alberto accepturus esset, cum praerogativa, ut inter Grandeis in aula Philippica censeretur. Suasit et Philippo, ut bellum, quo premebatur, in hosticum transferret, in Frisia et [h] Sicambris deinceps rem gereret, et de stipendio in tempore repraesentando decerneret; nam ejus defectu seditiones valde damnosas in exercitu plerumque excitari, sicut nuper acciderit, et iis fieri, ut occasiones pulcherrimae, dum in promptu sunt, omittantur, et hostes ex iis audaciores redditi majora quoque audeant. Impetratum et ab eo, ut III legiones in Italia scriberentur, II in regno Neapolitano, tertia in [i] Insubribus, ad bellum in Belgio gerendum, ad quod se parare jussus est. Venere sub id in Belgium Alberto militaturi Andreas Matthaeus Aquaviva [k] Arragonius Casertae princeps, et Franciscus [l] Columna princeps Palestrinae, et Ludovicus [m] Monesterius Comburserius Terralius Allobrox, vir strenuus et impiger, qui injussu regis eo profectus est.

XVI. ORDINES

INTERPR. [a] *un Memoire.* [b] *d'Oigniet Sr. de Grison.* [c] *Bossu.* [d] *Bucquoy.* [e] *il conte Biglia.* [f] *Egloff, & Witzlier.* [g] *Liere.* [h] *Gueldre.* [i] *le Milanois.* [k] *d'Arragona prince de Casserta.* [l] *Colonna.* [m] *de Monestier de Comboursy Sr. du Terrail Daufinois.*

XVI. ORDINES captis Slusis acceptum Ostenda amissa damnum cum foenore pensatum putabant. Itaque cusus aureus nummus cum inscriptione, JEHOVA. PLUS. DEDERAT. QUAM. PERDIDIMUS. Nec ipsi interim cessabant CCC aureorum CIↃ in equitatum castrensem; totidem ad instaurandas munitiones, et par summa ad solvendas usuras, ad quas aerarii quaestor obligatus erat, destinata. Ad Slusas novem propugnaculis firmandas, et [a]Ardenbergum item muniendum CCC aureorum millia, totidem ad publica horrea instruenda; praeterea ad exsolvendum, quod Anglis debetur, aes alienum, quaterni stuferi singulis cauponariae cervisiae cadis impositi; decretumque ut vectigalia, quae licentiae vulgo dicuntur, deinceps solvantur. Ad rem navalem, qua Batavorum vires constant, juvandam CCCC aureorum CIↃ ab universis provinciis conferantur. Ut [b]Drentanus ager VIII aureorum CIↃ, [c]Lingense territorium III CIↃ, et terecentenos in singulos menseis communi inferant aerario. Ut salarium vectigal continuetur: [1] ut eadem in omnibus provinciis quae in Hollandia et Zelandia usurpatur, aerarii administrandi et tributorum cogendorum, ratio servetur. Tum Kalendis Octobribus ad singulas provincias tributorum in annum sequentem rationes missae, quae 598361 in singulos menseis conficiebant; in iis comprehensae Geldria cum Zutfaniensi comitatu, Hollandia, Zelandia, [d]Ultrajectina ditio, Frisia, Transiselana, Groeninga, et vicinus ager, Drenta; Lingense territorium, [e]Wedda. Et haec praeter extraordinaria in sumptus extraordinarios tributa: nam C signis copiae Ordinum auctae quamdiu obsidio Ostendana duravit, et amplius XXXVI equitum alis stipendia extra ordinem procedebant; dato insuper negotio [f]Ansbachio marchioni, ut mille equites Germanos scriberet. Gallicae item novae lectae, quibus et sua procedebant stipendia.

XVII. INTER hos tantos talesque belli apparatus, jacta pacis et induciarum fundamenta; sparsis hinc inde per Belgium libellis, quibus belli pacisque rationes, prout varie affecti erant animi, varie quoque explicabantur, quae nos in annum sequentem reservamus. Verum nulla re magis se prodit imperii Ordinum Bataviae nostris diebus Deo ita volente constituti magnitudo et felicitas, quam navigationum in Indias Orientaleis susceptarum constantia et successu, ad quas, ut aerario parceretur, societates institutae; cautumque tandem ut sub unam societatem omnes coirent: quod alioqui experimento constitisset, aromatum pretia ab insulanis ob emptorum frequentiam augeri; et cum alii alio praevertere, et lucrum ad se aliorum damno derivare satagerent, ubi concordia maxime est opus, aemulationum et dissidii semina spargi.

XVIII. ITAQUE cum Jacobus Cornelius [g]Nekius, et rursus ante eum Georgius [h]Spelbergius cum tribus medioeri magnitudine navibus, ante treis et quatuor annos ad Indias negotiandi causa profecti essent, et jussu Ordinum VI naves egregie instructae, et XVIII mensium annona imposita solvissent, Paulo [i]Cardano et Joanne Hadrianio Cantio navarchis, nova ac generalis societas coiit anno CIↃIↃCII, pecunia collata, cujus sors sexagies centena CIↃ aureorum excedebat. XII naves in id instructae, quarum nomina, [k]Confoederata IↃCC doliorum capax, Amsterodamum totidem, Geldria IↃ, [l]Delphi CCC, [m]Aula Hollandica CC, [n]Columbula LX, [o]Dordracum IↃCCCC, Zelandia IↃ, Horna IↃCC, Medenblicum CCL, Westfrisia IↃCC, Enchusa CCC, Gouda C. Igitur ex his, duodecim exeunte anno solverant: una Junio mense alias antevertit. Cum circa veris initium, [p]Vigil nomine, ex India reversa, quinque aliarum

INTERPR. [a] *Ardenbourg en Flandre.* [b] *pays de Drenthe.* [c] *de Linghen.* [d] *Utrecht, Frise, Over Yssel, & Groeningen.* [e] *Wedde.* [f] *de Anspach.* [g] *Neck.* [h] *Spilberg.* [i] *de Caerden, & Adrianssen Cant.* [k] *l'amiral nommé les Provinces Unies.* [l] *Delft.* [m] *la cour d'Hollande.* [n] *le Pigeon.* [o] *Dort.* [p] *un brigantin nommé la Garde.*

NOT. [1] Hoc ab Hollandis et Zelandis, et a consilio status sive senatu semper ut salutare propositum, sed obnitentibus aliis nationibus obtineri nunquam potuit. *Put.*

aliarum felicem adventum nunciasset, quae paulo post preciosis mercibus onustae in Zelandiam appulerunt. Hi narrabant [a] Wolfardum Hermanni filium, a Chinensibus quibusdam in [b] Sudensi freto de Lusitana classe, quae VIII quinqueremium majorum, et XXII navigiorum omnis generis erat, Andrea Hurtado Mendoza duce, [c] Bentamum non ita pridem appulsa, certiorem factum post novem dierum oppugnationem captis duabus quinqueremibus, et tormentorum ictibus ita laceratis, ut eas ipsi Lusitani cremare coacti sint, Bentamo tandem Lusitanos ejecisse; id vero consilii iis fuisse, nisi quamprimum prohibiti fuissent, urbem occupare, in eaque, arce exstructa, omne eum Batavis commercium interdicere. Mendozam vero spe sua frustratum Amboinam unam e Moluccis e vestigio petiisse, et exscensione facta insulam vastasse, succisis caryophyllorum arboribus; et incolas, quod eum Batavis negotiarentur, male mulctasse. Wolfardum autem ob pulsos Bentamo Lusitanos magna laetitia exceptum, e V navibus suis, II Bandam, III Ternatem misisse, ipsum ad suos Bandam profectum magna vi macidis et nucum myristicarum navibus imposita anno sequenti ad reditum se comparasse. Ante eos Hadrianius [d] Venius re bene gesta [e] Bandae, Ternatae Franciscus [f] Verdussius, domum reverterant. Quo tempore et Jacobus [g] Hemskerkius cum III navibus, et Lusitana ingenti nave CIↃCCCC doliorum capaci, quam varii generis mercibus onustam, serico facto atque infecto, musco, plumbo, pipere, unionibus, pannis gossipinis, cum ad manus venisset, vi expugnaverat, et captam ad commodiorem vectationem depressiorem fecerat, in Bataviam incolumis appulit. Sed praecipua fuit laetitia ob felicem reditum post triennalem navigationem, Georgii Spelbergii et Jacobi Cornelii Nekii, de quibus nunc ordine dicemus. Georgius e portu [h] Campoverensi in Walacria III Non. Maii anno CIↃIↃCI solvit, et Palmam e [i] Fortunatis unam praetervectus, ad Viride promontorium IV Eid. Jun. appulit. Ibi juxta [k] Refriscum portum a barbaris indigenis spoliatur; sed humanitate Gallorum in eo forte repertorum damnum acceptum sarcivit. Lusitani factum excusarunt, et amice cum iis transactum. Inde [l] Annabonam insulam, cum cursum institutum tenere non potuisset, itum. Unde rejectus, ad [m] Santhomensem deflexit, a qua hostiliter rursus repulsus [n] Coriscum petit, et [o] Consalvi Lupi promontorium, quo paulo ante Amsterodamensis oneraria e nova Guinea, praeter alia CCC auri libras portans, appulerat. Heic deliberatione habita decretum, ut quamprimum ventus secundus afflaret, ad Monopotapae, hinc ad promontorium S. Mariae, ac denique ad [p] Vaccarum insulam cursus dirigeretur: atque inde confectis negotiis [q] Majotta insula peteretur. Igitur iter ingressi ad Bonae Spei promontorium tendentes ad insulam desertam, haud hinc procul ancoras jaciunt, cui S. Elisabethae nomen fecere. Sinus is sub XXXV gradu et V scrupulis situs XV circiter milliaribus a promontorio distat. Rugitus ferarum tota nocte exauditi. Ad [r] Corneliam deinde insulam deflexit classis, et aegrotos sub tentoriis in terram exposuit; cum insulani commeatum polliciti non comparerent, ad alteram reditum, ubi cuniculi in viaticum conquisiti. Soffalae huic praetenditur litus, regio in Africa interamnis, quae [s] Manice et Quama alluitur, humilis et depressa, arbutis raris consita, et fragrantissimum odorem eminus exhalans. Indigenae bene compacto et robusto sunt corpore, nigro colore, Mahumetanae superstitioni addicti. Arma illis arcus et sagittae. Merces suas, aurum videlicet et ebur, vestibus lineis et sericis permutant. Lusitanis parent. Linscotanus Quamam scribit e [t] Zagire lacu, e quo Nilus scaturire creditur, originem trahere. Heic et Monopotapa sita, unde

INTERPR. [a] *Wolfard Hermansen.* [b] *Destroit de la Sonde.* [c] *Bantam.* [d] *Ween.* [e] *Banda, & Ternate.* [f] *Werdoes.* [g] *Heemskercke.* [h] *Camp veer en l'isle de Walcheren.* [i] *les Canaries.* [k] *puerto Refrisco.* [l] *Annabon.* [m] *isle de S. Thomé.* [n] *isle de Corisco.* [o] *cap de Lopo Gonçalez.* [p] *isle aux Vaches.* [q] *Magotte e Mayotte.* [r] *Cornelia.* [s] *Manice.* [t] *Zagire.*

CIƆIƆCIV. HENRICUS IV.

unde creditum est copiosum ad Solomonem advectum aurum. Heic foeda tempestate jactatus Spelbergius, vix tandem ad [a] Mulalim insulam appulit, ubi a Mahumerano toparcha non inhumane omnino primum habitus est; qui et musica, cujus periti erant in classe, delectabatur. Heic [b] Comorae regnum est, IV insulis constans, Mulali modo memorata, Angasiza, Angovana, et Majotta, ubi regina, penes quam suum est earum imperium, habitat. Ibi detenti, qui negotiandi causa in terram exscenderunt, et transitum, XXVIII e sociis in insula relictis, ad [c] Mateealonem Zeilae insulae oppidum, cujus rex majore in speciem erga Batavos humanitate usus est, missis obviam honorifice elephantis: cum nihil cum eo agi potuisset, ad regem [d] Candiae Spelbergius se confert. [e] Zeilam alias Ceilon, in sinu [f] Bengalico sive Agarico maximam insulam, Arabibus Tenarissim, quasi terram delitiosam, Andreas [g] Corsalius, et Joannes [h] Barrosius [i] Taprobanam Ptolemaei faciunt. Gerardus Mercator, melius Nanigerim sive Panegirim, de qua Ptolemaeus idem libro VII, haud procul ab aurea Chersoneso, sub aequatore aut decimo tantum ab eo gradu sitam, et tamen temperatissimo et saluberrimo aëre, adeo ut paradisum terrestrem primorum patrum memoria ibi fuisse quidam ariolentur. CCL milliaribus in longitudinem patet, qua latissima CXX. Solum uberrimum, et perpetuo virescentes arbores, fructusque ad alimentum optimi divinationi locum dederunt. Aromata praeterea, cinnamomum, cardamomum, caryophylla, piper, et hujusmodi naturae rariora copiose apud eos nascentia. Vinum insuper generosum heic provenit, nec aliunde importatur; et ut Hispano colore par, sic nec virtute cedit. Elephanti tum maximi, et magno numero armenta, et gemmae preciosae in ea eruuntur: Topazii, chrysolithi, hyacinthi, pyropi, sapphiri, balasci, aliique lapilli eruuntur. Indigenae partim superstitioni gentilium, partim Mahumetanae sectae, addicti sunt: nudi superiori corporis parte ob aestum incedunt, inferiores sericeis ac gossipinis tegunt pannis; nonnulli paulo habitiores laxis thoracibus utuntur. Aures inauribus ex auro et gemmis ornant, et pugionibus a latere dependentibus armati incedunt. Mulieres decenti et composito corporis modo sunt; caput non ascititio comptu, sed nativis crinibus ita inter se admirabili artificio connexis, ut quarumvis vittarum elegantiam superent. Viri levi et subtili panno velati; iis uxores quot volunt, et quot alere possunt, habere licet. Festinatur inter eos Venus, et rara in puellis post X annum virginitas. Quietem et otium natura sectantur, fere imbelles, nisi si qui ob animosa cum Lusitanis bella militiae insueverunt. Corpora mortuorum cremant. Ad Gymnosophistarum exempla suos [k] Bramos habent magna sanctitatis opinione, qui, et ut olim Pythagorei, ab omnibus animatis abstinent; herbis tantum et fructibus arborum vescuntur. De successione et odio contra Lusitanos, quae in illa relatione memorantur, inseri pretium visum est, repetita altius origine. [l] Mara Pegu Zeilae rex, tres filios habuit, et naturalem e fidicina susceptum, nomine Darmam, qui detestanda ambitione, conciliatis militum animis, patrem et fratres oppressit, et post parricidium Setavaccam venit, et, nobilitate aversa, a plebe rex proclamatus est. Inde in nobilitatem saevire coepit, et Candiae regi, qui tyranni imperium aversabatur, bello indicto, cum suis jam gravis esse inciperet, veneno secreto eum illi peremerunt. [m] Singalae, hi sunt regni primores, Lusitanos adversus tyrannum superstitem auxilio advocaverant, qui, Darma sublato, in insula remansere, et circa Candiam structis munitionibus imperium sibi vindicarunt; non invitis initio Singalis. Mortuo rege, ut regnum inter barbaros facilius tenerent, Fimalam Darmam [n] Suriadam Modeliar creant, quae proxima est post regiam dignitas, et quam

INTERPR. [a] *Mulali.* [b] *Comoria.* [c] *Maticalo.* [d] *Candy.* [e] *Ceylon.* [f] *golfe de Bengale ou d'Agarie.* [g] *de Corsal.* [h] *de Barrows.* [i] *Malaca.* [k] *Bramanes.* [l] *la Relation met Mara Ragu roy de Zeilan.* [m] *Singales.* [n] *Suri-Ada Modeliar.*

quam patens ejus tenuerat, et inter Singalas egregiam ſui memoriam reliquerat; CIↃIↃCIV.
eum [a] Columbi, quae Luſitanorum praecipua arx eſt, educatum et ſacris Chriſtianis HENRICUS IV.
imbutum, ac Joannis nomine donatum; poſteaque Goam a Matthaeo [b] Albuquerquio Indiarum prorege traductum Jeſuitae in fide Chriſtiana confirmaverant: magno ergo indigenarum conſenſu ad eam dignitatem evectus. Poſtquam militum et Singalarum ſtudia in ſe vidit inclinare, ratus ſuos domeſticum quam peregrinum imperium aequiore laturos animo, regia inſignia capit, et Luſitanos contradicenteis bello petit. Candiae rex eum filiis a Darma occiſus, filiam reliquerat unicam heredem, quam Luſitani [c] Manuarem abduxerant, et ſacro lavacro ablutam Catharinam indigitaverant; et jam tum [d] Lupo Soſae Malacae praefecto, ut eo colore jus in inſula retinerent, unanimi conſenſu deſponderunt, conditione adjecta, ut ipſe pro conjuge, poſtquam rerum potiretur, regnum adminiſtraret. Secundum haec inſtructis copiis Soſa ad capeſſendum uxorium regnum proficiſcitur. Fimala cedendum tempori ratus eum Singalis ſecum ſentientibus ac fidis in loca ſylveſtria et inacceſſa conceſſit, ex quibus omnia circum infeſta reddebat. Inde cum ſumma annonae penuria in oppido laboraretur, novus rex in planiciem, unico milliari a Candia diſſitam, inſtructa acie, et XL elephantorum robore fretus progreditur; et Fimalam ad proelium provocat, qui aſtu rem geſſit, ex occaſione hoſtem aſſiliens, et ita brevi Hiſpanos in eas anguſtias redegit, ut magno numero interempto reliqui commeatus penuria ſe in fugam conjecerint, magnam partem fugiendo caeſi. Soſa ipſe interfectus; Catharina ſponſa capta, cum elephantis et opima praeda. Id actum anno CIↃ IↃXC: quo Fimala rerum per victoriam tantam potens Catharinam captivam jam decennem in uxorem duxit, et Candiae rex magno Singalarum conſenſu ob ſingularem prudentiam et animi magnitudinem, arteſque tanto principe dignas, renunciatus eſt; tantoque haec victoria admirabilior fuit, quanto exercitus Fimalae non numero, ſed bellatorum virtute erat inferior: quippe Singalae ſpecie, quam virtute meliores, ac fere molles, et militarium laborum impatientes, inter delicias, quibus ſupra modum ſunt dediti, marceſcunt; ambitioſo faſtidio in cibis utentes, quos ſemel contrectatos protinus abjiciunt; et fiſtula vaſi, quod contingere prae mollitie renuunt, inſerta, bibentes. Ex clade reliqui Hiſpani ad Columbum ſe recepere. Fimala ad pacis ſtudia converſus, regiam Candiae, et pleraque delubra ſuperſtitione gentis exaedificavit; ſed quo minus pacate fortuna uteretur, Hier. [e] Oviedus in cauſa fuit; qui, inſtructo exercitu, confeſtim Soſae ultor advolavit, ſed irrito ſucceſſu ab victore eluſus. Ab eo tempore Luſitani aſtu magis quam aperta vi [f] Candianum oppugnarunt, cum damno ſaepius repulſi, et vix caſtellis, quae in circuitu ſtruxerant, defenſis. Crebrae contra eum conjurationes, idque inter populos illos gentilium erroribus addictos frequentiſſimum, quibus ipſi nonnunquam petuntur, peregrinos certe ſemper petunt. Ad eum Spelbergius [g] Matecalone venit, qui a Mauritio in mandatis habebat, ut non tantum regem conveniret, ſed foedus cum eo percuteret. Per [h] Vintanam iter factum, urbem amplam in [i] Trinquamali amnis ripa ſitam, ubi Candiani ſunt navalia. Ibi magno paratu exceptus, majore ſemper progrediens excipiebatur, miſſis obviam primariis miniſtris, et lectica panno aureo intexta, qua rex ipſe vehebatur. Ubi Candiae propinquavit, obvium habuit Emmanuelem [k] Diam gente Luſitanum, qui transfugio et conjuratione detecta, in gratiam regis tantam venerat, ut ſummi magiſtratus dignitatem ab eo meruerit. Ad regem introductus Spelbergius, a Mauritio literas Arabica lingua et charactere a Joſepho Scaligero, ut perhibetur, viro incomparabili exaratas porrexit, et munera ejuſdem

INTERPR. [a] *Columbo.* [b] *le duc d'Albuquerque.* [c] *Manuar.* [d] *Lopez de Souſa.* [e] *Oviedo.* [f] *le Roy de Candy.* [g] *Matecalo.* [h] *Vintane.* [i] *Trinquamale.* [k] *Diaz.*

CIƆ IƆ CIV. HENRICUS IV.

ejuſdem nomine obtulit, quae ille coram aſtantibus ſummopere laudavit. Juſſi et canere ſymphoniaci, quibus non minus quam muneribus capi et delectati viſus eſt. Ita primum dimiſſus Spelbergius; poſtridie vocatus, injecto de negotiatione ſermone; quum pretium non placeret, non tam mercandi, quam legationis obeundae a principe ſuo ſe miſſum dixit, qui regi in re omni gratificari cupiat, ejuſque amicitiam magnopere exoptet. Ipſius juſſu fauſta omnia regi precari, fide data, ſi qua ſe offerat occaſio, auxilia ei minime defutura. Quae grata adeo regi fuit oratio, ut protinus quicquid penes ſe aromatum erat, ultro Spelbergio donaverit. Viciſſim ſequenti die lautiſſimo convivio exceptus, Mauritii imaginem equo inſidentis eleganter expreſſam, juxta appicta [a] Neoportuenſis proelii hiſtoria, obtulit; quam rex in conclavis loco maxime conſpicuo locavit, et hoſpitem per omnem regiam, etiam intra gynaeceum, quem honorem propter zelotypiam paucis habent Indi, circunduxit; tanta cum voluptate colloqui cum eo viſus, ut vix, multa de noſtris rebus percunctando, expleri poſſet. Tandem peractis, quarum cauſa venerat, rebus, aegre a rege Spelbergius dimittitur, et pro gratiſſimo dono diſcedens Kempelium et [b] Matiſbergerum, hunc muſica, illum etiam literis non mediocriter tinctum, ob eamque cauſam regi a ſecretis appoſitum cum duobus pueris apud eum remanere juſſit. Additum in relatione, Fimalam adhuc principia religionis Chriſtianae tenere, nec aegre ferre, ſi de gentilium ſuperſtitione liberius ſermo inſtituatur, ut nec ceteri Zeilenſes; in ſuo errore non ita, ut alii Indi, pertinaces: Catharinam vero uxorem omnino ab impio ſimulacrorum cultu abhorrere. Spelbergius inde ante biennium XVII Kal. Sept. ſolvens ad veram Taprobanam [t] appulit, quae nunc Sumatra dicitur, toto Oriente maxima; de qua et in ſuperioribus multa dicta, ideoque heic tantum quae ad navigationem, de qua agimus, pertinent, referentur. Contra quam Zeila, heic inclemens coelum, ob ſtagnantium aquarum copiam, et denſa nemora, nec ſolum adeo foecundum, tantum oryza, et milium in ea provenit: ſed aliis rebus pretioſis abundat, cera, melle, gingibere, camphora, agarico, caſſia copioſa, piperis vulgaris et oblongi largo proventu, quod per mare Cathaiam portatur. Goſſipio quoque et ſericeis velleribus dives eſt; et auri, ſtanni, ferri, ſulfuris ubercs habet venas; fontem praeterea, ex quo naphtha olei inſtar manat: gemmas denique et elephantos ceteris bellicoſiores et majores, quod alibi nati veneratione et cultu fatentur. Plura in inſula regna. Potentior omnibus rex [c] Achini habetur, qui totam paene ſeptentrionalem plagam minus inſalubrem tenet. Cum Turcis et Arabibus foederatus eſt, et continua contra Luſitanos, qui Malacae ſunt, bella gerit, a quibus tantum canalibus duobus ſive euripis disjungitur: heic Batavi navium minimam, cui [d] Agni nomen, circa [e] Comorinum promontorium, tempeſtate a claſſe disjectam et quaſſatam repererunt, et eodem in portu praeterea Anglos, qui praedae potius quam negotiandi cauſa, illuc venerant. Heic ſocietate inita ad oppugnandam onerariam Luſitanam, quae propediem [f] Santoma Malacam ventura dicebatur. XI Kal. Oct. ambo inſtructi ſolvunt, dato interim aliquot ſociis coëmendi piperis negotio. Cum aliquamdiu circa Malacam oberraſſent, nunciato a ſpeculatoria onerariae adventu [g] Lancaſtrius Anglorum navarchus [h] Spelbergium et Middeltonium ad perſequendos Luſitanos mittit, ipſe cum reliquis ad fretum inſidendum proficiſcitur. Periculum noctis beneficio evaſiſſe potuiſſe Luſitanos conſtat, niſi magnitudine navis et viribus confiſi hoſtem profligatu facilem ſibi perſuaſiſſent. Commiſſo proelio, et crebra tormentorum diſploſione a tribus Anglorum navibus perforata oneraria; duae reliquae advolant, et omnem ſalutis ſpem periclitantibus Luſitanis praeripuere: qui aquis perrumpentibus, tandem fecere deditionem, pacti vectoribus et nautis vitam ſalvam. Magna praeda capta,

quae

INTERPR. [a] *de Nieuport.* [b] *Matiſperg.* [c] *Achen.* [d] *l'Agneau.* [e] *cap Comorin.* [f] *S. Thomé.* [g] *Lancaſter.* [h] *Spelberg & Middleton.*

NOT. [t] Taprobanam inſulam.

quae, multis rebus vilioris pretii spretis, vix toto octiduo exportari potuit. Lusitani vacuae navi impositi Malacam portati sunt. Angli et Batavi, re bene, ut sibi videbantur, gesta, Achinum redeunt. Ibi quae a Mauritio habebat mandata Spelbergius, amplius regi exponit, et lectissimi piperis XX baris, id mensurae genus Flandricarum librarum IↃCXX circiter, ab eo donatus; et ut CC praeterea permutatione exportare posset, impetrato, ad reditum se comparat. Dum adhuc Achini esset, ineunte Januario duae aliae Batavorum naves [a] Vlissinga et Tergoesa e [b]Zeila Achinum venerunt, et paulo post [c] Ziericsaea, cujus navarchus [d] Sebaldus Waertius a Candiae rege se pari humanitate acceptum narrabat. Tum Martio sequenti Hollandia, [e] Stella, et Virgo Enchusana itidem appulerunt; quae de societate unica inter Hollandos et Zelandos, de qua diximus, inira fidem fecere. Sebaldus ad Zeilam rediit. Spelbergius III Non. April. Achino solvit, Bantamam petiturus. Sed tempestate jactatus, vix XXIV post die Sundae fretum ingressus est, in quo [f] Wibrandus Warvicus, cum IX onerariarum classe, stationem habebat; quem et panno, qui e praeda Lusitana superabat, juvit. Ex hac classe Erasmus et Nassovia [g] Sinas versus vela fecere; post quarum discessum Jacobus Hemskerkius cum Leone albo et [h]Alcmaria eodem appulit, ingentem myoparonem [i] Lusitanum, de quo diximus, bello captum trahens, cujus praeda quinquagies centenis aureorum CIↃ aestimabatur. Inde Spelbergius, cum ulterius ad Sinas usque et Japonium vellet penetrare, dissuadentibus Warvico et Hemskerkio, ex insula [k] Pinione, quae a Java haud longe abest exeunte Sextili profecti, exeunte Novembri ad S. Helenae insulam appulerunt, ubi refectis per otium navibus exeunte Martio sequenti solventes, hoc anno Vlissingam incolumes appulerunt. [l] Neckius IV Kal. Quintil. solvit, et ineunte Octobri, Annabonam Lusitani juris, a Januario mense ineunte dictam insulam appulit, a qua inhumaniter rejectus fuerat Spelbergius. III milliarium ambitu patet, pro spatio incolarum multitudine abundans, ob insignem foecunditatem, simul et amoenitatem ac salubritatem, quae imbrium aestum temperantium frequentia loco conciliatur. Inde refocillatis suis Neckius, Javam versus cursum intendit, monitis [m] Amsterodami, Delphtae, et Goudae navarchis, qui naves habebant pernicitate superiores, ut se eo conferrent, quo illos secuturus esset. XVI Kal. Nov. foeda tempestate jactatus ad Africae latus, in quo [n]Congi regnum jacet, defertur, haud longe a [o]Zagiris, de quo supra dictum, ostio. Ab eo tempore semper adversis ventis conflictatus vix tandem Bantamum VIII Eid. Mart. sequentis anni pervenit. Delphta, cujus malus fractus fuerat, Bantami relicta, cum ceteris duabus Bandam et Moluccas petit, per [p]Celebense fretum itinere facto, et vento reflante ad [q] Nassasiras insulas ancoras jacit. Insulae sunt quinque numero, quinto sub aequatore gradu, arbutis et sylvis impeditae, ob idque desertae, Indicarum gallinarum gregibus abundantes, de cetero aquationi opportunae. Venti in eo tractu admodum variant, ob insularum hinc inde circumpositarum frequentiam. Sexto post die [r]Ternatem appellunt, e Moluccis unam. Regi non ingratus fuit Batavorum adventus, quanquam Lusitanis eum dehortantibus, et homines nefarios, impudicos, perfidos et exploratores intutum esse admittere quamlibet clamitantibus; nihilominus rex qui averso esset a Lusitanis animo, quamvis huc illuc in diversa raperetur, ad extremum in Batavorum naveis ascendit; qui ut fidem suam hospiti regi approbarent, expeditionem contra Lusitanos suscipiunt, recenti injuria inflammati; siquidem illi paulo ante Batavam navem oppresserant, evocato specie amicitiae et colloquii navarcho, et summa perfidia occiso, et in mare abjecto. Ad Tidorem re infeliciter tentata, vulneratus ipse Neckius, et novem ex suis amissis, se Ternatem recepit, frustra reclamante rege, qui

e

INTERPR. [a] *Flessingue, & Tergoes.* [b] *Ceylon ou Ceilan.* [c] *Ziriczee.* [d] *Sebald de Weert.* [e] *l'Estoille.* [f] *Wibrant Warwic.* [g] *la Chine.* [h] *Alckmaer.* [i] *galion de Portugal.* [k] *Pinion.* [l] *Neck.* [m] *Amsterdam, Delft, & Ter-Goude.* [n] *Congo.* [o] *Zagire.* [p] *Destroit de Celebes.* [q] *isles de Nassasires.* [r] *Ternate.*

CIƆ IƆCIV. HENRICUS IV. e specula eminus eventum opperiens, ad instaurandum bellum Batavos incitabat. Cum discessum mox urgeret, rex contra queri iratis Lusitanis se ludibrio et periculo cum uxore et liberis exponi, regnum quod possideat jam Mauritio resignasse, vicarias se ipsius partes tantum sustinere; quapropter maneat, neque praecipitato discessu res non solum suas, sed ejus, a quo se missum dicit, in manifestum exitium devocet. Instante nihilominus Neckio, et rerum suarum statum non ferre dictirante, ut diuturniorem moram apud eum faciat; non mancipia esse, quorum opera utatur, nautas et classiarios, quos invitos proinde minime retinere possit. Itaque volente nolente rege omnia ad abitum comparata. Verum prius lautissimo convivio accepti hospites ad mensam accubuere: nam ita mos apud Indos, et rex editiore lecto multa stragula veste holoserica rubri ac viridis coloris, et pulvillis auro intertextis instrato reclinatus aderat; Neckius infra eum cum primariis, mappa subtilissima cum mantilibus inter nos usurpari solitis apposita: inferiorem mensae partem nautarum vulgus occupabat, quibus pro linteo viridia erant apposita folia admodum lata, quibus Indi, non pro mappis tantum, sed etiam pro lancibus, utuntur. Discumbentibus regii pueri ministrabant, vino ex Arecca, qui succus est ex palmitibus expressus, propinato. Neque deerant convivio sua spectacula, domesticis regis ad oblectandos Batavos ludicris certaminibus, et mirificis saltibus, comoedorum ac ludionum vices implentibus.

Moluccae sunt v numero, fere sub Aequatore, Ternate, Tidor, ᵃMotir, Bachiama, et Machiama, quarum nulla sex leucarum ambitum excedit: his minores innumerae circumfunduntur, et inde incerta ac periculosa plerunque navigatio ventis a terra spirantibus, et in horas alternantibus; universae autem intra xxv leucarum spatium clauduntur. Borealior ceteris Tidor, quae a Ternate exiguo freto dividitur. Longissime ad austrum vergit Bachiama: in montes altissimos assurgunt, quorum nonnulli flammas, ut in Siculo tractu, evomunt, praecipue in Ternate insula; ager aridus et spongiae similis, cadenteis e coelo imbres, et de montibus lapsos sorbet, antequam ad mare perveniant. Nihil frumenti in iis nascitur; incolarum, ut creditur, ignavia, qui fructibus sponte nascentibus contenti, et inde magnum quaestum facientes ad cetera segnescunt. Nullibi major caryophyllorum proventus. Arbor est eximia proceritate in montibus a litore remotioribus, inter ceteras arbores crescens; folia ei lauro haud absimilia, sed angustiora, et paulo magis acuminata, quae admorsa eandem quam fructus referunt acrimoniam. Corolla primum, deinde in ea flos quasi mali punici prodit; quo tempore flat ab austro ventus, Junio videlicet, Quintili, Sextili, et Septembri. Fructus semel tantum, sed nullo stato tempore colliguntur, adeo ut velut in punicis malis flos et fructus simul proveniens, admirationem cum jucunditate conjunctam inspectantibus praebeat: et quanquam flos caloris vi productus, frigido humore corrumpatur, et decidat; nunquam tamen arbor sine flore aut fructu conspicitur, novo terrae calore novos statim flores substituente. Quarto postquam florere coepit mense fructus, quasi vindemia colligitur in hunc modum: ad arborum radices solum evulso gramine purgatur, ramique exteriores funiculis vinciuntur, quo commodius fructus avelli possit, qui humi sparsus deinceps legitur. Vindemiam autem intra xiv diem absolvi necesse est, alioqui caryophylla matura, nisi quamprimum decerpantur, omnem acrimoniam crassescentia deperdunt, et fatua et insipida remanent, vulgoque Aethiopum apud nos caryophylla et matrices appellari solent. Mira id insulanorum diligentia peragitur; ac fere tertio quoque anno tanta est ubertas, ut una arbor binas ᵇbaras, hoc est, Belgicarum librarum CIƆCCL, sufficiat. Rubet primo fructus, eumque colorem, si ad solem siccetur, servat: verum superveniente imbre nonnunquam fumo torretur, ex eoque nigrescit. Proinde falli eos dicunt, qui hunc illi praeferunt. Mediocri sunt statura homines, sed decenter compacta;

INTERPR. ᵃ *Motier, Bakiam, & Makiam.* ᵇ *bares, mesure de Flandre.*

compacta; colore nec nigro nec livido, ut plerique Aethiopes, sed fusco; a quibus in hoc quoque dissimiles sunt, quod senes prolixas barbas alunt. Tunicas gestant ad genua, vel paulo infra, demissas, e panno serico vel lineo, qui e Bengalensi regione comportatur: capiti circulum coronae instar e gossipio textum circundant; cui juvenes, festis diebus, varios florum nexus pro ornamento addunt. Exterior vestis tota pellucet circa pectus aperta, laxis manicis, quibus ad humeros rejectis brachia nuda apparent. Odoribus apprime delectantur, quibus et vesteis crebro perfundunt, et inde fragrantiam toto corpore aspirant. Arma illis gladius, scutum, et galea, quae scire tractant. In proelio etiam contra plureis nihil fuga turpius, nihil morte honestius ducunt: alioqui otio deditı et desidiae; arteis manuarias nullas exercent, tantum mancipia apud eos laborant. Casas e ligno et arundinibus, tanta crassitie ut vice doliorum sint, sine ullo ferramento struunt. Vulgus prae pigritia miseram vitam degit, ab advenis quippe ad vitam necessaria pignore dato accipiunt, et ab iisdem exhauriuntur, debitum caryophyllorum vindemia luentes, atque ita semper proventus suos anticipantes. Zelotypi sunt, foeminis parum apud eos pudicis. Mahumetanae sectae sunt addicti, et uxores quot alere possunt, ducunt; etiam non visas a parentibus cum dote per absentiam pactas. Moluccae olim singulos dynastas habuere. Hodie Machiama et Motir Ternatae regi parent, cui [a] Scipidino nomen, isque praeterea Amboinae et [b] Gilolae regis titulos sibi sumit, et caryophyllorum decimas ab iis accipit, nullis legibus circumscriptum imperium in suos exercens; et cum vult, sine stipendiis illi militant, et proficiscentem sequi jussi, aut alio migrare, aut quodcunque aliud facere, contra mutire non audent. Quod adeo merum imperium immunitate pensatur, merces quippe quae importantur, nullum vectigal pendunt. Rara heic animalia, nec ipsum mare pisculentum. Pauci bubali, et pauciores caprae. Apri frequentiores, quod iis superstitione parcant. Gallinae apud eos admodum foecundae, palumbes, et varii coloris psittaci. Heic et genus avium, quae vulgo manucodiatae dicuntur, non in Moluccis nascens, sed Papova supra ad orientem sita advectarum, quas vulgo creditum est pedibus carere, et propterea continuos in aere gyros ducere; magno errore, quippe a Batavis deprehensa pedum in iis vestigia; sed mangones captis non pedes tantum, sed magnam corporis partem praecidunt; ita ut praeter caput, collum et pennas, nihil sit reliqui. Cutem deinde et pennas singulari artificio agglutinant, toto corpore ad solem exposito, cujus calore exsiccatae partes ita coëunt, ut a natura factae videantur. Sic usu venit, ut miracula ab ignaris fingantur, et vel oculatissimis plerumque imponant. Ternate digressi Batavi ad [c] Celeben insulam secundo vento cursum tenuerunt, quo remittente, et contrario aestu abrepti, septentrionale [d] Borneonis insulae latus, per [e] Tagimae fretum circumnavigantes, ad [f] Forcadam insulam ancoras jecerunt. Inde consultatione inter nautas habita, ad [g] Sinarum terras ire placuit, a quibus CC circiter milliaribus aberant. Igitur innumeras insulas fere ignotas praetervecti, VIII Kal. Oct. ad terram incognitam appulerunt, quam postea [h] Macaonem esse compererunt; ubi foedissima tempestate jactati, cum tandem portum subiissent, majorem a terra quam a mari cladem acceperunt, celoce cum XX vectoribus a Macaonensibus intercepta. Cum hostem a tergo venire certo nunciaretur, inde sociorum amissione tristes Batavi solvunt, et eandem tempestatem experti, vix tandem ad [i] Avarellae litus, a quo se longissime abesse autumabant, praeter spem et opinionem appulerunt. Nulla heic hominum, multa bubalorum, elephantum et hujusmodi ferarum vestigia: ad sinum deinde V milliaribus dissitum provecti sunt, positu amoenissimum, undique praecelsis montibus cinctum; inter quos valles amnibus et rivis limpidissimis rigantur, ad quos ferae, bubali praecipue, magno numero potum veniunt. Abundat et varii generis avibus. Heic res mira intervenit: cum Batavi quidam

INTERPR. [a] *Scipiden.* [b] *Gilola.* [c] *Celebes.* [d] *Borneo.* [e] *Tagima.* [f] *ista de los Forcados.* [g] *la Chine.* [h] *Macao.* [i] *Coste d'Avarelle.*

quidam ex arborum quarundam fructu prunis sylvestribus haud absimili copiosius gustassent, ita statim sensu et animo emoti sunt, ut miserabile simul et ridiculum spectaculum sanis praeberent. Alii Andabatarum more cum umbra propria pugnabant; alii contra lamias et lemures auxilia postulabant: erant qui in prora Plutonem se conspicere hamo pisces captantem dicerent. Deam alius coelo cum angelis descendentem, alius malignum spiritum Tartaro emergentem se videre aiebat: alii se a serpentibus morderi, aut alia peste infestari, cum horrendis ululatibus clamabant. Fructus a nostris prunis differt, quod pro lapillo acinos habeat, quos qui glutiverat, magis ceteris hujusmodi deliriis et imaginario furore vexatos fuisse observatum fuit. Per triduum morbo ignoto defuncti, cum post somnum ad se rediissent, Neckius mature loco movet, et Sangaram defertur, ab indigenis humaniter exceptus; ac tandem VII Eid. Nov. [a] Patanam veniunt, amplissimam urbem in pelago [b] Siamensi, sub latitudinis septentrionalis VII gradu, et longitudinis CXLIX, inter Malacam et potentissimum Siamense regnum, quod ad boream, sicuti Malaca ad austrum vergit. Urbs milliari a portu abest, ipsa dimidium milliare continet; aedificiis sicuti Ternatae e ligno et arundinibus structis, ac proinde perviis, quod iis locis leniendi aestus unicum repertum remedium. Templi major elegantia, quod Sinarum artificio e cocto latere constructum est. Habitus et statura hominum, qualis item Ternatensium; in incessu et conversatione graves, ac multum sibi tribuentes, praesertim qui partem aliquam in republica habent. Otium ut ceteri Indi sectantur, totos dies in gynaeceis desidentes. Mercaturam vulgo exercent, nec ab agricultura abhorrent, terra ad cultum facili. Artes manuarias penitus nesciunt, in quibus Sinae excellunt, qui magno numero et frequenter cum iis versantur, ex iisque plerique a rege summis muneribus praeficiuntur, quanquam religione differant, cum Patanenses Mahumetani, Sinae ut et Siamenses sint gentilium superstitioni addicti; quae horribilis inter eos est, et ad magicas usque artes, generis humani hoste miseris hominibus illudente, migravit: vaticinandi ars et apud eos viget: in templo ante simulachrum magna convenit multitudo, quae cantu incondito et instrumentis stridorem potius quam concentum edit: tum juvenis longa caesarie faciem velante in conspectu omnium pronus concidit, et aliquandiu manibus pedibusque dispessis jacet; mox surgens per templum discurrit, strictum gladium manu tenens spumanti ore, et in astanteis saevituro propior, a quibus suppliciter rogatur, ut deorum voluntatem ipsis aperiat: isque ubi paulum furor remisit, considens et quietior vaticinari occipit; et quasi e deorum concilio recenter veniens futura pandit, vero interdum, incerto saepius exitu: et haec ita inter gentilium errori addictos geruntur. Patanenses Mahumetani, quanquam plures uxores habere possint, tamen castitati uxorum fraenum imposuerunt, poena mortis adulterio indicta, quam non lictor aut carnifex, sed ipsi parentes in filias criminis convictas exsequuntur: terra omni re ad vitam necessaria abundat; et quanquam haud multum ab aequinoctiali absint linea, aëre salubri fruuntur. Aestas a Februario incipiens in Novembrem desinit, quo tempore ventus interdiu a mari, noctu a terra spirat. Hyems a Novembri incipit, pluviis continuis, et ventis vehementioribus, non gelu nota. Terram bubalis arant, sicuti in regno Neapolitano, aliquibus locis, et oryza conserunt, quae magna ubertate, ut et cetera terra nascentia provenit: nam singulis mensibus novi fructus producuntur, grato omnes sapore. Cicurum item animalium, boum, bubalorum, caprarum; gallinarum item et anatum, et anserum, quae bis in die ova edunt, mira copia. Sylvae ferarum plenae, urorum, aprorum, cervorum, leporum. Apud Siamenseis et gallinae sylvestres, ardeae, et turtures, quae pennarum variegata elegantia nihil psittacis concedunt. Maxime sunt noxiae tigrides, simiae et cercopitheci, quarum illae hominibus et pecori, hae frugibus magna damna important: elephantes vix sylvas egrediuntur, et nihil damni incolis adferunt.

INTERPR. [a] *Patane.* [b] *mer de Siam.*

adferunt. Eos hac ratione capiunt. Cicurem elephantum aliquis insidens ad sylvam agit: occurrit subito fera, et infesto certamine cum cicure concurrit, in quo consertis semel dentibus et proboscide persistunt; nec nexum solvunt, dentium ictum metuentes. Interim a tergo venatores accedunt, et funibus posteriores ferae belluae pedes, quam arctissime possunt, ligant; alioqui cicure ita constrictam tenente, ut nisi cum certo lapsus periculo se loco movere possit. Ita captus elephantus vel fame domatur, dum paulatim feritate deposita mansuescat, seque tractari patiatur; vel si indocilis obduret, occiditur; et occiso dentes detrahuntur, magni apud Sinas pretii: ex quibus illi opera multa ad ornatum concinnant. Piscatio et hic copiosa, et pisces longe a nostris sapore differunt, praecipue testudines et ostrea; quibus vulgus fere victitat. Patanae emporium est omnis generis mercium, Javanenses sandalum, [a]Borneonenses camphoram, mancipia, ceram et Bezoarem lapidem afferunt: ipsum [b]Siamense regnum aurum, plumbum, salem, oryzam, affatim suppeditat. Malacenses et Bengalenses eo vesteis convehunt, et pannum e lino: itidem mancipia, gossipium; et pretiosum aloes lignum Cambaia advehitur. Tum [c]Sinarum merces innumerae, tam tudes quam laboratae; sericae vestes versicolores, sed fere lutei coloris; pannus holosericeus, Attalicus, Damascenus, vasa porcellana fictilia, et hujusmodi res, potius ad ornatum quam ad victum necessariae: arma etiam, et optima acie gladii, et quae ad odorem et suffumigationem pertinent, quibus Sinae admodum delectantur, e [d]Japonia asportantur; vixque toto oriente opportunior navigationi locus a Batavis reperiri, aut animo fingi potest, neque si ad Sinas, ad quos nemo peregrinus admittitur, aditus pateat: nam quidquid est apud eos mercium, parvo inde sumptu, neque enim longe abest, [e]Patanam transportari potest; et vectigalia, quae Sinae ab exteris morosius essent exacturi, non ita magna Patanae solvuntur. Apud Siamenseis uberrimus est Indigi, genus id coerulei coloris praestantissimi, quo panni tinguntur, proventus, cujus autem siccandi rationem nondum invenere, eoque minoris aestimant. Ex Borneone insuper et Pegu variae ingentis pretii gemmae afferuntur, quas cum Batavicis mercibus permutare non recusaturi videntur. Foemina nunc, mortuo rege, imperium Patanae tenet, a qua Neckius, monstratis commeatus literis Arabica lingua scriptis, perhumane exceptus est; statimque ei ac sociis domus assignata, in qua merces venum exponerent, et negotiarentur. Raro prodit in publicum, nec nisi valetudinis aut urgentis negotii causa alio profectura, quod bis accidit per novem menseis, quibus in urbe moram Batavi fecere, qui eam comitati sunt terrestri primum, dein et maritimo itinere; de cetero erga ipsos summo pudore usa, cum se excusasset, quod eos ad convivium non vocaret. Id quippe foeminae parum decorum fore, ceteris tamen in rebus quantum posset gratificaturam, quod et facto comprobavit: nam cum sub adventum primum vili pretio piper distraheretur, et bara tantum xv taleris imperialibus veniret; supervenientibus aliis atque aliis negotiatoribus, et pluris licitantibus, Indi auxere pretium, et a priore contractu discedere voluerunt; regina pro aequitate sua pretium moderata est. Dum Patanae haererent, de suorum ad [f]Macaonem tristi successu cognoverunt; duos scilicet captivos Goam abductos, reliquis gulam a Lusitanis fuisse fractam. Tandem Neckius feliciter re gesta, et petito a regina commeatu IX Kal. Septembreis anno superiore solvit, quibusdam e suis Patanae relictis, qui merces allatas distraherent; ac deinde cum aliis, qui ibi ex [g]Hemskerkii classe substiterant, domum redirent. Inde [h]Bantamum profectus xx dies reficiendis navibus impendit, longumque iter ac periculosum ingressus, post quadrimestrem navigationem, morbis inter suos grassantibus, multisque mortuis in mare abjectis, ad S. Helenae insulam appulit; atque inde frustra quaesitis mali remediis Eidibus Juliis in Zelandiam pervenit.

CIϽ IϽ CIV.
HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *ceux de Borneo.* [b] *Siam.* [c] *Chinois.* [d] *Japon.* [e] *Patane.* [f] *Macao.* [g] *Hemskercke.* [h] *Bantam.*

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS PRIMUS.

EPITOME.

N Anglia celebrata regni comitia. II. *Magnae Britanniae nomen in iis recipitur, et unio regnorum unius nominis appellatione ſancitur.* III. *Synodus nationalis Loudini.* IV. *Poſt pacis conditiones a delegatis a Philippo et Alberto miſſis conventas, Ferdinandus Velaſcus Londinum magno comitatu venit.* V. *Tactis ſacroſanctis Evangeliis rex in foedus juravit. Foederis praecipua capita. Velaſcus per terram Francicam redit.* VI. *Triceſimae a Philippo et Alberto impoſitae occaſione rex commercium Hiſpanis et Belgis nobiſcum et ſuis cum illis interdixit, tandemque abolito vectigali commercii libertas reſtituitur.* VII. *Brunſvicae in Saxonia detecta conjuratio. Emdae et tumultuatum in Friſia orientali. Joannes Ennonis comitis frater Paterbornam epiſcopi nomine occupat. Motus Argentinenſis inter Lotaringum et Brandeburgicum ſedatur. Hanſeaticae urbes pro ſocietatis privilegiis ſolemnem ad principes legationem adornant.* VIII. *Memorabilis in Sueciae regno mutatio. Ordinum decreto regia dignitas Sigiſmundo abrogata, et in Carolum patruum tranſlata.* IX. *In Pannonia ob religionis cauſam res turbant. Nimia Baſtae ſeveritas. Peſta pudendo caſu a noſtris amiſſa. Serinienſis comes juxta Sigethum Turcos profligat. Serdares purpuratus ad Strigonium caſtra ponit. Praeſidiariorum virtus.* X. *In Dacia Bethleem Gabor o Dampetrae comite fuſus. Dampetra victor Juliam uſque progreditur, et praedas agit.* XI. *Induciorum negotium ad Strigonium urget purpuratus nullo ſucceſſu. Strigonii obſidio a Turcis ſoluta.* XII. *Belli-jocenſis comes, Baſtae inſtigatu, Caſſoviae in Proteſtanteis ſumma ſeveritate graſſatur. Stephanus Boſtkaius ob injurias a Belli-jocenſi acceptas exaſperatus in eum ducit, commiſſoque proelio fudit. Baſta Belli-jocenſis periculum minime negligit. Boſtkaius publico programmate a Cocſare proſcriptus, ad eum legatos mittit, qui factum extrema neceſſitate excuſarent.* XIII. *In Stiria et ob religionem magni motus excitati.* XIV. *Horrenda fames in Tranſilvania. In Sicilia et Gallia Narbonenſi magna annonae penuria. Novum hoc anno in coelo phaenomenon* v *Non. Octobreis primo viſum. De hoc vario poſſim agitata judicia.* XV. *Magnus Etruriae dux ad incendendas Turcorum naves, quae ad Caeſaream Juliam in oppoſita Africae ora hyemabant, triremeis inſtruit. Rè a Judaeis detecta conatus irritus fuit.* XVI. *Novi Romae cardinales creati. Quaeſtiones a Jeſuitis propoſitae, aulam Romanam exercent. Actum de Ignatio Loiola in beatorum numerum cooptando, nullo ſucceſſu. Tumultuatum periculoſe in urbe occaſione malefici, qui in Farneſii cardinalis aedeis tanquam in aſylum ſe receperat.* XVII. *Virorum principum mortes: Joannis Baioori ſenioris Wolfangi filii, Othonis Henrici fratris, Lud. Heſſi, Erneſti Friderici marchionis Badenſis, Petri Erneſti Mansfeldii; apud nos Claudii Tremollii Thoartii ducis.* XVIII. *Literis illuſtrium obitus, Jani Douzae Nordowici, Chriſtophori Coleri, Jacobi Typotii, Oberti Giſonii, Hieronymi Mercurialis, Arnaldi Oſſati cardinalis: Gualteri Franciſcani Pictavorum epiſcopi, viri ſanctitate praecipui, ex occaſione memoria renovata.* XIX. *Carolo Borbonio Sueſſioni filius hoc anno naſcitur.*

Ex

EX AUCTORIBUS,

Oratione regis Angliae publicata, Synodo Londinensi, Relatione edita legationis Ferd. Velasci, Gaspare Ens, Imm. Meterano, Jacobo Typotio, Exegesi Historica regni Sueciae, Jo. Keplero, Relationibus Italicis.

LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS PRIMUS.

AEC in Belgio dum geruntur, pestis, quae superiore anno in proxima Britannia admodum saevierat, remittere incipiebat; et novus rex, qui propterea Londino abesse coactus fuerat, ad urbem redierat. Celebrata regni prima comitia, quae vulgo Parlamentum vocant, XIV Kal. Aprilis, veteri calculo, quem adhuc in Anglia servant, magna frequentia: in quibus rex lingua populari longam orationem habuit, qua tribus de causis regnorum suorum ordines congregari voluisse dicebat, ut pro tam propenso erga se ac benevolo animo, pro tam concordi et hilari omnium voluntatum concursu, quem festis ubique vocibus et acclamationibus testati sunt, bene meritis gratias redderet, ejusque rei dulcissimam memoriam nunquam ex animo suo elabi passurus esset; tum vicissim, quantam praesentia sua felicitatem Angliae importaverit, pluribus persequebatur: ante suum adventum bellis et armis toto regno passim personuisse omnia; nunc publicam pacem et securitatem cunctis arridere, libertatem commercii, qua civitates florent, restitutam, vicinosque reges ac principes certatim amicitiam secum expetere; neque tamen ita pacem et otium consectari, quin si necessitas ingruat, et citra vim belli, regiam dignitatem et securam pacem aliter tueri nequeat, ad arma expedienda non statim paratus sit, et justum bellum turpi et ignavae paci antepositurus. Verum sic de Dei bonitate, qui pacis studium in se praecipuum esse voluerit, confidere, ut nunquam benignitatis suae ipsum poeniteat, et ob constantem ac diuturnam adeo pacem sibi posse arrogare, quod David propter partas victorias de se praedicat, fore, ut Deus, qui se a leone et urso huc usque defenderit, deinceps quoque a Palaestino praeputiato sit defensurus: nec solum laetari quod pacem externam auspiciis regni nactus sit, sed multo magis quod domesticam adventu suo firmaverit; unitis quae divulsae erant ditionibus amplissimis. Non parum ab Henrico VII, a quo genus ducat, olim profectum; cum post luctuosas et miserabileis discordias, quae, binis familiis crudeliter dissidentibus, Angliam paulum abfuit evertetunt, in se unitis, tandem tragicis tot annorum calamitatibus finem imposuit. Plus adventu suo factum, sopitis antiquis odiis, quae bellorum exitialium plerumque causae exstiterunt; et accessionem magnam ad pristinam potentiam, Scotorum regno nunc legitima successione conjuncto, factam: nam si [a] Cambria seu Wallia, si septem aliae provinciae, quae in totidem ditiones quondam a reliquo corpore sejunctae erant, cum unitae sunt, corpus ad eam quam cernimus magnitudinem extulerunt, quid censendum de recenti maximi regni generosae juventutis ac tot nobilium familiarum freti, ad Angliam quasi ad reliquum corpus, accessione? Quapropter quod Deus conjunxit, homo ne separet; se maritum, totam insulam suam esse uxorem; se illius caput, illam corpus; se pastorem, illam ovile suum esse; qui contra mutire ausi fuerint, qui coelo praedestinatae regnorum olim divulsorum conjunctioni se

INTERPR. [a] *pays de Galles.*

CIↃIↃCIV. HENRICUS IV. se oppofuerint, aut ignorantia turpiter labi, aut maligne ac scelerate peccare: nam dignitates, privilegia, immunitates ac praerogativas, illa in suam personam quasi confusione, non labefactari et evanescere, sed coalescere potius et magis ac magis confirmari. Idem in proximo Franciae regno evenisse. Primos infantiae vagitus se regem Scotiae dedisse, maturum virum in Angliam, atque adeo utriusque regni per se conjuncti administrationem, afferre. Ad desideratam autem frustra a tot saeculis unionem, et nunc raro Dei beneficio concessam, ejus conservandae certam spem affulgere per eximiae spei prolem Dei pariter benignitate concessam, qui valetudine prospera sunt, et pares animos ad rempublicam sunt allaturi. Verum in aedificanda domo frustra laborari, nisi idem Deus, qui pacem foris domique dedit, qui tempore suo regna tamdiu divulsa conjunxit, qui regi legitima successione ad utrumque regnum vocato summae spei sobolem elargitus est, fundamentum jecerit, eique verum cultum superstruxerit; absque hoc fuerit, ceteras mundi delicias, tanquam flores deciduos, umbras et vapores terra elatos, paleas et purgamenta ad primum ventorum flatum subito evanescere. Laetari se, quod in ingressu regni secum sentienteis cunctos in religione ordines repererit; tamen inter eos alium Dei cultum in intimis hujus regni visceribus latere; ac praeterea tertiam quorundam privatam sectam furtim et in angulis perreptare. Cultum illum falsum, et erroribus scatentem, frustra Catholicum dici, totum pontificium esse: tertiam sectam religionis nomen non mereri, Puritanorum esse et Novatorum, qui adfectatis puritatis in politica gubernatione argutiolis, non tam in religionis capitibus discrepant, quam praesenti moderationi adversantes, et superiorem potestatem omnem non ferentes, impatientia sua bene posita in domo Dei movent, et tumultuosius se, quam par est, gerunt; homines inquieti ac turbidi, quos proinde ex omni republica recte instituta ejiciendos censeat. De pontificiis sic existimare, distinctionem adhibendam esse inter privatam suam salutis causa religionis professionem, et publicam reipublicae administrationem ob communem omnium utilitatem et tranquillitatem constitutam. Se religionis inter eos receptae caput, ipsos illius membra: sic autem affectum in religionis negotio esse, ut non ad ostentationem et vanam constantiae laudem aucupandam, aut ad ullam aliam praejudicatam opinionem retinendam, in illa perseveret; sed quia eam compererit cum rationi, tum regulae fidei ac conscientiae suae magis congruere; neque tamen in ea aut nimium vehementem, aut praeter modum pertinacem fuisse, libenter fateri et agnoscere. Romanam ecclesiam matrem communem esse, quanquam maculis nonnullis et corruptelis inquinatam, sicuti Judaeis accidit cum CHRISTUM crucifixerunt. Sed ut in aegro curando is inimicus haberi non debet, qui medicinam adhibendam suadet; similiter nullo se modo Romanensium ecclesiae inimicum censendum, si studio omni enitatur, ut illorum errores aut tollantur aut emendentur; casum certe ac ruinam ejus nequaquam exoptare, sordes solummodo elui, et corruptelas removeri avide percupere: nam qui jure posse a nobis petere Romanenseis, ut intremus, nisi domum prius suam nitidissime everri, et a sordibus emundari procuraverint? Interim propter ullam praejudicatam opinionem aegre adduci, ut in subditorum suorum sive corpora sive animas, paulo durius imperium exerceat, imo semper a conscientiis suorum acerbius vel affligendis, vel praeter fas et aequum arctioribus vinculis constringendis abhorruisse; et ex quo novum regnum crevit, in eo laborasse, et nuper statuta, ac constitutiones contra pontificios latas diligenter perpendisse et examinasse, ut citra acerbitatem et acrimoniam omnem, quibuscunque posset modis, sive per edicta, sive data opportunitate, eos allevaret; neque nova gravamina, quod Roboamum olim fecisse memorant, ad antiquas angarias adderet; videretque, ne quid in iis relinqueretur, quod viros bonos et honestos potius

potius laedere, quam fonteis et graviter delinquenteis punire videretur. Ceterum eorum, qui pontificiae religioni addicti sunt, duo esse genera, eosque aut clericos esse ac literatos, aut literarum rudes, et ex populi faece; et hos quidem minus reprehensione dignos; et inter eos, qui sobrium et quietum vitae genus sequuntur, quosque senes dediscere, quod juvenes didicerunt, pudet, omni prorsus culpa vacare; quippe quorum sanatio a Deo et Sancto ejus Spiritu sit expectanda: sed et esse inter eosdem, qui fanatico errore agitati, turbarum occasionem captant; quorum conatibus, ne furoris contagia longius serpant, mature obviam ire debent, quos penes summum imperium et legitima potestas est. Clericos autem, quoniam inveterato errore scientes videntesque peccant, et insolens et odiosum principatus desiderium, quod pontifex in terrenas potestates ambitiose affectat, tuentur, et quantum possunt adjuvant, nullo modo ferendos, et a Christianorum coetibus omni ratione explodendos: eos quippe esse, qui furenteis inconsiderato religionis impetu prava sua doctrina animos incendunt, et reges trucidandos docent: dignum prorsus laude, atque adeo meritorium facinus ducentes, si quis, postquam Romanensis monarcha, vel potius, his verbis utebatur, monstrosum ecclesiae suae caput, aliquem regem diris devoverit, aut subditos ejus fidei et obsequii vinculo solverit, aut regnum ejus a praedatoribus diripiendum proscripserit; in eum vel gladium stringat, et contra principes ac magistratus bella, motus, ac seditiones excitet. Nihil sibi in votis potius aut antiquius esse, quam ut tempus illud videat, quo, sepositis omnibus factionum studiis et affectibus, in id cuncti conspirent, ut laudabilia aureae mediocritatis consilia utrinque concorditer incantur; quod si Pontificii admitterent, se minime recusaturum, quin ultro occurrens illis in amplexum rueret, ea lege, ut quae tempore prave irrepserunt, communi consensu penitus amputarentur. Suam fidem pro vere antiqua, Catholica, et apostolica tenere, ac proinde antiquitati, et quicquid ab ea citra fraudem derivatum est, omnem cultum et reverentiam tribuere, eamque per mediam eundo semper viam servasse, ut neque in fide Sectarius haberi, neque in civili administratione scissuram amplecti videri velit: quod ita sibi dictum accipere Pontificii debeant, ut non propterea sua lenitate ac patientia intemperanter abutantur, aut sibi licere putent conventicula impune celebrare, et partes in regno fovere. Quod si faciant, quam clementem ipsum hactenus experti sunt, tam infestum hostem sint deinceps habituri; quanquam alioqui a persecutoris nomine maximopere abhorreat. Potius illi, qui pietatis spiritu ducuntur, veritatis indagandae studium amplectantur, et cum peritis harum rerum colloquia expectant, a quibus idonee instruantur; siquidem a [a] Dunelmensi episcopo, is comitiis intererat, pereruditе pronunciatum esse, Correctionem, si absit instructio, violentam esse tyrannidem: quapropter praesules sanctitate vitae, bonis exemplis, puritate doctrinae, hoc indesinenter agant, ut plurimas quam possint animas Christo lucrentur, et cum Paulo instent opportune, importune peragant, arguant, increpent, cohortentur, summa cum mansuetudine et scientia. Inde ad tertium et ultimum caput transit, de bonis legibus suo tempore condendis, et constanti earum executione; et sibi praecipuam suorum salutem in iis condendis fore, atque adeo supremam legem, spondet: sed videndum monet, ne multitudine legum nimia respublica obruatur, vix esse, ut in his comitiis mature de iis deliberetur, itaque de his amplius cogitandum antequam ferantur. Tum ad judices, quos aures oculosque suos adpellat, orationem convertit, et verbis Josaphati regis eos officii admonet, rationem villicationis suae Deo primum, dein et sibi reddituros; scientiam veri proinde habeant, fortitudinem animi et vitae integritatem servent; ut scienter quod verum est perspicere, audenter agere quod justum est, et utrumque integerrime exsequi possint. Sibi curae fore, ut et ipse partibus suis fungatur; quod cum fecerit, se

INTERPR. [a] *de Durham.*

CIↃ IↃ CIV.
HENRICUS IV.

ſe ad extremum inutilem ſervum futurum, quippe qui muneris a Deo impoſiti ratione, quod fecerit, facere debuerit. Non exiſtimare, quod vulgo tyranni putant, populos ſibi atque adeo tot regna a Deo data, ut ad inhoneſtas animi libidines ac voluptates explendas iis abutatur, ſed potius ut de eorum ſalute et incolumitate ſolicitus, cunctas opes ſuas et felicitatem in eorum abundantia et proſperitate ſitas exiſtimet. Bono regi, ſi divites ſubditos habeat, ſi fortunatos, nihil ad opes et felicitatem deeſſe. Servum quidem ſe agnoſcere; ſed ſi ſingulorum hominum, quos Deus dominationi ſuae et imperio ſubjecit, ratio habeatur, ſe regem et rectorem eſſe et caput; caput autem propter corpus, quod illi ſimul juncti conſtituunt, non corpus propter caput creatum eſſe; et regem propter multitudinem, non multitudinem propter regem ordinatam. Proinde non pudere ſe, neque non honorificum putare, quod ſupremus ſit ac primarius totius reipublicae ſervus a Deo conſtitutus, eoque fieri, ut publicam ſuorum populorum felicitatem, maximam ſuam felicitatem, ac praecipuum ſolatium atque ornamentum in hac vita reputet. Reliqua oratio in eo laborabat, ut benevolentiam erga univerſos ſuam teſtaretur; quoniam non ſingulatibus et uni ſoli eſſet debitor, et de beneficiis in pleroſque largius collatis ſe excuſaret; id naturae ſuae beneficae, et interdum importunis petitorum flagitationibus condonandum; nam non ignorare, aerario ſemel exhauſto, id neceſſario ſecuturum, ut populis ſuis moleſtus ſit ac gravis, dum aliis detrahit, ut aliis largiatur; qua in re ſe cautiorem futurum ſpondet, et alios, ut petendo ſint moderatiores, viciſſim admonet. Poſtremo de oratione ſua minus ornata ob brevitatem temporis, et inſolitum tantum conſeſſum ſe excuſat; regemque decere ait, ut perſpicue et aperte, tum ſincere et ex animo loquatur, et ut facta dictis reſpondeant, potius quam facta dictis fidem derogent.

II. UNIONE potentiſſimorum regnorum tantopere depraedicata hoc agebat Jacobus, ut, abolitis Anglorum et Scotorum nominibus, vetus Britanniae magnae nomen in uſum revocaretur. Contradicebant initio Angli, his fere rationibus; hujuſmodi mutationes non temere fieri debere, niſi aut urgente neceſſitate, aut manifeſta utilitate ſuadente: atqui nihil urgere, nullum ex eo emolumentum oſtendi: uniones regnorum aut matrimoniis aut per victorias, aut ſanguinis confuſione fieri: novi regni inſtitutione, alterius antiquioris memoriam diſſolvi et extingui; ea re magnas incommoditates ac confuſiones in negotiis, in comitiis convocandis, in ſigillis, munerum publicorum diſtinctione, legibus ac conſtitutionibus ſanciendis, libertatibus, privilegiis, curiis, quae in regio comitatu ſunt, actis publicis, privatorum contractibus conſecuturas: et ſiquidem contingat, ut rex, quod abſit, ſine liberis decedat, aut liberi ejus ſine prole deficiant, illa unione et regnorum confuſione futurum, ut paterni nominis heredes in Angliae regno ſibi jus arrogent, excluſis legitimis Anglici nominis heredibus, quod eſſet iniquiſſimum. Praeterea praerogativam cum aliis regibus hac unione extingui, et de jure illo contendentibus, inde materiam diſceptandi praeberi. Nomen Anglicanum a tot ſaeculis, et nunc maxime percelebre, Britannico etſi olim illuſtri, ſed jam obſoleto, mutari periculoſum videri. Anglicanum nomen Scoto ſemper olim ſine controverſia praeiviſſe, nunc confuſione facta et Britannico aſſumpto antiquari. Id populis ſumme diſpliciturum, qui antiquo nomine gaudent, et ominoſum ducunt, abolita priſci temporis memoria, per novas agnominationes praepoſtera ambitione majorum gloriam obſcurari. Haec non citra altercationem tunc agitata. Ad extremum regis auctoritas tenuit, ut Magnae Britanniae nomen reciperetur, et unio regnorum unius nominis appellatione ſanciretur; neque deinceps neceſſe eſſet, in finibus praeſidia alere, aut novis munitionibus ad hoſtium incurſiones arcendas limitem firmare. Cuſi in eam rem nummi aurei et argentei cum inſcriptionibus: QUAE DEUS CONJUNXIT, NEMO SEPARET. TUEATUR UNITA DEUS. Angeloti et cuſi cum hac inſcriptione, FACIAM

EOS

EOS IN GENTEM UNAM. Et aliud nummi aurei genus, quod haec verba coelata habebat, HENRICUS ROSAS. REGNA JACOBUS. Dein decretum factum de ecclesiasticis tota Britannia expellendis: quorum alii per regnum sparsi, quibus ad XIV Kal. Apriles dies, qua exirent, poena capitis addita, praestituta est: alii qui carcere attinebantur, navibus impositi, et alio migrare jussi. Id severe admodum peractum: neque prius rex reginaque Londinum ingredi solemni pompa voluerunt, quod actum VIII Kal. quam edicto plene executioni demandato. In his comitiis magnus thesaurarius [a] Dorseti, Henricus [b] Howardus Northamptoniae comites creati: periscelidis insigne ad Cosmum magnum Etruriae ducem missum, quod ille summa dignatione accepit.

III. SECUNDUM haec celebrata et peracta Londini synodus nationalis, veram ecclesiam Anglicanam repraesentans, sicuti ejus ultimo decreto perscriptum est. In qua fides inter eos recepta sancitur; et inter alia, in ecclesiam Anglicanam suprema regiae majestatis auctoritas asseritur; regii in ecclesia Anglicana primatus impugnatores coërcentur, sicuti et conventiculorum in ecclesia Anglicana propugnatores, et in conventiculis illis ordinationes citra regis auctoritatem fieri prohibentur. Liturgiae publicae modus et Litaniae apud eos receptae usus praescribitur; Coenae trina perceptio ad minus quotannis indicitur, addita in perceptione genuum flexione. Superpelliceorum et epomidum usus in ministris confirmatur: parentes in liberorum suorum sacro lavacro, et pueri Coenae Dominicae incapaces susceptores esse prohibentur. Crucis ceremonia in Baptismate retinetur et explicatur, sed ita et tot adhibitis cautionibus, ut sacrosancti signi reverentia omnino aboleri potius quam confirmari videatur. Jejunia IV temporum decernuntur. Tum ordinandi ministros, Catechismi in parvulis, confirmationis in triennali visitatione, de bannorum in matrimoniis celebri publicatione, leges praescribuntur.

IV. INTER haec [c] Velascus Castellae comes-stabuli, qui superiore anno ex Hispania in Belgium venerat, cum novo Angliae rege de pace acturus, post altercationes de loco conventus saepius repetitas; postquam rex missurum se in Hispaniam recepit, et ratione loci nihil de praerogativa gradus cum Philippo certare velle declaravit; V Eid. April. eodem et ampliore quam venerat comitatu in viam se dedit, et per [d] Gandavum, Curtracum, Hipras facto itinere, Bergas [e] fani-Vinoci in terra Flandria accessit, eaque in urbe Paschaleis ferias celebravit, praemisso Alexandro [f] Rouida Mediolanensi assessore, qui cum Joanne Taxi, qui in Anglia remanserat, omnia ad conventum futurum necessaria instrueret. Ab Alberto in eam rem delegati Joannes [g] Ligneus Barbansonus Arembergii comes, Belgici maris praefectus, Joannes Richardotus praeses, Ludovicus [h] Verrheikenus primarius secretarius, qui ineunte Maio ad Velascum accessere, et Gravelinga solverunt XVII Kal. Jun. ac triduo post Londinum appulerunt. XI Kal. Rouida, deducentibus eum Northamptoniae comite et Taxi, ad regem salutandum accessit, cui trium regnorum titulos tribuit, ipsumque a justitia, aequitate, admirabilique humanitate, ceterarumque virtutum ornamentis prolixe laudavit, et se a potentissimo Hispaniarum rege missum dixit, ut benevolentiam suam erga principem sibi necessitudine ac antiquo amicitiae vinculo conjunctissimum declararet; tum suam operam ei officiose detulit. Adventu legati cum laetari se, idque ad pacem universae rei Christianae spectare rex dixisset, dimissus Rouida. Postridie admissus Arembergius cum iis, quos adduxerat, qui eadem comitate a rege reginaque, quam et salutaverunt, accepti sunt; et delegati subito Thomas Buckhurstus Dorseti

INTERPR. [a] *Sackville baron de Buckhurst comte de Dorset.* [b] *Howard comte de Northampton.* [c] *de Velasco connestable de Castille.* [d] *Gand, Courtray, & Ypres.* [e] *S. Winoxberghe.* [f] *Rouida conseiller au senat de Milan.* [g] *de Ligne prince de Barbançon.* [h] *l'Audiencier Verreicken.*

CIƆ IƆCIV. HENRICUS IV. Dorseti comes magnus regni thesaurarius, Carolus [a] Howardus maris praefectus, Carolus [b] Montjoius Devoniae comes Hiberniae prorex, Henricus [c] Howardus Northamptoniae comes, Robertus [d] Cecilius magnus secretarius, qui in [e] Somersetensibus aedibus palatio contiguis, in quibus Velasco paratum hospitium erat, et interim Taxis cum Rouida diversabatur, cum Philippi et Alberti oratoribus convenirent. Et hi quidem ad dextram, Angli ad laevam sedere, Anglis domi suo loco hospitibus Hispanis cedere rem comitatis atque humanitatis esse reputantibus. Ibi orditur Rouida, et quod felix, faustum, fortunatumque sit, laetum Serenissimo Scotiae, Angliae, et Hiberniae regi, in novum regnum legitima successione delatum Hispaniarum regis nomine adventum denuo gratatur; nam eodem jam officio Taxim defunctum esse; omneisque totius imperii sui terra marique vireis ex animo ad ipsius commoditatem et utilitatem, et nunc et in posterum peramanter defert. Legationem Taxis jam perbenigne a Serenissimo rege acceptam indicio esse, non haec sine divino Numine fieri; Deum, cujus in manu cor regis est, qui montes inclinat, et gladium in oleum vertit, hanc ipsi mentem et ejus prudentissimis consiliariis dedisse, ut de sedandis inter reges discordiis serio cogitaretur; nec Philippum, restincto morte reginae Elisabethae bellorum fomite, et regnis nobilissimis ad principem, sibi ac parenti suo antiquo amicitiae vinculo conjunctissimum, et consiliorum reginae nec auctorem nec participem devolutis, nullaque sibi cum regnis ipsis, quibus cum suis Hispaniarum regnis diuturna semper fuit ac fida societas, controversia remanente, hanc pacis occasionem aspernari noluisse. His accessisse arctissimam, quae Serenissimo Scotiae, Angliae, et Hiberniae regi, cum domo Austriaca intercedit, necessitudinem; aegre fecisse, nec nisi lacessitum, parentem suum alieni abstinentem, ut arma, contra communem hostem in dies per Christianorum discordias nova incrementa capientem destinata, ad injurias ulciscendas converteret: satis caedium, satis vastitatis utrinque datum, cruori deinceps Christiano parcendum esse. Post Taxim ad eum missum Castellae stabuli-comitem Ferd. Velascum, singularis prudentiae et pietatis principem, qui in opere, quo nullum Deo potest acceptius esse, laboraret. Eum post longissimum iter, et hyemis asperrimae difficultates superatas, pietate omnia vincente, ad extremum Flandriae limitem venisse, sed valetudinis incommodo praepeditum nondum transmittere in Angliam potuisse: dum vires colligit, expeditum visum, ut interim per Taxim et se ex Italia evocatum, de ratione foederis inter potentissimos orbis Christiani principes, ratio ineatur. Cum accessione tot regnorum, et virtutes administrandis iis pares accessisse cunctos laetari, et justitiam, humanitatem, temperantiam, ceterasque virtutes eximias in eo admirari, et sperare, ut per pacem conjunctis clarissimorum principum viribus domi securitas, foris contra Christi hosteis victoria quaeratur. Proinde in id incumbendum, Deo duce, qui pacis auctor est, ut rejectis ambagibus, et amputata omni ex animis, vel ex doctrinae fiducia, vel ex ingenii acumine quaesitae laudis ambitione, citra fucum et fraudem res Deo gratissima pondere suo et merito aestimetur, et ad optatum exitum perducatur. Pacem Dei opus se proponere, qua perturbata nihil tutum sive ab hoste sive ab amico milite: etiam sub bono principe cuncta dura et difficilia; pravorum violentiam, et dominatum subditis onerosum esse. Pacem omneis utrinque populos exoptare: sub ejus aura suavissima securitatem publicam conquiescere, leges vigere, libertatem commercii, quo civitates aluntur, valere. Vota viduarum, pupillorum, et omnium ubique bonorum aspirare, et lachrimas precibus suis adjungere. Se a potentissimo rege missos eundem animum ad desideria publica afferre; candorem et fidem, ita Deus cordium scrutator, et dolosae linguae acerrimus vindex eos adjuvet, ad ea suam religiose

INTERPR. [a] *Howard amiral.* [b] *Blount baron de Montjoy comte de Devonshire.* [c] *Howard comte de Northampton.* [d] *Cecil secretaire d'Estat.* [e] *palais ou hôtel de Somerset.*

religiose obstringenteis. Eandem serenissimo regi et consiliariis suis sententiam stare cum videant, quicquid contra male erga pacem publicam clam palamque mali moliantur, non dubitare, quin res tantopere exoptata confiei possit, illo praesertim adjutore, qui nascens et in coelum migrans pacem uti summum bonum suis reliquit; qui in auxilium nostrum surget, et apprehenso fortitudinis suae scuto serpentis caput conteret, improbos zizaniorum satus evellet, et hosteis pacis virtute sua disturbabit. Quibus dictis cum a Northamptoniae comite quaedam modeste, quae ad Elisabethae invidiam adjecta fuerant, et eorum qui pacis opus inchoatum clam perturbatum ibant, elevanda subjunxisset, eo die discessum est. Postea usque ad XV vices eodem ordine convenere, et de singulis, quae controvertebantur, subito [a]Velascum et Albertum certiores faciebant; ab iisque vicissim, quid in iis agere deberent, certiores fiebant, ita ut cum ad novum conventum redirent, super omnibus controversiis certum responsum afferrent. Initio ab Hispanis foedus offensionis et defensionis propositum; a quo se excusarunt Angli, foedus nobiscum prius ictum causati; et rex ad bellum contra ejusdem confessionis socios gerendum nolle cogi declaravit, quod posset contingere, si se ad offensionis foedus obligaret; id autem salva conscientia facere non posse. Itaque post aliquot dierum altercationes conventum, ut de pace inter eos ageretur, omissa offensionis et defensionis mentione, conditionibus de cetero appositis, quibus utrique parti, ut pax fida esset, idonee caveretur: rogatus interim rex Angliae ab Hispanis, ut se medium inter Archiduces et Bataviae Ordines interponeret, quo illi conditiones pacis acciperent. Qua in petitione non se nimis morosum rex praebuit, et aequitate summa officium detulit. In commercii libertate utrinque proposita, et ab Anglis sine exceptione concessa, plus difficultatis fuit; cum Hispani ab ea navigationes in Indias exciperent, divisione ante C annos facta, pacis sequestro et arbitro inter partes Alexandro VI, solis Lusitanis et Castellensibus eas attributas dicerent: regni postea Lusitani accessione etiam Indias Orientaleis et Occidentaleis accessisse. Itaque soli Hispaniarum regi hodie tanquam in suo, nec aliis praeterea ullis principibus aut civitatibus licere ad eas navigare. Ad haec rex aequissimus qui pacem vellet, nec conditiones minus honestas admitteret, cum animo provideret nulla ratione populis suis persuaderi posse, ut libertatem ad Indias navigandi, Batavis eam sibi arrogantibus, et magno cum emolumento suo impune quotidie exercentibus, intermitterent; ab ea suos diserte excludi noluit, fide in arcano Hispanis data, Anglos sine jussu quidem suo ac mandato navigaturos; ceterum hac lege, ut eodem, quo ceterae nationes, jure trans aequinoctialem lineam utantur. Utrique proinde sibi consulant: nam jure potiores iis locis haberi, qui viribus praepollent. Ita sine conditione commercii libertas constituta. In aliis partes facile convenere. Toto illo tempore, quod ab XI Kal. Jun. effluxit, Velascus invaletudinem causatus, loco minime se movit; neque ad Albertum, periclitantibus interim [b] Slusis, ivit, ut capita cum eo conferret, sed semel atque iterum Alfonsum Velascum gentilem suum, et [c] Blasium Arragonium ad eum qui [d] Gandavi erat, legavit. Tandem aliquanto post adfectatas Hispaniensi gravitate exquisiti fastus moras, VI Kal. Sextil. Dunkerkam venit, missis qui ad eum regali pompa excipiendum cuncta instruerent, et IV Eid. Sextil. Gulielmo [e] Monsono equite, freti illius praefecto, cum Anglicanis majoribus navibus appulso, postridie Gravelingam petit, quo ad eum Antonius Ribera, a Joanne [f] Taxi cognato suo missus, venit, per otium toto triduo Velasci jussu impositi equi, impedimenta et reliquum famulitium, cautumque, ne quid suarum rerum in naveis Batavas, quas secum Angli adduxerant, imponeretur. Tandem Dominica die post sacrum celebratum, summo mane navem minorem conscendit, ut inde ad

majores

INTERPR. [a] *Velasco.* [b] *l'Escluse.* [c] *el Commandador Don Blasco d'Arragon.* [d] *Gand.* [e] *Monson.* [f] *de Taxis conde de Villamediana.*

CIↃIↃCIV. HENRICUS IV.

majores, quae brevia veritae in alto expectabant, perveniret; ad quas postquam intravit, post octo horarum navigationem, ad Dunas exscensionem fecit; nam ad [a] Doveram vento vehementiore adpellere eodem die non potuit; ubi ex jactatione maris nauseantes paulum recreati. Postridie Doveram, et XVI Kal. Sept. [b] Cantuariam, [c] Cantianae provinciae metropolim, venit, ubi Taxim, Rouidam, aliosque qui cum iis erant, obvios habuit; inde alios atque alios, et [d] Arembergium reliquosque Alberti delegatos; a rege missos [e] Wottoni regulum [1] IV portuum praefectum, cum IↃ equitibus, et magno numero carrucarum, et [f] [2] Northamptoniae comitem; et triduo post secundo [g] Tamesi Londinum sub vesperam accessit, conscensis XXV phaselis ad id egregie instructis.

V. REX aberat venationibus intentus, qui per Carolum [h] Howardum maris praefectum absentiam suam excusavit. Per comitem [i] Suffolcium regina adventum Velasco gratulata est. Magna pompa res acta, quod ea rerum externa facie maxime Velasci animum pasci intellexerant Angli. Ubi rex venit magno paratu, tandem VIII Kal. Sept. admissus Velascus cum Alberti delegatis, [k] Southamptoniae comite praemisso, qui venientem exciperet. Ipse Velascus scripsit, regem, qui ad primum conspectum surrexerat, diu stetisse, antequam ad salutandum eum ipse propius accederet, ea re significans, quantum de dignitate propria rex detraxerit, tantum ad suam accessisse. Lingua Gallica eum adlocutus rex, sicuti ante fecerat Robertus Cecilius, cum ad eum ante regis adventum salutandum venerat. Semel atque iterum postea convenere ab utraque parte delegati. Et iterum a rege et principe Velascus admissus est, et postridie a regina, majore quam antea paratu et pompa. Demum IV Kal. Sept. post sacrum peractum mane in palatium cum delegatis, et inde in sacellum venit Velascus; et praeeuntibus fecialibus, et massas praeferentibus, rex ad sacellum itidem cum principe venit. Aderat et regina cum toto gynaeceo. Ibi in laudem pacis hymni aliquot a symphoniacis decantati, prolatisque a Cecilio pacis conventae capitibus in charta pergamena descriptis, rex ea Velasco, et Velascus Rouidae tradidit, et allatis bibliis ex S. Hieronymi tralatione a Plantino cusis, sic enim convenerat, rex tactis sacrosanctis Evangeliis in capita juravit, et manum Velasci in signum concordiae prehendit. Secutae dein acclamationes festae de pace laetantium, et regis vitae bene precantium. Inde ad convivium itum, quod pari hilaritate et magnificentia celebratum; et quaedam interim in Elisabethae invidiam jactata; quae omnia particulatim, aut a Velasco, aut ipso dictante, ad fastidium usque sunt literis consignata, in relatione quam de pacis cum Anglis negotio Antuerpiae publicandam curavit. Rex postridie Velascum ex levi offensione pedis decumbentem invisit, cui in amplexus ruenti a Velasco ad ingressum adulatoriae voces [3] Cornelii centurionis redditae; *Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum.* Tum missis magni pretii donativis, et petito commeatu, pridie Nonas Septembreis [l] Gravesendam Velascus cum toto comitatu venit, et Dovera sexto post die solvens, [m] Caletum appulit, a DominicoVico urbis praefecto exceptus. Caleto Gravelingam deflexit, et inde [n] Audomari-fanum in Atrebatibus petiit: et [o] Gandavum XIII Kal. Oct. quo tempore Ostenda dedita est; profectusque ubi Albertus erat, cum quo collocutus, [p] Rigiacum Atrebatum venit; et inde per terram Francicam iter fecit, sicuti in itu fecerat, ab rege rursus ad [q] Blaudifontem perhonorifice exceptus. Cum ad Sebastiani Zameti aedeis coenaturus divertisset, rex solita comitate intervenit, et mensae adsedit, Velascum, qui de geniculis

toral

INTERPR. [a] *Douvre.* [b] *Cantorbery.* [c] *Kent.* [d] *le comte d'Aremberg.* [e] *Edouard Lord Wotton baron de Marley, Gouverneur de la province de Kent.* [f] *Henry Howard baron de Marnhill & comte de Northampton, guardien des Cinq Ports.* [g] *la Thamise.* [h] *Howard comte de Nottingham, Grand Amiral.* [i] *de Suffolk.* [k] *Southampton.* [l] *Gravesend.* [m] *Calais.* [n] *S. Omer en Artois.* [o] *Gand.* [p] *Arras.* [q] *Fontainebleau.*

NOT. [1] *dele* IV portuum praefectum.

NOT. [2] *lege* Northamptoniae comitem V portuum praefectum.

NOT. [3] Ce n'est pas le Centenier nommé dans les Actes des Apôtres Chap. x. mais un autre, qui n'est point nommé, dont il est parlé dans l'Evangile de S. Matthieu Chap. VIII. *Put.*

[a]toral ei, cum lavaret manus, praebere voluerat, non passus est; cum tam familiaritet exceptum dicens, non ut honorem cuiquam faceret, sed ut acciperet. Injectaque a rege de cognatione Velascorum cum Navarrae regibus mentione, reposuit Velascus, regum, quasi Deorum, nullos esse propinquos aut affines. Ea regis comitas non mediocriter hominem honoris ad vanitatem cupidum recreavit; idque summi pretii, atque adeo donativi amplissimi loco, ac prae iis quae in Anglia acceperat, ille in Hispaniam discedens reportavit. Conditiones pacis, quae in relatione Velasci non leguntur, has praecipuas accepimus: Ut pax fida et perpetua, tam in terra quam in mari, inter reges sanciretur; a bellis cessatio esset, et qui a XVIII Kal. Maias utrinque capti essent, libertati restituerentur. Nihil in alterutrius praejudicium ullo foedere cum aliis principibus fieret: nullo milite, commeatu, instrumento, apparatu bellico, aut denique consilio hostes juventur. A foedere, si quod in alterutrius damnum ictum sit, discedatur. Reges et Archiduces ab omni maleficio vicinis inferendo suos utrinque populos abstineant. Quia vero de [b] Vlissinga, Briela, Ramechena arce aliquandiu altercatum fuerat, quod illa oppida ut ditionis Austriacae restitui Archiduces peterent; rex, qui propter foedus ab Elisabetha, cui in regno Angliae successerat, cum Ordinibus Hollandiae ictum, liberum sibi non esse sentiret, ut alii quam ipsis quandocunque ea traditurus esset, restitueret, a petitione se excusavit; et salva fide, quam religiose erga omnes observandam decrevit, id facere se non posse ostendit: sed verbo regio promisit, se omnia cum Ordinibus facturum, et ad id tempus competens illis assignabit, quo cum suis principibus fratribus charissimis pacificationis justas et aequas rationes ineant: ni faciant, sua majestas a foedere cum Elisabetha facto libera, quod justum et aequum existimaverit, de illis oppidis statuet; efficietque, ut Rex et Archiduces sibi amicitiam illorum loco praecipuo esse intelligant: interim Scotis et Anglis praesidiariis mandabit, ne quas Batavis suppetias ferant, aut pulvere, tormentis, globis, commeatu juvent; quidquam et contra fratres charissimos hostile moliantur. Item conventum, ut liberum in regnis utriusque regis et Archiducum esset commercium, nulloque novo onere Angli et alii subditi gravarentur; naves alterutrius in alterutra ditione minime sistantur; sed ut in itu, ita in reditu, libere abire sinantur. De navigiis armatis item cautum, si ad ea reficienda, et res ad navigationem necessarias comparandas portus amicos intrare cogantur, modo sex vel octo navium numerum non excedant, neque diutius, quam illis ad refectionem, et alia necessaria paranda fuerit necesse, ne quoquomodo liberum nationum commercium impediatur. Si major numerus armatarum navium fuerit, non nisi consulto principe, et cum ejus venia accedant. Subditi principum in territorio alteri alterorum aequabili jure censeantur. Angli, Scoti, Hiberni non accommodent nomina sua Batavis aut Zelandis in Hispaniam navigantibus et negotiantibus. Angli, Hiberni, Scoti in Hispania negotiantes a vectigali [c] tricesimae sint immunes; et tantum ad solutionem portoriorum, teloniorum, et vectigalium ante tricesimam impositorum teneantur. Merces in Hispania emptas, non alio quam ad sua regna et Flandriae portus exportari rex Angliae patiatur, idque edicto caveat; cui si fraus fiat, merces fisco addicantur, et tricesimae immunitate, qui fraudem fecerunt, in posterum priventur: antiqui inter Burgundiae duces ac Belgii principes, et Angliae, Hiberniae, et Scotiae reges, toties repetiti tractatus, et bellorum ratione intermissi, privilegia item, concessiones, et gratiae, quae belli tempore cessabant, pristinam vim suumque in posterum sortiantur effectum. Angli, Hiberni, Scoti, in Hispania negotiantes, modo nullam offensionis occasionem dederint, ex conscientiae causa ne vexentur.

INTERPR. [a] *la serviette.* [b] *Flessingue, la Brille, & Rammekens.* [c] *l'imposition de 30 pour cent.*

vexentur. Si quid inter principes dissidii intervenerit, quod libertati commercii sit impedimento, moneantur utrinque negotiatores, ut intra VI menseis suas merces exportent; neque prius sisti, intercipi, aut damno personae vel res ipsae affici possint. Neutri naveis negotiatorum in portubus suis haerentes, belli praetextu detineant aut remorentur, nisi prius monito ipsorum principe et ipso consentiente. Si quid ab alterutra parte contra haec pacta fiat, non propterea solutum foedus intelligatur; statim damnum datum juris via sarciatur. Captivi in bello et remo mancipati, utrinque liberi dimittantur, exolutis expensis, et pretio ab iis qui de eo convenerint, soluto. Actiones civiles, quae belli coepti tempore vigebant, lapsu temporis non obstante repeti possint, excepto si quid interim in fiscum sit redactum. Controversiae de rebus bello captis et manubiis in territorio ejus principis agitentur, contra cujus subditos actio dirigetur. Si Batavi et alii Ordines foederati de conditionibus cum Archiducibus agere voluerint, eorumve successoribus, interventu regis Angliae et opera ut uti possint, Archiducibus erit gratissimum. Pacis capitibus utrinque comprehensi principes amici ac foederati populi. Id actum Londini IX Kal. Sextil. calculo veteri, aut novo pridie Eidus Quintileis.

VI. TRICESIMAE anno superiore, a Philippo et Alberto, Februario et Aprili impositae occasione, rex, eum prius eandem mercibus ex Hispania et Belgio impositis Novembri insequenti imposuisset, cum videret aemulationum studiis commercium ubique cessare, ut necessitatem utrisque tricesimae revocandae imponeret; postremo commercium Hispanis et archiducalibus in Belgio populis nobiscum, et suis cum illis omne interdixerat, et Julio proximo multis additis enixe sanxerat, quod negotiis magnam perturbationem afferebat: inde excitatae ubique [a] institorum graves querimoniae: sed Rex, qui tantam injuriam ferre probrosum arbitrabatur, et suis ac vicinis summe id detrimentosum fore providebat, maluit ad tempus spretis rumoribus severa prohibitione uti, quam committere, ut ignava patientia infirmitatem fateri, et dum se ad praesentia accommodat, homines audenteis ad novam olim inferendam injuriam praepostera dissimulatione provocare videretur. Pontificius orator, qui metueret, ne hoc dissidio pacificatio Vervinienfis turbaretur, omnia summa faciebat, ut Rex, dum de tricesima abolenda cum Philippicis ageretur, quod sedulo se facturum promittebat, tantisper de jure suo remitteret, et libertatem commercii interea restitueret. Nec deerant in aula, qui eadem veriti, regi auctores erant, ut prohibitionem temperaret. Verum ille a Ronio aliter persuasus, nullis rationibus adduci potuit, ut a proposito discederet, aut quidquam dignitate et nomine Gallicano indignum faceret. Tandem re cum Velasco, eum per Galliam ex Anglia rediens iter faceret, ad [b] Blaudi-fontem agitata, et instante pontificio legato, convenit, ut tricesima aboleretur, eodemque tempore, neque prius, publica commercii libertas restituta est. Perscriptae post longam disceptationem conditiones IV Eid. Oct. [c] Ronio, et Nicolao [d] Brulartо Sillerio pro Rege, Baltazare [e] Zunica, et, qui Velascum in Angliam comitatus fuerat, Alexandro Rouida, pro Philippo et Alberto intervenientibus.

VII. OSTENDAE et [f] Slusarum obsidionibus peractis, nihil fere bello gestum in ceteris orbis partibus memoratur. Brunsvicae in Saxonia detecta conjuratio, quae apertae [g] principum cognominum invasioni sequenti anno praelusit. Erat in urbe populosa et opulenta Hennenius Brabantus, vir et doctrina non mediocri, et probitatis opinione, ac rerum usu praefecturam urbis promeritus, qui contra senatum concitato populo proditionem meditabatur: et cum jam cunctas urbis claveis penes se haberet, etiam Sanmichaëliae portae habere voluit: eum consules recusarent, tumultu

INTERPR. [a] *des Marchands.* [b] *Fontainebleau.* [c] *le marquis de Rosny.* [d] *Brulart Sr. de Sillery.* [e] *de Zuniga.* [f] *l'Escluse.* [g] *les ducs de Brunswick.*

tumultu ob id excitato, et concursu ad eam facto, deprehensi ıↄ equites, totidem pedites, qui in insidiis latebant. Qua re versus subito populi furor in odium, et ipse ex suspicione comprehensus, et crimen fassus perduellionis poenam subiit, digitis abscissis, et candente forcipe semel atque iterum concerptus, et postremo vivus in quatuor partes sectus est: intestinis igne crematis, partes reliquae ad compita urbis affixa. Conscii itidem capite luerunt. Henningus, qui in tumultu occisus fuerat, et statim terrae mandatus, conjuratione detecta, erutus, ac rotae ad ceterorum terrorem impositus fuit. Embdae et tumultuatum in Frisia Orientali, et Protestantibus persuasum fuit, quamvis, dissidio superioris anni composito, [a] Ennonem comitem non bona fide cum Embdensibus in gratiam rediisse. Auxit suspicionem, quod sub id Joannes Ennonis fratris filiam, quanquam invito in speciem fratre, in uxorem duxit, et [b] Ritbergensem comitatum aliasque ditiones penes se non ita contradicente fratre retinuit. Nuptiis legitime contrahendis accessit sive auctoritas sive dispensatio pontificis, Leonardi [c] Rubeni Abdingovihensis Archimandritae opera, qui legem gratiae adjecit, ut majorum religionem et ejus cultores patrocinio suo Joannes adjuvaret. Id, grassante quasi per contagionem malo, Paterbornensibus animos ad majora justo audenda contra Theodoricum Furstembergium episcopum fecit. Ii cum Hanseaticis civitatibus societate conjuncti sunt; quarum favore subnixi non solum civilem, sed etiam ecclesiasticam jurisdictionem praesuli controversam reddiderunt, multaque intemperantius in dies faciebant; quae minime a suae religionis hominibus probabantur. Joannes, in hoc dissidio conductis, Hungaricae militiae colore, copiis praesuli praesto fuit; vis ad urbem astu intercipiendam, consciis in ea, qui praesulis partibus addicti erant, facta, et admoto crepitaculo duae portae effractae; in tertia, quam conscii se aperturos receperant, conatus haesit, reliquis civibus contra tendentibus; tandemque res transactione finita, et dictae leges, ut praesul admitteretur; de cetero nemini vis fieret, et, praeteritorum sepulta memoria, privilegia antiqua servarentur inviolata. Sed dum aliae leges in gratiam praesulis adduntur, in publicis aedibus recitatione facta, [d] Liborius Wichardus consul schedulam quasi laceraturus arripit. Non tulit id [e] Bertholdus Clevius, qui praesulis partes tuebatur, sed inflicta Consuli alapa, eundem sella consulari deturbat, et catenis vinctum ibidem relinquit; quippe qui pacem impedire, et populum contra principem suum inflammare diceretur. Inde concursu facto portae reserantur, et Joannes acceptus magno consciorum plausu, forum, plateas, moenia praesidio firmat, et arma civium comportari jubet, ac militem per hospitia distribuit. Majorum religioni addicti initio laetabantur, injurias, magistratu Sectariis favente, illatas dum ultum eunt; quos lascivia militari crescente statim poenituit, amissam libertatem et odiis laxatum fraenum moerenteis. Continuo Wichardus consul, ut erat catenis oneratus, producitur per aliquot horas plebis ludibrio expositus, et sputis foedatus. Postremo quaestioni subjectus, combusti vini facibus per nareis infusis, pro seminece humi relinquitur. Tandem perduellionis in patriam et principem peractus reus, negato ad respondendum triduo, jussu praesulis ad supplicium traditur. Cum inde praesulem in horto ad spectaculum stantem aspiceret; Adesdum, inquit, Theodorice episcope, et sanguinem meum quem tantopere sitiisti, epota. Quibus dictis summa constantia in scamnum se reclinavit, et vivus in quatuor partes sectus; caput et lacerati corporis partes ad ludibrium ante uxoris et liberorum aedeis traductae, et postea publicis locis affixae. Id summa celeritate actum, ut Mauritius Hessorum princeps, ad quem Paterbornae patrocinium spectat, quique cum XXXII peditum signis, et CC equitibus, ad rei famam in viam se dederat, in tempore advenire non potuerit. Miles [f] Warburgi et in finibus collocatus. Cives a praesule

alieni

INTERPR. [a] *Enno.* [b] *de Ritberg.* [c] *Rubens Abbé d'Abdinchoff.* [d] *Liberius Wichart.* [e] *Bertholdus Cleves.* [f] *Warbourg.*

CIϽ IϽ CIV. HENRICUS IV. alieni severe, ut in victoria, habiti, ac plerique bonis mulctati. Urbis privilegia et jurisdictio suprema adempta. De [a]Argentinensi episcopatu lis huc usque fuerat inter Joannem Georgium Brandeburgicum septemviri filium, et Carolum cardinalem Lotaringum, et sacri collegii sodaleis hinc majorum religioni hinc Augustanae confessioni addictos; quae pactionibus interventu nostro suspensa potius, quam terminata erat; quae demum partes interponente suas Friderico Wirtembergico, qui et rem suam in eo negotio agebat, accepit finem, his fere conditionibus, ut Brandeburgicus toto episcopatu Lotaringo cardinali cederet, et ab eo vicissim CXXX aureorum CIϽ acciperet: Wirtembergicus concordiae sequester oppidum et praefecturam [b]Obernagensem per XXX annos possideret, quo tempore pro Brandeburgico XXX aureorum CIϽ aeris alieni, ac singulis praeterea annis IX aureorum CIϽ dependeret. Post XXX annorum spatium, jus esset Lotaringo aut ejus successoribus praefecturam illam, depensis CCCC aureorum CIϽ, redimere. Id actum [c]Hagenoae pridie Eidus Novembreis. Nec multo post Hanseaticae societatis privilegiis apud principes renovandis adornata solemnis legatio [d]Lubecae, Gedani, Coloniae, Hamburgi, et Bremae civitatum nomine. Delegati cum ad Jacobum Magnae Britanniae regem primo venissent, subortis altercationibus, quia nullas a Caesare literas attulerant, re infecta dimissi sunt. Inde ad nos transierunt, benigne a rege ad [e]Blaudi-fontem auditi et perhonorifice accepti, unde ulterius pergentes in Hispaniam discesserunt.

VIII. Hoc anno maxime memorabilis et rari exempli in Sueciae regno mutatio secuta, et edicto perpetuo a cunctis ordinibus sancita est. Superioribus annis, atque adeo ab anno CIϽ IϽ XCIX graves inter Sigismundum Polonum hereditarium Sueciae regem, et Carolum patruum ob reipublicae administrationem, et potissimum ob religionis causam, altercationes intercesserant; et semel atque iterum e Polonia, Polonorum viribus adjutus in Sueciam venerat Sigismundus, et inde cum damno et dedecore discesserat. Inde exacerbatis odiis post ejus ultimum discessum praecipui ministri capti, et severe admodum Ordinum tunc in regno pollentium decreto ad mortem damnati, quam non sine Caroli invidia constantissime pertulerunt. Secundum haec post ultro citroque regis, Caroli, Ordinum, literas exprobratorias hinc inde missas, eorumdem Ordinum decreto regia dignitas Sigismundo abrogata; quod contra avi voluntatem, et in regni comitiis promulgatas leges, religionem in Suecia mutare, et libertates ac regni privilegia labefactare, munitiones novas exstruere, conatus esset. A regiis insignibus sumendis, seu modestia seu dissimulatione initio se excusabat Carolus, qui tamen decreti de abrogatione auctor ferebatur, et Joannem Joannis filium et Sigismundi fratrem, et alterum nepotem perniciosorum Sigismundi consiliorum minime participem ad regiam dignitatem provehebat. Sane Jacobus Typotius, qui per motus illos in Suecia degebat, et postea in Caesaris comitatu decessit, homo a Protestantium religione alienus, sic de Carolo, quicum familiarissime vixerat, in relatione scribit, ut eum ab omni invadendi alieni cupiditate maxime abhorruisse affirmet: verum dum effervescentis in se religionis immodico aestu rapitur, ambitionem, quae in eo tepebat, sensim accensam, ac proprio periculo et necessitate coactum, tandem ad regium fastigium praeter voluntatem ab Ordinibus regni evectum. Joannes honorem a Carolo delatum, et impar humeris onus, hoc rerum statu a se deprecatus, ultroque se illud, seu decus sive onus Carolo deferre, oratione coram Ordinibus publice habita testatus; de cetero se in ejus et regni Ordinum potestate fore declaravit, nec Sigismundi unquam consiliis se participaturum jurejurando interposito religiose promisit. Quo facto senatores et Ordines regni Sueciae, comites ac reliqui proceres, episcopi, nobiles, ecclesiastici, copiarum

INTERPR. [a] *de Strasburg.* [b] *bailliage d'Obernach.* [c] *Haguenau.* [d] *Lubeck, Dantzick, Cologne, Hamburg, & Breme.* [e] *Fontainebleau.*

copiarum militarium tribuni, civitates et universitates [a] Norcopiae, indictis comitiis XII Kal. April. regnum Carolo adjudicarunt, et unionem hereditariam jam a Gustavo avo institutam certis legibus sanxerunt. Dies initio ad B. Bartholomaei festum dicta fuerat, quo Carolus regno inauguraretur: sed Carolo ipso annitente res amplius dilata: leges tunc in hereditaria unione dictae, ut si Carolum, antequam Gustavus Adolfus filius aetatem administrationis regiae capacem, hoc est, XVIII annum attigerit, obire contingat, administratio penes Joannem et defuncti uxorem maneat, adjunctis ex senatorum numero, quos Carolus testamento nominaverit, tutoribus ac consiliariis. Et quia probationibus constat, multos esse praeter eos, qui [b] Lincopiae ob perniciosas contra regem machinationes capite plexi sunt; et eos, qui carcere adhuc attinentur, qui in hoc satagunt, ut regnum exclusa Gustavi progenie ad electionem adducant, quo nihil calamitosius excogitari potest; eos perduellionis reos declarant, decernuntque, ne filii in senatorium ordinem adoptentur. Tum citati exules, ut in regnum securitate promissa redeant intra semestre: ni paruerint, contra eos tanquam perduelleis lege agatur. A decreto excepti, ni gratia speciali a Carolo designato rege aliter statuatur, uterque Georgius [c] Posse, qui ex regno profugerunt cum suis complicibus, Ericus, Axelius, Gustavus comites, Joannes, Ericus, et [d] Axelius [e] Gyllenstiernii. In bellum insuper contra Sigismundum et Polonos qua alienigenarum, qua indigenarum, IX bellatorum CIƆ stipendio publico in continuos treis annos proximos, quod ab ineunte Maio procedet, alenda decernuntur. Item alia ad publicum regimen constituta, ut juxta Stockholmiae decretum, regni jura et statuta recognoscerentur; et quae emendatione indigerent, corrigerentur. Vecturae et a parochis hospitiorum onera praeberi solita, juxta recens Caroli mandatum, ad modum et aequitatem redigantur, ita ut nemo apud rusticum aut sacerdotem sine legitima persolutione diversetur. Item cautum de moneta, ne pretium ejus arbitrio privatorum augeatur, neque imperialis talerus plus XXXVI Suecicis grossis aestimetur. Item de argento non signato cudendae monetae ex mercibus transportandis apud telonium deponendo, antiqua constitutio renovata. Nullus praefectorum aut officialium insciis dominis nova tributa regni subditis imperandi jus habeat; qui secus fecerit, pro perduelli habeatur. Praeter regni gubernatorem nemo jus habeat causas capitaleis, aliaque graviora crimina condonandi, supprimendi, componendi, aut ad ea connivendi; sed ea ad judices ordinarios remittantur. Mensurae item, staterae et bilances, ulnae denique ad modum legitimum redactae. Cum Gustavi testamento ab Ordinibus regni confirmato constitutum sit, ut in regiarum filiarum dotem C talerorum CIƆ a provincialibus pendantur, Carolus rogatur, ut habito senatorum concilio, pro qua parte quisque teneatur, per constitutionem decidat. Opifices per regnum locis idoneis constituantur, qui talerum quotannis aerario inferant: nemo qui beneficiaria praedia a rege habet, ratione beneficii decimas, aut alias exactiones a provincialibus privata auctoritate extorqueat; qui secus fecerit, beneficio privetur. Eodem decreto decimarum severe exigendarum ratio praescripta; item ferri exportandi, quod ad vitandas fraudes, ne cuprum ac globi aliudve, ut lapides, admisceatur, in perticas opere fabrili diduci jubetur. Beneficiorum a regibus acceptorum confirmatio a successoribus petatur, neque ea interim a possessoribus oppignerare aut alienare liceat. Et si sine masculis heredibus decedant, ad aerarium aut superiorem dominum redeant, ita tamen ut de dote idonea filiabus prospiciatur; de mulctarum dimidia, quae aerario inferri debet, quoniam in ea re plerumque fraus fit, exhibitis judiciorum codicibus et rationum archivis, citra fraudem regi deinceps plene satisfiat. Rex extra regnum,

INTERPR. [a] *Norkoping.* [b] *Linkoping.* [c] *Posse.* [d] *Axel.* [e] *Gyllenstiern.*

CIƆIƆCIV. HENRICUS IV. regnum, si peregrinari necessitate urgente contingat, diutius quam ad Bartholomaei festum juxta Stockholmiense statutum abesse non queat. Decreto subscripsere cum delegatis Carolus et Joannes. Eodem die revocatur in memoriam decretum anno CIƆ IƆ XLIV ab universis regni ordinibus [a]Arosiae de sublata regni electione, et regno hereditario in Gustavi familia, quandiu ex ea masculi haeredes superessent, deinceps constituendo, factum. Quod religiose ab iis servatum est, nisi quatenus aut perversa Erici administratione, et mala Joannis fratris in ejus locum suffecti, et Sigismundi filii de religione in regno mutanda suggestione, ab eo nonnihil discessum fuit. Huic nunc insistentes decernunt, ut regnum, quo se Sigismundus violata [b]Sudercopensi constitutione indignum praebuerat, ad Carolum patruum et ejus legitimos heredes, hoc est, filios masculos, ab iisque prognatos, ordine successionis devolutum intelligatur; quibus deficientibus, ad Joannis, qui in praesens juri suo in Ordinum manus consignata declaratione renunciavit, haeredes masculos eodem ordine deferatur, semper exclusa Sigismundi Poloniae regis progenie; qui si rursus deficiant, superstite aliqua filia ex Gustavi progenie, ei regnum per hanc sanctionem deferatur, quae ex Ordinum consensu et voluntate uni ex Sueciae proceribus, qui eandem confessionem in religione profiteatur, aut alicui ex Germaniae principibus, qui per foeminas genus a Gustavo ducunt, nubat; si contra faciat, jure in regni successione excidat: a qua rursus Sigismundi filiae sive neptes excluduntur. Causa abdicationis denuo repetita, quod a confessione Augustana ab avo Gustavo in regno recepta, et ab Ordinibus probata tanquam orthodoxa, et Dei verbo ac propheticis scriptis consentanea, desciverit: proinde additum, ut omnes in regno successores ad eam amplectendam sacramento adigantur; et cum matrimonium contrahent, uxorem ab ea alienam in domum regiam non introducant. Insuper cautum, ne quis ex hereditariis principibus, qui per hanc unionem ad regnum vocantur, aliud regnum aut ditiones longe positas acceptare possit; quod experimento compertum sit, magnas inde sive per principis absentiam, sive per alienigenarum praesentiam, incommoditates, et rerum perturbationem in regnum importari. Postremo de fide et constanti obedientia hereditariis principibus praestanda adjectae sanctiones, Joanni et ejus heredibus legitimis eodem decreto conservata principatus a rege Gustavo Magno duci olim assignati possessio, multis ditionibus postea ab Ordinibus aucta, et donationis titulo ab iisdem attributa. In exegesi historica ea de re, Stockholmiae undecim post annis publicata, inserta est Joannis oratio, in comitiis tunc habita, qua Carolo patruo gratias pro innumeris ab eo acceptis beneficiis agit; inter quae numeratur, quod ejus cura, studio et diligentia effectum sit, ne in manus Jesuitarum et Pontificiorum inciderit; ut inde appareat, religionis a Sigismundo et ejus consiliariis mutandae metu, hanc tantam in regnum Sueciae incubuisse tempestatem. Demum Joannes porrecta in signum adprobationis manu Carolo patruo, et ordine patruelibus Gustavo Adolfo, et Carolo Philippo ejus filiis, fidem et obsequium prolixe defert. Adscriptum et transactione nova [c]Ostrogothiae principatum ipsi a patruo attributum fuisse anno sequenti; et quanquam ad Bartholomaei festum dies inaugurationi dicta esset, Carolus non nisi biennio post regnum inire voluit, cum Joannes tum XIX annum attigerat, et renunciationi a se factae stare se amplius per aetatem declarare poterat.

IX. NEC interim in Pannonia et Dacia cessabatur, ubi non minore animorum itidem ob religionis causam aestu res turbabant. Georgius Basta, quasi omni cura alia solutus, ab externo bello ad domestica mala curanda, ita jussus, animum appulerat, et summa severitate, atque, ut prudentiores judicabant, tunc intempestive contra Protestanteis utebatur, interdicto omni alterius quam Catholicae religionis exercitio. Et jam Transilvaniae fere totius potens nobilitatem ob id bonorum amissione

INTERPR. [a] *Arosen.* [b] *de Suderkoping.* [c] *Ostrogothie.*

amissione mulctaverat, cui tamen in comitiis proximis vitae gratia facta, additumque ut praesenti pecunia quadrantem bonorum possent redimere, ut haberent unde decimas in posterum persolverent. [a] Stephanopoliris xxc, [b] Claudiopolitis xx aureorum CIↃ imperata. [c] Pesta sub id amissa pudendo et miserabili casu. Agitabantur induciae, dum ad Portam incertum esset, Turci cum Persis pacem an bellum haberent; nam Persae novi principis atque adeo pueri adventu late ultra fineis suos excurrerant, et post Taurisium receptum usque ad Euphratem progressi [d] Bagdatum ipsum occupaverant. Nihilominus expectabatur in dies primarius purpuratus, qui cum Praetorianorum x CIↃ, et cum ingenti exercitu in Pannoniam descendere dicebatur; et [e] Byzantio allatum fuerat, ei in mandatis datum, ut ante omnia Pestam caperet, et Budam ab ea parte liberaret. Itaque quanquam praesidiarii Budenses nihil hostile contra Pestenseis per inducias se molituros saepius recepissent, [f] Jagenreterus ex nobilitate provinciali, qui loco praeerat, Tatarorum jam illac suo more excurrentium adventu territus, quos sequutis majoris exercitus praecursores rebatur, consilium ex subito pavore capit; et antequam indagine cingeretur, de loco mature deserendo cogitat, monitisque singulis ducibus, et periculo proposito, cum v militum signis, et VI equitum turmis, praeterea CCC impletis farina vasis, Pesta egreditur III Non. Sept. relictis in oppido tormentis cum apparatu bellico; tantum aedificiis aliquot incendio vastatis. Vix milliare progressus, IↃ Heiducos obvios habuit, quos [g] Althemius Strigonii praefectus cum navigiis avena et necessario commeatu onustis, subsidio mittebat; qui cognito Pestam desertam, ne se manifesto periculo exponerent, mature de reditu cogitantes, se cum Pestensibus praesidiariis conjunxerunt, navigiis, quae dixi, relictis, quae Turci postea cum optimae avenae CC saccis potestatis suae fecere. Discessu nostrorum animadverso, Budenses ad incendium restinguendum confestim accurrere. Jagenreterus, qui interim Strigonium venerat, severe ab Althemio, quod Pestam deseruisset, increpitus, inditis vinculis in carcerem conjicitur. Budensis purpuratus, durante de induciis colloquio, ne quid contra fidem datam fecisse videretur, factum apud Althemium excusavit, quod loco deserto tam vicino, metu ne ab aliis occuparetur, aut omnino neglectum conflagraret, non potuisse praesidium non imponere, quo et loci securitati prospiceretur, et incendium eadem opera arceretur. Nihil obstare interea, quin de captivorum utrinque permutatione conveniri possit, et pendente induciarum tempore cuncta pacate inter vicinos transigantur. Inde infestae ut in hostico crebrae excursiones. [h] Pallantius [i] Wariae praefectus cum C delectis equitibus, veniente primario purpurato ut de hostibus cognosceret, profectus, in itinere caesis suis, ipse in miseram captivitatem abductus est. Felicior [k] Serinensis comitis conatus fuit, qui juxta [l] Sigethum cum in Turcos numero superiores incidisset, post obstinatum certamen eos ad internecionem profligavit. Purpuratus interea ad Strigonium castra posuit XIII Kal. Oct. urbem expugnare certus. A velitatione cum Hussaris factum initium. Dein munitiones ex adverso montis S. Thomae in tumulo a Turcis excitatae, contra quas Georgius Basta propugnaculum capiendis tormentis idoneum juxta Strigonium erexit, classe inter insulam et [m] Ratziorum oppidum ad prohibendos hostium impetus instructa. Tum lustratione a [n] Sulsensi comite facta, numerato insuper ad aliquot menseis stipendio militi alacritas addita. Dein VIII Kal. Oct. vis ad castellum facta, unde cum damno repulsi Turci, et cruentum admodum exortum certamen, Casimiro Hohenloensi comite strenue rem gerente, et in eo cum C ex nostris desiderato. Ex hostibus ad IↃ ceciderunt. Corpus cum in potestate Turcorum remansisset, mire mutilatum, et

auribus

INTERPR. [a] *Cronstadt.* [b] *Clausenburg.* [c] *Pest.* [d] *Bagdad.* [e] *Constantinople.* [f] *Jagbenruyter.* [g] *Altheim, gouverneur de Gran.* [h] *Pallant.* [i] *Wari.* [k] *le comte de Zrin* ou *Serin.* [l] *Zighet.* [m] *Ratzenstadt.* [n] *de Sultz.*

CIↃ IↃCIV. auribus capite abscisso truncatis, quod inter eos solemne, misere foedatum fuit. Tandem pro Turco praecipuae dignitaris capto cum capite redditum fuit, et misso ad Friderieum fratrem, qui factum excusaret; etiam peritum, ut propterea induciarum negotium non omnino abruptum intelligeretur. Postridie qui Hatvanam tenebant, anno superiore potius casu quam vi captam, vicino tam potenti hoste praesidiarii deseruere, tormentis secum abductis, et commeatu igne consumpto.

Henricus IV.

X. Sub id in proxima Dacia Bethlehem Gabor, cui spes a Turcis facta fuerat de Transilvaniae principatu in ipsum transferendo, cum IV bellatorum CIↃ ad [a]Temesum fluvium consederat, secutus, et nihil hostile metuens: quem [b]Dampetrae comes, ope Heiducorum summa vi ex improviso aggressus, cum auxiliaribus suis in proximum fluvium, cum aliter non posset, se mittere coëgit, natatu vitam servaturum: multi desiderati. Quod ubi Temeswariensis purpuratus rescivit, pejora veritus vicarium cum recenti milite Bethlehemo summittit, qui in itinere ab Heiducis circumventus, dum se recipit, in [c]Temeswariae conspectu trucidatus fuit. Inde Dampetra victor [d]Juliam usque progreditur; et dum praedas agit, fugientibus immistus, paulum absuit, oppidum ingressus est. Re bene gesta tandem exeunte Septembri Lippam reversus est, missis ad Bastam X vexillis.

XI. Induciarum negotium interea ad Strigonium urgebat purpuratus, et ad Ratziorum oppidum ab eo invitati delegati convenerant, Althemius ipse urbis praefectus, Ferdinandus [e]Colonitius, Fridericus [f]Hohenloensis, [g]Rheni comes, nullo successu, quippe Turcis ante omnia [h]Strigonium dedi petentibus. Sub id Cosaci, qui Turcis militabant, transfugere ad nos certi, re detecta male mulctati sunt. Pedites fere crudeliter trucidati, equites vi facta excubias Turcicas perrupetunt, et pars Comaram, pars Totim incolumes pervenerunt; quidam et natatu in tutum evaserunt, perhumane a Colonitio excepti, quos et CC equites triduo post secuti sunt. Ab his cognitum praetorianos in castris tumultuari, quod de successu desperarent, et facta coitione Serdarem purpuratum convenisse, post unam et alteram oppugnationem ab obsidione se discessuros interminantes. Terrebat superstitioni addictos iris sanguinea in coelo visa, quae primum supra Strigonium, deinde ad S. Thomae montem cum apparuisset, paulatim evanuerat; et Basta instructis copiis quasi proelio certaturus hostem lacessebat. Parte alia Heiduci, qui magno numero Althemio militabant, seu laboribus fracti, sive perfidia in excubiis obeundis segniter se gerebant, ad paucos sensim redacta multitudine: semel atque iterum vis a Turcis ad castellum facta, et toties a nostris fortiter repulsi: induciarum negotio interea semper vigente, et in insula subjecta delegati utrinque convenere. Pro Strigonio, quod in potestate habere Turci volebant, Agriam offerebant; aut si permutatio non placeret, Pallancam, [i]Villekam, et Setschium tradi petebant. Cum neque hoc nostris placeret, re infecta discessum est. Dein VI Eid. Oct. redintegrata verberatio, et vis acrirer facta, sed irrito conatu. Itaque deductis tormentis triduo post soluta obsidio, praetorianis purpuratum ad id adigentibus. Basta recedenteis insecutus quosdam in extremo agmine carpsit. Inde adveniente in castra Tatariei Chami filio, excursiones crebrae circa Pallankam, Villekam, et Setschium, a Turcis factae; in quos invectus Sigesridus Colonitius cum Pannonico equitatu, eos retrocedere coëgit. CCC amplius in miseram captivitatem ab iis abducti: nec negotium induciarum non repetitum, Serdaris purpurati literis ad Althemium sub id allaris; quibus fidem faciebat voluntatis Sultani pacata omnia per Pannoniam cupientis. Haec ita inter depraedationes nusquam intermissas, et excursiones agebantur.

XII. Jo.

INTERPR. [a] *Temes r.* [b] *le comte de Dampierre, appellé Du Val, François.* [c] *Temeswar.* [d] *Weissenburg.* [e] *Colonich.* [f] *le comte de Hohenle.* [g] *le Rhingrave.* [h] *Gran.* [i] *Fillek & Zetski.*

XII. Jo. Jacobus [a] Barbianus Belli-joci comes, Bastae instigatu, inter haec Cassoviae summa severitate grassabatur, Protestantibus itidem interdicto concionum publicarum usu, et concionatoribus novissima interminatus, nisi ab iis abstinerent; etiam machinis bellicis ad templa, ubi conveniebant, admotis: et cum Georgius Saba civis in urbe locuples non pareret, X talerorum CIↃ severissime exactis mulctatus est, et tres e nobilitate seditionis excitatae postulati intra semidiruti coenobii rudera inclusi, fame enecti dicuntur. Ea re cum magnum in se odium concitasset Belli-jocensis; postremo et Stephano Bostkaio viro inter Hungaros primario, et arcta cum Sigismundo Bathorio cognatione conjuncto, grandem pecuniam imperaverat; quam cum ille exsolvere detrectaret, alia atque alia excusationis loco causatus, vim imperio adjicit, et recusantis tria in proximo castella ad praedam militi concedit: quod hominem generosum, et tamen moderatione potius quam dissimulatione huc usque usum ad arma defensioni capienda incitavit; qui injuriam tantam minime ferendam ratus, salva fide eam ulcisci sibi licere arbitrabatur: sic enim dicere solebat, Andrea II Hungariae rege, in comitiis anno Sal. CIↃCCXXII cautum et sancitum esse, Si quis regibus contra jura regia et privilegia ac libertates aliquid tentantibus resisteret, id ipsi fraudi et infamiae non esset. Itaque Heiducorum, qui ad omnes motus semper praesto sunt, VI CIↃ manu coacta, in Caesarianorum bona invadit, eaque in praedam, Belli-jocensis exemplo, militi suo concedit. At ille Cassoviae rebus ex voto constitutis, et urbis, ut sibi persuadebat, potens, relictis in ea uxore ac liberis, contra Bostkaium copias educit, qui jam justum exercitum sub signis habebat, et [b] Waradinum Majus venit, assumptis secum [c] Rotkovitsio, et Petro [d] Lasla; et [e] Persio monito ut se, cum suis, sequeretur. Inde [f] Adoriam venit castrametatus. Ex [g] Romosa evocata VI peditum signa. Aderat et ex [h] Quadis selectus equitatus, et [i] Dampetrae comes cum suis Heiducis, qui in occulto ob religionis causam Bostkaio favebant, qui, ubi ad manus ventum, ad eum transfugere. Pugna haec admodum cruenta fuisse memoratur, animose concurrente utrinque milite. Tandem victoria penes Bostkaium fuit: [k] Pallas Lippaius et Persius graviter vulnerati, in manus ejus venerunt, perhumane ab eo accepti; Belli-jocensis comes ad Waradinum receptum habuit. Bostkaius literis ad Serdarem purpuratum datis VI CIↃ hostium caesa hoc proelio scripsit, et capta vexilla aliquot misit. Minorem numerum atque adeo exiguum Caesariani edunt, tormenta amissa: Bostkaius tanquam victor loco non se movit, sed in eo pernoctavit; Lippaium etiam ex vulneribus curatum militiae suae summum vicarium constituit, quem mox suspectum habuit, et eadem levitate qua eum in intimos asciverat, de medio sustulit: sed Lippaius pro tempore res Bostkaii, ut in novo principatu confusas, ordinare visus est, religionis causam ut speciosiorem apud Heiducos, et nobilitatem fere obnoxiam urgens, et edicti proponendi Bostkaio auctor fuit, ut qui religionem salvam vellent, nomen suum apud se profiterentur, et militi in menstruum stipendium V Joachimicos assignavit. Cum ad eum nobilitas sacramentum dictura confluerer, ad invidiam leniendam temperamentum adiecit, ut nec contra Caesarem arma sumi, nec ad Turcorum libidinem, nimis se morigeros praebere [a] ostenderent. Interea Cassoviae cives cognito Bostkaii successu occasionem captantes arma subito capiunt, et, ejectis qui ad suas partes transire nollent, urbem in potestatem redigunt. Nec Basta Belli-jocensis periculum neglexit, sed subito copias, quas penes se habebat, Cassoviae quasi eam obsessurus admovet, prius solicitata per

Rotvisium

VAR. LECT. [a] ostenderent: nam illi ad prohibendam violentiam resisti, cum eo ad firmandas res suas foedus inire, quod permissa semel conscientiis libertate protinus evanesceret, nisi quatenus ad pacem in Dacia habendam necessarium judicabatur. Interea Cassoviae *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Barbiani comte de Belgiojoso.* [b] *le grand Waradin.* [c] *Rotkovitz.* [d] *Lasla.* [e] *Pezzan.* [f] *Ador.* [g] *Romos.* [h] *Silesie.* [i] *Dampierre.* [k] *Pallas Lippay.*

CIƆIƆCIV. HENRICUS IV.

[a] Rotvisium tribunum ad deditionem [b] Zatwaria arce, quam haud procul a Sendta Heiduci tenebant, qui ludibrio responderunt, deditionem se facere paratos, si ante Cassoviam, unde Belli-jocensis dejectus fuerat, vi cepisset. Itaque propius castra ad Cassoviam metatus est. Quo cognito Bostkaius, cum in eo esset ut Belli-jocensem expugnaret, [1] omissa obsidione, urbi metuens exercitum eo traduxit; quod ut periculo Belli-jocensem exemit, ita Bastam a recipiendae urbis spe deturbavit, qui defectu stipendii militem parum dictis audientem cum haberet, advenientibus Heiducis, Nonis Decembribus vasa conclamari jubet. Bastae discessu subito se Heiduci longe lateque effundunt, et [c] Dragelam, Palancam, Nagibanam, [d] Copenum, Sacmariam, Dubinium, aliaque loca occupant; et cum Caesarianis confligunt, nunc accepta aliquando et repensa clade; nec ulla re memorabili praeterea gesta. [e] Bostkaius, qui se tanquam rebellem Pragae publico programmate a Caesare proscriptum sciret, eo continuo legatos mittit, qui factum necessitate extrema excusarent, Nihil in rebus humanis religione et libertate pretiosius esse, utrumque indignis modis labefactarum, sacra violata, nobiles ignobilium loco habitos, bonis omnibus exutos, et crudelissime locis plerisque occisos: conjuges ac virgines in maritorum et parentum conspectu stupratas, nullumque immanitatis genus praetermissum; sed ea perpetrata, quae salvo pudore enarrari non queunt. Id tamen cum belli ducum potius culpa, quam Caesaris voluntate fieri, persuasum haberet, misisse antea Pragam, et ad Imperii comitia legatos, qui per viscera misericordiae levamen malis peterent: pro quo exacerbationem potius quam remedium malis adhiberi cernentes, quod reliquum erat sanguinis, patriae impendendum, et vim vi repellendam dignum et aequum judicasse; ac proinde enixe suam majestatem et illustrissimos senatores rogare, ut vicem suam doleant, propter summam antiquissimamque regni Bohemici cum Hungaria nunc afflictissima necessitudinem, et sanctissima utriusque regni foedera, quae minime violata, sed innovata cupiant; desideratissimae hujusce innovationis causas, quandocunque suae majestati eas audire vacaverit, reddere parati. Se minime a pace alienos, sed rationes aequas illius quaerere, et in hoc consilium auxiliumque suae majestatis et hujus regni unice implorare. Orationi subjunctae erant rationes, cur arma sumpsissent, brevi commentario comprehensae: verum ad annum sequentem pertinent. Ab eo tempore Bostkaius comitis [f] Kismariensis, et superioris Hungariae dynastae, et Ciculorum comitis, titulos sibi sumpsit, et monetam auream et argenteam cum his nominibus percussit; meruitque seu gratia seu virtutis opinione, ut aurea corona, quae Vladislai regis olim fuerat, et hactenus post Budam captam in Turcorum potestate manserat, a Sultano donaretur.

XIII. In Stiria et ob eandem causam magni motus excitati, cum Ferdinandus archidux Protestantium doctrinae addictos, per suas ditiones, gravibus poenis additis, profligaret; iique motus contagiosa vicinia [g] Marcomannos et Quados invaserunt. Biduo post solutam Cassoviae obsidionem Basta, cognito Heiducos, qui ad [h] Sepusiensis arcis obsidionem haerebant, adversa tempestate fractos advenire, munitionibus circa Zatwarium firmatis castra munit, proelio, si se occasio offerret, cum hoste certaturus. Ex adverso hinc Bostkaius, hinc Lippaius juxta Cassoviam stativa habebant, in omnem eventum parati; inde Hohenloensis comes et [i] Covitzius tribunus [k] Eperiam missi, qui oppidum ad Caesaris obsequium adducerent; jam receptis praeter exspectationem [l] Leutza, Zobena, et Neourorsia, quae vastationum pertaesae cum Basta libertatem conscientiis pactae transegerant; de qua Hohenloensis et Covitzius fidem interposuerant, et ita Epperienseis in fidem accepere. Sub id et Sigefridus [m] Colonitius periculoso admodum itinere ad Bastam venit, et exemplo suo ceteros confirmaturus.

INTERPR. [a] *le colonel Rotwitz.* [b] *Zatwar.* [c] *Dregel.* [d] *Copen, Sacmar, & Dubin.* [e] *Bostkay.* [f] *le comte de Kismarte & Zekel,* Meteren met *le comte de Zickeren.* [g] *Moravie & Silesie.* [h] *Sepus.* [i] *le colonel Cowitz.* [k] *Eperies.* [l] *Leutsch, Zeben, & Neudorff.* [m] *Colonitz.*

NOT. [1] omissa obsidione Waradini, urbi Cassoviae metuens

confirmaturus, ad Bostkaium scripserat, et ad fidem Caesari servandam hortatus fuerat. Cum interim in castris Caesarianorum, accedente ad hyemis asperitatem omnium rerum penuria, summis angustiis conflictaretur, xxx carri panno onusti cum pecunia Vienna transmissi sunt, ducibus Solmensi comite, Starembergico praefecto, aliis, quibus a [a] Tanhusano adjuncti CIↃ IↃ Hussari, qui Heiducis excurrentibus se opponerent; cumque in silvam altero a [b] Villeka milliari dissitam venissent, ne hostis deesset, ipsi hostili animo duces invadunt, et Solmensem equo deturbant, ceteros in fugam conjiciunt, et in Bostkaii castra concedunt, frustra insequente eos Tanhusano, et fidem datam reposcente. Hussari summa gratulatione a Bostkaio accepti, et pecunia inter ipsos ac militem distributa summam alacritatem ubique excitavit. Id prudenter a Basta celatum, ne sui jam tumultuantes in apertam seditionem erumperent, et missi [c] Leutsam propere, qui pannum ad militem seminudum vestiendum, et pecuniam collybo curarent, et idonee de solutione creditoribus caverent; inde Caesariani vicina Epperiae loca recipiunt. Heiduci contra [d] Sendam arcem aliquoties rejecti ad extremum vi expugnant, et obvios praesidiarios trucidant. Hinc progressi Villekam oppidum vi captum incendio vastant, Germanis in eo repertis ad unum occisis. Tum castella circumposita [e] Bolwariense, Carciense, Setschinense, Jarmetanum, Dregelense, Holloeense, Buracense, et Blawensteinium, necnon et munitissimam arcem [f] Cabrageciam, in quam Hatvanae praesidiarii cum locum desererent, machinas bellicas comportaverant, vi ceperunt. [g] Kerpensis arcis potior conditio fuit, cujus praesidiarii nihil vicinorum casu territi animos obfirmarunt, et hostem pulsum ab obsidione recedere subegerunt; qui arcem [h] Situensem, ne nihil agerent, in potestatem redigunt. Inde divisis copiis, Franciscus [i] Radaius et Carolus [k] Istuanius, praecipui Heiducorum duces ad civitates fodinarias profecti [l] Newensolae ante alias deditionem imperant, et ut certam pecuniae summam cum quatuor civibus obsidibus futuris Setschinum mittant; ni faecerent, extrema interminantur. Sigefridus Colonitius in itinere erat, ut Newensolensibus succurreret, quem aditibus infestis Heiduci occupant, et retro in arcem [m] Labentsiam patrimonialem cum uxore puerpera compellunt. Cum vix ille Pannoniis suis et Cosacis, quos penes se habebat, satis fideret, propere Viennam mittit, et Germanos auxiliareis sibi summitti petiit. Extremus annus in clade Caesarianorum desiit. Heiduci in stationem Caroli Colonitii, in qua [n] Copelus et Pertingerus Austriaci erant, noctu facto impetu, magnam stragem ediderunt, Copelo cum suis interfecto, et Pettingero flammis injectis cum suis ibidem exanimato; Carolus vix se periculo virtute sua expediit, qui, equo ad glandis plumbeae ictum succumbente, alterum propere conscendens, et ex suarum rerum desperatione animos sumens in obvios movet, et quatuordecim propria manu occisis, tantum terrorem ceteris injecit, ut se protinus recipientes in proximam silvam conjecerint.

CIↃIↃCIV.

HENRICUS IV.

XIV. PER hos autem motus horrenda fames praecipue in Transilvania saeviit, ut omnibus consumptis, quae vix edi natura patitur, postremo ad humana corpora deventum sit; et omni pietate exuta matres filios, filii matres absumpsisse dicuntur: etiam suspendiosos e patibulis detrahere, et iis pro cibo uti, miseris tolerabile videbatur. Sterilis hic plerisque locis annus, cum famem in Sicilia ipsa minaretur, unde Roma ali, et Italiae multae urbes consueverunt. Proceres regni apud proregem instabant, ut frumenti exportationi modum praefiniret, quod fore providerent, ut magna ejus esset propediem in insula sive caritas sive penuria. Pro iis cum [o] Majorismontis comes verba faceret, et obliquo sermone avaritiam praefectorum sugillare videretur,

INTERPR. [a] *Tanhusen.* [b] *Filleck.* [c] *Leutsch.* [d] *Sender.* [e] *Bolwar, Carcie, Setzchin, Jarmer, Dregel, Hollse, Burak, & Blabenstein.* [f] *Cabrigiek.* [g] *Kerpen.* [h] *Sitwen.* [i] *Raday.* [k] *Ishuan.* [l] *Newsol.* [m] *Labentz.* [n] *Koppel & Pettinger.* [o] *Monte maggiore.*

videretur, incanduit prorex, et verbis contumeliosis acceptum comitem, quasi arrogantius secum loquentem, per satellites in conspectu confodiendum mandavit. Magna et penuria annonae in [a] Gallia Narbonensi fuit. Itaque et Guisio Provinciae praeside et [b] Ventadurio in proxima Septimania regio vicario instantibus, frumentum secundo [c] Rhodano ex [d] Aeduis ac reliquis regni provinciis, permissu regis subvectum, quantumvis repugnantibus regni curiis; quae dum metuunt, ne vicinis subveniendi colore praefecti gratia regis abuterentur, et annonam ad exteros exportarent, intercesserunt, prohibita in Septimaniam subvectione. Hos motus et calamitates portendisse novum in coelo phaenomenon multis persuasum fuit: v Non. Oct. primo visum, pro vesperugine, atque adeo pro Veneris stella initio acceptum, quod licet magnitudine et fulgore ceteras stellas superaret, nullam caudam, quod in cometis solet contingere, a tergo traheret. Sed postea observatione compertum, inusitati fulgoris cometem esse, aliam a stella Veneris, his ferme rationibus; quod in conjunctione Jovis et Martis, quae vi Kal. Oct. contigit, hoc phaenomenon accensum fuerit, sed propter nebulas et coelum obscurum citius v Non. non apparuerit: tunc vero stella Veneris non in Sagittario, sed in Librae principio fuerit constituta, et matutino saltem tempore, non vespertino, simul cum comete conspici potuerit. Et vero circa x et xi Januarii proximi diem, hora circiter septima matutina, cometes hic juxta Veneris stellam, intermedia inter ortum et meridiem plaga, clare a multis videri et discerni potuit. Cum autem apparere coepit ineunte Octobri, sub vesperam paulo post horam vi, in xvii Arcitenentis gradu constitutus erat, uno gradu et xxx scrupulis ab ecliptica remotus, cum Jupiter decimum nonum, Saturnus undecimum, Mars secundum et vicesimum ejusdem signi gradum teneret. Nec immotus eodem loco stetit, sed in dies progrediens Kalendis Novembribus septimum et vicesimum assecutus est, ubi cum ad iv Eid. usque constitisset, a peritis existimatum est, cum non ultro progressurum, sed retro cursum suum per eclipticam versus dextram Ophiuchi sive Serpentarii, et inde per medium Cycnum ad Cassiopeiae sidus directurum esse, quo loci anno praeteriti saeculi CIↃ IↃ LXXII huic non dissimilem splendore et magnitudine visum cometem multi etiamnum hodie meminerunt. De hoc varia passim agitata judicia, accedentibus ad phaenomenon, quod toto quadrimestri fulsit, hinc a xxviii Novembris, Saturni, a xxix Solis, a xiii Decembris Mercurii conjunctionibus; inde Mercurii, Martis, Solis Maio proximo oppositionibus, quae magnas deliberationes, magnatum foederationes, varias mutationes, illustrium mortes per Franciam, Belgium, Hispaniam, et Angliam, portendere credebantur. Oppositionem autem Veneris vi Eid. Junias futuram, ut ominosam accipiebant, bellaque et calamitates diversas multis populis hunc cometem allaturum rebantur, quarum non minima pars Germaniae ob religionis negotium esset incubitura; sicut in illo anno CIↃ IↃ LXXII accidit. Insignem ea de re ac doctissimum fecit commentarium Joannes Keplerus, qui minimum superstitioni astrologicae tribuit; in quo et de Trigono igneo, et periodis octingentorum annorum, quae septem a conditu mundi praeterierunt, et nunc octava ab anno superiore exeunte inire coepit, concurrente jam tum Jove cum Saturno in octavo gradu Serpentarii, et serius Septembri proxime sequenti, sive Octobri ineunte cum Marte, disserit: tum de nova stella, quae pridem in Cycni pectore apparuit, et ex occasione de vero natalis Christi anno disputationem instituit, ac tandem concludit epochae sive aerae, qua hodie per Europam Christiani utuntur, deesse quatuor annos aut fortasse quinque, ut qui hoc anno numeratur CIↃ IↃ CIV, juxta ipsius putandi rationem CIↃ IↃ CVIII, aut CIↃ IↃ CIX numerari debeat. Quae indicare

INTERPR. [a] *Provence & Languedoc.* [b] *le duc de Ventadour lieutenant de roi en Languedoc.* [c] *le Rhosne.* [d] *Bourgogne.*

dicare nunc contenti, quoniam ad alia properamus; plura scire cupienti amplius examinanda relinquimus.

XV. SOLEMNI more insestandorum Turcorum, aut potius exercendorum equitum, qui Christianae militiae nomen dederunt, Ferdinandus magnus Etruriae dux triremeis instruxerat, quae [a] Liburni stationem habent, ubi multus convenarum Judaeorum numerus; fama sparsa quasi [b] Euboea peteretur, re vera ut triremeis, quae ad [c] Caesaream Juliam in opposita [d] Africae ora hyemaverant, fere neglectas, quod Angli institoris indicio cognoverat, necopinato aggressus incendio deleret. Qua re terrorem hosti injici, et robur ejus non mediocriter infringi, et mare a piraticis excursionibus securum praestari posse sperabat. Sed re ab hospitibus Judaeis summa perfidia detecta, conatus majorem partem irritus, aliquot exustis navigiis, reliqua classe salva.

XVI. ROMAE in collegium cardinalium majore numero quam antea, una vice, cooptati XVIII dignitate praestantes viri, et in iis [e] Seraphinus Olivatius literis et morum candore cum paucis comparandus, Francisci [f] Olivarii, qui summam togae dignitatem magna cum laude apud nos tenuit, naturalis filius, quod hactenus ignoratum fuit; tantum constabat eum [g] Lugduni in Gallia natum, et postea [h] Bononiae educatum, matre quippe domo Bononiensi; ita ut eum hybrida inter Italos censeretur, cooptationi suae gratiam tam Italiae quam Galliae deberet. Certe pontifex hoc regis Christianissimi commendationi tributum credi voluit, quod ille alioqui longa vita honorifice in illa aula peracta, et propria virtute abunde meruerat. Eadem cooptatione lectus Jacobus [i] David Perronius eximia sua doctrina nemini ignotus; et F. Anselmus [k] Marzatus Monopolitanus in renuitate Capucinorum educatus, cum se diu frustra excusasset, et splendorem illum vitae latenti minime convenire diceret, eadem dignitate, quamquam invitus, est ornatus. Nec vacua a contentionibus gravissimis, quasi per otium lascivientibus animis, aula fuit; nam fiducia seu doctrinae, seu, qua plurimum ubique pollent, auctoritatis, Jesuitici sodales alieno tempore aliquot quaestiones proposuerunt, quae magnae animorum commotioni non solum Romae, sed quacumque legitimae successionis et doctrinae patet ditio, materiam praebuerunt; et inter eas, Clementem VIII, qui nunc Romae sedet, credere legitimum beati Petri successorem, non esse ex articulis fidei: quod nisi Philippicus orator intervenisset, toti societati periculum non mediocre importabat. Deinde etiam confessionem, quae inter ecclesiae sacramenta habetur, et quae proinde praecipua cum reverentia exerceri debet, per epistolam et per cursores peragi posse. Quae quaestiones in ortu suo non solum magno consensu rejectae, verum prudentissime statim extinctae sunt. Tertia diutius multorum ingenia exercuit, a Ludovico Molina proposita, de gratia Dei cum libero arbitrio in nobis ad salutem cooperante; in qua cum plus homini quam Deo tribuere videretur, summos adversarios habuit Dominicanos aemulos, qui beati Augustini, qui cum Pelagianis ea de re tam profunde et tot scriptis disputavit, sententiam in ecclesia receptam tuebantur. Itaque subsidio evocatus ex Hispania Franciscus Suares magni nominis inter eos theologus, et vix tandem post complura hinc inde publicata scripta, ex Concilii Tridentini verbis, in quo tamen quaestio minime agitata fuerat, interpretatione adjecta, a prudentissimo pontifice controversia ita composita est, ut eam non motam ab initio optasse ostenderet, et in ea decidenda nihil existimationi illorum, qui eam moverant, detractum vellet. Actum et tunc de Ignatio Loiola in beatorum numerum sacra ceremonia cooptando; sed nullo successu, quod eodem tempore de Carolo Borromaeo cardinali instantius eodem

INTERPR. [a] *Livourne.* [b] *Negrepont.* [c] *Alger.* [d] *Barbarie.* [e] *le cardinal Serafin.* [f] *le chancelier Olivier.* [g] *Lyon.* [h] *Bologne.* [i] *Davy du Perron.* [k] *Marzato de Monopoli.*

eodem honore adficiendo a sacro ordine Mediolauensi ageretur: et cum id raro fieri consueverit, vix est, ut duobus simul eadem praerogativa, qua jam in coelo fruuntur, in terris tribuatur. Dati a pontifice judices, qui de causa Borromaei amplius probationibus collectis quaererent, omissa de Loiola ulteriore cognitione. Sub id et inopina res incidit, quae, paulum abfuit, altam urbis quietem omnino pessum dedit. Quidam maleficus, quem quaesitor urbanus persequebatur, cum aliud non haberet effugium, in Odoardi Farnesii cardinalis aedeis tanquam in Asylum per posticum ingreditur, quem domestici nobiles, ut loci sive religionem, sive privilegium tuerentur, statim receptum occultarunt, ingressu summotis [a] larrunculatoribus. Cum [b] praefectus urbis id ad injuriam pontificis pertinere ratus vim facere vellet, Farnesiani id pariter ad injuriam non solum suam, sed totius collegii spectare existimantes arma capiunt, et amicos ex nobilitate Romana auxilio advocant; inter quos dux Cajetanus subito adfuit, et Philippicus orator, qui ad heri sui contumeliam pertinere arbitrabatur, ne tali dignitate viri, qui in Hispanorum patrocinio conquiescunt, tam gravi injuria in conspectu suo adficerentur. Ii in armis ad extrema parati in cardinalis aedibus pernoctarunt, qui pejora metuens, mane in Caprarolam arcem suam regali magnificentia ab Alexandro patruo exstructam, XXXVI ab urbe milliaribus, magno stipatu cum armis concessit: quo facto injuriam geminatam interpretatus pontifex, confestim praefectum urbis mittit, qui [c] Latii praefecturam, quam a Pauli III temporibus semper majores sui tenuerant, et qua se ipse contumacia sua indignum reddiderat, ab eo reposceret. Cum se excusaret, ad rei famam Parmensis dux, qui pontificis neptem in matrimonio habebat, Romam subito advolat, et a pontifice, qui jam IϽC Corsos et CC sclopperarios equites extra ordinem urbis tutelae scripserat, impetravit, ut cum bona ejus gratia cardinalis frater ad urbem redire posset, seque supplicem certa veniae spe ad pedes ejus prosterneret. Cum venisset, supplicis officio, sicuti convenerat, defunctus, dum [d] Quirinali monte domum redit, festis populi Romani Farnesiis bene precantis vocibus ad occursum exceptus, invidiam apud pontificis intimos, atque adeo cardinalem Aldobrandinum renovavit; qui propterea lectum militem, etiam post reconciliationem retinuit, et in Vaticano excubare jussit, presso ad tempus injuriae sensu, cujus ulciscendae mite pontificis ingenium, et paulo post secuta mors omnem occasionem abstulit.

XVII. NUNC virorum principum mortes dicentur; Joannis Baioari senioris Wolfangi filii, qui, Joanne Friderico Casimiro, et Joanne Casimiro filiis superstitibus, anno LIV aetatis discessit pridie Eidus Sextileis: quem septimo post die Otho Henricus frater secutus est sexennio minor, qui nullo herede masculo relicto obiit [e] Sulsbaci. Et paulo post, VII Eid. Oct. Ludovicus Hessus senior Marpurgi anno aetatis LXVII; et ante eum Durlaci Ernestus Fridericus marchio Badensis XVIII Kal. Maias, cum vix XLIV annum excegisset. VIII dein Kal. Jun. Petrus Ernestus Mansfeldius tot palmarum dux, et vetus ac fidus Austriacae domus cliens, plenus annis, quos ad LXXXVII usque produxit, in suburbanis suis aedibus principali magnificentia structis prope Lucemburgum, quas et ultimo elogio Alberto archiduci legavit, placida morte ad alteram vitam commigravit. Apud nos mense Octobri Claudius [f] Tremollius Thoartii dux, et amplissimarum in [g] Aquitania et Biturigibus ac Turonibus possessionum dominus fatis concessit, cum vix XXXIV annum excessisset, arthritidis doloribus jam in illa aetate emaciatus ac plane confectus; vir ingentis animi, nec minore ingenio et in consiliis solertia ac constantia praeditus, qui [h] Carlotam Brabantinam Nassoviam in matrimonio habebat, Elisabethae Bullionii conjugis sororem, eoque regi suspectus,

INTERPR. [a] *Sbirres.* [b] *le gouverneur de Rome.* [c] *Campagna di Roma.* [d] *monte Cavallo.* [e] *Sultzbach.* [f] *de la Tremoille duc de Thouars.* [g] *Guienne & Poitou, Berry, & Touraine.* [h] *Charlotte Brabantine de Nassau.*

suspectus, quod praeterquam quod jam arcta cognatione conjuncti essent, propter adfinitatem illam arctiore consiliorum consensione cum Bullionio jungi crederetur; ad haec dicax, et in loquendo liberior. Nec deerant qui dicta ab eo sequius interpretarentur, et ad regem maligne deferrent, qui magna se per ejus mortem anxietate liberatum gavisus est; nam princeps alioqui a fundendo sanguine alienus, et post Bironi supplicium omnem severitatem exosus; cum tamen contumelias ab homine inviso illatas negligere non posset, aegre sibi ultionis necessitatem impositam dolebat, creditumque est a multis, fato gentis illustrissimae contigisse, ut ipse praemature e vivis excederet, ne qui in tantam regis indignationem, seu veris seu falsis delationibus, inciderat, in manus ejus incideret, et indigno suorum gloria exitu decus avitum obscuraret. Odium, quod adversus Tremollium rex implacabile gerebat, in causa fuisse creditur, ut summa [a] Pictonum praefectura, quam Joannes [b] Choursius Mallcorneus diu tenuerat, vir prisci moris, et regi summe fidus, quod in ea Tremollius plurimum posse crederetur, quo ejus potentia in illis locis frangeretur, grandi pecunia redempta in Maximilianum [c] Bethunium Ronii marchionem translata sit, qui Tremollii in provincia suspecta conatus impediret: quo et statim profectus est, et [d] Rupellae perhonorifice exceptus; inde rediens regis animum de motibus novis anxium magna solicitudine liberavit.

XVIII. His literis illustres addentur, et ante omnes Janus [e] Dousa Nordowicus nobilissima Bataviae familia ortus, qui cum [f] Lirae primum, dein [g] Delphis, ac postea [h] Lovanii et Duaci prima literarum fecisset [α] stipendia, in patriam reversus, in [i] Lugduni Batavorum, cui ab Arausionensi, praefectus fuerat, obsidione sustinenda egregiam operam navavit, et Musis cum Marte optime convenire suo exemplo docuit; etiam post pacem Bataviae redditam, et foris bellum emissum, Academiae in servata urbe condendae ab initio auctor; postea conditae totos XXIX annos curator; mox in curiae senatum cooptatus, tredecim annos in eo munere complevit, et anno LIX aetatis in vivis esse desiit. Poëtica praecipue delectabatur, in qua ingenium varii generis carminibus editis exercuit; etiam patriae annaleis scripsit; multiplici lectione, et admirabili memoria promeritus, ut Bataviae Varro, et Academiae commune oraculum vulgo vocaretur. Mortuum laudavit carmine [β] insigni Josephus Scaliger, sicuti et cognominem filium naturae ordine turbato ante elatum tanto parente dignissimum laudaverat. Sub id et Christophorus Colerus in Franconia natus, qui in literaturae politioris studiis magnam de se spem excitaverat, ante   annos in Austria obiit; quem Jacobus Typotius paulo post secutus est, homo Belga, qui in negotiis tractandis solertiam affectavit, et in aula Suecica diu fuit, Carolo Sudermaniae duci, ac tandem regi, cum Sigismundo Poloniae rege nepote tunc dissidenti, percharus; de quo, et relationem ad Gulielmum a S. Clemente, qui regis Hispaniarum res apud Caesarem procurabat, pari candore ac prudentia scripsit, et praeterea alia quae ejus ingenium ad majora natum produnt; sed non diu supervixit, et hoc anno fatis Pragae, non ita provecta aetate, concessit. Eadem in urbe Obertus quoque [k] Gifanius Burae in Sicambris natus VI Kal. Quintil. septuagenario major ultimum vitae diem clausit. Is prima literarum rudimenta in Belgio suo, atque adeo Lovanii eum imbibisset, industriam suam primum in Tito Lucretio exercuit, quem post Michaëlem [l] Marullum Byzantinum, qui tantum auctorem misere interpolaverat, et

secundum

VAR. LECT. [α] stipendia, comitemque in iis habuit et socium Lucam Fruterium Brugensem, de quo ad annum 1566 diximus; cum quo et Lutetiam venit, et Hadriani Turnebi, Joannis Aurati, Dionysii Lambini, frequenti tunc auditorio literas Graecas et Latinas profitentium amicitia familiarissime usus est: in patriam reversus, cum in Lugduni Batavorum *MS. Reg.* [β] insigni summus ejus virtutum admirator Scaliger *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Poictou.* [b] *de Chaurses Sr. de Malicorne.* [c] *de Bethune marquis de Rosny.* [d] *la Rochelle.* [e] *Vander Does Sr. de Nortwick.* [f] *Liere.* [g] *Delft.* [h] *Louvain & Douay.* [i] *Leyde.* [k] *Gifanius de Buren en Gueldre.* [l] *Marullus natif de Constantinople.*

CIↃ IↃCIV. fecundum Dionyſium Lambinum noſtratem, qui in eo laudabilem operam navavit,
HENRICUS IV. nobis meliorem dedit. Dein totum ſe juris ſcientiae ac philoſophiae ſtudiis mancipavit; denique [a] Argentinae jus civile profeſſus eſt, tanto cum plauſu, ut inde magnis ſtipendiis invitatus in aulam Caeſaream migraverit; et qui in adoleſcentiae aeſtu Proteſtantium doctrinae tunc per Belgium invaleſcenti nomen dederat, ſenex ad majorum ſacra rediit, et conſiliarii Caeſarei titulo ornatus, voce et ſcriptis rem literariam multum promovit. Nunc viri a tutelari patriae numine, hoc eſt, a Mercuriali quondam urbis epiſcopo, cujus feſtum celebratur x Kal. Jun. cognominati memoriam celebrabimus. Is fuit Hieronymus Mercurialis [b] Foro-Livii in Umbria natus anno CIↃ IↃ XXX, antiqua utrinque familia, nec modicis opibus: [c] Patavii cum tirocinium in philoſophiae et medicinae ſtudiis feliciter feciſſet, a civibus ſuis admodum juvenis ad Pium IV legatus miſſus eſt, et ex ea occaſione in familiam Alexandri Farneſii cardinalis literatorum fautoris eximii conceſſit, in qua totum ſeptennium manſit, in illoque otio primum ingenii ſui foetum dedit Gymnaſticam. Inde Patavium ad medicam profeſſionem vocatus, jam fama ejus inclareſcente, a Maximiliano Caeſare, cum graviſſimo morbo laboraret, in aulam evocatus eſt, a quo perſanato multa honorifica munera accepit, et Patavium ſub annum LXXIII [a] repetiit. Ibi XVIII annos medicinam fecit et docuit. [d] Bononiae poſtea aucto ſtipendio per quinquennium,. et poſtremo Piſis XIV annis, ad CIↃ IↃCC uſque aureos honorario excurrente idem munus exercuit, et cum fruſtra a multis principibus evocatus eſſet, otium literarium vitae aulicae ſemper praetulit: tandem ingraveſcente aetate, patriam repetiit, ubi, qui ſemper valetudine proſpera uſus fuerat, calculi morbo per XXX dies acerbe vexatus, vitam de republica optime meritam cum morte commutavit V Eid. Nov. ad D. Mercurialis in odeo a ſe magnificentiſſime extructo ſepultus, quo et paulo ante V Kal. Nov. D. Mercurialis reliquias transferri curaverat. Fuit egregia corporis forma, et ſanctiſſimis ſuaviſſimiſque moribus; ad haec doctrina praeſtanti, quod multa ejus ſcripta teſtantur, a diſcipulis fere publicata; ut ſi quid in iis peccatum eſſet, ea citra famae et exiſtimationis jacturam emendandi ſumma prudentia ac modeſtia libertatem ſibi ſervaret. Quaedam et in Hippocratem non omnino edita, et in Ariſtotelis problemata reliquit. Ultimus memorabitur Arnaldus [e] Oſſatus nulli horum poſthabendus, jam multoties a nobis perhonorifice appellatus, ut minime emortualem diem expectari oportuerit, ut memoria ejus celebraretur, ſicut in pleriſque aliis evenit, qui nullam alioqui partem in hiſtoria faciunt; eoque licet pauciora de tanto viro dicenda occurrant, juſta tamen, vel amicitiae ergo, quae mihi arctiſſima cum eo interceſſit, cum aliqua grati animi teſtatione perſolvenda ſunt. Is in [f] Novempopulonia noſtra pago juxta [g] Auguſtam Auſciorum ignobili ortus, obſcuris adeo natalibus, ut cognatos et adfineis prorſus ignoraret, et pauperes ac domeſticos, nullos praeterea heredes, habuerit; ſed donis ingenii, doctrina, pietate, morum probitate, et inſita prudentia a Deo largiſſime cumulatus, facile natalium defectum tanta acceſſione ſupplevit, ut Romae in ampliſſimo orbis theatro ceteros omnes natalium ſplendore, et aliis fortunae praeſidiis illuſtreis aequaverit, pleroſque ſuperaverit, aequabili irreprehenſibilis vitae tenore omnium amorem et admirationem promeritus; ſicque in illa aula totis XXXI annis ſe geſſit, ut nemini bene ſentienti dubium reliquerit, quin ſi peccati originalis, quod vulgo vocant, fomes non obſtitiſſet, qua moderatione maximos honores in ea citra ambitionem decurrerat, eodem in ſtadio pergens ad ſummum eccleſiaſticae poteſtatis faſtigium inoffenſo pede vaderet. Vixit annos LXVII, menſeis VI, dies XX, ad beati Ludovici ſepultus. Et quoniam a continua

rerum

VAR. LECT. [a] repetiit, ubi cum vidimus cum in comitatu illuſtriſſimi viri Pauli a Foxio eſſe- mus: ibi XVIII annos medicinam fecit, et profeſſus eſt *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Strasbourg.* [b] *Forli en la Romagne.* [c] *Padoue.* [d] *Bologne.* [e] *d'Oſſat.* [f] *Armagnac.* [g] *Auſch.*

rerum narratione ad singularia semel descendimus, conveniens videtur esse, ut viri sanctitate praecipui, qui ante multos annos e vivis abiit, memoriam ex occasione renovemus. Franciscus [a] Sosa ordinis sui Seraphici princeps, cum pro ratione muneris Franciam perlustrans Lutetiam venisset, post regem salutatum, et explicata cum ministris aulicis negotia, in Hispaniam rediens, iter per [b] Pictavium habuit, ubi in Franciscanorum monasterio degens, cum de [c] Gualtero Franciscano urbis episcopo, qui astricta morum disciplina, ac vitae totius gravitate Sancti nomen inter suos meruerat, et de ejus cum Clemente VI dissidio, quae jactantur, cognovisset, sepulchrum ejus ante majus templi altare positum aperiri voluit. Quod vocatis monasterii sodalibus, et confecto de ea re instrumento coram ipso, actum III Kal. Jun. et ossa tantum reperta in tunica ex aureo filo contexta, quae Sosa astantibus osculanda praebebat, hoc styracem, illud balsamum redolere religiose affirmans. Reperti et inter ossa digitorum articuli chirothecis inclusi, cum annulo haud magni pretii, quem ipse sibi sumpsit, et ad pontificem se perlaturum promisit. Gualterus, de quo sermo est, ante CCC annos Pictavorum episcopus fuerat, vir ingenio acer, et juris pontificii sciens, qui quanquam archiepiscopi Burdigalensis suffraganeus, quod se ab eo exemptum contenderet, ad mandata citatus superbe respondebat; quod ad animum archiepiscopus revocaverat. Is erat túnc Bertrandus [d] Gothus, qui postea pontifex creatus est, et Clemens V dictus: clementiam adversus contumacem, ut aiebat, suffraganeum minime servavit, eumque protinus episcopali functione privatum, in monasterium suum detrusit; et dioecesim amplissimam divisit, partemque [e] Lusonii, partem [f] Maleaci abbatibus, et episcopis in id creatis, attribuit: quod ille impatientissime tulit, et cum paulo post in lethalem morbum incidisset, a decreto pontificis ad Deum seu futurum concilium appellavit, et libellum appellatorium in manum, ubi expirasset, inseri mandavit; quod et sedulo a suis factum. Addunt, qui haec memorant, Clementem, qui id resciverat, cum Pictavium venisset, monumentum summa magnificentia a sodalibus exstructum, reserari, et archidiaconum urbis in illud descendere, et libellum in dextra ejus repertum, inde avulsum ad se adferre jussisse; quod cum ille frustra conatus esset, compressiore manu, quam ut avelli posset, pontificem virtute obedientiae, ut manum laxaret, Gualtero mortuo imperasse; cum nec sic quidem laxaretur manus, de restituendo libello, postquam legisset, fidem coram astantibus interposuisse; quo facto manum laxatam, et libellum traditum. Eo lecto, cum non restitueretur, archidiaconum in ima cavea se detineri inclamasse, et nisi fides data liberetur, inde se exire posse pernegasse; ac tandem libellum, sicuti promissum fuerat, restitutum. Haec ex sacerdotis Juliodunensis S. Crucis collegii [g] sodalis, qui a Clementis V scutifero id interposito jurejurando acceperat, testatione coram archipresbytero Juliodunensi anno CIↃCCCXXXIX, et XXXIII post Gualteri obitum anno facta, et aliis tunc disseminatis rumoribus, qui tempore fidem meruerunt, Joannes [h] Bochetus annalium Aquitaniae non indiligens scriptor, prodidit parte IV; et ante eum [i] Antonius Florentiae archiepiscopus chronicorum parte III; quae eo non praetermittenda duxi, quod Godofredus [k] Sanbelinius urbis episcopus, quod se spreto nec vocato sepulchrum Sosae jussu non solum apertum, sed ossibus inde ablatis violatum esset, gravem apud pontificem querimoniam instituerat, quae vix tandem adventu Sosae, et devotionis ergo factum excusantis sopita est, suppresso de ea re tunc a Sosa facto instrumento, quod in eo quaedam de narratione illa inserta dicerentur; quae quia pontificiam dignitatem nonnihil offendere poterant,

INTERPR. [a] *Sousa general des Cordeliers.* [b] *Poictiers.* [c] *Gualterus.* [d] *de Goth.* [e] *Luçon.* [f] *Maillezais.* [g] *Chanoine de Ste Croix de Loudun.* [h] *Bouchet.* [i] *Antonin.* [k] *de S. Belin.*

CIↃIↃCIV. HENRICUS IV. poterant, magnam se eo nomine gratiam a pontifice consequi posse arbitratus est episcopus, si rem ludicram curiose evulgatam prudenti silentio sepeliret. Ne memoria Gualteri, qui tantam celebritatem Seraphico ordini conciliavit, periret, destructo per bella civilia antiquo monumento, cum alterum struendi pari magnificentia facultas non esset, Franciscani sodales lapidem ejus loco posuerunt cum inscriptione, HEIC JACET S. GUALTERUS, quae nunc adhuc visitur.

XIX. MAIO mense, inter tot denatos natus est Lutetiae Parisiorum [a] Suessioni filius, qui postea Ludovicus vocatus fuit; magna non solum patris, sed publica omnium bonorum laetitia, qui regni successionem ad paucos redactam, per ejus natalem amplificatam gaudebant.

INTERPR. [a] *le comte de Soissons.*

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS SECUNDUS.

EPITOME.

JESUITAE apud nos reſtituuntur. Schola Jeſuitica Flexiae in Andibus inſtituta, et a rege opimis reditibus fundata. II. *Diplomati de Jeſuitarum reſtitutione ſenatus intercedit.* III. *Harlaei primarii praeſidis gravis et vehemens ad regem oratio.* IV. *Rex peramanter ad eam reſpondet.* V. *Meſſius a rege ad accelerandam promulgationem in ſenatum venit. Tandem diploma in acta curiae certis conditionibus refertur. Diplomatis ſumma.* VI. *Renovata querimonia de ſecreta quadam theologicae ſcholae cenſura in cauſa epiſcopi Andegavenſis ante biennium agitata. Senatus auctoritatem ſuam interponit.* VII. *Alexander regis naturalis ſilius inſigni pompa militiae Melitenſi inauguratur.* VIII. *Catharina Ambarenſis regis ſoror moritur.* IX. *Rex aedificiis ſtruendis, operibus publicis, artibus manuariis excolendis ſe oblectat. Novi Devotorum ordines in regno admiſſi.* X. *Nicolai Hoſtae ab Hiſpanis corrupti detecta proditio.* XI. *A Carolo Valeſio Arvernorum comite et Henrica Vernolii marchioniſſa uterina ſorore, nova, et in perniciem regis agitata conſilia. Res altius repetita. Arvernorum comes, qui Claromontium conceſſerat, regis juſſu captus, et Lutetiam deductus in Baſtilia includitur. Fr. Balſacus Eutraguius et marchioniſſa ſilia, regis juſſu itidem ſiſtuntur.* XII. *Curia de repetundis, quae contra aerarii quaeſtores jus dixerat, grandi exſoluta pecunia revocatur. Extremo anno auctore Ronii marchione perniciosiſſimi inſtituti res invaluit, qua officia tam judicialia quam quaeſtoria per omnia exaequata ſunt, et annua penſitatione, quae a Pauleto nomen ſumpſit, exſoluta, illa ad heredes tranſeunt qui de iis arbitrio ſuo ſtatuant. Decretum ea de re factum in cancellaria Palatina publicatum.* XIII. *Puella nomine Hadriana Fraxinea tanquam a ſpiritu maligno obſeſſa Lutetiam venit, ad eam undique ſit concurſus. Petrus Cotonus hinc occaſionem ſumpſit ab Hadriana ſeu ſpiritu maligno multa curioſa et vetita ſciſcitandi. Ejus petitiones, et quomodo res in publicum emanaverit.* XIV. *Canadae ſeu Novae Franciae tractus luſtratus. Barbarorum ingenium, mores, ritus, habitus, ſoli fertilitas, animalia. Petri Guae Montii, Pongravii, Potrincurii et Camplanii in has terras navigationes haud multum fructuoſae.* XV. *Duarum navium ex India in Zelandiam appulſus: Sebaldi Waertii earum praefecti navigatio, ad Zeilam inſulam infelix caſus.* XVI. *Hiſpaniae rex omne circa maritimas Luſitaniae oras commercium vetat. Ab Ordinibus Belgii in Indias Orientaleis altera inſtituta ſocietas duce Cornelio Mattelivio.*

EX AUCTORIBUS,

Archivis curiae Pariſienſis, Actis tunc publicatis, Nic. Villaregii Apologia, Petri Cotoni petitionibus, Camplanii et Waertii navigationibus.

LIBER

LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS SECUNDUS.

CIↃIↃCIV.
HENRICUS IV.

ANNUS apud nos a Jeſuitarum, qui poſt Joannis [a] Caſtelli paricidae ſupplicium regno ejecti fuerant, reſtitutione inivit. Ab eo tempore, cum ubique exagitati eſſent, et excepta [b] Toloſa et Burdigala, ubi ſcholas ſuas retinuerant, undique exacti, ſuperiore anno cum rex [c] Virodunum, et inde [d] Diviodurum Mediomatricum venit, facta ejus ſpes fuerat; ſed, contradicentibus pleriſque, res huc uſque dilata. Urgebat Laurentius [e] Maius ſocietatis illius vir primarius, et de fide data regem appellabat, jocoſe ſubinde ejus tarditatem increpans, quae mulieribus per novem menſeis uterum geſtantibus ſegnior eſſet; ad quae verba rex non infacete retulit, reges diutius parturire quam foeminas. Nec deerant in aula inſtigatores. [f] Villaregius ut de re pontifici promiſſa liberandam fidem ſuadebat; et, qui plus Villaregio pollebat, Gul. [g] Foquetus Varanus, aulicis miniſteriis homo notus et regi gratus, impenſe iis favebat: is [h] Flexiae in Andibus, quae olim Alençoniorum principum praecipua ſedes ſucceſſione ad [i] Vindocinos Borbonios pervenerat, natus, ejus quoque arcis praefecturam beneficio regis meruerat, et patriae ornandae colore res ſuas mire amplificare ſatagebat; ſiquidem praeſidialem curiam, ſalinarium granarium, electorum tribunal novum in ea ordinandum curavit; per multiplicationem officialium imminuta aliarum juriſdictionum in vicinia dignitate, et novo onere provincialibus gravatis, grandi poſtremo pecunia inde corraſa, et in res ſuas verſa. Ut frequentiam majorem loco conciliaret, ſchola Jeſuitica in ea ut inſtitueretur etiam regi auctor fuit. Jamque tunc grande vectigal ei a rege attributum XI CIↃ aureorum annui reditus, lege addita, uti ex eo XXIV pauperes literis operam danteis alere et veſtire, XII virgines egenas probatae vitae, quotannis nuptui elocare teneantur, C aureorum dote unicuique conſtituta. Medicum, ſeplaſiarium, chirurgum peculiareis habere, ſingulis aſſignato ſtipendio; et ut nihil ſcholae tam illuſtri deſit, quod aliunde ſtudioſi adoleſcentes petere cogantur, IV juriſprudentiae, totidem medicinae doctores, item duo chirurgi anatomici in collegium grandi ſtipendio cooptati, qui praelecturi ſint, et nihil a diſcipulis exigant: corda regis reginaeque, et eorum ſucceſſorum poſt obitum in templo a rege conſtruendo recondantur; quae patres ex loco, in quo decedere eos continget, maximo quam poterunt numero, pedibus iter facientes et indeſinenter orantes eo deferre tenebuntur; ubi et effigies eorum ex marmore cum inſcriptionibus erigentur. In eam rem CIↃ aurei deſtinati annuatim toto vicennio expendendi. Poſtea et ſacer ordo cum ſolemnem Lutetiae conventum celebraret, rex C aureorum CIↃ in ſumptus aedificiorum impendenda ab eo impetravit, quae Varani arbitrio diſpenſata ſunt.

II. HIS ſubnixi patres, et inſtante pontificio oratore, menſe Septembri proximo diploma de reſtitutione a rege, dum [k] Rotomagi eſſet, impetraverunt; quod ſigillo magno firmatum in ſenatum allatum fuit, cum juſtitium inſtaret. Itaque in proximam ſeſſionem res dilata, quae ab exeunte Novembri incipiens totum fere Decembrem quieverat. Perlatum ad regem maligne fuerat, cum decretum erat, ut promulgationi intercederetur, et regi humillime pro interceſſione ſupplicaretur, infeſtos in

INTERPR. [a] *Chaſtel.* [b] *Toulouſe & Bourdeaux.* [c] *Verdun.* [d] *Mets.* [e] *Maius.* [f] *de Villeroy.* [g] *Fouquet de la Varenne.* [h] *la Fleche en Anjou.* [i] *de Bourbon Vendoſme.* [k] *Rouen.*

in senatu pervicisse, ut non viva voce, sicuti more majorum semper antea usurpatum fuerat, sed scripto intercessio fieret; quod ita interpretabantur male erga senatum affecti, quasi aperta et literis consignata contradictione regis auctoritatem, et rectum de hoc negotio judicium, oppugnare vellet. Itaque missus ad senatum Andreas [a] Huraltus Messius exlegatus Venetus, qui jus dicendae in senatu sententiae habebat, ut regis nomine ediceret, ne scripto sed viva voce intercessio fieret, alioqui fore, si senatus in sententia permaneret, ut rex, cui id factione aut contemptu fieri persuasum erat, injuriam, quam sibi eo facto fieri putabat, injuria revinceret. Haec ita palam: in aurem insusurratum, fore, ut rex, si scriptum ei porrigeretur, illud coram ipsis laceraret. Itaque Harlaeus summa moderatione respondit, nunquam cuiquam in mentem venisse, ut contra morem majorum quidquam in ea re faceret, quod ad regis offensionem spectaret; sed memorem senatum, cum nuper tantopere super re monetaria agitatum edictum, hominum opinionibus ventilaretur, regem maluisse scripto quam viva voce intercessionem fieri; idcirco decrevisse, ne gravis regi esset, ut vel contra curiae dignitatem, et praeter majorum morem ab actione publica abstineretur; nunc quando rex ad antiquum ritum res revocat, id loco summi beneficii accipere amplissimum ordinem, pro eoque gratias quam demisse potest maximas agere, et libentissime juxta suae majestatis voluntatem officio suo defunctuum. Quibus dictis restabat, ut quamprimum intercessio fieret.

III. QUATRIDUO post, pridie Natalitii, re praeter modum festinata, ad [b] Luparam frequenti senatorum comitatu [c] Harlaeus hora pomeridiana ivit, et in superius conclave admissus. Rex cum regina, quam manu ducebat, ut feriarum deinceps deliberationum, sicuti aiebat, particeps fieret, et magna procerum et sacri consistorii assessorum corona, eodem venit. Tum Harlaeus solita gravitate infit, principio a gratiarum actione facto, quod non scripto sed viva voce, juxta majorum morem aliquoties magno senatoriae dignitatis detrimento intermissum, in tantae molis negotio intercessionem fieri jussisset. Presbyteros et scholasticos Claromontanae scholae, qui nomen Jesuitarum sibi sumebant, cum primum in regnum irrepserunt, a toto sacro ordine oppugnatos, eaque de re insigne extare Sorbonici collegii decretum, quo scitum est, hanc societatem in destructionem, non in aedificationem esse institutam. Dein in conventu sacri ordinis, mense Septembri anni CIↃ IↃ LXI celebrato, in quo plerique archiepiscopi et episcopi erant, et cardinalis Turnonius, qui multum societati illi tribuebat, praesidis loco sedens, approbatam fuisse; verum tot adhibitis clausulis et exceptionibus, ut si ad eas servandas adacti fuissent, procul dubio sit, quin jam tum potius de migrando, quam de mora apud nos facienda fuerint cogitaturi. Tantum ad tempus eos tunc admissos, et senatus-consulto anni CIↃ IↃ LXIV interdictum illis fuisse, ne Jesuitarum aut Societatis JESU titulos assumerent: neque tamen propterea ab eo tempore sic indigitari desiisse, et illicitum nomen sibi tribuere, et ab omni potestate ecclesiastica se tanquam immuneis eximere. Si nunc sine conditione restituantur, plus illis quam antea unquam tribui, et decreti tam prudenter facti auctoritatem enervari; jam tum censentibus patribus, laxanti se novorum hominum licentiae, et latius in dies magno cum publicae tranquillitatis periculo se effundenti, mature fraenum injiciendum esse. Tunc etiam a triumviris regiis, qui minime eorum causae favebant, memorabile augurium factum, cum dicerent, perniciosis initiis obviam eundum esse, pejora quam quae viderent, jam tunc secum trahentibus: sicuti nomen et votum universale habent, ita et doctrinae capita secum consentientia omneis eos habere, ut praeter pontificem nullum superiorem agnoscant, eique fidem et omnimodam obedientiam praestent; idque fixum et ratum

credant,

INTERPR. [a] *Hurault de Meisse.* [b] *le Louvre.* [c] *le premier president de Harlay.*

CIↃ IↃ CIV.
HENRICUS IV.

credant, pontificem potestatem habere reges extra ecclesiae communionem ponendi; regem autem excommunicatum, tyrannum esse, et subditos contra eum impune insurgere. Ipsorum unumquemque, qui vel minoribus ecclesiae ordinibus sit initiatus, quodcunque crimen admiserit, in laesae majestatis crimen non posse incurrere, quippe qui minime sint amplius regis subditi, nec jurisdictioni ejus subjecti. Ita ecclesiasticos per illorum doctrinam a saeculari potestate eximi, et manus cruentas licere impune sacrosanctis regibus afferre. Hoc eos et libris editis asserere, et eorum qui contra sentiunt rectam sententiam damnare: duos in Hispania juris doctores, quod clericos regiae potestati subjectos esse scripsissent, ab uno ex illo sodalitio primi nominis contrario scripto confutatos esse, his maxime rationibus, Quod quemadmodum veteris Testamenti lege, Levitae ab omni saeculari potestate immunes erant; ita clericos novi Testamenti item lege eadem potestate solvi, neque juris quidquam principibus adversus eos competere. Has falsas et erroneas opiniones a regibus admitti non posse. Proinde oportere, ut qui eas tuentur, publice in scholis suis illas ipsas ante omnia ejurent; ni faciant, ferri nequaquam debere; quippe qui doctrinam ad evertenda regiae potestatis et auctoritatis fundamenta excogitatam tueantur: si faciant, haud paulo plus eis fidendum. Etenim Romae et in Hispania, ubi haec nova opinionum monstra vigent, aliter sentiunt, aliter in Francia loquuntur; et ut in hanc aut illam ditionem demigrant, has opiniones sumunt aut deponunt. Si dicant id secreta dispensatione sibi licere, ecquam in eorum doctrina certitudinem reponi posse, quae mutatione locorum mutat, et pro temporis ratione, aut bona aut sequior censetur? Hanc illos in commune doctrinam amplecti et fovere, et paulatim ita gliscere, ut verendum sit, ne alios ordines adhuc ab illo fermento intactos tractu temporis inficiat. Ab initio nullos infestiores adversarios quam scholae Sorbonicae theologos habuisse; nunc plerosque eorum iis favere, illos videlicet qui in illorum scholis prima institutionis suae stipendia fecerunt. Alios literis operam sub iis danteis idem olim facturos, et in senatum olim primariis dignitatibus functuros; qui si idem in doctrina sentiant, paulatim se ab obedientia regi debita subtrahent, jura regia parvi facient, et ecclesiae Gallicanae libertates obsolescere sinent; nullum denique laesae majestatis crimen reputabunt, quod ab ecclesiastico sit admissum. In hanc nos saeculi infelicitatem incidisse, ut detestandae illius doctrinae funesta spectacula his oculis viderimus. Ad [a] Barrerii infandum nomen contremiscere, qui a societate auctoratus, a [b] Varada instructus, in hoc a sacerdote absolutionem et pretiosum Eucharistiae sacramentum accepit, in hoc fidem obstrinxit, ut cruentas regi manus afferret; cum ausis excidisset, exemplo suo pestifero serpente praeivisse ad paricidium, paulum abfuit, perficiendum. [c] Guignardum ex illo sodalitio libros ea de re propria manu scripsisse, et paricidium Henrici III, tanquam juste patratum laudasse, et damnatam in Constantiensi concilio super ea opinionem propugnasse. Quid non nobis metuendum esse, in memoriam haec impia et perfidiae detestandae facinora revocantibus, et animo reputantibus, tam facile eorum exempla renovari posse? Si nos trepidis in rebus vitam exigere oportet; si de periculo regis assidua angi solicitudine, quam in vita regis quietem reperturos? Nonne haec esset vera impietas, eminus periculum videre, et in illud cominus incurrere? Quem vero tam profundo miseriarum gurgite mergi dignum fingi posse, qui patriae velit superesse, quae tantum ab exitiali fine abest, uti saepius praedictum fuit, quantum regis vita a suo? Bene sit, et Deus laudetur, quod in amicitiam tam bene rex et pontifex coëant; diu rex sceptrum suum, pontifex sanctam sedem teneat: sed si Deus ejus dies contraxerit, si alius non ita bene erga regem affectus ei successerit, quot putandum juratos hosteis habituram in visceribus Franciam, qui ut singulos Franciae et Navarrae olim reges, sic

INTERPR. [a] *Barriere.* [b] *la Varade.* [c] *Guignard.*

fic nunc eundem utriusque regni legitimum heredem, sed in parte spoliatum, denuo ad praedam expositum ridebunt, et periculum ejus summa ingratitudine negligent. An oblivioni tradunt beatae memoriae regis ultimi parricidium? Contra quem gens ingrata populos ad seditionem concitavit, nec omnino caedis illius innocens credita est? At sicuti ceteris religiosorum ordinibus, qui per hos tumultus intemperanter insanierunt, sic societati in pari delicto ignosci oportuit: hoc illos passim dicere, sed responderi posse, illos non universos peccasse, et multos ex iis ipsis in obsequio regis constanter perseverasse; at ipsos conjunctim et concorditer in regium nomen cum antiquis regni hostibus conjurasse, neminemque unum in tota societate repertum, qui regias partes sit secutus. Ob id Odonem [a] Pichenatum ex illo sodalitio a Sexdecimanis pro factionis duce assumptum, hominem solemnia insanientem, qui in eodem furore quo vixerat, tandem exspiravit. Et si ad externa fas respicere, lamentabile in regno Lusitaniae exemplum occurrit, quod rex Hispaniae non tam suis armis, quam illorum factione nuper sub jugum misit. In eo siquidem totum sacrum ordinem charitatem erga patriam, fidem regibus suis servasse. Solos hos novitios theologos deserta regni causa [b] Castellensibus adhaesisse, et tot sacerdotum ac devotorum caedibus causam dedisse: nam bis mille varia peste sub Hispanis periisse, et singulari indulgentia tot caedium confessarum factam a pontifice gratiam. Ex illa officina Castellum prodiisse, qui parricidium ad conatum, et os usque regis perduxit, cujus occasione senatus-consultum contra societatem factum, proprio regis ore damnatam. Senatus-consultum inquam, illud ad omnem aeternitatem depraedicandum. Ejus siquidem auctoritate regis vitam in tuto collocatam fuisse, et per eam regni salutem sancitam. Eo factum, ut tanti periculi sensu attoniti patres, non servato juris ordine, neque partibus auditis, ut in seditione et publica grassatione, societatem toto regno tam salutari illo senatus-consulto exulare jusserint, quod gravi et justa de causa factum, non nisi mature et perpensis momentis revocari debet. Non odio, non livore, non malevolentia privata caecos patres hoc decrevisse, Deum ultorem proculdubio habituros, si iis affectibus, a quibus vacui judices esse debent, praeoccupati decrevissent. Quanquam in tali occasione condonanda erant omnia, quae ad regis salutem pertinere videbantur. Itaque senatus-consultum tam salutare non solum qua senatus Parisiensis patet jurisdictio, sed in [c] Neustria et Burgundia, quae distinctas habent curias, executioni demandatum, et in reliquis curiis sine contradictione locum habiturum fuisse, nisi obstitissent ii, qui nondum bene in regis obsequio confirmati erant, et aegre ab inveterato contra regium nomen odio discesserant. Vulgo queri exules, et passim scriptis jactare, non aequum esse, ut paucorum culpa ad universam sodalitatem porrigatur: atqui Humiliatos veteris in Insubribus originis collegas, et qui amplissimas in iis possessiones habebant, recenti hominum memoria ante XXX annos a Pio V exterminatos esse, quod unus ex iis non communicato consilio parricidium contra Carolum cardinalem Borromaeum Mediolanensem archiepiscopum tentasset, et unius crimen totum collegium luisse, quanquam rex Hispaniae per oratores suos summa omnia fecisset, ut pontificem et Borromaeum ab eo consilio dimoveret. Mitius senatum in hac causa se gessisse. Quod si dicant, nequaquam Humiliatos secum comparandos esse, facile responsum futurum; nam quantum Humiliati ab iis absunt, tantum Borromaeum cardinalem a maximo regum abesse; regemque tantum supra quosvis eminere cardinaleis, quantum illi inter minora collegia se putant excellere. Praeterea minus Humiliatos quam ipsos peccasse, quippe unius culpam ceteros in crimen traxisse, cum ipsi perniciosae doctrinae auctores universi peccaverint. Quapropter amplissimum ordinem, quam demisse et prono affectu potest, suam majestatem obsecrare et obtestari, ut senatus-consultum

INTERPR. [a] *Pigenat.* [b] *Castillans.* [c] *Normandie.*

senatus-consultum juste factum, et ad arcendos proditorum ac perduellium conatus necessarium, quod tantopere gratum pro tempore habuerit; eundem nunc etiam tueatur, et in memoriam revocet periculum, in quo tunc et ipsi et universi regni ordines versati sunt, cum communis parentis vita periclitabatur; vita, quae cunctis propria carior esse debet. Et vero propudiosae perfidiae et ingratitudinis crimen minime vitaturos olim, si cui vitam, fortunas, securitatem publicam debent, de ejus vita soliciti non anxie et assidue laborent. In praeterita intuentibus seriam de futurorum exitu cogitandi necessitatem imponi, ne bis ad eosdem scopulos naufragium facere cogamur. Ad has obtestationes accedere et academiae Parisiensis humilem deprecationem, quae privilegiis et praecipuis ornamentis a regibus decessoribus cumulata tantum inter exteras gentes nomen olim meruerat, nunc per istos novitios doctores paene ad solitudinem redacta est; ut ubi tantam hominum undique tanquam ad celeberrimum literarum emporium concurrentium frequentiam videre erat, nunc rudera, ruinae, ac sola mapalia ex pristina celebritate testent; horrorem in praesens, metum luctuosae desolationis in posterum ob oculos ponentia: per istos, inquam, novitios doctores, qui ceteros prae se despicientes separatas ab aliis rationes habere volunt, et sparsis huc illuc scholis, quasi rivulis per incilia aversis, vastum et aequabile illud literarum flumen, quod quartam urbis partem alluebat, in sicco destituunt. Non inficiari academiam suis vitiis laborare, quae bellorum licentia in eam irrepserunt; sed censura ad ea corrigenda, non ruina opus esse, quae proculdubio sequetur, si novas subinde scholas ubique erigere iis liceat: nam ex eo futurum, ut qui pueros ad frequentem illum mercatum mittebant, nunc foro in proximo contenti deinceps illos penes se habere malint, et fructu uberioris doctrinae privent. Nec minore suam majestatem fructu privari, dum nobilium et locupletum pueri, qui cum Lutetiam veniebant, conspectu regis gaudentes, a primis annis obedientiae ac venerationi insuescebant; nunc procul positi, non solum regem tota plerumque vita non vident, sed prava doctrina imbuti legibus regni, et regibus ipsis parere dediscunt. His de causis amplissimum ordinem sui officii duxisse, ut promulgationi intercederet, ne illi olim vitio vertatur, si in tam gravi causa se nimis facilem praebuisset, aut porsus obmutuisset. Oratum interim regem velle, ut in bonam partem accipiat, si quando pro muneris necessitate, cum in deliberationibus salva conscientia aliter se facere non posse putant, regiis jussionibus intercedant; sic enim existimare ipsos, regem nihil nisi quod justum et rectum est, velle. Hunc honorem a decessoribus suis semper supremis regni curiis habitum, ut eas benigne in intercessionibus suis audirent; et si quid sequius decrevissent, ab iis seu rogati seu moniti, edicta revocarent, aut in melius mutarent: bonos et prudenteis reges, quanquam legibus sint soluti, sic potestatem supremam temperare maluisse, dum legibus suam auctoritatem servant, ut subditos exemplo potius ad obsequium adducere, quam legibus vim inferendo eos ad parendum cogere viderentur. Hoc a sua majestate expetere curias regni, et de benignitate ipsius sibi polliceri, ut concessam iis auctoritatem salvam esse velit, quae nequaquam curiarum, sed ipsius regis propria est, ut quae ab rege dependeat; et quae si amitti eam ullo casu contingat, non ipsorum quibus credita est, sed regis ipsius periculo ac damno pereat.

IV. Ad ea peramanter, et moderate a rege responsum, gratiaeque amplissimo ordini pro tanta solicitudine, quam pro se regnique incolumitate prae se ferebat, regio affectu actae; tum periculi a restitutione imminentis, cujus alioqui se magnum contemptorem ostendebat, allegatae rationes citra acerbitatem elevatae, rem apud se mature perpensam, et non dies ac menseis, sed totos annos in eam cogitationem impendisse, ac tandem decrevisse, societatem exulare jussam patriae restituere, ac sperare, ut quam noxia pro tempore credita sit, tam uberius ex ejus restitutione fructus porro sit Francia perceptura. Ceterum periculum, quod tantopere perhorrescat,

in

in se recipere, qui majora hactenus Dei beneficio evaserit, ac de eo securos omneis CIↃ IↃCIV. esse jubere. Se pro cunctis excubare, et pro cunctis consilia capere: neminem toto HENRICUS IV. suo regno existere, qui se aut experientia, aut in rebus, quas innumeras vitae curis assiduis exercitatae curriculo gesserit, explicandis, vincat solertia. Proinde quiescant, et anxiam de se ac republica solicitudinem in sinu suo deponant, qui suam vitam salvam velit, ut alios servare possit. Interim, sicuti orationis principio, gratiae denuo pro clausula amplissimo ordini actae. Quae omnia ego, qui actioni cum multis aliis interfui, eo diligentius perscribenda curavi, ut vanitas relationis Italica lingua scriptae et [a] Turnonii in Vivariensi pago anno post publicatae pateat, in qua pleraque contumeliosa contra amplissimum ordinem addita, quae nunquam tunc regi optimo ex ore exciderunt; quaedam etiam ex rumusculis collecta pro responso inculcata, ad ea, quae ab Harlaeo minime dicta fuerant. Sed accidit aliquot post diebus, cum a Petro Cotono, qui tunc in gratia flagrabat, ad regem perlatum esset, triumviros in eo laborare, ut compilatis curiae archivis, et repetita clausularum exoletarum memoria, beneficium regis irritum redderent; ut rex commotior eos ad se vocaverit, et coram Claudio [b] Grolarto Rotomagensis curiae primario praeside, stomachose increpuerit: et cum jam dies inclinaret, e vestigio ad tribunal suum pergere, neque inde prius, quam confecto negotio, exire compulerit.

V. POSTRIDIE [c] Messius in senatum venit, et se a rege missum dixit, ad promulgationem accelerandam; satis intercessione senatu digna actum; et responso ad eam facto, restare, ut sine mora et sine conditione promulgatio quamprimum fiat. Ad id pertinere, ut quod eos rex velit scire, negotii seriem intelligant. Ante quinquennium pontificem cum rege egisse, ut Jesuitae in regnum restituerentur, eodem quo ante senatus-consultum erant statu; regem, quantum potuerat, diem de die duxisse; et cum amplius tergiversari non posset, capita quaedam proposuisse, iis, quae edicto continentur, fere uniformia, et per oratorem a pontifice contendisse, ut restitutione his conditionibus facta contentus esset: nam pontifex restitutionem universim per totum regnum petebat; rex certis et certo numero designatis locis eam offerebat, et in ditione Parisiensi curiae subjecta duo tantum illis loca assignabantur. Ab eo tempore biennium effluxisse, nulla rei mentione facta; quod regem, qui pontifici in ea re gratificari cupiebat, male habuit: tandem pontificem instante oratore regio respondisse, capita a rege proposita sibi talia videri, ut iis contenti esse debeant Jesuitae; ceterum huc usque distulisse responsum, quod Societatis Generalis his minime contentum se ostenderet; nec subscribere vellet, cum diceret ea statutis ordinis sui adversari, eaque de re Aquavivam ad regem scripsisse, quibus se excusabat, et ea probare se non posse ostendebat. Sed pontificem, qui ea probavit, per nuncios suos et apud regium oratorem contendisse, ut ea rex promulganda curaret; articulo eo dempto, quo Jesuitae in regnum admittendi coram rege fidei sacramentum dicere jubebantur; cujus loco convenit, ut alius substitueretur, quo id coram ordinariis judicibus facere tenebantur. Rem proinde amplius non esse integram, sed de ea inter regem et pontificem, quasi pacto, transactum fuisse, cui rex stare velit: eo fieri, ut rex de dilatione affectata vehementer conqueratur, praesertim post intercessionem dignissime factam, et in bonam partem a rege acceptam; post responsum item datum, quo promulgationem sine conditione fieri velle declaravit. Igitur ad eorum pertinere officium ac prudentiam, ut voluntati regis plene satisfiat, ne ad remedia confugere necesse habeat, quorum ipsum et senatum aliquando poeniteat. Rebus in regno nondum bene pacatis protelationem illam variis rumoribus, et novis dissidiis materiam praebere, jamque nimis libere de iis factiosos pronunciare: ac postremo rei invidiam in regem

INTERPR. [a] *Tournon en Vivarais.* [b] *de Groulart premier president de Rouen.* [c] *de Meisse.*

CIↃIↃCIV. HENRICUS IV.

regem mora illa recidere, quam bonus quisque potius in se recipere, et ea regem exonerare teneatur. Ad haec cum Harlaeus nullam a senatu moram affectari respondisset, et omneis regi obedire paratos ostenderet, Messio digresso, et diplomate, et quae pro intercessione facta fuerant, recitatis, cognitoris item regii postulatis, decretum fuit, ut diploma, audito cognitore regio, et post intercessionem, in acta curiae referretur. Additum praeterea, ut regi supplicaretur, declaratione caveret, ut qui aliquandiu in societate fuerant, ad partem in hereditatibus petendam non admitterentur; quod id familiarum quietem non mediocriter perturbare diceretur. Diplomatis autem sive edicti pro Jesuitarum restitutione facti haec summa erat: Ut [a] Tolosae, Augustae Ausciorum, Aginni Nitiobrigum, Segoduni Rutenorum, Burdigalae, Vesunae Petrocoriorum, Ratiasti Lemovicum, Turnoni, Anicii in Velaunis, Albae Helviorum, Biterris in Volcis Arecomicis, ubi nunc sunt, deinceps moram facere possint; ac praeterea ut pontifici gratificetur, iisdem permittitur, ut [b] Lugduni et Divione, unde dejecti fuerant, et speciatim [c] Flexiae in Andibus in arce hereditaria commorari, et ludum aperire illis liceat, his conditionibus; Ut nullam deinceps alibi scholam constituere sine regis permissu iis liceat; si contra faciant, gratia concessa priventur. Sint omnes indigenae, rectores etiam et curatores, nec exteros ullos sine regis item permissu in societatem scholis suis admittant; si qui sint, regno exire intra trimestre a die publicationis teneantur; exterorum nomine in Venascinensi comitatu, qui Provinciae pars est, nati non comprehendantur. Habeant aliquem auctoritatis praecipuae inter suos, qui regi a sacris praedicationibus inserviat, et in aula sua commoretur, qui de collegarum actionibus cum opus erit, regi rationem reddere teneatur. Omnes et singuli qui nunc in regno existunt, et deinceps in societatem admittentur, coram officialibus sacramento se sine exceptione aut arcano mentis recessu obstringant, nihil facturos aut conaturos contra regem, pacem publicam, et regni tranquillitatem; et acta ea de re confecta officiales ad cancellarium mittant; qui recusabunt, regno exire teneantur. Qui deinceps societatem ingredientur, tam ii qui simplici voto se obstrinxerunt, quam alii, nulla bona soli venditione, donatione, aut alio quovis modo possint sine permissu regis acquirere: Nihil item capere ex successione, sive directa sive collaterali, perinde atque alii devoti; ita tamen, ut si missionem a societate impetraverint, jura sua integra recipiant. Ab iis, qui societatem ingredientur, nihil bonorum soli accipiant; sed ea ad heredes deveniant, aut eos, in quorum gratiam antequam admitterentur, de iis statuerint. Societatis collegae ubique legibus regni ac magistratibus in omnibus, sicuti alii ecclesiastici ac devoti, parere teneantur; nihil ipsi faciant, quod episcoporum, collegiorum, academiarum, aut aliorum devotorum ordinem ulla in re praejudicet, sed in omnibus jus commune servent. Concionandi et sacramenta administrandi, ac ne quidem confessiones audiendi munus nisi inter suos usurpent, nisi episcopi aut dioecesani permissu, in curiis, in quibus iis manere licet, id fiat, videlicet Tolosae, Burdigalae, et Divione; quod tamen ad Parisiensis curiae territorium non extendatur; Lugduno et Flexia exceptis, in quibus functiones suas, sicuti in aliis civitatibus iis concessis, libere exercere poterunt. Postremo, ut habeant, unde se alere possint, libera bonorum, quae ante senatus-consultum possidebant, possessio iis conceditur, sequestratione regis nomine facta per edictum sublata. Quae conditiones deinceps aut ambitiosis rescriptis abrogatae, aut ab ipsis minime sunt servatae.

VI. NEC multo post, instigante, sicuti jactatum est, P. Cotono, a pontificio oratore ad id auctorato, querimonia de secreta quadam theologicae scholae censura evulgata in causa appellationis ab abusu a collegio Andegavensi contra Car. Mironem episcopum

INTERPR. [a] *Toulouse, Ausch, Agen, Rodez, Bourdeaux, Perigueux, Limoges, Tournon, le Puy en Velay, Aubenas, & Beziers.* [b] *Lyon, & Dijon.* [c] *la Fleche en Anjou.*

episcopum ante biennium interposita, quae hactenus quieverat, denuo magna contentione ab Henrico a [a] Petra-viva, arcta eum Petro Gondio cardinale et Henrico urbis episcopo cognatione conjuncto, academiae cancellario, renovata est. Censura illa, ut superioribus demonstratum, ob supercilium Romanum et curiae Romanae fastum liberius notatum multos offenderat, et jam tum varii sermones de ea disseminati fuere. Postea cum Lud. Servinus advocatus regius, qui in ea causa pro rege verba faciebat, inter actiones forenseis suas denuo publicatas eam inseruisset, re ad cardinalem et episcopum remissa, et in ipsius aedibus coram cognitore regio agitata, convenerat inter partes, ut controversia amplius non refricaretur: tamen XIV Kal. Mart. a theologorum collegio solemniter a Petra-viva in Sorbonae aula coacto et rogato post sacrum celebratum, decretum factum fuit, quo continebatur, in libro quarundam actionum forensium scriptum typis mandatum fuisse, in quo multa erant, quae contra honorem sedis apostolicae, auctoritatem et jurisdictionem supremam pugnare videbantur: ideoque collegium ob id convocatum, post maturam deliberationem omnium, non obstante duorum [α] doctorum intercessione, ita censuisse; Primo scriptum illud collegii nomine evulgatum, esse fictitium et suppositirium, neque unquam a se profectum; deinde judicasse, scriptum idem illud esse temerarium, falsum, offensionis plenum, erga sedem apostolicam injuriosum, schismaticum, impium, et postremo haeresin sapere ac redolere. Id cum a cognitore regio, qui rem interventu suo coram cardinali et episcopo compositam, intempestive, se inscio, renovatam indignabatur, ad senatum perlatum esset, patres in principe [β] camera censuerunt, ut duo ex theologorum numero, qui convenrui, in quo decretum factum erat, interfuerant, cum collegii Syndico, proximo die comparerent, et secum acta illius deliberationis afferrent. Interea auctoritate curiae inhibitum, ne actorum cuiquam copia fieret, aut ullus conventus celebraretur, quo usque ipsi comparuissent. Decreto per cognitorem regium [b] Tornarochio collegii Syndico, [c] Parvo-Joanni, qui praesidis loco in decreto faciendo sederat, [γ] Henrico a Petra-viva, necnon apparitori, qui quidem tanquam amanuensis acta deliberationum penes se habebat, significato: illi biduo post comparuere, et instante cognitore regio antequam collegae admitterentur, Harlaeus a Petra-viva cum quaesivisset, cujus jussu et auctoritate conventus habitus esset, ut de re, quam silentio sepeliri debere inter partes convenerat, denuo ageretur? id jussu regis factum respondit, et apud cognitorem regium, ut partes suas denunciatione facta secum conjungeret, institit. Dein admissis collegis, Harlaeus eos vocatos a senatu dixit, ut de decreto, quem libellum famosum cognitor regius interpretabatur, nuper facto, rationem redderent. Syndicus jussus dicere, cur die extraordinario conventum indixisset? non indixisse se illum respondit. Tum Petra-viva se instante indictum audacter dixit, et mandatum de eo indicendo Renato [d] Benedicto S. Eustochii plebano et collegii decano allatum. Interrogatus a quo mandatum emanasset? ab eo respondit, qui et in ipsum et in senatum jus imperii haberet. Ob quae verba Harlaeus, graviter increpito Petra-viva, in crimen laesae majestatis incurrisse eum pronunciavit, qui jus imperii in senatum alii, quam regi competere, responsione sua temeraria asseruisset: tum Petra-viva sermonem prosecutus est, et mandatum decano datum dixit, qui se ob adversam valetudinem cum excusasset, partium suarum duxisse, cui liber, de quo querimonia instituta erat, a decano commissus fuerat, ut de eo ad collegium referret, et conventum urgeret. Postea interrogatus [e] apparitor, an acta deliberationis haberet? ea exhibuit, et conventui se interfuisse

VAR. LECT. [α] doctorum, Faietae et Antonii Fusilii intercessione *MS. Reg.*
[β] camera, convocatis criminali et edictali classibus, censuerunt *MS. Reg.* [γ] H. a Petra-viva intimato, necnon apparitori *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *de Pierrevive.* [b] *Tourneroche.* [c] *Petit Jean.* [d] *Benoist curé de S. Eustache.* [e] *le Bedeau.*

CIƆIƆCIV. HENRICUS IV.

interfuisse dixit, et exemplum ex iis descriptum Petra-vivae roganti heti dedisse. Rogatus Petra-viva, an exemplum penes se haberet, aut alicui ejus copiam fecisset? domi se habere respondit, neque cuiquam dedisse aut communicasse. Rursus rogatus a quo mandatum conventus indicendi emanasset? a rege emanasse respondit, ex ore cancellarii exceptum, et per cancellarium id cardinali Gondio, quem vix tandem aegre nominavit, significatum, a quo illud ipse acceperit. Rursus interrogatus, cur tam infrequenti coetu id factum esset, et intercedentibus [α] quibusdam ad ampliora comitia res remissa non fuisset, sicuti in eodem coetu de alio negotio ad Devotos spectante, factum fuerat; nam ad LXXX solitos convenire, et tunc tantum XXXVII interfuisse? ille nihil aliud respondit, quam tantum XXXVII interfuisse, idoneum numerum ad decretum faciendum. Dimissis illis senatus censuit, ut Petra-viva exemplum, quod domi se habere dixerat, intra horam apud acta curiae deponeret; eoque viso et actis ab apparitore eodem loco depositis, curia de re tota decerneret. Ita suppressis Sorbonicae censurae actis, amplius suspensa a senatu deliberatio.

VII. PRINCIPIUM anni a celebritate inivit; mox tristi nuncio [β] subsecuto. Cum jam multa rex in gratiam Caesaris [a] Vindocini filii naturalis fecisset, Alexandro etiam ex eadem matre suscepto paterna indulgentia prospicere voluit, cumque militiae [b] Melitensi inaugurari voluit. Res insigni pompa peracta in S. Joannis Hierosolymitani aede, quae olim Templariorum fuit, coram pontificio legato et ceteris principum oratoribus, convocato etiam senatu. Ubi ad verba voto praeeuntia ventum, cum Alexander per aetatem respondere non posset, rex impotentia abreptus, ut adfectum paternum erga filium declararet, sedem regiam protinus deseruit, ut coram magno Franciae priore, cui successor in ea dignitate destinabatur, pro filio sponderet; et se regis solio descendere dixit, ut patris officio fungeretur; ac religiose promisit, ubi filius XVI aetatis annum attigisset, votum quod pro eo emitteret, ratum habiturum.

VIII. REGIS gaudia nonnihil conturbavit nuncius de Catharinae [c] Ambarensis sororis morte sub id allatus. Ea cum Henrico Lotaringo Ambarensi conjuncta vixerat, laudando ad omnem aeternitatem amoris conjugalis exemplo, et qua erat humanitate et benefica natura, cunctis bene volebat, cunctis bene precabatur. Solemne ejus votum erat, cum novas sponsas videbat, ut quantum ipsa virum suum, tantum illae maritos suos diligerent: quod existimaret omnem amorem magnum esse, sed aperto in conjuge, ut ait [1] ille, longe majorem; nam Deum ipsum facem, qua ignis ille accenditur, ventilare. Tollendae prolis ardenti desiderio cum teneretur, ad omnia momenta conceptiones probabat; et si qua ejus rei vel falsa indicia apparerent, ea ut certissima concepti foetus argumenta accipiebat. Itaque cum vel molae pondere, vel ventis uterum distendentibus, tumorem insolitum sentiret, facile a medicis, atque adeo a Ludovico [d] Metensi, cui multum tribuebat, sibi persuaderi passa est, tumorem illum a conceptione provenire; ideoque omnia remedia ad tumorem dissipandum, qui ad extremum in inflammationem desiit, necessaria praefracte respuebat, ne foetui officeret. Tandem cum aegritudo ingravesceret, et alia indicia, quam quae in uterum gestante esse solent, in dies se manifestarent, missus a rege fratre Andreas [e] Laurentius summi judicii nec minoris doctrinae vir, qui ad mali incogniti curam industriam certiorem afferret. Is cum nulla conceptus, multa uteri male affecti signa animadverteret, indoluit, medicos, dum serenissimae heroinae desiderio praepostere blandiuntur,

VAR. LECT. [α] intercedentibus supra memoratis ad *MS. Reg.* [β] subsecuto. Rex impense charitatibus addictus, naturales filios in speciem prae legitimis diligere videbatur. Cum *MS. Reg. Put. & Rig.*

INTERPR. [a] *de Vendosme.* [b] *l'Ordre de Malte.* [c] *la duchesse de Bar.* [d] *de Mets.* [e] *du Laurens.*

NOT. [1] Propertius Lib. IV. Eleg. 3. vers. 49.

blandiuntur, remedia in tempore non adhibuisse ad corrigendam tumoris ad inflammationem jam vergentis intemperiem; quae licet tardius eum adhibenda sine mora censeret, illa, quae spem semel animo conceptam nollet deponere, obfirmato contra animo recusavit, eamque ad extremum pertinaciter servavit, foetum suum identidem socero, viroque commendans, eoque salvo se non aegre mori testata; ac tandem febre superveniente inter gravissimos cruciatus defecit. Serius contra praeceptum maternum a fratre elocatae, ostentatis Aleuçonii primum Henrici III fratris, dein Jacobi VI Scotorum regis, ac mox Caroli Sabaudiae ducis nuptiis, diu illusum est; postea coelibis vitae pertaesa, cum Carolo Borbonio Suessionum comite, proximo gentili suo, dum adhuc in Beneatni pago commoraretur, nuptias clandestinas, paulum abfuit, contraxit: deinde perhonorifice a fratre in aulam evocata est, et Hen. Borbonius Monpenseriae dux, item gentilis suus, sed remotior, nuptias ejus fratre ita jubente ambivit, irrito successu; cum nec illa vellet, nec rex multum contra pugnaret, quippe qui factum satis putaret, quod Suessionem ab iis depulisset. Dolorem ex ejus morte gravissimum frater sensit, qui vivam parum curasse putabatur, et solatia in ingenti luctu admisit. Certatim principum legati officio defuncti sunt. Pontificius orator diu haesit ob religionis scrupulum. Tandem cum Romae sibi probrosum fungi officio, apud regem deesse minus honestum putaret, rationem invenit, qua nec pontifici omnino displiceret, et officio in speciem defungeretur: nam ad regem admissus praefatione usus est, et se in hac publica aulae comploratione, diverso ab aliis sensu, dixit, affici; quippe cum rex et amici ejus de vita sorori erepta dolerent, ipse animae ejus de salute periclitantis causa lugeret. Ad quae verba rex, qui ad luctum ingentem injuriosae exprobrationis intempestivam audaciam addi impatienter ferret, subito respondit, sic existimare, Dei gratiam vel in extremo vitae spiritu sufficere potuisse, ut illa ad aeternae vitae gaudia et in beatorum numerum referretur. Ut vivae summus honos a socero et viro habitus, ita mortuae non minor delatus est, corpore perhonorifica pompa [a] Nancio, ubi obiit, ad limitem deducto, unde a regiis ministris exceptum, eadem pompa [b] Vindocinum delatum est, ut cum Joanna matre sepeliretur.

IX. Inter haec rex, aedificiis aut veteribus instaurandis aut novis struendis, operibus publicis, artibus manuariis excolendis se oblectabat. Proposita et ratio, auctore Ronii marchione, qui aerarii curam gerebat, ut navigatio per [c] Ligerim cum [d] Sequana conjungeretur, excavato inter [e] Briatam et Genabum canali, qui ad [f] Castellionem supra [g] Montargirium XXXIII cataractis ad retinendam aquam intermediis extenderetur, et inde per [h] Lupam juxta [i] Moretum, haud longe a [k] Blaudi fonte Sequana exciperetur; opus magno sumptu inchoatum, expensis in eam rem CCC aureorum et amplius CIϽ; postea livore quorundam post regis mortem intermissum in auctoris odium, cum dicerent, nullo in publicum profectu continuari aut perfici posse: verum opere jam prope confecto, et pecunia in eam rem ex publico procedente, nihil obstabat quin illud omnino consummaretur; et post consummationem intempestivum fuisset de utilitate ejus disputare. Sed vicit eorum factio, qui hanc sive auctori gloriam, sive publico utilitatem inviderunt, pecunia interim ad id destinata in usum deteriorem interversa: quod ingratitudinem saeculi, et ingeniorum nostrorum levitatem simul arguit; qui nec alios publico inservire sinimus, et ipsi perseverantiam in utilibus consiliis minime servamus. Tunc etiam novi devotorum ordines plerique in regno admissi aut instituti. Recollecti, de quibus jam supra demonstratum, plurimum invaluerunt, qui ante VIII annos primo ab urbe lapide, in via quae

ad

INTERPR. [a] *Nancy.* [b] *Vendosme.* [c] *la Loire.* [d] *la Seine.* [e] *Briare & Gien.* [f] *Chastillon.* [g] *Montargis.* [h] *le Loing.* [i] *Moret.* [k] *Fontainebleau.*

CIƆIƆCIV.
HENRICUS IV.

ad [a] Vicenarum castrum ducit, sedem primam fixere. In suburbio S. Germani Joannitae seu [b] fratres Ignorantes, qui aegrotos sedulo curant, valetudinarium suum constituere. Fundatum et ut virorum, sic foeminarum [c] Foliacenarum [d] Tolosae coenobium, ad quod virgines et viduae admittuntur; cui Antonia [e] Aureliana Bellae-insulae marchionissa vidua, deserto [f] Fontis Eberardi nobilissimo in Andibus et amplissimo toto regno Devotarum monasterio, cui antistita destinabatur, praeesse maluit. Teresianae et ex Hispania accersitae, quae Carmelitarum regulam tuentur, in S. Michaëlis suburbio ad S. Mariae in campis, domicilium struxerunt, et alterum mox ad [g] Pontem-Esiae. Capucinae et ab Aloisia regina Henrici III vidua ex voto institutae, quae [h] Avarici Biturigum sedem haberent, cum praevertente reginae morte commode in illa urbe habitare non possent, a Maria Lucemburgica Mercuriani ducis Aloisiae fratris et heredis vidua Lutetiam translatae sunt, structo regali sumptu coenobio, ubi et Aloisiae corpus, [i] Molinio Boiorum asportatum, terrae mandatum fuit. Neque rex, de republica solicitus, qui foris ab aemulis domi a suis se peti sentiebat, interea cessabat; insidiis undique, quia vi aperta non poterant, oppugnatus. Nam Hispani, qui ex alienis calamitatibus lucrum privatum faciunt, nihil non faciebant, ut per emissarios suos, pecunia, vel aliarum rerum spe alienatos per bella civilia animos ad se colligerent, et ad publicam quietem perturbandam specioso religionis colore incitarent, ad omnes occasiones intenti; et ut arcana nostra rimarentur, et ex eorum notitia in rebus suis consilium caperent, in corrumpendis hominibus qui primariis regni officialibus operam navabant, omne studium suum ponebant. Nec corrupto saeculo multum illis laborandum fuit, ultro se offerentibus, qui pudorem decoxerant, et fidem ad proditionem addicebant.

X. IN iis fuit Nicolaus [k] Hosta patria [l] Aurelianensis, qui patrem hominem minime malum [m] Villaregii domesticum habuerat; in cujus familia cum filius adolevisset, eo domino charior, quod puerum de sacro lavacro levasset, eique nomen suum dedisset; sive religionis praetextu, quo multi sibi hodie imponi nimis facile sinunt, dum Hispanorum causam, sive potius ambitionem cum religionis simplicitate confundunt, sive quod vero sit similius, opimioris et supra fortunam conditionis inde concepta spe, ad partes illas animum applicavit; et cum in Villaregii familia literas notis incognitis scriptas describendi provinciam ex ejus indulgentia suscepisset, cuncta secreta ad oratorem Philippicum assidue deferebat. A Villaregio, ut fit, Antonio [n] Sillio Rupipotio, cum orator in Hispaniam proficisceretur, attributus fuerat, ut linguam addisceret; ibique arctiorem cum Hispanis amicitiam contraxerat, pensionem CIↃCC aureorum annuam pactus, ob quam fidem suam insigni perfidia prostituerat. Arctam et cum [o] Raffio quodam familiaritatem colebat, qui ob causam minime generali gratiae et oblivionis lege condonatam in Hispania exulabat, qui, cum Hosta interea in patriam rediisset, et literas nonnunquam ad ipsum daret, occasionem se idoneam nactum putans, ut gratiam, a qua lege publica excludebatur, privato aliquo officio demereretur, Emerico [p] Joberto Barallio, qui Rupipotio in eo munere successerat, rem detegit: acciditque tunc, ut Barallius dum de re secreta cum pontificio legato in illa aula versante ageret, ille de ea se a Philippicis ministris ante monitum diceret, et quae Barallius prudenter suppresserat, praeterea se scire ostenderet; inde certa ductus conjectura, arcana regis perfidiose ad hosteis emanare, per quem initio incertus, ex delatione non vana Raffii, id Hostae scelere fieri postremo sibi persuasit. Itaque Raffium, cujus alioqui fidem suspectam habebat, adjuncto [q] Descarteo ab epistolis, in aulam ad regem quamprimum proficisci, cum literis ad Villaregium,

INTERPR. [a] *Vincennes.* [b] *les freres Ignorants* ou *de Jeandieu.* [c] *les Feuillantines.* [d] *Toulouse.* [e] *d'Orleans marquise de Belle-Isle.* [f] *Fontevrault en Anjou.* [g] *Pontoise.* [h] *Bourges.* [i] *Moulins en Bourbonnois.* [k] *le Hoste.* [l] *d'Orleans.* [m] *de Villeroy.* [n] *de Silly comte de la Rochepot.* [o] *Raffis.* [p] *Gavier de Barrault.* [q] *Des Cartes.*

Villaregium, et quas ab Hosta habebat, secum ferre jubet. Repentino Raffii in Galliam discessu proditionem Hostae detectam conjectantes Philippici, per cursorem, qui Raffium celeritate antevertit, ad Baltazarem [a] Sunicam tunc Philippi in aula nostra oratorem scribunt, Hostam moneat, ut fuga mature sibi consulat; nam Raffium rei conscium in aulam ea de causa a Barallio per dispositos equos missum, indicio illo gratiam, quam a rege huc usque non potuerat, impetraturum. Itaque cum Raffius ad [b] Blaudi-fontem, atque adeo ad Villaregium cum Descarteo venit, Hosta a Sunica, qui Lutetiae remanserat, monitus, jam eo venerat, ut rebus convasatis, necessaria ad fugam pararet; qui conspecto Raffio subito se praecipitato consilio subduxit, et cum homine Belga a Sunica attributo per Campaniam iter facturus aufugit. Missi ad eum persequendum, cum ad [c] Faium, ubi [d] Matrona [e] pontone transmittitur, eum adsecuti essent, ille per noctem obscuram oberrans, dum vadum quaerit, in foveam praecipitavit, et submersus est. Id VIII Kal. Maias accidit. Captus viae comes, a quo suspicio fuit submersum Hostam Sunicae jussu, ne tortus conscios revelare cogeretur; et postea cadaver aquis erutum, et Lutetiam delatum. Huic a senatu curator [α] datus; qui cum testibus compositus ad objecta crimina responderet, tandem laesae majestatis reus peragitur, et ad supplicii spectaculum cadaver asservatum producitur, et XVIII Kal. Junii in platea [f] Portuensi a quatuor equis in quatuor partes discerptum; quae totidem locis ad urbis ingressum patibulis affixae sunt. Ea re non caruit invidia Villaregius, et morte Hostae veritatis indagandae ac certo cognoscendae commoditatem sibi ereptam doluit. Rex sane, qui alienam culpam primario viro minime imputandam censeret, humanissime eum solatus est, et sermones per aulam ex illa occasione disseminatos auctoritate sua compescuit. Villaregius ipse apologiam pro se scripsit, qua non capti sub Raffii adventum Hostae rationes reddit, et culpam a se amolitur; praeterea ad regni praefectos diligenter scripsisse dicit, ut fugitivum quem designabat, ubicunque nacti vivum sisterent, et ad regem sub custodia quamprimum mitterent. Vix hac molestia rex defunctus erat, cum nova ac majore, atque adeo huic connexa laborare coepit.

XI. CAROLUS [g] Valesius Arvernorum comes, solerti vafritie [β] regi non ingratus; ad haec festivus, et ad quaevis audenda et facienda ingenio et manu promptus, sororem uterinam Henricam [h] Vernolii marchionissam Francisci [i] Balsaci Entraguii filiam habebat, quam rex impense et propalam diligebat, non sine occulto reginae morsu. Reginae exacerbabat odium marchionissae ipsius dicacitas, qua nemini, ne quidem reginae parcens, plus quam forma ipsa, quanquam praestantissima, regi placebat. Eo per illa Indicia crevit odium et utrinque suspiciones, ut marchionissa de vitae periclitantis asserenda securitate, aut serio cogitare coeperit, injecto per jocum, ut solebat, sermone, vel finxerit; arreptaque inde occasione Arvernus frater, dum sorori apud regem ancillatur, eo ipsum adduxerat, ut minime sibi displicere declararet, si illa, et suae, et liberorum ex se susceptorum saluti in tempore consuleret, et securum extra regnum receptum, si quid humanitus contingeret, sibi ac liberis pararet. Id permissum, sed lege addita, quo reginam placatiorem haberet, ut schedula manu regis scripta ac subscripta, insuper et aliorum procerum et officialium subscriptionibus, ut rumor erat, firmata, qua spem de matrimonio rex aliquando Henricae fecerat, et quam ad excusandam cum rege consuetudinem Henrica imprudenter passim jactabat, restitueretur. Cum de receptu extra regnum rex sibi non displicere declarasset, sic

VAR. LECT. [α] datus Philibertus Nodinus forensis pragmaticus, qui cum *MS. Reg.*
[β] regi, qui plerumque per lubrica et abrupta devils itineribus quam regia via in negotiis incedere malebat, non ingratus *Reg. Put. & Rig. MSS.*

INTERPR. [a] *de Zuniga.* [b] *Fontainebleau.* [c] *Faie.* [d] *la Marne.* [e] *Bac.* [f] *la Greve.* [g] *de Valois comte d'Auvergne.* [h] *la marquise de Verneuil.* [i] *de Balsac d'Entragues.*

sic existimabat, marchionissam potius de Anglia, a qua minus sub rege pacifico, quam ab Hispanorum ambitione metuebat, quam de Hispania cogitaturam; quippe in qua [a] Leviniae ducem et [b] Albinium Stuartos fratres, sororis filios, in Britannia praepotenteis, et regi proximos habebat. Restituta interim schedula, de qua tantopere se excruciabat regina, satis operae factum pro tempore putabat, per otium consilia per Arvernum et Entraguium marchionissae parentem cum exteris agitata disturbaturus. Itaque tunc restituta schedula, quae penes parentem erat, exsolutis xx aureorum cIↃ, et facta spe, ut equitum tribunus crearetur. Quo facto res aliquandiu in aula quieverunt, regina in speciem placata; et rege privatis charitatibus intento, cum sero sensit, consilia cum Hispanis agitari, et Arvernum et Entraguium clandestina cum Joanne Taxi inchoata colloquia, cum Balthazare Sunica, Thomae Morgani cujusdam Angli factiosi exulis interventu, se inscio perfequi. Qua de re non minus, quam regina de schedula fuerat, solicitus, Arvernum, qui [c] Claromontium interim rege inconsulto concesserat, et cum in aulam revocabatur, alia atque alia caussatus venire detrectabat, in potestate habere voluit. Missis ad eum Petrus [d] Fugeus Escurius aliquoties, cum literis, quibus praeteritorum gratia fiebat: inde triennalis per Graeciam et Asiam peregrinatio illi indicitur; quam cum exilium sibi probrosum interpretaretur, et dedecus auctum a se deprecaretur, jussus est eum Hispanis per homines in Hispaniam missos agere, contrahere, consilia communicare, et ad regem postea citra fraudem referre, eaque de re mandatum [e] privatum a rege obsignatum, et a Villaregio subscriptum, ad ipsum ab Escurio affertur. Aliquandiu dein altercatum inter eos, per quos homines id fieret, cum Arvernus eos a rege nominari debere contenderet, rex rem arbitrii ejus faceret; ac postremo de [f] Roqueto convenit, cui data secreta mandata: quibus Arvernus male usus, et contra regis voluntatem, cum diceretur, ob id in aulam tam instanter revocatus est. Cum tergiversaretur, ad eum capiendum sic res [α] instruitur: [g] Vernolii marchionis equitum ala, quam Philippus [h] Scalarius Bolaius ducebat, et altera [i] Vindocini, quam [k] Eurreus itidem ducebat, in Arvernis erant ex ipsius Arverni [β] voluntate, qui ad nobilis foeminae, quam perdite deperibat, privatas injurias ulciscendas iis utebatur. Inde occasione capta Eurreus cum ala Vindocina stipendio allato lustranda esset, ab Arverno enixis precibus contendit, lustrationi interesset, ut de numero equitum egregie instructorum in aulam profectus, nam profecturus dicebatur, et ita in dies credi volebat, ad regem referret. Doli sive ignarus, sive quod eum eludere posse confideret, fidem obstringit, et diem quo adesset condicit v Eid. Nov. quo et a prandio temporius venit, eoque Scoro admodum pernici vectus, jam quod erat certo suspicatus, ut si nondum Eurreus cum suis ad locum venisset, inde alio progredi et se excusandi occasionem caperet. Sed jam Eurreus ordines instruxerat, et Philibertus [l] Nerestanus rei conscius quasi [m] Rigomago veniens cum delectis advenerat, qui ad ejus conspectum ex equo statim desiliit, et cum Arverno itidem ex equo descendente, aliquandiu collocutus est. Tum uterque equum ascendit, et inde ad dextram Nerestanus, inde ad laevam Eurreus incedunt, datoque statim signo grandior pedissequus a Nerestano jussus habenis equi apprehensis Arvernum sistit, eodemque tempore Eurreus ad ensem ipsius manu apposita ipsum se quoque sistere regis jussu dixit; et mox pedissequi alii duo, qui milites strenui erant, habitu pedissequorum, quo res magis tegeretur, eum de equo

violenter

VAR. LECT. [α] instruitur: Vindocini equitum ala quam Carolus Scalarius Bolaius ducebat, et altera Vernolii marchionis quam Eurreus *MS. Reg.*
[β] voluntate, qui ad privatas injurias ulciscendas, non suas, sed nobilis et illustris notae foeminae quam perdite deperibat, haud minus ab ipsa redamatus, iis utebatur *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Lenox.* [b] *d'Aubigny.* [c] *Clermont.* [d] *Fougeu Sr. d'Escurès.* [e] *brevet.* [f] *la Rochette.* [g] *la compagnie de chevaux legers du marquis de Verneuil.* [h] *Eschalar Sr. de la Boulaie.* [i] *Caesar duc de Vendosme.* [k] *le Sr. d'Eure.* [l] *de Nerestang.* [m] *Riom.*

violentet deturbant, et in ſtrigoſum jumentum, quo tubicen vehebatur, ſubjiciunt; eodemque die [a]Aquas ſparſas, id oppido nomen, nuſquam interjungentes, deducunt. Heic nequaquam foeminae, de qua diximus, oblitus [b]Arvernus, gratiae loco ab Eurreo impetravit, ut ad eam literas dare liceret; quibus quod ad eam nocte illa non itaſſet, ſicuti convenerat, ſe excuſabat. Quod impotenti adoleſcentis amori comiter permiſſum. Illa vero tam impatienter Arverni captivitatem tulit, ut arreptis ſtatim ſcloppetis, quos equo inſidens virilis animi mulier geſtare conſueverat, non alia manu Eurreum, non alia [c] Muratum quaeſtorem, qui rei conſcius putabatur, quam ſua caſuros, horrenda dejeratione aſſeveraret. Inde continuato itinete Arvernus Briaram perductus, ubi eum Eſcurius cum carruca exſpectabat, qua conſcenſa [d] Montargitium petit, et inde per amnem in Sequanam influentem ad Baſtiliam non intrato armamentatio venit; eadem qua Bironus nuper cella incluſus. Ad cujus ingreſſum amici memor, lachrimas non tenuit; dein ſerenata facie ad [e] Ruvinium, qui arci praeerat, converſus, jocoſe ſubjecit, nullum tota urbe tam vile, tam ſordidum eſſe diverſorium, in quo non libentius quam iſtic pernoctaret; in qua tamen XII plus minus annos detentus fuit, taedium carceris librorum lectione oblectans. A pueto in literis egregie a Joanne [f] Roëno [α] inſtructus fuerat; quas cum in laſcivia aulica initio neglexiſſet, earum dein utilitatem in calamitate ſua ſenſit, proprio experimento edoctus, quanto cum fructu et emolumento pueri, qualicunque ſint conditione, in literis inſtituantur, ut inde aliquando habeant unde ſe ſive valetudine adverſa, ſeu calamitate, ſive in ipſa ſenectute, cum alia adminicula deſunt, abunde ſolentur. Eodem tempore Franciſcus [g] Balſacus Entraguius Aurelianenſis praefecturae praeſes ad [h] Malaſherbas in arce ſua in Vaſtinenſi agro, regis juſſu itidem capitur, et Lutetiam ductus carcere [i] Palatino includitur. Marchioniſſa [k] Vernolii filia in ſuis aedibus Lutetiae ſiſtitur; praefecto vigilum cuſtodia ejus attributa.

XII. PAULO ante, exeunte Septembri, curia de repetundis, quae contra aerarii toto regno quaeſtores ab anno CIƆIƆCI jus dixerat, grandi pecunia exſoluta revocata eſt, evulgato joculari dicterio, quaeſtorum aerarii univerſitatem, pratum eſſe floriſetum, quod ſi non anniverſario foeniſecio, at ſingulis decenniis, aut pletumque [β]citius, ſuccreſcente ſemper nova herba, tondetur. Extremo demum anno, Ronii marchione auctore, perniciosiſſimi inſtituti res invaluit, qua officia, quae fere apud nos innumera ſunt, tam judicialia quam quaeſtoria, per omnia exaequata ſunt, et turpiſſima nundinatione aeque propudioſe proſtare juſſa, annua penſitatione, quae a [l] Pauleto nomen ſumpſit, juxta taxationem de ſingulis factam impoſita; qua exſoluta, quadraginta dies conſtitutionibus regiis praefinitos expectare minime opus eſt, ut illa ad ſucceſſorem per ejerationem tranſeant; ſed heredibus ſervantur, ut de iis tanquam de re patrimoniali, atque adeo hereditaria, arbitrio ſuo ſtatuant. Quod non ſolum dictu foedum, ſed eventu ſumme detrimentoſum regi et regno fuit, atque adeo familiis ſingulis, aucto in immenſum et ſupra ſpem fidemque pretio, ut illud tota patrimonia plerumque vincat; eaque re fiat, ut ſi plures ſint liberi, nemo unus ea retinere poſſit: ſicque decus paternum et avitum quo ſe familiae tuentur, per incrementum illud amittatur. His accedit, quod, aperta ſemel ad pecuniam via, nullus virtuti locus relinquitur. Sublatis autem virtutibus et virtutum praemiis, quem ſtatum reipublicae futurum? Sed auctoritatis regiae praecipuum in eo diſcrimen verſabatur, quae beneficentia ſua per has nundinationes omnino exuitur, hoc eſt, primario majeſtatis ſuae nervo privatur:

VAR. LECT. [α] Roeno optimo viro inſtructus *MS. Reg.* [β]citius, magno aulicarum Harpyiarum emolumento ſuccreſcente, *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Ague-perſe.* [b] *le comte d'Auvergne.* [c] *de Murat.* [d] *Montargis.* [e] *Ruvigny.* [f] *de Roen.* [g] *de Balſac d'Entrogues.* [h] *Maleſherbes en Gaſtinois.* [i] *Conciergerie du Palais.* [k] *Verneuil.* [l] *la Paulette.*

privatur: nam inde honores, dignitates, et beneficia peti, et a meritis sperari oportet. Nunc cum homines ea pecunia parari vident, non solum regem ignorant, sed opibus suis, non meritis, decus arrogant, et neglecto virtutis studio, quod suum non est, in patrimonio numerant. Inde impotens opum desiderium, et honestarum rerum contumax despectus. Adde quod officia illa innumera ad antiquum numerum contrahendi, quod semper inter Ordinum postulata praecipuum fuit, et vilitate, quae numero crevit, sublata, pristinam dignitatem restituendi facultas in posterum adimitur. Adversus haec a [a] Ronio objiciebatur, dignitates, honores, officia, non jam regis beneficium esse, sed aulicorum prensationibus ad conciliandos amicos, aut explendam profusionem, in praedam cedere. Nec ferre publicam egestatem, ut de contrahendo officialium numero in praesentiarum ratio ineatur. Itaque potius esse, ut quod singulorum avaritia aut prensatio rapiebat, id aerario, quod universi regni onera sustinet, supplendo impendatur: et ita regi, qui aegre ad donandum cogebatur, aegre offensam veritus recusabat, ut se hac molestia liberaret, expedire visum. Adversabantur initio omnes, ac praecipue curiarum senatores, aliique toto regno magistratus, rem probrosam juxta et in posterum detrimentosam clamitantes; qui paulatim lucri in dies crescentis dulcedine capti mutarunt. Itaque id edicto minime sancitum, quod proculdubio tunc, ut erant animi affecti, a curiis regni rejectum iri aulici judicabant; sed decretum de ea re factum, quod novo more in [b] cancellaria Palatina, vocatis libellorum supplicum magistris, coram secretariorum collegio, a cancellario ipso, non sine publica indignatione promulgatum [α] fuit. Id metu factum plerique crediderunt, quod ille successorem sibi datum jam videbat, procuratione sigillorum Nic. Brularto Sillerio sub id attributa, sed diplomate ad aliquot menseis postea penes se retento; et metuebat, si recusaret, ne loco protinus moveretur; et qui summam infelicitatem aula carere anteacta vita existimaverat, extrema aetate domum relegari aegerrime ferebat, et sibi, in extremo actu, quam ambitioni, deesse malebat.

XIII. PIGET heic addere rem in specie ludicram, quae tamen, quia in vulgus jactata in varios sermones incurrit, omitti non potuit. Venerat in urbem spectaculorum omnis generis plenam, puella nomine Hadriana [c] Fraxinea, [d] Gerbiniaco pago in Ambianis nata, sex a [e] Samarobriga milliaribus, paupere loco, quae parenteis habebat labore diurno vitam [β] toleranteis; in [f] Bernardinorum vico, ubi hospitium sumpserat, ostentabatur, tanquam a maligno spiritu possessa, et crebro ad S. Victoris nobile in suburbio proximo coenobium deducebatur. Haud minore frequentia, quam ad Martham [g] Brosseriam, concurrebant undique omnis conditionis homines, quotum illa, aut impurus qui eam habebat spiritus, per bimestre curam et industriam exercuit. In iis fuit Petrus [h] Cotonus, qui excantandi spiritus fiducia fretus ad energumenam accessit; et ut erat curioso et excellenti ad omnia ingenio, hinc occasionem sumpsit ab Hadriana sive spiritu sciscitandi multa, quae aliunde cognoscere spes non erat. Is commodato librum exorcismorum ab amico viro docto et pio acceperat, cui, ut memoriam adjuvaret, indicem quaerendorum inseruerat, manu propria et Latina lingua exaratum; quem post peractum exorcismorum ritum per obliviosam imprudentiam, amico, a quo acceperat, cum libro restituit. Ille, qui Cotoni manum ignoraret, neque a Cotono scriptum profectum crederet, alteri amico tradidit, et ita scriptum per manus multorum volitavit, donec ad Ronii marchionem pervenit; qui illud regi ostendit. In eo quaerebat ab Hadriana sive spiritu

VAR. LECT. [α] fuit, supremo magistratu ad tam vile ministerium adacto, id *MS.* [β] toleranteis. In urbe hospitium sumpsit apud Tusanum Cauvelinum in Bernardinorum vico advocatum, in senatu et probitatis et nominis; ubi ostentabatur, tanquam *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *le marquis de Rosny.* [b] *la petite chancelerie.* [c] *du Fresnes.* [d] *Gerbigny.* [e] *Amiens.* [f] *rue de S. Bernard.* [g] *Brossier.* [h] *le pere Coton.*

spiritu maligno Cotonus, quid se vellet Deus scire circa [1] R. R? Quid circa commorationem in curia? Quid circa admonitiones privatas et publicas? Quicquid circa viam et iter? Quicquid circa confessionem ejus generalem? Quicquid circa commorationem cum patribus? Quicquid circa comitem Lavallum? circa vota, sacrum, casus conscientiae? circa conversionem animarum? Quicquid circa canonizationem, utrum urgere se velit? Quicquid circa bellum cum Hispanis et haereticis; circa missionem in Franciam Novam, et totam oram adversae Americae? circa viam, quam tenere debet, ut suadeat efficaciter; viam, ut abstineat a peccatis? Erant et quaestiones eruditae; An linguae a Deo? Quis evidentissimus Scripturae locus ad probandum Purgatorium et invocationem Sanctorum? Quomodo animalia in arca Noë capi potuerint? Qui filii Dei filias hominum dilexerunt? Pedibusne incesserit serpens ante Adae lapsum? Quamdiu in coelo ipsi, et in Paradiso terreno parentes fuerint? Qui sunt VII Spiritus ante thronum Dei? Archangelorumne Rex? Quomodo insulae animalia acceperunt, et eo homines post Adamum pervenerunt? Ubi Paradisus terrestris? Quota pars conciderit Angelorum? Quae adoratio Dei in Cherubin? Quod majus periculum nostrum? Cui restitutioni rex sit obnoxius? An expediat matrem Pasitheam venire? Quid de [2] D R. conversione sperari possit? Qui haeretici ad fidem accessuri facilius in aula? Quicquid periculi creatur in Societatem a daemonibus? Quicquid contra se? Quid utilissimum ad conversionem omnium haereticorum? Quis scholae [a] Pictaviensis fundationem maxime impediat, et quid? Quid ut firma pax cum Hispanis? Si quid se velit scire Deus de tempore, quo Calvini haeresis extinguetur? Circa Genevae plagiarium, quid se scire velit Deus per ipsum spiritum? Quid circa profectionem patris generalis in Hispaniam? Qua ratione converti rex Angliae, regina et regnum, maxime et facile queant? Turcus qua supplantari ratione, qua converti infideles? Quid circa Genevae conservationem tam saepe? Quid circa regis sanitatem? Quid circa compositionem animorum inter regem et magnates subditos? Quid circa urbes obsidionales? Quid circa [b] Lesdiguierium et ejus conversionem? Quid [c] Ambianensem scholam impediat? Quid [d] Trecensem? Circa durationem haeresis? Quaerebat et qua ratione juvari posset D. de [e] Viroduno, qui jam tum ad ecclesiasticam, quam postea adeptus est, dignitatem aspirabat? Haec alii ridebant, et mordaciter carpebant: nam si veritatis amore ducitur, cur a patre mendacii eam sciscitatur? Dum vero loca indagat Scripturae probandis iis, quae ecclesia tenet, quid aliud agere, quam aut se de iis dubitare, aut ab eo, qui Scripturam ex proposito calumniari amat, eorum probationem frustra petere? Alii omnino damnabant: nam expresso Dei verbo prohiberi, ne quis sciscitetur ariolos, et observet auguria et somnia, neque sit maleficus, atque incantator; neque qui Pythones consulat, nec divinos, et quaerat a mortuis veritatem: omnia enim haec abominari Dominum, et propter ejuscemodi scelera gentes deleturum. Cui autem opus esse perscrutari super regis salute, nisi a quo adversus illam cogitatur, aut post illam speratur? Non oportere nec licere, ut de statu reipublicae nefaria curiositate quaeratur: nam qui de salute principis vel summa republica mathematicos, ariolos, aruspices, vaticinatores consulunt, cum iis, qui responderint, capite plectendos esse: et scitum est, quod a beato Thoma Aquinate dicitur, non licere daemones adjurare per modum deprecationis, quia hoc ad benevolentiam pertinet; et Deus prohibet, ne socii daemonum simus; sed licere per virtutem Divini Nominis eos adjurando ejicere, ne noceant: non autem ut per eos aliquid discamus aut consequamur. Pauci denique excusabant; et quod inconsiderato pietatis studio excogitatum et factum fuerat, silentio sepultum malebant. Sane rex, qui rem in occulto minime probabat, et

Ronio,

INTERPR. [a] *de Poitiers.* [b] *de Lesdiguieres.* [c] *d'Amiens.* [d] *de Troyes.* [e] *Verdun.*

NOT. [1] regem reginamque, aut regis regimen *Put.* [2] *lege* ducis Ronii. *Put.*

CIↃIↃCIV. HENRICUS IV. Ronio, ut autographum retineret, neque alii daret, enixe imperaverat, eum evulgatum indoluit, quod provideret futurum, ut apud bonos prudenteisque multum Petri Coroni existimationi ex ea occasione detraheretur; cujus ipse opera et industria, ut sibi videbatur, in multis rebus utiliter utebatur. Itaque ut os aulicis obstrueret, rem quantum poterat, verbis elevabat, et de ea aliter sentire, quam re vera sentiebat, prae se ferebat.

XIV. NOSTRAS ad res et pertinet Canadae tractus hoc anno et sequentibus amplius lustratus. Per septentrionem occasum versus ad Moluceas, atque adeo ad orientalem Sinarum late patentem regionem penetrare antea multi aggressi sunt. Henrico VII Anglorum rege Joannes Chabotius, et Sebastianus Joannis filius, id tentarunt anno CIↃCCCCXCVI. Eodem tempore Gaspar [a] Curtiregius auspiciis Emmanuelis Lusitaniae regis idem aggressus est cum Michaële fratre, sed irrito successu. Anno praeteriti saeculi XXXIV et sequente, Jacobus [b] Carterius Francisco I rege ad eas partes navigare instituit, cujus et relationes exstant. Sexto post anno [c] Robervallius eandem navigationem persecutus est, et [d] Alfonsum Santonem rei navalis peritum creditum eo misit, qui ad terram usque Laboris, hoc est, agri culti penetravit; sed nullo successu. Anno demum CIↃIↃLXXV, et duobus sequentibus Martinus [e] Forbisherus Anglus treis ordine navigationes septentrionem versus suscepit: et VII post annis Humfredus [f] Gilbertus itidem Elisabethae auspiciis, cum V navibus eandem viam instituit, et ad insulam [g] Arenarum naufragium fecit. Quo eodem anno ac sequentibus, Joannes [h] Davisius usque ad LXXII gradus cursum direxit, et fretum de suo nomine in tabulis descriptum indigitavit; quem et secutus est [i] Georgius navarchus anno CIↃIↃXC haud majore profectu; quippe ne ulterius pergeret, glacie vasta, et illis locis perdurante, prohibitus. Ad septentrionem ortum versus Batavi, cum ad easdem [k] Sinarum regiones navigare constituissent, iisdem difficultatibus, etsi diverso itinere, conflictati, sicuti in superioribus demonstravimus, Zembla Nova salutata, ad extremum re infecta domum reversi sunt. Horum aemulatione cum nostri Novam Franciam olim a Carterio lustratam repetere, in eaque domicilium colonia deducta figere, et inde aditum ad Sinarum regionem per otium quaerere constituissent, iis se ducem praebuit anno CIↃIↃXCVIII [l] Troilus Mesquoëtus Rupis marchio, ex [m] Armorica nobilitate novitiae navigationis non ignarus, et rei per pericula faciendae percupidus. Is ad insulam Arenarum suos exposuit, inde in Franciam reversus, cum sperata subsidia deficerent, suos quoque destituit. [n] Cauvinius item navarchus alios diversa via duxerat, qui cursum coeptum minime tenuit. Demum Petrus [o] Gua Montius e nobilitate Santonica, qui sciret has terras fibris, castoreis, lutris, et vulpibus nigris abundare; et inde preciosas pelleis colligi, ne gravis esset aerario, in navigationis sumptus hanc gratiam a rege impetravit, ne cui nisi permissu suo pellium inde advectarum negotiationem facere liceret. Quae tamen, Vasconibus nostris instantibus, paulo post revocata fuit, ac denuo concessa, et per portus regiae ditionis passim publicata. Itaque Montius CXX omnis generis opificum magnum numerum cogit, quem in navem CXX doliorum imponit, eique praeficit [p] Pongravium; ipse navem CL doliorum conscendit, cum voluntaria nobilitate, atque in iis Joanne [q] Biencurio Potrincurio, et Samuele [r] Camplanio Santone, qui has navigationes summa fide ac diligentia descripsit, et [s] Franciscopoli solvit VII Eid. Aprilis; ac triduo post Pongravius. Jam terris illis nomina a promontoriis in Gallicano tractu cognominibus a Carterio et Robervallio imposita erant; itaque condictus

INTERPR. [a] *de Corte-real.* [b] *Quartier.* [c] *Roberval.* [d] *Alfonso Saintongeois.* [e] *Forbisher.* [f] *Gilbert.* [g] *isle de Sable.* [h] *Davis.* [i] *le capitaine George.* [k] *la Chine.* [l] *Troile de Mesquaet marquis de la Roche.* [m] *de Bretagne.* [n] *Chauvin.* [o] *du Guast Sr. de Mons.* [p] *Pontgrave.* [q] *de Biencourt Sr. de Potrincourt.* [r] *Champlain Saintongeois.* [s] *Havre de Grace.*

CIƆ IƆCIV. HENRICUS IV.

condictus primo locus ad [a] Cancellum, xx, a promontorio [b] Britonum cognomine ei, quod Baionae nostrae adjacet, leucis. Sed posteá murata sententia, ad promontorium [c] Arictinum, quod magis ad austrum spectat, et appulsu commodius est, deflexit Montius. Kalendis Maii in conspectum insulae Arenarum ventum, ubi parum absfuit, quin errore locorum naufragium nostri fecerint. xxx a promontorio Britonum leucis abest, et xv circiter leucas continet. Lacum habet exiguum, pratis et arbustis modicae altitudinis plena est, quibus vaccae vescuntur, magno numero, a Lusitanis ante LX annos eo transportatae; quibus homines a marchione Rupis advecti vitam diu tolerarunt, quousque post vulpium, quas dixi, venationem et luporum marinorum, quorum se pellibus vestiebant, [d] Rotomagensis senatus decreto, qui de casu miserorum hominum cognoverat, missa nave reducti sunt; nec infructuosa fuit vectoribus navigatio, piscatione asellorum per illum tractum copiosa in reditu facta. VIII Eid. Maias [e] Hevae portum tenuit Montius, qui sinum latiorem habet crebris insulis abiete consitis distinctum. In continenti quercus et ulmi assurgunt; ad XLIV gradus altitudinis situs est, et insulam a Lupis marinis propter frequentiam dictam ad latus habet. Quatriduo post portum ingressi nostri V ab Heva leucis, ubi capta navis pellibus contra regium mandatum onusta, ductore Rossignolio, qui nomen loco dedit. Postridie ad Arictinum portum ventum, VII leucis a superiore dissitum: stagna circum et cuniculi frequentes. Ad eum exscensio facta, missa celoce ad Pongravium adducendum, qui mutari consilii ignarus, ad Cancellum appulerat, ubi aliquot navigia cepit pellibus onusta; inde missus [f] Camplanius, cum X delectis, et [g] Ralco Montii amanuensi, qui litus circumpositum lustraret, quod crebris insulis praetexitur, pinu, abiete, fago consitis; inter quas una adeo mergis abundabat, ut cadum ovis plenum inde reportaverit. Totus ille tractus avium omnis generis multitudine scatet; a Lupis marinis inditum nomen. Ibi piscatio asellorum commoda. Inde ad insulam Longam dictam, VI leucarum spatio porrectam, unius latitudine latam, itum; quae sinum a Montio Francicum vocatum praetexit, et citra periculum venientibus aditum ad eum aperit. Leucis ultra duabus progressus septentrionem et eurum versus, Camplanius argenti fodinam reperit, et mox ferri, unam et alteram optimam, sicuti asseverabant periti, solo circum rubro: inde in portum a ventis securum itum; ager circum amoenus, et cultura facilis; loco S. Margaritae nomen inditum. Inde ad Montium reditum. Ad S. Mariae sinum cum tuta non esset statio capiendis navibus, ultra progreditur Montius, et portum ingreditur, bis mille navium capacem: IƆCCC passibus in ingressu patet: inde per duas leucas ad continentem porrigitur, unius latitudine, et tribus fluviis alluitur, dictus a Camplanio [h] Regalis. Halecum in uno ex iis fluviis; et Equillii optima piscatio, inde nomen; et alteri S. Antonii. Sub altitudine XLV graduum situs locus, in quo ad laevam ingredientibus Montius tumultuariam substructionem excitavit. Inde ulterius itum, si forte cupri fodinam a [i] Macloviensi institore designatam possent indagare. Sinu [k] Francico pertransito ad S. [l] Laurentii flumen ventum; et inde ad maximum et profundissimum, cui S. Joannis nomen impositum fuit, a die quo illum ingressi sunt nostri. Inde [m] Tadussacum itur, in Sanlaurentiano fluvio, quod a [n] Sanjoannino LXV leucis distat: a Sanjoannino in aliud flumen itum, in quo ad duas leucas progressus Montius, insulam in medio sitam, CIƆ passuum in circuitu habentem, undique praerupto saxo vallatam, nisi qua per angustas fauces acceditur, ubi et portus est navium C doliorum capax, qui decedente mari in sicco destituitur. Hic locus opportunus visus Montio in quo se muniret,

S.

INTERPR. [a] *Canceau.* [b] *Cap Breton.* [c] *le port au Mouton.* [d] *parlement de Rouen.* [e] *la Heve.* [f] *Champlain.* [g] *Raleau.* [h] *Port-Royal.* [i] *M. Prevert de S. Malo.* [k] *la Baye Françoise.* [l] *la riviere de S. Laurent.* [m] *Tadoussac.* [n] *S. Jean.*

CIↃIↃCIV. HENRICUS IV.

S. [a] Crucis nomine signatus, ad latera fluvius ripas peramoenas et commodas respiciens; inde cum populis vicinis fere inter se belligerantibus negoriari licet, et eos ad concordiam, et postremo ad fidem Christianam adducere. Hic Potrincurius, qui animi gratia venerat, portum Regalem sibi a Montio concedi petiit, et impetravit; et inde domum anno sequenti rediturus concessit. Camplanius missus ut cupri fodinam vestigaret, indigena viae duce frustra fuit. IV Non. Sept. rursus missus cum celoce XVIII doliorum, qui Norembegam fluvium creditum insulis crebris distinctum, et cataractis impervium lustravit, et cum indigenarum ducibus [b] Bessabe et Cabahi amicitiam contraxit. Ii venationibus castoreorum et onagrorum, quorum pellibus vestiuntur, et piscatione vitam tolerant, et Nomadum more nullis certis sedibus longe lateque errant, sicuti reliqui Canadenses et [c] Suricosii. Ad fluvium [d] Quinibequium usque processum, cujus accolae cum reliquis bellum gerunt; quo facto ad S. Crucis insulam, ubi Montius hybernae habitationi necessaria festinatis operibus urgebat. Rediit Camplanius IV Non. Oct. et artifices magnam partem scorbuto, quod et terrae malum vulgo vocant, laboranteis reperit, ob esum salitarum carnium, et asperrimam illis locis hyemem, quae resolutionem impediebant, quo de morbo alibi diximus. Ineunte statim Octobri ningere coepit, et hyems usque ad mensem Maium insequentem perseveravit, parumque aut nihil toto illo tempore pluit. Cum diu frustra Pongravium usque ad Junium ineuntem Montius exspectasset, tandem ejus adventu recreatus XIV Kal. Quintil. cum suis insula solvit, et in [e] Almuchicosiorum terras cursum dirigit, [f] Testudinum insulam praetervectus in itinere cum Manthumermero amicitiam contrahit, horum Nomadum duce; ac postremo cum Aneda cognomine herbae, cujus usu [g] Carterius suos morbo quem dixi laboranteis scripsit curatos fuisse, quae tamen ab indigenis ignoratur. An vero illa sit, quam Britannicam vocat Plinius, peritis harum rerum amplius inquirendum relinquo. Inde ad insulam peramoenam divertit Montius, nucibus et quercubus consitam, solo culto et vitibus frequenti, quae Bacchica ob id dicta est. Honemechinus his locis imperat, qui ad Montium venit cum suis egregie juxta morem patrium armatis, amicitiam nostrorum magnae felicitatis loco reputare prae se ferens. Fluvio, qui illac labitur, [h] Chuacoeto nomen. Indicum frumentum illis locis Maio seritur, Septembri metitur, cui et fabas Brasilienseis admiscent. Cucurbitis insuper, cucumeribus, et petonio et portulaca, solum abundat. Inde ad promontorium ventum, cui S. Ludovico nomen inditum, ubi Honabetham obvium habuerunt; qui acceptis aliquot levidensibus muneribus choreas cum suis ducendo nostros remuneravit, quod illis populis solemne est laetitiae et gratitudinis signum. Heic fluvius erumpit in mare latus longusque, cui Montius [i] Gasso nomen fecit, qui ad [k] Irocosios pertinet gentem bellicosam, qui cum montanis S. Laurentii amnem accolentibus continua bella gerunt. Inde praetervectus promontorium [l] Album ad portum vicinum capiendis navibus opportunum appulit, cui Mallebarrae nomen fecit. Solum in continenti cultum, et frumento Indico et fabis Brasiliensibus consitum; item cucurbitis. De cetero quercus et nuces in eo proveniunt, et cupressus procerae rubido colore, nec ingrato odore. Heic coelum mitius, nec mare congelatur; homines pellibus raro utuntur, in cursu pernices. Pingunt faciem rubro, nigro, et luteo colore; barbam ratam habent, et succrescentem vellunt. Sarissas dimidias, massas, arcus et sagittas pro armis gerunt: frumentum Indicum in lateritiis vasculis cum aqua decoquunt; dein massam ex eo confectam in mortario pinsunt, et in farinam redigunt. Heic et frequens piscis Siguenoci nomine; maximus pedis et dimidii longitudine, unius latitudine,

INTERPR. [a] *l'isle Ste. Croix.* [b] *Bessabes & Cabahis.* [c] *Souriquois.* [d] *Quinnebequy.* [e] *Almouchiquois.* [f] *isle de la Tortue.* [g] *Quartier.* [h] *Chouacoet.* [i] *riviere du Gas.* [k] *Iroquois.* [l] *Cap Blanc.*

latitudine, qui squama testudinis instar tegitur, quae medias aristas habet xerampelino colore, cauda in acumen eadem duritie prominente, inde sagittas spicant indigenae: in summa cauda oculi; octonis pedibus anterioribus ut cancer ingreditur, duobus pedibus a tergo longioribus et ad natandum patulis. Insuitatae et formae heic aves gregatim per litus volitantes conspiciuntur, columbarum magnitudine, colore coeruleo in tergo subfusco, ventre admodum candicante, alis prolixioribus, cauda brevi, et cruribus rubris contractioribus; rostrum habent paulum fornicatum IV pollicum longitudine, scalpri chirurgici instar, cujus pars inferior manubrium refert, superior laminam tenuiorem, et utrinque ferientem tertia parte breviorem, ut mirum sit spectantibus quomodo commode hae aves, ita formato rostro, esitare possint. Inde digressi XXV Julii, quia viaticum deficiebat, post XL dierum navigationem [a] Montius Chuacoëtum redit, ubi [b] Marchinum obvium habuit, hominem praestanti specie et fortissimum inter suos creditum, a quo et juvenculum [c] Etechemium bello captum dono accepit. Quarto post die Quinibequium ventum, ubi ab [d] Anassovio locorum illorum duce pelleis permutatione acceperunt, foederatione cum eo facta. Inde ad S. Crucis insulam appulit IV Non. Sextil. ubi [e] Antonsium Macloviensem reperit, cum commeatu quo nostri jam egere incipiebant appulsum, ex qua deliberatione habita domicilium ad portum Regalem transferri placuit, ubi per fabros festinata aedificia. Quo facto, Montius relicto Pongravio qui vicem suam gerat, [f] Camplanio negotium dat, ut Floridae tractum lustraret; ipse in Franciam, ut regem de successu edoceret, venit. Camplanius tertio ad cupri sodinam interea indagandam profectus est, cum [g] Jacobo Illyrico harum rerum perito, qui loco ab indigena indicato spem fecerat rei conficiendae: verum postquam ad portum Regalem in hyberna redierunt, Jacobus scorbuto, ut plerique, frustra tentatis remediis, periit, et cum eo de lucrifacienda cupri sodina spes evanuit. Cetera quae ad Canadenseis navigationes nostras haud multum fructuosas spectant, quae ad annum usque CIↃ IↃCXI continuarunt, in sequentibus videbimus.

XV. Hoc anno duae naves ex India in Zelandiam appulerunt, quibus cum primum ante triennium inde profectae sunt, Sebaldus [h] Waertius, is qui iter Magellanicum tentavit, sicuti in Olivarii [i] Nortii relatione supra demonstratum est, praefuit, non eadem qua Neckius, de quo modo diximus, humanitate a Candiae rege habitus. Relationem Hermannus [k] Debreus lingua Flandrica scripsit, cujus nos breviculum heic apponemus. [l] Septo Hollandico, id navi nomen, vehebatur navarchus. Ad [m] Fortunatas insulas cursus fuit, quo cum XV Kal. Quintil. e Texela solvissent, exeunte Quintili ad eam, cui a Fetro nomen, deflexere, et arborem famosam insulanis a Deo in praecipuum vitae subsidium datam lustravere: Ad aquilonarem insulae partem in montis fastigio succrevit, sesquimilliare a litore posita, nulli in tota insula, quae lucis alioqui abundat, similis; stirpis ambitus duodecim complectitur spithamas, diameter quatuor: Altitudo a radice ad apicem XL, corona sive ramorum amplexus ad CXX pedes in circuitu patet: rami latissime panduntur, vixque humo cubitum absunt, viridantibus foliis nunquam non laeti, instar lauri. Fructum fert arbor glandi similem calici inclusum cum nucleo, grati et odorati, neque tamen valde acris saporis. Juxta aliud germinis itidem ignotum provenit genus, quod arbori circumdatum inferiores ejus ramos complectitur. Apici semper humidus circumfunditur vapor, sive nebula, quae in liquorem soluta, et per ramos defluens duabus cisternis excipitur, atque inde Insulani alia omni aqua dulci destituti ad potum et necessaria vitae saluberrime utuntur. Sextili mense, quando maximus aestus, si nebula exarescens vanescit,

INTERPR. [a] *de Mons.* [b] *Marchim.* [c] *Etechemin.* [d] *Anassou.* [e] *le Sr. des Antons de S. Malo.* [f] *de Champlain.* [g] *Jacob natif de Sclavonie.* [h] *de Weert.* [i] *Noort.* [k] *de Brée.* [l] *la Haye d'Hollande.* [m] *les Canaries.*

vanescit, succedit e mari ascendens vapor, qui vices coelestis nebulae supplet. Inde S. Thomae insulam sub aequinoctiali sitam praetervecti Batavi ad Africae litus, atque adeo [a] Gabonis aestuarium juxta Lupi Consalvi [b] promontorium aliquandiu in ancoris steterunt usque ad Septembrem exeuntem, et inde ad Annabonam, nullo profectu. Ac postremo Sumatram ipsam VI Eidus Martias sequentis anni venerunt; ad Achini portum exscensione facta, quo biduo ante Stella et Hollandia Batavorum itidem naves appulerant. Tres et Zelandicae naves in eodem portu repertae, itemque alia cum parone Georgii Spelbergii ductu, de quo supra diximus, qui jam biennium in ea expeditione consumpserat. Ad [c] Matecalonem in [d] Zeila insula Zelandi haeserant, quod Spelbergium ibi benevole acceptum intellexerant. Inde eandem quam Spelbergius humanitatem experturus, Waertius Zeilam ad Fimalam Darmam Suriadam Candiae regem, de quo supra dixi, proficiscitur. Ibi quasi in regiae vestibulo effigiem Mauritii principis, a quo veniebat, conspicatus, omnia pacata sibi spondebat; nec initio spe sua falsus est. Admissus, post porrectas Mauritii literas, longum de ejus rebus cum rege linguae Lusitanae perito sermonem habuit: tum de foedere actum, quod cum ipso adversus Lusitanos communeis hostes, principem suum exoptare dicebat. Ad haec Fimala, nihil sibi ea legatione optatius contingere potuisse; nam neminem toto oriente infestiores quam se experiri Lusitanos; proinde rogare, ut nulla mora interposita cum classe ad [e] Galleum promontorium se conferret, ad prohibendum Lusitanarum navium, quae Goa auxilio evocatae dicebantur, adventum. Cum de sumptibus, quos ferre non posset, ante omnia sibi caveri peteret Waertius, id excusationem interpretatus rex; tamen primo amice in speciem dimissum, statim revocat, et qua fiducia, non accepta cautione, ad locum et regem ignotum venire ausus esset, quaerit? Cum ille odium commune in Lusitanos, et humanitatem in ipso perspectam pro causa obtenderet, ille alieno se ab eo animo ostendit; et tamen opportunitatem quaerens, rursus in speciem amice hospitem dimisit, donis etiam missis, et mancipiis, quorum opera in domestico famulitio uteretur. Tum circa vesperam ad colloquium vocatur, et cum Waertius in salutatione regis manum deosculari vellet, rex subducta manu medium ita pectori appressit, ut nihil amantius fieri potuerit. Post habitos de communibus negotiis sermones, denuo missa dona, et Waertius ensem, quo accinctus erat, regis filio, a quo pugionem acceperat, donavit, consilioque de Lusitanis mari per Batavos, terra per se cum XX armatorum CIↃ oppugnandis capto; et ut cum Matecalonensi rege, qui Achini erat, ea de re ageret, facta copia, cum multis promissis oneratum a se dimisit. Igitur Waertius Taprobanam redit ineunte Martio, quo sub id [f] Vlissinga et Tergoësa naves Batavae venerant. His quid cum Candiae rege esset actum, refert, ipsum non merces tantum, sed castella etiam Batavis custodienda tradere statuisse, si se ad Lusitanos profligandos juverint; nam et Colombi arcem brevi se aut vi aut deditione receptutum; quo facto quotannis CIↃ cinnamomi, totidem piperis mensuris, quae C libras nostrates efficiunt, ipsorum naveis oneraturum, et filium suum in Bataviam Mauritio missurum, ut tanto magistro rem militarem discat. Haec cum referret Waertius, vicissim ab illis discit, quomodo Angli ope Spelbergii ingentem onerariam Lusitanorum non longe a Malaca expugnaverint, et opima praeda in ea reperta sint potiti. Achini rex ob decrepitam aetatem domi se continebat, in qua foeminae armatae, non viri, custodias agunt; ipse in gynaeceo senectutem solabatur, raroque quenquam ad se admittebat; filium regni successorem in otio mulierum caterva circumdatum habet, qui et raro in publicum prodit; sed aut cum uxoribus in profluente se abluit, aut elephantorum venatione, qui in insula sunt maximi, et

maximo

INTERPR. [a] *rio de Gabon.* [b] *cap de Lope Gonçalez.* [c] *Matecalo.* [d] *Ceylon.* [e] *Punto di Gallo.* [f] *Flessingue & Tergoes.*

maximo numero oblectatur. Captae hae belluae, ea qua supra dictum ratione, facile domantur, et ab homine cervicibus insidente reguntur, qui unco eorum caput, quo vult agere, dirigit, et ad vocem imperantis in genua statim procidunt, et sessorem recipiunt; hisque indigenae non tantum ad bellum, sed ad clitellas et ad onera portanda vulgo utuntur. Portus, in quem Batavi naveis subduxerant, nono circiter lapide ab Achino abest, quod fluvio ad australem partem vergente alluitur. Ad laevam ab ostio fluminis arx est, ad prohibendum aditum loco opportuno structa. Urbs longo tractu secundum fluvii ripam porrigitur, et aedificia ligneis tibicinibus suffulta habet, parietibus et tectis ex arundine confectis. Partes inferiores ob crebras inundationes sunt fere inhabitabiles; ad superiores per scalas foris applicatas ascenditur. Huc negotiandi causa diversae linguae nationes commeant Gusaratae, Malabari, Peguani, Bengalenses, Negopatae, Arabes, Turci, circa Mecham, quique maris Erythraei litus accolunt. Vestitu tenui utuntur, et, superiore corporis parte viliter tecta, de cetero cruribus et pedibus nudis incedunt. Obvios conserta utraque manu et fronti applicata salutant. Qui in regis conspectum veniunt, operto capiti utramque manum imponunt, vitam regi solenni voce comprecantes. Mira ibi rerum omnium abundantia; non fruges a terra, non animalia ad victum et usum humanum desunt. Arbor et in ea, sicuti in aliis Indiae regionibus, nascitur, quae tristis vulgo appellatur, noctu innumeris floribus aspectu laeta, qui mox exorto sole marcidi concidunt. Rex in suos omne imperium nullis legibus definitum habet, et summa severitate a Sabandaris, ita summae rerum praepositi appellantur, judicia exercentur. Maleficis pro poena membra truncantur et mutilantur, nec criminis vel levissimi sit gratia. Gentilium errori apud eos successit Mahumetana superstitio. Dum in insula essent Batavi, celebratum ab ipsis Pascha suum, de quo alibi diximus, xv Martii. Initium huic jejunio finis duodecimae singulis annis lunae affert, totumque eum mensem ad proximum novilunium durat, quo plerique ad occasum conversi, orientem lunam magno desiderio exspectant, eaque conspecta magno cum strepitu cymbala in laetitiae signum pulsantur. Ad spectaculum invitati Batavi prima luce ad regiam accedentes, prius in limine exutis calceis, admittuntur. Mensae et eis appositae. Inde regis filius elephanto insidens auream galeam capiti impositam gerens, et preciosissimis vestibus auro et gemmis relucentibus amictus, ad festivitatem progreditur. Praecedebant tubicines, cornicines, tympanistae, alii alia instrumenta quatientes, interque eos Batavi ipsi tubicines. Cum proceribus Batavi etiam elephantis insidentes sequebantur. Rex ubi in planiciem seorsim venit, ex elephanto descendit, et ad templum ire perrexit, et ceremonias summo silentio peregit, indeque eadem pompa domum reditum. Spectaculo oblectati Batavi, non perinde insulanorum sermonibus afficiebantur; qui ante sextum abhinc aut septimum mensem piperis quantum ad unam aut alteram navem onerandam satis esset, emendi copiam fore negabant. Itaque [a] Waertius morae impatiens utrumque regem adit, et Matecalonensem et Achinensem, et quid venisset iterum exponit. Uterque Waertio, quod aequum petere videretur, de foedere assensit. Dum in litore rex Matecalonis cum Batavis colloqueretur, intervenit agyrta, qualeis et inter Turcos esse alibi demonstravimus, ferream catenam oblongam pro cingulo, et tabulam cupream, in qua characterum exoticae figurae erant depictae, collo appensam gestans, qui circumcursans, et horrendis vociferationibus astanteis obtundens, posita tabula, partes supra genu carnosas lato cultro transfixit, deinde per foramen catenam traduxit; denique circumcursare, et vociferari horribilius quam ante occoepit, gestu innuens, mox se oblongum cultrum per

CIↃ IↃ CIV.
HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *de Weert.*

CIƆ IƆ CIV. HENRICUS IV. per collum velle trajicere. Vetum Batavi minime illo spectaculo delectati importunum circulatorem a se facessere jusserunt; qui statim vulnus aqua clutum urnae fictilis testa, quasi praesenti ad talia remedio, obligavit; quod inter Turcos spongia hujusmodi homines praestant, mortis contemptum per ea spectacula prae se ferentes. Matecalonensis septem se quotidie cervos famelicis Batavis missurum promiserat; quod cum non faceret, illi necessitate victi in proxima silva boves aliquot repertas mactaverunt, quod indignissime tulere insulani; nec prece aut pretio placari potuerunt, cum dicerent nefas esse, innoxias animas ad Tartarum detrudi; boves siquidem et bubalos sacros habent, nec eorum carnibus vescuntur, et senio vel casu mortuos terrae mandant. Rex ipse indignum, nec unquam ab ipsis Lusitanis tentatum facinus inclamabat; at deprecantibus et per ignorantiam in summa necessitate peccasse se fatentibus Batavis, ita condonata culpa, si nihil se deinceps tale admissuros promitterent. Dum Taprobanae haererent, a [a] Candiano venere literae, e castris ad Manicravaram datae, quibus Batavos orabat, ut ad promontorium [b] Galleum Lusitanis occurrerent. Nec defuere illi, instructisque aliquot myoparonibus naveis IV Lusitanorum Cochino ad Negopatae litus tendenteis toto Maio cepere, haud magna praeda facta; tantum equi duo Persiei in iis reperti, CIƆ IƆC taleris imperialibus aestimati: eo successu mirum in modum laetus Candianus, ad litus, in quo Batavorum naves stationem habebant, venit, de belli amplius gerendi ratione coram deliberaturus. Sed res intervenerat, quae Candianum suspicacem et summum dissimulatorem exasperaverat: nam [c] Waertius paulo ante quam Taprobana veniret, duos Lusitanos captivos, totidem captivis cum navibus dimiserat, pluris fidem, quam de vita et libertate illis dederat, faciens, quam regis gratiam, qui eos in adventum suum asservari mandaverat. Id tam acriter ad animum revocasse regem cum non putaret Waertius, cuncta ad eum honorifice excipiendum instruxerat, erecto in litore tentorio, et tormentis ad festam salutationem dispositis. Tum CC nautae egregie armati obviam profecti. Ipse in comitatu suo CCC habebat, et elephantos aliquammultos; quodque honori regis tribuebat, id cum rursus, livore ad occultum odium accedente, ad scelus praecipitem incitavit. Res tamen initio summa dissimulatione acta: nam complexi se sunt ad primum occursum peramanter, statimque Fimala Waertium rogat, tantam multitudinem a se dimitteret, solos melius collocuturos: quod et ille nihil sinistri suspicatus fecit, suosque ad naveis redire jussit, uno et altero penes se manentibus. Colloquio inter eos inchoato, cum alieniorem a se regis animum deprehendere videretur Waertius, fero se ad tantam solitudinem redactum doluit, et abrumpendi ejus occasionem quaerens, a rege enixis precibus contendit, ut in navem suam descendere dignaretur; id summae gratificationis loco accepturum, quam nisi concederet, vix futurum, ut ad promontorium Galleum, sicuti jubebatur, cum sua classe proficisceretur. Hoc astu vitatum dum periculum cupit Waertius, exitium sibi acceleravit: nam ex his verbis captata occasione Fimala subito excanduit, et ad suos conversus, [d] Interfice canem, lingua Lusitana inclamavit. Qua voce audita, confestim illi in Waertium irruunt; eumque cum his qui aderant, infestis armis trucidant, et alios circiter L, qui in litore nihil tale metuentes oberrabant. Waertii miseranda caede et casu inopinato territi in classe socii non mediocriter animi discruciabantur; nam nec ultionis licet justae commoditas erat, et dissimulatione tantam injuriam transigere probrosum videbatur. Restabat, ut injuriam errori ascriberent, nec regis jussu factum existimarent, quod vindictae necessitatem imponeret. Dum inter utrumque ambigunt, ab Achinensis regis legato, qui caedi invitus interfuerat, et metu in silvam vicinam aufugerat, quid Waertio, quid aliis factum sit discunt,

INTERPR. [a] *le roy de Candy.* [b] *Cap* ou *Punto di Gallo.* [c] *de Weert.* [d] *Mata me esto can.*

discunt, continuoque afferuntur a Candiano literae, quibus factum excusabat, et culpam in Waertium, qui sibi insidias struxisset, vimque adeo ipsi facere minime dubitasset, asseveranter rejiciebat; addebatque se amicis amicum, inimicis inimicum fore; utrum vellent, bellum an pacem, eligerent. Ad haec Batavi magis haerere; qui si injuriam ulcisci in animum inducerent, negotiandi in tam opulenta simul et opportuna insula spem conceptam sibi praecidebant: ad haec nullum posse Lusitanis gratius ac jucundius spectaculum contingere animadvertebant, quam si regem cum Batavis commissum cernerent: quo in certamine utra pars vinceret, aut vinceretur, emolumentum inde ad ipsos redundaret. Itaque consultum visum, sensum injuriae premere, et majorem deinceps in rebus suis adhibere cautionem. Id accidit Junio ineunte. Matecalonensis re cognita, se inscio id omne factum, non solum cum dejeratione affirmabat, sed et damnabat, et affectata erga Batavos humanitate, quantum poterat, officiose leniebat. Candianus ipse, homo levissimus, subeunte poenitentia, si promissa auxilia praestarentur, amicitiam foede violatam se resarcire paratum ostendebat, ac sincera fide cum iis usurum per suum et liberorum capita jurabat. De auxiliis a Batavis negatum, neque enim praesentem suarum rerum statum hoc ferre, et statim a caede duas Bantamum missas naveis, quae nuncium ejus ad socios perferrent; et ut cautius sibi consulerent, in tempore commonefacerent. Inter haec congesta, quantum merceium potuere, in naveis, Candiano ad facti leniendam invidiam ipso connivente. Batavi sine maleficio Achinum tedierunt, relictis qui Matecalone rem gererent. Ineunte dein Septembri [a] Daruenseis insulas III numero praetervecti sunt; nuncioque accepto, Lusitanos cum classe [b] Jottanum in Java oppugnare, eo confestim advolant, et classem hostilem disturbant. Inde Patanam reversi magnam aromatum vim, et praecipue piperis, a suis undique coëmptam in naveis imposuerunt; ac postremo e portu Bantamensi ejusdem insulae tres naves, videlicet [c] Septum Hollandicum, Tergoëla, et Ziriczaea, Aprili sequenti solventes, vela in altum dedere, et Novembri proximo longa et periculosa navigatione perfunctae, in Hollandiam appulere. E reliquis navibus pleraeque aliae post alias advenere, sed cunctae paene nautis ac vectoribus destitutae; Ziriczaea, in qua CXV vectores erant, vix XXXIV domum reduxit; e Tergoësa, quae LXX portabat, vix XVIII reliqui fuere; qui ad S. Helenae insulam tumultuantes, dum de transfugio in Lusitaniam deliberant, superveniente Ziriczaea a Martino [d] Spaniardo navarcho comprehensi sunt, et in vinculis Zelandiam advecti. [e] Aula Hollandiae itidem sub id mense Martio cum mercibus quae CXL aureorum CIƆ aestimabantur; tandem et [f] Vigil advenit, preciosis item mercibus onusta. In Lusitania contra naves instruebantur.

XVI. Edicto et v Eid. April. in Hispania prohibitum, gravi poena addita, ne quis sine expresso regis mandato ultra [g] Cassiteridas et Fortunatas insulas navigaret, aut in utraque India locisque omnibus, quae Lusitani vel olim invenerunt, vel porro sunt inventuri, institoriam facerent: tum ne quis Lusitanus ullius alienigenae vel opera vel navi conducta uteretur; utque omnes qui Lusitani aut Hispani omnino non essent, ac tam in Brasilia vel in Orientali India domicilium haberent, illi quidem primo quoque tempore; hi qui citra et ultra Bonae Spei promontorium habitant, intra anni spatium domum reverterentur; revocata omni peregrinis concessa iis in locis negotiandi facultate. Quod ubi Ordinibus Belgii innotuit, eo majores additi stimuli ad persequendam navigationem, et ad decennalem primaria altera adjuncta societas, duce Cornelio [h] Mattelivio, et Olivario [i] Vivatio ejus legato.

Nomina

INTERPR. [a] *isles de Daru.* [b] *Jortan.* [c] *le Haye de Hollande, Tergoes, & Ziriczee.* [d] *Spaenziard de Flessingue.* [e] *la cour de Hollande.* [f] *la Garde.* [g] *les Açores & les Canaries.* [h] *Mathelief de Delft.* [i] *de Viviere.*

CIƆIƆCIV.
HENRICUS IV.

Nomina navium in universum XIII: Malus [a] Arausiaca IƆCC doliorum capax, navarcho [b] Theodorico Mollio. [c] Mildeburgum IƆC, navarcho Simone [d] Lamberti filio. Mauritius IƆCC, Nicolao [e] Gerardi filio. Albus Leo IƆXL, Nicolao [f] Joannis filio Melenapio. Niger Leo IƆC, Abrahamo [g] Matthaei filio. [h] Sol Major IƆXL, Gerardo [i] Henrici filio Robolio: Nassovia IƆCC, [k] Waltero Jacobi filio. Amsterodamum IƆCC, [l] Regnero Lamberti filio. Sol Minor CCXX, Cornelio [m] Georgii filio. Erasmus Roterodamus, ad renovandam viri alioqui nunquam intermorituri memoriam, IƆXL, [n] Oserio Cornelii filio. [o] Provinciae foederatae CCCC, [p] Antonio Nigro. Concordia N. omnes ad bellum et ad negotium gerendum egregie instructae.

INTERPR. [a] *l'Orangier.* [b] *Dierick Moll.* [c] *Middleburg.* [d] *Lambertssen.* [e] *Geritssen.* [f] *Janssen Meleknap.* [g] *Mathyssen.* [h] *le Grand Soleil.* [i] *Henrickssen Roobol.* [k] *Wouter Jacobssen.* [l] *Renier Lambertssen.* [m] *Jorissen.* [n] *Oser Cornelissen.* [o] *les Provinces Unies.* [p] *Antoine Antonssen ou le Noir Teun.*

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI
HISTORIARUM SUI TEMPORIS
LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS TERTIUS.

EPITOME.

PINOLA de bello e Belgio in Frisiam transferendo cum Alberto consultat. II. *Legatus Anglicanus ad firmandam pacem Bruxellas venit.* III. *Carolus Howardus, maris Anglicani praefectus, in Hispaniam eandem ob causam ablegatur. Magna pompa in illa aula excipitur. Lustrico sacro abluti regis Hispaniae infantes insigni ceremonia.* IV. *Mauritius frustra tentata Antuerpia Woudam arcem occupat.* V. *Petrum Sarmientum in Flandriam trajecturum Batava classis profligat.* VI. *Bucoii comes copias ad Rhenum colligit, eoque trajecto una cum Spinola Oldenseelam et Lingenam expugnat.* VII. *Mauritius motis e Flandria castris eodem contendit, sed sero. Coevorda, Bortanga, Groeninga et Grolla, quibus metuebatur, novis missis praesidiis, munitae. Berga ad Somam a Spinola frustra tentatur. Spinola Rhenum trajicit, sequitur Mauritius. Mulhemi ad Ruram conflictus editur, deteriore Mauritianorum conditione. Wachtendonka a Bucoio deditione capta. Geldriae oppido in Sicambris Mauritiani frustra insidiantur. Frid. Burgensis a Spinola in Flandria relictus Mildeburgum castellum cepit. Cracovia arx in Bucoii potestatem venit. Spinola re bene gesta laetus in Hispaniam discedit.* VIII. *Conflictus navalis inter Batavos et Dunkerkanos. Brugenses munitionem ad Slusas excitant.* IX. *Injecta pacis sive induciarum ab Austriacis mentio; varii utrinque libelli ea de re disseminati.* X. *Caesar Ordines de pace solicitat. Ordines actis Caesari gratiis se excusant.* XI. *Aquisgranensium motus narratione longius repetita explicantur.* XII. *Marpurgi in Thuringia ob religionem tumultuatum.* XIII. *Henricus Julius Brunsvicus cum Brunsvicam urbem astu primum intercipere conatus esset, magna cum jactura repulsus vi aperta eandem expugnare aggreditur. Brunsvicenses ad Caesarem legationem mittunt, et ejus auctoritatem implorant. Severum Caesaris contra Julium edictum. Urbes Hanseaticae missis ad Brunsvicum legatis, ut a socia civitate vim abstineat, deprecantur. Pacis conditiones a Brunsvico propositae, sed duriores.* XIV. *In Pannonia Turci ad Strigonium castra posuerunt, et post longam obsidionem tandem deditione ceperunt. Tatari igne ferroque omnia circum vastant. Majus interim a Pannoniis, qui cum Botskaio arma sociaverant, damnum acceptum. Inter Caesarem et Botskaium pax agitatur. Turci pacis itidem negotium urgent.* XV. *Regis Persarum legati ad Caesarem veniunt, orantes ut in bello contra communem hostem constanter pergeret, neque cum eo pacem habere vellet. Caesaris ad Persarum regem literae.* XVI. *Tumultuantium Pannoniorum graves et justae, sicuti ferebantur, causae, quibus sumpta arma excusarent. Eorum ad Bohemiae, Silesiae, et Moraviae Ordines literae, ubi de Caesarianorum duritia, violatis juribus et libertatibus conquerebantur. Eadem in conventu Carponae inter Botskaianos celebrato repetita.* XVII. *In Polonia ob res bene in Livonia gestas, et festa nuptialia, laeta omnia.* XVIII. *Succi a Polonis proelio vincuntur.* XIX. *Hermanni Christophori*

Chriſtophori Ruſwormii de Caeſare et Auſtriaca familia bene meriti triſtis exitus. Tres hoc anno eclipſes viſae memorabiles, duae lunae, altera ſolis.

EX AUCTORIBUS,

Gaſpare Ens, Imm. Meterano, Pompeio Juſtiniano, Libellis de induciis belli Belgici, Relatione rerum Germanicarum Jac. Bongarſii, Actis rerum Hungaricarum, Elia Molerio.

LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS TERTIUS.

CIↃIↃCV.
HENRICUS IV.

N Belgio cuncta ad bellum gerendum parabantur. Albertus Chriſtophoro Embdenſi comiti negotium dederat, ut legionem in Germania ſcriberet. Idem Claudio [a] Barbanſono, et Baltazari [b] Billio mandatum: Erardus [c] Pictavius Maleſius in Eburonibus ſuis legionem et ſcribere juſſus: ceteri ſuas ſupplere, necnon et turmarum equeſtrium duces. Oratori tam ſuo quam Philippico apud Britanniae regem mandatum, ut ab rege illo delectus in Scotia, Ang'ia, Hibernia habendi copiam impetrarent; non tam ſpe rei obtinendae, quam ob recentem pacem fiduciae oſtentatione ad terrendos Ordines. Sub id Spinola ex Hiſpania redit, et de bello in Friſiam transferendo conſultatione in arcano cum Alberto habita, quo magis res tegeretur, Alſonſus Luna Bredam verſus miſſus, Pompeius Juſtinianus [d] Bergas ad Somam, [e] Inicus Borgia [f] Graviam, quaſi eo ducendus eſſet exercitus; ipſe Spinola [g] Iſendikam et Sluſas verſus profectus eſt. Nec ceſſabant Ordines, qui et ipſi egregie inſtructi apparatum celeritate antevertere ſatagebant. Tentari Antuerpiam ante omnia placuit, ſive ut vireis hoſtium ab alio conſilio averterent, ſive ex ſucceſſibus concepta ſpe, ut votis tanta expeditio reſponderet. Re cognita, Spinola quamprimum eo profectus [h] Hulſtam et Saxum Gandenſe, quibus ad eam itur, diligenter luſtravit; et Borgianam legionem [i] Mechlinia cum II tormentis, et [k] Namurco ac circumpoſitis locis Lunenſem et Ballanſoniam item legiones ex hybernis acceſſivit, et per Vaſenſem regionem diſtribuit, univerſis Borgiam cum ſummo imperio praeeſſe juſſit.

II. IPSE Bruxellas ad Albertum tendit, qui advenientem legatum Britannicum, is erat Edvardus [l] Seimorus Hertfordiae comes, cum Thoma [m] Edmundo ordinario apud Archiducem oratore deſignato, excepturus, cuncta ad laetam magnificentiam paraverat, eo majorem quod ſub id de filio principe in Hiſpania nato allatum eſſet. Cum Alberto erant Carolus [n] Lotaringus Aumalae, Carolus [o] Croius Araſchoti, Petrus [p] Gironus Oſſunae duces, [q] Barbanſonus, [r] Bucoii comes, [s] Bergenſes comites; [t] Arembergius, [v] Havraeus, [w] Solraeus, marchio Bergenſis, [x] Ecmundanus, [y] Spinola, Velleris aurei equites; alii e primaria Belgii nobilitate; Matthaeus Aquaviva Caſertae, et Franciſcus [z] Columna Paleſtrinae principes, Ludovicus Velaſcus: major illuſtrium e gynaeceo matronarum numerus. Res magna ceremonia peracta; ſed poſt adactum jurejurando Albertum, omiſſae pompae ſolemnes, de quibus ille ob belli neceſſitatem ſe excuſavit. Hertfordienſis inde, qui per Dunkerkam venerat, per Antuerpiam facto itinere in Zelandiam deſcendit, et in Angliam ad ſua reverſus eſt.

III. PER

INTERPR. [a] *le baron de Barbançon.* [b] *Biglia.* [c] *de Poictiers Sr. de Maleſe, Liegeois.* [d] *Bergenopzoom.* [e] *Inigo Borgia.* [f] *Grave.* [g] *Iſendick & l'Eſcluſe.* [h] *Hulſt & Sas de Gand.* [i] *Malines.* [k] *Namur.* [l] *Seimour comte d'Hertford.* [m] *Edmonds.* [n] *de Lorraine duc d'Aumale.* [o] *de Croy duc d'Arſchot.* [p] *de Giron duc d'Oſſune.* [q] *le Sr. de Barbançon.* [r] *Bucquoy.* [s] *de Berghe.* [t] *le comte d'Aremberg.* [v] *le marquis d'Havreck.* [w] *le comte de Solre.* [x] *Charles comte d'Egmond.* [y] *le marquis Ambroiſe Spinola.* [z] *Colonna.*

III. PER otium majore pompa Carolus [a] Howardus Nottinghamiensis comes, maris Anglicani praefectus, in Hispana aula exceptus est, qui III Eid. April. cum [b] Dovera solvisset, Maio ineunte [c] Coronam in Callaicis appulit; unde per aliquot dies cum toto suo comitatu ex nausea recreatus, ad S. [d] Andreae portum missis navibus in eoque se praestolari jussis, terrestri itinere difficili et aspero [e] Simancam venit exeunte mense, ubi obviam habuit Petrum [f] Zunieam, a rege honoris causa missum: inde [g] Pinciam ad aulam contendit, ubi rursus obviam habuit Ferdinandum Velascum Castellae connestabilem, qui superiore anno in Angliam missus fuerat, cum maxime splendido comitatu, effusis ad adventum turbis: in regium dein conclave sub vesperam admissus, per interpretem mandata exposuit. Id incidit in V Kalendas Maias. Postridie, Pentecostes festo, mane celebrata est magna pompa supplicatio Dominicanae sodalitatis, in qua plus IↃC incedebant, cui et Philippus ipse, oratores principum, Gaspar Quiroga cardinalis Toletanus, et aulae proceres interfuerunt: et ad beati Pauli eadem pompa venerunt, ubi et sub vesperam lustrico sacro abluti infantes insigni pompa, in baptisterio in quo beatus Dominicus ablutus perhibetur. Id peractum a cardinali Toletano coram [h] Bergensi et Pinciano episcopis, et in ejus memoriam filio ad Philippi et Victoris nomina additum Dominici nomen; in porticu ad id parato spectante Anglicano legato et ejus comitatu. V Eid. Jun. coram Anglicano legato, aedibus palatinis egregie ornatis, Philippus sacramento adactus ad pacem Sextili superiore in Anglia conventam bona fide servandam: recitata lingua Hispaniensi a cardinali Toletano formula, et tactis sacrosanctis evangeliis ita jurare se professus est Philippus. Tauromachiis et equitatus lustrationi, et conviviis opipare instructis a connestabili Castellae sequentes dies insumpti; ac XVI Kal. Quintil. nocturnae pompae theatrali magnificentia instructae, et choreae celebratae, quibus et rex et regina initio immisti; inde in throno parato ad spectaculum sederunt. Postridie petitus ab Anglicano legato commeatus, et missa lautia gemmae et alia munera ingentis pretii, quae XXX CIↃ aureorum excedere dicebantur. Missa et ad legati uxorem munera. Filii item ejus et gener, et Willoughbeius, et Norrisius, Thomas item [i] Howardus magni [k] camerarii filius, egregie munerati. Franciscus Sandovallius Lermae dux, equos egregie instructos ad regia munera adjecit. XII CIↃ aureorum pensio etiam legato, ut fertur, promissa. Tam propensam honorifici cultus et exquisiti affectus significationem qui mirabantur, ejus rationem in bellum, quod adeo cum Anglis damnosum experti erant, rejiciebant, quod Hispani dum vitatum deinceps cupiunt, nihil non sibi faciendum existimabant officiis et profusa liberalitate, ut Anglos a nostra amicitia revocarent, et antiquum Burgundicae domus foedus cum iis renovarent; erga legatum ipsum eo se munificentiores gerebant, quod et summam maris praefecturam teneret, et auctor Magnae Britanniae regi fuisse credebatur edicti proponendi, quo enixe vetabat, ne subditi sui injussu suo alii cuiquam principi seu civitati operam in re navali addicerent: insuper multa ab eo aequitate summa decreta, ad prohibendas excursiones piraticas, et securitatem in navigatione, et suae ditionis portubus asserendam, quae in gratiam suam facta Hispani interpretabantur.

IV. NUNC ad Belgica redeamus. Mauritius [l] Bergis ad Somam profectus XVII Kal. Jun. cum bis mille IↃ equitibus, VII peditum CIↃ, et IX tormentis terrestri itinere incedebat. Ernestus cum quingentis navigiis, quae VIII bellatorum CIↃ portabant, per [m] Scaldim subibat. Qui [n] Hulstae praeerat, ut Nassovianos praetervectos vidit, jam de obsidione securus Joannem Cesatem cum turma equitum ad Borgiam mittit,

INTERPR. [a] *Howard comte de Nottingham.* [b] *Douvre.* [c] *la Corunna en Gallice.* [d] *S. Andero.* [e] *Simancas.* [f] *de Zuniga.* [g] *Valladolid.* [h] *les evêques de Burgos & de Valladolid.* [i] *Thomas Howard puis comte de Berkshire.* [k] *le comte de Suffolk chambellan de la maison du roy.* [l] *Bergenopzoom.* [m] *l'Escault.* [n] *Hulst.*

mittit, qui statim [a] Ballansonum cum suis [b] Sequanis aggerem [c] Blokeram insidere jussit, ut exscensionem hostium ab ea parte prohiberet. Ipse cum Hispanis ad aggerem [d] Calloanum tendit. Ernestus ad [e] Lilloam munitionem aliquantum substitit, opperiens dum aestus intumesceret, et sub mediam noctem vela fecit Antuerpiam versus, a tergo relicta [f] Cruceiana munitione, a qua tormentorum pulsatione in transitu infestatus fuit; jamque inter [g] Philippinam et Perleam munitionem progressus fuerat, cum Borgia veritus, ne hostis aggeres Calloanum et Blokeram insideret, eo Cesatem mittit cum turma equitum. Luna cum secutus Calloae substitit, Borgia dein cum legione sua venit; jamque in eo erant Nassoviani, ut exscensionem facerent, verum impressione a tergo facta prohibiti, plerisque aut occisis, aut submersis, aut captis: quo facto, Mauritius suos [h] Vlissingam versus remisit, qui a regiis munitionibus in transitu magnopere infestati sunt, aliquot navigiis continua tormentorum displosione depressis. Ipse Bergam ad Somam terrestri itinere receptum habuit. [i] Woda tantum, exigui momenti arx altero abhinc milliari, ex qua, ob continuas excursiones in Zelandia et Batavis multum institoribus incommodabatur, in recessu capta, et valido ad navigationis securitatem praesidio firmata. Post irritam ad Antuerpiam Ordinum expeditionem, Spinola recepto in castra, qui biennio ante tumultuaverat, milite, cum XIII CIↃ peditum et III equitum CIↃ, et eductis praesidiis ad [k] Dambrugam consedit, quatuor ab Antuerpia leucis: inde circa Isendikam, quod veluti propugnaculum Slusis impositum est, et Patientiam, munitiones regias, cum exercitus aliquandiu in procinctu stetissent, nullo pretio facto utrinque exeunte Maio discessum est: eo pejore Ordinum conditione, quod qui primi vim facturi venerant, praeter Wodam captam, nihil efficere potuerint.

V. IN mari eodem tempore circa Dunkerkam felicius res gesta, ubi post obstinatum certamen VIII navigiorum, quibus CIↃ Hispani duce Petro Sarmiento portabantur, cum potentiori Batavorum classe, qui eos in ancoris exspectabant; tandem unum ex Hispanis incendio consumptum, alterum aquis haustum, tertium, deficiente aqua, deditionem fecit. CC amplius capti, et mox ducum jussu interfecti. Petrus [l] Cubiar Vasco classi a Ludovico [m] Fasciardo praepositus fuerat; qui cum omnia summa fecisset, cum iis quae superabant navigiis, versis in Angliam proris, ad Doveram appulerunt; unde Batavi, qui insequuti fuerant, instaurato certamine cum damno repulsi. Ad Dunkerkam tamen [n] myoparo, quo Franciscus [o] Medemblicus portabatur, captus, et vectoribus in mare abjectis, in Zelandiam abductus fuit. Interim venerant in castra Alberti II legiones Neapolitanae, Camillo Caracciolo [p] Avellini principe, et Alexandro [q] Montio ducibus, et tertia Langobardica [r] Vido Aldobrandino Sangeorgio tribuno, cum quibus Junio mense Spinola movet [s] Tilemonem versus, praemissa [t] Torrensi legione et Barlemontana, quas [v] Sanctius cum IↃ equitibus sequebatur, ubi Carolum [w] Longovallum Bucoii comitem obvium habuere, qui IV celoces, totidem pontones, cum VI tormentis instructis secum trahebat. Ad [x] Mosae Trajectum Sangeorgii legio se iis conjunxit; nec non et Avellini, qui sub id in Italiam discedens, Palestrinae principem in eo munere successorem habuit. Is celoces et pontones ad Rhenum deduxit, ac depulsis, quae inter [y] Tuitium et [z] Coloniam flumen servabant, Ordinum navigiis, refectioni militum aliquot dies impendit. Tum Rheno transmisso, ripam ulteriorem legens ad [aa] Caesaris-verdam substitit; quo ad eum venit Pompeius Justinianus cum legione sua et IↃ equitibus,

ac

INTERPR. [a] *le baron de Ballanson.* [b] *Franc-Comtois.* [c] *Blockerdigue.* [d] *de Calloo.* [e] *Lille.* [f] *de la Croix.* [g] *forts de S. Philippe & de la Perle.* [h] *Flessingue.* [i] *Woude.* [k] *Dambrug.* [l] *de Cubiar Biscaien.* [m] *Fajardo.* [n] *galion.* [o] *de Medenblijck.* [p] *Avellino.* [q] *di Monte.* [r] *Guido Aldobrandino Sangeorgio.* [s] *Tilemont.* [t] *de Torres.* [v] *Sanchez.* [w] *de Longueval comte de Bucquoy.* [x] *Maestricht.* [y] *Dutz.* [z] *Cologne.* [aa] *Keyserswerth.*

ac praeterea IↃCCC peditibus ex [a] Sicambrorum praesidio delectis; ac tandem ad [b] Vitlerum pagum fixis tentoriis, utramque Rheni ripam ponte junxit, ac binis utrinque castellis firmavit. Eo tendere Albertinorum consilia cum ante providisset Mauritius, [c] Ernestum Nassovium ad [d] Rhinbercam miserat, cum III CIↃ peditum et CIↃ IↃ equitibus, qui se conatibus Bucoii comitis opponeret; dumque in eo essent, primarius centurio [e] Henrici Bergensis cum L delectis equitibus missus, ut de hostium rebus cognosceret, a Thoma [f] Villero cum suis caesus ac captus est; Robertinus item qui commeatum in castra ducebat. Mauritius in Flandria adhuc haerebat, Slusis metuens, qui ubi serio trans Rhenum duci animadvertit, relicto ad [g] Isendikam Gaspare [h] Colinio Castellionaco, cum bis mille peditibus eo tendit, ut suis praesto esset. Spinola assumpto Friderico Bergensi, Ludovico Velasco, [i] Ossunio, Casertae principe, Simone et Melzio tribunis, ad Caesaris-verdam transmittit amnem, et ante omnia [k] Roëroortam munitionem lustrare voluit, ad [l] Ruram amniculum positam, adductis secum CIↃ IↃ equitibus, et II CIↃ peditibus, ac II tormentis. Ibi cum damno Batavi a Theodoro Trivultio, qui equitatum ducebat, repulsi; disturbatis vi tormentorum navigiis, quae ad Rhinbercam receptum habuerunt. Ibi de [m] Lingena in Frisia petenda primo inter belli consiliarios actum, re in Hispania decreta et ab Alberto probata, et quae proculdubio, sicuti evenit, ex voto successura esset, si eo nulla mora interposita duceretur: nam si in Grolia, Rhinberca, aliisque interpositis locis capiendis retardarentur, fore, ut Mauritius locum situ firmum, novo praesidio imposito, et novis substructionibus interim muniat, eoque ipse in tempore transeat, et accessu expugnatuque difficiliorem reddat: nec commeatum defuturum matura messe; provisum quippe, ut cum pecunia copiose in castra advehatur. Capta autem Lingena, antequam amplius muniatur, reliqua loca a tergo relicta facile in potestatem ventura: itaque quo inexspectatior, eo majore cum alacritate suscepta expeditio. Sed de munitionibus ad Rheni transitum inchoatis, et nondum ad plenam defensionem exstructis, aliquandiu altercatum; cum alii eo usque expeditionem differendam censerent, donec illae operum vi ad eam altitudinem perducerentur, ut defendi possent: alii quod in mora periculum subesset, eas destruendas dicerent, quod in reditu post felicem, quem sibi pollicebantur, successum, non defutura ad transmittendum Rhenum navigia affirmarent. Media via inventa est, qua et sine mora Lingenam duceretur, et munitiones in utraque ripa structae non destruerentur aut deferentur.

VI. NAM Bucoii comes in iis relictus, cum VI peditum CIↃ, et IↃ equitibus, qui in opere assiduum militem haberet. Ipse Spinola cum X peditum CIↃ, et bis mille equitibus Lingenam recta tendit, tanta cum disciplina, milite primum monito ne a signis discederet, ut qui paulum oberrarent, subito capti carnificem paratum haberent. Tres acies aequali numero peditum structae. Equitatus in duas turmas divisus: primam ducebat Velascus, in qua et Spinola erat, ad omnia intentus, quem peditum cuneus cum IV tormentis sequebatur, et alteris mox quinque, cum parte impedimentorum, quae pedites delecti tegebant. Tum media acies incedebat, ultimo agmine subsequi jusso. In mensem provisum, ut farina Coloniae coëmpta, et in navigia imposita exercitui suppeteret. Missus et Philippus [n] Croius Solrei comes ab Alberto ad civitates vicinas ac principes, qui necessarium ad sua recuperanda transitum excusaret, et militem disciplinam servaturum sponderet, omnemque in castra commeatum afferentibus securitatem promitteret. Quod illis facile

CIↃIↃCV.

HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *Gueldre.* [b] *Witteler.* [c] *le comte Ernest de Nassau.* [d] *Rheinbergen.* [e] *le comte Henry de Berghe.* [f] *Viller.* [g] *le fort d'Isendick.* [h] *de Coligny Sr. de Chastillon.* [i] *le duc d'Ossune.* [k] *Ruerort*, al. *Roerort.* [l] *Roer* al. *Rhur r.* [m] *Linghen.* [n] *de Croy comte de Solre.*

CIƆIƆCV.
HENRICUS IV.

facile persuasum, qui viderent disciplinam tam adstricte servari, et mercium suarum commode distrahendarum occasionem oblatam minime aspernabantur. Primis castris ad Ruram amnem ventum, alteris Dorstenam, ubi transmissa Lippa per pontem, quem [a] Villerus incendere frustra tentaverat: inde ad [b] Oldenseelae conspectum Velascus v Eid. Sextil. substitit, quod primum Frisiae oppidum, olim, ut quidam putant, Saliorum sedes, in via illa occurrit, commeatu copiosum, nec valde firmum. Id mox a Trivultio corona cinctum; et tribus partibus obsidio imperata, a Philippo [c] Torrensi et [d] Ballansono qui [e] Gallobelgas et Sequanos, a Melzio et Justiniano qui Italos, a Borgia et Simone qui Hispanos ducebant. Nec defensores sibi initio defuerunt, eruptione primo repulsis Albertinis. Mane jam ad fossam promotum vallum, et directa x tormenta. Captus sub id explorator, ex quo cognitum, [f] Lingenam omni re destitutam, praesidio debili teneri, praefectum ejus, monito Mauritio, auxilia in dies exspectare. Itaque Trivultius e vestigio missus cum IƆ equitibus, qui insessis aditibus auxiliares quo minus introducerentur, impediret; et postridie, qui in III Eid. Sextil. incidebat, Oldenseela dedita honorificis conditionibus, cum Spinola triduana obsidione C ex suis amisisset, et in iis Ludovicum [g] Maximum et [h] Malatestam comitem ordinum ductores; nonnullis etiam graviter sauciatis, in iisque Petro [i] Cortessa ordinum ductore. Henricus Bergensis Oldenseelae, cum mille bellatorum praesidio, et sua equitum turma impositus: inde Lingenam alteris castris ventum. Urbs Frisiae est in limite Germanico, loco plano posita, sed depressior, et in quam undique ex superiore sensim descenditur: itaque fossa, quae XXC pedum lata, IV profunda, semper aqua impletur, et amniculo in eam derivato, vix aut nunquam depleri potest. Quinque ingentibus regiis propugnaculis egregie firmata est, quorum duo arci et oppido serviunt, cum amplissimo pomoerio, singulari cura et studio a Mauritio delineata, qui locum ab Ordinibus sibi peculiari gratia concessum, longe ab hoste positum servabat: loco, cui minus ob distantiam metuebatur, praeerat Martinus [k] Cobbius, homo probior quam pugnacior; cui suberant Albertus [l] Ittersumius nobilis Transiselanus, Jo. [m] Vittius, Jo. [n] Ruschius, Ernestus [o] Mellinga, Jo. [p] Dickius, Nic. [q] Audartus, et Gulielmi [r] Intimae vicarius cum IƆC praesidio. Longi temporis visa initio obsidio, quae paucis diebus accepit finem, vallo intra triduum ad labrum fossae promoto. Ad aquam deducendam cum longo tempore opus esset, fascibus lignorum, vimineis doliis, et grandioribus [s] botulis terra fartis, ponte strato, qui subter cadis agebatur, cujus a [t] Targone architecto pontificio excogitati in Ostendae obsidione usus fuerat, aquae profunditas superata. Velum et praetensum, quo incedentes tegebantur, et ad majus propugnaculum vis facta; represso tamen impetu, et in diem sequentem dilato. Postridie Germani, et Gallobelgae, et Itali, et Hispani, qui in fossam penetraverant, et quatuor partibus arcte locum premebant, instructa acie ad oppugnationem se parabant, cum obsessi, signo dato, colloquium poscunt, et iisdem quibus Oldenseelae conditionibus XIV Kal. Sept. deditionem fecere.

VII. INTEREA Mauritius ex Flandria, facto per [v] Dordraeum itinere, [w] Daventtiam venerat, suppetias laturus; qui deditione cognita cum sex peditum CIƆ, et bis mille equitibus [x] Coëvordam et [y] Borrangam versus, quibus metuebat, confestim rendit, insessis aditibus ne ulterius Spinola progrederetur. Missus et Gulielmus Nassovius Groëningam cum XVIII peditum signis; Grollae quoque ad VI, quae ante in ea erant, XII signa addita; ad [z] Teutoburgum et insula, quam [aa] Isala efficit, vallo inclusa,

INTERPR. [a] *Viller.* [b] *Oldenzeel.* [c] *de Torrez.* [d] *le Sr. de Ballanson.* [e] *Wallons & Franc-Comtois.* [f] *Linghen.* [g] *Massimi.* [h] *le comte Malatesta Bandi.* [i] *Cortezza.* [k] *Cobben.* [l] *d'Itterfum gentilhomme d'Overyssel.* [m] *de Witte.* [n] *Ruysch.* [o] *Mellinga.* [p] *van Dijck.* [q] *Audart.* [r] *Interna.* [s] *gros facs pleins de terre en forme de Saucisses.* [t] *Pompeio Targone.* [v] *Dort.* [w] *Deventer.* [x] *Coevorden.* [y] *la Bourtaigne.* [z] *Doesburg.* [aa] *Yssel.*

CIↃIↃCV.

HENRICUS IV.

inclusa, et CIↃ bellatorum praesidio firmata. Ad Lingenam, sex lunulis inter utrumque propugnaculum ductis, et labro exteriore erecto, diligentiam omnem Spinola adhibebat, ut locus operibus munitior redderetur, et contra Mauritium, si obsessurus illum, sicuti jactabatur, accederet, commodius defendi posset. Sub id signum peditum Daventria profectum ab Henrico Bergensi in itinere caesum, captis centurionibus et unius mensis stipendio. Tentata et sub id [a] Berga ad Somam, quam Paulus [b] Baxius tenebat, a Ludovico Monesterio [c] Terralio nostrate, qui tationem ejus intercipiendae notato loco sibi reperisse videbatur. Huic attributus Antonius [d] Breukius Torricurius castrorum praefectus cum CIↃIↃ peditibus, et [e] Cesates cum CCC equitibus. Crepitaculo ad primam portam admoto, et disjectis repagulis, ad alteram haeserunt, altero crepitaculo aqua madefacto, et aliis, quae secum tulerant, luto in canali mersis, et amisso [f] Lechiero ordinum ductore, et L circiter e suis, ac totidem sauciatis, re infecta discesserunt. Denuo idem jussu Alberti a Terralio itidem tentatum, Cesate, [g] Cabilono legionis tribuno, et [h] Hulsti praefecto ei attributis, qui quadripartito agmine vim tempore eodem facturi erant. Cabilonus et Hulsti praefectus ad locum designatum paludum divortiis impediti pervenire in tempore non potuerunt: Terralius et Cesates ad Steenbergam portam felici initio successu crepitacula admoverunt, disjectaque una et altera porta ad pontem pensilem crepitaculum tertium appositum, cujus vi disjecti consimiliter obices, praesidiariis cum artificiosis ignibus, malis granatis, tormentorum ictibus interim rem gerentibus: sed victorum secundus huc usque cursus ad palificationem constitit, ubi acriter conserta oppidanorum cum Terralianis pugna; verum Baxii praefecti passim ense stricto obequitantis, et suos voce et exemplo cohortantis, ad haec Nic. [i] Lutsonii Amsterodamensis, qui ad [k] Beckasum propugnaculum rem gerebat, virtute, discussum periculum; et ad extremum hostes cum damno repulsi sunt, CL ex suis amissis. Idem et sub id irrito conatu ad [l] Graviam a [m] Schetho Grobbendoncano [n] Silvae-ducis praefecto tentatum. Jussus et [o] Bucoius comes in [p] Meursiae territorium, quod utrinque Rheni ripam amplectitur, descendere, et in eo se munire; destructis, quas in alieno atque adeo neutrarum partium solo servabat, munitionibus. Itaque [q] Roëroortum municipium venit, et relicto ad [r] Caesaris-verdam [s] Bonifortio Folla cum IↃCC peditibus, et solo aequatis ceteris munitionibus, circa et [t] Orsoium inter eum et Ernestum levi proelio velitatum. Interea Spinola habito consilio, cum [v] Rhinbercam obsideri placuisset, missis Menese et Justiniano legionum tribunis, qui locum diligenter lustrarent; relicto [w] Lingenae Philippo [x] Torrensi cum bis mille CC peditibus, et C equitibus, ac XIV machinis; Oldenseelam venit VIII Kal. Oct. ubi Gulielmum Verdugum cum CIↃIↃ peditibus, et sua equitum ala, et II tormentis praesidio imposuit, eique Josephum [y] Gamurinum, qui munitionibus coeptis attenderet, attribuit. Inde [z] Dorstenam tendit, ubi Meneses et Justinianus ad eum venere; qui lustrata Rhinberca, ex Bucoii sententia eam minime hoc anno tentandam censuerunt, Mauritio et Ernesto tam vicinis. Itaque ad [aa] Wesaliam juxta coenobium munitiones excitari placuit, cognitoque Mauritium [bb] Resam venisse, ipse ad [cc] Bislicum pagum deflexit, locum in meditullio positum, stratoque in Lippa ponte, hospitium Mulhemi equitatui attribuit, IↃCCC peditibus latera tegere jussis, intra duas munitiones, quae hinc inde in utraque Rheni ripa ad Roëroortum struebantur. Mauritius ad Wesaliam itidem se munivit, et commeatu et stramine per fluvium convehendo, Rhenum ponte stravit. Inde acceptis in castra [dd] Brancacii et [ee] Thomae Arondelii nuper in Anglia scripta

INTERPR. [a] *Bergenopzoom.* [b] *Bacx.* [c] *de Monestier Sr. du Terrail.* [d] *Brëuck Sr. de Torricour.* [e] *Cesate.* [f] *le capitaine Lechier.* [g] *de Chaalons.* [h] *Hulst.* [i] *Luytsen.* [k] *Beckhaf.* [l] *Grave.* [m] *Schetz Sr. de Grobbendonck.* [n] *Boisleduc.* [o] *de Bucquoy.* [p] *Meurs.* [q] *Roerort.* [r] *Keyserswerth.* [s] *Boniforte Folla.* [t] *Orsoy.* [v] *Rheinbergen.* [w] *Linghen.* [x] *de Torrez.* [y] *Gamurini.* [z] *Dorsten.* [aa] *Wesel.* [bb] *Rees.* [cc] *Bisluck.* [dd] *Brancaccio.* [ee] *Thomas Howard comte d'Arundel.*

ſcripta legione, conſultatum; Lingena et Oldenſeela egregie firmatis, [a] Wachtendonkam peti expediret? et in arcano ita Spinolae viſum, qui Bucoii comiti et Pompeio Juſtiniano negotium dedit, ut copias eo ducerent. Dubii eventus expeditio primum viſa ipſi Bucoio; ſed Juſtiniano contra pertendente tandem decreta obſidio. Mauritius ut Albertinos diſturbaret, ad anguſtias, quae [b] Mulhemum ducebant, venit, ubi Trivultius cum equitatu diverſabatur. Ibi in Rurae fluvii plerumque vadoſi tranſitu, dum Henricus frater a tergo incumbit, vario eventu pugnatum. Henricus ad Spiram, hoc arci nomen, anguſtiis ſubjectam, quae a [c] Bruchio caſtello imperialis juriſdictionis vix IↃCCC paſſuum ſpatio abeſt, venerat, diſturbatis Sequanis qui anguſtias ſervabant, et uſque ad hoſpitium Franciſci [d] Roncivallii penetraverat; in tranſitu ter repulſus, poſt acre certamen, Spiram ſe rurſus receperat, cum Mauritius cum toto exercitu ad Mulhemum comparuit, Trivultio jam Bruchio caſtello potito; cui ex occaſione Velaſcus a Spinola miſſus praeſto fuit. Dum in ſubjectam planiciem deſcendere conatur Mauritius, rurſus acriter certatum, quod, licet vadoſo amne, tamen ob ripas praealtas, ſumma cum difficultate, nec niſi certis locis commode in ulteriorem ripam tranſibatur, quae in conflictu illo ac ſtrepitu vix reperiri poterant. In quo Fabritius [e] Santomagus et Nicolaus [f] Auria equitum duces, a Velaſco praemiſſi poſt acrem impreſſionem, hic captus, ille interfectus eſt. Quatuor horis in eo fuerant, nequicquam tentato vado, a quo ſemper fuerant repulſi Mauritiani, cum Spinola ipſe advenit, qui per Lucam [g] Caitum denuo manum hoſtilem a tranſitu magno cum damno arcuit, caeſis amplius CC. In receſſu Trivultius calore provectus, tormenti ictu in pectus impacto, dum ad Ruram deſcendit, diſcerptus eſt, relicto ſui ingenti deſiderio, quod et virtute et liberalitate in animis ſuorum accenderat. Hic ultimus conatus fuit pugnae Mulhemenſis, in qua praeter Fabritium et Trivultium, [h] Foſſatus et Ludovicus [i] Gambaloita ordinum ductores occubuerunt. Captum ſignum, et II carri pulvere onuſti: nec ultra recedentem Mauritium inſecutus eſt Spinola. Majorem longe numerum ex Mauritianis deſideratum ſcripſere Albertini, quippe IↃ interfectos, cum ex ſuis vix CC ſive occiſi ſive ſauciati ſint. Inde poſt biduum, ad [k] Noveſium diſtributo equitatu, Wachtendonkam reditum. Tribus locis Bucoius verberationem inſtituerat, et pontem in amniculo ſtraverat, qui in foſſam deſcendit. Amniculo tranſmiſſo ſemilunula in ſummo labro inſtituta, in qua [l] Brancacius et Sangeorgius ſummam diligentiam adhibuerant; qua ſtructa et utrinque vallata, ne per latus ad propugnaculum oppoſitum ſubeuntes infeſtarentur, cuneus a P. Juſtiniano agi coepit. Nec ceſſabat Mauritius, licet huc uſque minus ſecunda fortuna uſus, qui de Geldria in [m] Sicambris, a qua regioni nomen, intercipienda ſub id conſilium cepit, dato negotio Philippo [n] Mornaco Pleſſio Philippi filio, adoleſcenti magni animi et multae exſpectationis, ut cum bis mille peditibus et CIↃ equitibus expeditioni praeeſſet; ipſe ad [o] Iſſenam pagum ſubſtitit, quatuor a Geldria leucis. Verum in ipſo conatu, is qui crepitaculum admoverat, antequam ignem concepiſſet, interfectus eſt; cum eodem tempore ſcalae ad murum appoſitae eſſent, in aſcenſu ipſe Pleſſius occiſus, relicto ingenti et Mauritio, et patri ſui [α] deſiderio. Ad Wachtendonkam cuneo acto, qua die ignis immitti debebat, inſtruitur ad oppugnationem acies, et ad vim faciendam Bucoii juſſu deſtinati ex Sangeorgiana, Juſtinianea, Brancaciana legionibus delecti, quos centuriones bini ex unaquaque ducebant. Terra diſſiliente, apertum propugnaculum cum inſiliiſſent Albertini, longius provecti uſque ad interius vallum aliquo damno affecti ſunt, Juſtiniani duobus centurionibus deſideratis.

VAR. LECT. [α] deſiderio, quod et ille inſigni monumento teſtatus eſt. Ad *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Wachtendonck.* [b] *Muhlheim.* [c] *Broeck.* [d] *de Roncevaux.* [e] *Santomago.* [f] *Doria.* [g] *Cairo.* [h] *il Foſſato.* [i] *Gambalotta.* [k] *Nuys.* [l] *Brancaccio & Sangeorgio.* [m] *pays de Gueldre.* [n] *de Mornay Sr. du Pleſſis* [o] *Iſſen.*

CIↃIↃCV.
HENRICUS IV.

desideratis. Qui sequebantur, in summa ruina se muniverunt, subvectis aliquot tormentis, quibus vallum pulsaturi erant; quorum conspectu territi defensores postridie v Kal. Oct. deditionem fecere, honorificis admodum conditionibus, cum adhuc in oppido IↃCCC praesidiarii essent integra valetudine; CL circiter in defensione occisis, et CL circiter sauciatis, qui commodatis a Bucoio curribus, in tutum deducti sunt. CCC ex Albertinis in obsidione perierunt, et in iis [a] Chapanus major centurio, [b] Barbutus, Pantaleon Spinola, Marcellus [c] Castramedianus, Ascanius [d] Minutolus, Vincentius Maria [e] Borgoncius, [f] Roboreus comes, [g] Dierus et Ardenortus ordinum ductores; capta in oppido XIII tormenta. In Flandria Fridericus Bergensis a Spinola relictus fuerat, qui ne nihil ageret, [h] Assena profectus ad [i] Mildeburgum castellum copias admoverat; quod admotis tormentis post ictuum paucorum displosionem in deditionem acceptum: postea cum municipio summa diligentia munivit. Inde in aggere [k] Damensi structae munitiones. Dein ex compacto [l] Wodae et Hochstrati munitiones a tumultuantibus Hispanis structae solo aequatae sunt, et arces dominis restitutae. Spinola post Wachtendonkam deditam Bucoio scripsit, et [m] Cracovium oppidum in [n] Meursiensi territorio, quod Batavi cum CC praesidio tenebant, ut duceret, mandavit. Eo cum III legionibus profectus Bucoius, vallo ducto, obsessis deditionem imperavit: ad quam denunciationem cum nondum tempus venisse respondissent; admotis tormentis colloquium, sed sero, poposcerunt. Itaque vi facta obsessi, sine certamine in arcem se receperunt, et postremo Bucoii arbitrio se dedidere. Bucoius victoria moderatissime usus, dedititios in templum inclusit, et traditis ensibus vita salva dimisit. IV signa capta, ad Spinolam missa: desiderati ex Albertinis circiter C, majorem partem ex Justinianea legione. Tempestate jam inclinata, et pluviis per Novembrem ingruentibus, Spinola in Coloniensem ditionem exercitum immisit, relicto Ballansono cum bis CIↃ peditum, et C equitibus, qui munitiones, quo usque ad justam altitudinem perductae essent, servarent. Quo facto [o] Malesa praesidio praeesse jussus. Inde Bruxellas ad Albertum re bene gesta venit, summa gratulatione exceptus; cujus jussu rursus in Hispaniam discessit, ut Philippum de successu edoceret, et res ad bellum necessarias coram melius compararet. Grobbendoncanus [p] Silvae-ducis praefectus Bruxellas sub id cum C delectis equitibus venerat, unde dum domum revertitur, a Marcello [q] Baxio cum IↃ in itinere caesus, vix, amissis circiter XXC, se periculo eripuit: quo tempore [r] Sarmientus in Anglicano freto, sicuti supra demonstratum est, a Batavis magna clade affectus, collectis, quas potuit, reliquiis, Dunkerkam appulit.

VIII. PUGNATUM et sub id circa Dunkerkam: unde Albertini instructis III navibus, Praetoria, cui Hadrianus [s] Theodorici filius praeerat, cum CXXVI classiariis; [t] Perla, quam [v] Joannes Nicolai filius; et tertia, quam [w] Robollus junior, ducebant; praedatum egressi IV Eid. Nov. in altum vela dederant. In eos Batavi per speculatores suos signo dato invecti, ducibus Joanne [x] Gebrandi filio, thalassiarchi vicario, et Lamberto [y] Moio Henrici filio, cui et succedaneam operam navabat Andreas [z] Francisci filius Roterodamensis; sole ad occasum vergente, pugnae initium fecere. Nec segniter rem gessere Dunkerkani, donec majore navis praetoriae malo confracto, et navarcho hasta per ventrem transverberato, classiarii post acre certamen amissis XXX, et ceteris sauciatis, se dediderunt, ut vitae gratia fieret deprecati. XXXIII ex iis Joannes Gebrandi filius, Lambertus Moius LVIII, in suam quisque navem accepere. Et hic quidem Roterodamum, ille [aa] Enchusam profectus est, captivis, quod

pro

INTERPR. [a] *Chiappano.* [b] *Barbut.* [c] *Castramediano.* [d] *Minutolo.* [e] *Borgonzio.* [f] *il conte Rovero.* [g] *Dier & Ardenort.* [h] *Assen.* [i] *Chasteau de Middelbourg.* [k] *de Damme.* [l] *Woude & Hochstrate.* [m] *Crakow.* [n] *de Meurs.* [o] *le Sr. de Malese.* [p] *Boisleduc.* [q] *Baix.* [r] *de Sarmiento.* [s] *Diericksen.* [t] *la Perle.* [v] *Jean Claussen.* [w] *Roobol.* [x] *Gerbrantsen.* [y] *Moy Lambert Henrichsen.* [z] *Franssen.* [aa] *Enchuysen.*

CIↃ IↃ CV. HENRICUS IV. pro praedonibus haberentur, majorem partem maritimorum judicum sententia in furcam actis, paucis ob aetatem facta gratia. Joannes praetoriam captivam cc amphorarum capacem, VIII tormentis ex aere, X ex ferro fusili, aliisque tebus, et pulvere tormentario, cujus XXIV vasa plena supererant, ad bellum optime instructam secum abduxit. Reliquae duae naves ictibus quassatae, beneficio noctis in altum evectae se subduxerunt. Pauci ex Batavis, et quod fidem superat, in tam obstinato certamine, tres tantum ex Lamberti Moii classiariis desiderati, XII sauciati. Tunc et Brugenses ab Slusensium excursionibus infestati, hostilem vim astu eluserunt, impetrato ab urbis praefecto, ut cataractam resarcire, et agrum quendam Ordinibus tributarium cum bona ipsius venia munire possent; nam propugnaculum in eo ipso angulo, ubi [a] Dulcis et Salsa, quae confluentibus illuc amnibus nomina sunt, in Slusensis portus ostium exonerantur, mira celeritate exstruxerunt.

IX. DUM belli gerendi rationes ab utraque parte explicantur, injecta pacis sive induciarum multoties ab Austriacis, atque adeo a Caesare, mentio; et inde capta occasione varii utrinque rumores jactati, et libelli ea de re disseminati. Superioribus annis id egerat Rodolfus ab Alberto fratre exstimulatus, ut pacis rationes cum Belgii Ordinibus inirentur; quam si illi rejicerent, tanquam Imperii hostes proscriberentur. Inter varios, quibus animi hinc inde agitabantur, aestus, exstitit quidam, qui se Belgam profitebatur, scriptoque evulgato de reipublicae confoederatorum, quae per has turbas dominatum legitimis principibus adversantem conflaverat, vitiis multa prolocutus, quibus efficeretur, ut diu stare non posset, ex ea mutatione necessario secutura evincebat, fore, ut aut Hispanis, aut regi, aut Anglis posttemo subderentur. Tum longa de tribus his instituta narratione, antequam ad finem disceptationis veniat, rationes eorum profligat, qui Mauritium in principem ab iis adsciscí debere et posse contendebant, si rex et Angli de eo conveniant. Omnibus rejectis, tandem eo descendit, ut cum Archiducibus transigendum Ordinibus colligat: et quia Hispanorum metu, quibus fidere nequaquam, et merito, se posse Ordines obtendunt, Philippum inducendum, ut omne jus sine conditione in Archiduces transferat, cavendumque ut nullo casu ad Hispaniae reges Belgium posthac devolvatur; sed alios potius, atque inprimis Maximiliani liberos, et iis deficientibus, ad Ferdinandi [b] Graecicensis prosapiam deveniat. Atque ut omnis diffidentiae ac suspicionum causae evellantur, amplius cavendum, ne Caesar esse possit Belgii princeps, aut Belgii princeps in Caesarem eligi. Et si quidem accideret, ut nemo ex ea gente, nisi Caesar aut rex Hispaniae superfit, tum Belgis liberum fore, quem vellent in principem sibi deligere. Additae pacis cum Archiducibus faciendae conditiones: ut omnes Hispani et exteri a Belgii praesidiis dimittantur; universorum Ordinum in integrum restituatur, et integra servetur auctoritas; iisque religione et pace religionis in Imperio sancita, privilegiis sine cujusquam impedimento libere uti frui liceat. Ut ad debita exsolvenda etiam bona ecclesiastica obligare jus sit: ut novi ordines, collegia, sodalitates, atque in iis Jesuitae maxime omnium suspecti, finibus prohibeantur. Aula Archiducum, qualis sub Burgundiae ducibus fuit, talis et nunc instituatur. Libera confoederatis in Hispaniarum regis et Archiducum ditionibus passim in Italia et Germania permittatur negotiatio, neque ii novis aut gravioribus quam alii tributis et pensitationibus onerentur. De muneribus publicis ac praefecturis, de arcibus ac praesidiis, tam destruendis quam instaurandis: item de re monetaria, aliisque rebus ad publicam tranquillitatem pertinentibus, mutuo consensu transigatur. His si conditionibus probandis Hispaniarum rex moram attulerit; tum regis et Anglorum ope Mauritius Belgicarum provinciarum princeps constituatur. In his omnibus neque pontificis neque Jesuitarum pontifici servientium admittendam advocationem, sed

INTERPR. [a] *la Soete & la Soute.* [b] *de Gratz.*

sed volente nolente pontifice, convocandum generale concilium, ejusque decretis standum; ac juxta ordinem a Francisco [a] Lanovio praescriptum cum Turcis bellum gerendum, in quod facile cuncti principes, si bonam mentem adhibeant, procul-dubio sint consensuri. Alterius scripti auctor probare nititur, infirmitate Archiducum proposita, qui tanto bello patrando impares sunt, et odio Hispanorum tardisque eorum suppetiis, ut finis bello imponatur, regi Galliarum Belgii imperium deferendum, qui non solum retinere illud, sed augere et amplificare, et ab Hispanorum vi tueri, unus maxime omnium queat. Cujus virtutem ac vireis notas esse, adversus Hispanorum fastum potius quam potentiam praevalidas, et fidem, quam de conscientiae libertate concedenda interponeret, quamque subditis suis ipse concessit, Ordinibus idoneum pignus futurum. Tertium et scriptum evulgatum, quo pacis et belli rationibus discussis, et hujus gerendi et illius habendae difficultatibus agitatis, utile et honestum, tam Philippo quam Archiducibus fore evincit, ut jure omni in provincias unitas suo cedentes, ultro eas, accepta ingenti pecuniae summa, liberas pronuncient, eaque in re exemplum Alberti Saxonis filiorum imitentur, qui toties bello attritis Groeningensibus, cum nihilominus seditionum semina semper renasci viderent, nulloque fine bellum ex bello repullulare, tandem jus suum Carolo v vendiderunt, et in Misniam suam, pace pecunia parta, reversi sunt. Hispaniarum regem prudenter aeque facturum, si non Ordinibus, quos tanto odio prosequatur, et qui vicissim ejus imperium omni re pejus detestentur, quod fortasse nolit, sed sibi ipsi pacem tantopere a suis expetitam, intercessione aliorum principum tandem aliquando largiatur. Sic enim laerhimabili et juxta detrimentoso utrique parti bello finem imponi, et regem potentissimum, cum se eo extricaverit, ad gerendum cum Turcis bellum expeditiorem futurum, totis opibus in illud versis; ex quo majus ad ipsum, et nominis Christiani propagationem emolumentum ac decus sit redundaturum. Sub id capita quaedam ab homine Archiducibus, ut vero simile fiebat, addicto emissa, ut per manus hominum volitarent, ad diffidentiam ac suspiciones tollendas accommodata, praecipue in iis quae libertatem in religione spectabant, quorum lectione populi turbarum pertaesi ad pacis consilia inflecterentur. Itaque statim, qui ab iis alieni erant, contrario scripto valde prolixo et acerbo ad illa responderunt; Archiduces scilicet ad privilegiorum et antiquarum normam consuetudinum ex aequo rempublicam administraturos, et nullius conscientiae vim allaturos, sed vetera omnia vulnera sanaturos, omnibus, quas per tot annos Belgae perpessi sunt, calamitatibus fine tandem imposito. Haec verbo speciosa, non ab Archiducibus profecta, sed ab emissariis potentiae Hispaniensis per vafritiem sparsa, inde a credulis et simplicibus hominibus celebrata, et pro veris accepta, qui per imprudentiam decepti, alios porro deceptum eunt, eo tendere, ut his velut illecebris alios inescatos in nassam trahant. Seram fore poenitentiam post errorem agnitum, idemque illos fatum manere, quod muscas, quae semel ambustis alis, frustra candelam postea fugiunt. Quippe Belgis persuasum esse debere, nec puellam procis importunis sine pudicitiae dispendio aures praebere, aut cum iis versari posse; sic nec eos, nisi de libertate periclitari velint, ejusmodi consiliis auscultare posse. In his rebus dum deliberatur, integras provincias a foedere discessuras, ut de Gandensibus et Brugensibus accidit. Notam esse hostium, in eos, qui aliam a se religionem profitentur, immanitatem, vel recenti exemplo puellae vivae Bruxellis defossae, et nuper [b] Aquisgrani sublatam religionis libertatem, mutatum magistratum, civeis proscriptos Archiducis instigatu, qui et Paterbornensi praesuli auctor fuit, sicuti ex ejus literis patet, ut Protestantium aboleret religionem. Scripsisse illum [c] Nigella ad Sibyllam [d] Clivensem, expeditionem, quam Francisus Mendoza susceperat, et tanta crudelitate exsecutus est, contra

INTERPR. [a] *de la Nouë.* [b] *Aix la Chapelle.* [c] *Nivelle.* [d] *la duchesse de Cleves.*

CIↃIↃCV. HENRICUS IV. contra regis et Clivensis rebelleis, se coram in concilio fuisse decretam. An nunc putandum, Archiducem mutasse, aut aliam ei mentem a pontifice inspiratam, aut vero ab inquisitoribus mitigatum ejus animum fuisse? Neque plus spei a fratribus et patruelibus esse. Scire omneis, quomodo in Austria, [a] Stiria, [b] Carinthia, atque adeo [c] Graecii nuper cum Protestantibus actum sit, frustra petita et impetrata principum foederatorum advocatione; id nimirum esse, quod Philippus parens Maximiliano laudandae memoriae Caesari patrueli, qui eum, misso in Hispaniam Carolo fratre, ad moderationem in religionis negotio hortabatur, sine ulla tergiversatione respondit, malle se omnium provinciarum jacturam facere, quam committere, ut quidquam quod ad Catholicae religionis detrimentum pertineret, indulsisse videretur. Nemini obscuras esse Hispanorum in pacificatione Coloniensi ante XXV annos voces jactatas, bene cum Protestantibus actum iri, si eos tanquam Judaeos, atque adeo Singalos Nubienseis, qui ubique errones sine lare et foco exagitantur, omnibus bonis spoliatos, ceterum salva vita, novas terras quaerere sinerent. Id a praecepta per fastum ambitiosum opinione combibisse, tanquam certissimum vaticinium, [a]Hispanienseis ultimam monarchiam in Hispania tandem constitutum ire, hac ratione, quod cum ordine ea ab oriente in occidentem devoluta, ex Asia in Graeciam, et reciproco aestu in Asiam ad paucos annos sub Alexandro et successoribus dissiliens, tandem inde et Graecia Romam migraverit, nunc restare, ut in Hispania maxime omnium occidentali conquiescat. Hoc sibi persuadere illos, et ut adsequantur, nihil non facturos; neque sperandum esse, ut fidem datam servent; nam ratum inter eos esse, fidem Sectariis non servandam, quippe qui primi fidem regi et Deo datam minime servaverint: omneisque adeo principum cum subditis armatis contractus re ipsa irritos esse: id Baltazarem Aialam, magni nominis inter eos jurisconsultum, sub Alexandro Parmensi militiae generalem auditorem, scripsisse. Neque de libertate in civili administratione et immunitate ac privilegiis melius sperandum sub Germano, si Deo placet, principe; nam illum Germania quidem oriundum jampridem Hispanisse, Hispana quippe matre genitum, in Hispania et sub inquisitorum disciplina educatum, Hispanis atque adeo pontifici ad omnia audientem; qui denique Hispanam uxorem duxerit, et illas provincias ejus beneficio dotaleis possideat. Illarum autem eas esse situ locorum et hominum industria opes ac commoditates, ad monarchiam, quam animo meditantur, constituendam, ut nisi cum pleno imperio eas in potestate habeant, libertate et privilegiis, quae ipsorum consiliis obstant, pessum datis et eversis, votorum compotes evadere se posse desperent. Frustra principum foederatorum et amicorum sponsionem offerri; nam, pace facta, et Belgis sub jugum sensim missis, feras et inutileis fore sponsorum advocationes. An vero quenquam eorum propterea bellum Hispanis denunciaturum? Belli tantos sumptus et molestias, et propter incerta tam periculosas curas, ut neminem alienae utilitatis causa id suscepturum esse appareat, et multos proprias injurias ob id dissimulare, nec nisi coactos extrema necessitate ulcisci. Pace Vervinii inter Francos et Hispanos facta, an non imperialeis civitates et Clivensem ditionem comprehensas? Et quanquam Hispani eam quoad externa violaverint, tamen regem Christianissimum quamvis rogatum non propterea contra Hispanos arma capere voluisse. At quem seu motuum tantorum seu bellorum finem futurum? An cum mortalis sit hominum conditio, inimicitias immortaleis esse oportet? Imo pacem toto pectore expetendam et amplectendam esse, modo tutam, et quae nihil insidiarum habeat. Sed cum bella aut transactione finiantur, aut victoria, videndum esse, an tuto cum praepotenti hoste transigi

VAR. LECT. [a] fore, ut ultima monarchia, quam a tot annis in Hispania futuram ariolantur, hac ratione ——— in Hispania constituatur *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Stirie.* [b] *Carinthie.* [c] *Gratz.*

transigi possit, qui per transactionem ex hoste dominus, eorumque quos in gratiam recepit, vitae ac necis arbiter efficitur. Id quam periculosum sit, ex iis quae supra memorata sunt, liquere. Superesse igitur, ut constantia in proposito servetur, et hosti temeritatis suae confessio extorqueatur, damnosam diuturni belli, et exitum non habentis, moram suis rebus esse. Sic Helvetios Austriae principum injurias armis sumptis initio repulisse, et ad extremum constantia sua libertatem, qua florere hodie eorum rempublicam vident omnes, sibi peperisse, Austriacis ultro a tam damnoso bello tandem abstinentibus: et post ruptas toties inducias et renovata infeliciter bella, Sigismundum Archiducem perpetuam universo cum Helvetiorum pago pacem fecisse, et plenam libertatem iis reliquisse. Maximilianum dein Caesarem, et Carolum v nepotem eam confirmasse, et utrumque opera eorum in Italiae bellis feliciter usos esse. Sic Danos, excusso semel Christierni furiosi domini jugo, quanquam Carolo v adfinitate proximo preces et minas simul miscente, nunquam adduci potuisse, ut cum eo reconciliarentur; tandem alio principe moderatiore adscito, res suas obfirmatis ad constantiam animis in tuto collocasse. Sed maxime omnium illustre Machabaeorum exemplum suppetere, qui cum Antiocho nunquam redire in gratiam voluerunt; belloque fatigatum laudabili perseverantia vicerunt, et pacem invito extorserunt. Idem Belgis in tam justa causa, quod Helvetiis et Danis contigit, a Divina clementia exspectandum esse et sperandum, modo non se deserant, sed in vestigio manentes haerentem hactenus penes se victoriam constantia retineant: nam Austriacos, qui pace opus habent, cum eam aliter habere non posse se videbunt, ultro idem, quod majores eorum cum Helvetiis, et ipsi cum Belgis facient. Per bella Belgarum crevisse imperium, innumeras naveis bellicas instructas, urbes pomoeriis ampliatas, et novis propugnaculis firmatas; scholas in literis, disciplinam in re militari sub optimis ducibus constitutam; navigationes ad incognitas terras feliciter susceptas; et inde immensas opes pristinae magnitudini accessisse; provincias unitas ultro tributum in res tam necessarias conferre; nihilque restare, quam ut virtute partam felicitatem constantia tueantur. Contra Hispanorum vireis attritas, exitum bello circumspicere illos, et oblatum avide arrepturos. Philippum patrem, hujus belli pertaesum, non tam persequendi consilium, quam necessitatem finiendi filio reliquisse. Qui parentis florentibus viribus ferendis pares fuerunt, cum tunc ipsi admodum infirmi essent, nunc cum per calamitates et adversitates, Dei benignitate, creverint, filii debilitatas non ferent? Tum conversa ad majorum religioni addictos Belgas oratione, eos periculi impendentis admonet, ex praeteritorum recordatione, Lamoralli [a] Egmundani, et Hornani comitis, [b] Montinii fratris in Hispania a carnifice necati, [c] Marchionis Bergensis denique exposita exempla: [d] Sellii reguli, [e] Hiprensis episcopi, [f] Campaniaci, [g] Auxii, [h] Hesii indignae mortes. Temperamentum postremo inquisitorium, quod ipsi detrectare tanquam a pontifice profectum honeste non possent, ad horrorem adjectum, cujus quo se metu redimerent Olyssiponenseis ipsos Philippo vicies et quinquies centena aureorum CIↃ obtulisse aiebat libelli auctor; non ut inquisitio omnino tolleretur, sed ut in terribili jurisdictione hoc temperamentum servaretur, nemo ut in carcerem conjiceretur, nisi prius edito accusatoris nomine, et criminis capitibus expressis, quo is qui postulabatur, his acceptis, ad respondendum antequam condemnaretur, se parare posset; et in summa, ut reus, antequam in eum ferretur sententia, sicuti in aliis judiciis fieri solet, audiretur. Verum inquisitores his cancellis suam terribilem potentiam circumscribi passos non esse; nullis quippe limitibus inclusam, ad explicandam jurisdictionem liberius

CIↃIↃCV.
Henricus IV.

INTERPR. [a] *les comtes d'Egmond, & de Hornes.* [b] *le baron de Montigny.* [c] *le marquis de Berghe.* [d] *le baron de Selles.* [e] *d'Ypres.* [f] *le Sr. de Champigny.* [g] *d'Auxy.* [h] *le baron de Hese.*

CIↃ IↃCV. HENRICUS IV. liberius evagari, et hoc in se privilegium habere, ut hominum vilium ac suspectae fidei testimoniis, quorum in aliis caussis nulla ratio haberetur, fidem faciat. Hac arte in [a] Insubribus, et Neapolitano regno labefactatam libertatem, Arragoniorum infracta jura, dum Antonii [b] Peresii civis sui caussam tutantur, amissis defensionis legitimae praesidiis. Hac arte [c] Olyssiponenseis, atque adeo [d] Lusitanos sensim exarmatos, et ad colendam terram a re navali, in qua aliis Hispanis praestabant, revocatos. Jam pactis dotalibus cum constet navigationem ad Indias disertis verbis prohibitam esse, cui dubium relinqui, quin idem Hispani in Belgio facere cogitent, quod jam in Lusitania fecere? Proinde se universi respiciant, liberosque suos, quos totidem mancipia sub jugum Hispanicum mox transitura existimare debeant, si pacem infidam necessariae defensioni, si patientiam infructuosam tepositae in constantia publicae utilitati praeferre velint. Haec tunc inter Ordines jactata, quae conditionibus tractationis postea institutae formam et legem dedere.

X. SUB id Caesar Belgii Ordines, post pacem cum Anglis factam, ut rebatur, tractabiliores, adjunctis Imperii ordinibus, de pace solicitabat; partim ut Alberto fratri gratificaretur, et quod alioqui turbatis in Belgio rebus, potentiaeque Christianae viribus eorum occasione distractis, minus subsidii contra communem hostem per Pannonias grassantem fore providebat. Per Maximilianum [e] Cochium traditae Caesaris et aliorum principum literae; ii erant Joannes [f] Suicardus Moguntinus, et Christianus Saxo septemviri, [g] Wolfangus Theodoricus archiepiscopus Salisburgensis, Philippus [h] Baioarus comes Palatinus, et [i] Coloniae ac Norimbergae civitatum magistratus. Summa petitionum erat, ut ipsi ab imperii finibus militem abstinerent; conventui, in quo de motibus Belgii componendis ageretur, diem et locum condicerent, eoque delegatos mitterent. Gratiis actis pro tam benevolo in se animo, de conventu se excusant, et repetita similium conventuum memoria, e dignitate Caesaris et Imperii principum non esse dicunt, ut quod ab illis ad publicam tranquillitatem bona mente et sincero cordis affectu speciose instituitur, ab infestis publicae libertatis hostibus, qui jam per inquisitorum tribunal in Hispania ipsorum non auditorum excidium tacito judicio decreverunt, per fraudes et insidiosa consilia eludatur. Dein Hispanum et Archiducem nominant, quorum de monarchia Christiana, quam per somnium sibi affinxerunt, assidue cogitantes, hanc ratam esse sententiam dicunt, rectam mundi hujus administrationem aliter stare non posse, nisi duae potestates unicae, ceteris eversis, constituantur; altera spiritualis, in qua pontifex Romanus; altera civilis, in qua Hispanus, pro supremo capite habeantur.

XI. [k] AQUISGRANENSIUM res Belgicis conjunctas nunc exsequar, narratione longius repetita: nam de iis jam a multo tempore altum silentium. In illa civitate olim primaria, Caroli Magni, qui Imperium in occidente fundavit, tumulo nobilitata, cum Protestanteis plerique, qui ut plurium in ditionum confinio illo confluxerant, idem sibi quod in ceteris Imperii civitatibus licere existimarent; ea re non contenti, etiam dominationem in alios sibi sumere aggressi fuerant, et ante XXIV annos tumultum in ea perniciosum excitaverant. Re tamen utcunque pro tempore composita. Postea cum ad ingenium rediissent, Rodolfus Caesar, ad quem majorum religioni addicti justas querimonias suas detulerant, Coloniensi praesuli et Treviro septemviris, et Joanni Gulielmo Clivio duci, qui jus honorificum ob viciniam ex Caesarum concessione in eam sibi vindicat, negotium dederat, ut de caussa cognoscerent, et jus inter partes dicerent. Magni tumultus inde excitati, dum alteri ante omnia in antiquam possessionem, a qua injuriose dejecti fuerant, restitui a delegatis petunt; alteri ultionem metuentes, per principes Protestanteis exulibus sibi conjunctis

INTERPR. [a] *le Milanois.* [b] *Perez.* [c] *ceux de Lisbonne.* [d] *les Portugais.* [e] *Cochi.* [f] *Swichard electeur de Mayence.* [g] *Wolff Dieterich archevêque de Saltzbourg.* [h] *de Baviere, comte Palatin.* [i] *Cologne & Nuremberg.* [k] *Aix la Chapelle.*

conjunctis advocatione impetrata, rem in longum extrahunt. Tandem exeunte Novembri, anno CIↃ IↃ XCVIII, venere a Caesare feciales, qui benigne a consulibus excepti, mandata sua exposuerunt; velle ac jubere Caesarem, ut consules ab ipsis dignitate moti pristinae dignitati restituantur, fit a motibus deinceps cessatio, nihilque in republica innovetur, sibique deinceps controversias disceptandas ac definiendas relinquant. Secundum haec a delegatis sententia lata, qua antiquus senatus restitutus est, abdicante se novo magistratu; addita clausula, ut de damnis et sumptibus tanta temporum intercapedine litis protelatae victrici parti a reis, delegatorum arbitrio, plene satisfieret. Qua in re a reis supplice oblato libello petitum, dum delegati abessent, ut sententiae ab ipsis latae, ac ceterae res judicatae, quae ad religionis caussam minime spectabant, ratae haberentur; ne cui ob religionem molestia aut periculum crearetur, suspenso interim publicis conventibus exercitio, quo usque Caesar de iis statuerit; ut pars victrix, sine ulteriore dilatione sumptuum et damni, in quorum restitutionem essent condemnati, ederet et exhiberet rationes, tempore reis ac loco concesso; in quo vicissim de rationibus rem judicatam exsolvendi, aut ejus moderationem impetrandi in commune consultare possent. Ad ultimum, ut senatus et aliorum interventu, abolita proscriptione, ipsi in gratiam reciperentur. Ad haec ante septennium mense Septembri a delegatis re cum senatu communicata responsum fuerat, licere iis, qui Catholicam religionem profiterentur, ad Caesarem proficisci, et gratiam praeteritorum impetrare, (qua clausula Protestanteis a gratia excludebantur;) de cetero conveniendi locum iis assignatum iri, conditione addita, ne ullos, nisi senatu consentiente, et consulum aliquo inspectore, conventus habeant. Rationes sumptuum ac damni intra XL dies conficerentur, et exhiberentur; quibus si contradiceretur, aut inter partes non conveniret, Coloniensis praesul, cui ejus rei arbitrium commissum erat, jus ex aequo diceret, prohibito interim omni alterius quam Catholicae religionis cultu. Moniti insuper et senatus, et universi ac singuli, ut se modeste ac pacifice gererent, neque novis turbis occasionem praeberent. Post delegatorum discessum, rei cum contradicerent, aut rem judicatam exceptione eluderent, in executione, quae penes senatum erat, severius cum iis actum, immissis in quorundam aedeis, quasi ex nova caussa, senatus decreto militibus, qui designatos in custodiam traderent; quibus non comparentibus, scripturae, libri, rationes, et quicquid erat chartaceae supellectilis, in curiam asportari jubentur, manente in aedibus per reorum absentiam custodia; quae non prius, quam consumpto omni penu, excessit. Neque tamen interim magistratu motis et condemnatis, sicuti convenerat, assignatus ad conveniendum locus. Tandem rationes sumptus et damni exhibitae, et rei ad Sagittariorum aedeis vocati, qui intra quartum decimum a denunciatione illa diem summas in iis comprehensas exsolvere jubentur; ni faciant, pro perduellibus ac proscriptis convicti habeantur. Id militari corona actum, metu contradicentibus injecto, ne mutire auderent; et ultro provocati omnes, qui actionem sibi contra competere arbitrabantur, ut eam sine mora ederent: quo facto, major actorum numerus quam antea repertus est, et audaciores redditi qui infesti erant, alia post aliam emergente actione. Cum dilationem tot summis exsolvendis concedi peterent rei, concesso breviore spatio, quanquam aliquoties repetito, nihil inter eos actum. Itaque qui propolia exercebant, tabernas claudere, et a vendendo et emendo abstinere jussi, donec judicatum exsolvissent: tum procrastinantibus semper reis Clivensis ducis acceptum intra urbem jussu senatus praesidium, et L talerorum in singulos dies mulcta reis imperata. Proscriptionis a Caesare pronunciatae sententia omneis, qui ab anno LXXXI magistratum gesserant, complectebatur. Itaque rei petebant, ut tempus ad eos in jus vocandos concederetur, quo et

pro

CIↃIↃCV. HENRICUS IV.

pro qua parte illi tenerentur, cum iis agi posset. Sed rursus in eo nova difficultas versabatur, quod plerique ex iis qui magistratum gesserant, majorum religioni addicti, a condemnatione eximi debere contendebant, quod se tunc idonee protestatos esse dicerent, et nunquam iis, quae a senatu contra Caesaris voluntatem et ejus decreta facta essent assensisse, sed suffragiorum victos multitudine, cum frustra se obniti viderent, acquievisse potius, quam quod agebatur, probavisse. Ita a mulcta se exonerarunt illi, et, onus in Protestanteis multo cum gravamine rejectum; quod si ab universis ferebatur, levius futurum erat. Quod pari acerbitate executioni mandatum, et ineunte Februario, cum nive cuncta horrerent, qui judicatum non solverant, aut a sententia ob causam religionis exempti non fuerant, urbe et territorio Aquensi, nulla mora interposita, excedere jubentur, cum Hispani passim discursarent, ad quorum injuriam, severitate decreti, exponebantur. Iis digressis decretum Aprili sequenti factum, quo solutio in proximum Maium differebatur, intra quod tempus ad urbem venire, et cum actoribus transigere reis permittebatur, interminatione addita, nisi intra illud tempus satisfacerent, fore, ut bona eorum hastae subjicerentur, et in eorum possessionem publica auctoritate creditores mitterentur. Additum et novum edictum, in receptatores aut interversores bonorum absentium, qui jubentur, si quid penes se habeant, aut alios habere sciant, id confestim ad magistratum deferant, aut rei iudicium faciant. Quidam edicto paruerunt, sed cum plures impares solvendo essent, ad Caesarem spe moderationis impetrandae miserunt. Sed legatio exitu caruit, cum Clivius, cui multum debebatur, ne contumacibus gratia fieret, per suos impediret. Itaque cum eo agere jussi, et L aureorum CIↃ ejus delegati petebant; sed cum illi summam immodicam causati se excusarent, a sociis partem tantae summae exigere postremo jubentur. Sociorum autem nomine intelligebantur, quicunque ab anno CIↃIↃLXXXV ad annum CIↃIↃXCIX magistratum apud Aquenseis gessissent. Cum acerbius id exigeretur, querimonia ad Caesarem delata; denuo Coloniensi mandatum datum, ut de re tota, ac praesertim de iis quae in proscriptionis executione inter actores et reos controvertebantur, plene cognosceret. Verum a septemviro delegati re procrastinata, non nisi altero hujus saeculi anno, ad urbem venerunt. Interea calumniose vexati proscripti, et illis improperatum, quod tributum in bellum Turcicum imperatum plene non exsolvissent, quamvis Francofurtensis magistratus [1] apochis sive acceptilationibus contrarium probaretur: nam tribus vicibus florenos imperiales tredecim millia et IↃCCXCVIII exsolutos esse, quamvis senatus tantum undecim millia centum et viginti octo a populo accepisset, quod plerique, ac praecipue qui in suburbiis habitabant, pensitationem detrectarent, proscriptionis sententiam propediem evulgandae veriti, et quod magistratum abdicatum iri providerent. Adventu delegatorum Coloniensis ad urbem proscripti venire jussi, ut coram de exceptionibus eorum cognosceret, et eodem tempore illis a senatu interdictum, ne ad urbem venirent, potestate tantum in suburbano territorio commorandi facta. Post rem tumultuatio agitatam cum urgerent delegati, ut utraque pars se arbitrio ipsorum summitteret, pauci assensere, iique summa depensa quae ab iis petebatur, forma a Caesaris delegatis praescripta, qua post criminis confessionem a Caesarea majestate veniam ignominiose petere coguntur; quod socii, qui culpam obfirmatis animis diffitebantur, gravissime omnium tulerunt, quippe hoc praejudicio quasi condemnati; cum nihil se fecisse dicerent, quam quod eos facere oportuerit, qui patriae libertatem et privilegia salva cupiunt. Neque vero Caesarem

NOT. [1] Par l'original de la quitance du magistrat de Francfort on avoit receu du magistrat d'Aix, en trois termes, la somme de 10250 florins d'Allemagne, ce qui estant reduit à la monnoye courante d'Aix, montoit à la somme de 13798 Dalers; & cependant le magistrat d'Aix n'en avoit recueilli que 11128. *V. Meteren. Put.*

CIↃ IↃCV.
HENRICUS IV.

Caesarem ipsum ita a causa sua aversum fuisse, quin mitius cum miseris civibus acturus fuerit, si per importunas pontificii legati, et Gul. Sanclementis Philippici oratoris, ac denique Francisci Mendozae Arragonii thalassiarchi prensationes licuisset. Quae omnia non propter rebellionem, a qua summopere sint alieni, sed odio religionis fieri passim voce et scriptis praedicabant. Addebant, et hoc praetextu infracta urbis primariae in Imperio privilegia, cudendae aureae monetae adempta praerogativa, quam consulti juris non immerito principale supremi dominii sigillum appellant. Odium [a] Clivensis auxit et res, quae non provisa accidit, cum paulo post, mense Februario, Franciscus [b] Lotharingus Valdemontius Antoniae, quae Clivensi nupserat, frater, ad illam adiisset, et cum cc equitibus [c] Borschotum sexto ab urbe lapide coenobio virginum et thermis nobile municipium venisset: nam inde civibus denunciatum, velle illam cum fratre ad urbem accedere, ad sanctas reliquias invisendas. Id cum restitutus senatus libenter annuisset, omniaque ad excipiendos principes parasset in urbe, qui a Clivensi metuebant, equites praemissos admittere noluerunt, et portam venientibus occluserunt. Id sibi juris Cliviae duces arrogant, ut principes exteros aliosque praesidii causa ad portam urbis et per ipsam urbem deducant. Qui repugnabant, his se rationibus tuebantur, quod in Caroli V inauguratione cum Cliviae dux hoc jure uti vellet, [d] Fuldae praesul intercesserit, et post longam disceptationem a Caesare sit pronunciatum, Clivensi cum suis ad repagulum usque portae praecedere licere; quo facto sui alio deflecterent, tumque Fuldensis agmen in urbem introduceret. Postea edicto Caesareo, mulcta grandi addita, cautum, ne quis monetam a magistratu Aquisgranensi abdicato et proscripto cusam, sive auream sive argenteam, acciperet, vel erogaret; quod etsi id legitimo magistratui juris antiquitus in illa urbe fuisse Caesareani non diffiterentur, tamen ab iis qui abdicati sint, usurpari non posse; eoque magis, quod, ut aiebant, antiquas inscriptiones mutassent: in Aquisgranensi moneta ita conceptam olim inscriptionem fuisse, MONETA NOVA REGIAE URBIS AQUENSIS: illos autem loco REGIAE, substituisse LIBERAE. Permissum tandem illis, ut aeream cudere possent, sed in inscriptione LIBERAE voce abstinerent.

XII. MARPURGI in Thuringia et eodem tempore ob religionem tumultuatum. Ea urbs ad Mauritium [e] Hessorum principem ex successione Ludovici patrui sine liberis defuncti pervenerat, et academia ac theologorum collegio confessioni Augustanae addictorum his in locis famosa, aegre patiebatur, ut confessio Protestantium apud Helvetios recepta, cui favere in occulto Mauritium sciebant, locum inter eos haberet. Itaque cum praeceptum esset doctoribus, ut omissis non necessariis de Ubiquitate CHRISTI disputationibus, rationem inirent, qua Humanitatem eam, citra acerbiorem verborum contentionem, juxta conventiones ea de re inter Gulielmum, Ludovicum, Philippum et Georgium fratres, [f] Tresae, hac ipsa in urbe, et [g] Cassellis celebratas assererent; praeterea ut Decalogus in ecclesia non mutilatus proponatur, et imagines ex ea ac statuae tollantur; et denique in sacra synaxi frangeretur panis: ea et alia nova, ut aiebant, decreta, cum theologi Calvinismum sapere dicerent, docendi munus potius intermittere, quam principi obtemperare se paratos ostendebant. Igitur XVII Kal. Sept. cum per Valentinum Schonerum in publica concione haec populo insinuanda curasset, facto concursu opifices cum instrumentis ad templum accurrunt, et pastorem male mulctatum ac paene semianimem e suggestu deturbant. Aberat tum Mauritius, qui [h] Gemunda statim advolat, et Schonerum plagis deformem sua ipsius manu in templum reducit; et post habitam a Schonero moderate concionem, ipse etiam suas partes interposuit, et tumultuanteis increpuit, addito,

INTERPR. [a] *le duc de Juliers & de Cleves.* [b] *de Lorraine comte de Vaudemont.* [c] *Bortschet.* [d] *l'abbé de Fulde.* [e] *le Landgrave de Hesse.* [f] *Treis.* [g] *Cassel.* [h] *Gemund.*

addito, nunc liquido apparere, nondum imaginum cultum ex illorum cordibus evulſum eſſe, cum earum cauſa vivas Dei imagines pretioſo dilectiſſimi Filii ſui ſanguine redemptas violare non dubitaverint: proinde velle ac jubere, ut confeſtim imagines e templo tollantur, et ſubſtructio editior, in qua theologi ſedebant, et ex qua factus fuit in Schonerum impetus, deſtruatur. Cum vero plebem adverſaturam crederet, non contentus theologos monuiſſe, ſigna aliquot militum in urbem induxit, et per civium domos diſtribuit. Inter murmura pauci dies elapſi, tandem poſt octiduum cives per delegatos ad genu principis provoluti et culpam confeſſi, veniam ſupplices petierunt: Schonerus ipſe intervenit, ejuſque precibus exoratus Mauritius indignationem remiſit, paucis, qui turbis cauſam dederant, et porro daturi credebantur, ſolum vertere juſſis; et poſtquam ſemel atque iterum ſacram ſynaxim,adhibita panis fracti ceremonia, celebravit, Marpurgo diſceſſit.

XIII. HAUD hinc longe Henricus Julius Brunſvicus ad cognominem urbem, cui jampridem inhiabat, et inſidias anno ſuperiore ſtruxerat, in poteſtate habendam, hoc anno animum denuo adjecit, eam intercipere primum aſtu conatus, a quo conatu magna cum jactura et dedecore repulſus; poſtremo vi aperta eandem expugnare aggreſſus eſt. Urbs hodie Saxoniae potentiſſima, a Brunone Lupoldi ducis Saxoniae filio ante IƆCCC annos condita ad [a] Onacrum fluvium, qui in [b] Viſurgim influit; parvis initiis in eam crevit amplitudinem, ut Hanſeaticae ſocietatis, quae LXX urbes complectitur, in collegium ad participanda privilegia cooptari meruerit. Principes vicinos aemulos ſemper habuit, qui jus in ea ſibi arrogant; qua in re Brunſvicenſium adverſariam libertatem experti, ſemper cum iis ſimultates et inimicitias exercuerunt. Hoc animo [c] Julius ſecretum conſilium inierat urbis intercipiendae, et quo magis falleret, militem in propinquo aliquandiu tenuerat, et crebris in agro velitationibus ac luſtrationibus minus ſuſpectum vicinis reddiderat. Nec deerat color, Lingenam citra Rhenum in proxima Friſia obſidentibus Hiſpanis, qui maxime toto illo tractu formidabiles; eaque de re literas dederat ad Colonienſem ſeptemvirum, quae per manus hominum volitabant. Accedebat, quod cum ipſe apud Saxonem ſeptemvirum aliquandiu fuiſſet, eodemque tempore Chriſtianus Anhaltini princeps ad eos veniſſet, rumor ſparſus erat, quaſi de filiae Julii cum Anhaltino nuptiis ageretur, eoque proniores ad credendum animi erant, quod ita futurum putabant, ut Anhaltinus, qui ad Genevenſem confeſſionem inclinabat, per eam adfinitatem ad Auguſtanam rediturus eſſet; quod populi unice in Saxonia exoptabant. Itaque cum ſub id Julius cum Alhaltino ad Guelforum arcem, primariam principum ſedem, Wolfenbutelum vulgo vocant, veniſſet, accerſuntur eodem milites et ruſtici, qui ad militiam inſtituebantur, citra ſuſpicionem, quod ideo fieri omnes ſibi perſuaderent, ut novi ſponſi tanto honorificentior eſſet acceſſus. Cum igitur copiae ſingulis diebus ad tympani pulſum per urbem pertranſirent, nemo erat qui ſiniſtri quidquam ex eo conjectaret; ſed exitu tandem cognitum, Brunſvicam eſſe ſponſam illam, quae petebatur, et cujus gratia tanti bellici apparatus fiebant. Re cum paucis communicata Julius, clam primariis conſiliariis et ipſo cancellario, diem tentandae urbis condicit ad XII Kal. Oct. quo [d] Beceeri primarii conſulis uxor defuncta, poſt horam pomeridianam, terrae mandari debebat, concurſu populi ſore ratus, ut circa portas et moenia major eſſet ſolitudo, et infrequentiores excubiae. Per tubicinem dolus inſtructus, qui familiaritatem cum civibus colebat, vetus hoſpes atque olim civis. Is III currus delectis militibus plenos, ad lucum [e] Lecheltum praeire juſſos ipſe antevertit, et ſtationarios ſermone ſuſpendit, dum currus pertranſirent, quos quinque armati ruſticorum habitu ſequebantur. Ubi portam anteriorem ſubiere, tubicen, qui

INTERPR. [a] *Onacre r.* [b] *Weſer r.* [c] *le duc Jules de Brunſwick.* [d] *le Bourgmaiſtre Becker.* [e] *le bois de Lechelt.*

qui interim venerat, ceteris carcervatim e curribus desilientibus, obvium in excubiis CIↃIↃCV. Henricus IV.
confodit; signoque per id dato, ex quinque sequentibus duo in excubitores ruentes totidem sternunt; qui supererat, cursu se in urbem proripuit, et ad Magni portam properans, ad arma statim conclamavit. Qui portam occupaverant, numero circiter L, interiores valvas, occursum primum civium veriti, occluserant, opperientes suorum adventum, quibus firmati in urbem impetum facerent: interim [a] Magni et Aegidii vallum occupant, et tormenta in iis reperta in urbem convertunt, et ad terrorem displodunt. Ea mora factum, dum serius auxiliares adveniunt, ut cives ex summo pavore animos recolligerent, et ad defensionem se pararent: magna interim ad inopinatum tumultum, quasi capta urbe, puerorum, senum, et foeminarum comploratio. Plerique ad beati Blasii aedem confugiebant, loci se reverentia tutos rati, quippe quae principum patrocinio antiquitatem suam tuetur. Tribuni autem et regionum duces ad vallum Magni propugnaculo contiguum conveniunt, ex compacto; sic enim antequam de impressione hostili cognitum esset, hesterno die inter eos decretum erat: qui videntes ex eo paucitatem hostium, directis in latera tormentis illos infestare coeperunt, et ad eas angustias compellunt, ut praeter munitionem ad portam Aegidianam, quam [b] Catum vulgo vocant, cum vallo Aegidiano nihil retinerent. In eo successu basiliscus ingens, pilae sesquipedalis capax, ad portam illam multos jam annos depositus, et ferreis ramentis, saxis aliaque materia oppletus a pistore, ut perhibetur, pulvere immisso et titione ardenti inceditur, qui magnam stragem hostium edidit, unaque auxiliarium qui cum Julio advolabant; quibus confirmati, qui in Cato adhuc erant, valvas ioitio occlusas perfringere tentabant; ut inde totis viribus in urbem irrumperent. Id veriti cives intus fimo, lapidibus et alia materia eas obstruxerant. Dum in eo sunt, renovata in urbe trepidatio, hinc detonantibus instaurata tormentorum displosione per tecta et vicos hostibus; inde plebe contra senatum fremente, quae saepius monitos, ut securitati publicae consulerent, consules parvi monita fecisse, et segniter se gessisse, dimissis, quos conduxerant, tribunis ceteris et aliis belli ducibus, arguebat; et dum eum senatu altercaretur, praesens periculum negligere videbatur: illi contra instare, ut omissa contentione et mutuae exprobrationis acerbitate cuncti se respicerent, ad extremum opifices et cervisiarii ad bis CIↃ egregie armati, promisso stipendio, ad defensionem se comparant, et ad munitionem quam hostis tenebat, admotis scalis vim faciunt, et ordinata displosione multos sternunt. Nec hostes cessabant ab infesta displosione per tenebras, pluteis, quantum in se erat, latera tegentes; et tormentis contra urbem interea ad terrorem incutiendum, et artificiosis ignibus rem gerebant, sed exiguo damno, madidis facis cura consulum ad id paratis, et boum exuviis, ut ictus pilarum excipientes frangerent, et ignivoma mala ab iis jaculata restinguerent. Itaque ad publicum senatus stabulum, ubi magna straminis vis congesta erat, et ad aream sacri collegii circa aereum Leonem, directi nequicquam ictus, pilis in vacua concidentibus. Magna foeminarum plebeiarum et ancillarum in eo tumultu virtus fuit, quae ligonibus instructae, et per scalas enixae, hostem valvas vi tormentorum perrumpere tentantem per latera infestantes, ab opere tandem desistere coëgerunt. [a] Circumeunte Sebastiano S. Michaelis pastore, qui civeis ad concordiam adhortabatur, et ad propulsandum commune periculum exemplo suo restitantibus animos faciebat. Fecit et animos pueri exemplum, qui insito charitatis patriae supra annos sensu, cum pro aris et focis depugnare se crederet, in medios ruere, et treis bellatores scloppeto toties exonerato sternere visus est. Sed cum Julius suis pro victoria et praeda certantibus semper recentes

VAR. LECT. [a] Circumeunte et pastoralem securim praeferente Sebastiano S. Michaëlis pastore, qui jurganteis inter se et diffidenteis cives ad concordiam *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *forts de Magnus & S. Gilles.* [b] *Catsoort.*

tecentes sufficeret, cives pro salute pugnantes, novo milite minime sublevari continuo labore fatigarentur, redintegrata denuo quasi capta urbe per domos comploratio, a nube ignea plumbearum pilarum aucta, quas hostes pondere trium unciarum forma vasculi centum et sesqui glandes capientis compactas, et resina glutinatas, chartaque et linteo desuper obvolutas tormentis ingerebant, quae magno cum fragore displosa, immane, quantam ruinam per culmina aedium ubique ediderunt, nemine tamen fere sauciato. Itaque missi e sacro collegio [a] Walradus et Mollerus ad Julium, qui ad [b] lucum rei eventum oppericbatur, qui vim deprecarentur, et civeis, si militum impetum inhiberet, imperata facturos ostenderent. Verum ii minime auditi, ut nec alii post alios missi. Inter haec nox inquies utrinque exacta; et foedus imber effusus, non mediocriter hostileis conatus retardavit. Tandem advectis VIII muralibus ex [c] Wolfenbutelo armamentario machinis redintegrata verberatio, et ad ultimam desperationem redactae res in urbe; cum juvenes duo diversis itineribus hostem a tergo invadere felici audacia aggressi sunt. Alter assumptis L delectis, lapicidas persodere murum jubet, eoque aperto confertim hastis ut plurimum instructi acrem in vallum impressionem faciunt, et obvios quosque sternunt, ac late summovent. Alter tribus scaphis, quales in Onacro usitatae sunt, imposito milite, et adverso fluvio ab urbe egressus ad ripam oppositam exscensione facta, portam [d] Aegidianam petit, et circumducto LXX circiter bellatorum agmine, hostem nihil tale exspectantem, terrore injecto fundit. Abjectis armis in fugam se quidam conjecere; qui in munitione remanserunt, omnes ad unum [α] trucidati. Multi et in fluvium praecipitati ac submersi. Tum civibus, eruptione facta, fugienteis insequentibus usque ad lucum, magna caedes edita, ut tota via cadaveribus sterneretur. Ita copiosi imbris beneficio et virtute duorum juvenum urbs servata. Laudati juvenes et egregie munerati, puer et pecunia publica donatus est, et auctum militi stipendium. VII murales, quas dixi, machinae captae, quas Brunsvicenses ante L annos Carolo Caesari victori dare coacti fuerant, et quas Ericus Brunsvicus exorato Caesare, cui militabat, penes se retinuerat. Capra et aliquot minora tormenta, et VI mortaria in Cato rep[illegible]a, et LXX cadi nitrati pulveris, et aliquot scalarum, asserum, et hamorum quadricornium, quibus projectis semper cuspis una superior eminet, pedicas vulgo vocant, itemque glandium resina conditarum, ligonum, hastarum, plena plaustra. Desiderati ex Julianis amplius CIↃCC, et in iis ex nobilitate aliquot, et multi libratores in illo conflictu nocturno per imprudentiam discerpti. Capti CC circiter. Ex civibus vix L occisi, et totidem sauciati. Inde ex indignatione et confuso pudore obsidio vi aperta tentata, et XII Kal. Nov. magno molimine vallum ducit, operas civibus disturbare per eruptiones frustra annixis. Quatriduo post ad Julium a Brunsvicensibus delegati missi, qui cum privilegia sua ac libertates urgerent, nihilque de jure suo se remissuros ostenderent, re infecta in urbem redierunt. Vallo ducto munitiones ad singulas portas tumultuario opere exstructae, ita ut oppidanis urbe exire liberum non esset. Onacer ex molitoris ingenio et indicio fraenari coeptus, ducto per fluvium aggere, quo obstructo aquae in superiore parte contractae, cum laxaretur alveus, cum impetu in urbem exundarent. Pilae et ignivomae eodem tempore miro artificio fabricatae, quae ejaculatae firmiter parietibus et tectis adhaererent, et incendio inextinguibili domos in urbe depascerent: ita aqua ignique destructa ad excidium Brunsvica. Interea civitas ad Caesarem legationem adornat, et ejus auctoritatem in casu subito implorat; qui ad exemplum pertinere, existimans, ne liberum esset in Imperio vicinos sine denunciatione et inconsulto ipso bellum cuiquam inferre, severum contra Julium edictum proponit, avocatorii mandati

VAR. LECT. [α] trucidati, cruore ubique fossa restagnante. Multi *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Walrad & Moller.* [b] *bois de Lechelt.* [c] *Wolffenbuttel.* [d] *porte S. Gilles.*

mandati specie, quo et ipse, et ejus subditi, et quicunque alii amici et foederati ipsi in ea obsidione navabant, inde discedere jubebantur, addita proscriptionis poena. Edictum more solito [a] Francofurti ad Moenum, Giessae, Arnhesburgi, Susati, Lengoviae, Lippae, Hamburgi, Lubecae, Bremae, Lipsiae, Dresenae, Magdeburgi, Luneburgi, Hildeshemii, Spirae publice propositum. Sed soluta jamptidem in Imperio disciplina mandatum neglectum. VI Kal. Dec. Julius apud obsessos instat, ut ad postulata diserte respondeant. Sub id eruptione pugnatum, oppidanorum VII signis cum curribus ad ligna colligenda, quorum penuria in urbe laborabant, egressis, sed irrito conatu, adventante hostili equitatu, qui oppidanos in urbem compulit. Fridericus Daniae rex in castra venerat sororio praesto futurus, qui lustratis munitionibus cum omnia sibi summopere placere ostenderet, mox IↃ equites afore promisit; ii erant majorem partem ex [b] Holsatia, quae Imperio subest, et Caesareo edicto comprehendebantur, qui tamen principis sui fiducia freti constanter imperiale mandatum insuper habuerunt. Interea Julius edicto [c] Helmestadii publicato de superbia ac protervia Brunsvicensium, quos subditos suos vocabat, multa conquestus, invitum se ad arma venisse profitebatur, ut male morigerorum civium contumaciam reprimeret, et, solemni protestatione interposita, cruoris innocui propterea effundendi culpam a se amoliebatur, et in rebelleis ac seditiosos populos rejiciebat. Jamque opus ad fraenandam amnis subjecti aquam inchoatum, eo perductum erat, ut aqua in urbem regurgitare inciperet, et jam ad genua usque creverat, cum vi intumescente, convulsis obicibus ita se ejecit, ut in antiquum alveum rediret, metuque ingenti obsessos liberaret. Evenit et opportuno ac salutari juxta casu, ut die inopinatae impressionis, aliquot cives et magistratus primarii abessent, qui ingressu prohibiti, inde ad Hanseaticas civitates propere profecti sunt, et Hamburgensium, Lubecensium, et Bremensium advocatione impetrata, legatione ad Julium decreta, [d] Wolfenbutelum cum delegatis venerunt. Summa postulationum erat, ut a socia civitate vim abstineret; si quid juris controversi cum iis haberet, jure experiretur: alioqui se sociorum periculum negligere non posse; et si pergat, tali tempore obsessis minime defuturos. Cum parum illorum preces curare videretur Julius, scriptae ab iis copiae auxiliares, iisque dux destinatus Augustus Luneburgi princeps, et de sumptibus et stipendio idonee ipsi cautum. Daniae rex in vallo adsiduus erat, et ad Ridaghausenum coenobium stationem habebat, structa munitione, quae vulgo Regia dicebatur; in quam VII Kal. Jan. acri eruptione facta, ipse parum a periculo abfuit. Cum acceptis nunciis domum revocaretur, antequam discederet, ne a pacis rationibus omnino alieni viderentur, propositae conditiones, ut civitas singulis annis ad expiandam contumaciae suae memoriam, IↃ Hungaricos nummos aureos poenae nomine penderet; ut jurisdictio omnis extra civitatem, cum pagis omnibus, penes Julium esset; cui et jus esset aulam suam in civitatem, cum vellet, transferendi; nemo in senatum legeretur absque principis auctoritate scripto consignata, in eoque semper aliquem ex suis habere ipsi jus esset. Immunitates ac privilegia, quibus majores sui in ea usi essent, principi in civitate integra manerent. Sumptus in bellum facti resarcirentur, et XX tormenta aenea poenae nomine senatus principi offerret: quibus transactis, et pace firmata, princeps duas primarias in Imperio civitates nominaret, quae de non movenda a Brunsvicensibus in posterum adversus principem seditione, et fide servanda apud ipsum sponsionem interponerent. Verum hae conditiones ab obsessis, ut iniquiores, omnino rejectae sunt. Ipse rex mox domum repetiit. Verum haec ad annum sequentem pertinent.

XIV. IN

INTERPR. [a] *Francfort sur Mein, Giessen, Arnesburg, Zoest, Lemgow, Lippe, Hamburg, Lubeck, Bremen, Leipsick, Dresden, Magdeburg, Lunenburg, Hildesheim, & Spire.* [b] *Holstein.* [c] *Helmstadt.* [d] *Wolffenbuttel.*

XIV. IN [a] Pannonia Turci ad [b] Strigonium, Serdare purpurato duce, castra posuerant, et cum plus in infirmitate nostra, quam in viribus propriis fiduciae haberent, rem extrahebant. Vicegradia, deficiente commeatu, interim dedita, et mox Novigrodia; dein, ineunte Septembri, Tatari magna nube supervenientes se Grana flumine superato effuderunt, et igne ferroque circa positum usque ad [c] Comaram agrum vastarunt. Intercluso aditu auxiliaribus ad Strigonium missis, redintegrata sub id verberatio, et XVIII tormentis quassatae muniriones; et oppugnatione totis viribus tentata, repulsi Turci. Majus a Pannoniis, qui cum Bostkaio arma sociaverant, quos in Imperio seditiosos vocabant, interim damnum acceptum, cum illi in insulam irruenteis Heidueos, qui ad Caesarem transierant, ad CC ceciderunt. Eo profectus [d] Colonitius denuo irruenteis summa vi repressit, et multos ex iis cecidit; verum illi majore numero incumbentes, Rheni comitem in insula a Colonitio relictum oppresserunt, et pertractis in suas partes majorem partem insulanis, CCC Germanos trucidarunt, ipsumque graviter vulneratum reliquerunt. Quam cladem ulturus Basta cum Rascianis et Gallobelgis eo missus, quod reliquum tumultuantium rabies in insula fecerat, immaniter grassatus secum abstulit, insula paene ad solitudinem redacta. Eodem tempore ad [e] Owariam sive Neuheuseliam, famosam illis locis Christianorum munitionem, res a Turcis gerebantur duce [f] Agriensi purpurato, qui praetorianorum novo subsidio firmatus, et tumultuantium Pannoniorum valida manu, obsidionem urgebat: jamque ad summas angustias praesidiarii redacti erant, commeatu deficiente, et pulvere nitrato. Nec ad Strigonium cessabatur, ubi tandem Turci IX Kal. Octobreis sancti [g] Thomae monte nostros dejecerunt, IↃCCC occisis, inter quos fuit Octingensis comes. Inde cunieulis res acta, et directis eodem tempore contra oppidum, [h] Flumentanam, et arcem, XXX circiter tormentis, ne sui in opere turbarentur, impediebant. Tandem VI Nonas Octobreis praesidiarii ad extrema redacti [i] Dampetram comitem, qui arcem tenebat, seditiose circumsistunt, et ad deditionem faciendam minis adigunt: cum initio recusaret, et officii pudore injecto monitos a tam probroso consilio dehortaretur, recusantem comprehendunt, et cum hoste paciscuntur, qui erga eos inusitata humanitate et fide usus est, vita salva dimissos, et in tutum cum aegrotis deductos. CIↃ praesidiarii post longam obsidionem adhuc in urbe erant, cum copioso commeatu, et LXX, quae magni jactura aestimata fuit, machinis, ac bellico omni apparatu. Id actum V Nonas, cum totum decennium in potestate Christianorum fuisset Strigonium. Tenebat Neuheuseliam Stephanus [k] Illishaskius primarius Hungariae regulus, qui sustinendae oppugnationi impar Georgio Bastae per literas significat, e re videri, ut cum [l] Homonaio tumultuantium Pannoniorum duce ageretur, quem, Bostkaio cum Caesare reconciliato, sperabat oppidum et arcem bona fide Caesari restiturum. Consilium probavit Basta, et ex Matthiae archiducis voluntate Neuheuselia Hungaris dedita, manente in ea Germano milite, et excubias cum aliis sub Homonaio, sic enim convenerat, agente. Verum aemulatione nationum paulo post factum, ut Germani praesidiarii cum [m] Streinio expulsi, ad [n] Comoram se receperint. [o] Altensolii sub id extrema passi, necnon et [p] Viglassii, Schemnitsenses, et Kremnitsii ad Bostkainos transierunt; qui [q] Nemethio duce per Stiriam licentiose in praedas effusi vagabantur; etiam [r] Kermento munimento, quod commeatu destitueretur, occupato. Contra eos [s] Tillius equitatus illis locis tribunus Altenburgo profectus, cui et Stirii, et cum CIↃ equitibus Holsatiae dux se adjunxerant. Illi nusquam consistentes adventantibus Caesarianis, deserto [t] Raecolsthemio haud multum munito castello, quod mox casu conflagravit, retro pedem tulere.

Diversa

INTERPR. [a] *Hongrie.* [b] *Gran.* [c] *Comar.* [d] *Colonich.* [e] *Owar* Germ. *Nieuheusel.* [f] *Bassa d'Erla* ou *Agria.* [g] *Mont de S. Thomas.* [h] *porte du costé de la riviere.* [i] *Du Val comte de Dampierre.* [k] *Illieshasy.* [l] *Homonnay.* [m] *Strein.* [n] *Comorre.* [o] *ceux d'Altsoll.* [p] *ceux de Wiglés, Schemnitz, & Kremnitz.* [q] *Nemethi.* [r] *Kermend.* [s] *de Tilly.* [t] *Raccoltstesm.*

Diversa parte Bostkaius [a] Claudiopoli in Dacia paulo ante adactis sacramento proceribus princeps salutatus, et relicto in urbe cum summo imperio Sigismundo [b] Ragotscio [c] Cassoviam venerat, et inde cum exercitu incedebat, praemisso Homonaio, qui [d] Posonium quod a Schombergio tenebatur, dedi postularet, spe facta ut ad denunciationem tumultus in urbe exoriretur; quod cum non successisset, et Schombergium ad defensionem paratum videret, Pestam deflexit, ubi a purpuratorum principe honorifice admodum ac splendide exceptus est, diademate mire Graecarum ancillarum artificio elaborato, et LX, sicuti jactabatur, Hungaricorum aureorum CIↃ, XXV item equis egregie instructis donatus, plena potestate facta, de pacis negotio agendi. Igitur assumptis secum Hali purpurato aliisque Turcis, inde discedens [e] Corponam venit, quo Sigismundus [f] Forgatsius ob eam causam a Caesare legatus fuerat. Antequam initium disceptando negotio fieret, Colonitius archiducem monuerat, ut seorsim cum Turcis et Bostkaio ageret; et, si posset, prius cum Bostkaio, quod Turcis pacem cordi esse minime existimaret, quippe qui id agerent, ut suspensis inter spem metumque Christianis, quantum possent, incommodarent.

XV. PRUDENTIUS quam verius id Colonitii consilium fuit, ita de negotio ex Turcorum ingenio judicantis: sed revera bello Persico premebantur Turci, de quo anxii pacem serio cum Caesare habere expetebant, eoque pertinebant insolita illa humanitas qua erga dedititios nuper Strigonii usi erant, et tot honores Bostkaio habiti. Siquidem Turcicorum consiliorum illud arcanum est, ut non aliter de bello in occidente, hoc est, in Pannonia gerendo cogitent, quam cum de pace in oriente, hoc est, cum Persa sunt securi: ne vires eodem tempore tam longinquis locis divisas, totque praepotenteis hosteis simul habere cogantur. Quod et ex trium legatorum Persicorum, quorum unus in Gallia fuerat, sub id ad Caesarem adventu, certius cognitum est; siquidem illi narrabant, regem Persarum, cum de copiis auxiliaribus e Cilicia ad Cicadam transire jussis intellexisset, continuo cum suis progressum, antequam illae advenissent, Cicadam nondum plane instructum necopinato oppressisse, cumque fudisse ereptis tormentis, vixque fuga cum CCC ipsum evasisse periculum, et ad [g] Adenam perfugium habuisse, quo cum insecutus Persa urbem obsidione cinxisse. Quo nuncio Sultanum perterrefactum statim [h] Trapezuntino purpurato mandasse, ut summissis auxiliaribus Cicadae mature subveniret. Igitur statim Trapezuntinum assumpto alio purpurato cum exercitu se in viam dedisse: Persam vero re cognita, relictis ad obsidionem, quantum satis erat, ultro obviam cum toto exercitus robore processisse, et Trapezuntinum nondum instructa acie, in confusos impetu facto, disturbasse, et insignem de hoste victoriam geminatam reportasse; Cicada, qui oppido obsesso clam egressus ad exercitum auxiliarem venerat, vix scapha arrepta elapso. Nec intermissum post tantum successum victoriae cursum. Sed statim ad urbem vim factam, in qua defensores, postquam se fortiter gesserunt, ad extremum cessisse, et victori urbem tradidisse. Addebant legati, perlatum Constantinopoli nuncium, cuncta indignatione et trepidatione miscuisse, direptas Cicadae aedeis, et praetorianos seditionem ad Portam excitasse, de interverso a purpurato Damasceno stipendio quiritanteis; nec tumultus finem prius factum, quam dedito ad poenam purpurato, et deprompta e gazophylacio pecunia. Proinde orabant legati Caesarem, ut in bello contra communem hostem toties profligatum, antequam vireis et animos colligeret, constanter pergeret; neque cum eo pacem habere vellet, qui non alium cum vicinis pacis fructum quaerit, quam ut eos interquiescenteis et securos armis resumptis opprimat. Ii exeunte Novembri a Caesare dimissi cum literis ad Persarum regem, quibus pro honorifica tam longinquis e locis legatione et amicitia ultro delata gratias agebat, et de successibus contra Turcos gratulabatur:

eodem

INTERPR. [a] *Clausembourg en Transilvanie.* [b] *Ragotski ou Rakocky.* [c] *Cassovie ou Caschau.* [d] *Presbourg.* [e] *Corpon.* [f] *Forgatz.* [g] *Aden.* [h] *Bassa de Trebisonde.*

CIↃIↃCV. eodem se animo adversus communem hostem esse, et nihil omisisse superioribus an-
HENRICUS IV. nis, quo eum a finibus propelleret; sed tumultuatione quorundam in Pannonia felices hos initio conatus aliquantulum retardatos esse: sperare nihilominus, brevi res ita componi posse, ut cuncta in pristinum statum restituantur, quo totum Imperii robur absque impedimento in Turcos vertatur. Institisse interim apud Hispaniarum regem, ut classe infesta per Mediterraneum mare vireis hostium distrahat; solicitatum et pontificem, ut milite et pecunia causam communem juvet. Instruxisse et apud serenitatem suam legationem, sed [a] Donavium regulum huic obeundae destinatum in procinctu obiisse. Rerum et Moscicarum vicissitudinem inexspectatam, (nam per illas terras hoc tempore solam in Persiam viam patere,) in causa fuisse, ut serius ad ipsum mitteret: nam de illo principe, qui rerum nunc in illo amplissimo tractu potitur, quis ejus sit animus, nondum satis exploratum habere. Tum firmam et perpetuam amicitiam et libertatem commerciorum ita defert, ut si, quod optet et spetet, sua serenitas victrix fineis suos usque ad mare protulerit, navigatio ac negotiatio subditis suis per omnia regna et Imperii ditiones pateant. Gratiae et actae pro benignitate, qua Christianos in suis ditionibus complectitur; permissa ipsis conscientiarum et religionis libertate. Ad ultimum missos ad se legatos diligenter officio defunctos dicit, et plurimum commendat. Haec primis literis comprehendebantur; alteris idem fere repetitum, ac tertiis denique, quibus et pro legatione ad regem Franciae missa gratias agit. Tertius autem ille legatus qui apud nos fuctat, in Poloniam transiit, et insigni vanitate Persiae regem ad Christianorum sacra transiisse mentitus est; ea re majorem se legationi suae gratiam conciliaturum ratus: quod statim disseminatum credulos in rei optandae spem erexit, apud alios fidem legato abrogavit.

XVI. DUM pax inter Caesarem et Bostkaium agitatur, multa inciderunt, quae negotium, paulum abfuit, abruperunt: nam Bostkaini ad Canisae fineis in CIↃ Italos incidentes, ad IↃCCC ex iis fundunt, et pecuniam a pontifice missam, quam secum illi habebant, capiunt; eodemque tempore Tatari in praedas effusi late omnia infesta faciebant, et in Lithuaniam excurrentes, a Sultano Chano pejora, nisi ipsis satisfieret, minitabantur. Rursus exeunte Decembri Bostkaini Turcis immisti, magno numero ad Hidwegam confluxere, spe concepta, ut Caesarianos in castris securos opprimerent; quae illis in exitium vertit: nam paratos enim offendissent, ab iis magna clade affecti sunt. Vicissim ad [b] Neostadium Gallo-belgae eum se more suo licentiosius gererent, rusticis injuriam non ferentibus, tumultu excitato pulsi ac caesi. Inde Budae cum delegatis de pace actum, et agitatae utrinque conditiones, quae rursus Forgatsio reverso, ab Stephano Illishaskio, cui plenam potestatem Bostkaius fecerat, et Viennam ad Matthiam profecto coram ipso amplius disceptatae sunt; Heiducis et Cosacis interim grassantibus. A quibus magna damna accepta, et Sigismundo Poloniae rege apud Bostkaium, qui Cassoviae erat, graviter conquerente, tandem Heiduci intra praesidia revocati. Tumultuantibus Pannoniis et manu rem gerentibus, non deerant graves et justae, sicuti rebantur, causae, quibus sumpta arma excusarent. Et jam VIII Kalendas Aprileis datis ad Bohemiae, Silesiae, et Moraviae Ordines literis, de Caesarianorum duritia multum conquerebantur, jurisjurandi religione neglecta, violatis juribus et libertate antiqua, a divis Hungariae regibus majoribus ob merita et praeclaras Hungarorum procerum virtutes, in eos summa beneficentia collatis: nullo respectu bonorum, curiarum, nobilium, ecclesiasticarum dignitatum ac procerum habito, omnia ad externi militis praedam exposita. Cumque de injuria XX abhinc annis publice in comitiis [c] Posonienfibus multoties expostulassent, et per delegatos apud Caesaream majestatem egissent, nunquam eos admissos aut auditos esse. Et eum levamentum

a

INTERPR. [a] *le baron de Dhona.* [b] *Neustadt.* [c] *les Estats de Presbourg.*

a tot injuriis et vexationibus a clementia ejus exspectarent, pro omni responso et querimoniarum remedio Georgium Bastam, hominem externum cum externo milite missum; cujus adventu non solum non levari, sed geminatis injuriis et vexationibus omni spe et opibus suis funditus everti: nam nihil illum per suos ad summam crudelitatem reliqui fecisse; spretos proceres, et in bonis ac familiis omni contumeliarum genere adfectos; ministros summa immanitate habitos, et quosdam ex iis pelle detracta exanimatos; stuprationibus ubique impune grassatum militem, honestas matronas, virgines, puerperas partui propinquas ad interitum, et novennes puellas vi illata contaminatas. Per juris cavillationes institutis novis Cameris, bona ab antiquis possessoribus injuriose avocata, et in externum militem collata: nobileis in miseram captivitatem abductos, liberos pro libertate obsides datos, nec nisi grandi exsoluta pecunia liberatos, jurejurando prius praestito, nullo tempore posthac acceptae injuriae memores futuros, aut de ea juris via acturos. Ad id, judicia extra regnum contra privilegia et libertates instituta, ut querimoniae ad opem clementiae suae implorandam eluderentur. Itaque eo profectos nusquam auditos post immaneis sumptus, et tempus inutiliter consumptum, nihil praeter plorare ad suos retulisse. Sic illustrissimum Stephanum Illieshaskium bonis spoliatum, ad extremum solum vertere coactum; sic cum juridico praefecto, cum ejus consiliariis, ac praesertim cum Georgio Valentino Homonaio et Georgio [a] Zabo, ac pluribus aliis actum esse. Munera publica ac dignitates, non Hungaris, sicuti oportuit, et jurejurando solemni a Caesare, cum regno inauguraretur, promissum fuit, sed extraneis attributa. Ante biennium in comitiis Caesarem nobileis Austriacos Germanos inter Hungariae primates, addita causa, quod illos deficere videret, recenseri voluisse, ut eadem praerogativa, qua indigenae, iisdem denique privilegiis et honoribus, licet adoptivi, fruantur. Ita Carolum Maximilianum, Eustochium, fratres a [b] Liechtenstein, Ernestum, Joannem, Ludovicum [c] Mollardos, Sigefridum, Carolum, Ernestum [d] Colonitios publico diplomate, nec rogatis sententiis, in Hungariae senatum allectos esse. Tamen haec omnia licet gravia et intoleranda, XIII annorum patientia dissimulasse Hungaros proceres et plebeium ordinem, ex eaque publicae libertatis insidiatores occasionem sumpsisse ulteriora audendi: nam ecclesiasticum ordinem bona ab avo, parente, ac sua majestate ob regni necessitates, et continuum cum Turco bellum oppignerata, per illegitima et emendicata a possessoribus, sine ulla solutione, neque servato juris ordine, avocasse. In causis decimarum ipsos ecclesiasticos, eosdem judices et actores in foro suo sedenteis, nobilitatem et plebeios miris modis divexasse, et excommunicationis poena innodare, et ad absolutionis remedium ab ipsis quaerendum tandem compellere. Regnicolarum capitularia per eas fraudes in despectum adducere, et addendo, adimendo, omittendo, immutandoque, irrita facere. Suggestione episcoporum quorundam, ministros per Gallo-belgas inaudita saevitia habitos, et ad extremum occisos, mortuorumque cadavera effossa, et immaniter flammis tradita. Jampridem et sepultorum corpora eruta, sicuti illustris viri Georgii comitis Bathorii, ejus conjugis, et Stephani item comitis Bathorii; et arma et insignia a tumulo Georgii rapta, Bastam adhuc hodie penes se retinere. Quin et ademptum Protestantibus Cassoviae templum per [e] Bellijocensem comitem, Francisci [f] Forgaskii episcopi Nitriensis cancellarii instigatu. Qua de re cum in Posoniensibus comitiis nuper conquesti essent, nihil responsi ab suae majestatis delegatis accepisse: itaque statim protestatos esse. In iisdem comitiis quoniam solemne est ut capitularia illa recitentur, et denuo confirmentur, ad ea additum esse ultimum caput, quo sanctissimum decretum

Andreae

INTERPR. [a] *Zabo.* [b] *les Lichtensteins.* [c] *les Mollards.* [d] *les Colonichs.* [e] *de Belgioioso.* [f] *Forgask evêque de Nitria, evesché de Hongrie sous le metropolitain de Gran.*

Andreae II regis Hierosolymitani vulgo indigitati, pro sanctione superiorum subjicitur, adjectum et obtrusum esse; qua re nullam magis piacularem admitti potuisse. Sanctissimum principem anno Domini CIↃCCXXII, capite XXXI sanxisse, si se aut aliquem successorum contingeret, ullo unquam tempore, superioribus decretis, quibus privilegia et libertates regni firmaverat, contra ire velle, illius decreti auctoritate liberam fore regni subditis citra infidelitatis notam resistendi et contradicendi in perpetuum facultatem. Idem tripartito opere Tit. IX, in quo de regni libertatibus agitur, discerni, nempe quartam et ultimam libertatem esse, ut si quispiam regum et regni principum libertatibus nobilium in capitulari excellentissimi principis D. Andreae II comprehensis, ad quod observandum reges Hungariae, antequam coronam more solemni sumant, sacramento adiguntur, contra ire voluerit, subditis ei resistere et contradicere in perpetuum sine perfidiae nota jus sit. Omnium gravissime ademptam tulisse proceres ac infimum ordinem in religione libertatem; et proventus in eam rem destinatos ab infestis interversos, pastoribus summotis, et metu poenave regno prorsus eliminatis. Id serenissimo D. Matthiae archiduci, cum ad eum querimoniae deferrentur, injustum et indignum visum, neque tamen ejus advocatione a Caesarea majestate quidquam impetrari potuisse; sed ad D. Andreae decretum, aliud sancti Stephani itidem Hungariae regis et apostoli cognominati oppositum, quo Hungariae reges, cum regno inaugurantur, sanctam Catholicam Romanam fidem et religionem tueri obligantur; et si quis in ea novarit aliquid, contra eum juris via procedatur, et ad exemplum sine spe veniae merita poena adficiatur. Cum igitur nihil supplicationibus, tam longa patientia, amicorum principum advocatione profici viderent, ad extremum ultima desperatione victos arma justa induisse, non ut pacem publicam conturbent, sed ut jura regni, et corporum et animarum libertatem, contra vastatores, incendiarios, oppressores, et fratrum suorum homicidas tueantur. Turcici et Tatarici implorati auxilii invidiam interim deprecari, et extremae necessitati, in quam adversariorum importunis vexationibus conjecti fuerint, potius imputari debere. Id ipsos veteri cum regno Hungariae necessitudine et foederatione conjunctos scire voluisse, et obtestati vehementer, ne quid propterea de se sinistri suspicentur, sed potius miseratione commoveantur, et preces secum atque adeo arma in tam justa causa, si opus fuerit, conjungant. Hae literae a IV primariis exercituum serenissimi principis ac D. Stephani II, Dei gratia Hungariae, Transilvaniae, [a] Transalpinae et Siculorum comitis, ducibus subscriptae; hos enim sibi titulos sumit. Eadem et eodem anno exeunte, IV Eidus Decembreis, in conventu [b] Corponae inter Bosskainos celebrato reperta, et inde scriptum ad principes Christianos emanavit sigillis complurium procerum firmatum, priore acerbius, crescente videlicet cum tempore non solum injuriae sensu, sed cum armis etiam loquendi licentia; protestatione insuper adjecta, quae scripto acerbior, in haec tandem verba prorumpebat, ut sumpta ad defensionem arma, et secessionem a rege suo factam, ipsi non Hungaris adscribendam dicerent: nam se coactos ad arma pro juribus regni et tuenda libertate devenisse, non contra principes Christianos, sed contra pontificis tyrannidem, ejusdemque mancipii regis Rodolfi, qui ejus mandatu ipsos exterminandos ac penitus delendos suscepit. Itaque advocationem petunt, et si quidem juventur, ab auxiliis externis et invidiosis se discedere paratos ostendunt; et neque bonis neque sanguini parcituros, ut bellum tantis animis a majoribus suis varia fortuna, et pertinacius quam felicius gestum, ad ultimum vitae spiritum contra communem hostem, constanter persequantur.

XVII. In Polonia interim ob res in Livonia prospere gestas et festa nuptialia, ac novum principem in Russia Magna constitutum, qui suam initio felicem

inaugurationem

INTERPR. [a] *Walachie.* [b] *Corpon.*

inaugurationem Polonis debebat, qua de re deinceps dicemus, laeta erant omnia. Joanne Samoscio e provincia decedente, exercitus traditus fuerat Carolo [a] Chotkievicio Livoniae praesidi, qui ad [b] Torpatum sedebat. Carolus Suecus bellum renovaturus, cum XL navibus solvit, praemisso Mansfeldio comite; qui ubi appulit cum parte copiarum Eidibus Sextilibus, misso Rigam tubicine, deditionem imperat. Denunciatione nihil territi Rigenses, cum se ad obsidionem gnaviter compararent, interea Carolus Suecus advenit III Eidus Septembreis, cum Luneburgico duce ac reliquis copiis, quae summa licentia effusae nihil rapinis et violentiae reliqui fecere. XII CIƆ bellatorum in ejus exercitu numerabantur, quibus urbi propinquantibus, imperata iterum deditio, eadem constantia, qua prius, rejecta. Ad rei famam Chotkievicius cum III delectorum peditum CIƆ et IƆ equiribus recta Duna-mundam tendens [c] Wolmariam venit; cognitoque dum incedit, Andream [d] Lindersonium Caroli ducem cum IV CIƆ [e] Revalia profectum ad exercitum properare, ad Felinum deflectit, viae compendio Andream praevertere, antequam se cum aliis conjungeret, satagens. Inter [f] Felinum et Parnoviam cum copiae invicem occurrissent, instructae utrinque acies, levique conserto proelio Lindersonius cum jactura retrocessit, et ad Fikelmozam vicum castra munivit. Sub id Carolus Parnoviam venit. Chotkievicius copias auxiliareis e Lithuania venturas opperiens Felinum concessit, locoque valido praesidio firmato propius Rigam iter intendit, et, Gavia transmisso, haud procul a [g] Wenda, loco spatioso ac patenti, sed egregie vallo munito castra ponit; et cum videret Carolum consilii anxium nutare, ad [h] Dunam pergit, et in ipsa fluminis ripa, juxta [i] Iskielium supra Rigam, se contrahit, obsessis e propinquo, si opus esset, praesto futurus, et consilia hostium in omnem eventum exploraturus.

XVIII. At Carolus, qui pugnandi ardore flagrabat, protinus omissa obsidione, ad [k] Kirkolmum contraria castra opponit, et collibus occupatis aciem instruit, intercedente lata planicie. Vicissim Poloni eminus secundum flumen copias explicuere, commodumque accidit, dum in procinctu sunt, ut Fridericus Curlandiae dux, cum CCCC e nobilitate Curlandica, equitibus lectissimis trans Dunam compareret; qui ne tali in occasione sibi et Polonis deesset, cum vadi reperiendi spes non esset, primus in fluvium se demisit, nando superare cum certus, et commodum, cum minus putaret, vadum reperit, et feliciter in alteram ripam transiit: quod non mediocriter Chotkievicium recreavit, qui velitationibus ad meridiem extracto tempore, in mora plus quam in pugna periculi subesse ratus, astu sibi utendum duxit, ut hostem ex editis locis in planiciem ad certamen necessarium pertraheret. Itaque monitis suis, ne quid ignaris res inopina terroris injiceret, propere velites revocatos quasi fugientes retro cedere imperat, inescata per consternationis speciem audacia hostium, qui subito quod astus erat, trepidationem interpretati, e superioribus ac clivosis locis in plana descendunt, procedentibus XI machinis. Sequebatur phalanx contis ferro rigentibus horrida, circumfusis undique scloppetariis. In equitatus sinistro cornu delecti hastati, qui conserta pugna a tergo Polonos invadere jubebantur: dextrum praesto aliis futurum exerta fronte incedebat. Chotkievicius numero inferior pro suorum paucitate aciem triplici agmine ita instruxerat, ut crebris et opportunis subsidiis eam ad omneis eventus suppleret; ipse cum turma praetoriana, in qua IƆ spectatae virtutis equites erant, in medio agmine constitit, adjunctis Curlandicis copiis, ratus uti principia se dedissent, hostium infractis prima impressione viribus, ita extrema cessura. Dextrum cornu Joannes [l] Sapihea regebat, quid hostis ex adverso in sinistro faceret, observare jussus; sinistro Thomas Dambrowa praeerat. Inde ordines circumiens Chotkievicius ad rem strenue gerendam cunctos hortatur, numero quamvis cedant,

virtute

INTERPR. [a] *Chotkiewitz.* [b] *Derpt.* [c] *Wolmar.* [d] *Linderson.* [e] *Revel.* [f] *Felin & Pernau.* [g] *Wenden.* [h] *la Duine.* [i] *Ixkul.* [k] *Kirkolm.* [l] *Sapieha.*

CIↃ IↃCV. virtute militum et causâ ipsos superiores esse; neque defuturum justae causae acquissimum judicem, perfidiae omnis et perduellionis acerrimum ultorem, qui terrore

HENRICUS IV. hosti injecto ror agmina praefidentia sit brevi disturbaturus. Tantum se, suum, majorumque, et nominis Polonici decus respicerent; et in gloriae ac laudis certamine etiam periculum certum ab ignavia admistum scirent, interclusi armis et aquis; neque ullam nisi in virtute et dextris suis spem salutis expediendae superesse sibi persuaderent. Quibus summa alacritate dictis, et prosperi successus spe suis impletis, tormenta displodi imperat: mox inclamato sacrosancto JESUS nomine, praetorianos Vincentio [a] Voina duce immittit, Curlandis cum equis concitatissimis subsequi jussis. Eodemque tempore Dambrowa in sinistro cornu acrem impressionem facit, et aurae a mari proximo reflantis opportunitate usus, reflexis repente equis dextrum Caroli cornu impellit, et strage edita Succorum agmina perrumpit. Coelo nubilo res acta, tormentorum fragore et armorum, lituorumque strepitu ac concussatione militum, omnia incerta facientibus; cum a sinistro Caroli cornu ter consilituto ad circumveniendos Polonos equites coorti ab aliis se subduxerunt, ab occurrente Sapihea, quippe in eam rem intento, fortiter excepti loco prius pelluntur; dein in fugam conjiciuntur, et plerosque e suis secum traxere. Hoc initium victoriae penes Polonos fuit, quae tamen praevalente Succorum numero, diu alternavit, redintegratis saepius ab iis ordinibus, tandemque post IV horarum obstinatum certamen, Succorum acies labare coepit; et non jam pugna, sed trucidatio secuta. Ad VIII CIↃ caesa constanter memorantur, praeter eos, qui aut in fuga ab agrestibus occisi, aut fluvio hausti sunt. Illustres inter occisos fuere, Fridericus Brunsvicus, et Luneburgicus, duces; Andreas Lindersonius; Mansfeldius graviter vulneratus, et ipse Carolus. Castra capta et XI tormenta, capti et ex Suecis CCC. Ex Polonis victoribus desiderati plus minus centum, plures sauciati. Equi plurimi utrinque glandibus trajecti perierunt. Nuncio victoriae Rigam allato, magno concursu et alacritate cives erupere ad persequendum Carolum, qui nave jam conscensa periculum evaserat. Ubi vero de successu Cracoviae cognitum est, ad alia prospera haec nova adjecta est laetitia; continuoque Sigismundus rex ad majus urbis templum perrexit, ut gratias Deo ageret, et beati Stanislai, qui in magna apud Polonos veneratione est, calvariam pro more adoravit.

XIX. LIBRUM claudemus tristi hominis alioqui de Caesare et Austriaca familia bene meriti exitu. Hermanus Christophorus [b] Ruswormius, qui in Rodolfi Caesaris gratia floruerat, et paucos ante dies ab ea exciderat, suspicatus id externorum delationibus et occultis machinis factum, atque adeo comitis [c] Belli-jocensis, et Georgii Bastae artificiosis artibus ad principis aures latentis, et aditum omnem veritati intercludentis, indignationem inde conceptam contra Franciscum Belli-jocensis fratrem evomuit; et Julio proximo exeunte Pragae obvium, suborta, ut inter infestos, rixa, a verbis ad vim armatam contentione adducta, suis accurrentibus, decem vulneribus confossum, et in brachio glande plumbea ictum occidit. Belli-jocensi comite, ex insidiis peritum fratrem apud Caesarem conquerente; et contra decus inter nobiles servari solitum, a subornatis percussoribus per Ruswormium facinorose interfectum dictitante; cum Ruswormius contra fortuita neque praemeditata verborum acerbitate factum excusaret, et se itidem graviter quinque vulneribus non citra periculum sauciatum causaretur; tandem utrque ex compacto in curia veteris oppidi Pragensis sistitur. Paulo post, III Nonas Sextileis, cum ex Ruswormianis qui scloppetum explosisse arguebatur, quidam nacti [d] Brandisii, quinque a Praga milliaribus, cum se defenderet, in conflictu occisum, in urbem abduxerunt, et primo in crucem actum ac spectaculo expositum, inde a carnifice extra urbem tractus est, in quatuor partes secto

INTERPR. [a] *Woine.* [b] *Ruswerm.* [c] *de Belgioioso.* [d] *Branditz.*

fecto corpore. Contra Rufwormium in carcere detentum XIII Kal. Novembr. per delegatos a Caesare judices legibus agi coeptum. Tandem caufa in utramque partem difceptata, cum ingenti petulantia pofthabito Caefareae majeftatis mandato homicidium perpetratum conftaret, fententia mortis in reum lata, et IV Kal. Decembr. coram eo fupplice recitata. Qua audita, profunde ingemuit, et ob navatam egregie Caefari operam, aliam ab eo gratiam exfpectaffe refpondit. Cumque a theologo moneretur, non jam in hominibus, fed in Deo vitae aeternae fpem ponendam; calamum popofcit, ut de rebus domefticis ftatueret. Poftridie coram duobus e fodalitio Jefuitico theologis prodiit, et in pegmate in palatio oculis in crucem fubjectam defixis, fecuri percuffus eft; et poftea terrae mandatum cum capite cadaver. Alii caedis complices diverfis fuppliciis affecti: alii qui tantum adfuerant, et praefentia fua alios audaciores reddiderant, ad opera publica damnati. Tres hoc anno eclipfes vifae memorabiles: duae lunae; prior IX Kal. April. poft meridiem noctu, quae fuit punctorum XI, fcrupulorum LVI, in gradu decimoquarto, fcrupulorum XXIV Librae, non procul a capite Draconis, fecundum calculum Cypriani[a] Leovitii, qui ante L annos circiter eam notavit. Eam qui ad meridianum occidentaliorem poftea putarunt, in anteriorem diem rejiciunt, et in iis Elias[b] Molerius, qui Laufannae eam obfervavit. Ejus autem effectus Leovitius ab VIII Eid. Quintil. et XVII Kal. Oct. anni fequentis ait incepturos. Altera fuit lunae XV Kal. Oct. mane, punctorum VIII, in gradu III, fcrupulorum LIV Arietis, non procul a cauda Draconis. Sed majus folis deliquium, quod contigit VI Non. Oct. hora prima pomeridiana, punctorum XI, fcrupulorum XLII, in gradu XIX, fcrupulorum X Librae, non procul a capite Draconis; et bihorium circiter duravit, fole per illud tempus obfcurato, et colore ad luridum vergente.

INTERPR. [a] *Leowitz.* [b] *Moller.*

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI
HISTORIARUM SUI TEMPORIS
LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS QUARTUS.

EPITOME.

R*OMAE Clemens* VIII *pontifex moritur. Ejus elogium.* II. *Hispanienses veriti, ne Baronius cardinalis in pontificem eligeretur, contra ipsum querimoniam de Siciliae monarchia instituunt. Tandem Alexander Medices, qui et Leo dici voluit, electus; et post eum rursus Camillus Borgesius, qui Pauli* V *nomen sumpsit.* III. *Fontanus in Italia res turbat; arcem novam erigit. Diploma eo auctore a Philippo publicatum, quo plerique Italiae reguli quasi Mediolanensis imperii beneficiarii citantur. Malaspinae marchiones, qui praecipue petebantur, scriptum evulgant. Missis ad Philippum oratoribus, re protelata, persecutio ejus cum tempore evanuit.* IV. *Mortes virorum illustrium, Joannis Sarii Samoscii Poloniae cancellarii, Caroli Lotharingi Ellebovii ducis, Vidi Lavalli comitis:* V. *Ponti Thiardaei Bissiani Cabilonensis episcopi, Theodori Bezae, Roberti Constantini, Simonis Marioni. Eidibus Octobribus Monpenserii duci filia nata: Andium duci desponsata.* VI. *Accusationis contra Arvernum comitem, Entraguium, marchionissam ejus filiam, Thomam Morganum, superiore anno institutae, probationes in senatu confectae. Conjurationis arcana ex reorum interrogationibus et confessionibus.* VII. *Severum senatus decretum a rege mitigatum. Ejus erga conjuratos et praecipue marchionissam clementia. Varii de hoc judicio sermones.* VIII. *Ab Helvetiorum aliquot pagis oratores pro Bullionio deprecantes. Ad eos scripto rex respondet.* IX. *Instantibus Jesuitis pyramis in palatii majore porta erecta, auctoritate regia diruitur. In eam rem varia et licentiosa scripta vulgata.* X. *Francisci Borbonii Contii cum Aloisia Lotharinga Guisii sorore nuptiae celebratae. Margarita regina Lutetiam venit.* XI. *Rex, dum ad Sedani obsidionem omnia parantur, ad disturbandas Bullionii machinationes in Aquitaniam proficiscitur. Bellevreus cancellarius sigillorum administratione in Sillerii gratiam se abdicat. Motus gliscentes regis praesentia ubique compositi. Joan. Jacobo Memmio Roissio mandatum a rege datum, ut de postulatorum criminibus cognosceret: conjuratorum consilia et praecipua accusationis capita. Sententia in eos lata.* XII. *Rege Lutetiam reverso Merargii de Massilia Hispanis tradenda conjuratio detecta. Merargius et Brunellus Baltazari Sunicae Philippico oratori ab epistolis comprehensi. Inter regem et Sunicam, qui Brunellum sibi reddi postulabat, acerbae altercationes.* XIII. *Rex inter haec de grandi aere alieno, quod a mercatorum praefecto et urbis aedilibus debetur, dissolvendo cogitat. Sed suborientibus difficultatibus negotium indecisum.* XIV. *Sacri ordinis in urbe apud Augustinianos conventus. Praesulum postulata, et regis ad eos responsum.*

EX AUCTORIBUS,

Relationibus Italicis, Scripto a Malaspinis publicato, Archivis curiae Parisiensis, Actis probatoriis, Scriptis publicatis.

LIBER

LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS QUARTUS.

IC annus treis pontifices Romae vidit, primi decessum, ultimi felicem inaugurationem, medium paucorum dierum. Nam Clemens, v Non. Mart. sub vesperam decessit, cum XIII annos sedisset, mensem unum, dies v. A Sixto v cardinalis creatus, anno praeteriti saeculi LXXXV, statim in Poloniam legatus missus est, ubi res periculose turbabant, ob regni successionem controversam, cum alii Maximilianum Austrium, alii et potior pars Sigismundum Sueciae principem, Jagellonica matre prognatum, in regem sibi sumpsissent; jamque res ad belli aleam redierat, et Maximilianus infelici conserto proelio in Sigismundi manus venerat. Inter ferias de republica in illa aula cogitationes, praecipua semper ac fere unica de familiae Austriacae incolumitate et amplificatione jam a multo tempore consultatio fuit, ex quo praesertim reges nostri ab Italiae imperio dejecti sunt; et Hispani, qui socios et aequaleis ferre non possunt, in ea dominari coeperunt: nam illi per factiones hodie in aula illa regnant, et si non quos volunt, quoniam nimia magnitudo eorum plerisque suspecta est, pontifices efficiunt, saltem quos nolunt, ad hoc fastigium quo minus enitantur, per ambitiosas prensationes impediunt. Austriaci autem eo gratiae gradu Romae sunt, quod sanctae sedis senatui persuasum sit, hodie religionis conservationem, et sanctae sedis dignitatem ac majestatem ab iis pendere: itaque ad omneis occasiones praesto sunt illis pontifices. Cardinalis Aldobrandinus in Poloniam profectus auctoritate qua pollebat, et in negotiis explicandis solertia, a Sigismundo facile impetravit Maximiliani libertatem; sed conditione de pacifica regni novi penes Sigismundum relinquenda possessione. Post libertatem, aliquandiu altercatum fuit; qui tamen nodus, secuta honorifica adfinitate, ejusdem Aldobrandini suggestione solutus est. Hoc egregie comprimis factum illius memoratur, cum in collegio esset. Postquam vero ad supremum fastigium evectus est, alterum fuit Henrici reconciliatio, quam cum rex jam apud nos ecclesiae reconciliatus per Ludovicum Gonzagam [a] Nivernensium ducem, honorifica admodum legatione, petiisset, nutantibus adhuc in regno rebus, et praevalente Romae Hispaniensi factione, initio pontifex ab ea se valde alienum ostenderat, donec recepta Lutetia, cum obniti frustra videretur, et rejectis Hispanorum obtrectationibus contrariis in eam postremo consensit, Francisco [b] Toleto Cordubensi cardinali potissimum annitente, qui per illud officium ad regis gratiam sodalitio suo gradum fecit; nam rex id praedicare postea saepius auditus est: quae omnia plenius in superioribus executi sumus, ut de tanto pontifice plura nune addere plane superfluum videatur.

CIↃIↃCV.
HENRICUS IV.

II. CLEMENTE mortuo, post novendiale sacrum peractum, itum est in enclave, pridie Eidus Martias, et LX cardinales in eo numerati sunt. Antequam conclave ingrederentur, Hispanienses veriti, ne Caesar Baronius cardinalis, nobilis ecclesiasticorum Annalium scriptor, in pontificem deligeretur, contra ipsum querimoniam quasi jam Clemente superstite institutam renovaverant, suppositis Laurentii Suarezii [c] Figeroae Feriae ducis Siciliae proregis literis, a Ptolemaeo [d] Gallo cardinali Comensi collegii decano in congregatione allatis, et a Francisco Mexica Avila Hispano cardinali, quia vernacula lingua scriptae erant, recitatis; quibus lectis Baronius qui aderat, non mediocriter

INTERPR. [a] *Nevers.* [b] *de Tolede, cardinal de Cordoue.* [c] *Suarez de Figueroa duc de Feria.* [d] *Gallo cardinal de Como.*

CIϽ IϽ CV. HENRICUS IV. mediocriter excanduit, et centonibus e sacra Scriptura more suo petitis, statim respondit: Et melius est, inquit, mihi mori, quam ut evacuetur gloria mea. Tum multa subjecit de suis Annalibus, deque utilitate quae ex iis ad universam rem Christianam redundabat, idque concordibus diversarum nationum votis comprobavit, et ipsorum haereticorum testimoniis, excusato, quod in causa propria tam magnifice de se loqueretur. *Ignoscite, illustrissimi domini mei, insipiens loquor, sed vos me coegistis*: tum erectis in coelum oculis, *Deus meam laudem ne tacueris*, infit, *quoniam os peccatoris et os dolosi apertum est super me; quippe cum haec accusatio, non tam in me et meos Annaleis directa sit, quam adversus ipsum pontificem, et sanctae sedis majestatem, qui eos vidit, et cunctis cardinalibus examinandos praebuit. Petrus vidit, Petrus approbavit. Huic Petrae atque adeo rupi innixum minime vereri, ne concuti aut loco moveri possit.* Quae tanta vehementia et orationis fluxu ab eo dicta, ut adstanteis in sui admirationem raperet; a multisque creditum fuit, si haec actio in tempus incidisset, quo se postea patres conclavi incluserunt, proculdubio futurum, ut universi, paucis obstantibus, ipsum e cella sua raptum, ad thronum et adorationis locum continuo stitissent. Cum autem in dubium literae revocarentur a Benedicto Justiniano cardinali, is qui pontificiarum literarum notis incognitis exaratarum scrinium asservabat, ad fidem faciendam vocatus est; qui cum se eas nunquam habuisse, aut vidisse coram religiose affirmaret, vanitas earum omnino explosa est; relanguescente interim per moram interpositam subitae benevolentiae impetu, et invalescente odii fomite: quo et effectum, ut Hispanienses omnia sibi summa facienda ducerent, quo suspectum antea sibi hominem, et nunc post calumniam merito irritatum, a principis dignitatis prensatione excluderent, quod et strenue fecerunt. Querimonia autem ex eo nata, quod Baronius XI Annalium tomo scripserat, jus quod reges in Siciliae monarchia sibi vindicant, falsi suspectis testimoniis niti; eaque re magnam Philippo injuriam factam Hispanienses clamitabant. Cardinalibus intra conclave inclusis, Hispanienses Antonium Saulium Genuensem urgebant, qui odio eorum rejectus est; cum alioqui se moribus et vitae sanctimonia satis commendaret. Roberto deinde Bellarmino a factione Aldobrandina proposito, Montaltana factio secundum Aldobrandinam praepotens, aemulatione adversabatur. Tum repositus Baronius, in cujus rejectione toto conclavi ab [a] Avila et Ascanio [b] Columna Hispaniensibus laboratum est. Media Hispaniensi opposita in aestu comitiorum crevit Francica, cujus princeps erat, et dignitate et meritis, Franciscus a [c] Jousa, vir mitis ingenii, et felicis in negotiis tractandis prudentiae, qui inter Aldobrandinos et Montaltanos arbitrium sibi sumpserat, et utri parti accessisset, superiorem reddebat. Itaque cum neutra alteri cedere vellet, ita res inter eos, Francisco a Jousa arbitro, composita, ut de quo inter eos convenisset, modo Francis probaretur, in eum concordibus votis universi consentirent, qui plus duobus quadrantibus proculdubio efficiebant: nostri Baronium, ut Hispanienses [d] Saulium, ad pontificatum promovebant; verum ipse qui suam causam tam animose nuper defenderat, sibi obstare videbatur; dum nolle prae se fert, et se longi aevi prosapia prognatum passim prensantibus jactitat, quod in electionibus maxime pensitatur: nam nihil magis in votis habent populus in urbe, et cardinales in conclavi, quam ut brevis aevi pontifex creetur, dum hi ad illud fastigium aspirant, et crebra mutatione in spem ejus adipiscendi eriguntur. Populus autem, qui aedium direptionibus gaudet, cum aliquis e collegio per urbem plerumque falso pontifex renunciatur, id quotidie evenire exoptat. Inter has contentiones, cum Baronius ab Hispaniensibus excluderetur, Jousa Alexandrum Medicem cardinalem Florentinum utrique factioni non ingratum futurum, proposuit, eumque continuo in cella sua adit, et ipsum pontificem renunciat, continuoque eductum in sella collocat,

INTERPR. [a] *de Muxica de Avila.* [b] *Colonna.* [c] *de Joyeuse.* [d] *Sauli.*

CIƆIƆCV. HENRICUS IV.

collocat, et ceteris ad adorationem praeit, quem Aldobrandinus et ceteri magno concursu secuti sunt: solo Avila renitente, et frustra obtestante; quippe qui multa contra illam electionem ut vitio factam se habere diceret. Creatus is Kalendis Aprilibus pontifex, Leo XI dici voluit; renovata Leonis X ex eadem familia populo Romano gratissima ob liberalitatem summo principe dignam memoria; ipse si diutius vixisset, eam imitaturus, erga pauperes munis, in omneis gratiose magnificus: qui cum egregiam admodum in pace inter reges concilianda operam navasset, et se summa moderatione inter factionum, quae inter nos magis quiescebant quam omnino extinctae erant, igniculos toto biennio, quo apud nos fuit, gessisset, pace facta non ita bene animatus inde discessit, ob eas causas quas supra attigi, ejus rei sensum post adeptam dignitatem retinuit, sicuti ex illustrissimo cardinali a Jousa, quicum summa conjunctione et arcta necessitudine vixi, postea didici. Nam cum is regis nomine gratiam aliquam ab eo peteret, ille praefracte recusavit: et se ex justo et aequo res deinceps administraturum, gratiae minimum daturum respondit: si quid ipse sibi, cui plurimum debere se sentiebat, ac suis peteret, libentissime gratificaturum. Pronepotem Octavium ex Bernardeto fratre habebat, quem cardinalem designare cum vellet, brevitate vitae impeditus est; nam cum Dominicae resurrectionis die coronam sumpsisset, postridie, qui beato Leoni sacer est, ad S. Joannis basilicam solemni pompa profectus est, ubi ceremoniarum inaugurationis fit confirmatio; inde cum fatigatione itineris et pondere vestimentorum sacrorum praegravatus cum febricula in Vaticanum rediisset, ingravescente morbo post XXV pontificatus diem assumptus est, spe de se ingenti concepta simul extincta, cum vixisset LXX annos. Itaque post novendiale sacrum rursus in conclavi se patres incluserunt, et eodem aestu resorbente, post irrita de Saulio, Bellarmino, Mariano, Petro Benedicto [a] Camerte cardinalibus vota, cum Dominicus [b] Toscus Regiensis cardinalis ab Aldobrandino proponeretur, et in eum Hispanienses consentirent, ille e cella sua in sancti Sixti sacellum ad adorationem elevatus est: verum Baronio contradicente, et alta voce se ultimum ad adorationem descensurum clamitante, mira mutatio secuta est, plerisque Baronium confuso clamore deposcentibus, quem et ad Paulinum sacellum stiterunt, ad adorationem itidem pergentes. Scisso per factiones collegio, componendi dissidii non alia expeditior via visa, quam si Aldobrandini et Montaltani, ut nuper fecerant, Franciae factioni arbitrium deferrent. Igitur cardinali a Jousa Camillus [c] Borgesius ab Aldobrandino propositus est, de quo cum se ille deliberaturum cum Montaltanis recepisset, ut scissurae finis imponeretur, Alexandro Montalto auctor fuit, ut in eum ut minime obnoxium consentiret: quo impetrato res confecta est, et ipse cum Aldobrandino ad adorationem profectus sequaces idoneo numero habuit. Toscus in illo tumultu hoc tantum lucratus est, ut, mentione ipsius facta, ad rei famam cella sua in conclavi, in urbe aedes direptae sint. Sub vesperam XVII Kal. Jun. Borgesius in [d] Paulino sacello in pontificem electus est, et Pauli V nomen sumpsit. Magnam initio et periculosam comprimis scissuram mira statim tranquillitas secuta, nihilque in novo pontifice desideratum, praeter aetatem: nam tantum LII annum attigerat, plerisque id mirantibus, nec paucioribus qui comitia saepius recurrere cupiebant, in occulto indignantibus. Habuit M. Antonium patrem, in Consistorialium advocatorum collegio virum primarium, [e] Senis oatum, qui Romae ipsum ex [f] Flaminia Astalia suscepit, et treis alios fratres, Horatium, Franciscum, et Joannem Baptistam. Cum Horatius venalem Romae dignitatem [g] Clerici Cameralis, Gregorio XIV pontifice, sibi comparasset, etiam Camillo fratri communem fecit, et paulo post

vivis

INTERPR. [a] *de Camerino.* [b] *Tosco de Reggio.* [c] *le cardinal Borghese.* [d] *la Chappelle Pauline.* [e] *Siena.* [f] *Flaminia de Stalli.* [g] *chierico di Camera.*

vivis exemptus, ipsum dignitatis successorem reliquit; quae ad propria merita et legationem Hispaniensem, quam summa prudentiae laude sub Clemente VIII obivit, accedens, illi ad amplissimum honorem, et inde postremo ad pontificatum viam munivit. XIV Kal. Quintil. [a] Scipionem Casarellum ex sorore nepotem cardinalem loco suo et titulo S. Chrysogoni creavit, fratres germanos summae rerum praeposuit, et Franciscum Vaticani, Joannem Baptistam [b] Santangelicae arcis, in qua olim Hadriani mausoleum fuit, praefectos constituit. Baronius, publicato anno superiore XI Annalium tomo, in quo de Siciliae monarchia disserit, Ascanii Columnae cardinalis judicium super ea re exquisiverat: qui ex Hispania rediens exarata ad ipsum epistola moderationem in ea dissertatione requirebat, et de acerbitate illius conquerebatur, quae in Historico comprimis vitanda est; rem ipsam minime attingebat. Ad quam prolixo scripto respondit Baronius: et postquam proreges Neapolis et Siciliae de ea apud pontificem expostularent, et in Leonis XI conclavi causa ab Hispaniensibus exagitata fuit, paulo post Leonis obitum, pontifice creato, Baronius ex [c] Tusculano Eidibus Juniis ad Philippum literas dedit, et non citius ad ipsum scripsisse dicit, ne videretur, vacante sede, ejusmodi internuncio literarum auram voluisse captare regiam, et ita sibi viam ad gradum sublimiorem parare: quod scripserit, non ad labefactandum, perdendum, demoliendumque utrumque regnum, sed potius ad firmandum quod caderet, fulciendum quod rueret, stabiliendum quod nutaret, scripsisse; idque consilio, jussu, et postquam scriptum est, a tribus delegatis cardinalibus examinatum, et magno Clementis VIII plausu, probatum fuisse: ob id plerasque legationes ad ipsum a decessoribus suis missas; et cum post Clementis obitum, multi contra ipsum tanquam patrocinio destitutum insurrexissent, fiduciam a veritate et causae justitia majorem sumpsisse; quippe quod scripsisset, scriptum Petri jussu, confirmatum a Petro, et ex ipsa Petri sede prodiisse: denique supra Petram fundatum esse, quae confractura sit eos, qui in eam nimis incaute offenderint, aut super quos ipsa ceciderit: laicam manum nonnisi indecore et cum offensa Catholicae veritatis clavem scientiae, quae penes solum est Petrum, posse arripere, ut probet aut rejiciat, quae Romani pontificis jussu instituta, et suffragio probata sunt, aut rejecta: post obitum Clementis, eandem auctoritatem, eundemque spiritum in successores intelligi propagatum. Proinde sua majestas judicium sustineat; neque contemnat audire moneteis sacerdotes, praesertim eos, quorum cardine universae ecclesiae volvitur et regitur Catholicus orbis. Haec tunc liberius scripta, et a Philippo, quam ob causam incertum, pro tempore dissimulata; qui satis habuit, Antuerpiae, ubi Annales Baroniani eodem fere tempore recudebantur, illius tomi editionem prohibuisse, et Romae excusa exemplaria in terris suis, atque adeo in utriusque Siciliae regno venalia proponi vetuisse. Itaque cum duo reperti essent librarii, qui contra edictum ea haberent, ad triremeis damnati sunt. Ab eodem tempore totum quinquennium contentio illa interquievit, quae post Baronii obitum mira libertate in Hispania decisa, nec minore severitate executioni mandata est; sicuti ad illum annum, si Deus voluerit, plenius dicemus.

III. DUM haec Romae agerentur, [d] Petrus Henrices Acebedius Fontanus Insubrium prorex, cum magnas copias in armis haberet, non solum Venetis, sed aliis minoribus in Italia principibus suspicionem injecit, quasi rerum novandarum occasionem quaereret: nam disturbandae Venetorum cum [e] Rhaetis nuper contractae foederationi edicta severa [f] Mediolani condidit, quibus commercii libertatem utrisque incommodam reddebat, et loco designato VII a [g] Novocomo milliatibus in rupe, quae hinc inde [h] Clavenam et Telinam valleis despicit, [i] arcem quinque regalibus

INTERPR. [a] *Scipione de Casa Caffarelli.* [b] *Castel S. Angelo.* [c] *Frescati.* [d] *don Pedro Henriquez de Acevedo comte de Fuentes gouverneur de Milan.* [e] *Grisons.* [f] *Milan.* [g] *Come.* [h] *Chiavenne & la Valteline.* [i] *fort de Fuentes.*

regalibus propugnaculis firmatam erexit, ac de suo nomine appellavit, nequicquam frementibus vicinis. Inter Rhaetos vero tot dissensionum semina sparsit, ut parum res ab internecina pernicie abfuerit, quae utcunque interventu nostrorum vix tandem composita sunt; arce interim exstructa, et ad defensionem cum vicinorum terrore perducta. Nec contentus in finibus Italiae late sui terrorem sparsisse, etiam per interiora desperatione omnia implevit, citatis plerisque Italiae regulis per [a] praesidem et quaestores redituum extraordinariorum Mediolanensis imperii, quasi qui beneficiarias urbes, oppida, aliasque possessiones aut usurpassent, aut pro iis jura debita non persolverent; eaque de re diploma evulgatum est Philippi nomine, Fontano auctore, XII Kal. Junias, quo praecipue Malaspinae marchiones, qui in plureis familias in [b] Aemilia et Liguria vicina secti sunt, nec non et alii citati, Franciscus Maria, Joannes Christophorus Morellus, et Vincentius Malaspina, Joannes Baptista et Franciscus fratres; Leonardus Galeacius, et Jo. Vincentius, Julius Sala Genuensis, Reinaldus Malaspina, heredes et successores Thomae et Alfonsi Malaspinarum; Bartholomaeus Malaspina, Caesar Malaspina, heredes Gasparis Malaspinae, heredes Janetini Auriae, heredes Spinetae Malaspinae, Alfonsus et Ferdinandus pater et filius Malaspinae, Fabritius Malaspina, princeps Albericus Cibo Malaspina, Marchio Andreas Malaspina, dux ipse Etruriae, et respublica Genuensium. Id occasionem dedit scripto tunc a Malaspinis, qui praecipue petebantur, per Italiam publicato, et ad cunctos orbis principes directo, quo fidem et patrocinium eorum tanquam in communi causa implorabant; nam ab iis ad alios potentiores quasi praejudicio gradum fieri, et in communi periculo a cunctis subveniri debere. Nihil non juris Mediolanensis futurum, si citationibus illis detur locus, nullasque in tota Italia ditiones ab illis quieturas. Causam hanc cunctos Italiae principes complecti, nec pontificem ab ea exemptum iri: nam [c] Bononiam anno CIϽCCCCII se sponte Jo. Galeacio [d] Vicecomiti commisisse, et eodem fere tempore [e] Perusiam, Nuceriam, Spoletum, et Assisium idem fecisse: [f] Todi, Interamnium, Toscanellam, Otriculum, Surianam arcem et totam [g] Aemiliam, hoc est, Romaniolam, quae hodie pontifici subest, in Francisci Sfortiae dominationem annis XXX post concessisse, et rursus X post annis [h] Auximum, Racanatum, et Fabrianum penes eundem Sfortiam ex foedere cum pontifice facto remansisse. In Veneta ditione [i] Brixiam cum omni territorio suo anno Christi CCCLXXV a S. Ambrosio Mediolanensi ecclesiae subjectam fuisse, et anno CIϽ CCC XXXVII [k] Azzonem Vicecomitem ejus possessionem et plenum dominium habuisse, et in diplomate Wenceslai Caesaris anno CIϽ CCC XCV nominari, et VIII post annis Mediolanensibus se subjecisse, et in diplomate beneficiario Maximiliani I anni CIϽCCCC XCIV comprehendi; idem et de Bergomo dici posse: nam Ambrosiana notitia ecclesiasticae Mediolani jurisdictionis id comprehendi, et anno CIϽ CC XCVIII a Matthaeo Vicecomite jure belli Mediolano acquisitum, et in Wenceslai diplomate supra memorato expresse recenseri; postea in diplomate item Maximiliani I: constare item Veronam anno CIϽ CCC XXCVII in potestatem Galeacii Vicecomitis devenisse, et anno XVI post ultro se Mediolanensibus subjecisse. Idem fecisse eodem tempore [l] Patavium, sicuti ex iisdem Caesarianis diplomatis patet, quibus et Crema et ejus territorium pariter comprehenditur, quae usque ad annum CIϽCCCC XCVI sub Mediolanensium dominio fuit. [m] Feltrum item, Bellunum, et Andesanum, in illis diplomatis nominati. Jam Genuam toties se [n] Mediolani principum jugo vi aut alia ratione coactam subjecisse, quem ignorare? jam a temporibus Joannis

INTERPR. [a] *magistrato straordinario di Milano.* [b] *Romagna & le Genovesat.* [c] *Bologna.* [d] *Visconti.* [e] *Perugia, Nocera, Spoleto, & Assisi.* [f] *Todi, Terni, Toscanella, Otricoli, & Suriana.* [g] *la Romagna Ecclesiastica.* [h] *Osmo, Racanati, & Fabriano.* [i] *Brescia.* [k] *Azzo Visconti.* [l] *Padoue.* [m] *Feltri, Belluno, & Andesano.* [n] *Milan.*

Joannis Vicecomitis, qui eam in fidem accepit anno CIↃ CCC LIII, et principis Genuensis reipublicae titulos sibi sumpsit. Novies idem postea repetitis vicibus factum, et toties claveis et S. Georgii vexillum ad Mediolani principes a Genuensibus allatum. Corsicam item Philippo Vicecomiti cessisse, et Albinganum anno CIↃ CCCC XXI a Philippo Maria expugnatum fuisse. Quin etiam eadem ratione [a] Taurinum, Augustam praetoriam, Eporediam, quae sunt episcopales sedes Mediolani jam ab anno CIↃ LXXV subesse; [b] Astam, item [c] Vercellas, Albam, Clarascum, Cunium, Montem-regalem, totamque subjectam regionem usque ad annum CIↃ CCC LVI a Mediolani principibus possessam fuisse, et in divisione inter Barnabam et Galeacium [d] Vicecomites facta, eam Galeacio cessisse: Astam praeterea cum suo omni territorio in diplomatis Wenceslai et Maximiliani expressim nominari. In Etruria vero [e] Senas se sponte anno CIↃ CCC XCIX Joanni Galeacio summisisse. Lunense item territorium et Fivizzanum vi in potestatem Franc. Sfortiae anno CIↃ CCCC XLVIII concessisse; neque in dubium revocari, Montisferrati marchiones Mediolani principibus fidei sacramento obligatos esse, et jusjurandum Barnabae ab Hugolino anno CIↃ CCC LVIII praestitum fuisse. Idem de Parma, Placentia, et S. [f] Donini Burgo dici posse, quae diplomatis illis Caesarianis comprehenduntur; Placentiam autem miserabili clade vastatam anno CIↃ CCCC XLVII Francisci Sfortiae arbitrio se permisisse. [g] Rhegium denique beneficium nobile Mediolanensis jurisdictionis pronunciatum anno CIↃ CCC LVIII, et XXII post annis, quando fuit a Barnaba Vicecomite miserabiliter direptum, et postea comprehensum fuisse in diplomate Wenceslai et Maximiliani I. Mediolani principibus et jus in [h] Pisaurum esse: nam anno CIↃ CCCC XLII eam urbem ab Alex. Sfortia, et deinceps a Paulo possessam esse. Denique et [i] Tridentum ab iis vindicari posse eadem ratione, quippe cum diplomatis Caesarianis saepius memoratis itidem comprehendatur. Ex iis liquere, quanto praejudicio contra tot Italiae principes nunc Malaspinarum causa Mediolani agitetur. Quin et ipsum Philippum, cujus nomine lis instituta est, et citatio emissa, eadem causa involvi; quippe qui multa possidere in Hispania, Italia, et in Belgio, in utrisque Indiis, quae pontificum, Caesarum, regum Franciae, beneficiaria sunt; et quae proinde iisdem, quibus ille nititur, argumentis controverti cum eo possint. Hoc scripto per Italiam disseminato, quasi classicum inter principes caneretur, intervenere per oratores apud Philippum plerique, et tandem obtinuere, ut re protelata persecutio ejus cum tempore evanesceret.

IV. MORTES illustrium supersunt. Primus dicetur Joannes Sarius [k] Samoscius, de quo pauciora memorabuntur, quod per totos XXX annos superiores honorifica fere fuerit ejus ac continua narratio. A puero in literis Lutetiae egregie institutus, quas et tota vita maxime coluit; in Italiae postea gymnasiis adolescentiam exegit, et arcta cum Carolo Sigonio familiaritate vixit, qui duos de senatu Romano libros pereruditos non suo, sed Jo. Sarii Samoscii nomine vulgavit. Inde in patriam reversus et vicecancellarius regni creatus, cum Andium dux in regem a Poloniae ordinibus electus est, insigni illa legatione in Franciam missa, inter primos comparuit, et oratione luculenta in publico Caroli fratris, et omnium regni principum, ac procerum, atque adeo regni ordinum consessu in palatio, ubi jus dicitur, celebrato, eum regem renunciavit. Deinde post Henrici III in Franciam reditum, novo regi creando egregiam operam navavit, et Stephanum Bathorium [l] Daciae principem contra Austriacorum prensationes, summa constantia tutatus est, bis profligato Maximiliano et ad extremum capto. Deinde ex cancellario regni, quam dignitatem tota vita retinuit,

exercituum

INTERPR. [a] *Turin, Aouste, & Ivrée.* [b] *Asti.* [c] *Vercelli, Alba, Chierasco, Côni, & Mondevi.* [d] *Visconti.* [e] *Siena.* [f] *Borgo san Donino.* [g] *Reggio.* [h] *Pesaro.* [i] *Trente.* [k] *Zamoyski.* [l] *Transilvanie.*

exercituum imperator a Stephano creatus, eandem, quam in negotiis explicandis, in bellica re solertiam adhibuit; non sine aemulorum occulto livore: et per bella Moscica magnam sui famam ubique et expectatione majorem excitavit. Eandem, quam in Stephani creatione, in Sigismundo [a] Sueciae principe tuendo fidem et constantiam prae se tulit, et sub eo extremam aetatem in Livonicis bellis contra Moscos, et contra Carolum Sudermaniae ducem regis patruum exercuit; et non solum manu, sed etiam magna verborum acerbitate cum eo ante triennium conflixit. Inter has curas nusquam literarum studia intermisit, et insignem academiam in urbe cognomine a se condita in [b] Belsensi praefectura, VII a [c] Leontopoli Russiae Polonicae metropoli milliaribus instituit; et anno CIↃ IↃ XCIV Eidibus Maiis ludum aperuit, professoribus eximio stipendio ad eam Cracovia invitatis. Postremo aulae pertaesus, neque satis gratum principem, quem tot benefactis demeruerat, erga se expertus, domum se contulerat, ubi et hoc anno, qui illi climactericus erat, cum profunda cogitatione defixus videretur, in sella sedens apoplexia subita correptus est, ex eaque decessit III Non. Junias. Ex Griselide Bathoria Stephani regis nepte Thomam filium reliquit, eique tutores dedit Cracoviensem et Lublinensem Palatinos. Ut religionis antiquae, ita libertatis et regni jurium, in quo natus erat, retinentissimus fuit, ab omni novitate alienus, quod testamento a se condito patet; quo inter alia mandata quae filio dedit, illud est, ut Catholicam ecclesiam non solum regum et principum, sed quod longe praeclarius est, omnium sanctorum communem matrem coleret, ut cujus in gremio felicius sit mori, quam ab initio nasci; quippe cum non nasci satius sit, quam in ea non mori. Addunt et hoc mandasse filio, ne unquam Italiam invisat, ne Germanicè discat, verus Polonus sit: necessitatibus reipublicae sublevandis, si opus fuerit, ad tercentum florenorum CIↃ expendat, quibus expensis videat quantum profecerit; aulam ordinariam teneat; C equites Hussaros, totidem Cosacos, CCC pedites penes se habeat, ex quibus C continuo matri viduae relictae latus cingant; quae si alii nupserit, pro omni propter nuptias donatione et dotis auctario, ei sexaginta florenorum CIↃ legavit. Magno patriae charitatis exemplo subjecit, si filium mori contingeret, ut unum tantum oppidum, et quatuor villae ad consanguineos ex successione sua devenirent: ceteris bonis omnibus in reipublicae usum conversis, ita ut sit semper curator a republica constitutus, qui omneis reditus in unum redigat; et thesaurus ille seponatur ad extremam reipublicae necessitatem, ut neque rex ipse nec alius, sine reipublicae consensu, cum in alios usus possit intervertere. Novitatis odio tributum, quod cum summa non solum consiliorum sed etiam adfectuum consensione Stephanum regem coleret, qui impense Jesuitas in imperio suo fovit, tamen in sua Samosciana academia nullos ex eorum societate admisit, quod idem et Philippum Hispanorum regem sapientissimum fecisse quidam observarunt. Vidimus postea Thomam ejus filium per Gallias peregrinantem, et mandatorum paternorum, si utique vera sunt, securum, in eo esse, ut in Italiam proficisceretur. Magno paratu funus celebratum, plusquam quinque CIↃ ex nobilitate eo confluentibus; inter quos bis mille insignium militum, cum magna senatorum frequentia. Corpus a militibus succollatum cum explosione tormentorum, et ut in tanto numero rixa orta inter Stanislaum [d] Stantzkium et Malogostem castellanum per tumultum conflictus factus, in quo juveni Ferensbekio manus amputata est. Apud nos Carolus Lotharingus [e] Ellebovii dux [f] Molinii in Boiis, ultimum vitae diem clausit, pridie Nonas [α] Sextileis, praematura canitie senectutem prae se ferens.

Remigium

VAR. LECT. [α] Sextileis, qui comitate et liberaliore vita meruerat, ut praematura canitie senectutem prae se ferret. *MSS. Reg. Put. & Rig.*

INTERPR. [a] *la Suede.* [b] *de Belz.* [c] *Leopoli de Russie.* [d] *Stanitzki & Malogotzki.* [e] *Elbeuf.* [f] *Moulins en Bourbonnois.*

CIↃ IↃCV. HENRICUS IV.

Remigium Bellaquenm, de quo in superioribus demonstravimus, praeceptorem [a] habuerat; testudinem pulsare, harmonice cantare, et versus Gallicos non ineleganter pangere edoctus. Sub id de Vidi [a] Lavalli comitis morte allatum est: is amplissimorum bonorum in [b] Cenomanis, Armorica et Neustria, atque adeo duarum illustrissimarum familiarum heres; vix expleto XX aetatis anno decoris cupiditate incensus, Octobri mense ex aula nostra profectus fuerat, atque inde in Germaniam venit, a Caesare perhonorifice [c] Pragae exceptus, et Viennae ab archiduce Matthia, atque Christianae militiae nomen dedit. Primum armorum tirocinium infausto conflictu fecit, depulsis quidem [d] Tataris sub Viennae usque portas excurrentibus, sed tam gravi vulnere in ilibus accepto, ut paulo post exeunte anno decesserit. Tantam hereditatem grandi aere alieno oneratam creverunt [e] Tremollii, et Ellebovii dux ex familia Lotharingica, magnaque de testamento ejus ante biennium facto in senatu contentio fuit; quo Annam [f] Alegriam matrem, quae alteris nuptiis Gul. [g] Altamero Fervacio equitum tribuno nupserat, tertiae partis bonorum, quantum per leges municipaleis licebat, legatariam scripserat: quae contentio tandem transactione finem accepit. Is avita successione Protestantium doctrinam imbiberat; eaque paucos ante annos relicta, ad sacra majorum redierat. Avum habuit Franciscum [h] Colinium Andelotum Gallici peditatus praefectum, virtute militari insignem; qui anno CIↃ IↃ LXVIII [i] Mediolani Santonum obiit, et ex Anna [k] Riusia Lavalla tot bonorum herede Vidum Lavallum comitem, hujus patrem, reliquit. Et ille quidem ante XVII annos sub moenibus ejusdem urbis, in qua pater obierat, fratres infausto proelio victor amisit; et ipse paucis post diebus, sive ex fatigatione sive ex moerore decessit, sicuti suo loco demonstravimus. Multi suadebant, iique saniores, prius quam abiret, uxore ducta, quae illi ex Lotharingica domo destinabatur, ut proli tollendae operam daret; deinde se et familia dignas expeditiones susciperet. Alii contra minime reprimendos spiritus illos primos aiebant; et cum ad aviti erroris ac paterni, atque adeo sui expiationem id pertineret, nullam tam generosae deliberationi, quam Deus procul dubio tanquam ad gloriam suam susceptam fortunaturus esset, cunctationem interponendam esse censebant; et ii vicerunt. Fuit specie praestanti, vultu verecundo, taciturna natura, ingenio sublimi, et aequante nataleis fortuna, si maturuisset, digno. Artes fere curiosas sectabatur, et iis addictos inter peregrinandum ubique vestigabat, ab iisque quae discebat, literarum alioqui minime ignarus, propria manu, scribebat autem elegantissime et scitissime, describebat; cujusmodi grande volumen vidimus: ut in tanta fortuna verendum esset, ne, studio per otium crescente, ingenio ad meliora nato, ad artes illas aliquando abuteretur.

V. VIRI et literis clari et longa vita memorabiles, quod in ejusmodi hominibus rarum, his adtexentur. Ante alios [l] Pontus Thiardaeus Bissianus dicetur, nobili familia in [m] Heduis natus, qui exacta trium linguarum cognitione, et in juvenili aetate excultus, saeculo illo, quod apud nos poetarum proventu abundasse Henrico II rege diximus, in poetica vernacula primum lusit; dein mathematicis artibus et Platonicae doctrinae se totum mancipavit; ac postremo theologicis studiis, in quibus omnibus multa, sed fere Gallice scripsit, reconditae scientiae ubique plena. In aula etiam vixit, et Henrico III gratiosus, sicuti suo loco ostendimus; ab eo [n] Cabilonensi episcopatu donatus est, et paulo ante mortem octogenario major, de recta nominum impositione commentarium vulgavit, et ad Philonis Judaei libellos a se illustratos pro auctario addidit. Cum in libris assiduus esset, cibo multo, quippe vasto corpore, utebatur;

VAR. LECT. [a] habuerat; nec eo indignus discipulus evaserat, testudinem *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *de Laval.* [b] *le Maine, Bretagne, & Normandie.* [c] *Prague.* [d] *les Tartares.* [e] *de la Tremoille, & d'Elbeuf.* [f] *d'Alegre.* [g] *de Haultemer Sr. de Fervacques.* [h] *de Coligny Sr. d'Andelot.* [i] *Saintes.* [k] *de Rieux de Laval.* [l] *Pontus de Thiard Sr. de Bissy.* [m] *Bourgogne.* [n] *de Chalons sur Saone.*

utebatur; et generosa vina, qualia illis locis circa Ararim nascuntur, aqua nulla admista, citra temulentiam bibebat; cumque dormitum ibat, quod mirum est, largo se meraci haustu sine valetudinis dispendio proluebat. Tandem cum XX amplius annos sacro munere, magna pietatis et doctrinae laude defunctus, Cyrum ex fratre nepotem sibi superstitem substituisset, integris animi et corporis sensibus ad meliorem vitam migravit VII Eid. Oct. aetatis anno octogesimo quarto. Theodorus Beza, qui patruum in curia Parisiensi senatorem habuerat, [a] Vezeliis itidem in Heduis natus, Bissianum sex diebus antevertit: ingenio hilaro ac eleganti, et longa vita satis notus, quam LX totos annos in studiis et lucubrationibus exegit; eaque tantum provectus, ut antequam moreretur, veris vitae, quae eam desiderabilem efficiunt, subsidiis prae senio destitueretur: siquidem praesentium memoriam, debilitata quippe mente, evanidam amiserat, praeteritorum, dum ingenio valebat, impressam servaverat. Itaque et totos Psalmos Hebraice, et quodcunque caput ex beati Pauli epistolis proposuisses, integrum Graece recitabat: nec in iis, quae olim didicerat, judicio carebat; sed quae dixerat, statim obliviscebatur. In hoc mentis obliviosо languore fere biennium perseveravit; et cum ad concionem Ire vellet, subita convulsione correptus, ac lecto impositus, vitam finivit. Vixit annos LXXXVI, menses III, dies XIX. Laudavit mortuum Antonius Faius, et carmen elegans et adfectus plenum veteri amicitia cum eo conjunctus Scaliger fecit; addito etiam de fato urbis, in qua decessit, omine, quod tamen hactenus eventu caruit. Beza rursus annosior, et summus Bezae amicus Robertus Constantinus annum clausit, [b] Cadomi in Neustria inferiore natus, trium linguarum peritissimus, et Graecae praecipue ac [α] Latinae; qui longam vitam in studiis et peregrinationibus [β] consumpsit: fuit et Julii Caesaris Scaligeri domesticus, et commentaria in partem Theophrasti, ab auctore non edita, post ejus mortem publicavit; quod a plagii crimine, cujus aliquando insimulatus fuit, cum [γ] liberat. Vixit usque ad CIII annum integris corporis et mentis sensibus, et memoria adhuc valida, quae in longaevis, ex omnibus animi facultatibus prima debilitatur et vacillat; et tandem pleuritide correptus, exeunte hoc anno VI Kal. Jan. defecit. His macrobiis rarum longae vitae et connubialis concordiae addam ex Immanuele [c] Meterano exemplum, viri et foeminae e plebe, ideoque obscuri nominis, quorum ille CIII annos, haec XCIX expleverat, cum uterque LXXV in matrimonio conjunctissime vixissent. Longae vitae pro cumulo felicitatis accessit, quod Philemoni et Baucidi pro summo beneficio Deos concessisse narrant fabulae, ut alter alteri tantum treis horas supervixerit, et ambo [d] Delphis in Batavia simul hoc anno terrae mandati sunt. Post hos dicendus venit Simo [e] Marionus Novioduno Heduorum sive Nivernio perhonesta familia natus, qui juris scientia ac eloquentia praecipue in nostro foro diu claruit, quod actiones aliquot forenses ab eo editae abunde testantur. Dein ad dignitates evectus se semper iis parem praebuit; et patroni fisci munus pari eloquentiae et solertis judicii laude exercuit, jura regia, libertatem publicam, regni dignitatem ubique

VAR. LECT. [α] Latinae, quarum optima Lexica concinnavit, qui *MS. Reg.*

[β] consumpsit: cujus instar memorabile fuit in nostro aevo, eoque majus, quod raro aut fere nunquam accidit, ut viri literati tamdiu vivant. Eum in comitatu ac familia viri illustrissimi Pauli a Foxio, dum in Anglia et Scotia oratoris regii munere fungebatur, fuisse supra demonstravimus: et antea Catharinae reginae, in eaque medicinam fecit, et Cornelium Celsum diligenter cum MSS. collatum Lugduni, quo interdum per intervalla excurrebat, excudendum curavit. Fuit et Julii *MS. Reg.*

[γ] liberat. Nam si bona fide id semel fecit, cur non in aliis eandem fidem servasset, praesertim cum nihil postea ab eo profectum sit quod captum ipsius superet, et divino illi viro subreptum fuisse credi possit: Itaque maledicis iis per me silere licet. Lutetiae uxorem duxerat, et post ejus obitum alteram Montalbani in Cadurcis duxit, ex eaque filium sibi superstitem suscepit: Orthesianae scholae in Benearni pago plures annos praefuit, et Castri item in Septimania; ac tandem Montalbanum reversus est, ubi linguae utriusque professor ad longaevam aetatem integra semper valetudine perduravit, quam victus sobrietate et gymnastica familiari adjuvabat, domi ambidextri ensis gladiatoria tractatione se exercere solitus. Vixit usque ad CIII annum *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Vezeloy.* [b] *Caen en Normandie.* [c] *de Meteren.* [d] *Delft en Hollande.* [e] *Marion natif de Nevers.*

ubique constantissime [a] tutatus. Obiit Lutetiae III Eid. Febr. cum LXIV aetatis annum tribus mensibus excessisset, et ad S. Mederici sepultus est. Inter tot denatos nata est Eidibus Octobribus illustrissimo Monpenserii duci Henrico Borbonio in [a] Gallionis arce, ex Henrica Catharina a [b] Jousa uxore, filiola Maria, parentis brevi superfuturi unica heres; quae jam nunc, cum haec scribo, magnum pietatis et virtutis instar est, serenissimo [c] Andium duci post [d] Aurelianensis fratris obitum desponsata, ut amplissima bona, quae ex antiqua Borboniorum domo possidet, in regia familia maneant.

VI. AD res nostras ut veniam, accusationis contra [e] Arvernum comitem, et [f] Entraguium, et marchionissam ejus filiam, superiore anno institutae probationes in senatu conficiebantur; et cum Arvernus initio coram delegatis judicibus, Achille [g] Harlaeo primario praeside, Stephano [h] Floro, et Philiberto [i] Turino, senatoribus respondere recusaret, et se abolitionis diplomate ac praeterea [k] breviculo tueretur, missus a senatu ad regem Ludovicus [l] Servinus advocatus regius, qui deprecatione clementiam ipsius interpellaret, et super diplomate ac breviculo majestatem suam consuleret. Is igitur officio defungens, Arvernum jam ter in crimen laesae majestatis longe maximum, et quod cetera in se maleficia complectitur, recidisse ostendit, primum in conspiratione a Mathurino [m] Carterio, qui dignam scelere poenam tulit, inchoata; deinde in Bironiana; ac postremo Hispaniensi, cujus nunc arguitur: eum qui toties in idem crimen relapsus est, indignum esse venia, et indulgentiam in tali crimine ad omnia impune audenda illecebram esse. Contra frequentiam tam horrendi criminis opus esse exemplo, ut vita regis, reginae, ac dilectissimi delphini, quibus salus publica continetur, in tuto collocetur. Haec pluribus cum disseruisset, rex, repetita praeteritorum memoria, diploma abolitionis concessae et breviculi causam in temporum necessitatem rejecit, et haec omnia imperrata dixit, ut Arvernum ad officium et bonam mentem reduceret, neque se gratia per illa concessa indignum contumacia sua redderet. Quod cum minime fecerit, nec criminis veniam oblatam ingenua confessione, quod facere jubebatur, mereri voluerit, se quoque fide per diploma et breviculum data liberatum existimasse, et cum ratione non posset, potestate legitima erga contumacem ac toties perduellem uti voluisse; proinde jubere, ut nulla diplomatis et breviculi, quibus ille se tuetur, ratione habita, contra ipsum legibus agatur. Secundum haec, cognitore regio postulante, decretum, ut Arvernus, nulla defensionis et praescriptionis ab eo propositae ratione habita, coram judicibus delegatis ad interrogata responderet; ni faceret, pro convicto haberetur. Id actum IV Kal. Jan. Interea ter interrogatus Franciscus Balsacus Entraguius; qui cum factum non omnino diffiteretur, ad illud excusandum, et marchionissam filiam exonerandam scriptum protulit, quod jam antea regi ad [n] Germanifanum VIII Kal. Quintil. porrexerat, quo repetita colloquiorum cum Hispanis habitorum origine rem altius repetebat. Ejus haec summa erat: a tempore [o] Metis sub coronae Francicae ditionem redactae, nullam se occasionem praetermisisse bello et pace regibus inserviendi, suamque fidem illis et amicis adprobasse; regi, cum primum ad regnum vocatus est, fidam semper et sedulam operam per haec bella navasse, nec sumptibus ullis pepercisse, atque inde grande aes alienum contraxisse, magno rerum suarum incommodo; idque in causa fuisse, ut ad fortunae amplificationem attendere, et filiis, ut haberent unde decus familiae tuerentur, prospicere pro tempore

non

VAR. LECT. [a] tutatus, eademque constantia majorum religionis alioqui retinentissimus, novas ut regno perniciosas religiones et clandestinas dispensationes oppugnavit. Obiit *MS. Reg. Put. & Rig.*

INTERPR. [a] *Gaillon.* [b] *de Joyeuse.* [c] *Gaston troisiéme fils du roy, duc d'Anjou, puis duc d'Orleans.* [d] *le duc d'Orleans, second fils du roy.* [e] *le comte d'Auvergne.* [f] *le Sr. d'Entragues, & la marquise de Verneuil.* [g] *de Harlay.* [h] *de Fleury.* [i] *de Turin.* [k] *un brevet.* [l] *Servin avocat-general.* [m] *Chartier.* [n] *S. Germain.* [o] *Mets.*

non potuerit. Bello finito, pro praemio tot exantlatorum laborum praefecturam [a]Aurelianensem sibi ademptam, et in alium translatam, nulla compensatione acceptа. Id tamen summa patientia dissimulasse, et presso tam justo dolore ad farciendas domesticas ruinas, quod a liberalitate regia frustra exspectaverat, se domum contulisse, ubi miserum senem, et morbis ingruentibus obrutum, vehemens et ultimus fortunae impetus oppressit; accedente ad superiores clades familiareis infausto regis amore, quo filiam dilectissimam et unicum senectutis suae solatium, impotenter deperire coepit. Hinc corporis continuus morbus ex moerore, et gravior animi ipsum semper adflictavit, quod se ludibrio et aulicorum dicteriis expositum videret; et unde vulgo omnes sibi ac suis honorem et bonorum amplificationem augurantur, inde sibi ac suis dedecus, opprobrium, apud probos contemptum non sine exprobratione paratum sentiret. Demissis precibus saepius ab rege contendisse, sibi cum bona ipsius gratia domum ire, et spectaculo aulae carere ut liceret. Cum initio id impetrare non potuisset, malo ingravescenti quaesitum potentius remedium, et ut valetudinis curandae praetextu regno exire, et alio se conferre, relictis liberis, uxore, domo, suppliciter petiisse, nec obtinuisse. Sed postea malo suo fato accidisse, ut quod toties petenti minime concessum fuerat, ob quas suspiciones incertum, necopinanti crudelius negaretur, interdicto omni cum filia dilectissima, quod solum ad solatium calamitas reliquum fecerat, congressu. Sed cum rursus ab ea fortunae exacerbatione respiraret, et insita bonitate mutaturum regem speraret, ecce nulla vi, nulla arte eludendum telum ab iracundia reginae in ipsum contortum est, crebrescente per aulam rumore, marchionissam in summo periculo versari, et odium reginae in parentem ac fratres recasurum: nam voces et minas ex ore ejus exceptas, quae exulceratum injuriae sensu animum testabantur. Cui ut illa in tempore praeverteret, sensim se ab regis conspectu subduxisse. Cum putaret per absentiam, non solum amorem regis impotentem cum tempore remissurum, sed etiam reginae odium desiturum, et non solum aula abstinere, sed regno discedere se paratam ostendit; ad idque commodum accidit, ut tunc Arausionis principis vidua, quicum illa familiarissime vivebat, de profectione in Bataviam suam cogitaret, huic se comitem addere voluisse, et petiisse a rege marchionissam loco summi beneficii, quod et illi praefracte negatum fuit: consilium enim fuisse, ut, consumptis aliquot in Batavia mensibus, in Angliam transiret; ubi [b]Leviniae ducem, et primarios circa regem arctissima secum cognatione conjunctos habebat. Verum et hoc negato, interea odium et minas crevisse, et crebris delationibus primariorum in aula procerum ad marchionissae aureis in horas perlatis, illam postremo cum lachrimis apud regem demonstrato periculo egisse, et suae saluti et filiorum ex ipso susceptorum securitati consulendi necessitatem utrique impositam ostendisse. Nec visam regi omnino intempestivam petitionem; itaque ab eo tempore Arvernorum comitem uterinum marchionissae fratrem, qui sororis periculo tangi videbatur, secum multoties ea de re collocutum esse, clam illa, quod et secreto opus esset, et ad tranquillandum ejus animum silentio potius, quam renovata per consultationes rei memoria, agi debere uterque judicaret. Deliberantibus, et de communi periculo vitando consilia agitantibus, Thomam Morganum nobilem Anglum, qui Mariae Scotorum reginae negotia aliquando apud nos procuraverat, sibi notum et familiarem supervenisse, et a Joanne Taxi oratore Philippico, quem ad [c]Monterigolum, ubi Igonna in Sequanam influit, cum eo cum Guisio ante XX annos venisset, ipse viderat, verba honestatis plena retulisse, et pristinae amicitiae memoriam renovasse, ac petiisse, ut cum ipso colloqui in arcano

CIƆ IƆ CV.

HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *d'Orleans.* [b] *Lenox.* [c] *Montereau sur Yonne.*

arcano posset: nec se abnuisse, quod eadem opera de re, quae sibi permoleste acciderat, amplius ex ipso cognoscere cupiebat: nam cum ad [a] Mariae Cleriacae fanum esset, hominem sibi incognitum Hispanum, sicuti postea affirmavit, natione, ceterum Italice loquentem, ad se in hospitio accessisse, et a rege Hispaniarum per dispositos equos se missum dixisse, ut cum conveniret, et de [b] schedula manu regis subscripta cum eo ageret. [c] Raffium, de quo supra in Nicolai [d] Hostae morte mentio facta est, huic se negotio immiscuisse, et multa Bernardino Mendozae insigni vanitate promisisse; et cum sub id Gul. [e] Foquetus Varanus clam a rege in Hispaniam ante decennium missus esset, hominis vanitatem coram deprehendisse. Cum igitur ipse a Morgano persuasus ad Taxim noctu se contulisset, Novembri mense anni CIↃ IↃ CII renovatam contractae ad Monterigolum amicitiae primum memoriam: deinde de foederatione Henorica, cujus ipse Taxis fabricatione tanquam a se facta gloriabatur; post et de regis cum marchionissa amoribus, et schedula, inter eos actum esse; ac postremo de [f] cursore Cleriaco, de quo cum renidenti vultu, quasi rei ignarus se Taxis excusasset, de schedula repetitum sermonem, quam cum tradi sibi Taxis, aut saltem ejus exemplum enixe expeteret, ipsum se vicissim excusasse, ac praefracte respondisse, se filiamque marchionissam nunquam assensuros, quandiu in vivis essent, ut alii quam regi traderetur; atque insuper addidisse, regem hucusque id parum curare se ostendisse. Hoc primum inter eos colloquium fuisse, in ipsius Taxis aedibus. Alterum aliquanto post, interventu itidem Morgani, loco incognito celebratum, cui [g] Arvernorum comes interfuit, Junio mense anno sequenti. Ibi post salutationes, cum de Ostendae successu Taxim Arvernus percontaretur, Taxim respondisse, jampridem de perduellibus in Belgio regem Catholicum poenas meritas sumpturum fuisse, ac plane triumphaturum, nisi rex legitimae Philippi potentiae se opposuisset, et opibus suis ac milite populos a fide devios juvisset. Ad haec Arvernum interfatum esse, regem, qui et pecunia et milite, dum bellis ab Hispanis peteretur, ab Ordinibus Belgii adjutus esset, et pecuniam acceptam reddere, et mutuo auxilio laborantibus subvenire aequum et justum duxisse: quod vero post pacem factam Galli potius Batavis quam Hispanis suam operam addicant, in causa esse, non tam regis imperium, nam plerosque sine regis mandatu ad illam militiam sponte proficisci, quam Hispani nominis odium, quo fiat, ut nobilitas nostra rei bellicae cupida, potius Batavorum, quam illorum nomini Gallico infestorum partes sequatur. Ad haec injecto, de violentis regis in venatu, ludo palmario, aliisque non sine valetudinis aliqua laesura exercitiis, sermone; dixisse Taxim, fore ut rex, qui et annis et vitae intemperantia ad exitum properet, post se relicturus sit regem Hispaniae annis florentem ac praepotentem, qui optimis belli ducibus et justitia causae fretus, injurias a Gallis in Belgio acceptas vindicaturus sit, et quae amisit, brevi recuperaturus. Tum incalescentibus et renudatis per contentionem animis Taxim regis fidem in dubium revocasse. Nam qui bonum Catholicum eum esse, qui quotidie Sectariorum auget numerum, ad concionandum et conveniendum locis toto regno multiplicatis, et promiscue praefecturis, honoribus ac dignitatibus, seu militiae seu pacis, inter eos distributis, et novis munitionibus gratiose attributis? Cum contradiceret Arvernus, postremo subjunxisse Taxim, si regem mori contingat, ab omni parte subito impetum in regnum facturum iri ex Sabaudia, Pedemontana regione, Flandria, Arragonia, multosque ex Gallis ipsis rubram crucem sumpturos. Tum Arvernum, ut eum magis stimularet, nequaquam per ea loca commode impetum fieri posse respondisse: nam difficileis ubique per illa accessus esse; tantum per Ruscinonensem comitatum patere hostibus aditum. Nam ab ea parte cum X CIↃ sarissophororum, et idoneo scloppetariorum numero,

INTERPR. [a] *Nostre Dame de Clery.* [b] *la promesse de mariage.* [c] *Raffis.* [d] *l'Hoste.* [e] *Fouquet Sr. de la Varenne.* [f] *le courrier de Clery.* [g] *Auvergne.*

x machinis ac bellico apparatu, si vis in necopinanteis fiat, magnum in periculum res nostras adduci. Tum voventis specie Taxim optasse, ut Arvernus inter eos dux cruce rubra signatus compareret. Et Arvernum ad ea verba subjunxisse, si hoc contingeret, et Sabaudiae dux eodem tempore rem gereret, confidere se, grande decus ex ea expeditione reportaturum, et ad Ligeris caput intra paucos dies victricia signa explicaturum; moxque quasi se corrigeret, addidisse, mortem potius optare, quam quidquam tale aut vellet aut auderet. Haec quasi per jocum aut lasciviam inter eos jactata, ipso audiente; qui ut finem his sermonibus imponeret, nusquam id futurum affirmasse, ex [a] Cosmi Rugerii (is est, de quo ad annum CIↃ IↃ LXXIV et XCVIII plura diximus) fide; nam super ea re a se consultum, inspecta utriusque regis genesi respondisse, nihil se animadvertere, quod prohibeat, quo minus pax fida et constans inter eos coeat. Et ita tunc vice secunda discessum, diversique omnes ad sua se contulere. Aliquanto post tempore Morganum, qui crebro ad Taxim commeabat, monuisse, illum de discessu in Hispaniam cogitare, et jam advenisse Baltazarem [b] Sunicam in munere successorem, et cupere antequam discedat, cum ipso colloqui. Itaque ad aedeis ejus noctu ivisse cum Arvernorum comite, et aliquandiu cum illo verba honestatis commutasse: tum Taxim ambos rogasse, an non Baltazarem compellare vellent? Cum annuisset Arvernus, ipsum, qui huc usque recusaverat, assensum tandem praebuisse, moxque e conclavi proximo Baltazarem egressum, et se mutuo salutasse, et Baltazarem seorsim Arvernum convenisse; ipsum cum Taxi remansisse, et post aliquantulam moram Taxim denuo de schedula memorata ipsum interpellasse: nam si quidem talis sit, aiebat Taxis, qualis a quibusdam dicitur, scito paratam X CIↃ aureorum pensionem, et annum anticipatum iri, antequam hinc discedam, et ut quo loco convenerit, sequentibus annis exsolvatur, idonee cavebo, in idque fidem tibi nobilis viri obligo. Ad haec cum ipse se excusasset, et schedulam haberi non posse, et exemplum ejus penes se non habere diceret, Taxim petiisse, verumne esset, ejus effectum in consanguineorum principum, et arcani consilii assessorum arbitrium collatum, id se pernegasse, conditionem tantum appositam esse, si masculum genuerit, quod accidit. Inde Taxim quaesivisse, an vera essent, quae de reginae infesta voluntate ac minis vulgo jactabantur, si quidem rex moreretur, fore, ut marchionissa cum filio in carcerem conjiciatur? Ad haec ipsum respondisse, complurium sermonibus id filiae renunciatum esse; sed nequaquam his fidem habuisse, et sperare, ut nunquam id accidat; aut si quando accidat, ea sit aetate, ut regi superesse non debeat; quippe cum rex tantum quinquagesimum vitae annum nunc agat, ipse LXIII jam expleverit: et Arvernum uterinum fratrem florenti aetate, si opus sit, charissimae sorori tunc minime defuturum. Tum de receptu in Flandria apud Archiduces, si quid humanitus regi contingeret, injectam mentionem, et Taxim ea de re quamprimum in Hispaniam venerit, cum rege acturum promisisse, et ad Baltazarem rescripturum: ipsum vero post actas honorifice gratias rogasse Taxim, ut officio supersederet, nam nihil eo opus esse; ceterum de schedula alii quam regi tradenda nunquam cogitasse, eamque semper Regi obtulisse, et penes se retinuisse, quousque regi restituta est. Addita erant in eo scripto quaedam ad literas interceptas, et contra ipsum prolatas responsa. Secundum haec ab delegatis interrogatus, initio se excusabat, et multa se ad defensionem propriam necessaria habere dicebat, quae citra regis offensionem non posse efferri veritus, per reverentiam supprimere cogebatur. Interpellatus, an Arverno de iis quae in hoc communi negotio acta essent, fidem habere vellet? pernegavit; Arvernum malae fidei, et erga sororem male affectum causatus. Idem et de Morgano adjectum. Cum regi per cognitorem regium significatum esset Entraguium dicere, reverentia se attineri, quo minus quae ad

CIↃ IↃ CV. HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *Cosmo Ruggieri.* [b] *de Zuniga.*

ad legitimam defensionem suam pertinebant, libere eloqui posset: rex ilicet, reis quae ad defensionem necessaria essent, libere loqui plenam facultatem fecit: itaque denuo interrogatus, et regiae voluntatis certior factus, plenius de colloquiis illis cum Taxi et scripto a se antea prolato fere consentanea dixit, id unum sedulo satagens, ut non solum se, qui filiae charissimae periculo terrebatur, pietatis paternae obtentu excusaret, sed ipsam omnino exoneraret, et quicquid cum Hispanis actum erat, ea inscia actum esse cum asseveratione semper confirmaret. Itaque ipsam, aiebat, de reginae odio et minis apud regem expostulasse, et regem, qui rem ita habere sciret, ipsi arcem [a] Cadomensem in Neustria inferiore ad receptum obtulisse; sed cum de praefecto, quem illa arbitrio suo constituere volebat, non conveniret, rem exitu caruisse. Tertio interrogatus, cum literis ad Morganum scriptis, quae inter Morgani, cum captus est, scrinia repertae sunt, urgeretur, et [b] schedulam non ita suppressam, ut ipse aiebat, sed ejus exemplum in Hispaniam missum ex iis appareret; ille tamen praefracte pernegavit, verbis ambiguis alio detortis et elusis. Et haec cum eo acta. Arvernus jam Novembri superiore a Nic. [c] Brularto Sillerio, et Petro [d] Janino interrogatus fuerat, et eadem fere, quae scripto Entraguius confessus erat, et ipse ad interrogata responderat; nisi quod quantum ad exonerandam filiam pater laborabat, tantum ex adverso ipse enitebatur, ut marchionissam omnium quae de ipsa eum Hispanis inita fuerant, consiliorum participem et consciam ostenderet; in conjunctione criminis praesidium, quod ab innocentia sua non habebat, quaerens. Postea a delegatis interrogatus, initio se abolitionis diplomate ante annum a rege impetrato, et breviculo, quo praeteritorum plena venia indulgebatur, concesso tuebatur, et ad petita respondere recusabat, ne gratiae sibi a rege clementissimo factae respondendo praejudicium afferret. Cognitore regio nihilominus instante, ut responderet, et senatus decreto super ea re facto, tandem post protestationem respondere se paratum ostendit; et praeter ea, quae jam coram Sillerio et Janino de sororis receptu extra regnum, si quid regi humanitus contingeret, confessus fuerat; etiam de consiliis olim Birono superstite, per Mathurinum [e] Carterium cum Sabaudiae duce, qui res Hispanorum tunc gerebat, dein cum ipso Birono, et post Bironi mortem cum Taxi et Sunica de regno invadendo, ac denique per [f] Salam; inde cum Sabaudo per [g] Roquetum, inde in Hispania agitatis, neque bona fide ad regem relatis, plenius interrogatus est. Quae omnia aut sibi regis gratia condonata, aut ab rege ipso approbata, conscioque gesta contendebat. Cum vero contumacia ejus argueretur, qui terrente conscientia, cum toties juberetur, ad regem venire detrectasset, alias atque alias excusationes praetexebat. De schedula autem ab Hispanis toties efflagitata sic respondebat, exemplum ejus nunquam ab Entraguio traditum, sed eam semel atque iterum coram Taxi et Sunica diserte ab Entraguio recitatam fuisse. De vita item et morte Bironi in ejus laudem scriptum fecisse, et marchionissae, quae ejus effigiem habere dicebatur, tradidisse arguebatur; quod ille inficiatione diluebat. Non solum autem sorori receptum extra regnum, si regem mori contingeret, sed etiam sibi ipsi, si opus esset, cum Hispanis pepigisse dicebatur; nec abnuebat, odium reginae contra sororem conceptum, in se, ut aiebat, recasurum veritus. Tum interpellatus, an Entraguio et marchionissae fidem tribuere vellet? Utriusque testimonium tanquam valde sibi suspectum rejecit, eorum importunis ac malignis criminationibus factum dicens, ut in regis indignationem inciderit. Morganus postea interrogatus, quid illi cum Taxi, et cum Entraguio negotii esset? Cum Taxi se familiaritatem coluisse respondebat, ut ejus favore sex millia aureorum, quae a Scotiae regina, cujus negotia aliquando procuraverat, sibi debebantur, a Philippo consequeretur. Cum Entraguio

INTERPR. [a] *de Caen en Normandie.* [b] *la promesse.* [c] *Brulart Sr. de Sillery.* [d] *Jeannin.* [e] *Chartier.* [f] *de la Sale.* [g] *la Rochette.*

Entraguio autem, ut literas commendatitias ad [a] Leviniae ducem sororis filium, qui plurimum gratia in aula Anglicana pollebat, ab eo obtineret: de cetero se minime existimasse peccare, ad Taxim commeando, quod Arverno et Entragulo auctoribus fecerat, et culpae poenam, supplex et hospes, ac religionis causa a patria extorris, a regis Christianissimi clementia deprecabatur. Marchionissa postrema audita: et nunquam eum Taxi egisse, et semel tantum cum in Hispaniam discessit, et ad illam salutandam permissu regis venisset, eum vidisse; neque in arcano, sed coram plurimis testibus cum eo verba honestatis commutasse respondit; sermonum autem cum eo ab Arverno et parente habitorum nullam notitiam habuisse, et nuper ex regis ore id didicisse. Ceterum quod de receptu in terra hostica a fratre et parente eum Hispanis agitatum esse postea rescivit, ea in re pro se, non pro liberis suis consilium captum fuisse; deque iis in Hispanorum potestatem tradendis nunquam se aut illos cogitasse. Praeterea cum Ludovico Velasco, qui cum connestabili Castellae ad aulam venerat, arcanum colloquium habuisse arguebatur, qui et fidem obligaverat, ad limitem eum ccc equitibus venturum, ut ipsam exciperet, et in tutum deduceret: addebatur et Taxim jactabundo animo dixisse, non ita exhaustum regem dominum suum esse, quin IↃ aureorum CIↃ in arca haberet, ad subveniendum in tempore marchionissae et ejus liberis: quod illa asseveranter scivisse se pernegabat.

VII. TANDEM compositi invicem et cum testibus rei, et coram judicibus denuo interrogati sunt, et confessionibus, probationibus, literis, actis, documentis Arverni et Entraguii manu scriptis mature discussis, [b] Carolus Valesius nothus Arvernorum comes, Franciscus [c] Balsacus Entraguius, Thomas [d] Morganus conspirationis contra regem regnumque initae postulati ac peracti rei declarantur; decretumque ut tanquam perduelles ex primo majestatis laesae capite, honoribus et dignitate omni privati, in Portuensi platea pegmate ad id erecto securi percuterentur, bonis in fiscum addictis: de Henrica Balsaca [e] Vernolii marchionissa amplius inquireretur; interim in [f] Bellomontanum virginum devotarum coenobium juxta [g] Caesarodunum Turonum includeretur, interdicto omni eum aliis, quam cum monasterii virginibus colloquio. Id actum Kalendis Februariis: suspensa interim sententiae contra alios latae executione, donec rex, qui ita velle per cognitorem suum significaverat, amplius de ea statuisset. Prima gratia marchionissae facta, ut non in Bellomontanum coenobium, sed Vernolium duceretur, interdicto omni cum aliis, quam cum domesticis colloquio ac conversatione; eaque de re diploma in senatu promulgatum fuit x Kal. Aprilis. Et cum rogaretur rex, ut sententia contra alios lata pronunciaretur, re per aliquot menseis procrastinata, XII Kal. Sept. diploma ad curiam misit, quo Arvernum et Entraguium famae, bonis et honoribus restituebat, mortis loco perpetui carceris inflicta poena; ab ea tamen gratia exceptae praefecturae ac dignitates quas ambo obtinebant: Morganum, remissa itidem mulcta, extra regnum deportabat. Postea mense Septembri cum rex ad [h] Blaudi-fontem esset, ampliore diplomate gratiam marchionissae factam geminavit, et memor amoris singularis quo eam prosecutus est, et liberorum ex ea susceptorum charitate motus, ulteriore contra eam inquisitione prohibita, cum sibi abunde de tota accusatione constare diceret, ejus memoriam, et acta, ac probationes de ea factas, in quantum necesse erat, abolebat, ac nullas declarabat; ipsam bonis et pristinae libertati, quali ante inchoatum judicium fruebatur, plena potestate restituebat, interdicta omni in posterum cognitoribus suis ac regni curiis rei persecutione. Diploma post intercessionem curiae XVI Kal. Oct.

INTERPR. [a] *Lenox.* [b] *Charles batard de Valois, fils naturel de Charles 9. & de Marie Touchet dame de Belleville, comte d'Auvergne.* [c] *de Balsac Sr. d'Entragues.* [d] *Morgan.* [e] *Verneuil.* [f] *convent de Beaumont.* [g] *Tours.* [h] *Fontainebleau.*

Oct. in senatu promulgatum fuit. In varios sermones hoc judicium, ut erant varie affecti animi, haud mirum est si incurrerit. Nam alii post publicae ultionis necessitatem Bironi morte expiatam, tali dignitate hominibus in vitae ac famae discrimen adductis, denuo renovari, in regno alioqui felicissimo, ominosum ducebant. Alii, qui minime serio agi, et decretum quodcunque tandem fieret, nunquam executioni demandatum iri providebant, ludibrio sacrarium Justitiae haberi, ac theatrali scena traduci indignabantur: sic enim differebant, judicium ab initio non institutum, ut tanti criminis severe vindicati exemplum ad terrorem ederetur, verum ut marchionissa, quae parentis ac fratris consilium secuta a rege divorterat, metu poenae, quae utrumque proculdubio manebat, iisdem, qui dissuaserant, auctoribus, ad pristinam consuetudinem cum rege reverteretur.

VIII. Exacerbato tot novis offensis regis animo, dum ad Blaudi-fontem esset, venere a [a] Tigurinorum, Bernatum, Basileensium, et Schafusianorum pagis oratores pro [b] Bullionio duce deprecantes, qui de egregia sua erga Regem ac Delfinum, quorum vita salutem imperii stare existimant, voluntate, et hereditario affectu praefati, sibi admodum dolere dicunt, quod vir et natalium splendore et adfinitatibus illustrissimus, primarius regni officialis, et tot bello et pace exantlatis laboribus, de rege et regno optime meritus dux Bullionius, non solum a patria, verum, quod gravius est, a regis, a quo tot beneficiis et honoribus sit cumulatus, conspectu exulare jam totum triennium cogatur. Nulla re magis suam majestatem mutuum suum erga populos amicos animum testari posse, quam si ipsorum enixam deprecationem in bonam partem accipiat, et supplicem, quem criminibus falsis onerari persuasum habent, in gratiam recipiat, eademque opera scrupulum omnem ex animis ipsorum eximat, quasi non ob propriam culpam, sed odio religionis, quam profitentur, a malevolis et infestis in invidiam apud majestatem suam trahatur. Nam alioqui ex anteacta semper honorifice et laudabiliter illius vita, abunde sibi de fide et sincero ejusdem erga regem obsequio, et patriam pietate constare; et nisi constaret, minime eos, a quibus missi sunt, ad hoc pro eo susceptum officium descensuros fuisse. Ad haec rex scripto respondit VI Kal. Maias: gratam sibi admodum de voluntate erga se regnumque tam prolixe testata declarationem esse; et in bonam partem accipere ab ipsis institutam pro duce Bullionio deprecationem; quippe qui eam ab eadem voluntate et sincero affectu proficisci persuasum habeat, neque tam in supplicis gratiam, quam suo regnique bono ab ipsis susceptam. Agere pro egregia illa voluntate gratias, et suam vicissim illis pari affectu deferre. Ceterum illos scire velle, Bullionium gravioribus quam ipsi rentur, criminibus onerari; quorum persecutionem benignitate sibi insita hactenus intermiserit, ut deliberandi spatium postulato reo concederet. Duas illi vias ab se propositas, aut purgandi se in jure, aut suppliciter veniae a regia clementia petendae; utrum velit, eligere illi liberum et adhuc integrum esse; et utrum elegerit, neque defuturam in jure aequitatem, neque in gratia sua indulgentiam. Neutrum adhuc fecisse Bullionium, sed contumacia et tergiversatione, dum benignitatem suam subterfugit, criminum objectorum suspicionem auxisse, quasi conscientia terrente, neque judicum consessum, neque regium aspectum ferre possit: proinde deprecationi ipsorum, quod aliis in rebus semper libentissime sit facturus, pro tempore satisfacere non posse; ita tamen ut intelligant, quandocunque Bullionius, sicuti debet, justitiam regis aut clementiam imploraverit, ab utraque paratum illi solatium et praesidium fore.

IX. Nec multo post, instantibus Jesuiticae societatis collegis, atque inprimis Petro [c] Cotono, qui in comitatu regis assiduus erat, de abolendo monumento, non tam

INTERPR. [a] *cantons de Zurich, Berne, Basle, & Schaffhouse.* [b] *le duc de Bouillon.* [c] *le pere Coton.*

tam contra [a] Caſtellum paricidam, quam contra ſocietatem, ut ipſi aiebant, in palatii majore porta erecto, actum eſt. Aedibus Caſtelli patris dirutis, ſicuti ſenatus decreverat, in area pyramis poſita fuerat, inter IV virginum effigies ab excellentibus artificibus ſculptas, praealta baſi, in cujus tribus lateribus inſcriptiones erant pro criminis deteſtatione et regis ſecuritate poſitae: in quarto ſenatus-conſultum inſcriptum erat, quo et paricidae condemnatio continebatur, qualem ſuo loco diximus, et ſocietas toto regno exterminabatur. Quin tabula illa marmorea, in qua ſenatus-conſultum inſcriptum erat, tolli deberet, reſtituta ſocietate, nemo dubitabat; ſed monumentum illud in memoriam deteſtandi paricidii, et ad ſecuritatem publicam poſitum, in quo nihil ſculptum aut ſcriptum erat, quod ad ſocietatis dedecus ſpectaret, quin conſervari deberet, inter aequos rei aeſtimatores minime ambigebatur. Et profecto invidioſum videbatur, ut contra fieret, petere, nec periculo carebat. Nam monumento ſecuritatis publicae ſublato, tolli una et ſecuritatem. Sublata autem illa, quid ſupereſſe, niſi ut qui bono regis regnique reſtituti videri volebant, ſi quid rurſus tale accideret, exitio et everſioni ejus cauſam dediſſe dici poſſent? ſic enim tunc jactabatur, ſciſſis diverſo adfectu animis. Tamen qui contra tendebant, nihil invidia et periculo territi, de monumento funditus abolendo pertinaciter certabant. Nam poſt ſublatam tabulam, remanente pyramide, memoriam ſenatus-conſulti conſervari, ut quoties tranſeuntes eam viderent, toties decreti contra ſocietatem facti recordarentur. Id cum pollentibus in aula perſuaſum eſſet, tentari placuit, an ſenatus ipſe id ſua auctoritate decreturus eſſet; et cum vocatis curiae praeſidibus et triumviris regiis a Bellevreo cancellario regis nomine res in deliberationem adducta eſſet, comperto vix ſenatum aſſenſurum, tandem decretum, ut id auctoritate regia fieret; et initio opportunius viſum, ut noctu pyramis feſtinatis operibus transferretur, ne interdiu quid tumultus per licentiam interveniret. Verum rurſus interceſſit Cotonus, et Henricum IV lucis non tenebrarum regem eſſe fidenter pronunciavit. Itaque per otium, Maio menſe, in media luce deſtructa pyramis; et a curioſis obſervatum eſt, virginem, quae Juſtitiam referebat, primam ſublatam fuiſſe, quaſi Juſtitiam tolli prius neceſſe eſſet, quam ſalutis regiae monumentum dirueretur. In eam rem varia et licentioſa ſcripta vulgata, quibus lapis mutus loqui, et plus de bonitate ac clementia, quam de crudelitate ac ſaevitia conqueri fingebatur, ut qui per Juſtitiam erectus fuerat, per miſericordiam ſterneretur. Multa in Cotonum jactata, multa in Hiſpanienſem factionem, quae per Francici nominis ruinam ad orbis Chriſtiani imperium aſpirabat. Aculeati et verſus per manus volitabant, quibus rex monebatur, ad abolendam Caſtelli paricidae memoriam oportere, ut dens ictu cultri excuſſus ante omnia reſtitueretur. Addita erant et mali ominis verba, quaſi quantum in ſodalitii illius gratiam elargiretur, tantum ſecuritati ſuae detraheretur. Sane eodem exeunte anno, cum rex a venatu in urbem rediens, per Pontem novum iter haberet, dilabente ſub veſperam comitatu, homo ignotus nomine Joannes Inſulanus, domo [b] Silvanectenſis, pallio involutum apprehendit, et vi attractum in tergum equi reſupinat: ſed concurſu pediſſequorum regiorum facto diſturbatus ac pugnis contuſus, (nam rex occidi eum vetuerat) in carcerem ſtatim ductus eſt. Is etſi cultrum in caligis habere deprehenſus eſſet, pro furioſo habitus, non alia quam carceris, in quo aliquanto poſt obiit, poena mulctatus eſt. Poſtea cum figura pyramidis cum inſcriptionibus in aes inciſa, etiam diu poſt demolitionem venalis proſtaret, eamque habendi deſiderium, ut fit, per prohibitionem creſceret, diligenter perveſtigata juſſu regis coelata tabula, ac vix tandem paucis diebus antequam deteſtando paricidio vitam finiret, reperta ac [α] ſuppreſſa eſt. Sublata pyramide a Franciſco [c] Myrono praetore Pariſienſi,

CIƆ IƆ CV.
HENRICUS IV.

VAR. LECT. [α] ſuppreſſa eſt, gratiae et indulgentiae nuſquam fine niſi per mortem facto. Sublata *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Chaſtel.* [b] *de Senlis.* [c] *Myron lieutenant civil.*

Parisiensi, in area loco ejus castellum structum, in quod per formas aqua publica derivata est.

X. CAROLUS [a] Borbonius Suessio regis patruelis ante quadriennium Annam [b] Montaferiam in uxorem duxerat, Janae [c] Coëmiae Francisci Borbonii Contii fratris [d] uxoris filiam; et defuncta ejus matre, Franciscum fratrem coelibem manere, quam de secundis nuptiis cogitare malebat. Ita in aula jactabatur. Contius interim oculos in Aloisiam Lotharingam Guisii sororem conjecerat, cum qua nuptias, annitente rege, cui contrarium Suessionis votum displicebat, et Catharina [e] Clivia Aloisiae parente, quae grandem dotem ipsi de suo attribuit, Quintili proximo contraxit; non sine occulta non Suessionis solum, sed etiam Monpenserii moderatissimi principis murmuratione. Proximo mense Margarita regina, quae post dissolutas cum rege nuptias, in Arvernis remanserat, [f] Ussona arce, in qua et [g] Carlatensi tam diu fuerat, relicta, Lutetiam venit, et in Boloniensi saltu tertio ab urbe lapide ad [h] Madritianum castrum a rege attributum, sedem initio fixit; deinde et [i] Senonenseis aedeis in urbe conduxit, ex quibus ob caedem in iis patratam tanqoam infaustis, ad Sangermanum suburbium migravit; et aedeis sumptuosas cum amplissimis viridariis inchoavit potius quam exstruxit, ibique quanquam extra aulam posita, tamen tanquam in luce aulae, in qua educata fuerat, vitam reliquam exegit.

XI. SUB id rex, multis ex locis dum tot deprecatores pro [k] Bullionio interveniunt, monitus, res novas cum per amicos in [l] Cadurcis, Lemovicibus, Petrocoriis movere; atque inprimis ex delatione Belini ordinum ductoris, jam tum omnia ad [m] Sedani, quo se ex Germania receperat Bullionius, obsidionem parat; interimque in remotis illis Aquitaniae provinciis, ne quid tumultus exoriretur, eo quamprimum proficisci statuit Sextili desinente, praemisso Espernonio cum levis armaturae turmis, et aliquot legionibus: et ex profectionis illius occasione Bellevreus cancellarius, qui jam successorem designatum habebat, cum [n] Caesarodunum Turonum usque venisset, se primaria administratione abdicare, et Nic. Brularto Sillerio sigilla tradere coactus est, magno suo cum dolore, quae ille pari laetitia accepit. Rex armata pompa [o] Ratiastum Lemovicum metropolim ingressus est Octobri exeunte, urbem antiquae frugalitatis et castimoniae, mercimonio et parsimonia opulentam, ex qua cc adolescentes egregie ornati obviam in equis generosis prodierunt, et per juvenculam formosam claveis regi in obsequiosae subjectionis signum obtulerunt. In itinere largo imbre perfusi, quod aulicis nostris risus materiam praebuit: auxit risum objecta regi per arcus opere tumultuario fabrefactos ingredienti tutelaris genii inconcinne effica effigies; parte superiore vir galea armatus, inferiore foemina, virgato sagulo matronali, eoque dettito ad tegenda crura rustica apposito. Rex nobilitatem ex circumpositis provinciis undique confluentem, graviter et amice compellavit, et praesentia sua motus ubique gliscenteis composuit, Joanni Jacobo [p] Memmio Roissio e suo consistorio assessori mandato dato, ut probationes jam confectas inspiceret, novas instrueret, et de postulatorum criminibus cognosceret. Auditi testes primum a Pomponio [q] Bellevreo cancellario, et Nic. [r] Brularto procancellario [s] Aureliani, Blocsis, et Caesaroduni Turonum, ubi substitit Bellevreus: auditi et in Cadurcis a Raimondo [t] Vertolio Foliaceo libellorum supplicum magistro, Bertrandus, Ivo, et Raimundus [v] Soignaci fratres Bellocastelli dicti, Baltazar [w] Sollierius [x] Vivantii turmae equitum signifer, et Joannes [y] Blanchardus, cui possessionum Bullionii in Arvernis procuratio commissa erat, Bertrandus [z] Grezeus Thorius, qui post discessum

e

INTERPR. [a] de Bourbon comte de Soissons. [b] de Montafier. [c] de Coëme. [d] la princesse de Conti. [e] de Cleves duchesse de Guise. [f] Usson en Auvergne. [g] Carlat. [h] Madrid au bois de Boulogne. [i] hôtel de Sens. [k] le duc de Bouillon. [l] Quercy, Limousin, & Perigort. [m] Sedan. [n] Tours. [o] Limoges. [p] de Mesmes Sr. de Roissy. [q] de Bellievre. [r] Brulart de Sillery garde des Sceaux. [s] Orleans, Blois, & Tours. [t] de Vertueil Sr. de Feuillas. [v] de Soignac de Belcastel. [w] de la Souliere Sr. de Bremarigues. [x] le Sr. de Vivants. [y] de Blanchart. [z] de la Greze Sr. de Thon.

e regno Bullionii de [a] Burdigala ab amicis illius intercipienda initum consilium esse affirmabant; eaque de re cum [b] Barra actum, vicario [c] Scarsii Mervillae in [d] Farensi arce; et [e] Vallignium Bullionii e nobilibus domesticum consilii participem fecisse Claudium Tremollium; ob idque paulo ante arx illa, quae in urbe est, jussu regis demolita fuerat. Expeditionis duces erant Joannes [f] Chassinus Sarlatensis ordinum ductor, et [g] Fondonerius Domensis; qui et idem postea Sarlatum et [h] Gordonium in Petrocoriis tentaturi erant, a Petro [i] Rignaco et Gedeone [k] Vassignaco, praecipuis Bullionii emissariis, qui [l] Monfortii et Turenae primarias illius arces tenebant, subornati: etiam distributa inter eos pecunia, quam ad majorem invidiam Hispania summissam quidam testes aiebant; alii ex Bullionii possessionum, quas in Aquitania amplissimas habet, colonis collectam, et inter alios Joanni Vido [m] Tajaco IƆC aureos, qui per nobilium domos clam discursabat, et promissis ac prensationibus quos poterat amicos Bullionio conciliabat. Pro illecebra proponebatur Bironi nuper supplicio indigne, ut aiebant, affecti ultio; quae morte [n] Lafinii detestandi proditoris expiari debebat: quo facto ad altiora consilia Bullionium transiturum, et publicae libertatis, quam aulici, et cum ea nobilitatem universam Gallicam oppressum ibant, futurum vindicem. Tajacum autem Jacobum Vezinum Charrium Lugognaeum Sedanum, quo Bullionius jam ex Germania venerat, misisse, et per eum Joannis Caroli [o] Carbonarii Capella-Bironii, [p] Pompadorei, Capo-Botonii Bironi fratris, Marci [q] Cugnaei Giverzaci, aliorum, operam detulisse; et Capella-Bironium quidem et Pompadoreum IV CIƆ peditum et IƆ equites scripturos, et IV bellicas machinas cum apparatu subministraturos, Giverzacum alteros IƆ equites, qui propterea IƆ aureos a Tajaco acceperat; Joannem [r] Sudrium Calveracum CIƆ pedites. Raimondus [s] Soignaeus Fossacus et fratres ejus pro [t] Ampiaco spondebant, in armis cum eum amicis paratum fore; Capella-Bironius [v] Villam-novam in Aginnensi agro, Tajacus et Giverzacus [w] Divonam Cadutcorum, Rignacus et Vassignacus [x] Uzarchium et Brivatum in Lemovicibus intercipiendum susceperant. His se adjunxerat Paulus [y] Camargus Pegadus, vicarius [z] Lamorelli in Campana legione. Actum et interventu [aa] Castrogaiae famosae in Arvernis viraginis cum Carolo [bb] Valesio Arvernorum comite, ut clam subministraret C e nobilitate et CIƆ pedites; et ille arces et oppida suae ditionis Bullinnio offerebar; et per suos [cc] Rigomagum et Claromontium traditurus erar: sed cum sub id regis jussu captus esset, consilia cum eo inita evanuerunt. In id conventum secretum [dd] Salae in Petrocoriis ad Duranium Maio proximo habitum, aiebant testes, in quo majores vero vires Bullionii fingebantur, ut conjurationi favor conciliaretur, illum in armis brevi habiturum XL CIƆ, et C aureorum CIƆ ad stipendium parata; mox et Hispanos inde, inde Anglos, quorum reges rei conscii sunt, et plerosque e Germaniae principibus arma auxiliaria conjuncturos. Secundum haec eos qui aderant, sacramento in Bullionii verba a Rignaco et Vassignaco adactos, in speciem pro libertate publica, cujus praetextu et nuper in conventu Protestantium Bergeraci in eadem provincia celebrato multorum fidem solicitaverant: ceterum Capo-Botonium Bironi defuncti fratrem se excusasse, matris, cui obedire malebat, imperia contraria causantem. Haec praecipua accusationis capita erant, hae probationes; ob quas capti Sudrius Calveracus, Paulus Camargus Pegadus, Ludovicus

INTERPR. [a] *Bourdeaux.* [b] *la Barre.* [c] *le Sr. de Merville de la maison d'Escars.* [d] *chateau de Ha.* [e] *Valigny ecuyer du duc de Bouillon.* [f] *le capitaine Chassaing de Sorlat.* [g] *Fondonnieres de Domme en Perigort.* [h] *Gourdon.* [i] *de Rignac.* [k] *de Vassignac.* [l] *Monfort & Turenne.* [m] *Guy de Tayac.* [n] *de la Fin.* [o] *de Carbonnieres Sr. de la Chappelle Biron.* [p] *de Pompadour, & de Chef Boutonne.* [q] *de Cugnac Sr. de Giversac.* [r] *de Sudrie Sr. de Calveyrac.* [s] *de Soignac Sr. de Foussac.* [t] *le Sr. d'Ampiac.* [v] *Villeneufve d'Agenois.* [w] *Cahors.* [x] *Uzarche & Brives en Limousin.* [y] *de Camargue dit de Pegadou.* [z] *la Merelie.* [aa] *la dame de Chasteauguay.* [bb] *de Valois comte d'Auvergne.* [cc] *Riom & Clermont.* [dd] *Salles en Perigort sur la Dordogne.*

CIↃIↃCV.
HENRICUS IV.

Ludovicus [a] Reginaldus Gripellus Olliergii praefectus, [b] Chassinus Sarlatensis et Mathelinus Sudrius; ceteri fuga dilapsi sunt, pars in Hispaniam, alii in Germaniam, quod non mediocriter Bullionium oneravit. Interrogati qui capti fuerant a [c] Memmio coram x praesidialis tribunalis assessoribus, et scripto ac testibus convicti, laesae majestatis rei pronunciantur: et primo ad mulctam ignominiosam damnati, fune ad collum alligato, nudi et taedam accensam praeferentes, veniam a Deo, a rege, a Justitia de geniculis petere jubentur; inde appenso insuper ad collum elogio, quo proditores declarabantur, ad plateam publicam ducuntur, et capite truncantur; corpora flammis consumpta, et cineres in aërem sparsi. Capita hastis suffixa ad urbis portas statuuntur. Ante supplicium ad ampliorem confessionem ad complices ac conscios nominandos, pro more torti, ad ea, quae interrogati in jure responderant, nihil adjecerunt. Id actum extremo anno XVII Kal. Januarias. Eodem die in absenteis tanquam contumaceis lata sententia, et [d] Capella Bironius, [e] Giverzacus, Tajacus, [f] Vezinus Lugognacus, Vassignacus, et Rignacus, ob eadem crimina ad eandem, qua superiores, poenam damnantur: additum in odium contumaciae, ut arces in quibus domicilium habebant, solo aequarentur, filii eorum ignobiles, et indigni qui dignitates et honores in regno gererent, declarantur. [g] Capo-Botonius Bironi frater, quod testium fide a factione alienus fuisse probaretur, et [h] Pompadoreus ob dignitatem familiae judicio exemptus, qui tamen sibi metuens, cum Capella-Bironio in Hispaniam aufugisse dicebatur.

XII. REX antea, relictis in Provincia aliquot legionibus, Memmio ac judicibus, si opus esset, praesto futuris, cum [i] Espernonio Lutetiam citatis itineribus redierat, ubi fere eodem tempore quasi indissolutam conjurationum catenam denuo semper necti necesse esset, de nova, non minus ceteris perniciosa, et ab iisdem Hispanis recocta, ad ipsum allatum fuit. Erat in aula [k] Provincialis nobilitatis nomine [l] Ludovicus a Lagonia Merargius, qui arcta cognatione [m] Saltus comites contingebat; et ut illi, a Cataloniae sive Aragoniae principibus, unde et suum nomen detortum dicebat, haud dubia fide originem suam repetebat. Is aut sollicitatus, aut ultro suam fidem Hispanis addixerat, et de [n] Massilia in Provincia proditione tradenda spem fecerat; ea de re jam aliquoties cum Baltazare [o] Sunica Philippico oratore egerat; et ut suspicio omnis tolleretur, non tam inter eos, sed eum [p] Brunello quodam homine Belga, qui Sunicae ab epistolis erat, res gerebatur. Notato loco et tempore per [q] Varanum, [r] Defuntio succincto quaesitori Nonis Decembribus negotium datur, ut Merargium comprehenderet, et ad forum episcopi captum adduceret. Ipsum vero et scrinia ejus ante omnia diligenter scrutaretur. Captus cum Brunello, dum ambo colloquuntur, Merargius; et dum Brunellum ipsum eadem diligentia scrutatur Defuntius, in tibiali ad ligamen charta reperta Hispano idiomate, Brunelli manu scripta, cujus lectione suspicio confirmabatur. Ii primum a Joanne [s] Thumerio Boissisio et Petro [t] Janino sacri consistorii assessoribus interrogati, postea diplomate regio ad senatum cum confessionibus remissi sunt. Inde ortae inter Regem et Sunicam, qui Brunellum sibi reddi postulabat, peracerbae altercationes; cum ille externorum principum privilegia, atque adeo jus gentium violari contenderet, capto et in jure interrogato oratoris externi domestico; rex nihil ea in re actum, aut porro factum iri responderet, quo privilegia legatorum violata, aut ullo pacto labefactata merito dici possint: nam sacrosanctas legatorum personas minime inficiari, sed praerogativae tantae tacitam

conditionem

INTERPR. [a] *Regnant Sr. du Gripel capitaine d'Olierguе.* [b] *Chassaing de Sarlat, & Mathelin de la Sudrie.* [c] *le Sr. de Mesmes conseiller au presidial de Limoges.* [d] *le Sr. de la Chapelle-Biron.* [e] *de Giversac & de Tayac.* [f] *de Vezins Sr. de Lugagnac.* [g] *de Chef-boutonne.* [h] *de Pompadour.* [i] *le duc d'Espernon.* [k] *noblesse de Provence.* [l] *Louis de Lagonia Sr. de Merargues. Mezeray l'appelle Jean d'Allagon de Merargues.* [m] *les comtes de Sault.* [n] *Marseille en Provence.* [o] *de Zuniga.* [p] *Bruneau.* [q] *Fouquet r. de la Varenne.* [r] *Defuntis lieutenant criminel de robbe courte.* [s] *Thumery Sr. de Boissise.* [t] *Jeannin.*

conditionem annexam, modo nihil faciant, quod regibus, apud quos specie amicitiae degunt, aut eorum ditionibus periculum aut perniciem creare possit. Heic Sunica, qui factum excusari honeste non posse cerneret, eo omisso, ad exprobrationes conversus; atqui si liberum esset regi milite, pecunia, machinis, et apparatu bellico perduelleis contra principem suum et Archiduces juvare, non debere mirari suam majestatem, si sibi licere putaverit, subditis ejus aures praebere, qui suam operam principi et Archiducibus ultro nec rogati deferebant: tantum autem cum Merargio actum de conditionibus, quibus ille in Flandriam migrare, et Archiducibus operam addicere apud animum suum constituisse aiebat. Nec moleste ferre debere majestatem suam, si potius ille Archiducibus quam perduellibus inservire voluerit; praesertim cum illi sint Catholici, hi non solum perduelles, verum etiam nostrae religionis hostes. Praeterea suam majestatem post pacificationem ultimam multa contra Archiducum urbes molitam, multa et in Hispania contra regem suum, solicitatis Mauriscis, ut bellum in Aragonia et Catalonia excitarent; sicuti ex eorum, qui propterea supplicio affecti sunt, confessionibus amplius constabat. Apud Archiduces, et nuper [a] Bodetium, cum regii oratoris munere defungeretur, cum comitibus Bergensibus egisse, ut ad regis partes transirent, et amanuensem quendam pecunia oblata tentatum. Tamen haec omnia regem suum er Archiduces dissimulasse, neque de iis apud majestatem suam oratores suos expostulasse, aut injuriam sibi illatam resarciri petiisse. Hanc unam a sua majestate deprecari, et per jus legatorum inviolabile obtestari, ut sibi amanuensis suus reddatur; alioqui de injuria longe maxima, et regi suo minime ferenda, coram orbe Christiano protestari. Quibus auditis rex commotior aliquid sibi respondendum duxit. Post pacificationem [b] Verviniensem Philippicos oratores sic secum egisse, ut de bona principis sui voluntate et fida amicitia merito dubitare debuerit. Itaque minime sibi deferendos censuisse, quos perduelleis vocant; sed aequum et dignum judicasse, a quibus, cum ab Hispanis peteretur, milite et pecunia adjutus fuerat, iisdem tam necessario tempore subvenire, et bona fide quod ab iis acceperat, reposcentibus reddere. Eos vero, quos invidioso adeo nomine perduelleis vocat, ex rebellione in legitimam potentiam excrevisse; sed quod doleant Hispani, sibi ipsis et improbo alieni invadendi desiderio imputare debere; quippe Franco-Gallici imperii armis quaerendi vana somniatione deceptos, omisso Belgio, et per ducum absentiam ad hostium impetus exposito, dum contra Franciam omne exercituum robur convertunt, Batavis fineis suos propagandi ac rempublicam per otium ordinandi facultatem dedisse; ut non jam rebelles dici, sed legitimo Ordinum nomine gloriari possint; et apud vicinos principes non solum in Francia, verum in Germania, atque adeo in Italia per oratores suos amicitiae et pacis commercia exerceant. Proinde neque se pati debuisse, ut sub jugum Hispanum mitterentur, eorumque incolumitatem propterea sibi praecipuae curae fuisse. Neque tamen eos aut machinis aut apparatu bellico, quod ille immerito conqueratur, juvisse; sed plerosque e suis subditis otii domestici impatienteis, et militiae cupidos, in Bataviam profectos, sicuti et nonnullos apud Archiduces, alios et in Hungariam, transiisse. Scire se bellum in Belgio non religionis causa geri; sed ad injustam imperii amplificationem, religionis larvam praetendi: veteratorias artes illas pridem detracta persona exolevisse, et consilia fraudulentam ambitionem celantia omnibus patere, ut jam pueri ea rideant, nec se homines his praestigiis praeoccupari, sicuti olim accidit, aut fascinari sinant amplius. Cum serio pro religione Catholica arma capientur, Franciae regem ante alios omneis, quemadmodum semper antea fecit, signis explicatis comparitùrum. Verum Hispanos a tempore ultimae pacificationis, id unum egisse astu et occultis molitionibus, ut subditos suos superiorum bellorum licentia ab obsequio

INTERPR. [a] *la Boderie.* [b] *de Veruins.*

CIↃIↃCV. HENRICUS IV.

obsequio devios ad rebellionem solicitarent. Ita Bironi fidem solicitatam, et ad extremum infractam; id [a]Atvernorum comitis, principis [b] Jonvillani, [c] Entraguii, ducis [d]Bullionii recentibus exemplis constare; atque adeo hujus, de quo nunc agitur, [e] Merargii detestando facinore. Id jam Joannem Taxim, dum in Francia fuit; idem suos decessores jampridem fecisse. Quod ut excusent, et par pari se referre ostendant, a plerisque eorum, quos ob alia crimina morti addixere, violentis tormentis falsas confessiones extorsisse, ut haberent, quotiens in ipso furto deprehensi essent, quod maligna falsitate a se excogitatum contra veritatem opponerent. Id cum videret Rex, neque bona fide Hispanos secum agere, eorum consilia, molitiones, itus, reditus, diligenter observati jussisse, ut eorum conjurationes ac conspirationes devitaret, et periculo in tempore praevorteret. Ita solicitatum illum, quem dicit, amanuensem. Itaque vicissim noluisse Hostae ab iis corrupti memoriam refricare: nam quod ad Bergenseis comites spectat, eos tanquam liberos et natalium necessitate minime Archiducibus obnoxios, in Germania nempe natos, per oratores suos rogatos, ut sibi operam suam addicerent, honorificis oblatis conditionibus; idque existimasse sibi salva pace et amicitia licuisse. Sed non ulterius suos in eo negotio progressos esse, ut de proditione contra fidem utrinque juratam cum ullo agerent. Atqui [f] Perpiniani in Ruscinonensi comitatu praefectum cum Lugassiis fratribus de [g] Narbona et Biterris in Septimania prodendis consilia secreta agitasse, et non solum ad consilia principum explotanda, quod oratoribus licet, sed ad subversionem imperii renovatas antiquas in regno factiones; et nunc id agere Hispanos, ut sibi generique suo et nomini Francico perniciem, si possunt, violatis juribus divinis et humanis machinentur: verum Dei benignitate conatus eorum hactenus irritos cecidisse. Dicentem interfatus Sunica, meliori fide Anglicanum regem, quamvis a Catholica religione alienum, cum rege suo, quantum ad Belgii res pertinet, quam majestatem suam agere, non caruit responso; cum rex se prius ab Hispanis insigni et multoties repetita injuria lacessitum diceret; neque mirum videri debere, si qua mensura aliis mensi sunt, eadem illi recipiant: ceterum omissis his exprobrationibus, Philippum, si deinceps bona fide per ministros suos secum agere instituat, eandem bonam fidem in se ac ministris suis minime requisiturum. Cum urgeret nihilominus Sunica, ut posthabita omni alia ratione Brunellus libertati restitueretur, et sibi redderetur; rex ad extremum respondit, postquam de re omni abunde instructus fuerit, quod justum et aequum, et oratorum dignitati ac suae consentaneum censuerit, facturum. Secundum haec commissi inter se Merargius et [h] Brunellus, et non de profectione tantum in Belgium, inter se colloquiis, sed etiam de [i] Massilia prodenda actum esse uterque confessus est. Itaque denuo ipse in senatu coram judicibus interrogatus Merargius, cum frustra se excusaret, et se ab Hispanis quidem solicitatum, ceterum nequaquam assensum praebuisse diceret, in crimen laesae majestatis et proditionis incurrisse pronunciatur, et XIV Kal. Januar. pegmate in [k] Portuensi platea erecto, securi percussus est. Corpus in quatuor partes sectum, et totidem palis affixa membra. Caput Massiliam perlatum, et in majore urbis porta hastae suffigi jussum, bona fisco addicta, IV aureorum CIↃ ex iis detractis, in urbis Massiliae munitionem expendendis. In eundem diem Merargii supplicium incidit, quo Insulanus ille fanaticus, de quo modo dixi, in Ponte novo regem interficere aggressus est. Postea Brunellus Sunicae reposcenti redditus.

XIII. REX inter haec rebus domesticis ordinandis intentus, de grandi [l] aere alieno, quod a [m] Parisiensi tribunali, et ut vulgo loquimur, a [n] Mercatorum praefecto et urbis aedilibus

INTERPR. [a] *le comte de Auvergne.* [b] *le prince de Joinville.* [c] *le Sr. d'Entragues.* [d] *le duc de Bouillon.* [e] *le Sr. de Merargues.* [f] *Perpignan en Roussillon.* [g] *Narbonne & Beziers en Languedoc.* [h] *le Sr. Bruneau.* [i] *Marseille.* [k] *la Greve.* [l] *rentes.* [m] *hostel de ville.* [n] *Prevost des Marchands & Eschevins.*

CIϽ IϽ CV.
HENRICUS IV.

aedilibus debetur, dissolvendo, a [a] Ronio persuasus serio cogirabat. Ex sacro patrimonio oppigneraro partim vectigalia illa annua privaris solvuntur, partim ex regiis teloniis et capitali tributo; quae si aut lucrentur, aur amplius, si quid vitii per aulicorum avaritiam in iis peccatum esset, discuteretur, magnum inde regi regnoque levamentum afferri procul dubio erat. Itaque jampridem ad id delegati fuerant Jacobus Augustus Thuanus Parisiensis senatus, et Sofredus [b] Calignonus Gratianopolitani, praesides, cum Joanne [c] Nicolao Rationalium primario praeside, Matthaeus [d] Jordanus senator, [e] Escuierius ex Rationalium curia, [f] Crassus thesaurarius; qui in Rationalium camera convenirent, et excussis ejus archivis vectigalium illorum prima initia, et si quid vitio factum esset, diligenter annotarent; quod per totum triennium sedulo factum, nemine tunc fremente. Sed postquam ex consistorio principis novi delegati negotio praepositi sunt, quasi regis consilium esset, non solum origines institutorum vectigalium excutere, sed ob vitia quaedam in quibusdam admissa, ad modum universa cum privatorum detrimento contrahere, tunc murmura passim audiri, et per urbem coitiones fieri. Franciscus [g] Miro tunc mercatorum praefecti officio fungebatur, qui cum delegatis rationes ad luendum grande aes illud alienum a diversis propositas examinabat; qui ubi vidit, id agi, non ut debita antiqua dissolverentur, sed ut vectigalia annua aut omnino abolerentur, aut ad modum, qui nunc in usuris regio edicto constitutus est, contraherentur, ab eo conventu se subduxit, plebis querimonias per urbem seditioni propiores causatus, et x Kal. Maias, si ulterius pergerent, protestatus est, et ad regem, qui ad [h] Fontem-blaudi erat, ut factum excusaret, diligenter scripsit. Postea et urbis nomine Gasto [i] Griaeus senator Parisiensis supplicatione apud regem intercessit, hac maxime ratione, quod quantum vectigalium annuorum dissolutione emolumenti in regem et rempublicam, tantum ex resectione sive principalis summae sive annui reditus incommodi ad privatos, periculi ad universos, redundaret. Rex succensentis vultu supplicationem accepit, et cum regni et subditorum bono delegationem factam diceret, adjecit se judicem in ea causa tanquam parentem communem sedere, nec nisi jure quicquam facere ab initio apud animum suum constituisse. Singulos sua tantum aut amicorum ac cognatorum respicere: se universi regni curas ac solicitudinem pectore complecti, ejusque bono vel detrimento affici; charitare non vulgari, quae singulorum vota ac desideria longe superet. Griaeus, et qui cum eo venerant, jussi rationes libello supplici comprehensas consistorio exhibere: iis lectis ac discussis, regii responsi per Sillerium procancellarium haec summa fuit; Non aliam regis mentem fuisse, quam ut juris via toties agitatum de vectigalibus annuis negotium disceptaretur, neque aliter quenquam credere debuisse, ut in bellis praesentiam animi et constantem virtutem, ita pace maturam prudentiam in tractandis negotiis suam majestatem adhibuisse; quod fecerit, bono regni universi, quo singulorum salus haud dubio continetur, fecisse. Dolere ipsi, quod rationes illorum dissolvendorum a sacri consistorii assessoribus propositae, ab urbano magistratu probatae non fuerint. Quanquam ipse melius sciat, quid suis expediat, nolle tamen illos, ad id quod publicam utilitatem respicit amplectendum cogere, ac proinde indecisum negotium relinquere, procedentibus ex vetere instituto per singulos anni quadrantes in posterum vectigalibus. Cum apud se mature perpenderint, quam prudenter et pio in cunctos affectu id ab initio rex decreverit, si resipiscant, et suam majestatem supplices adeant, ad eorum aequas petitiones attendere ipsam semper paratam fore, et ad tantum beneficium munificentiam suam minime defuturam. Inde post commutatos utrinque super eo negotio

varios

INTERPR. [a] *le Marquis de Rosny.* [b] *de Calignon president au parlement de Grenoble.* [c] *Nicolai premier president de la Chambre des comptes.* [d] *Jourdain.* [e] *l'Escuyer maistre des comptes.* [f] *le Gras tresorier de France.* [g] *Miron.* [h] *Fontainebleau.* [i] *de Grieux conseiller.*

CIƆ IƆ CV. HENRICUS IV. varios sermones, cum bonae voluntatis significatione, sic enim rebus suis prudentissimus princeps expedire judicabat, Griacus quasi re bene gesta Lutetiam repetiit, et tumultus ex ea occasione in urbe exortos adventu suo compescuit.

XIV. HANC molestiam alia nova mox excepit, ex solemni sacri ordinis [a] conventu in urbe apud Augustinianos fratres Maio proximo celebrato, nata, et repetitis praesulum alieno tempore postulatis. Hieronymus [b] Villarius archiepiscopus Viennensis coram cardinali a [c] Iousa aliisque praesulibus pro sacro ordine Nonis Decembribus verba fecit, et moleste sibi ac universo ordini accidisse dicit, ut cui pacem, quietem, ac securitatem cuncti debent, ejus animum curis publicis fatigatum, querimoniis suis quamlibet justis interpellent. Querebantur de senio, marcore, conculcata ecclesiae Gallicanae dignitate, quae in vere suo olim praecipuus coronae regiae flos fuerat, et supra cedros Libani gloriosum caput efferebat, nunc ad ludibrium exposita sit, per vexationes, disciplinae lapsum, nundinationes pudendas, in sacerdotiis fiducias, pensionum laicarum onera, pactiones illicitas et jure damnatas, frequenteis ab abusu appellationes, bellorum ultimorum vim ac violentiam, adeo ut in ortu quo florere debuerat, quasi jam ad occasum pervenerit, deplorando fine praecipitium minetur. In causa esse dilatam concilii Tridentini toties efflagitatam promulgationem, cui decessorum regum oratores cum fidem obligaverint, suae majestatis et fidem tacite obligatam intelligi. Siccine regna terrestria, aiebat, quae tanquam elementa sunt, ab aspectu et dulci inspiratione ecclesiae, quae mundus noster coelestis est, contumaci praevaricatione se subducant? Siccine quae tempori cedunt, rerum aeternarum fructum impediant? An erit, ut humanae rationes certent, et de coelestibus victoriam reportent? Ut coelum terrae, Deus hominibus ancilletur; denique res sacrosanctae profanis serviant? Ergo non amplius in tabernaculo, a coelo patribus donato adorabimus? Josephus noster Jacobum, a quo prognatus est, non agnoscet? Ergo formosa illa Rachel, Gallicanam ecclesiam referens, quae falsos Deos ad abolendum pravum cultum Labano subripuerat, ante eos genu flectet, et corpore prostrato indebitos honores deferet? Ergo non ascendemus amplius in equis ad pulsum tubarum argentearum ecclesiae? Josue noster belli dux non amplius Jerichuntis muros quassabit? Samuel non amplius inter nos judicabit, adeoque temerarii erimus, ut ab eo appellemus, nec sententiae a nostro judice prolatae acquiescamus? Totum orbem Christianum in concilium Tridentinum consensisse, solos Francos illud rejicere, et privilegiis tanquam armis adversus illum pugnare, qui ea nobis dedit. Blandientia verba addita, et cumulatae laudes, nec non et obiter injecta de electionibus mentio, quae pluribus in postulatis sub id regi porrectis explicabantur. Ad haec rex, qui se perplexo et invidioso pro tempore negotio exsolvere cupiebat, respondit renidenti vultu, vera esse, et talia agnoscere quae dicerent. Vexationes et turbas ecclesiae non diffiteri, cujus quieti instaurandae, quantum in se sit, studeat. Ad concilii promulgationem quod attinet, idem cum ipsis sibi votum esse; rationes humanas, quod ipsi clamitant, adversus coelesteis pugnare. Tamen quantum in se erit, enixurum, ut ecclesiae bene sit, nec ea in re vitae aut sanguini parciturum. Quod ad nundinationes et fiducias spectet, eorum esse, qui criminibus illis attinentur, ea emendare; ipsi exemplo suo aliis praeeant. Se gloriari, quod eos episcopos inaugurandos curaverit, non gratia aut commendatione, sicuti a suis decessoribus factum est, qui offensionis materiam praebeant, sed qui doctrina, vita inculpata, quae perpetua praedicatio est, moribus integris ceteros ad servandam disciplinam hortentur. Ceterum quae in se adeo copiose cumulata sunt praeconia, non pro gloriatione vana accipere, sed tanquam ad perseverantiam incitamenta interpretari, ut quam benefaciendo laudem hactenus

INTERPR. [a] *Assemblée du Clergé aux Augustins.* [b] *de Villars.* [c] *le cardinal de Joyeuse.*

hactenus meruit, porro novis benefactis superare non desinat. Ita dimissi praesules, et ad eorum postulata per omnum postea responsum, et unum diu post et alterum edictum in eorum gratiam conditum. Priore, quod ineunte anno CIↃ IↃ CVIII in senatu promulgatum fuit, multa graviter et severe decreta, pleraque ad vitandam offensionem in eos qui a majorum sacris migrarunt, sancita, ne licentia disciplinae ordo solveretur. In eorum favorem et permissum, ut bona olim vili pretio et perperam nec rite alienata, luendi facultas esset. Verum cum conditio gratiae adjecta non satisfaceret, altero post annum itidem Sextili mense condito edicto sine conditione luendi facultas concessa est, quod tamen ita in regni curiis promulgatum est, ut adversus gratiam a rege factam emptores XL annorum praescriptione se tueri possent. Toto illo spatio quod ab hoc anno effluxit, discussae praeteriti temporis rationes, non sine acerbis inter disceptatores altercationibus, et grande aes, quod ex annuis vectigalibus aut coactorum plagio, aut adsectata negligentia, suppressum adhuc debebatur, quod CCCC aureorum CIↃ excedebat, gratiose inter eos distributum, non sine publica offensione. Pars in Jesuitarum collegium [a] Flexiae institutum destinata, partem sibi sumpsit rex, major pars arbitrio delegatorum e sacro ordine relicta: vixque honorifica virorum bene erga literas animatorum [α] prensatione, obtineri potuit, ut bis mille aurei ex tanta summa detraderentur, qui cudendis Graecorum patrum libris nondum editis impenderentur.

VAR. LECT. [α] prensatione, et illustrissimi cardinalis a Jousa, qui serius ad conventum venerat, interventu, obtineri potuit, *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *la Fleche.*

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI
HISTORIARUM SUI TEMPORIS
LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS QUINTUS.

EPITOME.

AGNAE in imperio Moscico hoc anno mutationes. Fames et pestis. Borissius, qui superstite Theodoro tyrannidem affectabat, Demetrium ejus fratrem unicum imperii heredem per fidos interficiendum curaverat. Varia de hac morte hominum judicia. II. *In Poloniae et Moscoviae finibus aliquot post annos homo qui se Demetrium ferebat, comparuit. Is Jesuitis primum innotuit, qui eum apud pontificem et regem Poloniae commendatione sua adjuvant. Sendomiriensis Palatinus jam tum fide data, si compos votorum evaderet, ut ejus filiam in uxorem acciperet, Demetrii causam tutandam suscipit. Ad Sigismundum Poloniae regem admittitur.* III. *Exercitum in Polonia conscribit, et ad recuperandum imperium in viam se dat. Cosacos sibi conciliat. Multi Borissii tyrannidem exosi ejus partes sequuntur, et arces ac loca munita tradunt. Borissius contra eum ducit. Sendomiriensis a Borissio funditur. Demetrius novis contractis copiis ad Rilsci arcem commisso proelio de Borissianis insignem victoriam reportat. Multae urbes in ejus partes concedunt. Borissius inter haec moritur, filio successore relicto. Magna in castris et Moscuae secuta animorum inclinatio. Uxor defuncti cum filio et filia in custodiam data, ubi hausto veneno ultro perierunt.* IV. *Demetrius magno procerum comitatu et festa plebis gratulatione Moscuam ingreditur. Quae ab eo primis imperii initiis gesta. Solemni ceremonia inauguratur. De foedere cum Polonis sanciendo cogitat, decretaque ab eo in Poloniam legatio, a rege ut sibi Sendomiriensis filiam in uxorem ducere liceat, impetrat. Fiduciariae nuptiae Cracoviae contractae.* V. *Sub id Sigismundus uxoris sororem sibi copulat. Magnifico apparatu res acta.* VI. *Horrenda in Magnae Britanniae regem sub exitum anni detecta conjuratio fulminalis. Comitia regni celebrata.* VII. *Henricus Garnetus comprehensus, et in turrim conjectus, ultimo supplicio afficitur.* VIII. *Rerum Moscicarum interrupta narratio ad exitum perducitur: Moscica sponsa cum parente et toto gynaeceo, magno diversarum gentium comitatu, Moscuam tandem appulit. Nuptiae solemni ceremonia et ingenti pompa celebratae. Inter tanta gaudia Demetrius de conjuratione contra se inita subodoratus gravibus curis angitur. Russi proceres sensim ab eo alienantur. Russorum et Polonorum aemulationes. Conjurati conveniunt, et aggregante se ad eos plebeia multitudine, ad Polonorum hospitia properant, et caedibus cuncta permiscent; inde ad arcem tendunt, et Demetrium multis vulneribus conficiunt. Misera sponsa omni gaza spoliatur. Mercatores multi male habiti. In mortui cadaver saevitum.* IX. *Sedato tumultu a Bojaricis in consilium itum. Suiskii ad eos oratio.* X. *Concordibus procerum suffragiis Suiskius in principem eligitur. Scriptum ab eo ad leniendam facti invidiam contra Demetrium tanquam impostorem publicatum.* XI. *Legatio a novo principe in Poloniam.*

Ex AUCTORIBUS,

Petri Patersoni Upsalensis relatione MS. Gerardo Gravenbruchio, Jesuitarum literis MS. Margereti commentario Gallico rerum Moscicarum, Constantino Fidlero, Narratione conjurationis in Angliae regem initae, Reorum confessionibus, Literis et actis probatoriis a Gul. Camdeno publicatis, Isaaci Casauboni epistola ad Frontonem Ducaeum, Eudaemono-Joannis apologia pro Henrico Garneto.*

LIBER

LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS QUINTUS.

UTATIO magna hoc anno in Moscico imperio secuta, quae et uberem diversorum motuum in his Europasiaticis provinciis ad septentrionem positis materiam sequentibus annis praebuit. Multa ante hos motus dira has regiones afflictavere. Nusquam immanior fames, nusquam terribilior pestis per septentrionem grassatae, quam quae per biennium illud, quod bellum a Demetrio in ea excitatum praecessit, in Russia saevierunt. Deprehensae matres, et vix a devorandis propriis infantibus prohibitae. Filiorum fame enectorum carnibus passim parentes impune victitabant, consumptis felibus, muribus et animalibus cunctis immundis. Exuta per famem omnia charitatis, omnia naturae et honestatis vincula; mensura tritici in foro, quae nunc XII solidis aestimatur, XIX talaribus venibat. Itaque non jam triticum, sed humanae carnes prostabant. Potentiores propinquos; patres et matres, filios ac filias; mariti uxores venum exponebant. Haec Dei flagella, ad vindicandam [a] Borissii tyrannidem immissa, plerique interpretabantur: alii ad portentosas calamitates, quae florentissimo huic ac vicinis formidoloso imperio exitium minabantur, in futurum respicientes referebant, quae ab eo tempore vagum illud et ad externas invasiones expositum, per totum decennium exercuerunt, donec in Michaëlem Theodori filium, qui nunc rerum in eo potitur, tandem conquievit. Post Theodori Joannis Basilidae filii mortem, insigni sive simulatione sive perfidia, Borissius imperium invaserat, sicuti ad annum XCVIII diximus, et ad hunc annum tenuerat. Joanni Basilidae praeter Theodorum imbecillitate mentis laborantem, et fanaticum, dignumque, vel patre judice, qui potius tintinnabulis per templa pulsandis, quam regendo imperio admoveretur, Demetrius alter erat filius, biennio ante mortem e juvencula nobili susceptus, hoc est, anno CIƆ IƆ XCII, qui ad [b] Vielicam longe dissitam c a [c] Moscoua metropoli milliaribus educabatur. Borissius, qui superstite Theodoro, jam tum tyrannidem affectabat, cum omnia quae desideriis improbis suis obstare poterant, circumspiceret, parum se Theodori imbecillitate profecturum judicabat, nisi spem resurgentis in principali familia imperii per Demetrii mortem extingueret. Itaque de eo e medio tollendo ante omnia cogitans, corruptis qui circa eum erant, sic dolum instruit. Pulso majore tintinnabulo, id erat signum populi ad incendium restinguendum, quod saepe accidit in illis oppidis, quae domos e materia structas habent, vocandi, observatum erat ad strepitum concurrentis multitudinis Demetrium conclavi exire solitum, qui in illo tumultu a dispositis sicariis confodiendus erat; et ita factum, dum per scalam desilit. Inde rumore mortis sparso populus a restinguendo incendio revocatus ad arcem venit, et, omissa comploratione, domesticos obvios obtruncat, publica ultione caedis invidiam in satellites principis rejectam a se amoliri cupiens, quam tamen minime evitavit. Nam Borissius, ut omnem suspicionem purgaret, immaniter in oppidanos saeviit, ditioribus exquisito supplicio necatis, aliis quaestioni et cruciatibus ignominiose subjectis ut veritas erueretur: quasi incertis facti auctoribus ipse veris lachrimis mortuum lugere videri voluit, et ad expiationem parricidii arcem incendio delevit. Verum Demetrium hac conjuratione oppressum, qui in Moscovia tunc erant, et de ea relationes confecerunt, constanter affirmant. Alii ut motibus postea subsecutis colorem reperirent, sic rem narrant: matrem Demetrii

CIƆ IƆCV.
HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *Boritz.* [b] *Wielics.* [c] *Moscou.*

Demetrii de detestando Borissii consilio per amicos monitam in tempore filii periculo praevortisse, supposito in ejus locum puero aetate et ore persimili, qui a sicariis, non per scalas desiliens, sed in lecto jugulatus est: Demetrium autem verum in tutum subduxisse; statimque suppositi cadaver a Germano aulae magistro, qui astum excogitarat, ne agnosceretur, sarcophago inclusum sine ulla pompa terrae mandatum esse: interim famam sparsam, quasi Demetrius peste absumptus esset.

II. Ut ut sit, in Poloniae et Moscoviae finibus aliquot post annos comparuit homo, qui altero brachio breviore et verruca in facie, quae in vero Demetrio olim notata fuerant, ceterum ingenio acri, praesentia animi, liberalitate, comitate, non indignum se regali prosapia ferebat. Is Jesuitis partibus, qui in Polonia pollebant, primum innotuit, et spem fecit, si ad regnum paternum recuperandum adjuvaretur, fore, ut primam ac praecipuam cultus divini in imperio Moscico instaurandi, et illius ad ecclesiae unionem adducendi curam haberet. Res initio tecta, monito prius pontifice, ut negotium, quod ad bonum religionis et amplificationem sanctae sedis pertinebat, opibus propriis et commendatione sua apud Poloniae regem et regni proceres adjuvaret. Quod et sedulo factum per ipsos Jesuitas, qui supplicem ad Georgium [a] Miecinsium Sendomiriensem Palatinum introduxerant, in regno praepotentem; jam tum fide clam data, si compos votorum evaderet, ut filiam Palatini, in quam ille oculos conjecerat, in uxorem acciperet. In Livonia abjecto cucullo aliquandiu latuerat, ubi et commode Latine loqui et scribere didicit, et ad Clementem VIII pontificem maximum literas manu propria non ineleganter scriptas dedit; et cum per Sendomiriensem et ejus generum [b] Wisnovitzium ad Sigismundum est admissus, mascula oratione usus dicitur; meminisset se in carcere et captivitate natum, et inde divina providentia ac misericordia liberatum; proinde humana cogitaret, et eodem fato adflictis subveniret. Joannes Sigismundi parens ab Erico fratre ob suspicionem in carcerem injuriose trusus fuerat, sicuti ad annum CIↃ IↃ LXIV demonstravimus, in quo ex Catharina uxore Polonicae atque adeo Jagellonicae stirpis ipsum sustulerat.

III. Igitur regis favore, et Palatini pecunia, annitentibus Jesuitis, exercitum X bellatorum CIↃ in Polonia conscribit, ab hisque omni re et apparatu instructus in viam se dat, et per Russiam iter faciens Cosacos, genus hominum bella externa et praedas sectantium, sibi conciliat, et ingentibus promissis oneratos in regnum paternum, ut aiebat, ex iis XCIↃ secum ducit. [c] Borysthene superato, ad [d] Zernigam extra limitem castra primum posita, et Demetrii regni legitimi heredis nomine deditio imperata, ac citra vim facta, Joanne [e] Takmevio, qui cum Borissio simultates exercebat, in partes novi principis transeunte. Cosacis praeerat [f] Corclas homo praestigiis magicis notus, qui [g] Putinnae obsidendae auctor, urbis populosae, quam Michelovitzius [h] Soltekovius, cum VIII CIↃ Cosacorum [i] Volgodensium tenebat, Michelovitzio primum detrectanti, ad extremum persuasit, ut urbem dederet, et Demetrii partes sequeretur. Borissius inter haec copias instruit C bellatorum CIↃ conflanteis: et ante omnia ad Sigismundum et Polonicum senatum legatos misit, commemoratoque foedere de pace sive induciis inter utramque gentem, ipsos de sanctione ejus interpellavit, et ementitum Demetrium, sacerdotis nefando conceptu filium, et magicis praestigiis infamem, sibi tradi vivum vel mortuum petebat, et ne auxiliis juvarent, enixe petebat; minis additis, si contra facerent Poloni, quanto suo cum periculo praepotentem principem essent lacessituri. Ad minas additae singulorum procerum prensationes occultae; ut regem et senatum absterreret, quo minus auxilia supplici subministrarent. Verum pontificis et Jesuitarum praevalente auctoritate,

INTERPR. [a] *Miecinski.* [b] *Wisnowiski.* [c] *le Nieper.* [d] *Zerniga* al. *Tscheringo.* [e] *Takmeu.* [f] *Corclas.* [g] *Putinna.* [h] *Soltekow.* [i] *Cosaques habitant le long de la riviere de Wolga.*

auctorirate,nihil obtineri potuit, rege, et qui eum rege fentiebant, ad auxilia praestanda animos obfirmantibus; quippe qui rebantur hanc ad aeternam pacem et amicitiam cum Moscis firmandam, et majorum religionem fublata fcissura constituendam fore commodissimam rationem. Tandemque utrinque exercitus in aciem ad Novogrodiam instructi, et Scudomiriensis fummus copiarum dux, qui defectionem in hostili exercitu futuram sibi pollicebatur, temere in medios et bene concordes ruit; et post exiguum certamen undique a majore numero circumventus funditur fugaturque, exeunte Januario hujus anni. Collectis deinde ex tanta clade reliquiis Palatinus Carmohoviam primum ac [a] Putivolum, ac deinde in Poloniam suam se recepit. Demetrius cum paucis ad [b] Rilscum arcem in finibus receptum habuit, ubi a suis desertus minime se deseruit. Is secum, ut religionem et pietatem suam omnibus approbaret, duos e Cisterciensi ordine theologos duxerat, qui castrensis vitae et incommodae viae pertaesi, post aliquot dierum iter ad sua reversi sunt. Praeterea etiam duos e sodalitio Jesuitico, Nic. [c] Ckerracovium, et Andream [d] Lovitzium, qui expeditionis auctores constantiam fervaverant, et hominem per se satis bene animatum assiduis hortamentis et propriae patientiae exemplo, ad rem strenue persequendam incitabant. Ipse bona conscientia, uti prae se ferebat, fretus, cum ad manus veniebat, ita Deum compellare solitus erat, ut ab omnibus audiretur, et hac oratione fere utebatur, manibus expansis, et oculis in coelum erectis: Me, inquit, justissime judex, prius fulmine perime, me primum dele, huic Christiano sanguini parce, si injuste, si avare, si impie, hoc quod vides molior. Tu vides innocentiam meam, justam causam adjuva. Tibi me, coelorum regina, et meum hunc militem commendo. Quae si vere referuntur, nec vere ille Demetrius fuit, oportet eum aut praestigiatorem gnaviter impudentem fuisse, qui cum sciret, quae diceret, vera non esse, tanta vultus constantia mentiebatur; aut si male persuasus, cum se credebat, qui non erat, profecto fortuna, ut aliis imponeret, insigni laeti primum successus, mox tristis atque adeo tragici exitus exemplo mire ipsi imposuit. Jam Borissiani ad Rilsci arcem, ad quam copias contraxerat Demetrius, eo situ ut subjecto agro late imperitet, cum parte exercitus venerant, Martioque ineunte, conflictu acri inter equites facto, inclinavit miro fortunae ludibrio ad nuper victos victoria, qui numero impares, interfectis primo concursu CIϽ ex hostibus, captisque CC, ceteros in fugam vertunt; suorum ordines in fuga perrumpentes peditatum omnem solvunt, et hosti ad internecionem expositum relinquunt. Parta ingenti praeda Demetriani Putivolum triumphantes reversi sunt; statimque sive odio veteris domini, sive novarum rerum desiderio, quinque praecipue in propinquo arces cum oppidis ac territorio in partes Demetrii concesserunt, et Bialogroda, una ex illis, CL majores machinas victori subministravit. Arcium praefecti captivi Demetrio traditi, et paucis post diebus secuta Jalekae et Leptinae deditio, in qua famosus magus [e] Hinsko Otiopelus quoque captus est. Mox et universa Severia, qui est principatus amplissimus, ac praeterea VIII castella in fidem accepta sunt. Magna moderatione Demetrium victoria tam insperata usum memorant, qui haec scribunt; de cetero solicitum, quomodo [f] Cromo arci a reliqua exercitus hostilis parte arcte cinctae in tempore subveniret. Sed cognito ex literis interceptis obsessos aliquandiu ad sustinendum pares esse, consilium suspendit, minime accelerandum ratus, ne tantae victoriae fructum tentata temere proelii alea amitteret. Interea dum ad Putivolum sedet, eventum oppetiens, variis insidiis petitus est, missis a Borissio, qui venia admissorum promissa, insuperque praemiis propositis Russos ad Demetrium interficiendum aut captivum sistendum invitarent: additum praepotens telum, ab archipopo, ita patriarcham suum vocant

Russi,

INTERPR. [a] *Poutivol*, al. *Poutimel.* [b] *Rillesk.* [c] *Cherrakowski.* [d] *Lowitz.* [e] *Hinsko Otiopel.* [f] *Crom.*

CIↃIↃCV. HENRICUS IV.

Russi, mandatum, quo cuncti rebus Demetrii faventes extra ecclesiae communionem positi pronunciabantur. Re, ex captivis quaestioni subjectis et literis inter ocreas insertis, cognita, nihil inclementius in eos decrevit; sed venia concessa, literas ad archipopum humanissimas dedit, quibus eum officii admonebat, et ne injustae causae religionem praetexeret, hortabatur. Scripsisse et ad Borissium dicitur; se respiceret, regnoque, quod injuste invaserat, mature cederet, et monasterium, quod vellet, ingrederetur, oblatis ipsi et familiae optimis conditionibus; quas ille contemptim nec citra indignationem respuit. Id incidit in tempus, quo Daniae regis et Caroli Sueci legati in ejus aula erant; ex Polonorum in Moscoviam impressione foederis cum Moscis sanciendi occasionem captantes, quo Sigismundi rebus incommodarent. In ea consultatione cum vehementius incandesceret Borissius, subito corruisse dicitur, magna vi sanguinis per os, nares et aures profusa, et exeunte Aprili vitam cum morte commutavit. Alii apoplexia, alii veneno propinato extinctum memorant. Utcunque sit, in imperio per septennium possesso moriens non omnem auctoritatem statim amisit: nam, fama mortis vulgata, magno initio populi concursu uxor vidua cum filio in solio collocata est, et adacti in fidem proceres, corpore defuncti in sepulchro regum sine pompa illato. Mortuum laudavit luculenta oratione [a] Regiomonti excusa Constantinus [b] Fidlerus Livonus Rigensis, qui Gasparem fratrem habebat imperatoris Moscovitici domesticum. Continuo Petrus [c] Busmanius, qui magnas res sub Borissio gesserat, cum summo imperio ad exercitum mittitur. Ad Cromi obsidionem haerebat Joannes [d] Hodunius cognatione Borissio proximus, in qua ante et post Borissii obitum et obsessi, et qui locum oppugnabant, nihil reliquum ad summam virtutem fecere. Decies vis facta, et toties summa ab obsessis pertinacia repulsa. De exitu vetitus Demetrius [e] Zaporium cum delectis ad opem laborantibus ferendam miserat, qui astu, cum vi non posset, metum et trepidationem per hostium castra sparsit. Simplicem hominem, qui deceptus alios deciperet, ad obsessos in speciem mittit cum literis, qui XL CIↃ auxiliarium in propinquo esse nunciaret, eaque spe obsessos ad constantiam hortaretur. Eum per viam ab hoste infestam, ut caperetur, deduci curat. Igitur captus cum literis et tortus, cum eadem, quae literis significabantur, quippe vera credens, confirmaret, ingens tumultus et seditioni propior in castris ortus. Hodunius praemissis bis CIↃ et CC equitibus, aditus omneis ad obsessos insideri jubet. Ipse reliquum exercitus robur ad hostem ducit. Zaporius ut rumori per hostium castra disseminato fidem faceret, aciem instruit, lixis et omni comitatu, quo major numerus appareret, equos inscendere jussis; missi et qui auxiliareis in propinquo visos confusis vocibus clamabant. Acriter initio ab Hodunio certatum, Polonis hastatis incumbentibus, et mox crebrescente de auxiliaribus rumore, Russi cedere, et de defectione seu deditione cogitare coeperunt. Primusque Petrus Busmanius, tanto in honore a Borissio dum viveret habitus, cum aliquot CIↃ ad Zaporium transiens, quam potuit alta voce in Borissianorum conspectu exclamavit, Demetrium imperii Moscici legitimum heredem esse, proinde qui Moscico nomini bene vellent, se sequerentur. Quo audito fremere universi, pletique transfugere, et Petrum sequi paratos se dixerunt. Tum ad Petrum se aggregantes proceres IↃ e suo numero ad Demetrium, qui Putivoli erat, miserunt, et benigne accepti in fidem ab eo adacti sunt. Id actum X Kal. Junias. Joannes Hodunius summus copiarum imperator, nam [f] Micrislavius et [g] Suiscus, qui post eum primas tenebant, superstite Borissio et jubente, [h] Moscuam reverterant, e fuga retractus, quod coram Demetrio caput inclinare in signum subjectionis, et Kuesaris titulum tribuere detrectasset, in vincula est conjectus. In Borissii castris LXX machinae repertae, et quaedam tantae magnitudinis, ut singulas bini viri brachiis circundatas vix complecti possent. Ut in castris,

sic

INTERPR. [a] *Konigsberg.* [b] *Fidler de Riga en Livonie.* [c] *Busmani* ou *Busmanof.* [d] *de Hou iun.* [e] *Zaporski.* [f] *Miesc:lawski.* [g] *Zchuiski.* [h] *Moscou.*

fic et Moscuae secuta animorum magna inclinatio, et jam ad Demetrii nomen populo exultante, uxor vidua defuncti, cum filio et filia, in custodiam data fuerat: ubi hausto veneno mater, quae sibi ob mariti odium et a Demetrii adventu metuebat, ultro periit, quod et filio et filiae pariter, ut eos ludibrio victoris eximeret, propinaverat; et filius quidem ex eo pariter periit: filia contrario poculo statim sumpto servata est. Ita scribunt, qui Demetrio favent: nam alii jussu Demetrii cum filio matrem veneno necatam, filiam ad stuprum servatam tradunt. Magnum ad eam conversionem momentum attulisse dicuntur Germani, qui in Borissii castris militabant; qui transfugientes secum multos traxere.

IV. Biduo post solutam Cromi obsidionem, magno procerum consensu Demetrius Moscuam petiturus viam ingreditur. Cromo Tullam itum, ibique biduum reficiendo militi datum. Inde Orlam ventum, per vias occurrente ad novi principis spectaculum multitudine. Tandem vicesimis castris regiam urbem ingressus est, XII Kal. Quintil. Russorum imperator, magnus dux Moscoviae, aliarumque regionum princeps, et Astracani ac Cassani rex, quas duas provincias Joannes Basilides imperio adjunxerat, festa populi acclamatione salutatus. Praecedebant Poloni equites more gentis, lanceas cuspide ferrea praefixas gestantes, cum tubicinibus et tympanis. Hos sequebantur aliquot scloppetariorum CIↃ, interque eos medius Demetrii currus sex junctis equis; inde equi sellarii principis preciosissimis monilibus, et auro instrati. Proxima secundum principem clericorum turba incedebat cum vexillis quadratis, in quorum singulis appensa erat aut divi alicujus imago, aut evangeliorum liber. Popae beatae Deiparae virginis, et D. Nicolai, quem Mosci tutelarem colunt, imagines praeferebant; quorum agmen patriarcha sive metropolitanus, praeeuntibus IV [a] cereophoris, claudebat. Interjecto aliquo spatio solus Demetrius candido asturcone vectus incedebat, hinc inde nobilissimorum et procerum caterva stipante. Deducentibus Popis princeps ad templum beatae virgini sacrum venit, precibusque conceptis inde ad D. Michaëlis archangeli aedem, in qua parens ejus humatus fuerat, deducitur; in quo cum rescivisset Borissium sepultum esse, e vestigio cadaver erui, et in aliud sacellum humilius extra urbem transferri mandavit. Aedeis ejus peculiareis transiens aspicere non sustinuit; sed missis operariis statim dirui jussit, addita causa, quod magico maleficio infames essent; et statua in loco subterraneo collocata dicebatur, lampadem ardentem manu gestans, artificio in speciem superstitioso, et defosso subtus pulvere nitrato copioso, rebus ita attemperatis, ut deficiente oleo, et disrupta lampade ignis pulveri illapsus, domum a fundamentis convelleret, et proximas secum in aërem tolleret; sed forte detecta statua antequam artificio suo noceret, comminuta ferebatur. Quod illi superstes Borissius, idem mortuo Demetrius objectabat; ut sunt frequentes admodum illis locis de magicis praestigiis suspiciones ac querimoniae. Novus princeps inde in regum palatium protinus migravit, et publicam imperii administrationem avide capessivit, a Russorum procerum familiaritate sensim alienior, et ad Polonorum externorum, et Russis invisorum arbitrium cuncta dispensans; qua in re gravissime peccavisse a multis existimatur. Nam justas causas habenti sive hinc suspicionis, sive inde gratiae, opportunius exspectandum fuit tempus, ut animum renudaret, et quod mente conceperat, tempestive firmato imperio exsequeretur. Sed praefervido prurientis voluntatis desiderio, et eorum qui circa ipsum plus justo poterant suasu effectum est, ut impatientia, omnis mora nimis longa videretur, et praecipitatis consiliis una se fortunamque in exitium miser juvenis praecipitaverit. Primi dies accipiendis proceribus insumpti, et rebellibus puniendis: nobiles familiae amplius LXX, quae Borissium cognatione contingebant, vel

a

INTERPR. [a] *porteurs de Cierges.*

a partibus ejus ſteterant, extra imperium deportatae, ut bona eorum, ſicuti jactabatur, inter externos, atque adeo Polonos dividerentur, et novorum hominum coloniae in Ruſſiam deducerentur. Hinc prima odii in novum principem ſemina; quae eadem et in Hungaria fuerunt, his proximis temporibus: quibus et tandem effectum, ut ad ea accedente contemptu, commotis proceribus, Matthias regnum cum adjunctis, et ex eadem ſucceſſione venientibus provinciis, vivo videnteque fratre Caeſare creverit. Inter haec ſeveritatis initia inſigne fuit clementiae exemplum, quo Demetrius erga Theodorum [a] Suiſcium Romani filium e [b] Bojarico genere, virum primarium, ad mitigandam proſcriptionum invidiam uſus eſt; quae ipſi fatalis fuit; occulto Dei judicio ita res temperante, ut eſſet, qui debitae poenae per benignitatis oſtentationem exemptus, ceteros immerita poena affectos ulciſceretur. Is novi imperii pertaeſus, et pejora in poſterum metuens, ſpreto periculo, cum cuncti in adulationem effuſi ad pedes novi regis prociderent, ſolus fere pertinaciam ſervavit, contumacia ſua ejus iram provocans; ac praeterea injurioſis de ipſo ſermonibus ſparſis, quaſi advena et terrae filio; qui de Ruſſici imperii templis cum infeſtis regni hoſtibus, Polonos his verbis deſignabat, evertendis cogitaret, et antiquam nobilitatem aſcitis novis hominibus omnino exterminare in animum induxiſſet. Ea de re cum ſe in procerum ſenatu multis verbis, erat enim perſuadendi efficax, purgaſſet, rejecta in auctorem calumniae invidia, in Suiſcium protinus comprehenſum lata ſententia fuit, qua ob verborum petulantiam morti addictus; et cum VI Eid. Quintil. qui dies ſupplicio deſignatus erat, duceretur, et jam in genua prolapſus, poſt preces publice conceptas carnificis ictum exſpectaret, diplomate miſſo princeps executionem inhibuit, et mox vitae gratiam fecit. Poſt tantum favoris undique affluentis concurſum, ſoli Pleſcoviani in pertinacia perſeverantes imperium detrectabant; quos ille miſſis literis, et venia praeteritorum facta, una cum Palatino ipſorum, vix tandem ad officium inflexit, et in gratiam recepit. Huc uſque fauſta omnia ac fortunata imperii initia, et publice vota pro Demetrii ſalute nuncupabantur, cum Boriſſii contra nomen eſſet deteſtabile, ſtatim etiam cuſa moneta ad memoriam principis et uſum populorum. Addunt, qui in gratiam ejus ſcripſere, cum felicia omnia in poſterum ſibi de illius imperio pollicerentur, invidioſas in aerario divitias repertas, immenſam et plures myriadas excedentem auri et argenti vim, duodecim margaritarum et gemmarum modios, quae omnia aut ab ipſo ſuperſtite brevi per profuſiones conſumpta, aut ad oſtentationem credita, cum ipſo evanuerunt. Dicta dies inaugurationis ad Kalendas Septembreis fuerat, a quibus Ruſſi annum ſuum, ſicut et Judaei olim, auſpicantur. Sed multis de cauſis anticipandum ratus, Quintili deſinente ſolemnitatem celebrari voluit: et ante eam, ut fides legitimae ſucceſſioni aſtrueretur, matrem Demetrii, quae poſt filii caedem falſo creditam Boriſſii juſſu procul a regia exiguo monaſterio incluſa fuerat, accerſiri placuit. Miſſus ob id honorificentiſſimus comitatus, et venienti obviam ipſe pietate adfectata proceſſit. Conſpectaque longe ex equo deſiliens, pedibus aliquanto ſpatio iter fecit, et cum lachrimis in complexum ejus ruit, et aperto capite ac pedes currum maternum ad arcem uſque proſecutus eſt: unde illa paulo poſt in monaſterium, in quod totius Ruſſiae virgines et viduae nobiliſſimae de more ſecedunt, cum gynaeceo ſuo migravit. Toto hoc tempore a curioſis obſervatum, tanto ſive vero ſive ſimulato cultui matrem veri Demetrii, pari affectu reſpondiſſe, quae ex triſti ſolitudine in laetam frequentiam retracta, non poterat vel falſi Demetrii, cujus beneficio id debebat, praeſentia non magnopere gaudere. Regnum ineunti, poſt peractas ceremonias, P. Nicolaus [c] Cnermeovius e Jeſuitico ſodalitio luculenta oratione gratulatus eſt, pari a ſenatu gratulatione exceptus. Ipſis Jeſuitis amplum [d] Moſcuae hoſpitium haud

longe

INTERPR. [a] *Zchuiski.* [b] *Bojars.* [c] *Knermkowski.* [d] *Moſcou.*

longe ab arce attributum, in quibus sacra more in ecclesia Romana recepto libere peragerent: et jam tum ipsis annitentibus animi sensum renudasset, nisi a Suiscio, quem modo dixi, qui jam tum de imperio cogitans firmandis rebus suis opportunitatem majorem quaerebat, pro tempore prohibitus fuisset. Secura pace, ut sibi videbatur, foris et domi parta, proxima fuit cura de gratia benemeritis Polonis rependenda, de foedere cum ipsis fanciendo, et nuptiis ac prole ad firmandum amplius imperium suscipienda. Decreta ob eam causam honorificentissima in Poloniam legatio, CCC equitum, quam Athanasius [a] Roselovius Joannis filius, regni thesaurarius obivit, qui XVIII Kal. Dec. Cracoviam venit, et ad Sigismundum regem introductus commissa mandata exposuit: Principio a Polonorum, quorum adversus levissima atque adeo Russorum suorum suspecta ingenia opibus munire se decreverat, benevolentia captanda sumpto; non dubitare, quin rex et universus regni senatus magnam ceperint ex eo voluptatem, quod spe et omni opinione citius in paternum et antiquum regnum restitutus sit. Ea in re et summam Dei benignitatem, et regis ceterorumque regni procerum, quibus secundum Deum hanc gratiam debeat, beneficium agnoscere, nec ejus unquam fore immemorem. Ceterum animo versanti, quomodo Christiani nominis ac religionis fineis amplificare possit, molestissime accidere, quae per tot annos damna ab infestissimo Turcorum tyranno regnis ac ditionibus Christianis impune illata et inflicta audiat. Dolere insuper sibi, Hungariae regnum olim florentissimum tot vulnera ab eodem accepisse, et quotidie accipere, quod non probro invictissimi imperatoris Rodolfi dicat, cujus cura et potentia sciat injurias a teterrimo vastatore illatas pari fortitudine vindicatas esse. Nec mediocriter angi et tacita cogitatione cruciari, quod loca illa sanctissima CHRISTI vestigiis impressa, ejusdemque vita miraculis ac pretioso sanguine consecrata, a cruentis et nefandae superstitionis Sectariis infessa, citra reverentiam et cultum irreligiose conculcentur. Ad ea recuperanda cum potentissimo Poloniae rege, ac ceteris Christianis principibus conjungere vireis, et nec sumptui nec proprio sanguini parcere decrevisse. Interim aeternum foedus cum ipso sancire statuisse, eoque fine rogare, ut sibi cum bona ipsius gratia, e Polonorum gente uxorem ducere liceat, Georgii [b] Miecensii Palatini Sendomiriensis filiam Annam Mariam. Id beneficiis a patre acceptis se debere, qui et exulantem in Polonia honorifice exceperit, et pecunia ac milite in regnum redeuntem, non citra vitae periculum comitatus sit. Rex benigne accepto legato in haec verba respondit: Grati ac benevoli animi testem legationem non posse non summa benevolentia excipere, vicissimque pro tam honorifica salutatione mutuam salutationem impertiri, eique et novo imperio omnia fausta comprecari, magnoque cum gaudio intelligere, tam brevi tempore regnum, quod legitimae successioni debebatur, recuperatum. Justissimi doloris sensum non posse non summopere laudare, quem de Turcorum successibus capiat, et de foedere contra Turcos libenter assentiri; ea tamen in re nihil nisi de communi procerum ac totius senatus consensu posse decernere. Quod vero Sendomiriensis Palatini filiam in uxorem petat, non solum se volente sed optante id illi facere liberum esse, ex eoque matrimonio, ut Dei gloria amplificetur, et aeternum inter potentissimas gentes foedus sanciatur, a divina Majestate vicissim petere ac sperare. Secundum haec octavo post die fiduciariae nuptiae contractae, praeeunte in verba Bernardo [c] Macziciovesohi episcopo Cracoviensi cardinali, epuloque opimo nupta et parens ejus cum legato Moscico a rege accepti sunt. Mensae assidere ceterorum principum et regis Persarum, qui tunc in ea aula erant, oratores: pro bellariis dona a Demetrio nuptae et parenti ejus missa, sunt allata, quae CC aureorum CIↃ excessisse memorant, qui haec scripsere.

CIↃIↃCV.
HENRICUS IV.

V. SUB

INTERPR. [a] *Rostlowski.* [b] *Miecinski.* [c] *Maczeiowski.*

CIƆIƆCV.
HENRICUS IV.

V. Sub idet negotium de matrimonio regis finem accepit. Uxorem Annam Caroli archiducis filiam is ante septennium amiserat, susceptis ex ea liberis. Jesuitae de Austriacae illis locis familiae incolumitate et amplitudine soliciti, cum vererentur, ne dissoluta adfinitate Sigismundus adhuc juvenis de secundis nuptiis cogitaret, et, aliunde uxore ducta, pax et amicitia inter Polonos et eos solverentur, apud Rodolfum Caesarem instant, ut alterius sororis ex ea familia ducendae Sigismundo auctor esset. Quod et ille sedulo fecit, et Clementem pontificem, ut idem faceret, rogavit. Qui officio libentissime defunctus est, datis XIII Kal. Quintil. superiore anno ad regem literis, quarum exemplum penes me est, in haec ferme verba: Non possumus non hortari majestatem tuam, ut non solum tandem cogitet, sed deliberet de secundis nuptiis, ut, benedicente Domino, nova prole firmetur status illius regni: ac semper existimavimus conjunctionem in inclyta domo Austriaca futuram illi honorificam et salutarem: nobilitati enim et splendori illius familiae nulla fortassis in toto orbe Christiano aequiparari potest: mulieris quoque illius, quam ex ea familia habuisti, singularem pudicitiam, religionem et prudentiam jam majestas tua experta est. Quare si animum adjiceret ad unam ex sororibus defunctae reginae, putamus id non solum non alienum a salute et quiete tua, sed tibi satis honorificum et salutare futurum. Nec de dispensatione ambigere debes: illam enim tibi libentissime offerimus, et ut tibi concedamus, suadent multae et urgentissimae causae. Rogamus itaque majestatem tuam, ut mature apud se deliberet, totam operam nostram majestati tuae necessariam aut quoquo modo opportunam copiosissime deferentes. Has literas rex Poloniae in regni comitiis exhibuerat, et consilium eorum expetere se ostenderat. Obstabant non solum Protestantes, sed et quidam ex sacro ordine et cancellarius ipse, memores in quantas difficultates ob consimileis Sigismundi Augusti nuptias se Polonia induisset; sicque judicabant, Caesarem et ejus instigatu pontificem sua heic commoda, non publica regni, quaerere. Tamen jam tum cuncti putabant, regem Caesari ac pontifici morem gesturum. Quod et hoc anno accidit, missa perhonorifica, et egregio equitatu et carrucarum comitatu instructa legatione ad Constantiam novam nuptam in viri domum deducendam, quae VI Kal. Oct. [a] Pragam venit, et inde [b] Graeciam in Stiriam transiit. Nuptae parens cum Maximiliano archiduce sponsae germano eam ad virum deduxerunt, et mense Decembri Cracoviam venerunt. Peractis sponsae Demetrio destinatae fiduciariis nuptiis, et dimissa ea cum parente, patruo, magnoque comitatu, rex de suis cogitare coepit, et legatum Moscicum retentum iis interesse voluit. Magno ac magnifico paratu res acta. Mensae regis adsedit regina, et praeter parentem reginae sponsae soror, quae Sigismundo [c] Bathorio Daciae principi nupserat; ac praeterea Moscicus legatus, multum fremente magni Etruriae ducis oratore, qui in altera mensa et infra Brandeburgici septemviri legatum consedit: ceterum Brandeburgicus cum de loco honorifico cum legato pontificio certare vellet, frustra fuit. Reliquus annus hastiludiis, pompis nocturnis, et ludicris certaminibus impensus est.

VI. Nunc horrendam, et ab omnibus aeque damnatam, conjurationem contra Magnae Britanniae regem initam, quae sub exitum hujus anni detecta, sequenti anno morte conjuratorum oppressa est, continua narratione exsequemur. Ad libellum supplicem pro libertate conscientiarum a majorum religioni addictis in proximis comitiis oblatum, et a rege rejectum, fama erat, alium his proximis, quae jam aliquoties dilata erant, porrectum iri, qui non repulsae, ut prior, periculum, sed concessionis vel ab invito extorquendae necessitatem adjunctam haberet. Itaque qui regni negotia sub principe generoso, ac minime suspicioso procurabant, nihil pejus veriti, in eo laborabant, ut petitiones, et iis adjunctam necessitatem eluderent.

Verum

INTERPR. [a] *Prague.* [b] *Gratz.* [c] *Batbory prince de Transilvanie.*

Verum non de gratia, de qua desperabatur, denuo obtinenda, sed de repulsa illa vel cum regni exitio, quod minime rebantur illi, vindicanda inter conjuratos agebatur. Principia ab Elisabethae ultimis temporibus repetuntur. Tunc enim, sicuti ex probationibus ac confessionibus postea constitit, Robertus [a] Winterus, cui se Oswaldus [b] Tesmundus, qui et Greenwellus, e sodalitio Jesuitico, comitem addidit, ex consilio Henrici [c] Garneti ejusdem sodalitii in Anglia praepositi, et Roberto [d] Catesbio, et Francisco [e] Treshamo e nobilitate instigantibus, nomine Catholicorum in Hispaniam ablegatus clam fuerat, cum commendatitiis ad Arturum [f] Creswellum ex eodem sodalitio in Hispania degentem literis, et mandatis ad regem, quorum haec summa erat, Ut exercitum in Angliam denuo summitteret, cui advenienti Catholici in armis praesto essent: interim pensiones annuas aliquibus Catholicis e nobilitate assignaret. Praeterea regi insinuaret, plures in Anglia esse nobiles, ac militares viros praesentium rerum pertaesos, qui facile sublevata eorum inopia ad partes suas pertrahi possent. In transmittendo exercitu, cum praecipua difficultas esset ab equis, curaturos Anglos, ut ad omnes occasiones bis mille equos instructos habeant; ea de re interventu Creswelli cum Petro [g] Francesa Philippi ab epistolis, et Francisco [h] Sandovallio Lermae duce in arcano actum esse; et illum rem Philippo gratissimam fore affirmasse, et operam suam prolixe detulisse. Convenisse et inter eos de loco appulsus: nam si majores copiae essent, [i] Cantium et Essexiam; si minores, [k] Milfordium in Wallia opportunissima ad exscensionem visa. A Philippo et promissa per Mirandae comitem decies centena aureorum CIↃ in illam expeditionem. His promissis oneratus Winterus in Angliam rediit, et quid egisset Garneto, Catesbio, et Treshamo exposuit. Haec superstite Elisabetha: quae cum sub id decessisset, Christophorus [l] Wrightus rei conscius, propere in Hispaniam mittitur, qui, morte reginae nunciata, negotium de pensionibus et expeditionem urgeret. Eodem missus Bruxellis a Gulielmo [m] Stanleio, Hugone [n] Oweno, et [o] Balduino, e Jesuitico sodalitio Guido [p] Fawksus cum literis ad Creswellum, ut rem accelerarct. Ei in mandatis datum, ut Philippo significandum curaret, duriorem sub rege novo Catholicorum conditionem fore, quam sub Elizabetha fuerat; proinde a tam laudabili incepto ne desisteret: ad Milfordum patere Spinolae triremibus commodissimam exscensionem. Verum res cum reginae morte mutaverunt, et Philippus regie respondit, se petitionibus eorum amplius attendere non posse, quippe missis in Angliam, qui de pace cum novo rege agant, legatis. Itaque re cum Philippo desperata, conjurati ad extrema consilia devolvuntur, et ante omnia conscientiam instruunt, eaque instructa ad facinus audendum obfirmant animum. Sic autem a theologis suis differebatur: Regem deponere, regna concedere penes supremum ecclesiae judicem esse; atqui haereticos omnes ipso jure extra communionem positos diris fidelium proscriptionibus separari, et quotannis in Coena Domini a pontifice excommunicari, idque locum habere non solum in haereticis professis, sed etiam occultis; quippe qui cum ipso jure excommunicati censeantur, in poenas a professis ipso facto promeritas incidant: ex eo sequi, reges aut alios principes Christianos, si in haeresim incidant, deponi posse, et subditos eorum dominio protinus liberari; nec jus illud recuperari posse, etiamsi ecclesiae reconcilientur. Ecclesiam communem omnium parentem nemini ad eam redeunti claudere gremium cum dicitur, adhibita distinctione interpretandum esse, modo non sit ad damnum et periculum ecclesiae: nam id verum esse, quoad animam, non quoad regnum. Nec solum ad principes hac labe infectos poenam extendi, sed etiam ad eorum filios, qui a regni successione ob vitium paternum pelluntur: haeresim quippe lepram et morbum hereditatium esse, atque ut disertius res exprimatur,

INTERPR. [a] *Winter.* [b] *Tesmond.* [c] *Garnet.* [d] *Cateeby.* [e] *Tresham.* [f] *Creswell.* [g] *Francesa.* [h] *de Sandoval.* [i] *Kent & Essex.* [k] *Milford haven dans le pays de Galles.* [l] *Wright.* [m] *Stanley.* [n] *Owen.* [o] *Baldwin.* [p] *Fawks.*

CIↃ IↃ CV.
HENRICUS IV.

exprimatur, regnum amittere: qui religionem Romanam deſerit, diris illum devoveri, abdicari, proſcribi; nec unquam ipſum aut illius poſteros in regnum reſtitui; quoad animam a ſolo pontifice poſſe abſolvi. His ſe rationibus cum ſatis tutos intus exiſtimarent, munimenta externa conjurationi quaerere coeperunt, atque inprimis ſecretum, quod confeſſionis fide et ſacramenti ſumptione obſignaverunt. In id conceptum inter eos juramentum, quo per ſanctam Trinitatem et ſacramentum mox ſumendum fidem obligant, ſe nunquam conſilium directe vel indirecte, verbo aut circumſtantiis ſibi communicandum declaraturos, nec ab illius executione deſtituros, niſi facta a ſociis poteſtate. Ita ad facinus non ſolum licitum et laudabile, verum etiam meritorium a theologis ſuis auctorati acceſſerunt. Coram Joanne Gerardo ex illo ſodalitio id praeſtitum; in id poſt confeſſionem ſacroſancto altaris ſacramento procurati, Maio proximo, primum ex conjuratis quinque, Robertus Catesbius, Thomas Winterus, Thomas [a] Percius comitis Northumbriae gentilis, Joannes Wrightus, et is quem dixi Fawkſius e Flandria evocatus. Catesbius auctor tragoediae non hunc aut illum aut ſingulos carpendos, ſed univerſos ſimul et eodem tempore conſpiratione amplectendos cenſebat. Sic enim apud ſe cogitabat, regem ſolum multis modis tolli poſſe, ſed nihil agi ſuperſtite principe et [b] Eboraci duce. Rurſus iis ſublatis, parum profici ſtante ſenatu tam vigili, tam ad omneis caſus intento; et ut ſenatus aut praecipui ex eo tolli poſſent, ſuperare magnates regni, tot prudentes viros, tot praepotentes comites, eidem ſectae addictos, quibus obſiſti vix poſſet, et qui auctoritate ſua, opibus et clientelis pares eſſent, ſi caſus ferat, ipſi per ſe rebus ſuis inſtaurandis. Itaque non per ſpiramenta, ſed uno ictu cunctos abſorbendos, et ſimul ac ſemel tam laudabili conatu, ut ad exitum perduci poſſit, defungi oportere. [c] Weſtmonaſterii domus eſt antiqua praecipuae dignitatis ac veneratione ſacra, in qua comitia regni celebrari ſolita, quod vulgo, voce a nobis ſumpta, Parlamentum vocant; ad ea rex cum familia maſcula, ſecretioris concilii proceres, epiſcopi, nobilitas Anglicana, primarii magiſtratus, et inferiore loco ex provinciis delegati, ex civitatibus, oppidis, municipiis, pagis denique, ſapientiſſimi conſultiſſimique viri conveniunt. Heic opportunum Catesbio viſum tamdiu recoctum conſilium tandem exſequi, et acto cuniculo, ſubjectaque magna vi pulveris nitrati, univerſos, qui ſinguli vix carpi poſſent, cum rege et familia ejuſdem ruinae involvere ruderibus. Igitur cum ea de re eum Percio ageret, et ille poſt vehementes de rege querimonias, in has voces irae impatientia prorupiſſet, Solum e tot malis effugium reſtare, ſi rex e medio tollatur, in idque, qua erat animi praeſentia, operam ſuam ultro detuliſſet, Catesbius cautior et vafra verſutia praeditus, impetum generoſi hominis inhibuit, et, Deus non ſinat, inquit, ut hoc caput bonis omnibus charum tanto periculo ſine fructu temere objicias: te ſoſpite ac tui ſimilibus ſalvis, qui religioni et reipublicae olim conſulere queant, res tentanda et patranda eſt. Tum conſilium ſuum verbis ad perſuadendum efficacibus aperit, et rationes ejus exequendi pari artificio proponit. Nec abnuit Percius, qui ſtatim aedeis loco vicinas et ad cuniculum agendum peropportunas conducit. Indicta anno ſuperiore comitia in ſequentem Februarium rejecta fuerant; medio tempore Thomas [d] Bates Catesbii famulus, homo manu promptus, et cui multum herus tribuebat, ex ſuſpicione in facti conſcientiam aſcitus, cum initio rei atrocitate permoveri videretur, ad Teſmundum remittitur, qui et Greenwellus vocabatur: nam ut lateant, binomines, ac trinomines fere ſunt: a quo perſuaſus, et rei merito demonſtrato, ad executionem mirum in modum confirmatus eſt. Poſtea Robertus [e] Keies, et poſt eum Ambroſius [f] Rookwodus et Joannes [g] Grantius conſilii participes facti. III Eidus Dec. inchoatum opus ſubterraneum

INTERPR. [a] *Percy.* [b] *York.* [c] *Weſtminſter.* [d] *Bates.* [e] *Keies.* [f] *Rockwood.* [g] *Grant.*

subterraneum, Christophoro [a] Wrighto, et paulo post Roberto [b] Wintero Thomae fratre in societatem assumpto: saepe opere intermisso, saepe repetito, tandem cuniculus ad curiae murum perductus fuerat. Verum ibi se nova difficultas offerebat, ob muri duritiem, et trium ulnarum crassitiem, quo fiebat, ut non nisi longo tempore opus perfici posset, et pauci dies ad comitia restabant. Jam pertinacia operariorum medium murum paene pertuderat, et non deficientibus animis solum tempus defuturum videbatur, cum comitia in Octobrem mensem dilata sunt. Tum desperatio in gaudium vertit, cum certa rei exequendae fiducia; observatumque dum murum alacriter pertundunt, strepitum ex altera muri parte exaudiri. Eo missus [c] Fawkfus, qui causam inquireret. Is renunciat cellam ibi subterraneam esse; inde carbones removeri, defuncto eo, qui cellam in illos usus conduxerat. Igitur conjurati hanc cellam commodiorem rati, opera Percii et alteras aedeis locant, et in illam omneis opes, omneis spes suas conjiciunt. Ea erat loci opportunitas, nam throno regali fere subjectus erat, ea in tempore oblata occasio, ut divinum Numen arcano conductu suis inceptis favere sibi persuaderent. Haec circa Paschaleis hujus anni ferias acta. Pulvis nitratus per otium in cellam ex aedibus Catesbii, e regione curiae, ubi summo studio antea congestus fuerat, convehitur. xx primum dolia immissa, et lignis ac fascibus obtecta. Tum conjurati de eventu certi consultant, quid post patratum facinus facto opus esset. Primum de interceptione principis, quem ad comitia cum patre non venturum sub id intellexerant, contra quam ab initio putabant, inter eos actum; et huic ut a suis partibus alieno perniciem meditati fuerant, et ejus rationem invenerant. Proxima de pecuniariis subsidiis cura, cui et prospectum satis putabant. Prospectum et fuerat, ut proceres ac nobiles majorum religioni addicti, quantum fieri posset, periculo eximerentur. Postremo de externis principibus auxilio evocandis disceptatum; sed de fide silentioque anxiis non nisi post perpetratum facinus ad eos mitti placuit: nam vulgo ejusmodi facta non solere nisi ex eventu laudari; de singulis deinde judicium interpositum. Hispanos magis opportunos videri, sed remotiores, et in apparatu copiarum tardiores. Gallum vicinum, sed formidolosum, atque adeo ob arctam cum Batavis foederationem suspectum. Praesentissimum e Belgio auxilium. Inde subsidia commode exspectari posse, quibus et dux [d] Stanleius destinatus est. Inde ut magis fallerent, nec ultro citroque ad ea loca commeando suspicandi de se causam darent, diversi abeunt; alii rus, alii longius extra insulam, tempus executioni destinatum opperituri. Fawkfus in Belgium profectus, ut Stanleium et [e] Owenum de re omni certiores faceret, nec nisi Sextili exeunte in Angliam rediit. Catesbius, ne nihil ageret, interim Franciscum [f] Treshamum et Everardum [g] Digbeium partibus suis conciliat, pactus ab iis pecuniarum subsidium; et ille quidem bis mille libras Anglicanas, hic vero CIƆ IƆ pollicitus est: Percius de alieno largus, quicquid de [h] Northumbriae comitis reditibus corradere poterat, conferre pollicebatur. Ad superiora interim, x dolia nitrati pulveris plena adduntur, et IV item majora, quod propter situm priora madore corrumpi posse suspicio esset, et rursus magna lapidum et lignorum strue contecta omnia: jamque tempus comitiorum instabat, quae rursus in Nonas Novembreis dilata fuerant. Igitur inter conjuratos consultatio repetita, et destinati, qui, quo die facinus peragendum erat, Elisabetham majorem natu regis filiam, quae in [i] Warwicensi provincia apud [k] Haringtonium regulum educabatur, raperent, ex occasione venationis, quam Everardus Digbeius rei conscius insigni paratu ad [l] Dunchurchum indixerat; eam reginam publice proclamare decreverant. Ipsi sibi vindicum libertatis titulos sumentes, nihil initio minus, quam se auctores facinoris profiteri, aut ullam de religione mentionem apud

INTERPR. [a] *Wright.* [b] *Winter.* [c] *Fawks.* [d] *Stanley.* [e] *Owen.* [f] *Tresham.* [g] *le chevalier Everard Digby.* [h] *Northumberland.* [i] *la province de Warwick.* [k] *le Lord Harrington.* [l] *Dunchurch.*

CIƆIƆCV. HENRICUS IV.

apud populum facere constituerant, sed eam tam diu suspensam tenere, et edicto reginae nomine proposito, magnis in praesens oneribus levare, majoribus in posterum promissis inescare, donec praevalente factione, vel gratia vel edictorum novorum severitate, eum in partes suas et obsequium possent pertrahere, facti sensim invidia se prodentis interea cum tempore et cum fortuna mitescente. Nec tanto tempore veniebat eorum cuiquam in mentem, quot circumstantes undique innocentes, quot infantes, quot idem in religione secum sentientes, quot bene de se forte meritos, ruina vasta illa esset obrutura. Jam parata erant omnia, et scena ultimum actum exspectabat, cum inscrutabili Dei judicio, quidam ex iis, dum alteri salutem adferre cupit, sibi ac sociis exitium accersivit. Decem ad comitia dies supererant, cum Saturni die sub vesperam literae incerto auctore, incognito latore, ad [a]Montaquilium regulum tanquam ab amico deferuntur. Iis monebatur, ut primo comitiorum die a conventu biduum se abstineret, magnum quippe et inopinum malum congregationi imminere. Ignota scribentis manus, et studio ita composita scriptura, ut vix alicubi legi posset; non dies literis, non subscriptio vel inscriptio apposita, et ambigua verborum series. Quid faceret Montaquilius, diu in incerto fuit, contemneretne indicium, an serio animum advorteret; et si quidem solum ipsius periculum in eo versabatur, fortasse contempsisset: nam inimicorum inventum esse posse, quo cum pavore inutili perculsum a conventu deterrerent. Verum, pensitato regis periculo, nihil contemnendum, et quicquid erat, secretos regis consiliarios minime celandum judicavit. Itaque intempesta nocte ad Robertum [b] Cecilium Sarisburii comitem, primarium regis secretarium se confert; et porrectis literis, quomodo eas acceperit, quam parvi eas ipse faciat, ingenue aperit. Non pluris illas fecit Cecilius, neque tamen omnino negligendas censuit, easque primariis consiliariis, Carolo [c] Howardo maris praefecto, Notinghamiae comiti, [d] [1] Worcestriensi et Northamptoniensi comitibus ostendit. Re inter eos agitata, quanquam parvi momenti literae primo aspectu viderentur, tamen nullum vel levissimum indicium, praesertim ubi regis salus periclitatur, sperni debere putaverunt; nec vitio verti posse solicitudinem in iis, ad quos majestatis regiae custodia officio ac muneris necessitate pertinet. Aberat tamen rex, [e] Roistonum ad venationem profectus. Nihil nisi eo prius consulto in eo negotio decerni placuit; ipsius in obscure dictis animadvertendis perspicax ingenium, et ambiguis solvendis felicem conjecturam aiebant consiliarii se pluries expertos esse. Kalendis Novembribus rex urbem revertitur, continuoque in arcanum seducto, Cecilius, quid rei sit, aperit, et literas ostendit, quas heic inseri, quoniam illae disputandi inter ipsum ac consiliarios materiam non sine causa praebuerunt, ad tantae rei memoriam pretium visum est. " Amicitia, quae mihi cum aliquot tuis necessariis intercedit, " facit, ut de tua incolumitate sim solicitus. Monitum proinde te volo, quantum " vitam tuam diligis, ut excusationem comminiscaris absentiae ab Ordinum con- " ventu: Deus enim et homines, concursu facto, ad puniendam hujus saeculi im- " pietatem festinant. Noli hanc monitionem parvi facere, sed discede quampri- " mum in provinciam tuam, ubi rei exitum securus exspectes. Licet enim nulla " se motuum indicia prodant, moneo tamen, terribilem conventus iste ictum " sentiet, nec videbit percutientem. Non est quod spernas hoc indicium. Prodesse " potest, nocere non potest: quippe praeterierit periculum haud ocyus, quam literas " has exusseris. Spero te, Dei beneficio, hoc consilio recte usurum, cujus te tu- " telae commendo." Lectis his rex, alioqui insita generositate minime suspicax, aliquid monstri in iis latere conjecit, neque indicium negligendum dixit. Contra

ab

INTERPR. [a] *le baron de Monteagle.* [b] *Cecil comte de Salisbury.* [c] *Howard comte de Nottingham.* [d] *les comtes de Worcester & de Northampton.* [e] *Royston.*

NOT. [1] *lege* Wigorniensi *Put.*

ab amente dictatas videri inquiebat Cecilius: nec enim hominem sanae mentis, de periculo, quod tantopere cavendum ante monuisset, ita locuturum fuisse, Praeterierit periculum haud ocyus, quam has literas exusseris. Quantillum periculum illud esse, quod tam brevi momento evanesceret? Contra rex, in cujus animo suspicio prima jam radices altas egerat, superiora verba illa urgebat: Terribilem iste conventus ictum sentiet, nec videbit percutientem. Dumque aliud ex alio per porticum inambulans profunde meditatur, venit in mentem, subitum a pulveris tormentarii ictu exitium his verbis designari. Nam quid magis momentaneum ictu pulveris tormentarii? Ab illo regis Sarisburiique colloquio ita discessum, ut rex firmiter in conjectura perseveraret, ille ad liberandum graviore cura animum principis, indicium quidem coram ipso elevaret; interim apud se regis interpretationem praeter morem ac consuetudinem, et suspicandi facilitatem admirans, nihil ea in re spernendum duceret. Postridie coram rege ac consiliariis re denuo agitata, placuit curiam et vicina loca diligenter perlustrari, idque negotii datur magno Camerario, qui die Lunae, quae proxime comitia antecedebat, sub vesperam, ut rumoribus occasio praecideretur, cum [a] Montaquilio ad ea loca pergit. Domum a [b] Percio conductam ingressi ingentem in cella subterranea lignorum, fascium, carbonum struem deprehendunt; rogatoque [c] Wineardo regiarum aedium custode, qui aderat, in quem usum illa essent comportata, a Percio conductas aedeis cum cella, et acervum illum congestum fuisse didicere: praeterea astantem in cellae angulo [d] Fawksum conspicatus Camerarius, quis ipse, et quid illi inibi negotii esset, interrogat; qui se Percii domesticum, et illarum aedium per Percii absentiam custodem esse respondit. Quibus actis in regiam redeunt, et quid viderint exponunt, pejora quam prius conjectantes; nam Montaquilio ad Percii mentionem, venerat in mentem, illum majorum religioni summe addictum, sibi dudum familiarem et amicum, forrasse etiam literarum, quae suspicandi causam praebuerant, auctorem esse. Camerarius vero inter suspicionum argumenta referebat tantam lignorum congeriem in illas aedeis, quibus rarissime Percius uteretur, haud frustra comportatam fuisse, et domesticum illum Percii in cella sibi visum cum efferato desperati ac perditi nebulonis vultu: quae omnia suspicionem regis augebant, qui amplius subterraneam illam scrobem scrutari voluit. Ne tamen, si nihil inventum fuisset, nimia se credulitate deridendos populo consiliarii propinarent, tanquam ad levissimos quosque rumusculos contremiscerent: insuper veriti ne, dum Percium cum magnatibus regni praecipuis sanguine conjunctum suspectum habent, ipsum [e] Northumbriae comitem in criminis partem ex suspicione devocare videantur; cum tamen salus regis adversus ea praevaleret, sic rem instruunt, ut pervestigatio absque strepitu et citra cujusquam injuriam fieret. Thomae [f] Kneveto equiti, Westmonasterii juridico praefecto, mandatum, ut nocte concubia cum idoneo comitatu ad illas aedeis se conferret, secumque Wineardum duceret, colore quaesito, quod ille aulaea quaedam et tapetes sibi subrepta diceret. Eo profectus Knevetus domesticum illum Percii, qui Fawksus erat, et se mentito nomine Joannem [g] Jonsonum perhibebat, vestitum et ocreatum, ante aedeis offendit, eique statim manus injici jussit. Inde in cellam penetrans ligna et carbones propere amovet, quibus amotis patuere insidiae, doliolo pulveris nitrati seorsim primum reperto, moxque strue illa seposita, XXXVI diversae magnitudinis dolia ibidem numerata. Tum ad captivum conversus, ejusque vestibus excussis, fomenta et treis funeis cannabeos, quibus lenta flamma alitur, in iis invenit. Ille vero in furto deprehensus, et re desperata, quam negare non poterat, crimen ultro confessus est, et interrita facie,

ur

INTERPR. [a] *le baron de Monteagle.* [b] *Percy.* [c] *Whinyard.* [d] *Fawks.* [e] *Northumberland.* [f] *Knevet.* [g] *Johnson.*

CIↃ IↃCV. HENRICUS IV. ut erat obfirmato ad extrema quaeque audenda animo, insuper addidit, bene illis evenisse, quod se ante aedeis, jam cella egressum, in qua erant parata omnia, offendissent; nam si intus eum nacti essent, non commissurum, quin se cum illis igne immisso contumulasset. Knevetus re detecta laetus, e vestigio sub horam quartam matutinam ad palatium venit, et [a] Sarisburiensem et aulae regiae praefectum rei certiores facit; qui protinus ejulabundi in cubiculum regis irrumpunt, et patefactas insidias, auctoremque sceleris custodia ac vinculis teneri vociferantur. Sparsa fama, neque enim in tanto gaudio celari potuit, conjurati huc illuc diversi abeunt, et [b] Holbechi ad Stephani [c] Litletonii aedeis in [d] Staffordiae finibus conveniunt. Eodem e [e] Warwicensi et Worcestriensi provinciis conscii, quanquam detectae rei ignari, veniunt, equis bellicosis passim per domos nobilium raptis, quid rerum potentes effecturi essent ea re manifestum facientes, cum incerto adhuc eventu tanta audacia ubique grassarentur. Magnum ad suas partes hominum numerum, atque adeo exercitum aggregaturum se confidebant factionis duces, ubi se primum in armis ostendissent. Verum praefectis et vicecomitibus antea a rege, cum de conjuratione adhuc ambigeretur, per provincias discurrere jussis, conatus eorum frustra fuit, vixque e ex omni illo numero in armis apparuere. Ipsi a Richardo [f] Walshio provinciae Worcestriensis vicecomite necopinato cum valida manu superveniente cinguntur, ita ut evadere non possent. Cum desperata venia ad extrema se terrente conscientia pararent, pulvis sulfureus ad siccandum prope ignem positus scintilla delapsa inflammatus est, et obsessorum facies, latera, brachia, manus tam subito ambussit, ut tractandis armis plerique ex eo inhabiles, animos cum viribus amiserint. Catesbius Percius manu promptissimi, cum Thoma Wintero, dum se ad aedium angulum contrahunt, glande plumbea uterque transfossi sunt; Winterus saucius, in manus regiorum devenit. Utrique Wrightii interfecti, capti Grantius, [g] Digbeius, Rookwodus, Bates. Treshamus, dum Londini subinde domos mutans latitar, interceptus est. Robertus Winterus et Litletonius diu per sylvas vagi, tandem et ipsi in satellitum manus devenere, et omnes ad Londinensem turrem carceri sunt traditi. Interrogati extra tormenta, nam solus Fawksius quaestioni modicae subjectus est, rei seriem, sicuti eam memoravimus, singuli exposuerunt, neminemque fere ex sacro ordine oneraverunt; quod studiose ab illis factum multi sunt interpretati, quia fide religiose data aliter facere prohibebantur. Franciscus Treshamus cum Henricum Garnetum sponte nominasset, antequam in carcere moreretur, ab uxore monitus, epistolam ad Sarisburiensem scripsit, et excusata sua praecipiti confessione, Garnetum, quantum in se fuit, adjuratione solemni interposita ita exoneravit, ut insigni men-
CIↃ IↃCVI. dacio se implicaret, affirmans, Garnetum sibi a sexdecim annis non visum fuisse; cum postea ex Garneti ipsius confessionibus constiterit, ante sex menseis proximos ambo diu ac saepius locutos esse. Digbeius rem, ut erat, confessus, facinoris, quam agnoscebat, et detestari prae se ferebat, atrocitatem desperatione excusabat, quod facta spes esset novum regem in regni ingressu conscientiarum libertatem majorum religionis cultoribus permissurum, ejusque exercitium adhibito temperamento concessurum: quo contra spem negato, miseros homines ad perniciosa consilia imprudenter prolapsos esse. Heic interfati Northamptoniae comes, et Cecilius, qui in ea causa cum [h] Nottinghamiae, Suffolciae, Wigorniae, Devoniae comitibus, judices sedebant, nunquam de libertate illa regem spem fecisse, aut fidem interposuisse affirmarunt: sed factiosos eum rumorem maligne disseminasse, ut haberent, unde se ac sui similes excitatis in regno seditionibus excusarent. Tandem convicti ac peracti rei, ad poenam legibus regni perduellibus et proditoribus infligi solitam damnati sunt.

INTERPR. [a] *Cecil comte de Salisbury.* [b] *Holbech.* [c] *Littleton.* [d] *province de Stafford.* [e] *de Warwick & de Worcester.* [f] *Walsh, sheriff de la province de Worcester.* [g] *Digby.* [h] *les comtes de Nottingham, Suffolk, Worcester, & Devonshire.*

funt. Everardus [a] Digbeius, Robertus [b] Winterus, Joannes [c] Grantius, et Thomas [d] Bates, juxta occidentalem portam majoris basilicae S. Pauli, exeunte Januario Londini; postridie Thomas Winterus, Ambrosius [e] Rookwodus, Robertus [f] Keies, et Guido [g] Fawkfus, cunienlo manus admovisse confessi, in area veteris palatii juxta aedeis Parlamentarias [h] Westmonasterii, extremo supplicio fuerunt affecti. Ob id exules plerique, et aut sponte patrium solum mutare coacti, [i] Caleto perhumaniter a Dominico [k] Vico loci praefecto excepti sunt, sic enim a rege jubebatur; quorum unus tanta protervia repertus est, ut cum Vicus se vicem ejus ac sociorum dolere ostenderet, solatiique loco adjiceret, quod amissa patria natali alteram vicinam regis benignitate nacti essent: Atqui nobis, inquit, minime dolet, quod patria caremus, quod solum vertere cogimur; quippe cum patria bonis sit, ubicunque bene est: hoc nobis vere et ex animo dolet, quod consilium tam generosum ac salutare ad exitum perducere nequivimus. Quo praeter spem audito, parum absuit, quin Vicus hominem de consilio a cunctis damnato gloriantem, prae ira in mare proximum abjecerit: ita enim narrare solitum ipsum Vicum memini, cum me paucos ante dies, quam a nobis abiit, pro antiqua necessitudine officiose cum Alexandro [l] Delbenio inviseret. Conjuratione detecta, inter gaudia publica, comitia summa securitate sunt celebrata; in quibus rex gravissimam orationem habuit, et Dei inenarrabilem erga se, erga familiam, et universum regnum misericordiam super omnia opera ejus depraedicavit, re a circumstantiis prolixe exaggerata, et hoc summa aequitate temperamento addito, ut non omneis majorum religioni addictos in illo crimine amplectendos diceret; plures quippe inter eos esse, qui quanquam pontificiis erroribus involuti, sic loquebatur, nequaquam sinceram in principes fidem exuerunt, et Christiani hominis simul et integri subditi officium servant: se quoque vicissim de iis bene existimare, dignamque flammarum severitate Puritanorum saevitiam ducere, qui pontificium omnino ullum in coelum recipi posse negant. Dignum et aequissimi principis prudentia illud, quod nullos externos principes aut respublicas, neminemque qui illis operam navat, huic conjurationi participasse, in suspicionem venire posse judicet; quippe qui ex suo animo eos aestimet, idemque de ipsis, quod de se existimari velit, sentiat; ideo velle ac jubere, ut quando in comitiis de hac conjuratione agetur, de illis honorifice quisque et loquatur et sentiat: quod Hispanorum respectu additum, quibuscum pacem nuper factam colere cupiens, nullam in eorum opinione alienati animi vel levissimam suspicionis nubeculam relinquere voluit. Subjecit et hoc generose, velle omneis intelligere, cum in patrocinio Dei conquiescat, hoc casu minime turbatam animi sui tranquillitatem; ac vovere, ut pectus suum pellucidum omnibus pateat, et in penetralia sua ac recessus populi intuentis aciem possit admittere.

CIↃIↃCVI. HENRICUS IV.

VII. CETERUM cum ad exemplum et securitatem publicam pertinere judicaret, ut severe in detestandi criminis auctores et conscios animadverteretur, et quia ex literis, confessionibus, et actis probatoriis [m] Geratdum, alias Brokum, H. Garnetum, Oswaldum, Tesmundum sive Greenwellum, aut conscios aut hortatores conjurationis fuisse suspicio esset, edictum XVIII Kal. Febr. in eos conditur, praemio indicibus, et qui eos in judicio stitissent, proposito, insuper poena addita in illos, qui post edicti promulgationem in eo designatos hospitio exceperint, aluerint, occultaverint, aut omnino allaboraverint, ne tam horrendi criminis postulati invenirentur, aut comprehenderentur. Secundum haec pervestigatio diligenter facta, et in latitanteis sedulo inquisitum; tandemque in [n] Abingtonii majorum religioni addicti aedibus, H. Garnetus, cum [o] Hallo, et Garneti famulo, deprehensus Londinum ducitur,

INTERPR. [a] *Digby.* [b] *Winter.* [c] *Grant.* [d] *Bates.* [e] *Rookwood.* [f] *Keies.* [g] *Fawks.* [h] *Westminster.* [i] *Calais.* [k] *de Vic.* [l] *Delbene.* [m] *Gerard.* [n] *Abington.* [o] *Hall.*

CIↃIↃCVI. HENRICUS IV.

ducitur, et in turrim tres illi conjecti sunt. Infelix famulus, ne diritate tormentorum dominos inculpare cogeretur, aut alia desperatione adactus, in carcere sibi manus attulit, cultro obtuso, nam acutum habere non licet, dissecto abdomine et omento extracto; unde licet obligatis vulneribus, antequam interrogari posset, exspiravit. Garnetus perhumane in custodia habitus, ut ipse postea publice professus est, omnia initio pernegate; cumque nihil ab eo sponte exprimi posse appareret; et rex ad vitandam calumniam contra eum, tormentis uti nollet, astu cautam ejus pertinaciam illudere statuit, et aegre respondentem vel invitum ad ampliores confessiones adigere. Hominem subornat, qui crebris suspiriis et frequentibus de rege ac consiliariis ejus, et deploranda Catholicorum in Anglia conditione querimoniis Garnero ad extremum persuaserat, se pontificiis partibus addictum esse, et ita in intimam ejus familiaritatem irrepserat. Huic ad foeminam nobilem, quae ob religionem in carcere attinebatur, et familiam ipsius Whitbiae et aliis locis aluerat, et erga commendatos ab eo jura hospitalitaris exercuerat, literas dederat; in quibus liberius, parce tamen perscripserat, quae jam confessus esset, quae nondum interrogatus; et qua ratione utraque, illa videlicet excusare, haec posset tegere. Scripserat ad Rookwodum presbyterum, qui in alio carcere captivus erat, literasque intus atramento exaraverat, et familiaria quaedam quae a quovis legi possent, admiscuerat, marginibus latis undequaque relictis, in quibus secreta citrii succo impresserat, negans ea omnia, quae coram proceribus libere erat confessus; et quantum ad Hispaniensem profectionem, ejus se a rege veniam impetrasse dicebat; quantum ad ultimam hanc, ejus judicium declinare posse, quod idoneas probationes adversus se deesse sciret: si secus accideret, addiderat, superbe de se plus justo sentiens, quod de mundi unico Redemptore pronunciatum est, necesse esse, ut unus homo moreretur pro populo. Literae a regis consiliariis, quibus de astu suboluerat, ad ignem admotae, et scriptura latens ilicet apparere coepit, et fraudem prodere. Cum custodi apposito magis ac magis in dies fideret, summopere dixit se expetere cum Hallo socio colloquium; quod ille pollicitus se facturum, adduxit utrumque ad locum, in quo se facile invicem exaudire possent; et ubi ab utroque ad virandam suspicionem ipse aspici posset. Interim duos probatae fidei testeis circa eundem locum absconderat, qui insciis illis, et in solum custodem suum, qui longius recesserat intentis, quicquid inter eos diceretur, exciperent; ibi uterque quod confessi essent, et de quibus interrogarentur, quas excusationes sive evasiones, his verbis utebantur, ad singula quaeque praeparassent, et alia insuper libere eloqui coeperunt, quae ab illis diligenter excepta, et scripto consiliariis sunt tradita; reis nihil dum tale suspicantibus. Postridie regii delegati adsunt, et seorsim Garnetum et Hallum interrogant, objiciturque singulis, quod hesterna die inter se capita contulissent. Id ex conjectura dici ratus Garnetus, asseveranter negare, et per sacerdotii characterem religiose dejerare. Tandem Hallo jam factum confesso, se manifesto teneri sentiens, veniam asseverationi contrariae, quam detorta interpretatione, sive aequivocatione, elevare conabatur, petiit, ingenueque, quod erat, se dictutum professus; tam constanter hactenus negasse respondit, quod sciret neminem, excepto uno, [a] Greenwellum intelligebat, de hoc nupero facinore posse suam conscientiam arguere. Nunc cum videat se nube testium circumfundi, nolle amplius tergiversari, et fateri quidem se ante v mensis a Greenwello de re omni edoctum; antea in genere a [b] Catesbio monitum, Catholicos in Anglia in religionis causa magnum aliquid moliri, et quaesivisse a se, si in malorum ruina boni involverentur, an hoc ad conscientiam pertineret. Se vero, qui contrarium a pontifice mandatum haberet, ne se ulli conspirationi immisceret, ulterius quidquam scire recusasse. Preces quoque se fudisse, pro magnae causae eventu, et inter

INTERPR. [a] *Greenwell.* [b] *Catesby.*

inter alia hymno in ecclesia decantari solito usum, nihil vero aliud, cum hoc faceret, cogitasse, quam ut Deum rogaret, ne graviores ullae leges in proximis comitiis contra Recusanteis conderentur; ita vocabantur in Anglia, qui se domi continentes libertatem servant, et sacris Protestantium participare detrectant. Vicies ab Eidibus Februariis ad VII Kal. April. interrogatus Garnetus, biduo post in Londinensi tribunali publico judicio sistitur: heic crimina reo objecta a Joanne [a] Croko equite commemorantur, quae longa oratione Edvardus [b] Cokus eques fisci regii advocatus deinceps persecutus est: deinde postquam Garnetus pro se, et de aequivocatione inprimis quaedam dixit, a Cecilio aliisque qui in causa sedebant judicibus, interrogatus et exagitatus est; ac postremo Northamptoniae comes longa et elaborata disputatione in ipsum peroravit, in qua de auctoritate, quam pontifices sibi in abdicandis principibus atrogant, fuse agitur, et caput, *Nos Sanctorum*, ut ille aiebat, hujus conjurationis ac similium basis, amplius excutitur: tandem sententia a primario capitalium causarum in Anglia quaesitore recitatur, qua scitum, ut Garnetus traheretur, suspenderetur, dissecaretur. Unica hac excusatione nitebatur ejus defensio, quod licet de conjuratione diu ante fama et per rumores cognovisset, singularia enim ex solo Greenwello didicisset, verum id in arcano confessionis, cujus legibus prohibebatur quidquam ex illis retegere cuiquam mortali; monitum tamen a se Greenwellum, ut a facinore, quod ipse magnopere improbabat, desisteret, et alios conscientia illigatos impediret. Haec cum diceret, a Cecilio acerbe increpitus est: nam si ipse, aiebat, factum improbabat, cur beneficium absolutionis confesso Greenwello impertiebatur, antequam vere se factum et ex animo detestari per poenitentiam ostenderet? Deinde a Catesbio cum notitiam rei extra confessionis sigillum habuisset, hoc satis erat ad rem indicandam, si tantopere, sicuti asserit, ab ea abhorruisset. Sed et alia reum onerabant, et inprimis haec inter confessiones ipsius manu exaratas, et ad regem missas; quod videlicet Greenwellus hoc illi indicasset, non tanquam peccatum, sed tanquam actum, cujus ipse notitiam haberet, idque in modum consultationis; quod Catesbius et Greenwellus ad ipsum venissent, ut consilium super ea re suum exquirerent, et de toto negotio inter eos decerneretur: quod Tesimondus, ita tunc vocabatur, qui modo Greenwellus, atque ipse, de singularibus hujus conjurationis dudum in Essexia simul consultassent. Denique, quod cum Greenwellus rogaret, quis futurus esset protector regni? Garnetus respondisset, differri debere responsum, donec conatus finem suum sortitus esset. Haec cum illi in memoriam revocarentur, et evincerent, aliunde quam ex confessione compertam ipsi fuisse conjurationem, nihil aliud respondit, quam, quicquid sua manu consignatum fuerat, verum esse. Ad supplicium ductus v Nonas Maias, die S. Crucis inventioni sacro, Hoc se die huc venisse dixit, ut finis crucibus, quas in vita pertulerat, tandem imponeretur: supplicii causam ignotare neminem; in reticendo erga regem peccasse, et dolere sibi, veniamque a regia majestate suppliciter exposcere; machinationem contra regem ac regnum sanguinolentam fuisse, et quam, si fuisset peracta, ipse ex animo et intimis sensibus detestaturus erat: tam atrox et immane facinus Catholicos suscepisse, plus morte ipsa sibi dolere. Tum multa pro [c] Annae Valliae, quae carcere attinebatur, et magnam ejus causa invidiam sustinebat, defensione adjecit. Brevia ipsum quaedam superstite Elisabetha Roma accepisse insimulatus, quibus ipse et Angliae proceres majorum religioni addicti monebantur, si miseram illam foeminam ex hac vita excedere contingeret, alios principes non admitterent, quantumcunque proximitate sanguinis niterentur, nisi ejusmodi essent, qui fidem Catholicam non modo tolerarent, sed omni ope promoverent; ea se, rege in regem accepto, flammis

INTERPR. [a] *Croke.* [b] *Coke, procureur-general.* [c] *Anne Vaux.*

CIϽIϽCVI. HENRICUS IV.

flammis aboleviſſe dixerat: et cum ſuper iis denuo interrogaretur, ad confeſſiones a ſe ſubſcriptas Henricum [a] Montacutum, qui eum interpellabat, rejicit. Edmundum [b] Bainhamum etiam ſub id Romam miſiſſe arguebatur, qui non prius quam facinore perpetrato ad urbem venturus erat. Quod ſic excuſabat, ut non ea de cauſa miſſum diceret, ſed ut pontificem de calamitoſo Angliae ſtatu doceret, ipſumque de via a Catholicis ineunda conſuleret. Itaque et ad confeſſiones ſuas itidem id remittebat. Tum ad preces in pegmate concipiendas flexit genua, et cum inter orandum ſubinde intermitteret, atque huc illuc circumſpiciens vitae deſiderio torqueri videretur, et veniam a principe indulgentiſſimo expectare, Montacutus illum admonuit, de vita amplius ne cogitaret: ſed ſi quid noſſet, quod regi regnoque fraudi eſſet, id brevi moriturus enunciaret, non enim jam tempus aequivocandi eſſe. Ad quae verba Garnetus commotior retulit, ſcire ſe tempus hoc aequivocationem non admittere: quouſque aequivocare liceat, et quando, ſuam jam alibi expoſuiſſe ſententiam; nunc ſe minime aequivocare, et plura quam confeſſus ſit, non noſſe. Tum ſe excuſavit, quod initio coram procerum conſeſſu ſimulate egiſſet; id feciſſe, quod non putaret, ea contra ſe indicia et probationes illos habere, donec coram produxiſſent: iis prolatis ſibi honorificum magis confiteri tunc duxiſſe, quam ſi ſe ab initio accuſaſſet. Multa et de Greenwello ad eum exonerandum adjecit, profeſſus ſe, niſi exiſtimaſſet illum extra aleam poſitum eſſe, non fuiſſe fratris chariſſimi conſcientiam in hac conſpiratione proditurum. Tum comprecatus, ut ſua cauſa Catholicis deinceps in Anglia pejus non eſſet, ſe cruce ſignavit, et poſt animam Deo commendatam, ſcala ſummota ſuſpendio vitam finivit. Apologiam pro eo ſcripſit Andreas Eudaemon-Joannes ex eodem ſodalitio [c] Cretenſis, ad actionem proditoriam Edovardi Coqui, ſic enim titulus praefert, quadriennio poſt publicatam, et a Claudio Aquaviva ſocietatis [d] praepoſito comprobatam, qua praecipue aequivocationis doctrina ex ſcripturis, patribus, ſcholaſticis, Thomiſtis defenditur et explicatur, et de ſecreti ſacramentalis neceſſitate ac materia diſputatur; capita accuſationis diluuntur, Northamptoniae comitis oratio refutatur; quibus et evincere conatur, Garnetum nunquam de conjuratione extra confeſſionem quidquam cognoviſſe, et a proditione ſemper abhorruiſſe. Tum de ejus in morte conſtantia quaedam adduntur, praeter illa quae actis comprehenduntur, et ad extremum pro coronide commentarii, hiſtoria memorabilis de ſpica, in qua effigies mortui poſtea viſa, adverſarios, ut ille ait, ſummopere perturbavit. Dum corpus a carnifice diſſecaretur, in paleam ad ignem accendendum paratam ſanguinis aliquot guttae deciderunt, ex eaque Joannes Wilkinſonus, qui aderat, ut aliquid reliquiarum ex corpore Garneti colligeret, ſpicam cruore aſperſam domum ſecum aſportavit, et apud matronam nobilem depoſuit, quae illam ſumma veneratione cryſtallo incluſit. Poſt animadverſum cum ſumma admiratione, effigiem Garneti in eo ſanguine expreſſam fuiſſe; tum magno aeſtu publicata miraculi fama, quam contraria interpretatione mox alii eluſerunt, cum dicerent, haud mirum videri debere, ſi homo Anglus in Belgio inter exules educatus, in Italia Romae recoctus, in patria ad conjurationem auctoratus, qui vindictam ſpirans, ſuorum, dum vixit, ſanguinem tam diu ſitiverat, mortuus ſanguine pingi meruerit. Adeo periculoſum eſt in iis, quae fidem et naturam ſuperant, quidquam ad cujuſquam gloriam his exulceratis temporibus dicere, quod non ſtatim in odium retorqueatur. Hunc exitum habuit conjuratio omnium, quae noſtri et priſci aevi temporibus memorantur, conſilio, audacia, immanitate maxime admiranda. Nam fando ubique acceptum, et fama ad poſteros tranſmiſſum, multos principes fraude caeſos, reſpublicas inſidiis petitas fuiſſe: at nulla tellus, nulla aetas tale conſpirationis monſtrum unquam

INTERPR. [a] *Montague.* [b] *Bainham.* [c] *Candiot.* [d] *general des Jeſuites.*

unquam aluit, in qua rex cum regina, parentes cum omni sobole, ordines totius regni, totum denique regnum, et in eo innumeri innocentes, ut paucorum furiosorum libidini litaretur, uni exitio uno momento destinabantur. Sed bene habet quod monstrum, quod illi ipsi, qui ejus causa invidiam sustinent, et voce et scriptis ubique detestantur, tam diu domi conceptum, antequam in lucem exiret, in ipso partu sit suffocatum. Paulo post Isaacus Casaubonus, cum in Angliam profectus esset, nihil minus cogitans, quam ut huic se negotio immisceret, ex occasione alterius apologiae ad eum missae, et per eundem Magnae Britanniae regi oblatae, luculentam epistolam ad Frontonem [a] Ducaeum scripsit, qua Garnetum de conjuratione fulminali extra confessionis secretum cognovisse, ex ipsius confessionibus et testimonio manu propria exarato ostendit; et aequivocationis doctrinam, ut insidiosam ac perniciosam contra Eudaemon-Joannis argumenta multis verbis exagitat: ad quam non Ducaeus, sed Eudaemon-Joannes convicia copiose [a] regessit.

VIII. Subit heic interim admirari, varie multiplicem et homini imperscrutabilem Dei cuncta temperantis sapientiam, in binis conjurationibus, quae in longe dissitis terrarum partibus, ut alias apud nos omittam, eodem tempore coierunt; quarum altera ad evertendum vetus et legitima successione delatum regnum suscepta, insigni ejusdem benignitate detecta caruit exitu, conjuratis aut interfectis, aut supplicio adfectis: altera novo et incerto heredi a primario mundi imperio dejiciendo instituta, severo Numinis judicio finem suum accepit, et conjuratos incolumeis corona remuneravit; de qua nunc ordine dicemus. Moscicam sponsam, cum Moscico legato, parente, et patruo sponsae, et toto gynaeceo lente incedentem multi comitati fuerant, studio longinquas provincias lustrandi, et nuptialium orgiorum occasione, tanti imperii magnitudinem et opes in publicam laetitiam effusas visendi: multi et lucri causa e Germania et Italia mercatores illuc profecti erant; quorum sperata gaudia tristis exitus frustratus est: nam plerique in illo ludibrio vitam amisere; pauci sine ingenti damno mortis periculum evasere. Longinquitas itineris ex eo aestimari potest, quod cum exeunte Januario proximo in viam se dedissent, tantum VI Kalendas Maias [b] Moscuam appulerunt; ubi aliquot dies antequam in conspectum mutuum venirent, consumpti sunt. Septimo post die Petrus [c] Busmanius, qui in aula gratia pollebat, cum comitatu aulico, et ingenti nobilium Bojarici generis numero sponsam in ateam adduxit, in vestibulo tubicinum, cornicinum, idque genus musicorum instrumentorum vario concentu salutata, et a sponso perbenevole accepta. Vicissim illustreis matronas et virgines obviam profectas humanissime salutavit, et ex gentis instituto in ea haud diu morata ad monasterium, in quo socrus principis parens degebat, divertit, ubi usque ad nuptiarum solemnia se contineret: quarto demum post die, jam cunctis ad magnificentiam comparatis, rursus inde in conclave regaliter instructum deducitur, et postridie post preces vespertinas solemnia celebrata sunt, verba faciente Russorum patriarcha. Regina itidem coronam sumpsit solemni ceremonia, in qua sceptrum, pomum, et ensis imperatori marito, hos enim titulos Russorum princeps sibi sumit, praelata; corona imperatricis capiti imponenda pulvinari holoserico rubri coloris, itidem praelata: templi parietes aulaeis ejusdem coloris aureo filo fimbriatis regia magnificentia velati erant. Inde vir et uxor, uterque coronam capiti impositam gerentes, eadem pompa inter

grandem

VAR. LECT. [a] regessit: et rursus ad ea in majore opere et alieno loco Casaubonus respondit, melius facturus si amicos audivisset, neque se cum tali adversario commisisset; nam hodie in ejusmodi dissertationibus a moderatione verborum quae ubique servanda est, ad jurgia et convicia per contentionem fere descenditur; quae homines maleferiati, et suo, aliorumque otio abutentes, scriptis mandare minime dubitant, famam, cum benefactis nequeant, ex maledictis scilicet aucupantes: Quos probe ultus fuerit, quisquis eorum scripta non responsione, sed ne lectione quidem digna judicaverit. Subit heic *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Fronton du Duc.* [b] *Moscou.* [c] *Busmani* al. *Busmanof.*

CIↃ IↃCVI. HENRICUS IV.

grandem muſicorum et bellicorum inſtrumentorum ſtrepitum, in arcem reducti ſunt; ubi nox, ut in tali re, hilariter tranſacta, non tamen vacuo a gravibus curis Demetrii animo. Multa illum, conjuratione ante VI menſeis adulta, et jam urgente, terrebant; adverſus eam externas opes et praeſidia novus princeps parabat. Et jam ab initio Germanos ſatellites ex Polonia adduxerat, quod cum Ruſſos aegre ferre intelligeret, tanquam qui plus peregrinis hominibus, quam indigenis regnorum ſuorum ſubditis fideret, eaque res etiam exemplo careret; nam neminem deceſſorum externo ſatellitio uſum; non ſatellites tantum, verum etiam cunctos aliarum nationum milites, quos circa ſe habebat, praecipitato conſilio dimiſit, Ruſſis rem gratam facturum ſe ratus. Illi vero ſine ſtipendio plerique dimiſſi, indignam meritis ſuis gratiam referri querentes, ad confinia cum Polonis itidem dimiſſis ſe contulere, et inaudita ſaevitia diu graſſati ſunt, quod Ruſſos jam alienatos non parum exacerbavit. Nec deerant procerum quorundam, qui vel Demetrii natalcis ſuſpectos habebant vel conſilia et mores non probabant, pronumque in externos et Polonos favorem indignabantur, inſtigationes. Inde in dies aliae atque aliae coitiones, quae primo per ſuſpectorum crebras quaeſtiones, flagellationes, exſilia, proſcriptiones, ſupplicia, caedeis imperatas irritatae magis quam repreſſae ſunt, et ad extremum in apertam defectionem deſierunt. Id cum periculo proximo praeſentiret Demetrius, dimiſſi militis ſera ſubeunte poenitentia, novum ſatellitium e Livonis et Germanis ſcripſit, quibus et e Gallis, Anglis, Scotis, centenos addidit. Gallorum id armorum genus, quod pertuſanas appellant, ferentium centurio erat Jacobus [a] Margaretus Sequanus, quem nos poſtea vidimus. Veſtitus iis ex [b] holoſerico auro intertexto. Inter Anglos Matthias [c] Cnotſemius, inter Scotos Albertus [d] Lanta centurionis officio fungebatur. Iis arma [e] bipennes, et veſtitus ex [f] holoſerico feſtis diebus, profeſtis ex [g] rubro panno optimo. Tum ſtipendia ſolito majora et pro dignitate procedebant, ſera et infirma adverſus peſtem imminentem ſubſidia. Paulo ante diverſo itinere Polonicus legatus venit Alexander [h] Goſenskius Corvinus, cum donis multi pretii, qui literas et a rege ſuo ad Demetrium habebat; quae, quia imperatoris et monarchae titulus adſcriptus non erat, nec acceptae nec reſignatae ſunt. Iis excuſandis acria nec Ruſſis ferenda verba a legato addita; iret, et Turcorum tyranno hos titulos eriperet: quae tamen caute Demetrius diſſimulavit, opes Polonorum jam ſalutareis expertus, et in poſterum neceſſarias judicans. Dies ſequentes inutiliter inter ludos et deſidiam conſumpti. Qui muneribus mercatorum pro more gentis accipiendis impenſus eſt, in Saturni diem incidit, feſto tunc inter Ruſſos maxime ſolemnem, et quem illi ſuperſtitioſe Paſchali praeferunt. Inde ad odium jam manifeſtum nova offenſio, cum viderent imperatorem ſuum et imperatricem coronatos in coenaculo pompa regali ſedenteis, acceptis donis nuptialibus, ſumptuoſum epulum tam ſuis quam exteris praebere. Aderat Polonus legatus, qui denunciari ante juſſerat, niſi locus in menſa principis, ſicuti Moſcico Cracoviae factum fuerat, ſibi daretur, ad convivium omnino ſe non venturum: quod enixe a Ruſſis primo negatum, ac tandem a Demetrio conceſſum. Multa in eo petulanter et licentioſe acta, ac fere inter rixas, Polonis quaſi victoribus in Ruſſos ſubjugatos intemperanter ac ſuperbe ſe gerentibus. Poſtridie in patinis deauratis fercula oſtiatim iis qui munera attulerant, circummiſſa: ſed ne quis munus munere compenſatum putaret, mox patinae repetitae. Inter tubarum clangores, et tympanorum ahencorum fragores, aliquot dies exacti; machinae etiam bellicae diſploſae, et ad caſtellum ligneum militari ſpecie ludicrum certamen commiſſum. Jamque conjurationis indicia undique afferebantur, ante novae

INTERPR. [a] *Margeret, de la Franche-Comté.* [b] *de drap d'or & velours.* [c] *Cnotſen.* [d] *Lanti.* [e] *Halebardes.* [f] *de velours rouge cramoiſy.* [g] *de drap tanné avec des bords larges de velours.* [h] *Genſenski Corvin.*

novae ſponſae adventum initae, ſed dilatae a Ruſſis, qui Polonorum ſpoliis inhiabant; qui et tantam de ea fiduciam ceperant, ut ne mora langueſceret, minime vererentur. Demetrius initio praefidens, tum demum metuere coepit, et Polonos, ut ſibi caverent, monuit; ipſe ſatellites novos omneis in aulam acceſſivit. Jamque dies Veneris inierat; et cum hinc ad defenſionem Poloni, hinc Ruſſi contra eos ſe pararent; nam inter eos ſolum, non etiam contra principem, certamen futurum putabatur, ſub veſperam a proceribus populo denunciatur, ut poſtridie in armis praeſto eſſet: imperatrice interim ſecura, quae ingenti magnificentia epulum Dominica die celebrandum apparabat. Verum non ulterius cunctandum rati conjurati, Saturni die, qui in XVI Kalendas Junias incidebat, ſummo mane conveniunt, aggregante ſe ad eos non ſolum nobilitatis globo, ſed plebeia multitudine, moxque inter eos promiſcuus tollitur clamor ad Polonorum et Demetrii caedem ſe cohortantium. Alii praedae avidi confeſtim ad Polonorum hoſpitia properant, eaque obvallant, expugnant, diripiunt, caedibus cuncta permiſcent: alii ad arcem tendunt. Rari in ea ſatellites, quaſi mora in Demetrio ſecuritatem, in conjuratis alacritatem augeret, nec quiſquam praefectorum viſus. Margeretus ex morbo decumbebat, ſicuti mihi poſtea narravit, qui fuit illi [a] ſalutaris. Tanta celeritate ac furore res acta, ut plerique Ruſſi Polonorum more veſtiti, antequam agnoſcerentur, ſint interfecti. In arce cum pauci ſatellites arma corripuiſſent, moxque poſuiſſent, Petrus Buſmanius ad tumultum ſeminudus venientibus occurrit, et a domeſtico quodam ſuo confoſſus eſt. [a] Suiskius, qui agmen ducebat, altera crucem, altera gladium ſtrictum manu geſtans, ſub id majus tintinnabulum in incendii ſignum pulſari imperat, ut Demetrius excitaretur, et extra conclave procurreret; ſama per urbem ad plebem accendendam ſparſa, Polonos in armis eſſe, et Ruſſos ad internecionem delere conſtituiſſe. Demetrius ſtrepitu excitatus, cum non jam incendium, ſed majus periculum inſtare cerneret, acinacem Turcicum corripit, et per feneſtram ſubito ſe demittit, praecipiti lapſu femore luxato, ex quo vix reſurgens, et claudicans ſtatim a circumfuſa turba capitur, et in majorem aulam, in qua oratores externorum principum audiuntur, Suiskii juſſu ducitur. Ibi cum quidam e Bojaricis proditionem, impoſturam, vitam ſceleratam ei injurioſe exprobraret; ille, ut erat ad iram promptus, acinacem, quem geſtabat, ſubito ſtrinxit, tantoque impetu libravit, ut hominem humi uno ictu ſtraverit. Inde ad proceres converſus humiliter rogavit, ut ſibi populum alloqui liceret, et quicquid erat, palam confiteri. Quod illi negatum. Alii aliter narrant, et cum ſe premi videret, a Suiskio contendiſſe, ut de impoſtura ſibi objecta per Joannis Baſilidae, quae in urbe erat, uxorem veritas exquireretur: nam ſi quidem illa ſe Demetrium non eſſe diceret, non recuſare, quin protinus morte afficeretur. Suiskium autem foeminam e proximo monaſterio acceſſi juſſiſſe, quae coram proceribus religioſe ſacramento adacta, Demetrium Joannis Baſilidae ex ſe genitum filium, ante plures annos inſigni Boriſſii perfidia immaniter occiſum eſſe affirmavit: ſe vero ad tantum populi favorem ac concurſum initio diſſimulaſſe, neque aegre vidiſſe et tuliſſe eum, quem teterrimo tyranno dejecto Demetrii veri ultorem a Deo ſuſcitatum putabat: quibus intellectis, cunctos in impoſtorem e veſtigio ruiſſe, cumque multis vulneribus confeciſſe. Haec ita in Petri [b] Paterſoni Upſalenſis, qui in Ruſſia tunc erat, relatione perſcripta ſunt: cum alii, qui de Demetrio adhuc dubitant, in conjuratorum invidiam torqueant, quod paucorum dierum princeps, cum ſuppliciter id peteret, publice non auditus ſit; et quicquid tandem confeſſus eſt, ab ipſis caute

VAR. LECT. [a] ſalutaris; nam validus quid potuiſſet contra tantam multitudinem? Et dum fidam ſed inutilem hero operam navaret, quid niſi certam perniciem ſibi attuliſſet? Tanta *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Zebuiski.* [b] *Paterſon d'Upſal.*

CIↃIↃCVI. HENRICUS IV.

eaute sit suppressum, et satellitem quidem Germanum qui aderat, cum herus interrogaretur, ne quid per illum emanaret, una interfectum fuisse. Ipso autem crudeliter lancinato, funis per pudenda transmittitur, et corpus projectum per coenum ad forum trahitur, ubi miserabili utique spectaculo, ut erat luto et sanguine foedatum, per quatriduum in mensa extentum jacuit, et sub ea Petri Busmanii, qui fidem semel datam, constanter usque ad exitum servavit, cadaver. Ad majus ludibrium ventri supino caesi principis larva obscoenae et prodigiosae deformitatis imposita, inter gynaecei cimelia, ut aiebant, reperta, et fistula utricularis, qua Poloni rustici utuntur, ori inserta, cum denario pro musici cantus auctoramento, sive ut alii interpretabantur, quem pro portorio transiturus ad inferos solveret. Haec crudelis lascivia in mortuum exercita, quem vivum proceres nuper tanta veneratione coluerant. Sendomiriensem, quod diversorium delectis firmatum haberet, infessis aditibus claudere contenti, ad aliorum Polonorum domos diripiendas discurrunt. Multi se gnaviter defenderunt, nec inulta morte ad extremum numero victi ceciderunt. Unus [a] Viteneskius cum Russorum impetus cum multa caede aliquoties repulisset, ubi machinas adduci vidit, vexillum album in deditionis signum extulit, pecunia per suos, qua patebat aditus, sic enim jusserat, sparsa; cui legendae intento vulgo, ipse cum suis gladio sibi viam aperuit, magna strage edita, et mox a Bojaricis ex arce supervenientibus in fidem est receptus. Misera sponsa non solum inaestimabili gaza, sed mundo domestico spoliata, tantum de patre et patruo solicita, belle secum actum iri putabat, si, omni re exuta ceterum vita salva, in patriam, unde cum tanta pompa nuper venerat, reduceretur. Interea precarium spiritum ducens exigua spe, dum vulgi furor desaeviret, sine veste qua se tegeret, sine lecto cui incubaret, vili indusio velata exspectabat. Nec militares tantum viri, et qui Demetrium secuti fuerant, sed mercatores multi male habiti. Ambrosius [b] Cellarius praeter xxx aureorum CIↃ jacturam, in illo conflictu vitam amisit. Jacobus [c] Winus proprio ense capite truncatus. [d] Nathan vita salva CL flotenorum CIↃ, [e] Nic. Limburgensis L jacturam fecere. [f] Nemtescius institor Polonus, pridie quam caedes facta, Demetrio gemmas aliasque merces pretiosas dederat. Duo Augustani ultra ducenties millium aureorum, quos Demetrio crediderant, debito defraudati. [g] Marcellius C flotenorum CIↃ amisit: alii in illo tumultu CIↃCCC Poloni intercepti, plures a Bojaricis servati; CCCC Russi desiderati. Rabies tandem cum solis occasu occidit, et nocte illa totis plateis altum silentium fuit. Vix a plebe furiosa impetratum, ut jacentium corpora, postquam in coeno per triduum volutata sunt, in coemeterio Germanorum terrae mandarentur.

IX. SEDATO tam cruento tumultu, a Bojaricis in concilium itum; et prima ac inprimis seria de principe eligendo consultatio fuit, ne vago imperio materia novis motibus subinde exorituris praeberetur. Ibi Suiskius, qui multorum favorem in se inclinare cerneret, quo sibi magis eos conciliaret, et praeteritorum invidiam a se amoliretur, hac oratione usus dicitur. Dirissimi tyranni odio, proceres et cognati, et amici charissimi, multa a me admissa agnosco, quorum piget poenitetve; sed praecipuus erga principalem familiam cultus, et patriae charitas culpam excusare debet, et jam in ea emendanda vobiscum non parum elaborasse videor. Deus maximo huic inter Christianos imperio principes antiqua origine et longa serie ductos dederat, quos Joannes Basilides ordine successionis excepit, qui quantumvis a multis injuriose profecissit, tot regalis fastigii, adjunctis ad imperium paternum regnis amplissimis, monumenta post se reliquit, ut quisquis imperii amplificatione gaudet, non possit non magnopere ejus animi magnitudinem laudare. Ab eo olim missus pacem cum

Stephano

INTERPR. [a] *Witeneski.* [b] *Cellari, Milanois.* [c] *Win.* [d] *Nathan, marchand d'Augsburg.* [e] *Nicolai, marchand de Lembourg Russienne.* [f] *Niemetski.* [g] *Marcelli.*

Stephano Polonorum rege feci, ab eoque tempore ita in republica et pace et bello versatus sum, ut nemo studium, curam, charitatem merito desiderare possit. Vivis exempto Joanne, res labare coeperunt, Theodori infirmitate, ad quam et accessit fatalis orbitas, ut non tam virtute principis, sicut antea, sed alieno arbitrio imperium regeretur, uxore sterili abdicata, uti per regni leges fieri oportuit et licuit; ne aliam duceret, qui impedivit, is, in imperio, ad quod jam tum aspirabat, successit, altero herede puero interim per sicarios insidiose sublato. Postea sublato ipso latentis veneni vi, ut creditum est, Theodoro, et occasione affinitatis Borissio, ad nominis invisi mentionem horret animus, ad imperium evecto, quae non lamenta, gemitus, calamitates, ac desolationes, toto, quo rerum potitus est, tempore, fuerunt? Itaque Demetrio, quisquis tandem ille fuit, nam impostorem fuisse minime nunc ambigitur, venienti, et nos a jugo dirissimi tyranni liberanti, fateor, manus dedi, et ut eum pro legitimo regni herede acciperetis, cum sententiam meam rogaretis, suasi et auctor fui. Sed mox subeunte poenitentia, cum peiora ab eo, quam quae nuper passi eramus, jure meruerem, religionem majorum periclitari, leges antiquas violari, exoticos mores invehi, libertatem patriam everti, externos homines cervicibus nostris imponi cernerem, audacter restiti, et cultum qui legitimo principi debetur, huic novo tyranno cum vitae periculo deferre detrectavi. Dolet mihi summopere huic vitam debuisse, qui mortis jus in me non habuit; sed debui, ut latroni, qui cum posset, non eripuit. Et tamen hic aliquandiu me scrupulus tenuit, dum plus famae, quam conscientiae, et saluti publicae tribuo. Vicit tandem pietas, et patriae charitas; et cum vos viderem adeo bene animatos, me ducem vobis praebui, plus de regni incolumitate et magnitudine, quam de rumoribus solicitus. Itaque consilium tam justum, tam honestum, tam necessarium ac salutare, atque utinam non tam cruentum, concordes una suscepimus, quod Deus regnorum unicus dispensator exitu probavit. Nunc cum crudelissimum tyrannum a nostris cervicibus depulerimus, nec sit, qui praestigiis suis magicis, et imposturis amplius Russico nomini illudat, restat, ut extincta, proh dolor! antiqua principum stirpe, quem in familia non habemus, in republica quaeramus. Eum autem quaerere debemus, qui generis dignitate praecellat, et ante omnia majorum sacra, ceremonias, ritus religiose colat, cunctas virtutes sublimitate regia dignas adjunctas habeat, experientia rerum per aetatem valeat, qui non pompa et fastu majestatem regiam, sed justitia et temperantia tueatur, qui firmas regnorum arces in suorum benevolentia sitas putet, et populorum opes et divitias de aerario securus proprias existimet. Cum talem dico, fortasse me fingere putatis eum, qui non sit, et vix esse possit? At boni et laudati civis votum est, eum optare principem, qui optimus sit, aut si non sit, qui talis esse a subditis existimetur.

X. QUIBUS dictis missi in suffragia proceres protinus eum in principem delegerunt. Ille autem primo modeste se excusavit, et post gratias actas principatum concordibus votis honorifice delatum cupide amplexatus est. Id actum XIII Kalendas Junias. Ante omnia scripto publicato, ut jure caesum Demetrium omnibus appareret; mortuo crimini datum, quod ex vili homuncione vitam monasticam in coenobio, quod in arce est, professo, se pro Joannis Basilidae filio gessisset; nam ei verum nomen Griskae, sive [a] Gregorio Strepio fuisse; itaque nunquam coenobium illud intrare voluisse, ne a monachis agnosceretur. Adolescentem autem bonis literis operam dedisse, et historiarum lectione se exercuisse, musices item peritum fuisse, eoque in genere ministerii patriarchae aliquandiu inserviisse; magiae itidem addictum fuisse, eoque maleficio multas victorias obtinuisse, et ad imperium pervenisse, magna nominis Russici infamia: objecta itidem haeresis, quod nec gentilitia jejunia aliosque

INTERPR. [a] *Gregoire* ou *Grisky Strepy*. La relation de Paterson met *Griska Trepija*.

CIↃIↃCVI.
HENRICUS IV.

aliosque dies festos, et solemneis in ecclesia Russica ceremonias observet. Insuper datam ab eo fidem pontifici Romano ad extirpandam majorum religionem; prolataeque pontificis literae, sive verae sive falsae, ut quod promiserat, cito praestaret, et Jesuitis templa, collegia, aliaque necessaria abunde subministraret, adhortantis. Prolatae item et recitatae literae, quibus [a] Smoloscienscm Palatino [b] Sendomiriensi socero, filiae uxori [c] Novogradiensem principatum, filiis vero soceri et affinibus [d] Dibiriensem praefecturam attribuebat. Objectum et quod de magnatibus et nobilibus interficiendis, et Polonicis familiis in eorum locum substituendis cogitaret: in id specie certaminis ludicri tormenta muralia producta, quibus urbem oppugnaret, et in miseram servitutem redigeret, et libertate Bojaricorum oppressa absolutam in totum imperium potestatem usurparet: querelae item cumulatae procerum et aliorum, quod nullus ad ipsum pateret aditus, multique non auditi a conclavis foribus per ostiarios injuriose repellerentur, cum Poloni intus admittebantur. Si qui audiebantur, jus petentibus minime reddebatur. Impensae et nimius luxus mortuo exprobratus, quibus nullae opes, nulla vectigalia satis esse possent. Thronum ex argento inaurato sibi fabricari jussisse, cujus latera feni leones hinc inde gradibus divisi ambiebant; quo fastu nullus decessorum fuerat usus; ut nec illo, quo sceptrum et coronam sibi tanquam regi praeferri voluit. Gemmis praeterea et unionibus aliisque exoticis [α] mercibus coëmundis, tum immodicis in ganeones, parasitos, motiones, citharoedos largitionibus aerarium exhausisse arguebatur, magnam insuper pecuniae vim in Poloniam misisse, nullum interim benemeritis honorarium aut stipendium persolvisse. Additum horrendum crimen, quod Borissii filiae, cujus matrem et fratrem necari jusserat, vitae gratiam fecisset, ut eam postea stupro contaminaret; quodque monasterium, in quo sponsa diversabatur, frequentans, indignis spectaculis, saltationibus, et impudicis cantiunculis profanasset, virginum devotarum aureis et oculos cum publica indignatione offendisset, plerasque ex iis stupro itidem inquinasset. Monachos et alios devotos indignum in modum habuisset, quosdam etiam flagris affecisset. Monasteria ipsa rapacitate inaudita spoliasset, grandi pecunia ab iis mutuo sumpta, quam nunquam erat redditurus. Omnium etiam damnorum, quae Poloni aliique milites dederant, culpa et odium in ipsum derivabatur. Ejus jussu sive praevaricante indulgentia [e] Astracam secundum Volgam late porrectam provinciam, ejusque portus omneis, omni mercimonii e Persia proxima advecti copia abundanteis, a piratis et praedonibus dureptos. Postremo Polonorum tanquam in regno armis parto insolescentium superbia exaggerata, per quorum efferatam libidinem ne quidem licebat magnatum uxoribus in publicum prodire. Plerasque etiam e domibus et quasi e maritorum sinu abreptas. Et cum frequentes querelae de hac inaudita protervia ad Demetrium deferrentur, nullum tamen in delinquenteis statutum fuisse exemplum. Unum tanto tempore judicum sententiis damnatum; sed cum ad supplicium duceretur, occiso carnifice a Polonis, quibus nihil non licebat impune, e lictorum manibus ereptum fuisse. Postremo ad plenam imposturae fidem faciendam, cum sub id insolito his mensibus gelu fruges ubique adustae essent, plebs jam caedibus efferata id ad iram divinam [β] referens, miseri Demetrii corpus, quod extra urbem loco profano conditum fuerat, subito refossum, et publico judicio igni consumptum est, cineribus in aërem sparsis. Verusne an falsus hic Demetrius fuerit, fama in ambiguo reliquit; quae ut eum nuper, diu postquam interfectus putabatur, blandiente primis auspiciis fortuna suscitaverat, ita rursus postquam ab omnibus visus mortuus

VAR. LECT. [α] profusionis mercibus *MS. Reg.*
[β] referens, quae poena in votifragos tam viros quam foeminas lege regni statuta expiata non esset, miseri Demetrii *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *de Smolensko.* [b] *de Sendomir.* [c] *de Novogrod.* [d] *le pays de Dibirie: Fuverie* sur la carte. [e] *Astracan.*

mortuus et creditus est, denuo per novum ludibrium suscitavit, sparso rumore, alium rursus pro Demetrio in arce occisum esse; ipsum autem se cauta celeritate cum paucis in tutum subduxisse. Rumori ex eo fides accessit, quod in hippone XIV loca equis generosis vacua in illo tumultu reperta sunt, quos ille, sicuti jactabatur, fugiens secum abduxerat. Itaque qui res turbatas in Russia malebant, adjunctis sibi Cosacis, genere hominum impacato, et ad praedas et violentiam militarem nato, cum [a] Suiskium regno inauguratum minus patienter ferrent, hoc colore arma sumpserunt, et Demetrio nusquam postea viso, pro duce usi, bellum cum Suiskio obstinate gerentes, diu post Russorum credulitati illuserunt, fidemque primo Demetrio habitam hac nova impostura non mediocriter infregerunt.

XI. POST scriptum hoc ad leniendam facti invidiam publicatum, prima cura fuit, ut legatio in Poloniam decerneretur. Serius legati a Sigismundo admissi, cum motibus domesticis in regno laboraretur, ineunte Januario. De [b] Sendomiriensi, qui interim arctiore cum filia custodia tenebatur, praecipue querebatur novus princeps, illum clandestinis artibus, largitionibus ac promissis multorum in Russia animos sibi conciliasse, eorumque ope et auxilio maledictum illum monachum necromanticum et spurium, sic Demetrium vocabat, in Russiam cum filia traduxisse, qui nefarie occupato regno peregrinam religionem cultumque Dei his regionibus ignotum introducere, templa praecipua occupare, et tantas turbas dare ausus esset, ut CC amplius summae dignitatis proceres in iis perierint. Ceterum cum apud ipsum inventae sint literae, quae fidem faciant, haec omnia consiliis et ope Polonorum facta esse; itaque rogare suam majestatem Russorum proceres, diserte respondeat, an ipse earum rerum particeps fuerit, et consensu suo probaverit: nam si jussu suo facta sunt, suam majestatem satis intelligere, pacem a decessoribus tam religiose juratam eo facto violatam esse, et belli inter eos solam viam restare: praeterea petere, ut pecunia et alia ab impostore illo in Poloniam transmissa, si pacem malit, restituantur, et bona mercatorum a fisco possessa veris dominis reddantur. Nisi faciat, decrevisse bellum ipsi denunciare, ac in Poloniam cum potenti exercitu descendere, et conjunctis cum Carolo Sueco Sudermaniae duce copiis tantas injurias manu armata ulcisci. Ad haec Sigismundus, qui motibus intestinis regno laborante, gentem praeferocem nollet lacessere, summa moderatione praeterita excusavit, nihil se aut Sendomiriensem fecisse, quo pacem inter Polonos et Russos juratam violasse dici possent. Legitimum heredem, quem talem semper credidit, in regnum reductum: eo sublato restare, ut damna utrinque accepta sarciantur, et paci inter utramque gentem instaurandae rationes quamprimum ineantur. Ita sine belli necessitate discessum. Interea Poloni et Germani aliique ad CIↃ IↃ caute a Suiskio novo principe ad exonerandam Russiam dimissi, XV Kal. Quintil. quibus, quia re omni spoliati erant, singulis vestes singulae e panno vili donatae sunt, cum exigua stipe, quae vix ad limitem deductis sufficere potuit, ut per vias turpiter mendicare cogerentur. In tres autem turmas divisa omnis turba, ne quid conjuncti in limite molirentur; CCC via, quae Smolenscum ducit, IↃ in Livoniam, et IↃCC per [1] Vidim et [c] Ploschoviam deducti sunt.

JACOBI

INTERPR. [a] *Zebuiski.* [b] *le Palatin de Sendomir.* [c] *Pleskow.*

NOT. [1] Vidim. Il n'y a point de province de ce nom dans la Moscovie; il faut que ce soit Vielika vers Pleskow. *Put.*

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS SEXTUS.

EPITOME.

N Polonia vaivoda Cracoviensis et Janussius Ratzivilius turbas movent. Conventus invito rege indicunt. Rex armata manu in eos ducit. Concordiae rationes initae. II. *Gedani monasterio S. Brigittae, et Thorunae in Borussia majore urbis templo, Jesuitae expulsi.* III. *Matthias Caesaris frater post motus domesticos in Hungaria compositos de pace cum Turcis serio cogitat.* IV. *Post Mechmetis obitum in imperio Turcico mutationes.* V. *Delegati de pace acturi ab utraque parte Camorram veniunt; re disceptata* v *Eid. Nov. capita foederis conscripta.* VI. *Bostkaius moritur. Post ejus mortem in Dacia gesta.* VII. *Ad Brunsvicam in Germania res lente gerebatur. Tandem Julius obsidionem solvit.* VIII. *In Belgio Brevorda capitur et recipitur. Vehemens ventus. Spinola ex Hispania reverso, de belli gerendi ratione consultatur. Slusae irrito conatu tentatae. Wouda et Hoestrata moenibus nudantur. Spinola Lochumum castellum expugnat, Swollam versus progressus repellitur. Grollam magna celeritate obsidet et expugnat. De Rinberca obsidenda serio cogitat. Loci situs. Cum Mauritius frustra suppetias ferre tentasset, obsessi cum hostibus transegerunt. Mauritius Venloam irrito conatu tentat. Post tot felices successus seditio in castris Albertinis excitatur. Mauritius Lochumum capit. Postea tentata Grollae obsidio, sed superveniente cum exercitu Spinola ab ea discedit. Milites ab utraque parte in hyberna deducuntur.* IX. *Santacrucio marchione duce Hispani Dyrrachium, deinde Mahometam quoque in Africa occupant et diripiunt; sed praedae intenti a Turcis caeduntur.* X. *Batavi classem ad infestandas Hispaniae oras, et intercipiendam classem Indicam mittunt; sed frustra. Classis Indica in Hispaniam appellit. Batavicae classis subpraetoria navis perit.* XI. *Ex Joannis Usselingi consilio ab Ordinibus in Americam navigatio suscepta, et societas in id instituta.* XII. *Infausta Anglorum ad Guianam expeditio.* XIII. *Motus Embdanus rursum paratur.* XIV. *Philippi Hohenloi comitis, Joannis Nassovii, et Joannis Andreae Auriae, obitus. Reposita et a Caesarianis inter Archiducem et Ordines pacis mentio.* XV. *Annus apud nos a pompis et choreis equestribus inivit. Regina Eidibus Februariis filiam enixa est. Max. Bethunius Rosnus Sullii dux creatus.* XVI. *Rex ad Sedani obsidionem se parat. Duncherium tertio a Sedano milliari venit. Ibi de reconciliatione actum, et propositae pacis conditiones; in quas Bullionius facile assensit. Diploma ea de re ad senatum missum sine ulteriore disceptatione promulgatum.* XVII. *Rex ad Germani-fanum aestate ineunte se contulit. Inde dum in urbem redit, ingenti periculo defunctus est. Gratiae Deo publicae actae. Regina Margarita Carolo Valesio Arvernorum comiti de Catharinae matris amplissimis possessionibus litem movet. Causa in senatu magna contentione acta. Ad Blaudi-fontem Delphinus et sorores solemni ceremonia sacro lavacro abluuntur.* XVIII. *Senatus-consultum Tolosanum in sacerdotes qui in Missae canone orationem pro rege omittebant.* XIX. *Renovata et contra thesaurarios actio, et specioso Justitiae nomine Camera instituta.*

instituta. Postulata sacri Ordinis in regis consistorio discussa sunt. Concilii Tridentini promulgatio toties petita, a rege denuo eluditur. XX. *Decretum antiquae libertatis pro tuenda regia auctoritate Burdigalae factum in causa Phil. Prenneti appellantis tanquam ab abusu ad senatum a sententia cardinalis Surdisii urbis archiepiscopi.* XXI. *Phil. Nassovii cum Helionora Borbonia Condaei sorore nuptiae celebratae.* XXII. *Virorum literis illustrium mortes, Sofredi Calignoni Navarrae cancellarii, Philippi Portae, Reginaldi Belnensis archiepiscopi Senonensis, Justi Lipsii, Heliae Putschii.*

EX AUCTORIBUS,

Relatione Polonica; Pacis conventionibus inter Caesarem et Hungaros, Turcam et eundem Caesarem; Pompeio Justiniano, Imm. Meterano, Relatione Africanae expeditionis edita, Gasp. Ens, Archivis curiae Parisiensis, Papirii Massoni scripto publicato, Archivis curiarum Tolosanae et Burdigalensis.

LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS SEXTUS.

IGISMUNDUS Poloniae rex, confectis magna pompa et suis et Demetrii nuptiis, publica gaudia subito in anxiam solicitudinem versa doluit; suis adversos habuerat Joannem [a] Samoscium cancellarium, et quosdam e sacro ordine, ac plerosque e nobilitate. Sed praevalente Austriaca factione, quae a Jesuitarum societate adjuvabatur, parum eorum intercessionem initio curare videbatur. Samoscio regnum debere Sigismundum omnes sciebant, qui alioqui auctoritate plurimum in eo valebat; ut qui nec a majorum religione unquam desciverat, et ab omni factione alienus libertates regni summa fide ac constantia semper tutatus fuerat; verum eo ante annum vivis exempto, ceterorum offensionem sibi nequaquam extimescendam duxit, et sus deque habere omnia, consiliis cum altera factione captis, adversantia prae se ferebat. Obfirmato ad suorum querimonias animo, sero se in difficultatum nodos inextricabileis induisse sensit. Nicolaus [b] Zebrzidovius vaivoda Cracoviensis ea de re per literas cum rege expostulat, nullo exitu. Itaque in conventu [c] Corczinensi, in quo [d] legati terrestres, quos vocant, ad generalia comitia Warsaviae celebranda destinati eliguntur: ipse qui praeerat, imminentia reipublicae pericula, ad quae rex, quantumvis suppliciter monitus, huc usque clausas aures habuerit, pluribus verbis ostendit, et de vitio comitiorum cum plerisque e nobilitate protestatur, iisque abstinet, et secum fentientibus ad Stezicam publico diplomate universae nobilitati regni et magni principatus Lithuaniae conventum eodem tempore indicit. Rex cum paucis initio [e] [1] Vislicam haud longe a Warsavia inter paludes subjectas saxo inaccesso positam urbem concesserat, ibique collectis copiis ex occasione consilium capturus se continebat. Interim Cracoviensis communicatis cum Janussio [f] Ratzivilio Prusnae principe, primario e Lithuanica nobilitate viro consiliis, foederatio pro regni tuenda libertate initur, et ipse Janussius ejus dux constituitur, titulo Mareschalli, sive aulici tribuni, eique [g] Stadniskius vicarius attributus, ambo Protestantium doctrinae addicti, et ipse pugnacitate melior quam virtute, vitae licentiosae ultra modum deditus. Id regi significatum cum esset, neque ad postulata responderet, rursus alius

CIↃIↃCVI.

HENRICUS IV.

conventus

INTERPR. [a] *Zamoyski.* [b] *Zebrzidowicze Palatin de Cracovie.* [c] *de Corczin.* [d] *Nonces des Terres.* [e] *Wislicza* ou *Wislicie.* [f] *Ratzivil duc de Prunski.* [g] *Stadniski.*

NOT. [1] Vislica. C'est auprés de Cracovie au Palatinat de Sendomir.

CIↃ IↃCVI. HENRICUS IV. conventus Lublinum indicitur, et juxta Sendomiriam convolat foederata nobilitas die conventus; qui demum [a] Rokossii nomine dictus, ab eoque foederati Rokossani postea denominati sunt. Ibi confuse et insolenter res inter eos aguntur, sparsa etiam voce, nisi rex postulatis satisfaceret, fore, ut de novo rege creando deliberarent, id quippe per juramenti clausulam, qua rex inauguratione se obligat, licere. Quo cognito, rex a P. Sarga Hispano ex Jesuitico sodalitio, sicuti jactabatur, persuasus, abrupto pacis negotio, eos armata manu invadere decreverat, nisi plerique milites proelium detrectassent; et inter eos quartani vulgo dicti, quod ex quarta vectigalium parte, quae a praefectis aerario infertur, stipendia illis procedant: ii suorum sanguini parcendum, et a civili discordia abstinendum vociferantes, res rursus ad concordiam adducere conantur. Utrinque exercitus recedere jussi; sed longius Rokossani. Itaque ad locum condictum, quo per delegatos de pace ageretur, propter distantiam, superveniente pluvia, convenire non potuerunt. Interim in IV ex iis, qui concordiae ineundae auctores fuerant, quod per eos factum diceretur, ut rei bene gerendae amissa esset occasio, judicium infestum a belli incentoribus exercetur, et tres honoribus privantur, quartus in crucem agitur. Quo casu irritati Rokossani, cum de pace cum rege desperarent, rursus aciem instruunt, et Cracoviensis cum Janussio sociatis viribus acrem in regios impressionem facit, ad CIↃ initio caesis, et pluribus in fugam versis. Verum quaedam admistae copiae aut pecunia aut promissis corruptae, cum suppetias laturae exspectarentur, subito nec ulla vi coactae impetum primo inhibent, deinde se e proelio quasi fugientes subducunt, magnaque perturbatione exercitum complent, et victoriam Rokossanis, ad quos inclinabat, ademptam in ambiguo relinquunt: denuo inde concordiae rationes initae, rege, ob recens periculum non abnuente, et Rokossanis ad eam ex necessitate compulsis. Heic rex ut Cracoviensi et Ratzivilio obviam progredientibus manum porrigeret, cum initio nulla ratione adduci posset, aliquandiu altercatum; tandem porrecta manu conventum, ut uterque proximis regni comitiis cum suis ad purganda crimina objecta, et secessionis suae rationes reddendas se judicio sisterent: fide data, ut neutri id fraudi esset. Stadniskius sibi aliunde metuens, cum CIↃ delectis saluti consuluit, ad quem persequendum rex bis mille misit, sed nullo exitu. Hinc plus justo soluta Polonorum licentia, hinc vehemens afferendae regiae majestatis in regno libero desiderium, res exacerbabant: et quanquam saniores minime diffiterentur, publicae tranquillitatis interesse, ut nimia nobilitatis licentia adhibito temperamento reprimeretur, tamen Protestantes sic judicabant, constituta regia potestate hoc agi ab iis, qui eam tantopere urgebant, ut libertas conscientiis concessa labefactaretur; eoque magis id sibi persuadebant, quod Jesuitae, qui consiliis exoticis, ut illi aiebant, fere reguntur, auctoritate in illa aula pollebant; itaque per urbes Protestantium doctrinae addictas ex ea occasione coitiones fieri, et querelas in aulam afferri. Postremo et decreta inconsulto rege contra eos facta.

II. [b] GEDANI insigne monasterium est devotarum virginum Sanctae Brigittae nomine, cujus patrocinium ad consules urbis pertinet; in eo patres sibi jus domicilii vindicabant, et sacrificio celebrando, atque confessionibus audiendis attendebant, additis ad aurium oblectamenta symphoniacis et musicis instrumentis. Moniti ut abstinerent, cum semper pergerent, magistratus urbis auctoritatem suam interposuit, et VIII Kalendas Septembreis decreto in aedibus publicis facto patribus denunciandum curant, ut intra triduum e monasterio demigrent, asportata omni sua supellectile: ni faciant, magistratum contra eos tanquam contumaces legum severitate usurum. Paulo post [c] Thorunae in Borussia proxima, consules, senatus, judices, et civium delegati, decreto IV Eid. Octobreis facto, Petro [d] Lasso et Valentino, aliisque ex

INTERPR. [a] *Rokosi.* [b] *Dantzick.* [c] *Thorn en Prusse.* [d] *Lassez & Valentin.*

ex eodem sodalitio collegis denunciant, ut majoris urbis templi, in quo, ut et in schola, spreto plebano, [a] Culmensis episcopi auctoritate jus sibi arrogabant, possessionem ipsis et plebano vacuam relinquerent: nam transactione cum plebano facta ita convenisse, ut jus patronatus integrum penes se maneret, templi cura et schola plebani administrationi commissa intelligeretur. Patres interim episcopi Culmensis favore adjutos cum plebano connivente egisse, et, clam ordinibus urbis, ab eo obtinuisse, ut vicarii titulo contentus esset, ipsis basilica cum domo parocciali et schola cederet. Possessione vi decreti dejecti, superveniente episcopo eam recuperant, et concionem publice in templo habent, omniaque curionum munia, ut antea, exercent; inde ortae inter senatum et episcopum, qui regium ea de re mandatum attulerat, contentiones, quarum is exitus fuit, ut protestationibus utrinque interpositis post episcopi discessum senatus obtinuerit, et Jesuitae domo parocciali cedere iterum necesse habuerint. Ad injuriosam expulsionem additae contumeliae sparsis libellis, et prosa rythmica, qua eorum ambitio, avaritia, et alieni invadendi cupido, verbis jocularibus sugillabantur.

III. MATTHIAS, stante Caesare in otio suo segnescente, cum diffidentia et procrastinationibus ejus fieri cerneret, ut cuncta per Hungariam in praeceps ruerent, vicaria potestate amplissima, quam habebat, duo sibi quamprimum facienda judicavit, ut motus domesticos in regno ante biennium exortos componeret, et pacem, cujus jampridem mentio injecta fuerat, cum Turcis haberet. Res multoties agitata, antequam ad exitum perduci posset. Delegati a Matthia Paulus Sixtus [b] Traussondus Falkensteinii comes principatus Tirolensis tribunus, Carolus [c] Liechtensteinius per Moraviam supremus vicarius, Ernestus [d] Mollarius liber baro inferioris Austriae item vicarius, Sigefridus Christophorus [e] Brunerus liber baro inferioris Austriae camerae praeses, Thomas [f] Ekbodius perpetuus Claudii montis Varadiensis comes, Georgius [g] Turso supremus dapiferorum comes, Sigismundus [h] Forgatzius Nagradiensis comes regalium in Hungaria magister, et Ulricus [i] Krempurgus ab intimis Caesareae majestatis consiliis. A Bostkaio Stephanus [k] Illishaskius comes, Thomas [l] Wichelius, Andreas [m] Ostius, Paulus [n] Apponius Nagiaporius, ex nobilitate Hungarica viri primarii. Tandem capita conscripta Viennae IX Kalendas Quintileis. Ante omnia de religione ante biennium factum decretum, quod extra diaetam adjectum fuerat, revocatur, et libera professio cunctis regni ordinibus permittitur, absque tamen praejudicio Catholicae Romanae religionis; ita ut facer ordo sua templa integra et intacta retineat, et si quae turbarum tempore occupata fuerint, sine mora restituantur. Pax cum Turcis quam aequissimis poterit conditionibus iniatur. Tum conventum, ut Palatinus juxta statuta per regis absentiam electione ordinum constituatur, qui jus aequabile inter partes dicat, neque necesse sit, magno regnicolarum damno ac vexatione jus a Caesare longe in tribunali aulico petere. Interea is, qui a Caesare constitutus, maneat, libera electione in posterum sancita. Petitum et ut corona, cum per tempora pacatiora licebit, cum bona Caesareae majestatis venia Posonium transferatur. Quaestoris item a Caesare instituti nimia potentia coercita, ita ut neque ultra vectigalium, quae ad fiscum principis pertinent, administrationem porrigi intelligatur. Libera nominandi episcopos potestas Caesari relinquitur, addita clausula, ne, qui episcopaleis ecclesias ejus beneficio habuerunt, in concilio admittantur, et ipse homines ad eas dignitates e regno et nobili prosapia ortos,

INTERPR. [a] *de Culm.* [b] *Traussen comte de Falkenstein, mareschal du comté de Tirol.* [c] *de Liechtenstein gouverneur de Moravie.* [d] *de Mollar, libre Baron, gouverneur de la basse Austriche.* [e] *Bruner president de la Chambre de la basse Austriche.* [f] *Ekbodii comte de Mont Claud,* nunc *Oradinberg.* [g] *Turzo.* [h] *Forgatz comte de Nogradie.* [i] *de Krenburg.* [k] *Illischazki.* [l] *Wichelli.* [m] *Ofto.* [n] *Apponi de Nagibero.*

CIↃ IↃ CVI.
HENRICUS IV.

ortos, promovere teneatur. Cautum et ne Jesuitae bona soli io regno possideant, et regum donationes juxta decreta regni et more solito fiant. Praefecturae Hungariae et annexae ei provinciae Sclavonia, Croatia, Dalmaria per Hungaros administrentur, eaeque a rege nullo religionis discrimine beneoieritis attribuantur; in Trans-Danubianis duas arbitrio suo externis conferre possit. Novae per haec dissidia constitutiones factae, quae motibus causam praebuerint, in proximis comitiis ad constitutiones annorum CIↃ IↃ L, LV, et LXIII exigantur. Tum coacervatae querelae de bonis a fisco per has turbas possessis, et petitum, ut de iis amplius cognoscatur. Thomae [a] Nadasto, et Sigismundo [b] Ragotscio [c] Balassae familiae heredi, quo minus legitima successione bona delata possideant, impedimentum a fisco non fiat: et hoc quantum ad bona soli; nam de mobilibus, seu direptis, seu donatis, sive quavis alia ratione consumptis, quoniam eorum restitutio facile fieri non posset, omnis in posterum interdicta persecutio: donationes item belli necessitate a Bostkaio factae, ut in proximis comitiis retractentur, inscriptionibus illis aut bonis, quae aut per Bostkaium aut Stephanum Illishaskium oppignerata sunt, eo usque penes eos, qui illa possident, manentibus, donec ab Ordinibus de iis aliter decernatur; nullae in posterum fiant inscriptiones aut istiusmodi bonorum concessiones. Privilegia nobilitatis ergo a Bostkaio concessa et diplomata de ea re facta amplius discutiantur. Bona extraneis et arces attributas cum bona Caesareae majestatis venia Hungaris luere liceat. Bostkaio Transilvania, quae Sigismundi Bathorii fuit, cum arcibus annexis [d] Tocaio, Ugoska et Berega, [e] Zatmara oppido, item [f] Leiska, aliisque Sigismundo Ragotscio, et Sebastiano [g] Tekelio oppigneratis, quae illi redimere jus sit, cedant. Decimas Agrienses ultra [h] Tibiscum Bostkaius jure hereditario, intra Tibiscum majestas Caesarea possessum eat. Tituli iidem, qui Sigismundo Bathorio concessi. Quae ita locum habeant, si liberos in masculina linea, et quamdiu ea durabit, suscipiat; quae si non sit, aut quandocunque deficiat, cuncta ei concessa ad regem legitimum Hungariae devolvantur, ita ut nullus consanguineus vel affinis in iis ullo tempore jus sibi vindicare possit. Si filiam relinquat, jure quartae, de qua cum Caesarea majestate conveniet, sit contenta. Baltazari [i] Kornicio, et Pancratio Senicio, qui propter fidem constanter Caesari servatam in [k] Dacia proscripti sunt, bona restituantur. Corona a principe purpurato, qua de re supra dictum est, Bostkaio donata, nullum regni Hungarici dignitati ac juribus praejudicium factum intelligatur. Postremo ad firmandum hoc inviolabile foedus et reconciliationem utrinque stabiliendam, praeteritorum ab Eidibus Octobribus anni CIↃ IↃ CIV sancitur oblivio, ita ut nulla a quoque judice de iis in jure fiat, aut fieri possit persecutio. De capite religionis, cum Caesar postea tractatum ratum habuit, aliquandiu altercatum fuit; nec Hungari assentiri voluerunt, generali religionis nomine nequaquam contenri, quin speciatim pontificiae, Lutheranae, et Calvinianae mentio fieret. Id actum XVIII Kal. Octobreis; statimque admissi ad Matthiam legati sancitam praeteritorum veniam, sicuti convenerat, vicario nomine impetrarunt, atque e vestigio ad [l] Serdarem purpuratum mittunt, qui cum de tota re certiorem facerent, ne quid hostile postea moliretur. Inter haec Bostkaius qui Cassoviae erat, ad pacem inclinans, homo miti animo, sed credulo, et qui facile per suspiciones incendebatur, et mente et corpore discruciabatur: [m] Pallantem Lippaium sibi conciliatum, quem vicaria potestate exercitibus praeposuerat, cum ex delationibus suspectum haberet, quasi de Cassovia Bassae tradenda consilium in arcano iniisset, et transire ad Caesarianorum partes cogitaret, comprehensum, et ut se metu simul liberaret, judicio militari damnatum,

supplicio

INTERPR. [a] *Nadasdi.* [b] *Ragotski ou Rakoczy.* [c] *Balassa.* [d] *Tockay, Ugocha, & Beregs.* [e] *Zatmar.* [f] *Leska.* [g] *Tekeli.* [h] *Theisse r.* [i] *Cornic & Senici.* [k] *Transilvanie.* [l] *Serdar Bassa.* [m] *Palas Lippai.*

ſupplicio ante annum affecerat. Nec multo poſt veneno ſe petitum credens a [a] Cataio cancellario ſuo, qui ſibi morte principis principatum pollicebatur, et ipſum ex ſuſpicione comprehenſum ſecuri percuſſit; ejuſque loco Joannem [b] Jannuſſium ſibi fidum ſubſtituit, et Cataii dominio ad S. Jobum donavit. Ingraveſcente nihilominus morbo, etſi, quod ſumme expetebat, reconciliatum ſe cum Caeſare gaudebat, et cum Turcis in eo negotium eſſe, ut pax coiret, comitia ſuis Ordinibus ad Decembrem proximum indixerat; in quibus haec denuo, de quibus jam convenerat, proponenda decrevit, ut edicta ac conſtitutiones de Sectariis ignis ſupplicio afficiendis revocarentur, Palatinus in poſterum per regis abſentiam jus dicturus ab Ordinibus eligeretur. Rationes foederis nunquam violandi inter Hungariae regnum et Tranſilvaniae principatum percutiendi inirentur.

IV. HUNGARI Proteſtantes firmam cum Caeſare amicitiam habere ſe non poſſe providebant, niſi et Turci, a quibus per hos motus adjuti fuerant, cum Caeſare convenirent. Id multoties ante triennium tentatum fuerat, nullo exitu; hinc tumentibus in Pannonia animis, inde confuſis poſt Mechmetis obitum primis imperii auſpiciis in Porta Othomanica rebus. Achmeti filio puero pater moriens, quaſi tutorem Halim Aegypti purpuratum dederat, cumque Vezirem creaverat; qui in Hungariam ante biennium miſſus, non ſine veneni ſuſpicione Budae deceſſerat. Huic in munere [c] Remarinus ſuffectus, potius vicaria poteſtate, quam Veziris dignitate. Sub exitum anni Mechmetes paucorum dierum Vezir creatus, qui, dum ſarciendis a [d] Cicada acceptis damnis intentus cum ingenti exercitu ad bellum cum Perſis gerendum ſe parat, morbo fatali [e] Byzantii oppreſſus eſt. Hic ſucceſſorem habuit Derniſum hortorum praefectum, hominem juxta ſtrenuum et ſolertem, qui jam praefectura maris, ſpreto Cicada qui eam ambiebat et meritis ſuis deberi contendebat, a Sultano donatus fuerat. Is non tam de bello cum Perſis et Caeſare gerendo, quod intempeſtivum iſtuc temporis ſub principe puero judicabat, quam de pace cum utroque per aliquot annos habenda cogitabat; et cum praeſentia ſua principem gratiae locum melius ſe tueri poſſe putaret homo ambitioſus, aegre faciebat, ut quacunque de cauſa a Porta diſcederet. Dum cuncta ſolertia infra moderatur, aeſtu abreptus, non ita ſibi moderari potuit, quin invidiae incendio correptus ſtatim conflagraverit, et artificioſis delationibus in illa aula traductus, principis, quem nuper tam indulgentem expertus fuerat, repente mutatam voluntatem ſenſerit, juſſu ejus clam ſummiſſis hominibus ſtrangulatus; qui tamen pedibus ſe manibuſque obſtinate defendentem non prius, quam crure vectis vi fracto humi ſtratum necaverunt. Huic ſuffectus Amurathes Serdar, qui deceſſoris ſui conſiliis ut imperio ſalutaribus in parte inſiſtens, cum res in oriente turbatas videret, ne ſimul cum duobus potentiſſimis hoſtibus, quod maxime Turci cavent, a tergo et a fronte bellum gerere cogeretur, eo diligentius ſibi faciendum cenſuit, ut pacem cum Caeſare haberet, et poſthabito Portae deſiderio ultro in Hungariam deſcenderet. Cicada, qui invictus bello dux in imperio Othomanico exiſtimabatur, poſt rem ſemel atque iterum contra Perſas infeliciter geſtam, cum ſe ad Erzirumum recepiſſet, reliquias ex ſtrage collecturus, ſive ut acceptas clades ulciſceretur, ſive ut eas inſigni facinore obſcuraret, [f] Gambolatum [g] Alepi praefectum ad ſe evocaverat. Ex [h] Curdis ille, qui utramque Euphratis ripam accolunt, praepotens opibus et clientelis, ne cum Perſis vireis ſociaret, a Mechmete conciliatus fuerat, et ampliſſima illa praefectura in confinio donatus; in qua cum ita verſatus per haec bella Cicadae videretur, ut potius ſuas res gerere, quam Turcici imperii amplitudini ſtuduiſſe videretur, evocatum, et tergiverſationis et pigritiae increpitum intempeſtiva ſeveritate necari juſſit: nec multo poſt ipſe moerore et ſuarum rerum

INTERPR. [a] *Catar.* [b] *Januſſi.* [c] *Remarin.* [d] *Cigala Baſſa.* [e] *Conſtantinople.* [f] *Gambolat.* [g] *Alep.* [h] *Curds* al. *Chourdes.*

rerum desperatione confectus, vitam cum morte commutavit, rebus admodum confusis: unde occasione sumpta Gambolatus alter, ut patruum a Cicada perfidiose, ut aiebat, interfectum ulcisceretur, copias cogit, et cum tumultuantibus per Asiam consilia et vireis jungit; cognitoque [a] Tripolitano, Damasceno, et Gazareno purpuratis datum ab Achmete negotium, ut antequam Gambolatus majores vires colligeret, motus ab eo excitatos celeritate anteverterent, ipse exercitum pari celeritate instruit, et Tripolitanum, qui Alepum versus cum exercitu tendebat, antequam se cum Damasceno conjunxisset, conserto proelio fundit, ipsumque ingenti strage edita, cum nusquam tutum in terra perfugium haberet, per mare in Cyprum transfugere coegit. Inde Tripolim profectus urbem diripit, et ad Damascum nusquam comparente purpurato castra ponit, eo exitu, ut obsessi magna auri vi periculo se exemerint: et cum sub id Tripolitanus collectis ex fuga animis in Syriam rediisset, non aliam praefecturae recuperandae, et res suas in provincia firmandi rationem reperit, quam si cum Gambolato se foederatione jungeret, et filia ejus sibi desponsata pro dote Tripolim amissam ab eodem acciperet. Hoc successu Gambolatus cum praeter Alepum, etiam Damascum, et Tripolim et vicinos Arabas ad partes suas pertraxisse videretur, jamque sub signis XL CIↃ bellatorum exercitum haberet, tamen cum animo provideret, belli Persici praetextu mox totum imperii Turcici robur in se incubiturum, ut Sultanum placaret, ad Portam fidos miserat, cum vectigali annuo, quod ex praefectura sua aerario inferre consueverat, qui justae ultionis necessitate factum excusarent, et se in Sultani deinceps potestate futurum ostenderent. Quod in praesens dissimulatum, minime tamen pro satisfactione acceptum est. Sub id et res incidit, quae Sultanum et purpuratos non mediocriter conturbavit, igne fortuito Constantinopoli, quod tamen praetorianorum occasionem praedae captantium fraude factum multi opinantur, in Judaeorum regione accenso, qui plus IↃCCC domos depastus est; jactura ad multa centena aureorum CIↃ aestimata.

V. HAEC animo cum agitaret Serdar, pacis cum Caesare negotium urgebat. Igitur delegati Georgius [b] Turso, N. [c] Isthuanius, Ernestus [d] Mollarius, [e] Althemius Vienna profecti, quos Sigefridus [f] Colonitius cum delectis copiis comitatus est. Cum res adhuc in eo essent, ut a Turcis cavere sibi deberent, [g] Camorram sub Octobris initium venerunt, ubi parum res a tumultu abfuit, temulentia quorundam, qui in Augustanae confessionis concionatorem in suburbio populum alloquentem strictis gladiis invaserunt, et pueris ac foeminis, quae aderant, pedibus obtritis, cuncta periculoso motu in illo templo miscuerunt. Rei indignitate permoti ex delegatis quidam, et in iis Turso Camorra se discedere paratum ostendebat; vixque a Colonitio et Mollario retentus est, [h] Buchemio, [i] Kneveo, ac tubicine, qui causam seditioni dederant, in vincula conjectis; qui tamen re impunita postea dimissi sunt. Adduxerant secum delegati Solimanum Budae purpuratum, qui jam septem annis Viennae captivus attinebatur, et alterum Halim nomine, ut negotio majorem ex eo favorem conciliarent. Locus a Camorra sesquimilliaris spatio admodum opportunus repertus, in quo ab utraque parte delegati rapidissimis fluminibus separati, de rebus suis seorsim consultare, nec nisi navigiorum beneficio convenire possent. Eo cum Mansfeldicis, Hohenloicis, et Buchemicis equitibus Caesariani, cum proceribus Hungaricis [k] Illishaskius, Turci cum XXIV navigiis egregie exornatis venerant, exeunte Octobri, et re disceptata V Eid. Nov. in has conditiones transactum. Ab utraque parte loca munire, instaurare, denuo nova struere, postquam limites ex partium consensu positi fuerunt, liberum esto. In legationibus, conventibus, literis, actis imperator Romanus a Constantinopolitano pater, et hic vicissim ab illo filius cognominator, cum

hisque

INTERPR. [a] *Bassas de Tripoli, Damas, & Gazer.* [b] *comte Turso.* [c] *Isthuan.* [d] *de Mollar.* [e] *Altheim.* [f] *Col..ach.* [g] *Camora.* [h] *Buchem.* [i] *Knew.* [k] *Illijchaski.*

hisque titulis negotia sine mora utrinque tractentur. Imperatoris titulus, regis, quod antea usurpabatur, abolito nomine, utrique deinceps tribuitor. Tatari hoc foedere comprehenduntor, neque tempore pacis Christianos infestanto. Pax in XV annos proximos fida esto. Ea utriusque imperii regna, provinciae, territoria, et universae domus Austriacae ditiones comprehendi intelliguntor. Si rex Hispaniarum cum Turcis convenire volet, ab utraque parte rei perficiundae rationes ineuntor. Depraedationes, incursiones, latrocinia, utrinque prohibentor: si qui contra facere ausi fuerint, ab utraque parte severe puniuntor, et damna data sarciuntor. Nullae coitiones aut clandestina consilia ad loca per hoc tempus intercipienda, aut insidias struendas ineuntor. Maleficis receptus non praebeatur; ac praecipue in Hungaria ad tollendam omnem diffidentiae causam, mercatoribus et utrinque commeantibus a limitaneorum locorum praefectis literae securitatis ultro ac sine ulla exactione praebentor; et post transactum per eos negotium loca ex consensu partium, in quibus nundinae et fora exerceantur, pro libero commercio designantor. Penes [a] Javarini praefectum, et Budae purpuratum de controversiis decidendis plenum jus esto; qui, si res majoris momenti incidat, de qua convenire inter eos non poterit, ad principem remittunto. Captivi dimittuntor et permutantor, secundum ea, de quibus cum Caesare [b] Gallo Budae convenit. Rodolfus Caesar oratorem suum cum muneribus quamprimum [c] Byzantium mittito, et vicissim suum statim post illius adventum Achmetes Pragam itidem cum muneribus mittito. Singulis trienniis alter ad alterum legatum mittito cum muneribus; quotaque et qualia alterutri mittere libuerit, liberum esto.

VI. MAGNA haec utrinque laetitia peracta, et postridie Budensis purpuratus lautissimo convivio Caesarianos et Hungaros excepit; et post convivium singulis generosos equos donavit. Mora tamen Caesaris Matthiae fratri invidentis, et fatali postremoque ipsi damnosa procrastinatione effectum, ut res diu post exitum non habuerit. Nec diu post Boskaius, qui tantopere cum Caesare et Turcis pacem expetiverat, morbi vi incurabilis oppressus, frustra tentatis remediis, aerumnosam vitam et brevem principatum exeunte anno aetatis LI finivit, Jannusio, quem nuper cancellarium creaverat, prius monito et rogato, sicuti jactabatur, ut fidem Caesari servaret. Nec ejus morte Hungarorum Protestantium cum Caesare et Austriaca familia dissidium quievit. Mortuo Boskaio Siculi et Protestantes in [d] Dacia cum passim fremerent, proceres, qui tumultum vitatum cupiebant, [e] Claudiopoli conveniunt, et expeditum visum, ne vacua rectore provincia ad arma civilia, sicuti antea, deveniretur, ut principem ad tempus deligerent, cujus praesentia et auctoritate motus in dies invalescentes componerentur: is fuit Sigismundus [f] Ragotscius, vir in Dacia primarius, pacis cupidus, et ab omni ambitione alienus, quod exitus docuit; eique fidei sacramentum in primario urbis templo dixerunt. Inde Viennam legatos ablegant, qui cum IV Eidus Martii [g] Posonium venissent, religiose testati sunt, in conventu, quod fecissent, non ad defectionem a Caesare, quem supremum dominum sunt semper habituri, spectare, sed ut obviam iretur occultis Transilvaniae ac Hungariae procerum molitionibus, qui de novis motibus cogitantes huic principatui inhiabant. Quaesitus color primum Austriacis visus, qui Daciam quavis ratione in potestate habere satagebant; qui tamen excusationem pro tempore in speciem accepere in bonam partem. Ragotscii illud praeclarum fuit summae moderationis et aequitatis documentum, quod cum Rokossani ab eo postularent, ut vireis secum, ac consilia in causa communi conjungeret, ille praefracte respondit, semper se a bello civili abhorruisse, et summam impietatem duxisse contra principem suum arma sumere;

eosque

INTERPR. [a] *Raab.* [b] *Gallo.* [c] *Constantinopole.* [d] *Transilvanie.* [e] *Clausemburg.* [f] *Ragotski.* [g] *Presburg.*

 eosque qui id faciant, indelebili apud posteros infamia laborare: id quantum in se
 esset religiose vitaturum; proinde si Deum placatum habere cuperent, principi suo se morigeros praeberent. Verbis postea fidem astruxit, cum se sponte Daciae principatu abdicavit. Itaque Gabriel Bathorius, non e [a] Somlio, ex qua familia superiores Bathorii, qui in Dacia et Polonia diu regnaverunt, orti sunt; sed ex Bathorio longe antiquissima ac nobilissima, in principem ab iis, qui libertatem et religionem, quam profitebantur, salvam cupiebant, delectus est. Verum haec ad annos sequenteis pertinent. Severe et in eos, qui [b] Strigonii dedendi auctores fuerant, et belli duces vi ad id adegerunt, animadversum. Leonardus Fridericus [c] Schlekerus Stugardianus ad patibulum damnatus, amputata prius dextra, et lingua extracta, interventu amicorum securi percussus est. Eadem gratia, Mansfeldii comitis cui militabant interventu, Joanni Michaeli [d] Schorero Turingo, Joanni [e] Hopfio, Adamo Lindawero, Philippo [f] Duro, et Gaspari [g] Zielhattero, facta. Joannes [h] Lantenbergerus in quatuor partes sectus est, sed capite prius truncato. Joannes [i] Bischoffius cum XI obscuri nominis laqueo vitam finivere. Jeremias [k] Strelinius, Paulus [l] Schmidius, Joannes [m] Schauberus, [n] Etingerus et [o] Bartenius Ferdinandi fuga elapsi, ad crucem damnati si comprehendi possent; interim ad patibulum nomina eorum affixa, ut et eorum, qui Strigonii remanserunt, qui, si capi eos contingeret, hastis objicerentur. N. [p] Valla Dampetrae comes sub custodia et aliquandiu detentus fuit.

VII. AD Brunsvicam proximam in Germania res lente gerebatur, Daniae rege ab obsidione digresso, et Hanseaticis civitatibus copias studiose cogentibus, omnemque diligentiam adhibentibus, ut Julium a temerario consilio averterent: itaque diploma Caesareum in eum et [q] Danum sororium tanquam [r] Holsatiae principem et imperii membrum, quo ambo citabantur, addita excommunicationis, ni parerent, denunciatione, [s] Francofurti ad Moenum, Giessae, Arnhesburgi, Susati, Lippae, Lengoviae, Bremae, Hamburgi, Lubecae, Dresenae, Lipsiae, Magdeburgi, Luneburgi, Hildeshemii, Spirae Nemetum, publice proponendum curaverunt. Frustra proposita a Julio capita, quae ut iniqua Brunsvicenses rejecerunt. Tandem exeunte Januario Ordinum inferioris Saxoniae legati quatuor curribus vecti ad urbem venere, et quatuor hebdomadum inducias sanxerunt; quibus durantibus, sic enim Julius praefracte voluerat, ab utraque parte in opere minime cessaretur, idque a Julio additum, ut aggerem a se structum ad immittendas in urbem aquas, in quo ultimi conatus fiduciam reposuerat, per illud tempus instauraret. Demum VII Eidus Februarias ad urbem tubicinem mittit, et in urbis impressione captos praefracte dimitti petit. Verum ad induciarum conditiones a senatu remissus est, quibus cavebatur, ut dimissis prius quos ipse detinebat, et persoluto pro suis pretio, neque aliter dimitterentur. Accepto responso, Julius postridie cum toto exercitu ad portam [t] Petrinam subsistit circa sanctae crucis monasterium, jussu ejus, tempore obsidionis, flammis consumptum, et missis in urbem tympanistis, quid de captivis facere decrevissent, senatum rogat. A displosione tormentorum abstinebatur, sed quasi induciae non essent, de cetero diligenter custodiae obibantur. Idem quod prius eum responsum esset, ille in opere adsiduus se ad aliquot dies continuit. Interea advenere ab Hanseaticis civitatibus collectae copiae, quae Danos auxiliareis vi facta male mulctarunt, captis aliquot curribus pulvere et armatura onustis, non sine Julii gravi querimonia inducias violari clamitantis. Sub id a Caesare delegati VIII Kalendas Martias in castra venere, qui cum Saxonicis urbi cum Julio reconciliandae sedulam operam navarunt. Petebat

senatus,

INTERPR. [a] *Somly.* [b] *Gran.* [c] *Schleker de Stutgard.* [d] *Scherer de Thuringe.* [e] *Hopffin & Landawer.* [f] *Duren.* [g] *Zielbarter.* [h] *Lantenberg.* [i] *Bischoff.* [k] *Streün.* [l] *Schmid.* [m] *Schauber.* [n] *Etinger.* [o] *Barten.* [p] *Du Val comte de Dampierre.* [q] *le roy de Danemarck.* [r] *le duc de Holstein.* [s] *Francfort sur Mein, Giessen, Arnesburg, Zeest, Lippe, Lemgow, Breme, Hamburg, Lubeck, Dresde, Leipsick, Magdeburg, Luneburg, Hildesheim, & Spire.* [t] *porte de S. Pierre.*

ſenatus, ut Julius ante omnia mandato Caeſareo pareret, et copias dimitteret, deinde ut ſumptus refunderet, et ruinas in urbe et agro circumpoſito a ſuis illatas farciret: inſuper ſponſores daret, nullam ſe deinceps ex improviſo impreſſionem contra urbem rentarurum: ac poſtremo dimiſſis copiis, aggerem et alteras munitiones demoliretur. Interea obſtructo aggere, ſurgebant aquae; jamque III Eid. Martias ad eam altitudinem excreverant, ut in foro ſtaturam hominis exſuperarent, et per vicos niſi ſcaphis tranſiri non poterat, templis et inferioribus domorum ubique reſtagnantibus, et piſtrinis, furnis, molendinis corruptis, ut jam plebs famem perhorreſceret. Jamque complorationes puerorum et foeminarum egentium paſſim exaudiebantur, cum ſub horam noctis decimam tertio poſt die rumpi agger, et aquae diffluere coeperunt, et metu obſeſſos intra duarum horarum ſpatium omnino liberarunt. Irrito hoc ultimo conatu Julius cum nihil ſpei ſupereſſe cerneret, ex neceſſitate conſilium capit, et XVI Kal. April. incenſis ad [a] Olperam caſtris hora ſeptima matutina cum XIV ſignis [b] Wolſebutelum petit. Quo cognito, obſeſſi eruptionem, quantumvis contra pugnante magiſtratu, faciunt, et Conrado [c] Dogavio conſule cum XV abeunteis inſequi certi, imbre foedo ſuperveniente retro cedere coacti ſunt. Hic exitus obſidionis XXII hebdomadum fuit, in qua Brunſvicenſes grave damnum ab aquis, et infeſta ac continua tormentorum diſploſione acceperunt, domibus paſſim aut confractis aut disjectis, ceterum hominibus fere illaeſis. Non minor, quam Julianorum, recentium militum quos civitates auxilio miſerant, ſoluta obſidione intemperies fuit, ut Caeſareo mandato adverſus eos opus fuerit, quod Hamburgi, Lubecae, Magdeburgi, [d] Bremae publicatum fuit; eademque Brunſvicenſibus ad vindictam ubique saevientibus, denunciata proſcriptionis poena, niſi militem ſtatim revocarent, et ab omni maleficio abſtinerent. Tandem dimiſſis copiis Brunſvicenſes quievere, bis CIƆ ad cuſtodiam urbis, dum pomoerium reficeretur, ſervatis.

VIII. PHILIPPUS Hohenlous comes cum copiis auxiliaribus ab Bataviae Ordinibus venerat, qui morbo praepeditus cum officio fungi non poſſet, Erneſtus Naſſovius in ejus locum ſuffectus fuerat, ſicque XI turmas equitum, et [e] Dorpium, qui rei tormentariae praeerat, [f] Smeltſingum, et rei fabrilis peritos ſecum duxerat. Dum redit, Paterbornenſem ditionem miſere afflixit; morte Liborii [g] Wichardi conſulis ante annum epiſcopi juſſu indigne ſupplicio affecti repoſita, quam ultum ibant. Contra eos ducere credi voluerunt Hiſpani; ut magis fallerent, Oldenſeela cum IƆ equitibus, CIƆ CCCC peditibus delectis profecti, cum [h] Brevordam petere in animo haberent. [i] Lavicus loci praefectus Erneſtum, qui [k] Winterſvici et Beltae in dioeceſi Paterbornenſi pernoctabat, monnerat, Hiſpanos non procul abeſſe, ſui periculi interim ſecutus. Ludovicus Comburſerius [l] Terralius, qui injuſſu regis Alberto operam addixerat, expeditionis ducem ſe cum Gulielmo Verdugo praebuerat, et ſecum crepitacula cum omni inſtrumento attulerat. Ii dum adequitant pridie Eidus Martii, tanquam amici Grolla profecti intromitti petunt, quippe praeda graves, et Hiſpanos in propinquo eſſe, atque ut fidem facerent, captivum oſtentant. Dum conſultatur, crepitacula admoventur, et recedentibus Terralio et Verdugo portae effringuntur; vix a ſomno et vino excitati praeſidiarii poſt exiguum certamen, aut caeduntur, aut fuga in arcem confugiunt. Majus in arce negotium fuit, de qua expugnanda cum dubitarent Hiſpani, antequam auxiliares confluerent, praedam et captivos in tutum ſubducunt, intereaque vallo et loricis ſe contra arcem muniunt. Primus obſeſſis praeſto fuit [m] Batenburgus alae equitum praefectus, qui Lavico monito, ut bono

animo

INTERPR. [a] *Olper.* [b] *Wolffenbuttel.* [c] *Dogaw.* [d] *Breme.* [e] *Dorp.* [f] *Smeltsingh.* [g] *Wichard.* [h] *Bredefort.* [i] *Lauwijck.* [k] *Winterswijt & Belten.* [l] *du Terrail.* [m] *le Ritmaystre Batenburg.*

CIↃ IↃCVI.
HENRICUS IV.

animo esset, se cum vicinis praesidiis intra paucos dies auxilio venturum: ad haec generose a praefecto responsum, nihil temere aggrederentur aut praecipitarent; nam ut promissa auxilia non mittantur, sibi satis animi esse, praesertim loco tam firmo, ut mortem potius oppetere, sicuti fortem decet militem, quam de deditione agere sit paratus. Postridie [a] Warmelous [b] Salandiae praefectus, cum II equitum turmis, et V peditum signis, in iisque uno Helvetiorum [c] Brevordam versus profectus est, cui ad [d] Grollam Zutphaniense [e] Dortio ductore, [f] Duisburgense, Grollanum ipsum et [g] Doteecomense praesidium se conjunxerunt. Cognito Hispanos in oppido ab esculentis et bellico commeatu laborare, auxiliares, ne quid inferretur, aditus omnes insidunt. Tum [h] Hassebrunius cum II equitum alis, quorum unusquisque scloppetarium majorem a tergo sedentem vehebat, vim facere jubetur; qui per medios necopinato perrumpens caesis obviis Hispanis scloppetarios ad CC in arcem immisit, qui mox detonantes adjuncta duorum tormentorum fulminatione hostem graviter infestavere, ad C occisis, et ceteris in cellas et loca subterranea compulsis. [i] Oldenseela a [k] Torrensi, et [l] Rurae ad confluentem propugnaculo a Ludovico Velasco missi milites, qui pulverem ad Hispanos deferrent. Verum in itinere, ubi obsessum oppidum intellexerunt, abjecto pulvere pedem retulerant, a Thoma [m] Villero in reditu aut caesi aut dissipati. Jamque Henricus Fridericus Nassovius [n] Haga-comitis advenerat cum justo exercitu, et obsidioni principium fecerat, cum Hispani omni spe destituti matura deditione honestiores justo conditiones tulerunt. Dimissus cum armis miles, fide data de captivis reddendis, et praeda cum III signis restituenda, quanquam P. Justinianus praedam penes Hispanos remansisse scribat, L. aureorum CIↃ aestimatam: commodati ad exportandos occisos, vulneratos et aegros C currus; Verdugus donec bona fide omnia implerentur, obses datus. Haec transacta XI Kal. Aprilis. Mauritius nimis clementer cum iis actum censuit, cum postea rescivit, quid in oppido actum esset; nam nullo non libidinis genere in foeminas coram viris, et virgines coram parentibus saevitum; etiam interfecta pastoris uxore, dum grassatorum violentiae resistit, et marito Oldenseelam abducto. Illud vero Mauritium male habebat, quod Tertalius, cui infensum regem sciebat, et quem ipse ob perfidiam, ut aiebat, nam superioribus annis cum ipso fuerat, exosum habebat, conditionibus esset comprehensus, quem si in regis manus tradidissent, egregiam ab bene merito principe fuissent udituri gratiam. Sub id et foeda a ventis tempestas Belgio et aliis orbis partibus incubuit, vulsis ab radice ubique arboribus, et domibus in urbibus et oppidis quassatis, et turribus disjectis. Aggeribus itidem in Batavia boreali apertis, non sine gravi agrorum subjectorum damno. Post solutam Brunsvicae obsidionem, eodem tempore Julius, III peditum CIↃ et IↃ equites dimissos in castra Albertina misit, ducibus Joanne Embdensi comite, Georgio [o] Locomanno, et Joanne Ernesto [p] Uslero: nec multo post bis mille Hispani ex Italia Joanne [q] Bravo tribuno; et mox Scoti et Hiberni. Spinola ex Hispania, ubi summo cum honore exceptus fuerat, etiam in concilium belli cooptatus, post rem pecuniariam vix tandem explicatam in Belgium discessit, facto per Genuam itinere, ubi febre correptus, non nisi ineunte Junio Bruxellas appulit. Ibi consultatum cum Alberto, et, referente P. Justiniano a Velasco misso, propositum, ut diviso in duas partes exercitu, cum parte [r] Slusae aut Breda, cum parte [s] Meursia peteretur, quo facto ex occasione consilium quid tentandum esset, caperetur, parte in [t] Pleumosiis remanente, et majore exercitus robore in Frisiam ablegato. Secundum haec missus in Frisiam provinciae praefectus [v] Solreus comes, cum idoneis copiis ad securitatem itineris, qui Rhenum transmisit.

INTERPR. [a] *Warmelo.* [b] *Sallant en Overyssel.* [c] *Bredefort.* [d] *Groll.* [e] *le colonel Dort.* [f] *de Doesburg.* [g] *de Doetecem.* [h] *le Ritmaistre Hassebron.* [i] *Oldenzeel.* [k] *de Torres.* [l] *Roeroort.* [m] *Viller Ritmaistre.* [n] *la Haye.* [o] *de Locoman.* [p] *Usler.* [q] *Bravo maestro di campo.* [r] *l'Escluse & Breda.* [s] *Meurs.* [t] *Flandre.* [v] *le comte de Solre.*

transmisit. Venere et in castra sub id Alfonsus [a] Pimentellus ex Italia, Sigismundus [b] Atestinus, Ferrantes [c] Bentivolius, et Marius Frangipanius; Alfonsi Lunae legio, qua se abdicaverat, Joanni [d] Menesae ab Alberto attributa est: [e] Terralius Brevorda reversus ad Slusas explorandas missus, datumque negotium Friderico [f] Bergensi comiti, qui Brugis erat, et copiis in provincia relictis praeerat, ut Terralio ad expeditionem praesto esset. CIↃCC Gallo-Belgae et Hiberni huic attributi. Cum iis media nocte superatis paludibus et agro aquis merso [g] Slusis propinquatum, VII Eidus Junias, eo ordine, ut [h] Formentus cum L delectis, qui scloppetos rotarios gestabant, praecederet; quem CC sarissophori sequebantur, [i] Ghelingero et Crauckenburgo ducibus, et Hibernae legionis centurione; post eos incedebat Claudius [k] Rezorius comitis [l] Bossuvii primarius centurio, cum IↃ partim scloppetariis majoribus, partim sarissophoris. Ultimum agmen claudebat [m] Cabilonus legionis tribunus. Heic ad portam, ad quam, ut accessu difficilem, infrequentiores erant excubiae, XXV Galli, quos Terralius secum duxerat, et aliquot Hiberni fossam natatu superant; ponte pensili, reseratis repagulis vi instrumentorum ad id fabricatorum, cum magno strepitu adducto, ad arma in oppido conclamatum. Inter haec prima porta crepitaculo disjecta, altera tantum perforata est, ut duos ad ingressum admitteret: per eam ingressus Formentus cum suis, et Hiberno centurione, ad primam stationem progreditur; ubi Formento et Ghelingero ad primum occursum displosione stratis, sequenteis tanta trepidatio invasit, ut revoluti in suos de ponte eos praecipitarent; L circiter in fossa aquis hausti, ceteri confusis ordinibus ad Cabilonum usque in ultimo agmine perruperunt. Bergensis ad Damam usque processerat eventum rei opperiens, cum bis CIↃ peditibus, si capi oppidum contigisset, cum iis arcem obsessurus: jam albescente die, cum nullum nuncium acciperet, retrocessit. Slusenses periculo defuncti neglectam huc usque portam propugnaculo novo, semilunari forma, muniverunt. Terralius astum non successisse dolens, cum tormentariis graviter apud Albertum de ignavia quorundam conquestus est; ex ejusque delatione Crauckenburgus, et praefectus vigilum inter Hibernos, et Rezorius ipse veteranus miles, comprehensi, et militari judicio XIII Kal. Quintileis Bruxellis capite luerunt, non sine occulta Hispanorum et Italorum invidia; Belgis passim clamitantibus, suae gentis hominibus vel minima delicta capite esse expianda, cum illis interea cuncta impune sine poenae metu liceant. Sane Terralius, qui se magno inter Belgas odio propterea flagrare sciret, a rege revocatus ab Alberto discessit. Sed ut erat inquieto ingenio, mox eadem levitate ex occasione patrati in regis conspectu homicidii e Gallia discessit; et non jam ad Albertum, sed ad Sabaudiae ducem transivit: cum quo turbida rursus et sibi postremo perniciosa consilia agitavit. Ut agriculturae prospiceretur, et nimis frequentes utrinque praedationes prohiberentur, ex communi consensu [n] Wouda a Batavis, et [o] Hoestrata ab Alberto, arces excursionibus infestae, moenibus nudantur. Interea in Alberti concilio decretum, ut exercitus in Frisiam mitteretur, qui transmisso [p] Isala in [q] Veluam transcenderet, et inde in [r] Betuam insulam, et [s] Neomagum obsidione cingeret. Spinola mutuo sumptis a Francisco [t] Serra vicies centum aureorum CIↃ, nam a Philippo destinata pecunia jam consumpta erat, [v] Trajectum Mosae cum CCC equitibus ac totidem peditibus venit, et III Nonas Quintil. ad [w] Rurae propugnaculum, subsequente [x] Melzio cum CIↃ equitibus, et IↃ carris, qui et VIII machinas [y] Venloa advexit; nec non et LX navigia ad pontem in flumine sternendum, et

CIↃIↃCVI.

HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *Pimentelli.* [b] *da Este.* [c] *Bentivoglio, & Frangipani.* [d] *Meneses.* [e] *du Terrail.* [f] *de Berghe.* [g] *l'Escluse.* [h] *il capitan Formento.* [i] *Ghelinger & Crauckenburg.* Meteren met Cluyckenburg. [k] *le Rezoir.* [l] *de Bossut.* [m] *de Chalons.* [n] *Woude.* [o] *Hochstrate.* [p] *Yssel r.* [q] *la Veluwe.* [r] *la Betuwe.* [s] *Nimegue.* [t] *Serra.* [v] *Maestricht.* [w] *Roeroort* [x] *Melzi.* [y] *Venlo.*

CIↃIↃCVI.
HENRICUS IV.

et triduo post ad Rhenum accessit. Lustratis copiis, foeminae ad praesidia edicto remissae, assignato viatico; ac biduo post Spinola cum VIII peditum CIↃ, bis mille equitibus, tormentis a Melzio advectis, bis mille IↃ carris commeatu onustis Rhenum transmisit, sed quo minus consilia Bruxellis sumpta exsequi posset, intempestivis pluviis prohibitus est, tam large per campos effusis, ut pediti ad se siccandum nihil suppeteret; et carbones e cespite, quibus in illis locis usus est, aqua madefacti, fumum non flammam admoti igni redderent. Ad haec ita excreverat Isala, alioqui illo tempore vadosus, ut transire spes non esset. Cum ad [a] Enschedenam [b] Luppia amne transmisso XVIII Kal. Quintileis venisset, obvios habuit [c] Embdensem comitem, et [d] Torrensem, cum bis mille IↃ peditibus Lingena adductis, et CCCC Hibernis Oldenseela. Tempestate tam adversa factum, ut consiliis omissis, ne nihil ageretur, ad [e] Lochumum in Zutfaniensi agro castellum non magni momenti, castra ponerentur. Inicus Borgia cum sua legione locum cingere jussus: ei adjuncti Torrensis cum sua, et Ferrantes Guevara cum IↃ equitibus. Spinola [f] Borcheloam cum reliquo exercitu venit, relicto [g] Goërae Luca [h] Cairo, et Joanne Medice cum suis equitum turmis, et CIↃ IↃ peditibus; quem locum ad annonam colligendam destinaverat. In altera Isalae ripa Mauritius stabat, cum X CIↃ peditum, sicuti Spinoliani jactabant, et bis mille IↃ equitibus, auxilio obsessis venturus. Huic oppositus comes Embdensis cum sua legione, et V machinis. In vallo ducendo laborabat Borgia, et aemulatione Itali cum Hispanis certabant: in opere, [i] Targo, qui rei tormentariae operam vicatiam navabat, leviter sauciatus. In colle qui loco imminet ab Hispanis munitio excitata. Jamque Hispani semilunulam portae vicinam ab obsessis relictam occupaverant, et Itali in labro fossae stabant, cum post aliquam LV machinarum displosionem colloquium poscunt, X Kalendas Sextileis, et locum cum V machinis dedunt, CCC cum armis, signis, fune accenso, et impedimentis dimissi, etiam carris a Borgia commodatis. L ex Albertinis desiderati. Centum tantum praesidiarios Lochumi a Mauritio relictos alii scripsere; aliis alio, ubi plus metuebatur, translatis. Inde Spinola Bronchorstum et Duisburgum versus progreditur, cymbarum multitudine ad [k] Almenloam coacta, eo consilio, sicuti jactabatur, ut nigra aqua transmissa [l] Swollam obsideret, et [m] Gelmudae castellum in australis sinus ripa occuparet. Inde cum a [n] Warmeloo loci praefecto post aliquot certamina repulsus esset, ad [o] Grollam quinque propugnaculis firmatam ad [p] Berkelam amnem, sicuti et Lochumum, in Zutfaniensi comitatu situm oppidum III Nonas Sextileis castra ponit; misso Ludovico Velasco cum CIↃ equitibus et CIↃ IↃ peditibus, qui obsidioni principium faceret. Locum tuebatur [q] Dortius junior cum CIↃ CCCC sub XVIII signis. Septimo ab obsidione die II propugnacula semilunari forma ab obsessis cum caede multa amissa. In eo conflictu pugnatum utrinque obstinatis animis, et duo Ostfrisiae comites, Joannes et Christophorus, [r] Rithbergi fratres, graviter vulnerati fuerunt. Obsessi etiam [s] Apeltium Schuram Dortii vicarium amiserunt, intrepidum militem, et patre multorum stipendiorum centurione non indignum. Quarto post, cum cuncta ad oppugnationem instruerentur, die, oppidani priore impressione territi, cum foeminis et imbelli sexu facta coitione Dortium circumsistunt, et per omnia sacra obtestantur, ne obfirmato ad vim sustinendam animo se calamitate eadem cum ipsis involvat. Hic praefectus, haud satis considerate cum centurionibus habita deliberatione, deditionem citra magnam necessitatem fecit, eodemque illo die cum XVIII signis explicatis, in quibus mille circiter ducenti erant, praeter C sauciatos, et XVI Batenburgicae alae equitibus oppido excessit. Inter praesidiarios unum erat eorum signum, qui

quod

INTERPR. [a] *Enscheden.* [b] *la Lippe r.* [c] *d'Embden.* [d] *de Torres.* [e] *Lochem.* [f] *Borckeloo.* [g] *Goher.* [h] *Caira.* [i] *Targone.* [k] *Almenloo.* [l] *Swol.* [m] *Geelmuyden sur le Zuyder-mer.* [n] *Warmelo.* [o] *Groll.* [p] *Berkel.* [q] *le colonel Dort.* [r] *de Redberg.* [s] *Appel de Scheuren.*

quod [a] Santandreanam munitionem in insula Bommela prodidisse arguerentur, sicuti et qui olim [b] Gertrudis-montem Hispanis vendiderunt, ab omni gratia exclusi intelliguntur. Ii, quamvis ipsis ut ceteris incolumitas esset promissa, diffisi, lacerato signo aliis sese immiscuerunt. Oppidanis bimestre concessum, intra quod de rebus suis statuerent. c fere ex Mauritianis occisi, IↃ amplius ex Albertinis, quanquam minorem numerum edat Justinianus. Inter haec cum Carolus [c] Longovallus Bucoii comes cum numeroso exercitu ab Alberto missus, ex [d] Pleumosiis venisset, et [e] Wahalim transmittere semel atque iterum frustra conatus esset, ut se cum Spinola conjungeret, idemque tentasset ipse Spinola haud feliciori successu, aquis plus solito intumescentibus, et insessis a Mauritio omni ex parte aditibus, intercluso item ad [f] Hattemam [g] Isalae transitu, ubi [h] Solraeus comes haud longe a Swolla vadum tentaverat, ut in [i] Veluam copias transportaret, non sine damno utrobique suorum. Tandem ipsi Batavi cum CIↃ IↃ peditibus, et IV equitum turmis transmisso Wahali supra [k] Neomagum versus [l] Genapum iter fecere, pabulatores intercepturi, qui frustra fuere; paulumque abfuit, quin dum se Neomagum recipiunt, a Bucoio ipso magna clade fuerint affecti; tantum quidam capti. Cum, pluviis foedioribus quam antea post deditam Grollam supervenientibus, de Wahali et Isala transmittendo spes omnis evanuisset, ad Rhenum reditum; et consultatione ducum habita, cum de Neomago consilium ab Alberto propositum non placuisset, de [m] Rinberca obsidenda serio cogitari coepit. Pagus est qui ad praesulis Coloniensis ditionem pertinet, his bellis maxime memorabilis propter opportunum situm. In ulteriore Rheni ripa jacet, et in citeriore insulam praetensam habet propugnaculo a Batavis munitam, quae ponte ex navigiis fabricato cum altera ripa jungebatur, in qua et aliae munitiones structae erant. [n] Bucoio statim mandatum, ut omisso Wahali cum exercitu suo Geldriam versus descenderet, et loca Rinbercae circumposita ab ea parte occuparet. Solraeus Grollae manere jussus cum CIↃ IↃ peditibus, et Henrico Bergensi comite cum suo equitatu; Spinola XII Kalendas Sept. profectus ad [o] Brevordam tendit, et inde sub noctem [p] Simonem veteranum ordinum ductorem cum bis mille et IↃ peditibus ex omni natione, cum CC machinis, et IↃCC equitibus, et II pontonibus mittit, qui accessus a parte Frisiae mature insideret. Bucoius, [q] Menesae reliqui exercitus, quem ducebat, cura attributa, ipse abductis secum tribunis legionum, et IV CIↃ peditum, IↃ equitibus, IV machinis, VI navigiis armatis, Resam fere eodem tempore venit; ubi cum aliquot navigiis hostilibus conflixit, et unum tormentis quassatum cepit, alia incendit, et altero post die Rinbercam cum exercitu se conjunxit. Nec segnius Mauritius rem gerebat, ut suis subveniret, misso primum Henrico fratre, cum auxiliaribus, et e nobilitate Gallica delectis, qui sponte huic militiae nomen dederant; in queis erat Benjaminus [r] Roanus Subisius Henrici Roani frater. Oppidum tuebatur N. [s] Utenhovius, et propugnacula ultra Rhenum [t] Edmundus Scotus vir strenuus. Ipse acceptis a Brandeburgico [v] Onosbacensi copiis castra inter [w] Wesaliam et Bislicium metatur, et ad pontem in Rheno fabricandum magnam navigiorum copiam, et trabium struem undique congerit, et Sextili exeunte [x] Embricam venit; ubi cognovit Spinolam eo loco ubi [y] Luppia in Rhenum influit, munitionem struere, ut transitu auxiliareis prohiberet. Sub id crebris eruptionibus certatur, vario exitu; in altera repulsi Batavi, et [z] Flexiae comes suffosso equo captus. P. Justinianus ab ea parte quae [aa] Meursiam ducit, se muniverat, cum sua legione; et comitis Billii altera, CCC Hibernis, et CC Italis delectis Brancacianis, et CCC equitibus Cetatensibus: dum vallo

INTERPR. [a] *le fort S. André.* [b] *Gertruydenberg.* [c] *de Longueval comte de Bucquoy.* [d] *Flandre.* [e] *le Wahal.* [f] *Hattem.* [g] *Yssel r.* [h] *de Solre.* [i] *la Veluwe.* [k] *Nimegue.* [l] *Gennep.* [m] *Rheinbergen.* [n] *le comte de Bucquoy.* [o] *Bredefort.* [p] *il capitano Simone.* [q] *de Meneses.* [r] *de Rohan Sr. de Soubize.* [s] *Utenhove.* [t] *le colonel Edmonds Escossois.* [v] *le marquis d'Anspach.* [w] *Wezel & Bislick.* [x] *Emerick.* [y] *la Lippe.* [z] *Fleix.* [aa] *Meurs.*

CIƆIƆCVI.
HENRICUS IV.

vallo promovendo attendit, ad impedienda opera in eum fit acris eruptio cum IƆCCC peditibus, et toto equitatu, quos [a] Brancacius et Cesates primo sustinuere, et ad extremum, cum tota exercitus moles auxilio occurreret, Batavi se recepere; promoto interim haud segniter ubique ab Hispanis, Gallo-Belgis et Italis contra munitionem externam vallo, et intra quatriduum ad fossae labrum perducto. Jam semilunae munitioni externae circumpositae, aliaeque suburbanae munitiones ab obsessis sine magno certamine desertae fuerunt, cum ad munitionem interiorem oppugnandam signum datur; dumque defensores ad vim sustinendam se parant, miserabili casu Edmundus Scotus qui loco praeerat, ictu scloppeti sternitur, cujus morte animi statim defensoribus conciderunt; et quamvis in munitione vallum retro, v machinis in eo dispositis, duxissent, ad quem se capto pomoerio possent recipere, mox incensis casis, et destructo vallo, ad pontem confusis ordinibus sine certamine perrexere: in transitu Spinolianis insequentibus ponte abrupto, plerique fluvio hausti. Restabat munitio in insula, a qua tormentorum displosione multum infestabantur Albertini, multique initio desiderati, et plures graviter vulnerati, sed pluteis oppositis et machinis contra insulam directis vicissim insulani infestati. Eodem tempore Bucoius ad [b] Rinberceam vallum ducebat, festinatis operibus, quae obsessi tentata eruptione nequaquam impedire conati sunt. Tentatus et frustra Lupiae transitus IV Eid. Septembreis a Mauritio; inde cum damno repulsus est. Cuncis initio obsessi se tutati sunt cum aliquo Albertinorum damno, ad extremum cedentes intra ruinas a se factas hostem recepere. Dum cunctatur Mauritius, promoto interea ab hoste vallo, de suppetiis obsessi desperare coeperunt; et ab eo tempore creditum, plus in periculosa proelii alea detrimenti metum apud Mauritium valuisse, quam in servanda Rinberca emolumenti spem; in eaque opinione confirmati sunt obsessi, postquam resciverunt fratrem Henricum cum XI peditum signis ab eo Meursiam ablegatum. Quanquam id aliter Albertini interpretati sunt, quasi consilium ejus esset, a tergo Italos adoriri, et eodem tempore facta ab obsessis eruptione medios hostes intercipere. Per triduum preces publicae et jejunium in castris Mauritianis continuatum fuerat, quod conatus alicujus magni in argumentum traxere. Inter pabulatores interim certatum, et dum Hispani, jam palude superata, munimentum ex doliis vimineis excitarent, eruptio ab obsessis facta VIII Kal. Octobreis: multique in ea aut vulnerati aut occisi, et in iis [c] Amblisius; et cum [d] Torrensis ad laevam incederet, fortuita eminus scloppeti displosi ejaculatione stratus est, relicto sui ingenti desiderio. Legio ejus Claudio [e] Lanoio Motteriae ab Alberto postea attributa. Tunc vero [f] Assincurius et Bossuvius suam vicem obire jussi. Menese in oculo sauciato cum in vallo esse non posset, Didacus Errera centurio major in ejus locum suffectus, qui propugnaculum oppositum cuneis actis occupavit; eodemque tempore, cum ab Italis duce Justiniano, Hispanis, [g] Gallo-belgis, quos Assincurius ducebat, premerentur obsessi; cum prius semel atque iterum Mauritium monuissent, et Ordines in castra delegatos misissent, qui in rem praesentem descenderent, et de re tota decernerent, Kalendis Octobribus signo dato deditionis leges propositae, atque in has tandem conditiones transactum, ut praesidiarii cum armis, signis, ad tympani pulsum, impedimentis, et II machinis minoribus exirent; omnem apparatum navalem, qui ingens erat in oppido, relinquerent. CCC carri commodati, et III navigia, tria millia et CCC numeratos scribit Justinianus sub LIII signis, CL equites, totidem navicularios, et IƆCCCC vulneratos, occisos CCCC. Ex Albertinis non plus CIƆ desiderati, et in iis plures ordinum ductores, CIƆCC circiter sauciati. Pridie quam deditio facta, Mauritius qui videret Rinbercae succurri non posse, et animo provideret, quantum

INTERPR. [a] *les sieurs de Brancaccio & de Cesate.* [b] *Rheinbergen.* [c] *d'Amblise.* [d] *de Torres.* [e] *de Lannoy Sr. de la Moterie.* [f] *le Sr. d'Hachicour, & le comte de Bossut.* [g] *Wallons.*

quantum gloriae ex eo Spinolae accederet, tantum suae decessurum, aliquid conandum ratus, Gasparem [a] Colinium Castellionacum mittit, cum bis mille peditibus, et IƆ equitibus, qui [b] Venloam nocturno astu tentaret. Locum tuebatur [c] Ettenus, cui adjunctus fuerat Hieronymus [d] Alvarus legionis [e] Sangeorgianae dux, qui post admota crepitacula impetum sustinuit, et superveniente auxilio [f] Hermanno Bergensi provinciae praeside conatum irritum reddidit. Alii Castellionacum non nominant, et eo Henricum et Ernestum Nassovios cum VI peditum CIƆ, CIƆ et CC equitibus missos pridie Kalendas Octobreis scribunt. Tot successus seditio solemnis in castris Albertinis excepit, stipendio deficiente, et sparsa fama, quasi classis Indica partim aut naufragio periisset, aut a Batavis intercepta esset. Pauci initio a signis discessere, et ad Revensteinam arcem se contulere: plures in [g] Eburonibus imperia detrectantes [h] Helmontium petierunt, et mox loco diffisi ad [i] Hocstratam arcem in Brabantia concesserunt, Eidibus Octobribus, quo et alii se collegerunt; ita ut ex parva manu magnus numerus subito consurrexerit. Inde electo creato, et muniis ut in nova republica distributis, ad Mauritium praeteriti memores scripserunt; quem et blandientes militum parentem appellabant, Justini Nassovii Bredae praefecti interventu, cujus et beneficio facile obtinuere, ut commeatum et cetera necessaria Bredae sibi comparare possent. Ex Ordinum voluntate hactenus se continuerat Mauritius, Albertinorum conatus observare, et quantum in se esset impedire contentus, nihil ipse tentare hoc anno jubebatur. Ex hac seditione conjectans Spinolam post successus voto majores quieturum, et copias, sicuti jam per [k] Juliacensem agrum fecerat, dimissurum, IX Kal. Nov. castra Bislico movet [l] Naderveltam versus, praemisso Ernesto Nassovio patrueli cum XII equitum turmis, et III vexillationibus ad [m] Lochumum obsidendum. Qui, vallo promoto et tormentis dispositis, et continuata per biduum pulsatione praesidiatios, quibus [n] Diazius praeerat, fere IƆ diversarum nationum ad deditionem compulit, iisdem fere conditionibus, quibus locus antea deditus fuerat. Postea tentata [o] Grollae obsidio, sed serius, per moram colligendi exercitus facta Spinolae potestate; et jam aestate elapsa, quae solito serenior toto illo mense fuit, ac subito pluviis supervenientibus, quae non mediocriter Mauritianos afflictarunt. III Kal. Nov. Mauritius ad Grollam, Ernestus Nassovius [p] Eebergam venit. Re cognita Spinola, qui Lochumi jacturam parvi faciebat, Grollam situ et omni apparatu firmam omnino sibi tuendam existimabat, continuo Colonia, quo distributis arcium copiis venerat, movet, et [q] Rinbercam redit, et revocandis Simonis et Sangeorgii legionibus, quas ad reprimendos seditiosorum motus miserat, Rutemunda item evocato Ludovico Velasco, castrorum locum ad [r] Dorstenum [f] Luppiae impositum condicit, quo III Non. Nov. superato cum IƆCCC peditibus, CIƆIƆ equitibus, et X machinis, et CCCC carris commeatu onustis, in viam se dat, et adventus sui obsessis trium ictuum displosione eminus dat signum. Grollam tuebatur Henricus comes Bergensis cum sua equitum turma, et IƆCCC peditibus, multum per seditionem et alia incommoda imminuto praesidio. A [t] Bucoio CCCC subsidiarii missi, qui partim caesi, partim dissipati sunt, eodemque tempore Embdanus comes cum IƆC delectis Lingenam tendere jussus. Re in castris disceptata variabant sententiae; cum multi expeditionem periculi plenam dicerent, et successu dubiam, propositis in medium difficultatibus, numero se inferiores et fessos praeteritis obsidionibus cum recentibus commiti, pecuniam deesse, et classico seditionis plerosque in dies a signis discedere. Alii non aperte repugnabant, sed Lochumum versus eundum suadebant; sic enim fore,

INTERPR. [a] *de Coligny Sr. de Chastillon.* [b] *Venlo.* [c] *le Sr. d'Etten.* [d] *Alvaro.* [e] *San Georgio.* [f] *le comte Herman de Berghe.* [g] *le pays de Liege.* [h] *Helmont.* [i] *Hoestrate.* [k] *le pays de Juliers.* [l] *Neder Elten.* [m] *Lochem.* [n] *Diaz.* [o] *Groll.* [p] *Eeberghe.* [q] *Rheinbergen.* [r] *Dorsten.* [s] *la Lippe.* [t] *le comte de Bucquoy.*

CIƆ IƆCVI. HENRICUS IV.

fore, ut locum exiguo negotio reciperent, et commeatum, quo Mauritiani laborabant, ab ea parte averterent; interea Bergensi satis virium superesse, ut se adversus hostem defenderet. Inter haec Spinola, qui, quod dicebatur, minime ignorabat, nec minora in Mauritii castris incommoda subesse judicaret, omnino obsessis subveniendum decrevit, et capto longiore circuitu, quod breviores aditus ab hoste egregie munitos intellexerat, Rechumum VI Eid. Nov. venit, leucae spatio a Grolla dissitum, Oldenseela a tergo relicta, et monito Solraeo comite, qui provinciae praeerat, ut deductis a Frisia praesidiis ad se quamprimum contenderet; quod et ille sedulo fecit, adductis secum CIƆCC peditibus et CCC equitibus. Hoc ordine instructa acies, ut relicta parte impedimentorum, velitarii CIƆ ex delectis cum II machinis, duce Simone, praecederent; hos duo agmina, alterum Hispanorum, quod Meneses, alterum Italorum, quod Brancacius et Justinianus ducebant, cum IV machinis sequebantur. Post eos rursus Gallo-belgae et Germani incedebant duce [a]Assincurio, cui II machinae attributae, et copiae a [b] Solraeo adductae, quas [c] Embdanus comes ducebat, auxilio obsessis destinatas. Equitatus latera tegebat, et rursus equitatum carri, cum scloppetariis majoribus; sepositus in ultimo agmine ad fortuita delectus equitatus. At Mauritius quanquam aegre faciebat, ut ab obsidione discederet, tamen cum provideret, ut in ea perseverans ad periculosam proelii aleam, quam tentare verabatur, necessitate compelleretur, mature castra movet, et Berkelo transmisso vallum et munitiones coeptas deserit, et loco primum a se munito consedit. Spinola cognito ejus discessu munitiones desertas occupat, ac statim demolitur, Velasco misso, qui cum equitatu recedenteis insequeretur: levi certamine utrinque discessum. Grolla mille militum praesidio firmata, et [d] Francescino legionis tribuno Bergensis rogatu imposito, in castra redit Spinola, et inde Rinbercam proficiscitur, cujus praefectura ab Alberto commissa fuerat Antonio Avilae. Ad seditiosos qui [e] Eindoviae erant, confluebat undique multitudo, jamque ad bis mille CC excreverant, quos ante omnia placandos Spinola censebat. Itaque post crebros itus et reditus, Marcelli [f] Judicis interventu tandem conventum, iisque [g] Diesta attributa, ubi manerent, quousque promissa repraesentarentur. Insuper dato obside Lucio [h] Denticio tribuno. Induciae et pactae pro [i] Meursia, quae Mauritio patrimonialis erat, et bis mille militum praesidio [k] Suichelio duce tenebatur, ut nec ad illam vis fieret, nec ab ea vicissim excursiones fierent, aut loca in comitatu illo ab Alberto occupata infestarentur. Quod utriusque partis bono factum, Spinola in suum commodum vertit, Rinberca interim per otium instaurata, et inde distributo in hyberna milite, Bruxellas se contulit. Mauritius VII Kal. Dec. [l] Hagam-comitis venit, ubi Ordines exeunte mense [m] Fuxii Bimbachii aliquot signa et aliorum qui Brunsvicensi bello militarant, quod stipendio numerari solito non contenti essent, dimittunt; Anglorum etiam cohortes, quae ad exiguum numerum redactae erant, suppletae.

IX. SUB id de [n] Santacrucii marchionis Neapolitanarum triremium praefecti successibus allatum. Is XIV triremium classe ad Italiae et Siciliae litus contracta, et VIII signis in eam impositis, ultro in [o] Hadriaticum provectus ad [p] Epirum oppositam VII Eid. Sextileis exscensionem fecit tertio a [q] Dyrrachio milliari; inde silentio per noctem ad oppidum profectus crepitaculis admotis binas portas disjicit; illudque sine negotio capit, oppidanis ad arcem se recipientibus, cum quibus immisti Santacruciani ad portam penetrant, qua et crepitaculo disjecta, arce potiuntur, Turcis praesidiariis per posticum elapsis: oppidum direptum, et abductae inde XIX machinae aeneae, et X ferreae, IV ponderis immodici clavis confixae. Inde igne in domos immisso,

INTERPR. [a] *d'Hachicour.* [b] *le comte de Solre.* [c] *le comte d'Embden.* [d] *il colonello Franceschi.* [e] *Eindoven.* [f] *del Giudice* [g] *Diest.* [h] *Dentici.* [i] *Meurs.* [k] *Swickel.* [l] *la Haye.* [m] *le colonel Fox de Bimbach.* Meteren ne met que *Fox.* [n] *le marquis de Santa Cruz.* [o] *le golfe de Venise.* [p] *Albanie.* [q] *Durazzo.*

immisso, victores ad classem reversi sunt; tres naves, una Turcica et duae Venetae, quae in portu stabant, ad rei strepitum tumultuario in altum vela fecerunt. Santacrucius inde in [a]Africam cursum direxit, et exscensione haud procul a [b]Tunete facta Mahometam ante quadriennium direptam necopinato adventu opprimit, oppidanis fuga dilapsis. Loci amoenitate capti Hispani, dum corpora curant, et securius otio indulgent, fructum prioris expeditionis amiserunt, insigni clade affecti, Mauris haud magno numero cum oppidanis supervenientibus, qui CCC fere e nobilitate, et in iis XXXIV equites Melitenses obtruncarunt: Hispanus quoque Adelantadus in fuga ad classem tendens periit, cadavere penes suos manente; quod in Siciliam ad sepulturam asportatum fuit.

X. ALLATUM tunc de successu classis Bataviae, ad infestanda Hispaniae litora, et classem Indicam intercipiendam, hoc anno missae. Hispani libertatem fecerant Batavis [c]Olissiponae negotiandi, qua ex occasione multi allecti male postea mulctati sunt, ad usum belli ab invitis dominis navibus extortis, et odio religionis plerisque Belgis remo mancipatis. Itaque Ordines qui hoc anno nihil terra aggredi, tantum se a vi hostili tueri decreverant, quo vires Hispanorum distraherent, classe in hosticum immissa bellum gerere decreverunt; prius condito edicto, quo omne cum Hispanis commercium suis interdicebant. Classis instructa XXIV navium, in quam praeter pecuniam ab Ordinibus exsolutam, multi Angli et Belgae operam suam et apparatum bellicum contulerunt. Huic praeesse jussus Gul. [d]Sutus Altainius, maris Zelandici praefectus, cui vicarius Renerius [e]Nicolai filius Amsterodamensis, adjunctus. Navarchi praecipui fuere [f]Legerius Petri filius, Joannes [g]Valius Cruquius, [h]Lambertus cognomento Moius, [i]Getbrandus Joannis filius, alii: qui exeunte Januario solventes vento adverso navigatione lenta usi, et praedam aliquantulum in itinere nacti, quam in Zelandiam miserunt, tandem in [k]Gallaecia exscensione facta, aliquot ignobilia oppida diripuerunt; plus terroris, quam damni hosti illato. Dein cognito, quod artificiose ab Hispanis disseminatum, classem eo anno ex India non venturam, ipsi annonae penuria coacti retro vela fecerunt, et XVI Kal. Jul. in Zelandiam appulerunt, relictis VII navibus; quibus postea Joannes [l]Hadriani filius se conjunxit, qui infestam navigationem huc illuc discursantes Hispanis facerent. Digressa classe Ludovicus [m]Fasciardus, qui Hispanae classi praeerat, Olissipona solvit cum XXXIV triremibus, et obviam Havana venientibus octo onerariis cum thesauro regio profectus, eas in tutum deduxit. Vulgata dein fama de classis Indicae adventu, quanquam ejus intercipiendae exigua spes esset, tamen ut sumptuum novorum necessitatem Hispanis imponerent, ab Ordinibus denuo Altainio mandatum, ut classem alteram XXI navium, et duarum celocium instrueret, quod illis minore sumptu licet quam Hispanis, quippe quibus materia, ex qua navalia fiunt armamenta, e longinquo, atque adeo e Livonia et Norvegia sit petenda; et inprimis nautae, quorum praecipue penuria laborant, magno pretio sint comparandi. Huic militiae, ut priori, plerique item Angli et Belgae nomen dederunt, qui deinde partim in Fortunatas insulas, partim in Brasiliae litora effusi magnas praedas fecere. Altainius Kalendis Septembribus solvit, cum XIX tantum, nam duae reliquae nondum parata ad expeditionem necessaria habebant, Joanne [n]Valio Vlissingensi vicario, ac reliquis navarchis fere Zelandis, et post XVIII dierum secundam navigationem haud longe a [o]Montego Lusitaniae promontorio abfuit. Paulo post cum litus legerent Batavi, VIII Hispanicas majores eminus conspexere, quarum V in altum, III litus petebant.

INTERPR. [a] *Barbarie.* [b] *Tunis.* [c] *Lisbonne.* [d] *de Soete Sr. de Haultain, amiral de Zelande.* [e] *Renier Claessen vice-amiral.* [f] *Legier Pieterssen.* [g] *de Wale-cruye.* [h] *Moy Lambert.* [i] *Gerbrant Janssen.* [k] *Galice.* [l] *Adriansen.* [m] *Fajardo.* [n] *de Wale de Flessingue.* [o] *cap de Montego.*

petebant. In has invecti duas in scopulos egerunt, ad quos elisae perierunt. Tertia ad [a] Penichae castelli portum evasit. Inde in altum reflexo cursu cum reliquas diu frustra vestigassent, tandem in [b] Tagi ostium ingressi promontorium S. [c] Vincentii retro converso cursu petierunt; ubi Hispanam classem opperiri constituerant, sex majoribus in illo itinere amissis navibus. Inde circum oberrantes, missis speculatoriis, quae de Indicae adventu cognoscerent, postremo [d] celocem ad Tagi ostium misere pridie Eidus Octobreis; cum XIII, quae restabant, eminus XVIII navium classem Indicam conspiciunt, quae a IX triremibus, duce Fasciardo deducebantur. Deliberatione habita placuit cum ea belli fortunam rentare; sed adverso vento Batavorum iniquior fuit conditio, et vix tandem subductis periculo tribus navibus, in quas totum robur Hispanarum incubuerat, versa omnis vis in Renerium vicarium, quem undiquaque cinctum postremo Altainius deseruit. Ille vero cum totum biduum contra totam classem hostilem obstinate pugnasset, nave ictibus perforata, ita ut si hostis longe absuisset, non tamen servari posset, cum tamen Hispani propius accedere non auderent, in quorum manus venire morte pejus existimabat, audax ex necessitate capit consilium, et assentientibus LX circiter classiariis, inque omnem partem vulneratis, post fusas ad Deum preces ignem pulveri admoveri jubet, quo navis jam satiscens momento correpta, et cuncti in ea vectores absumpti sunt. Duo tantum nautae ab Hispanis post casum supervenientibus tabulae insidentes capti, qui fulmine afflati vix duas horas superfuerunt: qua re summam invidiam postea Altainius inter suos sustinuit. Mox binae liburnicae ex India venientes ad Olissiponam in brevia impegerunt, mercibus salvis sed humore corruptis; nec multo post tota classis L navium, duce Alfonso [e] Ocampo Gallaeco, quae interea Mauritaniae oram legerat, ad Hispalis [f] aestuarium appulit, undecies centena circiter talerorum pro rege portans CIϽ: pro mercatoribus, atque aliis privatis septuagies centena CIϽ, praeter magnam vim preciosissimarum mercium: quod non solum Hispanorum res, apud quos magna erat argenti penuria, sed aliorum toto orbe, atque adeo in Belgio, (ubi decoquente Hispano metus erat, ne ceteri institores in Itala aliisque locis decoquerent,) suspensos animos recreavit.

XI. Hoc anno Joannes [g] Usselingus Antuerpianus, qui diu in Hispania et Occidentalibus Indiae insulis fuerat, Ordinibus auctor fuit suscipiendae in Americam navigationis; nec minores ex ea utilitates futuras, quam ex orientali, quae hactenus feliciter successerat, multis rationibus ostendebat, eoque majores, quod illa ad opulentiam potius spectabat, haec ad securitatem, quippe aversis ad sua tuenda per eam Hispanis, et infracta ac distracta illorum, quam totam contra Batavos vertunt, potentia. Id cum scripto amplius comprehendisset, eoque lecto plerique institores conditionibus propositis privatim assentirentur, ipse Amsterodamenseis primum, qui paulo ante Paulum [h] Cardanum ad maritimas Americae oras lustrandas miserant, prensat; dein et Zelandiae primarios mercatores, qui legationem ab eo inducti Hagam misere. Itaque re cum supplici libello ad Ordines delata, et mature disceptata, tandem fit decretum, quo et Usselingi consilium, suppresso ejus nomine, comprobabatur, et societas in id instituta; additis privilegiis, immunitatibus, ut nulli nisi ex ea ad Americam navigare deinceps liceret. Quatuor collegia in id instituta, unum Amsterodami, alterum in Zelandia, tertium Roterodami, quartum in septentrionali Batavia; et ita totius negotiationis rationes putatae, ut semis totius summae capitalis penes Amsterodamenseis, quadrans penes Zelandos, dodrans octava pars penes Roterodamenseis et ad Mosam positas civitates, alter dodrans penes Nortlandos esset. In eam ex aerario praeter singulorum collationes, promissa decies centena florenorum

CIϽ

INTERPR. [a] *Peniche.* [b] *Tajo.* [c] *cap S. Vincent.* [d] *brigantin.* [e] *Ocampo de Galice.* [f] *la rade de S. Lucar.* [g] *Usseling marchand, natif d'Anvers.* [h] *le Caerden.*

CIↃ proximo quinquennio numeranda. Insuper et XVI navium classis, quarum minima CL amphorarum capax sit, et IV celoces omni re instructae, praeterquam nautis, milite et annona, quae a societate suppeditari debebant; et si accidat, ut Hispani, quod speratur, in societatem totas vires vertant, et inde levamentum foederatae provinciae in suo sentiant, eo casu ad priorem summam Ordines tantam se pecuniam adjecturos recipiunt, quantam communis aerarii et reipublicae rationes ferre poterunt. His et aliis conditionibus decretum factum. Verum secutis postea induciis inchoatum potius quam confectum negotium, exeuntibus illis aliquando renovandum pro tempore fuit suspensum.

XII. BRITANNI susceptam, Elisabetha regina, a Waltero [a] Raleigho et Laurentio [b]Keimishio equite in Guianam, de qua ad annum CIↃ IↃ XCV et sequentem diximus, expeditionem, malis avibus ante quadriennium resumpserant; et Carolus [c] Leighus e nobilitate Anglicana, homo strenuus de colonia ad [d] Viapogum deducenda consilium inierat, et instructa classe viris et foeminis plena cum ad regionem habitandam profectus esset, inclementia coeli morbo cum tota pene colonia absumptus est. Ejus audita morte [e] Olivarius frater, cujus ille sumptibus expeditionem susceperat, non tam territus, quam ad consilium persequendum animatus, alteram classem instruit, impositis in eam utriusque sexus numerosis capitibus. Militi praeerat [f] Catalina tribunus, nautis Richardus [g] Chamberus. Coloniae deducendae princeps [h]Santionius cum Alexandro fratre XVIII Kal. Maias Anglia solvit anno superiore, et Album promontorium praetervecti insulam Maiam tenuerunt; in eaque exscensionem fecere. Postea per S. Jacobi insulam itinere facto, ad S. Luciae insulam appulere. Dein orto inter coloniae duces et navarchos dissidio, ita conventum inter eos, Ut hi in Zelandiam discederent, expositis in terram novis colonis; nec citra certamen utrinque discessum. Tandem navarchi Sextili exeunte in altum vela dederant. Qui remanserunt ad numerum LXXX cum Santionio duce, imprudentia sua an fato incertum, morbis, inedia, naufragiis, misere perierunt; tantumque unus per tot casuum discrimina evasit Joannes [i] Nicolaus qui calamitosae navigationis narrationem scriptis mandavit.

XIII. HOC eodem anno inter Orientalis Frisiae comitem et civitatem [k] Embdanam controversia, vi potius quam jure huc usque disceptata, interventu arbitrorum composita est, et Hagae-comitis facta transactio, et altera Embdae confirmata, ac perscripta capita, ad jurisdictionem inter partes ordinandam: restituta comiti erepta tormenta, et vinarium vectigal cum semisse omnium mulctarum, venatione et piscatione integra penes eum manente. Vicissim is liberam negotiationem civibus relinqueret, de eaque literis traditis idonee caveret, et bona fide in omnibus, atque adeo boni magistratus sive domini officium praestaret. Arbitri fuere Rodolfus [l] Winwoodus Magnae Britanniae regis apud confoederatas Provincias orator, Joannes [m]Bielius, Jacobus [n] Bolisenus, Abel [o] Cunderus, Vitus [p] Caminga admodum senex, et diu in administratione reipublicae per hos motus Belgicos versatus; ex quo et saepe auditum, neutiquam fore, ut sicuti eorum initium, ita finem viturus esset: et fidem vaticinio morte sua sub id fecit; nam longo post coenam ea de re sermone habito cum se cubitum contulisset, mane mortuus in lectulo inventus est.

XIV. ANTE eum III Non. Martii, Isselstenii fato functus est Philippus Hoheulai comes, militari virtute insignis, et in quo nihil merito desiderare posses, nisi in praecipiti ac feroci natura moderationem. Is Annam Gulielmi [q] Arausionensis filiam ex Anna Maximiliani [r] Burani filia susceptam in uxorem duxerat, ex qua nullos liberos

INTERPR. [a] *Raleigh.* [b] *Kermis.* [c] *Leigh.* [d] *Wiapage r.* [e] *le chevalier Olave Leigh.* [f] *le capitaine Cataline.* [g] *Richard Chambers.* [h] *le capitaine Niclas S. John.* [i] *Jean Nicol.* [k] *Emden.* [l] *le chevalier Ralph Winwood.* [m] *Biel.* [n] *Boelissen.* [o] *Coenders.* [p] *Cumminga.* [q] *le prince d'Orange.* [r] *d'Egmond comte de Buren.*

CIϽ IϽCVI. liberos suscepit. XXXIV annos Ordinibus Belgii summa fide ac constantia militavit, et HENRICUS IV. post socerum nefario scelere interfectum, puero adhuc Mauritio vicarias operas, donec adolesceret, eadem fide implevit, sicuti amplius in superioribus demonstratum; ubi tam crebra ejus gestorum mentio, ut superfluum sit nunc plura addere. Eodem anno Dillinburgi decessit VIII Eid. Oct. Joannes Nassovius Gulielmi Arausionensis frater, admodum numerosa sobole tantae familiae firmandae relicta; quam Deus summae hodie in orbe Christiano potentiae, ne magnitudine sua plus justo insolesceret, videtur opposuisse. Ipse Geldriae praefecturam aliquandiu administravit, et post Gandensem pacificationem sublatam, Ultrajectinae unionis praecipuus auctor fuit. Gul. Ludovicus filius Frisiam magna virtutis et integritatis laude adhuc administrat; Adolfus non procul a [a] Santonum pago ante paucos annos ab Hispanis oppressus. Philippus ad [b] Bislicum caesus occubuit. Ludovicus [c] Guntherus post multas expeditiones feliciter confectas, Ulrici Falkenstenii comitis vidua in uxorem ducta, Slusis ex morbo defecit. Ernestus castrorum praefecti munere nunc in Mauritii castris fungitur, in quibus Joannes et Georgius adhuc juvenes militant. Sub id et Joannes Andreas [d] Auria Janetini [e] Fliscana conjuratione anno CIϽ IϽ XLVII occisi filius Genuae in suis aedibus fato concessit, admodum senex, primariae familiae illius princeps, qui quantum Andreas ante XLVI annos defunctus illi per militarem virtutem et charitatem erga patriam gloriae contulit, ipse magnis honoribus tota vita defunctus, at non parem in expeditionibus felicitatem expertus, tantum immensis opibus et fidem superantibus eandem auxit, et magnitudinem a propatruo acceptam in ea firmavit, relictis quatuor filiis. Reposita et nunc a Caesarianis inter Archiducem et Ordines Bataviae pacis mentio, antea semper obstinate rejecta; quae ob recenteis ac prosperos Spinolae successus, quibus victrix huc usque Ordinum fortuna tantundem instacta est, tandem alicujus reconciliationis viam anno sequenti invenit.

XV. ANNUS hic apud nos, ut superiores post pacem, a festis pompis inivit, cum IV Eid. Febr. regina filiam enixa esset: non intermissa nocturna spectacula. Equestri chorea, quae [f] Borboniis aedibus exiens, inde ad [g] Luparae aream ad faces tendebat, quatuor elementa mundi repraesentabantur, in IV turmas distributa. Primam, quae aquam referebat, Rogerius [h] Sanlarius Bellogardius hipparchus ducebat, cum instructa sirenum et deorum maritimorum pompa; et XII equites egregie ornati sequebantur. Secundam Henricus [i] Roanus Leonii princeps, quae ignem, cum Vulcani et Cyclopum ignem undequaque artificiose versata incude ejaculantium pompa, ac totidem equitibus. Tertiam Carolus [k] Emmanuel Lotharingus Sommarivius, quae aërem, Junone, aquilis et volucribus omnis generis huc illuc volitantibus, cum totidem equitibus pompam pulchro ordine sequentibus. Quartam denique Carolus [l] Gonzaga Clivius Nivernii dux, quae terram, cum elephantis turritis, quibus symphoniaci insidebant, et totidem equitibus Mauris quasi ultimum agmen claudebat. Ii cum per aream arena stratam coram rege de fenestris ad spectaculum et omni gynaeceo sedente ordine se ostenrassent; dein ludicro certamine concurrerunt, confractis in terram hastis, et sagittis ad clypeos sine laesura elisis; postremo tam ingenioso flexu in equis se miscuerunt, ut vere quasi pedibus choreas ducere viderentur. Id actum V Kalend. Martias. A ludicris certaminibus ad seria ventum, exercitu ad Sedani expeditionem instructo, cura et diligentia Maximiliani [m] Bethunii Ronii, aerario et rei tormentariae praefecti, qui sub id Sullii dux, et regni patritius creatus est, condito diplomate

INTERPR. [a] *Santen.* [b] *Bislick.* [c] *Gunthier.* [d] *Doria.* [e] *de Fieschi.* [f] *au petit Bourbon.* [g] *le Louvre.* [h] *de S. Lary de Bellegarde grand Ecuyer.* [i] *de Rohan prince de Leon.* [k] *Charles Emmanuel de Lorraine comte de Sommerive, second fils de Charles duc de Mayenne & d'Henriette de Savoye comtesse de Sommerive fille unique de Honorat de Savoye* II *du nom marquis de Villars.* [l] *de Gonzague de Cleves duc de Nevers.* [m] *de Bethune marquis de Rosny duc de Sully.*

diplomate, quod magna procerum pompa, cui Caesar [a] Vindocini dux, Henricus [b] Momorantius equitum magister interfuerunt, in senatu recitatum fuit VII Eidus Martias. Eo decora familiae Bethuniae commemorabantur, et ipsius Maximiliani merita minime tacebantur. CIƆIƆCVI. HENRICUS IV.

XVI. SECUNDUM haec rex longa quatuor annorum contumacia [c] Bullionii irritatus, qui ad famam et exemplum pertinere existimabat, ne tali vir dignitate victoris ubique principis sui imperia impune detrectare videretur, quanquam invitus faceret, ut eum, quem tot beneficiis et honoribus ob merita cumulaverat, ad exitium persequeretur, profectionem ad x Kalend. April. pronunciavit, vocato prius senatu, cui ejus causas aperit, et explicatis brachiis eo se proficisci dicit, ut supplicem in gratiam recipiat, si modo ea se minime indignum praebeat. Itu et reditu saepius repetito Odeti [d] Lanovii, et Netencurii, qui postea arci Sedanensi fuit impositus, de reconciliatione actum fuerat, et propositae conditiones. Bullionius cuncta se ad plenam obedientiam necessaria facere, regem intra oppidum et arcem ipsam cum omni aulico comitatu accipere, seque qua juberet ratione supplicem sistere, et praeteritorum veniam petere, paratum ostendebat; verum ut arcem, antequam sibi accepta regis gratia cautum esset, sicuti jubebatur, traderet, nulla ratione adduci poterat. Inter has altercationes rex [e] Dunchetium venit tertio a [f] Sedano milliari, non solum cum exercitu, sed cum aulico omni comitatu, et regina ipsa nuper partu levata, quae Bullionio in arcano favebat; nam antequam Lutetia discederet, per fidos clam ei significandum curaverat, bene ipsi velle, ut cum se occasio offerret, minime officio defuturam; tantum duraret, neque ex desperatione ultima consilia caperet. Tanta temporis intercapedine rex certo compererat, Bullionium, quamvis omnibus iis, quae supra memorata sunt, oneratum, potius conscientia quam voluntate peccasse, communicatis curiose cum Birono et Arverno consiliis, quae prima specie tantum eo tendebant, ut se efferenti contra [α] leges, procerum libertatem ac dignitatem, unius potentiae, is erat Ronius, opponeret; ceterum conjurationi cum externis atque adeo Hispanis clam initae nunquam participasse; et nuper cum ex Lucemburgensi principatu proximo et a [g] Fontano ipso solicitaretur, conditiones ab iis oblatas summa constantia repudiasse. Itaque potius hominis alioqui sibi chari pertinacia quam crimine offendebatur, et honorificam reconciliationis occasionem, cum se offerret, minime recusaturus videbatur. Nec deerant in aula aemuli, qui de successu metuebant, ne videlicet is, cujus odium obtendebatur, nimios ex eo spiritus sumeret, et regia deinceps auctoritate ad multorum injuriam abuteretur. Itaque dum Sullius, sic enim jam vocabatur, qui obsidionem tantopere urgebat, abesset, ad machinas et apparatum bellicum adducendum profectus, repetitae conditiones, et [h] Toreii pago fide accepta Bullionius venit, eodemque a rege missus [i] Villaregius. Nec multis verbis opus fuit, quippe ubi de bono regis reginaeque erga se animo per Villaregium certo cognovit Bullionius, in ceteras conditiones facile assensit, et ultro traditurum arcem promisit; quibus perscriptis et subsignatis postridie Duncherium ad regem adhuc in lecto decumbentem supplex venit, et coram regina, petita praeteritorum venia et impetrata, ceteris demissi obsequii officiis defunctus est. Diploma mox ea de re obsignatum, et ad senatum per dispositos equos missum, cum sigillaritiis regis literis, quibus promulgationem ejus sine mora imperabat; et ne ad eam petendam comparere teneretur, gratiam eidem faciebat. Qua celeritate illud ad senatum allatum, eadem sine ulteriore disceptatione promulgatum fuit, omnium ordinum

VAR. LECT. [α] leges, et per unius suggestionem, is erat Ronius, procerum libertatem ac dignitatem potentiae opponerent. *Ed. Gen.* 1620.

INTERPR. [a] *Vendosme.* [b] *le connestable de Montmorency.* [c] *le duc de Bouillon.* [d] *de la Noué & le Sr. de Netencourt.* [e] *Donchery.* [f] *Sedan.* [g] *le comte de Fuentes.* [h] *Torcy.* [i] *de Villeroy.*

CIↃIↃCVI. HENRICUS IV. ordinum prono favore, quippe qui quam Bullionio bene vellent, tam a belli necessitate alieni essent. Id actum VIII Eidus Apriles. Eadem praeteritorum gratia facta Petro [a] Rignaco, et Gedeoni [b] Vassiniaco, Jo. Jacobi [c] Memmii sententia per contumaciam [d] Ratiasti Lemovicum damnatis, sicuti suo loco diximus, qui se judicio stiterunt, et supplici libello diplomatis a rege concessi promulgationem audito cognitore regio petierunt. Conditionibus perscriptum fuerat, sic enim rex ad famam voluerat, ut arx Sedanensis ab eo quem juberet, totum quadriennium cum praesidio teneretur; isque [e] Netencurius designabatur, qui eam post mensem, rege ita jubente, Bullionio restituit. Sedanum rex cum pompa ingressus, ab urbis ordinibus summa gratulatione exceptus est, tanquam patronus, et publicae libertatis vindex, proque ejus incolumitate vota publica concepta, et post festam tormentorum displosionem in laetitiae signum, accensi ubique ignes. Ipse in arce hospitium sumpsit, in qua per triduum moratus, et rebus pro tempore ordinatis Lutetiam modicis itineribus repetiit; datis, cum inde discederet, ad Aloisiam [f] Coliniam Arausionensis principis viduam, quae pro Bullionio intercesserat, literis, quibus, successu exultans, se venisse, vidisse, vicisse aiebat, eo in gratiam recepto, quem ipsius generum vocabat, quem perdere noluerat. Ubi Lutetiam venit, eadem coram senatu ad gratulandum admisso testatus, non tam expeditionem se suscepisse dixit, ut Sedanum, quam ut dominum ejus in potestate haberet, cujus manu et consilio potro in rebus magnis utiliter uti decrevisset. Ipse Bullionius paulo post regem secutus est, et pristinum in aula dignitatis, quasi nunquam absuisset, gradum, eandem apud populum Parisiensem quam prius gratiam recuperavit, ubique libentissime conspectus.

XVII. INDE rex cum toto aulico comitatu ad Germani-fanum aestate ineunte se contulit, unde dum V Eid. Jun. ad urbem revertitur carruca, qua vehebatur, cum regina, [g] Monpenserio, Vindocino, et [h] Contia, ad [i] Nuellium portum, dum [k] pontonem ingreditur, biga a ceteris equis decrrante, eversa est, et universi, qua profundissima aqua, summersi. Ad quem casum, qui in equis sequebantur per imbrem copiosum, se in aquam palliati, et gladiis accincti, et ocreati, subito demittunt, et regem primum alioqui natandi peritissimum periculo eripiunt. Andreas [l] Vivonus Castigneteus reginae et Vindocino in tempore subvenit; Monpenserius et Contia non tam alte mersi aliorum ope servati sunt. Qui dum supernam pluviam vitatam cupiunt, nec descendere, uti semper in pontonibus tutius est, in animum inducere volunt, aqua subjecta copiosius madefacti, vitae periculum paulum abfuit adierunt. Gratiae Deo publicae actae, et Castignereus grato gemmarum dono a regina remuneratus, qui postea stipatorum ejus [m] dux ut esset, assiduitate sua meruit. Sub id et Margarita regina, quae superiore anno ad urbem venerat, litem de Catharinae matris amplissimis possessionibus Carolo [n] Valesio Arvernorum comiti, qui in Bastilia captivus attinebatur, et eorum, titulo donationis Henrici III beneficio, possessionem nactus fuerat, creditoribus item ipsius, et Valesii jus impugnantibus, movit. Jam ante dum adhuc [o] Ussonii in Arvernis esset, ante quinquennium [p] Tolosae, in cujus territorio [q] Lauracensis comitatus ex eadem successione situs est, Valesio de eo litem moverat, et quasi substitutione post fratres ad eam vocata obtinuerat, praejudiciali judicio, ut nisi creditores intervenissent, quantum ad Valesium, idem de ceteris bonis in Parisiensis senatus territorio sitis judicium sequi necesse esset. Causa magna contentione acta, et tabulae dotales anni CIↃIↃXXXIII prolatae; tandem senatus exeunte Maio de juribus partium ampliore deliberatione sibi servata, interim censuit, ut testamentum Catharinae executioni demandaretur, et vi substitutionis, astipulante

INTERPR. [a] *de Rignac.* [b] *de Vassignac.* [c] *de Mesmes.* [d] *Limoges.* [e] *de Netencourt.* [f] *de Colligny princesse d'Orange.* [g] *les ducs de Monpensier, & de Vendosme.* [h] *la princesse de Conti.* [i] *le port de Neuilly.* [k] *le bac.* [l] *de Vivonne de la Chastaigneraie.* [m] *capitaine des Gardes.* [n] *de Valois comte d'Auvergne.* [o] *Usson.* [p] *Toulouse.* [q] *le Lauraguais.*

astipulante cognitore regio, pro quo Ludovicus Servinus loquebatur, bonorum possessionem Margaritae adjudicavit. Altero postea senatus-consulto xv Kalendas Quintil. a Valesio eorundem bonorum possessionem avocavit, et libere ea frui Margaritam jussit. Ea bona mox Margarita, titulo donationis inter vivos, in regem delfinumque contulit, ea lege ut patrimonio regio, quod vulgo Domanium vocant, unirentur; nec ullo casu, ullamve ob causam, alienari et ab eo avelli possent. Id actum VI Eid. Martias; primum retento usufructu, quem rursus pensione grandi accepta, itidem remisit. Henricus III ante aliquot annos in [a] Sammarcelliano suburbio domum [b] Charitatis nomine instituerat, cellulis et hortis egregie instructam: quo mortuo et supervenientibus bellis laudabile illud institutum diu intermissum fuerat, domo ipsa paene collapsa, quam rex nobilibus ad inopiam redactis, militibus mutilatis, senio effoetis, quibus impense favebat, hoc anno attribuit, et ex nosocomiorum, elephantiacorum, xenodochiorum residuis rationibus, quas delegatis ad id judicibus exacte discuti et exigi jubebat, eam locupletavit, diplomate ea de re condito Nonis Quintilibus, et ad magnum concilium cum plena potestate de iis statuendi directo, quod senatum intercessione sua moram rei allaturum putaret. Quod tamen diu postea et multoties repetitis diplomatis agitatum, cum multi se opponerent, post magnos et inutiles sumptus ad extremum exitu caruit. Jamque dies lustricus instabat, quo delphinus et sorores sacro lavacro jam ablutae ultima ceremonia impositis nominibus consecrari debebant. Apparatus in id magno sumptu Lutetiae, contagione per aestatem grassante, inde ad Blaudi-fontem translatus est. Invitatus, ut pro delphino fidejuberet, Paulus V, vices suas Francisco a Jousa sanctae Romanae ecclesiae cardinali episcopo [c] Sabinensi, breviculo ad eum misso, transcripsit. XVIII Kalend. Oct. S. Crucis die, res in area veteris arcis, a Philippo Pulchro beati Ludovici nepote olim structae, peracta; nam conclavia quantumvis spaciosa, tantam multitudinem capere non poterant; sacra peragente Petro Gondio cardinali episcopo Parisiensi. Helionora serenissimi Vincentii Mantuae ducis conjux, reginae soror, quae Margaritam filiam ad [d] Barrensium ducem maritum adduxerat, matrinae munere defuncta est, et puero Ludovici nomen inditum, renovata beati Ludovici, qui olim ea loca incoluerat, et deserta sua ac solitudines vocare consueverat, memoria; a quo et stirps ea, quae hodie felicissime in Francia regnat, ordine legitimo propagata est. Filiae grandiori natu Diana Engolismensis, Elisabethae Clarae Eugeniae infantis Hispaniae vices gerens, Elisabethae nomen imposuit; pro minore Carolus dux Lotharingiae, et Joannes Medices Christiernae Lotharingicae magni Etruriae ducis viduae nomine fidejusserunt. Peractis ceremoniis, lautissimo convivio rex universos excepit. Postridie equis pernicibus ad annulum decursum, et castello tumultuario opere a [e] Sullio peracto, oppugnatio inde tentata, inde obsessi cum se gnaviter defenderent, tormentorum crebra displosione et artificiosis ignibus ad aliquot horas procerum oculos gratissimo oblectamento detinuerunt. Observatum a curiosis, ante et post peractas ceremonias, insolitos in coelo visos igneis, qui ab occasu in austrum et ortum desinebant, quos cuttus ignivomi confuso ordine sequebantur, hastas, sarissas, et brachia armata in altum ejaculantes. Iidem ignes triduo post visi, et concurrere equitum et peditum armatorum in coelo acies, multaque utrinque strage edita ad extremum evanuisse. Nunc singularia fere superant, quae et ad rem publicam pertinent.

XVIII. Tolosa cum allatum esset, in Missae canone, passim a sacerdotibus per cunctas dioeceses celebrantibus, orationem pro rege omitti, et in ipsis Missalibus libris,

INTERPR. [a] *Fauxbourg S. Marceau.* [b] *la Charité.* [c] *l'evêque de Magliano.* [d] *Bar.* [e] *le duc de Sully.*

CIↃIↃCVI.
Henricus IV.

CIↃIↃCVI. HENRICUS IV.

libris, [a] Lutetiae, Burdigalae ac Lugduni cusis eam non inseriam, cognitor regius de ea re in senatu graviter expostulavit, et auctoritatis publicae opem imploravit. Ad cujus petitionem senatus decrevit, ut sacerdotes in solemni sacrificio pro rege orationem antea semper usurpatam deinceps adhibeant, librorum iis in urbibus cusorum, in quibus inserta non est, usu prorsus interdicto; insuper addita sanctione contra institores et typographos, qui hujusmodi libros, in quibus illa inserta non erit, aut cudent aut ement; quibus et injungitur, ut folium, in quo illa inseri debet, sine mora recudendum curent; ni faciant, librorum amissione, et arbitraria corporis poena mulctentur. Id actum VII Eidus Junias.

XIX. RENOVATA et Septembri sequenti contra thesaurarios, qui nimium quam multi sunt apud nos, et quotidie certatim multiplicantur, intolerando aerarii et plebis, in quam damnum semper recidit, onere, actio; et ne contra gratiam nuper factam iri videretur, expressum falsi crimen, de quo tantum quaereretur, quod semper exceptum intelligitur. Rei instigatores erant Isaacus [b] Costa Barjous, et Joannes [c] Bellofortius, homines sine lare, ac nullis facultatibus; quorum hic ante biennium cum falsi postulatus fuisset, abolitionem a rege impetraverat, diplomate ad praetorem Parisiensem et inferiores judices directo, quod merito sibi a senatu metueret. Ii montes aureos pollicebantur, et pronis auribus in aula audiebantur, multum repugnante Sullio; quem illi propterea in invidiam adducebant, quasi aerarii expilationibus in occulto faveret. Perscripta ab illis capita, et summa impudentia in consistorio recitata, ac primum probata, quibus et fisci procuratorem in ea causa, et judices delegatos a se nominari petebant. Itaque syndicatu facto, qui petebantur, libellum supplicem senatui porrigunt, et instituta de perverso judicii ordine querimonia, ad juris normam et regni leges rem revocari, auctoritatemque ut suam amplissimus ordo interponeret, petunt. Pudor ex eo cunctos incessit, quasi iidem et delatores et judices in sua causa sederent, et ad leniendam invidiam specioso justitiae nomine camera instituta, quae de falsi crimine cognosceret; quae, quia res minus ex voto quadruplatorum procedebant, promissa grandi pecunia, et vix postea exsoluta, tandem fuit revocata. Tunc et postulata sacri ordinis CVI articulis distincta in consistorio discussa sunt, et cum primo capite ante omnia concilii Tridentini promulgatio toties petita, et toties sive rejecta sive elusa denuo instantius reponeretur, diserte a rege responsum fuit, ob easdem, ob quas decessores sui saepius interpellati eam distulissent, causas, se quoque retineri quominus in illam consentiat; praecipua concilii capita in regias constitutiones ad ipsorum petitionem inserta; praeterea pet oratores suos antea cum Clemente VIII ea de re sedulo egisse, qui pium ac devotum suum in religionem affectum, et justas excusationes in bonam partem acceperit.

XX. PRO clausula rerum nostrarum hujus anni, addetur decretum antiquae libertatis pro tuenda regia auctoritate, Burdigalae factum in causa Philippi [d] Prenneti appellantis, tanquam ab abusu ad senatum, a sententia cardinalis [e] Surdisii archiepiscopi urbis: nam re publica disceptatione agitata, cum secundum appellantem XIV Kal. Januarias esset pronunciatum, decreto per apparitorem Surdisio insinuato, ille contumeliosa multa in senatum et contra jurisdictionem regiam cum minis pro responsione effutivit; quibus ad curiam per apparitorem relatis, senatus prudentissime duos e suo numero, Jacobum [f] Guerinium, et Joannem [g] Bernetum delegavit, qui Surdisium adirent, et de responsione sua illum benigne admonerent; in qua nihilominus ille non solum perseveravit, sed eam sanguine proprio, si opus esset, obsignare se paratum ostendit. Cognitum praeterea ex Andrea [h] Costurio sacri collegii sodali poenitentiario indiculum ab eodem ipsi porrectum, nomina praesidum et consiliariorum,

INTERPR. [a] *Paris, Bourdeaux, & Lyon.* [b] *la Coste Barjot.* [c] *Beaufort.* [d] *Prennet.* [e] *de Sourdis.* [f] *de Guerin.* [g] *du Bernet.* [h] *de la Cousture chanoine de l'Eglise de S. André, penitencier.*

consiliariorum, qui judicio interfuerant, cognitoris item regii, qui in causa pro rege intervenerat, et patroni partis adversae complectentem, qui omnes extra communionem ecclesiae censura sua positi erant, curionibus urbis, aliisque quibuscunque inhibitis, ne absolutionis beneficium cuiquam eorum impertirentur; ea sibi ac poenitentiario suo servata. Viso indiculo a Costurio tradito, et auditis Simone [a] Priore S. Petri, Francisco [b] Charronio S. Simonis, et Joachimo [c] Joreto Podii Paulini curionibus, Matthaeo item [d] Granderio Franciscano, repetita ad extremum decreti ante IV annos contra eundem archiepiscopum facti memoria, quo vetabatur censuris uti contra regios magistratus munere suo defungenteis, si contra faceret, X aureorum CIƆ mulctaretur, senatus declaravit, interdictionem absolutionis in indiculo denominatis impertiendae a Surdisio factam, et ejus sibi ac poenitentiario suo servatam facultatem, abusivam, offensionis plenam, et contra regis ac curiae auctoritatem per contemptum factam. Injungit curionibus, sacerdotibus, religiosis aliisque ejus rei potestatem habentibus, ut nulla censurarum illarum habita ratione, indiculo comprehensos ad sanctam confessionem admittant, eisque absolutionis beneficium impertiant: ni faciant, in eos tanquam quietis publicae perturbatores animadvertatur; verba contumeliosa in regem curiamque responsione sua comprehensa, indiculum item memoratum, induci et aboleri jussit; et ob idque ipsum mulctam XV librarum CIƆ, regi et xenodochiis exsolvendarum, commisisse pronunciavit, curiae ingressu interdicto. Insuper verbis hujusmodi contumeliosis et censuris abstinere in posterum jubetur; si contra faciat, XXX librarum CIƆ mulctetur. Et quia Podii Paulini curioni permiserat, ut in triviis et plateis publicis extra basilicas conciones haberet, quia id ad plebem concitandam spectare videbatur, enixe eodem decreto prohibitum, ne quid hujusmodi in posterum fieret, ullaeve coitiones extra basilicas, locis et diebus minime fieri solitis, injussu magistratus celebrarentur; qui contra facerent, in regia edicta commisisse et pacem publicam turbare censerentur. Moniti item concionatores, ut populum alloquendo nihil dicant, quod ad dissidium, contemptum, aut regiam auctoritatem imminuendam, et seditionem in populo excitandam spectet; poena in eos, si contra faciant, sancita. Ad extremum decretum, ut a curia delegati anquirere in eos qui in regia edicta commiserunt, aut deinceps committere audebunt, porro incessanter pergant. Id actum III Kalendas Januarias. Nuncio rei accepto, rex ejus cognitionem sibi sumpsit, ulteriore executione prohibita, et postea mulctam remisit, manente in ceteris decreto.

XXI. INTER haec Philippus Gulielmus Nassovius tot annorum in Hispania captivus, et pristinae libertati ac bonis restitutus, Helionoram Borboniam Condaei sororem in uxorem accepit; ultra dotem hanc a rege gratiam consecutus, ut in antiquam Arausionensis principatus possessionem, a qua per haec bella dejectus fuerat, restitueretur. Arcem tenebat [e] Blaconus ex Allobrogica nobilitate vir primarius, Protestantium religioni addictus, quem vix tandem, nam initio tergiversabatur, scripto milite jussu regis [f] Diguierius ad conditiones accipiendas compulit.

XXII. NUNC viri literis illustres, qui hunc annum funestum morte sua fecerunt, memorabuntur. Ac primus inter eos Sofredus [g] Calignonus Navarrae cancellarius, [h] Gratianopoli in Allobrogibus natus, ingenio, doctrina, rerum usu, et in iis explicandis solertia, ac morum suavitate cum paucis comparandus. Olim mihi a puero et in scholis arcta cum eo familiaritas fuit, quae per bella, locorum distantiis, et variis casibus aliquandiu disjuncta, postremis temporibus coiit, et in edicto [i] Namnetensi

condendo

INTERPR. [a] *Prieur de S. Pierre.* [b] *Charron curé de S. Simon.* [c] *Joret curé de Pui-Paulin.* [d] *Grandier Religieux du convent de la Grande Observance.* [e] *de Blacons, gentilhomme Dauphinois.* [f] *de Lesdiguieres.* [g] *de Calignon chancelier de Navarre.* [h] *Grenoble.* [i] *de Nantes.*

condendo cum eo communem operam per triennium integrum [α] navavi. Quinquagesimum sextum annum aliquot mensibus supergressus fuerat, cum in lethalem morbum incidit; tota vita jucundissimus, quae subito in moerorem vertit, et gravedine primum tentatus, cum ad meam vocem se excitasset, vocem mihi funestam statim reddidit, non tam viris bonis vitam esse optabilem; tristi non solum morbi sui sed etiam rerum nostrarum in posterum [β] augurio. Philippus [a] Porta [b] Autrici Carnutum natus ad [c] Boni-portis coenobium, cui antistes erat, haud longe ab [d] Arcuensi ponte ad Sequanam, pridie Nonas Octobreis, ad Deum migravit, cum LXI aetatis annum ageret. Is vitam placidam, et ad bene de cunctis merendum institutam, in poëtica nostra exercuit, in qua excelluit, ut secundum Ronsardum, [e] Bellaium, et [f] Bellaquеum, principatum in ea obtinuerit; neque minus propterea rebus maximis gerendis par: nam dum Annas [g] Jousa Henrico III rege quasi rerum in aula potiebatur, ipse in Jousae ingenio regnavit, et eo sublato ad pristinam studiorum consuetudinem rediit; in illo otio Gallicam Psalmorum paraphrasim omni laude dignam meditatus. Nec multo post Reginaldus [h] Belnensis Senonum archiepiscopus, quem adolescens et vir senem et grandaevum assidue colui, optime meritam de rege et nomine Gallico animam Deo, a quo acceperat, reddidit; paene octogenarius. Hic vir constantissime regias partes calamitosissimis temporibus tutatus est, sicuti illustri illius ubique in superioribus mentione vidimus; cum diceret, religioni, nisi salva republica, consuli non posse: salvam autem rempublicam servari non posse, nisi legitima successione servata: ob idque cum sublimiore dignitate esset dignissimus, ab ea semper exclusus fuit. Cetera quae de ingenio ejus, comitate ac miro temperamento addi possent, commodius alibi [γ] dicentur. Nunc Justus Lipsius venit commemorandus, de quo pauciora dicenda sunt, cum ipse victuris ad omnem posteritatem scriptis satis se illustrem toto orbe praebuerit. [i] Iscanio tribus a Bruxellis milliaribus natus honesta et antiqua familia, moribus et eruditione se ipsum magis nobilitavit, et Lovanii hoc anno aetatis LIX continuis pro re literaria laboribus finem imposuit. Tota vita Josephum Scaligerum coluerat, ab eo vicissim redamatus; qui exemplo suo alios ad celebrandam ejus memoriam provocavit, ut nullum a suis cum quibus vivebat, illustrius monumentum hodie extet, quam quod illi Scaliger Lugduni

VAR. LECT. [α] navavi: quo in negotio eandem quam in adolescente, in sene fidem et candorem expertus sum; ut cum postea inde in senatu jus dicerem, ille in consistorio principis primarium locum teneret, nos tamen officiose invisеremus, et communicatis consiliis antiquae amicitiae fomitem in dies quiescentem inter nos suscitaremus. Cum aegrotare coepit, quamvis tempore suspecto, nec morbus ejus contagionis periculo careret, ei amice assedi, donec circumvallatis, lue grassante, quas habitavi avitis aedibus, urbe migrare, cum uxore et tota fere familia coactus sum: quod non tamen prius feci, quam eum postremo invisi. Cum morbus remisisse videretur, et Joannes Martinus praestantissimus medicus, qui nobis pueris in schola Burgundica olim praelegerat, de salute ejus anxium me bene, nisi quid inopinati accideret, sperare jussisset; ea spe plenus urbem reliqueram, et in Petrocorios ad invisendam Bordelliae vicecomitissam sororem meam cum uxore tendebam; cum Rupella discedens, tristissimum de ejus morte nuncium accepi, ex eoque gravissimum dolorem concepi: quippe singulari amico et sapientissimo viro orbatus, qui me domi in historico nostro opere, foris in consiliis pro republica capiendis, plerumque titubantem sustinebat, et filo prudentiae ac sua quasi manu deductum errare non sinebat. LVI annum *MS. Reg.*

[β] augurio. Reliquit duos filios paterna indole, si in meliora tempora incidissent, et matrem foeminam lectissimam diutius superstitem habuissent, quae paulo post virum dilectissimum secuta est. Haec de viro clarissimo, pro amicitia quae mihi cum eo intercessit, dixisse sufficiat, quem alioqui obscurum non sinit esse crebra ejus et honorifica in rebus nostris ubique facta mentio. Dum a contagione abessem, a tristitia minime toto itinere absui, amissis aliis duobus amicis viris egregiis. Philippus Porta *MS. Reg.*

[γ] dicentur. Nec praeteriri debet Renatus Chopinus in Andibus natus, et famosus in curia advocatus, jurium regni et praesertim consuetudinarii, item antiquitatum monasticarum, quae laboriosis scriptis illustravit, valde peritus. Eum, quod se per bella civilia turbis temere immiscuisset, multis ob id invisum, cum suspecti urbe exigerentur, et ille memoriam patris mei, sub quo stipendia toto vicennio fecerat, appellaret, quantum in me fuit, ab injuria vindicavi, et ut secure domi manere posset, impetravi. Tandem aetate gravis, turbata nec satis ordinata familia, hoc anno defecit, postridie Kalendas Februarias, aetatis LXX. ad S. Benedicti sepultus. Nunc Justus *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Des Portes.* [b] *Chartres.* [c] *Abbaye de Bonport.* [d] *Pont-de-l'Arche sur Seine.* [e] *du Bellay.* [f] *de Belleau.* [g] *de Joyeuse.* [h] *de Beaune archevêque de Sens.* [i] *Essen.*

[a] Lugduni Batavorum a se, Hugone Grotio, Dominico Baudio, Daniele Heinsio, aliis, structum erexit. Huic addetur Helias Putschius domo Antuerpianus, [b] Augustа Vindelicorum oriundus antiqua familia, qui postea cum patre et matre Stadae celebri Saxoniae urbe haud longe ab Hamburgo consedit; ibique literarum tirocinio facto, postea patre elato, a vitrico benigne educatus, Lugdunum Batavorum concessit, et auctore Scaligero Grammaticorum Latinorum editionem aggressus est; quam et ad exitum perduxit: sed cum notas ad eam pararet, [c] Stadam reversus morbo fatali prohibitus est, qui cum vix XXV annum aliquot mensibus supergressum, cum plura ab ejus egregia doctrina exspectarentur, intra paucos dies [α] absumpsit.

VAR. LECT. [α] absumpsit. Mortuum laudavit intimus ejus amicus Conradus Ritterhusius. Et hic annus ultimus fuit Laurentio Rodomanno. *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Leyde.* [b] *Augsburg.* [c] *Staden.*

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI
HISTORIARUM SUI TEMPORIS
LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS SEPTIMUS.

EPITOME.

ISSIDII inter pontificem et rempublicam Venetam exorti origo et series. Pro legibus patriis et juribus pugnabant Veneti; pontifex libertatem ecclesiasticam his infringi dicebat. II. *Cum Delphinus et Valerius cardinales rem ad concordiam adducere tentarent, Hispanae factioni addicti, et Philippicus orator nutantem pontificem ad praecipitandum negotium impellunt. Missi a pontifice ad nuncium suum duo libelli, ut eas senatui traderet.* III. *Grimanus dux sub id decedit, et in ejus locum electus Leonardus Donatus. Petrus Duodus extra ordinem ad pontificem a senatu missus frustra fuit. Referati interim libelli. Senatus ad eos responsum.* IV. *Pontifex, diplomate suo ad praesules Venetae ditionis misso, principem, senatum, et totam Venetam ditionem excommunicat et interdicto subjicit. Pauci episcopi huic detulerunt, et coetus ecclesiastici more solito celebrati. Contraria ad suos praesules mandata senatus.* V. *Jesuitae et novorum ordinum fere cuncti devoti Venetias relinquunt. Cum res ad bellum inclinare videretur, senatus triremeis instruit, et novas copias conscribit.* VI. *Rationes, quibus Veneti censuram contra se publicatam appugnarunt. Ja. Gersonis sententia pro fundamento posita.* VII. *Antonii Quirini senatoris populare scriptum, quo et legum controversarum promulgatio sive renovatio multis verbis defenditur. Aliud et eodem tempore contra Pauli V interdictum.* VIII. *Fratris Pauli Servitae reipublicae theologi considerationes. Ejus scripti summa. Bellarminus, Jo. Gersonis opusculis sub id cum praefatione anonymi editis, in auctorem anonymum et opuscula stylum strinxit. Huic a Jo. Marsilio ex ordine Seraphico responsum. Fr. Paulus Venetus, qui praefationis auctor credebatur, Gersonis defensionem prolixa et accurata apologia suscipit. Duo vota Ascanii Columnae et Caesaris Baronii cardinalis sub id edita. Multa alia scripta ab utraque parte publicata. Jo. Marsilius Romam ad sanctae inquisitionis tribunal citatus, se defendit. Citatus et Fr. Paulus per literas comparet, deque innocentia sua protestatur.* IX. *Rebus exacerbatis pontifex exercitum instruit. Hispaniae regis ad pontificem literae artificiose scriptae. Fr. Castrensis ab eo Venetias extra ordinem missus. Fontanus copias conscribit.* X. *Cardinalis Jousa ad componendum dissidium a rege missus Venetias venit. Ejus in tractandis negotiis solertia.* XI. *Senatus contra Jesuitas exasperatur. Tandem decretum factum quo exilio perpetuo mulctantur.* XII. *Jousa conditionibus per bimestre cum senatu agitatis Romam venit; ad audientiam admissus conditiones a Venetis oblatas, et quid illi vicissim peterent, exponit. Pontifex, nisi Jesuitae restituantur, omnes concordiae ineundae rationes respuit. Quibus rationibus Perronus cardinalis pontificis animum expugnaverit. Aliae in peragendo negotio subortae difficultates superantur.* XIII. *Hispanorum artes ad disturbandam negotiationem. Jousa accepta diplomate Venetias revolat. Quae ab eo in interdicti revocatione et absolutione gesta. Dissidio composito Fontanus cum copias ex ea occasione scriptas non dimitteret, suspensi omnium et maxime Venetorum in Italia animi.* XIV. *Nefarius contra Fr. Paulum conatus.*

EX AUCTORIBUS,

Actis et libris utrinque publicatis, Cardinalis Perroni epistola, Philippi Canaii Fraxinei literis, Cardinalis Jousae brevi relatione, Decretis senatus Veneti.

LIBER

LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS SEPTIMUS.

CIƆIƆCVI.
HENRICUS IV.

USTRICO regiorum puerorum facro peracto, Francifcus a Joufa cardinalis a rege in Italiam Novembri proximo miffus eft cum ampliffimis mandatis, ut ipfe facri collegii primarius [a] epifcopus auctoritate regia partes fuas interponeret, ad componendum graviffimum, quod inter pontificem et Venetorum rempublicam nuper exortum fuerat, diffidium; quod non folum Italiam, fed omneis Chriftiani orbis provincias etiam longe pofitas, non mediocriter turbabat: cujus repetita origine narrationem nunc continua ferie ad exitum pertexemus. Pro legibus patriis, juribus, libertate publica pugnabant Veneti; quibus contra pontifex libertatem ecclefiafticam convelli, et fuam auctoritatem infringi clamitabat. Tandem a verborum jactatione et fcriptorum hinc inde publicatione res in eo erant, ut utrinque ad arma deveniretur. Origo haec fuit. [b] Brixianum ex monafterio S. Auguftini fodalem, qui virginem undecennem ftupraffe, et poftea, ne res emanaret, occidiffe convictus fuerat, collegii illius fodales fumma indulgentia ad triremeis damnaverant; cum fenatus rei atrocitate commotus, in hominem e monafterio raptum denuo fententiam fert, eumque morti addictum in partes fecari jubet. Quidam et Dominicanus nomine [c] Antonius, quod obfoleto habitu fratrem exulare juffum comitatus effet, et ipfe, decreto fenatus, exilio mulctatus fuerat. Poftea et Scipionem [d] Saracenum facri Vicentini collegii fodalem, hominem impudica vita infamem, qui non contentus matronam fibi [α] cognatam folicitaffe; cum nihil obtineret, etiam ejus aedeis tanquam impudicae injuriofe confpurcaffe arguebatur; quod id ad publicam fecuritatem et honeftatem pertineret, carceri anno fuperiore decemviri mancipaverant: ficuti et Brandolinum Valdemarinum [e] Forolivienfem Nervefiani coenobii antiftitem, quod latrociniis in [f] Tarvifino territorio graffari, multos veneno locis vicinis fuftuliffe, in iifque facerdotem devotum, proprium parentem et fratrem, multos item per ficarios interfeciffe, et rem cum propria forore habuiffe, ac poftremo magicis artibus, ut libidinem expleret, nihil non impie feciffe, confectis probationibus arguerctur. Praeterea ante triennium Senatus decreverat rectores civitatum in toto Veneto ftatu viderent, ne quis five religioni, five facris addictus, five fchola, five collegium, aut alius quifquam folutae conditionis, facras aedeis, coenobia, xenodochia in fuae jurifdictionis territorio aedificaret, inconfulto et non confentiente fenatu; qui fecus feciffet, extra ftatum deportaretur, aedificiis et fundo ipfo in fifcum addictis. Proximo item anno in caufa Francifci Zabarellae [g] Patavienfis profefforis, qui aliquot jugerum particulas, quae cenfum Benedictino coenobio [h] Pragienfi S. Juftinae congregationis pendebant, confinii jure a [i] Corfaro quodam vindicaverat, cum [k] Pragienfes jure dominii in iis fibi praelationis jus tribuerent, cognitione rei ad fenatum devoluta, contra Pragienfes pro Zabarella pronunciatum fuerat, facto decreto, quo cavetur, ne ipfi aut alii quicunque e facto ordine nunc aut deinceps in bonis, quae a folutae conditionis hominibus poffidentur, cum alienantur, jure praelationis aut alio quovis titulo aut colore, ad ea vindicanda admitti poffint. Eodem et anno decreverat, Ut quod Venetiarum urbis ratione anno CIƆIƆXXXVI ftatutum fuerat, ad univerfum ftatum et fingulas ejus civitates interpretatione porrigeretur; videlicet,

VAR. LECT. [α] cognatam honeftis moribus folicitaffe *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Doyen des Cardinaux.* [b] *Brefciano religieux de S. Auguftin.* [c] *Antoine Jacobin.* [d] *Saraceno chanoine de Vicenza.* [e] *de Forli abbé de Nerveza.* [f] *de Trevifo.* [g] *docteur de Padoue.* [h] *monafterio di Sta. Maria di Praglia.* [i] *Corfoto Corfati.* [k] *Padri di Praglia.*

CIϽIϽCVI.
HENRICUS IV.

videlicet, ne cuiquam solutae conditionis bona relinquere, donare, aut in perpetuum oppignerare sacro ordini jus sit; si quae relicta et donata fuerint, intra biennium distrahantur, et pretium eorum ad quem de jure pertinet, cedat. Additum, ne cui qualicunque de causa bona soli vendere, donare, alienare in sacri ordinis favorem liceat, nisi permissu senatus, qui id sit concessurus, servato eodem, qui in juris publici bonorum alienatione usurpari solet, ordine. Alienationes aliter factae nullae declarantur, et fundus ipse fisco addictus, et in actuarios publicos poena sancita. Quae omnia fere se superstite acta cum Clemens VIII, sapientia ac moderatione clarus, prudenter dissimulasset, successor ejus Paulus V minime ferenda censuit; et statim initio pontificatus de iis in arcano cum oratore Veneto graviter expostulavit, et querimoniam publicee Octobri exeunte instituit, Quod respublica, dum sedes vacaret, legem scivisset, qua ecclesiasticis interdicebatur, ne quid soli et immobilium bonorum possent acquirere, quod concilio adversatur; addebatque etiamsi idem altera lege antea scitum esset, tamen hanc expressiorem esse, et canonum auctoritate tam veterem quam novam legem protsus abrogari. Itaque velle, ut abrogaretur, et orator Venetus ea de re ad senatum scriberet. Mense proximo orator acceptis a senatu mandatis ad pontificem redit, et nihil illa lege contra libertatem ecclesiasticam decerni multis verbis ostendit; nam legem ad subditos solutae conditionis directam, de quorum bonis principi, qui neminem in temporalibus praeter Deum se superiorem agnoscit, secundum jura ac leges statuere licet. Nihil ecclesiasticis imperari aut injungi illa lege; non illis auferri rei donatae aut in favorem eorum quomodocunque alienatae pretium, sed possessionem rerum soli, ne tractu temporis subditi, qui onera ordinaria et extraordinaria imperii sustinent, bonis illis omnino spolientur, et impares tandem ad ea sustinenda imperium infirmum et omni ope destitutum deserant. Idem alios reges ac principes in suis ditionibus semper statuisse: et Caesarum quidem Valentiniani, Valentis, et Gratiani extare ea de re constitutiones; nec B. Hieronymum in epistola ad Nepotianum, eam licet severius scriptam legem improbare. Idem olim Carolum Magnum in Saxonia, Francorum reges a B. Ludovico ad Henricum III scivisse: idem Edvardum III in Anglia; Carolum V in Belgio sanxisse, et principis sanctioni [a] Lovaniensium theologorum auctoritatem accessisse. Idem in [b] Lusitania et Tarraconensi Hispaniae provincia observari: [c] Genuae item et Mediolani; idque quotidie in illo principatu executioni demandari, et plerosque magni nominis jurisperitos, imo majorem eorum partem, ita censere, nihil illa prohibitione laedi ecclesiasticam libertatem. Quibus, et aliis rationibus et exemplis, cum non permoveretur pontifex; etiam subjecit, apud se statuisse, hortatorium libellum ad senatum super ea re mittere, et quo majorem oratori terrorem incuteret, excusum similem contra Genuenses, qui sacerdotum oratorii congregationes prohibuerant, ei ostendit, et praefracte significavit, omnino velle se, ut senatus sine mora obediat. Tum de Saraceno et Valdemarino, qui diutino carcere attinebantur, querimoniam adjecit; et si quidem senatus ea re aliquo niteretur privilegio, onus probandi ei incumbere. Pervestigatione dein facta duo in pontificiis archivis brevicula reperta, Clementis VII, et Pauli III, quibus jurisdictio quae a senatu in causis gravioribus contra ecclesiasticos in urbe exercebatur, diserte comprobatur. Sed replicabat pontifex, breviculis illis senatus jurisdictionem restringi, et amplius per bullam in Coena Domini omnino revocari; et postremo alterius legis, quam nescieverat, notitiam ad se pervenisse dixit, de non exstruendis sine senatus permissu sacris aedibus; quam item abrogari petebat. Heic orator, quantum ad jurisdictionem contra ecclesiasticos sic differebat, illam laudabili consuetudine et peculiari privilegio antiquissima observatione firmato niti. Nam exemptionem ecclesiasticorum

INTERPR. [a] *de Louvain.* [b] *Portugal, & Arragon.* [c] *Gennes, & Milan.*

ecclesiasticorum a foro principis in criminibus minime ecclesiasticis, quae Justinianus civilia vocat, non esse de jure divino, sed benignitate principum. Ab anno cccc salutis, tractu temporis, gratiam sacro ordini factam, usque ad annum CIↄCCXX invaluisse, ejusque rei testimonia in Theodosiano et Justinianeo codicibus passim occurrere; non tamen eos a suprema, quam in eos principes habent, exemptos, sed tantum a jurisdictione principalis magistratus. Intermedio tempore, ab anno CIↄCLX usque ad annum CIↄCCXX decreta de sacri ordinis exemptione a pontificibus facta. Atqui rempublicam Venetam ab anno CCCCXX jurisdictionem in ecclesiasticos exercuisse, cui Caesarum gratia ac privilegiis sacro ordini concessis derogari nullo modo potuit; quippe cum Caesarum imperio nunquam subjecta fuerit: ipsam vero in causis levioribus eandem exemptionem ordini ecclesiastico concessisse. Usum illum et consuetudinem ad annum CIↄCCCCLXXIV, magno pontificum consensu tenuisse; ab illo tempore brevicula Sixti IV, Innocentii VIII, Alexandri VI, et Pauli III extare, quae talem consuetudinem approbant. Ea quantum ad loca, ad omneis ditionis Venetae terras porrigi: quantum ad delicta, ad cuncta gravia extendi, in iisque furtum speciatim nominari. Quantum ad personas, neminem e sacro ordine non illis comprehendi, non ipsas Mendicantium, qui tot privilegiis gaudent, personas; non illam consuetudinem legi supervenisse, quae tempori, quod omnem memoriam superat, praescripserit; quanquam jurisconsultorum consentiente sententia constet, talem consuetudinem proculdubio jurisdictionem tribuere, et legi ac privilegio pontificio aequiponderare; verum consuetudinem illam esse libertatem naturalem, omni ecclesiastica exemptione antiquiorem, cui proinde nulla pontificum superveniente constitutione, quippe non acceptata, derogari potuit. Nullo in regno, nulla in ditione pontifices tenere potuisse, ut exemptio decretis suis sancita locum haberet in crimine laesae majestatis; nam semper ordinarium magistratum de eo cognovisse, sicuti de controversiis quae ex oneribus a principe aut republica sacro ordini impositis, oriuntur. In Francia autem cunctorum regnorum antiquissimo, ita jurisdictionem a regibus eorumque magistratibus contra sacras personas exerceri, ut jus prehensionis cuivis judici, etiam succincto quaesitori, competat; reum autem in sella ignominiosa positum fori se tueri praescriptione, et ad judicem suum remitti petere debere, quod illi in delicto communi sine conditione conceditur; in atroci, quod vulgo privilegiatum vocant, adjecta lege, ut judex regius judicio cum ecclesiastico interveniat, et post pronunciatam ab utroque sententiam reus dimitti non possit, nisi litis actis prius cognitori regio communicatis; cujus et consensus debet accedere, ne si ab ea forte appellet, elapso reo, jurisdictioni regiae illudatur. Multis item locis in Italia clericos etiam non monitos a judice ordinario puniri, si in amictu non suo deprehensi sint, neque eo casu exemptionem et decreta pontificia valere. Idem in Hispania usurpari, quando de vi publica et armata agitur. Et quanquam multoties pontifices in Veneto statu tentaverint in delictis item atrocibus exemptionem introducere, serenissimam rempublicam constanter jurisdictionem suam conservasse. Principi siquidem a Deo ordinato, si jus animadvertendi in suos delinquenteis, cujuscunque sint conditionis, cum expedire bono publico visum, adimatur, una et regium nomen tolli. Proinde nihil senatum in ea re fecisse, in quo potestatem suam migrasse merito dici possit; tantum naturali libertate usum, semper antea legitime usurpata, et adprobata, initio pontificum tacito, dein et expresso consensu. Quibus rationibus cum inflecti aliquantisper videretur pontifex, ad tria capita querimonias contraxit, quibus omni ratione satisfieri petebat, videlicet de lege anni CIↄIↄCIII, quae novas templorum constructiones spectat, et lege anni CIↄIↄCV, de bonorum immobilium acquisitione; item de jurisdictione in ecclesiasticos, qua senatum abuti dicebat.

CIƆ IƆCVI. HENRICUS IV.

II. INTER haec Joannes [a] Delphinus cardinalis, cum Augustino [b] Nanio oratore, et Franciae item regis legato, denique cum Augustino Valerio cardinali, viro juxta pio et docto, et veneranda canitie sene, ultro citroque commeabat, ut rem ad concordiam adduceret; sed obstabant in consistorio plerique cardinales, qui, sicuti tunc in aula illa vulgo jactabatur, non tam de libertate ecclesiastica certabant, quam pontificis ingenium quieti innutritum intricato negotio implicari gaudebant; ex quo cum se non facile expedire posset, moerorem ex eo mortiferum contraheret. Incendebant praecipue cum Paulus Sfondratus, audacia quam ingenio melior, homo factionis Hispanae, et Pompeius [c] Arrigonius cardinales, qui scriptis etiam faces subdebant, sed omnium maxime Ferdinandus [d] Paceccus Ascalonae dux, Philippi apud pontificem orator, qui per hoc dissidium, ad belli necessitatem compulso pontifice, de senatu Veneto, cum quo antiquas simultates exercebat, ultionem sumebat; et pontificem per se contra Venetos imparem ad opem suam locandam, quam pararam ostendebat, eadem opera adigebat: eoque consilio, ut si res tandem ad pacem inclinaret, cum pontifex nihil se inconsulto posset facere, rei decus integrum, a quo se alioqui per Galliae regem, cui Veneti multum tribuebant, omnino exclusum videbat, aut partem ejus ad se traheret. Valerius et Delphinus vix tandem obtinuisse sibi videbantur, ut tantisper negotium suspenderetur, donec nova legatio a senatu ad pontificem placandum adornaretur; eique obeundae destinatus fuerat Leonardus [e] Donatus, integritate, gravitate, et longo tetum usu primarius reipublicae senator, cum belli incentores nutantem pontificem ad praecipitandum negotium impulerunt: missis duobus libellis ad legatum suum Venetias, ad Matinum [f] Grimanum serenissimum ducem directis, ut eos senatui traderet; qui per errorem ejusdem exempli reperti sunt, cum adhortatorius alter, qui censuram complectebatur, adjunctus crederetur.

III. II oblati natalitio die cum Marinus Grimanus animam ageret. Itaque non reserati illi, et post obitum ejus festinata comitia, ne per interregnum aliquid detrimenti respublica acciperet; in iisque Leonardus Donatus magno omnium consensu in principem electus est. Itaque ejus loco Petrus [g] Duodus eques multis legationibus summa solertiae laude obitis clarus, extra ordinem a senatu ad pontificem mittitur: reserati interim libelli ejusdem exempli, quibus de legibus antiquis renovatis, et ad totam ditionem Venetam porrectis acerbissime conquerebatur pontifex, easque sub poena excommunicationis latae sententiae revocari et induci, atque earum revocationem per totam ditionem publicari jubebat; additis minis, nisi sine tergiversatione obediretur, fore, ut sine citatione ad alia remedia deveniret. Ad ea a senatu responsum, discussis diligenter illis antiquis et novis legibus: nihil se reperisse, quod pontificiam auctoritatem possit offendere, aut quod non ipse statuere auctoritate principali potuerit; quippe qui superiorem non habeat, et ad quem pertineat videre, quae aedificia in suis civitatibus struantur, et qui homines ex eorum occasione in eas introducantur. Quantum ad alteram legem quae alienationem in favorem ecclesiasticorum a solutae conditionis subditis fieri prohibet, nihil nisi de bonis mere temporalibus decerni, tantumque per illam prospectum, ne per eorum alienationem imperii robur debilitetur; quod est veluti praecipuum Christiani orbis propugnaculum contra infideleis a Deo oppositum. Proinde non credere in censuras incidisse, neque persuadere sibi posse, suam sanctitatem pietatis et prudentiae plenam sine ampliore causae cognitione velle ulterius minis denunciatis insistere.

IV. ACCEPTO responso, quod et coram oratore Veneto lectum est, pontifex ultra modum excanduit, quod non alter libellus, quod per errorem accidisse diximus, de captivis sacerdotibus missus esset; ceterum frivolas a senatu adductas rationes; stare

INTERPR. [a] *Delfino.* [b] *Nani.* [c] *Arrigone.* [d] *Pachero duc d'Escalona.* [e] *Donato.* [f] *Grimani.* [g] *Duodo.*

stare sibi, quando minime satisficret, extrema remedia tentare, injecta etiam bonorum emphyteuticorum, quae per omnia patrimonialibus exaequata sunt, mentione, quanquam de iis leges controversae nihil statuant. Itaque et de iis deinceps altum fuit silentium. Jamque Februarius inierat, neque Duodus adveniebat, qui vix tandem exeunte mense in urbem appulit. Interim missus alter libellus, et a legato pontificio senatui IV Kalend. Martias porrectus, ad Marinum Grimanum, qui ante duos menseis decesserat, directus; quo captivos sacerdotes ante omnia minis iisdem adjectis tradi petebat, qui consuetudinis ac privilegiorum vi a senatu in eos jurisdictionem contra sacras constitutiones sibi vindicante detinebantur. Consuetudinem in iis rebus non valere. Quantum ad privilegia attinet, ad se mitti, ut ea examinaret, debuisse; iis discussis comperisse, rempublicam jurisdictionis sibi concessae fineis excessisse. Proinde jubere sub poena excommunicationis latae sententiae, ut captivi in manus legati sui sine mora tradantur. Ad ea rursus a senatu responsum, tradere captivos perinde sibi esse, ac juri suo renunciare, quo semper antea legitime respublica, consentientibus et probantibus summis pontificibus, usa esset. Eam potestatem primis imperii fundatoribus a Deo datam, inde ad eos qui nunc rempublicam prudentissime administrant, derivatam fuisse, et summa moderatione exerciram, nunquam legitimos jurisdictionis terminos excessisse, ac proinde confidere, suam sanctitatem in bonam partem accepturum, quicquid ea in re ad Dei gloriam, tranquillitatem publicam, et delinquentium castigationem, servato juris ordine, a senatu sit factum. Interea Duodus advenit, quem animi causa, et ut ipsi privatim gratificaretur pontifex, ad auditionem admisit, et re infecta dimisit; quippe jam typis excuso excommunicationis exemplo. Frustra ille universos cardinaleis officiose salutavit, et rei magnitudine proposita, reipublicae periculo, quod ad cunctos orbis Christiani principes spectabat, praecipitem pontificem sistere, aut ad tempus inhibere, dum rationes concordiae ab utraque parte inirentur, conatus est; cum nihil nisi bona verba a singulis reportaret, post excommunicarionis exemplar locis publicis affixum: id actum XV Kalendas Maias. Abducto secum Nanio, et insalutato pontifice Venetias repetiit. Pontifex antea aliquoties ea de re in consistorio egerat, sed non rogatis sententiis; quippe cui satis esset, quis animi sui sensus esset, collegio cardinalium ostendere. Tunc vero re deliberata consilium suum aperit, et postea senrentias rogavit, minime a sua dissidenteis. Diploma ad praesules Venetae ditionis singillatim missum, ut publicaretur, quo memoratas leges abrogabat pontifex; et nisi intra XXIV dies a republica abrogarentur, et captivi traderentur, jam nunc principem, et senatum, qui nunc est, et deinceps erit, et totam Veneram ditionem subjiciebat interdicto. Pauci episcopi metu an spe huic detulerunt; et M. A. Barbaro [a] Aquileiensi patriarchae illud in sua dioecesi volenti promulgare, Donatus novus dux, gravi oratione praesens exilium, si pergeret, interminatus est: dein et ex pergula populum allocutus, non de religione, sed de reipublicae salute et libertate publica agi alta voce pronunciavit. Inde contraria ad suos praesules mandata mittunt, et ubique sacrum solemne templis apertis peragi, et coetus ecclesiasticos celebrari more solito jubent. Quod et toto dissidii tempore obtinuit. [b] Vendraminus electus patriarcha Venetiis [c] Patavium se contulit.

V. [d] BARISONIUS Jesuitarum provincialis Venetias cum suo sodalitio reliquit, et novorum ordinum fere cuncti devoti. Antiqui cum praesulibus domi quieti remanserunt, officio suo, ut prius, defungentes. Et cum a verborum jactatione res ad arma inclinare videretur, eodem tempore senatus XXV triremeis denuo instruit, quae [e] Palatinae dictae sunt, quod ad Palatii custodiam excubarent; VI item tormenta cum

INTERPR. [a] *de Aquileia.* [b] *Vendramino.* [c] *Padoue.* [d] *Barisoni.* [e] *Galeres Palatines.*

cum apparatu bellico ex armamentario educta. VIII CIↃ [a] Rhaetorum conduxerunt, et ad Franciscum [b] Lotharingum Valdemontium copiarum terrestrium supremum ducem mittunt, et per [c] Perdellum equitem Cremensem significant, IↃC equites, VI peditum CIↃ secum adduceret. Qui tamen in hac causa, cum bellum contra pontificem geri videret, tergiversatus est: idque in causa fuit, ut renunciatam ab illo ex ea occasione praefecturam senatus in alios postea transtulerit. Ad [d] Soncinum copiae convenire jussae in finibus Mediolanensis principatus; quo jam Cordubensis legionis tribunus ex Hispania venerat, et novos delectus habebat.

VI. PUBLICATA censura, dum cuncta ad bellum parantur, omissis legibus et captivis, de ea agi coeptum, et Veneti, ut populos et ditionis suae ordines in officio continerent, illam oppugnabant; Primum ea ratione maxime, quod sine citatione facta esset, quae quia jure nititur naturali, cum omittitur, eam invalidam et nullam reddit. Nec enim citationis loco censeri debere, libellos illos duos IV Eid. Dec. ad senatum missos, quippe qui non litem praeparent, sed definiant, et leges controversas nullas jam tum pronuncient. Multa insuper omissa in ea et dissimulata, quae fulminationem illam irritam faciunt, de qua cum postea tot scripta utrinque divulgata sint, ab iis qui causam Venetorum tuebantur, pro fundamento iis Joannis Gersonis cancellarii Parisiensis et famosissimi sua aetate theologi sententiam substraverunt. Is Caroli VII temporibus regius ad Constantiense concilium orator auctoritate sua et doctrinae opinione pervicerat, ut multa in eo salutaria et memorabilia decreta insererentur; indeque re bene ad Dei gloriam et decus regni gesta reversus, doctoris Christianissimi non solum apud nos, sed inter exteras nationes summo consensu nomen meruerat; quod tamen tunc primum in dubium revocari coepit, quod formidandam censurarum auctoritatem et vim, sententia sua paulum elevare videretur. Sic enim de ea disputabat, Clavium ecclesiasticarum contemptum censuras parere, et efficere, ut a regula, qua pietatis disciplina continetur, homines exorbitent; inde apud beatum Matthaeum dici cap. XVIII. 17. *Si peccaverit in te frater tuus, dic ecclesiae; si ille ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus.* Contemptum autem multipliciter intervenire, aut certo consilio et voluntate, aut per contumacem inobedientiam, aut per solam praecepti transgressionem citra consilium et contumaciam. Primo et altero casu incurrere in censuras qui claveis contemnunt, tertio non item: nam licet, qui in Deum peccat, apud eum sit excommunicatus, non semper tamen per ecclesiasticam sanctionem excommunicatum intelligi. Itaque si quid contra praesulis, qui manifeste sua abutitur potestate, praeceptum fiat, eum, qui dum hoc scit et cognoscit, non obedit, non propterea clavium contemptum qui ad offensionem vergat, in se vel aliis generare, non illum clavium potestati inobedientem esse, sed erroneo clavium abusui; majorem adeo, quantum ad culpam, in praesule, qui potestate sua abutitur, clavium contemptum esse, quam in eo qui non obedit. Itaque bene de ecclesia mereri et honorare illam, qui ejusmodi praesuli in faciem restiterunt, modo cum moderamine inculpatae tutelae; quomodo Paulus restitit Petro. Contemptum debere aestimari ex potestate legitima; alioqui praesules posse inducere qualemcunque vellent super alios servitutem, si ipsorum sententiis iniquis et erroneis semper esset obediendum. Proinde illud beati Gregorii, *Sententiam praesulis vel judicis etiam injustam timendam esse,* egere interpretatione: nam in genere minime verum esse, si timenda dicatur, propterea ferendam, nec repellendam: imo accidere posse, ut obedientia illa in patientiam asininam, et timorem leporinum et fatuum evadat. Contemptum autem clavium in pontifice plus periculi habere, quippe ad quem, cum quis inferior sua abutitur potestate,

pet

INTERPR. [a] *Grisons.* [b] *de Lorraine comte de Vaudemont.* [c] *Perdel cavaliero Cremasco.* [d] *Soncino.*

per appellationis subsidium eatur: a pontifice deinde ad concilium generale; nam cum ante concilium Pisanum aliter observaretur, nunc expresse per Constantiense ita asseri, et contrariam sententiam tanquam Sectariam damnari. Verum hanc cautionem adhibendam, ut in levibus causis concilii generalis celebritas minime sit imploranda, verum ad pontificem supremum episcopum appellationis beneficio eatur; ceterum contemptum clavium multis casibus non contrahi, cum pontificio mandato non obeditur. Nam si enormiter et cum offensione, potestate, quae illi ad aedificationem data est, ad destructionem abutatur, veluti si thesauros ecclesiae diripere, hereditates usurpare, aut in servitutem abjectam sacrum ordinem redigere in animum inducat, quis ea tolerari debere diceret? Quis non censeret posse dici pontifici, Cur ita facis? Quis non assentiar, illi in faciem resistendum? Neque inobedienteis censeri debere, qui contra hujusmodi iniqua decreta, potestatem magistratus saecularis implorant. Nam lege naturali instrui omneis ad vim vi repellendam, et homini libero et ingenuo contra talem censuram minime juridicam impune se tueri licere. Postremo tenendum esse, contemptum clavium, ex eoque quae sequuntur, excommunicationem, aut devium a regula errorem, non incurri a jurisperito sive theologo, dum juxta conscientiam suam hujusmodi sententias timendas non esse aut tenendas asserit, praesertim si prudenter caveatur, ne propterea pusillis et infirmis offensionis causa praebeatur; quippe ex iis complures esse, qui pontificem existimant Deum esse, omnigenam in coelo et in terra habentem potestatem, eorum stultitiam idonea instructione depellendam; qui si instructionem non admittant, illos haberi debere offensionis non datae, sed acceptae reos, hoc est, Pharisaicae ex malitia innata prognatae, non autem offensionis pusillorum, quae ex simplicitate et ignorantia proficiscitur. Ea in re scissuras summopere vitandas esse, quibus contemptus clavium fovetur potius quam tollitur, dum per stultitiam vel ignaviam, homines se mutuo concursu impediunt, ne communi consensu in domo Domini ambulent, aliique abusibus favent, alii tollere volunt. Verum, quantum in nobis est, cum summo pontifice viam humilitatis et gratiosae demissionis tentandam esse, ut quas per se vel suos injustas fert sententias, melius instructus revocet et emendet. Sed si nihil humilis sedulitas prodetit, arripiendam esse virilem et animosam libertatem. Hinc altius altero scripto insurgit Gerso, ex occasione cujusdam a pontifice tunc temporis delegati, qui aiebat, sententias vice sacra latas, etiamsi essent injustae, et timendas et tenendas: in quo tria quaerebat; an propositio illa falsa esset et erronea; deinde, an judicio fidei reprobanda: postremo, an ejus assertor ad fidei judicium juris via vocari deberet. Beati Gregorii scitum esse, sententiam pastoris, sive justam sive injustam, timendam esse. Idem Urbanum asserere, sententiam scilicet episcopi valde timendam esse, licet injuste liget. Atqui pontificem non solum pastorem et episcopum, sed supremum pastorem et episcopum esse. Contra beatum Hieronymum sentire, et ejusdem beati Gregorii illud scitum esse ex homilia XXVII: *Eum se ligandi et solvendi potestate privare, qui hanc pro sua voluntate et non pro subditorum juribus exercet*. Et illud, *tunc esse veram praesidentis absolutionem, cum interni judicis sequitur arbitrium.* Postremo et illud, *non debere poenam sustinere canonicam, in cujus condemnationem non est canonica prolata sententia*. Atqui injustam sententiam et multis casibus evenire, ut nec pastoris, nec pontificis, vel ejus delegatorum sint tenendae, imo nec timendae; veluti si sententia lata sit post appellationem legitimam; si contineat errorem intolerabilem: nam pastorem in terris degentem, quin ipsum pontificem non sine peccato esse, et posse abuti sua potestate, quippe cum circumdatus sit infirmitate. Exempla in id adducta, si contra fidem et sacram scripturam, licet implicite, pronunciet. Si quid in veritatis et juris et vitae praejudicium quidquam decernat, veluti

CIↃ IↃCVI. HENRICUS IV. si volens rapere sponsam alterius, in obnitenteis excommunicationis ferat sententiam. Item in praejudicium justae libertatis, veluti si volens civitatem invadere alicujus principis, censuris in tradere eam detrectanteis agat. Item in eos qui suo regi et ipsius edictis, prout ratio postulat, obediunt. Hujusmodi censuras timeri posse, juxta Innocentium III in epistola ad archiepiscopum [a] Senonensem, at non ex eo sequi observandas, quippe tyrannicam iniquitatem timeri, at non teneri debere; imo licere eam contemnere vel persequi. Eam proinde sententiam tanquam erroneam et falsam fidei judicio exagitandam, et illius assertorem, tanquam in fide suspectum, ad judicium trahi posse, ut amplius se explicet, aut errorem in fide revocet, quem si pertinaciter tueatur, justitiae saeculari puniendum relinqui debere. Subjicit dein illustrius exemplum. Christianissimum regem Francorum in sua inauguratione, solemni jurejurando ad jura et libertates ecclesiarum regni sui tuendas fidem obligasse, dein pluries praesulum concilium atque universitatem sui regni XX annorum spatio celebrasse, in iisque post seriam deliberationem ad ipsorum petitionem, per curiae suae supremae, parlamentum vocant, placitum decrevisse, Ut ecclesia Gallicana in se et in membris suis, ad antiquas suas et legitimas libertates reduceretur, nominatim in sacerdotiorum per ordinarios dispensatione et in electionibus faciendis. Eundem * regem, et Carolum VII ejus filium quadriennio post idem fecisse, et placitum illud solemni promulgatione cum adjectione poenarum in rebelleis publicandum mandasse. Si nunc accidat, ut pastor aliquis, aut etiam summus pontifex aut per se aut per suos contrariam ferat sententiam, proculdubio esse eam injustam, et errorem non ferendum contra jus publicum continere, atque adeo usurpationem indebitam, nec proinde observari debere; praesertim cum eotam patribus Constantiae convocatis, sicuti reges alii, se pro parte sua operam daturum promiserit, ut summi pontificis status ordinetur: neque vero timeri debere; et si quidem a meticulosae conscientiae hominibus aliquo pacto timeantur, at non propterea observari debere. Ex eo sequi licere regi, contra eos, qui talia contra ipsum et ejus subditos tentabunt, tanquam contra regni sui usurpatores, se defendere, et subditos eo casu, praesertim ecclesiasticos ei praesto esse debere, et omnem praestare obedientiam, juxta praeceptum apostolicum, quo jubentur obedire regi tanquam praecellenti, praesertim cum ad jurisjurandi sui observationem, et ecclesiasticae libertatis defensionem legitima potestate sua utatur. Vicissim regem ad suos protegendos obligari, si quid propterea ob obedientiam sibi praestitam injuriae patiantur, et in se eorum causam suscipere: hoc sub patrocinio et ecclesiasticos, et cunctos alios solutae conditionis subditos acquiescere debere, non plus sapienteis quam oportet. Jure autem ac merito de suis regem conqueri posse, ac praecipue de ecclesiasticis, si in memorata libertatum instauratione se tepidos, et tergiversatores ac claudicanteis praebeant, et posse ab iis per se aut per suos rationem exigere, cur contra decreta non solum concilii, sed etiam suorum praesulum et universitatum ire et facere praesumant. Ceterum de poenis in eos ob id infligendis, quo minus pronunciet, ecclesiastica prohiberi modestia. Haec Gerso, cujus nomen in scholis ac collegiis nostrorum theologorum semper perecelebre fuit: scripta tempore obsoleverant, quae tunc Lutetiae forte recusa sunt, cum Ludovici Almaini archidiaconi Senonensis et aliis in eadem materia Ludovico XII rege publicatis libris.

VII. Hoc substrato fundamento, multa a Venetis ad causam suam tuendam superstructa. Primarius senator Antonius Quirinus populare scriptum plenum vehementis affectus ante omneis evulgavit, quo et legum controversarum promulgationem sive renovationem, multis verbis defendit, et nihil nisi ex necessitate et honeste et juste

VAR. LECT. * regem, cum filio legitimo nunc regnante novissime, quadriennio *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *de Sent.*

juste a senatu in ea re factum contendit. Sacrum ordinem in ditione Veneta decies centena aureorum CIϽ annui reditus possidere: si ea per donationes et novas acquisitiones amplificare pergat, cum tempore futurum, ut qui ex eo ordine pauci, et ab omni onere sunt immunes, superfluis divitiis abundent, reliqui omnes, qui onera imperii sustinent, ad inopiam redigantur: quo quid injustius? Igitur necessitatem senatui, ad cujus prudentiam pertinet, ut suorum commodis invigilet, impendentem ruinam ab iis avertat, impositam, ut tanto malo in tempore occurreret. Nec minore prudentia factum, ut novorum templorum ac monasteriorum constructio, nisi ex senatus consensu, prohiberetur. Jam CL aedeis sacras in urbe aedificatas, et metum subesse, ne religionis praetextu novi et incogniti homines paulatim in ditionem suam irrepant, et novis motibus, machinationibus, seditionibus, insidiis, praesertim tempore hoc suspecto, causam praebeant. Id cum ad publicam securitatem spectet, senatum sui officii duxisse, partes suas interponere, et videre, ne quid detrimenti ex eo respublica caperet. Quantum ad jurisdictionem pertinet, mirum videri, pontificem primis suis auspiciis in dubium non solum revocasse, quod, videntibus consentientibus ac probantibus decessoribus suis, Veneti tam diu rite et recte fecerunt; sed etiam propterea ob id in ipsos inauditos edictorum severitate vindicandum existimasse: nam senatum in levibus criminibus jurisdictionem integram ecclesiasticis reliquisse, atrocium criminum cognitionem sibi semper servasse; nam et hoc publicae itidem securitatis interesse, ne facinorosorum, cujuscunque sint conditionis, delicta impunita maneant: et ad contemptum supremae potestatis suae pertinere, si suorum injurias negligere cogantur. In illa civitate, in qua tot crimina horrenda a duobus illis carceri mancipatis admissa sunt, multam et generosam bellicisque studiis innutritam et injuriae omnis impatientem nobilitatem florere, quam nisi auctoritate sua ab injuria senatus defendat, proculdubio fit, ut quisque privata sibi ultione satisfaciat. Quod quam mali exempli, quantumque periculi, in omni bene ordinato imperio secum trahat, videre omneis. Libertatem ecclesiasticam non in eo consistere, ut sacris initiati immunitate sibi concessa ad libidinem et aliorum injuriam impune abutantur, sed potius in plena rerum sacrarum administratione, verbi divini praedicatione, et sacrosancti muneris libera functione, quae cum minime a republica impediatur, immo omni cultu ac reverentia juvetur ac foveatur, non esse quod pontifex de ea legibus et decretis illis labefactata jure conqueri possit. Proinde confidere, ut Deus justam caussam suam minime deserat, in cujus patrocinio respublica, quae alioqui tot insignibus devotae suae obedientiae et meritorum monumentis sanctam sedem obstrictam habeat, libentissime acquiescat, et non solum pleraeque in Italia civitates, quarum salus in eadem hac causa vertitur, sed etiam extera regna, quae eodem jure utuntur, periculum commune minime negligant: ac postremo sperare, ut pontifex pro paterna bonitate sua melius instructus et animatus, de rigore aliquid remittat, et censuras praecipiti consilio emissas mature re perpensa tandem revocet. Huic scripto supremum decemvirorum concilium subscripsit, postquam a VI theologis suis, et IV jurisconsultis adprobatum fuit. Aliud et eodem tempore contra Pauli V interdictum evulgatur, testimoniis Petri Antonii Ribetti archidiaconi vicarii generalis, [a]Fratris Pauli Veneti reipublicae theologi ex Servitarum ordine, F. Bernardi [b]Jordani, Michaëlis [c]Angeli Bonicelli, F. M. Antonii [d]Capelli Franciscanorum, F. [e]Camilli Augustiniani, F. [f]Fulgentii item Servitae firmatum, quod XIX propositionibus absolvitur; quo et exemplis et rationibus ac testibus recentibus ex jure Canonico petitis convincitur, ecclesiasticos in ditione Veneta non teneri observare interdictum, et principem posse ac debere citra peccatum prohibere ejus observationem.

VIII.

INTERPR. [a] *Fra Paolo de Venise de l'Ordre des Servites, theologien de la Republique.* [b] *Giordano.* [c] *Agnolo Bonicelli.* [d] *Capello.* [e] *Camillo.* [f] *Fulgentio.*

VIII. PARTICULARE et suum subjecit, considerationum nomine, Paulus Servita in hac causa nominatissimus, et reipublicae theologus. Id inter omnia moderatione et prudentia summa exaratum, quo origo prima et series rei repetitur, et quid utrinque aut praecipitanter aut officiose actum gestumque, plene explicatur. Leges quae impugnantur, tanquam aequissimae a legitimam habente potestatem latae defenduntur, et jurisdictio principum in subditos, atque adeo sacrum ordinem, ex Dei verbo per beatissimos Petrum et Paulum sancita asseritur, et patrum testimoniis confirmatur, exemptiones clericorum beneficio principum concessae probantur, libertas ecclesiastica amplius discutitur, ac demum tota disputatio B. Leonis papae hac sententia concluditur, Manere Petri privilegium, ubicunque ex ipsius fertur aequitate judicium, nec nimiam esse vel severitatem vel remissionem, ubi nihil erit ligatum vel solutum, nisi quod B. Petrus solverit aut ligaverit. Prodiit dein liber anonymo auctore, cujus VIII capita, quo probatur, principes nullo interjecto medio, potestatem, qua utuntur, a Deo derivatam habere sine ulla exceptione. Christum nostrae salutis auctorem, quanquam Patri, qui Rex regum, et Dominus dominantium, aequalem; tamen carne humana et exuviis mortalibus circundatum, sicuti nec ante mortem, ita neque post resurrectionem regnum terrestre in hoc mundo exercuisse, et Petrum ejus vicarium, majorem, quam ipse exercuerit, potestatem sibi vindicare non posse. Potestatem nomine clavium beato Petro a Christo promissam mere spiritualem esse. Exemptionem sacri ordinis a principum jurisdictione, et in personis et in bonis, non divini sed humani juris esse. Venetorum principem, qui potestatem a Deo concessam habet, neque superiorem in temporalibus, quae vocant, agnoscit, dum leges circa bona ecclesiastica in suis ditionibus sita, condit, et in facinorosos et atrocium criminum ex illo ordine reos animadvertit, de bonis item, quae nondum ad ecclesiasticos pervenerunt, potestate a Deo concessa, statuit, minime peccare. Proinde, nihil peccante republica, si a Paulo V nihilominus censuris publicatis feriatur, et sacra templa interdicta sint, sententiam contra eam latam jure communi, atque etiam divino, nullam et invalidam censendam, neque obstare quod ex B. Gregorio affertur, sententiam pastoris sive justam sive injustam esse metuendam. Heic quippe non de injusta, sed nulla agi sententia: nam nullam non esse metuendam, et Dominicum a Soto et Navarrum doctorem constanter tenere. Hunc libellum suppresso nomine evulgatum Fr. Paulum scripsisse Romae creditum est, et ab eodem duo Joan. Gersonis opuscula cum praefatione edita. Itaque Robertus Bellarminus cardinalis, summo vir in controversiis discutiendis acumine praeditus, et tot polemicis scriptis editis clarus, omissis considerationibus, quibus Fr. Paulus nomen suum praescripserat, in auctorem anonymum et opuscula stylum strinxit, et ante omnia graviter expostulat, quod contra sancti Tridentini concilii decretum, Veneti, qui illud solemni deliberatione sine exceptione anno CIƆIƆLXVII probarunt, in suis ditionibus libros de rebus sacris sine auctoris nomine typis mandari patiantur; nam vel eo solo in censuras incurrere. Telum hoc potentissimum toto hoc dissidio adversus serenissimam rempublicam fuit, quod concilium Tridentinum probassent; quippe quo cunctae constitutiones et decreta pontificia, quibus suprema illa potestas asseritur, vi sacri oraculi rata et firma habentur, et denuo sanciuntur, et quorum auctoritate quicquid contra nuperas censuras objiciebatur, confestim sine negotio diluebatur; hacque veluti praescriptione plerique in circulis, sine alia disputatione, os loquentibus obstruebant, et scribentibus disceptandi libertas praeripiebatur. Bellarminus suo scripto octo illas propositiones plane confutat, et Navarri doctoris male acceptam atque adeo male adductam sententiam evincit. Tum horrendis ad servanda interdicta exemplis cunctos adhortatur; Boleslai Poloniae regis a Gregorio VII devoti, qui despectus a suis

suis et invisus exteris, rebelliones magnas et dissensiones in regno passus est, et ad extremum extra se positus, et vecors per sylvas ferino more cum canibus venaticis errans, cum repentino casu exspirasset, ab ipsis devoratus est: dein Lodoici [a] Baioari Caesaris, qui Joannis XXII et Benedicti XII spretis censuris, tandem lapsante equo, subita morte correptus fuit, non facta poenitentia, nec a peccatis per confessionem expiatus. Haec ex S. Stanislai episcopi vita, et Joannis [b] Villanii commentariis a Bellarmino prolata. Cum aliquandiu postea altum fuisset silentium, et ad scriptum suum non responderi diceret Bellarminus, multique ea de re Romae exultarent, ecce Joannes [c] Marsilius Neapolitanus ex ordine [d] Seraphico, qui tractatui de interdicto a decemviris probato subscripserat, prodiit, qui contrario scripto anonymum defendendum suscepit: et in adversario alios errotis insimulante, innumeros, ut fert scriptum, errores notat, Navarrum pro se facere ostendit, et ex ejus enchiridio aliquot propositiones elicit cum Gersonis doctrina consentientes, inprimisque illam, excommunicationem esse nullam et invalidam, quando continet errorem intolerabilem; cujusmodi esse eam, quae contra aliquem decernitur, qui aliquid recte fecerit; proinde principem, qui recte fecit, cum prohibuit, ne interdictum servaretur, quippe cum illud vergeret in periculum divini cultus et religionis, non peccasse, sed potius Navarri sententiam diserte secutum esse. Deinde exempla illa elevat, nam Boleslaum non ob pontificis censuras, verum ob impietatem et vitam sceleratam misere periisse. Lodoicum autem Caesarem non morte subita, sed veneno ab inimicis propinato, quod multis bonis principibus evenit, vitam finisse, idque ita tradere Luitprandium, et Platinam insignem pontificiae historiae scriptorem. Tum alia duo exempla ex eadem historia in contrarium adducit, Joannis XII, qui episcopos, quod mandatu Othonis I causam suam discussissent, diris devovisset; illos autem minime interdicto detulisse, neque tamen fama constare, quemquam eorum propterea morte misera periisse; alterum Bonifacii VIII, qui, verba sunt Platinae, ' imperatoribus, regibus, ' principibus, nationibus, populis, terrorem potius quam religionem injicere, quique ' dare regna et auferre, pellere homines et reducere conabatur, aurum undique con- ' quisitum plus quam dici potest sitiens: disce hujus exemplo debere principes om- ' nes tam religiosos quam saeculares praeesse clero ac populo non superbe ac contume- ' liose, sed sancte et modeste, ut Christus rex noster, ejusque discipuli ac veri imitato- ' res; et malle a populis amati quam timeri, unde tyrannorum pernicies oriri merito ' solet: ad extremum concludit, summum pontificem nudum a donariis et privilegiis principum, jure pontificatus nullam habere laicam potestatem, neque supremam, neque mediam, neque infimam, neque actu, neque habitu, idque ex Navarri ejusdem sententia, quam ex B. Bernardo transcripsit. Artificium Bellarmini notat, in eo, quod non ante suum scriptum evulgaverit, quam a congregatione cardinalium, cujus ipse ex numero est, exiit decretum, quo lectio librorum in defensionem causae Venetae scriptorum, poena censurae addita, prohibita est, ne quis esset, qui ad illud responderet: quod verba auctoris aliter, quam ipse sentiat, plerumque interpretetur, ut ex ptavo sensu multa colligat, quae Sectarium malum et scissuram redoleant. Quod res confundat, ut ex ea confusione contra mentem auctoris multa confingat. Quod afferat omnis logicae ignarum esse VIII capitum auctorem, ut hac praejudicata opinione quod ex suppositis in fine colligitur, lector tanquam absurdum rejiciat. Quod in typoghraphicis erratis immoretur, ut ex scripturae erroribus auctorem in erroris opinionem apud lectorem trahat. Quod multa ponat, tanquam confessa, quae fuit in quaestione, et iis opiniones suas et cavillatorias reprehensiones superstruat. Quod denique

INTERPR. [a] *de Baviere.* [b] *Villani.* [c] *Marsilio.* [d] *de l'Ordre de S. François.*

CIↃ IↃCVI.
HENRICUS IV.

denique prohibitae lectionis scriptores plerumque in testimonium adducat, et sententias ex iis minime damnatas proferat, ut si simileis in iis, quos exagitare nititur, reperiat, ilicet eos tanquam Sectarii mali et scissurae suspectos ac reos faciat. Scripserat et contra Gersonis opuscula Bellarminus, ipsique eo scripto dum in praefationem et ejus auctorem invehitur, Christianissimi doctoris nomen, quod non solum apud nos, sed magno consensu inter exteras gentes huc usque meruerat, auctoritate ejus elevata, adimebat; quippe hominis, licet pii et docti, tamen ut per scissurae tempora in scholis Galliae, ubi pontificia dignitas in arctum cogebatur, educati, et erroneas opiniones in calore illo secuti; proinde non esse, cur Veneti se talis theologi nomine in causa non bona tueantur. Septem primas considerationes leviter et molli brachio tractat. In octava, ubi de concilio Constantiensi, et concilii in genere supra pontificem auctoritate agitur, diutius haeret, et manifesto errore peccasse Gersonem dicit: nam in eo patres haud diserte pronunciasse, haeresim esse negare concilium esse supra papam; et quanquam Martinus V decreta in eo facta confirmarit, id tantum de iis intelligendum, quae servata forma et post examen, et rem disceptatam facta sunt, sicuti ea, quae Wiclefi et Hussi doctrinam damnant; at non illud de concilii supra papam potestate ejusmodi esse, quod schismatis tempore factum, non ut in posterum valeret; itaque Pium II in concilio Mantuano diris eos devovisse, qui a pontifice ad concilium appellabant. Eandem censuram a Julio II postea renovatam, et quotannis in Coena Domini ritu solemni repeti. Dein et id ipsum sacrae scripturae testimoniis, antiquorum canonum, et conciliorum auctoritate amplificat; et potestatem supremam non corpori, sed capiti ejus, hoc est, Petro in ecclesia concessam evincit, quam ille ad successores suos legitimo ordine transmiserit. Id continua conciliorum serie liquere, ac postremo Lateranensi sub Leone X celebrato, cujus XI sessione suprema pontificis supra quodvis concilium potestas verbis disertis asseritur, ac proinde licere ipsi soli cogere, transferre, et dimittere concilium. Cum igitur concilia ipsa se pontifici tanquam inferiora subjiciant, quam temeritatem et impudentiam esse, privata singularium hominum opinione supremae a Deo ordinatae potestati velle superiorem imponere? Inde destructis ceteris Gersonis considerationibus priore scripto comprehensis, ad alterum transit, quo doctoris Gallicani, de delegati pontificii dicterio, quod errore non carere minime inficiatur, sententiam tanquam nimis rigidam sugillat, et potius interpretatione adjuvari illud debuisse contendit. Tum adductum de tyranno exemplum tanquam leve et imaginosum rejicit, tandemque colligit, totum Gersonis argumentorum robur in eo verti, quod putaret pontificem non habere potestatem mutandorum antiquorum Canonum, in quibus Gallicana ecclesia tunc libertates suas reponebat: nam cum ii a conciliis facti sint, proinde mutari non posse ab eo, qui concilio sit subjectus. Atqui demonstratum prius hoc principium esse falsum, et Lateranensi concilio memorato pragmaticae tanti a Gersone factae, et quam ecclesiae Gallicanae tuebantur, expresse detogatum fuisse, et nunc per concordata inter Leonem X et Franciscum I facta, non amplius libertatem Gallicanam adversus pontificem opponi ac nominari, sed regem Christianissimum et Galliae episcopos pacem et unionem cum matre sua, quae est ecclesia Romana, et ipsorum patre, qui est pontifex vicarius Christi, et beati Petri successor, colere. Verum hoc ultimum Bellarmini scriptum adversus Gersonis opuscula, et praefationem iis praefixam, minime responso caruit; et cum finem scribendi factum omnes putarent, Fr. Paulus, qui auctor praefationis credebatur, et opusculorum edendorum, quae disputationi contra censuras institutae pro fundamento, sicuti antea diximus, substraverat, jam renudato animo, et nomen suum professus, illius et Gersonis defensionem prolixa et accurata apologia suscepit: qua quae subtili ingenii felicitate ille transcurrerat, fortius pedem figens, singulas scripti particulas examinat, et non tam in adversarii

adverſarii rationibus confutandis, quam in Gerſonis ſententia confirmanda immoratur, falſumque non eſſe et erroneum, quod ille ponit et oſtendit, concilium eſſe ſupra papam, ſed a Franciae ſacris collegiis et ſcholis theologorum id conſtanter teneri. Poſt pragmaticam vero Lateranenſi, ut ille ait, concilio abrogatam, quod una libertates in Francia ſublatas dicat; quod libertates pragmatica ſola niterentur; puerile plane eſſe, cum nemo neſciat diu ante pragmaticam illas libertates in Francia et ab omni antiquitate uſurpatas fuiſſe, quae ne figmenta putentur, ad certa capita redacta in opuſculo Lutetiae cuſo, anno CIƆIƆXCIV referuntur, quorum haec praecipua: Ne quid pontifex jubere aut decernere valeat, quod regiam poteſtatem ſpectet; ſi quid jubeat, non teneri ſubditos ei obedire. Pontifex etiamſi in ſpiritualibus ſupremam poteſtatem habeat, tamen in Francia abſolutam et infinitam poteſtatem locum non habere, ſed canonum limitibus et antiquorum conciliorum in regno receptorum deciſionibus circumſcribi; in eoque conſiſtere libertatem eccleſiae Gallicanae. Item, etiamſi concilia cogi non poſſint ſine pontifice, clave non errante, qui caput et princeps totius militantis eccleſiae, et parens communis omnium Chriſtianorum habetur, neque in iis quidquam decerni debeat, niſi interveniente ipſius auctoritate; tamen nunquam obtinuiſſe, ut is ſupra concilium poteſtatem haberet, verum ipſum ad decretorum et placitorum ſynodi obſervationem teneri, tanquam praeceptorum eccleſiae, quae univerſali illo conventu repraeſentatur. Proinde Fr. Paulus colligit, verum non eſſe, quod adverſarius dicit, libertatum eccleſiae Gallicanae amplius in Francia nullam mentionem fieri. Contra ejuſdem Fr. Pauli conſiderationes non ſcripſerat Bellarminus; verum eas peculiari libro impugnavit Jo. Antonius [a] Bovius Novarienſis Carmelitanus, contra quem longo et aeque accurato ſcripto diſputavit Fr. [b] Fulgentius Brixianus Servita, quod et tunc editum eſt. Et cum quaedam pro cauſa Venetorum Lutetiae, licet ſuppreſſis aut incognitis nominibus, fuiſſent publicata, legatus pontificius, ne vinci videretur, card. Bellarmini reſponſum ad tractatum contra interdictum a VI theologis ſubſcriptum, in Gallicam linguam transferri, et Lutetiae item recudendum curavit. Et alia inſuper duo vota et ſub id evulgata ſunt cardinalium Aſcanii [c] Columnae epiſcopi Praeneſtini, et Caeſaris Baronii nobiliſſimi Annalium eccleſiaſticorum ſcriptoris, qui cenſuras non ſolum ſummopere laudabant, ſed etiam pontificem ut earum executioni ſtrenue inſiſteret, pleno affectu hortabantur. Columna ſevere admodum in epiſcopos ſenatui nimis morigeros perorabat. Baronius, quod locum de gentium vocatione et baptiſmo ex Actis, *occide et manduca*, ad cauſam Venetorum, atque adeo ad excommunicationem traxiſſet, a Jo. Marſilio, qui contra illa vota ſcripſit, reprehenſus eſt; quod tamen illi licuiſſe per alluſionem Gerardus [d] Lopperſius Friſius, opuſculo mox Romae edito, confirmavit. Ad votum ſuum Baronius paraeneſim ad Venetos addiderat, qua centonibus e ſacra lege more ſuo conſutis aculeate eos carpebat, et repetitis quaſi per tranſennam controverſiae capitibus ſine ampliore diſceptatione rempublicam ad obedientiam hortatur; nulla praemiſſa initio ſalutatione, quia cum devotis ageret, et in fine tantum adjecta e beato Auguſtino contra Donatiſtas clauſula, ut 'haec epiſtola ſit, ſi velint, correctio; ſi nolint, teſtis.' Cum res huc uſque a primariis illis cardinalibus, Baronio et Bellarmino, geſta eſſet, cum quibus paria illa Fr. Paulus et Fr. Marſilius commiſſa fuerant, quibus et ſuccedaneus Fr. Fulgentius acceſſit, poſt obſtinatum in ampliſſimo orbis theatro ſuper re maxime ſeria certamen; plerique, ut olim inter gladiatores interdum accenſis animis fieri aſſueverat, promiſcua caede gregatim et catervatim concurrere [α] coeperunt. Interea citatus Romam ad ſanctae inquiſitionis tribunal primum Joannes Marſilius,

VAR. LECT. [α] coeperunt. Pro Venetis conſilium grande et verboſum ſcripſit Ventura Vicentinus Caeſarei juris profeſſor, cui et inſeruit Leodicenſium epiſtolam contra Paſchalem II pro

INTERPR. [a] *Bovio de Novara.* [b] *Fulgentio de Breſcia Servite.* [c] *Colonna evêque de Paleſtrine.* [d] *Lopperſius de Friſe.*

CIↃIↃCVI. Marsilius, qui praefatus verbum Dei non esse alligatum, v propositiones ex libris passim
HENRICUS IV. editis selectas, tanquam de Sectario veneno suspectas, erroneas, temerarias, offensionis plenas,

pro Henrico IV imperatore, anno CIↃ CVII scriptam, de qua alias diximus. Eodemque tempore prodierunt responsa clarissimorum jurisconsultorum M. Ant. Peregrini, M. Antonii Otheli, et Joachimi Scaini, ex primariis gymnasii Patavini professoribus; qui inter alia praecipue defectum citationis urgebant, et eo fieri dicebant, ut censura nulla esset et invalida. Assertiones et propositae ab Hieronymo Vendrameno Spalatensi theologo, et S. Mauritii plebano, contra Venetae Reip. detrectationes: ac ab eodem Vendrameno postea scriptae disquisitiones controversiarum inter papam et Venetos, in quibus acerrime causam Venetam et magna cum pontificis invidia tuetur. Eadem et majore vehementia Fulgentius quidam Thomaicellius, philosophus Epirota, contra Joannem Philotheum Astensem scripsit, et mentiri eum in libri fronte dicit. Cum vero quidam suppositis literis, sine nomine et die, quasi a Veronensibus ad Brixianos scriptis, rumores maledicos sparsisset, quibus eos ad defectionem exemplo suo excitabant; magistratus urbis publico diplomate, cui ex decreto majoris concilii M. Antonius Corsinius cancellarius urbis subscripsit, declaravit, scelerate mentitum literarum illarum fabricatorem; de sua fide erga serenissimam rempublicam protestatur, et decernit ut oratores e suo numero ad senatum mittantur, qui ad principis pedes projecti, ore suo idem profiteantur; II aureorum CIↃ praemio ei, qui literarum auctorem denunciatione sua indicaverit, constituto, et totidem ei, qui sceleratum hominem judicio sisterit. Id actum XXV Septembris. Item cum Laelius Medicinus Placentinus ex Seraphico ordine et Florentiae inquisitor, de eadem re pro pontifice scriptum edidisset, M. Antonius Capellus ex eodem ordine ad illud per particulas accurate respondit, et seorsim aliud scriptum super eadem controversia publicavit, in sex partes tributum, quod decemvirorum decreto probatum fuit: mutuae et Antonii Possevini et ipsius Capelli adjunctae literae. Postremo antiparaenesis ad illustrissimum Baronium cardinalem scripta, Nicolai Crasii junioris nomine, pro serenissima Veneta republica, cui sex illi memorati theologi subscripsere: et quia Baronius Venetis invidiose exprobraverat, quod ex Aquilejae cineribus, grassante Attila, et incendio late spargente, orti essent; ipsis proinde cavendum, ne ex eadem causa in cineres revertantur; mordaciter responsum, nihil esse, cur id vereatur, quippe cum urbs in mari sita, ab incendio minime periclitetur: videndum ipsi potius, ne urbs Roma in cineres redigatur, cui exitium ab igne Sibylla olim apud Lactantium praedixerit, idque XIV Apocalypseos manifeste significari. Dein, sed serius, anno sequenti responsum Nicodemi Macri civis Romani nomine, vermiculato, ut ipse scriptor ait, opere, Monachii in Vindelicia excuso, cujus auctor putatur Gaspar Schioppius. Sententiam et edidit Hannibal Crancius, Dalmata philosophus, super quaestione, *An injurias a Paulo v papa Venetae reipublicae illatas liceat bello et armis propulsare?* Patavii anno sequenti editam. Scripsit et extra Italiam (ut puto) pro Venetis super *libertate Ecclesiastica* Simo Sarpius, qui se Venetum profitetur, et papam ad monarchiam monarchiarum aspirare multis rationibus ostendere conatur. Parte alia pro pontifice et ejus jure scripserunt, primum Theodorus Eugenius Famagustanus contra Antonii Quirini *paraeneticum* ad principes et populos. Dein et contra tractatum VI theologorum Bartholomaeus Ugolinus J. U. D. disputationem scholasticam emisit. In id et edita a Friderico Surdo jurisconf. Bononiensi *repetitio* in cap. *Sacris* extra, *De his quae vi metusque causa fiunt*: ubi inter alia fuse agitur de metu circa censuras. Recanati et editae Rutilii Benzonii R. episcopi Lauretani disputationes duae de jurisdictione et immunitate ecclesiastica contra errores in Veneta republica obortos, et de justitia pontificii interdicti: Bononiae excusa ejusdem argumenti defensio a Fr. Gregorio Servantio Dominicano Trevici episcopo de potestate et immunitate ecclesiastica, et sacri ac venerandi J. U. collegii Bononiensis responsum pro libertate ecclesiastica. Contra VIII anonymi propositiones, grande et volumen scholastico more a Joan. Beltrano Guevera J. C. Hispano consarcinatum, cui titulum fecit, *Propugnaculum* ecclesiasticae libertatis et pontificiae potestatis adversus leges Venetiis latas et earum defensores: necnon et Ferdinandi a Bajada e sodalitio Jesuitico antidotum contra venenatas Fr. Pauli considerationes, quo principes, reges, imperatores ipsos pontifici subjicit, omnemque jurisdictionem tribuit, ita ut illos deponere, regnis privare, leges eorum abrogare, et ad obedientiam non solum per censuras, sed etiam armorum vi possit compellere; idque auctoritate cardinalis a Turrecremata et Ludovici Molinae confirmat. Prodiere et Fr. Augustini Vigiani Florentini de immunitate ecclesiastica disputationes VI, quibus ex collegio Bononiensi plerique collegiati, ad calcem appositis nominibus, subscripsere. Ingolstadio et prodiit responsio nomine Joannis Pedrezzani J. U. D. Cremonensis adversus VIII propositiones ab anonymo propositas, cujus auctor putatur Jac. Gretzerus: et Colonia Fr. Matthaei Torti sacerdotis et theologi Papensis admonitio pia et sincera ad subditos Venetianos, ex Italico in Latinum versa, ut quidem fert titulus, qua respondetur epistolae Jo. Baptist. Palmerii Eremitae nomine se venditantis. Pro voto et illustrissimi Baronii editum Moguntiae Scrutinium F. Felicis Millensii Eremitae Augustiniani; contra votum Jo. Marsilii apologia et apud nos edita, adversus duos libellos hic iisdem editos, quorum alteri titulus, Consultatio ad clarissimum Venetum, alteri Gallo-franci adversus Philaenetum pro libertate status Veneti ad V. Philaenetum epistola, qua uterque libellus exacte discutitur et excutitur; addita et Ascanii Torrii theologi R. pro libertate ecclesiastica ad Gallo-francum apologia modeste et diligenter scripta. Inter haec incalescente scripturientium prurigine (nam nunquam tot libri tam brevi tempore publicati) epistolae singulares aculeatae exilierunt, ut Gregorii Bonajuli Spilimbergensis, Fr. Bartholomaei Cambii Sollthi ex ordine Seraphico Mantuani, Joan. Bertoloti Bononiensis, Hieronymi Dellicus a Monte S.; libellus Calogiae nomine ad senatum Venetum Bononiae. Haec fere omnia excusa, plus ad irritandos animos quam ad alterutrius causam adjuvandam. Quibus successere ex alia parte Christianorum reipublicae Venetae civium et amicorum ad Anti-Christianam cardinalis Baronii paraenesim responsio, cum Nic. Viguerii dissertatione de Venetorum excommunicatione: vulgatae, ementito Fr. Fulgentii nomine, ad episcopos Venetae ditionis, et Zechielis Thomae Bovii Veronensis ad Paulum v item epistolae. Responsio M. Pasquilli civis Romani ad gibbosum Ripallensem super censuris, eaque de re disputationibus cardinalium Baronii et Bellarmini. Pissana Pizzonis piscatoris ad Paulum v epistola. Senio Venetiarum ad Paulum v, cum cantico lingua Bergomensi ad ludibrium scripto: quod quantumvis

plenas, seditiosas, manifesto falsas, quarum contrariae disertis verbis expressae in sacra leguntur scriptura, dum in causa Venetorum pro utilitate ecclesiae discutit, allatum sibi dicit, schedulam contra se Romae affixam, instante Lodoico [a] Bodoido fiscali, qua

quantumvis a senatu enixe prohiberetur, tamen accensis semel animis invalescebat indies licentia, ut jam in re maxime seria indignissime luderetur. Gravioris momenti publicata ab iis qui Venetorum causae favebant scripta, in causa Sigismundi archiducis Austriae, et Gregorii Hamburgensis sua aetate doctissimi J. C., nunc primum edita. Nic. Cusanus cardinalis episcopus Brixinensis, quae urbs est in Austriacorum ditione, cum multa contra consuetudinem et Germaniae libertates, sicuti Sigismundo videbatur, secundum usum in Italia receptum ordinaret, in gravem cum Sigismundo contentionem incidit; et, post acerbitates verborum, vis addita; et cardinalis in custodiam datus est: quo cognito, pontifex, is tunc erat Pius II, execratione et maledictis archiducem insectatur: itaque ad pontificem ab eo mittitur Gregorius Hamburgensis, qui factum excusaret; qui quod arctam cum pontifice olim in Germania coluisset amicitiam (siquidem ejus honorifica mentio adhuc in Aeneae operibus habeatur) ardentius causam suam tueri pontifici visus est, qui utrumque, et archiducem et ejus oratorem, execrationibus diris devovit; a quibus Hamburgensis appellationem interposuit, eamque in urbe publicavit. Inde, dum pontifex archiducem insequitur, ipse in Bohemiam concessit, et uxore ducta execrationes contemnere prae se tulit. Sic res ab Alberto Crantzio in Vandalia, et aliis narratur. Ejus rei tunc acta publicata sunt: epistola Pii II ad episcopum Basileensem, nam ipsum censurae exemplum non extat, Romae datum anno CIↃ CCCC LXI; qua increpat eum quod communionem cum Sigismundo diris devoto servaret, et ut eum in posterum devitet, enixe mandat, et interdictum observari jubet: sequitur libellus appellationis Sigismundi ad futurum pontificem et generale concilium instituendum vel institutum: appellatio et pro se ab Hamburgensi adjecta: contra quam cum Theodorus Laelius episcopus Feltrensis vehementi scripto replicasset, Hamburgensis apologiam copiosam publicavit, qua et appellationem suam tuebatur, et contra Constantiensis synodi decreta facere eum dicebat, qui libertatem illic sancitam impediebat. Adjecta, et ejusdem Hamburgensis admonitio de injustis usurpationibus paparum R. ad imperatores, reges, et Christianos principes, tempore Eugenii IV scripta. Eo scriptum illud majorem Romae offensionem peperit, quod ab eodem papa qui appellantes ad concilium diris tam severe devovisset, magnus princeps et ejus orator appellasse probarentur. Eodem tempore recusus Francisci Zabarellae cardinalis Florentini, qui anno CIↃ CCCC VI tempore schismatis vixit, tractatus, olim Argentorati anno CIↃIↃXLV a Luca Schroteiseno juris studioso editus, quo conciliorum auctoritas validis argumentis asseritur: "Ex eorum omissione, nec aliunde, eruendam radicem omnium malorum, quae per orbem hodie grassantur; nec aliud subesse remedium, citra Dei manum, quo deperdita ecclesiae discerptio instauretur: concilia ad fidei conservationem ordinata, eorumque formulam in Apostolorum actis praescribi, quam sequi debemus. Petrum licet principem Apostolorum, tamen plenitudinem potestatis non in eo solo fuisse; imo Petrum tanquam unum in congregatione cum aliis principatum tenuisse, et post ipsum Jacobum apostolum; nec responsum fuisse datum sub persona Petri, sed congregationis; hinc morem antiquum tenuisse, ut omnia difficilia per concilia terminarentur, eaque crebro celebrarentur: verum pontifices, qui magis terrenorum principum quam apostolorum instar ecclesiam rexerunt, tam laudabilem morem insuper habuisse; plenitudinem potestatis in universitate esse tanquam in fundamento, hoc est, in ecclesia, in papa tanquam in principali ministro, sed non solo, per quem potestas illa explicetur; et ita juxta Innocentium III, ut discretionis clavis praecedat, et clave non errante potestas exerceatur, plenitudinem potestatis per singulos in universitate exerceri, sed praecipue per Petrum: proinde papam non posse impedire synodorum congregationes; alioqui, si quod apostoli docuerunt destrueret, erroris convinceretur; ecclesiam non posse ita potestatem suam in papam transferre, ut penes ipsam esse desinat; papam legibus suis solutum esse, sed non legibus Dei, quales sunt, quae Spiritu sancto suggerente in conciliis promulgantur: si papa eorum celebrationem incuria negligat, ad Caesarem pertinet, qui pars concilii est, advocatus et defensor ecclesiae, et jure suo, non ex gratia, ejus interest ea convocare. Sic Constantinum, Justinianum, Carolum, alios fecisse; Constantinum ipsum in Nicaeno praesedisse; nisi ipsi liceret et non soli papae synodum cogere, periclitaturam detrimentose ecclesiam; quippe accidere posse, ut papa in haeresin cadat, et cardinaleis sui similes creet: tunc jus esse Caesaris ut synodum cogat, et ab eo fidei suae rationem possit exigere: imo et eo casu, si in errore perseveret, deponere; imo et constare papam de quolibet crimine notorio posse apud Caesarem accusari; et si ad potentiam temporalem confugiat, coerceri debere: quod si et papa et cardinales, et Caesar concilia convocare neglegant, ad praesules majores jus devolvi, qui unus vel plures facere convocationem poterunt, etiamsi papa prohibeat; nam ei obediendum non esse, cum contra necessitas urget, et utilitas publica, et alioqui ecclesiae status periclitatur: per assentatores huc usque factum, ut omissa veterum canonum reverentia pontifices multa sibi arrogaverunt, et omnia se posse existiment, et quicquid liberet, etiam illicita; sicque supra Dei praeceptum potestatem illam extendisse: inde secutos innumeros errores, et inferiores praesules pro nihilo habitos; et, nisi Deus ecclesiae succurrat, summo eam in periculo versari. In proximo concilio ita circumscribendam pontificis potestatem, ut deinceps non possit, nisi quod licet; et cum ei suus honos debeatur, tamen videndum ne plus ei justo aut aequo tribuatur, ut Deo: honorandum esse pontificem non adorandum, quod de se fieri minime passus est beatus Petrus. Papam tunc esse superiorem in ecclesia, cum eam bene administrat; benene an male administret, judicium penes universitatem esse." Tractatui huic tempore Innocentii VII, et Benedicti XIII papae, scripto, quod libertatem in eo nimis rigidam, et quae, ut sunt tempora hodie, ferri non posset, excusat, adjectum est Petri Ferrariensis coaetanei scriptum, quo ille conqueritur "de papae ambitione, qui manu armata jurisdictionem in "terris,

INTERPR. [a] Bodsido.

CIↃIↃCVI. qua excommunicatus denunciatur, et non solum ecclesiae communione, sed omni
HENRICUS IV. bonorum tam mobilium quam immobilium possessione, et sacerdotiorum fructibus privatur. Eam ut legit, statim pro nulla et invalida, salva, quae debetur sedi Apostolicae, reverentia, tenuisse, habuisse, et nunc habere et tenere, et paratum defendere; quippe cum in eo tribunali Bellarminus adversarius sederit, contra quem ille scripsit; nec excusationes, protestationes, exceptiones, defensiones, coram Venetiarum inquisitore factae v Eid. Sept. et a publicis notariis subscriptae et traditae, ut Romam transmitterentur, visae fuerint. Ceterum VIII propositiones sine auctoris nomine, ex ea occasione publicatas, quod statim post interdictum, quaedam documenta sive instructiones, sine auctore ac minime subsignatae, ad ciendos animos per manus volitarent; in quibus cum multa in Deum contumeliosa, atque adeo haeresim redolentia essent, ut etiam ipsi qui pontificio interdicto favebant fateri cogebantur, ideo contrarias illas propositiones sine nomine auctoris, eis oppositas, quas postea tuendas suscepit,

terris, civitatibus, quae et natura et ab omni aevo Imperii sunt Romani, retinet; ipsum quinetiam Caesarem sibi subjicere, quod ridiculum est dicere, et abominabile audire; nam a principio cunctus cujuscunque conditionis sive ordinis, etiam sacri, sub potestate et jurisdictione Imperii fuisse. Verum Caesares benignitate et indulgentia jus in sacrum ordinem a se abjecisse, et in papam transtulisse; quod beneficium illi ingrati male agnoscunt. Bene proinde et caute facturum papam, si totam temporalem jurisdictionem Caesari, a quo accepit, remittat: non aliter unquam rempublicam, et maxime Italiam, quieturam; non aliter finem schismati, quod nunc orbem Christianum turbat, imponi posse, aut porro impositum iri." Postremo et apologia prodiit pro ecclesiae et concilii auctoritate, adversus Joannis Gersonis doctoris Christianissimi obtrectatores, LIII axiomatis absoluta; quae e Gallia profecta Venetiis excusa est. Ejus haec prima, Ecclesiam esse politiam Monarchicam, ad finem supra naturam institutam, concilio oecumenico, velut regimine aristocratico temperatam. Et pro coronide examen de iis omnibus scriptis et disceptationibus, quae huc usque contra serenissimam rempublicam Venetam excusae sunt, a Joanne Marsilio compositum, et in duas partes tributum. Dum ultro citroque scriptis ac libellis certatur, pontifex, cognito serenissimum principem, diplomate locis publicis passim affixo, pridie Nonas Maias, demandasse praesulibus et aliis per totam Venetam ditionem, ut in fide et obsequio se continerent; eodemque protestatum esse de cultu erga sanctam sedem, et fide, quam a matre ecclesia Romana hauserat, constanter servanda; denuo XII Kal. Octobreis, diris devovet qui illud legent ac penes se habebunt, aut alia ulla scripta pro Venetorum diris devotorum defensione contra censuras vulgata. Id duas epistolas ad pontificem delicuit, plenas vehementis affectus, imo vero praefidentis audaciae, velut in impatienti dolore et praesenti reipublicae discrimine, "Nunquid et oculi tui carnei sunt, et tu vides sicut videt homo? Paras nova fulmina contra legentes literas serenissimi principis, quibus se Catholicum et sanctae sedis Apostolicae Romanae observantissimum profitetur. Bone Deus! benediceresne si contraria audires? In libera republica liberas linguas esse debere. Audi quid decessores tui de legibus principum dixerint, Leo IV et Gelasius. *Quis leges principum dicat debere contemni? quae irrefragabiliter sunt custodiendae; et si quis aliter dixerit, vel vobis dicturus fuerit, sciatis eum mendacem.* Audi Miltiadem pontificem decessorem tuum, *Prima semper ante omnia diligenter inquirite, ut cum justitia et charitate definiatis, neminem condemnetis ante verum et justum judicium, nullum judicetis suspicionum arbitrio, sed primum probate, et postea cum charitate sententiam proferte; et quod non vultis fieri vobis, alteri facere nolite.* Non hanc in sententiis nuperis veterum pontificum regulam servatam: jactatur jam totum per orbem ecclesiasticos his gradibus ad Monarchiam tendere, et potestatem a Deo distinctam totam ad suum tribunal trahere, quod esset admodum tyrannicum, et contra expressam mentem divinam: proinde videat ne his injustis consiliis claves vim perdant et rubiginem contrahant, et ad extremum Babylonica confusio inducatur: sicque existimet, cum res reducitur ad affectum, omne perire judicium. Respublica nunquam deficiet a religione Catholica, et a communione sanctae ecclesiae Apostolicae Romanae; sed nec patietur libertatem suam et consuetudines suas sibi eripi, aut suorum facultates exhauriri. Stat simul, resistere praecepto pontificis omnia turbanti, et non deserere communionem ecclesiae Romanae et Catholicam religionem. Ignatium olim patriarcham Constantinopolitanum, qui anathemate injusto a Joanne VIII vulneratus non paruit, post mortem nihilominus miraculis inclaruisse, et in Sanctorum numerum relatum fuisse. Audire operae pretium esse verba Richeomii e sodalitio Jesuitico, ex libro a societate probato, nuper ad Henricum IV misso: Si adeo iratum Numen haberemus, ut ad se Clementem accerseret, et Bonifacios VIII, Benedictos XIII, Julios II induceret, quid ageremus? nempe pauca dicam, quod in illo tempore probos et bonos Francos, quod moderatos et frugi ecclesiasticos cum rege Philippo Pulchro, cum Ludovico XII accepimus fecisse; qui jus suum ac regni cum mordicus tuerentur, nunquam propterea a sancta sede Apostolica desciverunt, officii Christiani potissimas partes deseruere nunquam, Christi vicarium majestatem sunt omni studio, omni fide et obsequio, prosecuti; de quo ne dubitari posset, fecit Philippi Pulchri a Joanne Tilio ex archivis regiis descripta, et ad posteritatem transmissa responsio. Haec Richeomius, ante sodalitii sui in Gallia restitutionem. Si res ad arma deveniat, quae desolatio per totam Italiam! exteri eam confundent, et haereses serpent; deturpabitur sancta sedes; et exhausto aerario, et populis omni re spoliatis, in caput ipsius pontificis tota faba cudetur." Interea Romae ad sanctae Inquisitionis tribunal citatus primum Joannes Marsilius. *MS. Reg.*

ſuſcepit, et defenſionem judicio ſanctae Catholicae eccleſiae ſubjeciſſe. Proinde de denunciatione coram Deo et hominibus proteſtari; et cum nullo ſe conſcientiae dente remorderi ſentiat, et a communione eccleſiae ſe nunquam ſeparaverit, neque a charitate Chriſti et eccleſiae ſeparari potuiſſe: quinimo pro Sectariis habere, qui dixerunt, poſſe aliquem a Chriſto aut communione eccleſiae Catholicae ſeparari, niſi ſe prius ipſe ſeparaverit; aut aliquem ſine ſua culpa excommunicatum, et tantum ob id, quod non auditur pontifex, vel ejus miniſtri non audiuntur, cum audiri nec poſſunt nec debent, vere et valide excommunicatos eſſe. Citatus et Frater Paulus Venetus, per literas ad cardinaleis [a] Pinellum, Aſculum, Givrium, Blanchetum, Arrigonium, Bellarminum, Sapatam, Bubalum, Monopolitanum, generaleis inquiſitores nuncupatos, VII Kalend. Dec. comparuit; et exceptionibus propoſitis, ob non tutum acceſſum excuſari petiit: tum [*] de innocentia ſua, et obſequio erga eccleſiam proteſtatus, quae pro ſereniſſimae reipublicae, in qua natus fuit et educatus, cauſa, et pro Jo. Gerſonis Chriſtianiſſimi doctoris ſententia tuenda ſcripſerit, enumerat; et excerpi ex iis, quae cenſura digna videantur, ac notari, cupere ſe dicit; ut ea vel ipſorum judicio, rejecto ſemper Bellarmino, quibus ſemper multum tribuerit, ſi minus clara ſint, exponat, vel amplioribus argumentis communiat: id ni fiat, quae ſcripſit, ſi cum aliis ſine ſpeciali expreſſione et cum ambiguo adverbio damnentur, jam nunc obteſtari, nihil reprehenſione dignum in illis inveniri. Eodem die F. Fulgentius, qui ſe gente [b] Manfredum dicit, longo ſcripto non ad inquiſitores, ſed ad archiepiſcopos, epiſcopos, religioſos ordines directo, itidem proteſtatur; et praecipue fiſcales minas de privatione bonorum, quae nulla poſſidet, ridet.

IX. SCRIPTORES Veneti, proteſtationibus et expoſtulationibus contenti, ab appellatione abſtinuerunt, ut placatiorem tunc et in poſterum pontificem haberent: verum is rebus exacerbatis, exercitus ubique, ac praecipue in Umbria, inſtrui juſſerat, atque imperatorem dixerat Ranutium Parmenſium ducem; et eodem tempore Alexandrum [c] Montanum, ſub id ab Alberto archiduce, cui in Belgio militabat, dimiſſum, qui vicarias partes obiret, ei adjunxerat. Copiae omnes circa Ferrariam convenire juſſae. Philippus, qui per cardinaleis factionis ſuae, alioſque emiſſarios, clam faces irritato pontificis animo ſubjecerat, cum videret res ad bellum, quod ſemper ab initio optaverat, ſpectare, et regem Chriſtianiſſimum aemulum componendo diſſidio ſtudere, et neutri opes ſuas deferre, occupandum ratus literas artificioſe ſcriptas VII Eid. Quintil. ad pontificem mittit, hoc argumento: Sanctiſſime pater, mihi non mediocrem attulit moleſtiam diſſidium cum Venetis nuper exortum, et, utcunque ſit res, cuperem ne proceſſiſſet; ejus cauſas amplius conſiderandas relinquo. Cum tamen videam ſanctitatis veſtrae et ſedis Apoſtolicae auctoritatem in eo negotio tantopere periclitari, decrevi tanquam filius vere obediens ei et perſonam meam et omne imperii robur ultro deferre: idque oratori Veneto, qui in aula mea verſatur, ſtatim ſignificandum curavi; meis item proregibus ac procuratoribus in Italia mandavi, ut per eos ceteri principes qui mea ſunt in clientela, id pariter intelligant; ſicut amplius [d] Aſcalonae dux, qui has tibi reddet, expoſiturus eſt. Interim rogo ſanctitatem veſtram, ſibi perſuadeat, in iis quaecunque ipſam tangent, me ſemper ad latus ei praeſto futurum. Iis, dum diſſidii cauſas in ambiguo relinquebat, quod factum erat, infectum malle oſtendebat, eo magis pontificem per ſe ſuſcepto bello imparem et alienum, atque adeo ſuis opibus egentem, ſibi devinciebat, cum ei nihilominus ſe praeſto futurum declarabat; et jam tum apud Venetos, ſi res ad concordiam deveniret, excuſationem parabat, cum diſſidium illud minus ſibi placere dicebat. Statim

et

VAR. LECT. [*] de ſua innocentia, gravamine, et injuria proteſtatur *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Pinelli, Aſcoli, Givry, Bianchetti, Arrigone, Bellarmin, Sapata, Buffalo, & Monopoli.* [b] *Manfredo.* [c] *di Monte.* [d] *d'Eſcalona.*

et Franciscum [a] Castrensem Venetias extra ordinem misit, (nam [b] Inicus Cardenas jam ordinarii oratoris officio apud senatum fungebatur) qui pridie Nonas Novembreis ad urbem magno et splendido comitatu venit, summo cultu a senatu exceptus; eo consilio, ut si res, quod jam praesentiebat, ad pacem inclinarent, ipse belli ab initio incentor, compositi dissidii gloriam tegi, si posset, praeriperet, aut interventu suo magna ex parte delibaret. [c] Fontanus interea Mediolani prorex, famam ad fastum spargendam curavit, VIII CIↃ Hispanorum, totidem Neapolitanorum, parem [d] Insubrum numerum, V CIↃ Helvetiorum, totidem Germanorum, se brevi sub signis habiturum, et Castrensi praesto futurum. Sic autem in aula Romana vulgo jactabatur, Philippum disciplina a majoribus accepta hujusmodi disceptationes de [1] suprema pontificis in ceteros principes, etiam in iis, quae ad civilem administrationem spectant, passim atque in Hispania ipsa agitari non invitum audire, et praemeditato consilio dissimulare, quod eas ad se minime pertinere existimet; quippe praepotentem, et qui pontificum molitiones in suis ditionibus, facto, non verbo, revincere sit solitus; et cum hoc facit, sciat pontifices mutire non ausuros; quod insigni exemplo in Siciliensi negotio aliquot post annis patuit: imo Hispanos profunda ambitione aestuanteis bella inde nata et seditiones in privatum suum emolumentum vertere; quippe qui interim in insidiis armati sedeant occasionem opperientes, si qui minores principes proscribantur, ut eorum ditiones invadant, sicuti in regni Navarrae occupatione parentum nostrorum memoria [a] accidit.

X. SERIUS cardinalis [e] Jousa, nec nisi exeunte anno, in Italiam venit; ut cardinalis, minus Venetis gratus, ut a rege missus, pontifici suspectus, et Hispanis invisus, insita prudentia, ut inde gratiam sibi conciliaret, hinc invidiam, purgaris suspicionibus, leniret, aliquandiu Ferrariae substitit, quousque cum bona pontificis voluntate et consensu Venetias, sicut a rege jubebatur, se conferret, et negotio, per Carolum [f] Neovillam Allincurium Romae apud pontificem oratorem, et Philippum [g] Canaium Fraxineum Venetiis item regium oratorem jam inchoato, finem optatum imponeret.

CIↃ IↃCVII. Ineunte anno cum Venetias venisset, re cum oratore regio communicata, sic comperiebat, Senatum nunquam adductum iri, ut auctoritatem suam, abrogatis majorum legibus, et jurisdictionem, traditis, qui carcere attinebantur, ecclesiasticis, violari et enervari pateretur. [h] Donatum prudentissimum principem, oratori pontificio palam dixisse, pontificem juvenem et rerum inexpertum, dum pravis consultoribus aurem praebet, temere fecisse, ut se negotio iniquo immiscuerit: id sibi dicere licere, qui per aetatem parens ejus esse possit, erat quippe septuagenarius; non mirum videri debere, si, cum juvenis esset, et male de Venetorum rebus instructus, consilium sibi probrosum, et postremo damnosum securus esset; potius prudentiam et moderationem decessoris sui imitari debuisse, qui cum minime ignoraret, quae Veneti ea in re fecissent, nihil tamen tale toto principatu suo aggressus est. Pontificem in [i] Lauretano collegio in Umbria, quod nunc episcopali praerogativa praefulget, idem sanxisse, ne scilicet in terris pontificiae ditioni subjectis liceat res soli possidere. Id potestate principali a pontificibus cum sit decretum, non videre, cur Veneti non eadem potestate in suo uti, et jus idem usurpare possent: summo id consensu a senatu decretum, et cum CCC patricii interessent, nullo dissentientis in tanto numero reperto calculo; ut quod tanta votorum concordia scitum est, minis et ostentato armorum terrore per injustum interdictum tolli posse non appareat. Pontificem vere dixisse, Venetis non licere in ipsum censuram exercere: sed et hoc verum esse, non licere

VAR. LECT. [a] accidit: et ita tractu temporis immensam illam monarchiam, quam tamdiu parturiunt, impune aliena semper invadentes, ad extremum constituant. Serius cardinalis *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *de Castro.* [b] *Inigo de Cardenas.* [c] *le comte de Fuentes, gouverneur de Milan.* [d] *Milanois.* [e] *de Joyeuse.* [f] *de Neufville d'Allincour.* [g] *de Canaye Sr. de Fresnes.* [h] *Donato.* [i] *de Loretto nella Romagna.*

NOT. [1] suprema potestate

licere pontifici Venetis, dum leges et jura condunt, et potestate a Deo concessa utuntur, per censuras sacrorum usum interdicere. Proinde ipsos potius vitam quam libertatem et leges ac majorum jura amissuros. CIↃIↃCVII. HENRICUS IV.

XI. Eos vero contra Jesuitas admodum exasperatos, quod ipsos ad inflammandum pontificis contra rempublicam animum suggestione sua nihil reliqui fecisse persuasum haberent; fiducia etiam injecta, si constanter in proposito perstaret, fore, ut quem Ferrariae nuper censurae publicatae, eundem Venetiis proculdubio effectum sortirentur. Itaque cum ipsi initio ad primam interdicti famam per literas, misso Antonio Possevino, cum Claudio Aquaviva generali suo egissent, ut quid sibi agendum esset, ab eo edocerentur, ille praefracte censuris obediendum esse respondit. Idque ad senatum patres retulere, hoc addito, se clausis templis domi, si principi placeret, mansuros, et confessionibus et puerorum institutioni intetim vacaturos. Quod cum suspectum videretur, et senatui relatum esset, ceteros ordines ad defectionem eos sollicitasse; cum abirent, vix ab injuria temperatum fuit, plebe eos tanquam exploratores ab Hispanis subornatos insectante, et stipatores propterea iis a senatu attributi sunt. Inde legibus in societatem agi coeptum; et confectis probationibus decemviri constare dixerunt, permultos patres et maritos conquestos esse, quod a filiis et uxoribus solita obsequia non praestarentur, quia Jesuitae ipsis affirmassent, eos extra ecclesiae communionem positos esse: literas et cujusdam ex illa societate interceptas, quibus pontificem certiorem faciebat, in urbe ccc praecipuae nobilitatis pueros esse, totidem devota, quicquid juberet, suae sanctitatis mancipia. Praeterea ad senatum delatum, eos per confessiones secreta familiatum rimari; bona, facultates, et ita totius imperii robur et vires perspectas habere, clientelas cujusque cognoscere; ea de re commentarios ab ipsis confici, et singulis VI mensibus per visitatores suos, quos vocant, ad generalem suum mittere; [a] Bergomi et Patavii, festinato eorum discessu, multas chartas repertas ab iis non corruptas aut exustas, quibus ejus rei fides fiebat: multa et ad odium invidiose cumulata. Vulgata sub id Stanislai [b] Przouskii Lublinensis, qui in gymnasio [c] Patavino literis operam dabat, nomine epistola, ad Antonium Possevinum illius collegii primarium [a] sodalem, qua socios nimia satagendi cura, non sua ambitione, non solum in illis ad septentrionem positis regionibus, sed et aliis, multa infeliciter peccasse, et turbis ubique causam dedisse arguit; recenti ante omnia Demetrii crudeliter occisi exemplo proposito, quem illi instaurandae religioni ad imperium provexisse gloriabantur. Nam si verus fuit Demetrius, imprudentissime fecisse illos, qui principem nondum bene in regno avito confirmatum, praefervidis suis consiliis ad manifestum exitium expofuerint, et tot proceres Polonos et nobilitatis florem eadem calamitate involverint: sin suppositus, pessime fecisse, qui bonam causam ad sui tutelam insigni et detestando plagio egere existimaverint. Quid enim veritati, cui religio innititur, cum mendacio? Quid luci cum tenebris? Quid areae Dei cum Belial? Scenam ab iisdem vere tragicam infelicis Lusitaniae regis instructam, et in Africa ad miserabile spectaculum expositam, ut regnum ad Hispanos devolveretur. Repetitis toties conjurationibus nomine Christiano indignis contra Elisabetham, effecisse, ut foemina a fundendo sanguine primum aliena, porro severius ac durius cum majorum religioni addictis in regno suo agere sit coacta. Notum et nunc esse omnibus, quomodo nunc sub rege novo post nuperam conjurationem cum miseris Catholicis agatur. Nequedum memoria hominum excidisse, quid illi in Francia Henrico III rege moliti sunt, [d] Henotica factione ad regni perniciem excitata,

VAR. LECT. [a] sodalem, et legationibus per Poloniam et in Moscovia non mediocri solertiae laude obitis clarum, qua socios *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *Bergame, & Padouë.* [b] *Przowski de Lublin.* [c] *l'université de Padouë.* [d] *la Ligue.*

CIƆ IƆCVII. HENRICUS IV.

excitata, et Caroli cardinalis Borbonii effoeti senis impotenti ingenio facibus praeposterae ambitionis subjectis, ut legitimum regni heredem ab ejus successione excluderent, et regem a Sectariis summe alienum vivum videntemque sepelirent, ac tandem infando parricidio mactarent. Quid non nuper fecisse illos, ut [a] Daciam et circumpositas provincias, antea quietas et pacis felicitate gaudenteis, damnosissimo bello involverent? Ruptam cum Turcis pacem contra Stephani patrui sapientissimi principis consilium, et ceteris Bathoriae familiae proceribus cum proprio exitio contradicentibus, ac Baltazare cardinali, qui misere inter illas turbas periit. Nam auctores fuisse imprudentissimo juveni Sigismundo, cujus ingenio [b] Alfonsus Carillus impudentissime abutebatur, ut se bello detrimentoso immisceret, nec agnatorum suorum, quod ille summa perfidia fecit, sanguini parceret; et nunc ille, quem Alexandro Magno, si Deo placet, comparatis ad adulationem verbis, parem faciebant, probrosa ac damnosa ipsi ac toti Transilvaniae transactione, ad vitam privatam, et vix gregario dignam milite, redactus, in vili Bohemiae hypocausto consenescit. Nec feliciora fuisse consilia, quae Poloniae regi ab initio dederint; quibus effectum, ut ille cum vitae periculo regnum avitum adiverit, et reliquerit, et postremo amiserit, Carolo patruo in ejus locum a Sueciae ordinibus electo. Nec feliciores fuisse illi secundas nuptias nuper ab ipsis procuratas; post quarum celebrationem, regnum, quod antea quiescebat, statim insolitis motibus quassatum fuit; et in posterum periculosiore casu quassatum iri apparet. Quid vero profuisse Ferdinando [c] Graecii archiduci eorum familiaritatem et suggestiones, nisi ut se inexplicabili cum suis odio implicaret, et praecipuo adversus Turcos tam vicinos hosteis se praesidio privaret? Gulielmum [d] Baioariae ducem, dum illis auscultat, sensim quasi omni re spoliatum, non sine ipsius populorum fremitu, ac publica querela. Monarchiam illos in ecclesia Catholica moliri, etiam pontificis potentiae, quem in speciem tantopere extollunt, si occasio ferat, fraenum imponere paratos, ut eam pontifici ablatam in se transferant. Gregorio XIII optimo et indulgentissimo seni tota vita imposuisse, et largitiones immodicas ab eo emunxisse, ac postremo pro tot benefactis ridiculo legationis Japoniae choragio morienti illusisse. Moscovitas ursos albicanteis dirae magnitudinis et ferocitatis [e] Mutinam primum, dein et ad urbem ipsam, tanquam a circulatoribus et agyrtis adductos, ut spem magnarum rerum in provinciis illis longe positis excitarent. Pari impudentia Clementi VIII cordatissimo et moderatissimo pontifici operam suam venditasse, mentione injecta de Silvestro Aldobrandino, qui postea in cardinalium collegium cooptatus est, Bosniae creando rege; et jam tum habuisse homines paratos, qui Sclavicam linguam ipsum edocerent. Nuper et crebras consultationes habitas, de rationibus in Persarum regis ad fidem conversione, quod subornato uno ejus e tribus legato de industria spargi curaverant, servandis, et delegatis e suo sodalitio ad ipsum mittendis. Novatores in regnis, in religione etiam, in qua per novationes periculosius peccatur, nuper et obsoletas et inutileis disputationes, ut majorem in dies sui famam excitarent, cum Dominicanis de gratia instituisse; quarum is exitus fuit, ut sapientissimus pontifex, ut pudori illorum parceret, cum secundum eos minime pronunciasset, eorum tamen sententiam aperte non damnaverit. Sed omnem fidem superare, quod nuper tentaverint; ut confessiones et absolutiones per epistolas explicarentur, et acciperentur. Quo semel recepto institoriam tabernam aperiri, qua sacerdotes, sicuti Placentiae nummularii hodie de pecunia, sic de peccatis contrahant; et, discusso trajectitiarum confessionum Kalendario, delegatae absolutionis fidem turpissima nundinatione cauponentur; cumque ubique adesse non possint, omne conscientiarum forum etiam absentes ambitiose occupent. Moniti et ab aliis Veneti, ut deinceps societatis mores, doctrinam, et conversationem diligenter inspicerent.

INTERPR. [a] *Transilvanie.* [b] *Alonso de Carillo.* [c] *Gratz.* [d] *Baviere.* [e] *Modene.*

inspicerent. Ante L annos in Francia vix unum reperiri potuisse, qui doctrinae de suprema pontificis supra concilium auctoritate aurem accommodaret. Nunc plures eam imbibisse. Quid igitur facturos Venetos numero paucos et viribus impares? Habere in ea societate omnium vitiorum genera patrocinium et excusationem. Habere avaros, quo se tueri possint, quo sine ullo conscientiae morsu spiritualia bona nundinentur. Apud superstitiosos, imagunculae exosculatione omnium virtutum Christianarum exercitationem suppleri. Gloriae cupidis, quibus ob fortunae humilitatem nisi per scelera non licet innotescere, quamlibet summa facinora sanctitatis supparo velari. Desides habere, unde salutis suae incuriam excusent, et aliqua in ipsos largitione redimant. Qui nullo Dei metu tanguntur, habere visibile Numen, cujus cultu dum defunguntur, in religione prae ceteris gloriari possint. Nullum adeo esse perjurium, sacrilegium, parricidium, nullum incestum, rapinam, fraudem, dolum, quae dispensationis velo pietatis speciem non induant. Itaque mirum non videri, si tantos progressus ea doctrina faciat, multosque fautores habeat, quae multorum vitiis et cupiditatibus servit. Haec ad invidiam contra societatem tunc in urbe amarulenter jactabantur. Sub id et allatum, quod non mediocriter animos exacerbavit, Jesuitam quendam Parmae concionantem in profusos laetitiae apparatus, qui in [a] Bacchanalibus fieri solent, graviter invectum esse; melius quippe eos sumptus impendi potuisse in bellum, quod pontifex cum Venetis gerebat: qua re offensum principem, qui aderat, et se sugillari sentiebat, concionatorem continuo terris suis excedere jussisse. Quae propius Venetos tangebant, haec erant, quod arcana imperii et familiarum per confessiones eos rimari persuasum haberent; quod pueros in scholis, adolescentes in republica, ab obsequio sensim alienarent: nam hoc se animadvertisse dicebant, ex quo illi Venetiis domicilium fixerant, candidatos, qui magistratus ambientes senatoribus se semper antea ostendere et commendare soliti erant, sensim cultum illum et demissae obedientiae officium intermisisse, et per prensationes crebrasque per domos itationes ac secretas commendationes factiose rem geri, magno cum senatus contemptu et reipublicae periculo; quippe gratia et favore singulorum sibi conciliato, aliquando majus aliquid contra universam rempublicam ausuros. Itaque jam tum in decemvirorum consessu, qui totum senatum alligat, decretum; Ut si, re ad concordiam inclinante, in aliis conditionibus aliquid pro tranquillitate publica remittere cogerentur, in hoc constantiam servarent, et illorum restitutionem, de qua acerrime propugnaturum pontificem apparebat, omnino a pacis negotio separarent; rati se magnum operae pretium fecisse, si, cum in ceteris ad pontificis voluntatem consilia sua inflexissent, in eo solo vincerent. Itaque probationes de aliis criminibus contra eos confectae, ut haberet senatus, quo se de negata restitutione apud pontificem excusaret; et eos, quos belli jam accensi auctores, et porro novarum dissensionum semper incentores fore putabat, intra viscera habere non cogerentur. Itaque visis actis ac probationibus, mense Junio decretum tandem factum, quo patres exilio perpetuo mulctantur; addito, ne posthac possint restitui, nisi ex universi collegii sententia, et acta primum ac probationes in decemvirorum consessu coram CCXXX recitentur, exclusis iis qui pontificiis partibus favere in occulto putantur, et, ex sex partibus, quinque admittendos illos concordibus suffragiis censeant. Postea et a decemviris scitum XV Kalendas Septembreis, ne qui cujuscunque conditionis, ne quidem foeminae, a quoquam ex illo sodalitio literas acciperent: si quae ad ipsos mittantur, eas continuo, si in urbe, ad collegium; si extra, ad praefectos deferre teneantur; interdicto omni cum illis commercio, exilii, triremium, mulctationis bonorum additis poenis. Moniti et patres et tutores, aliique, si quos in potestate habent pueros, qui extra ditionem Venetam in scholis Jesuitarum literis dent operam, ut eos sine mora domum

CIƆIƆCVII
HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *Carneval.*

domum revocent; ni faciant, easdem poenas se sciant incursuros. Adversus societatem quantum caute respublica in posterum se muniebat, tantum in eo laborabat ut patres Capucinos sanctitate vitae perspectos, et ab omni ambitu alienos, apud se [α] retineret.

XII. HAEC male Jousam habebant, qui in arcano patribus Jesuitis favebat, arctamque cum quibusdam ex illo sodalitio familiaritatem colebat; qui praeterea sciret, pontificem nunquam in pacem consensurum, si, cum omnes, qui e sacro ordine a Venetae ditionis terris, aut sponte interdicto parentes discesserant, aut dimissi fuerant, restituerentur, soli Jesuitae ab hoc beneficio excluderentur: nam ad famam et dignitatem sanctae sedis et suam pertinere, ne qui prae aliis pontificiam causam exemplo, voce, scriptis, propugnaverant, a pontifice deseri viderentur. Cum tamen intellexisset, pertentato per [a] Fraxineum principis ad concordiam maxime omnium inclinantis animo, potius omne pacis negotium abruptum iri, quam inpraesentiarum, et quo usque suspiciones utrinque purgatae essent, in restitutionem senatus assentiretur, necessitati cedendum ratus, in eo laborabat, ut pontifici persuadere posset, restitutionem non tam nunc negari, quam in commodius tempus, cum suspiciones utrinque purgatae essent, differri. In ceteris ita conventum, ut Veneti legibus controversis, de bonis emphyteuticis, in quibus sacer ordo jus praelationis sibi vindicabat, de bonis soli in favorem sacri ordinis non alienandis, et de nova templorum constructione, non uterentur, quo usque de iis inter partes convenisset; [b] Saracenus et Nervesae antistes, qui carcere attinebantur, in manus delegati pontificii traderentur; edicta contra interdictum facta revocarentur; cuncti ordines qui aut sponte aberant, aut dimissi fuerant, restituerentur; a quo beneficio Jesuitae exclusi intelligebantur: vicissim pontifex interdictum revocaret, et pacem cum republica coleret. Ea de re Jousa et [c] Allincurius regii procuratores scripto tradito, et ab ipsis subscripto, pontifici reipublicae nomine cavere debebant; et pontifex eodem tempore, quo schedulam a procuratoribus acciperet, Jousae cardinali traditurus erat, qua interdicti revocandi plenam ei potestatem faciebat. His conditionibus per bimestre cum senatu agitatis, Jousa XVI Kalend. Aprilis Romam venit sub noctem, ut haberet, quo se a salutando pontifice eo die excusaret; et interim cum Allincurio et cardinalibus regi addictis consultaret, et de ratione conditionum, quas afferebat, insinuandarum cum iis ageret. Jam res eo devenerat, ut utramque partem dissidii taederet, et pontifex honestam ab armis discedendi, non minus quam Veneti, occasionem quaereret. Itaque Baronius ab initio, sicuti jactabatur, belli incentor, eodem die, auctore [d] Perrono cardinali ad pontificem alia de causa iverat; et mentione adventus [e] Jousae injecta monuerat, ut benigne ipsum audiret, et ad accipiendas conditiones a rege, qui utiliter se huic negotio immiscuerat, propositas se componeret; nam publicae existimationis interesse, ut cum grati animi testificatione regis in hoc dissidio componendo officiosam curam, et ipsius procuratoris sedulam diligentiam, pontifici acceptam esse cuncti intelligerent. Secundum haec Jousa postridie ad audientiam admissus, quid in ea re post multas altercationes actum esset, quas conditiones a Venetis regis interventu oblatas afferret, quid illi vicissim peterent, exponit: de Jesuitarum restitutione sermonem sustinuit, tantumque eam non omnino desperatam esse respondit; ceterum se viam invenisse, quae, si ita suae sanctitati placeat, ad eam obtinendam iniri possit; quam, cum de reliquis pro prudentia sua statuerit, ei sit explicaturus. Noctem inquietam habuit pontifex, et summo mane Jousam et Allincurium ad se accersi jubet,

ut

VAR. LECT. [α] retineret. Et initio Provinciales ad eos rescripserat, ut in omnibus reipublicae audientes essent, nisi XII fidei articulis; quorum numero comprehendi qui supremam pontificis potestatem spectat, cum Romae minime dubitetur, injecta ipsis necessitas ad extremum interdicto parendi. Haec male Jousam *MS. Reg.*

INTERPR. [a] *le Sr. de Fresnes.* [b] *Saraceno, & l'abbé de Nerveza.* [c] *de Neufville d'Allincour.* [d] *Du Perron.* [e] *de Joyeuse.*

ut de ratione restitutionis plenius cognosceret. Sic autem Jousa sibi videri dicebat, si CIↃ IↃ CVII. diploma de revocando interdicto et absolutione impertienda fidei suae committeretur, fore, ut illo Venetiis ostentato, qui pacis cupidi erant, et numero vincebant, in restitutione se tractabiliores redderent: nam a temulentis passim jactari, pontificem a pacis consiliis prorsus abhorrere; et dum de pace lente agitur, cuncta ad vim parare, ut Venetos tandem ope Hispanorum opprimat. Itaque moderatissimos inter eos nullas conditiones, dum per eas se ludificari arbitrantur, admittere; qui si videant serio secum agi, in restitutionem proculdubio sint consensuri. Non tamen pontifici consilium Jousae placuit, et omnino stare sibi dixit, cum Venetis non transigere, nisi restitutione impetrata; eaque de re patribus fidem suam obstrinxisse; nam, quicquid contra obtendatur, non aliam ob causam, quam ob strenue sibi navatam operam, a republica proscriptos esse; itaque velle, ut ante omnia restituantur: tum si quas habent contra ipsos accusationes, eas servato juris ordine instituant. Hoc responso attonitus Jousa cum suis iterum consultat; et placuit, ut cardinalis Perronus, intermissa, quam inchoaverat, diaeta, quod vix sine valetudinis dispendio facere posse putabatur, ad pontificem sine mora se conferret, et haec capita ab eo impetraret, ut si restitutio Jesuitarum, ea, quae a Jousa proposita fuerat, via, obtineri non posset, mentio ejus in praesens omitteretur. Si quidem ille Hispanos negotio participare vellet, id Venetiis fieret, non Romae; censurae Venetiis non Romae revocarentur, ejusque rei executio Jousae diplomate committeretur; Allineurius Romae regius orator, senatus nomine revocationem censurarum peteret, non [a] Fraxineus, qui eodem officio Venetiis fungebatur: formulam, qua Jousa et Allineurius regii procuratores senatus nomine pontifici cavere debebant, pontifex benigne acciperet, et nihil in ea mutaret; quae eodem momento, nec prius, traderetur, quo diploma revocationis interdicti et absolutionis impertiendae in manus Jousae consignaretur; jam nunc declararet pontifex conditionibus his se acquiescere paratum, sine ulla ulteriore, quae periculum negotio afferre posset, in consistorio deliberatione. His autem fere rationibus ad expugnandum pontificis animum nitebatur Perronus; societatis unius ratione totum Christianorum corpus in summum discrimen adduci, cujus restitutio non tam prorsus negabatur, quam in aliud tempus rejiciebatur; in eo laborandum, ut ante omnia pontificia auctoritas Venetiis restituatur; quo facto facile futurum, ut Jesuitae in illo imperio pristinum locum recuperent. Regem Constantinopoli eos primum introduxisse; non plus negotii fore in iis per ditionem Venetam restituendis. Debere suam sanctitatem prudentia sua videre, in eodem res statu nunc concurrere, in quo tunc erant, cum Leo x in Germania, Clemens VII in Anglia, religionis causam perdidit; in quo erant cum nuper Clemens VIII eandem salvam in Franciae regno fecit: in manu sua esse nunc alterutrum in Italia facere, rejectis aut acceptis, quae a rege ferebantur, conditionibus. Per xx annorum immensos sumptus, et sanguinem humanum totidem proeliis effusum, vix per tot casus et belli pericula consecuturum, quod jam nunc citra pulverem et cruorem offertur. Eam optimam et sanctissimam fiduciam esse, quae a causae justitia sumitur; sed Deum mandasse discipulis, ut ad simplicitatem etiam prudentiam adjungerent. Clementis VII causam contra Henricum VIII Angliae regem justissimam fuisse, nec non Leonis x adversus Germanos; neque tamen eventum respondisse, et utrobique religionem summe labefactatam. Imperscrutabili divinae providentiae judicio accidere, ut propter populorum peccata, bona causa saepius periclitetur. Nemini vero notum esse, an Deus Catholicam religionem in Italia, et in meliore Europae parte, opprimi sit passurus, sicuti in Africa et Asia accidit, ut inde ad Indias [a] transferatur. Tempore popularium morborum suspecto

HENRICUS IV.

VAR. LECT. [a] transferatur: hoc absit a sanctitatis suae principatu. Tempore *MS. Reg.*
INTERPR. [a] *de Fresnes.*

CIↃ IↃCVII. HENRICUS IV.

ſuſpecto omneis febreis in peſtem degenerare; ſic per ſciſſuras tempore Sectariae contagionis, in haereſim malum abire. Niſi occaſione uratur pontifex, non unum, ſed xx ex uno bello per Italiam exotitura, iiſque ſe Sectarios ex Germania rebus turbatis immiſſuros. Tunc et eruptura caeca, quae in viſceribus latent, ulcera, et contagione per totum corpus graſſatura; inde Hiſpanos ambitione ingenita, et ipſos tempore uſuros; ac futurum ut ſua ſanctitas hinc inter Sectarios, inde inter Hiſpanos, qui ſe pro auxiliaribus venditabunt, miſerrime et periculoſiſſime conflictetur. Experimento apud nos compertum, in cauſa religionis bellum non niſi cum ſumma difficultate et diſcrimine geri. Henricum III religioſiſſimum principem, qui pace religionis cauſam prudentiſſime promovebat, cum ad infauſta arma capienda compulſus eſſet, non Sectarios tantum, ſed majorem regni partem hoſtilem habuiſſe; ac poſtea eos ipſos infeſtiſſimos expertum eſſe, qui belli incentores fuerant. Ab Hiſpanis proinde intutum, atque adeo exiguum, praeſidium fore; eos fere amicis oneroſos et importunos eſſe. Nec decere bella ſacerdotalem pietatem. Minus igitur prudenter facturam ſanctitatem ſuam, ſi, cum de ceteris convenerit, Jeſuitarum cauſa tantis ſe anguſtiis et detrimentoſis difficultatibus involvat. Eaſdem ſe obtuliſſe, cum primum ad urbem venit, cum Clemente VIII de regis reconciliatione acturus, eaſque ille contemptis infeſtorum ventoſis artificiis et minis prudentiſſime eluſit, quae poſt rem confectam ſtatim evanuerunt. Nunc inter parturiendi dolores ſuam ſanctitatem conflictari, quos ſemel partu levata in laetitiam vertet. Tandem poſt multos ultro citroque non ſine altercatione habitos ſermones pontifex eo devenit, ut, cum Jeſuitarum reſtitutio pro tempore obtineri non poſſet, aliqua clauſula apponeretur, qua minime eorum cauſam neglectam fuiſſe appareret. De loco, quo revocatio interdicti fieri debebat, non minus altercatum, cum pontifex omnino vellet, ut Romae potius quam Venetiis ea fieret; alioqui Hiſpanos, quos ab hac actione minime excluſos volebat, nullam in ea partem habituros; nihilominus adductis in contrarium rationibus victus ad extremum de diplomate Jouſae, ſicuti petebatur, tradendo aſſenſit; quo tamen ille non prius uteretur, quam omnia ſumma feciſſet, ut Jeſuitarum reſtitutionem impetraret. De formula ſchedae quae a regiis procuratoribus ipſi tradenda erat, tandem aſſenſit, ut nihil in ea mutaret. Ad ultimum ſtare ſibi dixit, de toto negotio in conſiſtorio mane agere, ita tamen ut nihil in eo decernatur; tum ſe ſingulorum cardinalium ſententias poſt prandium in privato conclavi exquiſiturum; quas tamen ſequi non teneatur: quod poſtridie et diebus ſequentibus actum. Sub id [a] Caſtrenſis ad pontificem Venetiis dat literas Kalendis Aprilibus, quibus ſe certo compertum habere ſignificabat, ſi in cauſa Jeſuitarum animum obfirmaret, fore ut reſtitutionem a ſenatu extorqueret. Id, paulum abſuit, totum negotium abrupit, niſi Perronus in tempore adfuiſſet, et labantem pontificis animum denuo ad pacis conſilia erexiſſet.

XIII. SED et mox non minor difficultas ab Hiſpanae factionis cardinalibus injecta, an epiſcopi, qui interdictum non ſervaſſent, cenſuris ſublatis ab ea gratia excludi necne deberent: nam ad dignitatem ſuae ſanctitatis pertinere, ut ea comprehenſi non intelligantur, ſed abſolutionem ab ipſo pontifice, ad urbem venientes, petere teneantur. Itaque Perronus tertio ad eum redit, et difficultates illas ab iis, qui turbas quam pacem malunt, moveri multis verbis oſtendit; ac periculum ſubeſſe, ſi epiſcoporum cauſam a reliquo ſacri ordinis corpore dividat, ne ipſi in cenſuras incidiſſe pertinaciter negent; quod ſi accideret, minime ſenatum eos deſerturum; et ita ex ſciſſurae laicae cineribus eccleſiaſticae ſciſſurae incendium exoriturum. Ad haec pontifex aſſenſit, ut Jouſa eos in conſcientia poſſet abſolvere; ceterum diſcedentibus aliquid in aurem inſuſurraturum, quod illos de plena abſolutione ſecuros faciat. Neque propterea Hiſpani quieverunt, ſparſo ſtatim rumore, quem falſo a noſtris aiebant profectum

INTERPR. [a] *de Caſtro.*

profectum, quasi in traditione captivorum facienda senatus protestationem interpositurus esset, eaque in re procuratores regios non satis idonee pontifici cavisse: sed et hic nodus facile a Jousa solutus est, qui se non aliter diplomatis beneficio usurum recepit, quam traditio prius pure et simpliciter secuta esset; eaque de re praemoniturum ante omnia principem, discussis negotii conditionibus. Postremo Hispani immodicam ambitionem suam renudarunt; cum illud amplius disturbare non possent, quo decus rei, quam omni ratione impediverant, ad se traherent, a pontifice petierunt, ut cardinalis Sapata, qui initio dissidii dignum pontificem, quo magis eum incenderet, aurea statua pronunciaverat, Jousae comes in executione diplomatis pontificii adjungeretur. Quod Jousa se passurum praefracte negavit; potiusque ab omni actione destiturum; neque commissurum, ut quisquam in partem negotii praecipuo regis studio ac diligentia confecti secum veniret: suam cum regis injuria in hac re esse conjunctam. Ceterum nequicquam Jousam tantopere laborasse, et Perronium eloquentiam suam in causa Jesuitarum fatigasse, postea compertum; quippe clam ab Hispanis jam re confecta. Leonardus [a] Donatus, obitis plerisque in Hispania legationibus, a Philippo prudentiae et aequitatis ratione summo in pretio habitus fuerat, adeo ut in iis quae ad rempublicam minime spectabant ejus consilio interdum uteretur, et multos similes consiliarios sibi optaret. Inde occultam erga nomen Hispanum contraxerat benevolentiam. Et alioqui reipublicae interesse existimabat, ut praepotentem ac vicinum principem placatum haberet. Itaque Hispanos huic negotio participare cupiens, cum provideret, ceteris discussis conditionibus, pro Jesuitarum restitutione acerrime pugnaturum pontificem, et senatum nunquam adductum iri, ut in eam consentiret, ab initio Inicum [b] Cardenam, et postea [c] Castrensem in arcano monuerat, apud benevolum pontificem instarent, ut haec conditio omitteretur; quod si obtinerent, non minores ipsorum in hoc negotio partes quam regis futuras. Quod et illi sedulo fecere: sed tecta re, cum omni ratione a regiis procuratoribus pontifex tentari vellet, an ea a senatu impetrari posset. Regis opera ut necessaria utebatur pontifex, in Hispanos prono affectu propendebat; quippe qui Philippum vires et opes suas in hoc bellum obtulisse meminerat, regem tantum rei arbitrium sibi sumpsisse, et alioqui ad Venetos occulta benevolentia inclinare. Itaque facile ab initio Hispani a pontifice impetrarunt, ut haec in gratiam ipsorum conditio remitteretur. [d] Jousa solus accepto diplomate Venetias revolaverat; quo principi ostentato rursus, sicuti jussus erat, pro Jesuitarum restitutione instat, aliter interdictum non revocatum iri. Post aliquot altercationes, cum cetera extra controversiam posita viderentur, instante denuo Jousa, subridens princeps, non esse, dixit, cur tantopere de ea re laboraret, quam Hispani diu antea confectam dedissent, et sibi ea lege significaverant, ne a Jousa resciretur; nunc hoc rerum statu ut finis altercationibus imponatur, nihil periculi subesse, ut id a se sciret; neque ultra pertenderet. Quae ut ab ipso Jousa, quicum mihi arctissima fuit necessitudo, postea accepi, ita scribo. Igitur post traditos sine protestatione captivos, condicta dies ad XI Kalendas Maii, ubi coram principe et XXV primariis senatoribus, Jousa, adducto secum [e] Fraxineo, valvis clausis, voce praeconis interdictum revocavit, et senatum, universosque subditos et ordines, qui in censuras incurrerant, ab iis absolvit; frementibus plerisque, qui se alios et mutatos mirabantur ab iis qui fuerant Sixto IV pontifice, quo tempore post biennii bellum nunquam adduci potuerunt, ut se absolutioni subjicerent. Parte alia sacerdotes, qui tempore interdicti nunquam celebrationem intermiserant, impartito absolutionis beneficio, dum de conditionibus eos, qui praepositi erant, consulunt, tam diu a celebratione abstinuerunt, et ex post facto in parte satisfecisse interdicto visi sunt. Id praesentibus testibus actum, et instrumentum ea de re a Jousa confectum, sicuti et traditionis captivorum, quae sine ulla protestatione facta est: quae ille statim ad

INTERPR. [a] *Donato.* [b] *de Cardenas.* [c] *de Castro.* [d] *de Joyeuse.* [e] *de Fresnes.*

CIↃIↃCVII. HENRICUS IV.

ad pontificem misit. Post rem confectam januis reseratis admissus Castrensis, qui de reconciliatione senatui gratulatus est; qua de re et literas ad pontificem misit, quibus in Jesuitarum causa, et Jousam et se omnia summa fecisse significabat; sed rem non tam negatam quam dilatam, quo usque suam sanctitatem de re omni per oratores suos edocuerint, et rationes repugnationis ab interdicti causa longe diversas ipsi approbaverint. Addebat multoties senatui ostendisse formulam scripti, quod regis sui nomine pontifici traditurus esset, et illud ab ipsis approbatum esse; quod summa vanitate jactabat: nam constat scriptum illud ex nostro, quod a Jousa et Allincurio pontifici traditum est, transcriptum, quippe iisdem verbis conceptum, et ad Castrensem, re cum Hispana factione communicata, missum, ut pari passu in hoc negotio Philippici cum regiis procuratoribus ambulasse dicerentur, nihilque in eo rex praecipuum haberet. Postremo addebat, se et Jousam conjunctis votis apud principem et senatum institisse, ut probatoria forma scriptum ad pontificem mitterent, quo de confecti negotii ratione ex ipsorum testimonio apud omneis constaret. Verum illi se excusarunt, cum id a majorum instituto alienum dicerent, qui nihil, quod aliquando contra se editum interpretatione, vel alio ullo pacto, ipsorum rationibus praejudicare posset, scripto dare consuevissent. Eodem die exiit a principe decretum verbis temperatis conceptum, ad patriarchas, archiepiscopos, episcopos totius ditionis Venetae, vicarios, abbates, rectores ecclesiarum parochialium, et alios praesules ecclesiasticos; quo et censurarum sublatarum, et revocatae protestationis contra eas ante a se factae, fidem faciebat, et de bona inter pontificem et rempublicam concordia, et peculiari principis ac senatus tanquam obsequentissimorum filiorum erga sanctam sedem cultu, eos certiores reddebat. Exeunte mense in consistorio lectae Jousae literae, et instrumenta ab eo missa; ubi et de decreto principali acriter altercatum, quo non satis expresse superius contra censuras factum revocari conquerebatur pontifex; quod alia atque alia ratione excusatum. Composito dissidio non quievit [a] Fontanus Mediolani protex; qui copias numerosas ex ea occasione scriptas cum non dimitteret, suspensos omnium animos in Italia, quasi aliquid ausurus, toto reliquo anno retinuit. Nec Veneti cessabant, quamvis jam composito dissidio, qui videbant, in regno Neapolitano magnas copias navibus imponendas circa [b] Hydruntum et Tarentum a Philippo scribi. Itaque Paulo [c] Scoto comiti Placentino militiae Italicae praefecto datum a senatu negotium, ut III peditum CIↃ ad exercitum mitteret, ex mediterraneis praesidiis veteranos educeret, quae novo milite supplerentur: qui omnes, quid aestate in viciniis fieret, observarent, et ad omneis casus praesto essent; dein sub autumnum [d] Cretam portarentur. Classi creatus summus dux Philippus [e] Paschalicus, vir expertae prudentiae ac virtutis, qui jam suam peculiarem triremem egregie instruxerat: cum summo item imperio praepositus [f] Zacyntho, Cephaleniae, et Corcyrae, ac ceteris in [g] Aegeo insulis, Hieronymus [h] Capellus.

XIV. INTERIM nefarius contra Fr. Paulum Servitam conatus exitu caruit. Ex probationibus postea factis constitit [i] Rodolfum Pomam, Michaëlem [k] Vitum sacerdotem, qui Venetiis in aede S. Trinitatis sacra faciebat, Alexandrum [l] Parrasium Anconitanum, conjurationis auctores fuisse; consilio primum Venetiis, dein et Romae [α] cum quibusdam communicato, sed ignaro pontifice: sic enim senatus dici et credi volebat, nec non et ipse Fr. Paulus. Ii vero [m] Joannem Pauli filium Florentinum, qui in cohorte Bartholomaei [n] Nievi Vicentini militaverat, navibus in Syriam et Alexandriam Aegypti profecturis destinatum, et Paschalem [o] Bitontium, qui aliquandiu [p] Patavii sub Joanne [q] Troglione Anconitano meruerat, subornant, qui caedem patrarent.

VAR. LECT. [α] cum cardinali Borghesio communicato, *MSS. Reg. Put. & Rig.*

INTERPR. [a] *de Fuentes, gouverneur de Milan.* [b] *Otrante, & Tarente.* [c] *Scoti.* [d] *Candie.* [e] *Pasqualigo.* [f] *Zante, Cefalonie, & Corfou.* [g] *l'Archipel.* [h] *Capello.* [i] *Ridolfo Poma.* [k] *Viti.* [l] *Parrasio d'Ancone.* [m] *Jean de Florence fils de Paul.* [n] *Nievo Vicentino.* [o] *Bitonto.* [p] *Padoue.* [q] *Troglioni.*

patrarent. Cum igitur Fr. [a] Paulus cum [b] Fr. Marino ex ponte [c] S. Fuscae descenderet III Nonas Octobreis, sole ad occasum vergente, suum ad monasterium pergens, sicarii acinacibus et scloppetis armati in nihil tale cogitantem irruunt; Marinoque prehenso, ne opem ferre posset, tribus gravissimis ictibus in facie et in collo feriunt, et acinacem unum in vulnere relinquunt; scloppetis ad summovendam turbam, quae undique ad facti atrocitatem concurrebat, displosis. Quo facto, ad socios, qui eos in navigio x remorum ad id instructo in litore opperiebantur, summa celeritate se conferunt, et inde citato cursu in Ferrariense territorium descendunt. Poma jam antea suos liberos e ditione Veneta deduxerat, et obsides Jesuitarum societati et Possevino dederat; per eosque, sicuti jactabatur, scelesto homini spes facta [α] fuerat, ut debita sua in [d] Apulia reciperet. Nec mirum, cum libris editis reges extra ecclesiam positos impune interfici posse doceant, sicuti in Gallia ante aliquot annos accidit, si homines ingenio infirmo ad monachi caedem suasionibus suis auctoraverunt. Decemviri sexto post die decretum fecere; quo Poma, dein Vitus et Parrasius, extra territorium deportantur, sine spe ex quacunque occasione restitutionis; et praemium IV ducatorum CIϽ, ei qui illos, ubicunque nactus, occiderit, idem de Joanne Florentino et Paschali Bitontio additum, et praemium CIϽ ducatorum propositum. Postea senatus IV Kal. Nov. Rev. Patr. Pauli Servitae serenissimae reipublicae theologi, cum insigni pietatis doctrinae et vitae inculpatae elogio, patrocinium sumit; et si qui ausu nefario tale quid, quale nuper, tentaverit, quisque ad opem ferendam praesto esse jubetur; et qui sicarium occiderit, duorum millium ducatorum pretium, qui vivum stiterit summa duplo major, ex bonis occisi aut capti, aut, si in bonis non habeat, ex aerario statim exsolvatur. Id publico praeconio in urbe et tota ditione promulgatum. In asserenda Fr. Pauli securitate senatus caute servavit, ne quid diceretur, fieretve, quod pontificem posset offendere, et recenti adhuc vulnere, cicatricem, quo minus coiret, impedire; severe prohibitis, qui de ea re spargebantur, et porro spargi poterant, libellis. Et sane summae prudentiae fuit, post compositum dissidium, in posterum prospicere, ne novis subinde scriptis, dum alii censurarum gravitatem et potestatem verbis ad terrorem compositis extollunt, alii ad causam suam tuendam earundem praecipitem atque adeo injustam violentiam ad contemptum elevant, animi irritarentur, et cineris vix tandem sopiti fomes denuo suscitaretur: ceterum tanti negotii, ubique sparsis rumoribus et libris utrinque editis disseminati, quod totum biennium suspensos omnium animos toto Christiano orbe tenuit, silentium imperare, et oblivionem velle inducere, humanae potestatis esse nemo dixerit. An divina vice prohiberi potuerit, viderint, qui sciunt Deum rerum a conditu mundi gestarum fidem primum per prophetas, dein et per alios, incorruptam, quantum fieri potuit, ad posteros transmitti voluisse; et ita cuncta ad suam gloriam disposuisse, statuisse, et imperscrutabili sapientia ordinasse, ut rerum quas evenire permisit veritatem taciturnitate obrui, et oblivionis tenebris sepeliri, noluerit. Ut mihi vitio verti non debeat, qui nunquam scissuram in orbe nostro jam nimis multipliciter scisso fovendam existimavi, et res ad concordiam adduci quotidianis apud Deum precibus semper optavi; si pro necessitate muneris, quod mihi ad publicam utilitatem imposui, contentionis in luce et publico hominum theatro tamdiu agitatae seriem bona fide exposuerim, quam cum alii exacerbatam mallent, rex anxia solicitudine componendam curavit; ut vel ea ratione tantae rei memoriam extingui non oportuerit, ne rex sua laude defraudaretur.

INTERPR. [a] *Fra Paolo.* [b] *Fra Marino.* [c] *ponte de Ste Fosca.* [d] *la Pouille.*

VAR. LECT. [α] fuerat, ut commendatione cardinalis Borghesii debita sua *MSS. Reg. Put. & Rig.*

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI
HISTORIARUM SUI TEMPORIS
LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS OCTAVUS.

EPITOME.

AGNI Etruriae ducis auspiciis ad intercipiendam Hipponam in Africa expeditio suscepta. Urbis situs. Locus, quod servari non posset, direptus: et ingens praeda parta. II. *Bellum in Mauritania inter Mule-zidanum et Abdalam gestum.* III. *Marochenses, Mule-zidani et Abdalae jugum pertaesi, Mahametem magno consensu regem proclamant.* IV. *Gambolatus in Asia res turbat. Serdar purpuratorum princeps in eum ducit.* V. *In Polonia periculose tumultuatum. Multa inter Protestanteis seditiose acta. Contra comitia Warsaviam indicta protestantur. Querimoniam in Jesuitas superiore anno institutam renovant. Ordines regni ad Warsaviam conveniunt. Protestantes, qui in armis erant, a regiis magna clade affecti.* VI. *Carolus Suecus in Livonia Wissensteinium munitissimam arcem deditione capit.* VII. *In Hungaria ob legationem Byzantium destinatam, et huc usque retardatam, res in incerto. Navesela a Colonitio recepta. Heiducorum et Tatarorum excursiones.* VIII. *Legati Persici ad aulam Hispanicam adventus. Idem legatus Pragam ad Caesarem venit, ut eum a pace cum Turcis facienda dehortaretur.* IX. *Comitia per has turbas Posonium indicta. Habitus et eodem tempore ab Austriae proceribus Viennae conventus. Heiduci rursus turbas movent. Budnocum expugnant. Ab Homonaio male mulctantur. Instigatu Budensis et Agriensis purpuratorum ad Filecum irrito conatu castra ponunt.* X. *In Franconia Herbipolenses ex levi occasione praesulis sui auspiciis contra Wertheimicos, qui Jo. Theodoricio comiti Lovenstenio subsunt, bellum movent.* XI. *Sub id et Donaverdae majore mole tumultuatum. Suevici circuli principes et urbes Ulmam conveniunt.* XII. *In Anglia rex novam jurisjurandi formulam perscribendam curat. Pontifex ad Catholicos in Anglia scribit, et monet, ne jusjurandum ullatenus praestarent. Bellarmini et Blackwelli archipresbyteri contraria scripta. Magnae Britanniae rex apologiam pro juramento fidelitatis scripsit: ad quam a Bellarmino responsum. Prodigiosae in Anglia inundationes.* XIII. *Infelix navigatio ad Virginiam in India Occidentali ab Anglis suscepta. Rex, post tot clades nihil deterritus, novas rursus societates instituit.* XIV. *Pugna navalis in freto Gaditano, in qua Jacobus Hemskerkius occumbit.* XV. *Duae Batavorum naves ex India Orientali revertuntur. Decennalis mercatorum societas classem* XIII *navium egregie instructam, in Indiam ablegat.* XVI. *In Belgio nova seditio in castris Albertinis excitata. Henricus Mauritii frater in Sicambros descendit, et Hercleuium oppidum vi captum crudeliter diripit.* XVII. *Interim pacificationis fundamenta jaciuntur. Missi in Bataviam ab archiducibus qui Ordinum animos pertentarent. Haud multo post, Jo. Neius, generalis Franciscanorum ordinis curator, itidem venit. Eorum mandata, et ad ea Ordinum responsum. Induciae pactae. A regibus Galliae et Angliae aliisque principibus legati, qui huic negotio intervenirent, missi.* XVIII. *In formula renunciationis et ratihabitionis Philippi Hispaniarum regis magnae difficultates subortae.*

EX AUCTORIBUS,

Expeditionis Africanae relatione, Insulani literis, Rerum Polonicarum et Germanicarum relatione MS. Libris de juramento fidelitatis publicatis, Gaspare Ens, Pompeio Justiniano, Imm. Meterano, Dominico Baudio de induciis belli Belgici.

LIBER

LIBER CENTESIMUS TRICESIMUS OCTAVUS.

EX instituto magnus Etruriae dux Ferdinandus expeditionem in [a] Africam suscepit, ad intercipiendam et vastandam [b] Hipponam. Urbs est unius aut paulo amplius diei itinere hinc a [c] Tunete, hinc a [d] Julia Caesarea dissita, quae valido praesidio Turcico tenetur: colli amoeno insidet, mare versus assurgenti, et scopulis horridis contra fluctus vallato; et turreis crebras ab ea parte habet, ut ad eam vis facile fieri nequeat. Qua terram respicit, montibus et subjectis campis exposita est. Sesquimilliate in circuitu patet, valido muro crebris turribus firmato circumdata; et tribus portis intratur: ad arcem haud hinc longe urbi imminentem una ducit, secunda mediterranea respicit; tertia mare et planitiem. Parvae in ea domus, numero non minus bis mille, tecto plano constratae, ita continuo, ut per illud de domo in domum itari possit, viis angustis et anfractuosis pro fossa infra vallatae, ut perpetuum munimentum appareat, ac proinde expugnatu difficile. Nullus ad explicandas copias in urbe locus; tantum ad Moscheam breve quoddam spatium relictum, cetera domibus tota occupatur. In urbe VI CIↃ capita numerantur, fere inopes inquilini, moribus horridis, sine cultu ac disciplina, et ex ferocitate strenui, ac vitae contemptores; tantum pecore, equis, et camelis abundant; rarum aurum, ac gemmarum minus inter eos; cisternas complures habent. Cum lustrant copias, ex urbe et circumpositis locis IV armatorum CIↃ comparent, partim Turci, partim Afri. Ager laetus et hortis ac fructibus fertilis: inter urbem et arcem IↃ passuum spatium interjacet, quod sepulchris Turcorum huc illuc sparsis consitum est. Arx urbem supra posita a pulcherrimo prospectu mare despicit, spatiosa, et validissimo muro turribus crebris itidem distincto firma, quae ab LXXX Turcis praetorianis servabatur: domus in ea humiles, ut Hipponae, et CC in ea capita. Praefectus domum amplam et peristylio ornatam habitat, cui optimae aquae subest cisterna. Urbs olim beati Augustini natalibus et episcopatu nobilis; cujus reliquias, postquam a Vandalis tandem capta est, aliquandiu possedit. Expeditio suscepta Cosmi principis auspiciis, eique praepositus [e] Silvius Picolomineus, vir expertae virtutis, et militiae S. Stephani conestabilis. Thalassiarchi munere fungebatur Jacobus [f] Inghiramius Volaterranus. Bis mille ad eam delecti, qui triremibus et V citerioris nostrae [g] Britanniae navibus, quibus Gul. [h] Guadagnius eques Hierosolymitanus imperabat, portabantur. Ultra eos CC circiter ex primaria nobilitate [i] volones et veterani, quibus praeerat [k] Fabritius Coloredus Lunigianae prior; et universae militiae vexillum gestabat Aeneas Picolomineus Silvii filius. Ii [l] Liburno solverunt III Kalendas Septembreis: et ante omnia a Ferdinando mandatum, ut Amurathem, qui vicinum litus cum IX biremibus discursans cuncta infesta faciebat, diligenter indagarent, et ad perniciem persequerentur. Itaque primum ad [m] Ilvam, et in ea [n] Portum-ferratum facta exscensio. Ubi de Amurathe, missis circum, qui de eo cognoscerent, nihil compertum; imposito in classem milite, Sardiniam versus cursum tenuerunt, et ad [o] Cavum Pullae appulerunt: cognitoque haud hinc longe XX naveis in anchoris stare, ad eas missa [p] speculatoria; ex qua rescitum, Belgicas eas esse, quae ante tres menseis [q] Caralim venerant, ut inde salem exportarent. Eidibus Septembribus

INTERPR. [a] *Barbarie.* [b] *Bonne.* [c] *Tunis.* [d] *Alger.* [e] *Silvio Piccolomini Sienois connestable de l'Ordre de St Estienne.* [f] *Inghirami de Volterra amiral de l'Ordre.* [g] *Bretagne.* [h] en Ital. *Guadagni.* Il est François, mais la maison est originaire de Florence. [i] *venturieri.* [k] *Fabrizzio Coloredo priore della Lunigiana.* [l] *Livorno.* [m] *Elba.* [n] *Porto-Ferrajo.* [o] *Cavo della Polla.* [p] *felouque pour espier.* [q] *Cagliari.*

Septembribus inde digressi, sub tertiam vigiliam [a]Galitam felici cursu venerunt; quo ante triduum Britannicae naves appulerant, et reliquam classem opperientes in anchoris stabant. Postridie, habito belli ducum concilio, conestabilis militem navibus impositum ad triremeis transire jubet, relicto in iis idoneo praesidio: tum, ordine rei gerendae exposito, munia inter tribunos et alios belli duces distribuit: tum, quod minus sperabatur, coelo admodum sereno, post saerum celebratum, summa cum animi alacritate, et certa ex ea victoriae fiducia, Galita solvunt hora duodecima. Sub vesperam hora XXII tesseram belli ducibus dat sancti Augustini nomen, cujus et nunc templum semidirutum supra urbem memoriam servat. Inghiramius sic cursum instituit, ut ad locum exscensionis, qui putabatur, hora noctis sexta, appulerit: verum a ducibus viae deerratum fuerat; itaque duae horae loco reperiendo insumptae, tam humili in eo vado, ut per scaphas et celoces exscensionem fieri oportuerit: qua in re rursus multum temporis effluxit; ut non prius quam albescente die res confici potuerit; quod ut noctu fieret, ab initio convenerat. Quod aliquam perturbationem primo occursu attulit, quod de successu plerique desperarent. Verum conestabilis, qui rem quavis ratione tentandam censebat, meticulosis, gradum si accelerarent, in tempore venturos affirmabat, audentioribus, etiam in luce aperta vim faciendam certa vincendi spe suadebat: et, si ex voto conatus non succederet, errorem nautarum pro excusatione habituros. Itaque XVI Kal. Oct. in prima acie incedebat Guadagnius cum [b]Castoviello, Langlado, et tormentariis, qui crepitacula portabant, cum [c]Santandreano, quem sequebantur [d]Agliottus et Digaronus cum III scalis; quibus singulis L delecti ex omni numero destinati erant. Pone eos agmen [e]Viminius tegulus ducebat, cui adjunctus Ascanius [f]Baldellus cum sua cohorte: qui omnes IƆXL delectos efficiebant. Ubi ad bivium inter urbem et arcem ventum, Guadagnius, cui arcis expugnandae cura commissa fuerat, ad dextram deflexit, reliquae copiae ad urbem iter persequuntur; in quarum fronte Joannes [g]Brancadorus jam incedebat, cum [h]Guidobaldo fratre, et tormentariis qui crepitacula portabant, et Petro [i]Guiscardo harum rerum perito; iisque adjunctus [k]Hugolinus Barisonius exercitus curator cum XVI delectis. In media acie erat conestabilis cum suis, et Ambrosio [l]Bindio tribuno, qui centurionis majoris munere fungebatur. Post eum Flaminius [m]Collescus cum sua cohorte, et iis qui crepitacula admoturi erant; [n]Carolus Penna sequebatur cum sua scala, et post eum Franciscus [o]Alifanus cum sua altera. Tum ordine incedebant cum suis cohortibus Aurelius [p]Passerinus et Hieronymus [q]Gualterus, qui secum trahebant tormentarios apparatum necessarium portanteis; iisque pro centurione erat Jo. Andreas [r]Ricchelmius. Ultimum agmen claudebat [s]Coloredus cum equitum turmis et volonum, cui adjunctae Francisci [t]Nelli et M. Antonii [v]Placidi cohortes, quibus pro centurione inserviebat Petrus [w]Jacobus Fratta. Ordine incedentes jam clara luce non omnino ignaros et imprudentes oppresserunt, quippe ante XX dies sparsa fama de adventu classis Christianae, et moniti a [x]Bisertino quodam navium fabro [y]Hipponenses, ut sibi caverent. Guadagnius eodem tempore admotis crepitaculis ad arcis portam, tribus aliis locis per scalas suos jubet ascendere: quod feliciter utrobique factum. Quo conspecto a nostris ad urbem tendentibus alacritas addita; et subito pro muris et ad portam obviam defensores in armis comparuerunt, jam signis in arce erectis territi. Tormentis initio res acta; tum, propinquantibus et S. Augustini nomen et victoriam ingeminantibus, Brancadorus primus muro succedit, dum Guidobaldus ad portam crepitaculum admovet: qua aperta, ipse cum Antonio

INTERPR. [a] *alla Galita.* [b] *Castovielli, Langlade, & i bombardieri.* [c] *il capitan di S. Andrea.* [d] *Agliotto, & Digaron.* [e] *Barone di Vimini.* [f] *Baldelli.* [g] *il capitan Brancadoro.* [h] *il cavalier Guidobaldo.* [i] *Ghiscardo.* [k] *Ugolino Barisoni commissario.* [l] *Bindi.* [m] *Colleschi.* [n] *Carlo della Penna.* [o] *Alfani.* [p] *Passerini.* [q] *Gualtieri.* [r] *Ricchelmi.* [s] *il cavaliero Colorado.* [t] *Nelli.* [v] *Placidi.* [w] *P. Giacomo della Fratta.* [x] *de Biserta.* [y] *ceux de Bonne.*

Antonio [a] Ricciardello, Octavio [b] Adamo, et Tuscanio irrumpit; et post acre certamen, Brancadori fratris cohorte superveniente, sauciatus, tamen suos retinuit, quousque [c] Collescus, qui ad portam mediterraneam crepitaculum admoturus inceptο abetraverat, per eandem portam intravit, et laborantibus praesto fuit. Tum per scalas vis facta, et mox confractae scalae, ne hosti usui esse possent, [d] conestabili ubique interim discurrente et praesentia sua animos militi faciente; qui per [e] Guiscardum, quem volones sequebantur, ad portam mediterraneam crepitaculum admoveri jussit: qua aperta et praesidio firmata, idem Guiscardus ad portam marinam tendere jussus cum tormentariis, per quam jam plerique Mauri et Turci natatu evaserant, aut aquis hausti fuerant. Turci reliqui ad turrem in mare despicientem se contraxerant, ex qua jam ingressis nostris se strenue defendebant. Itaque a conestabili [f] Inghiramio mandatum, ut totam classem ad murum, proxime quam fieri posset, admoveret, et inde displosione repetita Turcos infestaret; quod et subito factum; et tandem Turci intus et extra petiti locum deseruere. Tunc et Josephus [g] Cardinalinus triremem Liburnensem ad eam partem, ad quam se Mauri et Turci jam magno numero aggregaverant, admovit, ut eos infesta displosione dissiparet. Interim, post non exiguum certamen, in quo praefectus arcis ipse interfectus est, Guadagnius loco potitus statim tormenta e muris dejici jubet, omni apparatu flammis consumpto; quae inde per nautas jussu conestabilis ad naves deducta sunt. Ad [h] Moscheam adhuc strenue a defensoribus in urbe certabatur. Eo missus Julius Caesar [i] Machiavellus cum [k] Alifani cohorte; qui tandem inde eos dejecit. Marcellus [l] Cavaceppius [m] Caroli Pennae vicarius per angustos calleis eodem vadens, ut se cum Brancadoro conjungeret, ex domibus circumpositis infestatus, ex suis Julium Caesarem [n] Ranerium centurionem amisit: ex suis et Brancadorus Herculem [o] Pavam, et Antonium [p] Velium. [q] Passerinus ad portam mediterraneam praesidio idoneo firmatam substitit. Equitum et volonum, qui per portam marinam intraverant, agmen se cum [r] Nellio conjunxit. Heic [s] Bindius tribunus [t] Placidum, qui magnum virtutis suae specimen eo die dederat, portae secundae praefecerat; et Jacobum [v] Caponium Nellii vicarium, et [w] Bettinum Ricasolium centurionem, ad locum designatum tuendum amandaverat: Collesco item et [x] Gualterio suum locum assignaverat. Inde per urbem discursans non sine aliquo locis plerisque certamine, quod et idem conestabilis cum suis fecit, aversis hostibus aut in domos compulsis plena victoria potiti sunt. Graviter sauciati in illa discursatione Flaminius [y] Ubaldinus, Cosmus [z] Roffia, et [aa] Politianus Soares, ordinum ductores. Portis praesidio firmatis nostri post sex horarum certamen ad praedam versi; et qui in arce erant, ea depraedata et abductis captivis, ad urbem venerunt. Interfecti in urbe circiter CCCC, in arce LXX. Ex nostris perierunt Carolus [bb] Gabrielius Romanus, Vincentius [cc] Pallerius et Panhormitanus equites, Franciscus comes [dd] Brancaleonius Piobbicus, Gaspar [ee] Alemannus, Ascanius [ff] Baldellius, Simo [gg] Amicius, Thomas [hh] Thomassius Anconitanus, ordinum ductores, [ii] Santosemius, Musanus. Capta XII signa et V aenea tormenta, nam reliqua festinato discessu relicta sunt: captivorum omnis sexus et aetatis capita numerata sunt CIↃ IↃ, quae Britannicis nostratibus navibus imposita sunt: eodemque die, quod locum servari spes non esset, hine [kk] Tunete, hine [ll] Algeria tam vicinis, et diuturnior in eo mora periculo non careret, cum tota classe solvit, et V Kal. Oct. [mm] Liburnum appulit,

CIↃIↃCVII.

HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *Ricciardello.* [b] *Adamo, & Toscani.* [c] *Colleschi.* [d] *Piccolomini grand connestable.* [e] *Ghiscardo.* [f] *Inghirami.* [g] *Giuseppe detto il Cardinalino.* [h] *la Mosquee.* [i] *Machiavelli.* [k] *il capitan Alfani.* [l] *Cavaceppi.* [m] *Carlo della Penna.* [n] *Ranieri.* [o] *il cavalier Pave.* [p] *Veli.* [q] *Passerino.* [r] *Nelli.* [s] *Bindi.* [t] *Placidi.* [v] *Capponi.* [w] *Bettino Ricasoli.* [x] *Gualtieri.* [y] *Ubaldini.* [z] *Roffia.* [aa] *Polizziano Soarez.* [bb] *Gabriello Romano.* [cc] *Palleri, & Pallermitano.* [dd] *Brancaleoni del Piobbico.* [ee] *Alemanno.* [ff] *Baldelli.* [gg] *Amici.* [hh] *Tommasi di Ancona.* [ii] *de St. Offeme, & de Mousan François.* [kk] *Tunis.* [ll] *Alger.* [mm] *Livorne.*

CIↃIↃCVII. HENRICUS IV. appulit, displosis in plenae victoriae signum in appulsu tormentis; et mox in majore urbis templo divorum Ambrosii et Augustini hymnum decantari jussit, et mortuis in ea expeditione publicis precibus parentavit.

II. DUM haec agerentur, res in utraque Mauritania maxime turbabant, quindecim mensium spatio, tribus cruentissimis proeliis commissis inter Mule-Zidanum Fessae regem, cui reliqui fratres Hametis filii se conjunctis consiliis et viribus opponebant, et [a] Abdalam Mule-Muhametis Checi filium, qui patris auspiciis bellum gerebat, vixque tunc XXIV annos natum, virtute annos superante. Zidanus cladis anno proximo exeunte V Eid. Dec. ab Abdala acceptae causam errori tormentariorum imputabat, qui fere Angli et Batavi erant. Nam instructa utrinque acie, cum Zidanus in fronte L machinas collocasset, in quibus praecipuum rerum suarum robur imposuerat, bombardarii e tumulo editiore non bene collimantes, displosionem ita instituerant, ut ictus septies et octo vicibus repetiti hostilem aciem supervolarent, et paucos laederent. Quo animadverso Abdala cum duobus equitum agminibus per medios ruit, et nostros, qui ad machinas stabant, primo impetu sternit, et agmen majorum scloppetariorum a tergo positum per latera vi facta solvit, nam sarissophoris carebat; et ceteros nec opinato casu territos in fugam conjicit. Nox statim praecipitans, quippe jam proxima bruma, ulterius persequendi hostis victori commoditatem eripuit, et Zidano tutum receptum praebuit, qui ad Nomadas suos in montana inter [b]Atlantis confragosas crepidines cladem suam per otium solatus est; occasionem opperiens, quo erat instaducto ad calamitates animo, consilia et coepta repetendi: quae non diu tardavit, alternante fortuna, et a victore ad victum transeunte, aliena potius quam propria Abdalae culpa. Post superiorem successum, junior princeps erga militem indulgentior, satrapas habebat, Alcaidas vulgo vocant, et belli duces plus se insolescenteis, qui nihil non praerogativa aetatis in conspectu principis audebant et faciebant. Ipse ab iis persuasus XI ex primariis provinciae et magnis clientelis subnixos de medio tollendos curaverat. Tam diri jugi impatientes Marochenses, ex desperatione consilium capiunt, et clam Zidanum victum auxilio advocant, eique portas urbis VIII Eid. Mart. aperiunt. Ingressus cum IↃC delectis equitibus ope Marochensium, domos Fessanae factioni addictorum diripit; et, quos comprehendere potuit, ad unum omnes jugulat. Ad hunc strepitum Abdala, qui in propinquo exercitum habebat, subito in castra pergit, optime munita: utrinque latera canali profundo tegebantur; a tergo arcem, quam adhuc tenebat valido praesidio, habebat; frontem XX machinarum objectu firmaverat. Verum irae impotens, sive hostis contemptu, ad urbem desertis castris ducit, cum XVI CIↃ majorum scloppetariorum, quatuor equitum CIↃ, et omni machinarum instrumento; et callem angustum oblongum inter moenia et fossas hortorum locis illis crebras cum peditatu subit, equitatu ad latera juxta locis impeditis incedere jusso. Ubi ad callis, leucam integram longi, exitum perventum est, cum seriatim adhuc incederent, nequedum patente loco se explicuissent, in CIↃ delectos recenteis incidunt, qui inordinatos acri impressione fundunt: tum, ex moenibus detonantibus tormentis, rursus confusi in callem angustum compelluntur, et vix se fuga multis occisis in castra receperunt. Equitatus, crebra tormentorum clavis et ferreis quisquiliis oneratorum displosione infestatus, cum in fugam se subito dedisset, in suos revolutus non minore clade peditatum quam hostis afflictavit. Zidanus stricto gladio eos persecutus est, dum interim inde ab urbe, inde ex hortis, in quibus majores scloppetarii sepibus et muris tecti latebant, quasi undique circundati ad exitium exponerentur. Itaque plerique scloppetos abjecerunt, et vix ex toto illo numero VI CIↃ superfuerunt, ex quibus tria CIↃ ad arcem receptum habuerunt,

INTERPR. [a] *Muley Abdala.* [b] *Montagne d'Atlas.*

habuerunt, quae jam bis CIϽ tenebatur. Abdala cum equitatu, quem colligere potuit, Fessam se contulit. Victor Zidanus cum totis viribus ad arcem vim facturus, deditionem praesidiariis, vitam et res salvas pollicitus, imperat; qui cum recusassent, admotis mox XL machinis, proditione ejeratorum per locum negligentius custoditum irrumpit. Quo cognito, obsessi arma subito abjiciunt, et supplices in templum, regum sepulchris religiosum et inviolabile creditum, confugiunt. Zidanus arcis potens, sicuti jactabatur, in memoriam revocans, se ante aliquot annos in summo discrimine ab iisdem desertum, injuriam antiquam ultus est, quaesito tamen ex alia causa colore, quod illi virgines, foeminas, per vim stupris foedassent. Itaque coacto judicum concilio, ut erat in disciplina severus, et in publica administratione juris et aequi observantissimus, eos morti addicit: totoque XV dierum tempore cuncti carnificis manu, spectantibus Marochensibus et oculos vindictae avidos pascentibus, vitam amiserunt. Quod sive severitatis, sive potius immanitatis exemplum, non tantum aequat, sed illud superat, quod [a] Albani jussu a Friderico filio [b] Harlemi in Batavia patratum est, quod odium irreconciliabile plus re alia omni contra Hispanos in animis popularium accendit; de quo ad annum CIϽ IϽ LXXII diximus. Postea Zidanus cum Abdala, qui interim exercitum novum instauraverat, secundo infeliciter pugnavit; et Marochum rursus deserere coactus, et ad suos Nomadas confugere. Victor, dum errorem aliorum emendare conatur, et Marochensium sibi benevolentiam conciliare, frustra implorata Cheei patris, matura aetate et profunda prudentia viri, praesentia, tandem improbitate suorum victus, bona Marochensium suspectorum in urbe et in agris inter belli duces dividere coepit. Qua nova injuria illi irritati denuo, ut sunt mobilia Afrorum ingenia, de defectione consilia ineunt; et non Zidanum toties victum, sed Muhametem Hametis abnepotem, qui in montanis proximis latebat, et spectator usque federat, clam sollicitant. Ille, cognito Abdalam matri suae Marochi manus injecisse, et a captiva grandem pecuniam efflagitare, delatae Marochensium benevolentiae occasionem minime sibi negligendam censuit; et qui hactenus quieverat, collecta manu sub portas urbis specie repetendae matris quotidie excurrebat. Eum insecutus Abdala primo congressu profligavit. Nomades, ad quos se Muhametes receperat, Abdalae incursiones et praedas continuas pertaesi, denuo Muhameti novas vireis subministrant. Is igitur, resumptis viribus et animis, palanteis hosteis et in praedas effusos, qui ter mille numerum explebant, cum suis locorum gnaris intercipit, et fundit. Qua re irritatus Abdala cum robore exercitus contra Nomadas ducit, relicta sine praesidio urbe.

III. VIX ille IX leucas progressus fuerat, cum clandestinae cum Muhamete conjurationis duces populum alloquuntur; et vana spe humanitatis Abdalam Marochensibus post victoriam illusisse dicunt, cum militem extra urbem in castris tenuit; nam non minus propterea Alcaidas et belli duces grassari, qui novas subinde agrorum divisiones ab adolescente licentiae assueto impetrant: nunquam miseriarum finem fore, quamdiu ipse et Cheeus pater rerum potientur: tempus venisse, quo se in libertatem vindicent: adesse in propinquo Muhametem, cujus parentem injustissime Abdala detinuerat, qui Nomadas, quos placatos habere publicae tranquillitatis interest, secum consentienteis et amicos trahit; cum auxiliatorem et liberatorem a Deo oblatum proinde amplectantur. Ad quae verba populus subito arma capit, et munimenta tumultuaria e materia et terra per vicos excitat, magnoque consensu Muhametem regem proclamat. Ad quem nuncium, omissa contra Nomadas expeditione, e vestigio Abdala ad urbem revolat, et Alcasovam, quae est primaria arx urbis, intrat; statimque praeconis voce edici jubet, cuncti suis partibus addicti intra quatriduum

INTERPR. [a] *le duc d'Albe.* [b] *Haerlem.*

CIϽIϽCVII.

HENRICUS IV.

quatriduum se parent, ut se Fessam profecturum sequantur. Quo tempore tormenta aenea omnia et bellicum apparatum foras educit, et, omni pretiosa supellectile secum asportata, post IV dies instructis ordinibus ad iter se accingit, nullo hostilis animi indicio aut injuria oppidanis facta; quod aliter atque aliter multi interpretati sunt. Nam generosum principem post tot prosperos successus in aetatis aestu, qui toties Zidanum invicti animi imperatorem vicisset, ad inexperti juvenis adventum subito recedere plerique admirabantur. Alii denuo acrius pugnaturum ad novas copias comparandas domum abire dicebant. Alii rursus, ut praesentia sua, quod hactenus precibus et per literas frustra tentaverat, a patre impetraret, ut Marochum secum veniret; et, repressa satraparum et belli ducum insolentia, benevolentiam civium recuperaret. Sed superstitio Checum ab itinere revocabat, quod illi ab astrologis, quibus multum Afri tribuunt, praedictum esset, si [a] Tasouti amnem, qui utrumque regnum dividit, et trium dierum itinere a Marocho abest, transiret, fore, ut intra annum moreretur. Quod idem et Hameti parenti praedictum fuerat; nec exitu caruerat. Haec ex [b] Insulani, qui Marochi tunc erat, ad me literis, et aliis, quas, postquam in Hispaniam venit, ad regem dedit.

IV. NEC minus res interea in Asia turbabant, ubi Gambolatus, qui [c] Alepi erat, cognito Amurathae [d] Serdaris purpuratorum principis, qui cum C armatorum CIƆ exercitu ad Persicum bellum proficiscebatur, in Asiam proximo adventu, veritus ne haec tempestas in caput suum recideret, ad defensionem quam melius poterat se parabat; et, ultionis de regulo quodam Persa in Euphratae confinio sumendae colore, exercitum instruit, excursioneque illac facta, totum agrum vastavit: inde Alepum se recepit, tantum XX bellatorum CIƆ penes se retentis, et reliquis ad vitandam suspicionem per loca idonea dispositis. Jamque Serdar Constantinopoli profectus propinquabat, et non recta ad Euphratem, sed, flexo ad dextram itinere, Alepum tendebat. Ipse officiose ad eum mittit, et, sensu injuriae et patrui indigna caede, quae fecerit excusat; ceterum se Sultano semper obsequentissimum fuisse, ac porro in potestate ipsius futurum: necessitate extrema coactum, ut inimicorum conatibus praeverteret, milite armato latus tegere; cum quo paratus sit pro Sultano quo jubebit tendere, et vitam ac sanguinem pro ejus imperio profundere: tantum hoc tempore suspecto purpurati ad se adventum deprecari; in ceteris jubeat, imperet, decernat quod velit, sciatque se ad omne obsequium Gambolatum paratum semper habiturum. Eadem semel atque iterum, cum non responderet Serdar, deprecatio repetita, copioso commeatu cum grandi pecunia et equis ad purpuratum missis, quae ille accepit; neque propterea iter intermisit. Itaque Gambolatus, ex superioris anni successu fiduciam capiens, ad extrema se parat, et cum rebellibus in Asia, quibus se [e] Calenderus Oglius ducem praebuerat, foedus init; convenitque inter eos, ut non vireis jungerent, sed ad [f] Tauri radices a tergo Serdaris, cui Alepum tendenti montes illi necessario superandi erant, cum toto robore subsisterent, commeatus subvectionem impedientes: ipse ab adversa parte aditus insidere et transitu prohibere venientem decreverat; et ubi in planitiem descendisset, quod cum tanto exercitu non nisi confusis ordinibus facere poterat, protinus cum recenti et ordinato milite cum eo confligere: periculum suum totum futurum; ipsos qui a tergo sequebantur, ad partam victoriam venturos, et decori ac praedae participaturos. Hoc consilio cum XV equitum CIƆ et V CIƆ peditum Alepo exit, et ad pedem montis, qua Serdar venturus putabatur, castra metatur. Quo cognito Serdar alium exscensioni locum quaerit, cui rursus Gambolatus castris relictis subito occurrit; et cum parte exercitus jam descendentis feliciter primo conflixit, fusosque hosteis in montana compulit. Fatigatos certamine diurno

INTERPR. [a] *Tasout.* [b] *de l'Isle.* [c] *Alep.* [d] *Serdar premier Visir.* [e] *Calender-Ogli.* [f] *Mont Taurus.*

diurno ſuos ut reficeret, paulo longius conceſſerat, unde poſt noctem exactam ſummo mane inſtructis ordinibus ad hoſtem vadit, quem jam magnâ ex parte deſcendiſſe competit; et in planitie aciem inſtruentem nactus, magnis animis aggreditur, et poſt acre proelium multis occiſis fundit fugatque: tanto ſucceſſu ſive inflatior ſive negligentior redditus, quippe qui crederet totum robur exercitus profligatum, tantumque miſeras reliquias ſupereſſe, quas poſtridie nullo negotio deleturus eſſet. Igitur nox inter luſus et militarem laſciviam exacta, milite genio indulgente, et quaſi parta plena victoria ſecuro. Verum die ſequenti albeſcente longe alia facies apparuit, toto exercitu in planitie ad pugnam inſtructo; in quo Serdar, qui [a] Aſiaticum equitatum parum ſtrenue rem geſſiſſe ſuperioribus diebus, et multum numero imminutum, animadverterat, eo amoto et in poſteriores ordines rejecto, Europaeum, atque adeo Thracicum, in fronte conſtituit, praeter Turcorum inſtitutum, qui in prima acie equitatum provinciae, in qua pugnatur, ſemper locare conſueverunt: delectos circa ſe retinuit, cum praetorianorum [b] praefecto et quatuor circiter mille ad fortuita ſepoſitos. Heic Gambolatus minime ſe deſeruit, et poſt acre cum Europaeis et poſtea cum Âſiaticis certamen, illoſque ad extremum diſſipatos, dum feſſis ſuis ad colligendos ſpiritus ſpatium capit, incumbente praetorianorum praefecto, et mox Serdare, cum ſuis recentibus, cum nullum ſtrenui ducis officium omiſiſſet, poſtremo caeſus, et in fugam conjectus eſt. Ad Alepum eum receptum habuiſſet, arcem novo milite et commeatu firmavit; et ſub auroram cum ter mille, qui ſe eadem ex ſtrage aggregaverant, in tutum ſe ſubducit, deviis itineribus, ut de eo victor Serdar pleriſque ad inſequendum miſſis vix diu poſt cognoſcere potuerit. Praeſidiarii, quos in arce reliquerat, ex heri ſui calamitate occaſionem captantes, in ſubjectam urbem vim faciunt, eamque per triduum diripiunt; quod indigne ferentes oppidani, jam remittente praedonum furore, arma capiunt, et praeda onuſtos in arcem compellunt, et Serdarem victorem ad ultionem vocant, patentibus portis. Admiſſus ille continuo praeſidiarios obſidet, et ad extremum deditione capit. Calendetus, qui ad alterum Tauri latus eventum rei opperiebatur, caſu cognito, ſenſim cum ſuis in Aſiam ſe recepit, nullo terroris aut infracti animi ſigno dato; et in Bithyniam deſcendens [c] Pruſiadem haud longe a regia urbe intercipit et vaſtat: quod adeo Sultanum percuſſit, ut omne ſtatim robur tam praetorianorum, quam aliorum, quos penes ſe habebat, eo miſerit duce Ageno purpurato, ut injuriam ſub oculos acceptam inſigni ſeveritatis exemplo ulciſceretur. Verum is ſubito ſe ſubduxit, urbe non ſolum direpta, ſed magnam partem ignibus cremata, et cum Gambolato vireis et conſilia ex foedere conjunxit.

V. IN Polonia et hoc anno periculoſe tumultuatum, renovato ſuperioris anni Proteſtantium et aliorum ad libertatem proclamantium cum rege Sigiſmundo diſſidio, et ſuſpicionibus ex recenti matrimonio auctis. Nam cum [d] Rokoſſani, quos vocant, quibus duces ſe praebuerunt [e] Januſſius Ratzivilius, et diſpar moribus, ſed virtute bellica clarus, [f] Statniskius, viderent comitia ſuperiore anno promiſſa differri, regem in armis eſſe, et ipſi in armis comparuerunt, ſed milite utrinque male inſtructo. Ad [g] Proſlovicum IV a Cracovia milliaribus cum conſediſſent Proteſtantes, rex Cracoviam, cui illi inhiabant, novo praeſidio munit, et machinas ex armamentario extractas per loca idonea urbis diſponit. Multa inter Proteſtantes tumultuario et ſeditioſe acta; eoque furor uſque erevit, ut de novo creando rege ſit injecta mentio; et Vincentius Mantuae dux tantum gratia inter eos valebat, ut, ſi res ad electionem deveniſſet, in eum nobilium ſuffragia concurſura plerique crediderint. Interim contra

INTERPR. [a] *cavallerie de la Natalie.* [b] *Aga des Janiſſaires.* [c] *Bourſe.* [d] *Rokoſchains ou Malcontens.* [e] *le duc Januſch Ratzivil.* [f] *Stadniski.* [g] *Proſznowice.*

CIↃ IↃCVII. HENRICUS IV. contra comitia Warsaviam indicta protestati sunt, ea illegitima esse, neque quenquam decretis, quae in iis fierent, teneri stare: contra [a] Rokossum, sive nobilium conventum, legitimum esse, et summa prudentia coactum, et continuatum: foederationem religionis causa initam, invito sacro ordine constituendam ac firmandam: ex bonis ecclesiasticorum, qui opibus confisi ceteros pedibus calcant, partem delibandam, et inter nobileis distribuendam; ipsos vero, sicut alii solutae conditionis, oneribus regni subjici debere. Reposita inter haec in Jesuitas superiore anno instituta querimonia, prolixo scripto, quo in Jesuitarum praefervidam satagendi in rebus civilibus diligentiam, omnium turbarum, quae multis abhinc annis regna turbarunt, invidiam rejiciunt, repetita a concilio Tridentino mali origine: illo nihil ad doctrinam, quam Catholici toto terrarum orbe tenent, adjectum; nihil ad disciplinam, nisi ex superiorum synodorum sanctionibus petitum; cetera ad pontificis et curiae Romanae potentiam in majus amplificandam, et nuperas ea de re constitutiones, quae nuspiam terrarum receptae sunt, ejus auctoritate firmandas, spectare. Promulgationem proinde ejus tantopere urgeri, instigantibus Jesuitis, qui in causa religionis plus consiliis humanis, quam providentiae divinae, tribuunt; in eam rem foederationes fieri, adfinitates contrahi, et ex numerosa Austriaca familia filias principibus, quos sibi conciliare cupiunt, elocari; jamque totam Poloniam et [b] Vindeliciam his artibus in potestate habere patres, sed ad illas cuneum addi visum illis necessarium, aut Hispanicam inquisitionem, aut aliquid huic simile. Id autem concilio Tridentino contineri: ex quo, tanquam ex fatalis hoc aevo Pandorae pyxide, his libri scriptor verbis utitur, cunctae calamitates intestinae evolantes per Europam se effudere. Neque tamen tantum in ipso concilio mali latere, quam in exemptionis ratione et modo, quem sibi Jesuitae sumunt, et prae aliis arrogant; tantoque artificio in ea laborant, ut illorum diligentia ac solertia formidabilis merito Polonicae nobilitati esse coeperit, et omnibus populis qui leges patrias servant, et in avita libertate conquiescunt. Hinc, nec aliunde, turbarum in regno excitatarum materia praebita; siquidem sic illi adfectata comitate, et in procerum tractandis ingeniis accommodata disciplina, se gerunt, quo eos ad obedientiam suam inflectant; ut cum toti in Polonia esse, neque praeter illam aliud cogitare videantur, acuti gladii et ancipitis, quo utuntur; tantum laminam in vaginam heic reconditam habeant, ceterum capulum Romana aula, et Hispanus, a quibus dependent, manibus suis teneant. Hinc tot indulgentiis et extraordinariis [a] concessionibus a sancta sede donatos esse; hinc, cum cuncta large polliceantur, cuncta ubique se posse glorientur, in regias invadere, a sacris confessionibus esse, ac postremo regum mentes ac voluntates pro libidine circumagere, plerumque infelici successu. Illos Henricum primo Poloniae regem, cum ad regnum successione delatum revetsus esset, regno et vita tandem exuisse. Sic serenissimo regi regni aviti amittendi caussam extitisse: sic miserum Bathorium ad nefanda contra suos consilia incitasse, et ad vitam privatam tanto fastigio indignam postremo adegisse. His auctoribus tot initas regina Elisabetha in Anglia conjurationes, tot rursus horrendas Jacobo rege; quarum is exitus fuit, ut, exasperatis principum ingeniis, latentium Catholicorum, et in patientia libertatem servantium, duriorem conditionem reddiderint. Nuper et pontifici consilium dedisse, qui [c] Venetiis, Patavii, et aliis in Venetae ditionis urbibus, scholas et collegia habebant, ut serenissimam rempublicam diris devoveret, solicitatis ad defectionem ceteris sacris ordinibus. Nunc tot scholas, tot collegia vectigalibus amplissimis ditata, in Polonia eum possideant, merito verendum esse, ne quod in Italia, Gallia, et apud multos principes minus cautos illi conati fuerint, idem apud nos aggrediantur. Prudentissime fecisse

VAR. LECT. [a] concessionibus, supra quam ceteri sacri devotorum ordines, a sancta sede *MSS. Reg. Put. & Rig.*

INTERPR. [a] *Rokosch.* [b] *Baviere.* [c] *Venise & Padoue.*

fecisse Samoscium virum et virtute praestantem, et charitate erga patriam insignem, CIↃ IↃC VII.
et literarum amantissimum, qui, cum academiam in urbe cognomine fundaret, HENRICUS IV.
Jesuitas non admisit; quippe qui eos ad juventutem in patriae disciplina formandam et literis instruendam non idoneos judicaret. Cum hoc vir sapientissimus fecit, nobis reliquisse documentum, quod sequamur; et cum eo persuasum habeamus, literas, contra quam a plerisque magno errore creditur, his hominibus carere posse. Eos proinde ut reipublicae noxios, ad institutionem puerilem in literis inutileis, si pacate vivere cupiunt, Polonos decreto publico ejicere debere; et amplissima vectigalia, quae possident, scholis antiquis et xenodochiis assignare; ejectis autem cavendum, ut nullo casu aut occasione rursus admittantur. Hoc ex eo praeterea consecuturos, ut sacrum ordinem in regno praepotentem, et qui artificiose illorum factione ac prensationibus in nobilitatem concitatur, placatiorem deinceps sint habituri. Haec et alia tunc invidiose in eos disseminata; atque in conventu nobilium agitata magno opinionum aestu: et cum etiam ex iis quidam non ita erga Jesuitas male animati essent, post longas altercationes inter tumultuanteis convenit, ut non regno prorsus ejicerentur, sicuti ab aliis petebatur, sed intra scholas coercerentur, ut juventutis institutioni, in qua utilem operam navare videbantur, deinceps vacarent: unus tantum in aula, qui regi a sacris confessionibus esset, retineretur. Jamque Maius instabat, et regni ordines Warsaviam ad comitia undique conveniebant. Eo legatos suos misit Joachimus Brandeburgicus septemvir, Borussiae dux; qui a 10 Heiducis, quos illis rex ad securitatem attribuerat, deducti, inter [a] Soldaviam et Radziviceam haud longe a [b] Thoruna a discursante nobilitate Rokosiani conventus male mulctati sunt, equis curribusque indigne spoliati. In iis comitiis Brandeburgico Borussiae principatus successio confirmata, salvis provinciae libertatibus et privilegiis, ac regi suo jure. Heic et agitatum de Rokosianis negotium, qui cum sub Warsaviae conspectum in armis venissent, dum ultro citroque commeant, et rex ad pacem inclinare videretur, et, nisi ecclesiastici obstitissent, sicuti jactabatur, multa Protestantibus concedere paratum ostenderet, regii inscio rege in securos nobileis movent, et nihil tale cogitanteis magna clade afficiunt, tormentis et curribus eorum magnam partem captis, ceterosque in fugam conjiciunt. Magna fiducia illi arma ceperant, et in castris XVI Kalendas Junias insignis magnitudinis vexillum erexere, cum hac inscriptione, Aut Deo et patriae cum universis libere victuri, aut, relictis sub servitutis jugo transfugis, adulatoribus, et mancipiis, soli se suosque in libertatem vindicaturi; aut, si Deo ita visum, in libertate morituri, quae utroque vitae et mortis casu semper pia et justa esset futura. Tanto in speciem pietatis et libertatis studio inflammatis, clade ad Warsaviam accepta animi subito conciderunt; nihilque ab eo tempore tale moliti sunt, et quisque domum, libertate antea in regno permissa usuri, concesserunt.

VI. DUM Sigismundus domi angeretur, in finibus a Sueco patruo grave damnum accepit, Wissensteinio amisso, quod ante quinquennium a Samoscio captum, Poloni ab eo tempore tenuerant, et egregie muniverant: situs ipse, coenosae circum paludes, fluvii et restagnantes aquae, locum primo aspectu inexpugnabilem reddebant: arx vero propugnaculo, turribus, alto vallo, pomoerio lato, muris praealtis, et tormentorum numero, intus firmata; ad haec accedente valido praesidio, praefecto solerti juxta ac strenuo, et oppidanis erga Polonicum nomen bene affectis. Haec omnia fiduciam regi fecerant, ut Suecus, qui infeliciter hucusque obsidiones tentasset, ab ea cum damno repelleretur. Verum ille occasione captata, de suppetiis a rege seditionibus domesticis implicito ferendis securus, per otium res suas ordinat, et producto per vias stratas vallo, et notato loco, versus septentrionem, ubi agger humilior erat, ad eum verberationem dirigere statuit; munitaque probe ad illum via, ut sibi videbatur,

INTERPR. [a] *Soldaw, & Radzivich.* [b] *Thorn.*

videbatur, eo tormenta deduci jubet: sed, cedente ob paludes voraginoso solo, inanis labor fuit, quippe cum per illud jumenta vestigium figere non possent. Sed rursus per otium, nemine foris impediente, caesa multa ac congesta materia, et ramorum ac foliorum multitudine ad iter complanandum, quasi per pontes tormenta ad eam partem, quod minime praesidiarii rebantur, ad vallum deduxit; eosque inopinata et arcta pressos obsidione, cum nulla auxiliorum spes esset, ad extremum ad deditionem compulit. Quo facto Suecus res suas, in Livonia valde labefactatas, non mediocriter in spem melioris in futurum successus, pro tempore erexit. Jam ante, cum videret Sigismundum domestica seditione implicatum, ad ordines regni Poloniae literas dederat XVI Kal. Aprilis, quibus significabat tandem, et post rem omni exquisita mora protelatam regnum ab ordinibus Sueciae delatum accepisse; necessitate ad id et charitate erga patriam compulsum fecisse, cum Sigismundus nullas conditiones toties ipsi oblatas acciperet, et spreto avi testamento, et in regni comitiis interposito a se jurejurando violato, multa fecisset, multa conatus esset, ob quae Sueciae ordines ipsum regno abdicassent; ejus absentia factum, ut multa confuse, multa contra leges in Succia admitterentur; pravorum, qui circa eum sunt, consiliariorum astu scire cunctos id fieri, qui et in ipso Poloniae regno res in summum discrimen adduxerint: se vero nihil antiquius, nihil magis in votis habere, quam colere pacem cum vicinis, ut a fundendo Christiano sanguine deinceps abstineatur: eam offerre; quam si recusent, protestari de calamitatibus inde secuturis, et Deum ardentissimis precibus obsecrare, ut non sibi, qui ab iis abhorreat, sed belli auctoribus et incentoribus imputentur. Cum ad has literas non responderetur, alteras III Nonas Maias dat, quibus superiores ab infesto sacro ordine, qui eas nobilitatem artificiose celaverit, suppressas conqueritur; denuo se pacem exoptare et offerre dicit, et exemplum priorum mittit. Ad ipsum Sigismundum quoque scripsit, et Eidibus Martiis extrema necessitate victum, tandem regni insignia solemni inauguratione sumpsisse significat; neque tamen putare, ea re quidquam factum quo jura amicitiae et consanguinitatis violasse merito dici posset. Optasse se semper ab initio, ut ipse regno paterno pacate frueretur, illudque administraret juxta pacta cum Sueciae ordinibus conventa; quibus ipse propria manu subscripserat, et sigillum majus apponendum curaverat. Cum tamen iis stare nollet, idem ipsi evenisse quod plerisque principibus, qui, cum plus pravis consiliis quam fidei datae tribuerent, in calamitates inextricabileis se tandem induerunt. Id periculo suo nuper expertum esse in ipsa Polonia, ubi, dum plus justo ecclesiasticis auscultat, periculosas in se turbas concitavit. Proinde hortari eum, ut deinceps melius consultus ad pacis consilia animum inflecteret, et fundendi humani sanguinis cunctas occasiones devitaret. Iis literis et suas adjunxerant ordines Sueciae, ad regem et Poloniae ac Lithuaniae ordines; quibus regis culpa, et eorum qui circa eum sunt, factum contestabantur, cum pacta Lincopiae conventa et solemni jurejurando firmata minime servaret, et e regno intempestive discessisset, Polonos, Lithuanos, et Livonos contra Suecum armasset, ut de rege creando cogitaverint, et Carolum patruum elegerint: nihilominus se pacem velle, et, ut conditionibus conveniatur, petere ut delegati ab utraque parte ad utriusque regni fineis mittantur; id si recusent, orare Deum, ut piaculum tam diri belli in caput eorum recidat, qui excitandi causa extiterint. Cum neque ad has literas responderetur, Carolus VII Kalendas Septembreis diploma emittit, quo de latore superiorum literarum intercepto conquerebatur, quibus Sigismundum et ordines Poloniae et Lithuaniae ad pacem hortabatur: nunc notum cunctis esse cupere, se pacem denuo velle, et antiquas utriusque regni foederationes paratum renovare: si ipsi delegatos suos ad locum ditionis imperialis, de quo convenerit, cum plena potestate mittant, se quoque suos missurum, ut

ut de pacis conditionibus quamprimum transigatur, et fundendo sanguini finis imponatur.

VII. IN Pannonia proxima propter legationem Byzantium destinatam, et insita seu segnitie seu livore Rodolfi Caesaris in fratrem Matthiam proximum heredem huc usque retardatam, res in incerto erant; Heiducis, qui Germanorum jugum impatienter ferebant, semper aliquid interea moventibus; quibus illorum odio, et ut vireis nostras per dissensionem dividerent, Turci in occulto favebant, et obsides nostros ea de causa durius habebant. [a] Navescla sub id secreta pactione, et pecunia numerata, a Sigefrido [b] Colonitio recepta III Eid. Februarias. Crebrae inter haec erinfestae excursiones; de quibus primi Turci, qui occasionem captabant, per [c] Budensem purpuratum apud Matthiam conquerebantur, [d] Leovenseis et Setschinenseis praesidiarios, etsi induciis cautum esset, ut ab excursionibus abstineretur, in Pestanos institores irruisse, multos ex iis interfecisse, magnamque pecuniae vim ereptam, CC equos, et pecudum magnum numerum abegisse; ad Canisam vero, et medio inter [e] Hatvanam et Budam itinere, aliquot Turcos spoliatos, et postea trucidatos. His rationibus suas depraedationes excusabant. Nam sub id Tatari nullo injuriae genere temperabant; et, cum Budensis purpuratus, qui se a pace non alienum ostendebat, obsides nostros antea in custodiam datos liberius expatiari sineret, praetoriani ipsum circumsistunt, vixque seditione ab ipsis excitata se extricavit, comprehensis quibusdam, et per noctem in Danubio suffocatis. Interim Tatari multos equos in pascuis ad Vaciam, ipsis oppidanis qui exierant trucidatis, abegere. Ex [f] Ratseiis et CCL, qui Georgio Bastae superioribus annis militaverant, sub id ad Turcos defecere; agrorum aliqua parte circa [g] Strigonium accepta, quam colendo et exercendo se sustentarent,

VIII. CAUSAS autem affectatae a Caesare procrastinationis, praeter eas quas memoravi, indaganti una occurrit e tempore nata, legati Persici ad aulam Hispanicam adventus. Is literas ad Philippum attulit, quibus Persa, ostentata imperii sui magnitudine, post receptum Taurisium, quod frustra Turci repetunt, et [h] Adenum emporium famosissimum in sinu Arabico, quod Solimanus olim per proditionem occupaverat, recuprratum, decrevisse se dicit bello irreconciliabili reliquias persequi, et nomen Osmanicum omnino delere; nec prius quiescere, quam sedem Ismaëlis et [i] Inchelis majorum suorum in [k] Babylonia et [l] Alcairo armis stabilierit, et se Damasci, atque adeo Aegypti, dominum effecerit. Ad id foedus cum ipso et ipsius familia potentissima expetere, ut, quamvis religione dissideant, contra communem hostem vireis et consilia sua conjungant. Jam ad suos in mari Orientali praefectos mandasse, ut Christianos qui [m] Goae, Ormucii, et aliis locis sunt, eadem praerogativa, ac privilegiis, quibus subditi sui gaudent, porro uti frui sinant. Literis adjuncta munera, imagines Ismaëlis, Inchelis, et sua ipsius auro fusa, pretiosissimis gemmis et unionibus distinctae; mensa lucubratoria Persica insignibus gemmis ornata; IV canes rubri, flavi ac coerulei coloris punctulis ab alvo materna mirum in modum variegati; tapetes bini auro et gemmis ac margaritis magni pretii intertexti, qui res gestas magni Tamerlani oculis spectantium exhibent; cornua IV venatoria admodum levia ac nitentia, ex materia nobis incognita; cristae XII ex variarum avium multicoloribus plumis eleganter concinnatae; pocula item vitrea sex ex vitro quod frangi nequit; ac postremo lectuli ex tapetibus mirando artificio sellae formam referentes, qui proelia inter Ussancassanem et Chas-Mutathem pugnata ob oculos repraesentabant. Idem legatus ex Hispania Pragam venit cum literis ut Caesarem a pace cum Turcis facienda dehortaretur, cum Philippus jam suarum exemplum ad ipsum misisset; iisque

INTERPR. [a] *Neusol.* [b] *Colonich.* [c] *le Bassa de Bude.* [d] *ceux de Lewa, & Setzchin.* [e] *Hatwan.* [f] *Rasciens.* [g] *Gran.* [h] *Aden.* [i] *Inkel.* [k] *Bagdat.* [l] *le Caire.* [m] *Goa, & Ormuz.*

iisque factum plerique arbitrabantur, ut ille, ad tarditatem naturalem accedente nova hac remora, profectionem legatorum tamdiu distulerit, quod ipsi ad extremum in exitium vertit.

IX. COMITIA Hungariae per has turbas [a] Posonium indicta fuerant, quo regni proceres magno numero convenerant ineunte Septembri; ubi cum aliquandiu Matthiam non venturum rescivissent, non sine fremitu de discessu cogitare coeperunt, vixque tandem ab archiepiscopo [b] Colossensi retenti sunt. Dum Posonii haerent, res incidit [c] Troppaviae in proxima Silesia, quae eorum animos non parum commovit; [d] Gisbergico milite a Caesare in suburbium immisso se intemperanter gerente: nam oppidani cum ad arma concurrissent, etiam conducto milite, tandem hosti potentiori cedere coacti sunt, et certis conditionibus deditionem fecere; cumque menseis aliquot in eo fuissent sine stipendio, indignatione an per lasciviam incendium immiserunt, quo fere totum oppidum arce excepta misere depastum est. Habitus et eodem tempore ab Austriae proceribus Viennae conventus, in quo Caesareus orator multa ad provinciae defensionem necessaria proposuit: inprimis, ut [e] Javarino prospiceretur, a quo Viennae et ceterorum Austriae propugnaculorum salus dependeat; et ratio ineatur, ut pecuniae, sicuti accidit apud nos, valorem augendi invalescens licentia cohibeatur; Hungarica Polonicaque moneta, aliarum omnium usu abolito, retineantur. Cum nec adhuc post longam moram compareret ad comitia Matthias, proceres Posonio tandem discedunt; primum protestati coram majoris templi sodalibus, non temerario ausu, sed extrema necessitate compulsos, domum abire; redire quamprimum paratos, ubi certa dies comitiis condicta fuerit; et decretis, quae in iis fient, stare, modo nihil contra capita anno superiore IX Kalendas Quintileis probata decernatur. Solutis comitiis non propterea Heiducі quieverunt; et, licet Budensi et Agriensi enixe a Sultano a bello Persico sibi metuente mandatum esset, ne quid hostile molirentur, clam iis instigantibus et animos facientibus, ut postea ex literis interceptis constitit, arma denuo capiunt; et dum superioris [f] Pannoniae ordines Eidibus Octobribus in conventu deliberant, de [g] Tocaia suae ditioni inserenda, et tormentis huc illuc sparsis ad idonea loca transferendis, atque adeo de Heiducorum excursionibus fraenandis, ipsi contra Germanos et Gallo-Belgas furtivam conjurationem ineunt; repetita ab Homonaio corona, qua Bostkaium olim insigniverant, eam aut ipsi, aut cuivis alii imponere parati, qui jura regni, libertates et privilegia, quae Austriaci ad arbitrium quotidie violabant, constanti fide tueretur. Cum Homonaius se excusaret, et juxta Bostkaii, cum in extremis ageret, praeceptum, in Caesaris se potestate futurum ostenderet, illi ad [h] Santandreanum castrum profecti, cum non admitterentur, ad Budnocum deflectunt, locumque expugnant, tanta saevitia ubique grassati, ut nec suarum partium hominibus parcerent. Inde infestae ad Tocaiam excursiones; in quibus ab Homonaio male mulctati sunt, grassatoribus inter angustias deprehensis, atque ad unum fere trucidatis, et captis duobus vexillis Turcicis: capti et ex iis quidam qui stipitibus impositi sunt. Ipsi Heiducorum duces, cum facti suppuderet, ne latrociniis publicis indulgere viderentur, in duos ordinum ductores, qui se ex Homonaii manibus extricaverant, severe animadverterunt, altero in crucem acto, altero per medios suorum gladios militari supplicio membratim dissecto. Postea et ipsi cum exercitum X CIϽ coëgissent, instigatu Budensis et Agriensis purpuratorum, a quibus et pecunias in stipendium acceperant, ad [i] Filecum castra ponunt V Kal. Dec. tormentis ope Turcorum Agria advectis. Eo enim vesaniae devenerant, cognito Protestanteis male Posonii habitos, et concionatores solo cedere coactos, ut nihil non sibi faciendum putarent, etiam traditis, quae capturi erant, in Turcorum manus propugnaculis,

INTERPR. [a] *Presbourg.* [b] *de Colocza.* [c] *Troppau.* [d] *les Soldats de Geisberg.* [e] *Raab.* [f] *Henrie.* [g] *Tockay.* [h] *chasteau de S. André.* [i] *Filleck.*

propugnaculis, ut, vindicta de tanta injuria sumpta, in libertatem pristinam se vindicarent. Verum conatus eorum irritus fuit, Thoma [a] Bosmaco, qui Filecum valido praesidio tenebat, gnaviter se defendente, et adversa tempestate, quae tumultuanteis ab obsidione discedere coegit.

X. Nec Germania vicina suis motibus caruit: nam [b] Herbipolenses in Franconia ex levi occasione praesulis sui auspiciis contra [c] Wertheimicos, qui Joanni Theodoricio comiti [d] Lovensteinio subsunt, moverunt, equitum peditumque exercitum cum campestribus tormentis secum explicatis signis trahentes, ineunte Julio; et [e] Dordingam cum postridie venissent, deditionem per tympanistam imperant. Recusantibus Theodoricus praesto cum suis fuit; quibus, quantum per festinationem licuit, locis idoneis ad portas, templum, et in coemeterio dispositis, ad defensionem se parat. Herbipolenses, post trium horarum displosionem sive impressionem, ab altera porta rejecti, per alteram irruperunt, incendio statim ad terrorem excitato. Ad templum Theodoricus se contraxerat, quod dum alii oppugnant, alii ad praedas discurrunt, supervenit Wolfangus Ernestus alter comes; qui per eandem, per quam Herbipolenses, portam ingressus, ingentem clamorem per suos ciet; quo audito, Theodoricius eruptionem e templo facit, conjunctisque viribus hostem a fronte et a tergo premit, et cum tormentis et praedae parte in fugam compellit. Homburgum pro receptu fuit. Praeda a Wertheimicis insequentibus recepta: de equis ab iis abactis certamen erat; quos cum restituere recusarent, comites monasterium proximum armata manu ingressi, totidem inde abducunt. Itaque quinto post die Herbipolenses rursus copias majore numero instruunt, et Wertheimium versus ducunt. Comites serius moniti tamen minime sibi defuere; nam et ipsi aciem instruunt, et in conspectu utrique nulla re gesta totum diem constiterant; et illi, [f] Remblingensi vico tantum direpto, retro domum reversi sunt; ne redirent superstitione prohibiti, quippe paucis post diebus ingenti terrae motu juxta Herbipolim hora VI matutina ad [g] Ebertsklingenum pagum facto, et mox terra tanto hiatu subsidente, ut profunditatem voraginis LX orgyias excedere aliqui singulari artificio postea deprehenderint.

XI. Majoris molis fuit res ad [h] Donaverdam gesta. Urbs est in Vindelicia ad Danubium sita, de qua ad annum CIƆ IƆ XLVI diximus, quam suae olim ditionis fuisse Baioarici principes contendunt, et sub Ludovico Barbato, non sine magno dissensionum aestu, se favore Sigismundi Caesaris adjutam, sicuti plerasque alias, in libertatem sub Imperii patrocinio anno salutis CIƆ CCCC XX vindicasse. A Caesarianis bello Germanico capta, tamen Passaviensis pacificationis beneficio pristinam libertatem recuperavit; quam dum petulantius exercet, hoc anno amisit. Plebs et magistratus in ea erat Protestantium doctrinae addictus, quibuscum non bene cum [i] monasterii sanctae Crucis ab [k] Dillinganis comitibus olim fundati antistite conveniebat. Is ex more beati Marci die festo a coenobio per urbem, explicato labaro, et omni sacri collegii choragio sequente, incedere, et per portam Danubianam ad [l] Assesschimium vicum eadem pompa itare, inde post mystici sacri celebrationem ad urbem eodem itinere domum redire, consueverat. Monitus a magistratu, ut supplicationes intra coenobii muros celebraret, neque plebi ab his spectaculis alienae ad injuriam se exponeret; ille de prisca consuetudine nihil mutari posse respondit, stare sibi libertate uti, et morem antiquum servare: et ita, re ad cameram Imperialem delata, decretum. Igitur VII Kalendas Maias cum labaro, cruce praelata, symphoniacis, et toto collegio in viam se dat antistes, et per Danubianam portam ad locum consuctum pergit; ibi eoque post sacrum peractum, dum eodem ordine redit, plebem interea armatam obviam habuit, quae, a pastoribus, ut creditur, incitata, discerpto labaro, et pulsatis injuriose

INTERPR. [a] *Bosmac.* [b] *ceux de Wirtzburg en Franconie.* [c] *Wertheim.* [d] *de Lauvenstein.* [e] *Dordinghen.* [f] *Remling.* [g] *Ebertzklingen.* [h] *Donawerth és confins de la Souabe & de la Baviere.* [i] *Abbaye de Ste. Croix.* [k] *de Dillingen.* [l] *Achsesheim.*

CIↃIↃCVII. HENRICUS IV.

injuriose cantoribus, etiam in turba aliquibus sive occisis sive graviter sauciatis, omnem apparatum sacrum disturbavit; ut vix antistiti cum suis ad monasterium tutus fuerit receptus. Inde querimonia ad cameram delata, Rodolfus Caesar Maximiliano principi Baioarico, qui jampridem talem offerri occasionem optabat, mandat, ut de re inquireret; qui delegatos confestim misit, furente adhuc plebe ludibrio habitos: unde nova rursus non solum ab antistite, sed a Gulielmo Baioariae duce Imperialis mandati executore, ad Caesarem defertur querimonia, quam et mox ex compacto alterum proscriptionis mandatum VII Eidus Sextileis secutum est; cui exequendo Gulielmus a Caesare delegatur. Quo cognito, magistratus, qui plebi ab initio favere in occulto putabatur, cum, quod factum erat, frustra infectum cuperet, sera poenitentia duci coepit, et continuo antistitem convenit; et, urbani sigilli auctoritate firmato diplomate, fidem obligat, integram illi fore non solum supplicationum in urbe libertatem, sed omnis sacrae functionis ad religionem Catholicam Romanam pertinentis; insuper damna omnia ab eo accepta sarcire se paratum, et intra VI Eidus Septembreis de seditionis auctoribus diligenter inquisiturum; interim duos ex iis, de quibus jam constat, Sebastianum [a] Schenkium et Erasmum [b] Geggelium, in manus delegatorum a Maximiliano Baioarico traditurum; idem de aliis complicibus, ubi probationibus confectis constiterit, bona fide facturum. Hae conditiones apud alium quemvis, quam apud Gulielmum, pondus habere poterant, et mandati Caesarei executionem inhibere. Verum ille oppidi a majoribus amissi ex occasione recuperandi certus, nihil eas moratus III Nonas Novembreis, jam collato exercitu, per fecialem cum delegatis missum deditionem Caesaris nomine imperat. Cum magistratus conditiones causatus tergiversaretur, ille de conditionibus cum Caesare agere jubet, et sine mora exercitum proficisci jubet. Is X peditum CIↃ et IↃCC equitibus constabat, cui [c] Berneshusium praefecerat. III Eidus Decembreis ad urbem admotae copiae. Cum oppidani denuo deditionem facere jussi moras necterent, Berneshusius [d] Rainum proficiscitur, ut tormenta ad vim faciendam adduceret. Dum in eo est, tumultuantibus in urbe civibus, quidam ex illorum numero ad eum veniunt, et his conditionibus claveis se tradere paratos ostendunt; Religionis libertatem Protestantibus relinqueret, a direptione miles abstineret, innocentium rationem haberet, duobus vigilum vicariis veniam concederet, qui nihil nisi ad placandam plebem in seditione egissent; postremo ne mandatum Caesareum in urbe exequeretur. Secundum haec remissis tormentis, quae jam in itinere erant, metatores Donaverdam proficisci jussi, qui hospitia militi distribuerent. Verum ea die quoniam jam advesperascebat, plebe adhuc fremente, nihil agi potuit: sed, sedato per noctem rumore, mane Baioarici patentibus portis admissi sunt. Custodibus ad portas positis, Berneshusius ante omnia civium arma ad se comportari, et suspectos comprehendi jubet; tum majus urbis templum, in quo Protestantes conciones habebant, Catholicis restitutum Jesuitis attribuit. Maximilianus, ut non tam mandati Caesarei executione niti, quam fortuna velle se uti, ostenderet, cuncta suo nomine in urbe peragi tam a judicibus quam a reliquis magistratibus mandavit; ponderum et mensurarum aliarum, quam quae in suae ditionis urbibus usurpantur, usum omnino interdicit; et in memoriam antiquae possessionis per CC annos amissae, et tunc recuperatae, festum S. Thomae quotannis solemni supplicatione celebrari jussit: quo facto, milites partim dimissi, partim Rainum et [e] Wendingam sunt amandati. Dum haec agerentur, Suevici circuli principes et urbes Ulmam conveniunt, Wirtembergicus dux, [f] Octingensis comes, [g] Eselingae, Norlingae, Halae, Lindavii, Halbrunni, Memmingae, Kaufbeuri, Eisenaci, urbium imperialium delegati; continuoque Caesar

co

INTERPR. [a] *Schenck.* [b] *Goggel.* [c] *Berneshusen.* [d] *Rain.* [e] *Wendingen.* [f] *d'Ortingen.* [g] *Eslingen, Nordlingen, Hall, Lindau, Hailbron, Memmingen, Kaufburn, & Eysenach.*

eo mittit, et graviter eos monet, ne quid in eo conventu contra mandatum suum decernerent, quod Donaverdenseis in contumacia sua obfirmaret. Ad haec illi nunquam se de mandato Caesareo violando cogitasse dicunt; tantum violentiam et arma deprecari, ne innocentes cum nocentibus eadem calamitate involvantur, et urbs a circulo Suevico avellatur. Inter has contentiones de urbe capta nuncius venit, qui iis inpraesentiarum finem imposuit, ad proxima Ratisponae comitia negotio remisso, in quibus actionem et intercessionem pro causa Donaverdensium instituere possent. Quod negotium deinceps tentatum, et multoties in comitiis repetitum, semper elusum, et ad extremum exitu caruit. CIↃ IↃC VII. HENRICUS IV.

XII. In Anglia rex ad tutelam corporis et securitatem publicam post tam diras conjurationes, praeter antiquam olim ab Elisabetha propositam, formulam jurisjurandi novi perscribendam curaverat, quo citra causam religionis utrique consuleret; quod quia tot scriptis, et per aliquot annos deinceps discussum et exagitatum fuit, ex Francisco Suarez, qui illud transcripsit et omnium maxime oppugnavit, heic summam apponere operae pretium duxi. Igitur cuncti jurare tenebantur, se vere et sincere agnoscere, profiteri, testificari, declarare, ex animi sententia, coram Deo et hominibus, Jacobum regem supremum omnium regnorum et ditionum quae possidet dominum; nec pontificem, nec per se, nec ullius auctoritatis ecclesiasticae vi, vel sedis Romanae, vel ulla alia ratione, potestatem aut auctoritatem habere regem deponendi, vel de majestatis suae regnis ac ditionibus disponendi, aut potestatem cuiquam principi extraneo faciendi, ut eum damno afficiat, aut ditiones invadat; aut ullos subditorum suorum a majestatis suae obedientia et subjectione exonerandi, licentia concessa ad arma contra ipsum capienda, tumultus excitandos, et statum publicum conturbandum: jurare item ex animo, non obstante ulla declaratione, vel excommunicationis aut privationis bonorum sententia, (jam concessa vel in posterum concedenda, per pontificem ejusque successores vel quamcunque auctoritatem ab iis vel a sancta sede derivatam, contra regem heredesve suos,) vel quacunque subditorum ab illius et heredum obedientia absolutione, se fidem et veram obedientiam suae majestati et heredibus et successoribus praestituros; ipsumque et illos totis suis viribus contra omneis conspirationes et invasiones, quae praetextu alicujus declarationis vel sententiae fient, defensuros; et operam daturos, ut earum notitia ad se undecunque pervenerit, eas protinus revelent, et manifestas faciant: insuper jurare, quod ex toto corde abhorrent, detestantur, et abjurant hanc impiam et haereticam doctrinam, principes a papa excommunicatos et ditionibus privatos, per suos subditos et alios quoscunque posse deponi et occidi: ad ultimum credere, et teste conscientia persuasum habere, neque papam neque alium quemcunque potestatem habere ab hoc juramento aut aliqua ejus parte subditos suae majestatis absolvendi: proinde ad illud jurandum sponte accedere, omnibusque indulgentiis ac dispensationibus in contrarium factis renunciare, et juxta verba expressa, et planum eorum ac communem sensum, citra ullam aequivocationem aut mentis evasionem, vel secretam quamcunque reservationem, ex animo et ultro in vera viri Christiani fide jurare. Sic nos Deus adjuvet. Re Romae cognita admodum animi commoti sunt; et, quanquam ad civilem obedientiam rex jusjurandum tantum pertinere affirmaret, eo potestatem pontificis in dubium revocari, et in arctum cogi, interpretati sunt. Itaque pontifex x Kal. Octobreis anno superiore ad Catholicos Angliae diligenter scripserat; quibus eos de persecutionibus prolixe consolatus, et ad perseverandum fortiter hortatus, ne ad templa haereticorum ullo pacto accederent, aut eorum concionibus interessent, neve cum ipsis in ritibus communicarent, monebat et obtestabatur: insuper

CIↃ IↃCVII. HENRICUS IV.

insuper inhibebat, ne jusjurandum, cujus formula literis inserta erat, ullatenus praestarent, quippe quod multa contineret, quae fidei et saluti aperte adversantur. Postea, cum intellexisset plerosque vexationum pertaesos in illud consentire, et, cum tantum de civili obedientia in eo agatur, posse salva conscientia praestari; nam jurantis consilium, non quid ex eo interpretatione elici possit, spectari debere; iterum ad eosdem anno vertente scribit, et intellexisse se dicit priores suas tanquam suggestione emendicatas, non a propria animi sententia profectas, a multis acceptas esse; proinde eandem obtestationem, quoad jusjurandum, repetendam duxisse; quam, ne quis existimationi locus esse posset, multis et enixis verbis confirmat. Ad eas junxerat suas IV Kal. Octobreis Robertus Bellarminus cardinalis ad Georgium [a] Blackwellum archipresbyterum, de quo in superioribus demonstravimus, qui sub id VII Kal. Quintil. Londini comprehensus fuerat, et jusjurandum praestiterat; ac reliquis in regno Catholicis, datis [b] Westmonasterii e carcere Nonis Quintilibus ad eos literis, ut illud praestarent auctor fuerat; ita tamen temperatis verbis, ut regi obedientiam debitam praestare, Catholicis vexationes deprecantibus prospicere, apud pontificem excusationi locum sibi parare, videretur. Bellarminus graviter Blackwellum increpabat, quod temere juramento subscripsisset, et aliis ad illud praestandum exemplo suo praeivisset: nam neminem praestare illud posse, quin primatum sedis Apostolicae perfide abnegare cogatur. Apostolicae autem sedis reverentiam, ex Gregorii Magni sententia, nullius praesumptione turbari debere: tunc enim membrorum statum integrum perseverare, si caput fidei nulla pulsetur injuria. Tum Basilii Magni, Gregorii Nazianzeni, et beati Leonis papae cumulata testimonia: et ad extremum [c] Joannis Roffensis et Thomae [d] Mori exempla; quibus eum a praestatione juramenti et alios deterret, et ad constantiam, ac mortem, si opus sit, fortiter in tam pia causa subeundam, hortatur. Ad eas postea Blackwellus Eidibus Novembribus Londini e carcere prolixe respondit; et dolere sibi dicit, quod, post tot exantlatos labores pro religionis causa, in extremo actu minus se fortiter gerere sugilletur. Aliud esse jusjurandum, quod contra primatum sanctae sedis diserte concipitur; aliud quod pro obedientia civili, quae principi debetur, a subditis praestatur: potestatem pontificis suos limites habere, nec nisi extrema necessitate, et quae periculum annexum habeat, ad temporalia extendi. Ita ipsum, cum de Romano pontifice libros V ex professo scriberet, censuisse: ita cardinalem [e] Alanum, [f] Cajetanum, Sixtum [g] Senensem, Alfonsum Mendozam, Petrum Aragonium, Joannem Pedrezzanum, qui nuper pro pontifice contra Venetos scripsit; ita Fr. [h] Suarem, [i] Bannem, Didacum Covarruviam, D. Navarrum; ita denique Nic. [k] Sanderum, quem ob oculos semper habere a Bellarmino monetur, ea de re sensisse: itaque salva conscientia, et citra imminutionem cultus et reverentiae quae primatui sanctae sedis debetur, ea formula, qua conceptum est, a se et ab aliis majorum religioni addictis praestari potuisse. Inde occasione sumpta, variis interrogationibus, Blackwellus a Cantuariensi archiepiscopo, quod, dum interpretatione alia atque alia jusjurandum excusat, parum sincere in eo versatus, argueretur. Itaque ad bina illa pontificis Brevia et Bellarmini ad Blackwellum epistolam liber a rege Magnae Britanniae, suppresso auctoris nomine, cui titulus, Triplici nodo triplex cuneus, sive apologia pro juramento fidelitatis, prodiit; qui alterius a Bellarmino eliciendi, supposito Matthaei Torti nomine, materiam praebuit. Postea et copiosiore scripto Bellarminus, cui apologiae nomen fecit, se superioris auctorem professus, ad cuneum triplicem respondit; quo et praefatio monitoria, quae interim ab illo rege exierat, multa argumentorum mole oppugnatur. Verum haec ad sequentem pertinent. Nec praetereundae prodigiosae hoc anno Januario exeunte

INTERPR. [a] *Blackwell.* [b] *Westminster.* [c] *Jean Fisher evêque de Rochester.* [d] *More.* [e] *Allen.* [f] *Gaetano.* [g] *de Siene.* [h] *Suarez.* [i] *Bannez.* [k] *Sanders.*

exeunte in Britannia inundationes. Nusquam foedior tempestas uspiam incubuit. [a]Bristoliae maritimae civitati, quae secundum [b] Londinum et Eboracum in regno primaria est, opibus et commercio frequenti, et quo nuper Hibernia advectae ad nundinas proximas, quae in VIII Kalendas Februarias incidunt, merces corruptae, horrea frumento et stramine plena huc illuc dissipata, equi et alia jumenta aquis mersa; et, aedificiis vi fluctuum magnam partem collapsis, homines qui in culmina domorum confugerant una obruti; plerique in agro deprehensi, dum domum subito remeant, ut rebus suis convasatis saluti suorum consulant, tam rapido impetu mare x fere milliarium spatio excurrit, ut vix rebus et suis relictis temporis satis habuerint quo se periculo eriperent. Sed omnium maxima diluvies fuit in [c] Somersetensi provincia, ad xx milliaria in longitudinem, in latitudinem quinque, aquis effusis; quae [d] Hunsfeldiam oppidum, Granthanium, Kenhusium, Briandoum, et Kingsonium pagos, cum multis aedibus per convalleis sparsis, merserant. Videre erat rusticos et homines in agro deprehensos, tignis dirutarum domorum insidentes, ubique fluitare; ad quos scaphae tandem immissae, quae plerisque in tempore praesto fuere. Foenum in cumulos, ut fit, congestum, et trabibus ligneis impositum, undis innatare ubique cernebatur; et columbae, cum aliunde pastus deesset, fuibus immissae, aristis frumenti in pyramides coacervati insidentes, granis forte oblatis vescebantur; quin et cuniculi e foveis vi aquarum exclusi, in tergo ovium considere, et, donec cum ovibus ipsis mergerentur, diu fluctibus innatare visi. Fidem superant, quae de tempestate illa tragica imo poëtica scripsere, qui res eas narrant. Juxta [e] Marclandiam in Norfolciensi agro non minus illa saeviit; ubi, ut in subito et inopinato casu a furibus in agro deprehensi, vix expergefacti oppidani, ingenti et confusa orta comploratione, cum, bonorum abjecta cura, quae prima subiecta, filii patres et matres, invicem fratres, alii quisque charitates suas, ut in Trojano excidio memoratur, secum traherent aut humeris portarent, in montem [f] Truhilum sesquimilliari inde distantem trepida fuga evaserunt, quo et armenta ac greges ex agris se receperant; alii qui in oppido aut pigritia aut infirmitate remanserant, cum postridie urbem aquis mersam ex fenestris superiorum conclavium aspicerent, frustra opem divinam, passis in coelum manibus, implorabant. Ad eum montem, qui milliare circiter ambitu capiebat, cum aditus tanquam ad arduum scopulum, et in cacumine sentibus et ericetis impeditum, non esset, ad summam desperationem cuncti in eo redacti erant, jam deficiente pecori gramine, et inedia tantam multitudinem premente; cum e longinquo, nam aquae ad XII milliaria excurrerant, commiseratione excitati vicini scaphas pane et aqua onustas summo scopuli labro admovent, et, operibus complanata per sentes et ericeta via, ad miseros pervenerunt, et non solum viatico in praesens recrearunt, sed salutis in futurum spe impleverunt.

XIII. HANC cladem cumulavit alia non minor, infelici [1] navigatione ad Virginiam in India Occidentali suscepta, ex qua pauci reduces tristem de sua et sociorum clade nuncium Februario exeunte in Angliam attulerunt. Walterus Raleighus eques, homo juxta strenuus et industrius, Elisabetha regina unam et alteram navigationem ad Guianam felici cursu obiverat, de quibus ad annum CIƆ IƆ XCV et sequentem supra diximus; et post eum Laurentius [g] Keimishius. Horum aemulatione Carolus [h] Leighus excitatus ante quinquennium ad eam regionem iter instituit, eo consilio, ut gentis suae coloniam in provinciam deduceret, notato ad habitationem loco idoneo ad [i] Viapogum flumen. Eo cum [k] Olivarii fratris sumptibus cum familiis quibusdam navigasset, haud magno spatio interposito, ipse cum majore coloniae parte vi morborum extinctus est. Quo cognito, Olivarius minime animum despondit, verum ad supplendam

INTERPR. [a] *Bristol.* [b] *Londres, & York.* [c] *de Somerset.* [d] *Huntspill.* [e] *Marshland au pays de Norfolk.* [f] *Trunehill.* [g] *Keymis.* [h] *Leigh.* [i] *Wiapago.* [k] *le chevalier Olave Leigh de Kent.*

NOT. [1] Thuanus heic recitat, sed fusius, quae de hac navigatione supra dixerat, *Lib.* 136. *p.* 373.

CIƆIƆCVII. HENRICUS IV.

ſupplendam coloniam ſuam ipſius navem, quae tam viros quam foeminas portaret, adornavit, [a]Catalina qui militi imperaret, et [b] Richardo Chamberio navarcho impoſitis. Coloniae deducendae princeps erat [c] Santjonus, ejuſque frater Alexander, qui ante biennium XVIII Kalendas Maias ſolverunt, et Album promontorium praetervecti ad Maiam inſulam exſcenſionem fecere; diſſidio ſtatim, quae prima mali labes fuit, inter nautas et colonos orto, neque in tempore, ſicut oportuit, compoſito. Inde ad Sanctae Luciae inſulam perrexere, pro loci tenuitate non incommode neque inhumaniter initio ab inſulanis excepti, emptis etiam ab iis tuguriolis, interventu Antonii cujuſdam eorum ducis, qui linguam Hiſpanicam callebat; pretiumque pro iis fuit ferrea ſecuris. Heic rurſus diſſidium a nautis renovatum, qui, expoſito cum ſuis colonis, numero LXXVII, Santjono, et parte commeatus quem portaverant, non bene animati, XIV Kalendas Septembreis inde diſcedentes patriam repetiverunt. Nec melius mox fuit miſeris colonis cum Indis, quos levi admodum ex cauſa graviter offenderant, et poſtremo infeſtiſſimos hoſteis habuerunt. Santjonus auri cupiditate incenſus, cum cymba, quam nautis diſcedentibus eripuerat, in montes venas ſcrutaturus abiiſſet, XVI comitibus abductis, nuſquam poſtea conſpectus eſt. Interim ſocii miſerabili inedia preſſi, et grandi reti aut amiſſo aut confracto, quo copioſam piſcationem faciebant, Alexandro fratri auctores fuerunt, ut ad Ancorium iret, ſpe alimoniam et lectos e goſſipio penſiles ab eo comparandi. Qui eo cum XVIII, et ſcloppetis in ſpeciem ad terrorem, ceterum minime glande, oneratis, profectus, inſtructos ad inſidias Indos reperit; et ipſe cum ſuis ſagittarum nube oppreſſus eſt, cum diſploſis tormentis neminem eorum laeſiſſet. Unus ex omni numero [d] Joannes Nicolaus, qui navigationem deſcripſit, periculum evaſit, et cladis triſtem nuncium ad ſocios pertulit: ad quem illi re omni defecti, cymba amiſſa et reti, cujus jactu ſe ſuſtentabant, mercibus, quas reliquas habebant, permutatis, lintrem ex grandi arbore excavata ab inſulanis redemerunt; et, XX, qui ex omni numero ſupererant, ſine duce viae, ſine magnetis uſu, aſtrorum ignari, XV Kalend. Octob. ſe mari commiſerunt; aviculis, quae turbato coelo in naviculam decidebant, et aqua pluvia ex velis et antennis expreſſa, pro cibo et potu vitam tolerantes. Mox poſt decimum quintum diem cum terram conſpexiſſent, noctis tenebris oppreſſi, ad ſcopulos lintrem confregerunt; ipſi tamen incolumes, uno tantum ex ſociis inedia amiſſo, in terram evaſere, ubi teſtudinum eſu ſe aliquandiu ſuſtentarunt, lintre alio, Dei inaudito beneficio, reperto: cum quo quinque ſani, relictis in inſula ſterili et ſerpentibus praegrandibus infeſta aegris, ſe mari rurſus commiſerunt ad proximum continentem haud hinc longe, ubi Hiſpanos obvios habuerunt; qui naufragorum vicem miſerti, eos cibo refectos et equis commodatis, nam prae infirmitate pedibus incedere non poterant, [e] Tocoium oppidum, quod hinc quatridui itinere abeſt, deducendos curarunt; et ab iis exorati, ſocios in inſula relictos, qui VIII tantum reperti ſunt, et in iis Joannes Nicolaus, de quo demonſtravi, ceteris fame enectis, etiam revexerunt. Poſt XV dierum moram recreandis corporibus impenſam inde [f] Corum ad provinciae praefectum omnes deducti ſunt, ut a Belga quodam, qui tum multos annos ibi detinebatur, et Anglicanae linguae aliquam habebat notitiam, de itineris ratione examinarentur. Is caute naufragos monuit, ne ad Guianam ſe curſum intendiſſe dicerent, nam illis capitale id futurum. Cum igitur ſuas calamitates compoſito ſermone per interpretem expoſuiſſent, tanta commiſeratio etiam Hiſpanos ſubiit, ut, quamvis ob religionem eos odiſſent, nihil gravius in eos ſtatuerent, quos a fortuna dignas culpa poenas abunde luiſſe judicabant; ſacerdote qui aderat in haec verba prorumpente, Si Catholicam fidem ſecuti eſſent, tanta paſſos eſſe, ut martyrii corona donari, atque

adeo

INTERPR. [a] *le capitaine Cataline.* [b] *Richard Chambers maitre.* [c] *le capitaine Nicolas S. John.* [d] *Jean Nicol.* [e] *Tocoya.* [f] *Coro.*

adeo Divorum in numerum repnni, essent promeriti: nunc, cum Sectaria labe infecti sunt, reliquum esse, ut vivi diaboli censeantur, qui non Dei sed Sathanae tot laboribus exantlatis, ex iis incolumes emerserint. Itaque non inhumane per hospitia habiti; et, uno ex iis mortuo, quinque Carthagenam sub custodia missi sunt. Tandem VI Eidus Maias superioris anni, commendatione Francisci [a] Lupi et interventu, [b] Havanam liberi dimissi. Ceteri, et in iis [c] Joannes Nicolaus, sociorum casum moerentes, cum classe Hispanica aurum et argentum portante exeunte anno in Hispaniam venerunt, et Februario sequenti in Angliam appulerunt, tribus ex suis Havanae superstitibus, et sex Cori relictis. Hanc autem regionem maritimam in America, [1] sive Guianam, sive Virginiam a [d] Raleighn appellatam, aere temperatn salubrem, et piscosis fluminibus, coeli solique natura optimam, quam sibi Angli vindicant, quae inter XI gradus a XXXIV ad XLV latitudinis ab aequatore potrigitur, una cum insulis intra centum milliaria comprehensis, rex serenissimus, post tot cladeis nihil deterritus, dignam ad quam denuo coloniae deducerentur, a suis persuasus, censuit. Duae ad id societates institutae: primae praecipui instigatores fuere Thomas [e] Gates, Georgius [f] Summerus equites, Edvardus Maria [g] Wingfeldius, Richardus [h] Hacludus, alii mercatores Londinenses. In altera familiam ducebant Thomas [i] Hannamus, Raleighus [k] Gilbertus, Gulielmus [l] Parkerus, Georgius [m] Pophamus, alii [n] Bristnlienses, Exonienses et Plimonthenses, institores. Curator societaribus designatus Pophamus supremus judex et senator in regno Angliae, cique suffectus Richardus Hacludus, qui longinquas in longinqua regna Anglorum navigatinnes et expeditiones [a] uno volumine complexus est. Ita autem reginnis inter eos facta a rege divisio, ut prima inrer XXXIV et XLI gradum latitudinis, cum insulis intra spatium illud comprehensis, sedem colonis suis ad habitandum deligeret: alteri societati rex pari latitudine et longitudine tractum inter XXXVIII et XLV assignavir; ac, ne de finibus inter eos lis et cruenta disceptatio otiretur, edixit, ut quae novissima eo commigratura esset colonia, C milliaribus ab ea quae prior consedisset, limitibus distinctam sedem caperet. Tum in harnm utraque senatus constitueretur XIII virorum, penes quos summum esset imperium, et publicae rei administratio, non plena cum potestate, sed ad leges a rege praescriptas ordinata. Similis in Anglia et eodem numero institueretur, isque senatus Virginiensis vocaretur; omnesque regiis insignibus et effigie in actis et mnneta uterentur. Auri et argenti quinta pars, ceterorum metallorum pars decima quinta, regi cederet. Colonis e quocunque metallo monetam cudere liceret. Homines et bona colonorum per septennium in Anglia ab omnibus vectigalibus essent immunia; qui fraudem fecerit, navi cunctisque fortunis mulctetur. Nemini eo migrare ad habitandum jus sit: si qui Angli eo negotiandi ergo navigare vnluerint, hac lege liceat, ut ex centum binos cum semi portorii nomine persolvant; peregrini vern quinos; idque vectigal in coloniarum usum XX proximis annis impenderetur, quibus exactis regio aerario inferretur. In his coloniis nati pro liberis et indigenis Angliae civibus habeantur, eorumque privilegiis et immunitatibus gaudeant. Quibus ordinatis praemissae naves, quae loca ad habitandum idnnea explorarent; quarum una proxima hyeme ab Hispanis capta, et vectores male habiti. Demnm vere ineunte [o] Neoportus, rei maritimae peritus dux, a prima colonia, quae se Australem indigitavit, cum CL viris eo missus est, Edvardo Maria Wingfeldio res societatis in regnn procurante, dum integrae familiae, uxoresque cum liberis eo transportarentur. Hi feliciter in Virginiam appulsi vectorum partem ad amoeni fluvii admodum pisculenti ripam commode exposuerunt,

INTERPR. [a] *Lopez.* [b] *la Havana.* [c] *Jean Nicol.* [d] *Raleigh.* [e] *Gates.* [f] *Summers.* [g] *Wingfeld.* [h] *Hakluyt.* [i] *Hannam.* [k] *Gilbert.* [l] *Parker.* [m] *Popham.* [n] *de Bristol, Exeter, &* *Plimouth.* [o] *le capitaine Newport.*

NOT. [1] *dele* sive Guianam, sive Virginiam, *lege* Virginiam. [a] tribus voluminibus.

CIↃ IↃCVII. HENRICUS IV.

exposuerunt, et pulsis, quos paucos ibi repererunt, Indis, munitionem forma triquetra struere coeperunt; frumento Indico, vulgo Maizam vocant, solum conseverunt; et in montes profecti, crystalli montanae fragmenta secum attulerunt, cum aliis non ita felicioris materiae metallorum speciminibus; quae, relictis in munitione c, quos duxerat, viris, Neoportus intra XXXV dies in Angliam attulit; qui et aiebat, innumeras huic coelo incognitas arbores sibi visas, et vites altis arboribus incumbenteis, quae crassitudinem hominum aequarent.

XIV. CALEBAT jam de pace in Belgio negotium; quae ne falleret, interim ex Ordinum decreto classis ad Gadeis mittitur, quae litus Hispaniae infestans vireis hostium divideret. Jacobus [a] Hemskerkus Amsterodamensis [1] Zelandici maris praefectus huic praeesse jussus, vir et navigationibus in Indiam Orientalem et novam Zemblam expertus; qui IV Kalendas Aprileis solvit, et IV Eidus in [b] Olissiponae conspectum venit: inde in altum evectus [c] S. Vincentii promontorium praetervehitur, et ad [d] Baetis aestuarium et Gaditanum sinum cum universis navibus deflexit, quo totam Hispanam classem convenisse intellexerat; et, versis in Africam proximam proris, eo cursum tendit. Inde, habito belli ducum concilio, de invadenda Hispana classe, quae ad Gadeis se contraxerat, impetum capit. Classi ex XXI navibus constanti et in Gaditano sinu sedenti praeerat Joannes Alvarus Avila veteranus dux, qui in praetoriam octingentarum amphorarum, qua portabatur, CCC armatorum ex insulanis supplementum imposuerat. In eam Hemskerkus, fixo ad malum clavis vexillo, et CC librarum praemio ei, qui hostile detraxisset, constituto, vim facit, eo ordine, ut ipse cum Lamberto Avilam, [e] Alteras vicarius cum [f] Brassio vicarium Avilae invaderet, et binae cum binis hostilibus naves committerentur. Dum Batavi propinquant, Avila interius se receperat, locatis in fronte vicario suo et III aliis myoparonibus. Nec propterea Hemskerkus consilium mutavit, sed Avilae vicarium praetervectus, et relictis ad laevam myoparonibus, ad praetoriam Hispanam recta vadit, anchora in proram translata, quae non prius, quam praetoriae naves mutuo concursu se concussissent, jaci debebat. Prohibita item displosio tormentorum, antequam utrinque propiores facti essent. Principium ab Avila factum; primoque ictu nihil actum, altero scloppetarius major medius discerpitur, laevum crus Hemskerko avulsum, qui mox fidis, qui juxta erant, enixe mandat, ut corpus suum tegerent, et casum socios celarent, Petro [g] Werhoevio, magni animi viro, suam vicem fungi jusso, statimque expiravit. Continuato certamine, et tormentis utrinque crebro displosis, fumo aërem involvente et visum eripiente, facile casus latuit. Igitur Lambertus, qui sequebatur rei ignarus, in eandem praetoriam, sicuti convenerat, tormenta bina explodit, quae per proram penetrantia per puppem recto ictu exierunt, et immanem stragem in navi ediderunt: tum se ad praetoriam Batavam applicavit: dein, sequentibus eodem ordine aliis, in vicarium Avilae tota vis postremo incubuit; ferreaque manu injecta, post obstinatum dimidiae horae certamen ignis navem ejus ambussit, et, ad labrum usque grassante incendio, cum majore hominum, qui in ea erant, parte consumpsit. Inde cum III myoparonibus certamen Batavi infesta tormentorum displosione persequuntur. Ex iis unus depressus, alii duo ad labrum aqua tenus conflagrarunt, non sine magno Batavorum discrimine, qui vix tandem se extricarunt. Ex Gaditano sinu, in quo reliqua classis Hispana stabat, crebra tormentorum displosione certabatur, et Batavi eminus rem gerebant: tandem ignis in Hispana nave accensus, dum fluitat, alteram corripuit; quo conspecto ceterae incisis funibus interius se recepere, neque tamen periculum vitare potuerunt, et pleraeque ex iis ambustae. Avila contra

tres

INTERPR. [a] *Heemskercke.* [b] *Lisbonne.* [c] *Cap S. Vincent.* [d] *la riviere de San Lucar & la Baye de Cadiz.* [e] *Alteras vice-amiral.* [f] *Bras.* [g] *Werhoef.*

NOT. [1] *dele* Zelandici maris praefectus, *lege* privatus, sed longinquis navigationibus famam adeptus *Put.*

tres naves Batavas obstinate pugnabat, a quibus et se extricaverat: tandem signo albo erecto colloquium poscit, nequaquam a Batavis exauditus, dilabentibus passim militibus ac nautis, et natatu ad suos per Gaditanum sinum tendentibus; qui fere omnes aut aquis hausti aut tormentis enecti sunt, tam confertis acervis, ut totum illud spatium cadaveribus stare videretur, campique potius quam maris speciem praeberet. [a] Cliforgus primus in [b] praetoriam Hispanam insiliit, et vexillum rapuit, pro quo CC libras accepit; quo facto, et abductis secum aliquot captivis, ad suos caute se recepit: qui praedae intenti improvide remanserant, e latebris prodeuntibus Hispanis, qui in imo latebant, cum damno expulsi sunt; et se a Batavis tandem extricarunt. Vix horae spatio haec acta; ab incendio, quod pulverem tormentarium in altum evexit, valde afflictata Hispana classe. Postridie qui in Gadibus erant, videntes à litore suo minime recedere Batavos, praetoriam minime vacuam undarum vi fluitantem protinus incenderunt, ne in hostium potestatem deveniret. Hoc proelio plus caedis ac stragis quam praedae fuit. Capti tantum L, et in iis Avilae filius: ipsi amiserunt Hemskerkum, et C circiter sive ordinum ductores sive milites. Ex Hispanis Avila et ejus vicarius, et bis mille bellatores perierunt; classe fere aut flammis consumpta, aut ictibus tormentorum ita quassata, ut pauci myoparones et naves usui esse potuerint. Batavi ad proximam [c] Africam receptum habuerunt, et [d] Tituani naveis quassatas per otium refecerunt, sparso per totum Hispaniae litus tanto terrore, ut quisque in tempore sibi prospicere potuerit. Refecta classe, cum Turci, qui eos perhumane odio Hispanorum exceperunt, [e] Septam in vicinia obsidendam suaderent, illi se excusarunt, et in Hispania rem gerere malle ostenderunt. Vulgata Hemskerki morte Alteras in locum ejus ex belli ducum consilio suffectus, qui partem navium ad [f] Fortunatas insulas, et objectum Africae immisit; ipse cum majore parte ad [g] Olissiponae aestuarium contendit. Corpus defuncti in patriam prospere remissum cum duabus navibus, quae Nonis Junii Amsterodamum appulerunt, tristitia ex eo successus laetitiam non parum imminuente. Funus ei honorifica pompa, ut inter Protestanteis, factum tertio post die, armis et insignibus praelatis, et milite versis armis et signis praeeunte; nec magistratus officio defuit. Sepulchrum postea ex Ordinum decreto ex lapide cyaneo structum est, marmorea tabula adjecta, in qua praeclare bello gesta recensentur.

CIↃ IↃCVII.
HENRICUS IV.

XV. SUB id binae naves ex India Orientali appulerunt, quinto, postquam solverant, anno. [h] Wibrandus Warwicus classi XIV navium praefectus fuerat; aliis post alias per illud tempus reversis, ipse in India cum sua praetoria remanserat, cui Hollandiae nomen; alteri [i] Dordracum, quam [k] Rimelandus regebat. Ex CL classiariis, quos duxerat Warwicus, LXX tantum incolumeis revexit, ceteris morbo absumptis. Causa tam tardi reditus fuit, quod utrique navi fatiscenti tempus insumere oportuerit. Igitur ad insulam de nomine Mauritii dictam exscensionem fecere, ab hominibus minime habitatam, ceterum multarum rerum abundantem. De ea sic narrabat Warwicus: LXIII circiter milliaria ambitu continere, et multa habere flumina in mare decurrentia et aquationi opportuna; solum ad sata aptum, sed humile et fere sylvosum, magnamque in sylvis ebeni copiam reperiri; provenire et in eo nuces Indicas, et cocos, ex quibus vinum conficiunt; omni praeterea piscium et volucrum genere abundare; rara in his quadrupedia; testudines immani magnitudine passim reperire, quarum carnibus alebantur: plus X CIↃ arbores varii generis a suis caesas ad tuguria aedificanda, carbones, et reficiendas naveis: in summa, illam insula S. Helenae multo et fertiliorem et situ magis commodam: in qua, ut vicem redderet, et sues et boves et capras reliquisse magno numero aiebat, et CCCC citriorum et limonum

INTERPR. [a] *Cleinforge.* [b] *l'amiral d'Espagne.* [c] *Barbarie.* [d] *Tetuan.* [e] *Ceuta.* [f] *les Canaries.* [g] *Baye de Lisbonne.* [h] *Wibrand de Warwic.* [i] *Dort.* [k] *Riemelant.*

CIƆIƆCVII. HENRICUS IV.

limonum arbores plantasse. Resecta per otium classe merces magni pretii ex intercepta [a] liburnica Lusitana, de qua supra demonstravimus, quaesitae, quas ad se cum regina Patanae Lusitanis infesta pertinere diceret, pecunia aliisque mercibus vix tandem placaverat Warwicus, navibus impositae et tunc feliciter advectae. Post Warwici reditum decennalis mercatorum societas classem XIII navium egregie instructam in Indiam ablegavit; cui cum summo imperio P. [b] Werhoevium, qui egregiam operam post Hemskerki obitum in pugna [c] Gaditana nuper navaverat, praefecit. Hollandiae, hoc erat [d] principis nomen, IƆ onerum capaci, Simo [e] Hunius; [f] Provinciis confoederatis CCCC [g] Theodoricus Jacobi filius; [h] Amsterodamo item CCCC Petrus [i] Gerardi filius; [k] Rubeo Leoni sagittarum manipulum unguibus tenenti, CC, Joannes [l] Walichsius; [m] Aquilae C [n] Rutgerus Thomae filius; [o] Pavo C Bartholomaeus [p] Gisberti filius; [q] Midelburgo IƆ Cornelius [r] Leonardi filius; [s] Zelandiae CCC, [t] Gulielmus N.; [v] Falconi C Cornelius [w] Hadriani filius; [x] Delfis IƆ Simo [y] Martini filius; [z] Roterodamo IƆ Joannes [aa] Cornelii filius; [bb] Grypho C [cc] Dickius; [dd] Hornae CCCC [ee] Martinus Clutius Joannis filius, a societate praepositi. Ex his et ad [ff] Sinarum [1] regem destinatae, aliae ad alias oras missae: ultra apparatum copiosum c Philippicorum CIƆ in signata pecunia portabant; et eodem quo hae solvebant tempore societas alias XXVIII habebat per Indiam negotianteis.

XVI. NEC in Belgio ipso pendente pacis negotio cessabatur; ubi Albertus, nova seditione inter milites ob defectum stipendii suborta, non mediocriter conflictabatur. Nam quamvis Spinola omni ope laboraret, ut miles in officio contineretur, per praesidia distributus, et, quanto necessitas ferre poterat, stipendio sublevatus, ducesque ad omnes motus praesto esse juberentur, nequaquam tamen impedire potuit, quin in Frisia, ubi hospitia propter hostis viciniam arctiora erant, multi ad Batavos transfugerent; a quibus adjuti cum CCCC circiter seu Gallo-Belgis sive Germanis se conjunxerunt, qui versus Bredam tendentes in vico proximo se muniverunt, et duce creato, atque officialibus ei attributis. Primum in eos severitate actum, edicto ab Alberto proposito, quo rebelles pronunciabantur, ea maxime ratione, quod ad Batavos inclinassent, ab iisque ope sublevati essent. Itaque et promissum iis praemium, qui aut eos interfecissent, aut vivos in jure stitissent. Mandatum insuper Grobendoncano, qui ad [gg] Silvam-ducis bellum gerebat, et [hh] Melzio [ii] Herentali praefecto, ut in eos hostiliter agerent, darentque operam, locis notatis, ut palanteis et securos interciperent; quod et illis ex parte successit. Nam nec opinato cum suis incumbentes ad LXX interfecerunt, XL captos ad proximas arbores pro patibulo suspendere; ceteri scapharum beneficio per canalem, qui Bredam ducit, in tutum evasere. Magna pecuniae penuria in Hispania laborabatur, exhausto a [kk] Fontano aerario, tot delectibus ad ostentationem ex occasione dissidii inter pontificem et Venetos passim per Italiam habitis, neque nisi sero dimissis. Cum tamen seditio in dies invalesceret, et exemplo ne latius serperet, metueretur, Spinola, tam suo nomine quam anticipatis pensionibus a Philippo assignatis, ad CCCC aureorum CIƆ Francisco Serra annitente corrasit; et seditiosi stipendio accepto quieverunt, et concerpto vexillo per cohortes distributi sunt. Id actum Octobri mense; et Decembri proximo digna et nova animadversione, in qua tamen fides data requiri poterat, puniti sunt. Nam edicto Diestensis seditionis tam diuturnae exemplum in memoriam revocatum, quam non tam punire, quippe poena semel remissa, Albertus in animum induxerit, quam cavere

INTERPR. [a] *caravelle de Portugal.* [b] *Werhoef.* [c] *combat du Destroit de Gibraltar.* [d] *l'amiral.* [e] *Hoen.* [f] *les Provinces Unies.* [g] *Dirick Jacobsen.* [h] *l'Amsterdam.* [i] *Gerritsen.* [k] *le Lyon Rouge.* [l] *Walichsen.* [m] *l'Aigle.* [n] *Rutger Thomassen.* [o] *le Paon.* [p] *Gijsbertsen.* [q] *le Middelburg.* [r] *Lennarsen.* [s] *la Zelande.* [t] *le patron Guillaume.* [v] *le Faucon.* [w] *Adrianssen.* [x] *le Delft.* [y] *Martensen.* [z] *le Roterdam.* [aa] *Cornelissen.* [bb] *le Griffon.* [cc] *Janssen van Dijck.* [dd] *le Hoorne.* [ee] *Janssen Cloet.* [ff] *la Chine.* [gg] *Boisleduc.* [hh] *il cavalier Melzi.* [ii] *Herentals.* [kk] *le comte de Fuentes.*

NOT. [1] *forsan* regionem.

cavere in posterum, ne tale quid, magno populorum et rerum suarum detrimento, eveniat. Itaque, cum non teneatur stipendio alere militem praeter voluntatem suam, eos omneis, qui Diestae et ultima seditione tumultuati sunt, dimittit, et intra XXIV horas e suis ditionibus excedere jubet, et Philippi regnis itidem ac terris abstinere: quibus exactis, si qui in mora deprehensi fuerint, capitali poena afficiantur. Postea quidam eorum duces capti, qui Bruxellis capite luerunt. Dum haec aguntur, de [a] Meursia, quae Mauritianae ditionis est, transactum, ut extra belli commercium poneretur. Nec interim cessabatur: nam Henricus Fridericus Mauritii frater cum bis CIϽ equitibus, et CIϽ majoribus scloppetariis, quos per [b] Betuam et [c] Veluam deduxerat, equis fere inde abactis, in [d] Sicambros descendit, et [e] Neomagi consedit; inde quo iturus esset, incertum Albertinis relinquens. Hermannus comes provinciae praeses, Henrico fratri, qui [f] Herclenium non ita valido praesidio tenebat, metuens, Limburgum et Ruremundam, ubi Pompeius Justinianus in praesidio erat, ad accersenda auxilia miserat: sed, quia quisque pariter sibi metuebat, utrinque exiguo subsidio sublevatus est. Tantum a Justiniano CXXV delecti missi, duce Francisco filio; qui statim ab Henrico comite ad tres portas, tot enim in oppido, et plateam distributi sunt. Jamque Henricus Fridericus incedebat; et praecursores, ut magis fallerent, a praesidiariis rogati, habere se literas ab Hermanno comite dicebant: dum colloquuntur, ad primam et secundam portam admota crepitacula, eoque subito occurrit [1] Pompeius Justinianus cum suis, tertia porta jam reserata: verum oppidanis, qui carros et materiam ad aditus obstruendos comportare jubebantur, tergiversantibus, et utrinque aequam conditionem reputantibus, cum nihil ab ea parte subsidii esset, praesidiarii post acrem defensionem, Justiniano graviter ex vulneribus prostrato, et plerisque e suis occisis aut vulneratis, ad ultimum cessere, et ad regiones assignatas se recepere. Henricus Fridericus victor oppidum ingressus, vitam militi salvam fecit, sicuti et Henrico comiti, qui re desperata ad templum confugerat: suisque oppidum ad direptionem concessit: eumque totam diem et noctem sequentem ibi remansisset, abductis secum Henrico comite et aliquot centurionibus, inde discessit. Nullo saevitiae, sacrilegii, libidinis genere a Batavis temperatum in illa direptione narrant, qui res eas scripsere; quod plerumque apud nos evenisse vidimus, cum principes juvenes summae rerum praepositi victoria lasciviunt.

XVII. Spinolae ex Hispania discedenti mandatum dederat Philippus, ut, data occasione, pacis, sive induciarum, rationem cum Belgis iniret. Immanium sumptuum in id bellum, non solum sine fructu, verum etiam magno suo detrimento, factorum, quibus jam sustinendis impar erat, onere levari cupiebat: tum hoc reputabat, irritatas horum populorum diuturnitate armorum mentes, dulcedine otii mitigandas; sic enim fore, ut paulatim inveteratum in Hispanos odium exuerent, et tractu temporis, ut multa saepe adfert volvendus dies, et ex transverso casus incurrunt, quos vix audeat quisquam optare, pristina majestatis regiae reverentia, prae fastidio tot satraparum, aliquando subditorum animis subiret. Jam ante ad pertentandos Ordinum animos nomine archiducum [g] Walravius Witenhorstius in Bataviam venerat cum Joanne [h] Gevartio. Mandatis nihil aliud continebatur, quam optasse semper suas celsitudines, ut bellum hoc diuturnum ac lugubre pia perpetuaque pace componi posset, et Belgii res per pacem in pristinum splendorem restituerentur. Facta et spes aequissimarum conditionum, et quae bona fide implendae essent: sed additum, nemini ignotum jus esse, quod ipsis in universam Belgarum gentem a natura competit; nihil a se nisi patrium et avitum heredium repeti. Haec aliaque benigne in arcano cum paucis initio

INTERPR. [a] *Meurs.* [b] *le Betuwe.* [c] *le Veluwe.* [d] *Gueldre.* [e] *Nimegue.* [f] *Erkelens.* [g] *Walrave de Wittenhorst.* [h] *Gewart.*

NOT. [1] *rectius* Franciscus [1]

initio disceptata; et, quia nullas delegati literas ab archiducibus attulerunt, visum expedire, ut nihil eorum in publicum emanaret, antequam ampliora mandata cum literis proponerentur. Itaque confestim Gevartius Bruxellas missus; qui, postquam rediit, sub exitum anni superioris, in publico Ordinum consessu cum collega auditus est. Multa super clementia et mansuetudine archiducum dicta, plura de calamitatibus publicis, et in majus aucta: proinde ipsi, qui aderant, se respicerent, et incerta belli reputantes, pacem omnibus triumphis anteponendam ducerent, fortunamque reverenter haberent: rebus prosperis et ad nutum fluentibus summae imprudentiae esse confidere; certam quippe victoriae spem plerumque magnis cladibus expiari: proinde ex diuturnis bellorum tempestatibus reciperent se in quietis portum, et sequerentur ceterarum Belgii provinciarum consensum, fidem et obsequium erga legitimos principes, junctisque certatim viribus et animis ad eosdem dominos ac veteris imperii formam redirent. Paucis post diebus ad ea responsum, perexiguam pacis spem subesse, cum videant archiduces in pristino et inveterato errore mentem obfirmare, ut aliquid sibi juris in provinciis avitas superesse arbitrentur. Nam proceres earum pro fixo et rato credere, causam suam optimo jure niti, cum in solemni Ordinum conventu, anno CIↃ IↃ LXXIX, IV Kalendas Februarias, [a] Ultrajecti, decretum sit, ut loca quaecunque, vi expugnata vel fraude intercepta, a communi causa distracta essent, armis repeti ac retineri possent. Id biennio post Kalendis Sextilibus Hispaniarum regi renunciandum curasse; jamque tum statutum, ut cives harum provinciarum legibus externorum principum soluti viverent, et pro republica libera censerentur. Decretum illud lapsu XXV annorum in rem judicatam transisse, multorumque suffragio et assensione regum ac principum Christianorum comprobatum fuisse. Nullam nec divino nec humano jure tutam et securam rationem compositionis cum iis iniri posse, qui, contra decreti a patriae libertatis vindicibus sanciti, et multorum belli ducum ac militum sanguine obsignati, vim et auctoritatem, in medium consulere, aut aliquid tentare praesumerent. Omnia potius extrema sibi experiri certum, quam hoc pignore imperii, atque adeo publicae tutelae Palladio, se privari patiantur: videre debere archiduces, ne, dum tam justis et legitimis secundum libertatem vindiciis molestum impedimentum afferunt, tot calamitatum, et praeteritarum, et quae impendent, invidiam, et haesuram penes se culpam derivent. Hoc accepto responso delegati Bruxellas revertuntur, et, paucis interjectis diebus, ad Ordines scribunt in hanc sententiam: Non esse nec fuisse archiducum propositum, in hoc pacis et induciarum negotio quidquam de forma publicae administrationis eorum delibare, aut omnino jus aliquod in ipsos sibi vindicare; leges illis suas, mores, et instituta libera relinqui: si a pacis consiliis ipsi non abhorrent, archiducum mentes eodem inclinaturas. Haud multo post Joannes [b] Neius generalis Franciscanorum ordinis curator in Bataviam jussu archiducum venit Martio ineunte. Is a pueritia ad vicesimum usque annum Protestantium doctrinae innutritus, postea ad majorum sacra redierat, et severiori huic disciplinae se addixerat; de cetero vir industrius, multarum linguarum peritus, nec aulicarum artium rudis, et qui in varias partes, pro ratione temporum et personarum, cum quibus illi res erat, animum versare sciret; ita tamen, ut fraus et fucus ab ejus pectore abesse crederetur; nec spe sua eum deceptum iri, qui ipsius verbis fidem habuisset. Post aliquam in vico proximo moram, de adventu suo Ordines, qui Hagae erant, certiores facit, et post conventum Mauritium, ac vicissim alios ad salutandum admissos, mandata sua exposuit, literis fere consentientia; omnia Ordinibus integra fore, consuetam regendi formam, libertatem, religionem in pristino statu mansuram, jura, privilegia, immunitates, nullo pacto imminutum iri. Tum

INTERPR. [a] *Utrecht.* [b] *le Pere Ney, commissaire general des Cordeliers ou de l'Ordre de S. François.*

Tum ab Ordinibus libera simplicitate responsum, nullum tentandae compositionis auspicium posse fieri, nisi archiduces ante omnia declarassent, se Ordines, foederatasque urbes ac provincias pro libera republica, suique juris et dominii populo, reputare. Sicuti Ordines ab hoc proposito nunquam discessuros apparebat, potiusque animam, quam libertatem, amissuros, ita vero simile fiebat, Philippum obstinate pugnaturum, ne quid contra decus praepotentis toto orbe terrarum familiae in hoc negotio admitteret; et potius futurum, ut bellum magno suo incommodo continuari, quam dignitatem ac nomen imminui, pateretur. Neius tamen, offensionis sive metus suspicionem veritus, si ulterius contra tenderet, suscepit in se munus omnem rem bona fide significandi archiducibus. Bruxellas inde profectus, paulo post rediit cum literis, quarum haec summa erat: Nihil archiducibus prius aut antiquius esse, quam ut lamentabili XL annorum bello finis imponeretur, pia, fida, et aeterna pace: quae si protinus impetrari non posset, pactione induciarum ad XII, XV, aut XX annos, prout Ordinibus visum fuerit, aequis et honestis conditionibus res transfigeretur. Ad id, ut omnis fraudis et insidiarum suspicio tollatur, non alienigenarum, sed Belgici generis et sanguinis hominum, opera usuros, tali numero et loco, quem ipsi Ordines praefinient. Interim, ut res commodius fieri possit, ultro offerre cessationem ab armis ad octo menseis; quo tempore supersedebitur ab omni vi hostili, locorum obsidionibus, clandestinis conatibus, novarum munitionum exstructionibus, aliisque molitionibus, quibus fraus pactioni induciarum fieri posse credatur. Lectis summa laetitia in consessu publico, et audito Nelo, re cum Mauritio communicata, senatus placere sibi respondit conditionem ab archiducibus oblatam in spem secuturae pacis; se proinde curaturos, ut ad omneis, quorum interest, sine mora perscribatur: insuper decretum, ut Induciae conditionibus ab archiducibus propositis, quas ratas haberet, a IV Nonas Maii inchoarent, atque intra Kalendas Septembreis ab utraque parte delegati de negotio in commune disceptaturi convenirent. Vicissim ab archiducibus sponsio interposita, Philippum regem Hispaniarum intra trimestre conventionem eam ratam habiturum, eoque nomine bina instrumenta confectum iri, quorum altero ratihabitio contineбitur, altero regia majestas declarabit, se nihil quicquam juris praetendere in civeis, incolas, urbes et regiones foederatarum provinciarum. Missis ea de re ad provincias literis, insuper pro tam insperato bono gratiae Deo publicae actae; dictusque dies jejunio et supplicationi, more inter Protestanteis recepto, VII Eidus Maias: dein datum [a] Theodoro Duzae Ordinum curatori negotium, ut a Neio acciperet, vicissimque traderet, literas ad rem necessarias: quod ita diligenter utrinque factum, missis Bruxellas ad omnem ambiguitatem tollendam, et fraudis suspicionem amovendam, nunciis, ut tandem de capitibus convenerit, et super regundis induciarum tempore finibus terra marique obortae controversiae sint compositae. Haec summa publicae laetitiae significatione ubique accepta; quanquam non deessent, qui veterem odiorum fomitem e cineribus suscitare, et animos suspicaces terrore praeteritorum rursus ad belli consilia inflammare conarentur. Delegati a rege, qui suo nomine negotio, quod ipse quantum poterat in occulto urgebat, intervenirent, Petrus [b] Janinus praeses Divionensis, ac regii consistorii assessor, candore et rerum usu vir praestans et loquendo efficax, et Paulus [c] Choartius Buzenvallius, qui diu ante apud Ordines regii oratoris munere magna cum laude defunctus fuerat; et ei successor destinatus Elias [d] Placius Russius, Petri curiae vectigalium primarii praesidis, de quo ad annum CIↃIↃLXXII diximus, filius; quibus, paucis postquam Hagam venerant diebus, senatus datus: et Janinus legationis princeps, post enumerata mutuae amicitiae accepta et reddita utrinque officia, oblique festinatam primam induciarum

INTERPR. [a] *Dirck de Dоes commissaire.* [b] *Jeannin president de Dijon & conseiller d'Estat.* [c] *de Choart Sr. de Buzenval.* [d] *de la Place Sr. de Russy.*

CIƆ IƆCVII. HENRICUS IV.

induciarum pactionem rege inconsulto perstrinxit, eaque re eum tanquam benignum patrem leniter offendi dixit; neque propterea non in pristino bene merendi de amicis proposito perseveraturum, aut ulla in re, qua consilio, qua copiis et opibus, defuturum, sive pacem sive bellum mallent. Actae solemni more gratiae, ut tanto regi, non vulgares; et delecti Joannes [a] Olden Barneveltius, vir dignitate et rerum tractatione inter Ordines primarius, ex Batavis; ex Zelandis Jacobus [b] Maldereus, cui plurimum tribuebat Mauritius; alii ex aliis provinciis, interque eos aerarii quaestor [c] Byaeus; qui cum legatis nostris capita conferrent, eosque publico nomine rogarent, ut rebus gerendis lucem consilii, gratiae, auctoritatis, dum negotium pacis sive induciarum disceptatur, commodare dignarentur. Nec multo post missi ad magnae Britanniae regem a Batavis Joannes [d] Berkius, civitatis Dordracenae, quae secundum equestrem ordinem jus habet dicendae primo loco in consessu Ordinum sententiae, syndicus; a Zelandis Maldereus, vir equestri dignitate praeditus, et qui id [1] suorum Zelandorum gratia in concilio publico muneris habet, ut Mauritii personam sustineat, et nobilium primus appelletur: qui [e] Natalem Caronium Brugensem, dudum in illa aula res Ordinum summa fide procurantem, secum assumpserunt. Rex ad Ordines legavit Richardum [f] Spenserum equitem domus suae familiarem, et [g] Rodolphum Winwoodum itidem equitem, cujus opera antea apud Ordines usus fuerat.

XVIII. INTERIM venere a Philippo de ratihabitione literae [h] Pinciae Carpetanorum pridie Kalendas Quintileis datae, in charta papyracea, ab eo, ea forma qua inter subditos utitur, subsignatae, EGO REX, et minusculo sigillo obsignatae; quibus se rata habere declarabat, quaecunque ab archiducibus, qui et iis totius Belgicae principes, domini, ac proprietarii nominantur, super cessatione armorum ac suspensione transacta essent; insuper pollicebatur se omnia eo scripto comprehensa regali fide religiose servaturum, et, quantum ad se pertinebat, impleturum, tanquam si ab initio, et se duce et auspice, gestum esset negotium; neque unquam commissurum, ut contra fecisse dicatur. Cum multa in eo, qui turbarum occasionem quaerebant, et in forma et ad fidem, requirerent, Ludovicus [i] Verreikenus, magnae apud archiduces dignationis et gratiae, qui ab iis missus ob id fuerat, culpam quoad titulos in scribae incogitantiam rejiciebat, qui solitis formulis non abstinuisset; et quantum poterat defectus et admissa excusabat. Contra, contemptus arguebatur in eo, quod in charta papyracea, nec in membrana, literae exaratae, et quod minusculo sigillo obsignatae erant: fraus item in titulis archiducibus attributis, quippe qui ex adverso cum renunciationis proposito pugnarent; denique in subscriptione, quam ad populos sibi subditos usurpare Philippus consuevisset: omissam autem unitarum provinciarum, tanquam liberorum populorum, suoque jure utentis reipublicae, mentionem, non nisi pro certo fraudis praemeditatae argumento accipi posse; praesertim cum convenisset, ut separato instrumento Philippus diserte declararet, nihil se juris in provincias unitas praetendere. Verreikenus homo prudens intempestivum duxit ulterius pertendere, et protinus ad archiduces revertitur; qui, prolixis literis postridie Kalendas Sextileis in consessu Ordinum exhibitis, conati sunt persuadere comprobationem eorum quae ab ipsis gesta essent, ex Hispania allatam, recte et ordine conceptam videri, nec adfectatis difficultatibus, aut alia, quam qua oportuit, interpretatione, in dubium revocari debuisse: sibi tamen curae fuisse, ut ad regem ea de re perscriberetur; nec dubitare, quin ex responsione vel scrupulosiorum desideriis plene satisfiat. Interea rogabant, ut naves ad infestandam Hispaniae oram missae revocarentur; id sibi amicae

INTERPR. [a] *Olden Barnevelt.* [b] *de Maldere.* [c] *le tresorier de Bie.* [d] *Berck conseiller & pensionaire de Dort.* [e] *Noel de Caron de Bruges.* [f] *Spencer.* [g] *le chevalier Ralph Winwood.* [h] *Valladolid.* [i] *l'audiencier Verreicken.*

NOT. [1] *suorum Zelandorum.* Imo ipse externus a Mauritio ad vices suas obeundas delegatus est, assentientibus Zelandis. *Put.*

amicae erga se voluntatis, et non aversae a pacis studio, fidum pignus futurum: qua in re se minime difficilem senatus praebuit, protinusque edixit, se revocaturum naveis quae ad litora Hispaniae discursabant, piratarumque loco habituros, si quis illic intra sesquimensem a IX Kalendas Sextileis hostile quidquam admisisset. Tandem, post dies aliquot sedendo deliberandoque consumptos, ex concilii sententia decretum fuit, instrumentum ratihabitionis imperfectum, multisque partibus deficere. Cum hoc decreto Verreikenus Bruxellas rediit, cum, antequam dimitteretur, coram ipso Joannes Olden-Barneveltius Bataviae advocatus gravi oratione publice conquestus esset de [a] Neio, qui pecunia et ingentibus promissis fidem quorundam solicitare in arcano non dubitasset: id non videri factum nisi archiducum mandatu, quos proinde Ordines rogatos vellent, ut, quantum ipsis cordi esset pacificationis negotium, ab ejusmodi foedis nundinationibus erga populos, qui se libertate dignos judicabant, in posterum abstinerent. Dum literae ab Hispania exspectantur, varie in utramque partem jactatum pacis negotium, et reposita, quae in superioribus diximus, per libellos sparsa consilia; et inter eos erant qui nunquam belli funesti et calamitatibus finem futurum contenderent, nisi cum archiducibus tanquam legitimis principibus, praeteritorum oblivione inducta, et conditionibus idoneis ad securitatem publicam et libertatis patriae conservationem sancitis, conveniretur: ad hocque magnitudinem Hispanorum imperii, qui aliter nunquam quieturi essent, in majus extollebant. Contra disserebatur, eo imbecilliorem videri, quod sit nimis vastum corpus et diffusum in partes sejunctas, ut se toto uti non possit. Omnem potestatem modum supergressam, etiamsi externa vi minime oppugnetur, sua mole collabi, suisque viribus fatiscere. Pleraque gentes quae imperio Philippi reguntur, non liberalitate et clementia in obsequio contineri, sed vi et terrore, quae sunt infirma diuturnitatis vincula, compesci. Non in munimentis et arcibus majestatem regiam, sed in animorum domicilio, collocari oportere; nec late patentibus regnorum et provinciarum finibus veram magnitudinem ac potentiam, sed fide, benevolentia, ac subditorum veneratione, esse metiendam. Abunde jam patefactum esse, quantis urgeatur difficultatibus et incommodis rex ille, ceteroqui potentissimus, quod cum tot annos una cum gente continenter bellum gesserit, nihil aliud insanis sumptibus, et vix credibili sanguinis humani profusione, adsecutus est, quam ut suo experimento palam faceret, id verum esse quod senatus Romanus olim pronunciavit, populum non diutius, quam expediat, in ea conditione permansurum, cujus eum poeniteat. Satis animi ac virium suppetere ad se tuendum miseris et fortibus viris, cum leviora sint quae patiuntur, quam quae formidare possint. Regis aerario exhausto bellum geri non posse, sicuti nec incisis nervis corpora ambulare: nec idcirco mirum videri, si rex Hispaniarum, suadente utilitate vel urgentibus angustiis, pristinos animos remittat, eoque se perduci patiatur, ut conditionibus minus se in speciem dignis, cogente necessitate, subscribat. Proinde consulto facturos Ordines si tempore utantur, et se, cum adprobatione tam potentis adversarii, in libertatem, extra quam nulla salutis nec securitatis spes, semel vindicent. Tandem pridie Eidus Octobreis Neius et Verreikenus ab archiducibus petito commeatu [b] Hagam venerunt; et impetrato senatu, scriptum novum Hispania allatum exhibuerunt. Eo lingua Hispana cum archiducibus transacta erant transcripta; tum sequebatur Philippi ratihabitio in haec verba concepta: Postquam serenissimi archiduces pro nobis fidem obstrinxerunt, fore, ut literas a nobis impetrarent ratihabitionis, declarationis, et consensus, quo modo eas Ordines ab archiducibus obtinuerunt, nos post maturam deliberationem ex certa scientia et liberrima voluntate pro jure et regiae potestatis imperio consentimus, nobisque placet, quatenus

INTERPR. [a] *le Pere commissaire Ney.* [b] *la Haye.*

CIↃIↃCVII. quatenus id nostra intereſt, ut ſereniſſimi archiduces faciant et plene impleant quod HENRICUS IV. promiſerunt, procurentque tam ſuo quam noſtro nomine pacis ſive induciarum negotium cum Ordinibus, quos habemus pro regionibus, provinciis, et populis liberis, et in quos nihil juris praetendimus; tatumque eſſe volumus et agnoſcimus quicquid ſuperiore ſcripto archiducum continetur, et id omne approbamus ſub fide et affirmatione regia. Dein, interpoſitis aliquot clauſulis, additum: ſi negotiatio pacis aut longi temporis induciarum non ſortiatur effectum, omnia integra manſura, nulliuſque momenti futuram ratihabitionem, tanquam a ſe non eſſet profecta; nec ullum eo nomine jus Ordinibus competiturum, rebus in priore ſtatu permanentibus. Lecta ratihabitione, Neius, et poſt eum ordine Verreikenus, in majus Philippi et archiducum candorem et ingenuitatem extulerunt, verbis ad pompam et oſtentationem compoſitis, et quam a fundendo humano ſanguine, inſita in genus humanum charitate, abhorrerent. Tamen cum Ordines rem in deliberationem deduxiſſent, multa in eo ſcripto reprehendebant,tum in forma,tum in contextu,quod non in membrana ſed in charta exaratum, non Philippi nomine, ſed ſuperbae inſcriptionis elogio quod ad ſuos populos ſolet uſurpare, ſubſignatum eſſet. Sed cum non haec infirmarent inſtrumenti fidem, quod certo conſtabat a Philippi manu ſubſcriptum eſſe, alia in argumentum fraudis ex ipſo ſcripto trahebantur, quod perperam negligenterque conceptum, multaque conſulto verba omiſſa eſſent, ſubſtitutis aliis, quae interpretatione detorqueri poterant, et foecundam calumniandi materiam praebere. Tentati Neius et Verreikenus ex conſilio legatorum noſtrorum et regis Magnae Britanniae, ad quos ea de re relatum fuerat, an aliud inſtrumentum a Philippo impetrari poſſet, quod omni ſuſpicionis ſcrupulo careret: et cum ab iis reſponſum eſſet, fruſtra in eo laborari, nec ſperandum ut aliud obtineatur, verendum potius, ſi toties id retractetur, ne in regiae majeſtatis offenſam incurrant; ſatis ſyngrapha illa cautum, cum ea provinciae unitae inſtar liberae civitatis, populique ſuis legibus utentis, in quos neutra pars quidquam juris ſibi vindicaret, vel Philippi et archiducum teſtimonio et approbatione cenſeantur: cum per aliquot dies ſuper ea re conſeſſum Ordinum occupatum deliberatio tenuiſſet, adhibitis regum legatis et principe Mauritio, III Non. Nov. reſponſum, Literas ratihabitionis non videri congruere cum promiſſis, vitium eſſe in ſtylo, ſubſcriptionis modo, in inſertione et omiſſione quorundam verborum; ſed praecipue in eo ſyngrapham vacillare, quod nullius momenti fore dicat ea omnia, quaecunque Philippus et archiduces ſuper agnitione libertatis provinciarum ſolemniter promiſiſſent, niſi negotium pacis aut induciarum ex voto ſuccederet: quibus verbis aperte declarari, pendere ab incerto caſu conditionem civium, nec Ordines pro ſtatuliberis reputari: ſcrupulum hunc merito potuiſſe injicere curam ancipitem amplius deliberandi, utrum longius progrediendum eſſet necne: tamen, ne tam ſalutare opus interturbetur, curaturos Ordines, ut ad urbes et provincias ſuae fidei commiſſas exempla literarum Philippi mittantur; ut intra ſeſquimenſem archiducum legati fieri poſſint certiores, utrum, nihil obſtante hoc impedimento, ad ineundam pacis aut induciarum rationem ſit procedendum. Cum tale reſponſum legatis redderetur, interrogati ſunt, an autographum regiae ratihabitionis inſtrumentum Ordinibus tradituri eſſent. Cum haererent, Neius vir impiger Bruxellas ſubito excurrit; et Hagam reverſus XVIII Kal. Dec. Ordinibus ſignificat, ſibi permiſſum ab archiducibus, ut autographum in manus eorum traderet, viciſſim accepta ab ipſis ſyngrapha, qua declararent, archiduces promiſſorum fidem impleviſſe, et promitterent depoſitum reddituros, ſi negotiatio non ſortiretur effectum. In eo rurſus cum ſententiis in conſeſſu diſſiderent Ordines, et periculum eſſet ne negotiatio ex ea occaſione abrumperetur, Neius alacri curſu Bruxellas revolat XV Kalendas Decembreis;

et

CIϽ IϽCVII. HENRICUS IV.

et continuo rediit, cum mandatis, ut ſacrum illud ſupremi imperii pignus, ſine omni cura recipiendae cautionis, aut reſtitutionis ſtipulandae, Ordinibus utendum fruendum crederet. Quibus actis ipſe cum collega dimiſſi, et ad ſuos reverſi ſunt, exſpectabundi quid Ordines intra conſtitutum tempus decreturi eſſent. Interim exeunte Novembri e Dania reverſi ſunt Jacobus [a] Buleuius, Nic. [b] Simonius, et Jacobus [c] Magnus, qui in conſeſſu ſuae legationis rationem reddiderunt: ſe perbenigne a rege foederato acceptos, qui propediem delegatos ad eos ſe miſſurum recepit, qui cum ceterorum regum ac procerum legatis conſilia conſerrent, ut, publico Chriſtiani orbis bono, pax aut induciae inter parteis conſtituerentur. Ii fuere Jacobus [d] Ulefeltius eques, et [e] Jonas Charifius juriſconſultus: venit et [f] Hier. Diskaius ab ſeptemviro Brandeburgico; cui quod erat in mandatis datum ut nihil inſtitueret, niſi conſulto ſeptemviri Palatini legato, ejus in adventum ſeria omnia diſtulit. Nec multo poſt Hippolytus a [g] Collibus ab eo venit, vir et ſcriptis et rerum tractandarum uſu inſignis, qui raro morum candore apud omneis, qui eum norant, et amorem et auctoritatem ſibi conciliabat. Dum in eo ſunt, a Caeſare allatae literae exprobratoriae VII Eid. Oct. ſcriptae, quibus repetito patris Maximiliani a prima memoria, in procuranda Belgii pace, etiam antequam Matthias archidux rebus adminiſtrandis praeeſſet, praecipuo ſtudio, mirum ſibi videri dicebat, cum Belgium ab Imperio dependeat, ſe prorſus inſcio et inconſulto, neque ab rege Hiſpaniarum aut ab Alberto fratre monito, negotiationem de pace inſtitutam eſſe; quod cum fieri minime potuerit, cupere, antequam ulterius procedatur, certiorem fieri quo loco res ſint, ne quid juri ſuo fraudis fiat, aut Imperii majeſtati detrahatur: quod occulto Hiſpanorum aſtu et colluſoria fraude agi, et artificioſe ignorantiam a Caeſare agnato praetendi, plerique interpretati ſunt, qui nihil, niſi conſulto illo, atque adeo adminiſtro, in eo negotio fieri ſciebant; ut ſcilicet data occaſione haec ſive expoſtulatio, ſive proteſtatio, ad elevandam vim et auctoritatem omnium, quae contra vel in fraudem hujus denunciationis geſta eſſent, aliquando prodeſſe poſſet. Serius ad eas prolixe reſcriptum, repetita viciſſim praeteritorum memoria; ſe nihil non feciſſe, ut et ſecuritati ſuae poſt tot cladeis acceptas legitime conſuleretur, et tranquillitatis provinciarum honeſtae rationes inirentur. Tandem, cogente neceſſitatis ultimae ineluctabili telo, ad extremi perfugii remedium ventum, et per magiſtratum ſacroſanctis legibus armatum, unanimi cunctorum Ordinum, qui ſas omne divinum et humanum indignis modis ruptum ac violatum querebantur, conſenſu ſancitum, regem ipſo jure Belgicarum provinciarum dominio ac proprietate excidiſſe; civeiſque et incolas nullis obſequii vinculis ultra teneri, omnique fidelitatis et reverentiae, quam ſubditi principibus ſuis debent, ſacramento ſolutos eſſe. Foederatas provincias ex illo, judicio omnium qui ſtudiis partium non agitantur, pro libera ſuique juris et mancipii republica cenſeri coepiſſe; multoſque reges, proceres, ac populares ſtatus, eodem illas honore dignatos eſſe, quaſi neminem, extra Deum, agnoſcerent dominum, et liberam alterius principis ſibi deligendi poteſtatem haberent; quod et illuſtri exemplo uſurpatum in ſereniſſimo [h] Andium duce, quem ſibi principem impoſuerunt. Dum ad Caeſaris literas reſpondent, praecipuum eorum caput, quo declarabat, nullius fore momenti quicquid injuſſu ſuo gereretur, ſilentio et diſſimulatione caute tranſegerunt; nec tempeſtivum duxerunt, cum ſe potentiſſimi orbis Chriſtiani monarchae jugo ſubduxiſſent, et fruſtra antea Caeſaris opem imploraſſent, ſe Imperii, quod minime inficiari poterant, ſubditos tunc profiteri. Menſe, intra quem ad archiduces reſcripturos Ordines ſe receperant, exacto, cum provinciarum delegati cum mandatis et ſcripto conceptis ſingularum ſententiis IV Non. Nov. convenissent, major numerus

in

INTERPR. [a] *Bouliſſen.* [b] *Simonſſen.* [c] *Magnus.* [d] *Jacob Ulefelt de Ulefeltzholm.* [e] *le docteur Jonas Chariſius.* [f] *Jerome de Diskau.* [g] *de Colli.* [h] *Anjou.*

CIↃIↃCVII. HENRICUS IV.

in eam partem inclinavit, ut, quamvis in regio diplomate multa merito requiri et reprehendi possent, tamen in instituta negotiatione ulterius progrederetur, sub hac lege nulli movenda, ut patriae libertatis fundamentum, jusque majestatis, tot operum impensis, tot vigiliis ac laboribus, denique tot proeliis, et fortissimorum hominum, qui pro ea mortem oppetere non dubitarunt, caedibus quaesitum, inconcussum, sacrosanctum, et inviolabile maneat. Secundum haec literae ad archiduces exeunte anno missae, quibus Ordines declarabant sub ea protestatione, quam postridie Kalendas Novembreis sancierant, se paratos cum iis, quos ipsis visum esset legare, in colloquium venire, ut de pace sive induciis agatur: et, quoniam pactarum in VIII mensium induciarum tempus pridie Nonas Januarias exibat, archiducum arbitrio relinquebant, expenderent, an eas in mensem aut sesqui prorogari consultum ducerent. Auditi et tunc in consessu Caroli Succiae regis legati, non ut negotio instituto intervenirent ab eo missi, sed ut militem scriberent ad bellum cum Polonis gerendum: qui ob eandem causam in Galliam venerunt, perbenigne accepti, et voti compotes in patriam redierunt. Rex quippe, qui hominibus otii impatientibus regnum exonerare non gravate ferebat, ultra eos qui sponte huic militiae nomen dederunt, plerisque qui ad triremeis et opera publica damnati erant, poenam remisit, ea lege, ut in Succiam sub attributis ducibus navigarent, et bene gerendo ac disciplinam servantes maleficiorum antiquorum infamiam expiarent.

FINIS HISTORIARUM THUANI.

KALENDARIVM ROMANVM,

Quod ſtylo utrique in adverſa TABVLA *pariter accommodari poteſt.*

IANVARIVS.	FEBRVARIVS.	MARTIVS.	APRILIS.	MAIVS.	IVNIVS.
1 *Kalendae* Jan.	1 *Kalendae* Febr.	1 *Kalendae* Mart.	1 *Kalendae* Apriles	1 *Kalendae* Maiae	1 *Kalendae* Juniae
2 IV Nonas	2 IV Nonas	2 VI Nonas	2 IV Nonas	2 VI Nonas	2 IV Nonas
3 III Nonas	3 III Nonas	3 V Nonas	3 III Nonas	3 V Nonas	3 III Nonas
4 pridie Nonas	4 pridie Nonas	4 IV Nonas	4 pridie Nonas	4 IV Nonas	4 pridie Nonas
5 *Nonae* Januariae	5 *Nonae* Febr.	5 III Nonas	5 *Nonae* Apriles	5 III Nonas	5 *Nonae* Juniae
6 VIII Idus	6 VIII Idus	6 pridie Nonas	6 VIII Idus	6 pridie Nonas	6 VIII Idus
7 VII Idus	7 VII Idus	7 *Nonae* Martiae	7 VII Idus	7 *Nonae* Maiae	7 VII Idus
8 VI Idus	8 VI Idus	8 VIII Idus	8 VI Idus	8 VIII Idus	8 VI Idus
9 V Idus	9 V Idus	9 VII Idus	9 V Idus	9 VII Idus	9 V Idus
10 IV Idus	10 IV Idus	10 VI Idus	10 IV Idus	10 VI Idus	10 IV Idus
11 III Idus	11 III Idus	11 V Idus	11 III Idus	11 V Idus	11 III Idus
12 pridie Idus	12 pridie Idus	12 IV Idus	12 pridie Idus	12 IV Idus	12 pridie Idus
13 *Idus* Januariae	13 *Idus* Februariae	13 III Idus	13 *Idus* Apriles	13 III Idus	13 *Idus* Juniae
14 XIX Kal. Febr.	14 XVI Kal. Mart.	14 pridie Idus	14 XVIII Kal. Mai.	14 pridie Idus	14 XVIII Kal. Quint.
15 XVIII Kal. Feb	15 XV Kal. Mart.	15 *Idus* Martiae	15 XVII Kal. Mai.	15 *Idus* Maiae	15 XVII Kal. Quint.
16 XVII Kal. Febr.	16 XIV Kal. Mart.	16 XVII Kal. April.	16 XVI Kal. Mai.	16 XVII Kal. Jun.	16 XVI Kal. Quint.
17 XVI Kal. Febr.	17 XIII Kal. Mart.	17 XVI Kal. April.	17 XV Kal. Mai.	17 XVI Kal. Jun.	17 XV Kal. Quint.
18 XV Kal. Febr.	18 XII Kal. Mart.	18 XV Kal. April.	18 XIV Kal. Mai.	18 XV Kal. Jun.	18 XIV Kal. Quint.
19 XIV Kal. Febr.	19 XI Kal. Mart.	19 XIV Kal. April.	19 XIII Kal. Mai.	19 XIV Kal. Jun.	19 XIII Kal. Quint.
20 XIII Kal. Febr.	20 X Kal. Mart.	20 XIII Kal. April.	20 XII Kal. Mai.	20 XIII Kal. Jun.	20 XII Kal. Quint.
21 XII Kal. Febr	21 IX Kal. Mart.	21 XII Kal. April.	21 XI Kal. Mai.	21 XII Kal. Jun.	21 XI Kal. Quint.
22 XI Kal. Febr.	22 VIII Kal. Mart.	22 XI Kal. April.	22 X Kal. Mai	22 XI Kal. Jun.	22 X Kal. Quint.
23 X Kal. Febr.	23 VII Kal. Mart.	23 X Kal. April.	23 IX Kal. Mai.	23 X Kal. Jun.	23 IX Kal. Quint.
24 IX Kal. Febr.	24 VI Kal. Mart.	24 IX Kal. April.	24 VIII Kal. Mai.	24 IX Kal. Jun.	24 VIII Kal. Quint.
	Ann. communi,				
25 VIII Kal. Febr.	25 V Kal. Mart.	25 VIII Kal. April.	25 VII Kal. Mai.	25 VIII Kal. Jun.	25 VII Kal. Quint.
26 VII Kal. Febr.	26 IV Kal. Mart.	26 VII Kal. April.	26 VI Kal. Mai.	26 VII Kal. Jun.	26 VI Kal. Quint.
27 VI Kal. Febr.	27 III Kal. Mart.	27 VI Kal. April.	27 V Kal. Mai.	27 VI Kal. Jun.	27 V Kal. Quint.
28 V Kal. Febr.	28 pridie Kal. Mart.	28 V Kal. April.	28 IV Kal. Mai.	28 V Kal. Jun.	28 IV Kal. Quint.
29 IV Kal. Febr.	*Ann. bissextili,*	29 IV Kal. April.	29 III Kal. Mai.	29 IV Kal. Jun.	29 III Kal. Quint.
30 III Kal. Febr.	25 *bis* VI Kal. Mart.	30 III Kal. April.	30 pridie Kal. Mai.	30 III Kal. Jun.	30 pridie Kal. Quint.
31 pridie Kal. Febr.	26 V Kal. Mart.	31 pridie Kal. April.		31 pridie Kal. Jun.	
	27 IV Kal. Mart.				
	28 III Kal. Mart				
	29 pridie Kal. Mart.				

QVINTILIS, *qui et* IVLIVS.	SEXTILIS, *qui et* AVGVSTVS.	SEPTEMBER.	OCTOBER.	NOVEMBER.	DECEMBER.
1 *Kalendae* Quint.	1 *Kalendae* Sext.	1 *Kalendae* Sept.	1 *Kalendae* Oct.	1 *Kalendae* Nov.	1 *Kalendae* Dec.
2 VI Nonas	2 IV Nonas	2 IV Nonas	2 VI Nonas	2 IV Nonas	2 IV Nonas
3 V Nonas	3 III Nonas	3 III Nonas	3 V Nonas	3 III Nonas	3 III Nonas
4 IV Nonas	4 pridie Nonas	4 pridie Nonas	4 IV Nonas	4 pridie Nonas	4 pridie Nonas
5 III Nonas	5 *Nonae* Sext.	5 *Nonae* Sept.	5 III Nonas	5 *Nonae* Nov.	5 *Nonae* Dec.
6 pridie Nonas	6 VIII Idus	6 VIII Idus	6 pridie Nonas	6 VIII Idus	6 VIII Idus
7 *Nonae* Quint.	7 VII Idus	7 VII Idus	7 *Nonae* Octobres	7 VII Idus	7 VII Idus
8 VIII Idus	8 VI Idus	8 VI Idus	8 VIII Idus	8 VI Idus	8 VI Idus
9 VII Idus	9 V Idus	9 V Idus	9 VII Idus	9 V Idus	9 V Idus
10 VI Idus	10 IV Idus	10 IV Idus	10 VI Idus	10 IV Idus	10 IV Idus
11 V Idus	11 III Idus	11 III Idus	11 V Idus	11 III Idus	11 III Idus
12 IV Idus	12 pridie Idus	12 pridie Idus	12 IV Idus	12 pridie Idus	12 pridie Idus
13 III Idus	13 *Idus* Sext.	13 *Idus* Septembres	13 III Idus	13 *Idus* Nov.	13 *Idus* Decembres
14 pridie Idus	14 XIX Kal. Sept.	14 XVIII Kal. Oct.	14 pridie Idus	14 XVIII Kal. Dec.	14 XIX Kal. Jan.
15 *Idus* Quint.	15 XVIII Kal. Sept.	15 XVII Kal. Oct.	15 *Idus* Octobres	15 XVII Kal. Dec.	15 XVIII Kal. Jan.
16 XVII Kal. Sext.	16 XVII Kal. Sept.	16 XVI Kal. Oct.	16 XVII Kal. Nov.	16 XVI Kal. Dec.	16 XVII Kal. Jan.
17 XVI Kal. Sext.	17 XVI Kal. Sept.	17 XV Kal. Oct.	17 XVI Kal. Nov.	17 XV Kal. Dec.	17 XVI Kal. Jan.
18 XV Kal. Sext.	18 XV Kal. Sept.	18 XIV Kal. Oct.	18 XV Kal. Nov.	18 XIV Kal. Dec.	18 XV Kal. Jan.
19 XIV Kal. Sext.	19 XIV Kal. Sept.	19 XIII Kal. Oct.	19 XIV Kal. Nov.	19 XIII Kal. Dec.	19 XIV Kal. Jan.
20 XIII Kal. Sext.	20 XIII Kal. Sept.	20 XII Kal. Oct.	20 XIII Kal. Nov.	20 XII Kal. Dec.	20 XIII Kal. Jan.
21 XII Kal. Sext.	21 XII Kal. Sept.	21 XI Kal. Oct.	21 XII Kal. Nov.	21 XI Kal. Dec.	21 XII Kal. Jan.
22 XI Kal. Sext.	22 XI Kal. Sept.	22 X Kal. Oct.	22 XI Kal. Nov.	22 X Kal. Dec.	22 XI Kal. Jan.
23 X Kal. Sext.	23 X Kal. Sept.	23 IX Kal. Oct.	23 X Kal. Nov.	23 IX Kal. Dec.	23 X Kal. Jan.
24 IX Kal. Sext.	24 IX Kal. Sept.	24 VIII Kal. Oct.	24 IX Kal. Nov.	24 VIII Kal. Dec.	24 IX Kal. Jan.
25 VIII Kal. Sext.	25 VIII Kal. Sept.	25 VII Kal. Oct.	25 VIII Kal. Nov.	25 VII Kal. Dec.	25 VIII Kal. Jan.
26 VII Kal. Sext.	26 VII Kal. Sept.	26 VI Kal. Oct.	26 VII Kal. Nov.	26 VI Kal. Dec.	26 VII Kal. Jan.
27 VI Kal. Sext.	27 VI Kal. Sept.	27 V Kal. Oct.	27 VI Kal. Nov.	27 V Kal. Dec.	27 VI Kal. Jan.
28 V Kal. Sext.	28 V Kal. Sept.	28 IV Kal. Oct.	28 V Kal. Nov.	28 IV Kal. Dec.	28 V Kal. Jan.
29 IV Kal. Sext.	29 IV Kal. Sept.	29 III Kal. Oct.	29 IV Kal. Nov.	29 III Kal. Dec.	29 IV Kal. Jan.
30 III Kal. Sext.	30 III Kal. Sept.	30 pridie Kal. Oct.	30 III Kal. Nov.	30 pridie Kal. Dec.	30 III Kal. Jan.
31 pridie Kal. Sext.	31 pridie Kal. Sept		31 pridie Kal. Nov		31 pridie Kal. Jan

T A B V L A,

Qua collatio ſtyli novi ſive Gregoriani cum vetere ſive Juliano uſque ad annum MDCC exhibetur.

Computatio Gregoriana anno MDLXXXII *Romae quinto die Octobris, in Gallia autem die decimo Decembris, ſtylo vetere, primum recepta fuit.*

IANVARIVS		FEBRVARIVS.		MARTIVS.			APRILIS.		MAIVS.		IVNIVS.	
St. Gr.	Stylo Julian.	St. Gr.	Stylo Julian.	St. Gr.	Stylo Julian. Ann. comm.	Ann. biſſ.	St. Gr.	Stylo Julian.	St. Gr.	Stylo Julian.	St. Gr.	Stylo Julian.
1	Decemb. 22	1	Januar. 22	1	Februar 19 Feb.	20	1	Martii 22	1	Aprilis 21	1	Maii 22
2	23	2	23	2	20	21	2	23	2	22	2	23
3	24	3	24	3	21	22	3	24	3	23	3	24
4	25	4	25	4	22	23	4	25	4	24	4	25
5	26	5	26	5	23	24	5	26	5	25	5	26
6	27	6	27	6	24	25	6	27	6	26	6	27
7	28	7	28	7	25	26	7	28	7	27	7	28
8	29	8	29	8	26	27	8	29	8	28	8	29
9	30	9	30	9	27	28	9	30	9	29	9	30
10	31	10	31	10	28	29	10	31	10	30	10	31
11	Januar. 1	11	Februar. 1	11	Martii 1	1	11	Aprilis 1	11	Maii 1	11	Junii 1
12	2	12	2	12	2	2	12	2	12	2	12	2
13	3	13	3	13	3	3	13	3	13	3	13	3
14	4	14	4	14	4	4	14	4	14	4	14	4
15	5	15	5	15	5	5	15	5	15	5	15	5
16	6	16	6	16	6	6	16	6	16	6	16	6
17	7	17	7	17	7	7	17	7	17	7	17	7
18	8	18	8	18	8	8	18	8	18	8	18	8
19	9	19	9	19	9	9	19	9	19	9	19	9
20	10	20	10	20	10	10	20	10	20	10	20	10
21	11	21	11	21	11	11	21	11	21	11	21	11
22	12	22	12	22	12	12	22	12	22	12	22	12
23	13	23	13	23	13	13	23	13	23	13	23	13
24	14	24	14	24	14	14	24	14	24	14	24	14
25	15	25	15	25	15	15	25	15	25	15	25	15
26	16	26	16	26	16	16	26	16	26	16	26	16
27	17	27	17	27	17	17	27	17	27	17	27	17
28	18	28	Ann. biſſ. 18	28	18	18	28	18	28	18	28	18
29	19	29	19	29	19	19	29	19	29	19	29	19
30	20			30	20	20	30	20	30	20	30	20
31	21			31	21	21			31	21		

IVLIVS.		AVGVSTVS.		SEPTEMBER.		OCTOBER.		NOVEMBER.		DECEMBER.	
St. Gr.	Stylo Julian.	St. Gr.	Stylo Julian	St. Gr.	Stylo Julian.	St. Gr.	Stylo Julian.	St. Gr.	Stylo Julian.	St. Gr.	Stylo Julian.
1	Junii 21	1	Julii 22	1	Auguſt. 22	1	Septemb. 21	1	Octob. 22	1	Novemb. 21
2	22	2	23	2	23	2	22	2	23	2	22
3	23	3	24	3	24	3	23	3	24	3	23
4	24	4	25	4	25	4	24	4	25	4	24
5	25	5	26	5	26	5	25	5	26	5	25
6	26	6	27	6	27	6	26	6	27	6	26
7	27	7	28	7	28	7	27	7	28	7	27
8	28	8	29	8	29	8	28	8	29	8	28
9	29	9	30	9	30	9	29	9	30	9	29
10	30	10	31	10	31	10	30	10	31	10	30
11	Julii 1	11	Auguſt. 1	11	Septemb. 1	11	Octob. 1	11	Novemb. 1	11	Decemb. 1
12	2	12	2	12	2	12	2	12	2	12	2
13	3	13	3	13	3	13	3	13	3	13	3
14	4	14	4	14	4	14	4	14	4	14	4
15	5	15	5	15	5	15	5	15	5	15	5
16	6	16	6	16	6	16	6	16	6	16	6
17	7	17	7	17	7	17	7	17	7	17	7
18	8	18	8	18	8	18	8	18	8	18	8
19	9	19	9	19	9	19	9	19	9	19	9
20	10	20	10	20	10	20	10	20	10	20	10
21	11	21	11	21	11	21	11	21	11	21	11
22	12	22	12	22	12	22	12	22	12	22	12
23	13	23	13	23	13	23	13	23	13	23	13
24	14	24	14	24	14	24	14	24	14	24	14
25	15	25	15	25	15	25	15	25	15	25	15
26	16	26	16	26	16	26	16	26	16	26	16
27	17	27	17	27	17	27	17	27	17	27	17
28	18	28	18	28	18	28	18	28	18	28	18
29	19	29	19	29	19	29	19	29	19	29	19
30	20	30	20	30	20	30	20	30	20	30	20
31	21	31	21			31	21			31	21

NIC. RIGALTII

DE REBUS GALLIAE

A FINE JAC. AUG. THUANI

LIBRI TRES.

DE REBUS GALLIAE A FINE JAC. AUG. THUANI

LIBER PRIMUS.

ROSPERA Henrici fortitudine variis domi factionibus, quas externi principes clandestina molitione folicitaverant, absque ullo tumultu repressis, pax alta omnem ubique Galliam consovebat. Sed adsuctus armis et bello princeps pacis artibus ita fruebatur, ut rerum militarium gloria, qua certe summis ducibus anteibat, humana omnia contineri existimaret. Itaque, partam bello pacem armis tutandam ratus, quum ante annos aliquot, Maximiliano [a] Bethuna Sullio procurante, urbis armamentarium omni genere armorum telorumque instruxisset, ejusdem diligentia solertiaque feroci etiam pecuniarum thesauros habere coepit, unde, quoties occasio posceret, omnia ad exercitus comparandos necessaria promere nullo negotio posset. Sullius igitur augendae quotannis gazae regiae summo studio incumbebat, et nova in dies quaestuum maximorum compendia suggerebantur, injusta fere ac turpia. Tamen inter alia perpauca hoc justissimum venit, in regiae pecuniae quaestores ac dispensatores inquiri. Id genus hominum in urbe potens omnes judiciorum indagines et leges peculatus antea latas evaserat, aut corruperat, nisi quod impetratis veniae codicillis falsi crimen disertissime semper excipiebatur. CIↃIↃC VII. HENRICUS IV.

EDICTUM igitur ineunte anno CIↃIↃCVII conditum, ac pridie Kalendas Apriles in acta senatus relatum, quo justitiae tribunal, probrosa ceteris tribunalibus appellatione, instituitur; datique extra ordinem judices, qui delatores audirent, in eosque omnes qui falsis mandatis, aut suppositis personis, falsis aut repetitis fraudulenter imputationibus, pecuniaeve non acceptae mendacio, peculatum fecisse arguerentur, legibus animadverterent. Atque ut criminis architecti, qui strophis suis densissimas nubes objicere solent, per ipsos fraudis artifices et ministros erui promptius ac detegi possent, eodem edicto cautum, impune fore conscios omnibus qui reos primi detulissent; omnibus item qui, antequam deferentur, fraude professa, nummos ablatos restitutum irent: ceteris delatoribus promissa praemia, mulctarum pro delatis quibusque criminibus dicendarum sexrantes. Edicto proposito accusati aliquot, nonnulli etiam comprehensi; unus et alter, affixa patibulo tabella cum effigie et elogio, contumacium poena damnati. Quamplurimos pavor incessit. Mox et nobilissimae passim familiae, quae cum iis sese adfinitatis aut necessitudinum nexu caeca divitiarum cupiditate junxerant, turbatae. Qua quisque auctoritate aut amicitia apud recuperatores pollebat, judiciorum ordinem sustineri postulant; ac demum obnixis erga regem prensationibus, per magnates, perque principes foeminas, quae gratia maxime florebant, evincunt, ut negotium nummorum causa susceptum librarum Francicarum millibus decies centenis, impendio prae fama peculatus levissimo, transfigeretur. Nummis in arcam regiam relatis, praeterita omnia quaesturae male administratae crimina aboleri silentio placuit. Edictoque contrario VI Eid. Septembr. invidiosum illud justitiae tribunal abrogatum, hoc colore, ne reorum peragendorum multitudine praecipuas urbium clarissimarum familias contaminari contingeret; graviore scilicet ignominia supplicii quam sceleris.

INTER

INTERPR. [a] *de Bethune duc de Sully.*

CIↃIↃCVII. HENRICUS IV.

INTER haec regina XVI Kalendas Maias ad [a] Blaudi-Fontem in arce regia filium peperit, ducem [b] Aurelianensium; nam ita vocitari secundum regis filium, vigente appellatione Delphini, mos est. Nuncio in urbem allato, gratias Deo dixere ordines cuncti, accensique passim per vias ignes, publicae laetitiae signa. Rex, optatissimo partu conjugis, duorum filiorum parens, et jam duplicati pignoris fiducia securior, bona omnia, quae, quum est regnum adeptus, dominii feudalis, nec regis Navarrae titulo, possidebat, in unum corpus coronae Galliae coaluisse declaravit, eodemque ac ceteras regni partes jure haberi sanxit: edicto quidem alias supervacuo, quum feudi conditione, seu lege regni, ipso momento quo regi decessori succeditur, dominiorum novi principis et Franciae consolidatio fiat.

VERUM Henricus initio regni datis literis, quibus edicebat separationem bonorum ac distincta dominia fore, senatus Parisiensis auctoritatem subscribi quum obtinere jussionibus repetitis haud potuisset, aeris alieni fidem, et fraternae in sororem unicam pietatis affectum, causatus, [c] curiae Tolosanae assensum expresserat. Hoc igitur anno Jacobus [d] Guesllaeus procurator regius, qui separationis edicto constantissime restiterat, bonam occasionem retractandi negotii nactus, hoc rerum statu, regis conjugio duobus masculis beato, Catharina sorore, cujus praecipue affectu separatio illa tantopere urgebatur, triennio ante sine liberis defuncta, rem denuo tentat, perscriptasque libello intercessionis suae rationes pensitari flagitat. Ea dominiorum separatione regni majestatem minui, quam contraria communicatione maximi retro principes exemplo posteris praeclaro amplissimam reliquerunt. Regem cum Franciae corona, quasi connubii sacramento, mutuae communitatis obligationem pepigisse. Habere penes se dotem ab ea nobilissimam, omnia Franciae jura: aequum igitur esse, atque etiam regi gloriosum, ut hypoboli nomine sua quoque bona ac jura Francicorum appellatione et conditione censeantur, fiantque per confusionis unitatem nobiliora. Creditores suos haud pejore loco fore; habituros debitorem, praeter Navarrae, etiam Franciae regem. Sorore autem amissa, nullo jam successionis transferendae voto teneri. In summa, regi filiorum patri nihil regni sui amplificatione gratius aut charius esse oportere. His rationibus Henricus flecti coepit: tandemque edictum, uti supra memoravimus, permisit, quo literae separationis, cum iisque una senatus-consultorum subscriptiones, salvo creditorum jure abrogarentur. Quod in senatu Parisiensi VI Kal. Septembreis, cunctis comprobantibus, recitatum; inde et in ceteris supremae jurisdictionis tribunalibus promulgatum. Pridie Kalendas sequentes rex voluptariis charitatibus indulgentissimus, in acta referri jussit aliud diploma, quo [e] Vindocinensem ducatum Caesari, suo ex [f] Gabrielide filio, donatum, antelato unionis edicto non comprehendi declaravit.

AD publica regni et ecclesiae, quam in regno esse dicimus, jura etiam pertinet, quod in ejusdem senatus actis reperitur; leve quidem, si personam tantum spectamus; si rem ipsam, non contemnendum. Georgius [g] Creightonus natione Scotus, quum in scholis Parisiensibus aetatem arte paedagogica trivisset, sexagenario proximus inter regios rhetoricae professores allectus est. Quum neque hoc satis sibi esse crederet, repente ex rhetore pontificii juris antecessor dici voluit. Itaque, ut moris est, periculum doctrinae facturus, selectas aliquot juris illius sententias publicae disputationi proposuit, inscripsitque Jacobo [h] Davio Perronio cardinali. Iis autem duas inspersit animadversione dignas: unam, ad pontificem Romanum solum supremam Apostolicae successionis auctoritatem, jurisdictionem in omnes Christianos spiritualem, in patrimonio ecclesiae temporalem etiam potestatem, pertinere; pontificem et principem, etsi legibus soluti non sint, posse tamen subditos solvere; et hunc esse comitiis

INTERPR. [a] *Fontainebleau.* [b] *d'Orleans.* [c] *le parlement de Toulouse.* [d] *de la Guesle procureur general.* [e] *de Vendosme.* [f] *Gabrielle d'Estrées duchesse de Beaufort.* [g] *Creighton.* [h] *Davy du Perron.*

comitiis superiorem, illum conciliis: alteram, excommunicationem nuda cogitatione nonnunquam incurri; eaque ob unius noxam jure pletumque familiam omnem et civitatem feriri. Haec quum legissent procurationis regiae tresviri, minime esse dissimulanda censuerunt: etenim sub intricata sententiarum perplexitate serpere dogmata priscis ecclesiae moribus, Christianae concordiae charitatique, contraria: dolo malo committi cum regia potestate apostolicam, toto coelo ab illa disparatam. Laudata ab senatu censura, tresviri ex senatus-consulto hominem vocari jubent, graviter increpant, disputationem haberi vetant. Quum is postridie supplicasset, ut, expuncto capite quo pontificem Romanum conciliis superiorem esse dicebat, reliqua proponere liceret, tresviri, rejecta conditione minus idonea, per occasionem omnes scholae decretalis antecessores monendos censuerunt, ne quid in posterum consimili temeritate peccaretur. Itaque secundum haec XIII Kal. Jan. factum senatus-consultum. Antecessores et [a] Creightonus adesse jussi, severa interminatione ab Harlaeo praeside admonentur, propositiones istas disputari senatui non placere. Ne quid acerbius statueretur, datum aetati hominis non nihil supra vulgus grammaticorum docti, datum precibus complurium ex amplissimo ordine, quorum ille adolescentiam et studia rexerat.

MAJORIS strepitus negotium eodem fere tempore in magno comitivae regiae concilio agitabatur. Nota est ex [1] Annalibus Thuani [b] hydrae [c] Rotomagensis fabula, simul et privilegii quod [d] Romano episcopo vita functo ab [e] Audoeno successore, Dagoberti I temporibus, irrogatum fuisse aiunt. Eo se tuebatur Guillelmus [f] Mota Pehutus caedis atrocissimae reus, qua [g] Franciscus Momorantius Halotus ante annos sedecim ab Christophoro Alegriae marchione per salutationis officium summo scelere pugionum ictibus confossus fuerat. Pehutum dimitti postulabant archiepiscopus et canonici Rotomagenses; nam alias ecclesiae jura violari: reum, suis suffragiis electum, solemni pompa Romani ferettum subiisse; eo piaculo crimen expiasse: sic absolutum repeti non licere. Contra dixit pro Haloti vidua Dionysius [h] Butillerius clarissimi nominis patronus; omnia illa de serpente horribili, de reo vinculis soluto, de privilegio per Audoenum impetrato, vana esse circulatorum commenta. Rem nullius fidei, de qua, ex tot scriptoribus qui per annos mille ab Dagoberto vixerunt, nemo unus quicquam tradiderit, pro certis et indubitatis sanctissimi episcopi miraculis obtrudi, aut falso pietatis obtentu facinorosos legibus eripi, non ferendum esse judicibus Christianae veritatis amantibus. Rotomagenses privilegii sui falso concepti nullos proferre codicillos antiquiores Ludovici XII temporibus. Nec mirum videri, si qui, ambitione ducti, religionis specie fucum fecerint consiliariis optimi principis bellorum expeditionibus occupati, Gallia tunc altissimis adhuc ignorantiae tenebris mersa. Hodierna vero literarum luce, quum ad praeterita respicientibus Sigeberti et Adonis chronica Dagobertum triennio ante Romanum obiisse dicant, adhuc tamen caecutire velle, non esse mediocris insaniae. Usu pravo et infinito privilegium illud, quod remota fabula in gratiam episcopi fortean ad homicidia casu miserabili facta tolerari potuisset, ad nefarias caedes, veneficia, adulteria, paricidia, stupra, et ad quae non scelera? extendi: quin et conscios omnes eadem nebula involvi. Ea re anno CIƆ IƆ XCVII Rotomagensibus ab Henrico magno privilegium confirmari nota importunitate flagitantibus prudentissimum principem edixisse, uti ne deinceps in divinae aut regiae majestatis, falsae monetae, caedis per insidias factae, stupri per vim illati, judiciis ulla ejus ratio haberetur. Pehutum ipsum, impio privilegio diffisum, regias veniae literas impetrasse: verum iis literis causae cognitionem ad judices

INTERPR. [a] *Creighton.* [b] *le Dragon*, vulgo *la Gargouille.* [c] *de Rouen.* [d] *St. Romain.* [e] *S. Ouen.* [f] *Pehu dit la Mothe.* [g] *François de Montmorency* II *du nom Sr. d'Hallot lieutenant general en Normandie.* [h] *Bouthillier.*

NOT. [1] *Vide* Hist. Thuani supra Tom. IV. p. 160.

CIƆIƆCVII. judices remissam, quorum adeo sit cuncta pro sua aequitate dispicere. Halori, regis
HENRICUS IV. per [a] Neustriam legati, in ipsa provincia caedem, majestatis crimine non vacare. Hoc ipsum in regis concilio judicatum, senatusque Rotomagensis consulto firmatum. Jam duos ejusdem caedis [1] conscios extremo supplicio datos. Quid igitur cunctandum, reo tot praejudiciis damnato? an permittendum diutius saeculi felicitatem sanguinario sicarii spiritu funestari? Butillerium excepit Jacobus [b] Fulleus regiae procurationis advocatus; explosaque Audoenicae fabulae futilitate, Rotomagensium rogationi intercessit, et Ludovici regumque sequentium edicta mendacibus subornati libelli precibus indulta, quum jam de mendacio constet, tolli et abrogari oportere dixit: ac primo quoque tempore verba se collegasque suos ea de re ad regem esse facturos; interea petere, intercessionem suam in acta referri: nulli autem privilegio locum esse posse, Pehuto majestatis reo: itaque judicium more majorum solemni juris ordine peragendum. Judices, collatis ex animi sui sententia consiliis, intercessionem in acta referri jussere, ceteris in ampliorem deliberationem prolatis. Habita deliberatione IX Kalendas Januarias pronunciatur, perperam intervenisse Rotomagenses: nihil prohibere quin ordo judicii rite procedat. Tandemque biennio post, definito judicio, reus ob veniam a rege impetratam capitis supplicio solutus, ab comitatu regis totaque Neustria IX annos exulare jubetur, ac bonorum parte mulctatur. Sub id vulgatis in utramque partem scriptionibus, quum asyli Rotomagensis originem alii pro miraculo spectatissimae veritatis haberi vellent, alii stultissimi fabulatoris deliramentum esse contenderent, prodiit ex eo libro quem Thuanus indicavit Romani episcopi Rotomagensis vita, ante annos CCCC condita; cujus auctor miracula quidem alia commemorat, nihil tamen de serpente, nihil de reo, nihil de privilegio. Inspecta etiam sunt ecclesiae Rotomagensis breviaria, quae de istis verbum faciunt nullum. Utrobique autem concordi narratione traditur, Romani temporibus, diluvione horrenda inundante ac paene mergente Rotomagum, sanctissimum episcopum, Christiani nominis fiducia fusis ad Deum precibus, aquis, ut intra suum alveum reciperent, imperasse: cum dicto aquas subsedisse, neque ullius unquam postea damno redundasse. Hac historia prognatam fuisse fabulam viri graves arbitrantur; ac primum quidem, miraculo poëtica licentia decantato, nomen eluvioni factum hydrae, quam et hodie Gargoliam indigenae nuncupant, aquarum exundationem significante vocabulo. Mox, vesani poëtae spiritu incalescente, conflata excetrae illius terribilis et draconis stolari, et facinorosi ad bestiam, et Dagobertini privilegii monstra; quae diris amplexibus imperitae plebeculae mentes adeo vexant, ut jam profligari, nisi alterius Romani virtute, posse non videantur.

IN actis ejusdem tribunalis vindiciae secundum ecclesiae Gallicanae libertatem datae memorantur. Historiae vero series paulo altius repetenda. Anno superiore lis fuerat Antonio [c] Rozae Silvanectensium episcopo cum sedis suae canonicis de jure epistolarum quas dimissorias vocant, uter eas canonicis Silvanectensibus extra sedem ordinandis concederet. Episcopus rem sui pontificii esse aiebat, canonici contrariam possessionem opponebant et longissimi temporis praescriptionem. Horum patronus, scripta ad judices oratione, Apostolicos ecclesiae Christianae ritus in memoriam revocaverat. Instituta presbyteria, sive collegia presbyterorum, qui simul cum episcopo presbyterii capite cura pastorali fungerentur, mensa communi, auctoritate, jurisdictione, dignitate ecclesiastica communi. Sic Paulum, presbyterio secum manus imponente, Timotheum renunciasse presbyterum. Non aliam fuisse Carthaginensis, Antiocheni, veterum conciliorum disciplinam; neque aliam Hieronymi gravissimi doctoris

INTERPR. [a] *Normandie.* [b] *Feullé avocat du roy au Grand Conseil.* [c] *Roze evesque de Senlis.*

NOT. [1] socios *in margine MS.*

doctoris ſententiam. Sed poſtea ſocietati leoninae coërcendae opus fuiſſe communi dividundo judicio: atque ita portiones adjudicatas, juriſdictione diviſa, opibus diviſis: ut etiamnum videre ſit in permultis eccleſiis, canonicorum collegium, epiſcopi quondam ſenatum, epiſcopali juriſdictione exemptum, ſuam habere propriam ab illa diſtinctam, nihiloque minus antiquam. Jure igitur ſuo canonicos, etiam epiſcopo ſedente, dimiſſorias dare collegis ſuis, ut, ſede vacante, quibuſlibet clericis. Hoc patrocinium Roza quum perlegiſſet, ira vehementi concitatus, per libellum ab cancellario ceteriſque in intimo regis concilio adſeſſoribus petiit, argumenta, quae patronus in canonicorum cauſa compoſuerat, ſcholae Sorbonicae magiſtris examinanda tradi. At viri prudentes, pendente coram regiis judicibus controverſia, patroni pro cliente ſcriptum ad judices eccleſiaſticos deferri peſſimi exempli facinus eſſe cenſuerunt; libellumque ipſum Rozae, forma refutandi leniſſima, nullo ſuperdicto, reddi juſſerunt. Interea XIII Kalendas Apriles anni CIↃ IↃC VI, dato ſecundum canonicos judicio, patronus ſcriptiunculae victricis auctor, factum ſibi ſatis exiſtimans, quieſcebat. Verum Roza exaſperatus, ad ſynodum epiſcoporum, qui tum forte Lutetiae in aedibus Auguſtinorum ad calculos ſedebant, putandis cum Joanne Caſtilla eccleſiaſtici aerarii quaeſtore rationibus delegati, rem detulit, auſu tam improbo quam temerario. Etenim cauſas regio ſupremae juriſdictionis concilio decitas epiſcoporum judicio ſubjici, Galliae mores et jura non ſinunt; nec epiſcopi in hoc fuerant delegati, neque illis ad hujuſmodi negotia rex coire permiſerat: et tamen IX Kalendas Maias, tanquam ex illius ſynodi actis, ſententia ſive cenſura prodiit, qua patroni ſcriptum in breves articulos, verbis immutatis, detractis, additiſque, conciſum exhibetur: dein, ut juri divino contrarium, ſacris patrum conſtitutionibus repugnans, falſi, haereſis, impietatis damnatur. Cenſoriam ſententiam in acta eccleſiaſtica referre actuarii jubentur. Patronus exemplaria cenſurae ab Antonio Roza in vulgus ſpargi cum deprehendiſſet, ne ſibi ipſi in famae ſuae cauſa defuiſſe diceretur, querelam apud eoſdem judices, qui de lite principali cognoverant, inſtituit. Atrociſſima ſe laeſum injuria a quo minime oporteret: ſub cenſurae titulo famoſum libellum proſtare: ſe inauditum, indicta cauſa, damnatum: ſcripta pro canonicis adverſus epiſcopum, uti abs ſe ſunt ſcripta, veriſſima eſſe veteris eccleſiae ſcita: verum ab cenſore, dolo malo per calumniam truncata, interpolata: itaque Rozam et injuriarum et falſi crimine teneri. Citatus pro tribunali Roza, tentavit an canonicos facere poſſet ut patroni ſui ſcripta deleri damnarique poſtularent. Cum id minime impetraret, litem omnino deſerendam ſibi eſſe duxit. Quare in contumacem procedente juris ordine tandem XI Kalendas Januarias pronunciatur, abuſu eccleſiaſticae poteſtatis male judicatum fuiſſe: cenſuram ſive ſententiam ſynodi actis eximere, atque ut irritam ſupprimere, ſcriba juſſus: additumque, ne Roza, neve quis alius ea uti velit; qui ſecus faxit, in falſi poenam commiſſurum. Paucis ante diebus quam judicium redderetur, ſyndici totius ordinis eccleſiaſtici cancellarium adierant, ſi forte ipſius auctoritate actorem depellere poſſent, paratos ſe coram ipſo et concilii praeſide cenſurae autographum in poteſtatem actoris tradere: praeterea declaraturos ex ſynodi ſententia non fuiſſe perſcriptam. Quum autem urgeret actor, et niſi publica ſcriptura caveri ac ſatisfieri ſibi non poſſe reſponderet, tandem neceſſe fuit rem totam arbitrio judicum permitti.

UT in religionis cauſa nonnunquam ſpecie pietatis impietas obrepit, ſic in jure plerumque ſub aequitatis imagine non levis iniquitas gliſcit. Velleiano ſenatus-conſulto pleniſſime olim comprehenſum fuerat, quod ad obligationes foeminarum quae pro aliis fidejuberent pertinebat, ne eo nomine ab his petitio, neve in eas actio daretur: quod prudenter ob ſexus imbecillitatem conſtitutum, poſtea tamen ut incommodum negotiis et importunum ſperni coepit;

CIƆIƆCVII. HENRICUS IV. ac primo quidem in expromissionibus et filiorum tutelis, mox in fidejussionibus quibuscunque, cautione interposita, senatus-consulti exceptione se non usuras. Hoc vanum utique sophisma jam aevo Graecorum juris interpretum, ut ex Basilicis constat, inveteratum, ad Latinos, indeque ad nos transmissum, paulatim per omnia Galliae fora pragmatici propagaverant. Unde mali duplicis origo: nam et foeminae eadem simplicitate auxilio senatus-consulti renunciabant, qua semel ad fidejubendum fuerant pellectae; et notariorum tabellionumque perfidia, sive negligentia, fiebat, ut omissa vel inexplicata renunciandi formula, quamvis inutili, contractuum fides rueret, obnoxiis frivolae scrupulositati judicibus. Quum igitur nulla magis lite fatigarentur, tandem veterno discusso excitati agnovere fraudem sub justitiae nomine grassantem; edictoque x Kal. Junias in senatu promulgato sancitum, ne deinceps ulla in foeminarum obligationibus Velleiani senatus-consulti mentio fieret: nihiloque minus ratae obligationes essent; stante tamen rerum antea judicatarum auctoritate.

NONIS Septembribus Pomponius [a] Bellevreus Franciae cancellarius senio confectus Lutetiae mortem obiit, de successore certissimus; suffecto ante biennium procancellario Nicolao [b] Brularto Sillerio, adjectaque diplomate clausula, ut Pomponio mortuo cancellarii dignitas continuo in Brulartum transiret. Solatium decedenti fuit eximiae virtutis filius, Brularti gener.

REGES nostros ecclesiae Romanae cardinalibus, praesertimque exteris, parentare nondum est receptum: tamen Caesari Baronio solemnia funebrium precationum sacra Lutetiae in [c] Basilica Mariana Henrico jubente sunt facta: sicut etiam [d] Toleto fuisse recens erat memoria. Utrique autem praeter morem datus honos, quod Henrico Calvini sectam ejeranti propitium pontificem studio summo ac vehementi labore confecisse dicerentur. Baronius, Sora Campaniae civitate parentibus honestis natus, quum literis operam dedisset, animum ad historiam ecclesiasticam adjecit; editoque martyrologio notis accuratis illustrato, mox, ut haberet ecclesia Romana quod Centuriis Magdeburgensibus opponeret, perlectis summa diligentia veterum scriptorum commentariis, ac verbis ipsorum plerumque transcriptis, ingens opus Annalium concinnavit. Quo in opere modis omnibus allaborandum sibi esse credidit, ut pontificem Romanum, jurisdictione ab Christo mandata, totius orbis ecclesiis ac potestatibus vice divina summo cum imperio praeesse ostenderet. Ipse nihilominus in cardinali purpura communi vita gaudebat, ambitione ac dominandi cupidine procul. Etenim Clemente mortuo, quum in eligendo successore cardinalium vota diu contrariis factionibus aestuassent, ac de subito impetus plerosque omnes cepisset ut in Baronium consentirent, jamque is ad altare sive tribunal adorandus raperetur, obluctatus pertinacissime restitit. Decessit annum agens LXIX; repertaeque sunt in secretis schedae, quibus annos Christianos a climactere suo ad hunc usque millesimum sexcentesimum septimum descripserat, subnotato aetatis suae sexagesimo nono, quem sibi supremum fore in somnis monitus diu ante praeviderat, ac secretioribus amicis aperuerat. Defecit autem placidissime, integris animi sensibus, atque etiam corporis, nisi quod stomachus, venis officio sugendi jam diu denegato marcidis, extenuari atque etiam findi coepetat: unde plus anno summa languescenti imbecillitas, et in ipsa cibi sumendi necessitate fastidium. Exequias prosecuti sunt in purpura violacea collegae frequentes. Corpus cedrina conditum theca, duabus aliis inclusa, plumbea ligneaque vulgari, ad S. Mariae in Vallicella depositum est, concurrente plebe innumera, desiderio videndi tangendique reliquias viri jam fama sanctimoniae clari. Hoc etiam anno Carolus Lotharingus cardinalis, Caroli filius, Henrici II Galliarum regis ex Claudia matre nepos, dira morbi longinquitate vexatus, vivendi, seu,

INTERPR. [a] *de Bellievre.* [b] *Brulart Sr. de Sillery.* [c] *l'Eglise de Nôtre Dame.* [d] *le cardinal Tolet.*

sep, verius, aegrotandi finem fecit. Duos simul gessit episcopatus, [a] Metensem et Argentoratensem; onus priscis ecclesiae viris et valentissimis grave.

HAUD inutili posteris exemplo narrabitur instaurata nostrorum ad Canadam navigatio, hoc anno redux. [b] Montius anno superiore, derelicta [c] Sanctae Crucis insula, traductis ad [d] Portum regalem colonis, ac mansione constituta, in Galliam quum revertisset, plurima, quae ad coloniam propagandam necessaria notaverat, comparavit; navemque armavit quinquaginta vectoribus ad suos Canadenses, uti pollicitus erat, portandam. Expeditioni praefectus summo cum imperio [e] Potrincurius Monrii legatus, ventis contrariis diutissime vexatus, tandem VI Kal. Septembreis Portum regalem appulit; unde die quarto [f] Pongravius et Camplanius expectando fessi, omni suppetiarum spe deposita, solverant, in Galliam redituri. Verum id quod erat suspicatus Potrincurius [g] Rallcavum in catascopio phaselo obviam miserat ut abeuntes reduceret. Ad ejus conspectum Pongravius incredibili gaudio perfusus, confestim Portum regalem repetit; collatisque cum Potrincurio consiliis, quum inclinata jam anni tempestate loco movendum non esse censuissent, interea agri bonitatem sparsis seminibus, et circumpositarum regionum commoditates brevibus excursionibus explorare visum. III Eid. Septembr. Potrincurius Sanctae Crucis insulam, ubi Monrius in hybernis suos tenuerat, lustravit, comperitque fruges et olera uberrime provenisse. Illic [h] Secondo et [i] Messamoetus, barbari superioribus navigationibus noti, scapham Potrincurii conscenderunt; cum coque [k] Choacoetum delati, [l] Onemechinum et Marchinum ab opere messorio redeuntes salutavere. Munera inter barbaros reciproca. Messamoetus, ex iis quae a Potrincurio acceperat, lebetes, secures, cultros Onemechino donavit: Onemechinus contra, cucurbitas, frumentum Indicum, Brasilienses fabas. Leuca navigata, conspexere plagam, praeter nuces et quercus, uvarum, pisorum, cucurbitarum feracem. Quum exscendissent, incolas numeravere ad ducentos, festinis moribus, nisi quod regulum sequuntur; [m] Quiouamenecum vocant. Is, una cum [n] Couepeco vicinae ditionis regulo, ad nostros visendos placide accessit. Ambo perhumaniter excepti. Postridie tamen magna barbarorum manus in armis apparuit: arma erant arcus et sagittae. Hostiles quoque animos nostri suspicabantur: verum interjecta percurrentibus rivulis prata incursiones prohibebant. Armis igitur in acervum compositis, circumsaltantes laetitiam prae se tulere. Sed ne id quidem dolo carere credidit Potrincurius, sumptisque octo musquetariis post nemus delituit. Notatis insidiis barbari metum dissimulavere; nec nisi post absolutam saltationem in attegias suas sunt dilapsi. Regio inculta non est: etenim caesis arboribus strues ramorum super ipsos truncos comburunt, paulatimque extirpant; atque ita subactae telluri sementem committunt. Sunt et laetissima pascua: portus vero tutissimus; ideoque nostri nuncupavere [o] Belportum. Pridie Kalendas Octobreis Potrincurius Belportu solvit, ac, praeternavigato [p] S. Ludovici promontorio, [q] Album petiit. Vento prohibitus ad Ostreorum substitit, quinque cis Album leucis. Paulo post, vento secundo delatus, Album attigit: inde [r] Mallebarram. Leucas sex praetervecto standum fuit in anchoris prope litus. Postridie, leucas quinque septentrionem versus navigatis, in brevia compulsus est ad promontorium cui ob naufragii periculum nomen inditum [s] Battuenti. Postridie portum appulit [t] Fortunatum, infortunio sociorum infamem. Illic agri passim exculti; colles vitibus consiti: sed agrorum praecipua cura. Incolae fusci, pudenda pellibus foliisve tecti; cetera nudi: crines

INTERPR. [a] *de Metz, & de Strasbourg.* [b] *du Mont.* [c] *l'isle de Ste. Croix.* [d] *Port Royal.* [e] *de Poutrincourt.* [f] *de Pontgravé, & Champlain.* [g] *Ralleau.* [h] *Secondon.* [i] *Messamouet.* [k] *Chouacoet.* [l] *Onemechin, & Marchin.* [m] *Quiouhamenet.* [n] *Cohouepech.* [o] *le Beauport.* [p] *Cap S. Louis.* [q] *Cap Blanc.* [r] *Malebarre.* [s] *le cap Batturier.* [t] *port Fortuné.*

CIƆIƆCVII. HENRICUS IV.

crines implexu vario torquent, plumis baccisque subtiliter intextis: arma illis arcus, sagittae, clava nodis horrida. Reges habent ad bella tantum; quae si nulla sint, omnes ex aequo vivunt. Nemo plus agri possidet, quam unde ali queat. Casas ad caput agri cujusque separatim struunt, amplas, rotundas, mattis contectas. In singulis unum aut alterum cubile stratum pavimento, densis tigillis pede exstantibus fistucato. Vescuntur Indico frumento, quod per hyemem servant in cavis atenarum, quas secundum declivia collium effossas annonae frondibus aridis circumseptae aggerunt. Portus et litora abunde piscosa: tursionum copia ingens, minutos pisces interdiu noctuque abigentium: concharum ostreorumque vis innumerabilis: aucupium in promptu: omnia denique ad vitam opportuna. Nostris eam regionem perlustrantibus, hostilis animi suspicio barbaris injecta est; et jam praevertendum rati casas suas diruere; uxores, liberos in sylvas agere; annonam ac ceteram supellectilem in tutum comportare, ut essent ad hostilia sive facienda sive patienda expeditiores. Has turbas [a] Potrineurius in suorum perniciem moveri quum cerneret, ad navem jusserat ut se marute conferrent: verum dicto minus audientes aliquot, quum in multam noctem sub papilione securius agerent, barbaris incumbentibus, sagittis transverberati supinae temeritatis poenas dedere. Ad strepitum excitatus Potrineurius, quanta potuit festinatione descendit, caedem suorum strenue vindicaturus, nisi barbari mira pernicitate notis anfractibus latebras subiissent, peregrinis inextricabiles. Portu infausti eventus relicto, Nerambegam versus navigatum, notatis obiter [b] Montium desertorum insula, [c] Corniculae promontorio, et compluribus inter [d] Quinibekin et Nerambegam insulis: ac tandem postridie Eidus Novembris [e] Regali portu recepta navis. Eodem paucis post diebus scapham appulerunt ex Nerambega barbari [f] Ovagimovio duce. Is amicitiam cum [g] Bessabe Netambegani fluminis regulo colebat: ab eoque [h] Panoviae cujusdam ab [i] Almucicosiis per insidias occisi corpus impetratum ad sepulturam referebant. Cadavere exposito, barbari atramento facies obliti circumploravere exululantes. Mox cum petonio multo catellos duos, et quae alia defuncti fuerant, accenso in litore rogo, combussere. Corpus inde in casam portavere; ac stragula, quam a nostris dono acceperant, humeris tenus involutum, capite plumatili textu discoloribus armillis coronato, inter duas perticas adgeniculavere, tertia ad axillas transversa subrectum. Ita compositum funus foeminae horrendis ejulatibus planxere. Interea vero Mabretovius loci regulus acri concione circumstantibus suis animos ad Panoviae caedem ulciscendam fecit: quibus peractis mortuum suum in aliam casam abstulere, iterumque petonii fumo lustrati, corio bubali diligentissime sepultum, ad frequentiorem propinquorum coetum servavere, ut amplior fieret munerum in mortui fratrem, quo nemo erat propior superstes, more gentis collatio. Heic igitur Potrineurius hyemavit: neve suis otium noceret, alios hortulum colere, alios iter ad flumen purgare, dirigere, alios molas aquatias struere, jussit; ceteros venatione aucupioque exercuit. Ante Maium frustra mandari terrae minutiora semina experimento constat. Ineunte Junio barbari foederati adversus Almucicosios profecti, [k] Mabretovio et Sasinovio ducibus, [l] Onemechinum et Marchinum obtruncavere: Sasinovius eo proelio desideratus. A nostris hoc anno nihil deinceps istic gestum memorabile, tantum de reditu solicitis. III Eid. Aug. [m] Camplanius ejusque comites Portu regali solverunt, [n] Campsellum usque litus legentes. Inde cum pridie Nonas Septembreis vela Galliam versus facere coepissent, pridie Kalendas Octobreis [o] Maclovium sospites appulere.

TRISTE

INTERPR. [a] *de Poitrincourt.* [b] *l'isle des Monts deserts.* [c] *Cap de Corneille.* [d] *Quinibequi, & Narambegue.* [e] *Port Royal.* [f] *Ovagimou.* [g] *Bessabes chef de la riviere de Narambegue.* [h] *Panounia.* [i] *les Almouchiquois.* [k] *Mabretou, & Sasinou.* [l] *Onemechin, & Marchin.* [m] *de Champlain.* [n] *Campseau.* [o] *S. Malo.*

CIↃIↃCVIII.

HENRICUS IV.

TRISTE sequentis anni principium fuit, Henrici Borbonii [a] Monpenserii valetudine desperata; etenim inflictum obsidione [b] Drocensi vulnus persanare medici nullis artibus potuerant: quumque annos decem et quatuor per intervalla convalescenti similis aegritudinem tolerasset, tandem, puris ab inferiore maxilla diuturno lapsu vitalibus exulceratis, contabescere, mortemque in proximo sentire, coepit. Bimulam generosissimi principis ex [c] Henrica Jousa filiam, amplissimarum possessionum heredem, rex [d] Aurelianensium duci filio suo nondum anniculo conjugem destinabat. Itaque, ut patre vivente, quem paucos dies superstitem fore omnes judicabant, spes conjugii firmaretur, mutuis pactionibus vota sanciri visum: postridie Eidus Januarias perscriptae signataeque tabulae connubiales. Subscribendis adfuere rex, regina, Monpenserius, Henrica, dein [e] Margarita Valesia, agnati principes, et proceres alii complures. Eidibus Februariis Monpenserius codicillis manu propria scriptis, sub conditione, si filiam sine liberis mori contingeret, Monpenserii ducatum, [f] Delfinatum in Arvernis, Combraliam, Scolas, Tiersum et Montem-acutum uxori; [g] Dumbares, Bellijocenses, ceteras arces ac possessiones suas Aurelianensium duci, dedit legavitque; Delfino ceterisque regis liberis eundem in casum substitutis. Postridie donatione inter vivos [h] San-Fargelli ducatum ceteraque omnia bona sua, exceptis duntaxat quae jam uxori donaverat, in Aurelianensem contulit: ita ut, si is absque liberis moreretur, ad Delfinum ejusque liberos, iisque deficientibus ad ceteros ex rege et Maria conjuge natos, pervenirent. His ordinatis, propridie Kalendas Martias princeps omnium virtutum gloria praestans acerba morte est raptus, relicto sui apud bonos omneis desiderio vehementi. Rex bene de se, bene de regno meritum luxit: luxere principes et universus aulae comitatus. Justis funeri Lutetiae in basilica Virginis matris apparatu prope regio persolutis, corpus moestissimo domesticorum comploratu [i] Campiniacum in Pictonibus portatum, conditumque majorum sepulchro.

INTEREA Jesuitae sibi [k] Benearnum ad Pyrenaeorum radices aperuerunt. Eam ditionem Henricus, etiam quum Navarrae tantum rex audiebat, titulo principatus jure optimo maximo, uti et majores tenuerant, possidebat. Incolae magna pars Calvini sectae addicti, Catholicos sacra propalam facere prohibebant: jura, uti nunc quoque, [l] Castrum Palum petebant: illic senatus ac supremae curiae tribunal. Henrico sceptrum regni Francici capessente, quasi adjecti Franciae fuerant: edictoque in [m] Namnetibus condito, per cunctas regiarum ditionum provincias, in quibus Calviniani numero vincebant, priscos religionis Catholicae ritus, quibuscunque profiteri libuisset, restitui convenerat: ita ut templa reficere, conciones frequentare, sacra solemnia celebrare, populo et sacerdotibus ceterisque ecclesiasticis sine fraude esset. Benearnenses edicto parere non detrectabant, quoscunque ecclesiasticos admittere parati. Unos excipiebant Jesuitas, Hispanicae factionis emissarios, dominandi avidos, ancipitis et captiosae theologiae magistros, concordiae civilis perturbatores. Haec Calviniani praesertim causabantur. Itaque missi ad regem ex ordine senatorio fuerant, qui Jesuitas aditu regionis excludi utile ac necessarium esse contenderent: aliter seditiones ac turbas vitari non posse, genio regionis hocce hominum genus abhorrente. Rex, provido responso, quae petebant in ipsorum potestate esse dixerat: decerneret senatus quod e re sua fore arbitraretur. Iis igitur ad suos reversis v Kal. Nov. anni CIↃIↃIC, cautum senatus-consulto fuerat, ne cuiquam ex sodalitio Jesuitico in tota ditione Benearnensi ullo Catholicae religionis munere fungi, aut morae faciendae causa domicilio uti, fas esset. Moniti etiam episcopi, ceterique ad quos

ea

INTERPR. [a] *le duc de Montpensier.* [b] *de Dreux.* [c] *Henriette Catherine duchesse de Joyeuse.* [d] *le duc d'Orleans, second fils du roy, qui est mort sans être nommé.* [e] *la reine Marguerite.* [f] *le Dauphiné d'Auvergne, le pays de Combrailles, Cluys, Thiern ou Thiers, & Montaigu en Combrailles.* [g] *Dombes, & le Beaujolois.* [h] *S. Fargeau.* [i] *Champigny en Poictou.* [k] *Bearn.* [l] *Pau.* [m] *Nantes.*

ea cura pertinebat, viderent ne quid contra voluntatem senatus adtentaretur. Dolebat episcopis, episcopalia bona ab sectariis possideri: sed vetustas possessionis repetentium querelas refellebat. Neque spes erat restitutum iri unquam, nisi mutante ditionis statu. Mutari autem posse judicabant, si quando Catholici potiores evaderent; ad ejusque rei conatum adjumenta fore validissima Jesuitas; sicut et ipsi Jesuitae quamplurimis persuaserant. Itaque assiduis [a] Oloronensium episcopi flagitationibus tandem hoc anno x Kal. Martias imperravere diploma, quo senatus-consultum abrogatur, et Jesuitae ad obeunda permissu episcoporum munia quaelibet ecclesiastica per utramque Benearnensium dioecesin, quemadmodum ceteri religiosorum ordines, admittuntur.

VERE appetente rex [b] Blaudi-fontem concessit, praemissa regina, propinquante partu gravida. Ea temporibus exactis tertium edidit filium [c] Andegavensium ducem, cui postea nomen inditum Gastoni. Partus dies incidit in VI Kalendas Maias, quem et Ludovico IX Borboniae gentis parenti mira sanctitate claro natalem fuisse [d] Jonvillanae memoriae tradunt. Natus omine fausto regius infans luctum ex obitu Monpenserii conceptum lenivit: at septimo post mense Henricae viduae dolor novo luctu recruduit. Patrem habebat Henricum [e] Jousam inter primariae notae magnates. Is, aulicarum dignitatum voluptatumque pertaesus, in austeriorem Franciscanorum familiam, quos ab enormibus caputiis Capucinos vocant, adoptandum se dederat; et saepenumero in centonibus ac cilicio nudipedem vidimus, sacra facientem, nec sine gloria concionantem, suspeximus. Quod quum per multos annos praestitisset, tandem VI Kal. Octobr. fortissimus ascetes, nudo pede superatis Alpium jugis, ad res sodalitii procurandas Romam properans, in ipso quasi vestigio febre violenta interceptus occubuit. Corpus Lutetiam relatum Capucini veneratione summa conditorio in spem resurrectionis tradiderunt.

REGE ad Blaudi-fontem sedente, agitabantur arcanis deliberationibus externi belli suscipiundi consilia. Nec deerat incentor: et erant causae, praeter utilitatem, justissimae. Sabaudi animus inquies, [f] Petrum Enriquezium Azevedium comitem Fontanum superbe Mediolanensibus vicinis imperitantem indignatus, Gallos antedominos ad vindicandas injurias recipiendasque possessiones antiquas invitabat. Eaque de re jam anno superiore cum [g] Jonsa primum, dein et cum Perronio cardinalibus, a pontifice et Venetis per [h] Augustam Taurinorum revertentibus, egerat, ut ad regem referrent: ac subinde Gasparem [i] Purpuratum Sabaudici peditatus tribunum miserat, cum mandatis, quibus expeditionis incundae commoditates monstrabat: in summa tutum se Gallicis copiis iter ad Mediolanensem agrum per suas ditiones praestiturum: clientes suos, provincialium praecipuos, Hispanicam Fontani saeviriam exosos, sibi addictissimos, regi conciliaturum; vires socias juncturum: tum, ut ex ea societate aliquid ipse caperet emolumenti, petebat uti rex, quum primum [k] Mediolani compos esset factus, [l] Sebusianos sibi restitueret, una cum Bugensibus, Valromacis, et praefectura Gexensi: Genevae tutelam patrociniumque abdicaret, eamque Sabaudicae ditioni recuperari sineret: arma abs se in Burgundiae comitatum inferri pateretur, et, si opus esset, Sabaudicis auxiliares copias summitteret: inprimis autem hoc foederis fideique pignus exoratum cupiebat, filiam suam Delfino Franciae, aut saltem regis filiam [m] Subalpinorum principi filio suo, conjugem sponderi. Haec Sabaudus, et consimilia [n] Nemorosius, datis ad [o] Villaregium Sabaudi hortatu ejusdem etiam argumenti literis. Is paulo ante ad Sabaudum gentilem suum se contulerat,

nuptiarum

INTERPR. [a] *d'Oleron.* [b] *Fontainebleau.* [c] *d'Anjou.* [d] *du Sr. de Joinville.* [e] *de Joyeuse comte de Bouchage.* [f] *Pedro Enriquez d'Azevedo comte de Fuentes.* [g] *les cardinaux de Joyeuse & du Perron.* [h] *Turin.* [i] *le colonel Purpurat.* [k] *Milan.* [l] *la Bresse, le Bugey, le Val-Romey, & le bailliage de Gex.* [m] *de Piedmont.* [n] *le duc de Nemours.* [o] *de Villeroy.*

nuptiarum utriusque infantis Sabaudiae cum [a] Mantuano et Mutinensi celebrandarum gratia. Apud nos vero, qui negotio favebant, ex eo maximas utilitates augurabantur. Etenim Galliam generosissimae nobilitatis robore praepotentem, velut athletae corpus nimio succo praevalidum, nisi exercitatione ludoque campestri fatigetur, morbis difficillimis, nempe internecinis partium factionibus, implicari; ac, si desit hostis externus quem invadat, arma intus in semetipsam movere: hostem externum non deesse, qui [b] Atrebatensis comitatus fiduciam luere paratos audire nolit; qui Navarram fraude occupatam restituere religioni ducat; qui [c] Neapolin, qui [d] Mediolanum, qui Genuam, antiqnas regum nostrorum possessiones; qui ad veteres injurias addiderit novas; gentium jura in [e] Silio Rocapotio legato violarit; [f] Bironum diris artibus subornarit; denique [g] Massiliam nuper inverecunde tentaverit: utendum igitur occasione consilioque Sabaudi: Mediolanenses hornotina sterilitate premi: invisam [h] Fontani asperitatem: regis invictissimi, injuste majoribus suis erepta juste repetentis, felicibus armis nihil obstiturum. Rex ad ea quae proposuerat Sabaudus respondit, se magnanimitatem ipsius laudare; amicitiam multis maximisque rebus utilem magni facere; oblatas rei bene gerendae facultates amplecti: verum quod ad Genevam attineret, nihil abs se unqnam sperandum quod adversus fidem datam factum videri ulla ratione posset: nuptias filiae suae cum [i] Subalpinorum principe, post felices expeditionis propositae successus, sibi fore gratissimas: sed ante omnia videndum quae sint Sabaudo ad eam concipiendam vires, quae subsidia, quam propensas habeat Mediolanensium erga se voluntates; qui motus animorum finitimis populis sint futuri; tum maxime, quorsum evadent induciarum Belgicarum difficultates, quae indies maximae suboriantur; nam si bellum instaurari contigerit, eo lectissimum quemque ex praesidiis Hispanicis descensurum: denique prospiciendum quo vergant Hispanorum, quae nunc sunt in agro Sabaudico, quae item in agro Mediolanensi, copiae; quo etiam feratur classis quam ex Hispaniae litoribus solvisse acceperit. Cum hoc responso dimissum Purpuratum subsecutus est Andreas [k] Cochefiletus Vosselasius Sullii adfinis, a rege missus, ut Sabaudo filiarum cum Mantuano et Mutinensi nuptias magnifice confectas gratularetur: praeterea vero disertissimis mandatis [l] Nemorosium adire, ac regis erga ipsum benevolentiam testificari, jussus; deinde seorsim cum ipso de literis ad [m] Villaregium scriptis agere: eas fuisse regi gratissimas; verum nihil statuendum videri, nisi prius evolutis induciarum Belgicarum tricis: unitarum provinciarum populos id jam obtinuisse, ut supremi dominii jure censeantur; hoc etiam pertendere ut liberam quoque in Indias Orientaleis navigationem sibi servent: ni concedatur, bellum malle quam pacem: eam ob rem ab archiducibus Joannem [n] Neium Franciscanum, pacificationis quasi fecialem, in Hispaniam excurrisse, Philippi voluntatem sciscitatum: interea bellum facturi sint, an pacem, in incerto esse: quod si bellum placeat, ilico in Belgium Hispanos exercitus deductum iri; adeoque ceteros principes, quibus est suspecta nationis omnia sibi arrogantis potentia, praesenti metu vacuos, bene secum agi existimaturos, si pace interim gaudeant, repudiatis incerti eventus factionibus: sin autem induciae fiant, tunc ipsis haud dubie terrori fore collectas Hispanorum copias, communisque periculi metu salutaria belli consilia suadentibus auscultaturos: itaque sustinendum paulisper, ne praematurε deliberata diutius pendeant, intereaque temporis aut ipsa detegantur, aut partium studia relentescant: accedere non leves causas, quae Sabaudi mentem regi suspectam faciant: bene nunc illi cum Philippo convenire, nuptias filiarum comprobante,

INTERPR. [a] *les ducs de Mantouë, & de Modene.* [b] *Comté d'Artois.* [c] *Naples.* [d] *Milan.* [e] *Antoine de Silly comte de la Rochepot.* [f] *le mareschal de Biron.* [g] *Marseille.* [h] *le comte de Fuentes.* [i] *Piedmont.* [k] *de Cochefilet Sr. de Vaucelas.* [l] *le duc de Nemours.* [m] *de Villeroy.* [n] *de Ney.*

CIƆIƆCVIII. HENRICUS IV.

comprobante, impensissimique favoris officiis prosequente: exinde refocillatam inter ipsos, quae perfrixisse videbatur, amicitiam: receptum in Sabaudi gratiam Barcium, mentis in Hispaniam propensioris hominem; ejusque arbitrio secretiora consilia credi. Haec [a] Vosselasius Nemorosio soli ob eximiam fidem observantiamque regi cognitissimam declarare, ejusque prudentiae totius negotii caute ac pedetentim tractandi ordinem relinquere, mandaris admonebatur.

Dum haec ad [b] Blaudi-fontem parantur aguntur que, Philippus, sive quod horum aliquid resciviſſet, seu quod ingenio Sabaudi minus fideret, Petrum [c] Toletanum e proceribus Hispaniae, cujus parentes Helionoram Toletanam Cosmo Medicco Hetruriae duci Mariae reginae avo conjugem dederant, ad regem extraordinaria legatione magno comitatu stipatum misit. Ejus legationis capita duo traduntur: primum, ut Infantem Hispaniae, sic regis filiam vocant, Galliarum Delfino conjugem proponeret, dotemque diceret omnia jura quaecunque Philippo et archiducibus in omne Belgium competebant. Praesens inde Philippi rebus utilitas emergebat: nam spe foederis istius sanciendi, interea, dum ad pubertatis annos et Delfinus et Infans pervenirent, Ordinibus Belgii regis amicitia, qua potissimum stabant, subtrahebatur; et pacis concedendae populis, excusso legitimi quondam imperii jugo ferocibus, necessitas, magnum Hispano fastigio dedecus, eluebatur: praeterea vero, delinitis affinitate nova Gallorum animis, clandestinae Sabaudi machinationes subvertebantur. Verum Hispanae prudentiae calliditas regi displicuit; primum amicitiae fidem fallere nescienti; deinde rem, de qua esset arbiter sumptus, per nuptiarum spem intercipere, pudendum sibi, pudendum Gallicae majestati, fore judicanti; tum vero nuptiis in pubertatem necessario prolatis, inter varios incertosque humanae vitae casus, praesentia futuris commutanda non esse reputanti. Hoc igitur non procedente, alterum subjiciebat Toletanus, ut rex Ordines, qua pollebat apud eos auctoritate, ad pacem, non indignis Hispaniarum rege conditionibus, adigeret. Petrum [d] Jeanninum in consessu legarorum, qui ea de re [e] Hagam Comitis coibant, totius negotiationis clavum tenere. Auditaeque voces, de nimia Gallorum erga Ordines benevolentia conquerentis: eam longe utilius erga maximum regem firma nobilissimae adfinitatis conjunctione impendi posse. Unde nonnullis persuasissimum fuit, totam hanc magnifici paratus legationem non alio consilio adornatam fuisse, quam ut Ordinibus Galli in suspicionem venirent reconciliatae cum Hispanis per nuptiarum foedus gratiae. Rex nihilominus in proposito perstitit, seque toto negotio gessit, uti Christianissimum principem, concordiae publicae amantem, decebat. Itaque P. Jeanninum, qui sub id tempus e Batavis in aulam reverterat, continuo remisit cum amplissimis mandatis, ut omnia, quae ad sinceram pacificationem aut longi temporis inducias conferrent, procuraret. Interea vero mandata Philippi Toletanus apud archiduces exequebatur. Illi autem apud Ordines, quibuscunque artibus poterant, Neii reditum Hispana cunctatione dilatum excusabant.

Eo anno, quum Romanae legationis tempus exiret, Carolo [f] Neovillae Allincurio, paulo ante quam Franciscus [g] Savarius Brevaeus succederet, hoc splendidissimum fuit. [h] Alexander Contisforza Segnius, et [i] Joannes Ursinus Sangeminius, ambo Romani, ambo primariae nobilitatis gloria praecellentes, Gallicanae majestatis amore capti, honorem sibi torquatae Christianissimi regis militiae concedi summi beneficii loco petierant. Ea militia equitum Sancti Spiritus ordo nuncupatur: ordinis autem indicia sunt torquis duplex; aureus unus, liliis et flammis aureis invicem nexis; alter sericus coloris coerulei; uterque aurea columbae cruciatim dispessae figura

INTERPR. [a] *de Vancelas.* [b] *Fontainebleau.* [c] *de Tolede.* [d] *le president Jeannin.* [e] *la Haye.* [f] *de Neufville Sr. d'Allincourt.* [g] *Savary marquis de Breves.* [h] *Alexandre Sforza duc de Segny comte de Santa-fiore.* [i] *Jean Antoine Orsino duc de Santo-Gemini.*

CIↃIↃCVIII.

HENRICUS IV.

figura pendente insignis: praeterea pallii flammati umbo laevus argentea columbae item cruciatae figurâ textili refulgens, Henrici III pomparum studiosissimi inventum. Romanorum precibus rex annuebat: sed exteros admitti ordinis sanctiones vetabant. Itaque a pontifice regem sacramenti religione absolvi par fuit. Mox permissum Allincurio pompae celebrandae negotium. Pridie Eidus Martias constituta die adfuerunt candidati Allincurium praestolantes, ut ad S. Ludovici basilicam comitarentur. Ea Romae jampridem Gallorum conventibus propria, istis quoque ceremoniis peragendis visa fuerat omnium maxime opportuna. Quum igitur cuncta parata esse nunciatum fuisset, prodiit Allincurius, comitantibus officiosissime candidatis et nobilibus Gallis ac Romanis amplius quingentis: praeibant tympanistae ac tubicines, celerum pontificiorum turma, Helvetiorum item cohors, omnes sericis magnifice convestiti. Adfuere in S. Ludovici, [a] Columna, Aquaviva, Givrius, Delfinus, Bevilaqua, Toscus, Cajetanus, Cesius et Pius, cardinales. Pro valvis Gallica insignia, templumque passim lillatis aulaeis superbum. Solium regale vacuum, quasi rege Christianissimo praesente, transeuntes, venerantium ritu, salutabant. Sacris pontificali schemate ab episcopo Novocastrensi Montorio factis, Allincurius ad latus altaris sedit. Ad eum [b]Segnius et Sangeminius deducti. Segnius prior, dein et Sangeminius solemne ordinis sacramentum supplices dixere, signavere: mox torque donatos Allincurius equites creavit, amplexuque erexit. Haec prima istius ordinis ad exteros transitio, magnificentia sua populi Romani mentes adeo perculit, ut Galli Romam gratiosissime cepisse dicerentur. Allincurio reverso, missus extra ordinem [c] Nivernius, ut novo pontifici Paulo V obedientiae fidem regis nomine faceret. In quascunque urbes Italicas appulit omni officiorum genere est exceptus. Ad sextum ab urbe lapidem procedenti obviam venere Contisforza et Sangeminius nuperi Sancti Spiritus equites, [d] Perreti princeps, Victor pontificis ex sorore nepos, aliique ex Romana nobilitate quamplurimi. Mox ad [e] pontem Milvium obvios habuit e cardinalium collegio [f] Gallum, Delfinum, Bevilaquam, [g]Serafinum; a quibus ad Fr. [h]Savarii Brevaei ordinarii regis legati palatium deductus, quum paululum substitisset, inde ad pontificem admissus, sedentis in solio pedibus osculum dedit. Septimo post die, is fuit VI ante Kal. Decembreis, urbe egressus una cum Brevaeo clausa carruca, ad primum lapidem in Leonis [i] Strozzae palatium se contulit. Illic sumpta legati persona, in solio magnifice strato, assidentibus [k] Contisforza duce, [l] Roboreo marchione, Palavicino, Malatesta, episcoporum ac praesulum coetu frequenti, cardinalium verbis salutem nunciantes audivit, donec Jo. Baptista [m] Borghesius pontificis frater, Romanis regulis et nobilium familiarum primariis stipatus, advenit. Tunc initium legitimae pompae factum. Praecedebant tubicines pontificii VI, equites levis armaturae pontificiae centum. Sequebatur legati supellex imposita mulis XXXIV, sericeis stragulis aureo textu asperis, soleis argenteis: sarcinae ipsae aureis ac sericeis funibus religatae vectibus argenteis cohibebantur: dein cardinalium familia in mulis purpura constratis. Pontificis satellites Helvetii centum, tympanistae in equis duodecim, tubicines quatuor; tum legati satellites duodecim, paedagogiani totidem: nobiles Galli, qui e [n] Massilia legatum prosecuti fuerant, centum et triginta. Mox incedebat Borghesius pontificis frater, praeferentibus gladios ingentes Helvetiis duobus: ac demum legatus in equo generosissimo conspicuus, praecedente equitii magistro, et Mauris duobus singulos equos albos ductantibus. Legati latera tegebant Hierosolymitanus et Alexandrinus patriarchae. Pone sequebatur Brevaeus inter comitantes

archiepiscopos

INTERPR. [a] *les cardinaux Colonna, Aquaviva, de Givry, Delfino, Bevilaguà, Tosco, Gaetano, Cesis, & Pio.* [b] *les ducs de Segny, & de Santo-Gemini.* [c] *le duc de Nevers.* [d] *le prince Perreti, & le seigneur Victor neveu de sa Sainteté.* [e] *Ponte Molle.* [f] *le cardinal Gallo.* [g] *Serafino.* [h] *de Savary marquis de Breves.* [i] *Strozzi.* [k] *Alexandre Sforza duc de Segny.* [l] *les marquis della Rouere, Palavicino, & Malatesta.* [m] *Borghese.* [n] *Marseille.*

CIↃIↃCVIII. HENRICUS IV. archiepiscopos medius, subsequente praesulum caterva mulis insigniter stratis. Totius pompae agmen [a]Angelica porta Romam intravit, despectante ex palatii fenestra pontifice. Inde ad Petri basilicam sestis undique grandiorum machinarum scloppis salutari coepit. Transeuntem spectavit in pegmate legatus Hispanus, adsidente Lapata cardinali: tandemque ad paratum hospitium, id erat [b]Rucellai palatium, pervenit. Illic explicata peristromata pretiosissima, et cetera luxu regali supellex; mensae conquisitissimis epulis extructae. Biduo post Baptista Borghesius iterum ad legatum venit, ut in Vaticanum comitaretur regis erga pontificem observantiae significandae gratia profecturum. Confestim incedendi ordinem quisque tenuit eadem qua nudiustertius frequentia, eadem specie, nisi quod et legatus et comites et stipatores Galli vestes mutaverant. Nigris sericis auro intexto ministeria fulgebant: ipsius legati ornatus egregius innumero adamante sparsus oculos spectantium perstringebat: equus nivei candoris auro solido calceatus, aurea calcaria, aureae suppedes, aureae phalerae. Statim atque Vaticanum est ingressus, ab duobus patriarchis in aulam, quae Regum dicitur, est introductus, ubi Paulus v in throno sublimis, et cardinalium frequens senatus. Tunc legatus, solemni salutandi ritu pontificis pedes exosculatus, quas habebat ab rege literas sedenti reddidit. Inde ab ceremoniarum magistro ad subsellium deductus consedit, cum eoque una Brevaeus. Mox oratione Latina Mauricius [c]Bressius legationem explicavit. Ea prolixis gratulationibus subjectissimaeque observantiae votis absolvebatur. Ad quae quum respondisset pontificis nomine Strozzius, iterum legatus ad pedes Pauli divinum Numen adoravit. Dimisso senatu pontifex in cubiculum se recepit, legato syrma purpureum graviter ac pedetentim incedentis sustollente. Peracta legatione, post aliquot dies lautissimis conviviis transactos [d]Nivernius remeavit.

Gallis sub triumphali persona Romae servientibus, pontifex injuriam Borghesiorum nomini factam regia manu Lutetiae vindicavit. Bartholomaeus [e]Lancescius patria Senensis, industria planus, statura pusilla, nec vultu satis ad imposturam liberali, Italia discursationibus peragrata, quum jam notior esse coepisset, in Galliam venit. Ac primo quidem mirifica, ut solent circulatores, promittens, ad veteres morbos ignota vulgo remedia venditabat: res amissas ac thesauros ariolandi vestigandique peritia repraesentaturum se stulte credulis persuadebat. Quibus artibus confecta pecunia, domum tandem Lutetiae conduxit. Mox per Paulum [f]Arenam et Julianum Lascium, quos adhibuerat fraudum suarum sequestres et pararios, inter alearum ganearumque contubernia sparsi rumusculi, advenisse in urbem Bartholomaeum Borghesium Pauli v pontificis maximi fratris filium, hominem lautitiis et luxu splendide liberalem: transmitti Roma atque indies maximarum impensarum facultates. Ipse interea Borghesium se ferebat, et fucum vestitu, sermone, comitatu adjuvabat. Eo denique fallacia processit, ut creditores famae simplicitatis inveniret, quorum pecunia currus et equos et familiam et prodigi nepotatus supellectilem per bimestre tam opipare exhibuit, ut jam magnatibus innotesceret, ipsosque adeo conviviis provocaret. Nuncius pontificius objectum Borghesiae familiae probrum turbulento plebis errore diutius diffamari non tulit, impetravitque ab rege ut mendacii artifices comprehenderentur. Impostor in carcerem trusus, quum jam rebus suis diffideret, fucum fuco inumbrandum sibi esse duxit, darisque ad regem ac reginam literis Borghesium se constanter asseruit, et judicium tantisper inhiberi postulavit, dum ad eas quas ad pontificem dederat responsum accepisset. Binas autem subinde ac ternas eodem argumento dederat, tam stolidas quam impudentes. Offensus nebulonis

INTERPR. [a] *la porte Angelique.* [b] *de Rucellay.* [c] *Bressius.* [d] *le duc de Nevers.* [e] *Lancesque.* [f] *Larena, Florentin de nation, qui se disoit son secretaire.*

nebulonis protervia pontifex, per nuncium cum rege agere non destitit, donec judices selecti, quibus extra ordinem commissa fuerat cognitio, Pseudo-Borghesium nudum ac supplicem ante [a] Virginis basilicam, aedesque nuncii, fraudes ac mendacia sua detestari jussere, posteaque ad gabalum strangulari comburique. Eodem judicio Arena remo longae navis adnexus. Lascius professione Dominicanus coram judicibus veniam fraudulenti contubernii falsoque concitati rumoris deprecari jussus, perpetuo monasterii carceri mancipatur. CIↃ IↃC VIII. HENRICUS IV.

HYEME anni hujus asperrima [b] Sequana gelu constrictus induruit, ita ut plaustris et curribus transiretur. [c] Ligeris regelatus humoris glaciati moles inusitato impetu provolvit, aggeres rupit, sata delevit, pecudes, armenta submersit; arbores, aedificia, pontes evertit.

KALENDIS Februariis Nic. [d] Rapinus, Fontenaio in Pictonibus oriundus, praefectura capitali in comitatu regio strenue functus, decessit, senex annorum octo supra sexaginta: cujus ingenium viris elegantioribus adeo placuit, ut vix alium esse dicerent, qui tam festive poëtarum veterum facetias schemate Gallico repraesentaret; omnium vero qui hactenus Gallicae pronunciationis contumaciam metricas accentuum atque temporum leges pati coëgerant, si quid in hoc scribendi genere laudabile tentari posset, praestantissimum. XII Kal. Martias senatus-consultum diplomati adscribitur, quo rex [e] Franciscum Aurelianensem Sanpauli comitem, qui Fronsaci marchionatum ab uxore dotalem possidebat, Fronsaci ducem ac Franciae parem dixit, dignitate ad Helionorum filium ejusque liberos, sive masculi sint sive foeminae, transitura. Pridie Idus Martias [f] magni viarum Franciae curatoris creatio, quam sibi anno CIↃ IↃ XCIX Max. [g] Bethuna Sullius impetraverat, senatus auctoritate promulgatur. Id muneris antea curatores urbicarii per urbes quisque suas ac regiones suburbicarias exercebant: sic tamen ut plerumque per gratiam aut sordes praevaricarentur, viasque regias passim gammatis aliisque flexuris denormari aut suggrundis occupari sinerent. Hoc colore Sullius edictum regi operum publicorum studioso facile persuaserat: quo si quid ipse commodis suis adjecit, certe non parum publicae magnificentiae contulit ornamenti.

VI Nonas Quintileis lectae sunt in senatu regis literae, quibus edicitur uti Mariae Henrici Borbonii [h] Monpenserii nuper functi filiae, ejusque liberis, Monpenserii ditionem, continuata ducatus ac pariatus dignitate, possidere fas sit: uti etiam Henricae Catharinae Mariae matri; accedente conditione Henrici codicillis perscripta. Idibus mensis ejusdem edicto in senatu recitato, cautum ne deinceps rerum fiscalium curatores civium Genevensium, quibus in Gallia mori contigerit, bona ex [i] Alibi-natorum lege heredibus auferant: eodemque jure Galli in Genevensium republica utantur. VI Idus Aug. jus ab rege concessum Carolo [k] Marchando, primum negotiatori materiario, dein trecentum urbis tutelae musquetariorum ductori, [l] pontis extruendi habendique una cum aedificiorum serie a [m] majore castello ad [n] horologii Palatini turrim utrinque porrecta, senatus approbatione firmatum est.

INTERPR. [a] *Notre-Dame.* [b] *la Seine.* [c] *la Loire.* [d] *Rapin natif de Fontenay-le-Comte en Poictou, grand prevost de la Connestablie.* [e] *d'Orleans comte de S. Paul duc de Fronsac.* [f] *Grand Voyer de France.* [g] *de Bethune duc de Sully.* [h] *le duc de Monpensier.* [i] *Droit d'Aubaine.* [k] *Marchant,* [l] *appellé autrefois le pont aux Meusniers.* [m] *le Grand Châtelet.* [n] *la tour de l'horloge du palais.*

NIC.

NIC. RIGALTII DE REBUS GALLIAE

LIBER SECUNDUS.

CIƆ IƆC IX.
HENRICUS IV.

IN sequentis anni principio disceptatum antea variis agitationibus Belgici belli componendi negotium, tandem pactis induciis ad exitum venit: quod, Henrici praesertim auctoritate prudentiaque confectum, res inter nostras haud injuria narrabitur. Henricus, eodem ipso foederis momento quo pacem cum Philippo [a] Vervinii fecerat, amicos etiam, qui sibi rebus afflictis milite pecuniave suppetias tulerant, comprehendi exoptaverat: et Elizabetham quidem, praeter necessitudinis vinculum etiam veteris amicitiae jure atque utilitatis consilio sibi junctam, crebris hortatibus in partem foederis ut veniret solicitaverat. Nec iniquae a Philippo conditiones offerebantur, si par reginae fiducia fuisset Philippum conditionibus pariturum. Haud segniore studio Belgii quoque Ordinibus foederatis pacem, quae nihil habitura esset insidiarum, conciliare pertendebat. Sed infensus Philippi animus adduci nunquam potuit ut cum iis pacisceretur, quos ipse, facta sibi nobiscum pace, nostris auxiliis destitutos, quandocunque invaderet perdomiturum se confidebat. Illi autem mentionem pacis, quae pristini dominatus Hispanici umbram intentaret, horrebant; eoque superbius, quod Elizabetha vires et auxilia sese ultro summissuram, neque ullum in foedus, clam ipsis, ituram, pollicebatur. Itaque Verviniensi foedere sic inter reges convenerat, ut Henricus Ordinibus nocere non adigeretur, nec enim in id consensisset unquam; tantum ne aliqua juvaret cavebatur; sic tamen ut solemni sacramento pacta quum sanciret, disertissimis verbis exciperet, nolle prohiberi, quo minus quas ab iis acceperat mutuo pecunias annuis pensionibus redderet. Atque id bona fide praestitit, nec praeterea quicquam, nisi quod operam sedulo dabat, ut pacem ipsis, quam fieri posset aequissimis conditionibus, impetraret. Verum princeps ingenii sagacis statim intellexit spem suam ludificari, intereaque suorum animos a Philippo factiosis artibus ad res novas impelli, corrupto jam Birono: quare, perniciosissimae conspirationis conatu feliciter oppresso, mox alia sibi consilia sumere incepit; et jam de suo palam foederatos Ordines juvare, tam certo tamque praesenti subsidio, ut Hispani deinceps de belli exitu parum aut nihil sibi promitterent. Ergo, ipsismet auctoribus, sparsi primo rumores ambigui; mox insinuata paulatim mentio pacis quasi cum liberis populis ineundae: quae res animis longa bellorum vexatione fatigatis eo gratior fore videbatur, quod perfectissimae victoriae fructum repraesentaret. Tentatis initio perpaucis, ac praesertim Mauritio principe ejusque gentili Willelmo, et Barneveldio, asciti post paulo provinciarum syndici. Qum placuisset capita conferri cum archiducum delegatis, prius quam coirent, de propositi consilii rationibus ad regem, mox et ad Jacobum Elizabethae successorem, perscribunt, legatos mittunt. Rex ad eos praeter Eliam [b] Placeanum Russium, [c] Buzanvalio ordinario legato decedenti suffectum, ex intimi consilii praecipuis Petrum [d] Janinum extra ordinem misit: Jacobus item extra ordinem Richardum [e] Spenceerum Rodolpho [f] Winwoodo addidit, ut

INTERPR. [a] *Vervins.* [b] *de la Place Sr. de Russy.* [c] *de Chouart Sr. de Buzanval.* [d] *le president Jeannin.* [e] *le chevalier Spencer.* [f] *le chevalier Winwood.*

ut communibus consiliis ad acquissimam pacem populis amicis obtinendam praesto essent, aut, ne specie pacis ac libertatis deciperentur, providerent. Ordines regiorum legatorum praesentia, dignitate, prudentia ornati, quo majorem rebus suis splendorem securitatemque conciliarent, ambos reges certo foedere sibi devinciendos existimaverunt, pacis cum Hispano faciendae consponsores. Hoc igitur illi se vehementer optare atque ambire legatis aperiunt. Nostri non abnuebant: Britannis excusationes et moras nectentibus, Ordines eo magis urgere nostros ut foedus sancire vellent, non exspectata cum Hispano pace: hoc futurum reipublicae suae praesidium nobile: nec dubitare quin Britanni mox eidem foederi libenter accedant. Itaque x Kal. Febr. signatum foedus, quo rex, suscepta Ordinum tutela, uti bonis conditionibus pacem habeant, bona fide se curaturum spondet: si factam violari contingat, neque adversarius de injuria monitus satisfaciat, auxilio missurum sumptibus suis peditum millia decem; ac, si necesse fuerit, plura etiam peditum equitumque, prout res suae ferent, sumptibus, quanti supra decem peditum millia plurimi, bello confecto refundendis, summissurum: Ordines vicissim regi, si quid opus erit adversus principes quoscunque, sumptibus suis peditum millia quinque, aut aequalis impensae classem; vires etiam majores mutuis conditionibus subministraturos. VI Kal. Quintil. primum Ordines de pecuniis creditis cum Britanno transigunt: foedusque mox faciunt, valiturum si pax fieret, iisdem paene legibus queis convenerat nobiscum; nisi quod auxilia dimidio minora promittebantur. Interea, quum de pacis ineundae rationibus disputaretur, extiterunt per provincias foederatas quamplurimi, qui id omne Hispanorum astu fieri dictitarent, ut provinciae belli necessitate concordes, usu pacis ac libertatis oblato, studia in contraria, prout cujusque suaderet utilitas, scinderentur. Jamque adversus aliter sentientes surdo murmure crimina differebantur; Hispanorum largitionibus corruptos rempublicam prodere, aut incauta pacis cupiditate caecos umbram pacis amplecti: sub libertatis nomine latere jugum tristissimae servitutis: cujus certe mali metus, aut quorundam majora bello quam pace commoda, hactenus junctos paene traxerunt in partes. Res utrinque fortissimis rationibus agebatur: qui pacem adsertum ibant, bellum diutius geri posse pernegabant: attritas annis quadraginta totis bellantium vires, absumptis pecuniis nervos accisos: creditorum subsidia frigere; principes amicos sumptuum jam taedescere: Magnae Britanniae regem impendio abstinere in posterum decrevisse: regem Galliae per se quidem oppido potentem, verum belli onera sustinere solum nolle. Etsi autem amborum auxiliis, etiam paulo quam antehac liberalius, fulciantur, quid proficere, nisi ut lentius pereant, torquente semper imminentis exitii metu, avertendi spe nulla? nam regibus quidem illis, arma si quando sua libuerit jungere, haud dubie virium esse plus satis ad Hispanos Belgio etiam suo, unde in vicina quotidie grassantur, depellendos: sed utrumque multoties in conspirandi societatem vocatum abnuisse, suorumque pacem externorum commoditatibus et incertis bellorum casibus praetulisse. Ad haec nunquam esse inter reges adeo certam concordiae fidem, ut victoriae consortes bello parta legitimis portionibus dividi sinant: neutrum certe passurum ut omne commodum socio cedat; quin potius e re uterque sua esse putet, foederatas provincias communi sumptu modico sustentare, quo diutius Hispanica tela corpore excipiant suo: miseram vero pugnantium sortem, quibus arbitrio vires alieno constent. Conditiones offerri maxime optabiles: nec majorem, adepta victoria, gloriam posse reportari; archiducibus, tam suo quam Philippi nomine, provincias liberas earumque magistratus sive Ordines propriae ditionis dominos agnoscere paratis: denique reges ipsos, quorum amicitiam sint experti, id suadere, et fide sua jubere: tantis auctoribus atque sponsoribus nihil metuendum cunctandumve. Alii contra

CIↃIↃCIX. contra totum illud negotium fraudis et insidiarum suspicione damnabant: neque
HENRICUS IV. aliter verisimile fieri aiebant, principem tantum, aut gentem sibi totius orbis imperium, spe licet vana, destinantem, pudendo foedere obligari velle; quod et suorum ducum imprudentiam, et exercituum vires inanes, et nominis Hispani famam apud ceteros principes in summam contemptionem adduceret; scopulos regi summopere vitandos. Bellis anteactis Provinciarum crevisse potentiam, urbes opibus et civibus auctas. Capita vectigalium, unde sumptus in bella tam diu facti, in ipso bello nata, bello cessante ilico interitura; mansuras nihilominus sumptuum necessitates retinendis urbium singularum praesidio militibus, quum illae sint ob loci naturam omnes aeque finitimae. Illud autem valde esse metuendum, ne quos in bello commune periculum in mutuam tutelam fecit unanimes, eos in pace blandae quietis inertia supina dissolvat; neve potestatum, urbium, provinciarum inter se simultates, aemulationes, odia, quae bello premente recta potius quam extincta aut consopita quieverunt, laxata per securitatis publicae speciem disciplina, petulantius erumpant, et reipublicae status furiali discordia subvertatur. Vires suas nautarum et navarchorum peritia, opes navigationibus et commercio, constare: haec omnia, simul ac pugnis navalibus exerceri desierint, ad Hispanos transitura, quibus est laboris industriae pugnarumque artibus seges amplissima. Quod autem jactaretur, artifices istos omnes Hispaniensibus commerciis quandocunque libuerit, navibus, nautis, navarchis, mercaturis, opes et fortunas Provinciarum cunctas uno die depraedari facillime posse; suoque illo conscientiae foro perfidiam istam prudentiae, auctoritatis, et justissimae adversus perduelles ultionis nominibus insignire. Haec apud foederatos publicis deliberationibus tractabantur, dissipatisque in vulgus per singulas urbes libellis contrariae opinionis capita ad poenam propemodum poscebantur. Quin et regis utriusque legati, ipsique adeo reges, suspicione aspersi, eo vehementius, quod per id tempus, ut est in superioribus demonstratum, Philippus Petrum [a] Toletanum in Galliam ad regem miserat amicitiae redintegrandae ergo: consimilemque ob eausam cum Britanniae rege per Ferdinandum [b] Gironem extraordinaria quoque legatione agebat.

PACIS, quibuscunque conditionibus daretur, repudiandae praecipuus auctor Mauricius, paterni nominis memoria charus, et propriae virtutis merito, imperatoria prudentia, fortitudine, felicitate, spectatissimus, oblatas ab Hispanis conditiones, ut fraudes et insidias Ordinum foederatorum libertati pestiferas, verbis scriptisque atrocibus arguebat; suamque in sententiam complures patriae amantissimos traxerat: quam si tueri armis voluisset, belli ducum militumque omnium votis dubio procul adferturus videbatur. Et jam variis in provinciis urbes aliquot, ac Zelandia tota, in eam partem movebantur: idemque animus magnariis negotiatoribus Indicano commercio pecunias exercentibus, quorum est iis regionibus auctoritas maxima. Superabat omnia conceptum adversus Hispanos odium, ob innatam genti vindicandis ferociter injuriis vafritiem; quae res magnis suspicionum difficultatibus negotium impedivit: atque ademta spes omnis et ratio deliberandi fuisset, nisi qui necessariam patriae suae pacem esse judicabant, regiorum legatorum amplitudine, sagacitate, constantia, subnixi, ceteros paene invitos ac renitentes in consilium compulissent. Sed tunc etiam novae difficultates obortae, plerisque pacem quidem plenissimam, minime vero indueias, probantibus; Hispanis autem ad inducias tantum intentis. Harum igitur conditiones hortatu consilioque regiorum legatorum iniri ac discuti tandem coeptae, perscripta ab Janino legationis principe conveniendi formula, qua archiduces cum provinciis foederatis, ut cum liberis populis, agere testarentur.

INTERPR. [a] *de Tolede.* [b] *de Giron.*

testarentur. Neque difficultatum aut contentionum finis. Archiduces ante omnia flagitabant ut cunctis per provincias foederatas Catholicis religionem suam publice colere ac profiteri fas esset: idque etiam regis legati strenuo favore amplexabantur, indigenarum Catholicis desideria sua prudenti dissimulatione prementibus. At foederatarum provinciarum syndici maximis clamoribus repugnabant, et nihilo segnius Magnae Britanniae legati. Tum frequentes increpantium querelae; hoc semel concesso hostem et ferrum in viscera recipi; libertatem tantis sumptibus tantisque periculis partam labefactari; rempublicam funditus everti. Denique in iis angustiis res erant, ut in petitione perstitum si fuisset, actutum negotio desperatissimo discedendum ad sua sibi esse quisque judicaret. Itaque archiducum procuratores id omittere coacti: regis vero legatis, data ab foederatorum primoribus fide, spes facta post conditos induciarum articulos postulationi suae satisfactum iri, prout publica securitas pateretur. Huic jurgio successit aliud aeque molestum ac difficile, pro libertate foederatorum ac supremo ipsorum in provincias suas imperio. Hoc enim illi concipienda pactorum formula verbis tam anxie ad gloriam captatis exprimi cupiebant, ut non tantum suae posterorumque securitati cavere, sed etiam adversariis pudorem et belli damnosissimi eventum exprobrare, viderentur. Hispani e contrario vestigia quaedam pristinae suae possessionis callide suggerebant, libertatemque foederatarum provinciarum, sed quasi precariam, subtilibus verborum ambiguitatibus agnoscebant, ut eam possent olim, occasione suadente, pariter eum induciis expirasse censari. Hinc excitata rursus odia partium, et in vulgus, retinendae libertatis studio flagrans, edita ad dissuadendas inducias scripta, repetitis quae supra memoravimus argumentis. Verum ea mox in Ordinum consessu legati regii, verba faciente Janino, gravissimis rationibus represserunt. Patriae libertati satis esse consultum, Hispanis, ex proposita principio conventus, regum potentissimorum stipulatu, formula, provincias liberas agnoscentibus. Frustra vero urgeri agnitionis in perpetuum testationem, quando simplici ac mera libertatis nuncupatione, plena significetur et justa, nullis temporum spatiis circumscripta: suam illam non esse concedentis ullius beneficium, sed jus optimum justis armis adversus injuriam sumptis partum, usu longo firmatum; proindeque opus non esse formula concessionis sive agnitionis disertiore: nam et publica regnorum lege caveri, ne quis princeps ullam regni sui ditionumve suarum partem in successoris praejudicium minuere aut abdicare ullo pacto possit. Itaque si quid juris in provincias foederatas penes archiduces aut Philippum remansisset, quibus libet conditionibus, in perpetuum cederetur, nihil agi, quo minus ad successorem jus integrum perveniret: hujusmodi vero negotia non verborum obligationibus sed armorum felicitate sanciri. Inducias cum subditis olim populis, post diuturna bella ferae in pacem abire tacitam, tolerabiliore supremae potentiae detrimento, quod adumbrari dissimulatione aliqua possit, quam quod damni per vim accepti confessionem extorqueat. Helvetios quondam adversus Imperialium satraparum saevitiam armatos, post ancipites belli diuturni casus, per inducias etiam minus honorificas reipublicae fundasse tranquillitatem: desperandos non esse foederatis in simili facinore consimiles eventus. Induciis pericula quidem subesse nonnulla, sed bello plura et certiora: illis obsisti posse consilio, vigilantia, domesticis armis: haec vero, uti nunc provinciarum res sunt, vitari ab ipsis aut superari nisi viribus externis haud posse. Denique eos esse archiduces, qui fidem datam religiosissime colant; et per hoc tutiores inducias fore. Philippum petitu ipsorum in propositas conditiones descendisse; reges amicos auctoritate sua pactis firmandis plurimum fiduciae collaturos: tam praeclaras negotii bene gerendi opportunitates, occasione semel amissa,

CIↃIↃCIX. amissa, nequicquam postea requiri. Igitur, ex consilio legatorum constituta simplici
HENRICUS IV. libertatis absolutissimae formula, ceteros foederis faciundi articulos exeuti placuit. Et hcic ingens super Indicanis navigationibus discordia. Hispani, provinciarum foederatarum dominio, quo jam pridem exciderant, abdicato, liberalitatis imaginariae beneficium Ordinibus imputabant; neve id gratuitum esset, postulabant ut Indorum commercio interdici sibi paterentur: etenim regiones ab Hispanis inventas, occupatas, et annuente supremae sedis pontifice diu regnatas, nunc Hispanorum proprias jure censeri. Ad haec Ordines praefracte respondent, se conditione illa non uti: nec dubitare quin vel invitis ac nolentibus Hispanis eximio jure sint liberi; proindeque societatis humanae commoditatibus prohiberi nolle. Inter naturae, quam Deus condidit, beneficia, non minimum esse quod et vento nationes locis dissipatas miscuit: ipsorumque adeo ventorum flatus, ab nulla non aliquando regione spirantes, significare concessum cunctis gentibus ad cunctas aditum; et maria quidem, quum sint jure gentium communia, nullo praescriptionis aut consuetudinis titulo adquiri cuiquam posse, neque oceanum immensum illum et vastum regni unius nec maximi accessionem recte dici. Indos vero ab Hispanis inventos falso credi, tot ab saeculis cuilibet impigro mercatori cognitissimos. Pontificis auctoritatem, quamvis ille totius esset mundi temporalis dominus, quod sapientes valde negant, contra jus naturae gentiumque perpetuum et immutabile non valere. At longam possessionem nullo jure fultam, quid esse aliud nisi manifestam longi temporis injuriam? et tamen intra centum annos Gallorum Anglorumque expeditionibus apertissimis interruptam. Juste oppugnari gentes quae in suo solo commercia aliis interdicunt; justius illas quae populos ad se nihil pertinentes per vim distinent, ac mutuos eorum commeatus intercludunt, ut monopolio suo totius orbis commoda flagellent. Porro absurdum esse et incivile, quibuscum pacem sive longas inducias facere exoptes, iis tanquam exulibus aut relegatis commeandi commercandique libertatem adimere. Jam patere artes eorum qui nuper foederatis supremum in provincias suas dominium, et nomina dignitatis, et titulos et insignia, concedebant, ut scilicet rem ipsam qua libertas constat et demonstratur eriperent; et gentem navali militia potentissimam, Hispanis oceano toto Indiaque cuncta formidabilem, ac propterea ceteris gentibus utilem, sublato navigationis usu, terrae finibus angustis inclusam, continuo rerum omnium egenam, vicinis suis inutilem redderent ac despicabilem. Quare meminerint sibi negotium esse cum populis non dedititiis, sed liberis, quibuscum liberaliter sit agendum, aut ad signa utrinque discedendum. Haec pro libertate acriter Ordinum procuratores; quae mox ab Hugone Grotio fisci Hollandici advocato, de quo plura dicenda sequentibus, elegantissimo libello sunt pertractata. Libelli titulus, Mare liberum: eoque citantur etiam theologorum, Alphonsi Castrensis, Gabrielis Vasquii, Hispanorum, et Thomae cardinalis Cajetani, sententiae; quibus id evincitur, eos omnes insanire qui solis Hispanis ad Indos navigandi jus esse putant, aut ab iis Indorum principes regnis suis legitime fuisse spoliatos arbitrantur.

INTER has altercationes quum apparuisset inducias frustra sperari, quamdiu navigationis et commerciorum libertas Ordinibus negaretur, archiduces ex suis procuratoribus Joannem [a] Neium ad Philippum miserant, qui perplexam negotii necessitatem coram exponeret. Is, quum annum amplius apud principem more gentis cunctabundum haesisset, tandem est dimissus. Paucis postquam rediit diebus convenerunt Antuerpiam regii legati partim procuratores. Consultatum illic aliquoties inter ipsos. Archiduces Philippi nomine spondebant nihil factum quod posset Indicanis obesse commerciis: sed induciarum pactis Indorum nomen inseri Philippum nolle certas ob causas, quas exptimi foederatarum provinciarum nihil interstit: hoc

INTERPR. [a] *Ney Cordelier.*

hoc uno eum fatis animo fuo fieri decrevisse. Ordines contra, quanto diligentius Indorum nomen obscuraretur, tanto apertius declarari debere contendebant: neque ab sententia sua discesserunt, donec ista demum subiit concordiae ratio; ut generali commerciorum inter ipsos ubicunque liberrimorum pacto contenti inducias facerent: quas et ad Indicana commercia pertinere archiducum procuratores Philippi nomine testarentur; tum legati regii bona fide omnia etiam quae ad Indos spectant, uti si nominatim adscripta essent, servatum iri, idonea fidejussionis formula caverent; ac, nisi servarentur, reges suos auxilia missuros foederatis. Haec cum placuissent, conventione conscripta et consignata, tandem legatorum arbitratu sive consilio factae XII annorum induciae. Petierant archiduces ut mercatoribus, qui ad Zelandiae litora naves appellerent, fas esset easdem naves inde per [a]Scaldim mercibus intactis Antuerpiam peragere. At, Zelandis utilem provinciae suae legem, etiam adversus ceterarum provinciarum suffragia, et regiorum legatorum consilia, obstinatissime retinentibus, quum res aliter componi non posset, placuit deliberationem in aliud tempus ab induciarum promulgatione proferri, publicae quietis illecebra feros utrinque animos fortean lenitura: quod et in aliis plerisque articulis usitari fuit necesse; hoc in omnibus pacto, ratas nihilominus inducias fore, etsi de his inter delegatos minime conveniret. Itaque V Eidus Aprileis pacta conventa, XXXVIII capitibus comprehensa, Petrus [b]Janinus et Elias Placceanus Galliae, [c]Richardus Spencerus et Rudolphus Winwoodus Magnae Britanniae, legati signavere: dein Ambrosius [d]Spinola Venafri marchio, Joannes Richardotus, Joannes Mancicidorius, Joannes Neius, Ludovicus Verreikenus Alberti et Isabellae archiducum, tam suo quam Philippi Hispaniae regis nomine agentium; [e]Guillelmus Ludovicus comes Nassavius, Valravius Brederodius, Cornelius Gentius, Joannes Barneveldius, Jacobus Maldetaeus, Gerardus Renessius, Gellius Hillelma, Joannes Slothus, Abel Condersius, Ordinum Belgii foederati procuratores.

Eo die induciae promulgatae ac frequentissimo populi concursu, incredibili gaudio, exultatione, plausu, comprobatae; tubis, lituis, machinis fulmineis, clangore et fragore bellico pacem undique pronunciantibus. Hoc etiam die regis legati Catholicis impetravere, ut in pagis ad provinciarum foederatarum civitates in Brabantia pertinentibus nihil circa religionem fieret, quo minus Catholicae solius cultus, uti hactenus fuisset, ita porro permaneret: fraudemque absuturam Ordines et Mauritius legatis promisere, sed sine scripto. Ob eam rem legati scriptum consignavere: quo etiam facta fides, regem, si quid adversus ea fiat, apud Ordines curaturum ut corrigatur. Transacto negotio regis utriusque legati [f]Hagam Comitis rogati revertuntur, ut fidem induciarum pro Philippo et archiducibus datam Ordinibus confirmarent. Itaque XV Kal. Quintil. condita cautionis formula: nihil pactis inter reges et Ordines anno superiore conventis derogari, sed ea, uti si essent disertim repetita, custodiri: reges spondere, ni Philippus et archiduces induciarum leges servent, sive aliquid faciant aut fieri sinant, quo Indicani commercii facultas libertasque Ordinibus, iisve quibuscum Ordines commerciorum societatem fecerunt, aut facient, adimatur laedaturve, continuo sese promissa pactis auxilia collaturos: Ordines, quamdiu stabunt induciae, neque cum Philippo, neque cum archiducibus, absque regis utriusque consilio

INTERPR. [a] *l'Escault.* [b] *le president Jeannin, & Helie de la Place Sr. de Rusly.* [c] *les chevaliers Richard Spencer, & Ralph Winwood.* [d] *Spinola marquis de Venafro, le president Richardot, Jean Mancicidor secretaire de sa majesté Catholique, le P. Ney commissaire general de l'Ordre de S. François ès Pays Bas, & l'audiencier de Verreycken.* [e] *le comte Guillaume Ludovic de Nassau gouverneur de Frise, Watraven Sr. de Brederode Vianen, &c. le Sr. Corneille de Gendt Vicomte & juge de Nimegue, Jean d'Olden Barnevelt garde du grand seau de Hollande & de West-frise, Jacques de Malderean premier president au conseil de Zelande, Gerard de Renesse Sr. de la Aa, Gellius Hillema conseiller de Frise, J. Sloeth Sr. de Sallick, & Abel Coenders de Helpen.* [f] *la Haye.*

CIƆIƆCIX. consilio sive consensu, pactionem ullam facturos: reges vicissim nullum foedus cum
HENRICUS IV. principe, unde res Ordinum publica detrimenti quid capiat, inituros.

His rebus constitutis sumpta occasione Janinus religionis causam reponit: atque unum superesse ait, quod rex etiam atque etiam exoratum cupiat; nempe ut Catholicis, qui sub Ordinum foederatorum imperio degunt, avito ritu Deum colere liceat. Regem Catholicae religionis cultorem bona piaque mente suae religionis hominibus per Ordinum provincias concessum velle, quod ipse per omnem Galliam hominibus Ordinum religionem profitentibus indulsit. Mandata super hac re sua in hoc usque tempus premi jussisse, quo liberior esset factis induciis deliberatio, et beneficii minime coacti gratia certior. Moveri numero; satisque esse crudele, Catholicos complures, partem reipublicae foederatae, pariter cum ceteris longissimi belli taedia, casus acerbos, horrenda pericula fortissime perpessos, parta pace, adserta patriae libertate, et pacis et libertatis beneficio, in ipsa patria, pro qua feliciter pugnaverint, prohiberi: nam quem illic esse pacis aut libertatis usum, ubi professa religionis a majoribus acceptae conscientia perduellem facit? Ordines scire quantis viribus tandem erumpat oppressa religio: hanc esse causam praecipuam ac potentissimam quae provincias suas in foedus armaverit: id ipsum esse, quod in iisdem provinciis haud spernendam civium multitudinem, mutati quidem dominatus patientissimam, sed exercendae religionis suae studio tacite aestuantem, ad lachrimas et preces impellat. Fortibus viris honestius esse lachrimis exorari, quam ferro: et ex eventis bellorum, quae passim in plerisque orbis Christiani partibus sunt excitata, facile colligi, libertatem istam Christianis populis nunquam impune denegatam fuisse; Deo significante talia dissidia non armata militis aut carnificis manu componi, sed impetrato per amica mutuae charitatis officia divini Numinis afflatu, quo principes, ac ceteri quibus est populorum cura concredita, cum ecclesiae capite in ea remedia serio conspirent, quae sanctissimi patres hujusmodi malis adhibenda esse docuerunt. Interea regem prudentissimum, edicti fide servata, subditis imperio suo gentibus providisse, ut religionis, quam vocant, reformatae homines una cum Catholicis degerent, iisdem urbibus sub iisdemque saepe tectis quieti. Hac ratione animos ante bellorum rabie feros adeo cicurasse, ut jam utrinque optimi ac sapientissimi quique communionis concordia jungi, omnesque offensionum causas de medio tolli, vehementer exoptent. Consilium quod ipse sibi cepit, quodque regno suo salutare est expertus, hoc libenter amicis suis dare; atque etiam arbitrari proprias esse rationes, quae debeant foederatas provincias in eandem sententiam perducere: quippe aliam esse regis causam vetantis inter subditos religionem usurpari, nisi quam ipse, quum est regnum adeptus, in regni sui provinciis vulgatam reperit probavitque; aliam Ordinum foederatorum, provincialibus et popularibus suis religione interdicentium jam pridem recepta, diuque ante probata quam Ordines ipsi hodiernam suam induxissent. Illum jure suo facere, sed imprudenter, si cum regni detrimento summum jus lenitati clementiaeque anteponat: istorum vero ex utriusque religionis civibus conflata republica, communibus utrorumque viribus, animis, opibus parta libertate, iniquam fore societatem, si nunc major novatae religionis sequacium numerus ceteris imperare sic velit, ut religionis usum adimat, quam habent ipsa libertate antiquiorem. Praeterea graviter peccaturos Ordines, si, negata Catholicae religioni libertate, exemplo suo religionis suae consortibus, ejusdem sibi libertatis gratiam implorantibus, aures principum Catholicorum occludant. Viderent igitur ne severitate sua perniciosum dogma reducant existimantium bella juste geri ut in potentiorum religionem ceteri cogantur; quo saepe supremae potestates efferatae, populos ad internecionem conscleratissimis odiis accenderunt. Libertatem, qua de agitur, concedi tuto posse

cıvibus

civibus ſtrenua fide notiſſimis, tot periculorum ſociis; qui tam diu religionis uſu privati, durae ſortis arbitrium, difficultati temporum, non injuriae dominantium, imputantes, juſtum dolorem cohibere maluerunt quam vel minimum hiſcere, quod publicae concordiae obſtreperet; ſpe ſcilicet optima ſuſtentati, bellis ſecundo fine confectis, ſecuritate conſtituta, in partem proſperitatis venturos, qui laborum et aerumnarum fuiſſent participes: qua ſpe ſublata, duorum alterum ſequi, ut aut zelo religionis adamatae perciti magis inardeſcant, et, factionis violentia negatum, contraria factione receptum velint; aut, ignava derelictione, ab illius cultu paulatim deſuefacti, tandem extincta Divinitatis memória in cogitationes impias diſſolvantur. At impietatem multo eſſe reipublicae quavis ſuperſtitione perieuloſiorem: quum ſuperſtitioſus omnia metuat, vindictaque hominum vitata, divinam longe formidabiliorem ſe non evaſurum credat; ideoque legibus obtemperet, ac ſemper facilius a criminibus abſterreatur, quam qui nec ſpe nec metu juſtitiae divinae tangatur, nec illicitum aut turpe quicquam putet, niſi quod poſſe oculos magiſtratuum vel manus fallere diffidat. Haec obtinendae Catholici cultus publicae libertati abunde ſufficere; ſed regem, qui plurimos in Ordinum conventu acrius diſſenſuros provideat, nolle diſcordia rempublicam turbare foederatam: itaque preces ipſum ſuas ſubſtringere, nec jam rogare libertatem Catholicis publicam concedi, ſed privatam ac domeſticam indulgeri; ne cui ſcilicet Catholico ſuis in aedibus ecclesia familiari Deum ritu ſuo coluiſſe crimini detur. Quod ſi adhuc perieuloſum reipublicae videatur, non diſplicere ſic etiam caveri, ne quis eccleſiaſticus ullibi foederatae ditionis locorum ſedem ponat, niſi prius, et nomen et domicilium apud acta profeſſus, notorem dederit, qui virum bonum et factionis noxa ſolutum praeſtet. Hanc indulgentiam parciſſimam, reipublicae foederatae minime damnoſam, cives ſummi beneficii loco ſuſcepturos, eoque contentos provinciarum foederi firmius adhaeſuros; regem vero gratias Ordinibus habiturum magnas, laudaturum prudentiam recto conſilio feliciter utentium: quod ſi civibus aequa poſcentibus negare pergant, eum quoque in opinione ſua permanſurum, ſemper habituros, quod ſibi perniciofiſſimum fore merito ſuſpicentur. Nihilominus tamen ſuadere Catholicis, ut quicquid Ordinibus hac in re viſum fuerit patiantur, ac patriae tranquillitatem modis omnibus ſervent: ſi quid moveant, poena potius quam favore dignos arbitrari.

CATHOLICORUM cauſa graviſſime perorata, Janinus ſcriptis etiam mandari quae dixerat, quo diligentius conſiderarentur, permiſit: ex quibus Ordines, regem conſentanea religioni majeſtatique ſuae feciſſe, ſatis intellexerunt. Provinciarum delegati quum ſententiam rogarentur, amplius deliberandum cenſuere; pleriſque poſtulatam Catholici cultus libertatem publica legis auctoritate concedi, niſi cum praeſentiſſimo reipublicae periculo, non poſſe pronunciantibus; nonnullis tacita potius clementia tolerari aut diſſimulari debere exiſtimantibus, tribuendumque id civium conterraneorum, commilitonum fidelitati, praeterea tanti regis intercedentis majeſtati amicitiaeque. Et horum quidem ſententiae, ſeu voto, deinceps in pleriſque locis magiſtratus obſecundantes, multum de acerbitate ſolita remiſere. Neque heic tantum, ſed et toto negotii tractu regis auctoritatem et Janini induſtriam maximi ſemper fuiſſe momenti conſtat vel ex Hiſpanorum mandatis, quae Hagae, turbatis Neio non revertente deliberationibus, in hoſpitio Richardoti caſu, ſeu verius conſilio, relicta, per vulgi manus volitavere: nam hoc inprimis archiduces Richardoto ceteriſque procuratoribus ſuis praecipiebant, ut in Janini benevolentiam ac familiaritatem ſeſe quam maxime poſſent inſinuarent.

BELGICAS inducias inter noſtra reputantibus accedat mentio dioptrae, per id quoque tempus in Belgio primum fabricatae, a noſtris ſubinde artificibus uſurpatae.

CIƆIƆCIX. HENRICUS IV. Tubuli extremitatibus aptantur vitrea perspicilla duo, alterum sphaerice convexum, alterum concavum; utriusque altera parte plana: hoc admovetur oculo, illud rerum etiam remotissimarum species excipit, et amplificatas ingerit concavo, a quo receptae collectaeque ad oculum sic feruntur, ut personarum articuli et vultus dignosci, literarum ductus et formae discerni ac legi, commodissime possint. Inventi subtilitate in Italiam perlata, Gal. Galileus patritius Florentinus tam exacte sibi machinam concinnavit, ut per eam intuentibus apparerent omnia decies majora decuplo, ac ter decuplo viciniora, quam si meris oculis cernerentur. Hac praeter maculas in facie lunae omni aevo conspectas, alias vidit, minores quidem, verum adeo frequentes, ut totam faciem, praesertim qua lucidior fulget, adspergant: indeque hoc posteris tanquam exploratissimum tradidit, lunare sidus non in speciem orbis absoluti globatum esse aut tenerum, sed praefractis asperitatibus scabrum, partim celsis quasi montium jugis extumidum erectumque, partim profundis vallibus depressum: praeterea lacteum in coelo circulum nihil aliud esse nisi confertissimam stellularum congeriem. Postremo vidit ostentum ingens, novos planetas quatuor, Jovi adstites, secundum rectae lineae rationem eclipticae parallelam, interstitiis alias aequalibus, alias inaequalibus, dispositos, ac sive is prodeat, sive retro feratur, modo praecedentes, modo subsequentes: magno argumento, infra stellarum coelum, non solum planetas septem notissimos, sed etiam alia sidera, quae tamen nisi dioptrae istius vi cerni ab hominibus nequeant, stellascere. Planetis suis Galileus nomen indidit Cosmicis, seu Mediceis, a principe cui considerationes suas libello comprehensas dicavit, Cosmo II Mediceo magno Etruriae duce. Nec mediocris extitit nuncii siderei gloria, quidquid illi detriverit anno sequenti, edita dissertatione, Keplerus; qui et dioptrae fabricandae rationes Jo. Bapt. Portae Neapolitano dudum fuisse cognitas, et lunarium macularum causas jam a Pythagora Plutarchoque observatas, ac denique novos illos planetas hallucinationis suspicione non carere, prodidit. Cujus viri, sane praestantis, auctoritatem sequutus Fr. Sitius, etsi Florentinus, Mediceos planetas de coelo detrahere non dubitavit, tanquam ex Jovialium radiorum refractione, trans aëris interjecti nubila per vitri lenticularis praestigias, imaginarios, ac parheliorum aut paraselenarum instar inanes. Veruntamen quarto post anno Simo Marius Guntzenusanus sanctissime adfirmavit, in Germania se, sub ipsum fere tempus quo Galileus in Italia coelum, sicut ipse retulit, considerabat, consimili dioptra Joviale illud systema conspexisse; eo tantum dissimile, quod novi planetae non semper in recta linea ducta per Jovem eclipticae parallela versarentur, sed modo in boream, modo in austrum, deflecterent: captum vero admiratione, novorum siderum motus et intervalla per noctes complures observasse. Ex his ille definito cuique planetae circulo, mundum Jovialem cognomine libello descripsit, consentanea Galileanae doctrinae disciplina. Eodem opere Belgico perspicillo haec accepta refert, omnes in coelo stellas et planetas, excepta luna, scintillare; praeterea non solos planetas, sed omnes stellas insigniores, exactissimae apparere rotunditatis; et alia quaedam Galileo non visa. Inter quae tandem mirari subeat, in hac cordis humani curiositate, et rerum in coelo spectandarum copia, machinae tam celebratae utilitatem non plura sui dedisse nobis hactenus experimenta.

Est etiam nobilis hic annus occasu sidetis in Belgio Gallici Josephi Scaligeri; cujus ingenium orbe toto summa omnium literarum elegantia refulsit. Annum agebat sexagesimum nonum, quatuor fratribus solus superstes, decimus matris suae partus. Natus [a] Aginni Nitiobrigum parente Julio Caesare Scaligero medico, omnium quoque disciplinarum laudibus celeberrimo; sic tamen ut propria quisque virtute censeri, minime vero secum invicem committi aut comparari, debeant: et certissimum

INTERPR. [a] *Agen.*

certissimum fuerit optimi viri Nic. [a] Fabri judicium, tanti filii parentem, tantique CIƆIƆCIX.
parentis filium, duo esse literatorum exempla sine exemplo maxima. Extra peculi- HENRICUS IV.
ares ingenii dotes par utrique morum probitas, et vitae honestissimae commune decus: nam quod in eorum scriptis nonnulli atrocem judicandi castigandique libidinem vituperant, hoc posteritas aequior generoso supremi magistratus, quem in republica literaria jure obtinebant, imperio, potius quam tyrannidi, deputabit; nimirum scripsere docendis studiosorum veteranis, non tironibus. Utrinque autem exorti qui amborum quidem, sed praecipue filii, famae oblatrarent; hinc inscitiae vesania perditi, illinc factionum livore corrupti. Priscorum in [b] Veronensi principatu [c] Scaligerorum gentem filius a patre conceptam tueri aequum esse duxit; ambitione viris gravibus ideo non probata, quod existimarent frustra quaeri, an Scaligerorum Veronensium sanguis in Julio vixerit, quum et Julius et Josephus tam illustre Scaligerorum nomen fecerint, ut ab iis originem suam illuminari Veronensibus longe sit gloriosissimum. Obiit Josephus [d] Lugduni Batavorum, quo evocatus ab Ordinibus foederatis, rege id summi beneficii loco petentibus annuente, concesserat. Academiae curatores, urbis consules, bene merentis sepulchro titulum posuerunt. Ibidem etiam paucis post diebus obiit Carolus [e] Clusius Atrebas, octogenario major, peregrinationibus magis quam senio confectus; historiae naturalis exoticae descriptione commendatissimus.

INTER diplomata regia reperitur, quo rex, petitu reginae, nosocomii in urbe aut suburbiis aedificandi habendique potestatem fecerat Joanni Bonnellae vicario Joannis Dei, religiosae fratrum hospitalium sodalitatis, urbe Roma, passimque aliis per Italiam urbibus, receptae, auctoris: senatus comprobando modum adjecit, ut Bonnella ejusque sodales regni Franciae sive magistratuum sive episcoporum jurisdictioni pareant. Ipsa sodalitas piorum erogationibus fovetur et sustentatur, erogata dispensat hospitibus: frangit et sibi sodalium ministeria divisa: alii circitoria mendicitate stipem rogitant et aggerunt: susceptos in nosocomium aegrotos alii curant; alii Christianis adhortationibus solantur: alii mortuos terrae mandant: externae sodalitatis instituto probabili, quatenus hospitalibus officiis majorum nostrorum beneficio destinata perfide tractari non puduerit.

QUARTO Eidus Apriles [f] Margarita Valesia [g] Averniae Claromontiique comitatus et [h] baronum Turrianorum ditionem, praeterea quidquid sibi juris in Avernica regione aut alibi locorum in regno sive extra regnum ex hereditate paterna maternave competeret, id omne Delfino Franciae, tanquam regis in regni successionem heredi, donavit, Nicolao [i] Brularto et Max. [k] Bethuna Delphini nomine acceptum stipulantibus: donationi dicta lex, ut jure unionis in corpore census Franciae res donatae maneant, alienatione in perpetuum vetita.

INEUNTE Junio foeda negotii foenebris conturbatio magistratuum animos accendit. Guillelmus [l] Pingreus argentariam in urbe diu sine ullius querela quum fecisset, tandem grandi pecunia foenori suscepta, rationes et instrumenta sua summovit, et fugit. Creditores, audito stellionem [m] Valencianis in Hannonia latitare, per [n] latrunculatorem requiri curaverunt; comprehensumque, petita ab archiducibus venia, Lutetiam retraxerunt. Judices fraudis confessum remigio perpetuo damnavere, ignominiosa prius per urbem traductione habitu suspendiosi diffamatum. Subinde hujusmodi praedonum impudentiae coërcendae promulgari edictum placuit, de fraudatoribus argentariis, tanquam furibus improbioribus, supplicio puniendis.

EODEM

INTERPR. [a] *le Fevre.* [b] *de Verone en Lombardie.* [c] *della Scala.* [d] *Leyde.* [e] *de l'Escluse du pays d'Artois.* [f] *la reine Marguerite.* [g] *Auvergne, & Clermont.* [h] *les barons de la Tour.* [i] *Brulart Sr. de Sillery.* [k] *de Bethune duc de Sully.* [l] *Pingré.* [m] *Valenciennes en Hainaut.* [n] *le prevost des mareschaux de Senlis.*

CIↃIↃCIX. HENRICUS IV. EODEM mense aliud edictum, maximo quoque omnium consensu, recitatum est, adversus internecina vadimonia: quae hodierna etiam barbaries, eo quod dualia sint, duella nuncupat, et ab Salica lege velut ab heroicis ducta temporibus colit; quum tamen longe detestabiliora sint iis quae ut ferina Theodoricus ipse Gothorum rex, suggerente Cassiodoro, damnavit, quaeque aliquot postea saeculis Gundebaldus Burgundio et Salicae legis conditores pessimo exemplo reduxerunt. Nempe mos inoleverat, ut judices dubiam testium et jurisjurandi fidem adjuvarent armorum discrimine: partes armis inhabiles quae essent, campiones vicarios darent; atque is causa caderet cujus campio cecidisset. Ea fuit gentis feritas priusquam juris Romani disciplina mansuesceret; ac diu postquam cicurari coepit, multum quoque sylvestris illius animi remansisse declarant graves nobilium episcoporum, Aviti Viennensis et Agobardi Lugdunensis, querimoniae, complurium paulo post patrum votis Valentina synodo II inculcatae: quibus parum consideratis Ivo Carnutum antistes, quamvis scientia juris excultus, causas etiam civiles ad comitem Carnutensem sanguinaria forte dirimendas per epistolam misit; indigna homine Christiano, nedum episcopo, sententia; praesertim quum ipse, alia quadam ad Joannem Aurelianensem epistola, hujusmodi judicia ab ecclesiasticis agitari nefas esse profiteatur. Itaque sub optimis principibus haesit impia consuetudo militatibus ingeniis adeo pertinax, ut, Ludovici IX sanctissimi regis edicto jugulata, nihilo segnius sub ejus nepote Philippo Pulchro revixerit: nam is primum quidem intentato quasi perduellionis crimini supplicio profligatam, mox edicto contrario restituit, revocatis legibus et formulis et sacramentis, quibus, antequam in arenam venirent, decertaturi procurarentur. Prima lex fuit, ut maleficium, de quo quaestio foret, perpetratum fuisse constaret: altera, ut id maleficii perfidiaeve genus esset, quod, nisi capite, non lueretur: tertia, ut criminis postulatus scripturis aut testibus ordine judiciorum convinci satis non posset: quarta, ut verisimilibus indiciis premeretur: postrema, ne furti quamvis improbe facti nomine certamen committeretur. Provocatio coram rege aut judice fiebat. Rex judexve diem partibus dicebat, quo die an certamini locus esset disceptaretur. Agere ac defendere utrique per se, aut per advocatos, licebat. Provocantis querela, projecta ante judicis pedes chirotheca, aliove quopiam vadimonii signo, sanciebatur. Provocatus objecta si fateretur, legibus animadvertebatur: sin falsa et calumniosa esse contenderet, suscepto vadimonii signo, certamini sese adfuturum spondebat. Rex, judexve, si causam certamini committendam censeret, diem et horam campumque constituebat. Interea bellatores, utrinque datis vadibus sive obsidibus, necessaria sibi providebant; equos, arma, consilium; nam et amicos adducere fas erat. Uterque ad dictam diem campo aequato posita utrinsecus tentoria subibant. Inde rege sive judice pro tribunali sedente, campi custodes provocantem educebant ad thronum honorifice stratum, in quo evangeliorum liber, et Christi in cruce effigies. Ibi supplicem sacerdos adfatus hortabatur, ne quid adversario per calumniam impactum vellet, sed Dei magis quam hominum judicia formidaret. Sacerdotis verba excipiebat equitum tribunus, apprehensamque supplicis dextram imponebat imagini, sinistram evangeliis. Mox solemne jurisjurandi carmen voce praeibat: pugnaturus concepta verba liquido pronunciabat, indeque ad tentorium reducebatur. Mox altera parte adversarius prodibat, iisdemque sacramentis admonitus innocentiam suam contrario jurejurando asserebat. Ad easdem formulas uterque iterum ac tertio vocabantur; nisi quod ad tertium sacramentum ambo simul aequis passibus accedebant: ac tum demum sacerdos utrumque intentiore cura commonefaciebat, ne Dei patientiam perjurio tentarent; sed alterutrum conscientia morderet, is clementiam regis aut judicis imploraret, potius quam obstinato corde contempti Numinis vindictam experiretur. Quibus rite peractis

peractis, poenitentia neutrum subeunte, suum quisque tentorium repetebat. Post quietis paululum, praeco in medium campum progressus ambos ad certamen voce magna ciebat. Illi confestim dissectis tentoriis prodibant: mox a tribuno e pegmate projecta chirotheca, id erat pugnae signum, alacres concurrebant; confligebantque donec alteruter aut sese dederet, aut extra septa caderet. Victo armaturam, loris resectis, detrahebat, perque campum spargebat. Ipse, sive adhuc spiraret, sive jam expirasset, humi stratus arbitrio regis seu judicis relinquebatur. Vades obsidesve victor, usque dum mulcta irrogata solveretur, custodiebat: bona cetera confiscabantur. Haec fuit illis temporibus legitima vel religiosa stultitia arte gladiatoria veritatem, homicidio jus aequitatemve decernentium. At nostris hodie nobilibus furere potius quam simpliciter desipere placuit: nam ob res saepissime frivolas, quarum apud sanos judices actio nulla, gravissimas sibi fingunt offensionum causas: vel si forte talis injuria sit quae legibus vindicetur, indecorum sibi ac turpe esse putant alio jure quam lanistarum, quo jure et praedones dimicant, contendere. Igitur, nec legis nec religionis ullius compotes, furtim clam uxore maritus, clam filiis parens, clam parente filius, in extrema discrimina perditissimi ruunt: quodque omnem vesaniam superat, secundos ac tertios ducunt, qui nulla prius injuria laesi, cum ignotis, saepe etiam cum amicissimis, digladiantur; gratis inimici, ut odio perlusorio sanguinem vitamque pro re nihili strenue fundant. Hoc spiritus ingentis et generosi pectoris facinus esse credunt: eosque honoris et gloriae puncta tulisse omnia praedicant, qui ejusmodi aliquid audacissime perpetrarint; ignari gloriam verae fortitudinis non in spernenda morte, quam inter vilissima capita haud pauci barbaro impetu quotidie spernunt, verum in spernendae mortis honesta legitimave causa, consistere; nullam vero Christianis honestam esse mortis obeundae causam ea via gradientibus ad mortem, qua mutuae charitatis ratio, legis Christianae summa, calcatur. Dira furoris istius rabies inter ipsa pacis otia Gallicae nobilitatis vires adeo labefecerat, ut omnes paene familias cognatus sanguis perpetam fusus aut funestaret aut impiaret. Rex ea propter ante annos septem adversus provocantes lege majestatis agi jusserat, et quidquid ea certamina detrectantibus imputaretur, in se receperat: sed inveteratae amentiae protervia sub clementissimo principe legem mox violavit, exemplo a potentioribus ad humiliores perveniente; ut jam aperte in aula tanto quisque esset conspectior, quanto fuisset pugnacior et truculentior homicida. Tandem, postquam intelligi coepit in media pace plura nobilium funera duellis data, quam proeliis toto civili bello superiore commissis, indulgentiae damnosae poenituit. Igitur, edicto praecedentibus aliquanto severiore, privatae seu clandestinae ad certamen provocationes omnino vetitae: ac si quis ob rem controversam ad duellum provocasset, vindiciae secundum adversarium dari jussae: quod si tam atrox injuria seu contumelia diceretur, ut laeso satisfieri, nisi certaminis alea, non posset, querela apud regem, vel magistrum equitum, tribunosve, vel provinciarum rectores, habita, rex per se, vel per dictos magistratus, concertandi potestatem facturum se promisit: eum qui secus aliquem provocasset, aut provocanti se stitisset, ignobilem haberi, ac dimidia bonorum parte mulctatum in perpetuam custodiam mitti, aut ignominiosa morte plecti, voluit. In sanciendis lege jusjurandum maximum jutavit, se nemini unquam pacem aut veniam daturum qui adversus edictum aliquid fecisse convinceretur, nec ullius, ne quidem reginae conjugis, pro qualicunque deprecationem auditurum. Haec in senatu VI Kalendas Julias promulgata, verbis tamen impexis, et plerumque majestati regiae parum decoris, sed et incauta vel imbecilla nimis sententia paene consentientibus, quasdam civium inter sese inimicitias et injurias pugna melius quam jure dilui; quod, nisi legibus oppressis aut corruptis, evenire non soleat.

CIƆIƆCIX.

HENRICUS IV.

CIↃIↃCIX. HENRICUS IV.

INTER hacc pacis ornamenta rex duo paria conjugum nobilissima composuit: ac primum quidem Henrici [a] Borbonii Condaei regiorum consanguineorum primarii, et Carolae Margaritae Momorantiae [b] Henrici equitum magistri filiae, tanto studio, tantaque cupiditate, ut turbarum, quae mox reddentur, materiam praebuerit: alterum Caesaris [c] Vindocini ducis, quem ex Gabrielide [d] Estraea susceperat, et Franciscae Lotbaringiae, quam Philippus Emmanuel [e] Lotharingius Mercurianus unicam ac praedivitem reliquerat. Hujus connubii tabulae ante annos decem perscriptae fuerant, dilatis in pubertatem nuptiarum solemnibus; iisdemque tabulis rex decimo post anno recognitis, annuente Maria [f] Lucemburgica puellae matre, poenam adjici adversus detrectantem jusserat, millia librarum quindecies centena. Mater filiae suae mundum muliebrem, uniones, et gemmas dedit, aestimatione taxata libris ducenties septuagies mille; et velut praedium aliquod heredem ut sequerentur, alienari vetuit. Annas [g] Levius Ventadorum suum, ducatus ac pariatus titulo, hac lege possidebat, ut deficientibus masculis heredibus ad Franciae coronam jure unionis rediret: quod gravius cum videretur, qua gratia pollebat, impetravit a rege ut legi commissoriae derogaretur. Diploma pridie Kal. Julias in senatus acta relatum. Sexto Kalendas Decembres, Lutetiae, regina tertiam peperit filiam; cui quinto post anno Elisabetha soror natu maxima, et Franciscus [h] Rupificaldius cardinalis, Henricae Mariae praenomina imposuerunt.

ROMAE, inter libros improbatae lectionis, factiosi quidam censores nobile Historiarum Jac. Aug. Thuani opus, et [i] senatus Parisiensis consultum adversus Jo. Castellum paricidam perduellem, et Joannis Marianae tractatus septem, proscripsete. Quam censuram qui sub pontificis maximi nomine divulgari volunt, aequitati prudentiaeque pontificiae probrum objiciunt gravissimum. Ad Thuani certe historiam quod attinet, extant Jacobi [k] Davii Perronii cardinalis, Romae tunc agentis, ad ipsum Thuanum literae, quibus operis dignitas et utilitas ipsius Perronii judicio, et [l] Aquavivae, et Vicecontii, et Sforsae, aliorumque sublimioris ingenii cardinalium, comprobatione, commendantur. Iisdemque literis Perronius testatur pontificem maximum, Paulum quintum, opus ad censuram deposcentibus edixisse, viderent ne sententia sua parum vel operis vel auctoris virtutes intellexisse arguerentur. Senatus Parisiensis consultum Romanis censotibus displicuit eo capite, quo sententia paricidae damnatur, negantis Henricum post repudiatam haeresin ab episcopo ad Christianam communionem admissum, recte dici in ecclesia fuisse, priusquam ab Romano pontifice reciperetur. Anno tamen proximo, repetita eorundem scriptorum censura, ceteris indiculo novo comprehensis, senatus-consulti mentio penitus est omissa. In Marianae censura, perspicaciores causam a colore distinguunt; et colorem quidem fuisse notant quod in illo de immortalitate, Loiolitarum, in quorum erat sodalitio, sententiam adversus Dominicanos de divino efficaci auxilio tueatur; tanquam id, lite coram pontifice pendente, non licuerit: causam vero, quia contra Baronium Jacobi apostoli majoris in Hispaniam adventum statuerit; quasi a Baronio, monarchiae Romanae vindice, dissentire sit nefas. Ab istis quasi domesticis colonica quaedam nostratia prospiciamus.

[m] CAMPLANIO Franciae Canadensis incola in Galliam post triennium reverso, [n] Montius expeditionis auctor ex iis quae inibi gesta vel explorata fuerant conjecturam fecit processus olim felicioris, si, redintegrata coloniae deductione, sedes haud infeliciter positas instaurato commeatu firmaret: dignum viro forti consilium, si digna rege munificentia propagandi Christianissimi nominis ergo sustentaretur. Sed totius impensae

INTERPR. [a] *le prince de Condé.* [b] *Henry de Montmorency connestable de France.* [c] *le duc de Vendosme.* [d] *d'Estrées duchesse de Beaufort.* [e] *de Lorraine duc de Mercœur.* [f] *de Luxembourg duchesse de Mercœur.* [g] *de Levi duc de Ventadour.* [h] *de la Rochefoucaud.* [i] *Arrest du parlement de Paris contre Jean Chastel.* [k] *Davy du Perron.* [l] *les cardinaux d'Aquaviva, Visconti, & Santa-fiore.* [m] *de Champlain.* [n] *du Mont.*

impensae penus diploma fuit indulti Montio privilegii, ne quis anni spatio absque permissu ejus ullarum rerum, praesertimque pellium, commercia cum Barbaris exerceret: ita non coloniae Gallicae ducem, sed transmarinae mercis institorem, armavimus. Montius igitur, instructis navibus duabus, legatos suos dixit [a] Pongraveum et Camplanium: illum exportandis asporrandisque mercimoniis, hunc castellis per novas regiones hyemandi causa constituendis, praefecit. Pongraveus Nonis Aprilibus [b] Honflorio solvit: Camplanius Idibus. Hic, [c] promontorio Britonum, [d] Sanpaulina, [e] Pertusa et Caspeana insulis praeternavigatis, tertio Nonas Junias [f] Tadussacum appulit; quo Pongraveus etiam paucis ante diebus appulerat. Illic portus exiguus instar ansulae [g] Saguenaci fluminis ostio praetenditur, maritimi aestus velocitate, et nonnunquam ventorum impetu ac frigoris inclementia, saevus. Gemino cornu mare excipit: alteri nomen [h] Alaudano primum, postea Sam-Matthaeo, Euro-Africum versus; alterum, oppositum Coro, vexati periculis nautae [i] Pandiabolon dixere. Montosa regio, nisi qua rarae soli planities arenosi sapino betullaque sylvescunt. Fluminis alveus ubique latissimus, alicubi vero ad semileucam expanditur; altitudine ulnarum trecentarum, atque etiam alicubi quadringentarum. Ab indigenis acceptum refert Camplanius, leucas ab Tadussaco circiter quinquaginta adverso Coro navigantibus obstare ruinam fluminis ab rupe altissima praecipitantis; eaque superata ulteriores octo; dein, iter unius diei progressis, alias decem: lembos ad haec impedimenta habiles parari betullaceis corticibus fabrefactos, ut suum quisque humeris ferre in ardua nitens facile possit: tum per lacum tridui navigationem patere: in summo lacu tria fluminis ostia conspici, populos ferino ritu vagos, quibuscum Tadussacenses barbari acceptas a nostris merces fibrorum, castorum, luparum, martiumque pellibus permutant: supra hos vasti maris initia cerni, oceano terras illac septentrionales irrumpente. Consilium navigandi Saguenaci Camplanius ceperat; verum, cognito rem barbaris suis minus gratam fore, abstitit, austrumque versus [k] Laurentiani fluminis litore septentrionali [l] Leporariam insulam, [m] Delfini et Aquilae promontoria, [n] Corylorum insulam, et [o] Tempestuosum praetervectus, [p] Aurelianam attigit. Inde v Nonas Julias [q] Quebecum delatus est, leucis ab Tadussaco ferme triginta. Ab Tempestuoso, quod est in aestuario Laurentiano promontorium, fluminis aqua salsuginem recurrentis aestus diluere incipit; at ibidem vento vel levissimo quasi tempestatem parturiens intumescit. Litora deineeps et tota regio mortalium commoditatibus aptissima. Aurelianae adnectuntur aliae minutiores insulae, peramoenae et fertiles: ipsa ad sex leucas extenditur, lata leucam aut sesqui; nemorum pratorumque hilaritate, qua septentrionem respicit, gratissima; verum appulsu, ob frequentia mediis fluctibus saxa, difficili ac periculoso. Quebeco lustrato, Camplanius, lucum annosis nucibus opacum habitationi commodum nactus, operas expedire jussit, quae vel aedificando vel agris colendis necessaria viderentur. Ipse moribus Tadussacensium pernoscendis animum adjecit; et quaedam sibi comperta tradidit, non indigna quae heic reddantur. Ingenio sunt docili, sed in ultionem perfido et mendaci. Numen quisque animo suo prout concipit invocat, absque ullo adhoc coetu aut ritu. Ariolos quosdam sylvicolas Pillotosios nuncupant, Deorumque colloquio frui credunt; monentibus summa fide parent. Quae in somnis vident vera esse putant, nocturnisque terroribus saepissime aguntur incassum. Corporis bene compacti viribus pollent; pellibus amiciuntur. Medio Septembri casas in litore ponunt anguillarum capturae: hanc sibi annonam condunt, cetera improvidi, quum

INTERPR. [a] *de Pont-gravé, & de Champlain.* [b] *Honfleur.* [c] *cap Breton.* [d] *l'isle de S. Paul.* [e] *l'isle Percé, & de Gaspé.* [f] *Tadoussac.* [g] *Saguenay.* [h] *pointe S. Matthieu, ou aux Alouettes.* [i] *pointe de tous les diables.* [k] *riviere de S. Laurent.* [l] *l'isle aux Lievres.* [m] *les caps Dauphin, & de l'Aigle.* [n] *isle aux Couldriers.* [o] *cap de Tourmente.* [p] *isle d'Orleans.* [q] *Quebec.*

CIↃIↃCIX.
HENRICUS IV.

quum ſint nihilominus voraces. Conſumptis anguillis, venatione per altiſſimas nives deficiente, ſaxatilibus conchis aegre victitant. Eſt autem barbaris per nivoſas quoque voragines incedendi ſolertia: nam ligneos amplitudine tripedali circulos reticulatos pedibus utrinque advinciunt firmis habenis; ita veſtigiorum planitie latiſſima ſuffulti gradiuntur immerſabiles, nivibus, ut fas eſt credere, gelu paulum adſtrictis. Foeminae nihil deformes, niſi quod olivacei coloris ſucco ſibi cutem inficiunt. Puellae annum circa decimum quintum quotquot ſibi cordi fuerint amatores admittunt in venerem: unaquaeque ſuos experta uni ſe conjugem addicit, fidem dat; violatam maritus atrociter exſequitur. Steriles, tanquam res nihili, derelinquuntur impune. Circa defunctos haec illis cura. In effoſſam humum ſagittas, arcus, haſtilia, veſtes, et hujuſmodi alia conjiciunt; his cadaver imponunt, humo tegunt, et lignorum ſtruem ſuperaggerunt: in medio palum erigunt faſtigio miniato. Sciunt animas immortales, atque in alias oras ad amicos et parentes jam functos migrare. Ad fortium virorum tumulos ter quotannis hymnos, choreas, et convivia frequentant. Bellum adverſus [a] Irocoſios gerunt implacabile, ob acceptas ab iis per amicitiae ſpeciem injurias. Itaque ultionis deſiderio noſtrorum vires in excidium gentis inviſae implorabant; ſub initium proximi veris in hoſtem ituri. Verum a Februario ad medium Aprilem ex viginti octo [b] Camplanii comitibus decubuere octodecim, periere decem, morbis, ut ipſe arbitratur, regioni peculiaribus; dyſenteria quinque; inoffenſa per reliquum anni tempus ſalubritate. [c] Pongraveus interea ad [d] Montium in Galliam quum veniſſet, advectis in compede aliquot ex Camplanianis, qui Vaſconum piratarum inſtigatu ad [e] Taduſſaci portum adverſus Camplanium et ceteros Montii legatos conjuraſſe dicebantur, explicato negotio, Taduſſacum redierat; cum exigua quidem manu ſed recenti. Hoc ſubſidio recreatus Camplanius Taduſſacenſibus amicis adverſus Irocoſios auxilia pollicetur, occaſione belli regionem ubertate ſoli commendatiſſimam exploraturus. Lectis igitur ex ſuis et Pongravei copioſis hominibus viginti, ſcapham Quebecano portu ſolvit XIV Kalendas Quintileis, barbaris quoque lembos corticeos adremigantibus, adverſo Laurentiano, in horas gratiore, niſi quod aſſidue conto praetentandum iter, ne ſaxis latentibus navigia ſubvertantur. Influunt in maximum flumen innumeri paſſim lembis tantum navigabiles rivuli, arvis adjacentibus crebro flexu jucundiſſime rigatis. Supra [f] S. Crucis promontorium et [g] Mariannm fluvium ad [h] Eligianam inſulam, viginti quatuor a Quebeco leucis, conſpexere noſtri caſas Barbarorum complures. [i] Ochategini erant et Algumequini Irocoſiis contermini. Evocati ad colloquium duces [k] Irochetus et Ocaſteginus, pone ſtantibus ſummo ſilentio ceteris, Camplanium rogant, auxilia, quae ante lunas decem, ſic tempora diſcernunt, Irocheti filio promiſerit, adverſus vicinos ferae ſuperbia truculentiore intolerabiles: hoc ſe oratum veniſſe; impetrato, omnia ſua in poteſtate Camplanii fore. Ad haec Camplanius, probe ſe meminiſſe quae ſit pollicitus, et plura etiam libentiſſime praeſtiturum: argumentum fidei ſuae eſſe quod in expeditionem cum Taduſſacenſibus ultro proceſſerit; monſtrarent vias in hoſtem, et periculum facerent non poenitendae ſocietatis. Tunc Barbari gratias acclamant hilares, ac de more tripudiant: accedunt, intuentur arma, veſtes, et alia non viſa prius, mirantur que ut coelo delapſa. Camplanius iter inſtitutum pergit, Barbarico exercitu proſequente. Homines erant fere trecenti, armati ſagittis et arcu. Dies aliquot provecti, Petracum ad lacum pervenere piſculentiſſimum; exin ad inſulas quam plurimas ubertate amoena ſpectabiles. Ab utraque autem fluminis ripa plagae nemorum, pratorum, agrorumque vaſtiſſimae. Enavigatis inſulis haeſere biduum circa oſtia fluminis Irocoſiorum, venatione, aucupio, piſcatione ſibi

INTERPR. [a] *Yroquois.* [b] *de Champlain.* [c] *de Pont-gravé.* [d] *du Monts.* [e] *Tadouſſac.* [f] *pointe de Ste. Croix.* [g] *la riviere Ste. Marie.* [h] *iſle S. Eloy.* [i] *Ochateguins, & Algoumequins.* [k] *Iroquet, & Ochaſteguin.*

ſibi quae jucunda aut neceſſaria videbantur condentes naviculis. Inde leucis emenſi circiter quindecim, torrentem ſenſere inexſuperabilem remis contiſque. Exſcenſione igitur facta, [a] Camplanius, manere juſſis qui ſcapham cuſtodirent, Barbaris lembunculos ſuos bajulantibus fit comes: pedibuſque iter ingreſſi in ſummum torrentem omnes evadunt. Continuo navigia flumini, ſeque navigiis, reddunt. Triduo poſt intravere lacum ſpatioſiſſimum, peramoenis inſulis diſtinctum. [b] Irocoſiorum ea regio eſt, circumquaque ad invidiam fertilis et laeta. Piſce lacus abundat; interque praecipuos coſarovius capitur, lucio noſtrati non abſimilis, longitudine interdum decempedali, ſquamis praeduris, roſtro porcino, ordine dentium duplici: praedo ſub aquis aſperrimus, ſed et ſolers avium captator; quandoque inter cannicia juncinave porrectus caput exerit, diſcluſo paululum roſtro quietus: adſiliunt aves, truncum eſſe ratae; quod ſimul ſenſit, compreſſa roſtri forcipe, incautas attrahit pedibus, merſaſque devorat. Camplanius et foederati Barbari, continuata per lacum navigatione, poſtquam ſe proxime ab hoſtibus abeſſe ſentiebant, omnia cautius agere, nec niſi noctu promovere, interdiu ſubter opaca ſylvarum quieſcere, Barbaris interim vaticinia crebro concipientibus; hoc nimirum ritu. Caſam, paxillis aliquot in orbem defixis, centunculo ſuperjecto concinnatam, [c] Pillotoſius ſubit nudus: procumbit in faciem, immurmurat carmen inconditum: mox erigit ſeſe, ac tantopere torquet, ut ſudore totus perfluat. Barbari circumſidentes humi de ſuis hoſtibus quae ſperanda vel metuenda ſibi ſint ſcitantur, proque oraculis impoſtorum commenta referunt. Inde advocata concione dux imaginem deſcribit aciei, diſpoſitis in area pro numero militum paxillis; et quo loco quemque pugnare velit ſignificat. Ordinem monſtratum ſinguli attente conſiderant, atque inter ſeſe aliquoties experiuntur an meminerint: dein peritiſſime ſervant. Quarto Kalendas Sextileis multa jam nocte noſtris per lacum tacite repentibus, obviam contra ſtetit Irocoſiorum exercitus. Vociferatio utrinque maxima: noſtri junctis alto lacu navigiis pernoctavere. Interea, lembis ad litus applicatis, Irocoſii concaede arborum caſtra muniunt diligenter. Camplanius cum prima luce, religatis ad tranſverſum longurium naviculis, militem expoſuit: confeſtimque Barbari foederati notos ordines tenuere, celato poſt principia Camplanio, quo terribilior hoſtibus appareret improviſus. Nec ſefellit opinio: hoſtes caſtris exeunt: tres apice plumeo conſpicui duces, ſegmentis corticeis lana goſſampina intertextis thoracati, militibus praeerant ducentis. Noſtri contra procurrunt alacres, et paene ad teli jactum convenerant; quum, diducta ſubito acie, prodit Camplanius galea loricaque fulgentibus inſignis. Hoſtes miraculo perculſi reſtitere tantiſper. Quum tela minarentur, Camplanius muſqueto glandibus quatuor gravido ignem admovet: cadunt icti duces duo; tertius graviſſime ſauciatur. Aliquot e ſuis Camplanius proximum nemus clam ſubire juſſerat, pugnaque incaleſcente hoſtium latera ferire. Irocoſios igitur, machinae ignem ſumumque ſonitu horrifico vomentis ictu primo interfectis momento ducibus attonitos, alter machinae conſimilis ictus ex obliquo nemore fulminans in fugam diſpulit. Fugientium plerique, antequam ſylvae latebras intrarent, Barbaris foederatis incumbentibus, caeſi. Capti aliquot, diris cruciatibus interempti: pauci evaſere. Taduſſacenſes caeſorum capita lembis praefixa, gratum ſuis uxoribus ludibrium, ſervavere. His geſtis Camplanius [d] Quebecum repetit: mox [e] Taduſſacum, impoſito arci Quebecanae Petro [f] Calvinio Deppenſi. Kalendis Septembribus Taduſſaco ſolvit: tertio Eidus Octobreis Honflorio receptus eſt.

INTERPR. [a] *de Champlain.* [b] *les Yroquois.* [c] *le Pilatois ou Oſtemoy pretendu devin.* [d] *Quebec.* [e] *Tadouſſac.* [f] *le capitaine Pierre Chauvin de Dieppe.*

NIC. RIGALTII
DE REBUS GALLIAE
LIBER TERTIUS.

CIↃIↃCIX.
HENRICUS IV.

UB id fere temporis, quo inducias in Belgio factas rex ad [a] Blaudi-fontem accepit, allatus est nuncius Joannem Guillelmum ducem [b] Juliacensem à venatione in morbum incidisse, eoque post paucos dies exstinctum, rem non leves motus excitaturam. Is, praeter Juliacum, [c] Clivias quoque et Bergam ducatus, Markam, Ravensteinum et Ravensburgum, comitatus possidebat, Imperii Caesarei feuda inter [d] Mosam et Visurgim, complurium principum, sed in primis archiducum Flandriae Ordinumque Hollandicorum, ditionibus contermina; regiones amplas urbibus et situ et populo munitis celebres, agri fertilitate circumpositis invidendas. Ea vero feuda imperialibus edictis uniri placuerat, addito, ne unquam dividerentur: sic tamen uti ea ipsa, duce sine masculis decedente, ad filias; si filiae nullae superessent, ad earum filios deferrentur. Itaque, duce sine liberis mortuo, magna controversia fuit ad quem hereditas jure perveniret. Quatuor habuerat sorores; Mariam Helionoram, Alberti Friderici Brandeburgici [e] Borussiae ducis uxorem, anno superiore defunctam; Annam, Philippi Ludovici e Bavaricae familiae principibus comitis Palatini [f] Neoburgici; Magdalenam, Joannis comitis Palatini [g] Bipontini Philippi Ludovici fratris; Sibyllam, Caroli Austriaci marchionis [h] Burgaviensis Ferdinandi Austriae archiducis filii. Anna Joannis Guillelmi ex Maria sorore neptis, quasi matrem repraesentaret, Ernestum marchionem Brandeburgicum filium suum ostentabat, eumque ex lege imperiali heredem esse aiebat. Contra dicebat Anna Philippi Ludovici vidua, ducis et ipsa Joannis Guillelmi soror; oppositoque Wolfango Guillelmo Neoburgico filio suo, sororem in cernenda hereditate filia sororis propinquiorem potioremque esse adserebat; neque ullum heic dari in linea collaterali repraesentationi locum. Bipontinus et Burgaviensis edictorum quoque imperialium verba pro se quisque allegabant: iis enim filias superstites omnes simul vocari; harum tertiam sese quartamque in matrimonio habere. At Carolus [i] Clivius Nivernii dux et Robertus [k] Markus Molevrieri comes, spreto Imperiali unionis edicto, Markam hic, Clivias ille, ad se pertinere contendebant: non superesse alios qui familiae nomen et insignia prae se ferant. Saxoniae principes rerum hereditariarum conditionem qualitatemque urgebant: feuda esse Imperii masculina, et jampridem Friderici imperatoris diplomate Alberto Saxoniae principi in omnem casum, quo ea post mortem ducis Guillelmi vacare contingeret, concessa: id Friderici beneficium a Maximiliano Caesare eidem Alberto, et masculis ab eo descendentibus, firmatum; proindeque, Guillelmo sine masculis mortuo, conditionem exstitisse, cui non possit ulla temporis diuturnitate praescribi. Verum adversus Saxonem verba ipsa Friderici, et sequentium Caesarum edicta, replicabantur: nec uspiam Juliacum ceterave feuda masculina dici; neque defuncto Guillelmo quenquam e Saxonica familia successisse; verum Mariam ipsius

INTERPR. [a] *Fontainebleau.* [b] *de Juliers.* [c] *les duchés de Cleves & de Berg, & les comtés de la Marck, Ravenstein, & Ravensburg.* [d] *la Meuse, & le Weser.* [e] *de Prusse.* [f] *de Neubourg.* [g] *le duc de Deux Ponts.* [h] *de Burgau.* [i] *de Gonzague de Cleves duc de Nevers.* [k] *de la Marck comte de Maulevrier.*

ipsius Guillelmi filiam, Joannis Clivii uxorem, Joannis Guillelmi aviam: hoc jure per annos c et amplius in Guillelmi familia stetisse feuda, scientibus Saxoniae principibus, neque contra quicquam dicentibus: longi temporis usum etiam ambigui juris interpretem esse, quavis subtilitate fortiorem. Aliis argumentis ceteri quoque invicem submovebantur, quae heic explicari in rem esse non censeo, quum ad arma partes ierint, non ad judicem arbitrumve: quid enim? quum isti in rem suam litem vertunt. Caesar imperii jure disceptationis arbitrium sibi vindicabat, ut feuda lite pendente manu sequestra regerentur. Nec abnuitur ita jus fuisse, nisi graves suspicionum causae succlamarent, aut litem aeternam fore, aut arbitrum sibi rem controversam adjudicaturum: qui metus Brandeburgicum, Neoburgicumque, (harum partium jura vulgo praevalebant) impulit, ut viribus sociatis auxilia sibi mutua ferrent. Itaque, auctore ac suasore Mauritio Hassiae Landgravio, [a] Dortmundam conveniunt; communicatisque consiliis jura sua inter se non armorum periculo, sed amicorum judicio, dispicienda ac definienda in proximam opportunitatem servant: sic tamen ut propterea nemini contendentium praejudicatum, aut Caesaream majestatem ullatenus imminutam, velint. Confestimque ad possessionem feudorum communiter occupandam [b] Dusseldorpium se conferunt, urbem trans Rhenum Bergani ducatus caput; ubi comitia rebus Juliacensibus ordinandis habebantur. Dusseldorpio recepti, magistratuum potentiorumque majore parte consentientibus, summam rerum et principum possidentium titulos adipiscuntur. Major in ditionibus Cisrhenanis difficultas: nam, Juliaco clam ab Caesarearum partium factiosis inter comitia Dusseldorpiensia occupato, Caesar ipse Leopoldum Austriacum gentilem suum continuo transmissum praefecerat, qui vice imperiali cuncta regeret quae defuncti ducis fuisse dicerentur. Is primo quidem mandata Caesaris, quibus commissa sibi potestas amplissima continebatur, proposuit, sub edicto, ne quis principum partibus favere aut sacramentum dicere vellet: si quis adversus ea fecisset, indigenae bonis, ceteri vita, privarentur. Mox, quasi ex jure manu consertum venisset, cuncta in speciem placide clementer atque ex ordine agere instituit: interea vero praesidiariorum animos tentare; arces incautius custoditas invadere; milite, annona, machinis, firmare. Quum passim obsisteretur, venit a Caesare novum atque acerbius mandatum, quo principes violatae majestatis crimine arguuntur, magistratus, ductores, milites ab eorum signis abscedere jubentur; poenam proscriptionis, Bannum Imperii dicunt, commissuri ni pareant. Exin aperte omnia utrinque in bellum ruere. Caesarem cunctosque domus Austriacae principes ea cogitatio tenuit, qualis ad nos rumor istiusmodi rerum perveniret; etenim fore, ut quam se rex in partem moveret, eo momento belli fortuna impelleretur. Itaque primi ceu vicinitatis jure officioque archiduces Flandriae Joannem [c] Richardotum, mox et Caesar ipse Joannem Georgium [d] Zollerni comitem, ad regem mittunt; qui occupatum a Leopoldo [e] Juliacum non alia mente fuisse traderent, quam ut feuda inter plures ambigua tantisper, dum legitimus vassallus judicio rite peracto constituatur, dominica Caesaris manu lege feudali gubernentur: vim ullam praejudiciumve ullum eniquam fieri Caesarem nolle. Verum id agi minime persuaserunt Henrico, satis intelligenti Austriacorum consilia semper eo tendere, ut opportunitate suadente fines suos quam latissime proferant, et gentis superbae potentiam merito ceteris invisam. Causam tamen egerunt, cognoscente quasi pro tribunali Petro [f] Janino. Egerunt et suam comites [g] Solmenses, ceterique principum possidentium legati, orantes suppetias adversus injusta Caesaris arma, per imaginatiam sequestrandi necessitatem in avitas vassallorum suorum possessiones inverecunde grassantis: pactis

Dortmundanis

INTERPR. [a] *Dortmund.* [b] *Dusseldorp.* [c] *Richardot.* [d] *de Hohenzollern.* [e] *Julieri.* [f] *le president Jeannin.* [g] *de Solms.*

CIↃ IↃCIX. [a] Dortmundanis neminem contendentium refragari; itaque, concordibus partium
HENRICUS IV. studiis, inane esse ac supervacuum sequestri munus: et se statim ab excessu Joannis Guillelmi rerum hereditariarum possessionem cepisse non vi, non clam, sed votis provincialium ferentibus, publicaque laetitia comprobantibus: denique in universa re Juliacensi nihil esse turbarum, nisi quod irruptione temeraria fecit Leopoldus; abducat copias, et omnia esse in tranquillo. Rex animo pridem bellum adversus Austriacos Germanicum Italicumque conceperat, certus veteres injurias ulcisci, et latius evagantem dominandi cupidinem coërcere; consilio ceteris principibus gratissimo. Expeditionem Italicam Sabaudus, ut jam indicavimus, aperuerat: Germanicam gratiae principibus bene de re Gallica meritis referendae fides ciere videbatur; etenim Brandeburgici Bavaricique regem postremis adversus Austriacos bellis strenue juverant. Igitur, accepti beneficii memor, amicorum periculum ad se pertinere dixit; et auxilia pollicitus legatos dimisit. Mox in Campaniae limite copias aliquot ostentari jubet, et famam ubique spargi se principum possidentium causae faviturum. Austriaci contra surdo murmure principes territare, emissariis ingerentibus, Gallorum arma non auxilio ferendo sed praedae faciendae parari: venturos per amicitiae speciem dominos asperrimos. Atque haec quidem apud Juliacenses: ad exteros autem notare ambos principes, nec bene ipsis inter se convenire; et jam alterum Caesari reconciliatum, alterum mox a suis desertum iri, Caesarem iratum non sustinentibus. Non pauci sermonibus istis adficiebantur; rex nulla re magis quam quod principes sentiebat nonnihil tepidos et suspicaces, quodque ipsi Germanico more multiplicium legationum comitiorumque ambagibus rei bene gerendae tempus plerumque amitterent; ea jam culpa [b] Juliaco mulctati. Segnius igitur auxilia promovebat, ne festinatione ipsa mendacium et suspicio praedae adfectatae firmaretur; neve traditis auxiliis imparati principes uti nescirent, eventu inutili pudendoque. Jam aliquid de ipsorum viribus animisque [c] Vaubecurius, et subinde [d] Bongarsius, retulerant; aliquid Joannes [e] Hotomanus Villerius, nuper ad eos missus, per literas monuerat. Quaedam etiam patefecerant ab ipsis principibus missi Georgius et Fridericus comites Solmenses, et Hippolytus Collisius; praecipue vero Christianus princeps [f] Anhaltinus. Tamen, ut penitius rimaretur quid rebus eorum constantiae firmitatisque subesset, et quam tum consilia sua consiliis alienis imponeret, Bongarsium denuo misit, adjuncto Stephano Sancatherinio, qui singula propius inspicerent. Horum literis certior factus fulgore sui nominis evanuisse nebulas Hispanis artibus affusas, ac principes jam Gallicis auxiliis fidentiores generosa coepisse capere consilia, cum iisque proceres Germaniae non paucos, urbes etiam Argentoratum, Nurembergam, Ulmam, alias complures designasse legatos, ac propediem, una cum electoribus Palatino et Brandeburgico aliisque Germanis principibus, Hallam in Suevia conventuros, ad foedus omnia deinceps liberalius explicare constituit, et longe majora pollicitis. Atque, ut honorificentius ageret, legationem adornavit, misso cum amplissimis mandatis Joanne [g] Thumerio Bossizio. Is interfuit Hallensi conventui; acceptaque electorum, principum, urbiumque sociarum fide, regis fidem obstrinxit. Foederis autem leges hae fuere: Legato stipulante regem auxilio missurum tot millia bellantium, tantum etiam machinarum muralium campestriumque et armamenti, quot quantumque ipsi principes possidentes et foederati confecissent; principes possidentes spoponderunt, se peditum millia quatuor, equites mille et ducentos, machinas murales quindecim, campestres sex; foederati totidem peditum millia, equites mille, in armis habituros, partem medio Martio proximo, reliqua medio Aprili; et, quamdiu

INTERPR. [a] *de Dortmund.* [b] *Juliers.* [c] *le comte de Vaubecourt.* [d] *de Bongars.* [e] *Hotman de Villiers.* [f] *d'Anhalt.* [g] *de Thumery Sr. de Boissise.*

quamdiu rerum Juliacensium securitas postulabit, etiam adversus Caesaris proscriptiones, et mandata, qualiacunque ea fuerint, perstituros. Quum legatus intulisset, Austriacos fortean per haec ab rege contra Caesarem auxilia pacem [a] Vervinii factam violari causantes, etsi cavillatorie, tamen aliquid in regni limite ausuros; subjecerunt, arma ab Caesare in Palatinos et Brandeburgicos principes ea pace comprehensos injuste sumpta, proinde regem adversus Caesarem, qui pacem prior ruperit, jure suppetias ferre foederatis: si quid idcirco Hispani in Gallia tentaverint, regi ad compescendam temeritatem abunde esse virium propriarum; tamen eo casu paratissimas fore principum copias, peditum millia quatuor, equites mille. Legatus vicissim promisit, regem principibus [b] Juliacensibus et foederatis, si quid adversus eos ab Austriacis ob istud [c] Hallense foedus moveatur, millia peditum octo, equitum duo millia, transditurum. Adjecit, regem magnopere velle Catholicis in ditione Julliacensi, Cliviensi, ceterisque adpertinentibus plenissimam Catholicae religionis colendae libertatem concedi: ac demum petere ne se inconsulto, neve invito, principes foederati a foedere ullam ob causam discedant. Quum ad omnia regis desideria responsum esset, pacta conventa signavere legatus, Joannes comes Palatinus Rheni dux [d] Bipontinus Friderici electoris Palatini nomine, Philippus Ludovicus Neoburgicus comes Palatinus Rheni, Joannes comes Palatinus, Joannes Fridericus marchio Badensis, [e] Joachimus Ernestus marchio Brandeburgicus suo et fratris [f] Culembacensis nomine, Joannes Fridericus dux Wirtembergicus, Christianus princeps [g] Anhaltinus, Wolfangus Gulielmus comes Palatinus Rheni. Inter pacta condenda dux Wirtembergicus hoc sibi prospexit, ut, quando ab suo [h] Montis-Peliceardi comitatu longius abesse cogebatur, si qua vis hostilis immineret, ejus protegendi curam rex susciperet; exceptis tamen feudis, quorum ratione inter comitis Burgundiae vassallos censeatur. Atque hoc testatum esse voluit, nullo adversus eum auxilio foederatos juvaturum. Pactorum exemplar quam citissime ad regem perferri curavit legatus: allata rex VI Kal. Martias probavit confirmavitque. Mandatis etiam jubebatur legatus haec monita dare principibus, res suas in tuto nunquam satis fore, nisi Caesareum Imperium de Austriacorum familia tandem exiret: non exiturum, donec Hispaniae rex et Flandriae archiduces tot inibi locorum potiti fuerint, unde et electores in suam paene potestatem habeant, et non solum in Juliacenses aut Clivienses, verum etiam in foederatos et amicos odio foederis auxiliique, impetum, quotiens libuerit, faciant: viderent igitur, quorum est ea potestas, qua ratione commodissime alio transiret imperium: regem ad hoc strenue se conversurum, et habere vires urbibus quas ad [i] Mosam Philippus et archiduces insident, etiam inter ipsa belli Juliacensis initia, expugnandis; atque, si opus videbitur, aciturum Ordines Belgii foederatos: praeterea curaturum, uti et Magnae Britanniae regi, licet Saxonicae adfini, ac sororio, principum possidentium causa probetur. Ea familia duobus principibus stabat, duce et electore. Ambo sibi jus, quale supra diximus, in re litigiosa vindicabant, atque in Caesareos sequestres incauta credulitate consenserant. Dein, quum id parari intellexissent ut perpetua sequestratione legitimi heredes re sua fraudarentur, pedem referre, ac de jure suo cum principibus possidentibus arbitrio regis agere, velle videbantur, ad eumque et ad Britannum legatos miserant. Interea regis mandata [k] Thumerius exsequebatur. Caesar et electores ecclesiastici, ac ceteri per Germaniam principes Catholici, quantas maximas poterant Leopoldo suo copias faciebant; et haec Philippi opibus sustentabantur. At Philippus dissimulabat: quoque impensius Caesarem

INTERPR. [a] *Vervins.* [b] *de Juliers.* [c] *de Halle.* [d] *de Deux-Ponts.* [e] *Joachim Ernest marquis de Brandebourg-Anspach.* [f] *Christian marquis de Brandebourg Culmbach & Bareith.* [g] *d'Anhalt.* [h] *Montbeliard.* [i] *la Meuse.* [k] *de Thumery Sr. de Boissise.*

Caesarem instigaverat, eo studiosius regi per legatos significabat, paratissimum sese a rerum Juliacensium cogitatione discedere, si par sententia regis animo sederet. Rex, cognito quid his artibus ageretur, legatos Philippo nunciare jubet, Henricum non eum esse qui jacto lapide brachium pulchre condat, et jecisse neget: scire quid archiduces, quid Philippus, quid Caesar, decreverint; se quoque decrevisse principibus amicis ac foederatis, ad rerum suarum possessionem fortiter retinendam, opitulari.

PARTE alia Sabaudiae dux propositas anno superiore nuptias expeditionemque Italicam reponebat, et nuptias quidem Henricus Elisabethae filiarum suarum natu majoris cum principe [a] Subalpino ducis majore filio gratas sibi fore [b] Jacobio legato declaraverat. Verum eo pignore ceteros simul filios Francieae coronae obligari par esse arbitrabatur: itaque urgebat intentius, quod Philippum sciret Subalpinum quoque principem sibi generum optasse, ac posthabitae adfinitatis Hispanae cordolio in hanc cogitationem incumbere, ut ducis charitates divelleret, proximumque natu Philibertum modis omnibus suum faceret, et jam tertium filium cardinalem [c] Montisregalis archiepiscopatu donatum allexisse. Ergo Sabaudum Henricus, misso ex intimi concilii adsessoribus Claudio [d] Bulione, moneri praecipit, ne familiam suam distrahi pateretur inter duos reges saepe discordes: primogeniti principatum securiorem fore, ceteris unam adfinitatem colentibus: daret igitur et hos Galliae; nec obsides aut captivos Hispano traderet, in quem bellum mox ineundum struat. Consilio dux haud cunctanter adquiescendum sibi esse judicavit, ne, si restitisset, affectus suos cum duobus potentissimis regibus dividere velle videretur, et inter eos medius haberet utrinque parata, quotiens alterutrum laesisset, reficiendae pacis instrumenta: quod, etsi prudentis tamen ambiguae mentis judicium, expeditam per nuptiarum foedus belli una cum rege adversus Philippum in Italia gerendi societatem manifestissimae vanitatis arguisset. Eadem igitur sponsione, qua Subalpino suo Elisabetham accepit, filios suos ceteros Henrico repromisit. Dos ab rege dicta quantum Henricus II Elisabethae suae dixerat; ab duce Sabaudo hypobolon, quale Philippus Elisabethae, aut Philibertus ducis parens Margaritae Francisci I filiae. Destinata item ab rege ducis filiis beneficia, dignitates, officia decora principibus: interim pensiones singulis assignatae; Philiberto annua librarum Francicarum millia centum quinquaginta; cardinali sexaginta; Thomae nonaginta. Pacta haec summatim [e] Augustae Taurinorum Eidibus Novembris, Bulione mandata regis peragente: accepta rex et rata esse voluit Lutetiae V Kal. Jan. sequentis, tabularum nuptialium solemnibus in adventum [f] Nemorosii ducis, [g] Lullini marchionis, Jacobii et [h] Gasparis Purpurati, quos in eam rem dux procuratores propediem se missurum receperat, dilatis. Quae dum apparantur, expeditionis Italicae negotio procurando nova mandata dedit Henricus Francisco [i] Bonae Diguierio et Bulioni. Jussi alter ambove cum Sabaudo sic agere, ut pro certo haberet regem adversus Austriacos pro Juliacensibus amicis et foederatis fortem exercitum comparasse; eoque bello, quidquid Hispanienses vulgaverint, nihil adversus religionem Catholicam moveri: hoc tantum peti, ut regioni Juliacensi, quam nullo jure Leopoldus occupavit, libertas reddatur; ceterisque principum foederatorum ditionibus, secundum Imperii Germanici leges, securitas constet: interea tamen, Philippo adversus ducem, invidia pactarum in Gallia nuptiarum ullove alio colore, quidpiam decernente, regem copiis, opibus, amicis, quacunque demum vi possit, injuriam adfini suo factam, uti si ea facta sibi esset, exsecuturum; neque passurum damnosam aut inutilem dici Sabaudiae Gallicam adfinitatem: non dubitare autem quin offensus ea conjunctione Philippus ex vicinis arcibus

Sabaudiae

INTERPR. [a] *de Piedmont.* [b] *de Jacob.* [c] *Montreal en Sicile.* [d] *de Bullion, puis surintendant des finances sous Louis* XIII. [e] *Turin.* [f] *Nemours.* [g] *Lullin.* [h] *le colonel Purpurat.* [i] *de Bonne Sr. de Lesdiguieres.*

Sabaudiae limitem premat, occasione proxima perrupturus: proinde antevertendum CIƆIƆCIX. esse periculo; se belli Mediolanensis consilia probare, et adjumenta validissima regie HENRICUS IV. praebiturum: jamque ad sumptus seposuisse aureorum millia duodecies centena; rei curam dedisse Diguierio militem lecturo, maxima parte Catholicum; aut si quos alios ipse item haud Catholicus sub signis habeat, nihil tamen commissuros quod offendiculo damnove esse queat Catholicis, et regi satis ideo cautum: rem vero bene absque illo geri non posse: de cetero regem, etsi praecipue futurae sint ab ipso vires, nihilominus, si quid ex agro Mediolanensi victricibus armis subigi detur, id qualecunque fuerit ducis ut lucro cedat consentire, nisi quid inter Venetos et [a]Rhaetos aliosve auxiliares dividendum pacificandae viciniae gratia videatur; hosce enim, quum primum aliquid prospere tentatum audierint, signa regia sequuturos: sed, priusquam universae regis copiae transeant Alpes, videndum sedulo ne securitas earum salusque ex aliena fide tota pendeat: ideo regem ob instabilem rerum humanarum naturam aequum censere, [b]Pinarolium urbem arcemque potestati alicujus ex ducibus Gallis, religione Catholici, tradi, quo illae se ad incerta bellorum recipiant. Jussi mandatis iisdem [c]Diguierius et Bulio, rebus ita ferentibus, ducis animum tentare, an parta demum bello feliciter procedente victoria, posteaquam se [d]Mediolani dominum sic fecerit, ut victoris imperium populus detrectare nolit nequeatve, tum pro maximis belli sumptibus Sabaudiae ducatu regi cedere vellet, aut, si id gravius videretur, [e]Montismeliani arcem regio praesidio subdere. Nuptiarum quoque mentio repetita; nam [f]Subalpinus de transmittenda sperata interpellaverat, et Philiberto suo parens ducis [g]Carnutum dignitatem ab rege petierat. Datumque responsum, Elisabetham adhuc tenellam, nuptiis imparem in pubertatis tempus sub coelo Gallico tutius educari; interea pactorum solemnia celebrari posse: Carnutum ducis nomen et titulos Philiberto concedi. Acceptis mandatis Diguierius de Pinarolio regem monuit, frustra peti, quum necessitate cogente vel ab invitis extorqueri facile possit: at longe utilius provideri castella quaedam [h]Ticino et Pado imposita, transitum militi receptumque pro variis casibus praebitura. Cetera dehinc mandatorum studiose utrinque conficiebantur.

ETENIM rex Germanicae simul Italicaeque expeditioni vehementer instabat, injuria recenti exstimulatus, ob receptum Mediolano Henricum Borbonium Condaei principem, regii sanguinis agnatorum extra legitimos filios primum. Is uxorem paucis ante mensibus [i]Car. Margaritam Momorantiam, venustatis spectatissimae virginem, duxerat: et mores aulae tunc erant vagis amoribus indulgere. Itaque principi juveniliter credulo facile persuasum fuit gaudia sua mox interceptum iri; et jam nuncios et epistolas cupidinis interpretes, et formas artesque varias, et amatorem ipsum, cui resistere non liceret, inde aulicorum fabulas et summam sui contemptionem, audire et videre sibi videbatur: dissimulare ac pati non didicerat: ad haec [k]Bethunae Sullii, supremi arcae regiae dispensatoris, acerbe ac fastidiose in primarium principem, rege non improbante, dicta factaque, inopem consilii paene ad extrema egerant. Anxius animus saluti sibi fore credidit, quod erat desperationi proximum, et se et causam tanti mali conjugem non aula solum sed et regno abducere: perfugium vero satis opportunum [l]Bruxellis apud [m]Arausionensem sororium suum, tutam illic novae nuptae sedem, et moram minus suspectam regi. Itaque ab Lutetia [n]Muretum ad uxorem profectus, paratam sequi quum reperisset, die perendino cum ea curru vectus, continuato per noctem itinere, regno clam rege excessit.

Tum

INTERPR. [a] *les Grisons.* [b] *Pignerol.* [c] *les Srs. de Lesdiguieres, & de Bullion.* [d] *Milan.* [e] *Montmelian.* [f] *le prince de Piedmont.* [g] *Chartres.* [h] *le Tesin, & le Po.* [i] *Charlotte Marguerite de Montmorency.* [k] *Maximilien de Bethune duc de Sully surintendant des finances.* [l] *Bruxelles.* [m] *Philippe Guillaume de Nassau prince d'Orange.* [n] *Muret.*

CIↃ IↃCIX. HENRICUS IV. Tum [a] Castellione primum, inde Landrecii ditionis archiducalis urbe, substitit. Audita profectione rex graviter commotus Jacobum Augustum Thuanum, qnem inter Condaei amicos praecipuum esse noverat, accersi jubet, scitaturque quid ipse, quid [b] Faber, quem erudiendae Condaei adolescentiae admoverat, de consilio tam praecipiti sciret aut sentiret. Negavit Thuanus se consilii participem fuisse: ceterum arbitrari non mala mente Condaeum abiisse; ac, si Bruxellas petat, mansurum apud Arausionensem, nec ausurum quidquam ant regi molestum aut regio sanguini indecorum: discessum vero tam fuisse improvisum suis, ut ipse Faber absentem lachrimis prosequi non cessaret, et veris. Rex, ut Fabtum lachrimas fudisse audivit, quem luscum esse sciebat, indignationem joco adumbrans, certum sibi esse dixit,
CIↃ IↃCX. quidquid ille plorasset, uno tantum oculo plorasse; Thuanumqne dimisit. Interea Condaeo per Brabantias iter facienti, archiduces, tali tamque subito hospite oppressi, nondum explorata profectionis causa, per [c] Croiùm Araschoti ducem nuǹciari jubent, ut intra triduum ditione archiducali absisteret. Paruit Condaeus, et Ubios [d] Coloniam versus iter flexit, conjuge tamen Bruxellas ad Arausionensem missa. Post paulo, Spinola, seu innata comitate, seu magis Hispaniensi consilio admonitus, Condaeum maximis honoribus benevolentiaeqne officiis aggreditur; impetrato etiam ab archiducibus ut Bruxellis una cum conjuge moraretur. Ergo deductum in urbem invitavit ad coenam magnifico apparatu, impensis tribus aureorum millibus. Inde novae Condaeo ambages, nova fugae discrimina. Rex per Annibalem [e] Estraeum Caevrae marchionem, ad archiduces legatum, remitti Condaeum postulavit, pollicitus veniam et gratiae pristinae locum. Responderunt archiduees, fidem se hospiti datam fallere non posse; sed consilium libenter daturos, ut regi veniam ultro facienti pareat. Atque id quidem illi in speciem praestiterunt. Quum amplius caveri sibi Condaeus posceret, legatus, adhibitis secum Matth. [f] Brulàrto Bernio, Ph. Longovallo Manicampio, et Car. Albaspinaeo Preaulio, regis verbis Condaeo in Galliam ut continuo redeat edicit; ni faciat, poenam perduellionis et laesae majestatis obnunciat. Condaeus, impetrato obnunciationis exemplo, responsum perscribit; se regi semper obedientissime facturum, et, qnum primum data sibi suisque idonea sperandae securitatis occasio fuerit, in Galliam rediturum: orare interea regem uti responsum bonas in partes accipiat; et, si quid dehinc adversus se fiat, id vitio factum uti rex irritum esse velit, obtestari. Scriptum legato per notarium publicum offerri voluit; oblatumque legatus aliud agens in manus sumpserat; verum, mox animadverso Condaei nomine, notarium abeuntem prehendi ac retrahi jussit; strictoque gladio schedam suam secum referre ad principem coëgit. Erat Estraeus infestissimus Condaeo; vulgoqne Bruxellensium communis opinio fuit, venisse ut specie legationis gravius aliquid in ipsum uxoremque consuleret; prudentioribus hanc famam Hispaniensi consilio sparsam, quo magis abalienatus ab legato Condaeus ad Hispanos impelleretur, existimantibus. Utramque vero sententiam subita migratione Condaeus ambiguam fecit: etenim sexto post die, acceptis duplicibus Hispanicis mille, sumptisqne secum [g] Ludovico Daloignio Rnpifortio et Cl. Enocho Vireio suis, Fritima quodam e Spinolae domesticis itinerum duce atque interprete, dissimulata persona, per devia Germaniae [h] Mediolanum profectus est, uxore archidncum fidei custodiaeque deposita. Profectionis autem suae causas, scripto per Galliam vulgato, manifestas esse volnit; quod [i] Bethunam Sullium regni jura rege inscio

INTERPR. [a] *Chastillon sur Marne, & Landrecy.* [b] *le Fevre.* [c] *de Croy duc d'Arschot.* [d] *Cologne.* [e] *d'Estrées marquis de Cœuvres.* [f] *Brulart Sr. de Berny conseiller au parlement, Ph. de Longueval Sr. de Manicamp, & Charles de l'Aubespine marquis de Chateauneuf, Abbé de Massay de Preaux & de Noirlac, puis garde des sceaux.* [g] *Louis d'Aloigny marquis de Rochefort Chambellan du prince de Condé.* [h] *Milan.* [i] *de Bethune duc de Sully.*

inſcio foede vexantem, principibus viris ſuperbe minitantem, ſenatus-conſulta pro libito abrogantem, populum tributis iniquiſſimis prementem, ſcurrarum ac nebulonum lenocinio ſanctiſſima quaeque polluentem, dignitates, officia maxima, turpiſſimis redemptoribus mancipantem, Scortum denique in re tenui natum, Condaeanae olim familiae beneficiis erectum, imperium jam in regia domo tyrannice occupantem, diutius videre ac pati haud potuiſſet. Quod genus querelarum, ut plebi quidem faſtidio praeſentium nova ſemper cupienti plauſibile, ſic rerum petitis, etſi partem ex vero traheret, tamen regno tum florente, rege ad maxima paratiſſimo, vanum fuit ac prope ridiculum. Pridie Kalendas Apriles Condaeus Mediolani a [a] Fuentezio prorege perhonorifice eſt exceptus. Et ilico falſus urbe tota rumor, propoſitum in Gallia praemium Condaei caput allaturo aureorum millia ducenties centena: confeſtimque appoſiti equites peditesque armati, incertum hoſpitis an captivi cuſtodiae. Mox tamen allatae litterae a Philippo quidem honorificae et graves: ac ſubinde a [b] Lermaeo duce, promiſſis ad vanitatem ingentibus, adulatoriae. Sic principem ineſcabant, ut regis indignationem augerent; habere rati unde pro Sabaudo paria facerent, Condaeum ſperni poſſe haud reputantes. Quo errore decepti apud regem inſtiterunt, ut Sabaudi amicitiam adfinitatemque repudiaret, ipſi viciſſim Condaeum ab ſe depellerent. Rex contra, adfinitatis fide ſervata, per Sabaudi amicitiam Condaei perfugium ulciſci longe duxit honeſtius: continuoque, datis ad [c] Diguierium et Bulionem literis, Sabaudum admonuit, ut quam maxima celeritate copias ſuas educeret; Gallicas quamprimum praeſto futuras: interea quid Hiſpani Condaeo faciant inſpiceret. Optandum certe videbatur ea mente fuiſſe principem ut ad pontificem potius quam ad Hiſpanos ſe recepiſſet; ſaltem liberum adhuc illi foret Romam concedere. Placuit primum experiri, an oblata ſpe reparandae regis benevolentiae permulceri poſſet: datumque id negotii ab Guillelmo [d] Foquetto Varanaeo, Ezechieli Riberae medico, nuper ex Condaei familiaribus. Is e [e] Taurinis a Bulione Mediolanum ſe contulit; rerumque maximarum ſpe Condaeo facta, quum nutantem reperiſſet, hic ab eo diſceſſit, quaſi Romam abiret ad pernoſcendum ex propinquo quae de ipſius ſeceſſione diſſerebantur, propediem reverſurus; quum tamen ad Bulionem Taurinos, indeque in Galliam, tenderet: quod compertum principi Riberam dehinc ſuſpectiſſimum reddidit. Viſum igitur denuo rem aggredi per Guillelmum [f] Nozetium Aumaliae abbatem, Bulionis quidem cognatum, ſed principi nihilominus gratum. Miſſus Mediolanum Nozetius, ab Franciſco [g] Savario Brevaeo regis ad pontificem legato ſalutandi Condaei copiam ſibi fieri petiit in Galliam profecturo: facta tandem copia Condaeus ſecreto colloquio ſcitatur, quinam Romae de ſua ſeceſſione ſermones. Nozetius, varia variorum judicia quum retuliſſet, adjecit, optare ſe, pro ſuo erga principem ſtudio, ut ſerio cogitet quam probe ab domo regia ob ſuſpiciunculam aut frigusculum ad hoſtes nominis Gallici confugerit; quanto tutius et honeſtius ad communem Chriſtianorum patrem confugiſſet, quem ſibi Chriſtus concordiae paciſque auctor vicarium ſuffecit, a quo priſtinae regis benevolentiae reddi jamdudum facile potuiſſet. Suſcipiens Condaeus ſeceſſionis ſuae cauſas aperit: ait metum fuiſſe conſtantiſſimo metuendum: conſilium cum Hiſpanis ullum iniviſſe, aut regni ſucceſſionem in dubium vocaſſe unquam, pernegat: nonnullos, qui ſe regni Gallici finibus excluſum perpetuo velint, nihil non agere aut moliri quo regis iram exaſperent: miſſum ad ſe Bruxellas [h] Eſtraeum, rebus ſuis inimiciſſimum; cujus vicem ſi quis alius haud iniquus obiiſſet, jam reconciliata regis gratia frueretur: Romani pontificis arbitrio ſe ſuaque omnia libentiſſime permiſſurum

INTERPR. [a] *de Fuentes gouverneur de Milan.* [b] *de Sandoval duc de Lerma.* [c] *de Lesdiguieres, & de Bullion.* [d] *de Fouquet Sr. de la Varenne.* [e] *Turin.* [f] *de Noizet Abbé d'Aumale.* [g] *de Savary marquis de Breves.* [h] *François Annibal d'Estrées marquis de Cœuvres.*

CIↃIↃCX. HENRICUS IV.

permissurum fuisse, atque etiamnum permittere paratum; sed clam Philippo, cujus in fidem sit receptus, haud debere, nec vero posse. Addit verba comitatis ac benevolentiae, cum iisque Nozetium dimittit. Postridie convento [a] Fuentezio revocat: ait Fuentezium quae de pontifice proponerentur non adversari quidem, sed cogitandum censere quibus modis quibusque conditionibus adire cum deceret: ceterum falli eos vehementer qui res Condaci curae esse pontifici credant: pontificem non moveri, nisi prout rex urgeat; cui plus solito gratificetur quo favorem suis emat; indignatus Aldobrandinum cardinalem Borghesianae familiae infensissimum in Philippi tutelam susceptum, ceterosque Aldobrandinos in regno Neapolitano contra votum Borghesianorum beneficiis et honoribus auctos ornatosque: pontificium ad regem legatum, purpurae per commendationem regis adipiscendae ambitu, de Condaeo non scripsisse pontifici, nisi quae regi grata fore certo sciret: quare non dubitandum quin pontifex Condaci secessionem levitatis et imprudentiae damnet; nec ab eo speranda fortis animi consilia, qui se nuper ab Venetis debellari sit passus; qui, si tantillum Sixtinae magnanimitatis haberet, jamdudum regem Juliacensium Lutheranorum causae faventem pontificio fulmine terruisset: denique Condaeum Romae, inter millia Gallorum decem volitante fama mercedis in ipsius caput propositae, securum non fore. Deliberante Fuentezio de principis causa pontifici transcribenda, suisne verbis ipse sibi princeps, an Philippus principi clienti suo recuperatorem posceret, adfertur nuncius, regem cum Sabaudo adfinitatem bellique Italici societatem pepigisse, et advertare cum exercitu [b] Diguicrium. Ad cujus nuncii tumultum Nozetius cuncta turbari, seque frustra diutius haesurum circa principem, sensit. Quum dimitti peteret, Condaeus literas porrexit nomine suo Hispanice scriptas ad pontificem maximum. Excusationes erant quod se pontifici non sisteret, egressum Gallia ut quae conjugibus esse debent sanctissima tutaretur: Philippi fidei ac tutelae se commisisse; ipsius igitur esse quae clienti suo conducerent arbitrari. Indignatus Nozetius, Fuentezii verba, inquit, ista sunt, non Condaci. Tum Condaeus: At eo statu res meas esse scito, ut Fuentezium praeeuntem sequi mihi sit necesse. Quum ejusmodi literas ad pontificem perferri flagitaret, praefracte Nozetius facturum se, aut diutius moraturum, negavit; indeque, aliquot horarum moram poscente Fuentezio, clam paratis per id tempus equis, evasit.

INTEREA rex bella duo gravissima deproperabat. Italicum Diguicrio Sabaudi auspiciis mandaverat: Germanici curam ipse susceperat, exercitus sui futurus imperator, regni procuratione reginae commissa tantisper. Hujus autem procurationis occasione regina, antequam rex ad exercitum iret, solemnibus Galliae reginarum sacris inaugurari expetivit. Rex eo libentius annuit, quod sibi in os nuper in [c] fano Gervasiano Lutetiae [d] Gonterius, e sodalitio Loiolitano concionator, in haereticos acriter invectus magna principum et populi corona pronunciasset, pacem, quam virtute ac felicitate sua Galliae dederat, securam aut prosperam non fore, quamdiu viverent qui papam Romanum Antichristum esse crederent et profiterentur: etenim hinc necessario sequi, suum cum Maria Medicea conjugium, Clementis papae Romani auctoritate sive potestate comparatum, nullum esse aut falsum; quandoquidem Clemens, ut illi aiunt, Antichristus fuit, et Antichristi potestas auctoritasve nulla sit aut falsa. Cujus argumenti tam absurdi quam impudentis subtilitas haec erat, ut, stricto in haereticos gladio, rex motuum civilium seditionibus implicaretur, bellique adversus Hispanos gerendi coeptis desisteret. At fraudem senserat Henricus, et, castigata verbis gravibus concionatoris petulantia, constantissimus in proposito suo permanebat.

ERGO

INTERPR. [a] *le comte de Fuentes.* [b] *le Sr. de Lesdiguieres.* [c] *S. Gervais.* [d] *Gonthery Jesuite.*

ERGO se expeditioni laetus accingit, reginamque conjugem jam complurium liberorum parentem, quo per absentiam suam augustior haberetur, more majorum sacrari coronarique mandat. Res in Dionysiano fano tertio Eidus Maias magnifice peracta. Sacra fecit Franciscus Jousa cardinalis, comprecantibus [a] Gondio, Surdizio, Perronio cardinalibus, episcoporum frequentia. Reginam ad altaris gradus deduxere Delfinus, Elisabetha Delfini soror, et [b] Margarita Valesia, aliaeque foeminae principes. In genua stanti Jousa signavit oleo caput et pectus, coronam imposuit, bene reginae, bene regno, precatus: dein missilia in populum sparsa, tubis hilares modos consonantibus. Missilium facies prior reginae vultum ostendebat; altera coronam, exstantibus lauri, palmae, oleaeque ramis, cum inscriptione SECULI FELICITAS. Rex pompam spectavit de pegmate; interque haec spectacula ludentibus oculis, animi vigore per varia belli concepti negotia ferebatur.

COPIARUM ductoribus conventum indixerat ineunte mense [c] Muzonem: datisque ad Albertum literis, per archiducalium ditionum loca transitum petierat amicum et innoxium: quo minime impetrato, armis infestis iter aperire sibi constituit. Jamque ad regni limitem copiae lectissimae contendebant; et erat maxima passim Gallici nominis tantique ducis exspectatio: nec defuisset eventus, nisi falsa pietatis opinio paricidiali furore vilissimi homuncionis manus ignavas armasset in regem. Pudet dicere, sed res ipsa clamat, jam saepius in Gallico solo religionem talium monstrorum fuisse nutricem. Anni sunt plus minus centum ex quo homines in Gallia Christianae charitatis obliti, discordibus religionum studiis, in factiones, bellis postea civilibus exacerbatas, scindi coeperunt, Pontificiorum et Calvinistarum. Hi se Reformatos praedicant; illi se Catholicos asserunt: Calvinistae omnia pontificibus detrahunt; pontifices omnia sibi vindicant: superstitiosi plus pontifici credunt quam Christo; schismatici sic pontificem Antichristum esse aiunt, ut ecclesiae Christianae veteris auctoritatem et pontificiam delere non dubitent. Utraque pars opiniones suas, spreta regum majestate regnique tranquillitate, stabilitas volunt, tam scelerate aut fatue, ut concordiae studiosos non ferant, in sectae non suae reges aeque ut in tyrannos consurgant. Pontificiorum factio praepotens alteram premebat. Rex, bellicae virtutis gloria domi forisque formidatissimus, reducta veteris ecclesiae Gallicanae forma, utramque tollere quum potuisset, utrique fraenos injicere satis duxit; nunquam sibi minus a pontificiis metuendum ratus, aequissimum habenti pontificem. Etenim consilia sua Paulo sic approbaverat, ut in utriusque belli negotio causam religionis non agi Paulus ipse fateretur: ac proinde inter adhuc incerta medius, Hispano quantumlibet fremente, nullam se in partem moveret; etsi forte olim, Romanae curiae more, pro potentiore splendidum facturus arbitrium. Sub prudenti pontifice perniciosa factio nihilominus grassabatur, sparsis in plebeculam surdo gemitu querelis; religionem Catholicam in summo versari periculo; regem ab haereticis persuasum adversus Imperatorem et ceteros Germaniae principes Catholicos bellum movere; Italiam, Catholicae pietatis sedem, cum exercitu haereticorum Diguierio duce invadere; atque aliis hujusmodi periculorum figuris, quae vulgi male judicantis animos adeo fascinare solent, ut partium quamvis impiarum ducibus se suaque omnia devovere non dubitent, ac millibus e multis aerumnosi duo tresve reperiantur, qui, taedio vitae servandaeque religionis opinione auctorati, ad regum caedem, quasi ad palmarium facinus, impavide procurrant.

CORONARIA igitur consecratione rite peracta, urbem magnificentissime ingredi reginam de more supererat: et appetebat dies pompae dicta, postridie Eidus. Urbis exornandae picturis, statuis, columnis, inscriptionibus, ceterisque publicae laetitiae argumentis, populus satagebat. Deficere tempus artifices querebantur: rex,

INTERPR. [a] *les cardinaux de Gondy, de Sourdis, & du Perron.* [b] *la reine Marguerite.* [c] *Mouson.*

CIƆIƆCX. HENRICUS IV.

rex, adeundi exercitus desiderio morae omnis impatiens, proferri noluit: pridieque Eidus, hora post meridiem quarta, [a] Lupara egressus, stipatoribus manere jussis, per urbem aperto undique curru vehi coepit, opera simul et opificum alacritatem spectaturus. Dextra adsidebat regi [b] Espernonius; inferiore sedili Bellomanorius [c] Lavardinus, et Rochalaureus; sinistra [d] Monbazonius et Forcaeus: in adversum regi [e] Plessius Liancurius et Chabotius Mirabellius. Notata circa regis currum solitudine, sicarius, patrandae caedi momenta captans, jam ab Lupara sequebatur. Media [f] Ferraria, forte occursantibus plaustris, haesit currus: heu quantum in paulula discrimen! Occasione morae sicarius per vacuum superioris cathedrae latus in regem, colloquio Lavardini acclinem, duobus ictibus irruit. Prior haud penetraverat: sed prompta sceleri manus, simul sensit obstare ferro costam, priusquam rex vocem doloris ederet, repetitum confodit. Vis tanta sanguinis, ore, vulnere, prorupit, ut exanimis ilico defecerit. Manum armatam aut ferientem viderat ex comitibus nemo, cuncti regem collabi vident: exiliunt de curru propere, et percussorem prehendi clamitant. Is jam immanitate facinoris obstupuerat, oblitus fugae, oblitus ferri, quo manifestario prodebatur. Plebe ad strepitum circumfusa comprehenditur, cultrum adhuc stringens calente cruore stillantem. Espernonius aliique animos civium vehementius moveri quum cernerent, regem vulneratum quidem, sed vivere contestantur: quod in vastae magnitudinis urbe ambiguam fecit aliquantisper mortis nec opinatae mentionem. Mox tamen eodem curru demissis plagulis Luparam repetunt, sequi jussis qui paricidam custodirent. Hi, quo ducerent incerti, in [g] Radesianis aedibus prope Luparam tenuere, usque dum [h] hospitii regii praefecto traderetur. Extemplo mutata populi facies, et in laetitiae vicem consternatio, pavor, trepidatio, luctus: plena tristissimi tumultus Lupara. Quaesitus ilico [i] Brularti cancellarii diligentia Delfinus ad reginam deducitur, ad quam adhuc incerti de salute regis nuncii ferebantur: ac tum cubiculo egressa circum aditus anxia prospiciebat: itaque Delphini conspectum cancellarius occupat, oppositu suo pone incedentem tegens. Mox reginae ad concursum insusitatum exclamanti, miseram se quae regem vixisse nunc intelligat, summoto gradu Delphinum ostendit, et Pace, inquit, majestatis tuae dixerim, domina, ecce rex vivit. Simul ejulantem ut se in conclave reciperet hortatur; animis opus esse, non fletu: reginae rege maximo viduae corde quidem esse lugendum, at regis impuberis matri mente consilioque regnandum. Visum igitur ceteros defuncti regis liberos in alio conclavi diligentissime cum paucis domesticis adservari: provinciarum rectores, qui tum in urbe erant quamplurimi, convocari, ad dicendam novo regi fidem; inde in provinciam quemque suam excurrere. Urbis praecipua loca praetoriano milite Espernonius peditatus Gallici praefectus firmaverat; aediles portarum curam habere, ac singulas regiones una cum magistratibus urbicis obequitare, tum ad noctis incerta per civicos duces manipulatim excubias agere, jussi. Eo die status erat dies habendi pomeridianis horis senatus, qui, tunc occupata pompae biduo post exhibendae curia Palarina, in Augustinianis aedibus habebatur. Illic forte causam ab advocatis utrinque tractatam, Nicolao [k] Potiero praeside, Cardinus [l] Brettus regiae procurationis advocatus disceptabat; quum de subito per subsellia causidicorum murmur insuetum, voces trepidae, vultus confusi exeuntium redeuntiumque festinantiumque, ut jam Bretti vox ab ipso praeside parum exaudiretur. Supervenit Bretti collega Ludovicus [m] Servinus; nec obscurum in ipsius quoque vultu erat, tristia esse super quae adveniret. Facto silentio causa

peroratur;

INTERPR. [a] *le Louvre.* [b] *le duc d'Espernon.* [c] *les mareschaux de Lavardin, & de Roquelaure.* [d] *le duc de Montbazon, & le marquis de la Force.* [e] *du Plessis Sr. de Liancourt, & de Chabot marquis de Mirebeau.* [f] *rue de la Feronnerie.* [g] *Hôtel de Retz.* [h] *Prevost de l'Hôtel du Roy.* [i] *Brulart Sr. de Sillery.* [k] *le president Potier Sr. de Blanc-Mesnil.* [l] *le Bret avocat du Roy.* [m] *Servin avocat du Roy.*

peroratur: confestimque adhibitis in consilium patribus, praeses amplius deliberandum videri pronunciat. Tum Servinus audientiam solvi postulavit: soluta, quum patres in conclave proximum se recepissent, ait sibi a nobili viro nunciari, regem eapse hora, dum curru per urbem vehitur, a sicario graviter vulneratum. Interea vero populi sermonibus rumor interfecti regis differebatur; et jam [a] Espernonius praetorianos e suburbiis accitos ad [b] Luparam toto [c] Ponte novo ad Augustinianorum valvas velut in acie dispositos habebat, ut in re provisa quidquam diligentius fieri vix potuisset.

SUBINDE regina per Lud. [d] Doleum, quo privati dominii procuratore utebatur, principem senatus Achillem [e] Harlaeum monuit, in senatum iret, mandata, quae in tanti momenti casu darentur, curaturus. Is tum ex arthritica debilitate decumbebat: sed acriore mali publici sensu excitatus, deferri quo desiderabatur properavit, missis interea qui senatores in curiam revocarent; etenim plerique pavore conterriti ad sua se receperant. Jam senatum habebat Harlaeus, et in publica trepidatione satis frequentem. Visum igitur Servinum Brettumque ad Luparam ire, qui rerum statum de propinquo certius cognoscerent. Adeunt illi, patribus interim tristi cogitatione defixis; silentio nusquam, nisi suspiriis, interrupto. Post paulo redeunt delegati, et cum lachrimis referunt luctuosissima, quae viderant: reginae deploranti adlugere regem filium, novenni paulo majorem; Henrici vero corpus impositum lecto exanime. Heic toto senatu lachrimae, plangores, lamenta; queis aegre tandem subsidentibus pergit Servinus, deque regni procuratione sive tutela more majorum deliberandum esse ait; hoc sine ulla cunctatione ab senatu praestari reginam expetere: urgere negotia de quibus ad provinciarum praesides literas dari sit necesse, ut inopina functi rumoris atrocitate minime turbentur: cancellarium quidem, quem inter proceres circa regem viderint, hoc monuisse, ex veterum scriptorum commentariis et ipsius senatus actis, regum impuberum et regni tutelam ad matrem pertinere; seipsos, qui regii procuratoris vicem fungantur, eadem sentire; atque etiam enixe petere, ut quamprimum senatus auctoritate sua rata esse velit. Advocati regii quum recessissent, Harlaeus, ad collegas et senatores de negotii pondere simul et necessitate graviter praefatus, singulorum sententias rogare coepit. Iis dicentibus venit in curiam Espernonius absque pallio, ensem manu gestans in vagina; perque altiora subsellia ad Harlaeum accessit. Rogatus sedere, ut Franciae pari jus erat, in hoc tantum se venisse ait, ut festinatione opus esse significaret: reginam exspectare anxiam quid consilii caperetur. Tum semel iterumque excusat, si quid incivile peccaverit; et qua venerat recessit. Mox eodem aditu habituque intravit etiam [f] Guisius: sed rogatus sedere, supra senatorum primicerium sedit; ait venisse ut fidem operamque suam regi, reginae, senatui, devoveret. Suscipiens Harlaeus, Grati, inquit, animi rem facis; et habes a majoribus tuis plurima, quae te erga regem reginamque ingratum esse non sinant: hoc tuum certe officium in senatus actis posteri legent: sed est quod praeterea jure abs te Gallia deposcat; quae nimirum verbis heic polliceris, re ipsa in illo tam diffito provinciae tibi creditae tractu praestes; videasque ne quid ibi sentiat res Gallica detrimenti. Guisius, haec se inprimis curasse quum retulisset, eoque jam legatum suum maximis itineribus tendere, adjecit, reginam scire admodum velle quid senatus decerneret: quumque Harlaeus desiderio mox per delegatos satisfactum iri respondisset, abscessit.

CONTINUO senatus-consultum cunctis consentientibus perscriptum, quo regis impuberis tutela, rerumque per id tempus in Gallia, summo cum imperio, regimen, ad

INTERPR. [a] *le duc d'Espernon.* [b] *le Louvre.* [c] *Pont-neuf.* [d] *Dolé.* [e] *de Harlay premier président.* [f] *le duc de Guise.*

CIƆIƆCX. HENRICUS IV.

ad reginam pertinere declaratur: confestimque delegati e praesidibus [a] Potierus et Thuanus, et quatuor e senatoribus primores, advocatique regii, ad reginam perferunt. Interea Jacobus [b] Guesla procurator regius, gravissima aegritudine implicatus, ad curiae vestibulum in cathedra portatur; indeque per ostiarium ab senatu petit ut inferri in curiam liceat, quando ingredi per valetudinem non quiret. Quum impetrasset, ait, imprudenti suorum sedulitate factum, ut ad se detestandi paricidii nuncius nunc primum pervenerit; eodemque tempore didicisse quid collegae inceperint: dolere senatus-consulto, dum recitaretur, non adfuisse; adesse tamen ut per actuarium intelligat, et mandata, quae suarum erunt partium, pro viribus exsequatur. Aequa poscenti annuit Harlaeus, et senatus-consultum denuo recitari jussit: Quo facto Guesla in suum auditorium recessit, redeuntes [c] Lupara collegas excepturus. Hora fere septima reversi delegati renunciant, audito senatus-consulto reginam maximas habuisse gratias senatui, ob eximiam in casu tam repentino fidem ac diligentiam; ceterum rogare, ne morari taedeat dum super negotio quod secum agitet mandata dederit. Igitur mansere cuncti. Post horae spatium, nocte jam propinqua, quum nihil nunciaretur, Harlaco proponente, placuit e curiae notariis mitti, qui reginae mandata capesseret. Verum notarius in itinere quum audisset Claudium [d] Bulionem advenire cum mandatis, pedem retulit ad senatum. Moxque adfuit Bulio: reginam gratias iterum habere senatui, dixit; datumque illi consilium regis perendie in curiam ad suum justitiae lectisternium adducendi, magno principum ac procerum comitatu; proindeque hoc significare senatui, ut frequentes adesse velint, consulto, quod jam ipsi fecerint, quam augustissima poterit magnificentia sanciendo. Harlaeus ex senatus sententia respondit, senatum, quandoquidem id consilii reginae placuisset, obsecundaturum. Egresso Bulione constituere cuncti adesse die crastino mature in togis purpureis, et consurrexere.

SENATU ista curante, visum iis qui circa reginam erant, paricidae, priusquam ad senatum duceretur, conscientiam explorari, an auctores et socios haberet. Quaestio decreta Petro [e] Janino, Bulioni, et Antonio [f] Lomenio. Coram iis nomen et patriam edere jussus, Franciscum [g] Ravallacum nominari dicit, annos natum triginta duos, patria [h] Engolismensem, professione magistellum pueris Catholico Apostolico Romano ritu erudiendis: jam decimum quintum in urbe diem agere; nulla se aut suos ab rege injuria laesos; venisse tamen animo regis interficiendi, fraude diabolica inductum, instigatu praeterea nullius: regem abs se vulneratum cultro quem de caupona furto in eum usum abstulerit: antehac venisse in urbem regis ergo non occidendi, verum admonendi excitandique ut bellum haereticis indiceret. Heic Janino, unde id consilii cepisset, interrogante, rem esse ait alterius tribunalis; quam adeo sit nemini, nisi sacerdoti sub confessionis sigillo, declaraturus. Repertos inter pannicularia sua versus in damnati, dum ad supplicium rapitur, solamen, Gallice scriptos, agnovit; non tamen abs se, neque sibi, verum ab cive Engolismensi, super infelici casu cujusdam quem ipse paricida in carcerem coëgerat, compositos, ostensosque sibi ut plebeio versificatori censendos. Obstinatam paricidalis silentii pertinaciam indignantes custodiae, percussoris pollicem machinae militaris tormento, id fuit arcubusii canis, insertum usque torsere, donec dirupta carne etiam os confringeretur: nec praeter cruorem et gemitum expressere quicquam. Positis per urbem excubiis noctem egere cives, stupore magis quam somno quietam.

POSTRIDIE mane convenit frequens in purpura senatus. Convenere in senatum [i] Belvacensis, Catalaunensis, et Noviomensis episcopi, Franciae pares; et proprie quondam senatus Franciae parium curia fuit. Cuncti subselliis inferioribus, ut fit

INTERPR. [a] *les presidents Potier, & de Thou.* [b] *de la Guesle procureur-general.* [c] *le Louvre.* [d] *de Bullion.* [e] *le president Jeannin.* [f] *de Lomenie Sr. de la Ville-aux-Clercs secretaire d'Estat.* [g] *Ravaillac.* [h] *d'Angoulesme.* [i] *de Beauvais, Chaalons, & Noyon.*

fit quoties senatus non datur causidicis, consedere, lectisternio regi in superioribus parato. Dum exspectatur, retulit ad senatum Jo. Curtinus de Ludovico [a] Lotharingio inter Franciae pares recipiendo, ob Rhemensem, quo nuper ab rege donatus fuerat, archiepiscopatum. Adhuc erat in subdiaconatu, minor annis viginti quinque, nondum presbyterio, nondum episcopatui, nondum tali feudo, idoneus. Sed adversus haec pro eo stetit nobilissimae familiae splendor, et, in subita consternatione, jam longa disciplinae veteris oblivio. Nemo inverecundum ejus esse desiderium dixit. Itaque admissus ad solemnis sacramenti formulam, sedit supra Belvacensem. Consessu in eum modum aucto, ut jam anguste in subselliis inferioribus sederetur, de superioribus occupandis cogitati coeptum. Utrinque ab regis folio vacabant. Addubitavere autem pares ecclesiastici quam in partem conscenderent, dextramne an sinistram. Consulti praesides senatus censuere sinistram: nam, rege pro tribunali sedente, dextram regii sanguinis principibus ceterisque regni magnatibus dari. Illi contra, consilio, quod erat verissimum, neglecto, dextram tenuere; atque hos subsecutus Henricus Gondius urbis episcopus. Continuo petiit quoque Momorantius Franciae conestabilis, quem sibi locum pro dignitate sua vindicare jus fasque esset. Negavere praesides fas illi esse supra Franciae pares ecclesiasticos sedere. Hi tunc elatiores multo densare sese, locumque sibi adserere, et religionis jure et feudi conditione legitimis et necessariis et primis regni consiliatiis. Dum haec disputantur, ascendit conestabilis, infraque [b] Parisiensem sedit. Mox advenere [c] Jousa, Gondius, Surdisius, Perronius cardinales, locumque ad sinistram sumpsere. Haud cunctanter venit et cancellarius in toga de serico vellere nigro, libellorum supplicum magistris comitatus: obviam processerant ad curiae limen ex senatoribus primarii duo. Sedit in praesidum sedili, Harlaeum supra: auditaque parium ecclesiasticorum controversia, praesidibus denuo consultis, monendos censuit, in sinistram concederent, infra cardinales: ambitiosa quippe cardinalium dignitas, etiam in parium Franciae curia justitiaeque lectisternio, veterem illam parium opprimebat. Ii pertinaces haud paruere monentibus. Dum repugnant, et vinci debere videntur, transit conestabilis ad cardinalium sinistram ambiguitate pudenda, seditque postremus. Inter haec vero adfertur regem reginamque advenire. Confestim ex senatu praesides duo, secundus ac tertius, et senatorum primarii quatuor, ad Augustiniani templi fores obviam missi: tandemque rex, regina, principes, ducesque, Franciae pares, laici, praecedentibus ab senatu delegatis, curiam ingrediuntur; et, quod usitatum antea nunquam fuerat, principum foeminarum turba; quae, nemine submovente, medio subselliorum septo perstitere consertim. Tunc pares ecclesiastici ad laevam migrare jussi subdidere se cardinalibus, episcopo Parisiensi consequente, cui proprius, antiquae scilicet ambitionis, locus supra primicerium senatorem fuerat; atque ea demum migratione locum sibi praepostere sumptum deserendum esse conestabilis animadvertit. Sedit igitur in lectisternio rex indutus violacea purpura, qui regum nostrorum color in luctu: ad dextram regina atrata velo crispante, Franciscus [d] Borbonius Contius, [e] Ludovicus Borbonius Anguianus Caroli comitis Suessionensis filius, paulo major quadrienni: adsedere Carolus [f] Lotharingius Guisius, Henricus Momorantius conestabilis, Joannes Ludovicus Valeta Espernonius, Hercules Roanus Monbazonius, Maximilianus Bethuna Sullius, duces et Franciae pares; [g] Brissacus, Lavardinus, Boscodelfinus, mareschalli: ad laevam supradicti cardinales quatuor, pares ecclesiastici tres, et Parisiensis episcopus: ad pedes Carolus Lotharingius [h] Ellebovius magnum

CIϽIϽCX.

HENRICUS IV.

INTERPR. [a] *de Lorraine.* [b] *de Gondy evêque de Paris.* [c] *les cardinaux de Joyeuse, Gondy, Sourdis, & Perron.* [d] *de Bourbon prince de Conti.* [e] *Louis de Bourbon fils de Charles comte de Soissons.* [f] *de Lorraine duc de Guise, le connestable de Montmorency, de Nogaret de la Valette duc d'Espernon, de Rohan duc de Montbazon, & de Bethune duc de Sully.* [g] *les mareschaux de Brissac, Lavardin, & Bois-Dauphin.* [h] *le duc d'Elbœuf.*

CIƆ IƆC X. HENRICUS IV. magnum cubicularium egit pro [a] Meduanio duce aegritudine praepedito: Ellebovio inferior substratis cervicalibus jacuit Jacobus [b] Aumontius Chappius praefectus urbi. Tum cancellarius sub rege sedit in cathedra serico regii lectisternii constrata: ad latus stetit Aegidius [c] Sovraeus, educationi regis praepositus.

POST imperatum silentium regina, velo paulum dimoto, sic orsa est. Quando quidem visum Deo, casu mihi vobisque omnibus acerbissimo, optimum regem nostrum nobis auferri, (heic aliquantisper haesit, voce lamentis et suspiriis praeclusa,) filium isthuc adduxi meum, vestram fidem implorans, ut curam ejus, quam vos habere par est, habeatis, pro dignitate quae parentis memoriam, quae patriam vestram, quae vosmetipsos vobis commendat: hunc ad regni negotia consiliis vestris fulciri cupio; ea vos ut ex animi vestri sententia detis obtestor obsecroque. Haec verbis crebro gemitu interruptis prolocuta, ad ima subselliorum descendit, abeundi consilio; ac plerisque rem convenientissimam facere videbatur. Mox tamen mutavit, persuasa vocibus causantium turbam summoveri non posse, opinantium vero, legem regiam, quam nos Salicam dicimus, haud magis violari, regina matre filio regni cunabula auspicanti adsidente, quam regis regnique tutelam hesterno sibi senatusconsulto commissam suscipiente. Itaque locum recepit, [d] Castelnovio Concinoque scandenti gradum ministrantibus. Posteaquam sedit, strepitu nondum plane composito, rex paucula dictata sibi reddere incepit. Decessoris mei regis ac parentis optimi praematurus heres huc veni reginae matris hortatu, salutaria tractandis regni negotiis monita suscepturus; spe fretus, hanc mihi, divino favente spiritu, mentem fore, quae vana esse tanti principis ac parentis exempla non sinat; eaque fiducia erectus, a vobis audire velim, quid super his quae jam nunc jussu meo cancellarius explicabit, censeatis. Secundum haec apta tempori oratione cancellarius prudenti reginae matris consilio factum esse dicit, ut novi regis initia felicibus auspiciis in justitiae sacrario sumerentur; unde spes certissima cunctos solari debeat, regem justitiae studiosissimum fore, quod esse maximum solet regni beati praesidium: annos tantum desiderari usus experientiaeque capaces; sed hos tamen abunde sapientia reginae consummatissima suppleri; quam adeo praesaga mens Henrici magnarum rerum deliberationibus interesse voluerit, ut postea tractandarum peritiam sibi compararet: ac plerosque meminisse dicentis, eum de morte semper intrepidus cogitaret, aequiore animo se decessurum, qui talem regni moderatricem relinqueret: nec deesse regum nostrorum exempla, qui conjugibus suis et filiorum et regni curam edictis testamentisque mandaverint; regis maximi deque regno optime meriti judicium, toties notatum, vim habere in animis omnium debere quovis edicto testamentoque majorem: hac de re sententias inpraesentiarum convenire, quum sit ejusmodi, ut in aliud tempus differri absque periculo non possit. Allocutione ista cancellarius pridiani senatus-consulti mentionem fecit nullam, sed rem velut integram infectamque deliberationi subjecit; tanquam senatu, absque regni principibus Franciaeque paribus, in causa regni minus competente. Ergo, re in hunc modum proposita, ex ordine fuerat, sententias rogari: surrexit tamen Harlaeus, atque una cum praesidibus collegis, flexo genu rantisper dum jussu regis cancellarii voce erigerentur, verba fecit rhetoricae magis quam senatoriae dictionis: populum nuper coronaria reginae magnificentia laetum, Henrici virtutibus praedicandis occupatum, proque susceptis expeditionibus vota gloriosissima nuncupantem, hodie subita funestissimi casus acerbitate confusum, urbem regiam, defectu solis quum maxime fulgebat obscuratam, non alia magis luce refici aut redanimari quam novi regis praesentia potuisse; cujus in vultu plurimus absentis vigor et imago quasi reviviscentis intelligatur: omen esse non

INTERPR. [a] *de Mayenne.* [b] *d'Aumont baron des Chappes prevost de Paris.* [c] *de Souvré.* [d] *de Chateauneuf, & Concini.*

non vagum, quod ipse Ludovicorum tertius decimus in lectisternio sedeat, sicut CIƆIƆCX.
insignia palam faciebant duodecimi, cui singularis erga populum pietas nomen indidit HENRICUS IV.
praeclarum patriae parenti: gratissimam quoque esse recordationem Ludovicorum noni ac decimi, quibus adolescentibus Blancam et Margaritam reginas matres regni negotia feliciter procurasse constaret: earum exemplo Mariae reginae fiduciariam regni tutelam jure commendari, quae jam tot argumenta dederit regiarum certissima virtutum. Addidit acceptissimum populo fore monetam sub hoc elogio cudi, MARIA MEDICEA SECVRITAS REI GALLICAE; cujusmodi olim Helenae Constantii conjugi cusa fuisset. Dein regem hortatus est ut jura populo dicentium auctoritati porro studeret, persuasissimus veram regiae potestatis majestatem legibus et justitia constare. Ac demum, quasi senatus verbis obsequii fidem novo regi pollicitus, perduellibus et factiosis diras imprecatus, vota pro regis et reginae incolumitate concepit. Quum perorasset, ascendit ad regis ac reginae alloquium cancellarius; inde ad praesides senatus descendit, sententias rogat: postquam dixere, redit ad superiora subsellia: principes, duces Franciae pares, mareschalli, sententias dicunt. Tum se ad laevam transfert: inde ad inferiora; ac primum ad regni privatique concilii adsessores: tum ad libellorum supplicum magistros; dein ad senatores, sed primarios tantum: ad ceteros quo minus iret impediri dixit turba densiore, et jam habere suffragiorum satis: nempe fuerat concors sententiarum formula, regem in justitiae lectisternio sedentem, ex principum, praesulum, ducum Franciae parium, regni procerum ac senatus sententia, secundum senatus pridiani consultum, adolescentiae suae regnique tutelam reginae matris arbitrio consilioque permisisse. Itaque sedili suo se cancellarius recepit; sed, velut inter suffragia dicenda praetermissi ordinis admonitus aut recordatus, pronunciationem consulti sustinuit; regisque verbis populum admitti jussit, ac procurationis regiae collegas audiri, si quid postularent. Januis reseratis, innumera multitudo confluxit: factoque tandem silentio, Servinus oratione satis incondita regem defunctum luxit, successorem laudavit, hortatusque est ut, exemplo Alexandri Mammaeae, omnia ex consilio matris ageret, quam sibi modo adsidentem habeat, ceu quondam Salomon Bethsabeam; senatum, in quo primum rex appellatus fuerit, benevolentia praecipua dignaretur: ac demum petiit ut in augustissimo illo consessu decretum senatus, quo reginae matri regni tutela commissa fuerat, promulgari, atque ad cetera regni tribunalia promulgandum mitti, juberet. Peracta postulatione, cancellarius, suffragiis seu serio seu dicis causa repetitis, pronunciavit quod sustinuisse diximus, omissa tantum pridiani senatus-consulti mentione: verum, ab Harlaeo privatim admonitus, memoriae lapsum excusavit, posteaque subscribendo adjecit; uti et in actis habetur.

His auspiciis regina regni procuratrice renunciata, consessus dimittitur. Rex in Luparam reducitur, civibus ubique multos annos acclamantibus, aut desiderantibus. Proxima fuit mortui cura. Coram medicis chirurgi, vulneris tam subito lethalis intima vestigantes, monstravere sinistram thoracis partem duobus ictibus violatam: quorum superior quidem sed leviculus fuerat, ac tantum non superficiarius; adeo costae secundae durities ferrum retuderat: alter inferior, inter costarum quintam sextamque thorace perfossa, tam alte in pectoris penetralia descendebat, ut non modo pulmonis fibram transfigeret sinistram, sed arterias simul aortam ac venosam, quae se ex vitali cordis fomite in pulmones insinuant, rescinderet. Id vero corpori alias perfectissime vivaci perniciem intulisse subitaneam, quia, duobus illis naturae fontibus, queis totum corpus humore vivifico perfunditur et insuccatur, semel ruptis, tanto impetu sanguis exundat, ut arte nulla queat sisti. Interea vero, dum corpus chirurgi

CIƆ IƆC X. HENRICUS IV.

chirurgi ad condituram exenterant, cordis [a] Flexiam in Andibus portandi mentionem injecere [b] Varanaeus et Coto, prolatis etiam regis ac reginae in Flexiani Jesuitarum templi dedicatione pollicitationibus: cujus religionis specie regina facile persuasa cor regium poscentibus annuit. Lege pollicitationis cautum fuerat, uti sodales cordis ferendi deducendive ministerio delegati, ab domo regia Flexiam usque pedibus iter conficerent. At legem neglexere sodales; transmissisque ab Varanaeo curribus, venere ad [c] Luparam e [d] Ludoviciana familia frequentes lineis multiciis ornati, antistite Bartholomaeo [e] Jaquinoto. Admissis in defuncti cubiculum [f] Contius princeps adveneratione magna lachrimisque multis cor inclusum argentea theca, supposito cervicali, contradidit. Suscepta viscerum regiorum portione praecipua, Jaquinotus cum sodalibus quatuor, nobilibus aulicis duobus taedas gestantibus, ipsomet curru in quo pridie rex fuerat interfectus, ceterique in aliis curribus sodales, vultu ad moestitiam pulchre composito, domum repetunt. Post aliquot dies eadem pompa curuli, nisi quod Ignatius [g] Armandus, per Galliam sodalitati praepositus, Jaquinoti pontificium sumpserat, reliquias nobiles Flexiam deferunt, [h] Monbazonio et Varanaeo comitantibus, crebro funebrium ceremoniarum per aedes in itinere sacras apparatu, et provincialium undique accurrentium comploratu. Flexiam intraturis, obviam processere Jesuitarum Flexianorum familia, magistratus urbis, et ordines civium cuncti. Tunc Armandus in pedes descendit, praecedentibus e satellitio regio militibus duodecim, ac duobus aliis Armandi brachia diutino tantuli ponderis gestatu degravata sublevantibus. Uberes vicissim lachrimae: nec defuit spectaculo quidquam. Tandem perventum est in templum; ubi lachrimae rursus et laudes copiosissimae. Completis solemnibus sacris, cor regium conditorio depositum: anniversariae supplicationes et feriae decretae, acclamatumque Ludovico successori.

XVI Kalendas Junias paricida coram [i] Harlaeo et Potiero praesidibus, Curtino Bauhinoque consiliariis, quaestioni sistitur. Eadem fatetur quae coram Janino: sed praeterea initiatum se ante aliquot annos [k] Foliantinae Bernardinorum sodalitati inter fratres, ut ipsi loquuntur, conversantes. Dimissum vero ad turbulentas meditationes et melancholicae passionis somnia seu visa, optasse inter Jesuitarum servos, quos illi adjutores vocant, recipi: sed repulsum hoc colore, quod nec inter eos recipiantur qui nomen alteri unquam, factioni dederint. Postea visionibus suis multoties exagitatum venisse Lutetiam semel iterumque: ac primo quidem suasum regi, haereticos omnimodo esse ad ecclesiam Catholicam revocandos: hanc animi sui mentem aperuisse Jacobo [l] Albinio Jesuitae, [m] San-Severini templi curioni, et Magdaleno Foliantino. Albinio quidem narrasse quae sibi somnianti vigilantique apparuerant; sulphuris et thuris vapores, tubarum sonitus bellicos et panes missales, orbe alios contractiore, alios ampliore: ad haec ostendisse cultellum corde ac cruce signatum: addidisse haec verba; Cor regis bello adversus haereticos gerendo animatum esse oportere. Albinium vero respondisse, haec omnia mera esse deliramenta, assiduis ad Deum precibus averruncanda: ceterum sermoni ad regem habendo aditum per aliquem ex magnatibus aulicis impetrandum. Sic dimissum, nunquam postea cum Albinio loquutum. Regem alloquendi facultatem saepenumero sibi quaesitam, semper fuisse negatam: semel etiam ab ipso rege, dum curru vehitur, verbis supplicibus appellato, virga repulsum: itaque repetiisse Engolismam. Postea vero regis occidendi consilium ex eo potissimum cepisse, quod haereticos Gallia non depelleret; quod

INTERPR. [a] *la Fleche en Anjou.* [b] *de Fouquet Sr. de la Varenne, & le Pere Cotton.* [c] *le Louvre.* [d] *les Jesuites de la maison de S. Louis rue S. Antoine.* [e] *Jacquinot.* [f] *de Conti.* [g] *le Pere Armand provincial des Jesuites de France.* [h] *le duc de Monthazon.* [i] *les presidens de Harlay & de Blanc-mesnil, Jean Courtin & Prospere Bouin conseillers en la Cour.* [k] *les Feuillans.* [l] *le pere d'Aubigny Jesuite.* [m] *le Curé de S. Severin, & le pere Ste Marie Magdelaine des Feuillans.*

quod conjurationis nuper adverſus Catholicos initae reos plecti nolle, deque ſede CIↃIↃCX.
Apoſtolica Lutetiam traducenda cogitare, diceretur: id enim eſſe cum Deo bellare; HENRICUS IV.
atque haec veriſſime converti, Deum eſſe pontificem, ac pontificem eſſe Deum. Sic animatum reveniſſe in urbem, confeſſoria prius, ſed generatim, caedis cogitatae poenitentia luſtratum ab ſacerdote, cujus nomen haud ſciat. Feriis tamen Paſchalibus ideo ſe myſterio Chriſtianae communionis abſtinuiſſe, quia damnata voluntas animo ſuo recurriſſet, quam apertius indicare ſit veritus, ne, ſacerdote in publicae ſecuritatis cauſa arcanum revelaturo, nudae voluntatis poenas, aeque ut facti, lueret. Reverſum in urbem cultrum, in caupona forte obvium, pactando ſceleri ſurripuiſſe, ac dies aliquot in pera ſecum tuliſſe. Dein mutato conſilio iter in patriam inſtituiſſe, atque ad [a]Cantilupanos hortos cultri mucronem carri commiſſurae inſertum fregiſſe: verum poſt paulo ad Chriſti flagellati ſtatuam in [b]Stamparum ſuburbio dira deſtinatione denuo tentatum, cultro ad ſilicem redacuminato, rediiſſe, nihil cunctari certum, ſimul ac regina ab coronatione reverteretur; nam tunc, ſi quid ſublato rege turbaretur, minus periculoſum fore. Nulli ſe deinceps in urbe notum aut familiarem fuiſſe, niſi Dominicanis quibuſdam popularibus ſuis, quorum et ſacra frequentaverat. Haec fatenti Harlaeus cultrum exhiberi juſſit. Agnovit ille, eum eſſe quo regem percuſſerat: ſimul et ſchedam, quam tunc ſecum habebat, popoſcit. In ea depicta erant Galliae duos inter leones inſignia, uno clavem, altero gladium, geſtante. Exhibitam agnovit, et [c]Engoliſma ſecum attuliſſe, reſumpto regis interficiendi conſilio, quum in domo [d]Beliardi cujuſdam audiſſet, regem pontificio legato ob ſuſceptum in Italiam bellum conquerenti, atque excommunicationis fulmen intentanti, reſpondiſſe, majorum ſuorum beneficio quondam pontifices ſedis ſuae dignitatem obtinuiſſe; eam ſe pontifici, ſi quid adverſus Galliae majeſtatem decerneret, ademturum. Hiſce ſe vehementer incitatum ſermonibus inſcripſiſſe ſchedae ad leonum capita verſiculis duobus Gallicis ſententiam, Ne patiaris ullam nomini divino te vidente contumeliam parari. Sub id Harlaeus proferri etiam juſſit thecam, cordis figura concinnatam. Agnovit et hanc paricida ab [e]Guillebaldo Engoliſmenſi canonico habuiſſe, crucis Dominicae particula et nomine Jeſu, Capucinorum nuncupationibus ſacrato, pretioſam, proque amuleto adverſus febres geſtaſſe. Diſſuta theca, quum nihil appareret ligni, Impoſtoribus, inquit, fraudi erit impoſtura, non mihi. Agnovit et ſchedam aliam nomine Jeſu tribus locis inſcriptam. Poſtero die reductus conſentanea ſuperioribus dixit: ab nemine autem ſe ſubornatum fuiſſe; nec ſperare divinae unquam miſericordiae participem fore, ſi conſcios celaret. Eodem die vocatus [f]Albinius cum paricida committitur. Albinium agnoſcit paricida, et vera eſſe quae de ſermonibus cum eo factis retulit, conſtantiſſime aſſeverat. Albinius pari conſtantia pernegat. Die ſequenti reductus tertio paricida, per ſi quam ſibi divinae miſericordiae gratiam ſperaret, participes et ſocios criminis prodere admonitus, perſeveravit negando quenquam criminis ſui ſocium participemve eſſe: fraude ſive arte alia ſe adductum nulla, niſi opinione belli adverſus pontificem gerendi. Praeſide objiciente, ſaltem ipſo Dominicae reſurrectionis die ab ſcelerato propoſito deſiſtere debuiſſe; ait, ipſiſſimo die ſe Engoliſma egreſſum ad facinus, prop択terea que corpori Chriſti communicare non auſum; curaſſe tamen offerri pro ſe, ſacrificioque interfuiſſe, matre myſteria participante; quorum ſe quoque, ſi non ore, at mente, participem fieri poſſe, pro mutuo Chriſtianae charitatis commercio, ſperaverit, uti nunc etiam ſperat fore omnium quae in eccleſia Catholica Apoſtolica Romana celebrantur, cujus ſe membrum eſſe in unico Jeſu Chriſto confidat: orare autem ſacratiſſimam Virginem, Petrum, Paulum, et cum lachrimis

INTERPR. [a] *de Chanteloupe.* [b] *Eſtampes.* [c] *Angoulesme.* [d] *Beliard.* [e] *Guillebaut chanoine d'Angoulesme.* [f] *le pere d'Aubigny.*

CIↃIↃCX. lachrimis Franciscum, Bernardum, sanctosque omnes, ut apud Christum adesse sibi
HENRICUS IV. patrocinio suo velint: ita non desperare, quin fruatur consortio meritorum Dominicae passionis omniumque aliorum, quorum thesauros Christus, quum diceret, Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, Apostolicae potestati dispensandos tradidit. His confessionibus quum nullos alios sceleris affines proderet, adhiberi tormenta placuit: neque profectum quicquam. VI Kalendas Junias paricida publicus divinae humanaeque majestatis lege damnatur; domus in qua primum terram tetigit aequanda solo redemptoribus regiis mancipatur: parentes exsulare jubentur; agnatis et gentilibus mutatio nominis imperatur. Priusquam vero duceretur, censuere judices iteranda tormenta consciis eruendis. Nihil edidit novi, quamvis extortus aspertime, cuneis tribus inter asseres ocreatim indutos adactis; sudore manante sensus una cum voce defecit. Remotis tormentis, adspersaque frigida recreatus, in carcerarium sacellum perducitur. Mox ad parietem sessilem vincto allatum quod pranderet. Dein adhibiti e schola Sorbonica [a] doctores duo, Jo. Filesfacus et Philippus Gamachius, damnatum solantur, hortanturque uti ne diutius judices Galliamque universam in tanto crimine vagari suspicionibus sinat; neve conjurationis omnium perniciosissimae socios latere velit, magno totius regni periculo. Peracta confessione mystica doctores [b] actuarium senatus accersi rogant, eoque coram testantur, damnatum ultro petiisse, confessionem suam sub absolutionis impetrandae voto ipsis sacerdotibus nuncupatam vulgari. Eam verò sic habere: persolum se in crimine esse, non rogatum, non instigatum ab ullo mortalium; consilii sui neminem, ultra quam ad judices dixerit, fuisse participem conscium ve; nec salutem aeternam, si quid mendacio silentiove falleret, sperare. Igitur ex senatusconsulto impositus stercorario plaustro, pro valvis [c] basilicae Marianae, nudus in linea subucula cum accensa taeda supplex detestandi paricidii veniam a Deo, rege, senatu, poscere jubetur. Inde in [d] Portuensem plateam vecto dextra cultrum amplexa igne sulphureo comburitur: mammae, brachia, femora, surae, forcipe candenti concerpuntur: in concerpta plumbum, oleum, cera, sulphur ferventia funduntur. Quacunque transductus est, plebs carnificinae avida, probris, contumeliis, diris appetitum, nisi milites objectis mucronibus obstitissent, dilacerasset. Doctoribus, preces de more concipientibus, contraria obstrepentium exceratione silentium impositum. Unde occasione sumpta actuarius ad damnatum accessit, hortatusque est, ut, consciis indicatis, iram populi ultima sibi morientium solatia denegantis ad misericordiam flecteret. Ille denuo neminem se habere conscium affirmavit. Itaque horae spatium quatuor equis in diversa nitentibus distrahitur, ac tandem extincto paricidali spiritu membra quadrifariam secta separantur a trunco. Supererat ex senatus-consulto cuncta comburi, cineres vento difflandos projici. Populus sibi litatum negavit, factoque impetu, disturbata carnificina, extorta carnifici membra diripuere, per varias urbis regiones raptavere, horrendis imprecationibus devota cremavere: alicubi raptando, tundendo, laniando, defuit quod cremaretur.

PERDITISSIMAE audaciae facinus, et immortua, vili corpusculo nullos prodente conscios, tormenta, multiplices ambages objecere considerantibus in urbe regia, populo tam benevolo, extitisse, qui nullius impulsu regi domi forisque gloriosissimo vitam eriperet, adeo patriae charam ac desiderabilem. Erant quibus videretur nonnihil a quaestoribus paricidii peccatum, ob recentes adhuc et male sopitas magnatum quorundam cum rege simultates, reperire metuentibus cujus comperti invidia deflagrarent. Nam cur omissa Engolismensium, quos in accinctu destinati sceleris paricida sibi notos aut familiares indicaverat, citatio? [e] Beliardi puta et Bretcavi:

INTERPR. [a] *les docteurs Filesac, & Gamache.* [b] *le greffier.* [c] *Nostre Dame.* [d] *la Greve.* [e] *Beliard.*

Breteavi: cur matris, qua non inscia digressus erat [a]Engolisma, ipso Dominicae resurrectionis die sacris abstentus? cur item [b] curionis Sanseverini et Magdaleni illius Foliantini? cur [c]Albinius solus auditus? ab tenuissima scintilla maximam plerumque veritati lucem accendi: et cur illa etiam cum reis paulo conspectioribus prohibita loquendi facultas, in hoc tam facilis et aperta, ut de diebus carceris tredecim nullus paene abierit impermisso curiosis compluribus alloquio? Prudentissimorum in senatu sententia fuit, Hispanicae factionis adjutores, ut quamplurimos alunt novellae per omnem Galliam monachorum ritus Italici prosecuhae, hominis fanatica superstitione perciti cogitationibus inter arcana confessionum notatis, adhibuisse vesaniae fomitem, ac summisisse indies qui vanis terroribus stultum caput implerent, susceptasque ab rege expeditiones eo tendere suggererent, ut Protestantibus Germanis adversus Catholicos auxilia praeberentur, ac [d] Diguieriano milite, magnam partem Calviniano, Italia premeretur. Has clades religioni Catholicae, haec pericula sedi Romanae, ab unius hominis spiritu pendere fingerent, aut stolide ipsi credita narrarent. Hujusmodi autem commentis animum caeco temerariae religionis igne calentem inflammari adeo potuisse, ut levissima pauculorum forte misellae vitae dierum jactura tanti se facinoris compotem redderet. Utrique opinioni fidem fecere observata sub id temporis argumenta. Etenim delatores aliquot ambiguis illatae mortis indiciis periere: scriptaeque [e] Bruxellis, Antuerpia, Machlinia, Boscoque ducis, ante mensis Idus ad varios literae regis interfecti rumorem iis locis sparsum nunciabant; et ipso mense facta caedes, quo mense ad exercitum se profecturum Henricus archiducibus scripserat. Inter posterioris opinionis principes Jacobus Augustus Thuanus censuerat, quandoquidem ex paricidae confessionibus appareret ipsum perfido superstitionis spiritu afflatum tanti sceleris rabiem collegisse; malum vero in horas serpetet; papalis imperii praecones libris editis perniciosa dogmata venditarent, unde persuadeant credulis regnorum regumque jura, prout Romanae curiae favorem indignationemve meruisse videbuntur, stare aut ruere; tyrannum posse et debere occidi a quocunque subdito, non aperta vi modo, sed etiam per insidias et fraude; tyrannum esse qui Hispaniensia pontificis Romani consilia detrectet: haec venena simplicibus in religionis poculo miscerent, episcopo ob cardinalitiae purpurae spem connivente; operae pretium fore scholae Sorbonicae doctores senatus-consulto moneri, censura sua discernant, quid fraudis humanae, quid divini juris, haec scita continere arbitrentur; ac decreto suo populum prava religione, qua nihil in speciem fallacius est, liberatum velint: hoc ab iis eo tutius ac libentius praestari oportere, quod ejusdem scholae antecessores duobus retro saeculis illud ipsum dogma consensu doctorum centum et quadraginta damnaverint, judicio postea concilii Constantiensis auctoritate comprobato. Atque haec nudo adhuc et inermi dogmate, nondum exortis Clementibus, Barrieris, Castellis, Ravallacis: quid hodie, tot exsecrandis sanguinariae doctrinae discipulis annorum minus viginti spatio in regum nostrorum perniciem armatis? Hanc Thuani in paricidae causa sententiam pauculi primo secuti sunt, assiduis litium privatarum sportulis mentes vulgarium senatorum ad publica illa queis utilitati posterorum cavetur obsurdantibus; posteaquam vero dicendis in reum poenis incandescere, eodem calore cuncti quod fastidierant appetere incipiunt: tantummodo explicant, senatus-consulti formula divisa, ut de paricida separatim, de Sorbonico sive [f]Constantiensi decreto separatim quoque ageretur. Nec Thuanus ipse aliter censuisset.

ITAQUE

INTERPR. [a] *Angoulesme.* [b] *le Curé de S. Severin, & le Pere Ste. Marie Magdelaine des Feuillans.* [c] *le Pere d'Aubigny.* [d] *les troupes du Sr. de Lesdiguieres.* [e] *Bruxelles, Anvers, Malines, & Bois-le-duc.* [f] *du concile de Constance.*

CIↃIↃCX. HENRICUS IV. ITAQUE postero die, Sorbonae decano syndicoque adesse jussis, Harlaeus gravibus verbis dat mandata, quae ad collegas ipsi referrent, super decreti Constantiensis instauratione. Propere parent decanus et syndicus, collegioque frequenti senatusconsultum recitari, mox et haberi consilium, curant. Summo consensu in hanc itum est sententiam: sapientissime a majoribus cautum fuisse, ne quis hoc pronunciatum adsereret, tyrannum occidere licere; nam id esse legi Christianae contrarium: priscos ecclesiae patres adversus tyrannos, quamvis impios et asperos, adhibuisse fugam aut patientiam; arma vel insidias nunquam: adsertione illa generali semel recepta, aperiri januam fraudibus, impietati, perfidiae, mendacio; factiosis ut libitum erit de principe judicantibus aut sentientibus: tum, si religio sceleri praetendatur, mentes incautas superstitionis furore ad immania ferri: jure igitur ab Joanne Gersone theologo prudenti laudatam Sorbonae simul et concilii Constantiensis censuram, anno supra millesimum quadringentesimum decimum tertio quintoque perscriptum, qua doctrinae pestilentis auctores impietatis haereticae damnantur: propterea Sorbonae collegium arbitrari Christianae societatis hostium loco habendos, qui tam improbo stellionatu Christianos infament: ac proinde, restituta novo decreto veteri censura, theologiae doctores ac discipulos omnes monitos velle, ut hujusce decreti verba quotannis solemni sacramento jurent, strenue se ac sedulo operam daturos, concionibus, scriptis, privatisque adhortationibus, ut Christiani omnes intelligant nemini licere quovis praetextu vitae principis aut potestatis ullius insidiari; qui contra senserit, docuerit, feceritve, eum Christianae doctrinae calumniatorem impium haereticumque esse.

OBLATUM senatui decretum Sorbonae, syndicus, eo munere tunc fungebatur Enimundus Richerius, ex senatus rescripto ad procurationis regiae tresviros detulit; eademque opera suggessit, Joannis Marianae, Clari Bonarscii, seu verius Caroli Scribanii, Emmanuelis Sa Jesuitarum scriptis, perfidae illius theologiae, veneno sicaque grassantis, elementa populo tradi; sed praesertim Marianae libro de regis institutione primo Jacobum Clementem Henrici III paricidam impensiore studio laudari; concilii Constantiensis decretum, velut pontifici minus ratum, elevari. Igitur improba scriptoris Hispani narratione offensi tresviri, eadem postulatione qua Sorbonae decretum senatus auctoritate ac jussu promulgari, et in acta referri, postulatum ibant, Marianae quoque librum publice flammis a carnifice dari petiere. Heic in senatu nonnulli, studio an simplicitate, in Jesuitarum laudes effusi, parcendum famae dicebant hominum bene de religione ac literis meritorum: alii verendum ne pontifex succenseret: alii Sorbonae decretum inconsulto episcopo vitio fuisse conceptum. E praesidibus Antonius Seguierius subtiliore sententia, videndum esse an senatus-consultum super impetrato Sorbonae decreto, quod rite quidem factum minime negabat, rite factum haberi posset: tum pro episcoporum auctoritate quam plurima adjecit eorum, quae jampridem, gliscente Cleri ambitione, fuerant prodita. Pars multo major, salutem regis regnique supremam legem esse debere, doctrinam manifesto pravam ac perniciosam non sine crimine dissimulari: quae sententia tandem, subeunte dissentientes pudore, communis omnium fuit, dum ne Marianae nomini adderetur Hispani neque Jesuitae. Itaque, facto secundum ea senatus-consulto, sexto Eid. Jun. decretum recitatur, in acta refertur, liber a carnifice in pervio [a] basilicae Virginis discerpitur, crematur; librarii venalem habere vetantur: qui adversus decreti doctrinam fecisse aliquid arguentur, majestatis legibus subjiciuntur.

REGUM corpora non efferri, nisi post dies ab excessu quadraginta, mos est. Id temporis curando funeri sumitur: interea ad ipsum corpus theca plumbea composituum, effigie quasi viventis superimposita, sedile regium statuitur, quotidieque cibi sumendi

INTERPR. [a] *Nôtre Dame.*

sumendi horis mensa sternitur; apponuntur fercula; familia regia eodem cultu ac ritu, quo vivente rege solebat, notis ministeriis fungitur: post paulo, cibi auferuntur ac dividuntur egenis: ceterum diu noctuque sacerdotes continuis precibus operantur. His igitur expletis VII Kal. Julias rex in [a] Longavillanis aedibus lugubria sumpsit; indeque, subsequentibus agnatis aliisque principibus viris, et aulici comitatus ordine longissimo prosequente, [b] Luparam ingressus, regium funus aquis ab sacerdore procuratis lustravit. Postridie Gulielmus [c] Potus Rodius ceremoniarum magister ducendi funeris diem senatui ceterisque ordinibus indicit, ac reginae nomine, ut frequentes adesse velint, rogat. [d] Harlaeus, in senatu audito Rodio, haec prae lachrimis fari vix potuit: senatum tanti tamque desiderati principis memoriae supremos honores, quantum possit ac debeat, maximos redditurum. Mox cum tintinnabulis praecones viginti quatuor exsequias proclamant ad III Kalendas proximas, nobilissimo potentissimo excellentissimoque principi Henrico Magno, Galliarum et Navarrae regi Christianissimo augustissimo invictissimo, magnanimitate et clementia incomparabili. Exin Magni cognomen defuncti nomini haesit. IV Kalendas Julias praesides ac senatores in togis nigris, e curia Palatina ad Luparam profecti, lustrales aquas funeri adspergunt; idem praestant et ceteri deinceps ordines. Postero die horam circiter a meridie primam senatus frequens in purpura, praecedentibus ostiariis atratis, redit: aula, quam concilii dicunt, excipitur. Ibi, dum regis effigies incederet, opperiuntur: ea defuncti majestatem viventis habitu repraesentat; hi justitiam nec in regis morte cessantem, ob id, ceteris atratis, purpuratam. Processere igitur ordines urbici militares, juridici, religiosi, academici, mox aulici minores arma et insignia regia praeferentes, episcopi complures; principum exterorum et pontificis legati, cardinales duo; ac demum paedagogiani regii, equitii magister, et regis in aperta lectica effigies, Salinarum bajulis ex instituto veteri succollantibus: circa effigiem senatus in corona; turbatim sequebantur togis velati funebribus agnati regii, ceterique principes et Sancti Spiritus equites, nobiles alii centum, ac denique satellitum praetorianorum centuriae. Heic vero ambitione praepostera ad effigiei pedes Henricus [e] Gondius Parisiensis episcopus, et qui Perronii cardinalis piarum largitionum magistri vices agebat Carolus [f] Miro Andegavensis episcopus, et ipse mentis in regios magistratus iniquae, ordini purpurato sese inserunt atrati, derelicto corpore, quod et ratione muneris et exequiarum ritu ad sepulturae ministerium sequi debuerant. Abscedere moniti quum permanerent, substitit senatus ac totius adeo pompae sequela. Locum tuebantur episcopi frivola ratione, quod ab ceremoniarum magistro se habere dicerent. Vocatus magister, misit ex praeconibus ordinis Sancti Spiritus qui matriculam exhiberet funeris Henrici II typis editam a praecone, quem vocant, armorum, sed homine rudi et imperito. Ea Parisiensis episcopus, una cum magistro piarum, locum ad effigiem tenuisse dicebatur. Contradicebant acta senatus, et novissima in Caroli IX exequiis pompa. Matriculae autem vanitas eo maxime arguebatur, quod regis corpori, cui justa illa fierent, locum tribuat nullum, ac ne sub effigie quidem fuisse dicat, nisi quum in [g] basilica Virginis depositum narrat. Excitus rumore Carolus Borbonius [h] Suessionis comes, domus regiae magister, controversiae statum cognovit, nec diremit, ambiguus favoris, non rationis aut juris. Jam sol praecipitaverat, et in area Luparae disputabatur; ac permultis grave admodum esse coeperat sub diei serum stare diutius. Quare indecisa lite incedunt cuncti; sic tamen ut locus episcopis non satis constaret, senatus [i] actuario notariisque ad effigiei pedes locum suum strenue vindicantibus. Tandem perventum in B. Virginis templum;

INTERPR. [a] *Hôtel de Longueville.* [b] *le Louvre.* [c] *Guillaume Pot Sr. de Rhodes Grand Maistre des ceremonies.* [d] *le premier president de Harlay.* [e] *de Gondy evêque de Paris.* [f] *Myron evêque d'Angers representant le Grand Aumônier.* [g] *Nôtre Damé.* [h] *de Soissons.* [i] *le greffier.*

CIƆIƆCX. HENRICUS IV.

templum; ubi, precibus de more concelebratis, deponitur. Funus in crastinum differtur. Mane diei sequentis praesides ac senatores conveniunt in curiam. Illic repetita quaestio dignitatis et decori: acta denuo inspiciuntur, et Joannis [a] Tilletii, quondam senatus actuarii, harum rerum peritissimi liber, et quidquid veteres memoriae suggerebant. Ubique fortissimum fuit argumentum, quo id evincitur, urbis episcopum regis esse curionem, cujus ad sacerdotium pertineat sacrorum circa regem curandorum administratio: ejus vero muneris esse corpus defuncti sepulchro tradere; proinde sequi proxime ipsum debere, non effigiem, quae non defuncti reliquias contineat, sed viventis majestatem supremo justitiae pontificio regnantem significet: hane ideo magistratuum purpura cinctam fulgere, non senatus sed regis splendori: subfuisse olim effigiei corpus; ob id episcopo locum tunc ad effigiem datum: postea, notato non convenire exequiarum rationi, funus ipsum, cui pompa fieret funebris, effigie viventis opertum dissimulari, res distinctas separatim haberi coepisse; corpus ab effigie, senatum ab episcopo, discretim: quapropter agendum hodierno jure, ac tribuendum cuique quod officio cujusque congruat; sepeliendum corpus, episcopo; justitiae dominantis vultum, senatui. Visum igitur, episcopum denuo per optionem actuarii moneri, ne tam absurda loci adsectatione ceremonias turbare pergeret. Mox itum ad laudationem defuncti; quam habuit in basilica Virginis Philippus Cospeanus, nuper [b] Aturentium sacerdotio praepositus. Perlato senatus mandato episcopus, nota moratorum versutia, scripti copiam sibi fieri petiit; habere quae respondeat, sed scripto. Interea [c] Espernonius proximus episcopo adfinis, aulico favore superbus, et ingenio suopte legitimi dominatus impatiens, reginam occupat, objectaque episcopalis reverentiae nube purpuram senatus infuscat; cancellario gaudente deprimi quos olim rerum suarum inspectores fore provideret. Regina facilis, inaudito senatu, episcopi pertinaciam confirmat. Judicium perscribi signarique, tanquam regis concilio comprobatum, Espernonius quum urgeret, cancellarius, vafritie deinceps usitatissima, tutius censuit invidiam facti delegare reginae, ejusque mandatu non scripto [d] Suessionis comitem jubere locum episcopo ad effigiem dari. Instante igitur deducendi funeris hora, quum senatus ad effigiem convenisset, ecce iterum [e] Gondius et Miro ambitiosi mandati fiducia, non secus ac parta de hostibus victoria feroces, sese ad effigiei pedes obtrudunt, decretum concilii regii perscriptum signatumque in sinu secum habere praedicantes. Falso id ab iis jactari sciebat senatus, et graviter ferebat sub regis nomine dignitatem auctoritatemque regiam violari; incedunt tamen, accensisque interposito densiore locum sibi poscentibus episcopi cispelluntur, tam aperto jure ut inciperent esse ludibrio spectantibus. Tunc affirmato vestigio consistunt, totusque adeo senatus. Interea vero Espernonius ad [f] comitem reginae mandata detulerat, animo principem magno, sed plerumque imperiosissimo, praeterea subirato, quod sui non longissime absentis senatus in regni tutela constituenda rationem non habuisset. Is vindictae occasione fervidus, adducta de regio satellitio cohorte, verbis asperrimis institit, episcopos ad effigiem incedere oportere; reginam sic velle, sic jubere. Opponenti cuidam, non persuaderi senatui reginam damnasse inauditos, Scito, inquit, rem esse judicatam, neque retractari. Nihilominus tamen senatus permanebat in vestigio quietus. Comes ira percitus, rem capitis sibi esse ait, ni regia jussa, uti rata sint, exsequatur; et esse absque mora parendum. Cumque dicto elata voce armatis imperat mandata perficiant: accedunt armati, manum senatori proximo injiciunt Paulo Scaroni. Tunc effigie relicta secessit senatus: solus permansit e praesidibus Antonius Seguierius, Espernonio veteris amicitiae nexu addictissimus. Ceteri omnes vim fieri querebantur,

er

INTERPR. [a] *du Tillet greffier du parlement.* [b] *evesque d'Ayre.* [c] *le duc d'Espernon.* [d] *de Soissons.* [e] *de Gondy & Myron evesques de Paris & d'Angers.* [f] *le comte de Soissons.*

et extitit in senatorum turba qui diceret, fore, quum ex actis curiae prodiret senatus violati memoria. Comes dicto minaci vehementer inflammatus respexit, auctoremque truci vultu quaesivit enixe; nemo prodidit. Paulum sedato alius comiter, Te ipsum, inquit, olim dignitatis imminutae senatus habebit ultorem; cognitaque juris qua de agitur praerogativa, dices injuste negatum. Subito mutatus comes, Et sum vestrae, ait, auctoritatis cultor, et me talem vobis probare magnopere volo; sed quid facerem? Regia jussa minime exsequi mihi non licet. Igitur, inito statim consilio, senatus censuit secessione sua se auspicium novo regi daturos non bonum, regnique rebus improviso maximi regis casu concussis aliquid addituros periculi; praestare igitur ad obsequium cogi, quod injustum esse satis ostenderint, quam intempestiva constantia facem praelucere factiosis. Quare ad effigiem cuncti redeunt, inceduntque; episcopis usurpati loci spatium male retinentibus, ac tantum non arceri se ac propelli indignantibus. Iter erat ad [a] Dionysii fanum, regum sepulchris nobile: jamque ad Lazari praegressa pompa pervenerat, et constiterat funus ad supplicationes certas, quas ab episcopo concipi ritus exsequiarum poscebat. Quaesitus ille, quaesitus in ejus vicem piarum largitionum magister: uterque, dum circa effigiem perperam morantur, officio defuere. Mox et incidit aliud aeque probrosum utrique. [b] Dionysianos sodales fratres obviam funeri progressos regis corpus suscipere, episcopo tradente, ac defunctum Christianae fidei sacra coluisse spondente, regiorum funerum praescripta dictabant: iterum defuit qui traderet, qui sponderet, episcopus. Ludovicus [c] Hospitalius Vitrius stipatorum praefectus episcopi vicem fungi necesse habuit, tradidit, spopondit. Sodales fratres ad Dionysii deduxere. Illic sacris vespertinis in multam noctem praefuit [d] Jousa cardinalis. Die sequenti ad honores et officia suprema redire cuncti. Laudavit defunctum Carolus [e] Miro; Jousa cultu pontificali sacra solemnia perfecit: aulici nobiles selecti Henrici corpus condidere sepulchro. Subinde senatus ceterique ordines in aulam deducuntur convivio paratam. Mensae ibi tres omnino fuere: prima comiti ac praecipuis infra principes, qui seorsim excipiebantur, magnatibus: sequens assignata senatui: tertia rationum magistris ac ceteris. Consumptis epulis, comites symphoniaci Psalmum c cecinere; hac etiam parte neglecto majorum more, qui nonnihil ad regiae majestatis cultum facere judicabant, [f] piarum largitionum magistrum ad mensam senatus gratias Deo dicere, ibidemque [g] magnum domus regiae magistrum insigne magisterii sui rege sepulto conditoque consummari baculum frangere; mox alio recepto, jubere novo regi per praeconem, longum vivere acclamari. His igitur non rite peractis, domum quisque concessit; haud ambiguo sensu imminutae ac violatae dignitatis.

INTERPR. [a] *S. Denis.* [b] *les Religieux de l'Abbaye de S. Denis.* [c] *de l'Hospital Sr de Vitry capitaine des Gardes du Corps.* [d] *de Joyeuse.* [e] *Myron evêque d'Angers.* [f] *le Grand Aumonier.* [g] *M. le comte de S. Paul representant le Grand Maitre.*

F I N I S.

INDEX *Latino-Vernaculus* NOMINUM PROPRIORUM
Quae in NIC. RIGALTII *de Rebus Gallicis libris occurrunt.*

A

B

C

D

E

F

G

H

foedus

contra

INDEX *Vernaculo-Latinus* NOMINUM PROPRIORUM

Quae in NIC. RIGALTII de Rebus Gallicis libris occurrunt.

EPITOMARUM SERIES:

Sive totius THUANI OPERIS HISTORICI

REPERTORIUM.

LIB. I.

RIMO libro, qui praefationis alterius loco est, rerum toto orbe status breviter sub aspectum ponitur. Francorum et Hispanorum, penes quos rerum arbitrium erat, vires et consilia explicantur. II. Irrita Caroli VIII in Italiam expeditio. Ferdinandi Arragonii astus in solicitando Ludovico XII ad bellum gentilibus suis in regno Neapolitano movendum, instigante Alexandro VI, qui ex Italiae turbis opes suis quaerebat. Partitio regni Neapolitani inter Ludovicum et Ferdinandum. Ferdinandus Calabriae dux, Friderici regis qui in Galliam se receperat filius, contra fidem a F. Consalvo Cordubensi datam retinetur, et in Hispaniam sub custodia mittitur. Bellum inter reges novi regni possessores; quod, amissa ea parte quae Ludovico obvenerat, per inducias compositum est; secutis mox Germanae a Fuxo Ludovici neptis cum Ferdinando Arragonio nuptiis, eum Isabella Castellensis prior uxor paulo ante e vivis excessisset. Joanna filia utriusque et heres Philippo Austriae archiduci elocata fuerat; qui, quanquam a socru administrationis regnorum procurationem extremis tabulis viro attributam sciret, controversiam de ea instigatu uxoris socero moverat: qua re factum, ut Ferdinandus adversus generum sibi gratia Ludovici opus esse ad tempus existimaret. Utriusque regis Savonae congressus. Consalvus Cordubensis a Ludovico rara humanitate mensae adhibitus, Ferdinandi manifesto livore, qui Cordubensi malam gratiam rependit; et mox Ludovico, contra quem alterum generum Henricum VIII Angliae regem suscitavit; et accenso bello, discordiis inter Aeronmontanos et Bellomontanos in Navarrae regno exasperatis, regni injuriose, Joanne Labretano expulso, invadendi occasionem arripuit. Pugna ad Ravennam ipso resurrectionis Dominicae die commissa; in qua Gasto a Fuxo victor occidit, et partae victoriae fructum corrupit, amisso mox Mediolano, et secuta sanguinaria ad Novariam pugna. III. Initia Hispanici imperii parva et obscura, quae in immensum creverunt sub Ferdinando et Isabella, aperto novo per Indias in occidente orbe, cujus vestigandi nostrates Belgae principium diu ante fecerant; et per adfinitates, Belgio cum Hispaniis conjuncto; et ad extremum imperiali accedente dignitate, vireis Germania communicante. IV. Gallici contra seu Francici illustris ab initio origo sub Romanis florentibus, et in occasu imperii. Carolovingi Italiae potentes, exstincto Langobardorum imperio. Reges Neapolis et Siciliae ex Normanniae ducibus prognati. Ex Francis reges per CCCC annos continua serie in Anglia Plantagenetae rerum potiti; cum ante illos Gulielmus Normanniae dux eam, et filii ejus ordine, et Stephanus Bloesensis tenuissent. In Palaestinam expeditiones a Godofrido, Eustochio, Balduino fratribus sub Philippo I susceptae. Henricus rex Castellae, Petro caeso a Bertrando Guesquinate, Caroli V auspiciis constitutus; a quo successionis jus ad Isabellam pervenit. Francis desinentibus, Hispani inceperunt. V. Incrementi eorum causae. VI. Ludovici detrimentosa ac propudiosa cum Borgiis foederatio. Julii II ingratitudo, et coacta contra eum a Ludovico synodus, in qua juxta Constantiense decretum in caput et in membra anquireretur. Morte Julii secuta, cum Leone X rex pacificatur, et mox cum Anglo, Maria Henrici VIII sorore post Annae Britanniae obitum in

TOM. I. uxorem ducta. Ludovicus mortuus Kal. Jan. anni CIↃ IↃ XV summo suorum desiderio, a quibus Patris Patriae nomen, insuper et communi omnium nationum consensu Justi cognomentum promeruit. VII. Ei Franciscus gentilis et gener successit: cujus felix prima in Italiam expeditio, et secuta statim cum pontifice reconciliatio, addito pignore et translato in regem electionis sacerdotiorum jure. VIII. Tum promulgatae per Germaniam indulgentiae, quae Martino Luthero Augustiniano res per conciones miscendi occasionem dederunt: observatumque, eodem anno, quo sacrae electiones sublatae sunt, majorem Germanorum partem a pontifice defecisse. IX. Biennio post Carolus Hispaniarum rex post mortem avi Maximiliani Caesar electus est, qui statim edictum Wormariae contra Lutherum proposuit. Amissum a nostris Mediolanum: et Leone sub id decedente, raro coelestis favoris ad Carolum inclinantis indicio, Hadrianus ejus praeceptor absens in pontificem electus est. X. Nec multo post, aversae a nobis fortunae pari indicio, Carolus Borbonius a rege descivit. Causae explicantur. XI. Infelix ad Papiam obsidio et regis captivitas: quo factum, ut ejus calamitas in misericordiam verterit, et Clemens VII ex ea occasionem ceperit foederis clandestini contra Caesarem ineundi: quam injuriam Caesar ultus est, et urbis direptione, et abolita per Hispaniam pontificia ad tempus auctoritate. XII. Secundum haec, postquam Galli tota Italia exclusi sunt, Caesar Augustae comitia religionis negotio indixit: et paulo post celebratae Massiliae Henrici Aureliani ducis et Katharinae Mediceae nuptiae: resque ad annum usque XXXVI quieverunt, quo per causam Mirabelli supplicio indigne a Francisco Sfortia adfecti bellum exarsit. XIII. Sabaudia Francisci Borbonii sani Pauli comitis, et Philippi Chabotii maris praefecti, ductu occupata. XIV. Caesaris irrita in Provinciam expeditio; quam lamentabilis Francisci Delphini mors secuta est; et mox induciae inter Caesarem et regem pactae, quibus durantibus Caesar ad motus Gandensium componendos per mediam Franciam in Belgium descendit, ubique magna pompa ac praecipue Lutetiae exceptus. XV. Cum promissa non repraesentarentur, bellum recruduit CIↃ IↃ XXXIX. Irrita Henrici Delphini ad Perpinianum expeditio; felicior Caroli in Lucemburgensi principatu; quibus intervenit Rupellanorum ob rem salinariam seditio, moderatione summa pro temporum ratione compressa. Francisci Borbonii Anghiani ad Cerizolium victoria. Secutum Crepiaci foedus, cui Anglus stare noluit. XVI. Anglicanae scissurae origo ob repudium Katharinae Arragoniae et Annae Bolenae matrimonium. Abolita in Anglia et Hibernia pontificia prorsus auctoritate, Henricus rex caput ecclesiae declaratur: in ceteris nihil in doctrina mutatum. XVII. Geldriae principatus, Carolo Egmondano ablatus et Clivensi attributus, a Caesare vindicatur. XVIII. Daniae rex Christiernus II, Joannis filius, Christierni I nepos, paternis vestigiis insistens Sueciae regnum invadit, et crudeliter vastat, edita Stocholmiae immani lanienа; ob quam non solum Suecis invisus, sed proprio regno ejectus, exstincta etiam mascula sobole periit. Fridericus patruus in Danico, Gustavus Erici filius Suecico regno inaugurati. XIX. Motus ob religionem in Germania, et secreti ad bellum paratus, cui praeluserunt rustici et Anabaptistarum fanatici duces; dein et Suevicum contra Ulricum Wirtembergicum initum foedus, ac postremo Brunsvicense. XX. Concilium, instante Caesare, primum Mantuae indictum, ac postea Tridenti. XXI. Motus ob religionem inter Helvetios, commissaque pugna post frustra tentatam nostrorum interventu concordiae viam; Tigurini victi, occiso in primis ordinibus Huldrico Zuinglio: sed victoriae Quinquepagicorum is exitus fuit, ut pacem sibi deinceps colendam existimarent. XXII. Poloniae status. In Borussia mutandae religionis ratio, et principatus in Brandeburgica familia firmandi. XXIII. Hungariae item status; ubi post Ludovicum ad Mogacium caesum Joannes Zapolia Daciae princeps controversum in ea jus deinceps Austriacis fecit. XXIV. Turcica a Selimi temporibus et Aegypto subacta, ad annum XLII praetexuntur. XXV. Italiae status. Veneti nutantes. Genuensis respublica in acre Caesaris. Senenses metu Florentinorum patrocinium alienum quaerentes. Florentini ipsi principem a Caesare accipiunt. Mediceae familiae in Etruria dominatus origo, et successus. Joannis Cosmi patris mors. Atestinorum Ferrariae principum fatum.

fatum. Mantuae duces Montisferrati principatus potentes. Roboreorum gentis origo, et in Urbini principatu successio; Camertium item, quos Varani potiti fuerant, adjectio, ipsis postea a Paulo III ademptorum. XXVI. Navigationes ad Indiae occidentalis vestigationem a Christophoro Columbo et Americo Vespucio susceptae. Eodem tempore P. Alvares Capralis Brasiliam, et Jo. Pontius Legionensis Floridam aperuit. Tum Ferdinandus Magellanus in orientem tendens fretum a se dictum enavigavit. Terra ignea. Hispanorum in India occidentali, Lusitanorum Emmanuelis regis auspiciis in orientali, successus et res gestae. XXVII. Ad res nostras reditum. Post Crepiacam pacem Bononia ab Anglis capta. Odoardi Biesii, et Jacobi Cuciaci Vervinii generi, res infeliciter gestae. Regis in Angliam irrita expeditio. Franc. Lotaringus Aumalius ad Bononiam ingenti vulnere sauciatus, cum constantia summa ac fortitudine ictum sustinuisset, praeter chirurgorum spem convaluit. Carolus Aureliani dux Ferdinando Romanorum regi gener destinatus, ad Firmum monasterium lue pestilenti extinctus. TOM I.

LIB. II.

PRINCIPIUM operi a bello Germanico factum. II. Germaniae antiqui et novi limites. Lingua Illyrica seu Slavica per Germaniam, Sarmatias, Macedoniam longe lateque porrecta. Germanicum imperium. Ejus translatio a Francis ad Germanos. Electorum origo, numerus et auctoritas. Imperii ordines, civitates, circuli. Judicium camerae. Comitia. Respublica Germanica cui comparari possit. III. Pax religionis a Carolo V monarchiam parturiente sancita. Spirensis camera ex utriusque partis assessoribus conflata. Wormatiensia comitia. Tridentinum concilium cum Protestantibus suspectum esset, colloquium Ratisponae institutum. IV. Bellum Brunsvicense, quod universo praelusit. Conventus Francofurtensis. Fridericus Palatinus septemvir in sua ditione religionem antiquam mutat, Pauli Fagii opera usus et Helia Levita Judaeo. V. Bellum Germanicum CIↃIↃXLVI. summa dissimulatione susceptum et inchoatum. VI. M. Lutheri mors, cui Justus Jonas assedit. VII. Comitia Ratisponensia. VIII. Brunsvicorum et Brandeburgicorum principum foedus contra Saxonem et Hessum. IX. Protestantium tribuni: et Baltazaris Gutlingi ad milites animandos invidiosa oratio. X. Foedus inter Caesarem et Pontificem. Conventus Ulmae. XI. Palatini septemviri ad Caesarem, cum adhuc in dissimulatione perstaret, legatio. XII. Saxonis et Hessi Germanica in Caesarem scripta; quibus inter alia Jo. Diazii parricidium exprobratur. XIII. Anna et Maria Ferdinandi filiae Alberto Willelmi Baioari filio et Willelmo Clivio, dissoluta nobiscum contracta adfinitate, a Caesare fratre elocatae. XIV. Seb. Schertelius Alpibus occupatis Oenipontem tendit. Donaverda capta. Helvetii in castris Protestantium militantes, frustra a pontifice solicitati. XV. Tandem Saxo et Hessus a Caesare, cum Lanzuthi esset, proscribuntur; qui mox bellum ipsi denunciant. Eorum inter se dissidia. XVI. Copiae Caesarianae recensentur, et ad Ingolstadium castra metantur; quibus Rheno transmisso cum delectis copiis Maximilianus Ecmundanus Buranus se conjungit. XVII. Neoburgum Caesari deditum: et translata Norlingam castra; ex iisque velitationes. Donaverda ab Octavio Farnesio intercepta. Dillinga et Lavinga dedita. Schertelii a castris foederatorum discessio. Gundelfinga et Geenga Caesari se dedunt. Inde translata ad Sontheimum castra. XVIII. Ferdinandus in Saxoniam cum peculiari exercitu descendit. XIX. Conventus civitatum Ulmae. Bopfinga et Norlinga, Weissemburga, Dingelspulum et Rotemburgum in Caesaris potestatem concesserunt. XX. Palatinus septemvir supplex ad Caesarem venit, discedentibus foederatis; et Ulmenses in gratiam recipiuntur. Darmstato vix vi capto, Francofurtum Burano deditur. XXI. Pax inter regem et Henricum VIII. Franc. Borbonii Anghiani ad Rupem-Guidonis deploranda mors et inulta. Gallicus limes a Francisco ob felices Caesaris successus sibi metuente lustratus.

LIB.

LIB. III.

CIϽIϽXLVII. FELICIA belli Germanici initia nonnihil conturbant conjuratio Genuae Flifcana et Neapolitani tumultus. II. Alterius origo et fucceffus: III. Cui fucceffit Ciboana: virtus in utraque Andreae Auriae et conftantia. IV. Neapolitani motus origo ab inquifitione: ejus exitus libertati nobilitatis poftremo exitiofus. V. Henrici Angli mors; mores, et occultus in Francifcum regem amor ex morum fimilitudine. VI. Secuta mox regis mors: ejus fortuna, prudentia, regni difpenfatio,
HENRICUS II. amor in literas et literatos: VII. Ad Henricum filium praecepta; quae ille regnum iniens magna ex parte neglexit, Cl. Annebaldo maris praefecto et Turnonio cardinali, quibus praecipuis adminiftris ufus fuerat, a rerum gubernaculo remotis. Diana Pictavienfis, et ejus impotens animus. VIII. Leges optimae a Franc. Olivario cancellario latae. IX. Helionora regis defuncti vidua in Belgium proficifcitur. Imbrium vi ruptus S. Michaelis pons Lutetiae. X. Hier. Capiferrei cardinalis in Galliam ad novum regem legatio. Leges in diplomatis Pontificii promulgatione a fenatu appofitae. XI. Saxo captus, et ocrea ejus ad ludibrium in Galliam miffa. XII. Durocortori Remorum rex inauguratur. Saxonicae copiae a Seb. Vogelsbergo regi militant. XIII. Duellum inter Vidum Cabotium Jarnacum et Franc. Vivonum Caftaneum ad fanum Germani commiffum, regi trifte et ominofum. XIV. Leo Strozzius ex foedere poft cardinalis Santandreani caedem in Scotiam cum claffe mittitur: ejus felix fucceffus, captis in arce Andreana in Galliam fecum abductis. XV. Anglica in Scotiam expeditio, et profpera ad Preftonium pugna VI Eid. Sept. qua illuftrium familiarum e Scotis juventus cecidit. Reginae Britannodunum fepofitae. XVI. Mutatio religionis in Anglia fub Edvardo VI puero; et accerfitus eo P. Martyr Vermilius Florentinus. XVII. Doctorum virorum obitus, Fr. Vatabli, Jacobi Tufani, Beati Rhenani, Jo. Schoneri, Conradi Peutingeri, Petri Bembi, Jacobi Sadoleti; XVIII. Item Hariadeni Ahenobarbi Caefareae in Africa profultani, et Ferdinandi Cortefii novae Hifpaniae in India occidentali fundatoris.

LIB. IV.

CIϽIϽXLVII. DISSOLUTO foederatorum exercitu, Ulricus Wirtembergicus Caefari fit fup-
HENRICUS II. plex. II. Sueviae civitates in gratiam receptae. III. Saxo feptemvir ad Mauritianos Ordines fcribit. IV. Anna Augufta regina Ferdinandi uxor tot liberorum parens moritur. Augufta recipitur, non impetrata Seb. Schertelio venia. Saxonis feptemviri et Mauritii bellum. Argentina in gratiam recipitur. V. Bremae irrita obfidio; in qua Jodocus Groeningus Zelandiae praefectus occumbit. VI. Hermannus a Weida, archiepifcopus Colonienfis, profcribitur. VII. Roclicia clades ab Alberto Brandeburgico, qui Caefari militabat, accepta. Ferdinandus a Bohemis opem Mauritio contra Saxonem petit. VIII. Saxo reconciliationis viam cum Caefare Cliviae ducis fororii fui interventu fruftra tentat. IX. Caefar in Saxoniam defcendit. Primi fucceffus. Foeda apud Zuiccaviam pefte afflictatur. X. Roclicia recepta, pugna ad Mulbergam committitur, locum ominofi nominis. XI. Saxo captus. Witemberga mox obfeffa, et, poena mortis contra Saxonem lata et interventu principum dein remiffa, deditur. Conditiones captivo propofitae. XII. Ericus Brunfvicus, qui ad Bremam fedebat, foluta obfidione ab Alberto Mansfeldio in fugam cum clade vertitur; fed clades ab Wrifpergero poft fugam fupervenienre farcitur, captis victoris impedimentis et pecunia. XIII. Heffus poft Saxonem captum Halae fit fupplex Caefari, et in conditionibus literulae cavillatione, contra quam fibi perfuaferat, captivus retinetur. XIV. Caefaris in fupplices feveritas. Lud. Octingenfis comes folum vertit. XV. Bohemicum bellum. Praga dedita pari feveritate habita. XVI. Hamburgum, Lubeca, Brunfvica in gratiam receptae. XVII. De profperis Caefaris fucceffibus judicium. Foederatorum principum imprudentia

prudentia et errores notati. Caesaris ipsius error, et ex eo secutae clades, quas ominosus Augustae, ubi comitia celebrata, tumultus praesagiit. XVIII. Concilium contagiosi aëris obtentu Tridento Bononiam translatum. XIX. Parma et Placentia in nepotum gratiam a Paulo III pontifice publico diplomate alienatae, cui Caesar subscribere recusavit. Senae in Hetruria Didacum Hurtadum Mendozam cum praesidio recipiunt. XX. Odium publicum in P. Aloisium Farnesium ducem et conjuratio, cum insigni illusorii magici oraculi exemplo. XXI. Caede patrata Placentia a Caesarianis occupata, et mox Parma a Caesare tanquam imperialis juris repetita. XXII. Cum pontifice de concilio Tridentum revocando acerbae per oratores suos altercationes. TOM. I.

LIB. V.

PONTIFICIS ad Germaniae praesules super concilii translatione literae. II. Cum perstaret pontifex, Mendoza Romae coram principum oratoribus, atque eodem tempore Bononiae Fr. Varga et Martinus Velascus coram patribus de Synodi vitio ac defectu protestantur. III. Inde Senas Mendoza revertitur, et Plombinum divertit. Apianorum Plombini dominorum gens et origo. IV. Pontificis ad protestationem responsio, a Reginaldo Polo cardinale, ut creditur, facta. V. Inter has Caesaris et pontificis contentiones, pendente concilii celebratione, religionis formula seu declaratio a Julio Flugio et Michaële Sidonio jussu Caesaris perscribitur. Hessus outat. Argentinenses intercedunt. VI. Prussiae et Teutonici ordinis negotium in comitiis agitatum. Sigismundi Poloni mors; moderatio. VII. Septemvirali dignitate in Augustanis comitiis insignitus Mauritius. Sebastianus Vogelspergerus, qui regi militaverat, Caesaris jussu a Lazaro Schuendio amicitiae colore Wisseburgi captus, et magna cum Schuendii invidia securi cum duobus centurionibus percussus; proscriptique denuo Buelingius comes, Schertelius, Ringravius, Heideccus, Recrodus, Risebergus. Camerae assessores loco moventur. Circulus X ex provinciis Belgicis Caesaris edicto adjectus. De Cattorum ditione controversia contra Hessum, secundum Willelmum Nassovium Arausionensem pronunciatum. VIII. Augustae et Ulmae mutata reipublicae ordinatio; indeque Caesar in Belgium descendit. Contra Constantienses versa arma: urbs capta et Austriacae familiae addicta. Lindavienses adacti, ut formulae subscriberent. IX. Caesar imperii hereditariam successionem adsectat. X. Maximilianus Pinciae Carpetanorum in Hispania Mariam Caesaris filiam uxorem ducit. Philippus filius Hispania evocatur. Genuae exceptus de arce urbi imponenda cum Albano consultat, Andrea Auria intercedente, cui raro charitatis exemplo patriae libertas proprio periculo propior visa est. XI. Lutherani Lutetiae capite plectuntur. In suspectos Venetiis exercita item severitas; sed cum moderamine. Paulus Vergerius episcopus Justinopolitanus ex qua occasione ad Protestanteis defecit. XII. Rex in Subalpinam provinciam facto per Aedoos itinere proficiscitur. XIII. Per absentiam levis Lutetiae motus: major in Aquitania ob rem salinariam exoritur, ingenti Burdigalae, quae provinciae caput est, exorta seditione; cui comprimendae missus A. Momorantius equitum magister, qui magna severitate rem gessit. Stephani Boëtiani senatoris Burdigalensis in eam rem evulgatus Anthenotici titulo elegantissimus libellus. XIV. Rex ex Italia reversus Molinii in Boiis Ant. Borbonii Viodocini et Joan. Labretanae, quae Clivensi desponsata fuerat, nuptias celebravit; ut et mox ad Germani fanum Franc. Guisiani et Annae Atestinae, cum eum paulo ante Franciae patricium creasset. XV. Scotica expeditio, duce Dessio. Maria regni heres Britannoduno, quo superiore anno seposita fuerat, a matre in manus Philippi Mallii Brezaei consignata in Galliam magno comitatu deducitur. Letha ex aliarum urbium ruinis in Forthae aestuario crevit. De Myrtoo lacu, Septo flumine, et Magotiis avibus, mira a Bellovadio prodita. Post rem per annum gestam Dessius exercitum Paulo Thermo tradit, cui Joannes Monlucius Valentiae episcopus comes additus. XVI. Prodigium annonae coelo impluentis. XVII. Mortes clarorum

CIↃIↃXLVIII. HENRICUS II.

TOM. I. clarorum virorum Gregorii Cortesii cardinalis, Marii Molsae. XVIII. Bellum Persicum paucorum mensium.

LIB. VI.

CIƆIƆXLIX. HENRICUS II. PHILIPPUS ad patrem in Belgium venit; ubique a provinciae urbibus regia magnificentia exceptus. II. Senis res turbant. III. Soli in Germania Magdeburgici restabant a Caesare proscripti; qui, peti se cum viderent, apologetico ad commiserationem et invidiam simul composito se purgant. IV. Moderandae amplitudini Lutetiae in immensum se effundentis lata lex. Renovata contra Lutheranos supplicia. Odoardi Biezii E. T. causa agitata et Jacobi Cuciaci Vetvinii generi: uterque ob amissam Bononiam tunc damnatus, et postea utriusque restituta memoria. V. Anglicana dissidia inter Somersetum et Thomam fratrem, maris praefectum, qui adfectati regni accusatus capite luit. Martinus Bucerus et Paulus Fagius Argentina a Thoma Cranmero Cantuariae archiepiscopo accersiti. Ipse Somersetus in carcerem trusus. VI. Cum Helvetiis Gallicum foedus renovatur. VII. Apud nos varia varie decreta. Leges Salinariae per Aquitaniam sancitae. Duplicata equitibus stipendia, populi levamento. VIII. Margaritae Navarrae Francisci sororis ac regis amitae obitus et elogium: Christinae Hessi uxoris: Jacobi Ziegleri, Lindaviae ad Acronium lacum nati. IX. Motus in Italia, Genuae et Parmae. X. Pauli III mors, virtutes, secus facta. Scissum factionibus collegium in eligendo novo pontifice. Jubilaeus annus, et ejus origo. Tandem Julius III creatus: qui statim principatus sui initio specimen animi sui dedit. XI. Leges graves a senatu additae in promulgatione diplomatis pontificii de Remensi academia a Carolo cardinali Lotaringo instituta. XII. Petrus Lizetus primarius praeses a Pictaviensi et Lotaringo magistratu motus: ac mox Fr. Olivarius cancellarius domum relegatus. XIII. Pax inter regem et Anglos. Bononia a rege recepta. XIV. Edictum grave contra scribas pontificios, ut crebris falsitatibus occurreretur: ad quod cum Car. Molinaeus jurisconsultus liberius scripsisset, paternum solum vertere pro tempore coactus est. XV. Carolus Cossaeus Brissacus in Subalpinam provinciam cum summo imperio missus et E. T. creatus. XVI. Valdensium provincialium causa in senatu Parisiensi agitata: eorum origo jam a primis initiis repetita, doctrina, mores, mala Francisco I rege fortuna, et severa contra eos judicia. Alenii cum Barth. Chassanaeo primario praeside ex occasione ridiculae murium causae in graviori altercatio: exitus causae non respondet publicae exspectationi. XVII. Caesar Belgio ad Imperii Ordines dat literas, quibus et de egregia novi pontificis voluntate fidem facit, et comitia Augustae Vindelicorum indicit. Magdeburgici altero apologetico se purgant. Argentinenses tumultuantur. Edictum de libris Lutheranorum. XVIII. Brunsvica in Saxonia ab H. Brunsvico obsessa; ac mox obsidio soluta, copiis ad Magdeburgum oppugnandum traductis. Mauritius Saxo septemvir bello summus dux delectus, qui Heideccum et alios militareis tribunos sibi clam conciliat. XIX. De concilio variae in comitiis concertationes, et principum pro Hessi libertate deprecationes. XX. Anglicus sudor. XXI. Ulrici Wirtembergici mors. Jo. Vasaei, Jo. Pierii Valeriani et Georgii Trissini obitus.

LIB. VII.

CIƆIƆL. HENRICUS II. CAESAR fratris filiorumque ejus animos pertentat, an de Imperio sibi, ut illud in filium transferat, restituendo adsentiri velint. Maximiliani, ut intercederet, ex Hispania festinatus reditus. Is secum Buaçonem regis Fessani agnatum adduxerat: II. Ex eoque nata occasione, de Fessae, Marochi, Tremeceni ac Tunetis regnis ac regibus priscis et regionibus illis agitur. III. Scirifiorum in utraque Mauritania origo et successus, qui veterum regum stirpem ad extremum aboleverunt. IV. Nata inter fratres Scirifios discordia, et inde ortum bellum inter Fessanum

Fessanum Oatazenum et Mahametem Scirifium. V. Capto Oatazeno illudit humanitatis specie Scirifius; et Fessâ potitur. VI. Bellum Aphrodisiense a Joanne Vega Siciliae prorege susceptum. Tunetani regni descriptio. Monasterium et ad extremum Aphrodisium capitur. VII. Solimanus Meningis rex Caesari tributarius fidem fallit. Dragutem ad insulam venientem Andr. Auria insequitur. VIII. Vindicandae superioris anni injuriae classis a Turcis instructa; quae primo Siciliam, dein Melitam petens, postremo in Africam descendit et Tripolim obsidet et capit. IX. Captae urbis invidia a Gallis removetur.

LIB. VIII.

CIↃIↃLI. HENRICUS II.

Caesaris edictum de Concilio. II. Conventus Norimbergae; in quo actum de belli Magdeburgici sumptibus. III. Caesar frustra de Imperii successione cum fratre agit. IV. In Lutheranos anquiritur. V. Tandem cum Magdeburgicis conventum; statimque secretum foedus interventu episcopi Baionensis a Mauritio cum rege initum. VI. Pro Hessi libertate principum apud Caesarem deprecatio. VII. In concilii Tridentini ratione rex a pontifice dissidet; literasque fiduciarias tanquam ad conventum non ad concilium dat, patribus a Jacobo Amioto Bellozano perferendas. Ejus ad patres oratio libera et ad querimoniam invidiosam composita. VIII. Eodemque tempore edictum in senatu promulgatur; quo prohibetur, ne pro sacerdotiis pecunia Romam mittatur: atque, ut rei acerbitas aliquatenus mitigaretur, renovata contra Sectarios decreta. IX. Helvetii auctoritatem concilii detrectant; et ad illud Protestantium legationes. X. Foedus cum Octavio Parmae duce initum; et Parmensi bello factum initium. Ejus successus. XI. Hinc scripta utrinque jurgiis plena inter Caesarem et regem disseminata. Regium-Lepidi in odium regis a F. Gonzaga Caesaris nomine a Ferrariensi repetitur. Mirandula a Caesarianis oppugnatur. XII. Picorum gens et successio. XIII. Bellum in Subalpina regione inter regem et Caesarianos recrudescit; quod Belgicum mox excepit. XIV. Missi a pontifice belli pertaeso legati; hinc Carpensis ad Caesarem, in Galliam Hier. Verallus; cujus diplomate in senatu recitato leges ut in superioribus a patribus appositae, et novae propter edictum nuper de scribis pontificiis promulgatum additae. XV. Res in Anglia turbant. Somersetus regni protector capite plectitur; et Jo. Dudleius Northumbriae dux, cujus astu periculum illi creatum fuerat, eo sublato regnum adfectat. XVI. Mortes literis clarorum hominum, Martini Buceri, Andreae Alciati, M. Antonii Flaminii, Jo. Bapt. Montani, Joachimi Vadiani.

LIB. IX.

CIↃIↃLI. HENRICUS II.

In Pannoniis res turbant. Earum descriptio et status. II. Post Ludovici ad Mugacium caesi mortem Joannes Zapolia titulos regios sibi sumit, et successionis jus Ferdinando Romanorum regi controversum facit. Joanni successit Stephanus filius et Isabellae Sigismundi Augusti Poloniae regis sororis, cui tutor cum regina matre a parente datus Georgius Martinusius. Ejus mores et varium ingenium. III. Bello inter Ferdinandum et Isabellam accenso, a Caesare fratri Jo. Bapt. Castaldus datus, qui summae rerum praeesset; ob id Cassani marchio creatus. IV. Tandem Georgii Martinusii interventu inter contendenteis transactum, non sine Georgii utrinque invidia, pacem illam bello Turcico mox secuto. V. Ejus successus. Lippa capta et recepta. VI. Georgius cardinalis creatus; statimque tanquam suspectus infelici conjuratione per insidias occisus. Ejus opes domino exitiosae, fama minores: nec inulta caedes. VII. Zegedinum recuperatur; sed mox praedae aviditate amittitur. Andreas Bathorius Daciae vaivoda, et Laurentius Lozantius Temesvarae comes creatur. VIII. Machometi purpurati et Stephani Moldaviae vaivodae expeditiones. Moldavus in fugam vertitur. XI. Temesvara a Turcis capitur, Lozantio contra fidem datam indigne interfecto, quod

CIↃIↃLII.

Olimano

TOM. I. Olimano nuper fides a Castaldo ad Lippam data minime fuisset servata. X. Bernardi Aldanae in Lippa defendenda ignavia. XI. Isabella ingentis animi foemina, quod promissa a Ferdinando minime praestari diceret, per Mircem inferioris Moesiae regulum cum Turcis agit, et annum sequentem Pannoniae funestum fecit. XII. Stephani Moldavi caedes. XIII. Dissoluto per Magdeburgicam obsidionem exercitu, miles per Germaniam grassatur. XIV. Protestantium, atque adeo Mauritii occulta consilia tegentis, legati ad concilium profecti. Philippus Melanchthon in viam se dat, et Norimbergae subsistit. Concilium dissolvitur.

LIB. X.

CIƆIƆLII. HENRICUS II. MAURITIUS renudato animo scriptum contra Caesarem publicat: II. Alteroque idem scripto Albertus Brandeburgicus facit; quo de Ludovico Avila rem ad Rocliciam in contumeliam suam commentariis suis de bello Germanico retorquente acerbe conqueritur. III. Pari acerbitate scriptum a rege disseminatum: quo Caesar ratione Ambarensis principatus Lotharingicos, Maximilianus Buranus Aquitanici tumultus tempore suorum fidem solicitasse dicitur, et Sebastiani Vogelspergeri indignum supplicium multis verbis exaggeratur. IV. Interea Mauritius in dissimulatione pergens, quod rem amice componi posse non desperaret, conjunctis cum Willelmo Hessi filio ac sororio copiis Augustam venit, senatum a Caesare institutum murat, Ulmam obsidet dum Lincii a Ferdioando institutum colloquium instauratur. Lauginga ab Henrico Othone Palatino recipitur. Rutensis ad Alpium radices pugna. Ereberga capta. V. Caesaris arthritici miserabilis ex Oeniponte fuga nocturna. Saxo dimissus. Oenipons occupatur. VI. Rex ex foedere clam cum Mauritio inito ad limitem proficiscitur: Tullum, Metim, Virodunum in potestatem redigit; et Carolum Lotharingiae ducem puerum cum Christierna matre generum destinatum recipit. VII. Cum pontifice Turnonii cardinalis interventu convenit. Pontifex cum Farnesiis transigit. VIII. Legationes Helvetiorum et conventus Wormatiensis de pace inter Caesarem et regem. IX. Rex, cognito Mauritium in eo esse ut cum Caesare et fratre ejus conveniret, re bene gesta in regnum revertitur. X. Protestantium scriptum contra Caesarem Augustae publicatur; quo et theologos suos Tridentum missos revocant. Hinc captata occasione, Albertus Brandeburgicus bellum propriis auspiciis seorsim ab aliis foederatis gerit: episcopos et Norimbergenscis infestat, Ulma frustra teorata. XI. Patavii in conventu a Mauritio et episcopo Baiooensi orationes habitae; moxque Eisteto datae ab eodem literae ad conventum Paravicnsem. XII. Caesaris ad ea responsum. XIII. Francofurti a foederatis obsidio, in qua Georgius Megalopolensis dux occubuit, Pataviensi pace facta, solvitur. XIV. Mauritius in Pannoniam cum summo imperio ex foedere Pataviensi proficiscitur. Agria obsessa a Turcis et summa foeminarum virtute defensa. XV. Georgii cardinalis interfecti causa a pontifice agitata: et post diras minime denunciatas, Ferdinandus, conscii, ac percussores tandem a censuris solvuntur. XIV. Motus in Moesia, Radulfo legitimo despota contra Mircem Turcicis opibus fretum ope Castaldi ducente; qui victor, ejecto Mirce, paterno regno restitutus est. XVII. Literae superbae Solimani in Vasraëliano conventu recitatae pro restitutione Joannis Sigismundi. XVIII. Mauritii et Castaldi mutuae exprobrationes.

LIB. XI.

CIƆIƆLII. HENRICUS II. BELLUM Subalpinum et Parmense. Salucia a Caesarianis capta. II. Turcicae classis ad Italiae litora descensus. III. Ad Clodiam Venetae ditionis civitatem regiorum conventus: cujus is exitus fuit, ut Senenses Gallorum opibus freti de libertate recuperanda et ejiciendo Hispanorum praesidio cogitare coeperint. IV. Plombinum Cosmo cum omni ditione et Ilva insula a Caesare concessum. V. Andreae Auriae semper felicis imperatoris infelix ad Pontiam insulam cum Dragute

Dragute congressus. VI. Senensibus ablata oppida restituuntur: eodemque tempore Orbitellum a Caesarianis in ora maritima munitur. Ferdinandus Gonzaga male administratae provinciae insimulatur: intereaque prosperi Gallorum successus, capta Verruca et Alba Pompeia. VII. Caesaris post pacem Pataviensem in Gallicum limitem ad ulciscendas injurias expeditio. VIII. Jus quod Francis in tribus civitatibus nuper occupatis competit. IX. Franciscus Lotharingus Guisius eo cum valido exercitu missus. X. Alberti Brandeburgici, qui initio regi militabat, suspecta fides. Is Caesari in occulto reconciliatus, ac mox pro hoste habitus Aumalium Guisii fratrem intercipit. XI. Metis obsidio memorabilis. Interimque Hedinum in Morinis a Caesarianis captum. XII. Oratio Guisii ad commilitones, quo die totis viribus oppugnatio parabatur. Caroli Rupifulcaudii Randani cum Henrico Manrice duellum militare. Soluta obsidio cum Caesarianorum damno. XIII. Brunsvicensis ditio a Wolrado Mansfeldio Alberti auspiciis occupata. Elvangium Teutonico magistro a Wirtembergico ereptum. XIV. Clarorum virorum mortes; Henrici Megalopolensis, Hermanni Wedensis, Eberardi Bilichii, Joannis Cochlaei, Gasparis Hedionis, Andreae Osiandri, Sebastiani Munsteri, Petri Apiani, Jodoci Villicii, Lazari Bonamici, Lilii Gregorii Giraldi, Pauli Jovii, Ferdinandi Nonii Pinciani.

LIB. XII.

CIↃIↃLIII. HENRICUS II.

Albertus episcopos infestare pergit, nequicquam contra Caesare per epistolam monente, ut ab injuria abstineret, qui nihilominus publicato scripto bellum in Franconia persequitur. II. Ob id institutus Francofurti conventus. III. Inde Albertus in Saxoniam descendit; cui a Mauritio bellum denunciatum: postque rem scriptis utrinque agitatam ad manus ventum, in Hildesemia dioecesi ad Peinam Luneburgensis agri castrum cruenta admodum commissa pugna, in qua victor Mauritius cecidit. IV. Ejus mores, ingenium, praeclare et secus facta foris et domi. V. In septemviratu Augustus frater tunc absens apud Daniae regem socerum succedit, quantumvis renitente Jo. Friderico gentili, qui eo spoliatus fuerat; mox et cum Alberto Brandeburgico sub id ab Henrico Brunsvico suprema clade affecto reconciliatur. Brunsvicae obsidio soluta certis conditionibus, quae postea ab Alberto remissae sunt: ipse tandem a Spirensi camera proscribitur. VI. Tarvennae obsidio et, capta urbe, demolitio. Captus Franc. Momorantius, qui Dessio occiso urbi praeerat. VII. Hedinum eodem successu captum, magna cum Gallorum strage, desiderato inter alios Horatio Farnesio Castri duce, qui nuper Dianam regis naturalem filiam in uxorem duxerat. Captus Rob. Marcianus Bullionius equitum tribunus, qui locum tuebatur. VIII. Caesarianorum secuta ad Durlanium strages, Anna Momorantio duce, et capti Spinoii princeps et Araschoti dux, et adempta hosti VII signa, exiguum superiorum cladium solatium. Bapalmae et mox Cameraci irrita obsidio. IX. Contra Senenses, qui ad nos defecerant, instauratum bellum, duce Garcia Toletano. Primi ejus successus. Montis Ilcini irrita obsidio. X. Res in Subalpina provincia gestae. Frustra tentata Bena a Fr. Gonzaga. Curtemillia et Ceba a Brissaco captae. Vercellarum direptio, paulo post Caroli Sabaudi mortem. XI. Bellum Etruscum excipit Corsicum. Jus quod regibus Francis in Genuenseis competit. Paulus Thermus, qui in Etruria rem gerebat, Corsico bello praefectus. Classis Turcica auxiliaris, Polinio et Dragute ducibus. Bonifacio dedito, Calvium tentatum. Florentii fanum et Bastia a Genuensibus recipiuntur. XII. Domestica ex actis publicis. XIII. Renovata contra Sectarios supplicia. XIV. Michael Servetus Tarraconensis Genevae morte affectus. XV. Virorum clarorum mortes; Joannis Rivii, Erasmi Reinholdi, Jacobi Sturmii, Joan. Dubravii episcopi Olmucensis, Jo. Baptistae Egnatii, Hieronymi Fracastorii. XVI. Isabella in Pannonia res ope Turcorum turbat. Castaldus ob provincialium odium e provincia decedit. XVII. In Oriente Solymanus rebus suis metuens in Syriam proficiscitur, et Mustafam grandiorem natu filium instigatu Roxolanae novercae ac Rustani purpurati

TOM. I. purpurati Alepi ad se vocatum necat. Zeangir fraternae caedis impatiens sive in castris sive Constantinopoli moritur: et mox pueri filii a Mustafa relicti, qui Prusiade educabatur, ab avo imperata caedes, et ab Ebraimo invito patrata.

LIB. XIII.

CIƆIƆLIII. HENRICUS II. MORTUO Edvardo VI, graves in Anglia motus, dum Jo. Dudleius Northumbrius charitatibus suis regnum conciliare nititur, exclusa Maria legitima regni herede. II. Jana Suffolcia invita ad regnum a vitrico rapta, et deploranda paulo post morte affecta, cum patre, marito ac vitrico. Maria in regno confirmata.

CIƆIƆLIV. III. Poli cardinalis regium stemma et legatio. Celebrata Londini regni comitia: in quibus varii sponsi propositi, et sequenti anno pactae cum Philippo Hispaniarum principe nuptiae. IV. Wiatus capitur et capite plectitur. V. Leges de ecclesiastica disciplina et auctoritate pontificis, et Elizabetha Mariae soror in carcerem conjecta. Philippi et Mariae nuptiae; quarum contemplatione regno Neapolitano Carolus parens cedit. VI. Poli de pace inter Caesarem et regem actio; adventus in Angliam honorificus, et ab eo instaurata majorum religio. VII. Inter Jo. Fridericum et Augustum Saxones transigitur: et Jo. Friderici paulo post secuta mors. VIII. Albertus pergit contra Norimbergenses; et Schuinfurtum diripit. Henrici Plavii contra Albertum successus; quo tandem post cladem ad Kitzingam acceptam ad nos confugiente, in ejus gratiam scriptae ad Imperii ordines Francofurti congregatos literae. Ordinum responsio. IX. Virorum literatorum mortes; Joannis Feri, Xisti Betuleii, Simonis Portii, Francisci Franchini, Sigismundi Gelenii. X. Regis contra Caesarem expeditio: ejus in hostico successus. Bellorivum, Mariaburgum, Bovinae, Dionantum, Givacum deditum. Bincium diripitur. Rantiacum obsidetur; et ex occasione obsidionis pugna commissa; in qua praecipua Guisii virtus. XI. Domestica nostra. Semestris senatus. Leges de senatu Armoricano. De salis vectigali per Aquitaniam redimendo. De numero regiorum scribarum.

LIB. XIV.

CIƆIƆLIV. HENRICUS II. BELLUM Etruscum. Fabiani Montani cum Cosmi filia sponsalia. II. Jo. Jacobus Medicinus Melenianus dux destinatus. Ejus origo et fortuna. III. Senarum obsidio. IV. In Corsica Florentii-fanum a Jordano Ursino Auriac deditum. V. Damnum ad Cosmae-fanum a Florentinis acceptum. VI. Clusiana infelix expeditio; et Santaeii dolus. VII. Clanius fluvius et ejus situs ac natura. VIII. Petrus Strozzius cum auxiliaribus copiis ad Senarum obsidionem solvendam missus. IX. Leo Strozzius tot palmarum dux ad Scarlinum sclopperi ictu a rustico confoditur. X. Blasius Monlucius Senis a rege praeficitur. XI. Proelium Marcianum, hinc duce Meleniano, hinc P. Strozzio; in quo nostri caesi. XII. Lucinianum mox a Caesarianis capitur. XIII. Strozzius Senas per hosteis medios perrumpit; confirmatisque spe auxiliorum obsessis, sed in summa angustia relictis, urbe exit. XIV. Mons regius a Joannino Zetho proditus. XV. Turcicae classis ostentatio. XVI. Aphrodisium, quod pro amissa Tripoli Hierosolymitanis equitibus a Caesare oblatum fuerat, cum illi accipere recusarent, a fundamentis diruitur. XVII. Nocturna Senarum oppugnatio irrita.

LIB. XV.

CIƆIƆLIV. HENRICUS II. CIƆIƆLV. CURIA in Corsica capitur. II. In Subalpina provincia Valfenera a Gonzaga munita frustra a Brissaco tentatur. F. Gonzaga e provincia a Caesare evocatur. III. Eporedia nostris deditur. Jacobi fanum a Brissaco munitum. IV. Casalium S. Evasii a Jacobo Salvassone intercipitur. V. Senas totis viribus aggreditur Melenianus. VI. Repulsus, moram adhibet, jam fame laborantibus obsessis.

VII.

VII Julii III mors ac mores, cui Marcellus II suffectus. VIII. In Senarum deditione dictae conditiones. Galli cum Monlucio pethonorifice dimissi. IX. Res in Belgio gestae. Mali signatis haud longe a Meti infelix a nostris tentata aggressio. X. Franciscanorum sub id Meti detecta conjuratio: item Abbatis-villae. Mariaburgum missae suppetiae. XI. Colloquium de pace inter Caesarem et regem initum; delegatique utrinque inter Caletum et Ardeam loco ad id fabrefacto, mediis Anglis, convenerunt. XII. Paulus IV Marcello paucorum dierum pontifici succedit. Ejus vita ac mores. XIII. Cosmus rempublicam Senensem per Angelum Nicolinum ordinat. XIV. Herculis portus, qui a nostris tenebatur, a Meleniano obsidetur et capitur. Othobonus Fliscus in eo captus et crudeliter ab Auria habitus: saevitum et in exanime Leonis Strozzii corpus. XV. Valentium frustra a nostris tentatum. XVI. Albanus Insubribus praeficitur. Ejus expeditiones. Ad fanum Jacobi irrito conatu castra posita; et irritae ad Casalium insidiae. XVII. Volpianum a nostris captum ac dirutum. XVIII. Mons-calvus a Salvassone capitur, arce mox a praefecto post ruinam factam dedita. XIX. Pugna ex sponsione inter Gallos proceres et Caesarianos. XX. Classis Turcicae Gallis auxiliaris ad Italiae litora appulsus. XXI. Calvii irrita nostrorum in Corsica obsidio. XXII. Seoarum deditarum misera conditio: eaeque a Caesare Philippo filio adjudicatae.

LIB. XVI.

CIↃIↃLV.

HENRICUS II.

Novi pontificis per Etruriam motus et suorum machinamenta; ad quae Cosmus initio dissimulat. Jo. Franc. Vidius Balnei comes avitorum bonorum possessione dejectus et Romam citatus. II. Carafarum in Caesarem et ejus partibus addictos odium. Sfortiae Sanfloriani ob id infestati. III. Perscriptae Romae ab Avansono oratore regio et Georgio Armeniaco cardinali conditiones, et in Galliam per Hannibalem Oricellarium missae; secundum quas infaustum nobiscum percussum foedus: ejus sinistrum augurium a Turnonio cardinali prudentissimo viro factum. Crevolii in Etruria a Caesarianis expugnatio. IV. Corn. Bentivolii successus. Sarteanum amissum. V. Meleniani Insubribus praefecti Mediolani obitus; solertia, crudelitas, varii mores. Huic Christophorus Madrucius cardinalis sufficitur. VI. Albanus Genuam venit, et inde Neapolim devehitur, bello contra pontificem gerendo dux destinatus. VII. Jo. Groperi et Claudii Espencaei honorificum elogium. VIII. Bellum inter Caesarem et regem Carafarum occasione renovatum. Nostrorum in Belgico limite successus. Ad Germinium haud longe a Givaco, et mox ad Givacum ipsum conflictus. IX. Batavicae item naves ex India redeuntes a Gallis sive incendio seu direptione consumptae, magna utrinque jactura, et Spinavilla Harfloriensi classis nostrae duce desiderato. X. Henricus Navarrae rex Pavii in Bencarnensi principatu moritur, Joanna filia, quae Antonio Vindocino duci nupserat, relicta regni herede. XI. Domestica sequuntur. Criminalium rerum succincti quaesitores. Cum rex sectarii criminis cognitionem sibi ac judicibus suis sumpsisset, hoc anno diploma fecit, quo eam ecclesiasticis judicibus relinquebat; praefectisque suis mandabat, ut, quos illi ac fidei quaesitores ut pravae opinionis convictos damnassent, pro delicti magnitudine, sine mora nec ulla provocationis habita ratione, punirent. Gravissima contra diploma senatus Parisiensis intercessio. XII. Transactum cum Joanne Brossio Stamparum duce de Armoricano principatu. XIII. Genevae et Lucernae motus. XIV. Clarorum virorum mortes, Wolfangi Lazii, Conradi Pellicani, Georgii Agricolae, Gemmae Frisii, Edvardi Wotoni, Isidori Clarii, Olympiae Fulviae Moratae, M. Ant. Majoragii, Orontii Finci, Petri Gillii. XV. Nic. Durandi Villagagnoni in Americam expeditio. Andreae Theveti ineptae praestigiae. XVI. Augustana comitia, et Naumburgensis ex iis securus conventus, in quo inter Protestanteis initum foedus. Agitata inter Philippum Hessum et Willelmum Nassovium Arausionensem de Cattorum ditione controversia, nullo exitu. XVII. Tandem VII Kalend. Octobr. post

magnas

TOM. I. magnas contentiones religioni data pax, belli hinc Turcici hinc Gallici metu: sociis Augustanae confessionis permissa ejus libera professio, ita ut propter eam nemini in vita ac bonis vis fiat. XVIII. De coena Domini inter Protestanteis controversia renovatur. XIX. Joanna Caesaris et Ferdinandi parens moritur. XX. Caesar de abdicanda omni rerum humanarum a se cura cogitat, exemplo aliorum principum, et solemni Bruxellis conventu in filium velleris aurei equitem creatum omnia regna ac ditiones transfert, Imperio in Ferdinandi fratris jam Romanorum regis gratiam ejerato.

LIB. XVII.

CIƆIƆLVI. HENRICUS II.

POLI cardinalis ab Henrico VIII proscripti restitutio. Philippus rex Angliae coronatur. II. Prorex in Scotia auctoritatem ab se abdicat, et in reginam viduam transfert. III. Protestantes in Anglia variis poenis mulctati: mortuorum effossa corpora. IV. Induciae inter Caesarem et regem utrinque jurejurando sancitae. V. Octavius Farnesius, desertis nostris partibus, Caesari reconciliatur. VI. Carafae inducias turbant; et Carolus Carafa cardinalis in Galliam legatus mittitur. VII. Columnii a pontifice proscripti: et Caesari de rebus Siciliae lis mota a pontifice. VIII. Ascanio Corneo structae a Carafis insidiae. IX. Albani in Latio successus. Anagnia expugnata. X. Joannes Luna a Caesare ad nos deficit. XI. Orani in Africa a Turcis irrita obsidio, defendente gnaviter locum Alcaudeto comite. XII. M. Ant. Columnae sub portas urbis infestae excursiones. Tibur capitur. Valerium deditur. XIII. Bl. Monlucius Velitras missus, ut urbem muniret ac tueretur. XIV. Neprunum, rebellantibus oppidanis, in Albani potestatem venit. Palumbara per oppidanorum dissidium vi capta ac direpta. XV. Baltazar Rangonius in insidias a Popolio structas praecipitat; et clade sua trepidationem in urbe excitat. XVI. Ostia obsessa, et tandem dedita. XVII. Induciae inter pontificem et Albanum, fama jam crebrescente de auxiliari Gallorum exercitu; per quas Albanus Neapolim excurrit, et cum belli ducibus de tuendi limitis ratione consultat: cui consultationi Ferdinandus Gonzaga, post judicium in Belgio a Caesare contra criminatores acceptum in Italiam reversus, interfuit, et sententiam dixit. XVIII. Ostia interim a pontificiis recepta P. Strozzii ductu; in eaque M. Antonius Monlucius Blasii filius occisus. Valerii item vicus a nostris impetu captus. XIX. Apud nos severitas contra sectarios continuat, plerisque supplicio affectis. XX. Grave de Juliano Taboëtio judicium in Parisiensi senatu latum: quo, retractato Divionensi senatus-consulto, Raimundus Pelisso aliique, repetundarum postulati et damnati, sunt honorifice absoluti. XXI. In Vindelicia et Pannonia superiore religionis pax urgetur; quibus et Baioari accedunt. XXII. Osiandristarum in Borussia turbae. Jo. Funecius ab errore resipiscit. Spirae et in Badensi ditione Augustana confessio recipitur, accensis ob foedus cum pontifice contra nos Protestantium suspicionibus. XXIII. Friderico septemviro Palatino, qui Dorotheam Christierni Dani captivi filiam in uxorem duxerat, sine liberis decedente, Otho Henricus Ruperti fratris filius succedit. Causa Alberti in comitiis Ratisponensibus agitata. XXIV. Zigethi in Pannonia irrita obsidio et Turcarum clades. Halis purpurati eunuchi virtus militatis. XXV. Strigonium a nostris receptum. XXVI. Cometa Non. Mart. apparente, Caesar, eum ad se pertinere existimans, literas ad Spirensem cameram dat de Imperii abdicatione, et Ferdinandum fratrem commendat, et Sudiburgi arce in Zelandia solvens in Hispaniam descendit. XXVII. Joannis Sleidani, Jo. Forsteri, Seb. Corradi, Joannis Gelidae et aliorum literatorum mortes.

LIB.

L I B. XVIII.

CIƆIƆLVII.
HENRICUS II.

RUPTAE a nostris induciae, Carafis instigantibus ; et, ne sine aliquo operae pretio id fieret, tentatum irriro conatu Duacum a Gaspare Colinio, et Lentium in Atrebatibus direptum, publicato scripto contra Caesarianos, quo justae belli causae defendebantur. II. Fr. Lotharingus Guisius cum exercitu in Italiam missus. Valentium captum. III. Consultatum, in Insubres omni praesidio nudatos et Cremonam, an recta in Neapolitanum regnum ducendum esset. Brissaco et Biragis contra tendentibus, Guisius, relictis a tergo Insubribus et Tanaro transmisso, recta ad Ferrariensem vitricum tendit ; et postea Bononiae cum cardinali Carafa de Neapolitani regni invadendl ratione agit. IV. Per Firmum et Asculum traducto exercitu, Camplium vi capitur. V. Civitellae obsessae post multas et irritas oppugnationes damnosa solutio. VI. In Etruria Mons-Ilcini a Caesarianis insidiose tentatus. VII. Corsinianum a Bl. Monlucio interceptum. VIII. Corregienses a Ferratiensi infestati, Alfonso filio conrra Gonzagas, qui Caesari militabant, misso. IX. Brissacus in Cispadana Gallia Clarascum capit, et Cunium tentat. Piscarii cum Brissaco periculosus juxta Fossanum congressus. X. Cosmus magno et valido astu Philippum ad tradendam sibi Senensem ditionem adigit. XI. Interea res a M. Ant. Columna in Latio gerebatur. Pratica capta, Friderici Contii castellum. Mons-fortinus a Julio Ursino captus et crudeliter ferro et igni vastatus. Irrita Pilii obsidio. Labicum Columnae arbitrio deditur, et a Monfortinensibus ultionis avidis incendio vastatur. Palaestrina deditur et Germanis in praedam cedit. XII. Inter Labicum et Palianum commissa pugna Ursinus a Columna vincitur, qui successum urgens Segniam obsidet, per Felsium Maximi arcem intercipit, Ancoranum vi capit et Felinianum in agro Asculano. XIII. Ad Asculum sub id acriter certatum fuit, sed majore nostrorum damno. Guisius, non repraesentatis quae promissa fuerant auxiliis, indignabundus regno excedit, et a pontifice evocatus Romam venit. XIV. Segnia a Columna capta et incensa. XV. Albanus in Latium descendit, et urbem tentat. XVI. Guisius a rege post cladem ad Quintini-fanum acceptam in Galliam revocatur. XVII. Pontifex cum Albano convenit, Cosmi et Sanfloriani ac Vitellotii cardinalium interventu : XVIII. Eademque nocte transactum, qua Tiberis prodigiosa inundatione intumuit. Idem et Florentia ab Arno passa, et apud nos in Septimania Nemausus ; et longe in Oriente in Sanciana Sinarum regione, tam copiosis eo anno imbribus, ut lacum a forma rotundum dictum effecerint, et septem urbes absorpserint.

L I B. XIX.

CIƆIƆLVII.
HENRICUS II.

TRIDENTINUS cardinalis a Mediolanensis principatus gubernatione removetur, eique sufficitur Joannes Figueroa, Piscario praeteriro. II. Bellum contra Ferrariensem a Philippo versum, cui gerendo Octavius Farnesius praeficitur. III. Senenses, qui supererant ad Montem-Ilcini et reliqua loca, omni re exhausti, omne imperium in Gallos transferunt. IV. Albertus Brandeburgicus, terror modo Germaniae, in summa egestate despicabilis moritur. V. Ratisponensium comitiorum decreta. De Cattorum ditione Francofurti tandem transigitur. In Wormatiensi conventu actum, ut pax religioni data intelligeretur, eorum tantum ratione qui Augustanam confessionem sequebantur, non etiam aliorum. VI. Belli Bremensis a Christophoro Brunsvico archiepiscopo excitati origo. VII. Maria Angliae regina, Philippo mariro instante, bellum regi denunciat : eodemque tempore Scotiae regens reginae Angliae. VIII. Legati de nuptiis Mariae Scotae cum Delfino celebrandis in Galliam appellunt. IX. Bellum in limite nostro. Ad Quintini-fanum ex improviso posita castra, quod Gaspar Colinius provinciae praeses tuendum susceperat. X. A. Momorantius, auxilio modico introducto, duce Andeloto Colinii fratre, dum se recipit, ingenti clade adficitur, et ipse cum plerisque e proceribus capitur. XI. Ipsum Quintini-fanum paulo post violenta oppugnatione post ob-

Tom. I. ſtinatum certamen captum. Mox Caſtellum et Hana deditur. Caunium fruſtra inſidioſe tentatum. XII. Ferd. Gonzagae mors, ingenium, mores. XIII. Nic. Polvillerii expeditio Sabaudi auſpiciis in Sebuſianos. XIV. Guiſius ad ſanum Germani ad regem venit. XV. Lutetiae ad Bertomenſeis aedeis ob ſecretum Proteſtantium conventum plebs tumultuatur: quidam ſupplicio affecti. XVI. Edictum de clandeſtinis nuptiis. XVII. Lex admodum ſevera de infantulorum ex ſtupro natorum paricidio: item de epiſcopis et curionibus: item de curiis praeſidialibus et earum juriſdictione. XVIII. Mortes clarorum virorum, Jo. Baptiſtae Ramuſii, Nic. Tartaleae Brixiani, Petri Nannii, Salmonii Macrini. XIX. Puncticularis morbus novus, qui praecipue in Hiſpania ſaeviit, a petecciis dictus; qui contagione per Italiam graſſatus eſt.

LIB. XX.

CIↃIↃLVII. HENRICUS II. SCHIRIFIORUM reliqua uſque ad Abdalam, qui imperium in ſua familia firmavit. Buaçonis cum claſſe Luſitana in Mauritaniam expeditio. A Salaraiſio Chriſtiana claſſis diſturbata; qui mox converſis viribus Buaçoni contra Mahametem Schiriſium praeſto fuit. Adverſa Schirifii pugna; et Buaço Feſſae utriuſque potens. Penonium Velezii Turci fraude invadunt: ac diverſa parte Tafiletum Hametes Schirifii frater occupat; ubi obſeſſus ſe filioſque fratri ſupplices dedit, quos ille defectionem veritus mox jugulari imperat. Inde felici cum Buaçone proelio congreſſus, poſtremo plenam victoriam reportavit, debellatis et extinctis adverſariis, et Feſſam nullo negotio recuperat; paulo poſt Septembri menſe proditione a Turcis, quos penes ſe habebat, cum Suſam tenderet, inſidioſe occiſus, cum XXXVII annos jam regnaſſet. Hazen percuſſor haud diu ſuperfuit, caeſis quas ducebat copiis, amiſſaque praeda, et ipſe interfectus. Abdala praecipuum miniſtrum et ſummum imperatorem habebat Halim Bucarum, qui morte Mahametis veritus ne res turbarent, Hametis jam nonagenarii nepotes poſt filios occiſos de medio tollendos curavit, et in iis Mariemmae ſororis filios; quo facto non tam ab hero Abdala gratiam meruit, quam cum Mariemma ſe exitiabili odio implicuit, quae, diſſimulata injuria, fratri reconciliatur, et tempus opportunum nacta Halim inſigni fraude Abdalae ita ſuſpectum reddidit, ut cum de medio tolli juberet. Schiriſiani

CIↃIↃLVIII. imperii amplitudo, opes ac robur. II. Caletenſis expeditio a Guiſio ſuſcepta. Urbs, poſtquam CCX annis ab Anglis infeſſa fuerat, VI Eid. Januar. dedita. Iccius portus et Geſſoriacus pagus in Caletenſi agro. III. Guina expugnatur. IV. Conventus Ordinum regni Lutetiae; in quibus Carolus cardinalis Lotharingus pro ſacro ordine, Nivernius pro nobilitate, Andreas Gillarius Mortarius plebis nomine verba fecit. Tricies centena aureorum CIↃ ultro regi oblata. V. Rex Caletum proficiſcitur, et loco Paulum Thermum imponit. Herbemontium in Arduenna ſylva caſtellum a Nivernio capitur. VI. In Italia, fama de recepto Caleto ſparſa, Gallicis partibus addicti in ſpem rerum novarum eriguntur. Contra Orbitellum irritus conatus. Ferrarienſis late excurrit. Franciſcus frater a Philippo ad nos deficit. Tandem Ferrarienſis interventu Coſmi cum Philippo pacificatur. VII. Adverſus claſſem Turcicam Tyrrhenum litus munitur. Genuenſes miſſis ad Portam oratoribus injuriam deprecantur. Briſſacus, qui ad calumnias purgandas in aulam venerat, in provinciam remittitur. Sueſſanus dux, Figueroae loco, Inſubribus; et Peraſanus Ribera Neapolitano regno praeficitur. VIII. Delphini et Mariae Scotae nuptiae magna pompa Lutetiae celebrantur. IX. Card. Lotharingi cum Ant. Perrenoto Atrebatenſi occulta Peronae conſilia. X. Andelotus tanquam de malo ſectario ſuſpectus defertur, et ore ſuo proditus in carcerem conjicitur, ſuffecto in peditatus praefectura Blaſio Monlucio. XI. Franciſcae Amboſianae ob Araſchotii fugam cauſa agitata; et Joannes Muncrius praetor Pariſienſis, quod litem ſuam feciſſet, damnatus. XII. Theodonis-villa a Guiſio in Lucemburgico agro obſeſſa et capta, deſiderato in ea obſidione Petro Strozzio. XIII. Arlonium intercipitur. Lucemburgum ipſum tentatum. XIV. Guiſius dum Vireroni ſedet, et Thermus, qui in Morinis rem gerebat, et Guiſio ad ſe venienti ſe conjungere debebat, Dunkerka interea et Bergis S. Vinoci captis ac direptis, utrique interjecta mora occaſionem rei gerendae

dae amittunt, et Thermus in reditu insigni ad Gravelingam clade adficitur. XV. Tumultus Parisiensis, plebe ob psalmorum vernaculorum cantiones commota. XVI. Classis Anglica in ora Armoricana. XVII. Jo. Gulielmi Saxonis auxiliares copiae in Gallia. XVIII. Fanum Audomari frustra a Franc. Vindocino tentatum. XIX. Franciscus Noallius regis orator dignitatis suae praerogativam senatus Veneti judicio retinet, quantumvis renitente Hispano. XX. Ad Sercampum in limite locus delectus, in quo delegati ab utraque parte de pace agerent. XXI. Mariae in Anglia et mox Poli cardinalis secuta mors. Pauli IV severitas in cardinaleis. XXII. Elisabetha Mariae sorori succedit. Ejus procis a nobis impedimenta allata.

LIB. XXI.

CIƆ IƆ LVIII.
HENRICUS II.

Res in Subalpina provincia a Suessano gestae. Mons-calvus a nostris amissus; ex eoque inter Piquinium et Adretium injuriosa contentio, in qua Adretius, injuriam sibi a Guisio factam causatus, ejus sensum pressit, et, tempore ultionis captato, postea renudavit. II. Ferdinandi in Caesarem inauguratio et ad pontificem irrita legatio, apud quem per oratores suos protestatur. III. Aequius de lite Brandeburgica judicium. IV. Melchioris Zobeli Herbipolensis episcopi detestanda caedes. V. Bellum Livonicum. Livoniae situs, populi, origines. Dunae, Volgae, Borysthenis, Lovati, Tanais fontes. Christianorum sacrorum in iis regionibus initia. VI. Teutonici equites, in Livoniam asciti ab Alberto episcopo, postea infida societate cum praesulibus bellum gerunt; unde inter equites et Rigenseis bella; ex eaque occasione post Gedanensem pacificationem anni CIƆ CCCXLVIII Mosci in provinciam invadunt; quos Walterus Pletenbergus summa virtute repulit, et pace L annorum cum iis facta equites ac Rigenseis composuit. Postea in Borussia Teutonicus ordo a Sigismundo Poloniae rege abolitus est anno hujus saeculi XXV, et patris exemplo Sigismundus Augustus Livonicum aliquot post annis exstinxit. VII. Lutheri doctrina quibus initiis in Livonia sparsa, principio a Treptoa Pomeraniae urbe proxima facto, et inde Rigam ab Andrea Cnofio per conciones pervenerit, ac postremo Torpatum. VIII. Moscorum in Livonos odiorum causae: eorum origo, principum successio, prima pietatis Christianae cunabula, provinciarum amplitudo, imperii ratio et adstricta severitas. IX. Exeuntibus L annorum induciis, et negata prorogatione, Narva Germanica seu Livonica a Joanne Basilii filio tunc rerum potiente capitur: dein et Nelheusium, ac postremo Torpatum post longam obsidionem deditur. Daniae rex Christianus, provinciae delato patrocinio, se excusat. X. Caroli Caesaris obitus, laus, ultimum elogium. XI. Literis clarorum virorum mortes; Joannis Bugenhagii Pomerani, Joannis Fernelii, Jani Cornarii, Jacobi Micylli, Joannis Penae, Jul. Caesaris Scaligeri, Aloisii Lipomani Bergomensis episcopi, Andreae Tiraquelli, Joannis Vergarae. XII. In Scotia leves cum Anglis velitationes. Toto eo anno et sequenti, jam praevalentibus Protestantibus, ubique seditiones exortae: Perthi magna intemperies in templa, ac praecipue Carthusianorum coenobium amplissimum, quod a fundamentis demoliri sunt. CIƆ IƆ LIX. Inde res ad arma devenit. XIII. Perthum venit regens; quod illi, dimissis utrinque copiis, patuit: et, qua potuit ultione sumpta et loco praesidio firmato, inde quasi victrix Sterlinum rediit. XIV. Perthi opportunus situs. Jacobus Stuartus et Argathelius Protestantibus addicti, qui cum regente remanserant, ab ea omnino deficiunt. Ad Cuprum quasi certaturae utrinque stant copiae. XV. Viae concordiae frustra initae; quod fidem datam alii violatam dicerent; regens non aliud haberet, nec e dignitate sua aliud dare posse existimaret. Igitur foederati ad Perthum castra ponunt, et locum deditione recipiunt; eodemque successu Sterlinum ipsum et Linnuchum occupant, et cultum divinum in iis mutant. Regens Edimburgum concedit, factaeque certis conditionibus induciae; quae eo religiosius servatae sunt, quod superiorum violatione res prope ad internecinam perniciem recidissent. Sub id allatum de morte Henrici regis.

LIB.

LIB. XXII.

CIƆIƆLIX.
HENRICUS II.

CHRISTIANUS III Daniae rex Coldingae moritur: ejus mores et praeclare facta; cum Christiemo captivo, qui et sub id moritur, reconciliatio. II. Belli Dithmarsici hoc anno gesti origo. Dithmarsiae situs: indigenarum ingenium: provinciae ab antiquo domini. III. Meldorpae expugnatio; in qua Wolfangus Schonouvesius occumbit. Brunsbutelum capitur. Tilebruga in potestatem Danorum venit. Heida post acre certamen expugnatur. IV. Inde campestri regione capta, victores in paludem ducunt; in quam senes et omnis imbellis sexus se et sua contulerant: eum quibus tandem post mensem a coepto bello transactum conditionibus victori honorificis, ipsis salutaribus; quas Ferdinandus Caesar postea ratas habuit. V. Romae magna mutatio secuta, alienato morosi pontificis a suis animo, quibus et dignitates abrogantur. VI. Novi episcopatus in India, et in Belgio, non sine nostra injuria, constituti; quod secutis in ea florentissima Europae provincia motibus causam praebuisse creditur. VII. Ad comitia Augustana missi a rege Imbertus Platerius Bordillonius et Carolus Marillacus Viennensis archiepiscopus, qui de foedere antiquo renovando agerent, et, si pro tribus civitatibus a rege ex foedere cum Mauritio inito occupatis controversia moveretur, apud Imperii ordines parteis suas interponerent. Ferdinandi ad eorum orationem benignum responsum; qui, de civitatibus restituendis mentionem injecisse contentus, de cetero non multum pugnavit, et ab amicitia regis ordines minime discessuros respondit. Exequiae Caroli V a fratre magna pompa celebratae, et Wormatiensis conventus super religione acta publice recitata: ex quibus cum nulla reconciliationis spes esset, Caesar oecumenicae synodi instaurationem se procuraturum recepit; ac, ut ejus decretis parituros se omnes promittant, clementer deposcit. Cum contra Protestantes Passaviensem conventum et Augustanum de religionis pace decretum urgerent, et leges celebrando in Germania concilio non impetrabileis proponerent, interimque, ut Tridentinae synodi tanquam vitio contractae cuncta decreta et acta rescinderentur, peterent, Caesar, cum aliud non posset, Augustanum ultimum decretum confirmavit. Livoni frustra auxilia a Caesare contra Moscos efflagitant: ea spe dejecti Sigismundum Augustum Poloniae regem adeunt; et jam tum fundamenta secutae postea in ea militia mutationis jaciunt, Gotardo Ketlero, qui post Gulielmum Furstembergium, adhuc superstitem, ordinis princeps creatus fuerat, a propositis in arcano conditionibus minime se alienum ostendente. Causa Finalii ab Alfonso Carrecto in iisdem comitiis agitata. VIII. Davidis Georgii Delphensis, ex Anabaptistica secta praecipui praestigiatoris, post mortem ejus detecta fraus et publico judicio revicta, cadavere effosso et cremato. Ejus detestanda dogmata. IX. Post mortem Mariae Angliae, de Caleto, Philippo non admodum pugnante, conventum: mox et de Senensi ditione, elusa miserorum exsulum de libertate spe concepta; et postremo de Sabaudica. X. In arcano de sectario malo exstirpando actum; in idque indictus Mercurialis conventus, qui, pro disciplina olim institutus, malo latenti in apertum educendo occasionem praebuit. Interveniente rege, sententiae variae dictae; et senatores primarii in carcerem conjecti; in iisque Annas Burgus, cujus causa per crebras appellationes ventilata. XI. Rex in hastiludio lethali vulnere feritur; nec vocem mittit: ejus ingenium, mores, recte et secus facta.

LIB. XXIII.

CIƆIƆLIX.
FRANCISCUS II

FRANCISCO II in regem inaugurato, magna in aula mutatio secuta. II. A. Momorantius equitum magister, a rerum gubernaculis remotus, graviter monet reginam matrem, ne juvenilem animum domesticis discordiis aut aliquo adversus suos odio imbueret. III. Valentina aula pellitur. Fr. Olivarius in aulam revocatur. Santandreanus Guisianis, ut dignitatis pristinum locum servaret,

ret, fidem addicit. IV. Navarrus a Momorantio frustra monitus, ut in aulam veniret, dum cunctatur, occasionem rei gerendae amisit; et tardius veniens suspicionem fecit consiliorum occultorum, quorum ab aemulis insimulabatur. Intempestivus Vindocini conventus. Andelotus jam carcere elapsus; et Colinii cum Carolo Borbonio Rupisurionio Condaei interventu reconciliati. Justis Henrico II factis, Momorantius domum ablegatur, rerum publica administratione penes Franciscum Lotharingum Guisium et Carolum cardinalem fratrem manente: Condaeus et Rupisurionius ab ea excluduntur. Navarrus delusus et indigne in aula habitus; et, injectis suspicionibus, post regis inaugurationem Benearnum concedere cogitur. V. Interea persuasa regina parens, ut contra motus impendenteis regem seque ac suos Philippi generi patrocinio muniret. VI. Quaedam ab optimo legislatore ad publicam securitatem et utilitatem egregie decreta. VII. Rex Durocortori Remorum solemni ritu inauguratur. A. Momorantius primaria magistri palatii dignitate, quam a morte Renati Sabaudi soceri multos annos tenuerat, et a Guisio ambiti sciebat, sponte se abdicat, ne coactus id facere videretur. Equestris ordinis insigni, quod meritis solis antea dabatur, plerique gratiose donati. VIII. Renovatae quam antea severiores in sectarii mali suspectos ubique inquisitiones: et, quia clam ac noctu conveniebant, asseveranter passim jactatum, quasi ad promiscuam libidinem specie religionis coetus illos celebrarent: id Catharinae reginae persuasum; quae ab eo tempore, cum antea indulgentiorem se praebuisset, ab illis alienari coepit. Subsellii fratres ex Andina nobilitate adversus lictores in Sangermano suburbio vim faciunt. IX. Accensis odiis hinc Protestantium, quorum in dies erescebat numerus, hinc eorum qui novae administrationi invidebant, sparsi primum in Catharinam et Guisianos libelli; et dissertatione de libero Francogallorum imperio instituta eorum potestas in dubium revocatur. Contra quam Jo. Tilius curiae protonotarius juris nostri peritissimus edito de regis majoritate scripto disputavit. Replicatum altero libello ab adversa parte; et exempla ac testimonia a Tilio adducta, prout scissa tunc erant hominum studia, contrariis rationibus confutata. Contentionisque is exitus fuit, ut ex ea Tiliano scripto summa auctoritas conciliata sit, quod et hodie pro certa et rata regni lege inter constitutiones regias relatum legitur. Exhausto belli sumptibus et largitionibus aerario utcunque vel cum publica indignatione consultum. X. Suspecta regis valetudine, varii et indigni de ea rumores maligne disseminati. Verae morbi, posttemo lethalis, contra quam ferebatur, causae detectae. XI. Annae Burgi, postquam variis protelationibus ejus causa fuit agitata, supplicium et ultima verba, ex actis publicis. XII. Aliorum senatorum, Pauli a Fuxo, Eustochii Portae, Ludovici Fabri, in carcerem conjectorum, causa examinationi a delegatis subjecta: qui cum per responsiones nihil a doctrina recepta alienum dicerent, contra quam fecerat Burgus, tamen, quod de emendatione crassorum, qui temporis lapsu in ecclesiam irrepserant, errorum in dicenda sententia mentionem fecissent, et alioqui suspecti essent, vita salva, loco tantum contumeliose moti sunt: eoque severius cum iis actum, Antonii Minarii praesidis caede, ut creditur, a Protestantibus patrata; quod non mediocriter judicum animos exacerbavit. XIII. Sequuntur externa. Galli tota Italia exterminati. Cosmus in Etruria universae ditionis Senensis, quae a nostris tenebatur, potens. XIV. Philippus, e Belgio in Hispaniam discedens, Margaritam Parmensem provinciae praeficit, Hispanorum valido praesidio ei tanquam ad tuendum limitem destinato; re vera, ut Protestantium, a quibus sibi plus quam a nostris tunc temporis metuebat, molitionibus obviam iretur. Arausionis princeps, cui de ea re Henricus antea aliquid, dum apud ipsum esset, insusurraverat, idque proceribus Belgii renunciaverat, et Egmundanus comes acriter repugnant. Philippus, cum Zelandia solvisset, periculoso naufragio in Galeci-portus conspectu conflictatur. In ejus adventum reservati, qui ob sectarium malum ad mortem damnati erant; in iisque aliquot ex B. Isidori Hispalensis coenobio socii; et Hispali et postea Pinciae magna pompa ad supplicium producti. XV. Pauli IV obitus, et novissima verba. Mortuo eo, summa Intemperie in statuas ejus a plebe saevitum, effractis per interregnum Inquisitionis carceribus: et in ejus memoriae contumeliam Carafarum insignia

TOM. I. passim confracta ac dejecta. XVI. Principum virorum mortes intra unius anni spatium, pontificis, Caesaris, Franciae regis, II Daniae regum, item Laurentii Priuli Venetorum principis, Othonis Henrici Palatini septemviri, Herculis Atestini Ferrariae ducis, Othonis Luneburgici ducis et Willelmi Hennebergici principis; III reginarum, Helionorae Franciae, Mariae Hungariae, et Bonae Sfortiae Poloniae. XVII. Georgii Recrodi obitus: item literis clarorum Franc. Duareni, Aemari Ranconeti, Joachimi Perionii, Roberti Stephani, Lucae Gaurici, Jo. Bapt. Folengii, Jacobi Milichii. XVIII. Cosmi per interregnum in Etruria gesta. XIX. Pucciana conjuratio Florentiae detecta; in qua Bernardus Corbinellius cum se miscuisse deprehensus esset, et fuga periculum praevertisset, inevitabili postea fato apud nos periit. XX. Elisabetha Philippi uxor ad limitem magna pompa deducitur, et a Navarro non minore ceremonia in Philippicorum procuratorum manus tradita est, addita protestatione, ut, quando traditionem in utriusque regni finibus fieri debere convenisset, et in medio tamen Navarrae regno, quod ad se jure pertineat, facta esset, nullum ea re juri suo praejudicium factum esse intelligeretur. Instat postea Navarrus, misso in Hispaniam Jo. Claudio Levio Odosio, pro regni restitutione; et eluditur. XXI. Factionum aestus Romae in pontificiis comitiis: tandem electus Joannes Angelus Medicinus, qui Pius IV dici voluit. Ejus gens. Auspiciis suis veniam praeteritorum fecit; acta a suo decessore rescidit; edicta revocavit; causas monachorum, eorum item qui ob sectarium malum postulati fuerant, denuo addito temperamento cognosci voluit; cardinalem Moronum et Thomam Sanfelicium ob id in carcerem conjectos ab injuria vindicavit; postremo, quod summae prudentiae tributum est, Imperatoriam dignitatem in Ferdinandum a Carolo fratre translatam, quam Paulus IV improbaverat, ratam habuit.

LIB. XXIV.

CIↃIↃLIX. FRANCISCUS II. RES Turcicae a Mustafae et Zeangiris morte repetuntur. Dissidia inter fratres Selimum et Bajazetem ex Roxolana susceptos, superstite patre. II. Pseudo-Mustafae res ad Euxinum Pontum supra Byzantium novantis infelix exitus. Dusmes alter post Mahametis I mortem idem ausus dubiam de regni successione controversiam Amurathi II fecit. III. Bajazetes, qui suppositi Mustafae motibus causam praebuisse arguebatur, Solymano patri interventu matris reconciliatur. IV. Achomates, qui post Rustanum loco motum in Porta principem locum tenebat, quod in arcano rebus Bajazetis studere suspicionem fecisset, in Divano Sultani jussu strangulatur. Hinc desperatione Bajazeti injecta, post biennium, matre exstincta, inter fratres dissidia recrudescunt; ita primo a patre prudentissimo composita, ut, ablatis, quas conterminas obtinebant, provinciis, alias utrique adtribueret, et Selimum Iconium, Bajazetem Amasiam, infausto fraternae necis omine damnatam, migrare juberet. V. Tergiversante ob id Bajazete, et interim pecuniam et militem Ancyrae cogente, haud occulto praetorianorum favore, pater, consulto Mophti, cum Bajazetem reum divinae ac humanae majestatis esse comperisset, vim contra vi se defendentem parat; et, Iconio occupato, idoneas copias Selimo summittit, cum quibus ille pugna ad Iconium cum fratre commissa superior evasit. VI. Bajazetes post rem fortiter sed infeliciter gestam elapsus in Persiam iter infaustum ingressus est; ratus Tecmasem, Solymani injuria irritatum, qui fratrem ejus Elcasem transfugam receperat, non gravate facturum, ut par pari rependens tutum supplici perfugium apud se concederet. VII. Elusis in itinere structis insidiis, tandem ad Tecmasem cum liberis accedit; a quo perbenigne initio accipitur, facta spe de jungenda matrimonio filia cum Orcane ipsius filio. Mox ex suspicione, sive Solymani metu, qui cum ingenti exercitu advenire nunciabatur, mutata voluntate, Tecmases, sociis huc illuc per diversa loca ablegatis, ubi condicta die singuli interfecti sunt, hospitem inter sacra mensae vinculis onerat, et liberos custodia includit. Reposcenti patri filium, et recusante Persa, quippe

quippe ultionem generosi adolescentis, si elaberetur, metuente, tandem consultius visum, ut Teemalis permissu Bajazetes cum filiis necaretur. VIII. Missus ob id Hassan praegustator Casminum, qui, muneribus ad Persam allatis, tristis carnificis officio defunctus est: et, ne quid reliquiarum superesset, minimus natu, quem fugiens pater misericordiae avi reliquerat, Prusiae ab eunucho jussu Solymani strangulatus est. IX. In Scotia Jacobus Stuartus nothus Moraviae comes quasi defectionum in regno auctor regis literis insimulatur. X. Missae e Gallia regenti auxiliares copiae, duce Brossio, et cum eo Nic. Pellevacus Ambianorum episcopus cum aliquot Sorbonicis doctoribus, ut religionis causa motus exortos componeret. XI. Foederati ea re irritati superbo responso regentis imperia et auctoritatem detrectant, et foedus cum Elisabetha Anglorum regina iciunt. XII. Scriptum ab Angla publicatum; quo in Guisianos invehitur, et invidiam foederis nuper initi diluit, seque paratam militem e Scotia deducere ostendit, si pace facta e Scotia Galli in ea militantes deducantur, et Guisiani regis et Gallorum opibus abutentes deinceps injuriam a vicinis abstineant, neque se per Scotorum latus petant. XIII. Per Michaëlem Seureum regis apud Anglam oratorem de revocandis e Scotia Anglis actum; et utriuque allatae rationes et honorifice disceptatae, misso etiam Jo. Monlucio Valentiae episcopo in Scotiam, qui Pellevaco gratiosior foederatis spem in futurum faceret regiae benevolentiae, modo ab amis discederent, et obedientiam regi reginaeque debitam praestarent. XIV. Interea missus Sebastianus Lucemburgicus Martigius, et post eum Renatus Ellebovii marchio regentis frater, qui Kethae insulae obsessae et Lethae omni commeatu interclusae suppetias ferrent. XV. Repulsis cum damno Anglis, et regente ad pacis consilia inclinante, ac sic censente, non aliter antiquam religionem servari posse, quam si libera sua Scotis relinqueretur, venere ab Elisabetha Gulielmus Cecilius et Nic. Wottonus; et Valentini episcopi et Caroli Rupifulcaudii Randani interventu transactum est. Sed Mariae regentis virtute incomparabili foeminae obitu interveniente paene res conturbata fuit; de qua postea convenit, magnoque plausu, cum utrosque belli taederet, pax certis legibus promulgata, sancita praeteritorum oblivione, et Lethae ac Dumbari munitionibus dirutis. Haec Sextili mense acta, jam Ambosiana conjuratione detecta. XVI. Annus apud nos a laudabili lege in senatu promulgata incepit, de cooptandis in regni curiis et inferioribus subselliis judicibus, ut gratiae et foedis nundinationibus obviam iretur; quae aulicorum importunitate et malitia tandem obsolevit. XVII. In Guisianos rerum potenteis initur conjuratio. Ejus origo, causae, praetextus. Consultationes de ea inter Protestanteis theologos habitae. XVIII. Dux in arcano delectus Ludovicus Borbonius Condaeus; eique substitutus Godofridus Barrius Renaudius. Ejus gens, ingenium, adflicta fortuna, specie litis privatae Condivicinum Namnetum adventus, et oratio vehemens ad conscios; in quam conjecta sunt omnia, quaecunque amarulente et invidiose in Guisianos tunc temporis per libellos et in coetibus privatis jactabantur: quae res ex fide narrantis, cum reticenda non essent, ita referuntur, ut ab inimicis hominibus studiose congesta, et ad accendendos animos per convitium plerumque pronunciata intelligantur. Summam secundarii ducis fiduciam non minor suorum constantia ac fides in tanto facinore secuta est. XIX. Res tandem detecta ab homine minime malo, et qui solo conscientiae scrupulo ad facti horrorem trepidantis attinebatur. XX. Gaspar Colinius severitatem suppliciorum, quibus Protestantes passim vexabantur, coram Catharina et Olivario cancellario deprecatur. Ex consensu Guisianorum edictum ea de re conditum; quo praeteritorum gratia fiebat, exclusis ab ea novis concionatoribus, et qui religionis praetextu in regem, reginam, fratres ac primarios principes conjurassent. XXI. Nihilominus pergit Renaudius; qui, rei per Lignerium conficiendae ordine explicato, et die ac nominibus consciorum per Lignerium editis, in Castri-Reginaldi sylva Pardallanium obvium interficit, et a famulo ejus in vestigio ipse occiditur. Captus interim Castelnous, Mazera, Villemongius, alii, supplicio mox adfecti. Hugonoti unde dicti. XXII. Malinius junior, qui de occidendo propria manu Guisio fidem obstrinxisse dicebatur, a

Condaeo

Tom. I.

CIↃIↃLX.

TOM. I. Condaeo ne faceret prohibitus, elabitur. Ex indicio confciorum et confeffionibus damnatorum Condaeus merito fufpectus, tamen fe fumma fiducia in regis confiftorio tuetur; et, cum fe vel certaminis alea objectas criminationes diluere paratum oftenderet, Guifius egregia diffimulatione fe quoque paratum oftendit pro Condaei innocentia commune periculum fubire. XXIII. Navarrus et in confcientiam criminum occultis delationibus pertrahitur. XXIV. Fr. Olivarii mors, elogium. Optimo legum moderatori digniffimus fucceffor Michaël Hofpitalius deligitur.

LIB. XXV.

CIƆIƆLX. FRANCISCUS II. TOM. II. TUMULTU fedato datae ad curias et praefectos toto regno et ad Navarrum ipfum regis literae. Res in majus exaggerata in fenatu Parifienfi, et confervatoris patriae elogium Guifio tributum. Datae et ad Germaniae principes regis ea de re literae. II. Colinii jam fufpecti ex aula difcedunt. III. Edictum Romorantinum; quo decernitur, ut cognitio de fectariorum crimine penes epifcopos maneat, omni ejus jurifdictione curiis regni adempta, pro qua ante quinquennium fenatus tam pertinaciter pugnaverat, cedente Hofpitalio, et, cum rectum curfum tenere non poffet, velificationem mutante, ne ad inquifitionis Hifpanicae, quae tunc urgebatur, fcopulos reipublicae navem illideret. Severae eodem edicto fanctiones contra conciliabula et coitiones illicitas, et feditiofas de religione differtationes, continebantur; delatoribus praemio propofito: et, ne calumniis anfa praeberi videretur, addito, ut calumniatores talione plecterentur. Jubebantur item paftores ad gregis fibi commiffi curam attendere. Indictus ex Hofpitalii confilio principum ac procerum ad Fontem-Blaudi conventus. IV. Nova fimultatum inter Guifianos et Momorantium jacta femina, ex occafione litis de Dammartini comitatu inter Bullinvillerios et Ramburios fratres uterinos exortae; cum Momorantius jus ab alteris, ab alteris Guifius pariter jus emptione in fe transtuliffet. Senatus in eo judicio prudentia et aequitas. Tandem fecundum Bullinvillerios, a quibus jus Momorantius habebat, pronunciatum. Fr. Vindocini e nobilitate Gallica viri primarii alienus a Guifianis animus. V. Rex Caefarodunum Turonum accedit, et ridiculae in ejus ingreffu pompae. VI. Catharina Guifianorum pertaefa Proteftantium partibus fe benigniorem praebet. Scriptum Theophili nomine ad Catharinam pro eorum innocentia oblatum a Fr. Camufiq pellionis domeftici filio fummae fimplicitatis et miri candoris juvene; quem fenem poftea vidi, et a quo multa his de rebus didici, quae pari fide, qua acceperam, tradidi. Is totam vitam peregrinationibus variis in orientem triverat, et faepius in Aegyptum cum uxore profectus familiaris cum Joanne Meletio patriarcha Alexandrino fermones habuerat; tantaque fide mercaturam fuam exercebat, ut in aliis rebus fidem quoque mereri videretur. VII. Liber Tigridis titulo in Guifianos vulgatus, ejufque vulgator (nam de auctore nihil vel per exquifita tormenta refciri potuit) in furcam actus. VIII. Condaeus aulam relinquit, et Neracum in Labretanis ad Navarrum fratrem tendit. IX. Planeius hujus hiftoriae praecipuus fcriptor in arcanum a Catharina feducitur, et de horum motuum caufis interrogatus audacter ac libere refpondet, Guifianos in ordinem cogendos, et regii fanguinis principibus praerogativae locum, unde dejecti funt, et dignitatem reftituendam. X. Ad Fontem-Blaudi celebratus folemnis conventus, in quo Gafpar Colinius pro libertate religionis fupplicem libellum obtulit. XI. Joannis Monlucii epifcopi Valentini et Caroli Marillaci archiepifcopi Viennenfis graves orationes habitae, et ad concilium oecumenicum parare fe juffi epifcopi; quod fi a pontifice obtineri non poffit, rex confulto facturus pronunciatur, fi quam primum de nationali celebrando cogitet, et interea poenae contra fectarios decretae intermittantur; foedae item nundinationes ex ecclefia tollantur: alioqui futurum, quod B. Bernardus praedixit, ut Chriftus de coelo defcendat, et refumpto flagro facerdotes, ut olim mercatores, e templo fuo probrofe expellat. XII. Inde indicta regni

regni

regni comitia, et copiae militares per provincias Guisianorum arbitrio distributae. XIII. Saga multorum literis ad Navarrum Bonvallio prodente comprehensis. XIV. Franc. Vindocinus in Bastiliam sub custodia conjectus. XV. Irritus de Lugduno intercipiendo conatus. Cardinalis Borbonius deceptus fratres in errorem inducit. Franc. Barbansonus Canius, Robertus Haius comprehensi. XVI. In Allobrogibus Protestantium pullulat doctrina. XVII. Valentia capitur a L. Mangirono et diripitur. XVIII. Carolus Monbrunius arma capit, et in Venascinensi comitatu turbas excitat, reque male gesta ad Helvetios confugit. XIX. Antonius et Paulus Moventii fratres ob religionem in Provincia itidem arma sumunt. Antonius Draguiniani excita seditione crudeliter necatur. Paulus Genevam confugit, qui annis sequentibus bellicae virtutis laude inter suos multum claruit. XX. Motus ob religionem in Armoricano tractu.

LIB. XXVI.

CIƆIƆLX.

Francıscus II

Viennensis archiepiscopi ad Monpenseriam de occultis Guisianorum adversus Navarrum et Condaeum consiliis monita, et paulo post secuta mors. II. Rex Aurelianum ad comitia indicta tendit. Andelotus aula in citeriorem Britanniam discedit. III. Navarrus et Condaeus dissuadentibus plerisque ex amicis tandem in aulam veniunt. IV. Condaeus capitur, et eodem tempore Roiensis socrus. Hier. Grolotius Aureliani praetor in carcerem truditur. Navarrus sub libera custodia retinetur, et de eo interficiendo sumptum consilium. Renata Ferrariensis ex Italia in aulam venit. V. Condaei causa agitatur. VI. Regis morbus ingravescit, ex quo paulo post decessit, an decreto jam contra Condaeum facto, incertum. Navarrus, Lonviana Monpenserii uxore et Hospitalio annitentibus, Catharinae reconciliatur. In Guisianos dicteria ac ludibria. Annas Momorantius magister equitum in aulam evocatus, superstite adhuc Francisco II, dum cunctatur in itinere, nuncium regis mortis accipit, et iter accelerat. VII. Condaeus custodia liberatur, et in Picardiam se confert. VIII. Exsequiae Francisci II vili pompa celebratae, Silvanectensi episcopo et Sansaco ac Brossio funus deducentibus, non sine Guisianorum invidia; in quam Tanaquilli Castelli in Armorica viri illustris Carolo VII rege memoria renovata. IX. Navarrus Catharinae reconciliatus sic administrationem publicam cum ea partitur, ut penes ipsam regimen esset, ipse praesidis generalis per totum regnum titulos et auctoritatem sumeret. X. Fr. Vindocini in aedibus suis Bastiliae vicinis sub id secuta mors. XI. Hospitalius magistratum suum a lege aequissima inchoat, qua foeminarum ad altera vota convolantium voluntates fraenantur. XII. Memorabile S. C. Tolosae contra impostorem Arnoldum Tillium, qui se pro Martino Guerra ferebat, et uxorem ejus deceperat, latum. XIII. Pontifex novus, ut nomini Medicaeo, quod sibi sumpserat, dignitatem majorem conciliaret, seque in eam familiam tanta gratia insinuaret, de Cosmo rege Etruriae creando cogitat. XIV. Belgici motus ob religionem semina. Bartholomaeus Caranza archiepiscopus Toletanus Sectarii mali postulatur, et Romam citatus in carcerem conjicitur. Oecumenici concilii petitio eluditur, et nationale impeditur. XV. In Carafas odium renudatum, et cardinalis ac Joannes Montorii comes frater in carcerem truduntur. Nec melius Petilianus ab eo habitus. XVI. Cosmus Romam venit, et fluctuanti pontifici fit auctor, nationalis a Gallis metu injecto, ut oecumenicum, quod Caesar urgebat, persequeretur. XVII. Tripolitana expeditio a Joanne Cerda Siciliae prorege suscepta contra Dragutem, qui amoto Morutaha Caruennae regnum occupaverat, et Lotophagitidem insulam vicinam, Solimano dynasta ejus per fraudem capto ac postremo in furcam acto. XVIII. Insulae descriptio et incolarum mores, opes, et erga principem cultus. XIX. Insula in nostrorum potestatem venit, et Cerda tributum Philippo a dynasta pactus munitionem struit, eique Barahonam castrorum praefectum cum valido praesidio imponit, spretis Joannis A. Auriae monitis, qui auxiliari Turcicae classi duce

TOM. II. Piali purpurato venienti, relicta munitione in Aegaeo mari, antequam se cum Dragute et piraticis triremibus conjunxisset, occurrendum esse suadebat. XX. Tandem adveniente hostili classe, cum de milite in naveis imponendo tumultuarie consultaretur, Alvarus Sandaeus ultro se obtulit, qui munitionem, cui defendendae Barahonam imparem videbat, contra Turcos tueretur. Oppressus Cerda, triremibus XIX et XIV navibus onerariis amissis, cum Joanne And. Auria vix effugit. Sandaeus cum in nova arce defendenda summa omnia fecisset, dum per avia eruptione facta hostilem fossam tentat perrumpere, et conscensis triremibus, quae ex clade supererant, in altum evadere, undique circumfusus capitur, et ad Pialim, qui eum pethonorifice excepit, cum suis adducitur: qui in arce remanserant, postea in miseram captivitatem abducti. XXI. Sandaeus postea, Busbequii, qui Ferdinandi oratorem ad Portam agebat, interventu, a Turcis libertati restitutus, nec non Sanctius Leva et Berengarius Requesenes. XXII. Petrus Macchiavellus Cosmi classi praepositus, ad Aegilium a Turcicis triremibus circumventus, periclitatur. XXIII. Ordo equestris S. Stephani in memoriam prosperc pugnatae ad Marcianum pugnae a Cosmo institutus. XXIV. Livonica subjiciuntur. Infestatis a Mosco his populis magnus Holsatiae princeps auxiliarius venit, qui eos hoste pejus habet. Tumultuantibus Mosci interveniunt, et Livonos prope Ermas profligant, successumque urgentes Velinum arcem, in quam se Willelmus Furstembergius ejerata dignitate receperat, capiunt, ipsumque senem triumphabundi Moscam longe abducunt. Revalienses omni ope destituti Erico novo Succiae regi quanquam aegre se subjiciunt. XXV. Gustavi patris, regii nominis in familia sua fundatoris, mors et elogium: XXVI. Andreae item Auriae, et repetita jam intermortua ejus memoria. Bellaiorum obitus et laudes; Laelii Capilupi, Jacobi Bonfadii, Philippi Melanchthonis, Georgii Sabini, Petri Lotichii, Nicolai Gerbelii, Joannis Dryandri.

LIB. XXVII.

CIƆIƆLX. CAROLUS IX. LIBER XXVII historiarum initia Caroli IX habet: comitia regni sub decessore indicta Aureliani magna frequentia peraguntur. II. Hospitalii oratio. III. Pro plebeio ordine verba facit Joannes Angelus: IV. Pro nobilitate Jacobus Sillius Rupifortii comes: V. Pro sacro ordine Joannes Quintinus Aeduus; in quo quod perstrinxisset G. Colinium, qui Protestantium nomine libellum supplicem regi ad Fontem-Blaudi obtulerat, varie exagitatus et libellis ac dicteriis petitus morbo inde contracto paulo post decessit, cum prius commeatum a rege petens dicta publice excusasset. VI. His peractis, significatum praesulibus, ut se ad proximum concilium Tridenti instaurandum pararent: per praefecturas mandatum, ut vincti ob religionem solverentur, et bonorum annotatorum libera possessio iis relinqueretur, comitiis in Maium mensem proximum rejectis. VII. Infausta Henrici Borbonii Caroli Rupifurionii filii ex casu mors. VIII. Bellum contra Convallenseis, qui ex Valdensium reliquiis in Alpibus regi et Sabaudiae principi subditis supererant: descriptio locorum ab iis insessorum, religio, mores, frugalitas, atque adeo paupertas. IX. Fraxinea vallis. Hannibalis via. Truchesii a Pragellatensibus clade accepta principium bello faciunt. X. Convallenses porrecto per Lusernae comitem Sabaudo libello supplici vim conscientiis et arma deprecantur. Trinitensis comes in eos ducit, vario successu. Virginis praeclarum facinus, ut pudicitiam servaret. XI. Prodigia toto orbe hoc anno visa. XII. Renovatum contra Angrunios et Lusernenseis bellum, Trinitensi duce, qui ad Tomipratum ingenti clade adficitur. XIII. Phthorae seu toxici venenum, et ejus affectus. XIV. Cavortiana cum iis pacificatio aequissimis conditionibus, Sabaudo jam belli contra homines alioqui innocenteis pertaeso; qui et hanc gratiam reconciliatis populis fecit, ut a Castrocaro Thusco, qui ob religionem inter eos exulabat, et armorum usum illos docuerat, regerentur. XV. In Belgio severae in Protestanteis animadversiones. Inquisitionis invisum nomen et metus. Confessio Philippo ab

CIƆIƆLXI.

ab iis exhibita, cum protestatione de obsequio quod principi debetur, de tributorum solutione, et ordinariis pro ejus incolumitate ad Deum precibus. XVI. Apud nos in regis consistorio actum de sumptibus minuendis ad populi levamentum: et jam tum instabant multi, ut externorum militum pensiones tollerentur. Italorum avaritia exagitata. Scotorum commendatio. XVII. Rex Aureliano discedens Fontem-Blaudi venit. Condaeus ad regem accedit, et tanquam a criminibus objectis innocens pristinum in consistorio locum sumit, pleniore innocentiae declaratione senatui Parisiensi reservata. XVIII. Navarri cum regina parente simultates. Multa invidiose in eos, qui Henrico II et Francisco filio regibus publicam rem administraverant, proposita. XIX. Danici oratoris cum Navarro de religione sermones. XX. A. Momorantii alienus a Condaeo et Coliniis quamvis proximis ob religionem animus. XXI. Comitia Lutetiae instaurata. XXII. Momorantii cum Lotaringis Santandreano medio reconciliatio, et triumviratus aulici initium. XXIII. Parium Franciae origo et numerus. XXIV. Magni camerarii dignitas a Longavillanis frustra repetita.

LIB. XXVIII.

CIƆ IƆ LXI.
CAROLUS IX.

CONDAEUS frequenti senatu absolvitur. II. Bellovaci ob religionem tumultuatur, et aliis locis nimia loquendi libertate: edictum in id conditum, quo inter alia Papistae et Hugonoti vocabula inhibebantur; quod mox Julianum secutum est, frequenti senatu disceptatum et promulgatum. III. Oratio Hospitalii, in qua nationalis concilii injecta mentio: quod Romam perlatum oecumenico maturando causam praebuit. IV. Guisius, qui Caletum usque Scotorum reginam neptem domum redeuntem comitatus fuerat, in aulam reversus Condaeo reconciliatur. Summa dignitate quantum ad Condaeum, nec minore gravitate quantum ad Guisium, res acta. V. Comitia ad Esiae pontem translata; et in iis recitatae super regni administratione factae inter reginam et Navarrum conventiones. VI. Catharinae non ita alienam se a Protestantium partibus pro tempore simulantis ad pontificem literae; quibus animum ejus pupugit, multa illis innuens, quae emendationem in religione cum temperamento possent recipere. VII. Colloquium Possiacenum; quo Theodorus Beza et Petrus Martyr Vermilius venerunt. VIII. Hospitalii oratio a cardinali Turnonio laudata; quem Beza excepit: IX. Qui Sectarii nomen et invidiam amoliri conatus, cum ad caput de sacramentis et de transubstantiatione disputatio descendit, calore contentionis ita abripitur, ut multa illi magna cum astantium praesulum indignatione ac fremitu exciderint. X. Turnonii de iis ad regem expostulatio, et Bezae altera oratione excusatio. XI. Nihilominus repetitum colloquium aliquot post diebus; in quo cardinalis Lotaringus colloquii auctor luculentam habuit orationem. XII. Tertio conveniunt, postquam colloquium ad pauciores contractum fuit; in quo Beza de ecclesia, ejus notis, quas in sincera verbi praedicatione et recta sacramentorum administratione consistere aiebat, de doctrinae ac personarum successione, de Scripturae dignitate, an ei praestet ecclesia, ac postremo de vocatione prolixe disputavit. Ad quam Cl. Espencaeus summo temperamento appositissime respondit. Suas partes et interposuit Claudius Sanctius. XIII. Vocerant et a principibus Germaniae, qui Augustanam confessionem sequuntur, pastores, instigante Fr. Balduino; sed nullo fructu. Liber de officio pii viri, quod, suppresso auctoris, qui erat Georgius Cassander, nomine, a Balduino propositus per manus hominum volitaret, mire odio Balduini exagitatus. XIV. Dein uno et altero consessu de coena quaestio ventilata, et proposita a pastoribus formula ex Cyrilli Hierosolymitani, ut aiebant, catechesi; cujus extremam clausulam improbavit Espencaeus, et aliam summa moderatione substituit. Mollita et interpretatione a Beza et sociis prior formula. XV. Solutum colloquium: et praesulibus mandatum, ut se ad futurum concilium pararent. XVI. Hispanis fama colloquii offensionis causam praebet. XVII. Arturus Desiderius, quod libellum Catholicorum, ut aiebat, nomine in Gallia

TOM. II. Gallia subscriptum in Hispaniam perferendum suscepisset, ignominiosa poena mulctatur. XVIII. Tanquerellus item, quod regem ratione sceptri pontifici subjacere publica disputatione asseruisset, recantare jussus; et damnata ea doctrina coram universo Sorbonico coetu. XIX. Concilium Tridentinum instauratur, Cosmo Florentiae duce instante. Pauli Vergerii Justinopolitani quondam episcopi scriptum contra pontificium diploma. XX. Legati pontificii ad conventum Naumburgensem veniunt, Caesaris adjunctis oratoribus. XXI. Altercantur inter se Protestantes; et varia Augustanae confessionis exemplaria proponuntur. XXII. Gulielmi Arausionensis cum Anna Mauritii Saxonis septemviri filia nuptiae. XXIII. Livonia Polonis subjicitur, Gotardo Ketlero ex magistro Ordinis duce Curlandiae creato a Sigismundo Augusto, sicuti Sigismundus ejus parens Albertum Brandeburgicum ex Teutonici Ordinis magistro ante .... annos Borussiae ducem creaverat. XXIV. Walachia et Moldavia a Jacobo despota occupatae. XXV. Carafae Romae a novo pontifice male mulctati. Caroli cardinalis mors vita melior: in suas charitates indulgentia. XXVI. Navagerius, et M. Ant. Amulius, antea episcopatu Veronensi, cum Romae pro republica oratorem ageret, a pontifice donatus, in illa tot cardinalium cooptatione creari cardinales. Senatus de Amulii creatione apud pontificem expostulationes. XXVII. Philippus, cunctante pontifice, Antonium Toletanum ad reginam mittit, ut nationale concilium impediat; qui ad Navarrum placandum vanis eum de Sardiniae regno et matrimonio Mariae Scotae, dimissa Joanna, promissis ludificat. XXVIII. Hippolytus Atestinus Ferrariensis in Galliam a pontifice ob id legatus. Navarrus ad triumviros relictis suis inclinat, annitente Vincentio Laureo, et spem de regno Sardiniae et Tunetano conceptam confirmante, qui post cardinalis Turnonii obitum Navarro operam navabat. XXIX. Templa multis locis a Protestantibus occupata, et frequentatae publicae conciones: tumultuantur ob id Divionenses in Aeduis. XXX. Lutetiae ingens seditio ad Medardi fanum in Sammarcellino suburbio. De seditiosis supplicium sumptum, et prohibiti tota urbe conventus. XXXI. Joannis Tarnovii, Gabrielis Faerni, Arnoldi Arlenii Peraxyli, Melchioris Wolmarii obitus.

LIB. XXIX.

CIↃIↃLXI. CAROLUS IX. MARIA Scota in regnum, praeternavigata Anglia, descendit. Jacobi Moravii cum Angla tunc habiti sermones et consilia. Tumultus per Scotiam ob religionem. Templa ac coenobia passim destruuntur. II. Prima regni initia, et varia de Mariae fortuna judicia: III. Cum Elisabetha per oratores agit, ut secundum liberos, quos gigneret, proxima regni heres designaretur; quod illa non solum aversata est, sed ex eo Mariae consilia suspecta semper habuit. Pro-
CIↃIↃLXII. testantes in regno pollent, Catholicis in arctum coactis. IV. Tertia redituum sacri patrimonii portio ad sumptus aulae et regni sustinendos reginae adjudicata. V. Moravius variis insidiis et saepius elusis ac repetitis conflictatur: ad extremum palam erumpentibus fortiter resistit, et Gordonios earum auctores praeter spem inexspectata Dei benignitate caedit. Huntleius familiae princeps in conflictu exanimatus; Joannes filius, qui de reginae nuptiis spem conceperat, captus capite luit. Reginae ob tam prosperos successus, et quod Protestantium partes per eum firmarentur, suspectus Moravius. VI. Apud nos, ut obviam turbis iretur, conventus delegatorum ad Germani-fanum peraguntur. Hospitalii gravis oratio, qua ad laxandam Protestantibus libertatem inclinare visus est, quando severitate nec suppliciis, exiliis, bonorum publicationibus quidquam hactenus in eo negotio profectum esset. VII. Tandem conditum Januarium edictum, quo ecclesiastici in bona ac loca a Protestantibus occupata restituebantur, Protestantibus conveniendi toto regno potestas fiebat. VIII. De cultu imaginum inter praesules et Protestantium pastores, qui adhuc in aula erant, perscripta formula, sed irrito successu. Senatus Parisiensis in edicti promulgatione intercedit: quod addita clausula, donec

a

a concilio universali de re tota decretum, ant a rege aliter statutum fuerit, post unam et alteram jussionem tandem promulgatum fuit. IX. Triumviri edictum ut vitio factum aversantur. Guisii et Caroli cardinalis fratris cum Christophoro Wirtembergico ad Tabernas Alsatiae congressus ad impediendam Helveticam seu Genevensem confessionem, facta spe de Augustana toleranda. X. In reditu Vassiaci Protestantium praeter Guisii voluntatem strages edita. XI. Guisius ad urbem venit; pertracto ad partes suas Navarro, ipse, A. Momorantius et Santandreanus auctores sunt reginae nutanti, quae ad Fontem-Blaudi haerebat, ut Lutetiam cum rege veniat. XII. Meloduni consultatur, Condaeo cum suis obequitante, cui facta spes, quasi rex reginaque ejus se fidei commissuri essent. Tandem regem regina ad Vicenarum castrum altero ab urbe lapide adducit. XIII. Condaeus cum suis Aurelianum tendit et occupat. XIV. Condaei uxor uno partu gemellos ex consternatione enititur, quam Magdalena Mallia parens mox cum Contii principe et gemello partu ac filia Argentinam abducit. XV. Condaei scriptum, quo belli necessitatem excusat, et in triumviros repetita superiorum temporum memoria invehitur. XVI. Foedus Protestantium contra Guisianos, quo de regis reginaeque matris captivitate conquerebantur. XVII. Foedus contrarium; cujus ad invidiam princeps jactabatur Philippus rex Hispaniae. XVIII. Rex reginaque edictum eodem die proponunt, quo sparsi de captivitate rumoris vanitatem elevabant, ac de cetero Januario mense factum, excepta Lutetia a conveniendi libertate, confirmabant. XIX. Agendici Senonum plebs in Protestanteis saevit. Condaeus ad Caesarem scribit. XX. Rotomagum occupatum a Protestantibus et Dieppa firmata. XXI. Vindinum Cenomanorum item iis cedit. XXII. Inde Condaei protestatio ad Parisiensem senatum et Rotomagensem missa, qua et contumeliose quaedam Caesaroduni Turonum et Bloesis in templis acta excusat; et, dum regni delectus citantur, conditiones pacis ab eodem propositae; quibus petebat, ut Guisius ejusque fratres, A. Momorantius et Santandreanus aula excederent; ita se ab armis discessurum, et Contii marchionem grandiorem natu filium in id se obsidem daturum pollicetur. XXIII. Ad ea a Guisio responsum contrario scripto, quo praecipue auctoritas Navarri obtendebatur: XXIV. Cui rursus prolixo ac virulento scripto, cujus auctor Valentinus episcopus ferebatur, responsum. XXV. Condaei ad Sa[illegible]dum et Palatinum septemvirum literae. XXVI. Conventus de religione Aureliani a Protestantibus celebratus.

LIB. XXX.

CIƆIƆLXII. Carolus IX.

Uno et altero edicto Protestantes urbe pulsi a Navarro, qui cum exercitu Castellodunum usque progreditur, cum Condaeus frater cum altero haud paulo minore Aureliano exiisset. II. Colloquium inter reginam et Condaeum. Hinc literis utrinque frustra certatum, quibus exasperatis animis ad arma postremo deventum. III. Protestantium militum initio summa moderatio ac disciplina statim per lasciviam solvitur. IV. Rursus Talsiaci in Vindocino agro ad colloquium convenitur. Conditiones a Valentino propositae de regno ad tempus deserendo, modo triumviri domum quisque suam concederent, quas initio belli pertaesus Condaeus non improbaverat, omnino rejectae. V. Insidiae ad intercipiendas regias huc illuc sparsas copias irritae. VI. Bogentiacum, quod Guisius praesidio firmaverat, a Condaeo captum ac direptum: diversa parte Bloesae a Guisio receptae. VII. Magna intemperie Caesaroduni Turonum Protestantes grassati. Ob id severum S. C. Lutetiae in eos factum; quo aqua et igni interdicebantur, et jubebantur omnes in urbibus et in agro contra eos armari. VIII. Cum per Cenomanos discurrerent, iis se summa virtute Petrus Ronsardus opponit. IX. Andegavum irrito conatu tentatum. Gasparis Schombergii tunc literis in urbe operam dantis virtus. X. Rupisfortium a Monpenserio receptum, supplicio de Paludano sumpto. Exemplum veriti Protestantes Cratumnum a se occupatum deserunt. XI. Caesarodunenses male a regiis mulctati. Vindinum mox ab iis relictum. Renati Campani

TOM. II. pani notata saevitia et piscaria ejus vivaria. Samarobrigae item, ad Abbatis-villam et Silvanecti Protestantes male accepti. XII. Montargirium, quo plerique e Protestantibus Renatae Ferrariensis patrocinio se tutos rati confluxerant, a Malicornio tentatum, qui generosum Renatae responsum veritus abscedit. XIII. Missus a Condaeo Ludovicus Lanoius Morvillerius Rotomagum, qui res confusas ordinaret, et adversus Aumalium urbem tueretur. XIV. Senatus provinciae, qui Lupariam concesserat, horrendum in eos decretum. XV. Elisabetha Anglorum regina iis auxilia sumministrat. XVI. Factionibus scissa provincia. Protestantes Viriam capiunt ac vastant. Jo. Brossius Stampensis ex proxima Armorica, qui Bullionii provinciae praesidis tergiversationes frangeret, evocatus. Ejus adventu Laudi-fanum desertum. Cadomi et in Constantiensi praefectura a Julio Ravilio Ruso Alfonsi Ferrariensis vicario male habiti Protestantes, et Valoniae renovata contra eos odia. XVII. Rex puer interim in castra adducitur; et consilio habito divisae copiae, parte Nemorosio et parte Santandreano attributa. XVIII. Avaricum Biturigum a Mongomerio a Condaeo misso occupatum. XIX. Evulgatumque eodem tempore acerbum contra Guisianos scriptum et senatui Parisiensi oblatum, qui regium rescriptum S. C. confirmavit; quo ii, qui Aureliani arma sumpserant, contra regem reginamque ea sumpsisse declarantur, et perduellionis damnantur. XX. Contra Condaeus ad maturanda auxilia Gasp. Schombergium in Germaniam mittit, et scripto contra S. C. Parisiense innocentiam suam tuetur. XXI. Santandreanus Augustoritum Pictonum ducit, quod mox captum et octiduana direptione vastatum fuit. XXII. Inde versae contra Avaricum vires, quo Ivocus a Condaeo missus se incluserat; quod post strenuam initio defensionem ab Ivoco tandem deditur, non sine Condaei offensione. XXIII. Res ad Engolismam a Sansaco et Huberto Rupifulcaudio Martrone gesta. Corpus Joannis Comitis sanctitate praecipui magna impietate sacello revulsum. Engolisma dedita et Cognacum. XXIV Rupellani se medios gerunt, cum ambigerent plerique, arma contra regem sumere liceret. XXV. Conventus a Rupifulcaudio comite Mediolani Santonum cogitur, in quo agitata quaestione a LX pastoribus decretum, arma reginae semel jussu sumpta contra regis regnique hosteis et edictorum violatores legitima esse.

LIB. XXXI.

CIↃIↃLXII. CAROLUS IX. CONSULTATIONE post Avaricum receptum habita, Aurelianum an Rotomagum ducendum esset, Rotomagum peti placuit, ut expugnatu facilius, antequam auxiliares ex Anglia copiae advenirent. II. Gesta in aliis regni toto eo anno provinciis. Protestantes Meldis specie conveniendi per templa grassati male mulctantur. Catalauni et Barri ad Sequanam non melius habiti. III. Sanstephani et ducis Luneburgici caedes. Ceani, Antissiodori, Novioduni Aeduorum in eosdem saevitum. Ad Leonardi fanum, Antranii, Charitaci ad Ligerim varia fortuna conflictari. IV. Male habiti Genabi et Molinii in Boiis. In Arvernis Aurilliaci, cum motibus causam dedissent, adventantibus regiis urbem relinquere coacti sunt. V. Divione severa judicia contra eos ob expilata templa. Lugdunum ab iis captum, et mox Cabilo ad Ararim. Qui Augustoduni in Aeduis erant, adveniente Tavanio, Lugdunum concedunt. Cabilo a Monbrunio deseritur. VI. Matisconis ab iis occupati irrita obsidio. Cluniacum captum, et bibliotheca magno rei literariae damno incensa. VII. Matisco altera obsidione a Tavanio capitur. VIII. In Delphinatu Valentiae Segalaunorum indigna Gondrinii praefecti regii Guisianorum odio caedes. IX. Lugduno, Saltuensi comite amoto, Fr. Bellomontius Adretius Valentini tumultus auctor a Condaeo praeficitur. X. Gratianopoli per templa saevitum in imagines, et Maugirono regio praefecto potestas abrogatur. Incensum ab Adretio vicinum Carthusianorum coenobium. XI. Arausionensis clades a Fabritio Serbellono pontificiatum copiarum summo duce. Principatus origo, et Bausiorum et Cabilonorum stirps, jusque in eum principibus nostris. XII. Adretius Petram-latam capit, tantam injuriam ulturus, et praesidiarios

rios ad unum interficit. Idem Bolenac factitatum, et postea Monbrisonii. XIII. Gratianopolis a Laurentio Maugirono intercepta, et mox ab Adretio recepta. XIV. Jo. Parthenacus Subizius ob crebras de Adretio querelas a Condaeo Lugdunum missus. XV. Auxiliares copiae a Bernatibus, Novocastrensibus, et Valesianis missae certis legibus, et ut Lugduni custodiae tantum inservirent: postea a Bernatibus revocati sui. XVI. In Provincia exortae ob religionem turbae: cujus praeses Cl. Sabaudus Tendae comes non ita alieno a Protestantibus animo erat: Aquae Sextiae a Jacobo Crussolio, qui cum secretis reginae mandatis ad eum venerat, captae; mox et Bariolium, defendente locum Flaceano. XVII. Interea rebus in aula mutantibus, diplomate publico summa praefectura Summarivio Tendae comitis filio Protestantibus infestissimo committitur, qui, dimissis a patre copiis denuo collectis, eos bello persequitur. Cistertio ab eodem irrita obsidione tentatur. XVIII. Mornacum in Venascinensi comitatu a Monbrunio vi captum; et crudeliter vastatum. XIX. Vaureacensis pugna: in qua Susianus omnis peditatus ab Adretio caesus est. Alia ab eo pari celeritate gesta. XX. Cistertio denuo a Summarivio obsidetur, ac tandem capitur, diffugientibus praesidiariis, quibus se ad IV CIↃ exulum omnis sexus aggregarunt, qui XL amplius diebus per inaccessa et infesta loca facto itinere a Moventio Gratianopolim in tutum deducti sunt. XXI. Summarivii contra Protestantes in Provincia acerbitas. XXII. Lugduni obsidionem a Tavanio coeptam Nemorosius adveniens persequitur. Ad Belloreparium Adretianus peditatus et mox ipse Adretius a Nemorosio caesus; qui versa vice inter Lugdunum obsessum et Viennam Nemorosium victorem in tantas angustias conjecit, ut ipse obsideri videretur, et interim annona copiosa in urbem importari potuerit. XXIII. Delegati a rege et Sabaudo conveniunt de controversis utriusque ditionis finibus acturi, et diversas sententias ferunt. Cum de Taurino sibi restituendo instaret Sabaudus per Margaritam uxorem, semel atque iterum intercessit Bordillonius provinciae praeses et rationes contrarias in consistorio regis proposuit. XXIV. Tandem restitutum Sabaudo Taurinum hoc anno exeunte, cum ei ex Margarita uxore pridie Eid. Januar. Carolus Emmanuel natus esset, qui nunc paternam ditionem regit. Tom. II.

LIB. XXXII.

INITIA concilii Tridentini. II. S. Stephani equitum ordo a Cosmo institutus, statutis ac legibus de eo conditis, et filio Francisco sub id in Hispaniam misso. III. Cosmi clades domesticae: IV. Contentio de praerogativa cum Atestinis Ferratiensibus, in qua tractu temporis obtinuit. Petiliana causa a Philippo ad Imperatorem remissa. V. Maximiliani in regem Romanum solemnis inauguratio, et ritus. VI. Ebraimi de induciis in VIII annos pangendis ad Ferdinandum legatio. VII. Bellum Livonicum exardescit inter Suecos, Danos et Lubecenseis. Christophorus Revaliensis administrator cum Erico Sueco transigit. Lubecenses et maritimae civitates a Sueco turbidis consiliis nimium tribuente infestatae, qui ne amicitiam quidem cum Joanne fratre, cum Polono et Dano, servare potuit. VIII. Apud nos in Aquitania res turbant. Burdigalae inita factio contra Buriam Navarri legatum. Aginni Nitiobrigum diversi motus. Magna multis locis Protestantium intemperies, qui aliis atque aliis locis superiores, aliis etiam pelluntur. IX. Divonae Cadurcorum male habiti. Nec multo post rusticorum Cadurcensi casu exasperatorum concursu patrata Fumelii caedes, quam XL ex subditis vario cruciatu adfectis ultus est Monlucius, qui inde infestum cum iis bellum, postquam a Condaeo Aurelianum occupatum fuit, toto biennio gessit. X. Tumultus Tolosanus a Protestantibus, dum periculo praevertere cupiunt, excitatus; qui tandem repelluntur, et quamvis perscriptis conditionibus male mulctantur. XI. Severum contra eos, et qui Montalbanum tenebant, et Nemausi, Castri, Biterris, Monpelii, Lactorati, Villafrancae in Rutenis, Millialdi, Villanovae, Limosii, Apameae erant, S. C. factum Parisiensis aemulatione; quod uno et altero diplomate CIↃIↃLXII. Carolus IX.

TOM. II. regio contrario, quo tumultus Tolosani oblivio inducebatur, mitigatum fuit; eoque Joannes Corasius et Arnoldus Cavanius senatu moti pristinae dignitati sunt restituti. XII. Galliaei magna Protestantium strages edita. XIII. Montalbani irrita obsidio. XIV. Eam ultus Mirapicensis veniens post tumultum Tolosanum. XV. Belloquadrum captum, et intra diem receptum. XVI. Jac. Crussolii Baudinei et Gul. Jousae contraria in Septimania gesta. XVII. Frontinianum frustra a Protestantibus tentatum. XVIII. Ingens Summarivii ad Aegidii fanum clades. Jousa damno affectus obsessis praesto est. Mompeliana obsidio obstinatis animis a Jousa suscepta; cui deplorandis templorum ac coenobiorum ruinis a desensoribus prospicitur. Magalona capta. Adretius familiari celeritate obsessis fert suppetias; sed cognito Viennam a Nemorosio interceptam eadem celeritate revolat: quo factum, ut, cum praesens adesse crederetur, regii remissius illius metu agerent. Tandem soluta obsidio, Combasii et Sanfelicii turmis in receptu a Bulliargio caesis et signis amissis.

LIB. XXXIII.

CIↃIↃLXII.
CAROLUS IX.

Monlucius Aginnum vi et colloquio tentat. II. Irritus ad Burdigalam Duracii conatus; qui, Candala capto, Macarii fanum expugnat ac diripit. Davazani temeritate amissum Neracum. III. Targonensis pugna in Benaugiensi tractu; in qua Duracius cessit, magno inde regiorum terrore sparso. Saviniacus Grano dedito vitam sibi et suis salvam pactus, quod contra pacta fecisse diceretur, a rusticis ad internecionem deletus. IV. Monsegurium in agro Vasatensi a Buria captum. V. Aginnum desertum Buria et Monlucius veniunt, ac praesidio firmant. VI. Lauserta in Cadurcis a Duracio capta; et crudeliter in ea habiti sacerdotes. VII. Hispanae copiae in castra regia duce Joanne Carbaiaco veniunt, Jo. Bapt. Castaldo, qui summus his dux destinabatur, paulo ante mortuo. Penna capta et crudeliter direpta, foeminis cum pueris ab Hispano milite occisis: VIII. Quam immanitatem ultus est Duracius, Cailo in Rutenis paulo post capto, et sacerdotibus magno numero crudeliter obtruncatis. Bordetus Pontium in Santonibus et mox Satyri fanum vi capit, et sacerdotes in eo repertos male mulctat. S. Mariae Madaurensis et Antonii Marcollensis templa expilata. Pugnandi ad Mirabellum occasio amissa. IX. Montalbanum denuo a Buria obsessum. X. Monlucius Lactoratum praesidio vacuum obsidet, caesisque ad Taraubam deditiis, a Brimontio recipit. Caumontium item munitissimum ad Garumnam castellum a Petro filio seu vi seu astu captum ac dirutum: tantum Godofridi Caumontii loci domini supellectili parcitum. XI. Ad Rotomagi obsidionem totae vires regiae conversae; quod tuendum Mongomerius suscipit. XII. Foedus a Protestantibus cum Elisabetha Hamptoncuriae ictum; et in eo dictae leges: secundum quod illa scriptum evulgat, quo consilii sui rationes pluribus explicabat. XIII. S. Catharinae munimentum superius et inferius impetu captum: dein ad ruinam impetum regii fecere et repulsi sunt. XIV. Civilis mira mors; qui inter mortuos terra conditus, rursumque depositus, et casu deinde a servo ex annulo indicium faciente extractus, triginta plus minus annis funeri suo superfuit. XV. Postridie Navarrus, dum infra dignitatem periculis se objicit, in laevo humero scloppeti ictum accipit. XVI. Impetu ultimo facto, post IV CIↃ utrinque occisorum stragem, urbs capta ac direpta. Mongomerius eum trireme ad id parata vi remigii, assumptis secum Anglis et Scotis, catenam ad Caudebecum transversam superat et elabitur. XVII. Navarrus, ut in lecto jacebat, per ruinam succollantibus Helvetiis triumphabundus invehitur. XVIII. Senatus provinciae, qui Lupariae jus dicebat, in urbem revocatus; qui severe in captos primarios civeis et belli duces animadverrit; quod exitium Baptistae Sapino senatori Parisiensi et Joanni Troio Gastinensi abbati, qui Aureliani captivi attinebantur, maturavit. XIX. Navarrus fatalem horam sentiens a medicis in diversa raptatur. Cum fluvio devehi vellet, Andelii subsistere coactus est; et XXXV a vulnere accepto die animam Deo reddidit. Ejus mores,

TOM. II.

mores, ingenium, virtutes a voluptatibus obſcuratae. XX. Regina cum Dieppenſibus agit; qui dimiſſis Anglis in fidem accipiuntur, et a Fr. Momorantio benigne tractantur: eadem Cadomenſibus gratia facta. Dieppa paulo poſt aſtu intercepta a Catavilla, oppidanis inſciis, et a Mongomerio, qui Franciſcopnlim Rotomago venerat. Nuncius amiſſi Rotomagi Condaeum de Andeloto ſolicitum oppreſſit, qui altero Duracianae cladis cumulatus eſt. XXI. Verenſis pugna urgente Monlucio commiſſa, et virtute Argentii praecipue parta. Duracius, cujus culpae ac ſecuritati clades imputata, dum Mediolanum Santonum cum Bordeta et Mareaſtello tendit, ccc ex regiis obvios ad internecionem delet. Ad famam Verenſis pugnae ſoluta ad Joannis fanum a Rupiſulcaudio comite obſidio; qui ad Morilloni montem acceptis Duracianis cum iis Aurelianum ad Condaeum tendit. XXII. Monpenſerius Mediolanum Santonum a Proteſtantibus relictum in fidem accipit, et mox inſulanos Oleronenſeis et Alvertenſeis ac denique Marennenſeis. Rupellae ſacra majorum reſtituit, et publicam aliis conveniendi libertatem abolet. XXIII. Montalbanum eodem die, quo ad Veram debellatum eſt, a Terrida tentatum et obſeſſum, paſtoribus ad extrema quaeque perferenda defenſores firmantibus. XXIV. A. Cruſſolius Septimaniae praeſes in duras leges a Proteſtantibus adigitur. XXV. Gratianopolis arcta obſidione preſſa, a Rembaldo Furmeiero Vapinco cum auxiliaribus veniente liberata. XXVI. Adretius a partibus diſcedit; et ad pacificationem uſque ſub cuſtodia. XXVII. Miſſus ad Andelotum in Germania militem ſcribentem a Condaeo Jacobus Spiſamus Nivernenſium nuper epiſcopus. Andelotus cum auxiliari exercitu venit; et Nivernium et Santandreanum ad intercludendum tranſitum miſſos eludit. XXVIII. Edictum poſt captum Rotomagum publicatum; quo gratia praeteritorum fiebat, cunctis, ut ad ſacra majorum redirent, mandabatur. XXIX. Contrarium Condaeus ſcriptum vulgat; et cum valido exercitu loca Lutetiae circumpoſita occupat. Cum regina colloquitur nullo ſucceſſu. XXX. Aegidius Magiſter primarius ſenatus praeſes obit: Chriſtophorus Thuanus ei ſubſtituitur.

LIB. XXXIV.

CONDAEO a Lutetia recedenti oſtentum factum et fatale ſomnium viſum. CIↃIↃLXII.
II. Drocenſe proelium maxime memorabile; in quo, captis aut occiſis ducibus regiis, penes Guiſium victoria et imperium remanet. Ann. Momorantius CAROLUS IX.
captus, amiſſo Gabriele Monberonio filio. Santandreanus ob privatam injuriam a Baubinio interfectus. Condaeus captus et humaniſſime a Guiſio habitus. Oſſunius fame ſpontanea moritur. III. Franciſci Turnonii cardinalis obitus et elogium; Pauli Thermi equitum tribuni, P. Martyris Vermilii, Jacobi Hollerii, Gabrielis Fallopii, Bartholomaei Cavalcantii. IV. Regina Heſſo, a quo Germana- CIↃIↃLXIII.
rum copiarum dux Rotelhuſius miſſus fuerat, ut regem ipſamque captivitate, in qua a triumviris detineri dicebatur, eximeret, diplomate fidem facit, regem ſeque nunquam in captivitatem conjectos, nec ulla in re contra voluntatem quidquam facere coactos, nec Proteſtantibus, ut arma ſumerent, aut delectus per Germaniam haberent, edixiſſe vel mandaſſe. V. Armanni Claromontii Pilii in Aquitania poſt Monpenſerii inde diſceſſum geſta. VI. Montalbanenſes in fidem a regina accepti. VII. Annoniacum in Vivarienſi pago miſere vaſtatur ac incenditur. VIII. Peculiare contra Proteſtantes foedus Armeniaco et Strozzio cardinalibus auctoribus initum; quod et in acta a ſenatu Toloſae relatum eſt. IX. In Fuxenſi principatu ad Pyrenaeum res turbatae. Proteſtantium laſcivia per templa, paſſim dejectis altaribus, ſtatuis et imaginibus, diſcurſantium. Lombati fratres, et eorum immanitas et graſſationes. X. Lugdunum a Nemoroſio tentatum; et Subizii virtute defenſum, ac tandem ab eo Vido Deſpeo equitum tribuno poſt pacificationem traditum. Liber, quo principis et magiſtratus auctoritas detortis cavillatorie e ſcriptura locis in dubium revocabatur, paſtorum judicio in presbyterio damnatus, et annitente Subizio publice combuſtus. XI. Gratianopolis tertio a Maugirono poſt

TOM. II. Adretii captivitatem obfeffa, Cochio et Furmeiero contra ftrenuam operam navantibus. XII. Colinius pleraque loca in Biturigibus et Turonibus capit. XIII. Guifius, Aureliani decreta obfidione, Stampas venit, et inde Duracium dejicit. Regina cum rege Bloefas venit Condaeum fecum trahens. Prodigia et infolitae corufcationes ac tonitrua. XIV. Cadomum a Colinio in Neuftria inferiore captum. XV. Nonis Februariis ad Aurelianum pofita caftra. Turriculae captae et porta Aquenfis. XVI. Guifius a Joanne Poltroto Mereo juxta axillam fcloppeto difplofo feritur; qui mox captus rem fatetur, et Colinium et Bezam quafi ab iis fubornatus onerat. Utriufque apologia, qua tanti criminis invidiam a fe depellunt. XVII. Guifii morientis extremae voces tanto viro digniffimae, virtutes, elogium. XVIII. Regina, Guifio, cujus potentiam fufpectam habebat, mortuo, Chriftophorum Wirtembergicum per Rafcalonem folicitat, ut in Franciam veniat, et in pacificando regno operam fuam cum Proteftantibus interponat. XIX. Charitaeum ad Ligerim a Bloffeto interceptum. XX. Baiocaffium civitas, Cadomo dedito, in Colinii poteftatem venit. Julii Ravilii Rufi indigna mors. XXI. Poltrotus Lutetiam ducitur et a fenatu poena perduellionis plectitur. Ejus variae et fubinde mutatae confeffiones. XXII. Edictum pacificationis.

LIB. XXXV.

CIƆIƆLXIII. CAROLUS IX. COLINIUS, qui in Neuftria aberat, edictum improbat. Lutetiae promulgatur, ferius Tolofae. II. Diploma de teftituendis decurionibus, et praeteritorum memoria abolenda, ac refcindendis judiciis odio religionis belli tempore latis. III. Condaeus otio in voluptates laxatur. A paftoribus increpitus Francifcam Aurelianam Longovillani fororem in uxorem ducit. IV. Edictum de bonis ecclefiae alienandis, ejufque violenta executio. V. Colinius iterum de Guifii caede fe purgat. VI. Francifcopolis, ab Anglis poffeffa, obfidione cingitur; et tandem, graffante inter praefidiarios pefte, a Warwicenfi comite pactis conditionibus deditur. VII. Rex major in fenatu Rotomagenfi declaratus. Hofpitalii cancellarii fuper ea re oratio. Ad mitigandam invidiam tot rerum in gratiam Proteftantium ab Hofpitalio decretarum, edictum de decimis facro ordini folvendis a rege, cum Dieppam excurriffet, conditum; quod et hodie nunc magna religione fervatur. VIII. Senatus Parifienfis edicto de majore regis aetate per delegatos intercedit, quod praeter morem factum effet, ut edictum ullum prius in Rotomagenfi aut alia regni curia, quam Parifienfi, quae parium curia effet, promulgaretur. Tandem IV Kal. Oct. declaratio fuit promulgata, et acta illius inter conftitutiones regias pro lege inviolabili relata. IX. Amplius de caede Guifii a matre, vidua, filiis, fratribus publica expoftulatio inftituitur. X. Varia edicta de tranfactionibus, de argenti fodinarum curatoribus, facri ordinis per urbes immunitatibus, de projectis in aedificiis urbanis tollendis, de mercatorum jurifdictione, ac poftremo de confignationibus. XI. Charrii caedes Lutetiae patrata. XII. Briffaci equitum tribuni mors et elogium. XIII. Concilii Tridentini hiftoria continuata. XIV. Jacobi Walachiae defpotae caedes. Ejus fucceffores. XV. Elogia Joannis Brodaei, Stephani Boetiani, Arnoldi Fetroni, Jo. Bapt. Gelli, Wolfangi Mufculi, Sebaftiani Caftalionis, Henrici Glareani. Peftis ac terrae motus.

LIB. XXXVI.

CIƆIƆLXIII. CAROLUS IX. DE Finalio controverfia terminata, et fecundum Alfonfum Carrectum marchionem a Caefare pronunciatur. Bellum Corficum recrudefcit, Sanpetro a Baftelica inftigante; quod morte Navarri aliquandiu quievit. II. Orani a Turcis tentata obfidio irrito fucceffu. III. Mediolani ob inquifitionis metum, ut ante XVI annos Neapoli, fed non tanta mole, tumultuatum. IV. In Calabria item ab exulibus duce Marcone tumultuatur. V. In Scotia Matthaeus Stuattus Leviniae comes

comes et Henricus Darlaeus filius dignitati ac bonis regina annitente honorifice restituuntur: ab eaque gratia primae futuri matrimonii faces accensae. VI. Elisabethae Angliae cum Hispanis prima simultatum et dissidiorum semina, quae bellum funestissimum secum traxerunt. Gul. Pageti mors et cumulata honoribus vita. Hentici item Manerii Rutlandiae comitis genus et mors. Franciscae denique Suffolciae deploranda aeque mors ac vita. VII. Lithuania a Moscis vastata. VIII. Erico Sueciae regi ob injurias in Russica navigatione acceptas a Lubecensibus bellum indictum; publicato prius scripto, quo ipsi ingratitudinem suam exprobrabant. IX. Danus itidem contra Suecum scriptum evulgat; cui Ericus Brunsvicus operam suam et copias defert. X. Suecus, cui satis non erat vicinos ad bellum prolectare nisi domi ipse aleret, Joannem fratrem Finlandiae ducem ex levi suspicione in carcerem conjicit; et inde irritam contra Helmestadium Hallandiae urbem cum numeroso exercitu expeditionem suscipit. XI. Gul. Grombachius insigni facinore caedem Herbipolensis episcopi anno CIƆ IƆ LVIII patratam cumulat, et Herbipolim manu armata occupat, et transactione a collegii sodalibus vi extorta cum iis convenit, ut in bona, quorum possessione dejectus fuerat, restitueretur, Mandesloo et Steinio amicis de damnis bello Albertino ab Herbipolensi episcopo acceptis satisfieret, abolita omnino de caede Melchioris Zobeli episcopi inquisitione. In CIƆIƆLXIV. conventu legatorum ad inopinata Imperii negotia Caesaris jussu congregatorum Grombachius scriptum recitandum curat; quo sumpta arma excusabat, et transactionem cum Herbipolensibus factam servari petebat: cui contratio scripto respondet episcopus, XII. Colloquium inter Palatinum septemvirum et Wirtembergicum in Malbrunensi coenobio super coena dominica, utriusque partis theologis vocatis. XIII. Caesar ad componendum inter Daniae, Sueciae et Poloniae reges bellum delegatos mittit, nullo exitu. XIV. Navalis pugna et velitationes maritimae inter Danos et Suecos. XV. Ferdinandus Caesar moritur. Ejus studium in componendo religionis dissidio, aliae virtutes. XVI. Obitus Jo. Calvini, M. Borraei, Th. Bibliandri, P. Franc. Jambularii, Andreae Vesalii, Gul. Morellii, Jo. Butheonis. XVII. In Benthemiensi comitatu religio mutata. In Saxonia et per Vandaliam episcopatuum reditus principes suos faciunt. XVIII. Poloni res feliciter adversus Moscos gesta, duce Nic. Ratzevilio, caesis amplius XXX hostium CIƆ, et ipsorum imperatore in pugna occiso, qui Vilnae in Russorum basilica honorifice tumulatus fuit. XIX. Varia apud nos edicta condita. Facta sacro ordini bona vili pretio superiore anno alienata redimendi facultas. Decretum, ut annus, qui a Paschali die fere incerto antea inchoabatur, deinceps a Januario inciperet. Turriculae destructae ob memoriam Henrici II mortis, et aedificandi in area privatis facultas data. XX. Conjuratio contra Joannam Navarrae reginam et liberos detecta. XXI. A pontifice, Philippo et Sabaudo legati pro concilii Tridentini promulgatione et Sectario veneno exstirpando. Rex gratiis ab Hospitalio instructus actis modeste se excusat. Car. Molinaei gravamina contra concilium Tridentinum. XXII. Foedus inter regem et Elisabetham Augustobonae Tricassium ictum: item, renovatum cum Helvetiis. XXIII. Rex regnum lustraturus in viam se dat. Protestantes diversis locis male habiti. Jo. Begati senatoris Divionensis liber de non ferendis in eodem regno duabus religionibus. XXIV. Philippi passim depraedicata pietas in regis reginaeque invidiam; et imploratum jam tum a factiosis patrocinium. XXV. Gilberti Curaei in Vindocinis caedes inulta. XXVI. Interpretationes ad edictum pacificatorium ad placandas Protestantium querelas additae. Condaei de ea re scriptum. Lugduni pestis grassatur. Rex Massiliam summa pompa ingreditur; et inde transmisso ad Avenionem Rhodano in Septimaniam descendit, et Nemausum venit. XXVII. Motus in Aquitania ob foedus superiore anno factum a Bordillonio equitum tribuno componitur. XXVIII. In Italia Nicolaus Petiliani filius possessione a Cosmo dejectus Petilianum tentat, irrito conatu. XXIX. Actio Romae de praerogativa regis ac Philippi. XXX. Cosmus publicam administrationem Francisco filio resignat. XXXI. In Corsica bellum Sanpetrus Massilia solvens excitat. XXXII. Philippus classe instructa Pignonem Velezii in Africa oppugnat et capit. Garsias Toletanus inde Bugiam tentare cum in animo haberet, Sanpetri in Corsica successibus revoca-

tus

TOM. II. tus est. XXXIII. Mich. Angeli Bonarotae praestantissimi pictoris, statuarii et architecti, mors. XXXIV. Cosmus Marium Columnam et Julium Ricasolium ad Maximilianum mittit, et Joannam sororem Francisco filio uxorem impetrat. XXXV. Conjuratio Romae contra pontificem revicta, consciis capite plexis. XXXVI. Pontifex multa contra concilii decreta facit, charitatibus indulget, lites molestas Joanni Francisco Vidio Balnei comiti, et de Tiferno Vitellio facit: Ascanium Corneum in carcerem conjicit, et Corn. Bentivolium Bononiae postulandum curat: ipsi Alfonso Ferrariensi de Mutinae jurisdictione controversiam movet. XXXVII. A concilii promulgatione rex se excusat. Collata in Carolum cardinalem Borbonium legatio Avenionensis a pontifice, quo se sumptibus in civitate et Venascinensi comitatu tuendo liberaret, rege ejus patrocinium suscipiente. XXXVIII. Maximilianus cum archiduce Carolo fratre et Alberto Baioaro genero urget, ut calicis in coena soluris et conjugii gratia sacerdotibus per suas provincias fiat: multaeque in eam rem adductae rationes.

LIB. XXXVII.

CIƆIƆLXIV. CAROLUS IX. In Scotia de Mariae nuptiis agitur. Davidis Rizii Subalpini cantoris fortuna. Injecta ab Elisabetha Angla per suos de Roberto Dudleio Leicestriae comite mentio: quem si Maria in virum deligeret, fore dicebat, ut ipsam parlamentaria auctoritate, si se sine liberis decedere contingeret, regni heredem designaret. Guisiani Austriacis procis in occulto favebant; regii utrasque nuptias aversabantur; illius ut indignas dotali regni Gallici vidua, horum ut ob potentiam suspectas. II. Moravii potentia subnixi Protestantes Mariae importuni maturandis cum Henrico Darlaeo nuptiis occasionem praebent. Henrici genus et proxima cum regina in spem successionis cognatio. III. Nuptiae, non interveniente Elisabethae consensu, quod urgebat Moravius, instante Rizio, peractae; plerisque, et in iis Moravio, absentibus; qui citati, quod non comparerent, exilio mulctati sunt. Moravius apud Anglam perfugium habuit; nec nisi post biennium in Scotiam reversus est. IV. Caecilia Gustavi Sueci filia marchionis Badensis uxor gravida in Angliam venit, ab regina perhumaniter accepta; apud quam et puerum enixa est, cui Edvardo Fortunato nomen inditum. V. Mac-Cartius praepotens Hiberniae regulus supplex reginae sistitur, in gratiam receptus. Giraldo Desmoniae et Thoma Ormondiae comitibus inter se odia exercentibus, australis pars insulae misere adflictata. Desmonio revocato Wathamus a S. Leodegario praesidis titulo mittitur. VI. Apud nos rex cum regina Biterris, Narbonae et Carcassonae, asperrimam hyemem initio anni expertus est. VII. Tumultus Parisiensis, cardinali Lotharingo cum Aumalio fratre et Henrico Guisio nepote in armis ad urbem veniente: cui se

CIƆIƆLXV. Franc. Momorantius, a veniente non monitus, opposuit, et postridie quam venit urbe discedere coegit. Libelli hinc inde ex hac occasione sparsi. Colinii a Coloniaecensibus Sebusianorum regulis deducti. VIII. Cum rex jam Baionam ad colloquium cum Hispanis venisset, causa patrum Jesuitarum in senatu acta. Origo et prima sodalitii initia. Primum eorum votum ab Ignatio Loiola cum sociis Lutetiae ad Montem-martyrum emissum. Petentibus, ut sibi erudiendae juventuti ludum liceret aperire, intercessit initio Parisiensis episcopus, et postea academia et schola theologica; Jesuitarum nomine ut arrogantiae pleno tunc rejecto. Leges in admissione prima appositae. De iis Caroli Molinaei consultatio proposita. Pro sodalibus P. Versorius, pro academia Steph. Paschasius verba fecit: pro rege peroravit Baptista Menilius. Amplius deliberandum censet senatus, ludi aperiendi interim concessa facultate. IX. Tolosae rex fratribus mutat nomina; et pro Alexandro et Hercule eos Henricum et Franciscum vocat, patris et avi renovata memoria. X. Rex Burdigalam magna pompa intrat; ad postulata Protestantium respondet, minus aequo senatu: foederis a Candala initi memoriam abolet; novum contra Momorantios et Colinios factum eludit. XI. Inter lusus ac pompas Baionensis colloquii secreta consilia cum Albano de Sectariis exstirpandis. Vipuscoa et

et Biscaia olim Cantabriae nomine comprehensae provinciae, magna Gallici nominis jactura ac injuria, jurisdictioni Baionensis episcopi a pontifice in Philippi gratiam eximuntur. XII. Bellum cardinalitium a Petro Salseda in Mediomatricibus excitatum. XIII. In reditu, cum rex Engolismam venisset, Protestantium querelas audivit; et inde Caesarodunum facto per Andegavum itinere profectus est, conventibus in sequentem annum Molinii Boiorum indictis. XIV. Res in Pannonia gestae, Lazaro Schuendio duce. Tocaium, aditu in Daciam commodum, magna vi oppugnatum; et, Fr. Nemethio, qui locum tuebatur, interfecto, deditum. Zatmarum munitum. Jo. Sigismundi interim circa Julam excursiones. Erdeuda a Turcis capta, et praesidiarii ad unum omnes interfecti. Dominarum-rivuli misere vastati. XV. Caesar pro calicis usu et sacerdotum conjugio apud pontificem instat. XVI. Consilium de Melita insula invadenda in Porta captum; in eamque expeditionem classis a Solimano instructa: Dragutes summae rei praeficitur. Tom. II.

LIB. XXXVIII.

Classis Turcicae ad Siciliae litora appulsus, et in Melitam descensus. II. Hermetis arx oppugnata, in qua Dragutes lethaliter sauciatus, ac post XIX diem impetu capta. III. Inde versa vis ad S. Michaelis arcem. IV. Cardona auxilio veniens, et quid ad Hermetis arcem actum esset adhuc ignorans, a Quinzaco equite mendacio laudabili decipitur, et arcem adhuc a nostris teneri credens copias ad Scalae portum exponit. V. Garsiae Toletani frustrationes in subsidio mittendo. VI. Quinzaeus ex vulnere, et mox H. Valeta Parisotus, moritur. VII. Valetae summi magistri ad omnia invicta ac praesens virtus. S. Michaelis arx et urbs simul tentatae. VIII. Post varias consultationes et altercationes tandem, Garsia duce, classis auxiliaris, diu ante ventis jactata, in Melitae conspectum venit: cujus adventu soluta IV mensium obsidio. IX. Clades in obsidione et in discessu seu fuga Turcorum. X. Caesaris sorores, Barbaram Ferrariensis, Joannam Franciscus Medices, in uxorem accipiunt. Alexander Farnesius cum Maria Lusitana nuptias Bruxellis celebrat. XI. Pii IV mors. XII. Equitum S. Lazari origo. Sodalitium a Pio IV renovatum, Joannoto Castellionaco magno magistro ordinato, quae dignitas postea a Gregorio XIII in Sabaudum post Joannoti mortem translata est. Ejus apud nos reliquiae. XIII. Crebrae eo anno clarorum virorum mortes: Joannis Turtavillae Villabonii, Philiberti Marsilii Sipettae, Caroli Borbonii Rupifurionii, Joan. Friderici Saxonis, Joannis Rantzovii, Joachimi Nehauseni, Georg. Sigism. Seldii, Joan. Ungnadii Sonneckii, qui sacra biblia in linguam Turcicam et Croaticam transferenda curaverat, Nic. Ratzevilii Olicae ducis: XIV. Virorum literis illustrium; Alexandri Alesii Scoti, Joannis Mathesii, Joannis Langii, Conr. Gesneri, Hadriani Turnebi, Anton. Goveani, Gulielmi Philandri, Kyriaci Strozzae, Joannis Grollierii. XV. In Livonia Parnoviam urbem a Suecis occupatam Poloni recipiunt. Pugna navalis inter Danos ac Suecos, in qua Sueci vicerunt. XVI. Navigatio nova, mari per hoc bellum clauso, ab Anglis et Belgis in Moscoviam suscepta. XVII. Pacificatio inter Danum et Suecum frustra tentata. Caesar commeatum Suecis interdicit. XVIII. Rostochium, occasione captata ex senatus et plebis in urbe dissensione, Joan. Albertus Megalopolensis dux, qui jus in ea sibi cum Ulrico fratre vindicabat, accepto a Caesare diplomate, oppugnat, et a civibus admissus praeter Caesaris voluntatem potestate sibi facta utitur. Ad res componendas delegati ab Augusto septemviro et ordinum inferioris Saxoniae circulis veniunt. Cives inter se reconciliantur. Joan. Albertus, qui inscio fratre expeditionem susceperat, Ulricum cum copiis intra urbem admittit. Juris, quod Megalopolenses sibi vindicant, initia. Arx in urbe a Joan. Alberto inchoata, et tandem in Caesaris tanquam sequestri manus tradita. XIX. Re utcunque composita, Joan. Albertus turbarum cupidus ad Albertum Brandeburgicum Borussiae ducem haud pacatiore animo principem se confert. Pauli Schalichii apud eum gratia; qui tandem exortis turbis profugit, relicto Joan. Funccio chronologici CIↃ IↃ LXV. Carolus IX. CIↃ IↃ LXVI.

TOM. II. operis fcriptore pravorum confiliorum confcio, qui capite luit. XX. Magdeburgi Auguftana confeffio recepta, annitente Sigifmundo Brandeburgico archiepifcopo. Idem a Raceburgenfi epifcopo factitatum. XXI. Henricus Julius Brunfvicus puer Halberftadenfis epifcopus a collegii fodalibus magno errore delectus. XXII. Monafterienfi epifcopatu Bernardus Rufeldius ob concubinatum interdictum ufum collegii fodalibus invifus ultro cedit, et ejus loco Joannes ab Hoia jam Ofnaburgenfis epifcopus eligitur. XXIII. Mors Wolfangi Anhaltini principis, Joannis Dracouitae, Leonardi Fuchfii, M. Hieronymi Vidae Cremonenfis, Benedicti Varchii, Aloifii Cornari, Caroli Molinaei jurifconfulti apud nos celeberrimi, Guliel. Rondeletii, Georgii Caffandri, Lucae Frurerii, Joan. Petri Perpiniani. Joan. Valentini Gentilis dignus vita exitus.

LIB. XXXIX.

CIↃIↃLXVI. CAROLUS IX. PIUS V in pontificem eligitur ex Gifleria familia. Carafae dignitati priftinae et honoribus reftituti. II. Julii Zoanneti, Petri Carnefeci, Aonii Palearii fupplicia. III. Lex de lupanaribus Romae. IV. Pontificis mores et ingenium. V. Urbs nova Melirae, de magiftri tam bene de re Chriftiana meriti nomine, Valeta appellata. VI. Chios, antea Genuenfium, in Turcorum poteftatem ex qua occafione venit; a Piali citra negotium fubjugata. VII. Auguftana comitia: in quibus actum de Finaliana caufa, de Oldenburgica controverfia, Monferratenfi, Vinarienfi, et religionis negotio, cui Jo. Francifcus Commendonus cardinalis nomine pontificis interceffit; ejus mandata; in Palatinum feptemvirum irrita molitio, Augufto Saxone feptemvito focietatem detrectante. VIII. Durum Caefatis ad legati regii fuper matrimonio Elifabethae filiae cum rege poftulata refponfum. IX. Carolus archidux Hungariae comitia Pofonii celebrat. X. Grombachius profcribitur. XI. Joannis Sigifmundi ad Pannoniae proceres infolentia plenae literae, quibus Thordae contraria indicit comitia. XII. Ainafeum haud longe ab Agria a Turcis captum. Pugna ad Sigethum commiffa hoftes a Nicolao Serinio fugati. XIII. Auxiliares Germanorum copiae: et Solimani in Hungariam defcenfus. XIV. Vefprinium a noftris receptum, et Tatta a Salmenfi expugnata. XV. Tatari a Schuendio caefi. XVI. Pons admirandi operis in Danubio a Solimano C. Caefaris aemulatione intra XII dierum fpatium ftratus. XVII. Sigethum obfidetur; et Sextili menfe, Turcis, ut rentur, aufpicato, fumma vi oppugnatur. Serinii virtus et occubitus. Tandem expugnatur Sigethum. XVIII. Solimani mors, aftu Mechmetis purpuratorum principis, dum Selimus certior fieret, et in caftra veniret, celata. XIX. Jula Turcis deditur; et deditirii caeduntur. XX. Selimus, rebus Conftantinopoli ordinatis, in caftra venit: paternas exfequias folemni ritu peragendas Achmeti purpurato committit. XXI. Difcedente Selimo, Joannes Sigifmundus, Petthavi purpurati copiis adjutus, Tocaium tentat. Tatarorum per Daciam inaudita faevities; qui a Joanne femel atque iterum caefi in Podoliam poftremo Polonicae ditionis defcendunt, et tandem ad intemecionem a palatino provinciae delentur. XXII. Caefar Viennam et Brunum in Marcomannis ad conventus peragendos redit. XXIII. Novus morbus in Hungaria exortus. XXIV. Apud nos Molinii in Boiis conventus peraguntur. XXV. Hofpitalii oratio: eam fecutum edictum; quo edictum ante biennium factum et poftea Ruffilonii firmatum denuo confirmatur, multaque praeterea judiciario ordini emendando et publicae tranquillitati conftituendae fanciuntur. XXVI. Fr. Momorantius cum cardinali Lotharingo et Colinii cum Guifianis in fpeciem reconciliantur, poftquam G. Colinius fe folemni jurejurando purgavit. Haec coram A. Ateftina uxore et Carolo cardinali fratre acta, abfente Henrico Guifii filio, qui fub id ex Pannonica expeditione in aulam redierat. XXVII. Rambulietus in Angliam miffus ad pacem firmandam, qui Norfolcium et Leiceftrium regis nomine conchyliato torque donavit. XXVIII. Jacobi Sabaudi Nemorofii et Franc. Roanae agitata caufa. Collatio Parifienfis cum theologis Parifienfibus a Monpenferio inftituta. XXIX. Simonis Maii graffatotis

grassatoris supplicium Lutetiae sumptum. XXX. De Lugduno tentato in aulam allatum; cujus ad securitatem Petrobuserius Cambaretus a rege praeficitur. XXXI. In Foxensi principatu denuo tumultuatur. Multa utrinque intemperanter acta. Tandem Gul. Jousa superveniente motus compositi. XXXII. Diploma pontificium de Vipuscoa et Biscaia a Baionae episcopo exempta; quod tamen non nisi post A. Momorantium mortuum et pulsum aula Hospitalium executioni demandatum fuit.

LIB. XL.

Belgicorum tumultuum altius repetita initia. Belgii descriptio, origines, successio, crebri per intervalla motus; publica hodie administratio. II. Inquisitionis Hispanicae, per novorum episcoporum creationem et concilii Tridentini promulgationem, introductae metus. III. Turbantibus primum animis, Ecmondanus in Hispaniam a Margarita Parmensi missus et benigne auditus. IV. Inter Anglos et Belgas de commercio dissidium. V. Philippi mandata Parmensi transmissa. VI. Foederatio Belgica contra Hispanienses ad Gertrudis-fanum inita. VII. Libellus supplex a CCCC e primaria nobilitate Parmensi oblatus, qui ex habitu et insignibus, quae gestabant, Geusii per ludibrium vocati sunt. VIII. Placitorum moderatio, dum nova ab Hispanis imperia acciperet Parmensis. Arausionis princeps Antuerpiam ad placandam plebem mittitur, eodemque tempore Montinius et Bergensis marchio in Hispaniam legati decernuntur. IX. Ad Centronum oppidum in Eburonibus denuo foederati conveniunt, et scriptum publicant; ad quos a Parmensi Arausionensis et Ecmondanus missi. X. Dum cum foederatis agunt, undique de statuis et imaginibus per templa dejectis et confractis affertur. XI. Inter Protestanteis dissidia. Ad conciones conveniendi facultas data. Noircarmius Valencianas, a quibus ob viciniam nostram plus metuebatur, cum valido praesidio mittitur. XII. In Scotia, regis novi fastidio subeunte, Rizius in flagranti apud reginam gratia; eoque regi suspectus esse coepit, reposito Cocherani exemplo, qui insolito favore ex latomo Marriae comes effectus magnas turbas olim in regno excitaverat. XIII. Ex Matthaei parentis consilio rex cum exulibus et proscriptis a regina reconciliatur; et per Mortonium et Lindesium, cum Patricio Ruveno re communicata, Rizii caedes imperatur et patratur. Post caedem Rizii Moravius in aulam ab exilio a sorore revocatur. XIV. XIII Kal. Quintil. regina gravida filium parit: inde occasio arripitur de regni Anglicani successione in Anglia ipsa disputandi: et Penbrochiae ac Leicestriae comites Elisabetham urgebant, ut de nuptiis cogitaret, a quibus illa ob impedimentum naturale maxime abhorrebat. XV. Occiso Rizio, Bothuelius rerum potitur. XVI. Puer regius Sterlini sacro lavacro abluitur. Carolus rex, Philibertus Emmanuel Sabaudus, et Elisabetha per legatos officio pio defuncti sunt: et Jacobus Carolus dictus est. Cum de foedere Edimburgensi per Bedfordium Maria urgeretur, se excusavit. XVII. Rex ex morbo adhuc debilis Sterlino, ubi decubuerat, Edimburgum lectica defertur; et paucis post diebus IV Eid. Feb. immani parricidio necatur. De auctoribus varii rumores sparsi: in aula jactatum, ex Huntilaei et Argathelii comitum fide, Moravium et Mortonium comites conjuratione inita scelus suasisse et perpetrasse. Rationes in medium allatae, ducto altius initio. XVIII. Vincentius Laureus Montisregalis episcopus in Scotiam a pontifice legatur, qui Lutetiae subsistere coactus est, et, rebus ob parricidium turbatis, ad reginam transmittere non potuit. XIX. Nuptiae Mariae cum Bothuelio. XX. Foederatio procerum pro incolumitate regii pueri contra Bothuelium; ex qua ad arma ventum. Moravius, petita a regina venia, in Galliam concedit. Cum acies utrinque instructae starent, discedente Bothuelio, regina ad foederatos venit et retinetur, indignis modis ab iis habita. Mater Moravii ei in custodia comes addita, quae contumeliosior erga ipsam fuisse jactabatur. XXI. Regina regnum ejerare cogitur, protestatione prius in occulto facta. XXII. Moravius e Gallia revocatus, prorex creatus, reginae rogatu regis pueri curam et regni administrationem suscipit: dura ad eam captivam et contumeliosa verba. XXIII.

CIƆIƆLXVI. Carolus IX.

CIƆIƆLXVII.

TOM. II. XXIII. Variae de regina inter proceres dictae sententiae. Interdictus ad eam legatis nostris et Anglis aditus. XXIV. Bothuelii in Dania capti miserabilis exitus. XXV. Motus in Hibernia. Hugonis Tir-Oeniae comitis gens a Cono-O-Neal repetita, factiones, dissidia, defectiones. Shani post V quam rebellaverat annum caedes.

LIB. XLI.

CIƆIƆLXVII.

CAROLUS IX.

IN Belgio Valencianae a Noerkarmio obsessae; qui post felicem contra Tornacenseis successum intra urbem admittitur. II. Brederodii, qui superiore anno supplicem libellum obtulerat, super eo ad Parmensem literae, et ad eas Parmensis responsum. III. Protestantium conatus irriti. IV. Sylva-ducis a Megensi recipitur. V. Matthias Illyricus Antuerpiae turbas eiet. VI. Egmondanus et Hornanus, adventante Albano, frustra periculi ab Arausionensi admonentur. VII. Brugis conciones interdicuntur. VIII. Valencianae deduntur Noerkarmio. IX. Brederodii fuga et mors. X. Coloniae motus Constantini Liskirkii prudentia compositus. XI. Philippi de coercendis in Belgio Sectariis deliberatio. XII. Bergensis in carcere moritur. Montinius capite plectitur. XIII. Albanus cum exercitu per Sabaudiam facto itinere in Belgium venit. XIV. Trepidatio Helvetiorum et Genevensium in transitu Hispanorum. Controversia Sabaudi cum Bernatibus de aliquot praefecturis, et ejus initia. XV. Edictum contra Protestanteis ab Albano propositum. XVI. Egmondanus et Hornanus in custodiam traditi, et terrore ex eo Protestantes injecto fuga et exilio sibi consulunt. XVII. Arx Antuerpiae structa. XVIII. Mechliniense armamentarium fatali urbi incendio conflagrat. XIX. Auxiliares ad regem copiae ex arcano foedere ab Albano missae, duce Jo. Ligneo Barbansono Arembergii comite. XX. Caesar inter Danum et Suecum belli componendi rationes init. XXI. Ericus contra suos saevit; cum vicinis varia fortuna depugnat. Sitinensis inter Polonos et Moscos pugna. XXII. De Slevicensi principatu inter Danum et Holsatiae duces agnatos Othoniae agitata controversia post decennium tandem hoc anno finem accepit. XXIII. Philippi Hessi mors, virtutes, ingenium, corporis temperamentum. Ernesti Brunsvici item obitus. XXIV. De Antonii Croii Porciani morte quae tunc per libellos jactata. XXV. Virorum literis clarorum mortes; Michaelis Stifellii, Jo. Langii, Francisci Robortelli, Octaviani Pantagathi, Pauli Leopardi, Joannis a Leia archiepiscopi Trevirensis, cui Jacobus Eltzius suffectus est. XXVI. Belli Gothani contra Augustum Saxonem septemvirum a Jo. Friderico coepti origo, successus. Gotha capta, Jo. Fridericus in carcerem diuturnum conjicitur. Grombachius, Zobeli Wirtzburgensis episcopi caedis convictus, et praecipuus belli incentor, cum Christiano Brukio, Hieronymo Brandenstenio, Joanne Beiero et Davide Bomgartenero supplicio affectus. XXVII. De pecunia in belli Turcici sumptus in Ratisponensibus comitiis decretum. XXVIII. In Pannonia Zatmarum et Munchausium pari felicitate a Lazaro Schuendio capiuntur. Contraria Transilvani gesta. Comitia Posonii: in quibus petitum, ut Augustanam confessionem profiteri omnibus liberum esset. XXIX. Legati ad Solimanum de pace sive induciis. XXX. Genuae motus ob temeritatem Jo. Stephani Larcarii ortus, cum ipsius pernicie extinctus. XXXI. Corsicum bellum recrudescit, Sanpetro omnia summa faciente ut in libertatem insulanos assereret. Ornanae uxoris ab eo alienatio severe vindicata. Ejus ex insidiis caedes: quo mortuo, cum Alfonso filio Genuenses transigunt. XXXII. In Etruria marchionum Malaspinarum et Jo. Francisci Petiliani, qui tandem Nicolaum prius exheredatum testamento heredem instituit, res turbant. XXXIII. Picorum item et Gratianorum factione scissum Burgum S. Sepulchri. XXXIV. Adventu Ludovici Gonzagae Nivernii Willelmus Mantuae dux ejus frater Monferratensi ditioni prospicit. Casalium S. Evasii quomodo illi annexum sit. Gonzagarum in ea jus et successio. Conjuratio Casalii detecta et a Vespasiano Gonzaga revicta. XXXV. Apud nos S. C. Tertylliani de successione matrum per edictum moderatio. XXXVI. Elisabetha

ſabetha per Thomam Smithum et Henricum Notriſium pro Caleti reſtitutione apud regem inſtar. Grave ad ea Hoſpitalii reſponſum. Et poſt acrem diſceptationem Angli amice dimiſſi. XXXVII. Cum Eliſabetha interim a Caeſare per Stolbergenſem comitem de nuptiis Caroli archiducis fratris actum, et honorifica de iis a regina per Suſſexiae comitem obita ad Caeſarem et Carolum fratrem legatio: conditionibuſque utrinque propoſitis, parum res ab exitu abfuit. XXXVIII. De commercio legatio Moſci ad reginam, et Moſcovitica ſocietas contracta. Navigatio ab Hugone Willoughbeio ſive Richardo Chancellero per ſeptentrionem in Orientem et Cathaiam ſuſcepta. Ejus iter et relatio. Tom. II.

L I B. XLII.

PROTESTANTIUM in Gallia de bello conſilia, ac rationes ejus gerendi inter duces diſceptatae. Miſſus in Germaniam Lanſacus ad delectus Proteſtantium impediendos. II. Exeunte Septembri, condicta a Condaeo die duces conveniunt, dum rex Moncelli eſſet; unde propere in Meldorum civitatem redit. Miſſus ad eos Fr. Momorantius monitis ſuis homines praecipites ſiſtit. Ad concilium inde reverſus cum retuliſſet, cum Meldis manendum eſſe A. Momorantius cenſuiſſet, contraria annitente factione profectio Lutetiam pronunciatur. Cum reclamaret Hoſpitalius, magnam in ſe invidiam et odiorum ſomitem concivit. Obvii in itinere Proteſtantes armati, nulla alia re geſta. Inde pueri regis in eos inexpiabile odium. Lutetiae aditus intercluſi. III. Viae reconciliationis tentatae, Hoſpitalio ad eos miſſo. Condaei excuſationes et proteſtationes, et petitionum capita propoſita. IV. Fecialis tandem ad eum, cum ad fanum Dionyſii eſſet, a rege mittitur, qui juberet, ut qui in armis erant, iis depoſitis, quam primum ſe coram rege ſiſtant. V. Libellus ſupplex oblatus, quo priora poſtulata mitigabantur. VI. Colloquium rurſus ad Capellam ex A. Momorantii et Hoſpitalii ſententia inſtitutum: quo dirempto, urbs arctius preſſa. VII. Aurelianum a Fr. Lanovio captum. VIII. Pugna Sandionyſiana, Andeloto abſente, commiſſa; in qua A. Momorantius victor lethaliter vulneratur, ex iiſque vulneribus poſtridie obiit. Ejus virtutes et elogium. IX. Circa Lutetiam poſt pugnam geſta. X. Delectus Proteſtantium in Germania interturbari, et novi a rege per Lanſacum impetrati. XI. Aquitanicae copiae ad Condaeum venientes in itinere Oratorium in Lemovicibus capiunt, Auguſtoritum tentant, et poſtremo Pontem ad Igonnam expugnant. Braium a Colinio oppugnatum, ſumma vi deſenſum ac tandem deditum. Pacis rurſus initae rationes, miſſo ad Condaeum et foederatos Combaldo, qui tam gnaviter Braium nuper deſenderat. Proteſtantes, omiſſo colloquio, obviam Jo. Caſimiro cum auxiliaribus venienti copiis procedunt, abducto ſecum peditatu. XII. In Delphinatu, Provincia, et Septimania mandatu Condaei delectus habentur. Nemauſenſis arx a Monbrunio capitur. Monpeliana a Sipetra Claudii Sabaudi Tendae comitis filio obſeſſa et tandem dedita. XIII. Poneenacus ad Champolium in Forenſi agro fuſus. XIV. Ludovicus Gonzaga Nivernius, accepta a pontifice pecunia, ex Subalpina provincia cum copiis Italicis in Allobroges deſcendit: cui ſe Adretius, relictis diu ante Proteſtantium partibus, adjungit. Matiſco a Nivernio obſidetur, et deditione accipitur. Dum Nivernium iret, in itinere juxta Donzium obvios Antranii praeſidiarios habuit, et certamine conſerto perrupit, ſed gravi vulnere accepto, ex quo tota vita magno valetudinis incommodo claudicavit. XV. Inſequente eum exercitu ſoederatos Henrico Andium duce, cui poſt A. Momorantii mortem ſumma praefectura delata fuerat, juxta Catalaunum ſuperveniente Timoleonte Coſſaeo Briſſaco, a Bloſio et Bloſſero clades accepta. Arembergius cum auxiliaribus copiis ab Albano in caſtra regia venit. XVI. Catalauni, quo rex cum regina venerat, de pace inchoatum negotium, miſſo a Condaeo cardinali Caſtellionaeo: quod ad Caſtrum Vicenarum, rege mox Lutetiam reverſo, redintegratum. CIↃIↃLXVIII.
Tandem poſt contrarias hinc inde de Meldenſi conjuratione, cujus invidiam Proteſtantes qua poterant a ſe amoliri conabantur, excuſationes, omnino omiſſum eſt.

CIↃIↃLXVII. CAROLUS IX.

TOM. II. XVII. Jo. Casimiri auxiliares copiae in Lotharingia comparent. Cum iis Condaeus Autissiodorum venit, et capto ac misere vastato Irancio Igonnam et ad Montargirium Lupam transmittit, inde Aurelianum periturus, ut ex Septimania et Aquitania advenienteis copias exciperet. XVIII. In Pictonibus gesta. Lucionium a Bocello et Silvagio vi captum. XIX. In Aquitania a Bl. Monlucio ad bellum provisa. Lactoratum firmatum. Cum in Santones descendisset, Retensis insula a Leberone capta, praesidiariis ad unum trucidatis. XX. Vicecomites ad Condaeum ex Aquitania properantes ad Cognacum in Arverno limite cum Sanrerano pugnant et vincunt: sed, dum Cognacum noctu redeunt, pugna tumultuaria inter ignaros excitata, Poncenacus per errorem occiditur. XXI. Vicecomites Aurelianum veniunt: et mox, Bogenriaco in fidem accepto, Blocsas ducunt; quae post modicam vim factam a Richelio deduntur. XXII. Ad Autricum Carnutum posita a Condaeo castra. XXIII. Pacis repetitum negotium, ac tandem missis ad Longemellum utrinque delegatis transactum.

LIB. XLIII.

CIƆIƆLXVIII. CAROLUS IX. In Scotia Gul. Metellanus et Jac. Balfurius, amoto Bothuelio, reginae liberandae incumbunt; iisque se socios adjungunt Hamiltonii in proregis Moravii odium, et Huntilaeus et Argathelius comites et Gul. Moravius Tilibardinus. II. Regina, quae arce in Levino lacu custodiebatur, corruptis a Georg. Duglassio custodibus, elabitur: et, Hamiltonium ubi venit, prolatis testimoniis et facta ex Throckmortoni consilio protestatione, cessio a regina facta tanquam vi extorta ac nulla publico instrumento revocatur. III. Inde, copiis utrinque in procinctu stantibus, ad Langosidum vicum juxta Cartham flumen confligitur, colle a Moravio occupato. Fusi viribus potentiores, dum minorem numerum contemnunt. Regina, abjecta omni spe, eo die in Angliam profugit, LX milliarium spatium emensa. Dein nocturnis itineribus ad Herilii reguli aedeis divertit; indeque Jo. Betonio misso, de rerum suarum statu Elisabetham docet. IV. Cum enixe ad eam peteret admitti, Elisabetha id negaret, cetera abunde pollicita, inde suspiciones mutuae inter eas ortae; dum Scota non admitti injuriosum, Angla admittere sororem ac regni heredem, rebus nondum satis in Anglia pacatis, periculosum existimat. Ne tamen communem principum causam in sororis periculo negligere videretur, ad proregem dat literas; quibus et conventus, in quibus contra Scotae amicos agi debebat, differrentur, et ipse idoneos homines ad se mitteret, facti rationem reddituros. Prorex, qui metueret, ne Elisabetha repulsam passa foederatos, qui regi puero contra reginam studebant, desereret, legationem ad eam decernendam curat, cujus ipse princeps fuit. Aegre et coactus ad accusationem contra reginam descendit. V. Jacobus Hamiltonius quaestionem de regni administratione coram Elisabetha facit: auctis inde Anglae cum Scota suspicionibus ex literis interceptis, prorex, placatiore Elisabetha quam cum venerat, in Scotiam revertitur. VI. Puritanorum in Anglia origo. VII. In Belgio Arausionensis et Ant. Lalanius Hocstratanus edicto ab Albano citantur: cui contrario scripto Dillimburgi prolixe respondent. VIII. Carolus Hispaniae Infans in custodia habetur; et mox moritur. IX. Inquisitionis Hispanicae in Belgas sententia. X. Margarita Parmensis publica se administratione abdicat. Structae insidiae Albano. XI. Bellum contra Arausionensem. Juxta Dallemum foederati caesi. XII. Cocavilla, Valens, Amandus, qui foederatis in Belgio militabant, in limite ab Gonnorio equitum tribuno capti et Lutetiae supplicio affecti. Manhemii in Palatini septemviri ditione pecunia Hispanica intercepta. XIII. Helligersiana pugna in Frisia; in qua Arembergius occubuit. Caroli Brimei Megensis ex vulnere mors. XIV. Expiandae cladi in Frisia acceptae Eemondanus et Hornanus Bruxellis decollati. Culemburgii comitis aedes destructae. XV. Ludovicus Nassovius Groeningam obsidet. Ad Groeningam in discessu Nassovianorum strages. XVI. Ad Gemingam mox ab Albano debellatum. XVII. Arausionensis in Germania exercitum colligit, et se apud Caesarem excusat, et in Hispaniam ad Philippum mittendi Caroli fratris materiam suppeditat.

peditat. XVIII. Foederati ad Thenas ab Albano caesi. Hoestratani secuta mors. XIX. Arausionensis cum collectis copiis in Belgicum limitem excurrit, et Galliam intrat; et mox, tumultuantibus suis, Argentinam deflectit, ubi se Wolfango Bipontino conjungit. XX. Albertus Brandeburgicus, olim Teutonici ordinis princeps, et tunc Borussiae dux ac Poloni beneficiarius, fere octogenarius Tapiavi decedit: post eum Henricus Brunsvicus; cui successit Julius filius, qui et confessionem Augustanam amplexus est et Verdensi episcopo et Riterhusensi coenobiarchae ut idem facerent auctor fuit: et rursus extremo anno Christophorus Wirtembergicus literatorum fautor eximius. XXI. Trevirensis motus in ortu suo exstinctus. Tres lunae visae. XXII. Bellum Suecicum intestinum Erici temeritate excitatum. Joannes carcere liberatus et Carolus contra fratrem ducunt, prius publicato scripto, quo Erici secus facta virulenter exagitabantur. Stocholmia tandem Joannes potitur, et, Erico in custodiam tradito, Ordinum consensu rex declaratur, et pacem cum Dano facit. XXIII. Poloni cum Mosco bellum gerunt. Mutuae utrinque clades. XXIV. Colloquium Aldemburgi de religione inter Protestanteis institutum. XXV. Erasmus Limburgensis episcopus Argentinae obit; Joannes Opotinus, Onufrius Pauvinius, Franciscus Luisinus, Gulielmus Grattarolus, Rogerius Aschamus.

L I B. XLIV.

CIƆIƆLXVIII.

Carolus IX.

Dominici Gurgii de Hispanis in Florida sumpta ultio. Praecedentes in Indiam a nostris, duce Ribaldo et Laudonerio, susceptae infelici successu expeditiones. II. Petri Monlucii ad Maderam clades et mors. III. Gurgius ab expeditione triumphans male in aula et ab aulicis habitus. IV. In Pannonia pax Caesari cum Turcis firmata. Irrita in Africam expeditio a Plombinensi regulo suscepta. Bellum a Sinane in Arabia confectum. V. Ferrariensis et Florentinus de praerogativa denuo contendunt. Apud nos Florentinus favore reginae obtinet. VI. Pontificii de sacri ordinis immunitatibus diplomatis a Philippo publicatio per ditiones suas prohibita, et a senatu Veneto clusa. VII. Bellum in Gallia recrudescit. VIII. Protestantium querelae; et inter eas Renati Sabaudi ad Forum Julii in Provincia caedes inulta. IX. Hospitalius, quod pacem suaderet, ab aula remotus. X. Jurisjurandi formula ad praesides provinciarum missa ab Protestantibus exigenda. XI. Structae ad Nucetum in Aeduis Condaeo, quicum Colinius erat, insidiae: de quibus datis ad regem literis conqueritur. Politicorum nominis, quod tantopere postea exagitatum fuit, origo. XII. Condaeus Nuceto profectus, non citra periculum Ligeri transmisso, per Pictones Rupellam pervenit. XIII. Navarrae ad regem literae. XIV. Cardinalis Castellionaei ex Brelaea arce in Bellovacis in Angliam fuga. XV. Andelotus in Armorica copias cogit. Ad Daguenetiam Martigii cum eo impar congressus. XVI. Edicta regia contra Protestanteis promulgata. XVII. Andeloti in Pictonibus expediriones. Niortium deditum. Engolisma eodem successu obsessa, et tandem dedita. Pontium captum, et mox Angeriaci fanum, ac deinde Blavia in Garumnae aestuario. XVIII. Ex Allobrogibus, Provincia, Septimania et Vasconibus undique copiae ad Condaeum accurrunt, duce Jacobo Crussolio Acierio. XIX. Pugna ad Messignacum, in qua Moventius et Petrogurdius caesi, amissis XVII signis. Ex regiis pauci desiderati, si Jacobum Castreum Sillacum excipias. Calviniacum a Colinio captum. XX. Pamproliana pugna. Jazenoliana eam majore mole insecuta. Campiniacum a Condaeo captum, et vicissim Mirabellum a regiis occupatum. Ad Loviodunum posita ab Andino castra. XXI. Regis ad Caesarem de auxiliis legatio. XXII. Auxiliares e Germania ad regem copiae. Ad Neoburgum Gallorum clades et Cocheus interfectus. XXIII. Nucetum in Aeduis post Condaei discessum captum. XXIV. Classis Condaei; cui Turrius praepositus.

L I B.

LIB. XLV.

CIↃIↃLXIX. CAROLUS IX. MICHAELIS fanum in Pictonibus a Rupellanis tertio obsessum, et in potestatem redactum. Vicini tractus descriptio. II. Sanectrarum irrita obsidio. Lusinianum frustra tentatum a Mongomerio. III. Dieppa itidèm irrito conatu a Catevilla tentata, nec non Franeiscopolis. IV. Bassacana pugna, in qua Condaeus occisus. V. Turbatos successu Protestanteis Navarra confirmat, ostentato principe filio, et Henrico Condaeo, ut nominis sic virtutum paternarum herede. VI. Cognacum ad Carantonum ab Andino tentatum. Mucidanum in Petrocoriis obsessum; et, desideratis in obsidione Pompadoreo et mox Timoleonte Cossaeo Brissaco, deditum. VII. Navarrus summus Protestantium imperator pronunciatur. Andelotus Mediolani Santonum ex febre pestilenti moritur. Ejus laudes, et Lavallae gentis fuccessio ab eo propagatâ. Fr. Hangesti Genlii et Jacobi Bucardi mors. VIII. Ocellorum in Alpibus Gallicis arx a regiis recepta. IX. Bipontini cum auxiliaribus copiis in castra Navarri adventus. X. Regina cum Borbonio et Lotharingo cardinalibus Ratiastum Lemovicum venit. XI. Bipontinus, cum diu quartana laborasset, prius Wolrado Mansfeldio summo armorum duce dicto, ingravescente morbo, exspirat. XII. Copiae pontificiae ex Italia, duce Sanfloriano, in castra regia veniunt. Bernardi Corbinelli caedes. XIII. Ad Rupem-bellam diu ambigua pugna, postremo regii cessere, Philippo Strozzio Gallici peditatus praefecto capto et Rupilaureo occiso. XIV. Libellus supplex regi oblatus. Lud. Lanoius Morvillerius moritur. XV. Ludensis comes ad Niortium interim castra ponit, a Pluvialio gnaviter defensum. XVI. Colinius Lusinianum oppidum capit. Arx, in quam Guro praefectus confugerat, post verberationem dedita; eique Pontius Mirambellus imponitur. XVII. Sansacus Charitaenum frustra obsidet. XVIII. Expeditio Mongomerii in Novempopuloniam et Benearni pagum; ejusque mirae celeritatis successus. Navarrinum et Ortesium in potestatem redacta, Joanne Lomanio Terrida capto. XIX. Diversa parte Mons-Marsani a Blasio Monlucio captus. XX. Orillacum in Arvernis captum a Protestantibus et crudeliter direptum. XXI. Colinius Augustoritum Pictonum obsidione cingit, quod Henricus Lotharingus Guisius defendendum suscipit. XXII. Ad avertendos hostium conatus castra ad Eraldi-castrum ab Andino posita, et soluta Augustoriti obsidio. De Condivicino Namnetum intercipiendo frustratoria Colinio spes facta. Irrita et damnosa Italorum ad Eraldi-castrum oppugnatio. XXIII. Colinius horrendo senatus-consulto proscribitur. Dominicus Albius Colinii cubicularius proditionis et veneficii convictus. XXIV. Arausionensis a castris Colinii discedens, transmisso Ligeri, in Germaniam evadit.

LIB. XLVI.

CIↃIↃLXIX. CAROLUS IX. ANDINUS, Vigennam traducto exercitu, ad Loviodunum castra metatur. Inde ad Moncontnrium in hospitiorum metatione conflictus, quem nox diremit. Postridie totis viribus certatum, magno Colinii damno. Germanicus peditatus ab Helvetiis ad internecionem caesus. CIↃ inter eos desiderati, et CCCC equites; CIↃ Galli: reliqui ad Parthenaeum receptum habuerunt. II. Consultatione habita, duces in Angliam, Scotiam, Daniam ad auxilia imploranda mittunt. III. A. Valdraei Moii insidiosa caedes. IV. Niortium deseritur, quo rex venit. Lusinianum a Mirambello deditum, Fontenaium et Castrum-Eraldi. Consilium de Joannis Angeriaci fano in potestatem redigendo Niortii captum. V. Colinius cum reliquiis in Aquitaniam, abductis secum Navarro et Condaeo, tendit, ut Andinum ad se adtraheret. VI. Sansaeus Vezelias tentat. VII. Nemausus in Septimania a Protestantibus exulibus Maduronis astu intercepta, et Santandreanus praefectus a furente milite crudeliter confossus. VIII. Fani Joannis obsidio, in

in qua Seb. Lucemburgicus Martigius occumbit. Mediolanum Santonum deseritur. Fanum Joannis honorificis conditionibus a Pilio regi deditur. IX. Joannis Capellae et Honorati Castellani praestantissimorum medicorum, qui regi operam navabant, ex lue pestilenti mors. X. Res in Boiis a Montaraco gestae. Mariae Barbansonae Joannis Barrensis viduae virtus. XI. Maranum IV a Rupella leucis a regiis interceptum. XII. Avarici Biturigum proditio detecta et a Cl. Castraeo provinciae praeside revicta. XIII. Excursiones per Belsiam a Bulaeo equite. Milliacum in via Lugdunensi nundinarum die direptum. Capti grassatores Lutetiae capite luunt. XIV. In Aquitaniam descendunt principes: Aguillonium in Aginnatibus, cedente Monlucio, venientibus patet. XV. Ad eos triumphans e Benearni pago Mongomerius, Elusa et Condomo in itinere captis, se adjungit, nequicquam ponte a Monlucio abrupto retardatus. Inde Montalbano in Septimaniam descendunt. Rex Italicas copias dimittit. XVI. Controversiam de praerogativa inter Ferrariensem et Cosmum, quae coram Caesare agitabatur, insigni praejudicio diremit pontifex, Cosmo magno Etruriae duce non citra Caesaris indignationem creato. Exempla consimilium creationum in medio allata. XVII. Altemburgense de religione colloquium sine exitu solutum. Victoris Strigelii, Pauli Eberi, Joannis Loniceri, Danielis Barbari, Sixti Senensis, Caelii Secundi Curionis, Baptistae Menilii obitus. XVIII. In Saxonia de controversia Brunsvicorum cum urbe Brunsvica transactum; quae, utcunque tunc composita, semper postea per intervalla renovata est. Borussiae ducis inauguratio Lublini a Sigismundo Augusto Poloniae rege confirmata. Gedanensium cum senatu dissidium, quod secutis inde calamitatibus materiam praebuit. Dani in Revaliensem portum invadunt. XIX. In Belgio Anglorum naveis Albanus sistit, ob pecuniam interceptam; cujus cum restitutionem per Chapinum Vitellium in Angliam missum peteret, frustra fuit, magno negotiationis mutuae incommodo. XX. Rei pecuniariae intentus Albanus, quasi omnino debellatum esset, statuam in arce Antuerpiana invidiosam sibi ipse statuit. Varia in Belgio et Norico prodigia. XXI. In Britannia occasione tumultuantis Hiberniae varii motus fuere. Ormondiae comitis fratres foedus pro majorum religione restituenda ineunt, in id opes pontifice et Albano clam suas subministrante. Regina in eos tandem supplices in gratiam Ormondiae comitis fratris summa clementia utitur. Compressus et Turloghus Leinighus ab Hebridianis, qui in Ultonia res novas movebat. XXII. In Scotia, reverso in regnum Moravio, Araniae comes in patrem a Maria adrogatus se ei opposuit, et mox, cum a suis desereretur, transegit. Argathelius in gratiam acceptus. Huntleius, quod cedere nollet, durius habitus. XXIII. Maria regno proprio exclusa in alieno laborat. Anglorum, qui majorum religionem abolitam dolebant, secreta consilia. Designati duces Norfolcii dux, Arundelii et Penbrochiae comites, non omnino ignaro aut alieno ab iis Sussexiae comite. Interpellata a Norfolcio Elisabetha de herede nominando, eoque Scotiae principe; et ut cum bona ipsius venia Mariam Scotam ipsi in uxorem liceat ducere. Id in malam partem interpretata Elisabetha rejicit, et Scotam ab eo tempore diligentius observari jubet, et benignas pro ea ad Scotiae ordines literas scribit. Norfolcius turre Londinensi inclusus cum Roberto Ridolfo a pontifice clam summisso, et inde aliquanto post emissi. XXIV. Percius Northumbriae et Nevillus Westmorlandiae comites pro majorum religione in limite arma sumunt. Quibus oppressis Leonardus Dacraeus majore mole res in limite novas molitur. XXV. In Scotia CIↃIↃLXX.
interim Limnuchi Moravius prorex a percussore Jo. Hamiltonio ex insidiis occiditur. Excursiones Walteri Scoti et Thomae Carri in limite Anglicano a Sussexio revictae. XXVI. Proscribitur a pontifice Elisabetha, et a Jo. Feltono imperterrita audacia diploma ad episcopalium aedium valvas affigitur, qui ex conjectura comprehensus ultro et palam se fecisse professus est et supplicio affectus. Ex ejus et aliorum confessionibus de conjuratione constitit. XXVII. Matthaeus Stuartus Leviniae comes, regis pueri avus, interrex, et paulo post prorex, creatur. XXVIII. Missi ab Elisabetha Gul. Cecilius et Walterus Mildmaius ad Mariam, qui foedus Edimburgense urgerent, et conditiones novas proponerent. Ad eas graviter et prudenter a Maria responsum, re ad delegatos a vicariis suis remissa. XXIX. Thomas Stucleius accisis

TOM. II. rebus in Italiam profectus spe pontificis animum implet, et pecuniam ab eo sine alio fructu emungit. Connogherus O-brienus tertius Thomondiae comes res novas in Hibernia movet, ac postremo, frustra implorato nostro auxilio, se reginae clementiae summittit. XXX. Gul. Herberti Penbrochiae comitis, Henrici Cliffordi Cumberlandiae itidem comitis, Nicolai Throcmortoni mors et elogium.

L I B. XLVII.

CIↃIↃLXX. CAROLUS IX. ALBANUS eventum rerum Britannicarum opperiens domi sedet. II. Prodigia horrenda et terrae motus ingentes Ferrariae, Mutinae, Regii, Corregii, Florentiae, et Finalii in Liguribus. III. Formula concordiae inter Protestanteis a Jacobo Andreano perscribitur. In Lithuania et Samogitia idem Sandomiriae tentatum. Joannes Casimirus Baioarus Elisabetham Augusti Saxonis septemviri filiam uxorem ducit. IV. Spirensia comitia: Hamburgensium et Holsatiae ducis in iis agitata controversia. V. Anna Caesaris filia, Philippo desponsata, Zelandia solvens in Hispaniam ducitur: Elisabetha altera filia regi uxor destinata in Galliam itidem deducitur. VI. Decreta in comitiis facta, et querelae ac legationes auditae. VII. Res in Livonia Magnus Holsatus turbat; et ad Moscum profectus ab eo impetrat, ut Livoniae rex renunciaretur. Tandem Stetini de pace inter partes auctoritate Caesarea actum. VIII. Apud nos Rupella in Santonibus a Polinio Garda in actum redacta. IX. Joannes Sora naveis Venetas intercipit. X. Lanovianorum praecipitata contra Polinium pugna. Noallium et Maranum a Lanovio deditione recepta. Mox et Olonenses arenae captae. XI. Pigallarius a rege contra Lanovium in Pictones missus Graviam arcem et Talmonium et Chisaeum capit. XII. Protestantes quasi pacis violatores ubique exagitati apologia edita se purgant. XIII. Res in Septimania a principibus gestae. Bironus et Malasisius de pace acturi ad eos, cum jam circa Carcassonam incederent, mittuntur, cum literis regis, reginae, Andini ad Colinium amantissimis, irrito successu. XIV. Principum per Septimaniam et Allobroges iter et expeditiones. Ad Ramberti-pontem in Segusianis Colinius periculose aegrotat. Tandem principes in Aeduos descendunt, ubi Bricomotius rem gerebat; et Arnaeum-ducis petunt; et cum Arturo Cossaeo equitum tribuno confligunt, dubio utrinque eventu; et inde Charitaeum ad Ligerim veniunt. Missi inde ad regem de pace legati. XV. In Santonibus et Pictonibus interim gesta. Sangemmensis pugna, in qua victor Lanovius; qui nullam tamen, qua modestia erat, ejus mentionem in commentariis facit. Lucionium captum; et eodem successu Fontenaium; ubi Lanovius graviter in brachio vulneratus, ita ut, gangraena jam serpente, illud sibi praecidi passus sit. XVI. Jacopolis olim et vulgo Broagium in Protestantium potestatem venit; et eodem successu Mauritii turris. XVII. Mediolanum Santonum a Subizio vi capitur, et Botavilla et Pontium occupantur. XVIII. Monlucius in Benearni pago bellum gerit: ad Rabastenium ingens et tota vita molestum vulnus in facie accipit. XIX. Lusitana navis a Jo. Sora intercepta. XX. Tandem pax ad Germani fanum conventa, multum reclamante oratore Philippico: et Germanicae copiae dimissae. XXI. Rex ad Meseriam cum aulico comitatu profectus Elisabetham sponsam accipit. Germanorum principum Protestantium legatio ad regem de nuptiis gratulantium, et eum ad pacem nuper factam servandam exhortantium. XXII. Joannis Bernardi Sanseverini Sommensium ducis obitus. Bitsceorum comitum in Germania familia extincta. Joannis Brentii, Tiliorum fratrum, Jacobi Grevini, Joannis Mereeri, Petri Montaurei mors.

L I B. XLVIII.

CIↃIↃLXX. CAROLUS IX. BELLUM Granatense, triennio ante repetitis ejus initiis, describitur. II. Granatae prima cunabula. III. Maurisci, Fessanorum in Africa et Turcorum imploratis

Imploratis auxiliis, Ferdinandum Valorium in regem eligunt; et solemni ritu Mahametem Aben-humeiam indigitant. IV. Inde Granatam recta ducunt: et vis ad Alhambram facta sine successu. V. Per totam Baeticam exeursiones et Immanis crudelitas, ne reconciliationis spes esset. VI. Ab Inico Lupo Mendoza Mondejaris marchione provinciae praeside ad Tablatam funduntur. VII. Toxici inter Mauros usus. VIII. Gasca a Toronensibus insidiose necatur. Ad Guaiaras novi motus. Joannis Villaroelii infausta audacia. IX. In partem belli missus P. Fasciardus Velezii marchio, non sine occulta Mondejaris offensa. Virgines a Mauriscis immani sacrificio mactatae. Subinde et Granatam missi Joannes Mendoza et Antonius Luna, qui Tendillae comiti Mondejaris filio praesto essent, sensim imminuta patris ac filii dignitate. X. Bellum a Mauriscis instauratur: et Abenhumeia rex, qui ante cursitando latebat, jam regia pompa prodire et incedere coepit. XI. Joannes Austrius belli contra Mauriscos suscepti summus imperator. Almeriae descriptio et origo. Catinus smaragdinus Genuensium. Alcudia capta. Aben-Jahuaris belli incentoris ex moerore mors. XII. Mondejari adventu Joannis Austrii praefectura abdicatur. XIII. Maurisci Granata miserabili spectaculo expelluntur: a praesidiariis injuriose infestati. Ad Guadim sive Aecim Consalvus funditur. Aben-humeiae regis ad captandam elementiae laudem edictum. Frexilliana a regiis obsessa, et tandem capta. Italicae triremes dum adveniunt varia tempestate jactatae. XIV. Magnae in castris regiis ducum simultates, Lud. Quixada disciplinae austerae viro et Consalvo Suessano cum Velezio, Mondejare cum Deza et Velezio inimicitias haud occultas exercentibus. XV. Conventus regni Cordubae; quo Philippus ipse venit. Conserta feliciter a Velezio ad Bergim pugna. Vice versa, ad Albunuelas feliciter a Mauriscis pugnatum; et rursus cum damno ad Bergim. Velezianorum militum rebellio. XVI. Aben-humeiae libidines, fastus et securitas. In eum conjuratio. Aben-humeia ab Alquacile strangulato, Abdala in regem eligitur, qui se initio excusat. XVII. Orgiva a Mauriscis obsessa, et tandem capta. In regiis castris res confusae. Suessanus, dum Orgivae obsessae suppetias laturus incedit, gravi damno affectus. Galeria et Urci et mox Illipula Filabriae et totus Baeensis ager ad Abdalam deficiunt. XVIII. Ad Galeriam posita a Velezio castra. Quejaris belli arx ab Austrio petita, et, diffugientibus Mauriscis, capta. Inde tota vis contra Galeriam versa. Favarae marchio juxta Calahorram funditur, et impedimenta amittit. XIX. A. Luna, Ronda deducere Mauriscos in longinquiores provincias jussus, seditione excitata impeditur, quae licentia militum immani vindicatur, corrupta foede militari disciplina. XX. Gusmanorum et Pontiorum Legionensium illustres in Baetica familiae. Per principes illarum cum Mauriscis de conditionibus agitur. Melicus homo facinorosus pacis internunciis interfectis rem turbat. Ad Arbotam locum a Mauriscis munitum pugnatur. Clades ab Aracosio ad Mundam accepta. XXI. Tandem Melici morte debellatum, biennali bello fine imposito.

LIB. XLIX.

Tom. III.

CIƆIƆLXX.

Carolus IX.

Selimus de Cypro subjuganda consilium capit. Crispi Naxo spoliati. II. Bellum Venetis indicitur; quorum sub id armamentarium tristi augurio conflagravit. III. Apparatus contra vim Turcorum. Pontifex et Philippus auxilia large promittunt; Caesar ob inducias negat. IV. Romae foedus ictum: et post aliquot altercationes sacro Barnabae die M. Antonius Columna vexillum pontificium solemni ritu accepit. V. Classis Veneta Jaderae et Corcyrae peste infestata Cretam contendit, frustra Margariti arce in itinere tentata. Soppotum in Epiro a Seb. Venerio in potestatem redactum. Classis pontificia Hispanam opperiens Hydrunte haeret. VI. Pialis Euboea solvens sine certamine in Cyprum militem exponit. Insulae descriptio, origines, quo jure ditionis Venetae facta. Cyprum tanquam juris Mamaluchorum, quibus Aegypto subjugata in imperio Othomani successerunt, misso Nicosiam nuncio, dedi postulat Mustaphas. VII. Nicosia Matthaei

TOM. III. thaei Dandoli culpa post XLVIII dierum oppugnationem capta. Caput Dandoli inibi occisi hastae affixum a Piali Famagustanis ostensum. Classis Christiana segniter ad auxilia ferenda se comparat, exortis inter duces jam tum dissidiis et Auria cunctante, ac tandem diversa hinc inde abiit. VIII. Cypro Byzantium ad supplementum profectus Pialis in Aegaeo cum Venetis triremibus confligit, quo in CIↃIↃLXXI. certamine Vincentius Marius Priulus cadit. IX. Famagusta obsessa, et auxilia ad eam ab Hier. Quirino feliciter introducta. X. Foedus sacrum anno superiore inchoatum post multas altercationes et in Hispaniam missitationes Romae tandem transactum; cujus is exitus fuit, ut jam tum de pace cum Turco quavis ratione redimenda Veneti cogitarent. Caesar frustra et Polonus ad belli societatem invitati misso Jo. Francisco Commendono cardinali. Cardinalis Alexandrinus pontificis nepos ad regem ea de re legatus, qui inde ad Sebastianum Lusitanum transivit. XI. Famagustae situs et arctior obsidio, ac tandem post multas oppugnationes fortiter repulsas a M. Ant. Bragadino deditio. XII. Immanitas barbara Mustaphae contra fidem datam in deditos ac Bragadinum praecipue saevientis. XIII. Hier. Magii indigna sors ac tandem mors. XIV. Cypri variae clades. XV. Classis Turcicae inter haec aliis locis successus. Epirotarum secretum pro libertate contra Turcos foedus. XVI. In Illyrico Scodra, Ulcinium et Soppotum, quod a Sarra Martinengo tenebatur, a Turcis recepta. XVII. Antivarum per ignaviam ab Alexandro Donato deditum, et paulo post Cazolis et Castrum-novum tentata ac virtute foeminarum servata. XVIII. Terrae motus in Italia ac praecipue Ferrariae, et inundationes in Germania et Gallia ad Rhodanum prodigiosae.

LIB. L.

CIↃIↃLXXI. CAROLUS IX. FINALIUM in Liguribus ab Hispanis interceptum. Mirandulae ex intestinis odiis res turbant. II. Joannes Austrius in Italiam venit, et inde ad classem Christianam Messanae haerentem contendit. Consultantes duces rursus dissident. III. Turcica classis in Ambracium sinum, Cephalenia vastata, se recipit: Christiana vix post multas tergiversationes in viam se dat. IV. Echinadum insularum et Corinthiaci sinus descriptio. Ad Leucadem commissum memorabile proelium. Halis occumbit, Perthaus fugit, Uluzalis capessit pugnam et apertis nostris in altum evehitur; victoria penes Christianos ac praecipue Venetos, quibus Seb. Venerius praeerat, remanente: eam tamen funestam fecit Augustini Barbarici mors. Praeda ingens inter belli duces divisa. V. Pontificis ad Philippum de foedere legatio; in qua et de jurisdictione regia in Sicilia et origine illius acriter jam tum disceptatum fuit. Inde ad Lusitanum transitus, et de matrimonio Margaritae regis sororis, quae Navarro desponsata erat, cum Sebastiano actum. VI. Arabas et Persas contra Turcum pontifex solicitat, et ad Mennam Aethiopum regem scribit: Uluzalis et clam solicitatus. VII. Columna ovans urbem ingreditur, et a M. Ant. Mureto publice laudatur. Halis in pugna occisi filii a Philippo pontifici donati. VIII. Humiliatorum ordinis in Insubria origo: ejus ob opes nimias disciplinam collapsam dum restituere conatur Carolus cardinalis Borromaeus, scloppeti ictu insidiose petitus, evertendi et prorsus abolendi causam praebuit, contra obnitente Philippico oratore Jo. Zunica. IX. Apud nos initio anni cum Rupellanis regii delegati agunt, et Protestantium querelas audiunt. X. Tumultus sub id Rotomagi secutus, ad quem compescendum Fr. Momorantius equitum tribunus cum delegatis e senatu Parisiensi missus. Arausione item tumultuatum. Rupellae synodus habetur, ubi et de collatione pecuniae ad Germanorum stipendia a Navarra cum filio, Condaeo, et Colinio agitur. XI. Rex solemni pompa Lutetiam ingreditur, et mox regina uxor; in senatum sexto post die venit: oratio ejus, et judiciarii ordinis sordibus corrupti sugillatio; ad quam moderate Thuanus primarius praeses respondet. Martio exeunte Elisabetha regina more solemni ad Dionysii fanum corona insignitur. XII. Edictum de non gestan-

dis

dis armis; quod mox secutus ex alia causa tumultus Parisiensis, quem praesenti virtute Franc. Momorantius urbis praefectus discussit. XIII. Sabaudus Jacobae Intramoutanae cum Colinio matrimonium interturbare conatur. Cardinalis Castellionaei in Anglia obitus; qui, dum viveret, de Andini cum Elisabetha Angla matrimonio sermonem injecerat. XIV. Rex Bloesas concedit ad Navarram, filium, Condaeum et Colinium excipiendos. Cum Burgolii in Turonibus esset, caedes Lignerolii patratur, variaeque ejus causae referuntur. Colinii ad aulam adventus et gratulationes. XV. Joachimi Brandeburgici septemviri ex veneno obitus: Jo. Brandeburgici item. Plessia familia in Saxonia exstincta. Mors Jo. Sigismundi Transilvani: item Georgii Thuvrii. XVI. Virorum literis clarorum obitus; Cl. Espencaei, Henrici Scrimgeri, Lud. Castelvetri, Georgii Fabritii, Joachimi Morlini. XVII. Anabaptistis institutum a Friderico Palatino Frankentalae interposita fide publica colloquium. XVIII. Prodigia et spectrum Pragense. XIX. Res in Livonia inter Moscos turbant, Torpato, paulum abest, intercepto. Mosca a Tataris occupata et incendio praeter arcem omnis vastata. XX. Propter decimae exactionem ab Albano imperatam in Belgio motus excitatus. Lovensteinium Arausionensis instigatu ab Hermano Ruitero interceptum, et mox receptum. Joannes Cerda Medinae dux successor Albano datus. Commotis passim animis ob Albani duritiem, Gulielmus Marcianus Lumaeus e Britannia in Batavos descendit, et Brielam capit ac munit. XXI. In Britannia legati a novo prorege Londinum veniunt, qui novis probationibus allatis Mariam parricidii convictam ostendere nitebantur, et ipsam dedi ac legibus contra eam agi debere contendebant. XXII. Britannoduni arcis situs: ea intercepta conatu audaci, et archiepiscopus fani Andreae in ea captus, ac praecipitato judicio, quod decessoris sui caedi participasse diceretur, proregis mandatu laqueo suspensus. Inde scissum factionibus regnum. Prorex cum regiis Sterlini, Hamiltonii Edimburgi comitia celebrant. XXIII. Sterlinum astu interceptum, et in eo prorex oppressus et occisus. Areskinus ei suffectus post annum morte repentina ereptus. Interea per Rob. Ridolfum et Rossensem episcopum cum Norfolcio de nuptiis Mariae actum; dum diversa parte de ipsius Elisabethae cum Andino nuptiis per legatos a regina matre missos ageretur. TOM. III.

LIB. LI.

QUAEDAM singularia ad res Britannicas pertinentia. Leges majestatis renovatae. Joan. Storius supplicio afficitur. Motus in Hibernia compressi. Joannis Juelli mors. II. Norfolcius iterum ex suspicione Turri inclusus, et cum eo Jo. Leslius episcopus Rossensis, reperto inter ejus chartas commentario, quo conjurationis et matrimonii clam cum Norfolcio contracti, de religione Catholica restituenda, et filio, quamprimum eum in potestate habere posset, in Hispaniam mittendo, fides fiebat. Multi ob eandem causam proceres in carcerem trusi. III. Rossensis magnis utrinque rationibus causa agitata, an vere legatus esset, et an ei legatorum religio in causa perduellionis patrocinari deberet: tandem interrogatus cum solerter respondisset, ex ejus responsionibus probationes adversus alios conjectura erutae, et praesertim Norfolcium: nihil praeterea inclementius contra ipsum decretum. IV. Ingens et prodigiosus in agro Herefordiensi ad Kinnastonum viculum terrae motus; cui geminus memoratur accidisse postea ad pagum Hibornae in Bernensi ditione, sicuti suo loco demonstrabitur. V. Norfolcius solemni parium judicio tanquam perduellis ad mortem damnatur, et mitigata poena capite plectitur. Paucis post diebus Barneius et Matherus capite luerunt, de consiliariis aliquot interficiendis et Norfolcio liberando consilium iniisse indicio Herli complicis convicti. VI. Edicta admodum severa contra perduelleis pro tempore publicata, addita clausula, ut locum haberent quamdiu Elisabetha viveret. VII. Missi dein ab Elisabetha ad Mariam legati, qui multa querelarum capita contra eam proponerent; quorum partem pernegavit Maria, partem mollivit, et interpretatione diluit. VIII. Hanseatica societas renovata: ejus origo, civitatum numerus,

CIↃIↃLXXI. CAROLUS IX.

CIↃIↃLXXII.

TOM. III. numerus, leges. IX. Carlota Ludovici Borbonii Monpenſerii filia, ejerata monaſticae vitae profeſſione, e Gallia profugit ad Palatinum ſeptemvirum; apud quem renitente patre perhonorifice eo uſque manſit, donec Arauſionenſi principi nupſit. X. Alexandrinus cardinalis ad regem venit, et quid cum eo egerit. XI. Pii v mors. Ei ſuffectus Gregorius XIII. Cardinalis Lotharingus Romam cum cardinali Pellevaeo proficiſcitur. XII. Sponſalia Navarri cum Margarita regis ſorore. XIII. Foedus cum Eliſabetha confirmatum; et eodem tempore miſſus in Germaniam G. Schombergius, qui iiſdem legibus cum Imperii principibus foedus iceret. Nemauſi Proteſtantium ſynodus celebrata, cui Theod. Beza interfuit. XIV. Navarra ad urbem venit cum filio, Condaeo, Colinio, ac Proteſtantium aliis proceribus; paulo poſt, ſicuti jactabatur, veneno extincta. XV. De bello in Belgium transferendo actum; de quo Colinius ſententiam ſuam ſcripto comprehenſam regi offert. XVI. Huic contrario ſcripto Morvillerius reſpondet. Joannis Hangeſti Jenliſii copiae in Belgium praemiſſae indicio noſtro ab Albano delentur.

LIB. LII.

CIƆIƆLXXII. CAROLUS IX. COLINIUS fruſtra ab amicis monitus Caſtellione ad Lupam, quo excurrerat, invitatus in aulam venit, appetente nuptiarum die. De pace publica edictum. II. Nuptiae celebratae, pompae, haſtiludia. III. Legio praetorianorum ex Colinii conſenſu in urbem a rege introducta. IV. De caede Colinii deliberatio: V. A Maurevellio ſcloppeti ictu e Lupara exiens petitur. Delegati a ſenatu, qui de facto inquirerent. VI. Inde de caede univerſorum Proteſtantium conſultatum, quae et tandem decreta eſt. VII. Colinii, Rupifulcaudii, Telinii, Renelii marchionis, Guerchii, Baudinei, Pluvialii, Pontii Armoricae reguli, Lavardini, Foteei, Loverii, Montamarii, Montalberti, Cugnerii, Francurii, Grolotii, Pardallanſi, Jo. Placii, Villamorii, Sammartioi, Belloyarii, P. Salſedae, aliorum caedes. VIII. Item P. Ramus immaniter interfectus; et Dionyſii Lambini ex eo pavore ſecuta mors. Politicorum nominis origo. IX. Variae per literas regias facti excuſationes. X. Oxyacantha Lutetiae refloreſcit; et inde furenti plebi laetum ex caedibus augurium. XI. Rex tandem conſultatione habita in ſenatum venit, et facti invidiam in ſe recipit. XII. Meldis idem factitatum, Aureliani, Andegavi, Auguſtobonae Tricaſſium, Avarici Biturigum, Lugduni, aliquanto poſt Toloſae et Rotomagi. XIII. Colinii ſcrinia excuſſa; et in iis repertus commentarius, qui reginae pudorem pulſavit.

LIB. LIII.

CIƆIƆLXXII. CAROLUS IX. VARIA de tumultu Pariſienſi judicia, et elogia. II. Montalbanum, Nemauſus, aliquot in Cebennis caſtella, Rupella et Sancerrae, Proteſtantibus ubique exagitatis perfugium praebent. III. Navarrus et Condaeus fide adacti ad ſacra majorum redeunt. Hugonis Sorelli Roſarii publica profeſſio et recantatio. IV. Romae, ubi erat cardinalis Lotharingus, ingens ex eo laetitia, jubilaeo indicto celebrata. Camilli Capilupi ſuper ea re ſcriptum. V. Navarri edictum de inſtauranda per ditiones ſuas majorum religione. VI. Poloniae regnum regina parens Andino filio ambit, quod Sigiſmundo Auguſto ſine liberis decedente ad electionem devenerat. Miſſus ad id ante tumultum Pariſienſem Joannes Monlucius Valentiae epiſcopus in Poloniam; qui ubi Coninum venit ad regni limitem, ad archiepiſcopos, epiſcopos, Palatinos, regni proceres literas dat, quibus Pariſienſem caſum ad invidiam contra Gallos ubique exaggeratum multis verbis elevabat. VII. Hugo Donellus in id ſcriptum evulgat, ſub Zachariae Furneſteri nomine: cui contrario Jac. Cujacius reſpondit. Scripſit item ſuper eadem re Vidus Faber Pibracius epiſtolam ad Staniſlaum Elvidium: cui reſponſum eſt libello Petri Burini nomine. VIII. Pomp. Bellevreus itidem a rege in Helvetios miſſus, ut factum excuſaret; qui

qui P. Carpentarii opera ad id usus est, publicata sub id epistola ad Fr. Portum contra Causarios; cui postea responsum est. IX. Inde in Colinium mortuum lata sententia; et cum ejus effigie ad supplicium tracti Bricomotius et Cavagnius. X. Cum Rupellanis vi et per delegatos actum. Strozzius et Polinius quasi ad Indias navigaturi jam pridem juxta cum classe in ancoris erant. Bironus ad Joanuis fanum erat, qui nullam amice cum iis agendi occasionem intermittebat. Inde orta diffidentia, quae Burdigalensi diu post secuto casu in majus aucta est. Edictum, quo de egregia regis erga Protestanteis voluntate ac benignitate fides fit, et eorum securitati prospicitur. XI. Rupellanae obsidioni initium factum. XII. Lanovius e Belgio rediens regi reconciliatur et Rupellam mittitur. Velitationes primae. XIII. In Aquitania reliquiae Protestantium in Cadurcis collectae in commune consultant. Renerius insperato Dei beneficio, quod amplius superiore libro explicatur, servatus, Villemurium ad Tarnim occupat. Loca alia in Rutenis, Laureacensi agro, in Cadurcis, in Fuxensi comitatu, et Buxetum haud longe a Tolosa occupata. XIV. Sancerrarum obsidionis maxime memorabilis initium per Cl. Castreum Biturigum praesidem factum. XV. Nemausenses a regiis praesidibus tentari animose resistunt. Pusinum in Vivariensi pago a Protestantibus et Chelarium occupantur; et in Septimania proxima Sommeria, ad quam paulo post Damvilla provinciae praeses castra ponit.

LIB. LIV.

CIƆIƆLXXII.

Carolus IX.

Ob decimam in Belgio ante Parisiensem casum tumultuatur. II. Post Brielam in Batavis a Marciano Lumaeo Anglia pulso occupatam, Roterodamum in potestatem a regiis redigitur: Hispani Vlislinga pelluntur. III. Mildeburgum obsessum, irrito conatu. Enchusae ad foederatos defectio. Valenciani tumultuantur. IV. Montes in Hannonia astu a Protestantibus capti. V. Goda, Dordracum, arx Gorcumensis, Lugdunum, Lovensteinum et Schonhovium in Batavis ad eos deficiunt. Mox et Alcmaria, Horna, Edamum, Medenblicum in Arausionensis verba jurant. Bergensis comitis in Zutfaniensi comitatu et Transiselana res gestae. VI. Copiae Albani et Arausionensis. Valencianae beneficio arcis receptae. VII. Vlissingensium contra reliquos insulanos gesta. Tergosa infeliciter tentata; Tserarsio ob id injuriose proditionis insimulato. VIII. Jo. Cerda Medinae Coeli dux Albano successor destinatus in Belgium descendit. Albani ad Montes castra post casum Parisiensem. IX. Jenlisius obsessis suppetias laturus, a Philippicis, nostrorum indicio proditus, cum suis intercipitur. X. Spinolense coenobium expugnatur. XI. Lovanium, Mechlinia, Ruremunda in Arausionensis partes transeunt. XII. Montes post varias velitationes tandem Albano deduntur. XIII. Mechlinia recepta. XIV. Tergoa in Zelandia a foederatis iterum frustra tentata. XV. Marcianus Lumaeus, Ferdinando Toletano digresso, classem Amsterodamo admovet. Bergensis comitis in Sicambris res gestae. In Transiselana passim defectiones, et in Frisia proxima Nederwormteri ductu. XVI. Albanus Mosae Trajectum venit. Nardenum in Frisia crudeliter direptum. Immanis facti a Numine desensi propius miraculo exemplum. XVII. Harlemi obsidio a Friderico Toletano per hyemem concreta glacie coepta. XVIII. Fabius Ursinus cardinalis a pontifice missus longe aliam apud nos faciem, quam rebatur, reperit. Ejus cum rege colloquia, et de concilii Tridentini promulgatione enixa postulata, a quibus rex et regina se excusaverunt. Rambulietus regis nomine, Duracius a Navarro, Romam missi. XIX. Stella nova et admiranda sub Cassiopeae asterismo conspecta, de qua varia mathematicorum judicia. Novus morbus novam stellam secutus, Pictonicus colicus vulgo dictus. XX. Lutetiae novus motus irrito successu tentatus, et a Ludovico Gonzaga Nivernio elusus. XXI. Inter Venetos et Hispanos de foedere nuper inito diffidia; quorum is exitus fuit, ut Veneti de pace cum Turcis facienda serio cogitarent. XXII. Columna cum Veneta classe ad Corcyram se conjungit. Carolus Lotharingus Meduanae marchio cum delecta nobilitate e Gallia eodem venit, in patricio-

rum

Tom. III. rum censum a senatu, cum Venetiis esset, allectus. Fr. Noallio Aquensinm in Tarbellis episcopo et ad Portam Othomanicam oratori mandatum, ut Venetis in procuranda pace regis nomine praesto sit. Eminus tormentis cum Turcis a Columna et Venetis res gesta. XXIII. Ubi venit Austrius novae subortae altercationes. XXIV. Ad Coronen haud longe a Methone in Peloponneso facta exscensione leviter pugnatum, et ad Juncum portum fuit receptus. Navarrini sive Pyli irrita obsidio. XXV. In Umbria res turbant ob vectigalia nova imposita ab Urbini duce, interventu novi pontificis compositae. XXVI. De titulo magni Etruriae ducis controversia mota apud Caesarem. XXVII. Hippolyti Atestini cardinalis obitus; item literis clarorum virorum, Aegidii Tschudi Claronensis, Joannis Wolfii, Donati Janotii, Hippolyti Salviani, Nicolai Gruchii, Antonii Rodolphi Cevalerii, Stephani Tzegedini, Joannis Genesii Sepulvedae.

LIB. LV.

CIƆIƆLXXIII. Caroli IX. VENETI cum Turcis interventu regii oratoris transigunt; qui missis ad pontificem et Philippum legatis factum excusant. II. Bellum foedere soluto in Africam a Philippo translatum ad Tunetem expugnandam. Austrius urbe praesidiariis nudata sine certamine potitur; quae nihilominus militi diripienda conceditur. Arx designata inter urbem et stagnum, in cujus faucibus Guleta sita est; eique Gabriel Serbellonus imponitur. Biserta item capta. Amidas cum filiis Neapolim deducitur. III. Harlemi obsidio continuatur. Antonii Olivatii, qui Montium capiendorum auctor fuerat, in caput pretium ab Albano propositum; quod in urbem jactu cum immissum esset, pro eo XI capita in Hispanorum castra quasi pro decima et auctario transmissa sunt. IV. Lovanii prodigiosa aquarum diluvies; item Coro flante per Frisiam et Misniam. Monstrum bicorpor Amsterodami: ac lunae defectus longe maximus. V. Columbarum nuncia ab antiquitate repetita. VI. Tandem post octavum mensem et duas ingenteis oppugnationes summa vi repulsas extracta obsidione Harlemum ad summas angustias redactum arbitrio Albani deditur; qui ad bis mille aut per carnificem aut alia morte affecit. VII. Vario res interim eventu in Zelandia gesta, Mildeburgo et Rameka in Walacrensi insula in arctum coactis; quibus dum auxilio cum classe venit Bossuvius comes a Marciano vincitur et capitur. Harlemo capto, Alcmaria petitur. VIII. Obsessi, Marciani victoriae certi, animis sumptis fortiter resistunt, et Hispanos ab obsidione discedere gravi damno accepto cogunt. Distributis copiis Julianus Romerus, captis circumpositis locis Lugdunum Batavorum cingit, quod proxima hyeme petere duces decreverant. Ramekensis arx in Zelandia Arausionensi dedita. IX. Albano sub exitum anni e Belgio discedente, Medinae quoque dux revocatur, et Ludovicus Requesenes successor designatur; qui Bruxellas veniens exercitum Albano tradente accepit. X. Rex, dum Monlucius in Polonia pro fratre Andino laborat, ad tumultus Parisiensis invidiam mitigandam Gasparem Schombergium ad Imperii principes legat, et ab iis in petitione regni literas commendatitias petit. Is in itinere cum Arausionensi per Nassovium Francofurti transigit. XI. Damvilla ad Sommeriam castra ponit; quam amisso Candala sororio tandem deditione a Gremiano recipit. XII. Pusinum Rhodano impositum intercipitur. Villanova a Baronio et Pradela astu capta. XIII. In Velaunis Sanvitalis Protestanteis urgebat. XIV. Monbrunius in Allobrogibus res eorum sustentabat. Villarius marchio eosdem ita infestabat, ut in Rupella et Sancerris omnis spes illis esset reposita. XV. Sancerrae descriptio et origo. Obsidio, et prodigiosa obsessorum fames, et contra eam obsirmatio. XVI. Rupellae continuata obsidio. XVII. Radesianus in Angliam missus, ut quod Lutetiae actum erat excusaret; quod strenue fecit: eodemque tempore invitata Elisabetha, ut filiam regis de sacro lavacro susciperet, quae serio gravibus de causis de nuptiis cum Alençonio cogitat. XVIII. In Scotia ab Anglica factione Mortonius post subitam Marrii mortem prorex creatur. Alexandro Arcskino pueri regii educatio committitur. Praeteritorum oblivio sancitur. Cum Kirkaldius, qui arcem Edimburgensem tenebat, conditiones accipere detrectaret, arx obsessa, ac tandem arbitrio Elisabethae dedita. Kirkaldio ac Jacobo fratri gula fracta.

Lidingtonii

Lidingtonii ingenium, mors. XIX. Roffensis episcopus ad nos profugit. Gul. Howardi Effinghamii et Reginaldi Greii Cantii comitis obitus. XX. Hibernici motus a Perotto compressi. Factione aulica Walterus Ebroicus Essexiae comes in Hiberniam dutis legibus missus variis incommoditatibus conflictatur, et tandem praeclaram, cum minus putabat, de rebellibus victoriam reportat.

LIB. LVI.

CIↃIↃLXXIII.
CAROLUS IX.

RUPELLAE continuata obsidio. II. Andinus in castra venit. III. Irritum cum obsessis colloquium. Rupellani se purgant, et diffidentiae causas proponunt. IV. Colloquium redintegratut nullo exitu. Aumalius ictu colubrinae discerpitur. V. Lanovius anxius, qui permissu regis ad urbem venerat, Andini jussu obsessos deserit. Pastorum in urbe intemperies; inter quos disputatum an captis regiis parcendum esset. Anton. Claromontius Talarius fortiter pugnans lethali vulnere sauciatur. Draco volans in aëre conspectus. Cossenii et Vergani occubitus. VI. Auxiliaris Mongomerii ex Anglia classis haud magno profectu. VII. Dissidentibus in castris regiis principum et procerum animis, Alençonius cum Navarro, Condaeo, Henrico Turrio Turenae vicecomite, et ipso Lanovio, juvenilis temeritatis consilium ineunt; a quo ut foedo et periculoso eos dehortatur Lanovius. VIII. Roianum in Garumnae aestuario intcrim a Campeto occupatur. Per Oartisium tentatum colloquium. IX. Ingens oppugnatio, in qua quinquies repetito certamine toties regii cum damno repulsi sunt. X. Tandem, nuncio de Andino in regem Poloniae electo in aulam allato, Villarceius a rege in castra mittitur, et pacificatio cum Rupellanis maturatur, qua Nemausenses et Montalbanenses comprehensi, Sancerranis ab ea exclusis. Variae clades in ea obsidione a regiis acceptae. XI. Poloniae regni descriptio, lingua, civitates, provinciae. XII. Regum potestas legum fraeno temperata. Senatores ac palatini. Regum successiones et electiones. Ob religionem motus. XIII. Monlucii in electione procuranda contentiones, diligentia, solertia ad disturbandas competitorum factiones. XIV. Tandem Andinus Kal. Maii hoc anno rex eligitur. XV. Legati ad electum regem missi in Galliam veniunt, et Lutetiae magna pompa excipiuntur. XVI. Cum Sancerranis a Cl. Castreo transigitur. Joannes Lerius incolumis ab eo servatus. XVII. Gulielmi Pratensis Vitelliani casus, qui paulo post Anron. Alegrium Milialdum ob privatam ultionem occidit. XVIII. Joan. Gulielmi Saxonis mors. Michaelis Hospitalii jam quinquennium ab aula remoti, Andreae Masii et Caroli Langii, Francisci Fabritii Macrodurani, Joachimi Curaei Silesii, Jo. Baptistae Cynthii Giraldi, obitus.

LIB. LVII.

CIↃIↃLXXIII.
CAROLUS IX.

SERAPHINUS Olivarius ad novum Poloniae regem a pontifice mittitur. II. Legatorum Polonorum in regis Poloniae renunciatione pompa, et in decreti pronunciatione coram rege et totius regni proceribus solemnis actio: cujus maxima pars fuit Joannes Sarius Samoscius: an is librorum de senatu auctor? III. Fr. Balduinus jurisconsultus moritur. IV. Pompae festae in Lateranis reginae matris aedibus. Praemissus in Poloniam Nic. Angeneus Rambulietus. V. Grassatio Moscorum in Livonia per interregnum. Rostochiensium causa cum ducibus Megalopolensibus, Caesaris, Augusti Saxonis et Brandeburgici septemvirorum interventu componitur. VI. Paulus Foxius in Italiam et ad Germaniae principes a rege mittitur; in cujus comitatu erat hujus scriptor historiae. VII. Legati Poloni honorifice dimissi. VIII. Ante discessum nonnihil altercatum super conditionibus a Protestantibus propositis et insolitis ac suggestis postulatis, quae rex frustratione elusit. Libri seditiosi recenti Sanbarthelomaci casus memoria publicati; Anthenoticus, et Franco-Gallia, et dialogus Politici nomine: item Francia Turcica Poncetti, equitis sancti Petri, sub nomine, ad invidiam quorundam in aula; et matutinum pervigilium,

TOM. III. CIƆIƆLXXIV. et specilla crystallina, et hujusmodi libelli famosi ad incendendos animos. IX. Novus rex solemni pompa Lutetiam ingressus legatos dimissos sequitur, magno comitatu per Germaniam facto itinere. X. Rupellae detecta conjuratio; et consciі aliquot, Rhaeticarum copiarum duces, supplicio affecti. Tumultuatum et aliis regni partibus. XI. Poloniae rex pergit; et, Borussia pertransita, Miedzerici Uladislaviensem episcopum obvium habuit a regni ordinibus missum, qui ipsum luculenta oratione salutavit, cui a Vido Fabro Pibracio responsum. XII. Ubi Cracoviam venit, Radesianum mittit, qui exsequiis decessoris sui interesset; quae solito ritu celebratae sunt. XIII. Quo facto, ipse solemni pompa Cracoviam ingressus est, ingenti et Polonorum et principum ac procerum Galliae comitatu. XIV. Cracoviensis palatinus Protestantium doctrinae addictus in inauguratione intercedit, et amplius sibi ac suis caveri petit. Heic Joan. Vincentius Laureus orator pontificius partes suas interposuit, ne quid ultra a Sigismundo Augusto concessa in praesens concederetur. Actum et clam de mittenda ad Joannem Sueciae regem legatione cum regis literis, ut cum ad amplectendam majorum religionem, quo inclinare videbatur, incitaret. Eo postea missus Antonius Possevinus. XV. Protestantium in Gallia motus. Res in aula turbant: et, dum rex ad Sangermanum esset, homines Alençonio addicti in armis se ostenderunt. Politicorum et alio nomine Male-contentorum factio. Momorantii Alençonio favent. Guisianorum contraria factio. Alençonius et Navarrus scripto se purgant. XVI. Quaestio de Mola, Coconassio, Turtraeis habita, et sumptum supplicium. Condaeus, qui Samarobrigae erat, fuga in Germaniam abit. Franciscus Momorantius et Arturus Cossacus equitum tribunus sistuntur. Alençonius et Navarrus custoditi. XVII. Mongomerius in Neustria res turbat; Danfronii in Aulercis captus et Lutetiam ductus. XVIII. Reginae matri ingravescente regis morbo regni administratio attributa et in senatu promulgata. XIX. Regis mors, ingenium, consilia, virtutes. XX. Cosmi magni Etruriae ducis, Abdalae Fessae et Marochi regis, obitus.

LIB. LVIII.

CIƆIƆLXXIV. HENRICUS III. NUNCIO mortis Caroli in Poloniam allato, Henricus Jacobum Faium Spessaeum in Galliam subito remittit, cum mandatis, quibus administratio regni a decessore suo reginae matri attributa ei confirmabatur. II. De regis discessu, quem urgebat regina, Cracoviae inter suos consultatum. Praecipitatus pudendo consilio ejus discessus, praemisso Pomp. Bellevreo, cujus mandata morte Caroli regis exspiraverant. Prius monitus Danzaeus, ut post discessum apud regni senatores ex necessitate eum excusaret. Legati ad eum seu persequendum sive exorandum missi frustra fuere. III. Viennae a Caesare excipitur rex. Inde per Caroli archiducis ditionem deductus ad Fori Julii limitem venit; ubi obvios habuit senatus Veneti oratores, qui adventum gratularentur. IV. Pompa in Venetiarum ingressu, et novem dierum spatio omni honoris ac cultus et spectaculorum genere effusa in tanti hospitis gratiam civitas. V. Inde Ferrariam venit, et Mantuam et Augustam Taurinorum. VI. Apud nos capto Danfronio, Laudi fanum vi a Marignono expugnatum, et Carentanum a Guitrio deditum. Rex, qui a Caesare rerum auspiciis regni componendarum, et a senatu Veneto, admonitus fuerat, impulsu matris mutat. Regina cum Rupellanis bimestreis inducias pangit. Damvilla sibi a regina metuit. Bellum in Allobrogibus a Delfino principe geritur. VII. Mongomerius damnatur et supplicio afficitur. VIII. Caroli IX exequiae solita pompa frequentatae. IX. Condaeus scripto absentiam et innocentiam suam attestatur. X. In Pictonibus bellum redintegratur. XI. Castrum in Albigensi agro a Seriniaco Terrida interceptum. Virulentus contra Catharinam Mediceam liber. Regens filio venienti obviam proficiscitur. XII. Expeditio Tunetana a Sinane purpurato suscepta. Guletae munimentum a Turcis obsessum ac captum; et arx interior, ac mox a fundamentis diruta. Austrius ob adfectatum Africae regnum hanc cladem importasse creditus magna apud omneis invidia laborat. Sinan inde triumphabundus Byzantium tendens in

itinere

in itinere Corcyram frustra tentat. XIII. Bellum in Dacia. Ejus et Mosciae descriptio. Bogdanus Ivoniae criminationibus Walachiae principatu a Turcis exutus, insfecto ei Ivonia, qui statim rebellavit. Felices primi contra Turcos Ivoniae successus. Hieremias obviam venienti Capucio purpurato missus, a Petro Bogdani fratre persuasus, fidem fefellit. Caesus Ivonia, supplex, accepta fide, ad Capucii tentorium pergit; et summa perfidia ab eo confoditur. XIV. Henricus in Taurinos venit, et de Subalpinis urbibus restituendis Sabaudo fidem obstringit. Damvillae tentata reconciliatio. XV. Ubi Lugdunum venit rex, concepta de tanto principe expectatio statim in primis regni auspiciis jam tum laborare coepit. Symeonis Bosii de ea judicium.

L I B. LIX.

CIↃIↃLXXIV. HENRICUS III.

Guisianorum et Momorantiorum in regno factiones; et in aula subsidiariae Hospitalianorum et Morvillianorum. II. Consultatio de bello inter Paulum Foxium pacem et Villoclarum bellum suadentes. Villoclari sententia obtinet. III. Diana Momorantii captivi uxor pro mariti libertate deprecatura Lugdunum venit. IV. Nivernius de restitutione urbium Subalpinarum scripto comprehensam consultationem regi offert. V. Margaritae Sabaudae sub id decessus. Savillianum et Pinarolium Sabaudo restituuntur. Rex Elisabetham Sueci filiam ambit. Cum Rupellanis frustra agitur, cum Condaeo item in Germania. VI. Rex Avenionem venit cum aulico comitatu. Rogerius Bellogardius tribunus equitum creatus Delfino principi sufficitur, et per eum Damvilla denuo tentatur. Liberonis dubia obsidio. VII. Rex in Natali se flagellantium pompae ipse personatus interest. VIII. Caroli cardinalis Lotharingi mors, ingenium, virtutes. IX. Aloisia Lotharinga, sprcta Elisabetha Succa, a rege ambitur. X. Fontenaium in Pictonibus a Monpenserio obsessum et captum. XI. Ad Lusinianum posita castra. Melusinae turris et gentis toto orbe illustrissimae fabula et vetustas. Tandem a Roano locus Monpenserio deditur, et Melusinae turris dejicitur. XII. Elisabetha Angla a Carolo rege coepta pro Alençonio et Navarro officia apud novum regem per oratores suos persequitur, et edictorum in Protestantium gratiam conditorum confirmationem urget. Ad haec, de nuptiis negotium repositum. XIII. Guisiani in aula libertatem Mariae Scotae urgent. Prodigia: et cetus immani magnitudine recedente mari destitutus. XIV. In Belgio Mildeburgum post longam obsidionem a Mondragonio foederatis Ordinibus deditur. Inde Trajectum ad Mosam petitur. XV. Ingens ad Mocam parta a regiis victoria; quam solemnis Hispanorum seditio secura est. XVI. Naves Hispanae in Scaldis aestuario a Zelandicis interceptae. Diploma gratiosum frustra Madrito missum. Ex reditu Germanorum dimissorum captata occasione, Magnus Saxo Lauemburgicus bellum in paterna ditione excitat. XVII. Succi in Livonia improsperi successus. Dano venditae arces a Mosco occupantur. XVIII. Bellum totis viribus in Batavis geritur. Fr. Valdesius ad Lugduni in Batavis obsidionem redit. XIX. Castra ad Lugdunum VI Kal. Jun. posita. Tandem supervenientibus auxiliis obsidio solvitur. XX. Antuerpia frustra tentata. XXI. Jo. ab Hoia episcopi Monasteriensis mors; cui suffectus Joannes Clivensis. Henrici Roberti Marciani obitus: XXII. Virorum literis illustrium, Pauli Manutii, Joach. Camerarii, Amaltheorum fratrum, Jo. Guinterii, Benedicti Aretii, Joach. Westfali, Cypriani Leovitii, Hermanni Cruserii, Enimundi Bonefidii, Reginaldi Clutinii Flaviniaci, Jo. Versosae, Georgii Vasarii architecti ac pictoris excellentissimi: XXIII. Selimi II, Tecmasis Persarum imperatoris, decessus.

L I B. LX.

CIↃIↃLXXV. HENRICUS III.

Rursus in Belgio interventu Caesaris pacis via inita. Bredanus in id conventus; ubi disceptatae utrinque rationes, et scripta publicata. II. Arausionensis mox Carlotam Borboniam Monpenserii filiam in uxorem ducit. III. Bellum

TOM. III. lum inter haec vatio eventu recrudescit. IV. Zelandicarum insularum descriptio. Zirixea urbs in Scaldi praecipua; ejus origo et incrementa. Zelandorum mores, ingenium; in eos impetus a regiis factus: Ostovelandia ab Ordinibus deseritur, et mox Viana capitur. Inde ad Bomeneum ducunt. Ejus descriptio. Summa virtute locus a Lilio Gallo defensus ac tandem vi expugnatus. Zirixea obsessa. V. Elisabetha et Philippus in speciem reconciliantur, conditionibus mutuis appositis. VI. Inter Ordines de patrocinio alicujus principis externi implorando jam tum consultatum et disceptatum. Elisabetha patrocinium sibi delatum accipere recusat: et in Hispaniam pro pace mittit. VII. Academia Lugdunensis in Batavis felici augurio instauratur. VIII. In limite Anglicano ex rixa inter utriusque regni praefectos sive custodes certatum. IX. Essexii in Hibernia e provincia revocati gesta: et Henricus Sidneius rursus eo cum summo imperio missus. X. In Livonia res turbant. XI. Comitia Ratisponensia. Caesar titulum magni Etruriae ducis post adfinitatem contractam Francisco confirmat. XII. Apud nos Liberonis obsidio a Bellogardio urgetur. Aquaemortuae in Septimania interceptae. Tandem ab obsidione Liberonis disceditur. Protestantium per Septimaniam successus. XIII. Foedus Politicorum sive Malecontentorum, cui nomen Damvilla dedit, initum. Joan. Haius res novas in Pictonibus molitur. XIV. Rex Avenione discedens Durocortorum Remorum venit; ubi inauguratur, et Aloisiam Lotharingam in uxorem ducit. XV. Legati a Condaeo, qui Basileae erat, ad regem veniunt. De pace colloquium institutum, et conditiones propositae. Elisabetha Caroli vidua in Germaniam redit. XVI. Jo. Haii, qui res adeo in Pictonibus turbaverat, caedes et post caedem supplicium. XVII. Conditiones coram rege propositae in consessu foederatorum Rupellae discutiuntur. Res in Pictonibus et Santonibus gestae. Michaelis fanum in Periculo Maris in Neustria a Toceto captum et mox receptum. XVIII. In Pictonibus Caroli Roaldi Landerei ad Retensem et Oleronensem insulas invadendas conatus. XIX. Bemii Colinii percussoris caedes. XX. Massiliae tumultus, et factiones Carsistarum et Rasorum in Provincia exortae. XXI. Monbrunii in Allobrogibus res gestae: qui postremo captus in bello, et Gratianopolim deductus supplicio afficitur. Monbrunii morte armorum praefectura in Fr. Bonam Diguierium tunc confertur. XXII. Rex in senatum venit, et in Lotharingiae ducis sororii gratiam annitente matre jura regia in principatu Ambarensi cedit.

LIB. LXI.

CIƆIƆLXXV. HENRICUS III. CUM Poloni per literas urgerent, ut rex in Poloniam rediret, decreta amplissima ad eos legatio. II. Henrico regnum Poloniae decreto ordinum abrogatur. III. Tatarorum per interregnum in Russiam Polonicam excursio. Controversia de Jaderae finibus in Dalmatia inter Venetos et Turcos. IV. In electione novi regis discordantia Polonorum suffragia. Stephanus tandem electus. V. Alençonius apud nos aulam relinquens scripto protestationem vulgat. Literae ejusdem ad pontificem et eodem tempore ad Imperii principes Protestanteis. Condaeus copias in Germania cogit. VI. Regina parens ad Alençonium pro concordia proficiscitur. VII. Gul. Momorantius Thoracus juxta Theodorici castrum a Guisio, qui regium exercitum penes se habebat, caesus; et ipse Guisius graviter in facie vulneratus. VIII. Induciae semestres a regina cum Alençonio pactae. IX. Pro pecunia a Parisiensibus in delectus habendos petita verba reponuntur; et exagitata aulicorum avaritia. Urbes et securitatis ergo loca promissa cum non traderentur, res in longum extracta. X. Lud. Berengarii Gastii caedes a Gul. Pratensi Vitelliano patrata. XI. Interea promulgatae post longas tergiversationes Rupellae induciae. XII. Jubilaei Romani celebratio. Caroli Friderici Cliviae ducis obitus. XIII. Henrici Roani, M. Antonii Bobae cardinalis, Bernardini Rotae, Franc. Mourolyci, Friderici Commandini, Matthiae Flaccii, Henrici Bullingeri, Hadriani Junii, Gul. Canteri obitus. XIV. Motus Genuensium, et eorum origo et causae ex ultima antiquitate repetitae, et antiquorum ac novorum distinctio. Scripta utrinque publicata.

cata. Novis numero potioribus antiqui inferiores in urbe loco cedunt. XV. Pontifex partes suas interponit. XVI. Philippi, qui antiquis favebat, jussu Jo. Austrius classem instruit. XVII. A Caesare legati Genuam veniunt: a rege Marius Biragus. XVIII. Jo. Andr. Auriae apud novos literae minarum plenae; post quas ad bellum vis versa. XIX. Austrius antiquis praesto est. XX. Novorum auxiliares copiae; et magni Etruriae ducis in occulto iis faventis ad Auriam literae. Induciae inter partes factae. XXI. Caroli v astus in compedibus reipublicae Genuensium injiciendis. Revocatae a Philippo pensiones; et ingens ex eo per orbem universum argentariorum clades. XXII. Prosper Fatinnantius Genuensium dux; ejus rara prudentia et animi moderatio. XXIII. Libri utrinque pro causae defensione publicati. Uberti Folietae dialogi. XXIV. Casalli S. Evasii conveniunt arbitri, et sententiam pronunciant VI Eid. Mart. Imputatio ac moderatio usurarum. Tom. III.

LIB. LXII.

INGENS in Italia pestilentia. II. Caesar in Poloniae regno capessendo cunctatur. III. Stephanus citatis equis in Poloniam venit, et rex inauguratur. CIƆIƆLXXVI. Moscus contra Stephanum Caesari auxilia defert. Jo. Vincentius Laureus pontificis orator in Quados secedit, et inde conditiones proponit. Pontifex Joannem Moronum cardinalem in Poloniam mittit, quem re infecta et rejectis stomachose conditionibus Stephanus dimisit. IV. Ratisponensia comitia; et in iis Protestantium de religionis libertate postulata. V. Maximiliani Caesaris obitus, ingenium, virtutes, liberi: Friderici item Palatini septemviri: Jo. Alberti Megalopolensis ducis; et ejus in academiam Rostochiensem munificentia. Helmstadii schola a Julio Brunsvico instituta. Bornholmia insula bona fide a Lubecensibus Friderico Dano restituitur. Gul. Xylandri, Josiae Simleri, Conr. Heresbachii, Georg. Joachimi Rhaetici, Hier. Cardani decessus. VI. In Belgio irritus Bredae conventus. Crimpenia insula ab Arausionensi capta. VII. Ludovicus Requesenes prorex moritur; et ante eum ex casu Chapinus Vitellius. VIII. Belgii proceres antea regi addicti, crescente in dies Hispanorum intemperie, cum Protestantibus atque adeo cum Arausionensi conspirare incipiunt. Seditio plebis Bruxellis. Inde foedus Belgicum contra Hispanos a Belgii Ordinibus initum; cui et sacer ordo subscripsit: et interim solicitata Elisabetha, et Alençonius, ut provinciarum patrocinium susciperent, in partes ascito Arausionensi. IX. Ad Thenas Ordinum copiae ab Hispanis caesae. X. Trajectum ab Hispanis captum ac crudeliter direptum. XI. Antuerpiae dum timent Ordines, ei perniciem maturaverunt, Hispanis ex arce vim facientibus, et per urbem, quo opulentiorem, eo exquisitiore avaritia grassantibus. XII. Jo. Austrii in Belgium adventus: qua re et casu Antuerpiensi minime territi sed irritatiores Ordines ad Gandensem arcem castra ponunt, et randem capiunt. XIII. Gandensis pacificatio. Valentianae in Ordinum potestatem veniunt; et eodem tempore Teneramunda et Cameracum. XIV. Frisia per Martinum Stellam solicitatur; qui, male a Gaspare Roblesio provinciae praeside habitus, praesidiarios in eum Groeningae concitat. XV. Austrius Ordinibus suspectus. Hier. Rodae ad eum praecepta, et Arausionensis super eo ad Ordines monita. . Induciae pactae, et ad Marchefamiunam conventus. XVI. Apud nos Alençonius ad senatum Parisiensem dat literas. XVII. Exercitus auxiliaris e Germania, duce Casimiro, venit. XVIII. Navarri ab aula discessus. XIX. Transmisso ad Ligerim exercitu, Alençonio a Condaeo et Casimiro exercitus traditur. XX. Molinii in Boiis de pace conventus. Alençonii, Casimiri, et Navarri postulata. XXI. Tandem in Turones ventum, et Belli-loci juxta Lochias transigitur, edicto condito, quod rex in lectisternio sedens, ne qua mora interponeretur, ipse promulgavit. XXII. Francisci Momorantii innocentiae declaratio regio diplomate in senatu promulgatur. XXIII. Gasparis Castrei Nancaei mors. HENRICUS III.

LIB. LXIII.

CIↃIↃLXXVI. HENRICUS III. PAX ſubito turbat, ſecretis foederibus Catholicorum contra Proteſtanteis factis. II. Navarrus poſt publicam de religione profeſſionem a Rupellanis admittitur: cui et Condaeus ſe adjungit, et Joannis-fanum intercipit. III. Caſimirus de pace violata per literas apud regem expoſtulat. IV. Condaeus Broagium a Mirambello pactione recipit. V. Eliſabetha inter haec Philippicis partibus ſtudet, omnemque operam dabat, ne Belgae dominum mutarent aut Galli in Belgio pedem ponerent. Novi in Hibernia motus a Guil. Drurio compreſſi. Walteri Ebroici Eſſexiae comitis Roberti patris, et Antonii Coci deceſſus. VI. Apud nos res in Septimania turbant. VII. Bloeſenſia comitia. VIII. Davidis advocati Pariſienſis ad pontificem a novi foederis auctoribus ſecretus commentarius, a Sangoartio oratore regio ex Hiſpania ad regem miſſus, et a Proteſtantibus vulgatus. IX. Ex Jo. Morvillerii conſilio rex novi foederis, quod abolitum volebat, ſe principem profitetur. X. Decretum de una religione factum. XI. Proteſtantes contra comitia proteſtantur.
CIↃIↃLXXVII. XII. Delegati ab Ordinibus ad Navarrum, Condaeum, et Damvillam mittuntur. XIII. Super decreto religionis rogatae principum ac procerum aulicorum ſententiae ac ſcripto comprehenſae. XIV. Tunc rex a Guiſianis ſibi primum coepit metuere. XV. Epiſcopi Tridentinae ſynodi promulgationem urgent: ſed collegiorum ſacrorum ſodales interceſſerunt. Praeclare quaedam in comitiis poſtulata. XVI. Damvilla tentatur. XVII. Navarri in Aquitania ſucceſſus. Coſſio Vaſatum a Jo. Fabato privatae rixae occaſione intercipitur. XVIII. Auditis delegatis, Navarrus ad regni Ordines ſcribit. XIX. Condaeus delegatos ad ſe audit, et verbis cum iis altercatur. Auditi poſtea delegati in Ordinum conſeſſu, et gravem Navarri de Navarrae regno ſibi erepto querelam pro omni reſponſo afferunt. XX. Poſtulata Ordinum regni, ſolemni cum gratiarum actione, oblata. De regii patrimonii contra regni leges alienatione actum. XXI. Damvilla de comitiis ut vitio indictis proteſtatur. XXII. Monpenſerius, qui ad Navarrum miſſus fuerat, in aulam reverſus pacem ſuadet. Re rurſus in Ordinum conſeſſu agitata, placuit, regem rogandum eſſe, ut ſubditos ad Catholicam Apoſtolicam Romanam religionem omni aequa ac legitima ratione ſed citra bellum reduceret, ſicuti P. Verſorio, ut peteret, mandatum fuerat. XXIII. Caſimiri ad regem literae expoſtulatoriae, quae ſcrupulum injecerunt aulicis negotii de religionis decreto propius penſitandi: ex eaque occaſione miſſus denuo ad Navarrum Bironus, qui de pacis conditionibus cum eo ageret. XXIV. Miſſus in Germaniam Guerchius vicecomes ad delectus Proteſtantium impediendos. XXV. Caſimiri ad regem ſuper bello et Willelmi Heſſi literae. XXVI. Chriſt. Thuani de foedere novo ad regem clam perlata ſententia. XXVII. Interim diſputatum, an Proteſtantibus fides ſervanda eſſet: tandemque conditum edictum de una religione, ceterum vita et bonis Proteſtantium, qui domi manerent, ſalvis. XXVIII. Broagium in Santonibus Mirambello a Condaeo redditum, et ſtatim poenitentia ſubeunte ademptum. Ludovici Tremollii foederis novi in illis provinciis auctoris deceſſus. XXIX. Exercitus regius alter Meduanio in Pictones et Santones ducendus attribuitur: alter Andino regis fratri; cum quo Charitaeum ad Ligerim obſidet, ac tandem deditione capit. XXX. Iſſoriacum in Arvernis obſeſſum, et fortiter defenſum, poſtremo arbitrio Andini deditum. Licentia ac libidine graſſatur miles; et, quod rapacitas intactum reliquerat, ignis primo, dein foedi imbres, incendio reſtincto, abſtulerunt.

LIB. LXIV.

CIↃIↃLXXVII. HENRICUS III. NAVES Luſitanae ſpoliatae a Proteſtantibus ad Olonenſeis arenarias. Calamea arx ſervata. Tonaeum ad Carantonum a regiis captum. Burdigalenſis claſſis regiae in Garumnae aeſtuario conatus: hinc contraria a Condaeo inſtructa. Aſinorum fauces in oſtio Garumnae; et ejus deſcriptio. Henricus Sabaudus captus. II. Broagium a Meduanio obſidetur; et poſt infelicem eruptionem tandem

tandem deditum. III. Damvilla sub id a Protestantium partibus discedit, et Monpelium ac Nemausum irriro conatu obsidet. IV. Tandem Bergeraci in Petrocoriis pax facta, condito edicto, quod suum vulgo rex vocabat; qui et mox Augustoriti Pictonum, quo venerat, edictum de monetis fecit. V. Obitus Franc. Folii Vigeani, Nic. Lotharingi Valdemontii reginae parentis, Bl. Monlucii, Jo Morvillerii, Huldrici Viglii Zuichemi jurisconsulti, Didaci Covarruviae jurisconsulti, Antonii Contii jurisconsulti, Petri Danesii, Jo. Gorraei, Remigii Bellaquei, Hannibalis Crucei, Petr. Andr. Matthioli, Petri Nonii, Jo. Barrosii, Lud. Andreae Resendii, Adami Bodensteinii. VI. In Belgio Austrius de pace cum Ordinibus transigit; eoque pacificatio Gandensis confirmatur. Secundum haec Antuerpia pulsi Protestantium pastores; et arx Ultrajectina in Batavis, Viana ac Culemburgum, ac postremo Antuerpiana arx Hispanis adempta, et Hispani Belgio jussi excedere. VII. Austrius Belgii gubernator declaratur: ejus ad Ordines postulata; qui ob nimiam Escovedi familiaritatem, cujus ex interceptis literis consilia patebant, Ordinibus suspectus esse incipit. VIII. Ejusdem de Angla regno expellenda cum pontifice clam Philippo inita consilia. Clandestinum item cum Guisio foedus. Escovedus in Hispaniam cum Austrii mandatis profectus Antonii Perezii jussu interficitur. IX. Austrius per Escovedi absentiam de arce Antuerpiana et aliis urbibus intercipiendis cogitat: specie Margaritae Navarrae deducendae Namurcum occupat: factum scripto excusat; cui Ordines respondent. X. Ordinum ad Philippum literae. Antuerpiae, Gandavi, Trajecti, Insulae, Valentianis arces dirutae. Austrius cum Ordinibus denuo de pace agit. XI. Ordines exercitum contra Austrium conscribunt. Breda a praesidiariis tumultuantibus deditur. Arausionensis Brabantiae, Araschotanus Flandriae gubertor deligitur. XII. Matthias Caesaris frater Belgii praeses designatur; qui noctu Vienna Austriae profectus, non monito fratre, in Belgium venit, et ab Ordinibus excipitur, Austrio hoste declarato. Araschotanus, exorta Gandavi seditione, custodia attinetur. XIII. Cum Angla actum; quae, verita ne Belgae ad nostras partes se adjungerent, cum iis foedus icit. Groeningae tumultuatur. XIV. Novae in Hibernia defectiones ab O-connoris et O-moris. XV. Thomae Smithi mors, ingenium, laudes. XVI. Martinus Frobisherus in Indiam per septentrionaleis insulas occidentem versus navigationem irritam suscepit. Unicornia in mari.

L I B. LXV.

CIↃIↃLXXVII.

Henricus III.

SALENTINUS Isemburgicus archiepiscopatu Coloniensi cedit. Ei suffectus Gebhardus Truchesins. II. Dantiscani, dum irritae Maximiliani electioni favent, in odium Polonorum et Stephani regis incurrunt, et exitiale sibi bellum excitant. Dantisci sive Gedani origo et jura. Pugna ad lacum Lubissoviensem commissa ad IV CIↃ Dantiscanorum caesa. Tandem cum Stephano, Saxonis, Brandeburgici, septemvirorum, et Hessi interventu, transegerunt. Per haec dissidia crebrae Moscorum in Livoniam irruptiones. III. Alberto Friderico Borussiae duce ipso nuptiarum die in animi aegritudinem prolapso, Georg. Fridericus Ansbacensis proximus agnatus curator a Stephano datus, et principatus administrator constituitur. IV. Bruno-gallicus morbus. Prodigia et dirus cometes. V. Sebastianus Lusitaniae rex ex occasione Mahametis apud se profugi in Africa bellum adversus Melicum Cherifium movet. VI. Portugalliae origo, fines, regum successio, jus in ea pontifici. VII. Juvenis regis apparatus bellici, et a principibus undique petiti delectus. Cruciata a pontifice concessa. Auxilia ab Arausionensi summissa. VIII. Philippus a bello Sebastianum dehortatur. IX. Regis copiae, profectio, in Africam exscensio. X. Melici copiae apparent. XI. Acies utrinque ad pugnam instructae. XII. Melici moribundi ad suos et fratrem oratio. XIII. Moriens vincit, magna Christianorum strage edita. XIV. Sebastianus post obstinatum certamen captus occiditur. XV. Mahametes belli incentor in Mucazemi vado submersus est. XVI. Hametes Melici frater in imperio succedit. Coram eo captivi magno numero sistuntur, et regis cadaver. XVII. Mahameti pellis detracta et per Mauritanias circumducta.

CIↃIↃLXXVIII.

XVIII.

Tom. III. XVIII. Henricus cardinalis patruus jam senex ad regni Portugalliae successionem regno impar vocatur, et inauguratur. XIX. Rege orbo, ambitores multi; Philippus Hispaniae rex, Philibertus Emmanuel Sabaudiae dux, Ranutius Farnesius Alexandri filius, Cathatina Bracantina, Antonius Crati prior, Ludovici fratris Henrici filius: his et accedit Catharina Medicaea, nostrorum regum parens. De Henrico cardinali maritando ad eludendas petitiones injecta mentio. Philippi de successione actio, et praematurae ad Olissiponenseis literae. XX. Ferdinandi infantis Hispaniae, Wenceslai Austrii Caesaris fratris, Seb. Venerii Venetiarum principis, Lud. Lotharingi cardinalis Guisiani, Christophori Madrucii cardinalis, obitus. Mors Laurentii Surii, Gerardi Falkemburgi, Ant. Mizaldi, Petri Lescoti Clanii, Alexandri Picolominei, Jo. Bapt. Rasarii.

LIB. LXVI.

CIƆIƆLXXVIII. HENRICUS III. MATTHIAS Bruxellas cum pompa ingressus pacis conditiones firmat. Austrius scripto contradicit. Rodolphus Caesar fratris factum excusat. II. Pontifex Austrio animos facit; qui pugna ad Gemblacum commissa Ordines profligat. III. Noerkarmius Sellius post semestre ex Hispania redit: et pacificatio Matthiae eluditur. IV. Amsterodamum in Batavis Arausionensem recipit, et libertatem religionis facit. V. Philippopolis, Heuda, Limburgum in Austrii potestatem veniunt. VI. Andinus se et opes suas Ordinibus per Rupipotium et Prunaeum offert: responsumque, ejus adventum laetum universo Belgio fore. VII. Caesaris ad res Belgii componendas delegati. Ordinum ad Caesaris postulata responsum. VIII. Edictum a Matthia denuo Antuerpiae promulgatum; quo Gandensis pacificatio confirmabatur. Cathedraticum Romam ferri prohibitum. IX. Comitia Wormatiensia; in quibus Belgae legati audiuntur, pro iis Philippo Marnixio Santaldegondano verba faciente. Calidii Chrysopolitani nomine ad eam orationem responsum. X. Andinus ad limitem cum exercitu venit, et legibus dictis cum Ordinibus paciscitur, et adversus Austrium bellum gerit. XI. Stuprorum memorabilis ac generosa utrinque vindicta. XII. Fr. Lanovius ab Ordinibus condicitur. Austriaci caesi ac fugati. Arascotum captum ac direptum. Valencianis tumultuatum. XIII. Protestantium libellus supplex pro libertate religionis; edictumque conditum, quo pax religionis in Belgio sancitur. Cum proceres intercederent, et Bruxellas principum sedem numero eximi peterent, aliquandiu tumultuatum. XIV. Elbertus Leoninus Romam ad elevandam invidiam ab Ordinibus mittitur. Austrius Belgio excedere jussus tergiversatur. XV. Gandavi tumultum excitat Imbisius. Belgium factionibus scinditur. Gandensium immanitas contra judices ab Albano ordinatos; et ad Matthiae mandata audax responsum. Jo. Casimiri in Belgium adventus suspiciones Male-contentis auget. Mechlinia Andino oppigneratur; qui, Cameraco firmato, recedit. Rigiaci Atrebatum tumultuatur. XVI. Gandenses ab Arausionensi porrectis Elisabethae literis ad tempus pacantur. XVII. Male-contenti tandem ab Ordinibus deficiunt. XVIII. Bossuvii comitis decessus; et ante eum Joannis Austrii, in castris prope Namurcum. Jo. Escovedi in Hispania caedes, et perniciosa consilia. XIX. Alex. Farnesius Austrio sufficitur. XX. Georg. Lalanii Rennebergii in Frisia post ejectum Billium res gestae. Groeningensium et Ommelandensium dissidium compositum. XXI. In Dacia ob Arianismum tumultuatur. XXII. In Anglia nuptiarum inter Elisabetham et Andinum negotium calet. Missus interim Thomas Randolphus in Scotiam; cujus interventu Mortonii, Atholii, aliorumque procerum motus compositi sunt. Henricus Sidneius, re in Hibernia bene gesta, in Angliam discedit. Margaritae Duglassiae, Henrici VIII neptis, decessus et varia fortuna. XXIII. Apud nos pacificatorium edictum in Allobrogibus et Septimania promulgatur. Rogerii Sanlarii Bellogardii cum Sabaudo et Protestantibus occultae coitiones. XXIV. Bertrandi Simienae Gordii mors, cui Laur. Maugironus sufficitur. Prada in Diensi dioecesi, homo rapax, captus et supplicio adfectus. XXV. Neraciana collatio. Tripartita camera Aginni Nitiobrigum ordinata, quae in causis

caufis Proteftantium jus diceret. XXVI. Andinus ex aula profugit. XXVII. Jac. Levii Cailufii et Caroli Balfaci duellum, cum quatuor aliis. Levii luctuofa mors regi. XXVIII. Juvenes e primaria nobilitate in aula regnant. XXIX. Libellus fupplex invidiofus ab Ordinibus Burgundiae pro plebis levamento regi porrectus. XXX. In Venafcinenfi comitatu Minerbia occupatur. Nemaufenfis tractatus Carpentoracti, Armeniaci mandatu et pontificii praefidis auctoritate, a provinciae Ordinibus firmatur. XXXI. Jac. Gobio Marignonus equitum tribunus creatur. XXXII. Phil. Huraltus fit procancellarius. TOM. III.

LIB. LXVII.

AMURATHES Selimi filius bellum Perfis infert. Perfici imperii a temporibus Alexandri Mammaeae filii repetita memoria, fucceffio. II. Superftitionis Mahumetanae in duas fectas divifio. III. Perfici imperii quod nunc eft fines, et fatrapiae LXX, cum Tecmafes deceffit: nobilitas in eo potens: ingenium, mores, difciplina, opes. IV. Tecmafis liberi. Ifmail, a patre Mahameti Hodabendae praelatus, regnum a paricidio fratrum aufpicatur, et facra Turcica amplecti fe, abjecta majorum religione, profitetur, ac tandem conjuratione procerum, non infcia forore Peria Cocona, anno fuperiore opprimitur. V. Eo mortuo, res omnis ad Hodabendam pervenit, Hamecis patrem. Periae caedes. Defectio procerum. Curdi Chaldaei in Mefopotamia, ut Vaivodae in Dacia. VI. Confultationes in Porta de bello inferendo. VII. Amurathes epilepticus. Muftaphas bello Cyprio clarus deligitur fummus dux. VIII. Hodabendae de pace ad Amurathem legatio. Tatari utrinque auxiliares evocati. IX. Ad Chelderenfeis montes conferta pugna aequali utrinque damno. Muftaphas ad oftentationem propugnaculum ex hoftium recifis capitibus erigit horribili fpectaculo. X. Manucciar Georgianus citatus in caftra Turcica venit. Georgianorum regio intra Taurum et montana illius imperii exacte defcripta. Eorum principes et religio. XI. Simo Georgianus captus, et regno fpoliatus. XII. Atropatenae defcriptio. Taurifium five Ecbatana. XIII. Teflifium verfus tendunt Turci, graffante in caftris peftilentia. Teflifium a Muftapha munitur. XIV. Turci caefi, ac mox Perfae. XV. Canaco trajecto, Atropatena a Turcis infeffa. Sahamal, Alexander Leventes, Dedefmitis regina vidua fe Turcis fubjiciunt. XVI. Reflexo itinere Muftaphas Erzirumum redit. XVII. Genuenfes in Tataria. Cafana bibliotheca. Tamerlanis ortus. Tatarorum regiones, hordae, prima initia, ritus, mores, et civilis adminiftratio. XVIII. Eorum in caftra Turcica adventus. XIX. Emir Hameces Hodabendae grandior natu filius cum exercitu miffus Erem vi recipit, Tatarorum caftra profligat, Sumachiam capit ac delet. Abdilchaiti in aula Perfica caedes. XX. Ofmanis in Sahamalem paricidium. LXXCIↃ Turcorum ea expeditione abfumpta. XXI. Amurathis de bello Perfico perfequendo confultatio. XXII. Manucciar et Simo Georgiani a Chriftiana fide deficiunt. XXIII. Hodabendae apparatus. Emangul Atropatenae praefes fummae rerum praeficitur. XXIV. Muftaphae fummiffa auxilia, qui duodecimis caftris Carfam venit et munit. XXV. Haffan Teflifio fuccurrere juffus magnis difficultatibus conflictatur. Aliculis dux viae, fpe libertatis fruftratus, Conftantinopolim amandatur. XXVI. Ad Portam Muftaphas in odium a Sinane adductus, qui et ei fucceffor defignatur. Miffos ad fe comprehendendum eludit Muftaphas.

CIↃIↃLXXVIII. HENRICUS III. CIↃIↃLXXIX.

LIB. LXVIII.

APUD nos, aula in luxum effufa, rex novis rebus ftudet. Ordo Sancti Spiritus, abolito conchyliato a Ludovico XI inftituto. II. Edictum poft comitia Bloefenfia in fenatu promulgatum. III. Collatio Neraciana in acta curiae refertur. IV. Inter Turenium et Duracium atrox fimultas. V. Jo. Monlucii Valentiae epifcopi deceffus, et elogium. VI. Regina Tolofanum fenatum monet, ut de feveritate contra Proteftanteis aliquid remittat: inde in Allobroges tranfit, et fruftra

CIↃIↃLXXIX. HENRICUS III.

TOM. III. cum Bellogardio et Damvilla agit. VII. Fr. Momorantii obitus, ingenium, virtutes. VIII. Navarri ad Mazeram in Fuxensi comitatu conventus. IX. Bussii caedes a Monsorello patrata. X. Juridici Augustriti dies. XI. Condaeus Faram ad Esiam occupat. XII. Conventus sacri ordinis Meloduni. XIII. Tumultus Lutetiae ob negatas a sacro ordine pensiones et decimarum praestationem, renovatn in decennium contractu, compositus. XIV. Genevae patrocinium a rege in renovatione foederis Helvetici susceprum. XV. Jo. Aumnntius tribunus equitum creatus. XVI. Joannes Casimirus in Britanniam transit. Post Carpam vi expugnatam Germani ad Endoviam caesi, et minus honesta pactione cum Farnesio transigunt. Casimiri cum Ordinibus dissidium, et e Belgio in Germaniam discessus. XVII. Farnesius, Antuerpia tentata, ad Grobendnncam G. Schetti arcem vim facit, et pulsatam deditione capit. XVIII. Unio et pax religionis Ultrajecti, Arausionense auctore, sancitur. Silva-ducis unioni refragatur, ut et Gallnbelgae. XIX. Tornacum et Cameracum in potestate Ordinum manent, Silva-ducis nutante. XX. Antuerpiae plebs nb supplicationem publicam tumultuatur: item Mechliniae. XXI. Ecmondanus irrito conatu Bruxellas tentat. XXII. Brugis res turbant. XXIII. Trajecti ad Mosam obsidioni instat Farnesius, ac tandem urbem capit ac diripit. XXIV. Coloniae institutus de pace tractatus. Acta utrinque publicata. Plerique procerum ab Ordinibus deficiunt. XXV. Gandenses solemnia insaniunt. Mechlinia ab Ordinibus deficit: et Willebroca eodem tempore ab iis recipitur. Briela frustra tentata. Meningae ab Ordinibus receptae. Curtracum ab Alenio frustra tentatum. Warveca a Fr. Lanovio expugnata. XXVI. In Frisia res gestae. Groeningensibus unioni Ultrajectinae subscribere recusantibus bellum indictum, qui postremo eam acceperunt. XXVII. Ob militarem disciplinam in Transiselana motus. XXVIII. Ordines, irrito Coloniensis conventus exitu, de patrocinio alicujus principis praepotentis implorando cogitant. XXIX. In Hanseatici foederis renovationem Vandalicae civitates formulam cum Edvardo IV initam urgent. Hamburgenses post sexennii dissidium cum Dano transigunt. XXX. Andinus ad Elisabetham venit exiguo comitatu. Perscriptae matrimonii conditiones. XXXI. Anglia ob id religionis causa turbat. In Scotia et Amati Stuarti Albinii adventu res turbant. XXXII. Novi motus in Hibernia excitati a Fitzmorisio. Hiberniae descriptio, status ab anno CIↃ CLXXII. Fitzmorisii in rixa miserabilis mors. Malbeii cum Desmoniae comite gesta. Gul. Drurii morte res reginae conturbatae et foederati animos resumunt. Gul. Pelhamus, accepto armnrum imperio, cnntra Desmoninm ducit. Hispani ad Strangicallium caesi. XXXIII. Nic. Baconi magni in Anglia sigilli custodis, Stanislai Hosii cardinalis, Jn. Hartungi, Erasmi Oswaldi, Joannis Stadii, Ludovici Regii, Jo. Bapt. Hadrianii decessus.

LIB. LXIX.

CIↃ IↃLXXIX. HENRICUS III. STEPHANUS Poloniae rex injurias a Mosco acceptas ulturus ad bellum se parat. Magni Holsati in Livonia motus. II. Mosci ad Polonum superbiae et vanitatis plena epistola. Missa Romam ad frangendam Mosci potentiam legatio. Joannes Podokoua cum Nassoviis in Poloniam excurrit et capitur. III. In comitiis Warsaviensibus decretum contra Moscos bellum. IV. Inde Stephanus Leopolim venit, adducto secum Zausio Turcico; et, ut Amnrathem placatum haberet, Podokouam captivum coram Zausio capite plecti jnbet. Moscis denuo in Livoniam irrumpentibus, Magnus Holsatus impar se Stephano subjicit. Petrus Wallachiae principatu ut indignus exuitur. V. Ad Wendam Mosci caesi. VI. Rebus in regno ordinatis, Stephanus summum armorum dncem Nic. Miclerium Podoliae Palatinum dicit; et bellum Mosco denunciat, additis causis. Tatari regi operam suam ex foedere pollicentur. Gotardus Keilerus in fidem accipitur. VII. Suiri de Mosco invadendo deliberatur, principio a Polotia facto. Ejus ditio, situs, et obsidio, et tandem secuta deditio. Crudelitatis inauditae vestigia. Bibliotheca Polotiana. Ecclesiae Romanae religio restituta, et templi cura sodalitio Jesuitico

itico attributa. VIII. Mieletii et Bekeſii aemulationes. Socola et Suſa a Polonis captae. IX. In comitiis Warſavienſibus belli ſuſcepti invidia Stephaous laceratur. Jo. Samoſcii pro rege oratio; et regis apologia. Niſcerda a Poloois recepta. X. In Luſitania rex novus comitia celebrat. Gubernatores creati. Plebs Philippo infeſta. De matrimonio apud pontificem intercedit Philippus. XI. In ſucceſſione competitores. Henrici cardinalis averſus ab Antonio Crati Priore animus. Reginae regum noſtrorum parentis jus amplius diſcuſſum. An Portugalliae regnum in electionem cadat. XII. Enricis Jeſuitae, qui ei a ſacris confeſſionibus erat, ſuaſu inductus Henricus ad Philippi partes propendet. XIII. Odio Caſtellenſium occultus Luſitanorum erga Aotonium ſavor. Peſtilentia Oliſſiponae graſſatur. XIV. Impar administrationi publicae Henrici animus, ac tandem obitus: ſtatimque apertae ante VIII menſeis teſtamenti conditi tabulae, quibus ſucceſſorem in ambiguo relinquebat. Antonius ab Henrico pulſus in Luſitaniam redit. XV. Philippus bellum parat, dum interim Jeſuitae et Franciſcani in diſcutienda miſeri regni ſucceſſione ludicris diſceptationibus Compluti et Salmanticae fatigantur. CIↃIↃLXXX.

L I B. LXX.

CIↃIↃLXXX.

Henricus III.

LEGATI Luſitani ad Philippum belli neceſſitatem deprecantes. Comitia turbulenta et irrita. II. Philiberti Emmanuelis Sabaudi obitus; ejus laudes, ingenium, extrema vita mores. III. Baretus ad Carolum filium ab Ordinibus regni miſſus fruſtra fuit. Pontificis et imperatoris advocatio fruſtra imploratur. IV. Tumultuarie ad bellum ſe parant Luſitani. Gubernatores Antonium nolunt admittere. V. Ad Julium praeſidium ſpecie muoitionis conſecrandae rex per tumultum renunciatur; et e veſtigio Oliſſiponae inauguratur. VI. Albanus, belli dux a Philippo dictus, in Luſitaniam deſcendit. Loca in limite capta, et pretioſa Bracantini ducis ſupellex direpta. VII. Bracantinus cum Philippo tranſigit. Cetobrigae Antooius magna pompa receptus. VIII. Cetobriga mox ab Albano capta, laetitia illa victrice in luctum verſa. IX. Pontifex per legatum in Hiſpaniam miſſum partes ſuas interponere vult; et a Philippo eluditur. X. Albani res geſtae; qui ſucceſſum orgens Oliſſiponam ipſam capit, ſuburbio per triduum direpto. Antonius io pugna vulneratus Julium praeſidium coneceſſit; vixque admiſſus et ſtatim dimiſſus eſt. XI. Io Albanum poſt tantam victoriam invidioſe ab aemulis jactata. XII. Philippi, qui in proximo erat, periculoſus morbus; quem Annae uxoris ſtatim obitus ſecutus eſt. XIII. Antonius Portum venit; et regie adhuc in eo ſe gerit. Sanctius Avila contra eum miſſus. Regno excidit, et ſugam parat. XIV. Philippus, recuperata valetudine, Elvam veoit. Pretium in Antonii caput edicto conſtitutum. Bracantino magiſtri equitum dignitas coofirmatur. XV. Ad Ludovicum Ataidem Indiarum proregem ſeribit Philippus. Azorae ab eo alieoae, et Antonio addictae. XVI. Militis licentioſe diſcurſantis laſcivia compreſſa. Excuſationes belli ducum. XVII. Ex proſperis Philippi in Luſitania ſucceſſibus capta a pontificiis occaſio belli in Aogliam transferendi. Stucleio marchione, quem Sebaſtianus ſecum duxerat, in pugna Africana deſiderato, Sanjoſephus exercitus curator in exercitu, qui ſupererat, principatum ſibi ſumpſerat. Sub id in Hiberniam ad oſtium Shanoni deſcendit; cui Deſmonius et fratres ſe adjungunt. Contra eos Pelhamus cum Ormondio docit. In Momonia ſucceſſus. Arturus Greius in inſulam prorex a regina miſſus. Ejus vario eventu ſucceſſus. Ormondius contra Sanjoſephum miſſus. Munitio, a Fitzmoriſio inchoata et a Sanjoſepho ad defenſiooem perducta, poſt primam verberatiooem Greii arbitrio ſumma igoavia deditur. In dedititios ſevere actum. Multa et ſevere in aliis inſulae provinciis a prorege geſta. XVIII. In Scotia factio Anglicana labefactatur, Levinio, cui rex puer ſavebat, cum Jacobo Stuarto Ochiltrio recooeiliato. Ad eum accuſandum miſſus ab Eliſabetha Robertus Bovius, nec auditus eſt. Mortonius ab Ochiltrio accuſatus in carcerem conjicitur. XIX. Henrici Arondelii comitis deceſſus: ejus gens antiquiſſima et mores ac forma. Inſolitus

io

Tom. III. in Anglia diversis locis terrae tremor. Edictum de revocandis pueris, qui extra insulam in diversis orbis partibus per Jesuitarum scholas literis operam navabant.

L I B. LXXI.

CIↃIↃLXXX. Henricus III. FR. Draki felix, toto orbe circumnavigato, post triennium in patriam reditus. II. In Belgio de Andino in principem asciscendo deliberatur; eaque de re Arausionensis scriptum ad Ordines. III. Secundum haec de obedientia Philippo renuncianda actum. IV. In Frisia et Sicambris res turbant. Curtracum astu a regiis interceptum. Diversa parte Niniva cum Ecmondano comite a Fr. Lanovio capta. V. Mechlinia ab Anglis capta et direpta. VI. Lanovius, ad Engelmonsterum positis castris, dum ad Insulam intercipiendam excurrit, in reditu, Risborgio incumbente, pugnat acriter ac tandem capitur. Diesta, Sichemum et Araschotum in Ordinum potestatem veniunt. VII. Bruxellae et Gandavum frustra a regiis tentantur. VIII. Nivella recepta. Ad Buchainum infelix conatus, capto Sellio. IX. Sellii in carceris taedio morientis de Hispanis querimonia. Buchainum tandem vi aperta oppugnatum, et a Villersio deditum. X. Andinus tandem in principem, annitente Arausionensi, ab Ordinibus deligitur. Cusi in eam rem nummi. XI. Matthias de discessu cogitans scriptum publicat, quo Austriacae familiae in consiliis capiendis rationem haberi petit. XII. Gul. Hornius Hesiaeus, dum partes regias relictis Ordinibus sequitur, ex suspicione captus est, ac Quesnoiae securi percutitur. XIII. Rennebergius Frisiae praeses a Cornelia sorore ad defectionem sollicitatur. Arausionensis, ut occasionem deficiendi Rennebergio eriperet, arces per Frisiam demolitur. XIV. Tandem Groeninga Rennebergii defectione in regiorum manus venit, mox a Jo. Cornupto sed irrito conatu obsessa. Rheno ab Ordinibus clauso, Hohenloi per Frisiam et Rennebergii contrariae expeditiones. XV. Ad Herdenbergam adversum ab Hohenloo proelium contra Mart. Schenkium commissum. XVI. Stenvica, quam Protestantes tenebant, obsessa, tandem crebris eruptionibus fugati hostes discedunt. XVII. Hattuma capta, et e vestigio recepta. XVIII. In Lusitania Antonius a Philippo denuo proscriptus: item Arausionensis; qui edita apologia, in qua plerisque nimius visus est, innocentiam suam tuetur. XIX. Anabaptistarum sectae cunabula et dogmata. Jo. Willelmi inter eos regis vita ac dignus vita exitus. XX. Gerardi Grosbekii Leodiensis episcopi, Jo. Moroni cardinalis, Hieronymi Wolfii, Emmanuelis Tremellii, Hier. Suritae, Alvari Gomecii, Hier. Osorii, decessus. XXI. Ferdinandus Ferdinandi Caesaris filius post Philippinae Velserae obitum Annam Catharinam Gulielmi Mantuae ducis et Helionorae sororis filiam in uxorem ducit.

L I B. LXXII.

CIↃIↃLXXX. Henricus III. APUD nos irrita collationis Neracianae executione, ad bellum se parant Protestantes. II. Divona Cadurcorum a Navarro ex insidiis et vi capta. III. Mimatum in Gabalis interceptum, et crudeliter direptum. IV. Condaeus, peragrata Germania, in Septimaniam venit: et jussu ejus Merula in Cebennis Spaoiacum, Cesacum, Beduam capit. Alia a Protestantibus loca capta; nec non in Novempopulonia: quae pace inter Andinum et Navarrum facta restituta sunt. V. Diguierii in Allobrogibus expeditio, et rusticorum motus: contra eum Meduanius cum exercitu missus. Mura obsessa ac tandem dedita. VI. Meduanius post captam Muram venit Gratianopolim, et comitate ac moderatione rem cum Protestantibus gerit. VII. Bironi eodem tempore in Aquitaniam cum exercitu missi expeditio, et rusticorum motus. Neracum tentatum. Mons-Marsani in Novempopulonia a Poiana vi expugnatum. Birono ex casu crus fractum; et, diffidentibus belli ducibus, summa praefectura Carolo filio quindecenni attributa. VIII. Regula ad Garumnam a Duffaco in regis manus tradita. IX. Rex ad Condaeum scribit, et

Faram

Faram ab eo interceptam repoſcit. Edictum in Proteſtantium gratiam factum, ne tam Fara repoſci quam religionis cauſa agi puraretur. X. Fara a Jac. Gobione Matignono obſeſſa; quae tandem deditur. XI. Andinus in Petrocorios excurrit, perſuaſo prius rege, pacem domi haberi non poſſe, niſi bellum foras educatur, quod in Belgium transferri commode poſſit. XII. Flexiae conventum, et edictum paeis denuo conditum. XIII. Peſtis Lutetiae graſſatur. Franciſcanorum coenobium incendio fortuito abſumitur. Peſtem praeceſſit novus morbus, olim Coqueluca et tunc dictus: ejus natura et remedia. XIV. Rixa ingens inter Monpenſerium et Nivernium. XV. Bellum inchoatum adverſus Moſcos perſequitur Stephanus. Cui de ſucceſſibus gratulatur pontifex. Vilna progreſſus rex ad Lepelam et Ulam caſtella de belli gerendi ratione conſultat. Tatarorum dux Ulanecius a Samoſcio captus. XVI. Luki obſeſſi; ac tandem, incendio per urbem accenſo et arce expugnata, ad interneeionem trucidatis praeſidiariis, arx munita. Moſci a Polonis ad Toropeciam tranſmiſſo flumine incumbentibus profligantur. Nevcla expugnatur. Literae Moſci ferae et verboſae. Jeſeriſcia capta; et Savolocia tandem poſt oppugnationem dedita. XVII. In ducenda uxore Moſcorum principum ritus. XVIII. Civitas Rigenſis civiliter cum rege tranſigit, et in fidem accipitur. XIX. Warſaviae comitia peraguntur. Philo Kimita, Lukis cum praeſidio relictus, Chelmam intercipit. XX. Turcica legatio ad Polonum. Tatari ad bellum Stephano fidem obligant.

LIB. LXXIII.

CIↃ IↃLXXX. Henricus III.

In oriente Muſtaphas ex Perſide revocatur. Ei Sinan aemulus ſufficitur. II. Abas Miriſes in Perſia patris imperia detrectat. III. Hodabeodae ad Portam de pace legatio a Maxude obita. IV. Hodabendae apparatus. V. Sinan Erzirumo Carſam venit. Mechemetis, tot annorum ac principum ſupremi viſiri, caedes. Muſtaphae ingenium ac deceſſus. VI. Teſtiſium a Sinane deſenſum. Leventis Georgiani ad eum legatio. VII. Sinan Trialam cum exercitu venit; et inde in Childerenſeis campos deſcendit. Interimque de pace per Haidarem a Perſa miſſum agit; et ad Portam evocari petit, eoque mox pergit. VIII. Uluzalis Tunetem, diffugientibus Mauris, novo praeſidio firmat. IX. Stephanus contra Moſcum profecturus, per Samoſcium peditem, cujus penuria laborabat, ex Polonis ſcribit. Chriſtophori fratris Stephani deceſſus. Tractatus de pace inter Polonum et Moſcum irritus. X. Moſcus, miſſis ad Caeſarem et pontificem legatis, auxilia contra Turcos deſert, dum bellum Polonicum tantiſper his veteratoriis artibus ſe retardaturum putat. Stephani acerbae ad Moſcum miſſae literae. Samoſcius ſupremus exercituum dux dicitur. XI. Suecus, diſtracto bello Moſcico rege, res in Livonia gerit. XII. Oſtrovia in inſula ſita poſt editam murorum ſtragem deditur. XIII. Pleſcoviae ſitus, origo: ad eam olim res a Polonis geſtae. Tatarorum Praecopienſium ſub Mahomete ſtatus. Pleſcoviae obſidio. XIV. Pontii Gardiae noſtratis in Livonia ſucceſſus. XV. Poſſevinus in Moſcoviam a pontifice antea miſſus inde ad Stephanum de pace acturus venit. Diffidia in caſtris regiis exorta. Pezzurae monaſterium in proximo captum. XVI. Stephanus a caſtris ad comitia diſcedit. Legati de pace a Moſco veniunt. De Moſci principis morte cognitum. XVII. Ad exitum anni intentum frigus; et ejus mira effecta. XVIII. Collatio Tubingenſium paſtorum cum Hieremia patriarcha Conſtantinopolitano. XIX. In Luſitania rex Philippus Tomaram venit, et ritu ſolemni jusjurandum dicit. XX. Comitia dein celebrata. De Conimbricenſi academia abolenda cogitatum. Pontificis legati ad Philippum de ſucceſſu gratulaturi adventus. XXI. Antonius, qui adhuc in Luſitania latebat, fruſtra veſtigatus, tandem in Angliam appellit. XXII. Philippi Oliſſiponae ingreſſus. XXIII. Tertia inſula ab Antonii partibus ſtat. XXIV. Ex Anglia in Galliam Antonius profugit. XXV. Soli in Tertia inſula Jeſuitae Philippo favent. XXVI. Philippi cum rege expoſtulatio. XXVII. Tagi navigatio Toletum uſque a Jo. Bapt. Antonello perducta.

CIↃIↃLXXXI.

LIB. LXXIV.

CIↃIↃLXXXI.
Henricus III.

In Belgio atque adeo Frisia Stenviea obsessa et fortiter desensa. II. Amsterodamum Arausionensis venit, et inde in Frisiam transit. Staverae arx a Sonoio destructa et urbs munita. III. Rennebergius ex phthisi moritur: Fr. Verdugus ei suffectus. Adversus cum missus Norrisius Anglorum tribunus. IV. Novi Bruxellis motus. De Vlissinga intercipienda captum ab Al. Farnesio consilium. V. Breda a regiis astu intercepta. Eindovia astu itidem capta, et statim amissa. In Flandria turbae. Andini de sua in Belgium profectione scriptum. VI. Jus in Brabantiae principatu, quod sibi ex uxoris dote competebat, publicato scripto Nivernius Andino id cedere paratus. VII. Andini copiae cum quibus triumphali pompa Cameracum ingreditur. Arensium, Slusa, Castrum Cameracense in manus ejus veniunt. VIII. Inde in Britanniam ad Elisabetham se confert. IX. Ordinum ejerario fidei ab obedientia Philippi Hagae Comitis facta et publicata. X. Matthiae e Belgio discessus. XI. Tornacum a Farnesio tandem deditione captum. XII. Arausionensis de prava in Flandria publica administratione apologeticum scriptum. Bergae ad Somam irrito conatu ab Altapennio tentatae. Aquisgranensium ob religionem tumultus. Jacobo Elsiensi Trevirensi praesuli septemviro Jo. Schombergius sufficitur. XIII. Apud nos Flexianum de pace edictum vri Kal. Feb. in senatu recitatum. Aula in deliciis marcescit. XIV. Legatio perhonorifica in Angliam de Andini matrimonio a rege decreta. Dotalium tabularum conditiones. XV. Postea Andinus ad eam venit, pacta rata habuit; datis utrinque annulis nec secutis nuptiis. Contra matrimonium et pro matrimonio discussae rationes, et virulentus super ea re libellus a Puritanis disseminatus: contra eum ab Elisabetha propositum severum edictum, et de libelli auctoribus deprehensis supplicium sumptum. XVI. Per emissarios Elisabetha, Durocortori Remorum et Romae, conjurationes et earum auctores ac conscios rimatur. Everardus Hansius capite luit. Edmundus Campianus e sodalitio Jesuitico sacerdos supplicium tulit. Alii capite plexi. Edicta Anglicana contra Jesuitici sodalitii sacerdotes. Ratio, ordo, et arcanum conjurationum. Contra ea scriptum a Gul. Alano publicatum. XVII. Randolphus in Scotiam missus, cum nihil proficeret, Anglicanae factionis addictos clam ad arma capienda incitat. Re detecta Randolphus aufugit, et Mortonius ad mortem damnatur. XVIII. Civitatum Hanseaticarum negotium Andini interventu retractatur. XIX. Rex apud nos Jousae nuptias celebrat invidiosis sumptibus, paris Franciae dignitate prius ornati. Eadem dignitate Valeta ornatur. Jacobus Gobio Matignonus equitum tribunus in Aquitaniam cum primaria vicarii secundum Navarrum auctoritate mittitur. Missa et paulo post delectorum e senatu Parisiensi decuria. Radesianus res in Saluciano principatu post Rogerii Bellogardii mortem turbatas componit. XX. Secretus adversus Argentinam conventus detectus et elusus. XXI. Hispana contra Joannem Episcopium Casserium Melitensis militiae principem subornato Romegassio nostrate conjuratio. Missus ad motus componendos a rege Aemarus Castus. Uterque, et militiae princeps et Romegassius, a pontifice citati Romam veniunt. Utriusque mors. Hugo Lupus Verdala in Casserii locum suffectus. XXII. Jacobi Billii Prunaci, Gul. Postelli, Huberti Langueti, Andreae Papii, Petri Ciaconii, Jo. Bapt. Camotii, Huberti Folietae, Lucae Paeti, Joannis Fichardi J. C. Francisci Porti Cretensis, Franc. Venerii patritii Veneti decessus.

LIB. LXXV.

CIↃIↃLXXXII.
Henricus III.

Arturi Cossaei E. T. obitus. Meduanius exercitui praepositus ad belli reliquias in Allobrogibus profligandas. Edictum in Protestantium gratiam denuo confirmatum. II. Ordinis sacri a conventu delegati ad regem veniunt,

et luculenta Reginaldi archiepiscopi Bituricensis oratio, qua Tridentini concilii promulgationem urget; de qua rex se excusat. De electionibus item altercatum, non sine mutua offensione: de cetero benigno cum responso delegatos dimittit. Edicta gravia in senatu, curia vectigalium, publicata. III. Expeditio in Assoras a Philippo et Antonio suscepta. Insularum situs, numerus, descriptio. IV. Ad Tertiam, amoto Figeredo, Emmanuel Silva Turris-viridis comes magno errore ab Antonio missus. Ejus cum Landereo nostrate dissidia. V. Philippi classis, et nostra duce Philippo Strozzio, confligunt. Strozzius fortiter pugnando vincitur, et semi-mortuus in manus hostium venit. VI. Santaerucii in captivos et deditios saevitia. Galli, fremente Hispano milite, in S. Michaelis insula ccc circiter supplicio adfecti. VII. Indicae classis ad Santacrucium adventus et salutatio. VIII. Antonius e Tertia in Galliam profugit. IX. Didaci principis Hispaniarum, Albani, et Sancti Avilae, decessus. X. In Lusitanos sacerdotes, seu monachos, exercita a Philippicis saevitia. Exequiae regis Sebastiani peraguntur. XI. Andini e Britannia in Belgium adventus; Antuerpiae solemnis inaugurario: de supplendo aerario consultatio. XII. In Flandria regii caesi; in Atrebatibus Lentium interceptum. Farnesius, capto superiore anno Tornaco, occasionem capit militis externi conscribendi. XIII. Insidiosus contra Arausionensem conatus. Ejus ratio et executio. Joannes Jaureguius patrator captus, et cum aliis consciis supplicio adfectus. Arausionensis ex vulnere convalescit, et Carlota Borbonia uxor ex pavore et vigiliis moritur. XIV. Aldenarda a Farnesio capta. Alostum a Gallis interceptum; isque casus, arce Gaesbekana a regiis itidem intercepta, pensatus. Dunkerka irrito conatu tentata. XV. Lira astu a Semplio Scoto prodente capta. S. Bernardi coenobium amplissimum, ob viciniam Lirae captae, demoliuntur Antuerpiani. XVI. Nicolai Salsedae conjuratio. Confessiones quibus multos involvebat, et supplicium. XVII. Christophori Thuani praesidis primarii mors: ei suffectus Achilles Harlaeus, tanto magistratu dignissimus successor. TOM. IV.

LIB. LXXVI.

CIƆIƆLXXXII. HENRICUS III.

ANDINUS Brugis mutato senatu Gandavum tendit. Pugna apud Gandavum. II. Gaesbeka arx expugnata. III. Auxilia Farnesio summissa. Auxiliares item copiae Andino summissae. IV. Turcici legati pro commercii libertate ad Andinum Antuerpiae auditi. V. Schenkius in Frisia capitur, et, cum a regiis negligeretur, ad Andinum transit. VI. Lochemum frustra a Verdugo tentatum, qui Stenvicam tandem astu intercipit. VII. Regis profunda securitas; et sancti foederis, quod extinctum putabat, per eam renovata factio. VIII. Concionatores ex ambone seditiose detonant; et plebis accensae in Guisianos occultus favor. IX. Kalendarii emendatio ex Antonii Lilii sententia. Erroris altius repetitae et discussae rationes. Ejus publicationem urgente Caesare in comitiis Augustanis Saxo septemvir intercedit, tenuitque ne in Germania ab Augustanae confessionis principibus ac civitatibus reciperetur. In senatu Parisiensi promulgatur; et in Belgio, Andino annitente. Synodus provincialis Burdigalae celebrata. Foedus cum Helvetiis renovatum. X. Foetus lapidei in utero Columbae Chatriae Agendici Senonum, cum corpus secaretur, historia amplius discussa. XI. Obitus Jac. Pelletarii, Laurentii Joberti, Georgii Buchanani. XII. Belli Coloniensis causae et initia. Coloniae urbis antiquitas et origines sub Christiano imperio. Gebbardus, qui Isenburgico successerat in archiepiscopali et septemvirali dignitate, ducta uxore, septemviratum retinere tentat. Coloniae convenire Protestantibus interdictum. Gebbardi ad comitia Augustana legatio, et Coloniae cum armatis ingressus. Pontificis monitoriae ad Gebbardum literae. Protestantes Gebbardo praesto sunt. Ejus edictum, quo de confessione in religione sua et libertate protestatur, nulla matrimonii mentione facta. Hoensium comitum familia hoc anno exstincta. XIII. In Russia Plescoviae superioris anni obsidio continuat; tandemque, interventu pontificis, pax inter Polonos et Moscos coit, et Livonia penes Polonos remanet.

TOM. IV. manet. XIV. Inde inter Polonum et Suecum de Livonia oritur controversia. XV. Tatarorum ad Stephanum, dum Rigae esset, legatio. Janeola Walachiae despota principatu spoliatus, et Leopoli, Stephani jussu, supplicio adfectus. XVI. Polonica comitia, et in iis proposita a Samoscio, ac decreta. Rigensis archiepiscopatus abolетur. Tatarorum Precopiensium motus. XVII. Res Borussiae ordinantur. XVIII. In Pannonia majoris motus metus.

LIB. LXXVII.

CIƆIƆLXXXII. HENRICUS III. MECHEMETIS theatralis circumcisio, et in ea edita multorum dierum Constantinopoli spectacula. II. Cladis in Media Atropatena acceptae nuncio allato, legatus Persicus indignum in modum Amurathis jussu habetur. Mahametes purpuratus ad suppetias Teflisio ferendas missus magno damno accepto tandem Teflisium venit, et praesidiarios tumultuanteis placat; et recta Carsam, nullo damno accepto, venit. III. Consultatum, ut damni accepti invidiam apud Portam elevaret, de Mustapha Georgiano, cujus proditione id factum dicebatur, morte adficiendo; quod cum ille praesensisset, praesenti virtute periculum discussit, interfectis qui ad se interficiendum destinati erant. IV. Sinan in vanitate sua ac superbia perseverans a supremi purpurati dignitate excidit. Huic in dignitate Siauses suffectus. V. Hodabenda, Merize Salma incentore, contra Abam Merizem alterum filium, ad imperia sua contumaciter respondentem, ducit; et cum ad Erim venisset, subeunte post iram poenitentia, cum supplice filio reconciliatur, et expeditionis auctorem Salmam interfici jubet. VI. Ferhates in
CIƆIƆLXXXIII. expeditione Persica suffectus, qui anno sequenti Erzirumum cum exercitu venit: inde ad Reivanum Armeniae oppidum castra ponit. VII. Manucciar Mustafas a Turcis ex occasione deficit. Per Hassanem purpuratum subsidia Teflisio illata. Osmanis in Atropatia gesta. VIII. Fames Romae. Seditio Romae ob caedem Raimundi Ursini et Syllae Sabelli a latrunculatoribus patratam. Ludovicus Ursinus Raimundi frater Vincentium Vitellium interficit, et Roma excedens exulibus per Latium se ducem praebet; ac tandem in Venetam ditionem concedit. IX. Apud nos regis in otio sedentis de Belgico bello et fratris fortuna ac successibus consilia. X. De quibus monitus Andinus exitiale et dedecorosum de Belgio per insidias subjugando cum suis consilium capit. XI. Antuerpia infeliciter tentata. Idem aliis locis pari infelicitate ac dedecore tentatum. Antuerpiani, revicta foeda cum Gallorum clade injuria, apologetico se scripto purgant. XII. Male-contentorum ex ea occasione ad Ordines literae, et mox Parmensis. Gandenses turbant. XIII. Ad Andinum Pontius Mirambellus a rege fratre missus; et post eum Pomponius Bellevreus. XIV. Arausionensis in hoc casu moderatio, et de reconciliandis cum Andino Ordinibus scripto propositum consilium. XV. Andini postulata, et ad ea conditiones ab Ordinibus dictae. XVI. Eindovia interim per illud diffidium a Car. Mansfeldio capta, et Diesta dedita. Westerloa item amissa. XVII. Andinus, spretis conditionibus, in Galliam discedit. Arausionensis insidiis ab Hispanis petitus. XVIII. Dunkerka, et mox Neoportus, in Parmensis potestatem venit. XIX. Arausionensis in Zelandiam secedit.

LIB. LXXVIII.

CIƆIƆLXXXIII. HENRICUS III. NOVAE insulae in India Occidentali lustratae. II. Apud nos rex in otio sedens delegatos ad provincias mittit, qui de populorum querelis ad eos deferrent. Fiscalia edicta, rege praesente, in senatu promulgata. Flagellantium se Lutetiae ordines, et de iis statuta confecta. III. Jousae in Italiam profectio, et cum pontifice colloquium. Lud. Demontjosii elogium. IV. Conventus ad Germani-fanum, in quibus S. Romani Rotomagensis feretrum et privilegium exagitatur. V. Remensis synodus celebrata: item eodem tempore Caesarodunensis,

fis, five Turonenfis. VI. Alegril et Vitelliani duellum. Anna Alegria Vido Lavallo comiti nubit. VII. Antoniae Borboniae Guifianorum parentis, R. Biragi cancellarii cardinalis, Joannis Maldonati, Huberti Goltzii, Thomae Erafti deceffus. VIII. Suppetiae Gallis ad Tertiam tuendam relictis a rege Joufae inftigatu miffae, duce Aemaro Cafto. IX. Philippus, adactis in Philippi filii verba facramento Lufitanis, et Alberto Auftrio cardinali prorege impofito, Madritum revertitur. X. Santacrucius ad Afforas cum claffe miffus, S. Michaelis infulam appellit. Emmanuelis Silvae, qui Tertiam tenebat, faftus, et prae fe auxiliatium contemptus. Plagam tuebatur Caftus; a qua dejectus Guadalupem fe recipit. Fagina a Petro Toletano vi capta; et Pica, Sangeorgiana, Corvina, et Gratiofa, in fidem acceptae. Tandem Tertiani, omni ope deftituti, huc illuc diffugiunt. Caftus cum Santacrucio tranfegit, et navigiis commodatis in Galliam cum cccc reliquis tranfportatur. Silvae tandem a Maura ferva proditi miferabile fupplicium. De religiofis et facerdotibus in Lufitania occifis gratia a pontifice facta. Santacrucius triumphabundus in Hifpaniam revertitur. XI. In Belgio comitia de Andino confirmando. Quidam in Jo. Cafimirum inclinant. Difcordantibus Belgis concordes Hifpani rem gerunt. Zutfania a Jo. Bapt. Taxi intercepta. Bergenfis comes ad Philippum tranfit. XII. Flandria Gandenfium occafione turbat. Belgae fenfim ad Hifpanos inclinant. XIII. Bello Colonienfi inchoato, Bipontinus legatos ad urbis confules mittit. Clivenfis dux, et in collegio Fridericus Saxo Lauemburgicus, Gebbardo adverfatur. Bremenfis archiepifcopus ex eadem familia patrocinatur. Conventus provincialis contra Gebbardum. XIV. Gebbardus nuptias, clam cum Agnete contractas, publica ceremonia celebrat. Colonia Trajana a Lauemburgico occupata. Jo. Cafimirus Erneftum gentilem epifcopum Leodicenfem ab archiepifcopatu Colonienfi ambiendo dehortatur. Contraria comitia a Gebbardo celebrata. Caefar, omiffa religionis et matrimonii caufa, apud Gebbardum urget ut dignitate cedat. Andreas Auftrius cardinalis a pontifice miffus, tranfitu a Cafimiro arcetur. Gebbardus extra ecclefiae communionem pontificio diplomate, quod Caefar ratum habuit, pofitus. XV. Novae electioni dies condicitur. Archiepifcopi Colonienfes a pontificibus depofiti. Erneftus Baioarus in archiepifcopum eligitur. Sacri collegii fodales, qui Gebbardo favebant, diris devoti.

LIB. LXXIX.

CAESARIS et Cafimiri contrariae literae. P. Butricus ad Unkelium fruftra vim facit. Tuitienfe monafterium mifere incendio vaftatum. II. Gebbardi ad Colonienfeis literae. III. Conventus feptemvirorum Moguntiae pro componendo Colonienfi diffidio. IV. Ludovici Palatini feptemviri obitus: item Magni Holfari, et Catharinae Sueciae reginae. Hennebergica familia, Georgio Erneflo mortuo, extincta. Morte Ludovici Cafimirus ab exercitu difcedit. V. Kalendarium novum Romanum ab Ernefto novo praefule Coloniae receptum. VI. Propofitae a feptemviris conditiones a Gebbardo rejiciuntur. Ad Hulftanum pagum accepta ab Ernefto clades Truchefianis animos ad tempus facit. Caftrum, quod Bonnae obfidionem difficilem reddebat, expugnatum: quo facto Bonnae obfidio urgetur. VII. Navarri de pace inter Proteftanteis fuper religionis diffidio fancienda legatio a Jac. Segurio et Sofredo Calignono obita. Cum ea legatio in varias per Germaniam reprehenfiones incurreret, fcripta ad Caefarem apologia Segurius factum tuetur. VIII. Bonna tandem deditur. IX. Gebbardus in Weftfalia ecclefiafticam reformationem fruftra meditatur. Ferdinandus Bebergam capit. Ad Burgam in Zutfania ancipiti proelio pugnatum: tandemque, victis Truchefianis, victoria ad Baioaros inclinavit. Brunfvicus nothus captus. Recelincufenfe oppidum poft treis oppugnationes Ferdinando deditum. Gebbardus, fuis dilabentibus, Delfos ad Araufionenfem profugit. X. Erneftus praeful victor folemni ceremonia Coloniae inauguratur. Ordinga ad Rhenum intercipitur a Baioaricis. XI. Auguftae Vindelicorum tumultuatur ob Kalendarium. XII. Gebbardus decani dignitate

CIↃIↃLXXXIII.
HENRICUS III.
CIↃIↃLXXXIV.

TOM. IV. dignitate in Argentinensi sacro collegio exutus. XIII. In Belgio itidem res Protestantium turbant, Gandensium pervicaci contumacia. Ab Ordinibus agitatum, vectigalia pro evectione armorum et commeatus permittenda an prohibenda sint: tandem edicto prohibita, magno errore. Lira frustra a Santaldegondio tentata. XIV. Gandavi seditio excitata. Ipra post diuturnam obsidionem in Philippicorum manus venit. XV. Carolus Croius Cimaci princeps et Flandriae praeses Megensis comitis heredem in uxorem ducit, et Protestantibus favere se etiam edito libro fingit. Tandem Brugenses se dedunt. Montinius, obstructo Scaldi, Gandavum obsidione urget. XVI. Andini ad Castrum Theodorici lethalis morbus; ingenium, virtutes, et generosa tanto principe digna mors. XVII. Mortem Andini mox secuta Arausionensis caedes insidiosa. Patratoris confessiones et supplicium. Nassoviorum gens et foecunditas. XVIII. Eodem mortis Andini et caedis Arausionensis tempore detecta conjuratio Gul. Parrii contra Elisabetham Anglam. Ejus confessiones; et memorabile Gul. Creightonii e Jesuitico sodalitio sacerdotis, ab eo consulti, responsum.

LIB. LXXX.

CIƆIƆLXXXIV. HENRICUS III.

Rerum nostrarum status post Brabantini ducis mortem, rege ad segnitiem et otium prolapso. Missus ad Navarrum Espernonius, et conditiones ab eo propositae. Colloquium Rupilaurei et Marneti, medio et arbitro Arnoldo Ferrerio, postea a Phil. Mornaeo publicatum. Conventus Montalbanensis. Guisianorum factio invalescit. Edictum contra secretas coitiones. Bellavillae de famoso libello convicti ignominiosum supplicium. Aucta Espernonio peditatus Gallici praefecto dignitas. II. Statuta de aulicae disciplinae restauratione, a rege tempore non suo proposita. III. Ludovicus Foxius turrem Corduanam in aestuario Garumnae exstruendam suscipit. Synodus Bituricensis Avarici Biturigum celebrata. IV. In Polonia Stephanus cum Gedanensibus transigit. Samuelis Sborovii contumacia; qui tandem captus, Samoscio annitente, Cracoviae in arce capite plectitur. Mustafas, a Turco legatus, a Stephano auditur. V. Joannis Basilidae Moscorum principis mors. Ejus ad Theodorum filium et proceres monita. VI. Novennales induciae inter Caesarem, tanquam Hungariae regem, et Amurathem. Turci praedones caesi. VII. In Oriente Hodabenda cum toto copiarum robore Taurisium venit. Diversa parte Ferhates Lorium venit, et locum munit, imposito valido praesidio. David Georgianus ad Turcos deficit. Simo Georgianus temere cum Turcis confligit, vix vita salva elapsus. VIII. Ferhates ultione contra Simonem ardens Clifcam venit, et munit. Aliculis Persae, quo duce uti decreverat ad expeditionem Taurisianam Ferhates, fuga. Agiachalassum ab Hali occupatum, ac praesidio firmatum. Emires Taurisii satrapa ab Hodabenda luminibus privatur, Aliculi in ejus locum suffecto. IX. Via ad Taurisium aperta, cum videret Amurathes Ferhatem militi invisum, expeditioni futurae Osmanem praeficit. Ejus nobilitas. Muchemetes Tatarorum princeps, Amurathis jussu ob ejus perfidiam exasperati, ab Osmane in potestatem redactus; et ejus loco Islanes, qui Iconii captivus attinebatur, in solio constitutus. Siauses, Muchemetis consiliis participasse convictus, dignitate movetur; et Osman summa inter purpuratos dignitate augetur. X. Ramadanis Tripolitani satrapae indigna viduae caedes a Gabr. Emo patrata: quae tanta injuria, Emo capite plexo, a senatu Veneto sarta est. XI. Classis, quae non nisi quarto post anno solvit, in Hispania apparatus. M. Ant. Columnae, qui ei dux destinabatur, obitus. Philippus Philippum filium solemni ceremonia Mantuae Carpetanorum principem et heredem declarat, et in ejus verba regni Ordines adigit. Caroli Sabaudi cum Catharina Philippi filia nuptiae. XII. Vincentius Mantuae dux Helionoram Mediceam in uxorem ducit. Erici Brunsvici Papiae decessus. XIII. Brugenses per literas solicitant Gandenseis. Zutsania conatu irrito obsessa. Lilloa frustra a Parmensi itidem obsessa. Teneramunda, Herentala, Wilvorda, in Parmensis potestatem veniunt. XIV. Gandenses se Parmensi subjiciunt. XV. Antuerpiae obsidio

obſidio inchoatur. XVI. Parmenſis prolixas ad Antuerpianos dat literas. XVII. Regis et Eliſabethae in Belgii patrocinio ſuſcipiendo aemulationes. Catharinae matris perverſa ambitio. Navartus ab uxote alienus. XVIII. Belgarum ad regem decreta legatio, cujus princeps P. Melodunus. XIX. Pauli a Fuxo archiepiſcopi Toloſani, Vidi Fabri Pibraeii, Gent. Herveti; Caroli Borromaei, Jo. Franciſci Commendoni cardinalium; Fr. Turriani, Huldrici Fuggeri, Joannis Sambuci, Jani Gulielmii, Abrahami Bucoltzeri obitus.

In epiſtola tertia ad D. Meadum refertur, Thuanum 80 *priores tantum Hiſtoriarum ſuarum libros cum eorum Epitomis praelo committere, ſe vivo, ſtatuiſſe; et iis adjicere epitomas, fuſius quidem deſcriptas,* 46 *librorum proxime ſequentium* (*a lib.* 80 *ſcilicet, uſque ad* 127) ut haberent lectores (*ſic enim ipſe loquitur*) unde deſiderium, quouſque illi ederentur, explere potuiſſent. *Has ampliores epitomas, quae adhuc inter MSS. bibliothecae regiae Pariſiis conſervantur, heic inſerere duximus; et quaecunque ſententiae ſeu verba in eorum* 46 *librorum epitomis in ed. Gen. et noſtra excuſis non leguntur, Italico charactere diſtingui curavimus.*

LIB. LXXXI.

CIƆIƆLXXXV.
HENRICUS III.

BELLI inteſtini apud nos luctuoſiſſimi initium et cauſae, *ex occulto foedere inter Guiſium et Jo. Auſtrium icto.* II. Novi quaſi operis praefatio, et auctoris excuſatio. III. Guiſii, a Navarro, *cujus amicitiam Andino ſuperſtite ambiverat,* ſe deceptum querentis, aſtus in Caroli Borbonii cardinalis promerenda gratia, ut eum Navarro opponeret. IV. Juris Caroli patrui contra Navarrum defenſio, et contraria pro Navarro contra Carolum *Fr. Hotmani juriſconſulti* conſultatio. V. Guiſii conſilia, artes et ingenium. *Per diſſimulationem cum principibus, per concionatores et libellos cum plebe agit, ubique religionis cauſam obtendens.* VI. Ludovici Aureliani Catholicus Anglus exul. Picturae perſecutionum Anglicarum paſſim per plateas *et locis ſacris ad ſpectaculum ciendis ſeditionibus* propoſitae. *Contra declarationem illam ſcribit Dionyſius Butillerius.* Praecipitatum Philippi cum Guiſianis foedus occultum, *occaſione Antuerpianae obſidionis et legationis ad regem ab Ordinibus Belgii miſſae.* Ratio et conſilium regis in promovenda citra belli neceſſitatem cauſa religionis. VII. Foederis *pridie Kal. Januar. cum Jo. Bapt. Taxi* Jonvillae initi leges. VIII. Legatos Belgicos cum rex, ut eos audiret, Silvanecto Lutetiam venire juſſiſſet, Bernardinus Mendoza Philippicus orator *verbis minarum et faſtus inſolentis plenis* intercedit: *quem rex brevi et vere regia, ſi facta dictis reſpondiſſent, majeſtate digno reſponſo excepit, et tamen ambiguo.* Ab eodem Mendoza ſolicitatus Guiſius, *et obſeſſae Antuerpiae periculo demonſtrato coactus,* arma capit. IX. Edictum *ſub id propoſitum* IV *Kal. April.* contra clandeſtinas coitiones et molitiones. Delectus mandato regis apud Helvetios et in Germania *miſſo Gaſpare Schombergio Nantolii comite* habetur. *Schombergius per Baſſompetram a Carolo duce Lotharingiae retentus.* X. *Is* trium civitatum imperialium poſſidendarum ſpe a Guiſio gentili impletus, *qui ſe medium in cauſa religionis ſuperioribus temporibus geſſerat,* huic bello dat nomen. Ludcus Virodunum regis nomine tuetur: ſed cum a conjuratis cauſam religionis agi, *quae ſolemnis ad ſeditiones ciendas tunc temporis vox erat,* inclamantibus plebs arma ſumpſiſſet, *Guitaldo, qui latebat, prodeunte, et* Guiſio ſuperveniente, urbs capitur. Tullum eodem aſtu a furente plebe captum. Diviodurum Mediomatricum ab Eſpernonio ope Tagentii ſervatum. Guiſius, ſpe Divioduri potiundi fruſtratus, cum XII bellatorum CIƆ in Campaniam deſcendit. XI. Scriptum Peronae a cardinali Borbonio et foederatis publicatum: *quo ad religionem antiquam inſtaurandam et ſectarium venenum extirpandum, priſtinam nobilitati dignitatem reſtituendam, populum tributis levandum, auctoritatem regni curiis, quae violentia ſive prenſationibus aulicorum enervata conciderat, reddendam, ſumpta arma conteſtabantur.* Ad illud molli et languida declaratione regis nomine reſponſum. XII. Alia contra Guiſianos

acriora

actiota ſcripta tunc evulgata; *quibus Salſedae confeſſionum memoria refricabatur, recens ad Maſſiliam intercipiendam Nivernii conatus perſtringebatur.* XIII. Huberti Gardae Vineii ductu in Provincia pro foederatis arma ſumpta. Buquerius Maſſiliam commotam pacat, Engoliſmenſi praeſide Aquis Sextiis ſtatim evocato. Conjuratorum duces ſtatim ſecuri percuſſi, et urbs veniam a ſenatu et rege petere juſſa. *Inde ad vicinas in Septimania urbes, quae a Proteſtantibus tenebantur, datae literae, ne quid ejus motus occaſione turbarent.* XIV. Nivernius, qui Avenionem venerat, Romam ire perrexit; nec multo poſt a foedere omnino diſceſſit. *Claudius Matthaeus e ſodalitio Jeſuitico ſacerdos ſancti foederis paraveredarius vulgo dictus.* XV. Guiſius Perona Borbonium cardinalem Catalaunum magno comitatu adducit. Eſpernacum in proximo ad Matronam regina parens a rege venit; in eoque colloquium cum Borbonio et Guiſio inſtitutum. XVI. Franc. Noallii epiſcopi Aquenſis ad regem liberum de bello in Belgium transferendo, *ne domi illud habere cogeretur*, in arcano conſilium. XVII. Contrariae ab aulicis allatae rationes: quibus rex perſuaſus, legatis Belgicis ad ſe advocatis, a patrocinio ſuſcipiendo ſe excuſavit; *commendationem apud Eliſabetham et Navarrum promiſit; de cetero quam honorifice potuit actis gratiis a ſe dimiſit.* XVIII. Henricus Stanleius Derbiae comes ab Eliſabetha miſſus, periſcelidis inſigni publica ceremonia regem donavit. *Apud eam et in Anglia per ſuum oratorem rex promiſſo pro Belgis officio defungitur.* XIX. *Interim* miſſi qui foederatorum jam diſcurrenteis paſſim copias reprimerent, Monpenſerius in Pictones, Jouſa in Turones et Cenomanos, Eſpernonius, *ubi convaluit*, Genabum. *Eodem tempore* arx Lugduni intercepta et diruta, *Mandeloti aſtu et aliorum, qui ei in aula favebant.* Jac. Gobio Matignonus equitum tribunus contrario aſtu arcem Burdigalae, *ea dejecto Valliaco foederatis addicto*, in poteſtatem redigit. In Pictonibus Maranum a Renato Roano captum et *ob Rupellae viciniam immiſſo a Rupellanis praeſidio* firmatum. XX. Navarrus, ſcripto Bergeraci *in Petrocoriis* IV *Eid. Jun.* publicato, contra foederatorum contumelioſa convicia ſe purgat, *et rejecta Tridentina ſynodo, alterius legitime congregati concilii ſe et ſuos auctoritati ſummittit, relapſi crimen diluit, Magdeburgici conventus et legationis Segurianae invidiam a ſe amolitur; ad extremum duello inter ſe Condaeumque et Guiſianos controverſiam dirimendam proponit.* XXI. Foederati libello a rege petunt, ut religio majorum inſtauretur, omni alia interdicta; Genevae patrocinium deſeratur. Poſt longas altercationes de ponendis armis edictum conditur *Non. Quintilibus* contra Proteſtanteis. Occultis pactis urbes ſecuritatis ergo foederatis attributae. Literae Navarri de edicto expoſtulatoriae, *cum triſti calamitatum ex eo ſecuturarum praeſagio.* Edictum, rege in lectiſternio ſedente, *triſti ſilentio* promulgatum XV Kal. Sextil. Solicitatae per regnum a foederatis urbes et praefecti. XXII. Henricus Momorantius Septimaniae praeſes fruſtra tentatus, *quanquam a Proteſtantium religione ſumme alienus, pro regni cauſa* cum Navarro conſilia et vireis jungit, icto cum Navarro ipſo Condaeoque foedere, *ad Pauli-fanum in Laureacenſi agro:* et inde IV Eid. Sextil. publicant commune ſcriptum, quo Guiſianorum ambitionem, conatus, et molitiones, *jam a Franciſci* II *temporibus, magna cum verborum acerbitate* exagitabant. Cuncta ad bellum toto regno parantur. XXIII. Rex, *quem jam belli taedebat*, Lutetiae Ordines convocat, et pecuniam in belli ſuſcepti ſumptus poſcit, *adeo praefracte, ut averſum ab armis animum cunctis proderet.* Miſſa perhonorifica ad Navarrum legatio, nullo exitu. XXIV. Romae proſcriptio Navarri et Condaei, cunctante pontifice, urgetur. XXV. Japoniorum regum legati Romae *deducentibus Jeſuitici ſodalitii patribus* magna pompa comparent, et literas *ſummae demiſſionis* a regibus ſuis ad pontificem adferunt. *Pro iis Gaſpar Conſalvus ex eodem ſodalitio verba facit.* XXVI. Gregorii XIII mors, ingenium, mores, munificentia. Pontii Pontiani illuſtriſſimi juvenis indigna Romae caedes. Nicolai Pontani Venetiarum principis mors; elogium. Jacobi Sabaudi Nemoroſii deceſſus, et monita ad Carolum filium.

LIB.

LIB. LXXXII.

CIↃIↃLXXXV. HENRICUS III.

In novo pontifice eligendo factionibus scissum collegium. *Cardinales sacramento adacti de adigendo in leges antiquas eo qui in pontificem eligeretur.* Felix Perretus, qui Sixtus V dici voluit, tandem *die Mercuriali ipsi fatali* electus. Ejus natalis et ingenium. Severa pontificatus auspicia. II. Grassatores exules missi qui persequerentur. *Curtietus Sambucanus tandem captus, ne manu carnificis periret, cum captivus duceretur, se mari mersit.* III. Tumultus Neapoli ob frumenti penuriam. Jo. Vincentius Staraces a plebe furente misere discerptus. Petrus Giro Offunae dux prorex ejus mortem postea severe ulciscitur. IV. Paulus Jordanus Ursinae familiae princeps Francisci Perreti pontificis ex fratre nepotis caedis insimulatus, ultionem veritus, in Venetam ditionem se contulit. Eo mortuo, Virginia Acorambona, primis nuptiis Perreti, et postea ipsius Pauli Jordani uxor, Paravium concesserat; ubi a grassatoribus occisa et expilata est. Caedis postulatus Ludovicus Ursinus Pauli gentilis, *cum se in judicio sistere detrectans vim faceret*, a Veneto senatu tandem captus et ad mortem damnatus est. V. Navarrus et Condaeus a pontifice *novo, quod decessor ejus facere detrectaverat*, publico diplomate proscripti. Ejus executio apud nos a rege prohibita. *Manet tamen decretum, et inter Sixti V constitutiones relatum in Bullario extat, cum Bulla olim a Pio IV contra Joannam Navarri parentem facta minime reperiatur. Comparatio priorum temporum cum his novissimis.* Audax facinus cujusdam Romae Navarri studiosi. Scripta alibi in eam rem pro proscriptis publicata. VI. Accenso apud nos bello, regis et Navarri contraria edicta promulgata. VII. In Pictonibus et Santonibus a Condaeo et Roano cum Mercuriano et foederatis gesta. VIII. Jacopolis a Condaeo in summas angustias redacta; qui, nuncio de arce Andegavensi intercepta allato, protinus *instigante Claromontio Ambosiano* ab obsidione, *relicto ad eam Summenio*, discedit, et Ligerim ad Rosarium cum suis transmittit. Arx Andegavensis a Jousanis fratribus paulo post, *Rupimortio, qui eam ceperat, interfecto*, recepta; *et Condaeus ita undique cinctus, ut intercluso Ligeris transitu elabi non posse putaretur.* Dissipatae Condaei copiae; *pars Ligerim transivit, pars citra fluvium per agrum Vindocinensem effusa; et in iis* Condaeus ipse in Inferiorem Neustriam descendit, et conscensa nave *inter Maclovii-fanum et Avrincas* Grenezaeam insulam petiit. IX. Turenius interea Tutelam in Lemovicibus capit. X. Talliaburgum, Tremolliae ditionis oppidum ad Carantonum, *Carlotae Catharinae Tremollii sororis astu elusa Momorantia matre, superventu comitis Lavalli* in potestatem Protestantium venit. XI. Meduanius in Aquitaniam cum exercitu missus Pictavium accedit, et *divisis cum Matignono copiis* in Cadurcos deflectit, recepta in itinere Tutela. XII. Diguierii in Allobrogibus gesta. Caturigum civitas, et Dia in Vocontiis capta: mox et Montelium Adaemari, et postremo Ebrodunum. XIII. Alia super alia contra Protestanteis edicta condita, *et perscripta abjurationis formula; qua cum urgeretur synodus Tridentina, pastores scilicet scriptum edunt, quo suos ad patientiam hortabantur, et fluxae hujus vitae commoda contra melioris atque adeo aeternae spem minime aestimanda ostendebant.* XIV. Sacer ordo *libertate insolita* regem per episcopum Briocensem compellat; *petitque ut concilium Tridentinum promulgetur, nominationibus sublatis sacrae electiones restituantur, appellationes ab abusu tollantur, bona ecclesiastica nullo casu alienentur:* a quibus petitionibus rex *non sine verborum acerbitate* pro tempore se excusavit. Terrae motus prodigiosus in agro Bernatum, *mugiente per quatriduum solo, et parte montis rupta, qui ab Hiborna pago triboris itinere abest, et vento erumpente ac superato qui interjacet colle, pagum ipsum oppressit, ac foedis ruinis obruit.* XV. Literis clarorum virorum mortes: Georgii Armeniaci, Gul. Sirleti, cardinalium; M. Ant. Mureti, Petri Victorii, Caroli Sigonii, Sebastiani Echini patritii Veneti, Joannis Cratonis, Remberti Dodonaei, Joannis Molani, Petri Ronsardi.

LIB. LXXXIII.

CIↃIↃLXXXV.
HENRICUS III.

In Belgio Stenviea a Willelmo Nassovio Leovardiae praeside frustra tentatur. Vicissim et Bergae ad Somam frustra a Parmensi tentatae. Silva-ducis ab Hohenloo comite capta, et statim *Cloeti culpa cum suorum strage* amissa. Neomagum in Sicambris ab Ordinibus deficit. Idem a Doesburgensibus factitatum. *Quo minus idem facerent Arnhemenses Nuenarius comes obstitit.* Ostenda in Flandria irrito conatu a Valentino Pardeo Mota tentata. II. Bruxellis excitata seditio; *cujus is exitus fuit, ut urbs postremo in Parmensis manus sit tradita: cujus exemplum Mechlinia, sed serius, secuta est.* III. Munitiones a Parmensi ad Antuerpiam exstructae. Machina *ad catenam et naveis disturbandas in aestuario Scaldis ad ingressum prohibendum positas* a Friderico Junibellio structa. Ejus violentus impetus; et praeter omnium spem disjectae oppositae naves, et pons abruptus, *exiguo tamen profectu, culpa Jacobi Jacobini, qui Santaldegondium urbis praefectum et Junibellium in tempore minime monuit.* Parmensis diligentia sua damnum sarcit, et pontem reficit. *Ineunte Maio navigium, cui Finis-belli nomen, contra Ordamensem munitionem vix tandem impulsum est, nullo exitu.* Covenstenii propugnaculi cura Camillo Borbonio Montano attributa; ejus gens et laus. Ibi acriter pugnatum, *Hohenloo comite et Iselstenio vim facientibus, qui postremo cum damno repulsi sunt, ab igne hostili accenso decepti.* Dein toto robore ad eundem Covenstenium aggerem ab obsessis vis facta: *quem et captum perfodere aggressi sunt: sed superveniente ipso Parmensi post longum et obstinatum certamen* eo *cum magno damno* dejecti sunt, *unaque omni auxilii spe exciderunt, et* postremo, *penuria urgente et excitata a plebe seditione*, cum Parmensi transigunt, *permissa Protestantibus citra Inquisitionis metum intra quadriennium conscientiarum libertate.* Captivi utrinque dimissi, Telinio excepto. IV. Lanovius parens cum Eemondano permutatus, *sed duris admodum legibus impositis; a quibus tempora quae secuta sunt, eum, fide et decore salvo, liberarunt.* V. Antuerpianae obsidionis exitu pendente Parmensis, captato tempore, Placentiae arcis *tot annos a Carolo* v *et Philippo occupatae* restitutionem *pro praemio per Pomponium Torellam* apud Philippum urget; et, necessitate quasi imposita, obtinet. Celebratae Caesaraugustae Caroli Sabaudi cum Catharina filia coram Philippo parente nuptiae. Secreta de Saluciano principatu occupando et retinendo mandata a vitrico data. VI. *Post tot clades acceptas* decreta amplissima ab Ordinibus ad Elisabetham legatio, et leges dictae; quae, Antuerpia interim capta, paulum mutavere, *Elisabetha, quae plenum Belgii imperium a legatis delatum suscipere rogabatur, patrocinio ejus contenta, et sumptuum in bellum faciendorum pro securitate oppigneratis Vlissinga, Ramekensi arce et Briela.* Regina scripto publicato rationes foederis cum Belgis initi reddit. VII. M. Schenkius ad Ordinum partes transit. Ejus et Verdugi in Frisia res gestae. *Nuenarius comes Novesium in Ubiis oppugnat et capit.* Coenobii, cui Montis-Mariae nomen, origines. *Id, ut et Tuitiense, crudeliter direptum et eversum.* Nuenarius Amerongae in Ultrajectensi ditione a Verdugo caesus. *A Schenkio post cladem et Meursio in locis Rheno circumpositis et Altapennii contra gesta.* VIII. Joannes Willelmi Cliviae ducis filius Jacobam Philiberti marchionis Badensis filiam uxorem ducit. *Monasteriensis episcopa, quam tenebat, Ernesto Baioaro Coloniensi septemviro cedit.* Henricus Julius Halberstatensis episcopus Dorotheam Augusti Saxonis septemviri filiam in uxorem accipit, *et episcopam retinet. Mindensis, qua se abdicaverat, in Antonium Schaumburgicum comitem a collegio confertur.* IX. Induciae inter Moscum et Suecum in quadriennium sancitae. Pontii Gardiae deploranda mors. X. Rigae tumultuatur, ob Kalendarium receptum, et Jesuitas patres admissos. XI. Stephanus in comitiis Warsaviae Sboroviorum causam discutit, et Christophorum *immanitatis inauditae hominem* proscribit. Bolognetus cardinalis auditur pro sacro ordine, ac decimis praesertim, a pontifice missus, nullo exitu. Cum Theodoro Mosco biennales induciae pactae. XII. Curlandicae dioecesis negotium inter Danum et Polonum componitur. Item Magdeburgicum

cum

cum Brandeburgico archiepiscopo. XIII. In Anglia Henricus Percius Northumbrius in carcere occisus reperitur, dubio caedis patratore. Philippus Howardus, Thomae Norfolcii ducis filius, Arondeliae comes, non petita venia, Anglia discedens, retractus custodiae mancipatur. Edictum severum contra Jesuitas, et eos qui in seminariis illorum operam literis navabant. XIV. In Scotia, factione Anglicana et Levinia dissidentibus, res turbant. Anglicani, conjuratione inita, ad Aniani-fanum haud longe a Sterlino, ubi rex erat, conveniunt; et regem, amoto Edmondo Stuarto, *qui in Galliam concessit*, et Jacobo Stuarto Ochiltrio, qui se Araniae comitem indigitabat, *et arcibus receptis*, in potestatem redegerunt. Araniae comes angustia omnium rerum pressus, *postremo ex desperatione ad latrocinia versus vitam aeque miseram et infamem exegit, usque ad annum* XCI, *quo* a gentili quodam Mortonii forte obvio ultionem quaerente interfectus est, *et caput ejus perticae affixum toto regno impune circumgestatum fuit.*

LIB. LXXXIV.

IN Oriente Osman, summae rerum ab Amurathe praepositus, Taurisium expugnandum suscipit. *Cum reliquae omnes copiae ex Turcica ditione Erzirumum convenissent, solae Damascenae et Aegyptiae non comparuerunt, bello tunc in Syria excitato occupatae.* II. Hassanis eunuchi Aegyptii satrapae avaritia et opes, et ad Portam ob eas invidia. *Revocatus e provincia occupat, et per Syriam facto itinere in viam se dat. Insidias Stabuli comitis ad se missi eludit, et Constantinopolim venit, ubi spoliatus thesauris vita salva in Heptapurgum includitur.* Ebraimes gener Sultano destinatus in Aegyptum missus, pari *avaritia ac* rapacitate provinciam expilat; et in Syria contra Maronitas et Drusos, sive Truscos, et Arabum phylarchos, bellum gerit. Eorum ab antiquo origo, religio, mores, et militaris virtus. *Locorum, in quibus habitant, situs descriptio. Eorum inter se diffidia et detrimentosae cum Turco foederationes.* Serafadinus ab Ebraime victus. Contra Ebnemaoem infesto milite vadit, *et semel atque iterum acceptis ab eo muneribus, cum eum in potestate habere non posset*, vicarium ejus et CCCL Truscos *summa immanitate*, contra fidem datam, trucidat: ipsum vicarium, pelle detracta, crudeliter excarnificat. *Inde triumphanti similis Constantinopolim cum immensis thesauris et praeda venit, nuptias ambitas his muneribus in Porta promeritus.* III. Osman in campos Calderanos cum exercitu descendit, *Maxudem Persam secum ducens*, et *Nassivano omisso* iter Taurisium versus pronunciat: *ubi in conspectum urbis venit, semel atque iterum initio caesi Turci ab Emire Hodabendae filio.* Aliculis, qui Taurisium tenebat, eruptione facta, *itidem* Turcos caedit: quo facto, urbem cum incolis relinquit, *libertate facta, ut qua possent rebus suis ratione consulerent, et in Hodabendae castra concedit.* Urbis situs, magnitudo, ac infirmitas. *Capta urbe et parta ingenti praeda arcem in ea extruit Osman. Captata dein ex morbo Osmanis occasione* Turci *in praedam effusi nullo non crudelitatis, avaritiae, ac libidinis genere* in deditiios saeviunt. IV. In discessu ab Emire superveniente ad VIII CIↃ caesi. Dein instructa utrinque acie, *iterum majore mole pugnatum, et* XX CIↃ circiter Turcorum desiderata. Osman ex morbo decumbens, arce praesidio firmata, discedit; et *primis castris cum ad arma conclamatum esset*, rursus a Persa par occisorum numerus Turcorum fuit, *et tota praeda recepta:* quo eodem die Osman decessit, et Cicada purpuratus ejus loco exercitum ducit. Pugna ultima damno affecti Persae. Teflisium in reditu, a Davide Chano missis subsidiis, firmatum. Taurisium a Turcomannis Persae reconciliatis obsessum; *sed Tamasso Hodabendae filio ab ipsis corrupto ab obsidione discedunt, et Casminum recta ducunt. Caesi illi et primarii duces supplicio adfecti.* Chiulfalium muneribus oblatis a Reivani purpurato direptionem redimit. V. Ferhates, sequenti anno Persico bello destinatus dux, Vanni exercitum lustrat. Ordo incedendi. VI. Emzae contra Turcos res gestae. Aliculis contra eum detestanda consilia, et adversus Turcos tergiversatio. Ferhates

CIↃ IↃ LXXXV. HENRICUS III.

CIↃIↃLXXXVI.

TOM. IV. hates Taurisianam arcem novo praesidio firmat, *et novas munitiones Coii et Cami extruit.* Emza insidiose ab Aliculi interficitur, *cum eoque Persicae virtutis lumen extinctum est. Parens ejus Hodabenda ex moerore paulo post decessit.* Tatarorum cum Persis foederatio et adfinitas. VII. Novi motus in Syria a Manolio Truscorum dynasta *post Ebraimis discessum* excitati; *contra quem missus Halis Damasci purpurati titulo.* Locustarum prodigiosae nubes in Syria, nec non in Thracia. In Croatia Turci magno numero a minore Christianorum caesi. VIII. Petri Toletani infelix ad Cercinnam, vicinam Africae insulam, expeditio. IX. Francisci Draci Angli in Indias Orientaleis expeditio. *Praeda ex occasione in Galeciae litore parta. Ad S. Jacobi insulam direpta et incensa urbs: idem ad S. Dominici insulam sive Hispaniolam factitatum. Insulae sub Hispanis desolatio, et quod de ea scripsit Bartholomaeus Casa Chiappae praesul. Carthago item in continenti proxima petita, quae post aliquod certamen* c *florenorum* CIↃ *incendium redemit. S. Augustini et S. Helenae insulae vastatae; et Angli, qui Virginiae in praesidio erant, summi beneficii loco in patriam reducti. Capta pleraque his locis tormenta cum Jo. Friderici Saxonis septemviri insignibus.* X. *Romae ob pulsos et longe fugatos exules publica laetitia.* Obeliscus in Vaticano loco obscuro defossus, inde artificiosis machinis a Dominico Fontana translatus. XI. Pontificis ad Quinquepagicos Helvetiorum legatio, et cum iis pro religione Catholica foedus *annitente Lud. Fifero* initum. *Cum Santomius Tricariensis episcopus in* controversia Lucernatum cum Bronnensis sacri collegii sodalibus *usurum se gladio spirituali interminaretur, Lucernates horridam libertatem contra opponunt, re de cetero utcunque pro tempore composita.* XII. Octavii Farnesii Parmensium ducis, et Margaritae ejus uxoris, decessus. Aloisii Atestini cardinalis mors, ingenium, liberalitas *principalem omnem modum supergressa.* Antonii Perrenoti cardinalis, Martini ab Aspilcueta Navarri, D. Antonii Augustini Tarraconensis archiepiscopi, Octaviani Ferrarii, Julii Castellani, Laurentii Gambarae, Hier. Columnae, Galeacii Caraccioli Vici marchionis, Martini Chemnitii, Rodolsi Gualteri, Ludovici Lavateri, Matthaei Wesembecii decessus. XIII. Augusti Saxonis septemviri mors. XIV. Stephani Poloniae regis res gestae, ingenium, mores; ex ira et indignatione ob motum Rigae excitatum obitus.

LIB. LXXXV.

CIƆIƆLXXXVI. HENRICUS III. IN BELGIO supplicatio anniversaria Antuerpiae in nominis Gallici invidiam instituta. Res in Frisia a Jo. Bapt. Taxi gestae. *Vicissim a M. Schenkio, qui Venloam tenebat, Hispani caesi.* II. Leicestrius in Zelandiam et Bataviam magno comitatu descendit, ubique ab Ordinibus regia magnificentia exceptus. Ei summa armorum, terra marique belli gerendi, aerarii dispensandi, potestas facta. Mauritius Nassovius et Hohenlous comes in ejus verba adacti. *Aegre tulisse tantam potestatem Leicestrio factam voluit videri Elisabetha, eaque de re per legatos expostulavit: sed ab Ordinibus postremo placatur.* III. Res severe a Leicestrio ordinantur, *negotiationibus per mensarios prohibitis: quod tandem remissum.* Edicta ad reprimendam praedandi licentiam ab Elisabetha facta. IV. Tolbiacum in Ubiis a M. Schenkio frustra tentatum. Loci origo et celebritas. Werla in Westfalia capta ac direpta, *superveniente Altapennio ab arcis obsidione Schenkius abscedit.* Hispani post trimestrem obsidionem ad Graviam caesi. Gravia tandem *superveniente Parmensi* dedita. *Hemertus et alii duo, qui locum dediderant, Leicestrii jussu supplicio adfecti.* Ad Venloam dein versa vis, quae et tandem Parmensi deditur. *Annona a Parmensi in regias civitates comportari jussa a Bergopsomensibus intercepta, et caesi auxiliares milites. Mercatores item ad nundinas Coloniam tendentes spoliantur.* Parmensis Novesium ducit, et oppidum vi capit ac *crudeliter diripit, Cloeto in eo sauciato capto, et laqueo, ob violatas a praesidiariis summo Parmensis periculo inducias, cum aliis strangulato. Loca circumposita capta.* V. Leicestrius in Batavia delectus facit, ut, in Flandriam

Tom. IV.

driam impreſſione facta, Parmenſem, qui Noveſium obſidebat, domum revocet. Mauritius Naſſovius in Pleumoſios deſcendit, ut Neuſam obſidione liberet. Sidneius Axelam citra ſanguinem in Flandria capit. Ad Hulſtam et Gravelingam irritus conatus. Druſiburgum in Zutfanienſi agro a Leiceſtrio captum. Ad Zutfaniam poſita caſtra. Acriter certatur juxta Warusfeldium pagum *deteriore Philippicorum conditione, ſed victoriam obſcurante Philippi Sidneii caede. Captis circum praeſidiis et Venloa liberata Leiceſtrius a Zutfaniae obſidione diſcedit.* VI. *Inde* ipſi cum Ordinibus publicam adminiſtrationem pertaeſis contentiones, *utrique poſtremo detrimentoſae.* Ipſe in Angliam ob motus exortos tranſmittit. VII. *Apud nos* Meduanius in Aquitaniam *cum exercitu* profectus *cum Matignono provinciae praeſide de belli gerendi ratione conſultat. Diſſidentibus belli ducibus copiae dividuntur. Meduanius per Petrocorios ducit, dum Turenius interim in Vaſatenſi et Aginnenſi agro rem gereret. Veſera ad Terraſſonem tranſmiſſa. Ad Montiniacum poſita a Meduanio caſtra: oppido impetu capto arx ſtatim dedita. Ad Criſſeum tranſmiſſus Duranius. Ad Geniacum reſiſtere auſi ſuſpendio necati. Capta plura loca in Turenia ditione.* VIII. Ejus deſcriptio, origines, immunitas, et ad Turrianam gentem per adfinitates jus devolutum. IX. *Montalbano* Navarrus, *dum copias cogit,* ad ſacrum ordinem dat literas *expoſtulationis plenas:* item ad nobilitatem, et ad tertium, quem vulgo vocant, ordinem, ſeu popularem; *quibus univerſos et ſingulos, omiſſa belli, quae ab hoſtibus regni ſuggerebatur, ratione, ad pacis conſilia hortabatur. Matignoni ad Caſtellum irrita obſidio. Meduanius cum coeli injuria conflictatur. Crebrae utrinque velitationes.* Roianum in aeſtuario Garumnae a Plaſſaco, *qui Pontium in Santonibus tenebat,* interceptum; *quod Navarro ad res gerendas poſtea magnum momentum attulit, telonaeo loci beneficio inſtituto, quod illi* CC *aureorum* CIↃ *ad belli ſumptus ſuſtinendos ſubminiſtrabat.* X. Condaeus ex Anglia Rupellam redit, et Dampetram in Pictonibus capit, *et paulo poſt Talliaburgi Carlotam Catharinam Tremolliam in uxorem ducit.* Subiza et Mornacum in proximo caſtella a Vido Lavallo recepta; et eodem tempore Alnetum, Monde-viſium, et Chizaecum ad Botonam in fidem a Condaeo accepta. *A Ranguio Saſatum interceptum, et mox Malicornio deditum. Uliarus inſula a Sanlucio tentata.* XI. Cruenta Condaei in Tiercellina legione caedenda in Mediolani Santonum conſpectu victoria, *quae illuſtriſſimam Lavallorum familiam paene jam tum evertit.* Renati Roani Rupellae *ex animi moerore* deceſſus. *Matignonus ad Caſtelli obſidionem redit. Cujus capti ſeu dediti gloriam ei Meduanius eripuit, tacitis cum Joanne Fabato loci domino initis de deditione conditionibus. Baſiliae-ſanum a Meduanio obſeſſum et deditum. Ad* Monſegurium *in Vaſatenſi agro poſita caſtra aegrotante Meduanio; quod poſt acrem verberationem Matignono* deditur. *Leges ſeditione exorta non ſervatae, et dedititii partim caeſi partim ſpoliati ſunt.* XII. Haud obſcurum Meduanii et Matignoni diſſidium. XIII. Navarrus Rupellam venit, et Maranum munit; *ad quod ſub id Bironus caſtra ponit. Ejus ſitus et propter paludes circumpoſitas difficilis acceſſus.* XIV. Subductus a Birono, conditionibus cum Navarro conventis, a Marano exercitus, ob proximum reginae, condicto cum Navarro colloquio, adventum. XV. Meduanius cum Matignono Caſtellionem ad Duranium obſidione cingit, *quam ſpe diuturniorem expertus eſt.* Locus *tandem* conditionibus certis deditus, quae praeſidiarios ſpectabant. *Oppidani, quod dotale id uxoris erat patrimonium, arbitrio Meduanii permiſſi, quorum bona militi in praedam ceſſerunt: quidam Burdigalam ducti et ſupplicio adfecti. Inde ſcriptis inter belli duces certatum, dum moram et inutiliter conſumpti temporis et pecuniae culpam alter in alterum rejicit.* XVI. Annam Caumontiam, Carancio principi prius nuptam, Meduanius ſecum abducit. Carancii cum Carolo Birono duellum. XVII. In Campaniae limite Donzium, Bullionicae ditionis oppidum, Guiſius *per A. Sanpaulum non citra ſanguinem* in poteſtatem redigit. Novum edictum contra Proteſtanteis a rege conditum, *quo apud plebem a foederatis corruptam ſe purgaret, quaſi iis et Navarro in occulto faveret.* XVIII. Annas Jouſa cum exercitu in Velaunos, Gabalos, et Rutenos miſſus. XIX. Philippus Altovitus Engoliſmenſi Provinciae praeſidi *ob criminationes ſecretas* inviſus, ab ipſo confoditur

Aquis Sextiis, et confossus ipsum lethali vulnere sauciat. Ei in praefectura Espernonius suffectus, et exercitus ipsi, ut et Jousae, attributus. XXVII edicta fiscalia in belli sumptus *rege in justitiae lectisternio sedente Lutetiae magno omnium Ordinum fremitu* XV *Kal. Quintil.* promulgata. Helvetiorum ad regem de pace legatio. Rex Lugdunum usque procedit, *ut inde armis Jousae et Espernonii propior favorem aspiraret.* Germaniae principum pro pace legatio. Collatio Montis-Pelicardi inter Augustanae et Helveticae Genevensisque confessionis socios habita, nullo concordiae inter partes exitu. *Regis socors et in rerum nihili impensis immodicum ingenium.* XX. Malezium in Gabalis a Jousa captum, VII *ex ducibus in furcam actis.* Gabali ad episcopum Mimatensem pertinent. *Durandus episcopus cum Philippo Pulchro de pariatu transigit Lutetiae anno salutis* CIↃ CCCVI. Marologium a Jousa obsessum, et *post pulsationem arbitrio Jousae* deditum. *Direptum oppidum, nec fides sincere servata dedititiis. Post praedam quod supererat ignis unde immissus incertum absumpsit.* Inde ad Petram pulsatio *praeter spem* directa, quae postremo victoris arbitrio dedita est, *praefecto Mimatensibus, quibus multum damni dederat, tradito, qui de eo supplicium sumpserunt. Inde* ad Salvariacum castra posita in Rutenis, *senatus Tolosani rogatu*; quod et tandem deditum est.

LIB. LXXXVI.

CIↃIↃLXXXVI.
HENRICUS III.

Rex Lugduno veniens legatos Germaniae principum, *quos se expectare Lutetiae jusserat,* audit. *Offensus horrida libertate reposcentium fidem datam scripto acerbitatis pleno ad eos misso* male habitos a se dimittit. II. Ad Orcanum foederati conveniunt, et *regem in hoc bello praevaricari causati etiam eo inscio nec jubente* arma capienda decernunt ad Jamerium et Sedanum in potestatem redigenda. Rupes-regia, Guisii astu intercepta, armis capiendis occasionem praebet. *Ea recepta Guisius, qui jam Donzium tenebat, Bullionii ditionem sumptis armis invadit, et Raucuriam capit.* III. Anglicus orator *ab Elisabetha missus* sententiam contra Mariam Scotam latam, et probationes conjurationis initae, ad regem adfert. IV. Franc. Brito homo emota mente *scriptum ad seditionem ciendam huc illuc per regnum discursans publicat:* captus et ad mortem a senatu *ad exemplum, sed spe veniae a principe impetrandae,* damnatur; *quam tamen minime impetravit, suspendio necatus.* V. Franc. Bonae Diguierii in Allobrogibus Gelasiae-fanum et Mirabellum in potestatem veniunt. Ad solvendam Alemanii obsidionem cum delectis ducit Diguierius, et Vincianos caedit sine certamine, ingenti strage edita. *Victoriam funestam fecit Alemanii domini, cujus rogatu expeditio suscepta fuerat, in conflictu occubitus. Uxoris Alemanii et in sustinenda obsidione virilis animus et in viri morte constantia.* VI. Espernonius in Provinciam cum exercitu venit. Caturigum civitatem, *quam superiore anno ceperat Diguierius et post recentem stragem muniverat, Kal. Novembrib.* obsidet. *Magna turris admotis tormentis deditur, Dominico Vico in ea obsidione graviter in crure violato. Dedititii severe habiti. Brealta arx statim, sed aequioribus conditionibus, dedita. Tandem* Caturigum civitas conditionibus *Ebroduni, ubi Diguierius erat, per Bricomotium* conventis, *quibus et oppidanis prospectum,* deditur. Induciae cum Provinciae Comitatensibus, interventu Henrici Momorantii, a Diguierio prorogatae. VII. Regina parens Pictavium ad condictum cum Navarro colloquium venit: ad Brixii-fanum, *haud longe a Cognaco,* locus condicitur. *Colloquio semel atque iterum repetito* res inter querimonias et mutuas *de obfirmata ad perniciem hinc mente, hinc fide violata,* exprobrationes transacta. Tandem propositis ad famam neque tamen pactis induciis, colloquium solvitur. Missi continuo a Navarro in Germaniam, qui, *induciarum famae seu vanitate seu fraude demonstrata,* auxiliareis urgerent. VIII. Conjurationes in Anglia contra Elisabetham Mariae Scotae causa initae; *quae in ipsius caput postremo reciderunt.* Varia Mariae fortuna, et, post mortem alterius mariti, calamitates. *Conjurationem de ea liberanda Thomae Howardi Norfolcii et Gul. Parrii de Elisabetha occidenda Antonii Babingtoni ultima excepit, et miseram captivam*

postremo

postremo obruit. A Ballardo e sodalitio Jesuitico sacerdote Babingtonus ad facinus patrandum incenditur, instante apud Philippum Pageto, ut Hispanae copiae patrato facinore praesto essent. Dies dicta ad S. Bartholomaei festum apud nos Parisiensi intemperie memorabile. Comprehensi re detecta Babingtonus et Ballardus in arcem Fotheringhaiam, ubi Maria custodiebatur, ducuntur. IX. Delegati ad arcem Fotheringhaiam missi : *post protestationes a Maria interpositas et inficiationes, prolatis a Gul. Cecilio amanuensium suorum chirographis et Babingtoni ipsius literis, conventus dissolvitur.* X. Re a delegatis Londini coram CCCC judicibus agitata, et examinatis probationibus, Maria tanquam perduellis ad mortem damnatur. *Sententia, quantumvis instantibus ordinibus ut executioni mandaretur, ab Elisabetha dilata.* Missi in Franciam et Scotiam legati. XI. Pomponius Bellevreus a rege missus luculentam pro Maria orationem ad Anglam habuit, *refutato imprimis et acerbe exagitato Conradini exemplo. Dein propositae a legatis, nam Martinus Scoti nomine aderat, conditiones, quibus libertati restituta Scota Elisabethae securitati consuleretur : quibus uno verbo responsum, nihil cautiones et hujusmodi fidejussiones reginae mortuae profuturas.* XII. Conscii numero XIV extremo supplicio adfecti. *Facta spes Babingtono Elisabetha occisa de Mariae matrimonio.*
XIII. Promulgata, instantibus Ordinibus, in Mariam sententia; tandem et subscrip- CIƆIƆLXXXVII.
ta, *sed non apposito executionis die. Davidsonus supremi sigilli auctoritate firmata acta in senatum adfert, et inconsulta Elisabetha per R. Bealum ad Salopiae et Cantii comites, qui Fotheringhaiae erant, ad maturandam executionem perferenda curat.* Mariae summa constantia, et in religione majorum perseverantia, *et novissima mandata ad filium perferenda Melvino data. Ad nuncium Londinum perlatum accensi ignes in laetitiae signum injussu magistratus.* XIV. Elisabetha dolorem ex eo prae se fert, lugubria sumit, *et Davidsonum ab aula relegat, neque postea revocavit.* Magnificae exequiae Mariae decretae. XV. Apologia ad eluendam judicii invidiam pro Elisabetha publicata; *qua Mariae facta cum Joannae Neapolitanae et Licinii causa comparantur, et majore clementia et aequitate ab Elisabetha cum Maria, quam aut a Constantino imperatore cum Licinio aut a Carolo Andino cum Joanna, actum scripti auctor contendit. Alia itidem exempla in eandem rem cumulata. Secretis et extremis tabulis Philippus Angliae et Scotiae rex a Maria nominatur, quod ex Rogerii Tritonii abbatis Pinarolii fide refertur.* XVI. Apud nos ea res varie accepta : *qui dum cognatam reginam in libertatem asserere cupiebant, ei exitium maturaverant, invidiam in regis securitatem seu tergiversationem rejiciunt.* Exequiae in majore urbis templo Lutetiae regia pompa celebratae. *Oratione a Bituricensi archiepiscopo habita, laudati Guisii, non sine regis livore, qui ab eo tempore sibi anxie timere coepit.* XVII. Urbanae conjurationis initia et progressus. *Conscii superstites, qui postea ei nomen dederunt : ad eam incentiva a Menevilla addita, et calumniosi rumores artificiose per plebem sparsi : per confessiones et in arcano faces credulis animis subjectae.* Jo. Francisci Mauroceni cardinalis aequitas, et a factionibus perniciosis alienus animus. *Supplicationes in regno vagae per homines subornatos.* XVIII. A Parisiensibus seditiosis crebrae ad alias urbes ad seditionem ciendam nunciorum missitationes, *Bernardino Mendoza Philippico oratore, qui res in Anglia miscuerat, socias operas commodante.* XIX. Occultus de Bononia in Morinis intercipienda, *ut classi Hispanae recipiendae inserviret,* conatus. *Multa in invidiam Espernonii sermonibus et libellis jactata.* XX. Nicolaus Polinius, qui coitionibus urbanis *cum Jo. Clerico Bussio et aliis* participaverat, quae inter conjuratos dietim agebantur ad regem per Chevernium cancellarium defert : *ejusque delatione factum, ut et conatus contra Bononiam irritus ceciderit, et insidiae regi ipsi in urbe structae exitum non habuerint.* Foederati *de venia regis, quem tam graviter offenderant, desperantes,* Guisium Augusta Suessionum in urbem repetitis nunciis evocant. XXI. *Sub id* Meduanius, ex Aquitania *quasi triumphata* reversus, se factiosis ducem necessitate adactus praebet; *Morlerium ob secretas coitiones a praefecto mercatorum carceri mancipatum, ignaviae eorum qui circa regem erant, plus quam viribus suis confisus, liberandum suscipit.* Ultima factiosorum in urbe contra regem conjuratio itidem per Polinium detecta.

tecta. XXII. Guisius, intempestivi motus ratione, cum Parisiensibus per Menevillam expostulat, ac vix tandem placatur.

LIB. LXXXVII.

CIƆIƆLXXXVII.
HENRICUS III.

GUISIUS, dum in limite Campaniae bellum gerit, a Bullionio paene opprimitur. *Robertus Thinus Schelandrius, qui Jametium tenebat, castella a Valdemontio cardinali circum exstructa capit. Villa Franca frustra a Bullionio tentata. Irritus et vicissim ad Desiderii-fanum Caronii conatus.* Valdemontii cardinalis, *qui in foedere se Borbonii cardinalis pro vicario gerebat*, decessus. II. Navarrus, *ubi a colloquio cum regina Rupellam venit*, Turenium in Petrocotios mittit. Castellio ad Duranium, *qui tot mensium et hominum jactura Meduanio constiterat*, nocturno conatu a Turenio interceptus. Navarrus Chisaeum, Salaeum, Maxentii-fanum, Fontenaium et Mauleonum, eodem successu capit. III. Jousa cum exercitu in Pictones descendit, et Protestanteis *securius agenteis* ad Eligii-fanum *crudeliter* caedit. Captum et Maxentii-fanum, *et militi in praedam renuentibus belli ducibus concessum.* Tona ad Carantonum capta; *et Pulliani in proximo immaniter caesi.* Maleacum receptum. Discedente ab exercitu in aulam Jousa, Navarrus recedenteis insequitur usque ad Haiam in Turonibus; *ubi levibus cum Lavardino proeliis consertis Alenium ex Arelatensi nobilitate, qui Castellionem tutatus fuerat, et Belgicis expeditionibus bello clarum ducem, amisit; et pontem Monsorelli ad Ligerim sternit.* IV. Henricus Buchagii comes Jousae frater *amissa Catharina uxore vitae aulicae pertaesus* in patrum Capucinorum coenobio cilicium sumit. *Espernonius Margaritam a Fuxo Candalam illustrissimae ac potentissimae familiae heredem in uxorem ducit.* V. Jousa *desperabundus* ad exercitum revolat. Suessio ad Navarrum fratrem patruelem transit *a Turenio ad Monsorellum exceptus.* VI. Pugna ad Cutracum. Loci situs, et utriusque aciei ordo. Navarrus vincit *exiguo suorum damno et magna regiorum strage, ex quibus bis mille perierunt, et in iis plerique procerum. Capti et complures, quos erga* summa humanitate victor usus est. Jousa ipse et Sansalvatorius frater desiderati, *et in hospitium ubi prandium sumpsit Navarrus illati. Tanta victoria non utique usus est aut uti potuit Navarrus, dilabente a signis onusto praeda milite et voluntaria nobilitate in suas domos concedente. Ipse Navarrus retro Pavium ad sororem profectus est, Condaeo Ligerim contra petendum et auxiliaribus Germanis in eo occurrendum censente. Turenius interim, ne nihil ageret, Sarlatum frustra obsidet.* VII. Auxiliaris exercitus, VIII CIƆ equitum et XX CIƆ peditum, in campos Argentinenseis ad diribitorium descendit VIII Kalendas Septembreis, duce Fabiano a Donavio *libero Borussiae barone*; cui attributus a Jo. Casimiro Michael Huguerius. Summus imperator a Navarro nominatus Guil. Robertus Marcianus Bullionii dux; *qui Sedano profectus venientibus occurrit, cum bis mille peditibus Gallis et* CCC *equitibus. Donavio a Caesare mandatum, ut expeditionem omitteret. Ad edictum Caesareum generosum responsum.* VIII. Lotharingiae dux, *qui foederi nomen dederat*, ad defensionem se parat. Rex cum Guisio in Meldis collocutus non sine acerbitatis sensu ab eo discedit, *parte tamen exercitus ei commissa, et altera sibi servata, cum qua Ligeris transitus insedit.* Germani Vogesum superant et ad Saleburgum castra ponunt, *et inde Blamontium ducunt. Guisius fani Nicolai municipium tuendum suscipit. Primus error auxiliarium, quod non in Lotharingia bellum duxerint, sed ei parcentes e vestigio in Galliam penetraverint. Ad S. Vincentii pontem Cl. Castreus summus castrorum praefectus praemittitur, et ulterius provectus Guisius periclitatur. Germani, amissa pugnandi eo die occasione, frustra eam postridie quaerunt.* De itinere inter auxiliares dissidium. IX. Ad Grisellam Castellionacus *longo et difficili itinere* cum delectis copiis venit. Ligerim petendum duces decernunt. *Claravallense coenobium se pecunia a direptione et incendio redimit. Ad Castellionem ad Sequanam eruptione a Castreo facta acriter pugnatum. Transmisso Sequana ad Igonuam ventum.*

Ibi

Tom. IV.

Ibi Marcianus comes Bullionii frater decessit. Germani contra Guitrium castrorum praefectum ob hospitia incommoda quiritantes. X. Seditio Lutetiae excitata ad opprimendum regem; qua *segni patientia* compressa ad exercitum Genabum venit, *et vada servanda Nivernio committit.* XI. Monglassius a Navarro missus, ut vada monstraret, frustr[illegible]it. Reflexo per Belsiam itinere inter tres exercitus infestos Germani magno errore incedunt. Ad Vimotium nocturna pugna utrinque minime incruenta. *Castrum Nantonis deditum. Ad Montargirium periculosus Castellionaei conatus.* XII. Helvetii auxiliares ad regem mittunt, et a Nivernio moniti conditiones accipiunt. Franciscus Borbonius Contii princeps in Germanorum castra venit. XIII. Ad Alnetum Donavius insigni clade adfectus, *primum ex insidiis incumbente Castreo, et postridie eruptione per arcem in Germanos equites, qui in municipio hospitium habebant, a Sanpaulo et aliis legionum tribunis facta.* Hoc casu territi Helvetii cum Espernonio *juxta conditiones a Nivernio, qui tunc ex lapsu crure fracto decumbebat, dictas* transigunt. Ad Genabum recedentes Germani a regiis iterum caesi. XIV. In Morvano pago *Cormuntii captivi interventu* cum Germanis *per Espernonium* de conditionibus *ut prius cum Helvetiis* agitur, et *ubi in Matisconensem agrum descenderunt* postremo transigitur, *contra pugnante Castellionaeo, qui cum suis summa virtute in Septimaniam, unde venerat, perruptis Mandeloti insidiis se recepit. Donavius, effusis per Montem-Pelicardicam ditionem Lotharingicis, praeter regis voluntatem, graviter infestatus, et populares inaudita saevitia ac libidine vexati. Inde graves Wirtembergici adversus Lotharingiae ducem querimoniae, quae paulum ab armis abfuerunt.* Bullionius aeger Genevam concedit, ubi ultimam vitae diem clausit. XV. Confuse in ea expeditione acta omnia. *Cum quererentur utrinque belli duces, convenerat, ut querelae silentio sepelirentur. Sed Donavius, ut se per Germaniam purgaret, non stetit pactis, et scriptum nundinis exeuntibus, ne ad illud responderi posset, Francofurti publicavit, quo invidiam successuum a se amoliebatur, et culpam in Gallos diffidenteis rejiciebat: ad quod nihilominus tanta celeritate a Jac. Bongarsio responsum fuit, ut eodem tempore utrumque scriptum per manus hominum volitaret.* XVI. Misera regis inter hos successus et sinistros contra ipsum a factiosis sparsos rumores conditio, simul et cunctatio.

LIB. LXXXVIII.

CIↃIↃLXXXVII.

Henricus III.

DIGUIERII in Allobrogibus res gestae. *Campi, Ventrolium deditum. Saltus praesidiarii excurrentes male mulctati. Pons-Cometus et Monasterium capta; item Merindolium, Scalerium, Juncarium capta. Inter haec Montelium Adacmari a Sanferreolio et Ancono interceptum. Nuncio a Diguierio, dum Vivi esset, accepto, Poetus arcis praefectus eo revolat: et cum confuse a nobilitate foederata, quae cum Susae comite huc illuc confluxerat, agerentur omnia, eruptione ab arcis praesidiariis facta tandem regii opprimuntur, edita ingenti strage. Bis mille occisi, et in iis Susae comes, Anconus, Podius Sammartinus, alii: capti item plerique.* II. Helvetii auxiliares, qui in Allobroges venerant, a Bernardo Valeta Espernonii fratre caesi; *quo in certamine praecipua laus Alfonsi Ornani fuit. Capta IX signa et ad regem missa. Giraldus Aemarius comitis Grimani filius ad Diguierium transit.* Monasteriensis arx a Brigantionis praesidiariis capta; et tandem Queracensis arx. *Diguierii in morte unici filii constantia et nunquam intermissa belli cura.* III. Gotardi Ketleri Curlandiae ducis, Gulielmi Gonzagae ducis Mantuae, Francisci magni Etruriae ducis, decessus. IV. Literis clarorum virorum, Eliae Vineti, Jacobi Skekii, Joannis Wigandi, Germani Valentis Guelii Aureliani episcopi, Jacobi Pamelii, Jacobi Mangoti filii fisci in senatu patroni, obitus. V. In Belgio res inter Leicestrium et Hohenloum comitem et Ordines agitur. *Edvardus Norrisius ad certamen Hohenloum comitem ex morbo decumbentem provocat.* Parmensis Wouam, Marcantio prodente, capit. Geldria item civitas a Cl. Barlemontio Altapennio recipitur. VI. Willelmus Stanleius ad partes Philippi transit, *et Daventriam Jo. Bapt. Taxis in manus*

tradit. Rolandi Eboracensis itidem defectio. Willelmus Russellus Bedfordiae comitis filius, *post Sidneii mortem Vlissingae ab Elisabetha impositus*, cum Walacriae praefecturam *tanquam annexam* ambiret, ab Ordinibus fert repulsam, omniaque ex illa occasione in Zelandia turbat. VII. Delegati ab Elisabetha res in Batavia ordinant. Per Leicestrii absentiam summa rerum Mauritio Nassovio commissa. VIII. Scriptum Ordinum ad Leicestrium expostulationis plenum; *quo et rem Belgicam ut apud reginam commendatam habeat, rogant, et tuti itineris et commeatus literarum onus deprecantur.* IX. Magna in Belgio ac Flandria praecipue inedia, caritas, et vastitas, *ita ut lupis famelicis urbes paterent.* C *amplius homines seu pueri circa Gandavum devorati. Famem morbi, ut fit, secuti.* Parmensis, *provincia paulum levata*, Brugas cum exercitu venit. X. Posita ad Slusas castra. *Blankenberga inter Ostendam et Slusas Jacobi Meieri rerum Flandricarum scriptoris ortu nobilis.* XI. Leicestrius in Belgium venit. Ad Engelemum, *quod propterea Crepacordii nomine deinceps indigitatum fuit*, Altapennius cum suis caesus. *Ad Slusas magna vi res gesta;* XLV *ordinum ductores in obsidione desiderati. Tandem* urbs *admodum honorificis conditionibus, cum Leicestrius frustra suppetias introducere tentasset*, Parmensi deditur. XII. Leicestrius Dordracum venit. Simultates inter eum et Ordines in aperta odia evadunt. Plebs Leicestrio favet. XIII. *Ordines publice declarant, abdicato semel Philippo, omnem supremam et absolutam auctoritatem in se translatam esse, libera armorum terra marique, quantum ad disciplinam et expeditiones suscipiendas attinet, penes Leicestrium manente potestate, qualis Caroli* V *temporibus penes Mariam reginam sororem, Sabaudum, Margaritam Parmensem fuit.* Scripta ultro citroque inter ipsos commutata, *et tentata Hoheuloi comitis cum Leicestrio conciliatio interventu Ordinum; qui, ut Leicestrio sacramentum dicat, ab ipso minime impetrare potuerunt. Et quia* CC *florenorum* CIↃ *in singulos menses non suffectura dixerat Leicestrius, proindeque si non haberent Ordines unde belli sumptibus in posterum satisfacerent, mature illis de pace cum Hispanis agendum, nec opus esse ut Elisabetha in hoc bello diutius se sumptibus inutilibus vexet, eam summam sufficere et Arausionensis tempore suffecisse demonstrant; et insuper, alio scripto ex communi civitatum Bataviae, Zelandiae, et Frisiae deliberatione publicato, antiquitatem gentis et principum suorum a primis initiis repetunt, et nobilitatis ac civitatum in administratione publica et in jurejurando auctoritatem demonstrant.* XIV. De pace cum Hispano Friderici regis Daniae interventu, ex consilio Elisabethae, sed insciis Ordinibus, actum. *Qua de re cum Caius Ratzovius ex Hispania rediens in itinere a Bergosomeusibus praesidiariis spoliatus ad Ordines Hagae retulisset, illi se excusaverunt, et, resarcito utcunque damno, legatum quam potuerunt honorifice dimiserunt. Quod ad animum revocans Fridericus, naveis Ordinum ad* IↃCCC *in faucibus ditionis suae naviganteis retinuit, nec nisi* XXX *talerorum* CIↃ *exsolutis dimisit. Elisabetha rursus per legatos suos in comitiis Hagensibus negotium pacis urget, a qua denuo se Ordines excusant.* XV. Pastores *publicae se administrationi immiscentes* plebem contra magistratus incitant, *in Leicestrii gratiam.* Coitionis principium Ultrajecti factum; ubi captum consilium de Lugduno *ope professorum et juvenum rebus novis studentium, qui magno numero operam literis ea in urbe navabant*, intercipiendo et Anglis tradendo. Re detecta *ab Andrea Schotto* comprehensi *Nicolaus Maudius, cujus egregiam in Slusis defendendis nuper operam Ordines experti fuerant, Cosmus Piscaerengius et Jacobus Volmarus, qui* capite luerunt. *Adolfus Metkerkerus rei conscius fuga sibi consuluit. Lambertus Danaeus, Hugo Donellus, Hadrianus Saravia professores solum mutare jussi.* Elisabetha, *cum severitatem Ordinum recenti adhuc Antuerpiani casus memoria, qua erat aequitate, apud se excusasset*, rem *quoque hoc rerum statu* palam dissimulavit, et *nihilominus* constantiam in foedere cum Ordinibus servavit, revocato mature e provincia Leicestrio; *cujus tamen dignitati datum, ut se sponte praefectura abdicasse videretur.* Scriptum ea de re exeunte anno publicatum. *Meppela interim haud longe a Linga ab Adolfo Meursii comite in Frisia capta et mox amissa.*

M.

M. Schenkius Bonnam biduo ante natalem crepitaculis admotis capit. XVI.
Fran. Dracus, *qui superiore anno per Indias Occidentaleis excurrerat,* hoc an-
no ad inspiciendam classem Hispanam, quae contra Elisabetham parabatur, missus,
ad Luciferi-fanum in Baetis aestuario multas naveis deprimit. XVII. In Panno-
nia a nostris prospere contra Turcos gesta. Copanum *haud procul a Balatone la-
cu* cum magna praeda captum. Turci *supra Katzerolacum, uno a Canisa mil-
liari,* a Georgio Zerinio magna clade adfecti. *Captus Mahumetes Quinquec-
clesiensis purpuratus, Alis pugna ad Echinadas interfecti filius, qui Copano
nuper capto aufugerat.* XVIII. In Polonia Stephano mortuo scissa studiis co-
mitia. *Leges ambitus renovatae. Sboroviorum factione actum, ut auctoritas
et summum exercituum ducis imperium Zamoscio, qui aberat, abrogaretur.
Lithuani cum Polonis expostulant, et Borussi querimonias suas jungunt; quo-
rum postulata ad tempus suspensa. Rigenses etiam auditi, confessionem Augus-
tanam urgentes. Publica pax imperatur et promulgatur. Orator Pontificius
auditus pro religionis causa palam verba facit; in arcano Austrios ut Ordines
commendatos haberent Pontificis nomine rogat. Iis Sborovii, qui Stephani tem-
pore apud Caesarem perfugium habuerant, studebant. Septemviri Imperii prin-
cipes et pro illis per legatos advocationis officio defuncti sunt. Theodorus Mos-
corum princeps legatos et misit. Christophori Transilvani Stephani fratris filii
et suos miserunt. De indigena seu Piasto eligendo et in comitiis magna con-
tentione actum:* sed praecipuus fuit Sigismundi Joannis III Suecorum regis et
Katharinae Jagellonicae filii favor; *pro quo Ericus Sparre regni cancellarius et
Ericus Brahe comes auditi;* qui *et tandem* Zamoscio annitente, *missis in suffra-
gia episcopis et proceribus,* rex Poloniae renunciatur V Eid. Sextileis. Dein pridie
Eidus Sextileis Sborovianorum factione in regem Maximilianus Austrius Caesaris
frater eligitur, *utramque electionem improbantibus Lithuanis.* Leges Maximilia-
no dictae, quas Olomuciae ille ratas habuit. Leges itidem Succo datae; *inter
quas dura illa videbatur, ut Livoniae parte, quam occupabat, et magnis sump-
tibus ac suorum sanguine quaesiverat, in Polonorum gratiam cederet. Pro ea
vadimonium Anna regina constituit.* XIX. Tandem Sigismundus, *Zamoscii,
qui Cracoviam tenebat,* repetitis literis evocatus, *Joannis patris permissu* Geda-
num venit, et ad Olivense coenobium solemni sacramento adigitur, *protestatione
de Livoniae parte, quam Sueci tenent, non cedenda prius interposita.* XX.
Maximilianus, cum se in viam cum Sborovianis dedisset, V a Cracovia millia-
ribus substitit. *Primo res utrinque literarum missitationibus, dein et velitationi-
bus acta. Postremo* occurrente Zamoscio *acriter* pugnatum, et victi Austriaci.
XXI. Sigismundus Cracoviam regia pompa ingreditur; et *post acerbam de Li-
vonia inter regem et Zamoscium contentionem, quae vix tandem in illud tem-
pus dilata est, quo Sueciae regno potiretur,* inaugurationis ritus solita ceremonia
peracti. XXII. Novus rex, *missis ad Caesarem literis, belli, cujus necessitatem* CIↃIↃLXXXVIII.
deprecabatur, quasi denunciatione facta, copias instruit, quibus *cum summo impe-
rio* Zamoscius praeficitur. *Ad Vieluniam ventum in Quadorum et regni finibus.
Inde transmissis angustiis* ad Bitsinum acriter XI *Kal. Febr.* certatum, et ter
mille Austriaci occisi. Bitsinum eodem successu a Zamoscio captum, et in eo
Maximilianus ipse, *et multi proceres Poloni, et episcopi; in quos* summa mo-
deratione usus est victor Zamoscius, *et ejus exemplo novus rex.* XXIII. Ponti-
fex Philippi interventu per Hippolytum Aldobrandinum cardinalem in Poloniam
missum de Maximiliano libertati restituendo agit.

L I B. LXXXIX.

MISSUS contra Bonnam anno superiore a Schenkio interceptam cum exer- CIↃIↃLXXXVIII.
citu Carolus Croius Cimaci princeps, et obsidio Martio mense coepta; HENRICUS III.
et post septem menses III Kal. Octob. deditio ab Othone Potiliso facta. II. Ne-
gotium de pace cum Elisabetha a Parmensi urgetur, dum interim immanis illa
classis apparatur. Reluctantur Ordines, et oblatas conditiones minime admittendas
decernunt,

decernunt, et per legatos *in Angliam missos multis rationibus, et recentibus Gandavi, Brugarum, Sellianae in Hispaniam legationis exemplis contra pugnant, et* ad bellum fortiter capessendum reginam hortantur. III. Tandem Borborgi institutum colloquium inter Angliae et a Parmensi missos delegatos, nullo exitu, *et Jacobo Crofto, qui conditiones quasdam scriptis mandaverat, ubi in Angliam redit, carceri mancipato.* IV. Theodori Sonoii cum Mauritio altercationes, et Medenblikensium praesidiariorum intemperies. *Idem aliis locis factitatum, reliquiis factionis Anglicanae, quae superiore anno exstirpata putabatur, passim repullulantibus.* V. Gertrudbergenses desperata gratia post seditionem Parmensi locum tradunt. VI. Bedfordiae comitis filii Vlissingae praepositi cum Ordinibus et Mauritio dissidium. VII. Elisabetha, de classis Hispanae eventu anxia, praefectis suis, ut se erga Ordines et Mauritium moderatius gerant, enixe mandat. VIII. Catalogus navium, ducum nomina, armorum genera, commeatus copia, et ordo classis : cui Lud. Peres Gusmanus Medinae Sidoniae dux delectus summus imperator. *SS. officii, hoc est Inquisitionis, vicarius generalis classe vehebatur, cum circiter* C *sive e sodalitio Jesuitico sive ex Capucinis, et* IV *mendicantium ordinum collegiis.* IX. Edictum fulminatorium sub id a pontifice conditum, quo, *post Pii* V *et Gregorii* XIII *diplomata,* Elisabetham ut indignam regno, quod usurpabat, ob crimina fuse in eo enumerata *denuo* proscribebat, et cuivis capiendam ad supplicium de ipsa sumendum objiciebat, regni Anglicani omni jure in Philippum translato. *Edicti executioni destinatus Gul. Alanus Lancastrensis, sub id in cardinalium collegium cooptatus, et in Belgium procedere jussus.* X. Parmensis, qui, classe in Angliam exposita, summus armorum dux destinabatur, apparatus bellicus, qui fere navigiis planis constabat : cui opposita Ordinum classis duce Justino Nassovio. XI. Bellici in Anglia apparatus, *eo tardiores, quod aliquam de pacis colloquio spem regina concepisset.* Carolus Howardus summae rerum praeerat, eique suffectus Franc. Dracus. XII. Primus conflictus pridie Kal. Sextil. *cum Hispanae naves Vectim et Plimmuthum praetervectae in Belgium ad conjungendum se cum Parmensi tenderent, magno errore. Postridie Valdesiana cum ipso P. Valdesio in Draci potestatem venit, nec non et Michaelis Oquendi semiambusta praetoria.* IV. Non. Sextil. et acriter certatum, sed Hispanorum semper deteriore conditione; *et magna navis Veneta a Georgio Kennero expugnata.* Dein levibus excursionibus, post et majore vi certatum, *et ipse Jo. Martines Ricaldus Sidonii vicarius in media sua classe oppugnatus ; quo in certamine Martinus Frobisherus magnam laudem meruit. Parmensis frustra Dunkerkam venit ; unde Gul. Stanleio cum* IↃCC *circiter Anglis, navigiis planis conscensis, in Angliam exscensionem facturi solverant.* XIII. Naves VIII, ut in obsidione Antuerpiana, materia ad ignem concipiendum et ejaculationem refertae, in mediam Hispanorum classem immissae. Praetoria triremis, qua Hugo Moncata vehebatur, oppugnata a *pinassis* Anglis; et, cum ad Calerense litus illisisset, capta ac direpta, ipso Moncata interfecto. Mancipia Turcica et Africana a Gordano Caleti praefecto defensa in terra Francia perfugium habuerunt et libertatem receperunt. *Asculanus princeps nauseabundus ex Sidonii praetoria ad Iccium portum exscendit, et terrestri itinere ad Parmensem se contulit.* Ad Dunkerkam et ultra ab Anglis pugnatum, et IV magnae naves Hispanae amissae, et una minor ad Blancebergam. Classis de cetero vento dissipata. *Angli* C *tantum toto illo tempore desiderati. Amissae et* II *magnae naves in discessu, utraque* IↃCCC *amphorarum capax.* XIV. Circumnavigata Britannia Sidonius, in freto Hibernico aliquandiu jactatus, in Cantabriam perrexit. *Ricaldus, qui cum* XVII *navibus remanserat, amissis plerisque e suis in potestatem insulanorum devenit. Praetoria Cantabrica, qua M. Oquendus vehebatur,* CIↃ *amphorarum capax, cum omnibus vectoribus in eodem freto periit. In summa Hispani* XXXII *naveis amissas et* X *capitum* CIↃ *amissa, majorem numerum Angli et Belgae edunt. Quid Bern. Mendoza de sumptu in classem illam facto regi dixerit. Sidonius* in Hispaniam reversus a Philippi conspectu jussus abstinet. Parmensis et ob id culpatus. XV. Thomae Candishi triennalis navigatio. Juxta S. Sebastiani insulam, atque adeo Desiderii portum, canum marinorum ingens multitudo,

titudo, *foecunditas, species, caro ad esum optima,* et vivax natura, *ut, nisi massarum ictibus capita conterantur, vix emoriantur. Aves item sine alis cuniculorum instar terram fodientes.* Freti Magellanici enavigatio. Paitam, *quae Limae praefecturae subest,* civitatem capit, et *direptam* incendio delet. *Vastata Pruna insula.* Aquatulica civitas, *haud longe a Quita promontorio* igne consumpta. S. Annae praetoria navis rebus pretiosis onusta post sex horarum certamen *ad Californiae promontorium* capta et direpta. *Inde* ad Latronum et Philippinas insulas ventum. *Philippinae et earum populi cum Aethiopibus et Chinensibus commercium exercentes. Sanguelii, et eorum miri ingenii et pulchritudinis opificia. Mos clavum plumbeum in pueris pudendo inserendi unde invaluerit.* Ad Javam majorem accedit Candishus. Regis in ea potentia; et uxorum ingens numerus, *quae mortuo eo se gladio summa alacritate confodiunt.* Promontorio Bonae Spei superato ad S. Helenae insulam ventum; et inde in Angliam incolumis eo anno pervenit. XVI. Parmensis, de successu classis, et quid de se Philippus sentiret, anxius, revocatis copiis Tolensem insulam, *quam Georgius Eberardus Solmensis comes defendebat,* irrito conatu tentat, CCCC ex suis amissis, *et vix e luto extricatis Octavio Mansfeldio et E. Lalanio Rantiaco.* Damnosus item ad Bergas ad Somam conatus. Wactendonka in Sicambris a P. Ernesto Mansfeldio oppugnata et *post bimestrem obsidionem* deditione recepta. *Berkae item ad Rhenum admotae copiae.* Mauritius Nassovius Verae in Walactia marchio ob rem bene gestam creatur. XVII. Ultrajecti factio renovatur, *Gerardo Daventriensi incentore.* Nuenarius eo *cum occultis* ab Ordinibus *mandatis* missus occasione captata civitatem *oppidanorum benevolentia fretus* in potestatem redigit, et seditiosos pellit; *pulsa factione civeis in patriam restituit. Tileborgi, haud longe a Silva ducis, praesidiarii obtruncantur.* XVIII. Cum Jo. Monlucio Balagnio Cameraci praefecto prorogatae a Parmensi induciae. Telarum in ea urbe ingentis pretii opificium. XIX. R. Dudleii Leicestrii in Anglia obitus. Ejus genus, ingenium, fortuna, successio. XX. Friderici II Daniae regis mors. Legatio Ordinum ad Christianum IV heredem. XXI. Viri doctrina clari obierunt Joannes Wierus, Theodorus Zuingerus, Bernardinus Telesius, Spero Speronius, Augerius Ferretius, Joannes Auratus.

L I B. XC.

CIƆIƆLXXXVIII.
Henricus III.

De anno octogesimo octavo hujus saeculi, Jo. Regiomontani, Gasp. Bruschii Egrani, Joannis Stofleri praedictiones. Prodigia diversis orbis partibus; *quibus nullum magis dirum, quam Henoticum apud nos foedus, quod ostento vir doctus comparavit, quod tempore Neronis factum narratur, cum in agro Marrucino olivetum publicam viam transgressum est, et in locum oliveti e vestigio arva successerunt; nam foedere eo factum, ut Hispania in Franciam migraverit, et Galli in media Parisiorum civitate superbe inambulantem Celtiberum aspexerint.* II. Gul. Roberti Bullionii ducis Carlota sorore superstite decessus Genevae, et testamentum. Nuncio mortis allato Carolus Lotharingiae dux ad invadendam eam ditionem Franc. Lanovii curae commendatam vireis vertit. III. Jametii obsidio, et ad eam a Lotharingicis gesta. *Frustra missi a rege, qui sequestrari locum peterent. Sedani eodem tempore obsidio redintegratur. Tandem oppidum deditum, arce penes Schelandrium manente.* Ab Arembergia de matrimonio Carlotae et comitis Valdemontii agitur. IV. Lanovius, *pro cujus libertate fidem interposuerat Lotharingiae dux, cum commissa fidei suae Bullionia ditione necessitatem illius tuendae sibi impositam videret, ne quid contra decus suum facere videretur, si Lotharingico vim facienti vim contrariam opponeret, antequam ad arma deveniret,* scriptum evulgat, quo facti sui rationem reddit. V. Conventus Nancii foederatorum et ejus capita ad regem allata et elusa, *non sine concionatorum et seditiosorum in urbe murmure.* VI. Cumulati in Espernonium post Jousac mortem invidiosi honores, et cum Petro Espinaco archiepiscopo Lugdunensi eum verborum acerbitate contumeliosum coram rege diverbium; cujus is exitus fuit, ut Lugdunensis aperte ad Guisii partes

partes ultionem quaerens defecerit. Libelli in Espernonium sparsi ad regem invidia apud plebem onerandum; *et reposita ex annalibus Anglicanis Petri Gaverstoni Vasconis historia, cujus odio Edvardus* II *in magnas se calamitates induerit. Cui scripto alio pari acerbitate retaliatum est, quo foeda archiepiscopi vitia et Guisii immoderata ambitio sugillabantur.* Funebris pompa Joiusae cum effigie; *qui honos solis regibus et regum filiis ac magistro equitum apud nos habetur.* VII. Henrici Borbonii Condaei sub id mors *incidit, ad Joannis Angeriaci-fanum* non sine veneni suspicione *extincti. Comprehensi ob id domestici, et ex iis* Joannes Ancellinus *Brillaudius*; *qui lata sententia* a quatuor equis discerptus *fuit.* Carlota Catharina Tremollia *uxor, quod variante Brillaudio nominata esset, sistitur, et quia praegnans erat, quousque peperisset, sub custodia retenta est. Acta contra eam facta, et rei persecutio appellatione interposita a senatu Parisiensi interpellata, quod id juris sit regii sanguinis principibus et Franciae paribus, eorumque uxoribus, quae radiis maritorum coruscant, ut tantum in Parisiensi senatu, quae curia parium dicitur, criminis postulati causam dicant.* Condaei ingenium, mores, fortuna semper adversa. VIII. Hoc casu erectis plebis animis factiosi, cum metus incessisset a rege *toties et* tam graviter offenso, Guisii adventum ad urbem urgent. Nova de rege et Espernonio opprimendis consilia a Polinio detecta. Regis ad ea revincenda segnities et tarditas. IX. Pomp. Bellevreus Augustam Suessionum ad Guisium missus, ut ejus ad urbem adventum miseris precibus redimeret. Espernonius Rotomagum ad praefecturae novae possessionem capiendam profectus. Ultima conjuratio de rege capiendo, *sparsa initio fama quasi a Protestantibus captus esset, et Suessionem, quasi in itinere a Guisio receptus esset, abducendo*, itidem a Polinio detecta; *quae cum frustra fuisset, Brigardus a conjuratis ad Guisium missus, ut Guisii ad urbem adventum postremo obtineret, periculo suorum post tot detectos conatus demonstrato.* X. Tandem Guisius conjuratorum precibus persuasus ad urbem contra regis imperia venit, et ad regem a regina matre, *quae ipsi in occulto favebat*, introductus summa fiducia regem cunctatorem alloquitur. Auctis suspicionibus duplicatae in urbe excubiae, et Helvetii *nocte quae* V *Eid. Maias secuta est* a Birono introducti; sed tanta lentitudine administrata omnia, *urbanis tribunis aliisque belli ducibus nihil movere jussis*, ut factiosi Guisio auctore satis temporis habuerint munitiones doliareis passim per vicos exstruendi, et copias regias locis in quibus dispositae erant postremo expellendi. XI. Guisius sub vesperam urbis potens cum suis excubias ordinavit, XII. Anglicani oratoris inter has turbas generosum ad Brissaci comitem responsum. XIII. Metu regi injecto necessitudinem urbis deserendae postridie Guisius imposuit. Regifugium. XIV. Regina in urbe remanet rerum componendarum spe. Bastilia in Guisii manus a Laurentio Testo traditur. Magistratus urbani abrogati et novi a Guisio suffecti. XV. Rex Autricum Carnurum se confert. Inde missae ad provinciarum praefectos literae, quibus Lutetiae successus ita narrabatur, ut, *dum motus culpa in Guisium rejicitur*, in ignaviam regiorum res recideret. XVI. Contra has exultationis et victricis fortunae plenas publicat Guisius. XVII. Et quatriduo post ebrii fortuna animi ad Bassompetram dat literas. XVIII. Personatae Flagellantium se supplicationes Lutetia Autricum veniunt, ut religionis specie foedus Parisiense in ipsa urbe, ad quam rex perfugium habuerat, per seditiosos subscriberetur; et tamen a rege admissae.

L I B. XCI.

CIↃIↃLXXXVIII.

Henricus III.

MISSI a senatu ad regem instigante regina delegati; et edictum de revocandis aliis plerisque promulgatum, *sero post turbas ad aucupandam plebis praeoccupatae gratiam remedio.* Claudii Dorroni a rege in senatum missi oratio. II. Libellus contra Espernonium et Valetam fratrem in regis invidiam. Libellus Borbonii cardinalis, Guisii, et aliorum nomine subscriptus. III. Ad eum regis, *dum molliter et languide res geritur, haud validius* responsum. IV. Sub id et evulgatum

evulgatum pro Espernonio et Valeta scriptum, quo Guisianorum ambitio acerbe perstringebatur. V. Espernonius in aulam e Neustria reversus ultro praefectura nuper donata cedit, quae statim in Monpenserium collata est. Inde, ut invidiae cederet, in Santones et Engolismensem agrum cum summo imperio, *jam fastidio ejus in animo regis subeunte*, proficiscitur. VI. Delegati in provincias a rege missi, qui tumultus Parisiensis eventum elevarent, et de comitiis regni spem facerent. Jac. Aug. Thuanus in Neustriam, quo rex concedere constituerat, praecedere jubetur. Franciscopolis, *quae ab Andrea Brancatio Villario tenebatur, subministrata a Parisiensibus Henoticis pecunia*, ad Guisium inclinat. VII. Augustobona Tricassium in Campania a Guisio solicitata; ac tandem, Ludovico Guisiano cardinali iterum accedente, plebis et factiosorum opera *per absentiam Joachimi Dintevillae* in potestatem redacta, *et regiis ac urbanis in ea abdicatis magistratibus novi suffecti*. VIII. Villaregius *Vernonio, quo rex Rotomagum tendens venerat*, ad reginam matrem cum plenissimis de pace mandatis mittitur. Conditiones eaedem quae in Nanciano conventu propositae, ac inter alias de Tridentino concilio promulgando. Actum et de Aureliano securitatis causa foederatis attribuendo; *de quo cum non assentirentur Balsaci Interamnates fratres provinciae praefecti, qui Guisio primum addicti ad regis partes tunc inclinabant, res aliquandiu altercationibus extracta: tandem secretis pactis concessum Aurelianum; ita tamen ut Balsaci Dorlanum in Belgico limite, necnon rex ipse, non autem Aurelianum concessum fuisse persuasum haberent*. IX. Missus interim in Picardiam Thuanus a rege cum literis ipsius propria manu scriptis, ut Abbatis-villam et Samarobrigam, quae nutabant, in fide confirmaret, *et Bellaforerium, qui Corbiam tenebat, promissorum memorem esse juberet*. X. Villaregius in aulam redit, dum rex spectaculis Rotomagi occuparetur; et, quoniam summa armorum praefectura in arcano promissa Guisio fuerat, diplomatis exemplum etiam regi attulit. XI. Tandem conditum edictum Quintili mense, *de Catholica religione asserenda et extirpanda peste sectaria S. Concilio Tridentino damnata*, quod Rotomagi mox promulgatum est, et ab Honorato Laurentio *in Aquensi senatu fisci patrono* Henotici titulo singulari libro laudatum. XII. *Quia autem jurejurando adacti principes et proceres subscribere jubebantur, et rex aliis exemplo suo praeiverat*, Nivernius subscribere jussus aliquandiu substitit, quod eo Navarrus proximus regni heres a successione excludi videretur: *qua de re cum regem monuisset, et nihilominus ut subscriberet a rege juberetur*, tandem nec nisi repetitis jussionibus *adactus* fidem cum aliis proceribus interposuit. XIII. Missi a Guisio archiepiscopus Lugdunensis et Cl. Castreus, qui pro edicto gratias agerent, ceterum de dignitate aucta ipsum affectata modestia excusarent, *et magistri Palatii plena potestate contentum esse ostenderent*. Suspicionis regis contra Villaregium ex eo et Aurelianensi negotio origo nata. XIV. In Pictonibus Lavardinus *Maranum post diuturnam obsidionem tandem honestis conditionibus a Boscodulio et Jarrio deditum in fidem accepit. Quod rursus summa diligentia cinctum et solertia oppugnatum, capta prius Charronia insula et circumpositis munitionibus, cum arce in Navarri potestatem venit, traditis signis, et Clusello, qui loco praeerat, captivo manente; cui postea Navarrus libertatis gratiam fecit, modo ne contra regem militaret*. XV. In Provincia Arausio irrito conatu a Susae comite tentatus. Diguierii et irritus ad Gratianopolim conatus. Giera haud hinc procul munitione ab eo expugnata, *post aliquot utrinque discursationes et leves conflictus, Diguierius* cum suis *clivum* Mauri-podium *vulgo dictum* Vapinco vicinum insidet, et *tanta* celeritate, *equitibus cespites comportantibus*, munit, *ut Cistertione superveniens ad disturbanda opera Valeta frustra fuerit. Ad Vivum Careilianus cum Morgianarum copiarum parte Disemium caedit*. Jargium a Diguierio captum. *Stella item a Poeto capta, et Charpello in arcem se recipiente direpta*. Fanum-spiritus frustra tentatum. XVI. Valeta, ubi de edicto Juliano cognovit, *quod sub id Gratianopolim, ut promulgaretur, allatum fuit*, et de Meduanio cum exercitu brevi in Allobroges venturo, ab Espernonio fratre monitus Fidib. Sextil. *Monmaurii interventu Guberneti* defensionis et offensionis foedus cum Diguierio icit. Interamnium in Venascinensi comitatu a Blacono captum. Delphini castrum a Bricomotio item captum, *et Oscenorum*

TOM. IV.

norum municipum a Bellomontio munitum. Osceni tandem post arctam obsidionem dedenre Bellomontio recepti. Vicissim Ancona a Diguierio capta. XVII. Rex Roromago in Carnutes descendit; et, auditis in itinere a senatu missis delegatis, *pro quibus verba fecit Barnabas Brissonius praeses, et Medontae salutata regina parente et uxore*, Autricum tendit; quo statim cum regina matre, *quae Medonta Lutetiam redierat*, Guisius ad eum venit. XVIII. Diploma de amplificata Guisii dignitate a Villaregio factum; *quo magistri Palatii officio annexam magistri equitum functionem exercere jubebatur.* XIX. Novae suspiciones ortae ex literis pontificiis ad cardinalem Borbonium et Guisium, quem Machabaeis comparabat, scriptis, et Nivernii prudentibus monitis; qui, exercitui in Pictones mittendo summus dux destinatus, *literis, quae in consistorio lectae sunt, speciose scriptis* se a munere injuncto excusavit. XX. Jura proximi regis agnati Borbonio cardinali ad turbandum legitimae successionis ordinem Henoticis annitentibus attributa, et in senatu, cum diploma promulgaretur, in majus aucta.

LIB. XCII.

CIƆ IƆ LXXXVIII.
HENRICUS III.

AUDAX contra Espernonium inita Engolismae conspiratio. Origo ejus, et regis consilium. *Persuasum fuerat in aula Espernonium desperata regis gratia cum Navarro vireis et consilia sociaturum. Itaque periculo tot locorum munitorum, quae ille in potestate habebat, territus rex hominem in potestate habere consultum existimabat. Ubi Espernonius ad urbem venit, Suchetus consulis fororius, re cum aliquot provinciae proceribus ac nobilibus communicata, in aulam mittitur, qui de regis voluntate, quam mutatam intellexerant, certius cognosceret: per Villaregium ad regem introductus cognoscit id velle regem, ut Espernonium, quo perniciosis ejus consiliis praeverteretur, vivum sisterent, et ad se adducerent: quo intellecto, et re rursus a Villaregio pensitata, ad suos revertitur, et ordo rei exequendae componitur.* II. Jo. Bordii Hossaci a Navarro ad Espernonium itationes. III. IV Eid. Sextil. factus a conjuratis ad arcem et castellum, in quo Espernonius erat, impetus, *cum uxor ad sacrum audiendum abesset, et Bordius arcis praefectus ex compacto foris evocatus esset.* Summa virtus *uxoris a conjuratis comprehensae*, et praesentia animi in Espernonio; et *post* XXX *horas, quibus cibo obsessi abstinuerant*, conjuratis e nobilitate urbe facessere jussis, et gratia oppidanis facta, motus compressus; cujus culpam cum in Villaregium rejiceret Espernonius, et per literas apud regem de injuria expostularet, rex rei invidiam in se derivavit, et nihil nisi jussu suo factum affirmavit. IV. Retractatum de Aureliano negotium, *quod securitatis causa Guisio a rege concessum fuisse supra dictum est.* V. Cum intercederent Balsaci, ex eo alienati a Villaregio rex coepit; quem, *ut Guisio in occulto faventem ac proinde suspectum*, ab aula relegat, et cum eo Petrum Brulartum et Cl. Pinarium a secretis epistolis, Pomponium Bellevreum, et ipsum cancellarium, *cui Aureliani praefectura in Balsacorum gratiam adimebatur.* Martinus Ruzaeus Bellilocus et Ludovicus Revolius ab epistolis assumpti. VI. Evocatus et Roma Arnoldus Ossatus, et e Segusianis Petrus Morennus; qui se excusarunt. Procuratio sigillorum Francisco Montholono *Francisci filio, qui eandem dignitatem olim Francisco I rege meruerat*, attributa. VII. Factum comitiis initium a supplicationibus publicis IV Non. Octobreis, quae demum XVII Kal. Novembr. inchoata funt. Ordo et pompa comitiorum. VIII. Rex Ordines longa et composita oratione alloquitur; *in qua postea foederatorum importunitate, cum publicaretur, quaedam mutare, et secus quam pronunciaverat edere, coactus est.* IX. Regem dicentem excepit Montholonus, et *longa oratione* ejus egregiam voluntatem et reginae parentis merita exaggeravit. X. Pro sacro ordine verba fecit Reginaldus Belnensis Biturigum archiepiscopus. XI. Pro nobilitate Claudius Bellofremontius Senescaeus; pro tertio ordine Michael Martellus Capella, per seditionem nuper mercatorum praefectus Lutetiae creatus. XII. Biduo post conventum, et unionis edictum pro fundamentali regni lege publico praeconio promulgatum fuit. *Cum sacramento cuncti*

cuncti adstantes adigerentur, Belnensis pro jurisjurandi religione, vera ecclesiae unione, multa graviter dixit, ad amoliendam invidiam, quasi sacer ordo classicum toto regno caneret, et pacem publicam conturbaret. Inde ad S. Salvatoris aedem ad hymnum B B. Ambrosii et Augustini decantandum itum, vilescente interim regio nomine, dum per illas promulgationes Henoticae foederationi auctoritas accresceret. XIII. Suellio paulo ante relicto Navarro ad regem redierat; cui in arcano a cardinali Maurocено pontificio legato, quod Navarri partes secutus esset, *et Cutracensi pugnae interfuisset*, venia impertita. Intercedunt Lutetiae seditiosi. XIV. Sabaudus per has turbas *occasionem oblatam nactus* Saluciarum principatum in Subalpina provincia occupat. Guisii super ea re ad Sabaudum advocationem petentem responsum. Per Alimium excusationes a Sabaudo propositae minime in bonam partem a rege acceptae. *Cusus in eam rem a Sabaudo nummus, in quo Centaurus coronam subjectam calcans coelatus erat, cum inscriptione* OPPORTUNE; *cui contrario ab eventu* OPPORTUNIUS *alter ab Henrico* IV *postea cusus.* Bellum, cum initio factiosi in comitiis reclamarent, tandem annitente ipso Guisio ad eluendam invidiam contra Sabaudum communi ordinum consensu decretum. *Qua re cum potentiam, contra quam rebatur, rex experimento summam et nimiam non solum inter Ordines sed toto regno Guisii esse comperisset, recuperandae illo superstite auctoritatis desperatione consilium tunc demum de eo e medio tollendo cepit.* XV. Libellus Veracis titulo tunc evulgatus a Michaele Huralto Hospitalio *factus, et Justo Lipsio inscriptus, quo treis in regno factiones esse ostendebat, quarum regia ut justior sic debilior, Guisiana in speciem potentior, Navarrena tutior esset et firmior.* Libelli *artificiose et eleganter scripti* lectione cum summe gavisus est Guisius, tum vel eo maxime animos sustulit, quod regis debilitatem illo argui cerneret: quod rursus regis desperationi facem subdidit. XVI. Missus Joannes Angennaeus Poignius ad Sabaudum, qui captas urbes restituere recusanti bellum denunciaret. Datum et negotium Pisanii marchioni apud pontificem oratori, ut de tanta injuria apud eum expostularet, et jus quod in principatu illo regi competebat, quod in dubium revocabat Sabaudus, prolatis testimoniis demonstraret. Sabaudi ambitio Alimii sana monita repudiat. Ejus ad Helvetios itidem optimos monitores responsum. Bellum in speciem contra Genevam paratum. XVII. Ferdinandus Medices cardinalis dignitatem renunciat, et Christiernam Claudiae regis sororis et Caroli Lotharingiae ducis filiam in uxorem accipit. Fiduciariae nuptiae Bloesis celebratae. *Carolus Engolismensis Caroli* IX *naturalis filius procuratorio nomine pro magno Etruriae duce sponsi officio defungitur.* XVIII. Casus sub id intervenit mali ominis, rixa a nobilibus pueris Borboniorum et Guisianorum *in pergula Britonum* sub noctem excitata, in qua unus et alter occisi; *et qui ad motum sedandum accurrerant, immiscentibus se lixis, humi strati et vulneribus sauciati.* Id majoris motus exulceratis animis principium esse potuit, anxio interim rege et Guisio, qui in cubiculo regis erat; qui tandem quievit. XIX. Res interea in Pictonibus a Navarro gestae. Obsidio Montis-acuti soluta. *Arnoldi Stellae juxta Pictavium et Renati Burri Garsaei haud longe a Pillemillio, quod est Condivicini Namnetum in ulteriore Ligeris ripa suburbium, legiones caesae.* Bellovatium admotis tormentis a praesidio deditum. XX. Rupellae *ecclesiarum* Protestantium celebrata comitia XVIII Kal. Decembreis. De disciplina militari leges contra dejeratores, stupra, raptus, latrocinia renovatae, *et pauperibus facta collatione prospectum*; tum de aerario et belli sumptibus amplius disputatum.

LIB. XCIII.

CIƆ IƆ LXXXVIII.

HENRICUS III.

LIBELLUS Navarri nomine et Protestantium regi oblatus; *quo Januario edicto libertatem concessam, concilii item nationalis toties petiti copiam fieri, et ut bonis, unde dejecti injuriose fuerant, restituerentur, postulabant.* Quo Bloesis allato, *ad concilii mentionem* delegati excanduerunt, et *inde occasione captata* regi auctores fuerunt, ut de successore legitimo Catholico designando mature cogitaret. II. Secundum

Secundum haec *in sacri ordinis consessu pridie Non. Nov.* Navarrus ob sectarium crimen, *in quod perfidiose relapsus esset*, regni successione indignus pronunciatur: *cui decreto ceteri ordines accesserunt*. Cum rex urgeretur ut subscriberet, *et decretum diplomate confirmaret*, se excusavit, *et rationes a Navarro saepius repetitas in medium attulit*, et ut legatio *denuo* ad ipsum decerneretur censuit. *De legatione cum non adsentirentur ordines, et in proposito perstarent, rex ad postremum petitiones eorum importunas eludit*. III. Ludovicus Gonzaga Nivernius cum exercitu in Pictones proficiscitur. *Mauleonum antequam muri pulsarentur deditum, et in deditos aliquatenus saevitum. Ad Montem-acutum promota castra; et post exiguam pulsationem, Colombario cogente, locus sub conditione deditur. Dein ad Ganachiam versa vis: ejus situs et robur, et munitiones a Plessio Getaeo institutae, et suburbia postremo diruta.* IV. Regis nomine in dies vilescente factio Guisiana consurgit; et de populi levamento rex intempestive interpellatus, *cum se ob belli necessitatem primo excusasset, hoc repulsa consecutus est, ut ejus odium in se reciderit, beneficii vi tandem extorti gratia conciliandae ordinum benevolentiae in Guisium redundaverit: gratiae tamen speciosis verbis regi actae*. V. Dein in thesaurarios versum odium publicum; et *ut numerus eorum minueretur* petitum; *item* ut in quaestores regni quaestio a judicibus minime suspectis haberetur. VI. Majore contentione de Tridentinae synodi promulgatione actum; qua in causa soli Jacobus Faius Spessaeus fisci patronus, et Jacobus Guestaeus cognitor regius, *ab omnibus cum deserti essent, minime se deserunt, sed* jura regni et libertates ecclesiae Gallicanae constantissime tutantur. *Literae Lansaci, olim in concilio cum Ferrerio et Pibracio oratoris regii, qui negotium cum praesulibus urgebat, a Spessaeo sinu prolatae, quibus vitii concilium arguebat; et inde cum indignabundo murmure, inde cum risu et joco, astantium recitatae*. VII. *Hac actione, qua magistratus suos indignum in modum habitos videbat* rex, *etsi a concilio non omnino abhorrebat*, exasperatus, accedentibus multis odiorum et ultionum stimulis, de caede Guisii, *capto ex desperatione rerum suarum consilio*, cogitare coepit. VIII. Inter Lotharingicos in factione concordes occulta ac domestica dissidia; *et ceterorum contra Guisium, etiam Caroli Meduanii fratris, livor*. Carolina factio. Praefectura Lugdunensis in Nemorosium *Mandeloto mortuo* collata, Allincurio rejecto. IX. Meduanii, dum Lugduni esset, cum Alfonso Ornano *de Guisio* secreti sermones ad regem perlati. Mariae Aumalii uxoris a marito et sermones in Guisium eodem tempore ad regem delati. Petulantes Monpenseriae voces. Joannis Aumontii equitum tribuni in aulam adventus. Is a Guisio frustra tentatur. De Guisio equitum magistro creando, *spreta regis auctoritate*, potentes inter ordinum delegatos prensationes. X. De Aureliano acerba inter regem et Guisium altercatio, *et praefractum Guisii super ea re responsum*. XI. Rex, fidis sevocatis, habita prius longa ad eos oratione, caedem Guisii decernit. XII. De ratione rei exequendae aliquandiu disceptatum fuit; *cum Aumontius Guisium et complices comprehendendos et jure contra eos agi debere contenderet; alii generosius hoc quam tutius consilium rejicerent, et quod in ea re ageretur, post rem peractam juris rationem habiturum dicerent. Dies et locus condictus, ex Guisii verbis explicata, quae in iis versabatur, difficultate.* XIII. Guisius ab amicis saepius monitus, ut sibi caveret, monita eorum negligit. *Decretis duobus in causa Mota ferrani et episcopi Lingonensis contra civitatem Lingonum factis subscribere rex re dilata recusat*. XIV. IX Kal. Januar. rex summo mane, frequenti admodum consistorio, *quod in aula cubiculo proximo habebatur*, breviculum rerum postridie disceptandarum recitari jubet. Interim eum rei exequendae destinatis agit, et oratione efficaci ad facinus patrandum eos hortatur. Cum proceres et Guisiani venissent, et jam deliberatio coepta esset, rex Guisium per L. Revolium a secretis epistolis rei ignarum in conclave proximum evocat; qui ubi intravit, oppessulato, ut fit, ostio, a conjuratis repetitis ictibus confoditur. XV. Comprehensi cardinalis frater et Lugdunensis archiepiscopus, qui in consistorio erant; et in cubiculo suo cardinalis Borbonius sistitur. Sistuntur et Jonvillae princeps Guisii filius, Nemorosius et Ellebovius, *et plerique per urbem factioni addicti*. Inde cum Mauroceno legato pontificio rex per Revolium agit, *et*, jussis rei causis expositis,

positis, *de non intermittendo contra Navarrum suscepto bello fidem denuo obstringit.* Aumontius cum Carolo Balsaco Aureltanum missus, ut arcis beneficio, si possent, urbem in potestate haberent. Missus et Alfonsus Ornanus Lugdunum, qui Meduanium, si in tempore veniret, manu armata sisteret: verum ille a Bernardino Mendoza monitus periculo praevertit. XVI. Guisii et Meduanii fratrum, quantum ad mores et ingenium, inter se comparatio. XVII. Cardinalis Guisiani ob verba minarum plena *et ingenium ejus suspectum* imperata caedes. *Amborum corpora calce viva absumpta.* XVIII. E magno concilio assessores delecti, qui *mortuos et superstites* captivos in jure interrogarent. Respondere detrectat Lugdunensis. In crimine majestatis ecclesiastici privilegii praescriptionem cessare, exemplis ex historia nostra petitis, demonstratur. Nicolaus Fumaeus Bellovacensis episcopus ad Lugdunensem, ut ad interrogata respondeat, frustra mittitur. XIX. Aliunde probationes conquisitae et evulgatae ad fidem conjurationum *cum Hispanis, Sabaudo, et toto regno initarum* faciendam; quae tamen, praeoccupatis populorum animis, nullum ad defectiones sistendas momentum habuerunt. XX. Rationes in contrarium ab Henoticis allatae. XXI. Segnities in revocando e Pictonibus exercitu, *ut Aumontio in Aureliani obsidione praesto esset. Radesiani fatale regi consilium.* Rex captivos *Borbonium cardinalem, Annam Atestinam Guisianorum parentem, Lugdunensem, alios,* Ambosiam in arcem deducit, *amoto Rillio, et magno errore suffecto in ejus locum Gasto.* Edictum, quo Catholicorum unio Juliano edicto sancita denuo confirmatur, XXII. Lutetiae, ubi caedis nuncius venit, res turbant, *et custodiae portis a factiosis apponuntur. Postridie post vespertinas preces* concilium in urbanis aedibus habetur, *cui Harlaeus senatus princeps et Augustinus Thuanus collega summa animi intrepidi praestantia interfuerunt.* In eo, *Joanne Rolando verba faciente,* delata summa Aumalio praefectura. Inde in omnem intemperiem effusi contra regem concionatores; sed, incerto adhuc Aureliani obsessi eventu, missus Claudius Hierosolymitanus eques Aumalii frater, qui praesentia sua obsessis animos faceret. XXIII. Suppetiae cum nitrato pulvere onustis carris missae a Fargio et Montinio ex occasione interceptae.

LIB. XCIV.

NAVARRUS iterum Espernonium per Bordium urget. *Cognita Guisii morte, de Castellionaeo ad eum mittendo consilium omittit.* II. De Niortio occupando consultatur, *accensis odiis, quod Valeta sub moenibus occisus ignominiose a praetore urbis in furcam actus fuerat, et oppidani successibus fidentes vicinis assidua discursatione molesti essent. Sangelasius rem exsequendam suscipit.* Ejus ordo et successus. *Admotis crepitaculis capta urbs et crudeliter direpta. Laurentius praetor, qui in Valetam mortuum saevierat, mortuus patibulo affigitur; ut et Jamartius, qui multa indigne in Navarrum et regiae familiae decus dixisse ferebatur. Arx honestis conditionibus a Malicornio dedita.* De suppetiis Ganachiae obsessae ferendis actum. *Navarrus, dum in itinere esset, acuta ex pleuritide correptus febre pro conclamato habitus fuit. Interim urgebatur obsidio.* Tandem, *post auditum Caravasium comitem a Nivernio missum, conditionibus ab ipso comite oblatis* fit deditio, *et Granpratensis comes cum legione sua loco imponitur.* Reducto exercitu Nivernius cum Castreo *Bloesas* ad regem venit. III. Catharina regina parens ex veternosa gravedine, accedente ad morbum moerore, decedit. *Testamento Carolum Engolismensem regis Caroli naturalem filium in bonis omnibus patrimonialibus heredem instituit. Praedicta illi a Mathematicis, et, inter alia, ut a Sangermano caveret. Rei ludibrium.* IV. Finis comitiis impositus, *et edictum unionis denuo jurejurando firmatum et pro lege fundamentali sancitum.* Habitae orationes a delegatis ut in media pace et securo otio. Bituricensis pro sacro ordine verba fecit, *et multa graviter et erudite pro sarcienda sacra disciplina, electionibus restituendis, et foedis nundinationibus prohibendis dixit; pro recipienda Tridentina synodo, scholis instaurandis,* judiciario

CIↃIↃLXXXVIII.
HENRICUS III.
CIↃIↃLXXXIX.

judiciario ordine restituendo, populo levando: Brissacus pro nobilitate dixit, *ornata admodum oratione*; et *ultimus* pro tertio ordine Stephanus Bernardus, *in corruptam militarem disciplinam, in mangones edictorum, novorum tributorum fabricatores et aulicas hirudines, appellationes a judice ordinario ad consistorium regium per iniqua diplomata devolutas, et in partium concilio, vere ita dicto, quod in eo partes judices sedeant, agitatas, jussiones nimium frequentes in gravium edictorum promulgationibus, mira libertate invectus est.* Dimissi delegati; fide obstricta, ut in suis quique provinciis tranquillitati publicae studerent; quod pauci praestiterunt. V. Soluta Aureliani obsidio. VI. Gastus Ambosiae impositus *a captivis persuasus* de cardinali Borbonio liberando deliberat. Rex continuo eo advolat, et, depensis XXX aureorum CIↃ, cardinalem, Jonvillae principem, et Ellebovium ab eo redimit, *et ceterorum gratiam ei facit.* VII. Nicolaus Harlaeus Sancius cum plenis mandatis ad auxilia maturanda in Helvetios et Germaniam a rege mittitur. VIII. Lutetiae factiosi, ut eorum, qui obedientiae scrupulo obligari se dicebant, conscientias solverent, in eam rem libellum collegio Sorbonico porrigunt; in quo, *post sacrum S. Spiritus celebratum*, a decano pronunciatum est, populum vinculo obedientiae solutum esse, *et contra regem pro religionis defensione arma capi posse: decretum ad pontificem missum et implorata ejus auxilia.* IX. Hoc acto in senarum conversa rabies. XVII Kal. Febr. cum de legatione ad regem mittenda deliberarent, Bussius loricatus intervenit, *stipantibus hinc inde Baptista Macautio et Gul. Marillaco senatoribus; et cum breviculo nomina comprehensa recitare inciperet*, Achilles Harlaeus et Augustinus Thuanus praesides *surrexerunt, eumque secuti omnes* in Bastiliam ab ipso ducuntur. *Ea re aliquantum commoti in urbe licet factioni addicti animi, et arma ubique per regiones a civibus sumpta; quos subito concionatores, ambone conscenso, falsa veris miscentes, et nihil in captos ab humanitate alienum admissum iri affirmantes, placarunt.* Novum jusjurandum in senatu, qui superabat, propositum, *quo spes omnis reconciliationis tolleretur; cui Bastonus proprio sanguine subscripsit.* X. Dein Catharina Clivia Guisii uxor atrata, luctuoso comitatu ad scenam introducta, *mariti patrisque ejus praeclare factis commemoratis, et exaggerato parricidio utriusque fratris*, sibi de caede mariti juris via satisfieri supplex petit. *De commeatu in urbem importando decretum in senatu factum.* XI. Meduanius ex Heduis venit, et, rebus in transitu Aureliani ordinatis, in itinere a factiosis invitatus Autricum Carnutum divertit, urbem potestatis suae facit, et inde Lutetiam venit. *Radesianus interim captus in Boiis, et, cum se a Joanne Barrensi Neovio* L *aureorum* CIↃ *redemisset, in Namnetes descendit, et conscensa triremi in Hispaniam pergit; et inde, arcano cum Philippo colloquio habito, Barcinone solvit, et Genuam atque inde Liburnum Etruriae portum appulit, ubi toto bellorum tempore decubuit.* XII. Adventu Meduanii concilium unionis Catholicorum institutum XII *Kal. Martias, quod in praefecturae palatii aedibus statis diebus haberetur.* In eo factum de convocandis regni generalibus comitiis decretum, summa belli et negotiorum potestate penes Meduanium manente, qui titulo vicarii generalis status regalis et coronae Franciae rempublicam administraret. *Decretum in senatu dein promulgatum* VII *Eid. Martias, et Meduanius a B. Brissonio praeside in verba decreti adactus.* XIII. Intemperies concionatorum. Libelli et versus inepti. Effigies ad horrorem in sacellis ad pulvinaria erectae. Libri in regem famosi, *et impostoria fraude illi multa afficta.* Supplicationes et in eum institutae, *et a pueris decantatae ad candelas epodae, quae quasi Meleagri titione extincto, sic etiam extinctae regis vitae finem afferrent.* Laodunenses etiam foederationi Henoticae subscribunt; *et ea de re Joannis Bodini sententia ex literis ad Brissonium scriptis publicata.* XIV. Romae per Hier. Gondium absolutionem de Ludovico cardinali occiso coram cardinali a Jousa et Pisanio marchione oratore suo a pontifice frustra rex supplex petit. Pontificis ea de re in consistorio oratio ab Henoticis Lutetiae publicata. Jacobi Dioi Melitensis equitis ad pontificem a Meduanio missi mandata. *Post Dioum et missus Lazarus Coqueleius senator Parisiensis, cum Nic. Pila Orbasii abbate.* Missus et a rege Claudius Angennaeus Cenomanorum episcopus, *vir probitate et doctrina insignis. Ad eum monita Ferdinandi*

dinandi magni Etruriae ducis. Cenomani coram Jousa cardinali et Pisanio, *post longum apud pontificem de successu rerum et egregia in posterum spe sermonem,* de benedictione impertienda supplex petitio. Pontifex amplius de cardinalis Guisiani caede satisfieri petit, et cardinalem Borbonium et archiepiscopum captivos sibi tradi. Cenomani de regis in regni sui episcopos, in rebus quae civilem administrationem spectant, potestate, summa libertate explicata sententia. *Magna et de absolutione a confessore regio vi diplomatis secreti concessa, quam sufficere aiebat Cenomanus, et saepius repetita altercatio.* Pontificis exprobrationes vanitati propiores generose a Pisanio elusae. Novis demum mandatis acceptis Cenomanus in genua procumbens absolutionem ritu solemni regis nomine petit. Pontifex in speciem placatus, non impertita absolutione, instat ut captivi tradantur. XV. Flaviam et Ursinam neptes nobilitatis Romanae primariis regulis, *Virginio Ursino Bracciani duci, et M. Antonio Columnae,* elocat. Ferdinandi magni Etruriae ducis nuptiae magna pompa cum Christierna Lotharinga Florentiae celebratae. · XVI. Samarobriga in Ambianis, *praetore urbis, quem rex Bloesis captum dimiserat, incentore,* rebellat, *et Maria Borbonia cum S. Pauli comite filio in carcerem conjiciuntur.* Abbatisvilla, Rotomagus, *ejecto Tanaquillo Venatore Carrugio, et Claudio Grolartio primario praeside aliisque praesidibus et senatoribus inde discedentibus,* Vindinum Cenomanorum, *capto Philippo Angeneo Fargio episcopi fratre,* Melodunum, Silvanectum, Creolium ad Esiam, Claromontium in Bellovacis deficiunt. Catalaunum, *ejecto Christiano Savinio Ronaeo a Guisio imposito, et evocato Philippo Thomassino,* fidem servat. Lugdunum diu nutat et tandem deficit. XVII. Villaregii in partes transeuntis excusatio. Cl. Castraeus, qui fidem regi dederat, capta occasione *ex arce Argentoni a Navarro intercepta,* deficit, et vectigalia provinciae retinet. XVIII. Maria Lucemburgica Mercuriani uxor in Armorica Condivicinum Namnetum excitata seditione in potestatem redigit. Mercurianus re cognita Condate Redonum venit, ab episcopo Dolensi introductus, Renato Tomaminio, Monbaroto, et Assaraci marchione, qui regium nomen tuebantur, pulsis. Monbarotus, qui turrem urbis munitam tenebat, admotis tormentis locum dedit. Fulgeria eodem successu capta. Vitreacum *haud hinc longe, Lavallae ditionis oppidum, a Bordagio captum et* regi vindicatum. Nec multo post Redonenses poenitentia ducti Charronerium a Mercuriano impositum urbe pellunt. *Jossellinum Roanorum castellum a Molaco occupatum, et, Sanlaurentio Mercuriani nomine superveniente, tandem receptum.* XIX. Burdigalae res turbant, *a patribus Jesuitis excitata seditione* ; quam Matignonus provinciae praeses summa animi praesentia, *disturbatis doliaribus munimentis a plebe per vicos structis,* paucorum caede compressit. *Duo soli supplicio affecti ; ceteris a viro juxta prudenti ac moderato parcitum.* Patres Jesuitae, ut securitati publicae in posterum consuleretur, urbe exacti ; qui Aginni Nitiobrigum, et Vesunae Petrocoriorum, quae civitates sub id rebellaverant, perfugium habuere.

LIB. XCV.

CIↃIↃLXXXIX.

Henricus III.

Maxima omnium Tolosae intemperies plebis *a novitiis theologis et zelotis incitatae* fuit, qua Jo. Stephanus Durantius senatus princeps cum Jacobo Dafisio fisci patrono, *quod regiis partibus addicti dicerentur,* oppressus est, crudeliter *primum* interfectus, *et postea in platea ignominiose suspensus, appensa ex adverso regis effigie, cujus se aspectu post mortem scilicet solaretur.* Durantii genus, ingenium, mores, integritas. II. In Arvernis Randanus provinciae praeses, *Claromontano episcopo fratre instigante,* ad Henoticos deficit, Rigomagi arce belli constituta. Tumultuarius ordinum Billomi coetus, *quo a Tolosa delegati cruore innocentium hominum adhuc madentes convenerunt ; et foederati in templo Jesuitico sacramento adacti. Claromontani et Monferradenses, cum non comparerent, proscripti. Issoriacum, quod foederi subscribere recusaverat, et Ivonem Alegrium Milialdum regi addictum evocasse dicebatur, a Randano crepitaculo admoto cum* *arce*

arce captum. Augustobona Tricassium in Campania a Simphalio frustra tentata. III. Rex Blocsis, *cum facto opus erat, rem verbis agit,* edicto Februario mense proposito, quo cunctos ad obsequium gratia praeteritorum facta vocabat; ni facerent *intra Kal. Martias proximas, tanquam* perduelleis et laesae majestatis *in primo capite ac patriae proditae* reos declarabat; *urbibus, quae defecerant, privilegia, magistratus, jurisdictionem abrogabat.* IV. Falandrius a Suessione in Cenomanis caesus. V. Blocsis consultatum, quam imperii sedem rex deligeret, *in quam senatum transferre, et consistorium belli tempore tuto posset deponere.* Nivernius Molinium in Boiis tendendum censet, *haud longe a Lugduno, ubi plerique adhuc regiis partibus addicti erant, et inde venturus cum auxiliari exercitu Sancius commode expectari posset.* Contra disputabat Suessio, *qui regis Ligeri relicto discessum fugam interpretaturum hostem dicebat,* et Blocsas omni ratione, *quas hostis proculdubio petiturus esset,* servandas ostendebat. Dum rex ambigit, allato seditiosos Caesaroduni tumultuare, ex necessitate consilium capit, et *adductis secum captivis* Caesarodunum venit. Andegavum *cum Brissacus ad seditionem concitaret, Petri Deodati Picarici, qui arcem ab Henrico Jousa impositus tenebat, incorrupta et frustra a foederatis tentata fide,* servatum *est, Aumontio equitum tribuno per arcem in urbem introducto.* VI. Senatus x Kal. April. Caesarodunum translatus; *eaque de re diploma, rege ad S. Juliani in lectisternio justitiae sedente, promulgatum.* Jac. Aug. Thuanus a primarii praesidis functione, quae ipsi honorifice a rege deferebatur, se excusat, *et precibus erga regem efficit, ut in Jacob. Fayum Spessaeum,* donec Achilles Harlaeus libertati restitutus esset, *conferretur.* Edicta pleraque contra urbes perduelles promulgata. VII. De Navarro, *qui interea operam suam regi deferebat,* evocando clam initio agitur, mox et propalam, *postquam omnis per Maurocenum pontificium legatum tentatae reconciliationis cum Meduanio spes evanuit.* Post Niortium captum *Maxentii-fanum, Malleacum, Lovrodunum, Mirabellum, Vivonum, Bochardi insula, Castrum Eraldi,* in Navarri potestatem veniunt, et postremo Argentoni *ex occasione* arx. VIII. Navarri scriptum elaborata oratione, quo belli necessitatem deprecatur, *et reconciliandis cum rege foederatis se paratum offert.* Tandem induciae annales pactae, *re per Philippum Moruaeum Plessium cum Gaspare Schombergio transacta.* Locus transmittendis copiis ad Ligerim Navarro, *quas Meduanio oppositurus esset,* promissus. *De eo altercatum. Cum Pontes Seii tradi non possent,* Salmuria concessa est. IX. Alterum *pari elegantia* scriptum nomine Navarri, *quo de consilio suo post inducias cunctos regni ordines certiores faciebat, et securos esse, quod seditiosi passim urgebant, de religionis periculo jubebat, Avenione et Venascinensi comitatu in iis comprehenso.* X. Intemperies et protervia Parisiensium concionatorum, *quo res, omni reconciliationis spe praecisa, ad extremam armorum necessitatem adducerent.* Joannis Buceri de justa Henrici III abdicatione cruciarius liber. Decretum et a theologorum collegio *Non. April.* factum, quo preces pro rege in canone Missae *et collecta secreta concipi solita* inducebantur, *aliis impia audacia in locum earum substitutis. Disputatum et de cardinalibus, episcopis et sacerdotibus, qui post cardinalicidium cum Henrico Valesio, sic rex a seditiosis tunc vocabatur, in rebus sacris participabant, an in censurae vincula incidissent.* Cum Thomae Bellamici Carmelitae *paulo ante defuncti* scriptum objiceretur, quo nullam justam, *ne quidem ob religionem,* sumendorum armorum causam esse posse asserebatur, *Calderius bibliopola* libellum contrarium ejus nomine publicat, quasi ab eodem Bellamico, cum in extremis ageret, *ut ederetur, suae fidei commendatum, ad tollendam offensionis, ut aiebat, quam Politici arripere ex eo poterant, occasionem. Itaque* cumulata in eandem rem a recte sentientibus *Simonis Vigorei archiepiscopi Narbonensis et Cl. Sanctii Ebroicensis episcopi ex ipsorum scriptis deprompta* contraria testimonia. *Inopia plebem insanientem urgente tertia pars pensionum locatoribus aedium senatus-consulto remissa. In dies et* felicium successuum nunciis artificiose a Monpenseria confictis et per concionatores vulgatis aures vulgi implentur. XI. Silvanectenses Thoracum evocant, qui regis nomine urbi praesit. Commentitii Henoticorum per regnum successus. *Signa ex arca repraesentata a Monpenseria*

Monpenseria pulverulenta et lacera, et ad tholum majoris templi suspensa. Conjurationes Lugduni et Rotomagi afflictae. XII. Gualteranorum in Neustria clades a Monpenserio, *qui ad Faleziam sedebat, ultro obsidione soluta,* deletorum. Ter mille caesi. XIII. Petrus Frisonus Remensis decanus Romam a Meduanio *et unionis concilio* missus, qui pacificationis negotium impediret. Perri Molani detectae latebrae, *et* CCCLX *aureorum* CIↃ *in ejus aedibus reperta et inter milites distributa.* Monitus à B. Mendoza Meduanius nova mandata *Dioo et Coqueleio* suis Romae oratoribus dat, ut de absolutione, quam pontifex regi impertiturus creditur, *ipsius et Nemorosiae matris et Guisii viduae ac Monpenseriae sororis nomine* protestentur. His inductus rationibus pontifex monitorio diplomare regem, nisi cardinalem Borbonium libertati restituat, ferit; *quod* III *Non. Maias factum, tantum* IX *Kal. Jun. promulgatum fuit.* XIV. Post decretum cardinalis a Jousa Roma discedit, et Venetias cum Arnoldo Ossato venit. Pisanius cum Cenomano diverso itinere in Galliam Narbonensem descendit. *Ex consilio senatus Veneti, magni Etruriae ducis, ducis Mantuae, remissus Isaias Brochardus Chella, de injurioso et iniquo diplomate apud pontificem expostulaturus, qui regem cum comitatu regiae dignitati suae conveniente Romam proficisci decrevisse denunciaret. Consultum et visum ut rex eodem tempore Avenionem et Venascinensem comitatum per Valetam Provinciae praesidem aut Alfonsum Ornanum Dignierii viribus subnixum occuparet.* Id consilii ab Italiae principibus regi datum, *qui ita* agreste Sixti ingenium *noverant, ut nullo cultu et obsequio ad amicitiam inflecti, tantum vi ac convitiis* ad officium cogi posset. XV. Pecunia undique per Italiam a rege conquisita. Salucianus principatus Etrusco oblatus; quo recusato de Massilia conditionibus certis oppignoranda actum. XVI. Vicissim foederati pontificem non solum de thesauris spiritualibus, sed argentaria gaza ex arca promenda urgent. XVII. Meduanius, *rejecta omni conditione a Mauroceno legato pontificio proposita,* Vindocinum venit, et urbem, Jacobo Mallio Bencartio perfidiose tradente, potestatis suae facit. Frustra Reginaldi castrum tentat. Audoeni-fanum capit; *eaque in obsidione Joannes Bellofortius Canilliaci marchio desideratus.* XVIII. Aumontius et Espernonius, ut regi serviant, reconciliantur. XIX. Navarrus Plessiacum *primo a Caesaroduno lapide* ad regem venit, et familiariter ab eo tempore cum eo degit. XX. Clusellus a Navarro dimissus, fide data, ne contra regem arma ferret, occasione quaesita deficit, et Meduanio suburbiorum cis Ligerim occupandorum viam monstrat. Pugnatum in iis acriter deteriore regiorum conditione. Suessio in Armoricam cum copiis mittitur, *et ad castrum Gironis capitur.* XXI. Petrus Forgetus Fraxineus regi a secretis epistolis in Hispaniam mittitur, specie ut de matris et socrus morte communem dolorem apud Philippum testaretur, revera ut ejus voluntatem periclitaretur, *petitis adversus rebelleis auxiliis, et excusationibus de Cameraco, quo cedere paratum regem ostendebat, in medium allatis. Ab altero se Philippus excusavit, alterum ut infirmitatis confessionem accepit.* XXII. Missus in Germaniam ad militem scribendum Gaspar Schombergius Nantolii comes, cum Jac. Aug. Thuano; *quam in rem* CC aureorum CIↃ a magno Etruriae duce suppeditabantur. *Per Aquitaniam et Septimaniam in Provinciam iter fuit, et inde Genuam petivit Schombergius, obstructis et intutis aliis itineribus.* XXIII. Pictavium nutat. Rex eo serius profectus ingressu urbis injuriose excluditur; *cum prius Armanus Bironus equitum tribunus, cum illac ad regem tendens iter faceret, a Berlando apparitore itidem injuriose urbe ejectus esset. Cum rex inde Eraldi-castrum concessisset, de Silvanectensi pugna accepit, Savosio caeso, et auxiliari Helvetiorum exercitu, quem Sancius ducebat, ad Ripaltam in Sabaudica ditione victore.* XXIV. Ordo pugnae ad Silvanectum, in qua Longavillanus belli erat summus dux. Lanovii astus, et Aumalii et Balagnii copiae in fugam versae. *Menevilla occisus.* XXV. Savosius cum delectis in Castellionacum imprudenter incurrens prope Bonnevallium *post obstinatum certamen* ad internecionem caeditur. *Forcevilla et Savosius ipse ex vulneribus acceptis mortui.* XXVI. Gilberti Pedisolii Commeroudi militum per Cenomanos impiae grassationes, quas vix Meduanius praesentia sua compescuit. Alençonium in Aulercis a Rantio deditum. XXVII. Monpenseriae ad Meduanium

fratrem

TOM. IV.

fratrem literae, quibus de *casu Silvanectensi et* Aumalii ignavia liberius querebatur, a Navarro interceptae, et ad Aumalium missae.

LIB. XCVI.

CIƆIƆLXXXIX.

HENRICUS III.

NEGOTII inter Helvetios a Sancio procurati successus. *Bernates* c *aureorum mille regi in bellum contra Sabaudum gerendum largiuntur. In belli societatem veniunt Tigurini, Basileenses, Scafusiani, Fridericus Wirtembergicus, et senatus Argentinensis. Genevae situs. Joannes Calvimontius Guitrius, Bellovasius et Bellilocus, collecta manu a Sancio moniti Montoriam arcem et Bonam oppidum crepitaculis admotis capiunt, pontes Arvae abrumpunt. Jorii-fanum et Gessa capta. Clusurarum a Guitrio omissa obsidio. Thononiensis arx Sancio dedita. Ripaliae situs, origo; et unde dicterium emanavit, Ripaliam facere. Post aliquod certamen locus deditus et incensus, et biremes in eo contra Genevam paratae.* II. Sancius *his actis* Helvetiis persuadet, ut in Franciam ad regem veniant, et equitatum ab eo accipiant, quo se deinceps contra Sabaudum tueantur. Bernatibus assentientibus *Sancius, et accepto Haraucuriano equitatu,* in viam se dat. *Sabaudi post decessum Sancii in Allobrogibus circa Genevam successus. Boega recepta, Jorii fanum, munitio ad Arvae pontem, Ternera: ad Sonzium* II *a Geneva leucis S. Katharinae munitio aedificari a Sabaudo coepta. Bona obsessa irrito conatu. Valpergae et Masini comites a Vattevilla Bernate ad Pilonaeum coenobium caesi. Insoliti genus morbi finem bello eo anno imposuit. Sancius, per Sequanos et Lingones facto itinere, et assumpto secum Gul. Saulio Tavanio, ad castrum-Villanum copias admovet, instigante Ludovico Dijiaceto loci domino; quod ab hostibus statim desertum est.* Longavillano a rege mandatum, ut cum Lanovio obviam venienti Sancio procederet, *et, nisi extrema necessitate urgente, ad certamen se cogi non pateretur.* III. Edicto novo jura, privilegia, *immunitates,* urbibus perduellibus abrogantur. IV. Capto a Mercuriano ad Castrum-Gironis Suessione, Henricus Borbonius Dumbarum princeps in ejus locum *Navarri commendatione* a rege sufficitur. V. Navarri, *qui Bogentiaci erat,* ad Aurelianenses literae. VI. Gergolium vi captum, *et Jallangius, qui locum tuebatur, suspendio necatus. Pari severitate in Pitiverienses resistere ausos in Belsia actum.* Stampis morte adfecti magistratus, qui populo rebellandi auctores fuerant. Pons Esiae obsessus, et post Altafortii, *qui Allincurio loci praefecto attributus erat,* mortem tandem deditus. *Eodem quo deditio facta est die,* Jametiana arx in Mediomatricibus a Schelandrio post arctam XI mensium obsidionem deditur. Dintevilla Montem-falconem *a Sanpaulo occupatum Amblisii et Termensis copiis subnixus* recipit. Ad Georgii-fanum pugnatum feliciter ab Amblisio, *et Sanpauliani caesi.* CXX *desiderati et* LX *capti, et in iis Artigotius.* Res murant, Amblisio mutante et ad Lotharingiae ducem a partibus regis transeunte. Cl. Jousa Torteronus a Sanpaulo ad Novum-Castrum oppressus; *quo in certamine Renatus a Jousa Verpellius* XX *annorum adolescens occubuit, magno sui relicto desiderio.* Mons-Rigoli ad Igonnam ab Espernonio *per Amblevillam* interceptus, et statim a Meduanio *superveniente* receptus. VII. *Longavillanus cum Lanovio obviam Sancio profectus, eum ad Castellionem ad Sequanam nactus, inde recta ad regem contendit; et Sequanam ad Pisciacum, pridie quam Pons-Esiae deditus est, transmisit. Inde fanum Clodoaldi ventum, ponte nobile municipium, a quo hostes statim depulsi.* In Germania a Willelmo Hesso ad regem mandata data, *ut de rebellium multitudine securus esset, ceterum a capite raso sibi caveret.* VIII. Jacobus Clemens Dominicanus *e Sorbona Senonum vico adolescens, literarum rudis et vita in otio inter ganeas acta infamis, et quia monachorum ordinibus regem sciebat gaudere, et illis ad ipsum faciles patere aditus,* in castra venit; et *primo exagitatus, dein a Jacobo Gueslaeo cognitore regio in hospitium ducitur; et postridie, quia literas a Briennio Lutetiae captivo* ad regem *habere se dicebat, ad ipsum, mane cum surgeret,* a Gueslaeo nihil tale suspicante introducitur, et porrectis

literis

literis legendo intentum cultro ancipiti e manica prompto in imo ventre ferit. Accurrentibus domesticis *nobilibus* Clemens, *faucibus elisis, crebris insuper vulneribus* nullo irae spatio dato confoditur. IX. Rex vulneri diem supervixit. Moriens proceribus et nobilitati, quae aderat, Navarrum commendat, *et de diplomate pontificio monitus, quod se ignorare affirmavit, ejus absolutionem a Stephano Bellaqua impertitam accepit, et placide defecit. Instrumentum ea de re confectum a cardinali Gondio episcopo Parisiensi confirmatum, et principum ac procerum astantium ac Bellaquae ipsius manu subscriptum. Ingenium ejus religionibus devotum: profusa et omnem modum supergressa in dando natura: mollities in cultu: in jure dicendo per intervalla severitas: in negotiis segnities; in vitandis periculis tarditas; instantibus animi praesentia, praeteritis securitas: major amicorum, quam sui regnique amor: in iis fovendis indulgentia, in dimittendis fastidium. Mortem deploravit singulari libro valde gravi Petrus Aerodius.* X. Nuncio Romam perlato pontifex *effraeni linguae impotentia* in mortuum saeviit. Evulgata ab Henoticis *casu exultantibus* ejus in consistorio habita oratio; *contra quam auctor Veracis librum Anti-Sixti nomine Latine, Andreas Mallarius Fulminantis titulo declamationem Gallice, scripsit.* XI. In Belgio tentata Tergoensis insula a Parmensi *per Philippum comitem Ecmondanum* irrito conatu. Gertrudbergensium praesidiariorum *cum Hohenloo comite et Mauritio repetitae altercationes, et postremo* defectio. Heusda a Mansfeldio nullo successu obsessa. Bommela frustra tentata. Parmensis, *firmatis praesidio circa Sylvam-ducis extructis munitionibus,* aeger ad Tungrenseis aquas proficiscitur. XII. Alexandri Farnesii cardinalis patrui decessus. *Ad dolorem ex eo conceptum accessere apud Philippum Pastrani ducis et Asculani principis animosae de classe profligata delationes, instigante Campaniaco.* XIII. Blienbeka M. Schenkii arx a Marco Ria Varambonio tandem ad deditionem compellitur. In Frisia utrinque gesta. Schenkius *auxiliareis Verdugo a Parmensi cum pecunia missos juxta Vesaliam ad Lipae ericetum caedit. Ad Neomagum infelici conatu vim facit, et lembo submerso* perit. *In cadaver Vahali extractum oppidani immaniter saeviunt. Hujus morte Gebbardus Truchesius, qui in Batavis erat, spe omni recuperandae Coloniensis administrationis cum excidisset, in Germaniam ad propinquos se confert.* Gul. Nassovius Soldincampiam munitionem *in ostio Reedipiensi caesis praesidiariis* in Verdugi conspectu expugnat. Nuenarii ad Arnhemium miserabilis interitus. *Ad Berkam Varamboniani a Fr. Veero caesi. Tandem* Berka Varambonio deditur. XIV. Expeditio ab Anglis ad revincendam superioris anni injuriam in Hispaniam Draco duce suscepta, *instigante Antonio, qui ad primum suum in Lusitaniam appulsum populareis rebellaturos affirmabat. Huic militiae Robertus Ebroicus Essexiae comes Gualterum fratrem secutus, aula valere jussa, nomen dedit.* Ad Coronam in Gallecia classis appellit, *et exposito milite inferius oppidum capit, et in eo Joannem Lunam. In superiore erat Joannes Pacecus Cerralbi marchio, qui locum tutatus est. Inferius oppidum asportato omni commeatu incendio deletur. Ad Burgum acriter pugnatum, victoria penes Anglos manente: inde ad Celticum promontorium Lusitaniae progressa classis, et Penica Antonio deditur. Heic venerabundi sacerdotes monachi ac rustici agminatim confluunt, et ad Antonii pedes procidunt. Inde Cascalium ventum haud longe ab Olissipona. Norrisius terrestri itinere profectus Olissiponam tentat, sed irrito conatu. Tandem, decrescente Anglorum numero et crescentibus Hispanorum copiis, Cascalium reditum. Aciem Angli instruunt, qui ex omni numero tantum* IV CIↃ *sani superabant. Arx Cascalii admotis tormentis deditur, et igne pulveri nitrato subjecto protinus subvertitur. In reditu Angli adversa tempestate cum Hispanis certant;* et morbis *in classe* grassantibus tandem domum redeunt, XIII CIↃ, qui Anglia solverant, ad VI CIↃ redactis. XV. De navibus Germanorum in itinere interceptis querelae institutae, *et hinc inde libri pro defensione juris sui vulgati.* Danicus denarius Britanniae olim ante Gulielmi nothi tempora impositus. XVI. Apud Caesarem Protestantium legati pro collegio Argentinensi et Aquisgranensibus intercedunt. Edictum contra Belgas Aquisgrani domicilium habenteis factum. Austriae et Vi-

ennae ordines liberam Augustanae confessionis professionem petunt. XVII. Beutenae in finibus Quadorum et Sarmatiae delegari conveniunt, *pontificis nomine Hippolytus Aldobrandinus cardinalis, Philippi Vespasianus Gonzaga*, de Maximiliani libertate acturi; conventumque ut sine pretio dimitteretur, fide data, ut regis Poloniae titulis in posterum abstineret; *cui tamen conditioni a Rodolfo Caesare fratre jurejurando firmatae, cum ad fineis Silesiae venit, stare noluit.* XVIII. Acta in comitiis Warsaviensibus, *ut liberae electionis formula constituatur, Livonia non dividatur, sed veluti integrum regni membrum per vices a Polonis et Lithuanis administretur. Castellum ad Dunae ostium solo aequatum.* De templo Jesuitis patribus Rigae restituendo et Kalendario Gregoriano res ad regni comitia rejecta. Cossovia ad Pontum Euxinum a Cosacis direpta. In Russia Tatari *infestis animis Mosci instigatu provinciam ingressi* duce Jo. Sario Samoscio aliquoties caesi. Cosaci Tataros insigni clade afficiunt. XIX. In oriente Ferhares, *dum commeatum in munitiones per Armeniam structas importat*, a Persis et Tataris Circassis caesus. Tumultus in Syria a superstitionis Mahumeticae devotis exorti. XX. Grandis ad Portam seditio a Praetorianis orta; *quibus placandis Ebraimes gratiosus hero purpuratus post multas altercationes tandem poenae deditur. Incendio mox sive fortuito sive ab iisdem accenso direptae Hebraeorum domus, et damnum illud quinquies centies centenis aureorum* CIↃ *aestimatum.* Maurorum Tripolitanorum in Africa a Turcis defectio. XXI. Jacobi VI Scotorum regis et Annae Friderici II Dani filiae *et Christiani* IV *sororis* nuptiae Croneburgi fiduciaria ceremonia contractae. *Cum sponsa ad virum duceretur, obvium maritum Asloiae in Norvegico sinu habuit; qui peractis nuptiis ingruente hyeme Croneburgum retro abiit.* In Dania pro jurejurando inter regni ordines et regis tutores acta. XXII. Julii Brunsvici academiae Helmestadiensis fundatoris, Francisci Roaldesii jurisconsulti, Christophori Plantini, Joannis Sturmii, Henrici Molleri, Martini Cromeri, Melchioris Guillandini, Jacobi Zabarellae decessus. Andreae Dudithii vitae compendium et elogium. Lud. Guicciardini mors.

LIB. XCVII.

CIↃ IↃ LXXXIX.
HENRICUS IV.

CONSULTATUR in castris de successione; et saniore sententia qui erant, eam legitimo heredi deferendam protinus censebant, *ne, re in incerto relicta et fluctuantibus animis, imperium solveretur.* Alii rem integram ad comitiorum regni convocandorum arbitrium rejiciebant. *Alii comitiorum auctoritatem minime defugiebant, sed addebant, interim in castris manendum, et Navarro tanquam supremo exercitus imperatori parendum.* II. Proxima de sede ac receptu primis regni auspiciis deligendo consultatio fuit. Et placebat multis, ut Navarrus Ligerim cum iis quas habebat, *et se sub signis habiturum sperabat*, copiis, *nam plerique in dies dilabebantur*, versus tenderet, et Caesarodunum Turonum, *qua in civitate decessor supremi imperii majestatem quasi deposuerat*, peteret, *ubi se medium inter Aquitaniam et circumpositas Lutetiae provincias sisteret*, et inde rerum gerendarum omina captaret. Alii recessum fugam interpretaturum hostem dicebant, et ad famam pertinere, ut in vestigio si posset maneret; recentes in castris Helvetiorum copias esse, quas si retinere ad aliquot menseis queat, citra periculum manere et decus tueri posset. III. Sancii interventu Helvetii operam suam *ad trimestre sine stipendio* deferunt. IV. Sanior pars obtinuit, et Navarrus ab omnibus magno procerum consensu, *postquam de religione C. A. R. tuenda idonee cavit*, rex salutatur, *et ille statim omnia regiae majestatis sumpsit insignia, eodemque loco, quo decessor suus sedit, ut nihil praeter personam mutatum videretur.* V. Obsequium detrectantes severe alloquitur, et potestatem abeundi facit. VI. De loco adhuc ambigebatur, suspecta tum maxime praefectorum fide. VII. Aemari Casti virtus anxietate regem solvit, Dieppa, quam tenebat, *ejecto praesidio, et arce cum oppido* in regis manus sine conditione consignata. Gaspar Peletus Veruna, qui arcem Cadomensem tenebat, Casti exemplum sequitur, et

inferioris

inferioris totius Neustriae regem potentem facit. Hinc praecipue toto belli tempore regi opes. Novum-Castrum *in Caletensi agro, quod Dieppensibus multum incommodabat*, a Guirrio et Haloto receptum. De Rotomagi jam tum obsidione actum. VIII. Meduanius, *Lutetiae emissis, qui veluti Clementis obsides paulo ante carceri mancipati fuerant*, ad urbes foederatas scribit, et ad Philippum, et aperte, *mortuo rege sororio*, ab eo auxilia in causa religionis petit. Promulgatum et nomine Meduanii diploma, quo de obedientia regi suo Catholico, hoc est, cardinali Borbonio, protestabatur; quem sub id rex Chinonia arce *ad Vigennam, ubi a Fr. Regio Chavinio custodiebatur*, in Pictones transtulit, et Fontenau-comitis Carolo Efcalario Bolaio custodiendum commisit. IX. Burdigalae senatus-consultum pro pace regni conditur, *nulla regis mentione facta, et tantum deplorata decessoris sui morte; quod ad tempus prudenter dissimulavit Matignonius.* Tolosae senatus-consultum factum, quo ut in publico gaudio supplicationes decretae, mandatumque ne Navarrus pro rege recipiatur, *et Bulla Sixti contra eum decreta denuo promulgetur*. X. Meduanii cum Parmensi Bincii in Hannonia colloquium. XI. Rex Darnetalio profectus *per Castellionaeum Essuorum oppidum et Treporttum in fidem accipit. Ibi de copiis Meduanii ingentibus cum cognovisset, ad Longavillanum et Aumontium continuo mittit, ut sibi omni alia re omissa praesto sint.* Ad Arcas consedit et castra munit; *Poletum et spatiosum Dieppae suburbium munitum, et ducta fossa, ne medium se hostis inter Arcas et Dieppam eo occupato interponeret.* XVI Kal. Octobr. levibus proeliis prospere a rege certatum, *indeque felicis successus augurium captum.* Infelicius postridie a Meduanio pugnatum. *Biduo post cum hostis se castris continuisset, regii Poleto egressi ad C ex hostibus caedunt.* XI Kal. Octobr. demum totis viribus certatur, *et primo impetu Sagonae comes Caroli Aureliani Franciae prioris quasi de regis patrui parricidis poenam reposcentis manu mactatus est. Tum ad vallum, in quo rex erat, progressis Germanis, qui Meduanio militabant, initio de deditione agi coeptum; qui, cum de stipendio sibi debito non caveretur, subito conversis armis regios infestant*, et in certamine illo ad CCCC ex hostibus ceciderunt; multi capti. *Desiderati Jacobus Aguttus Santandreanus comitis Saltuensis frater, et Claudius Castelletus Duillius: ex regiis Josias Rupifulcaudius Russii comes, et Carolus Martellus Baccavilla. Ad Arcas rursus a Gardo, qui arcem tenebat, damno adfecti hostes; et* tandem Meduanius III *Non. Octobr. omnino* ab obsidione discessit. *Qui Rotomagi erant senatores, in primarium praesidem ac reliquos, qui Cadomum interea concesserant, decretis fulminant, et omnem illis auctoritatem abrogant.* XII. IV CIↃ Anglorum *duce Rogerio Willelmo Dieppam appellunt. His* viribus fretus rex, *ut Meduanium ad limitem excurrentem domum revocaret*, assumptis item Suessionis et Aumontii copiis, Lutetiae *propinquat, et* suburbia Kal. Novembr. expugnat. IↃCCC *defensores occisi, multi capti, et in iis Edmundus Burgonius Dominicanus, qui parricidium regis laudasse in concionibus dicebatur.* Meduanius ad rei famam, *non abruptis, sicuti mandatum erat, Esiae pontibus*, cum equitatu ad urbem venit. XIII. Bonivetus ad Bretolium oppressus, et post deditionem interfectus, *et caput ejus a milite Florimundi Halvini Meneleii marchionis proxima cognatione conjuncti conto affixum et Bellovacum perlatum.* Issodunum in Biturigibus *a Gamachio* in fidem regis adactum. *Verum is postea cum suis a Joanne Neovio Barrensi ad Pratense coenobium fusus.* Granpratensis comes in Campania prope Vitriacum hostem profligat, et *post Vitriaci-cremati arcem dirutam* adverso proelio cum Sanpaulo commisso *magna clade afficitur*, vulneribus *etiam* acceptis, *ex quibus Catalaunum relatus* decessit. Fara ad Esiam, *instigante Dorsio*, a Meneleii marchione intercepta ac direpta. XIV. *Urbanus Sangelasius Convenarum episcopus tumultus Tolosani ab initio incentor factione sua pervicit, ut* Gul. a Joiosa *provinciae vicarius* urbe pelleretur. Ratiasti Lemovicum res turbant, quas *praesentia animi et prudentia sua* Annas Levius Ventadurius compressit. *Motus auctores supplicio affecti. Episcopus urbe exactus.* XV. Lutetiae qui jus dicebant, decretis in regios fulminant. XVI. Caesaroduni Turonum detecta conjuratio *in Carolum Vindocinum regis patruelem et Lenuncurium cardinaleis, Aegidium Souraeum*

provinciae

provinciae praesidem, Jacobum Faium Spessaeum, alios; quibus oppressis hinc Cl. Castreus ex Biturigibus, inde ex Pictonibus Georgius Villoclarus Guerchius, urbem cum suis copiis occupaturi erant. Conscii *qui comprehensi sunt plerique ex sacro ordine ut in seditione* supplicio adfecti. *Sammartiniani collegii sodalis Tornator Vindocini interventu poenae eximitur. Inde calumniandi regios arrepta occasio, quasi in monachos et sacerdotes saevirent; eaque de re evulgata Lutetiae decreta, etiam per tubicinem Caesarodunum ad senatum missa. Contraria decreta, postulante Jacobo Gueslaeo cognitore regio, Lutetiam remissa. Cautum et senatus-consulto pro donationibus, quae insinuatione egebant, ut in archiva curiae referrentur, atque ita valerent, quamdiu bellum duraret, ac si locis a lege praescriptis essent insinuatae. Ludibrio* Carolus Borbonius cardinalis captivus post quadrimestre, *cum in actis ejus nomen minime expressum esset*, ex occasione *nominatim* rex vocatus. Decretum de ea re factum, *et secundum haec indicta Metiosedi regni comitia in Februarium proximum.* XVII. Pontifex, non expectaro Francisci Lucemburgici Pinaci ducis, cum principum *et nobilitatis, quae circa regem erat*, mandatis ad eum missi, ad urbem adventu, Cajetanum cardinalem *instante Lazaro Coqueleto* in Galliam legat. *Mandatis pontificiis nulla cardinalis captivi sive Caroli* X *mentio: quod rursus nova murmura Lutetiae excitavit.* XVIII. Rex relictis suburbiis Stampas concedit: *ubi Alexander Claromontius in Lodevensi dioecesi comes, qui a rege defecerat, captus.* Aloisia Henrici III vidua de paricidio decessoris sui vindicando regem per libellum et literas interpellat. Rex Castellodunum venit; ibique legati Helvetiorum, *qui ad suos pagos missi fuerant*, auditi *fidem suam regi deferunt, et* foedus *cum decessoribus initum* cum ipso renovari petunt. XIX. Quid Venetiis actum sit ad primum paricidii Henrici III nuncium. Inde sponsiones, inde comploratio. *Repetito per Joannem Mocenicum, qui Caesaroduni erat, priore nuncio, et addito principes ac proceres totumque exercitum concordibus votis Navarrum regem salutasse, ex comploratione publica paulum animi erecti; et, M. Antonio Barbaro S. Marci procuratore referente, decretum ut ad eum senatus nomine tanquam Franciae regem scriberetur, nequicquam pontificio, Philippico, ac Sabaudiae ducis frementibus legatis.* XX. *Venetiis tunc erat Jac. Aug. Thuanus, et Gaspar Schombergius Nantolii comes Florentiae, qui semel atque iterum Mantuae convenerunt; acceptaque in occulto Etrusci et Gonzagae fide Veronam veniunt et iter dividunt. Schombergius in Germaniam tendit, datis Thuano mandatis ad regem perferendis, qui per Rhaetos et Helvetios iter habuit. Pecunia ab Etrusco in Germanicos delectus commodata, et jam Augustam Vindelicorum praemissa, intellecta Henrici* III *morte subito revocatur. Leo Scotus senator Parisiensis ab Henoticis ad Helvetios missus ope pontificii et Philippici oratoris regias res conturbat. Nic. Brulartus Sillerius res regis apud eos procurat. Secreta Etrusci ad regem mandata a Thuano ex Schombergii fide perlata.* Vindocinum obsessum; *quod cum Benehartius, qui arcem tenebat, neque defendere, neque de deditionis legibus convenire potuisset, facta vi* expugnatum *fuit; ipseque statim comprehensus et Franciscanus, qui rebellioni concionibus suis causam dedisse dicebatur, militari judicio a Birono ad mortem damnati.* XXI. Inde rex Caesarodunum in Turones excurrit, et a Joanne Mocenico oratore Veneto rex Franciae salutatur, *excusatione praemissa, quod non per oratores extra ordinem missos senatus officio defunctus esset; quod propediem, cum per itinerum securitatem liceret, facturus esset.* Vindini Cenomanorum obsidio, et, *post suburbia longe amplissima ab obsessis incendio consumpta*, deditio secura. *Bellomontium, Tuvolia arx, Lavallum, Gintheri-castrum, Sablatum* in fidem accepta. Conventus regni Februario indicti in Eid. Mart. rejecti; *intra quod tempus bona spe fretus rex fore praedicit, ut Deus difficultatibus his et aliis subinde exorientibus componendis viam inveniat, quod augurium Euriacae pugnae fuit eo die commissae.* Helvetii, accepta *Francofurti Nivernii deposita* pecunia, dimittuntur. *Eam ob rem ad Nivernium missus Thuanus, qui apocham Nivernii ad regem attulit, et de bello contra Sabaudum movendo consilium scripto comprehensum.* XXII. Sabaudus post Henrici III mortem ad senatum Gratianopolitanum scribit,

Tom. IV.

scribit, *et sui ut tanquam ultimi regis amita prognati in successione ratio habeatur petit, aliis ob sectariae pravitatis vitium ab ea exclusis. Res a senatu ad comitia regni rejecta, interim armorum vim ab eo deprecante, ne induciae inter Ornanum et Diguierium pactae violentur.* Bellum a Sabaudo in Provinciam translatum. *Lambescum a Valeta captum, et ob caedem Onufrii Ramefortii trucidatis defensoribus incendio deletum. Valetani in transitu Rhodani a Carsio comite ad Tarasconem caesi: ex occasione luci in proximo excidendi oppidanis egressis, Tarasconem nobiles regiis partibus faventes occupant. Alexander Vitellius a Sabaudo in Provinciam missus.* Bellum Genevense recrudescit. *Bona deditione recepta* XI *Kal. Septembreis, occisis contra fidem datam praesidiariis.* XXC *pagi in Gexensi praefectura incendio vastati. Versoviam* II *a Geneva leucis in Lemani ripa munire instituit Sabaudus: munitioni a S. Mauritio nomen positum: quae statim a Genevensibus cum arce recepta est, et munitionibus destructis navigationi lacus libertas restituta. Tolonii arx in Provincia astu a Valeta per Montaltum capta.* XXIII. Castrum-Briandi a Dumbarensi receptum. Alençonium *obsessum ac postremo* deditum, *cum arce quam Lagous tenebat.* Argentanum receptum, et *ex occasione* Damfronium. Ad Falesiam posita castra, *quae a Brissaco tenebatur.* Admotis tormentis oppidum *per arcem inferiorem* captum ac direptum; *arx inferior paulo post dedita. Inde* Lexovium itum; quod admotis tormentis, *antequam disploderentur*, a Loncampio deditum est. *Eodem victoriae cursu Pons-Adaemari, Pons-episcopi, et Noviomagus Baiocassium civitas* in fidem accepta. *Ad Honflorium in aestuario Sequanae majus negotium fuit, et in quo rex ipse vitae periculum adiit, per inducias displosione facta, qua Bellofontanus, quem regem ex amictus similitudine rebantur esse obsessi, interfectus est. Tandem a Britone equite locus deditus, et mox in propinquo arx Tuccia.*

LIB. XCVIII.

CIↃIↃXC.

Henricus IV.

Pons-Esiae a Meduanio *per praefecti absentiam* captus. *Meulantum obsessum, cui suppetias laturus rex e Neustria cum rapta manu advolat.* Obsidionis Meulanti exacta descriptio. *Joachimi Berengavillae solertia ac virtus in ea usque ad regis adventum sustinenda.* Vernolium in Perticensi agro a Suessione in fidem acceptum. II. Sancius ad Imperii principes amicos in Germaniam remissus ad auxilia maturanda. *Pecunia a Normbergensibus et Ulmensibus Wilelmi Hessi commendatione sumpta. Copiae, antequam jurejurando adigerentur, a Carolo Lotharingiae duce in campis Argentoratensibus ad Botzemam disturbatae. Quae superfuerunt, diversis itineribus in Galliam descenderunt. Pars ad Metim haesit; pars per Lingones in Heduos pervenit, et se cum Aumontio, qui illis locis bellum gerebat, conjunxit.* III. Monbarri irrita obsidio. IV. Lucemburgicus Romam venit, et mandata *a regiae prosapiae principibus aliisque proceribus ac regni officialibus quae habebat* pontifici coram exponit. *Ad eorum literas tandem* pontifex, *sed post Euriacae pugnae nuncium*, ambigue respondet. V. Cajetanus legatus Lutetiam venit, *ab Santionio composita ad tempus oratione salutatus. Facultates legati contra regni jura, ut erant tempora, promulgatae. Ipse in locum majorum venit; et cum sub uranisco sedere vellet, quae sedes regis est solius, Barnabas Brissonius manu prensum retinuit, et in inferioribus subselliis e regione post se secundo loco sedere jussit.* Rex super adventu Cajetani diploma ad senatum mittit, et secundum illud senatus-consultum factum; cui contrarium decretum statim Lutetiae conditum *fuit.* Sorbonici collegii contra regem censura. Cajetanus ad episcopos *et archiepiscopos*, qui regis partibus favebant, scribit, *ut se ab illo segregent, neque praetextu illum instruendi in eo loco maneant, in quo dominatum is exerceat, qui a sancta sede jampridem extra ecclesiae communionem sit positus, et in quo ipsis sine animae periculo versari non liceat.* VI. Conditum et a Parisiensibus *in eam rem* decretum *ad diluendam invidiam successionis regni in incerto relictae*, quo Carolo X obedientiam praestare cuncti jubentur, *et iterum pro unione jusjurandum ab*

omnibus exigitur. VII. Philippi eodem tempore evulgatum diploma VIII *Eid. Martias*, quo studium suum in conservanda Catholica religione *et sectario malo extirpando* testabatur, *repetita ab Henrici II temporibus origine*, operamque ad Carolum X liberandum suam offert, *et ad id cunctos principes hortatur, quo facto concordibus votis arma contra Mahumetanos ad terram sanctam recuperandam vertantur. Imperata in id per Gasparem Quirogam cardinalem in singulas dioeceses pecunia.* VIII. Lugduni detecta conspiratio de urbe H. Momorantio tradenda. Arx Rotomagi intercepta et statim dedita. Edmundus Burgoinus Dominicanus in suburbiis urbis captus, *qui Clementis factum laudasse dicebatur*, Caesaroduni ad mortem damnatur, *quam summa constantia pertulit in quatuor partes ab equis discerptus, cum paricidium palam detestaretur, et gravissimam poenam commeritum eum diceret, qui facti suasor aut auctor extitisset.* IX. Castra ad Drocum posita pridie Kal. Mart. Post irritam oppugnationem, *hoste adventante*, deducta tormenta. *Jam tunc aperte Philippus res foederatorum adjuvabat, et Meduanius Bruxellas profectus copias auxiliareis a Parmensi acceptas secum trahebat.* X. Ad Andreae-fanum, *quod IV a Nonancuria leucis versus Euriacum abest*, regia acies instructa. Ejus ordo. Meduanius suos ex adverso necessitate victus instruit. *Turbata incumbentibus Germanis a regiorum tormentorum displosione infestatis acie, statim* ad regem victoria inclinat, *quae tamen diu inter duo praetoria vexilla haesit.* Meduanius dilabentibus suis desertus ad Medontam receptum habuit. *Helvetii, qui ultimi in campo servatis ordinibus remanserant, tormentis admotis deditionem paciscuntur, et traditis signis et statim restitutis dimittuntur.* XI. Meduanius Medonta profectus, quae statim regi, *qui Rosnii in proximo hospitium sumpserat*, patuit, fanum Dionysii venit, *plebis Parisiensis commotae primos occursus vitans*; et *inde* datis ad Philippum literis successum necessitate pugnandi excusat, *et si porro subsidiis ab eo juvetur, spem facit fore, ut non solum jacturam sarturus, sed majores progressus contra Navarrum sit proculdubio facturus.* Ad pontificem eodem die dat literas, eodem quoad successum exemplo, sed ex Hispanorum consilio addita expostulatione, quod in tam justa causa neque milite neque pecunia ab eo juvetur. *De subsidiis mittendis Romae inter pontificem et Philippicos legatos altercationes acerbitatis plenae.* XII. In Arvernis, *eodem quo ad Euriacum die*, a regiis ad Issoriacum feliciter pugnatum. *Randanus foederatorum dux ex vulnere statim decessit. Arx Issoriaci, quae obsidebatur, dedita.* XIII. *Sub id post hos successus* Bironus, *dum rex Medontae esset*, a Cajetano cardinali ad colloquium vocatus Nosiacum venit *cum Anna Anglurio Givrio; qui, ut erat festivus, ludibrio legatum ad poenitentiam ipsum impertita benedictione hortantem excepit. Colloquii is exitus fuit, ut Cajetanus animadverterit, longe aliter in Romana aula inter homines de calamitate aliena securos disputari, aliter in ipso regno inter proceres et nobilitatem de regni causa existimari ac judicari.* Injecti *tunc* de pace *seu reconciliatione* inter regem et Meduanium, *Philippo Mornaeo Plessio et Villaregio mediis*, sermones. XIV. Corbolium et Latiniacum regi deduntur. Res feliciter in Mediomatricibus a Sobolio et Realio gestae. Lansaci copiae in Cenomanis ad Meduanam caesae. Pontifex, *a Nivernio monitus et Lucemburgico*, per literas Cajetano succenset, quod non potius cum Vindocino et Lenuncuriano aliisque principibus *ac proceribus regni*, quam cum Meduanio, capita contulerit. XV. In Armorica Maclovii fani arx, *quam Honoratus Buellius Fontanus regis nomine tenebat*, a Macloviensibus intercepta, *et ipso Fontano interfecto direpta.* Ad Melodunum posita a rege castra, et oppidum *triplex* partim vi captum partim deditum. Sequanae et Matronae atque adeo Igonnae imposita minora oppida in fidem accepta. Ad Agendicum Senonum civitatem, *quam Chanvallonius tenebat*, posita castra; *et facta pulsatione oppugnatio tentata, spe in occulto deditionis secuturae facta.* XVI. De induciis Cajetanus interventu Cenetensis episcopi cum Bironо agit, quo, mora interposita, interim commeatus Lutetiam copiosior importaretur, *et subsidia e Belgio advenirent.* Regis cum Cenetensi *fortuitus et tamen destinatus* occursus et sermones. XVII. Vernolium in Perticensi agro a Carolo Fr. Roiello Medavidio interceptum, *Theodoro Lignerio praefecto capto, et Joanne Drocensi*

Drocensi Morinvilla nobilitatis praecellentis et virtutis duce. Legiones Tavanii vicecomitis a Monpenserio, et Ponsenaei a Car. Humerio caesae. Res item feliciter a Realio ad Felinum in Mediomatricibus gesta. Pontificis cum Olivare Philippico oratore acerbae contentiones. Rex Calas S. Botrudis venit, et Lutetiam usque cum delectis progressus ad S. Martini suburbium certat; *quo in certamine Fr. Lanovius graviter vulneratur.* Charentonii et S. Mauri Fossatensis pontes ad Matronam occupantur. Essiae pontes itidem capiuntur. Firmitas Bernardi, *Drago Commeno pulso,* regi ab oppidanis vindicatur. XVIII. Carolus Borbonius cardinalis senior *ex calculi doloribus* Fontenaii moritur; ejusque regis ad ludibrium creati morte incerta inter foederatos successio jacet. *Inde Hispani de regno ipsi cernendo accensa ambitio, cui se Meduanius semper constantissime opposuit.* XIX. *Ad fraenandos plebis in urbe et toto regno impatienteis animos* a Sexdecimanis collegium Sorbonicum de successione consulitur; decretumque *ex ipsorum sententia contra regem omneisque patrueleis et partibus eorum addictos conditur,* a Cajetano cardinali legato, *Fr. Panigarolo,* et *Roberto Bellarmino,* qui cum eo erant, probatum. XX. *Tum* supplicationes ad plebem deludendam institutae, in quibus ordines sacri armati, *praeeunte Gul. Rosa Silvanectensi episcopo, militantis ecclesiae speciem referentes,* magna piorum offensione incedebant; *etiam displosis a rudibus monachis scloppetis domesticus Cajetani interfectus.* Urbs ad angustias summas redacta; in qua cum summo imperio Nemorosius erat, et Bernardinus Mendoza omnia summa cum Cajetano faciebat, ut plebs ad perniciem obduraret.

TOM. IV.

LIB. XCIX.

CIƆIƆXC. HENRICUS IV.

BORDESERTA Aureliano egressus Magdunum ad Ligerim *admotis tormentis capit,* et Castellodunum in potestatem redigit. Eo mox missus Aumontius; *qui suburbia et oppidum cum recepisset, longe gravissimum damnum* C *amplius* CIƆ *aureorum aestimatum accepit, igne ab hoste maligne immisso, qui amplissima illa suburbia depastus est.* Urbe ad extremas angustias redacta senatusconsultum factum, quo de pace cum Henrico Borbonio agere *aut mentionem injicere* capitale erat. Crebrae inter haec velitationes. II. Dammartinum in Parisiensi agro, *locus commeatu abundans, post diutinam obsidionem* in potestatem regis venit. Dionysii item fanum, quo capto in arcto urbs relinquebatur. III. Philippus Huraltus Cevernius cancellarius in aulam revocatur. Nivernius *domo, qua per has turbas se continuerat,* in regis castra venit, et cum delectis copiis Turenae vicecomes *vix ex diuturno morbo recreatus.* Insidiae ad intercipiendum Silvanectum a Ronaco structae ac detectae: XXVII *sive monachi sive sacerdotes conscii, nulla fori praescriptionis ratione habita, extremo supplicio affecti.* IV. Irritum Cajetani cum Jo. Vivono Pisanii marchione *in Hier. Gondii aedibus* colloquium. Suburbia omnia eodem tempore a rege capta. Magna in castris regiis securitas, et incerta de Parmensis adventu adhuc fama. Toto trimestri in urbe XII hominum CIƆ fame absumpta. *Tumultus in palatii area panem aut pacem petentium.* V. Condictus colloquio ad S. Antonii coenobium extra muros Gondio cardinali et archiepiscopo Lugdunensi locus, quo rex cum Cevernio cancellario et Birono equitum tribuno venit. Petitionibus delegatorum responsum *ex tempore summa gravitate* a rege, *quod et scriptis comprehensum illis traditum fuit.* Literae regis ad Nemorosium, *ut se respiciat et conditiones accipiat, hortantis.* VI. Meduanii et mox Parmensis cum toto exercitu ad Meldorum civitatem adventus. Nanrolieta arx praesidio valido firmata. Petri Delbenii ad fanum Dionysii obitus. VII. Rex, *deducto ex suburbiis milite,* obviam hosti cum toto exercitu proficiscitur, *et ad Calas castra metatur. Inde* missus ad Meduanium fecialis qui praelii copiam faceret. Ad denunciationem responsum Parmensis, qui interim Latiniacum oppugnatione capit. *Urbs, ex indignatione, nocturna oppugnatione frustra tentata.* VIII. Rex, datis ad praefectos literis, irritae obsidionis calum elevat. Dimissi belli duces in suas quisque provincias. Rex Silvanectum concedit; ubi Jac. Faius Spessaeus,

Spessaeus, *magno sui relicto desiderio*, obiit. Claromontium oppugnatione captum et arx dedita, *cui Morellius Chosius impositus*. Tavanius vicecomes et Falandrius a Guichio, Ragniaco, Sipetra, occursu fortuito caesi. Mirabellum in Pictonibus *sive Salmuriensi praefectura* a Villoclaro Guerchio vi captum. Augustobona Tricassium magna cum regiorum jactura frustra tentata; *et Soloturiensis e primaria nobilitate, qui carcere attinebatur, in eo conatu crudeliter a furente plebe mactatus*. IX. Corbolium a Parmensi vi captum. Rex Gesoriaco in agro Vexinensi Turenae vicecomitem ad auxiliarem exercitum scribendum mittit. X. Corbolium *crepitaculis admotis* a Givrio receptum. *Diutina et tandem* irrita Menehildis-fani in Campania a Lotharingicis copiis obsidio. Poxium a Nivernio vi captum et *trucidatis defensoribus* direptum. XI. Rex Parmensem cum rapta manu insequitur, *et juxta Fimum adsecutus aciem struit, et periculose certat, sed exiguo damno, et ad Pontarsium receptum habuit. Nivernio, Givrio, et Parabero in castra venientibus ultra processum, et ad Cresciacum haud longe ab Arbore Guisae rursus certatum. Inde rex abeunte Parmensi Quintini-fanum venit.* Corbia *admotis crepitaculis in proximo* ab Humerio capta, *et in ea Pontius Bellaforerius occisus*. Villafranca in Campaniae limite a Sanpaulo occupata. XII. Henrici Dumbarensis in Armorica contra Mercurianum res gestae. *Vitreacum frustra a Mercuriano obsessum, et arx amissa ac subito recepta. Hennebonda a Dumbarensi capta et munita. Lopadrum in Blaveti canali a Mercuriano captum et crudeliter direptum. In Rascotium severum Dumbarensis judicium. Moncontureum Dumbarensi post vim factam et repulsam deditur.* Auxiliaris ex Hispania exercitus *duce Joanne Aquila* Blavetum appellit, cui praesto fuit Mercurianus. *Hennebonda statim obsessa et dedita, amissis in ea* IX *machinis cum apparatu bellico et copioso commeatu.* De Hispanorum in provinciam adventu literis ad invidiam in Mercurianum plenis apud Ordines expostulat Dumbarensis. Loca in limite Armoricae et Cenomanorum ope Dumbarensis *a Brandelio Campano Villanae marchione* recepta. XIII. Burdigalae Matignonius a senatu tandem obtinet, ut vetere sigillo regio conflato novum cuderetur, in quo regis Henrici IV nomen et insignia *Franciae et Navarrae* caelata erant. Rionium in Condomensi agro receptum. Burgus in Garumnae et Duranii aestuario capitur, arce salva; quam Espernonius auxilio veniens, oppido abscedentibus hostibus, penes se retinuit. Curiae belli tempore ad fanum Joannis Angeriaci, Bergeraci, et Montalbani, quae Protestantibus jus dicerent, institutae, regio diplomate revocantur. XIV. Sabaudo in Provincia se gnaviter opponit Valeta. *Caeta in arce sua per Diguierii amicos oppressus, continuoque admota Brigantioni a Diguierio tormenta, et oppidum a Clavesono deditum. Ocelli irrito conatu tentati. Salinas haud longe a Barcinona a Boesseto et Bricomotio male mulctatus. Superveniente Diguierio Fr. Martinengus a Maximini-fano, quod arcta obsidione cinxerat, discedit. Barta a Diguierio capta. Pauli fanum a Sabaudo captum, et subito a Diguierio superveniente recipitur. Ad Calmosium caesi hostes. Sonnas cum Segusionem peteret, Diguierio incumbente,* CCCC *ex suis amissis funditur. Ocelli post hos successus a Ponsenaco deduntur prid. Kal. Octobr. Venustus ad Talonum caesus. Sabaudus Nicaea veniens, facto per Antipolim itinere, Julii-forum occupat. Mox et Draguinianum venit, circumpositis castellis in fidem receptis.* Carsius ad Salonem positis castris a Valeta caesus. Aquis Sextiis senatus-consultum fit, quo legatio ad Sabaudum decernitur, ut patrocinium Provinciae contra sectarios susciperet, *eique qui rex legitimus existeret integram servaret*. A factiosis ei ad ingressum cuncta honorifice instructa. Accipitur intra urbem XVIII Kal. Octobr. *Carsio contra fremente, qui inde discedit; et postridie in senatum venit, et post habitam ab Honorato Laurentio orationem tanquam protector Provinciae in verba sua cunctos adactos ad manus osculum admisit.* XV. Diguierius ad Gratianopolim *jam longo tempore obsessam* redit, et urbem conditionibus perscriptis ab Albinio XI *Kal. Januar.* recipit. *In Henrici* IV *Franciae et Navarrae regis fidem omnes ordines adacti, et de religione C. A. R. sarta tecta servanda cautum.* XVI. In Gexensi praefectura capta Clusura Genevenses infestantur. *Praefectus, qui locum dediderat, Genevae supplicio afficitur.*

Crudeliter

Crudeliter utrinque certatur. Ab Amadaeo caesi Genevenses temere Lurbano in lecto decumbente egressi. Magna inter Jurassum montem et Clusuram vastitas. Gul. Cluniacus Conforginus Vianam frustra tentat. *In vindemia colligenda et certatum acriter juxta Bonam, et* CCC *circiter occisi et* L *capti; in quos Conforginus belli jure humanius odiis sopitis uti coepit.* Ad Crusilliam Neapolitani et Hispani ab eodem caesi. XVII. Virorum literis illustrium mortes; Fr. Hotomani jurisconsulti, Jac. Cujacii jurisconsulti, Gul. Sallustii Bartassii, Rob. Garnerii, Jo. Bapt. Benedicti, Joannis de Nores Cyprii, Julii Alexandrini, Nicodemi Frischlini, Francisci Salinae, Ambrosii Moralis. Dispar Marci Bragadini et dignus vita exitus. Tom. IV.

LIB. C.

Tom. V.

CIƆ IƆ XC.

Henricus IV.

In Belgio Car. Mansfeldius Berkam ad Rhenum, *omni spe auxiliorum per Meursii comitis casum praecisa,* capit. Hispanorum legio, *cui Emmanuel Vega praeerat,* ob non solutum stipendium *Curtraco occupato* rebellat. Omnes Philippi vires omisso Belgio in Galliam versae. Inde Mauritius et Ordines, *qui se defendere satis huc usque habuerant,* rei gerendae occasionem arripiunt, *et felicissime ab eo tempore persequuntur.* Subsidia ab Ordinibus et Angliae regina regi missa. II. Breda a Mauritio *astu militari* intercepta. Itali socordiae *et ignaviae* insimulati Bruxellis jussu Parmensis capite luunt. *Irrita Bredae et damnosa obsidio. Praesidiarii eruptione temere facta a Decio Manfredo et Corn. Gasparino male mulctati.* III. Mauritius Neomagum in Sicambris arcta obsidione premit, et Mansfeldii adventu a vi facienda revocatur. Knodsenburgi munitio in proximo ab eo structa. Nova navigationi via invenitur, *fossa infra Neomagum a Rheno in Wahalim per Betuviam perducta. In Vorna insula supra Bommelam munitio a Solmensi comite structa.* In Frisia res gestae. Loca ad Rhenum post Parmensis in Galliam profectionem, et in Brabantia, a Mauritio capta. Venloae oppidani *seductis Germanis praesidiariis* Italos *ut sibi graveis* aggrediuntur, et oppido pellunt, *ac mox Germanos, ceterum se in regis fide futuros Mansfeldio confirmant.* Lochemum frustra ab Hispanis tentatum. *Hovium in Eburonibus a Grobbendonco deditur. Navis* CC *amphorarum a Mauritianis juxta Oldenburgum capta conflagrat.* IV. Conventus Coloniae et postea Francofurti, in quo de injuriis utrinque ab Hispanis in limite acceptis expostulatio instituitur, *et legatio ad Parmensem et Ordines decernitur.* Ordinum responsum acerbum et contra Hispanos invidiosum. Eorum vires hoc anno in majus auctae. V. Friderici Perrenoti Campaniaci de bello in Galliam translato judicium *et augurium.* Emmanuelis Lalanii Rantiaci marchionis *ex vulnere ad Corbolium accepto nec bene curato* Bruxellis obitus. Gul. Lalanii Hoestratani itidem mors. VI. In Livonia irritum inter Joannem Suecum et Moscum colloquium. Jamma arx, IV *a Narva milliaribus,* a Theodoro deditione capta. *Tatari Crimei a Mosco immissi Suecos per Livoniam infestant.* Carolus Joannis Succi frater cum Theodoro transigit; *et, Narva Livonica, quae arcte premebatur, retenta, Russica alusque circum arcibus Theodoro cessit.* Nisoviorum *per pontem Euxinum* infestae excursiones quasi Polonis instigantibus factae, ad Portam Othomanam indignissime acceptae. *Missi Tatari, qui injuriam contrariis in Poloniam excursionibus ulciscerentur. Ii a Nisoviis profligati.* Samoscius cum exercitu in limite comparet, et cum Turcico Moesiae superioris praetore agit, *et conditiones ab eo motus componendi propositas ad comitia Varsaviensia remittit.* Elisabethae Angliae interventu Poloni cum Turco reconciliantur. Graves in Pannonia et insoliti terrae motus. Templum Bonnae ad Rhenum conflagrat. VII. Caroli archiducis obitus. *Ejus liberi et adfinitates per eos contractae.* VIII. Sixti V mors. Plebis contra eum odium. Opera publica. *Didacus a Complulo ab eo in Sanctorum numerum relatus. Aliorum Sanctorum memoria renovata. De ejus praecipitato mortis termino ab Hispanis disseminata maligne narratio.* IX. Jo. Bapt. Castanaeus, qui Urbanus VII dici voluit, in ejus locum suffectus, paucorum dierum pontifex. Quo *rursus* mortuo magnus comitiorum aestus fuit in successore

fore deligendo. *Cum Sanctorius numero votorum destitueretur*, tandem in Sfondratum *cardinalem* suffragia post bimestre interregnum inclinarunt. Is Gregorius XIV dictus. X. Lucemburgici per interregnum datae ad cardinaleis graves literae. Pari libertate ad Gregorium, *postquam eum in pontificem electum Venetiis rescivit, alias scribit*, quibus factionis Henoticae *apud nos* perniciosa *contra regnum et religionem ipsam* consilia exagitabat. XI. Exulum *in regni Neapolitani limite et Piceno* per interregnum grassationes. Alfonsus Picolomineus his se ducem praebet. *Edictum in eos propositum*. Octavius Caesius et Virginius Ursinus contra eos ducunt. Picolomineus *a suis desertus tandem in Bisaccionis tribuni, qui magno Etruriae duci militabat, manus incidit, a quo Florentiam perducitur, et*
CIƆIƆXCI. tanquam latro strangulatur, *unco ad spectaculum appensus, cum prius novus pontifex Montem-Marcianum, quo ducatus titulo fruebatur, Herculi Sfondrato fratris filio tanquam perduellionis crimine ad S. sedem devolutum adjudicasset. Virginius Ursinus ad Bellum-montem magno vitae discrimine manus conserit*. Fames Romae et in Latio. XII. Alfonsus dux Ferrariae ad urbem venit; *qui cum liberos non haberet, de imperio in Caesarem Estensem transferendo cogitans cum pontifice et cardinalibus agit*, et re infecta discedit. XIII. Veneti de Turcorum consiliis veriti valido praesidio Cretam firmant. Hier. Lipomani a Porta Othomanica revocati casus. Bergomo et Brixiae, *quibus senatus ob militem in Insubribus a Philippo scriptum metuebant*, prospectum. *Pons ligneus Ripae-altae ex lapide et marmore exquisito structus, pecunia ad id ex legato Bartholomaei Coleoni suppeditata*. Patavii Jesuitae patres, *qui Corneliorum favore sublevabantur*, in ordinem redacti, *et cum professores contra eos querimoniam instituissent, plura petitis jam tum a senatu impetraverunt*. XIV. Bellum inter Turcos et Persas, *quod sopitum credebatur, ex occasione* renovatum, *Usbeco, qui Persicae ditionis portionem usurpabat, adfinitate et foederatione cum Persis reconciliato*. Classis Turcica in Ponto Euxino instructa. *Assanis astrologi et Assanis Veneti ludificationes, et hujus miserabilis exitus*. Sinan *ob nimiam loquendi libertatem* relegatus, et Ferhates aemulus in primarii Veziris locum suffectus. Grandes pensitationes despotis vicinis ab Amurathe imperatae. *Poloni cum Turco interventu Anglici legati et Veneti senatus reconciliati, et versa contra Austriacos arma*. XV. Tatari in Polonorum senatu admissi et auditi, de Cosacorum injuriis sibi satisfieri petentes. Christophorus Sborovius *Samuelis supplicio affecti frater* comitiorum decreto restituitur. *Ab Austriacis legatis petitum, ut caput superioris anni in comitiis contra Austriacos insertum, ne quis eos in novi regis electione nominare auderet, induceretur. Tandem* dissidia inter Austriacos et Polonos componuntur, contracto inter Sigismundum regem et Annam Caroli archiducis filiam matrimonio. *Anglico legato gratiae actae pro egregie navata in pace Turcica opera, et ut Elbingae in Borussia Angli institores commorari possent, prorogata gratia*. Borussiae ordinum elusa postulata. Cracoviae plebs contra Protestanteis insurgit, *et aedeis in quibus conveniebant incensas demolitur. Inde Protestantium rege inconsulto conventus*. Suecus parum prospere res contra Moscum gerit, *et lues pestifera Revaliae et Narvae grassatur*. Hanseaticae societatis conventus Lubecae celebratur. XVI. Res in Pleumosiis et Germanico limite gestae. Odetus Telinius *post septennium* libertati restituitur. Turnohuta arx *a Bredae praesidiariis militari* astu intercepta. Item Westerloa. *Propugnaculum in ripa Isalae ex adverso Zutfaniae erectum a Franc. Veero captum*. Zutfania *ipsa* a Mauritio *superveniente obsessa tandem* deditione recipitur. Daventria post acrem verberationem dedita. *Ad Cnotsenburgensem munitionem in Batavia a Parmensi clades accepta, et soluta loci obsidio*. Hulsta *in Flandria* per Parmensis absentiam a Mauritio in potestatem redigitur. Neomagus *et* ad deditionem *a Mauritio* compellitur, *et cadaver M. Schenkii tam indigne ab oppidanis habitum honorifice in principum provinciae monumentum infertur*. Legati a Caesare de pace Coloniam conveniunt, et inde Bruxellas et Hagam tendunt. XVII. Anglorum ad intercipiendam Indicam classem improsperi primo congressus: clades postea pensata a Cumberlandio, *capta nave amphorarum* CIƆ IƆ *capaci, quam variis mercibus onustam triumphabundus in Angliam secum avexit*.

XVIII. Joannis

XVIII. Joannis Frisiae comitis et mox secuta Christiani Saxonis septemviri mors. Ejus morte res in Germania mutavere. Bernardus e Waldeccensium comitum familia sub id decessit, episcopus Osnabrucensis, cui *inter multos competitores* suffectus Philippus Sigismundus Brunsvicus. XIX. Literis clarorum virorum obitus; Jac. Amioti, Ant. Chandei Sadëelis, Hug. Donelli jurisconsulti, Adolfi Metkerki, Victoris Giselini, Ant. Carafae cardinalis, Laurentiae Strozziae, Hen. Gravii.

LIB. CI.

CIↃIↃXCI.
HENRICUS IV.

REGINA Angliae *toties insidiis et tandem bello ab Hispanis petita, quod suum in regis fortuna periculum verti cerneret, Horatio Pallavicino ad Imperii principes Protestanteis misso* cum iis egerat, ut regi in communi causa succurrerent. Facta spe auxiliorum Turenius a rege, *cum Gessoriaci esset*, mittitur cum amplissimis mandatis: *qui primum* in Angliam, *inde* in Bataviam *transit*. II. Postea *cum Pallavicino* Christianum Saxonem *adhuc superstitem* adivit. Inde ad alios principes et civitates digreditur. *G. Schombergius, qui in aula Saxonis antea fuerat, et initio persuaserat, ut ducendi in Galliam exercitus ipse curam susciperet; et juvenis ad magna natus eo inclinabat, donec Jo. Casimiro, penes quem consiliorum in Germania tunc arbitrium erat, difficultates et moram subinde injiciente, et Caesare ipso annitente, ab eo consilio destitit.* Schombergius ab eo tempore suspectus Heidelbergam concessit, et in negotiis expediendis Turenio semper praesto fuit, *et cum tribuni Germanicarum copiarum tanto munere commode fungi non possent, commodata ab Hesso pecunia seorsim militem scripsit.* III. Argentinenses *hinc* occasione sumpta de Carthusianorum coenobio, *quod urbi quasi imminebat*, destruendo consilium pridem initum ad exitum perduxerunt, *ejusque aestimationem et compensationem Turenius regis nomine, quod ad ipsius, in cujus ditione hic ordo olim fundatus fuit, id auctoritatem spectaret, in se recepit. Ea de re jam actum cum Theodorico Schombergio fuerat; qui pugna Euriaca cum occubuisset, pacta cum eo inita, et rata ab ordinis delegatis habita, remanserant irrita; secundum quae denuo cum ipsis conventum fuit.* IV. Ad Hohemium copiae auxiliares conveniunt, Christiano Anhaltino principe duce. Summum dein imperium in Turenium *cedente Anhaltino* translatum, *donec exercitus regi traderetur, quo facto Anhaltinus pristinam auctoritatem in eo retineret.* Lustratur et recensetur exercitus. *G. Schombergius diverso itinere per montana Argentoratum ducit, ibique Rhenum transmittit, cui se Fabianus Reburius aggregat.* V. Parisiensium *apud nos* expeditio *nocturna S. Genovefae die* contra Dionysii-fanum, *cujus custodia Dominico Vico commissa fuerat, duce Cl. Aumalio equite Hierosolymitano*; in qua *post captum oppidum* a Vico *ex desperatione rerum suarum animos sumente* ipse oppressus et interfectus est; *quo casu sui jam oppidi potentes huc illuc dilapsi sunt.* VI. Astu tentata Lutetia, et S. Farinatae dies. *Neapolitani praesidiarii ex ea occasione intra urbem admissi.* VII. Literae Gregorii XIV ad Philippum Segam cardinalem, *qui Lutetiae erat, quibus auxiliorum brevi mittendorum spem facit.* Literae item pontificis ad unionis concilium *et ad ceteros regni proceres eodem exemplo.* Hercules Sfondratus dux Montis-Marciani *creatur, et honorifico matrimonio auctus* exercitus auxiliaris imperator solemni ceremonia *traditis duobus vexillis* pronunciatur. *Cardinalis Lotharingus Romam venit, petens ut exercitus in Lotharingiam descendat, ad Germanorum transitum impediendum.* Meduanius per literas facultatem sacri patrimonii in belli sacri usus alienandi petit. Idem Philippus *per Suessanum novum oratorem* a pontifice petit, et neuter obtinet. *Missi ad Helvetios, qui pro aere alieno, quod L. Fifero debebatur, cum Quinquepagicis transigerent.* Ad Laudem-Pompeiam exercitus pontificius lustratur. VIII. Autricum Carnutum a rege inopinato obsidetur. IX. Dubio obsidionis eventu *Caesaroduni* Tertianae factionis, *quae paene res regias evertit*, fundamenta jacta sunt. *Color quaesitus, quod rex, reconciliationis et amplius religioni cautum iri spe facta, post Euriacam victoriam quasi fidei datae vinculo solutus rem de die in diem*

per

per moras adfectatas extraheret. Libellus in eam rem Andegavi cusus, quo illius auctor regem ad Catholicam religionem quamprimum amplexandam exhortabatur. Factionis princeps cardinalis Borbonius junior ab hominibus male animatis deceptus. *Scipio Balbanius Lucensis cum secretis mandatis ob id a Bellozano Romam missus. Ejus literae a Porta Bevillerio interceptae et ad Meduanium missae, et inde ad regis notitiam perveniunt.* X. Inter haec obsessio Autrici exitu non caruit: *ponte a Castellionaeo ad ruinam factam strato miles in muro tectus loco edito sistitur. Nec multo post Piscario interfecto, qui strenuam operam in defensione navaverat, colloquium poscit* Bordesceria *et* urbem dedit. Ad levandos agresteis edicto militares leges publicatae. Decuria Rupellae, quae de praedis *Henrico* III *rege a Navarro instituta* judicabat, edicto itidem revocatur, *decimis, quae ex iis exigebantur, remissis.* XI. Theodorici-castrum ad Matronam sub id *sive vi sive secreto consilio* deditum res regias conturbavit. *Pinariis, qui locum tenebant, ob id negotium facessitur, vixque exsoluta grandi pecunia uterque se periculo exsolvit.* Dordinga et Alnetensis arx a Birono obsessa et in fidem accepta. XII. Lotharingici omnes *aut ipsi aut per legatos, ut et Sabaudus,* Lutetiae de republica consultaturi conveniunt. Pontifex Philippo instigante regis Catholici electionem urget. Aemulationes inter contendenteis. Legatio *pro auxiliis validioribus* ad Philippum decernitur; cui obeundae Petrus Janinus designatus. Fr. Lucemburgici literae ad pontificem novum, quibus Marsilii Landriani *cum mandatis acerbitatis plenis* adventum in Galliam multis *ac gravibus* de causis deprecabatur. XIII. Castrum-Galliardi ad Sequanam a rege in fidem acceptum. *Inde expeditio contra Lupariam feliciter suscepta, et locus medio die interceptus. In eo captus Cl. Sanctius Ebroicensis episcopus paulum a periculo abfuit, ob libros contra regium nomen scriptos.* Cardinalis Borbonius Caesaroduno in aulam sive in castra evocatus, *quaesito colore ut consistorium prius divulsum in unum cogeretur, re vera ad labefactandam Tertianae factionis in dies invalescentem potentiam.* Fr. Borbonio Contio exercitus in Pictones ducendus attribuitur, *spreto ob suspiciones Suessione.* XIV. Contra Landriani mandata in Catalaunensi curia senatus-consultum horridae libertatis praecipiti affectu factum. XV. Regis edictum, quo Julianum ultimum decessoris sui revocabatur, cum Medontae esset, conditum; cui cardinalis Borbonius intempestive intercedere voluit; *et, cum aliud non posset, surgendo obrogare; sed cum nemo praesulum, qui frequentes aderant, ejus exemplum sequeretur, rursus sedere jussus obmutuit.* XVI. Edicto Caesarodunum allato, quo et Landriani mandata exagitabantur, dictae graves sententiae, *et epistolae Leodicensium in causa Henrici* IV *Caesaris diris devoti ad Paschalem* II *renovata memoria.* Secundum haec pari gravitate ac libertate senatus-consultum factum, *perorante Antonio Seguierio fisci patrono.* XVII. Dein contra Catalaunense et mox Caesarodunense senatus-consulta contraria Lutetiae facta. XVIII. Medonta *nocturno astu ab Henoticorum vicinis praesidiis* per regis absentiam tentata. Helvetii jam dimissi *cum ad Udencum hospitium haberent* frustra a Meduanio solicitati, ut per unionis urbes iter haberent. Consistorium regis post Medontae detectam conjurationem Autricum transfertur, ubi praesulum, qui in comitatu regis erant, concilium cogitur, in eoque contra Landriani mandata fit decretum, *quo interdictum ab eo promulgatum nullum declaratur, et* legatio ad pontificem permissu regis mittenda decernitur. Intercedit senatus, *ne recenti adhuc senatus-consultorum, quae Romam mittere prohibebant, memoria legatio praecipitaretur.* Multa hinc inde scripta pro interdicti defensione et adversus illud promulgata. XIX. Rex ad Noviodunum castra ponit. *Obsessis suppetias Tavanius vicecomes laturus capitur. Contra levem regis armaturam ancipiti pugna certatur. S. Bartholomaei coenobium oppugnatione captum.* Tandem urbs a Villa deditur. XX. Guisius, qui Caesaroduni in arce custodiebatur, delusis custodibus elabitur XVIII Kal. Novembr. *medio die, et obvios Castreum aliosque conscios habuit.* XXI. Albiniacum in Biturigibus frustra obsessum. In Lemovicibus infeliciter ad Aredii-fanum a regiis pugnatum, *in eoque proelio desiderati Rupifulcaudius comes, Costa-mezerius, alii primarii e nobilitate duces; neque tamen Aredii-fanum, quod Cambaretus tuebatur, amissum.* Guerchius Belacum

lacum in Marcia obsidet; sed *post unam et alteram oppugnationem irritam et cuneos actos, cum res in arcto essent,* superveniente Cambareto *cum Petrogurdio obsessi confirmantur, et Guerchius* ab obsidione discedit. XXII. Calviniacum a Contio captum. Oblinca, Bella-arbos, Arcimboldi-burgus, et Savini-fanum in fidem accepta. Mirabellum *eodem victoriae cursu* a Contio cum arce captum. Cellae et receptae in Biturigibus. Ad Morilloni-montem hostes CC caesi a Petro Pideo Neda, *quem Contius Calviniaco imposuerat.*

LIB. CII.

CIↃIↃXCI. — Henricus IV.

Chevrertus Mercuriani dux, *dum delectus* in Andibus *haberet,* a Picharico caesus. Bellac-insulae marchio ad Mercurianum deficit. Monconturium oppidum *in Briocensi dioecesi* a Sanlaurentio interceptum. *Admotis ad arcem tormentis* cum supervenisset Coëtkeni marchio *acriter pugnatur, et* Sanlaurentius, *qui Coëtkeni filiam in uxorem duxerat,* C *ex suis amissis* in fugam pulsus. *Quemadeus ex regiis desideratus.* II. Angli auxiliares *duce Edvardo Norrisio* Pimposium appellunt. *Brehealis insula Pentevriae ditionis a Tremblaio ope Anglorum in potestatem redacta. Dumbarensis coacto exercitu Guingamum capit. Inter Guingamum et Quintinum Dumbarensis et Mercurianus utrinque instructa totum triduum stant acie, medio rivulo, nec ulla re gesta.* III. Fr. Lanovius in castra venit. Juxta Curlacum hostis caesus. Infelix de Lembala obsidenda captum consilium; ad quam Lanovius, *dum locum propius lustrat,* lethali vulnere feritur, et *Monconturium deductus* XVIII post die *summa animi constantia inter Moumartini manus* decessit. *Soluta obsidione Dumbarensis fanum Brioci concessit. Velitationibus dein utrinque tantum certatum. Castellio inter Fulgeriam et Vitreacum a regiis captus. Lavalli juridicus ira praecipiti in furcam actus. Cotensanus itidem indigue habitus. Blanium Roanorum arx regali structura a Mercuriano capta et incendio fortuito consumpta.* Hunaldaei primarii provinciae reguli obitus. Sanlaurentius ad Sessoniam turrem a Surdeaco caesus, et ipse captus. Monianum in Cenomanis *a Plessio Cratumni praefecto, locum prodente Moyse Massono Cricabovii, qui praeerat, domestico,* interceptum, *et ipse Cricabovius spoliatus et immaniter interfectus.* Juxta Peiracum in Cadurcis a Ventadurio et Teminio hostes caesi. *Peiracum dein captum* VI *Kal. Decembr. et plerique in eo hostium caesi, quidam et e nobilitate primaria capti.* IV. In Allobrogibus Diguierius *post acceptam in fidem Gratianopolim Scalas ditionis Sabaudicae ducit, et oppidum cum arce capit. In Provinciam inde a Valeta invitatus discedit, et loca quaedam in Saltuensi comitatu recipit. Ad Vinonem se cum Valeta conjungit Berrae obsessis suppetias laturus. Ad Sparronem* XVII *Kal. Maias hostes caesi.* CC *equites desiderati et capta* III *signa. Postridie major accepta clades, cum reliqui a strage se victoris arbitrio dedissent.* CCC *fere equites,* CIↃ *pedites exarmati et captivi retenti, et in iis Alexander Vitellius, Sauromanus, et* XXX *ductores.* XV *signa itidem amissa. Mariniana et Gianum expugnatum. Reducto a Diguierio exercitu Camberium frustra tentatum. Blaconus Monsloriocum castellum vi capit. Givorda castellum in agro Lugdunensi vi captum. Ad Monmelianum discursante huc illuc Diguierio certatum. Berra tandem a Sabaudi ducibus capta. Lucium Castellum archiepiscopi Aquensis a Diguierio vi captum.* V. Copiae Pontificiae in Sabaudiam descendunt. Ad Charrae-pontem *in Baiardae arcis conspectu* feliciter certatum Diguierii auspiciis. *Bis mille quingenti ex hostibus interfecti.* CCC *equi bellatores capti, et* XVIII *signa. Ad Bellilocum* IↃ *postridie interfecti. Parta ingens praeda* CC *aureorum* CIↃ *aestimata. Barcino in comitatu a Diguierio capta, qui inde ad Valetam, qui Digniam obsidebat, contendit. Dignia tandem dedita. Inde ad fanum Reparotae conjunctis viribus veniunt, quod a Sabaudo obsidebatur. Soluta eorum adventu obsidio.* Christiana Daguerra Salruensis comitis vidua virili animo foemina a Sabaudo alienatur. Massilienses suspectum Sabaudi patrocinium habent, *et Pierrobonum ei addictum urbe pellunt.*

Ad Vinonem Sabaudus a Valeta caesus, *qui inde Sparronem venit et vicina Berrae loca in potestatem redegit*. VI. Sancii in Sabaudia res gestae. Regia Hispanorum pecunia in Rinfeldia sylva capta. *Tres equitum turmae in Veneta ditione a Pausania Brachiaduro, Portiis comitibus fratribus, et F. Nasio scriptae ad Sancium veniunt. Ad Buringam posita castra, et certatum, magnoque in discrimine versatus Brachiadurus. Dilapsis praesidiariis Buringa in Sancii potestatem venit, muris postea nudata, et rursus a Sabaudo instaurata.* Guitrius bello in Sabaudia gerendo a rege destinatus in castra venit, et Versoviae *admotis tormentis* oppidum capit ac crudeliter diripit. Arx paulo post a Composio deditur. Mox et Evianum municipium *in lacus ripa situm* capitur, *et pari crudelitate diripitur*. IV Eid. Mart. ad Monthovium pugnatur: Sonnas, *proelis aliis dissentientibus auctor*, in primis ordinibus pugnans cadit. VII. Guitrius dein io Aumontii, qui rem in Heduis gerebat, castra venit, *in itinere varia peste adflictus, Brachiaduri et Portii turmis caesis*. Augustoduni origo, nomina, situs. Ad urbem posita castra. Artusius, qui Cabilonis arcem tenebat, tradendae arcis spe facta Aumontium deludit. Tandem Augustoduni obsidio *post aliquot oppugnationes* solvitur. VIII. Nemorosii consilia et conatus. Ad Virodunum, *convenientibus Lotharingiae duce, Meduanio, Nemorosio*, lustratae pontificiae copiae, *a quibus Cajetanus discesserat*. IX. Gregorius XIV *ex calculi doloribus* decedit, *exhausto grandi illo thesauro a decessore suo tanta cura ac parsimonia congesto*. Fames miseranda circa urbem, et lues popularis *a fluxione, qua correpti intra decimum diem exanimabantur*. LX hominum CIↃ *eo malo* in *sola* urbe absumpta. *Instante M. Bonello cardinali Alexandrino, monachis cardinalibus, quod antea non obtinuerat, galerus ruber a Gregorio concessus*. X. Huic paucorum dierum Jo. Antonius Fachinettus suffectus, qui Innocentius IX dici voluit. Cum multa *praeclara* animo agitaret, *in bellum Gallicum* L *aureorum* CIↃ *in singulos menseis destinasset*, post bimestre decessit. XI. Factio sexdecimanorum, *qui et zelotae dici gaudebant*, Luteriae iovalescit, *et ex cardinalis Segae consilio Hispanis enixe faventis regebatur*. Gondius cardinalis sibi et bonis metuens urbe discedit. Pulso episcopo factio senatum aggreditur. XII. Barnabae Brissonii senatus Parisiensis praesidis *instigante J. M. Cromaeo* deploranda mors; et cum eo a sexdecimanis crudeli supplicio adfecti Claudius Arcerius et Jo. Tardivius. XIII. Sexdecimanorum super Guisii liberatione et Brissonii morte ad Philippum literae, quibus ei regnum administrandum, *aut per se, aut per eum quem serenissimae infanti filiae generum destinaverit*, deferunt: quae in itinere *a Chaserone* interceptae ad regem perlatae sunt. *Hoc successu tentata Meduanii patientia, Sega et Hispani, quatenus ulteriora ferre posset, longe expectatione sua falluntur.* XIV. Meduanius ad rei nuncium *tantos irarum aestus generoso animo concepit, ut, omni alia re omissa, ab exercitu* in urbem sibi *quamprimum* revertendum existimaverit. Bastilia protinus a Bussio *impunitatem pacto* restituitur, *eique Burgus imponitur*. Per Vitrium Luscarius, Anruxius, Emonotus, Amelinus comprehensi, *et ad ceterorum terrorem* in ima Luparae aula laqueo gula fracta suspensi. *Expostulante pro sexdecimanis Bucero curione, diplomate praeteritorum gratia facta, ab ea exceptis Cromaeo, Cocherio, et commentariensi.* XV. Rex ad auxiliarem exercitum excipiendum interea ad limitem excurrerat. Carlotae Marcianae cum Henrico Turrio Turenae vicecomite Sedani nuptiae contractae finem acceperunt; *in quas, Lotharingiae duce et Nivernio exclusis, qui eas filiis suis ambiebant, rex prudentissime pro tempore consensit*. In Vitoduni conspectu cum foederatis leviter pugnatum. XVI. Castellionaei sub id in arce sua ad Lupam decessus, *eoque nuncio, ut et Lanovii, non mediocriter rex adflictatus est*. Monpenserius Avrincarum urbem *longa obsidione fatigatam ad extremum* ad deditionem cogit. XVII. Consilium de obsidendo Rotomago captum, et ad eam rem subsidia. Auxilia item ab Elisabetha Anglorum regina subministrata. Ad defensionem in urbe parata omnia, misso primum a Meduanio parente Henrico filio, et arcessito Franciscopoli Andrea Brancatio Villario. *Primus ad portam Caletensem factus ab Anglis impetus, in quo Edvardus Ebroicus Essexiani comitis summi copiarum ducis ex fratre nepos cecidit.* Urbis descriptio ac situs. *Gornaeum castellum et Caudebecum*

debecum in fidem accepta. Rex ad majorem et aedileis urbis scribit, et fecialis cum responso contemptus pleno remissus. XVIII. Parmensis cum auxiliari exercitu venit. Fara ad Esiam deponendis tormentis *invito Meduanio et resistante* Hispanis conceditur. XIX. Petitiones jam tum Hispanorum pro serenissima infante a Claudio Castreo elusae. Senatus-consultum contra Henrici Borbonii fautores in urbe factum, *post detectas aliquot machinationes.* Varia et diversis locis repetita certamina. Halotus Momorantius *ob privatas simultates* ab Alegrio marchione *nihil tale cogitans* pugionum ictibus Vernonii confossus. XX. Rex extra Aumaliam exercitui auxiliari obviam procedit, *leviter in velitatione perstricta e longinquo cute sauciatus. Nivernius, qui ultimum agmen ducebat, Aumaliae Givrium equo suffosso lapsum et luxatum altero commodato servat.* Novum-Castrum, quo se Givrius *ad sistendum Parmensem* incluserat, a Parmensi deditione captum. *Velitationibus et incursionibus certatur.* Chalinius a Cicoto capitur. XXI. Parmensis et Meduanii aemulatione dissidentium de vi summa in regiorum castra facienda cum belli ducibus consultatio. Villarii per regis absentiam acris eruptio, *qua ad S. Catharinae vallum CCC ex regiis caesi,* III *tormenta avecta, vallum dejectum, cunei destructi.* XXII. Post quem successum *rursus* Parmensis et Meduanius dissident sententiis, *cum ille fortunae instandum, hic, urbe in tuto per successum illum collocata, nihil temere certaminis aleae committendum censeret. Secundum haec* Parmensis trans Somonam exercitum reducit. Irritus ad Spiritus-fanum Aumalio instigante conatus. Pontificiae copiae recensitae et ad paucos redactae.

CIↃIↃXCII.

LIB. CIII.

CIↃIↃXCII.
HENRICUS IV.

REX ad obsidionem redit, ductoque vallo urbem arctius cingit, *etiam flumine utrinque obstructo. Batavica classis in Sequanae aestuario infra urbem.* Multa confuse *et perperam* inter regios administrantur. *Et tamen seu morbis seu certaminibus crebris res obsessorum rursus eo redactae, ut Villarius, qui se omni periculo post primum illum successum defunctum putabat, nisi intra praedictum tempus succurreretur, cum rege se transacturum denunciaverit.* II. Parmensis cum auxiliari exercitu, *relicta Hedini majore impedimentorum parte, Somonam ad Blancam tacam vadat, et sextis castris plus itineris confecit, quam vicesimis priore expeditione fecerat.* Rex, qui copias in obsidione sparsas habebat, *evocatis auxiliaribus, qui continuo advolarunt, et deductis tormentis* ad Pontem Arcuensem suos colligit. Dissident Meduanius et Parmensis, *et ille obtinet, ut Caudebecum, omisso insequendi regis consilio, ducatur, locum annona copiosum, qua urbs laborabat, et alendo militi commodum. Parmensis, dum locum lustrat, sclopeti ictu in brachio sauciatus.* Batavi cum classe ad Quillebovium se recipiunt. Caudebecum deditum et in praedam militi salva annona concessum. Rursus in castris dissident belli duces, *cum Parmensis Juliobonam petendam diceret, Meduanius Caudebecum minime deserendum censeret; quod si fieret, regem continuo advolaturum, et classe Batavica fretum loco recepto urbem in easdem angustias, quae prius, conjecturum.* III. *Parmensi decumbente ex vulnere,* Rex ad Ivetotium, *quem locum hostis insederat,* cum toto robore *pridie Kal. Maias* comparet. Ivetotiani regni origo. Rex feliciter cum hoste certat. *Magna in castris hostilibus omnium rerum penuria. Rursus ad silvam nocturnum a rege certamen instauratur, et cum antea dissiderent duces, instante communi periculo, concordes aciem labantem sistunt, totoque illo die citra universi proelii aleam utrinque incursionibus pugnatur.* IV. *Inde proxima nocte sine strepitu disceditur, et postremo* de exercitu ultra Sequanam transferendo consultatur. Pontones in id fabricati, *et extructae utrinque munitiones, ne transituri incumbentibus regiis disturbarentur.* Pugnatum in transitu. *Error regiorum, qui non maturius per Arcuensem-pontem equitatum in ulteriorem ripam immiserint transeuntibus disturbandis.* V. Parmensis magnis itineribus ad Clodoaldi-pontem venit, *ubi ex urbe* ad eum salutandum *principum uxores ac viduae et* cuncti ordines confluunt. Transmissis

ad

ad reficiendum se in Briam copiis Theodorici-casttum petit. Villarius, *dum Meduanius Rotomagi decumberet*, Quilleboviuni *muniri coeptum una et altera oppugnatione* frustra tentat, *et a Lud. Britone Grillonio praetorianae legionis tribuno repellitur. Faius, qui per Bellogardii loci praefecti absentiam locum muniendum susceperat, eo excludere cum Bellogardium vellet, magnas turbas in aula regis excitat, quae morte ejus superveniente compositae sunt.* Monpenserius provinciae praeses sub id Lexovii decedit. Henricus Dumbarensis filius, *inde Monpenserius dictus, qui res in Armorica gerebat*, ei suffectus. Jo. Calvimontius Guitrius *famosus bello dux* eodem tempore in Bellovacis obiit. VI. Espernacum in Campania a Guisio captum. *Cum oppidum Nivernii provinciae praesidis suasu ante omnia recuperandum rex decrevisset*, Bironus parens, dum *post coenam* locum lustrat, ictu minoris tormenti in caput adacto enectus est. Ejus mores, ingenium, in re bellica solertia, *et tota vita expeditionibus et negotiis magnis exercitata; libri et commentarii ab eo scripti fato filii amissi. Auxiliares Espernaeum missi a rege intercepti ac caesi.* Tandem oppidum *a Villario* deditur, Carolo Birono prius in humero scloppeti ictu graviter vulnerato. *Ad* Provinium *admota castra, quod a Pastoreo Rupella tandem* deditur. VII. Munitio *ex Nivernii consilio* ad Gornaeum Matronae imposita, *ad annonae subvectionem in urbem ex Meldis et Theodorici-castro impediendam*; eique ob virtutem ac integritatem praepositus Odetus Lanovius. VIII. Dum rex adhuc ad Rotomagum haereret, Nicolaus Fumeus Bellovacensis episcopus *a coetu praesulum, qui regis partes sequebantur, et contra censuras pontificias decretum fecerant*, ad regem missus *fuerat, et* oratione habita ipsum ad religionem majorum capessendam hortatus fuerat, *et ut bona cum sua gratia et senatus Parisiensis, qui intercedebat, salva auctoritate ad pontificem legationem adornare sibi liceret, petierunt. Alia et* pro disciplina ecclesiastica tempore scissurae postulata. *Revocati pragmatica spirituales oeconomi, et* novus ordo in dispensandis sacerdotiis ad tempus sancitur. Evocati Harlaeus senatus Parisiensis primarius praeses cum Gilloto, Thumerio, et Villamorello consiliariis. *Gondius cardinalis in Italiam praemittitur, et Joannes Vivonus Pisanii marchio eum subsequi jubetur.* IX. Romae post Innocentii IX obitum nusquam majores comitiorum aestus. *Pronus in Sanctorum Hispanorum favor a Sfortia disturbatur. Dein in Salviatum paene vota inclinarunt, quo excluso Palaeotus proponitur. Pasquilli per interregnum lascive cum figuris sparsi. Madrutii et aliqua ratio habita. M. Antonius Columna ambitiose se ingerit.* Tandem *a Montalto propositus* Hippolytus Aldobrandinus, *et antequam magnus Etruriae dux posset intercedere*, pontifex III Kal. Febr. renunciatur, et Clemens VIII dicitur. X. Gondius cardinalis a novo pontifice injuriose accedere prohibitus. Ad Alexandri Franceschini ad ipsum Roma missi mandata vehemens et liberum responsum. XI. Pontificis de regis Catholici electione ad cardinalem Segam mandatum *Lutetiae publicatum* VI *Kal. Novembr.* XII. Contra mandatum *ejusque publicationem* S. C. Catalauni XIV. *Kal. Decembr.* factum. *Lutetiae locationum in urbanis aedibus pretium ad tertiam partem decreto redactum, bonorum publicatione ob non solutas pensiones prohibita. Nihilominus* in urbe tumultuatum, *et de Hispanorum praesidio expellendo dictae in consessu publico liberae sententiae.* XIII. Pons-Arcuensis in parte amissus. Rupes-regia in limite recepta. Tenissacus a Ballieto Valligranio juxta Divionem caesus. Carolus Bironus senatoris et postea praefecti maris sacramentum Caesaroduni dicit. Sallermii, qui Lochias *in Turonibus* tenebat, contra Guerchiam *Claudii* Villoclari arcem expeditio. *Georgius vicecomes Claudii filius cum auxilio superveniret, Abennio et Preolio incumbentibus cum suis funditur, et in Vigennae transitu submergitur. Sanlarius Claudium patrem amplissima supellectile spoliat, grandi praeterea pro libertate imperata pecunia.* XIV. Pugna ad Craturnnum commissa Contius et Monpenserius cum regiis copiis a Mercuriano caeduntur. *Praecipua Anglorum in ea strages. Guntheri-castrum secundum haec deditum. Mox et Meduana et Lavallum Mercuriano patuerunt.* Contius Sablatum, Monpenserius Condate Redonum concedit. XV. Missus in Armoricam Aumontius equitum tribunus *cum Sanlucio*, ut, decedente e provincia Monpenserio, summae rerum praeesset. *Ma-*

lastretam

lastretum a Mercuriano captum. Viquius ad Orsonis-pontem caesus. Lotharingi a Monpenserio in Dinami suburbiis caesi *et spoliati.* *Aumontius Meduanam Lavardino instante obsidet et capit.* Rupifortii juxta Andegavum damnosa et *ad finem* irrita obsidio. *Santosangiorum fratrum, qui locum tuebantur, perfidia et immanitas.* Quintini-fanum a Mercuriano, *Liscoeto dedente,* captum. *Angli ad Ambreriam haud longe a Meduana clade magna adfecti.* *Augerii Crapadi conjuratio detecta et severe a Monpenserio vindicata.* XVI. Bullionius *Raucuria profectus* Africanum Anglurium Amblisium *ad Bellomontium caedit :* Iↄ *interfecti, et amissa signa.* *Dunum crepitaculis admotis post dubium ut in nocte certamen tandem capitur.* Conjuratio Baionae detecta, *et supplicio consciorum vindicata.* Villandrauda arx *a Clemente* v *olim exstructa* a Matignono recepta, *amisso in obsidione Vivantio.* Blavia *in Garumnae aestuario tandem longa et* infelici expeditione *Burdigalensium instigatu* circumsessa. XVII. In Cadurcis et per Septimaniam A. Scipio Jousa non tam foederatorum quam propriis auspiciis rem gerit. *Carcassona inferior ab eo in potestatem redacta.* *Trapa expugnata, caesis ad Lautrecum regiis.* *In Cadurcis vastato agro Monbequinum, Monbetonum, et Monburterium sui juris facit.* *Inde* successu elatus *Villamurium ad Tarnim obsidione cingit, quae Espernonii in Provinciam tendentis adventu aliquandiu intermittitur.* *Copiae Espernonii eo absente licentiose a signis deerrantes a Jousa caesae.* *Eo discedente repetita* IV *Eid. Septembr. obsidio, et pulsati valide muri.* *Theminius se loco cum Renerio includit.* *Tandem Messiliaco ad Lecam, Campobaldum, et Montosium se aggregante proelium decernitur, quod* XIII *Kal. Novembr. commissum est.* *Vallum hostium ab auxiliaribus perruptum, et, dum utrinque acriter pugnatur, erumpente Theminio tandem occupatum.* Jousa dum ad tormentorum locum se recipit, ponte abrupto, quem in fluvio straverat, submergitur. CIↄ eodem casu absumpti. XXII *signa,* III *tormenta et* II *colubrinae captae.* Ingens Tolosae comploratio, *quae pro solatio amissi fratris Francisco cardinali, qui in urbe erat, et Henrico,* qui in Capucinorum coenobio latebat, *fuit.* *Cum se ab armorum cura excusaret cardinalis, procerum et nobilium apud eum auctoritas tenuit, ut* Henricus eam ex consilio theologorum *sine conscientiae laesura* susciperet ; quod et ille abjecto statim cucullo fecit. XVIII. Valetae Provinciae praesidis ad Rupembrunam *in Forojuliensi dioecesi a se obsessam* ex ictu scloppeti mors. Ejus ingenium, mores, fides. XIX. Diguierius, *re cum Ornano communicata, a senatu, qui Aquis Sextiis Cistertionem translatus erat, exoratus* in Provinciam descendit, *et Benas deditione capit, Polinio in obsidione desiderato.* *Riantium, Genisseraium, Baudunena, Castellana, Apta Julia. Bariolium, Cotignacum, Perrolae, Joncium, Pauli-fanum, ad Druentiam in fidem accepta ; eorumque exemplo Draguinianum, Montium et Castrum-Novum.* *Sabaudis in Liguriam compulsis ad Modium posita castra* XIV *Kal. Quintil.* *Locus post pulsationem deditus, et mox Caderia et Castellum.* Ad Evenas irritus Escaravaei conatus. Vienna Scipionis Maugironi defectione amissa. *Inde Nemorosius Marcellini fanum deditione capit, et Scalas obsidet et captas crudeliter diripit.* Antipolis *item post Diguierii discessum obsessa* a Sabaudo *et* capta. XX. Diguierius tantas clades sarturus *Molardum adoritur, et dedito eo Marcellini-fanum admotis tormentis recipit et Castam arcem.* *Inde* sumptum antea *et dilatum huc usque* de bello trans Alpeis transferendo consilium persequitur, *et Brigantionem cum exercitu profectus copias dividit, et partem per Pragelatensem vallem ire jubet, partem Susionem mittit.* *Ad Pinarolium irritus conatus.* *Perosa urbs capta.* *Lusernae turris et Mirabucana munitio ad primum conspectum deditae.* *Ad Briguerascum acriter certatur : vallo perrupto* CIↄ CC *ex hostibus desiderati.* *Bruniguetius tribunus interfectus, reliqui duces ac centuriones cum* X *signis capti.* *Locus diligenter muniri coeptus.* *Tum Convallenses edicto citati et in regis verba adacti.* *Ad Turrem Pontanam Sabaudi caesi.* Grinicum et Antipolis ab Espernonio recepta. *Cavortium ducit Diguierius, locoque protinus obsesso Sabaudus Vigone proximo profectus Briguerascum tentat, et inde cum damno repellitur.* *Tum subvectis in altum praeter spem tormentis et auxiliaribus caesis postremo locus Nonis Decembr. deditur.* XXI. In Neustria

Carolus Gostimelius Boscorosa Villarium deserit, et Fiseanam munitionem *a Villario structam* astu intercipit.

L I B. CIV.

CIƆIƆXCII.

HENRICUS IV.

IN Belgio per absentiam Parmensis *ob stipendii defectum usitata Hispanis rebellione* miles tumultuatur, et tandem placatur. *Idem Berkae, Novesii et Bonnae factitatum.* Groeningenses *a Gul. Lud. Nassovio circumsessi et* in summas angustias redacti *apud regium concilium expostulant : cum non exaudirentur,* delegatos ad *Rodolphum* Caesarem mittunt, *et quibus legibus se Carolo* V *summiserint, ostendunt, ac patrocinium Imperii implorant.* Decreta a Philippo in Frisiam auxilia. II. Mauritius irrito conatu Slusas tentat, et mox Trajectum ad Mosam. *Bercicanum municipium in Campinia captum et mox a Mondragonio receptum. Discursationibus crebris cum plebs rustica utrinque vexaretur, conventum hinc inde, ut loca, quae praedatoribus receptum dabant, destruerentur. Responsum Ordinum ad delegatos Caesareos de pace, quo mala fide secum Hispanos semper antea usos ostendunt, ac proinde, quod cum iis convenire tuto non possint, a pacis ineundis rationibus se excusant. Mauritius* Ultrajectum ad *Jacobitarum et Consistorialium* factiones componendas proficiscitur, *et inde instructo exercitu* Stenvicam, *quam Coquetus tuebatur, obsidione cingit, et tandem post* XXIX CIↃ *ictus displosos* deditione capit. *Inde posita ad Otmarsomam castra, quam Alfonsus Mendoza tenebat, qui eruptione statim facta cum suis locum deseruit, praesidiariis spe facta, ut cum auxiliaribus ad eos rediret. Famarsius in ea obsidione cadit, magno sui relicto desiderio. Loco dedito Coverda oppugnata in Tuentana regione; cui dum succurrere Verdugus conatur, astu detecto male mulctatur. Tandem dedita Coverda, et Mauritius* distributis in hyberna copiis Arnhemium venit. III. Parmensis Rigiaci Atrebatum *morbo fatali correptus* decedit. Ejus elogium, funus, tumulus. Sub id a Philippo *mortis praesago* Petrus Henrices Acebedius comes Fontanus in Belgium venit. *Provinciae ordinatae, et distributae primariae dignitates. Campaniacus, quem loco moverat Parmensis, restituitur et aerario praeficitur.* IV. Naves Hispanae *ingentis pretii mercibus onustae a Thoma Vitio* interceptae et in Angliam abductae. *Alia navis item* C *aureorum* CIↃ *a Cumberlandiae comite ad Cassiterides capta.* V. Caesaraugustani motus origo, *et ex eo secuta Arragonensium clades ab unius hominis calamitate profecta.* Ant. Perezius *Philippo a secretis epistolis* Escovedum interficiendum curat, *illius jussu, an proprio odio et Annae Mendozae Roderici Gomezii Silvae viduae instigatu incertum.* Ob id postulatus urget Philippum, et tabulis obsignatis cum eo agit. Vasco accusatori reconciliatur, et actio per sexennium quievit, *atque adeo usque ad annum hujus saeculi* XXCV, *quo censurae dica seu visitationis Perezio intentatur.* Capita accusationis proposita, et, *perverso omni juris ordine, ut in talibus judiciis fieri amat,* sententia in reum lata, *et lis* XXX CIↃ *aureorum aestimata, addito carceris biennalis taedio et relegatione, et tamen facta spe, si tabulas seu codicillos Philippo manu scriptos redderet, ut sententia, quae minime publicata erat, irrita maneret.* Cum recusaret, in carcerem truditur; a quo ut se liberaret, chartas *et arculas* Philippo tradi mandat. Redintegrata contra eum Escovedi caedis causa; *et cum* XX *aureorum* CIↃ *depensis viduam placasset, ad amoliendam invidiam Philippi jussu violenta quaestione torquetur; et, cum huc usque de rege siluisset, inter tormenta rei secretum enarrat, et codicillis prolatis confessiones suas firmat. Inde* fuga arrepta in Arragoniam abit, XXX *leucas uno die quanquam debilitato cruciatibus corpore emensus.* VI. Arragoniae jura, privilegia, libertates. Petrus ab Acinaec. Magistratus supremus cui a Justitia nomen. Ad eum cum provocaret Perezius, *et crimina objecta paratum se purgare ostenderet,* ad Inquisitionis tribunal rapitur. Seditio popularis excitata, *in qua a furente plebe Inicus Mendoza Almenariae marchio opprimitur. Tandem Perezius in Manifestationis carcerem ab Inquisitorio reducitur : unde cum rursus ab Inquisitoribus reposceretur, jamque omnia*

nia militari specie ad reum vindicandum paràta essent, seditio recruduit a vili plebe coepta, cui se Aegidius Mesa ducem praebuit. Perezius et Fr. Maiorinus *Genuensis* in libertatem asserti. Conscripto exercitu per Alfonsum Vargam Philippus injuriam ulciscitur, *occasione captatâ privilegiorum et immunitatum provinciae imminuendorum. Vargas urbis potens supremum magistratum nulla praecedente sententia capite truncat.* Perezius Pavium confugit, *a Catharina regis sorore perhumane acceptus.* Percussores ad eum interficiendum postea ex Hispania immissi. VII. Willelmi Cliviae ducis patris obitus; *liberi, et filiae quibus matrimonio conjunctae.* Joannes Casimirus *Baioarus Palatinus* VII *Kal. Februar.* decedit. *Eodem mense* Elisabetha *Maximiliani Caesaris filia et* Caroli IX vidua Viennae fato fungitur; cui haud diu supervixit Augerius Gislenius Busbequius, *qui res ejus apud nos procurabat; ab Henoticis, dum exitum e Gallia quaerit, indignissime habitus.* Jo. Vincentii Laurei cardinalis, Michaelis Montani, Friderici Furii Caeriolani mortes et elogia. VIII. Alii et principes ultimum diem clauserunt: *Willelmus Philippi F. Hessorum princeps, Joannes Sueciae rex Gustavi F. cujus Sigismundus F. Poloniae rex Annam Caroli archiducis filiam in uxorem ducit.* IX. Joannis Manderschitii Argentinensis episcopi morte res in Germania turbant. Protestantes collegii sodales in urbe, Tabernis majorum religioni addicti, *cum liberam non esse in urbe electionem dicerent, monito prius Caesare, conveniunt.* In urbe, *Joanne Pappa verba faciente,* Jo. Georgius Brandeburgicus, Tabernis Carolus Lotharingus cardinalis in episcopum eligitur. Argentinenses, qui electioni in urbe factae favebant, *cum rem bello non carituram providerent,* militem scribunt. Carolus *in possessionem a sodalibus missus* ad senatum urbis literas minarum plenas mittit. X. *Per literas utrinque partes altercantur, dum* cuncta ad arma comparantur. Carolus conscripto X CIↃ exercitu bello principium fecit, *occupato Binsfeldio,* Ad Scafoltzemium cum Brandeburgicis pugnatum, *pari utrinque damno, nisi quod Brandeburgici magnam impedimentorum partem amisere.* Frustra *Ferdinandus archidux Caesaris nomine* partes suas interponit. Lotharingicorum successus. *Brandeburgici ad Moltzemium* XVII *Kal. Sept. caesi.* Bonnam, *emisso praesidio a Parmensi imposito,* recipit Ernestus Coloniensis septemvir, *eique Hermannum Lindenum praeficit.* Christianus Anhaltinus *e Gallia rediens* curam exercitus Argentinae suscipit, *et Lotharingicos primo conatu profligat,* CC *circiter occisis, et mox* CCCC *equitibus et* CCC *peditibus in fugam versis. Dachestenum obsessum ab Anhaltino et tandem deditum. Ad Moltzemium periculose certatur.* Caesar denuo per fecialem arma utrinque deponi imperat. XI. In Saxonia contra Calvinianos a Friderico Willelmo administratore severe anquiritur, *P. Crellio et C. Gundermanno et aliis in carcerem conjectis. Pastores suspecti ubique exagitati.* XII. A Turcis Europae metus. Auxilia in Cretam *anno superiore* a senatu Veneto missa appulerunt. *Corcyrae Mutius Portius comes et Sacromosus periere.* Cretae pesti ex somnio prospectum, *quae tanta fuit, ut ab Aprili ad Quintilem* CC *quotidie morerentur, et ad* XX CIↃ *in una urbe absumpta.* XIII. Consultatio inter purpuratos qua parte bellum gerendum. *Alii in Persia persequendum censebant. Alii in Africa movendum et utramque Mauritaniam imperio Othomanico adjungendam. Alii in Melitam, ut damnum et dedecus in ea acceptum sarciretur, arma vertenda. Alii Philippum ipsum aperto bello petendum, qui bello Belgico intricatus vix huic sustinendo pares habeat vireis, praesertim si classes ex Indiis venientes contraria classe instructa oppugnentur, et Mauris qui in Hispania superant libertatis spes fiat: nam ultimum in Baetica bellum documento fuisse, quanto cum periculo Hispani domi bellum habeant. Qui facilitate rem aestimabant, protinus cum Venetis bellum gerendum suadebant, et ut Corcyra ante omnia tentaretur, quae Sinanis sententia erat. Sed Ferhates reluctabatur, et Catharum potius ducendum censebat. Media Ciradae sententia, ut Cythaera peteretur, portus in Epiri tractu. Plures Cretam, ut nuper Cyprum, in potestatem redigendam, ac postremo quidam Italiam omni ex parte invadendam et Romam ipsam. Fuere et qui ad arma contra Polonos sumenda Amurathem hortarentur, ob frequentes Cosaccorum injurias.* XIV. Postremo in bellum Pannonicum cuncti consensere.

Tom. V. consenserc. *Ad Vibitium ad Unnam flumen primus impetus factus ab Assane Bosniae purpurato, et locus deditione captus. Inde* velitationibus vario eventu utrinque certatum. *Castrovitium itidem captum. Turopolia insula, Savo, Culpa, et Gurco circumdata, flammis ferroque a Turcis vastata.* Missus a senatu Veneto *sequenti anno, quo peste gravissima adflictata Creta fuerat,* Nicolaus Donatus, qui classis curator esset. Hermolaus Tiepolus in Dalmatiam itidem, qui Uscocorum discursationes prohiberet. *Marcus Sarra et Baptistella, exulum primarii duces, a Tiepolo navibus in Piceno accepti, ut eos contra Turcum militaturos in adversum litus transportaret; quod cum criminarentur Hispani, senatus belli Turcici necessitate apud pontificem excusavit. Ii postea, cum pactis non starent, varia peste periere.* XV. Veneti in Fori Julii limite munitionem novam *inter Palmadam, Laurentii-fanum, et Ronclusum pagos citra Lisontiam amnem per otium* extruunt, *ex Marii Savorniani comitis consilio, consulto rege, ad quem delineationem loci et regionis miserunt. Bonajutus Lorinius Florentinus architec-*
CIϽ IϽ XCIII. *tus.* Loco Palmae nomen datum. XVI. Insidiae Turcorum ad Neuchuselum contra Palfium irritae. *Turopolia vastata, et, Martenusio castello ac Vincovina captis, dum Turci securius evagantur, a Sernio comite caesi, et praeda recepta.* Zagrabiae tumultuantur praesidiarii. Major Constantinopoli tumultus *vix grandi exoluta inter praetorianos pecunia contra Siausis sententiam* ab Amurathe compositus. Franciscus Savarius Brevius, *amoto Lancomo gentili suo,* res regis summa fide in Porta procurat. Assan ad Sissegam castra ponit. Auxiliares *Eggenbergio instigante* advenientes cum Turcis acriter confligunt, *et cum vix* V *bellatorum* CIϽ *haberent, contra* XVI CIϽ *pugnam capessiverunt et in fugam verterunt,* XII CIϽ aut occisis aut in flumine subjecto mersis, *in iisque ipso Hassane purpurato, et* IX *praetoribus, et Amurathe ex sorore magni Sultani nepote.* Capta tormenta. Praetor Graeciae rursus, *dum Sinan cum exercitu veniret,* ad Sissegam copias admovet. *Petrina munitio a Sernio frustra tentata.* Sissega tandem *Eid. Sextilib.* dedita. Sinan cum XL CIϽ exercitu Vesprinium, *quod a Mario Sammariano tenebatur, summa virtute defensum* vix expugnat *Nonis Octobribus.* Palota et deditione capta, *et praecipitata oppugnatione direpta.* Vezza *eodem successu* capta. Sabatica contra a *Th.* Tisenbachio in fidem accepta. Ad Vilekam *majus negotium fuit, praefecto ad auxilia arcessenda profecto; qui dum cum Temesvarae purpurato iter accelerat, a Sigismundo Bathorio et Tisenbachio caeditur,* VI CIϽ *ex suis* desideratis, *et ipsi ambo capiuntur. Tandem* Vilekae oppidum *cum arce* in Christianorum potestatem venit. Ad Albam-regalem *dum nostri duces sedent,* adventante Belgradi purpurato acies instruitur. Caesa Turcorum VI CIϽ: *inde soluta obsidione discessum.* XVII. Motus in Goritia ob religionem exortus, *et in Bohemia ob calicis usum, et liberam Augustanae fidei confessionem.* Prodigia hoc anno multa. *Inter quae quod de dente aureo septenni puero enato proditur maxime memorabile fuit.* XVIII. Obitus Latini Latinii, Joannis Leunclavii.

LIB. CV.

CIϽ IϽ XCIII. IN Saxonia Calvinianis multa improperata, et Lipsiae renovata per libellos famosos odia. Idem Brunsvicae factitatum. II. Bellum Argentinense recrudes-
Henricus IV. cit. Selestadium frustra a Lotharingicis tentatum. Tandem in VI principes compromissum, et arma deposita. Novesiani *non invito Coloniensi septemviro praesidium ejiciunt, et* se in libertatem asserunt. III. Fridericus Palatinus septemvir Constantinam Aloisiam Julianam Arausionensis *ex Carlota Borbonia* filiam in uxorem ducit, *multis illum ab his nuptiis dehortantibus, quod vererentur ne ex illa adfinitate bellum tot annorum in Belgio secum in Germaniam pertraheret.* Ludovici Wirtembergici obitus, *cui Fridericus Montis-Pelicardi comes proximus agnatus successit.* IV. Sigismundus Poloniae rex, *petito ab ordinibus regni commeatu,* in Sueciam contendit, majorum religionem si posset in ea instauraturus. *Elbingae et Thoronae templa Catholicis in Borussia restituit. Eandem gratiam*

Maria-

Mariaburgensibus a senatu Gedanensi impetrare non potuit. Gedani ex consiliariis terrarum Borussiae tribunal constituit. Seditio ex occasione bajuli a Polono caesi ingens exorta ac vix tandem composita. Tandem Stockholmiam tempestate varia jactatus pridie Kal. Octobr. appulit. V. Christianus IV in proxima Dania XVIII annos natus Flensburgi jusjurandum celebri ritu praestat, et rex inauguratur. VI. In Belgio res inclinant morte Parmensis. Carolus Mansfeldius auxiliis in Galliam ducendis praepositus Guisam ineunte Februario venit. Noviodunum obsessum, et dum rex abesset deditione captum, ac mox Bohainium. De reditu crebris P. Ernesti patris literis sollicitatus Carolus in itinere Valerici-fanum *in aestuario Somonae, quod a Jacobo Colvilla Scoto tenebatur,* capit. Stapulae item *Jacobi Fabri natali nobile oppidum post paucorum dierum obsidionem* in ejus potestatem venit. VII. Multa in Belgio a regiis severe decreta, *atque imprimis ne cui in bello capto vitae gratia fieret, ut Ordines belli diritate ac taedio ad pacis conditiones accipiendas cogerentur.* In eos edicto contrario proposito Ordines immanitate Hispanorum exagitata invehuntur. Cum ad aliquot menseis in ea saevitia utrinque perseveratum esset, mox belli gerendi ratio humanior resumpta. Philippus Nassovius in Lucemburgensem agrum excurrit, frustra tentato Viti-fano. VIII. Mauritius *ad* Gertrudis-fanum *praesidiariorum seditione ante triennium amissum castra ponit, atque ita magno ambitu munit, ut postea* in hostium conspectu *oppidum* expugnaverit. *Maserius, qui locum cum* CIↃ *veteranis Sequanis tenebat, tormento discerptus, cui Gesanus successit.* Seditio in Caroli Mansfeldii castris ad Hedinum ab Hispanis excitata, *quae annum duravit.* Idem a Gallo-belgis et Italis *ad Sambrae pontem* in Hannonia factitatum, et Berkae ad Rhenum a praesidiariis. *P. Ernestus cum* XIV CIↃ *peditum,* IV *equitum* CIↃ, *ad obsidionem solvendam venit irrito conatu. Oppidum post Gesani mortem tandem deditione captum, ignaro adhuc Mansfeldio, qui delectos in Hohenloi castra miserat a Cloeto et Veero tribunis caesos.* IX. Crepacordium munimentum in faucibus Disae ad Mosam situm obsessum, in quod se Florus Brederodius Mauritii jussu inclusit. Irrita obsidione dimissae utrinque copiae. Gul. Lud. Nassovius Frisiae praeses in provinciam missus, qui tota Boeretangana brevi potitur. *Georg. Eberardus Solmensis in Flandriam missus Vasianae provincialeis ad pecuniae collationem cogit.* Friderici Bergensis comitis in Frisia successus. Certatum in castris Nassovianis, *cum Verdugus inopinato se advenisse putaret, qui cum damno post sex horarum conflictum repulsus est.* Bredani praesidiarii juxta Trajectum caesi, et mox Hispani a Bergozomensibus *praeda ablata et signis amissis* dissipati. Caletum frustra a Mansfeldio tentatum. Zelandiae insulae itidem tentatae. *Brugae item a Mauritio frustra tentatae.* X. Apud nos rebus desperatis ex astu et injuria hostium lux affulget. Adflictis belli utrinque damnosi taedio populis, *quo vigorem pristinum in animis suorum relanguescentem excitarent* factionis duces, *stimulo novo sibi opus esse cum animadverterent,* comitia Catholico regi creando indixerant ; *idque pontifex et Philippus urgebant, rati contumacia ejus, qui legitima alioqui successione ad regnum vocabatur, fore ut novum jus armis suis denuo accederet, et factio paene dissoluta arctiore vinculo firmaretur.* XI. In id Meduanius scriptum prolixum Declarationis titulo publicat, *quo totum tragoediae Francogallicae choragium ob id solum instructum esse multis rationibus probare nitebatur, ut majorum religio in tuto collocaretur, egregiaeque adeo suae voluntatis et sancti adfectus Deum et angelos testeis appellabat, ac postremo eos, qui regias partes sequebantur, in communi causa sibi adesse, et ad comitia ut tuto venire possent, rogabat.* XII. Addita erat et cardinalis Placentini epistola. XIII. Hinc Gaspar Schombergius *Nantolii comes, ut erat tranquillitatis publicae studiosus, insita prudentia* occasionem arripit, *re prius cum Lud. Revolio et Jac. Aug. Thuano communicata,* colloquii inter partes instituendi. Is eum rege agit, et *temporum conditione proposita, quae necessitatem colloquii imponebat, alioqui Tertia factione jam invalescente et Henotica ex comitiis illis incrementa nova sumente res in manifestum periculum adduci,* ab eo impetrat, ut cum bona ipsius gratia et salva majestate principes ac proceres ad Meduanii scriptum responderent. Nec successu consilium caruit. XIV. Edictum

tum et eodem tempore a rege propositum, quo rationes a Meduanio allatas refutabat, et indicta illa comitia, ut nulla et irrita, *ab eo qui potestate legitima deficiebatur indicta*, exagitabat, *et ne quis ad ea proficisceretur, poena gravi addita, vetabat.* XV. Responsum regiorum per tubicinem Lutetiam missum, *quo colloquii copiam fieri petebant, ad idque delegatos loco et tempore condicto mittere se paratos ostendebant.* Placentinus cardinalis illud ut impium et sectariae pravitatis plenum publico scripto pronunciat. Idem Sorbonicum collegium post legatum facit. Res nihilominus in coetu frequenti VII *Kal. Mart.* agitata, et variae dictae sententiae. XVI. Tandem IV *Non. Mart.* responsio ex trium Ordinum consensu confecta, *qua praecipue externorum consiliorum a pontificibus et Philippo invidiam amoliebantur, et locum colloquio condicebant.* XVII. Rex ex Turonibus cum Catharina sorore Medontam venit. XVIII. Delegati trium Ordinum Lutetiae conveniunt, et postridie B. Polycarpi festo initium comitiis suis faciunt. Cardinalis Pellevaei oratio a plerisque ludibrio habita, postea et satyra Menippaea traducta. XIX. Laurentius Suares Figeroa admittitur, et orationem Philippi nomine ad Ordines habet, et literas ab eo porrigit, *quibus opes suas ac vires prolixe deferebat et paratas ostendebat; quod in malam partem a prudentioribus acceptum, inter quos jactabatur, Philippum idem facere quod olim cognominem Macedonem fecisse historiae tradunt, qui cum vellet Oricios hosteis in potestatem redigere, et in hoc exercitum misisset, scripsit a se missos milites, quod comperisset eos seditionibus vexari, et bonorum amicorum esse in tali tempore subvenire.* XX. Pellevaeus quanquam obnoxius graviter ad jactabundam Feriani orationem pro tempore respondet. XXI. De concilio Tridentino ante omnia in comitiis consultatur, *cujus promulgationem sine ulla conditione cum urgeret cardinalis Sega, ejus inspiciendi cura Joanni Magistro praesidi et Gul. Vario senatori attributa, qui in sessione IV, VI, VII, XIII, XXI, et sequentibus usque ad XXVII, multa juribus ac libertatibus, edictis regiis et senatus decretis praejudicantia et adversantia annotarunt, et scripto comprehensa Ordinibus obtulerunt.*

LIB. CVI.

CIↃ IↃ XCIII.
HENRICUS IV.

Tempore colloquii appetente mittuntur qui locum inspiciant. Utrinque delegati ad Surenam conveniunt. Prima de Nic. Angeneo Rambulicto mota est controversia, *tanquam caedis Guisii conscio; isque post unam et alteram sessionem se conventui subduxit.* II. Reginaldi Belnensis Bituricensis archiepiscopi habita mane oratio; qua cunctos ad mutuam erga patriam, *quae bellis civilibus discinditur*, charitatem hortatus, rationes, ob quas regii in obsequio remanserunt, petitis e scriptura et antiquitate testimoniis ac exemplis demonstrat, et ineundae pacis rationes proponit, *et ut bene animatum regem ad majorum religionem capessendam conjunctis votis incitent hortatur.* III. Petrus Espinacus archiepiscopus Lugdunensis post meridiem verba fecit, et longa ac vehementi oratione sectarium malum detestatus ante omnia religionis securitati prospiciendum esse, *nec aliter concordiam farciri posse*, demonstravit, *et de jungendis communibus votis ad regem ecclesiae reconciliandum se excusavit.* IV. Tum rursus Bituricensis de priscae ecclesiae patrum erga principes cultu praecipuo et subditorum obedientia dixit, *et exempla luculenta ac testimonia e libris sacris et historia deprompta protulit.* V. Postridie Lugdunensis, *qui podagra laborabat*, exempla et testimonia a Bituricensi allata *eadem vehementia* refutavit. VI. Inter altercationes et mutuas exprobrationes dies exacta, et Schombergius cum Belinio ad urbem profectus est, ut Meduanium *ab exercitu venientem* salutaret, et *propositis difficultatibus ac periculis* eum a creatione regis, *quam ab Hispanis Guisio parari rumor erat*, dehortaretur. Inde petitum a nostris spatium, quo plenius de regis voluntate ac consilio illos edocerent. Interea supplicationes magna pompa in urbe celebratae. Schombergius cum Revolio ad regem proficiscitur. VII. Per literas cum Henrico Turrio Bullionii duce, *qui tunc maxime in regis gratia florebat*, agere jussus Thuanus,

anus, ut quamvis Protestantium doctrinae addictus aequitatem in eo negotio servaret, et, quo minus rex sibi regnoque utile consilium caperet, auctoritate sua non impediret. Sub id syngrapha secreta ab iis qui in comitatu regis erant, majorum religioni addictis, cautum Protestantibus de edictis in ipsorum gratiam servandis. VIII. Rex declarat apud animum suum constituisse, vocatis episcopis et theologis instructioni, quam semper expetiverit, *et citius, si per adversariorum malevolentiam licuisset, fecerit*, omni re alia omissa vacare; interim placere, ut induciae ad aliquot menseis pangantur. Ea re, *quanquam pontificius legatus Lutetiae quantum poterat contra obniteretur*, conversa ubique populorum studia; *qui quam properanter et caeco furore in bellum ac turbas praecipitaverant, tam prona voluntate ad pacem et otium subito mutati inclinaverunt*. IX. Re ad concilium a Lugdunensi relata, *et declaratione regis scriptis mandata, quam ipse accipere noluerat, evulgata*, in aedibus legati conveniunt delegati, et a Feriae duce, qui aderat, an ampliora a Philippo mandata haberet, petunt. X. Quo rursus petente ut colloquium, *ut bene procedenti religionis negotio exitiosum*, abrumperetur, et in creatione regis ratio sereníssimae infantis haberetur, Gul. Rosa Silvanectensis episcopus surgens interfatur, *et Politicos, quos ipse tantopere huc usque agitaverit, non male subodoratos ait, qui Hispanos in hoc toto negotio potius privatae ambitioni quam religionis bono studuisse ab initio praedixerunt*, et petitioni ut legi Salicae adversanti praefracta oratione intercessit. De conditionibus cum ad Ordines, sicuti Feriae dux petierat, relatum esset, eodem reditum nono post die, et Inicus Mendoza *literatus, sic a suis vocabatur*, auditus, qui jura infantis scholastica oratione executus est. In eam, *quia potius Anglorum antiquis contentionibus viam praemunire, quam infantis jus asserere videbatur*, multa in urbe jactata, alienatis subito animis, *et illud ex sacra scriptura, Lilia non laborant neque nent*. A factiosis et eodem tempore exagitata declaratio. XI. Postremo ad responsum dandum Rochettae utrinque primo ab urbe lapide conventum. Cum Lugdunensis de voluntate regis merito dubitari diceret, et quousque de ea constaret, et pontifex auctoritatem suam interposuisset, ultra in pacis aut induciarum negotio pergi non posse ostenderet, Bituricensis excepit, et de *egregia ac* sincera regis voluntate ipsos securos esse jussit; ceterum quoad regium jus, pontificis auctoritatem minime expectandam; *nam nullum ea in re jus illi per regni leges et ecclesiae Gallicanae libertates competere*. Interim urget, ut pacis negotium *cum Catholicis principibus ac proceribus, a quibus missi sunt*, inchoetur, *quod rex, postquam religioni majorum nomen dederit, ratum sit habiturus*. Cetera dies inter contentiones exacta. XII. Ad Villetam demum conventum, et induciae a rege oblatae. XIII. *Re ad concilium relata, et inter Cl. Castreum et Christianum Savinium Ronacum agitata, cum hic damnosas, ille utiles ac necessarias eas diceret*, factiosi per cardinalem Segam et Pellevaeum censurarum minis additis illas impediunt, et regis Catholici electioni instant. Induciarum negotio dilato Ernestus archidux infanti vir destinatus rex eligendus ab Hispanis proponitur. Ordines actis Philippo gratiis ab Ernesti electione se excusant, *injecta interim mentione suorum principum, quorum si uni infans destinaretur uxor, spem subesse aiunt, ut in eum Ordines conveniant*. Dum deliberant Hispani, plebs ob rejectas inducias in urbe tumultuatur, ac vix tandem placatur. XIV Hispani assentiuntur, ut rex is, quem Philippus ex regni principibus nominaverit, eligatur, infantem in uxorem acceptutus, *conditione addita, ut regnum in solidum utrique concedatur*. Intercedunt delegati regni per literas. Castreus instat, ut quem Philippus intelligat, sine mora nominet. XV. Senatus-consultum factum, quo Meduanius rogabatur, ne per foedus regnum in externum principem *seu virum seu foeminam* transferri pateretur, et leges regni fundamentales serventur. XVI. Id per Joannem Magistrum praesidem Meduanio, addita gravi oratione, significatum; *qui et institit, ut induciae etiam pangerentur*. XVII. Meduanius, *qui senatus-consulto illo se inconsulto facto sibi illusum querebatur*, cum Magistro *coram Lugdunensi* postridie expostulat; *qui eadem constantia et gravitate, qua in decreto faciendo usus erat, factum, increpito etiam ipso Lugdunensi, tutatus est*. XVIII. *Et cum id omni ope revocari peteret Meduanius*, senatus

natus denuo intercessit, *et potius sibi in vestigio mori, quam in decreto a se quidquam mutari certum esse declaravit.*

.LIB. CVII.

CIↃIↃXCIII.
HENRICUS IV.

Rex, dum colloquio tempus extraheretur a foederatis, *ne nihil interim ageret,* VI Eid. Junias castra ad Drocum in Carnutibus admovet. *Oppidum tandem a defensoribus desertum, et igne, qui vix a nostris restinctus est, vastatum, praesidiariis in arcem se recipientibus. Inter arcem et turrem vinearum dum commeatur,* Monpenserius, *per vallum interpositum incedens,* graviter sanciatur; *ex eoque vulnere cum vix diu post convaluisset, semper postea laboravit, idque viro longissima vita digno fatum ante annos accelerasse creditur.* Tandem, cum auxilia non comparerent, arx *conditionibus antea perscriptis* VIII *Eid. Quintil.* deditur. II. In urbe Feriae dux, qui, incerta regis creandi nominatione in Philippum collata, multos offendi *et Castreum imprimis* cerneret, concilio in arcano habito Guisium nominat. Meduanius, qui aderat, cum adsentiri se simularet, Bassompetra Caroli Lotharingiae ducis procurator intercedit, *et fore dicit, si eo spreto in electione pergatur, ut cum Navarro reconciliatus a partibus discedat. Cum duras conditiones Meduanius proponeret, Sorbonici factioni addicti auctores legato Placentino fuerunt, ut quaecunque ille peteret, fidenter promitteret: non propterea eum obligatum iri, quippe dolum in re futurum, qui salva conscientia excusari possit.* Castreus aperte contradicit, *et Guisium, cui alioqui favebat, quod Hispanorum fidem haberet suspectam, ne se ambitione transversum agi sineret, prudenter admonuit.* III. Concursu ad Guisium facto, Meduanius ad solitudinem redactus disturbandae electionis occasionem quaerit. Villarium Rotomagum mittit, qui Carolo cardinali Borbonio Tertiae factionis duci, qui Gallione erat, praesto sit. *Sed cum, illa jam detecta, rex in eo esset ut propediem majorum religioni nomen daret,* cardinalis consilia antiqua resumere detrectavit. IV. Per Michaelem Hugueriam, *qui post exercitum Germanorum ante septennium proditum Lotharingiae duci operam suam addixerat,* commentarium artificiose conficiendum curat Bassompetra, quo periculum *ab aemulatione, livore, metu ceterorum orbis principum* ex regis creandi, si a Philippo fieret, nominatione impendere, *eamque irritam fore, ac proinde liberam omnibus relinquendam esse, et Philippum amplius de adeptione regni aut patrocinio cogitare minime debere,* longa et accurata narratione demonstrabat. V. *His rationibus cum sibi viam ad excusationes munitam putaret* Meduanius, ultimum ad electionem regis impediendam telum potentissimum strinxit, induciarum mentione reposita; quas Cl. Castreus *eadem qua Hispanorum astuta consilia insectatus fuerat libertate* tanquam utileis ac necessarias suasit, *et citra offensionis pontificis metum pangi debere ostendit.* Meduanius ex Castrei consilio a creatione regis ut intempestiva se excusat. VI. Serio de regis ad ecclesiam reconciliatione, *evocatis praesulibus et aliquot Lutetiae ipsius curionibus,* agitur. Cardinalis Borbonius Gallione, *quo ob morbum ipsi postremo fatalem decumbebat,* fanum Dionysii venit; *et cum negotium factionis Tertiae ex voto minime procedere videret, re dissimulata deliberationi de regis reconciliatione intercedere voluit,* regem non nisi consulto ac consentiente pontifice ad ecclesiam admitti posse dictitans: quod tamen ut locum haberet obtinere non potuit. In eam rem scriptum evulgatum, *testimoniis pontificum, et imprimis exemplo ex Hispanorum historiis petito firmatum, cum Ricaredus adjuvante Deo ex Ariano, nulla pontificis interveniente auctoritate, factus est Catholicus.* S. Genovefae abbati, qui rebus regis in occulto favebat, *literis interceptis* creatum periculum. VII. Ritus et ceremoniae in regis reconciliatione observatae. *Mane a delegatis episcopis, et imprimis a Bituricensi archiepiscopo, secretum cum rege habitum colloquium; cui cum cardinalis Borbonius interesse vellet, a rege ob suspiciones exclusus est. Quo peracto, rex episcopis gratias egit, et de iis, quae hactenus ignorasset, melius instructus se cogitaturum Dei invocato nomine respondit.* VIII.

Quo

Quo eodem die Meduanius *ad tollendam omnem de rege creando spem* inducias controversas, multum refragante legato *et se discessurum interminante,* sanxit. Is utcunque placatus novum contra regem diploma evulgat irrito successu. Edictum et a Meduanio propositum, 'ne quis urbe exiret; *quod a plebe lasciviente et per inducias gestiente pariter neglectum fuit, et* perruptis portis effusa per vias multitudo Fanum-Dionysii ad spectaculum confluit. IX. Dominica sequenti peracta ceremonia, debacchantibus interea in urbe nequicquam concionatoribus, *et regem diris devotum, et praesules qui a censuris eum solverint censurae laqueis irretiri, ex ambone detonantibus.* X. Bucheri in eam rem *de simulata Benearni principis ad ecclesiam reconciliatione* habitae conciones typis postea cusae. Ut legatus pontificis, *qui inter haec animi discruciabatur,* aliqua ratione placaretur, *ipso transfigurationis die post vesperas* concilium Tridentinum, *in quo multa a delegatis juribus regni et ecclesiae Gallicanae libertatibus contraria et praejudicantia annotata fuerant,* concursu factiosorum facto pure et sine condiritione promulgatur, et Unionis jusjurandum denuo repetitur. S. Genovesae abbatis causa retractatur; *et cum ille a mandatis legati appellasset ab abusu, libellum appellatorium a curia impetrat, clausula adjecta, ut sine strepitu juxta concilium Tridentinum causa ageretur. Re comperendinata et persecutio utrinque* ex Meduanii consilio omissa est, et abbas custodia ob morbum liberatus ad regem profugit. XI. Facta reconciliatione ad curias et regni praefectos datae literae. Nivernius legationis ad pontificem decretae onus suscipit, *cui attributi Cl. Augeneus Cenomanensis episcopus et Ludovicus Seguierius ecclesiae Parisiensis decanus.* Eodem tempore ab adversae partis sociis Romam missi cardinalis a Jousa et Claud. Bellosremontius Senescaeus. Hispani nihil non agunt, ut pontificem a regis partibus alienent. XII. *Et, cum aliud non possent,* scriptum *scholasticae assertionis pro disciplina ecclesiastica titulo* a Consalvo Pontio Legionensi *consarcinandum et publicandum curant,* quo regi relapso gratiam a pontifice posse fieri multis detortis *ex illa spinosa scientia* argumentis *praefracte* pernegabat. Ad quod moderatiore scripto ab Arnoldo Ossato *regio ac Francico nomini egregie semper addicto* responsum est; *quo et argumentis ex eadem scientia petitis rei acerbitatem leniebat, et, periculi ex eo secuturi metu, de severitate aliquid relaxari consultum videri demonstrabat. Id non typis, ut alterum, cusum, sed per manus volitabat, et rei postea conficiendae materiam praebuit. De induciarum pactarum suborientibus in dies controversiis agitur.* XIII. Dum rex Meloduni esset, percussor Petrus Barrerius nomine captus, et *ordinem rei exequendae, et cum quibus ea de re Lugduni et Lutetiae Parisiorum nuper egisset, coram Thuano et Frenuoto delegatis extra tormenta confessus, culpa ingenue agnita* extremo supplicio adficitur. *Sabaudus ab induciis exceptus fuerat, ei tamen loco reservato, si iis comprehendi vellet.* XIV. Nemorosius, *defensae urbis gloria tumens, cum circa Lugdunum sociatis cum Sabaudo gentili consiliis res suas ab aliis separatas habere velle demonstraret,* excitata seditione *per archiepiscopum, qui Lugdunum ob id cum occultis Meduanii mandatis profectus erat,* comprehenditur, et in Petraeincisae arce includitur. *Inde Annae Atestinae communis matris cum Meduanio filio expostulationes.* XV. In aliis provinciis eo anno gesta. In Cenomanis hostes juxta Lavallum *in Meduanae ripa* ab Anglis caesi. *Guerchiae munitiones a Mercuriano captae, Sanlucio superveniente loco capto destruuntur.* Aumontius Condatum Redonum venit, et frustra tentata urbe Mercurianus Moncomturium, *quod a Saroeto tenebatur,* obsidet: et induciarum occasione ab eo tandem, *cum conatus non succederet;* discedit. XVI. Monmartinus a rege ad Elisabetham legatur, *qui ab Armorica communi periculo demonstrato ei persuadet, ut Anglos, qui in provincia erant, novo supplemento addito, eo usque manere juberet, dum portus in eo tractu ab Hispanis infessos rex recepisset.* XVII. Sablatum, *Landebrio in oppidanos vexationibus saeviente,* interceptum, *et ipse interfectus.* Augustoritum Pictonum frustra *immani sumptu exstructis ad aditus munitionibus* cinctum. *Cellae in Biturigibus a Bosio, qui Castreo militabat, interceptae.* Ad Blaviam infelix Matignoni obsidio. In Cadurcis, Lemovicibus, et Petrocoriis gesta. *Ad Cornelium hostes* ab Albaterrano et Theminio *caesi, et locus captus. Quintili prox-*

imo ad Insulam oppidum Albaterranus scloppeti ictu in capite sauciatus concidit, ingenti sui relicto desiderio. A Marmandae praefecto auxiliares Blaviam, quam Matignonus obsidebat, missi. Missae et ex Hispania auxiliares naves, quae dubio eventu cum Anglicanis in Garumnae aestuario confixerunt. Jo. Roberti Limalliae irritus contra Hispanos conatus. Tandem obsidio cum damno regiorum solvitur. XVIII. In Allobrogibus Diguierius initio anni contrariis excursionibus Sabaudi incursiones refraenat. *In remonetaria per Septimanorum licentiam multum circa vicinas provincias laboratur. Diguierius* Brigueracum venit III Kal. Maias. Vagi ab Amadaeo Tarnavasio de egregia Sabaudi voluntate cum Diguierio habiti sermones. XIX. Sabaudus cum valido exercitu Oecellos obsidet, et *post quatuor oppugnationes fortiter a Blacono repulsas et ter mille et amplius tormentorum displosorum ictus* locus deditur x *Kal. Jun.* XX. Rodericus Toletanus ad Salebertranum pagum juxta Olisiam a Diguierio caesus. IↃ *ex hostibus occisi, et ipse Rodericus desideratus. Ad Moretellum fulgure quassatum locum versa vis, sed nullo exitu.* Tandem Sabandus, *cum Cavortium tentare pro tempore periculosum duceret*, induciis a Meduanio cum rege pactis comprehendi voluit. In Provincia contra Espernonium res turbant. XXI. In Aquitania rusticorum motus ob militis licentiam, *Gualteranorum in agro Falesiano ante quadriennium deletorum exemplo*, ubique grassantium; qui, quod omnia devorarent, Crocani dicti. *Per biennium duravit seditio, cui revincendae Malicornius, Abennius, Burdellius egregiam operam navarunt. Similes agrestium motus anno* CIↃ CCLI *Ludovico* IX, *et* CIↃ CCCC *Carolo* VI *regibus.*

LIB. CVIII.

CIↃIↃXCIII.
HENRICUS IV.

NIVERNIUS, legationis ad pontificem missae princeps, *per Helvetios et Rhaetos facto itinere* ad Poschiavum obvium habet Antonium Possevinum cum pontificis mandatis; *a quo, si Romam veniret, privati habitu venire jubebatur.* Ad urbem XI Kal. Decembr. ubi venit, statim ad pedum deosculationem admittitur, et x dierum praescriptam moram et interdictum cardinalium colloquium deprecatur. II. Biduo post ad colloquium admissus longa ac vehementi oratione potentiam regis et magnitudinem virium ejus, *contra quam a factiosis et Hispanis jactetur*, extollit, *ut qui amplius duos regni trientes teneat. Dein electionem regis, quam Hispani et Placentinus legatus tantopere urgent, quanto cum periculo conjuncta sit, neque vero fieri legitime posse ostendit*; III. *Et, laudata eorum qui regis partes secuti sunt constantia ac virtute*, foederatos contra ut ambitiosos et regni eversores summa libertate in invidiam, detectis eorum perniciosis consiliis, adducit. IV. Dein de Cenomanensi et Seguierio injecta mentione, petitum ut ii ad pedum deosculationem admitterentur, et reconciliationis regis, cui interfuerant, rationem *coram* redderent. Id negatum, *et ut se coram Sanseverino*

CIↃIↃXCIV.

cardinali prius sisterent imperatum. V. Nivernius demum post decem dies elapsos admissus ad pedes pontificis prostratus benedictionem sibi impertiri regis nomine petit: quod et negatum. *Cum responsum scripto sibi tradi peteret Nivernius, per Toletum cardinalem pontifex nihil scripto responsurum se pronunciavit.* VI. Cum nulla reconciliationis spes esset, Nivernius acta legationis copioso scripto complexus est, addita sub finem vehementi expostulatione et protestatione suo privato non regis nomine. VII. *Cum Roma discederet, Cenomanensem et Seguierium, quos inaudiverat ab apparitoribus comprehendi debere, ut coram Inquisitionis tribunali causam dicturi sisterentur, ad latus suum hinc inde incedere jussit, interminatus, si apparitores comparerent, fore, ut eos in media via interficeret.* Per Venetias itinere facto, Cenomanensis, quem ad colloquium admittere noluerat pontifex, scriptum publicat, quo reconciliationis regis a praesulibus celebratae rationes et necessitatem demonstrabat, *et auctoritate doctoris Navarri et Didaci Covarruviae Hispanorum comprobabat.* VIII. Senescaeus et Guisii nomine Orbasius abbas, ad pontificem veniunt, et quid Lutetiae in comitiis actum sit exponunt, *et imprudentiam*

tiam Hispanorum et ludificationes regis creationem, quam tantopere urgebant, ac denique Guisii nominationem suspectam reddidisse. Interim ex necessitate consilium captum, ut induciae pangerentur, cum promissa ab illis auxilia minime comparerent. Ad Philippum cum scripturum se recepisset pontifex, paulo post comperit, ab eo exiguam auxiliorum spem, *praecisa de regis creatione, qua res nostras omnino conturbare statuerat, spe,* superesse. *Pontifex vero sumptus in bellum Pannonicum causatus a suppetiis itidem se excusavit. Id a Bellofremontio significatum* Meduanio, monito ut sibi consuleret. IX. Monpesatus in Hispaniam a Meduanio missus cum Philippo agit, *de Guisii cum infante matrimonio, de quo merito a prudentioribus dubitabatur, et auxiliis in eam rem suppeditandis; ac postremo ut, eo secuto, Meduanio, deposita, quam obtinet, potestate, idonee caveatur.* Ad ea per procrastinationes responsum. X. Edictum a rege jam reconciliato propositum, exeuntibus induciis, quo omnes in gratiam admittuntur, *exceptis ab ea tantum qui decessoris sui parricidio participarunt.* XI. Primus Ludovicus Hospitalius Vitrius Meldorum praefectus a foederatorum partibus discedens exemplo suo ceteris praeivit, edito scripto, quo facti rationem exponebat. XII. Plebs Lutetiae tumultuatur. Belinium ab urbis praefectura remotum senatus indigne fert. Liberae dicuntur sententiae, *quibus Meduanii auctoritas in arctum cogitur.* Quidam boni cives urbe exacti. XIII. Praefectura urbis Brissaco attribuitur. Irrita regis ad Firmitatem-Milonis obsidio. XIV. Lugduni boni cives, *interceptis Terranovani ducis, qui Mediolano praeerat, ad factiosos in urbe literis, quibus spem auxiliorum faciebat, ad refraenandas Henrici Sabaudi Sanforlini marchionis ob captivitatem fratris infestas incursiones, id interpretati fieri ut Hispani urbem in potestate haberent,* cum Alfonso Ornano, qui in proximo erat, agunt, ut ille ad Guilloteriam cum delectis accederet. Condicta dies VII Kal. Febr. *Jaquetus consilii auctor cum Liergeo et Seva stationem, quae imum pontem servabat, disturbant,* protinusque ad libertatem Francicam tota urbe conclamatur, *suppresso primum regis nomine, et tandem nequicquam obnitente archiepiscopo Lugdunensi fasciae albae sumuntur, tanto concursu et alacritate, ut sub vesperam nihil serici albi in cunctis officinis reliqui fuerit. Dein insignia Hispaniae, Sabaudiae, et Nemorosii captivi per ludibrium exusta, et factionis Henoticae quasi strigis effigies publice flammis cremata, regiis insigniis passim erectis.* Alfonsus in urbe magna laetitia admissus, et creati novi urbani magistratus. XV. Ante motum Lugdunensem Aquis Sextiis Carsius comes, cum ab Espernonio arctius in dies obsideretur, senatui ac civitatis ordinibus auctor fuerat, quo se belli angustiis eximerent, regi jurata obedientia, Espernonium hostem suum, regis, quicum haud ita bene conveniebat, hostem facerent. Inconsulto se factum indignissime tulit Meduanius. XVI. Villaregius per Allineurium filium cum rege clam de Esiae ponte transigit. De Perona item, Desiderii-monte et Roia, cum Michaele Estrumelio Sanlucii sororii interventu conventum. Durocortori Remorum propugnaculum majus urbis arcis vice a Sanpaulo munitum oppidani clam intercipere et se in libertatem vindicare conantur; quod apud Guisium excusant. XVII. Cum Claudio Castreo itidem transigitur, *qui Aureliani coactis urbis ordinibus, quid sui consilii sit, iis aperit, exagitatis Hispanorum perniciosis consiliis, et necessitate ad regis partes transeundi proposita; quam in sententiam cunctos astanteis pertraxit, inclamato statim ubique regis nomine, et displosis in laetitiae signum tormentis.* XVIII. Autrici Carnutum celebrata regis inauguratio, Nicolao Thuano urbis episcopo sacra faciente. De loco cum controversia esset, non certo loco necessitatem impositam multis et gravibus rationibus et ex historia nostra petitis exemplis ostenditur. *Item de S. Remigii oleo altercatum, et ejus loco S. Martini in antiquitate certis testimoniis commendatum oleum suffectum. Eam in rem Ivonis Carnotensis epistola, et Sulpitii Severi, Venantii Fortunati Pictavii, et Pontii Paulini Nolae, episcoporum, et postremo Alcuini testimonia cum libello ceremoniarum a Thuano ipso promulgantur.*

LIB. CIX.

CIↃIↃXCIV.

HENRICUS IV.

BRISSACUS *per Antonium Sillium Rupipotium arcta cognatione conjunctum* clam cum rege agit de urbe tradenda. *Id Anna Atestina cum subodorata esset, per ministros, quos in aula habebat, monita, vicissim Meduanium monet, ut cum rege conveniat rebus adhuc integris antequam urbe discedat, alioqui fore, ut per ejus absentiam per eos ipsos, quibus tantum fidat, res mutent. Id neglexit Meduanius, et quae sibi a matre praedicta essent, in Brissaci sinum effundit.* II. Conventiculum Sexdecimanorum *ad Carmelitarum* ultimum: ad factionem denuo instaurandam supplicationes religiosae *non citra suspicionem* celebratae. III. Repressa Joannis Guarini Franciscani petulantia. Senatus-consultum contra coitiones et conventicula factum. Brissacus a P. Amorio gravitate senatoria increpatur. IV. Secretae Sexdecimanorum per urbem discursationes, et in confessionibus per sacerdotes appositos affectatae interrogationes. *M. Anglus aedilis injecta suspicione Sanquintiuum Gallobelgarum tribunum ad suas partes perducit, quem ob id Feriae dux statim vinciendum mandat.* V. XI Kal. Apr. urbs a Brissaco, Joanne Lullerio mercatorum praefecto, M. Anglo aedili, patefactis Nova et Sandionysiana portis, tradita, et admissi regii. XXX *tantum Germani regis nomen inclamare recusantes a L. Momorantio Botavilla interfecti. De cetero* res tanto ordine peracta, *dispositis ubique moderatis ducibus,* ut a caedibus et direptione sit temperatum. *Brissacus ad Feriae ducem missus ante Sanquintinum vinctum sibi dedi petiit, et modo se continerent gratiae regis spem fecit.* Emissi sine injuria praesidiarii, *sic enim convenerat; et Monpenseria et Nemorosia, necnon et* Placentinus bono animo esse jussus, *qui* in conspectum regis venire detrectavit, *et secum Varadam et Aubertum parricidii a Barrerio tentati insimulatos abduxit. Continuo post BB. Ambrosii et Augustini decantatus hymnus in majore urbis templo coram rege: apertae tota urbe officinae, mira ac vix credibili post tam repentinam mutationem omnium quiete; ut appareret pulsis regni hostibus, et abolitis momento factionibus, regem legitimum solio restitutum, magistratum urbi redditum, libertatem et leges in eo instauratas esse.* Cardinalis Pellevaeus aeger vix rei credens prae indignatione moritur. Bastilia quinto post die a Burgo dedita. VI. Libelli injuriosi in regem undiquaque conquisiti *a praetore Parisiensi* et aboliti. Datum et negotium P. Pithoeo *ab Huralto Cevernio cancellario,* ut archiva curiae excuteret, et quidquid in iis in regem injuriosum *et ad memoriam perniciosum per haec bella decretum scriptumve* repetiretur, itidem aboleretur. De restituendo dein senatu actum, et praeteritorum oblivione sancienda; *quod in adventum eorum, qui Caesaroduni jus dicebant, differri prudentioribus placebat. Sed* praecipitatum negotium *Francisco Doo urbis praefecto suadente,* et edictum ea de re a cancellario promulgatum frequenti corona. *Dein et senatus consultum perorante P. Pithoeo, qui cognitoris regii per absentiam Jacobi Guestaei officio fungebatur, factum, quo abolita praeteritorum memoria futuris negotiis forma praescribebatur.* Celebratae a rege Paschatis feriae magno populi confluentis applausu. VII. Senatores, qui Caesaroduni erant, cum Achille Harlaeo magna gratulatione in urbe accepti: venit etiam ad aulam Suessio. Decretum Parisiensis academiae x *Kal. Maias conventu in Schola Campana sive Navarraea habito factum, in quo* LIV *theologi erant, prius a Bituricensi moniti,* de obedientia regi *tanquam legitimo Franciae et Navarrae regnorum heredi* praestanda, et precibus pro eo *publice et privatim* concipiendis. Urbe exacti pauci factiosi theologi et alii. *R. Chopinus numero exemptus vix tandem amicorum patrocinio.* VIII. Andreas Brancatius Villarius, qui Rotomagum *et pleraque loca in Neustria* tenebat, *Maximiliani Betunii Ronii interventu* regi reconciliatur. Cadomo evocati qui regis nomine jus dicebant, et in loco majorum deinceps senatus sedere jussus. Abbatis-villa *in regis verba adacta privilegiorum antiquorum, prout iis rite recteque usi sunt, confirmationem obtinet.* Monstrolium in Morinis *a Migneo et regi reconciliatum. Jonvillae principe exacto* Augustobona Triceassium *se in libertatem vindicat, et evocato Joachimo Dintevilla cum rege paciscitur, abolita*

caedis

caedis S. Lamberti die festo, in qua Soluturnius oppressus fuit, patratae memoria. Cum Agendico sive Senonum civitate et transactum, Gasp. Lantagio Bellano partes suas interponente. Rigomagus in Arvernis, Aginnum, Villa-nova, Marmanda in Nitiobrigibus, se gratiae regis summittunt. Pictavium et regi reconciliatur, Scaevola, *qui regis partes semper secutus fuerat,* et Ludovico Sammarthanis fratribus annitentibus. Conditum de eo edictum, *quo et majorum religio Niortii, Fontenaii, Rupellae restituitur.* Cardinalis Borbonius *aeger Gallione* Lutetiam devehitur. IX. In Belgium Ernestus Caesaris frater *infanti vir destinatus* venit, et triumphali pompa Bruxellis exceptus est, *P. Ernesto Mansfeldio summa se praefectura abdicante, quam precaria potestate per absentiam ejus habuerat.* Actum ante omnia de populorum levamento. C. Mansfeldius *ad virium ostentationem exercitum ad limitem nostrum ducit, et* Capellam *obsessam post primam oppugnationem* deditione a Malisio facta capit. Ernestus ad Ordines *ex occasione Mariae Brimcae Cimacensi viro reconciliandae missis Othone Hartio et Hier. Comano* scribit, et eos ad pacis rationes ineundas hortatur. Auditi et legati, quorum oratio tota fuit in praeteritorum memoria ac diffidentia ex animis ipsorum delenda. Ad quam ab Ordinibus reposita, quae a xxx annis inter Hispanos et Belgas bello et pace facta sunt; *perfidia hostium amare exagitata, qua fiat, ut nulla cum iis reconciliationis spes sit reliqua. Additae ad invidiam conjurationes nuper detectae, de Elisabetha Angla veneno tollenda. Lopesii medici a Fontano corrupti ea de re confessiones. Item Andradae, qui fasciculo florum porrecto regem necandum susceperat. Postremo Michaelis Reinchonii, qui de Mauritio et Henrico Friderico fratribus interficiendis fidem Floro Barlemontio obligaverat. Illi Londini, hic Lugduni Batavorum supplicio adfecti.* X. Res in Frisia gestae. *Groeningenses ad Delfezielam male mulctati. Gul. Nassovius subsidia Covordam a Verdugo obsessam intromittit, et obsidionem solvit. Inde* ad Groeningam Mauritius castra ponit. Groeningensium Maximiliano I Caesare status, et postea sub Carolo V, cui se postremo summiserunt. *Vesselus Gransfortus et Georg. Agricola, duo magna lumina, ea urbe orti. Anvardiziola munitio a Gul. Nassovio trucidatis praesidiariis capta.* Post violentam pulsationem *dissidentibus oppidanis* colloquium cum Mauritio institutum, *et statim ab altera parte abruptum: cuneo acto ignem concipiente cum ingens ruina edita esset, et magna clade defensores affecti, rursus ad Mauritium mittunt,* et perscriptis conditionibus unioni provinciarum foederatarum bona fide se contra Hispanos pro libertate publica accessuros promittunt. Petrus Furius Nigellanus, de Mauritio interficiendo se solicitatum ab iis qui circa Ernestum erant confessus, Bergis ad Somam supplicio adficitur. XI. Regii milites Itali ob non repraesentatum stipendium more solemni Araschoti tumultuantur, *principio a legione Gastonis Spinulae facto,* et Sichenam tendunt. *A Velasco, cum de conditionibus ab Ernesto oblatis convenire non posset, obsessi ad Mauritium mittunt, et, Rozza verba faciente, fides utrinque data et accepta, citra perfidiam erga Philippum, cui militabant. Vis a Velasco facta et repulsa multis ex suis amissis. Cum ultimus contra eos conatus pararetur, illi Mauritii fide freti per glaciem incedentes inter Silvamducis et Bredam loco structo se muniunt.* Isselstenius dum militem in Westphalia legit, ex mora longiore provincialibus suspicione injecta, quasi in ea hybernare vellet, *delectus caeduntur, et ipse* interficitur. XII. Ordines novam per Tatariam in Indias Orientaleis viam moliuntur, audaciore quam feliciore successu. *Ad Novam Zemblam sub altitudine* LXXVII *perventum, et inde in patriam reditum.* XIII. Sigismundus Poloniae rex in Sueciam profectus Upsalae insignia regni capit, *Adamo Andracano ceremonias peragente, cum Franciscus Malaspina Urbini episcopus pontificius orator, qui regem comitatus, eo vellet officio defungi.* De confessione Augustana servanda a rege fides interposita. Stocholmiae regni comitia indicta. XIV. Jacobo Scotiae regi filius nascitur, qui in lustrico mysterio Henricus-Fridericus dictus. XV. Comitia Imperii Maio mense Ratisponae celebrata, *in quibus Ernestus Baioarus Coloniensis septemvir sacramentum dixit a Caesare in fidem adactus.* Ernestus Badensis oppida Edvardi Fortunati gentilis occupat, *aes alienum ejus grande, ad cujus solutionem a creditoribus cogebatur, can-*

fatus. XVI. In Italia Turcicae classis metus. *De Syracusis astu intercipiendis spes injecta creditur Cicadae imperatori, qua delusus* in fretum Mamertinum deflexit, et *in adverso litore* Rhegium in Brutiis *toties ab Hariadeno et Dragute direptum* aggreditur, et desertum ab oppidanis diripit et incendit, crudeliter vastato circum agro, *et succisis arboribus, ac templis barbaro sacrilegio spoliatis.* De subsidiis in bellum Pannonicum a principibus Italiae ferendis agitur. XVII. Hinc capta occasione Alfonsus Ferrariensis, ut Mutinae, Rhegii Lepidi et Carporum ditiones in Caesarem gentilem conferrentur, magna vi auri depensa, a Caesare impetravit. *Veneti ex bonis sacris suae ditionis ut pontificis permissu pecunia colligeretur assenserunt.* XVIII. Mortes Francisci a Fuxo Candalae, Plauti seu Francisci Beneu, Claudii Puteani, Gerardi Mercatoris, Orlandi Lassi, Cornelii Bonaventurae Bertrami. XIX. Fons Bollensis medicatus juxta Goepingam in Suevia, *olim Ziterenae nomine cognitus, denuo* frequentari coepit, *cura aquae probandae Joh. Bauhino a Friderico duce Wirtembergico demandata.*

LIB. CX.

CIↃIↃXCIV. HENRICUS IV.

BELLI Pannonici initia, cui Matthias Caesaris frater praeficitur. *Consultatione habita Strigonium peti primum placuit; sed cum nondum omnino hyems iis locis desaevisset,* Novigradum, *quod in proximo erat, ante* obsessum. *Loci situs, et opportunitas; munitiones, et praesidium.* Post primam oppugnationem repulsam Palfii interventu *transigitur et locus* deditur. Varkucius ad Moscum missus, *qui admissus cum Persico legato, qui in eadem aula erat, egit, et de bello contra Turcos communeis hosteis gerendo mutuam fidem accepit.* Loca pleraque a Serinio comite capta. Tiffenbachius, *ad Halavanam positis castris, soluta obsidione* obviam Turcis venientibus proficiscitur, et ad Jasprini pontem *Kal. Maiis* bis mille ad internecionem delet: *captae* XIII *campestres et* IV *murales machinae cum* XXIII *signis.* Jasprinum deditum. II. Coacto exercitu Strigonium Matthias ducit. Urbis triplicis situs. Urbs post irritam primam oppugnationem capta. *Munitiones item ad Thomae-fanum exstructae.* In Aquensi civitate haesit victoria, et tentata oppugnatione nostri cum *gravi* damno repulsi: Rascianorum origo. Bulcorum successio, et tandem a Turcis deleta gens, qua extincta Rascii sub jugum Turcicum reciderunt. *Ab iis navigia Turcica a Sinane parata astu intercepta.* Multa adversa in illa obsidione Austriacis acciderunt. *Multi in oppugnationibus desiderati. Cum Matthias* adventante Sinane *de discessu cogitaret, neque in concilio agitata ita belli ducibus consultum videretur, Vigandus Maltzanus intercessit Germanorum nomine. Davide Vignadio Matthiae nomine rem necessitate et praesenti periculo tam vicinis hostibus excusante, protestationes a Germanis additae.* Discessum, urbe, quae capta fuerat, et S. Thomae munitionibus valido praesidio firmatis. Maximiliani Matthiae fratris in Croatia res gestae. Petrina vi capta, *et in ea* XXX *machinae, cetera praeda incendio consumpta.* Crastoviza et Sifacum a Leucovitzio in potestatem redacta. III. Sinan cum C bellatorum CIↃ et LXCIↃ Tatarorum incedit, *qui Tatari in Podoliae et Moldaviae finibus ope Cosacorum variis cladibus a Sario Samoscio adfecti sunt.* Strigonio praesidio firmato ad Tatanum posita castra. Locus ut et Martini fanum in potestatem hostium venere. Javarinum a Sinane obsidetur. Urbis situs et munitiones. Comara insula omnium in Danubio amplissima. IV. Joannes Medices cum delectis in castra venit, *et rei tormentariae praeficitur.* Feliciter primo a nostris pugnatum, *Italis egregiam operam navantibus.* In Zigethi insulae oppugnatione cum praesidiarii deficerent, restitutum a Joanne Medice certamen, et Turci cum gravi damno repulsi. Tatari in fluminis transitu a Montano et Palfio profligati. Sigismundus Bathorius Daciae despota circa Temesvaram cum Rasciis suis contra Turcos rem gerit. IV *Kal. Septembr. varia fortuna et diu nutante et ambigua victoria certatum, eruptione a nostris facta, in qua ex Christianis* CCCC *occubuere, ex Turcis bis mille. Joannis Medicis in receptu magna laus. Tandem fatiscentibus*

bus nostris et tumultuante milite Zigethana insula deserta. *Ac* tandem *cum obsessi omnia summa fecissent, et Germani deditionem urgerent, Rossius contra tenderet, post cruentum ad Rabae propius propugnaculum certamen, in quo Vespasianus Arcuensis comes, Barth. Ricasolius, Otho Montanus desiderati sunt, a Ferdinando Hardeco, qui loco praeerat, emisso Pertino tribuno* cum hoste VI Kal. Octobr. transigitur. *Ter mille* 10 *Germani sive Pannonii, bis mille Itali, illa obsidione occisi perierunt.* Amisso Javarino Pappa deseritur. Hardecus, *cum eum neque Matthias neque belli duces alloquio dignati essent, Viennam proficiscitur, ut se coram Caesare sisteret; qui* proditionis insimulatus statim in custodiam datur. *Proditionis argumenta.* V. Comaram oppugnandam aggreditur Sinan. Oppugnationis ordo. *Auxilia a Joanne Medice et Fr. Montano introducta. Tiffenbachio dein superveniente* Sinan conatum omittit. VI. Sigismundus Bathorius Transilvanus contra Stephani patrui consilium tributum a decessoribus suis cum Turco pactum negat, et male consultus se pernicioso cum potenti hoste bello implicat. *Absolutionem fidei Turco datae a pontifice impetrat. Inde a prudentioribus e nobilitate et gentilibus suis ad eum principatu exuendum inita secreta consilia, quorum famam proximis comitiis Claudiopolitanis, quo securos facilius opprimeret, supprimi curavit.* *Tamen* de Dacia in libertatem, excusso Turcorum jugo, vindicanda actum. Alfonsus Carillus e sodalitio Jesuitico, *spe nuptiarum unius ex archiducum filiabus facta,* nutantem Bathorium ad bellum inclinat. *Dein proceres convivio excepti et in iis Baltazar patruelis, qui inter mensae sacra comprehensus paulo post in carcere strangulatur, quod is esset, qui deposito Sigismundo successor ei designatus a conjuratis dicebatur. Stephanus et Andreas cardinalis fratres, qui comitiis non interfuerant, fraudem subodorati fuga sibi consulunt. Initio belli contra Turcos arridentis Michael* Walachiae et *Aaron* Moldaviae despotae ad Sigismundum deficiunt. Ad Temesvaram castra posita. *Leikevitzius Carolostadii in Carinthia praefectus Vibitzium praesidium Turcicum capit, et magnum numerum Christianorum captivorum libertati restituit.* Tatari domum redeuntes a Palfio caesi. Cosacorum licentia immanis sub *inexperto belli duce* Sigismundo triste de belli contra foedus suscepti augurio praeludium fuit. Carillus ad Caesarem missus Mariae Christiernae Caroli patrui filiae nuptias cum ipso Sigismundo firmat, et auxilia adversus Turcos petit. VII. Apud nos, *controversia ob propugnaculum, de quo in superioribus demonstratum est, inter Guisium et Sanpaulum* Durocortori Remorum *exorta,* Sanpaulus Guisii manu *coram Meduanio patruo* VII. Kal. Maias interficitur. Jactati ea de caede varii sermones; et maturata inde Guisii cum rege reconciliatio. VIII. Luteriae cum *ad Mathurinorum* XIV *Kal. Maias* academiae ordines convenissent, *Laurentius Burceretus rogationem tulit,* ut litis tot annos comperendinatae judicium urgeretur, et vocatis in jus Jesuitis de iis e suo gremio omnino expellendis ageretur: quod magno consensu tenuit. Secundum haec libellus supplex senatui porrigitur. *Dicta die cum Jesuitae minime comparerent, theologi interpellati interim ab iis mutant, et Jesuitas tantum in ordinem et academiae disciplinam redigendos censuisse, non autem regno expellendos declarant.* Cardinalis Borbonius *morbo fatali decumbens,* et Nivernius, qui scholam Jesuitarum Nivernii habebat, per libellos supplices intercedunt. Eorum petitione tanquam incivili rejecta, *quod cognitoris regii eae non privatorum partes essent,* causa occlusis foribus in senatu agitata. IX. Et cum Cl. Duretus quaedam pro iis praefatus esset, Antonius Arnoldus academiae nomine contra eos acri oratione peroravit, *qua doctrinae, ad ciendas populorum defectiones, reges de solio deturbandos, et ad assassinorum rabiem exponendos, renovatae, eos auctores et emissarios facit.* X. L. Dolaeus pro curionibus urbis verba fecit, nec minore gravitate ab senatu petiit *ob easdem causas,* ut *novitios magistros, qui discipulos docent regem impune occidi posse, tanquam portentum pro prudentia sua procuret, et si quidem, quod academia postulat,* Francia non pellantur, saltem sacramentorum administratione omnique alia, quae ad curiones spectat, functione in posterum interdicantur. XI. Cum pauca *ad haec offensionem regis veritus* Duretus dixisset, Petrus Barnius Claromontanus collegii syndicus commentarium prolixum

lixum publicat, quo ad singula objecta inficiatione aut elevatione respondebat. XII. Tandem causa iterum perendinata, *Augustino Thuano praeside indignante, qui causa perendinata regis vitam comperendinari dixit, quam potius insigni exemplo, quod ab hoc judicio expectabatur, in tuto collocari oportuerat.* XIII. Jo. Passeratius, professor regius, *cum in Ciceronis locum de ridiculis praefaretur,* orationem declamatoria libertate et amarulenta dicacitate contra eos habuit. XIV. Cardinalis Borbonii ex moerore sub id mors.

LIB. CXI.

CIↃIↃXCIV.
HENRICUS IV.

REX, *nuncio de Capellae deditione accepto,* Laodunum Clavatum ducit, et urbem cum exercitu obsidione VIII Kal. Jun. cingit. Meduanius ad *Ernestum archiducem salutandum et* auxilia flagitanda Bruxellas excurrit. *Feriae dux et Ibarra ejus retinendi Ernesto suasores. Re in deliberationem deducta, infesto consilio retinendi tantae dignitatis hospitis omisso, placuit ut auxilia mitterentur,* duce Carolo Mansfeldio. Pridie Eid. Jun. auxiliares ad Montem-Vallianum comparent et castra muniunt. *Ad lucum inter eos ac regios acriter pugnatum* XVII *Kal. Quintil. et loco pulsi hostes.* II. Castreus contra Guisium mistus. *Clusellus a Longovillano caesus et captus, et annona, quam ducebat, amissa.* III. Ad Crepiacum *dein* auxiliares *postremo* magna strage caesi. *Direptus commeatus.* CCCC *carri incensi.* CIↃ IↃ *equi capti.* Mansfeldius, et Meduanius, *qui cum eo erat pari potestate,* cognito suorum casu recedunt. IV. Ad obsidionem reditum, in qua Givrius *in vallo suo* occisus, magno sui relicto desiderio. *Pulsantur muri* VII *Eid. Jul. et oppugnatio frustra tentatur. Cum oppugnatio denuo pararetur, Ligneracus ad colloquium exit, et, nisi intra praescriptum tempus subveniretur,* de deditione transigitur; quae, *auxiliaribus non comparentibus,* facta ineunte Quintili. Cum Mercurio Sanchamantio Piscario, qui Theodorici-castrum tenebat, transigitur. V. *Cum allatum esset* Samarobrigae Ambianorum *civeis tumultuari, et in eo esse ut Aumalium urbe ejicerent, Humerius et Bosserius eo profecti. Meduanio superveniente,* conatus *disturbatus; qui mox, ipso recedente,* exitum sortitus est, Aumalio ejecto et rege sine conditione in urbem accepto. VI. Inde rex Cameracum, instante Balagnio, qui anno superiore, *cum rex Dieppae esset, cum rege* reconciliatus fuerat, excurrit. Conditiones Balagnio promissae, in iisque principatus ac jus in tota ditione ab ordinibus urbis in illum concessum confirmatur, idque se tueri paratum rex ostendit. *Pacta ante Laodunum obsessum a Radesiano a rege misso firmata, et Balagnius in regis verba adactus. Rex eadem coram rata habet, frementibus plerisque, qui principatum novum brevi desiturum non solum cum Balagnii pernicie, sed cum regis regnique detrimento, praesagiebant.* Rex *Cameraco discedens* cum Bellovacensibus transigit: *mox* et *cum* Maclovianis in Armorica, *mortis Fontani praefecti facta gratia. De iis omnibus condita edicta, apposita clausula, qua ii a beneficio excluduntur, qui regis decessoris parricidio participaverint, aut regis qui nunc feliciter imperat vitae insidiati fuerint.* Henticus Turrius Bullionii dux tribuni equitum, et post eum Villarius maris praefecti in senatu sacramentum dicit. VII. Novae conditiones a Meduanio cum Ernesto archiduce Bruxellis initae. VIII. Cum Guisio interim transigitur opimis maxime conditionibus. *Cumque ei praefectura regni primaria promissa esset, a Campana, quam Nivernius tenebat, exclusus, Provinciam, in qua tunc Espernonius res miscebat, regis benignitate adeptus est. Cevernius cancellarius invito intercessit. Cum rex urgeret, diplomata a* IV *viris a secretis epistolis sibi caveri petiit.* IX. Franciscus Dous *aerarii et Lutetiae ac peninsulae Francicae praeses* decedit, helluato omni patrimonio. Illo auctore conditum edictum in gratiam debitorum, *in quo decernitur, ut ex annuis redituum emptorum pensitationibus, quae bessaleis usuras triente excederent, sive graviores ut nauticae, sive leviores sint, ab anno* CIↃ IↃ XIC *ineunte ad annum* CIↃ IↃ XCIII *exeuntem tantum duo trientes exigantur.* Incerta aeratii Doo extincto administratio, donec in Maximilianum Bethunium Ronium a

rege

rege collata fuit. X. In Cenomanis Lavallum ab Aumontio *citra caedem et rapinas* receptum. Mercurianus, *regis reconciliationem ut fictam et religioni periculosam causatus*, in foedere constans remanet. *A Laesoneto qui Concarnellum, et Talueto qui Redonum ad Vidanam tenebat, interpellatus, nihil citra pontificis auctoritatem in eo negotio decerni posse respondet.* Laesonetus cum rege, *dum ad Laodunum haereret*, Monmartini interventu transigit. Aumontius Cruceii legionis tribuni licentiam generose reprimit, *et ad veniam petendam adigit. Planta et aliquot ex ejus spelunca latrones a Kergomarto interfecti.* Morlasini oppidani Aumontio portas aperiunt, praesidiariis in arcem confugientibus; ad quam statim castra admota. *Cum Hispani et Mercurianus diverse in Britannia citeriore sibi jus arrogarent, inde ortae inter eos aemulationes, et tardior in suppetiis ferendis Joannes Aquila. Bastenaei temeritate plerique e nobilitate a Mercuriano capti; quos ut Aumontius redimeret, a consilio severitatis, quod contra captivos ceperat, destitit,* et arce dedita *nobileis captos ad libertatem suorum procurandam insigni ac generosa prorsus liberalitate adegit.* Quinpercorentinum deditum. *Pactis ad breve tempus induciis* Taluetus cum Aumontio transigit. XI. Ad Cordunam triangulari facie in saxo excavata munitio ab Hispanis inter Brestum et Conquestum. *Tractus Armoricani ab aestuario Ligeris, et Cordunae ipsius situs, descriptio.* Locum tuebatur Thomas Praxedes cum ccc delectis. Parvo labore exteriora munimenta occupantur. Major in vallo ducendo, *cum terra deesset*, labor. Post pulsationem prima oppugnatio irrita. *Eruptione ab obsessis facta* Liscoëtus desideratus. Aumontio ex gravi morbo *paulum* recreato extrema vis xv Kal. Dec. tentatur, *in incerto relicto qui primi in ruinam Galli Anglive evaserint.* Romegusius *Bordeti frater cum signifero in summa ruina* concidit, *corpore intus lapso.* Martinus Frobisherus, *navigatione septentrionem versus instituta clarus*, in illa oppugnatione *cum multis ex suis itidem* periit. Pulchrum Angli centurionis pro gloria ac fide facinus, *cum, proposito edicto ne cui vitae gratia fieret, Anglus Hispanum, cui vitam, quam ab eo olim in Belgio acceperat, salvam promiserat, captivum nollet sistere, et, si de edicti severitate nihil remitteretur, se pro eo mori paratum ostenderet: cui gratia ab Aumontio, re intellecta, facta.* Surdeacus Bresti praefectus munitionem ope rusticorum demolitur. XII. Quinpercorentini arx inchoata. Corilacum, *quod Fontanella tenebat, obsidione cinctum*, Aumontio veniente deditum. XIII. In Provincia nobilitatis de Espernonio querelae. Res ad Monmorantium Septimaniae praesidem remissa. In arcano mandata data Ornano et Diguierio, ut Carsio ac Provincialibus ab Espernonio laborantibus succurrerent. Diguierius in Provinciam descendit, et *transmisso Druentia* juxta Urgonium cum Espernonio confligit, *quo in certamine Bezaudus captus crudeliter necatur.* Tandem Espernonius, *qui huc usque Monmorantium ludificatus fuerat*, conditiones accipit, et praesidium munitione ad Aquas Sextias structa deducit. Diguierius *ad Carsium, qui in urbe erat, contendit*, magna Aquensium gratulatione *et militari pompa* exceptus. Multa loca in tractu maris a Diguierio recepta. Munimentum Aquense *item, specie supplementi vicino Espernonio immittendi, Joanne ductore, qui locum Lasinii nomine tenebat, recusante, vi receptum, et mox dissimulante Diguierio ab Aquensibus* destructum. XIV. Nemorosius astu Petrae-incisae, *in qua custodiebatur*, arce aufugit. XV. Sabaudus ad Briquerascum castra ponit. *Oppidum inferius captum, et vetus statim a regiis desertum.* Tandem arx dedita x *Kal. Novembr. honorificis admodum conditionibus.* XVI. Diguierius S. Benedicti munitionem, *ut sibi aditum Briquerasco amisso ad Cavortium servaret, post acrem verberationem* capit, quae discessu Diguierii mox recepta est. XVII. *Quiescentibus populorum inter nos post regis reconciliationem animis*, bellum inter regem et Philippum inflammatur. Rex ad Atrebatum et Hannoniae ordines scribit, *et de Philippi injuriis cum iis expostulat.* Exercitus Bullionio belli suasori, *qui sub id mortua priore uxore Elisabetham Nassoviam Mauritii sororem in uxorem duxerat*, attributus, *qui Ivodium, Firmitatem, Calvancium, loca ad Carum in Lucemburgico agro posita occupat.* XVIII. Cum rex Lutetiam magno comitatu venisset, a Joanne Castello in turba cultro in superiore labro, cum gulam peteret, graviter per-

Tom. V.

culſus. Joannis ingenium, mores, in ſchola Jeſuitica *ſtudiorum curſus et* educario. *Confeſſiones ejus horrendae.* Ad mortem damnatus, *et in ſupplicio cum forcipibus candentibus concerperetur, et poſtea a quatuor equis diſcerperetur, nullum poenitentiae aut doloris dat ſignum.* Eodem judicio, quod ex eadem ſchola percuſſor prodiiſſet, *cauſa Jeſuitarum comperendinata accepit finem, et* illi toto regno exterminati. *Dum ſcrutantur a curia delegati ſodalium arculas et chartas, repertae*

CIↃ IↃ XCV.

Joannis Guignardi *ſchedae quaedam, quibus* multa in *deceſſorem* regem contumelioſa *continebantur, argumentis adjunctis quibus eum ut alterum Neronem jure interfectum probare nitebatur, laudato Clemente ut praedicandi facinoris patratore: bene cum Benearnenſi, quamvis Catholicam fidem profeſſo, ſi capite raſo in monaſterium trudatur, agi; ſi ſine bello deponi non poſſit, bellum cum eo gerendum; ſi bellum geri non poſſit, eum quavis ratione de medio tollendum: regnum in aliam quam Borboniorum familiam transferri potuiſſe et debuiſſe. Quae omnia manu propria* ſcripſiſſe convictus, *et prius voce lamentabili ignominioſe recantare juſſus,* in Portuenſi platea laqueo ſtrangulatur VII *Eid. Januar.* Joannes Gueretus ex eodem ſodalitio *Caſtelli praeceptor* et Alexander Haius exilio perpetuo mulctati. Alia inſuper in eam rem graviter a ſenatu decreta. XIX. *Cum Capucini preces pro rege in ſacro celebrando concipere recuſarent, quod regis reconciliationi auctoritas pontificia non interveniſſet,* conventu XII *Kal. Febr. in epiſcopi aedibus* habito theologi a P. Gondio cardinali et curiones urbis *magno numero poſt Spiritus S. invocationem* unanimi conſenſu reſponderunt, univerſos regis ditioni ſubditos nullo conſcientiae ſcrupulo prohiberi, quo minus Henrico IV legitimo principi ſuo plenam obedientiam praeſtent, et preces *tam publice quam privatim* pro ejus ſalute *et incolumitate* concipiant. Rex eadem actione exoratur, ut ad vitandam ſciſſuram legatos *quamprimum* Romam mittat. Adjuncta et parricidii *tam in Henrico* III *patrati, quam in ſucceſſore* nuper tentati, *publica ac* ſolemnis deteſtatio. XX. Legatio perhonorifica ſenatus Veneti ad regem ſalutandum decreta. *Legati ſerius advenere ob infeſta itinera et aſperitatem hyemis; eo honorificentius excepti, quod poſt Henrici* III *lamentabilem caſum primi in Italia, cum res noſtrae adhuc in ſalo factionum fluctuarent, eum tanquam Chriſtianiſſimum legitimum Franciae et Navarrae regem, nequicquam pontificio et Philippico legatis reclamantibus, ſummo conſenſu agnoviſſent, ad eumque jam tum literas his titulis dediſſent.* XXI. Erneſtus archidux enixas ſuarum provinciarum pro pace preces *ſumma prudentia* eludit, et ne ad literas regis, *quae ad ipſum, antequam reſignarentur, perlatae fuerant,* reſpondeatur impetrat. Rex in limite, cum ad eas non reſponderetur, bellum denunciandum curat, *programmate propoſito, quo ambitioſa et pernicioſa Hiſpanorum contra Franciam conſilia acerbe exagitabantur. Ad illud poſt duos menſes ex concilii ſententia reſpondetur, et bellum in Francia geſtum religionis contra ſectarios tuendae neceſſitate excuſatur.* Philippus Naſſovius, cum ſe exundantibus ubique aquis cum Bullionio conjungere non potuiſſet, a Mansfeldiano peditatu male mulctatus. Irrito conatu ab utriſque tentata Theodonis-villa. XXII. Pactis inter regem et Lotharingiae ducem induciis, tribuni, qui Lotharingico militabant, fidem regi addicunt, et infeſta ſigna in Sequanos Comitatenſeis inferunt. Sequani cum ab Helvetiis ex foedere antiquo opem implorarent, non *ſatis commodum reſponſum primo* acceperunt; *mirari ſe quippe dictitantibus qua fronte a ſe auxilium peterent, quos ante ſeptennium e Gallia exercitu diſſipato redeunteis ab inſequenti hoſte in terris ſuis ad internecionem caedi paſſi eſſent.*

LIB. CXII.

CIↃ IↃ XCV.

Henricus IV.

EDICTUM in Proteſtantium gratiam factum in curiam allatum: *caput* XIX *edicti anno* CIↃ IↃ LXXVII *facti de honoribus promiſcue nullo religionis diſcrimine diſtribuendis agitatum, cum id ſine conditione promulgari pleriſque re regis arbitrio permiſſa placeret, alii contrahi illud interpretatione conducibilius regi et tempori exiſtimarent.* Tandem tenuit, ut ſine conditione promulgaretur; *ſed cognitor*

nitor cum se audito tantum, non etiam postulante, promulgationem fieri peteret, ex eo suspicio injecta Protestantibus occasionem quaeri ab edicto olim discedendi. Quod novi edicti rursus materiam praebuit. II. Ad Crepiacum a nostris duce Edovilla contra Suessionense praesidium, *quod a Conaco ducebatur*, feliciter pugnatur, *et ipse Conacus capitur.* In Lucemburgico agro res nostrae Bullionii ductu in summa angustia, stipendii defectu. *Calvancium ab hoste post pulsationem receptum, qui statim ad Firmitatem castra ponit. Obsessis subsidia a Bullionio missa, qui et ipse, ut obsidionem solveret, cum copiis suis venit, medio amniculo; cujus cum vadum notavisset, nec opinato vallum hostium aggreditur, tanto pavore, ut, licet irrito successu, conclamatis vasis Verdugus cum Burlota propere cum suis Monmedium se receperint.* III. In Heduis res felicius gesta. Belnenses Henoticae factionis pertaesi *et a Monmoienno praefecto male mulctati* clam cum Birono agunt, *et praecipitato consilio arma capiunt, et oppido dejectis stationibus et in arcem confugientibus potiuntur. Tum* admisso citra direptionem Birono ad arcem castra admoventur; quae XXVIII postquam obsessa fuerat die deditur. Claudius Bellofremontius Senescaeus, qui Axonam tenebat, cum rege transegit. Augustodunum *clanculario cum Ragnio foedere ab oppidanis admissi regii, et Laureo Vascone caeso post unius horae certamen urbs* in Bironi potestatem venit. IV. Per Sequanos Tremblaeurius et Sangeorgius, qui regi militabant, excurrunt. Castellae connestabilis cum copiis ad eos venit, cui se Meduanius conjungit, *et Vesuntium dedente Tremblacurio capit.* Res ad Divionem gesta, *Joanne Tavanio ad Talandiam arcem se recipiente.* Rex, imposito Luteriae Fr. Borbonio Contio, Divionem cum delectis copiis *prid. Non. Jun.* venit; et, ordinatis in urbe contra arcem, quam Francesius tenebat, stationibus, *cognito Castellensem cum exercitu adventare, occupandum ratus,* ad Fontem-Francicum *copiis locum condicit, et* cum hoste inopinato non citra periculum confligit, *eo eventu ut utraque pars sibi victoriam impune arrogaverit. Rex ad senatum scribit: actae Deo gratiae et supplicationes tanquam in victoria celebratae.* Castellensis Divione obsessis succurrere detrectat. V. Meduanius Hispanis suspectus, et regis offensionem veritus, animi angitur; *et in Hispaniam cogitans, quo se coram Philippo a criminibus et calumniis purgaret, et foederatorum quo in statu res essent eum edoceret, summam regis humanitatem experitur,* per Ligneracum monitus, ut de gratia sua bene speraret, et Cabillonium *potius* concederet. Francesius a Meduanio monitus arcem Divionensem regi tradit. Senatus, *qui primo Flaviniacum dein Semurium translatus fuerat*, Divione restitutus, *sancita praeteritorum oblivione.* Exacti Jesuitae patres *et decreto Parisiensi parere jussi.* VI. Heic libellus supplex regi in consistorio sedenti a primariis aulae proceribus porrigitur; quo, *repetita Condaei mortis memoria, quae in varios veneni rumores incurrerat, et cujus plerique, et ipsa Carlota Catharina Tremollia Condaei vidua, quae adhuc ad fanum Joannis Engeriaci in Santonibus ab eo tempore custodiebatur, insimulata fuerat, sententia etiam a judicibus potestatem non habentibus in ipsam lata*, petebant, ut causa ad Senatum Parisiensem, *cui jus est de talibus causis cognoscere*, cum probationibus *jam confectis* et aliis actis integra remitteretur: quod et a rege decretum. Joannes Vivonus Pisanii marchio in Santones missus, qui Henricum Borbonium Condaeum filium *cum Helionora sorore* io aulam deduceret, *jam pueritiae illius moderator designatus.* VII. Henricus Momorantius, Annae magistri equitum filius, paterna dignitate a rege auctus Divione sacramentum dicit. Diploma in senatu recitatum fuit XI Kal. Dec. Ant. Arnaldus decora familiae toto regno nobilissimae a primis initiis repetiit, *et patrem filiumque luculenta oratione laudavit.* VIII. Rex *inde* in Sequanos proximos excurrit, *et ad Graium, ubi Castellensis cum exercitu haerebat, paulum absfuit, de summa rerum certavit. Alfonsus Idiacus a Chanlivotio captus, et Jo. Bapt. Savarolii Faventini interventu libertati pacto pretio statim restitutus. Rex* inde Lugdunum profectus triumphali pompa excipitur; et Helveticum foedus, Heduis et Sequanis urgentibus, *Salinatorio oppido, quod adhuc nostri in Sequanis tenebant, dedito,* componitur. IX. Belgica sequuntur, et clades *excursionibus in Sequanos et mora Lugdunensi* a nostris in limite acceptae. Hoium *in Condrusis ad Mosam,* Leodicensis

Leodicensis ditionis oppidum, *cum arce* a Carolo Heraugerio astu captum. *Episcopi apud Ordines expostulatio, et Ordinum responsum. Praesidiarii Hoii dum ad praedas soluti excurrunt juxta Thenas a Grobbendonko caesi.* X. Ernestus archidux, *febre subita cum horrore et convulsionibus correptus, paulo post* Bruxellis decedit; et ante eum Ferdinandus patruus Oeniponte, *qui ex Philippina Velsera Carolum Burgovii marchionem reliquit, ex Anna Catharina Helionorae sororis, quae Gulielmo Mantuae duci nupserat, filia duas filias suscepit, successione amplissima Maximiliani Caesaris fratris filiis relicta.* Italorum tumultuantium motus *Bellijoci comitis interventu* compositi. XI. Mortuo Ernesto summa rerum Petro Gusmano Fontano delata. *Carolus Mansfeldius Hispanis invisus ante Ernesti mortem ad bellum Pannonicum cum summo imperio dux destinatus proficiscitur.* Fontanus *ab Ernesto Coloniensi septemviro solicitatus* ab Hoii obsidione principium praefecturae suae facit; quod et, *frustra summissis a Nassovio auxiliaribus,* in *Hispanorum* potestatem venit. Inundationes prodigiosae in tractu Rhenano, *quae a* VII *Kal. Mart. ad* VIII *Eid. duraverunt, Mosella, Mosa, Moeno, Rheno, ac postremo Danubio ipso omnem mensuram supergresso.* Germani Bruxellis tumultuantur. In limite nostro excursiones infestae, *inde Varambonii marchione, hinc Longovillano Picardiae praeside rem gerentibus. Avenae Comitatenses a nostris* XIII *Kal. April crudeliter direptae.* Longovillanus miserabili casu Durlanii extinctus, relicto Henrico filiolo. *Praefectura, dum is adolesceret, Sanpaulo comiti patruo attributa.* XII. Initium colloquii de pace inter Philippicos et Ordines Mildeburgi, ubi Mauritius erat, factum. *Cum Mauritius diceret Ordinibus stare, cum provinciarum Ordinibus tantum de pace agere, Philippo excluso; ne colloquii spes omnino abrumperetur, conventum ut tunc tantum de loco et tempore conventus ageretur. Cum ita discessum esset,* res Bruxellis *in concilio* disceptata, *et gravissimae rationes additae, quibus Ordines provinciarum ut cum foederatis agere possent ad pacem habendam Philippo et provinciis expedire ostendebatur. Qui plus regis dignitati quam paci tribuebant, vicerunt. Lachrimis tamen et obtestationibus provincialium datum, ut potius dilatum quam abruptum colloquium videretur. Missi ad nos Laevinus Calvartius, in Angliam Natalis Charronius, qui quid actum esset exponerent.* Maria Arausionensis *ex Anna Ecmondana Burana suscepta* Philippo Hohenloi comiti elocatur. *Celebratae et nuptiae Eberardi Solmensis comitis.* XIII. Christianus Savinius Ronaeus, *qui summi castrorum praefecti munere in Philippi exercitu fungebatur,* Fontano auctor tentandi Cameraci, *quod male animatos erga Balagnium oppidanos sciret, et jam cum quibusdam de urbe tradenda, si obsidione premerentur, in arcano egisset.* Vastatus circum ager, et Castellum obsidione cingitur. Sub id Bullionius *ex Campaniae limite* in Belgium descendit, *cum Sanpaulo et Carolo Humerio de belli gerendi ratione acturus.* XIV. Ronaeus *Faram ad Esiam profectus, ut locum praesidio novo firmaret, dum redit,* Ludovico Moio Gomeroni Hanae praefecto persuadet, *si secum* Bruxellas cum fratribus proficiscatur, *fore, ut Fontanus ipsi de stipendiis debitis plene satisfaciendum curet.* Eo a Fontano retento, *ad Gomeronis matrem et Orvillerium, qui Hanae arcem tenebat, Hispanae immanitatis mandata per Friam missa, quibus nisi* x *Hispanorum signa intra arcem protinus acciperet, fore significabat, ut trium filiorum capita in lance ad ipsum perferenda curaret.* Orvillerius *hac atrocitate perculsus Hispanorum in oppido duces captivos vitae filiorum obsides matri futuros ostendit, et interim per Damium Roiae praefectum clam* cum Humerio agit de Hanae arce regi tradenda. Sanpaulus cum Bullionio et Humerio *ac proceribus provinciae* Hanam ducit; *et intra arcem, ut convenerat, admissi sub vesperam, mane per viam fornicatam tripartito ordine vim faciunt; et cum hostes se gnaviter defenderent, ignis fortuitus accensus est, qui vento adverso in nostrorum oculos glomeratus eos primum retro impulit.* XV. *In eaque trepidatione* Humerius sclopeti ictu in capite accepto sternitur. *Bullionio superveniente et igne a Cruceio ejus jussu in domos proximas immisso, qui vice versa oculos hostium afflabat, ii repulsi et porta Cauniensis refracta, qua Sanpaulus, qui extra oppidum eventum rei opperiebatur, cum toto exercitu admissus. Tum recedentes*

cedentes hostes cum sublatis sarissis deditionem se facere paratos ostenderent, nostri morte Humerii exacerbati in confertos ruunt, et nulli facta gratia ad IↃC occidunt. *Capti primarii duces. Sangrius, Baltazar Caracciolus, Alex. Brancatius, Sept. Fabius, Ferdmandus Nympha Orvillerio traditi, qui vitae Gomeronis ac fratrum vades essent. In castris comploratio ob Humerii mortem*; *et* rex nuncio accepto non tam Hana recepta laetatus est, quam morte Humerii indoluit. Elogium viri *summo omnium desiderio extincti*. XVI. *Indignatio luctui publico successit*; *et* senatus ultionem quaerens ex ea occasione Aumalium, *qui se Picardiae praesidem appellabat, et Hispanos ad bellum in provincia gerendum solicitare dicebatur*, tanquam perduellem proscribit, et capitis poenam irrogat. *Crati imposita* ejus effigies per vicos ignominiose tracta, *et in platea Portuensi per quatuor equos discerpta. Membra ad* IV *urbis portas affixa*. XVII. Casu suorum irritatus Fontanus ad Castelli obsidionem redit; quod et deditione *post primam oppugnationem fortiter repulsam* cepit. [a] *Hanae in arce captivi, Friderico Rotundo, qui Gomeroni ab equitio erat, annitente, quo heri sui periculosam captivitatem redimeret, contra Orvillerium arma capiunt, et arce liberi emittuntur, et Faram in tutum deducuntur. Gomeronis mater, quae vadeis vitae filiorum amplius non haberet, Orvillerium de tradenda Fontano arce frustra urget, et ad Fontanum, ut cum exercitu veniat, imprudentissime scribit. Is ubi in conspectum venit, Orvillerius, frustra obtestante matre ut sui liberorumque misericordia tangeretur, confusus, Sessevallio arce tradita se subducit*; *qui infesta displosione cum in hostem fulminaret*, Gomero *statim productus et* securi jussu Fontani percutitur. *Fratres sub custodia in arcem Antuerpianam amandantur, unde post Alberti cardinalis mandatu emissi sunt. Cleria exigua arx ad Somonam ab hoste capta*. Pastranae ducis decessus. XVIII. Ad Durlanium posita castra. In ea obsidione Valentinus Pardeus Mota occisus. Ejus elogium. XIX. Sanpaulo auxilio adveniente, ex Ronaei consilio Fontanus cum robore exercitus obviam procedit. Bullionius cum Hispanis acriter pugnat, et *capto vexillo, sed amisso Sessevallio*, in tempore se recipit. Villarius, *monita Sanpauli jussa Bullionii interpretatus*, dum ulterius invehitur, ab hostili equitatu opprimitur, et captus jussu Contrerae *exercitus curatoris* interficitur. Rei male gestae culpa in alios et alios rejecta. Nivernio in castra veniente, Bullionius imperio se abdicit, *quod ille rebus confusis aegre suscipit*. Inde inter eos simultates. Durlanium arctius cingitur; *et post pulsationem, Halvinio Dinami comite in ruina occiso, expugnata arx*, et per arcem captum oppidum, obviis quibusque ob recentem Hanensis stragis memoriam trucidatis. CIↃ CC *majorem partem ex nobilitate desiderati*. XX. In Sicambris interim Mauritius ad Grollam castra ponit, et superveniente Mondragonio ab obsidione discedit. XXI. Prope Wesaliam *ex occasione* utrinque acriter IV *Non. Septembr.* certatur, et Nassoviani initio victores ad extremum vincuntur. *Philippus, qui ex vulnere statim decessit, et Ernestus Casimirus fratres capti. Ernestus Solmensis comes et captus ex vulneribus decessit*. Mondragonius *tot palmarum dux octogenario major proelio interfuit, et quinto post mense* in Antuerpiana arce obiit.

LIB. CXIII.

CIↃIↃXCV.

HENRICUS IV.

CAMERACUM a Fontano *tandem, rebus ad id paratis*, obsessum. Urbis origines et variae per tempora mutationes. *Joannes Monlucius ab Andino cum praesidio impositus se pro principe gerit*. Situs et positus castrorum. *Eid. Sextil. factum obsidioni initium*. II. Sanpaulus cum Bullionio in Bononiensem tractum descendit. Nivernius limitem Somonae circumpositum suscipit tuendum. Catolum Retelensem ducem filium obsessis auxilio cum delectis mittit, qui sine damno, *et tantum amissa impedimentorum parte, perruptis hostium stationibus* intra urbem acceptus est, et post eum Dominicus Vicus *admissus*. III. Inde erebrae eruptiones. *Difficultates in obsidione superatae ex consilio Ronaei et Burlotae*. IV. Cameracenses ad regem delegatos mittunt. *Odio Balagnii gravari qui regis partes*

tuentur ostendunt, cujus si amovendi spes fiat, nihil non se facere et pati paratos: hoc negato, sibi conditionibus ab hoste oblatis consulturos. Gabrielis Estraea, quae in regis animo multum poterat, et Balagnio ultra modum favebat, *ne* rex *melioris in posterum conditionis spem faceret, impedit, qui* delegatos, facta auxiliorum spe, de cetero non bene animatos, dimittit. V. Induciae toto regno ad mensem colligendam promulgatae. Rex cum Urbano Lavallo Boscodelfinio transigit. Delegati Protestantium nova postulata ad regem deferunt. Rex Lutetiam venit, et in iis angustiis edicta fiscalia condit. VI. Oppugnatio Cameraci a Fontano imperatur, et ejus ordo. Archiepiscopo addicti ex regis responso et instanti periculo occasionem captant deditionis faciendae. CC *equites praesidiarii deficiunt, et Helvetios minus bene erga Balagnium animatos signa summittere subigunt. Tum* conjurati *ad portam S. Sepulchri accurrunt, et* petito colloquio cum Avellino *prius a Ronaeo monito* agunt. Vicus et Balagnii uxor nequicquam contra tendunt. VII. Conditionibus perscriptis nostri in arcem, *in qua Retelensis erat,* se recipiunt; et sex post diebus, commeatu deficiente, deditionem faciunt. Balagnii uxor, virilis animi foemina, *ad privatam fortunam redigi non ferens,* antequam arce exiret e vita demigravit. *Corpus Incii, qui urbem Francisco Henrici* III *fratri tradiderat, in majore templo honorifice tumulatum, quasi proditoris ab archiepiscopo ignominiose refossum et extra urbem loco profano exponitur.* CCCC *Hispani et* CIↃ *Germani arci impositi, jurisdictione urbis archiepiscopo salva.* VIII. Lira ab Heraugerio, *qui Bredam tenebat,* infeliciter tentata, *qui in conatu ipse cum suis periit.* Irrito conatu et tentata Ruremunda. IX. Rex apud nos ad Faram Esiae castra ponit. X. Nivernius *valetudine infirma diu conflictatus* Nigellae ex dysenteria decedit. Antonius electus rex Lusitaniae eodem tempore Lutetiae decessit. Ante eum Hugo Lupus Verdala Hierosolymitani ordinis princeps cardinalis, et ante Hugonem Paschalis Ciconia Venetae reipublicae princeps, decesserunt. *Illi Martinus Garces Terraconensis, huic Marinus Grimanus suffecti.* Viri literis clari, Laevinus Torrentius *episcopus Antuerpiae,* Torquatus Tassus, Reinerus Reineccius, Michael Neander, Valens Acidalius, Gul. Whitakerus, obierunt: Philippus item Nerius. XI. In Armorica nostra *dum arx Quinpercorenti inchoata jussu Aumontii festinatur,* Edvardus Norrisius cum Anglis suis jussu reginae in insulam reversus est. *Condato Redonum circumposita castra a Sanlucio capta.* Ad Comperam Lavallorum arcem *in Annae Alegriae Vidi Lavalli viduae gratiam* posita castra. XII. In ducendo vallo Aumontius lethaliter vulneratus. Adveniente Mercuriano obsidio soluta. Aumontius Condati, quo delatus erat, *post* XVI *a vulnere diem* optime meritam de rege et nomine Francico animam reddidit. *Extrema mandata per Carolum Turcantium ad regem et liberos data.* XIII. Mercuriani cum Hispanis dissidium. Curbus cum suis a Surdeaco caesus. *Obstinato certamine Guimerii haud longe a Quinperlaeo a Molaco pugnatum.* Prevosteria, *Monboesetia,* et *Sanmartia* arces a Sanlucio captae. Compera a Menoviis Dandiniis fratribus astu intercepta. Comitia provinciae a Sanlucio celebrata, *in quibus gravissimum* VI *aureorum in singulas vini amphoras tributum ad militis stipendium sancitum est.* Fontanella astu captus, et, *cum ob vitam criminibus infamem sibi metueret,* grandi exsoluto pretio a Sanlucio libertatem redimit. Sansacus Magnani comes a Kergomarto ad Quintinum oppressus. XIV. Scisso post regis reconciliationem Tolosae senatu, regiis partibus addicti, relicta urbe, castrum Saracenorum migrant, *quo ad eos se aggregaverunt, qui Biterris antea jus dicebant.* Narbonae et Carcassonae tumultuatur, *et monitus Henricus Jousa ut sibi mature consuleret, et conditiones a rege oblatas acciperet.* XV. Diguierius Ocellorum arcem *superiore anno tentatam* serio obsidet. *Sabaudus auxilio suis superveniens* XV *Kal. Febr. cum regiis vallo exeuntibus confligit. Iterum ad Crevassium montem iniquiore Sabaudi conditione pugnatum; ac mox cum Diguierius oppugnationem imperasset,* obsessi de conditionibus cum eo transegerunt. *Inde* Cavortium *tendit, et* annona convecta *locum* firmat. Carsius Salonis oppidum capit, et in arcis obsidione haeret. *Espernonio superveniente, Diguierius a Carsio invitatus cum delectis venit, et illato in oppidum commeatu trans Alpeis abit, ut Cavortii a Sabaudo obsessis succurreret.* XVI. Vienna ab H. Momorantio equitum magistro,

magistro, *Disemio Pipets arcem tradente*, in fidem accepta. Cavortium ad extremam penuriam redactum tandem Sabaudo a Baraterio deditur, *quo casu Convallenses, qui Diguierio militabant, territi a signis dilabuntur*. Senatum urbs, quae nutabat, in reditu a Diguierio firmata, *Sanlaurentis praefecti, qui in conflictu contra Sabaudum nuper occubuerat, loco Jeursio imposito*. Mirabucum item per Auriacum firmatur. Mirabellum exoratus a Gratianopolitanis capit. Genesii-fanum in Sabaudia ab Ornano expugnatum. Scalae, *dum de induciis ultro citroque agitur, ex compacto* ab Ornano et Diguierio obsidentur, et tandem capiuntur. Moretelium a nostris obsidione cingitur, quod *pactis cum Sabaudo induciis* ab eo deditum est. XVII. Nemorosius Anicii in Fossiniaco decedit, *veneno, ut creditum est, extinctus*. Ejus ingenium, mores, virtutes, omnem modum supergressa ambitio. XVIII. Diguierius, Guisii vicarius in Provincia creatus, Balmam expugnat. In Cistertionis obsidione renovata Catholicorum et Hugonotorum *odiosa* nomina, et urbs ab Alexandro ab Hispania Ramefortio dedita. Arx, *quam sibi tradi, rege ita volente, Diguierius petebat*, induciis a Guisio, *ut petitionem eluderet*, properatis, in ipsius Ramefortii potestate relicta. XIX. Brignolii Espernonius a Vallensi quodam municipe, faccis pulvere nitrato incensis, paulum-abfuit, oppressus. XX. Diguierius a Guisio male habitus e Provincia discedit. XXI. Post Lutetiam receptam et regem passim victorem, pontifex, qui Nivernium injuriose a se repulerat, poenitentia subeunte, spem reconciliationis per Gondium cardinalem facit, si legati ad se mitterentur. Legationi obeundae delectus Jacobus David Perronus Ebroicum episcopus designatus; cui communia mandata cum Arnoldo Ossato, qui Romae erat, data. Libellus supplex pontifici porrectus IV Eidus Quintileis. Sequenti mense *in hortis Quirinalibus senatu coacto* pontifex rem proponit, et quinto post die *seorsim* singularium cardinalium sententias exquirit. Supplicationes in urbe celebratae, *in quibus et pontifex ipse nudis pedibus incedere voluit*. Dein propositae legatis durae admodum conditiones a factioni Hispanae addictis, qui rem confectam nolebant. *Tentati et in arcano procuratores regii, an coronam ad pedes pontificis vellent deponere, in summissionis et confessae usurpationis signum, quam mox pontifex in capite procuratorum reponeret. Quae conditio valde ab illis rejecta est, cum dicerent regem Franciae, quantum ad jurisdictionem spectat, neminem superiorem agnoscere*. Tandem de formula conventum, quae XVI capitibus absoluta est. *Priorem absolutionem cum velut irritam revocare decrevisset, procuratores intercesserunt, et rehabilitationis verbum bullae nequaquam inseri passi sunt*. Decreto benedictionis impertiendae coram cardinalium coetu a pontifice pronunciato, intercedit *cardinalis* Columna; qui, silentio imperato, obmutuit. XXII. Res solemni ceremonia peracta. Injuriosum ea de re scriptum Colooiae ex Joannis Boteri relationibus publicatum. Franciscus Toletus e sodalitio Jesuitico cardinalis *nuper creatus* egregiam operam in eo negotio navavit, et legatus initio in Galliam destinatus erat. Mutata sententia, Alexander Medices ad id delectus; *qui pace inter reges procuranda postea feliciter laboravit*.

LIB. CXIV.

CIↃIↃXCV.

HENRICUS IV.

EODEM quo haec Romae agebantur tempore, senatoria gravitate dignum senatus consultum contra Florentem Jacob theologum Parisiensem, *quod enunciatis suis ad disputandum proposuerat, pontifici supremam in omneis potestatem tam spiritualem quam temporalem tribuere*, factum, *et pars, qua ante* XXXIII *annos in Joannem Tanquerellum, severitate in eum animadversum*. Jo. Forgetus praeses in scholam Sorbonicam venit; *et, post orationem prolixam a Jacobo Guestaeo cognitore regio de obedientia regi debita habitam, et, recitato senatus-consulto, recantatum praeeunte apparitore a Florente Jacob errorem, monuit duas esse potestates ad salutem aeternam a Deo constitutas, quae licet in idem conspirent, tamen separatas functiones habeant, adeoque differentes, ut qui eas confundant, sidem et jura divina et humana magno tranquillitatis publicae periculo misceant. Id luculente*

culente ab eo praestitum et testimoniis et exemplis probatum, et a prava harum potestatum confusione ortas in regno rebelliones et parricidia patrata esse demonstratum. II. Paulo post Fr. Surgerius *in S. Crucis coenobio* monasticam professus, *quod Elisabetham Angliae reginam in publica concione Jesabelem nominasset, et sectarios esse, qui cum ea foederationem colerent, dixisset, delatus et convictus, verba temere et inconsiderate prolata recantare, et veniam a Deo, rege, et curia petere jussus est, interdicto concionandi ad tempus munere.* III. Celebratae hoc anno magna pompa Alexandrinae *in Aegypto* ecclesiae et Ruthenae *in Polonia* cum sancta Romana ecclesia reconciliationes; sed laetitia paulo post turbavit, cum *renunciatum esset Ruthenos Polonos statim defecisse, et* Alexandrina legario in dubium revocaretur. *Meletius Pergas Alexandriae patriarcha.* IV. Agitata gravis quaestio inter parochos et pastores Vallis Telinae, de Christo mediatore; *an scilicet eo officio inter Deum patrem et homines juxta humanam naturam, posteaquam humanam tantummodo naturam assumpsit, sit defunctus, sicuti ex Petri Lombardi sententia asserit Bellarminus; an Verbum Dei seu Filius ab aeterno genitus jam ab initio mundi inter Patrem et creaturas mediator extiterit, non solum homines sed etiam angelos, ratione creationis, conservationis, defensionis, atque adeo salutis, et post assumptam in Beatissimae Virginis utero carnem juxta humanam naturam divinae cooperantem sacrificando, satisfaciendo, intercedendo, ecclesiam regendo idem munus obiverit, atque in fineis usque saeculorum sit completurus: quam sententiam adversus Stancarum tuetur Calvinus.* Ea de re utrinque publicata scripta. V. In Germania atque adeo Frisia Orientali Emdenae tumultuatur. Ejus origines et incrementa, et oppidanorum cum comitibus dissidia. *Cum ad arma ventum esset, arce ab oppidanis occupata, per Ezardi absentiam, et ille Knocium ex adverso portus munire inciperet,* Ordines Belgici, *ad quos periculum rei spectabat,* auctoritatem suam interponunt. VI. Gulielmo Clivensi, *qui Jacobam Badensem in uxorem duxerat, aegritudine corporis et animi laborante, cum* heredes legitimi de successione dubitarent, *Dusseldorpium veniunt, et Jacobam, gynaeceo et aulico comitatu amoto, in custodiam conjiciunt.* VII. Inter Succos et Moscos XXXVII *annorum* bellum interventu Poloni componitur. Thorunae in Borussia conventus Protestantium cogitur; *ubi doctrina Sendomiriae olim probata retractatur, et de querimoniis ad Poloniae regem per libellum supplicem perferendis agitur,* nequicquam rege *per legatos et Cujaviensi episcopo, in cujus dioecesi Thoruna est,* annitente ut coetus solveretur. VIII. In Oriente Amurathes III XV Kal. Febr. *ex calculi doloribus* Byzantii decedit *aetatis anno* XLVIII. Ejus mores et vita domestica, *cum priore uxore, cum qua conjunctissime vixit, et postea cum innumeris concubinis.* Mahometis filii mores et educatio; *qui statim, ubi imperium iniit, matrem magna et inusitata liberalitate muneravit, et praefectum triremis, qua vectus erat, Cypri regem creavit. Dein ex majore numero fratres superstites prius circumcisos fasciis injectis per mutos praefocari, duos posthumos in mare mergi mandavit. Matres in vetus palatium ad lugendum migrare jussit: nam in palatio Sultanorum mortes ab iis decretas deflere non solum nefas sed capitale, ne quod divinae quasi vocis oraculo ad Othomani imperii, quo religio continetur, conservationem factum credi volunt, humana pietate, quae privatas charitates tantum respicit, improbari videatur.* IX. Sigismundus Bathorius, *qui temere et cum suorum pernicie se bello Turcico obligaverat, et Moldavos ac Walachos in societatem attraxerat,* missis Pragam legatis cum Caesare de conditionibus belli gerendi transigit. *Additum, ut si contingat Bathorium sine liberis masculis decedere, Transilvania eique annexae provinciae Caesari cedant.* Una ex Caroli archiducis filiabus ei desponsata, et fiduciariae nuptiae coram Maximiliano archiduce *cum Maria Christierna a Stephano Poschaio procuratorio nomine* contractae, et sponsa *postremo* Cassoviam *exeunte Julio* deducta. X. Ferdinandus Hardecus Javarini amissi praefectus et proditi insimulatus militari judicio damnatur, et securi Viennae percutitur. Walachus rem strenue cum Turcis gerit et Tataros caedit. Gestii Ferentzii contra Sinanis reliquias et Tataros successus. Janicula Bogdanus, *Stephani Leopoli jussu Stephani Poloniae regis securi percussi filius,* Moldaviae despota a Mahomete creatur.

atur. Cosaci bellum latronum more gerunt, magno Christianorum postmodo detrimento. XII. Posonii et Pragae comitia a Caesare celebrata ad explicandas belli cum Turcis gerendi rationes. In comitiis Cracoviae bellum Turcicum urget orator pontificius, Jo. Sario Samoscio contradicente. Sinan, ad retardandos nostrorum conatus, *Caesarei legati, qui Byzantii decesserat, familiareis ad Caesarem legat, et* pacis ineundae spem facit. *Assanes Budae purpuratus Sinanis patris jussu legatos spe pacis implet, et adsectata comitate excipit, et ad extremum extremae immanitatis praeceptum addit, nisi is qui ad Caesarem mittebatur intra diem praescriptum reverteretur, fore ut captivi socii capite mulctarentur. Cum Caesar a pacatis consiliis minime se alienum ostenderet, et tamen in conditioues iniquas consentire nollet*, re irrita discessum est. Sinan ad Portam revocatur, et Ferhates ejus loco mittitur. Heiduci cum Rascianis Sophiam in Bulgaria negotiatione frequens oppidum *excursione subita* capiunt, et, *cum servare non possent*, crudeliter diripiunt. Tatari summis difficultatibus in castris conflictantur. Michael cum Walachis suis, inde capta occasione, *Silistriam, Brailam, Smillam*, loca Danubio circumposita, expugnat ac diripit. Georgianum receptum, et Novogradum tentatur. XIII. Carolus Mansfeldius bello strenuus dux destinatus in Pannoniam venit. Princeps Imperii a Caesare creatur. Ad Brucum castra metatur. Constituta severitatis exemplis disciplina. XIV. *Glirarium ante omnia captum. Gokera a Nic. Palfio expugnata.* Castra ad Strigonium posita. Loci positus et castrorum et obsidionis ordo. Cum auxiliatibus, *quos Osman ducebat, certatur, et* Osman *ipse* occiditur, *amissis* XXXV *campestribus tormentis.* Graeciae praetor, dum vallum perrumpere conatur, repulsus. Asiae praetor non sine jactura cum CC intra urbem acceptus. *Caesa hostium* V CIↃ. *Capta hostium castra et impedimenta, in iisque Budensis purpurati papilio admirandi operis.* XV. Aegrotare incipit Mansfeldius, et Comaram translatus XIX *Kal. Septembr.* ad meliorem vitam demigravit. Ejus ingenium *eruditum*, mores, *in juventa ferocia, liberalitas auctori ipsi qui eum norat perspecta, vita domestica, clades privatae.* XVI. Obsidionem Burgovius marchio persequitur, et Joannes Medices, *qui rei tormentariae praeerat.* Oppugnatio *totis viribus* facta, et urbs *post obstinatum certamen* capta, *eodem mense, quo ante* LII *annos a Solimano capta fuerat. Pulvere nitrato a Turcis subjecto et post nostrorum irruptionem accenso, civitas diruta.* Ad arcem promotum vallum. XVII. Copiae a pontifice scriptae in castra veniunt, duce Fr. Aldobrandino. *Alfonsus Ferrariae dux, qui suam operam detulerat, a pontifice, ne tantum beneficium ei deberet, exclusus. Silvius Picolomineus, Antonio Medici a magno Etruriae duce attributus, in Dacia cum Sig. Bathorio, ut ingenium ejus moderaretur, manere jussus.* Vincentius Mantuae dux ultro *cum procerum delecta manu* huic militiae nomen dedit. Moscicus legatus in aulam Caesaream venit, *post Emiris Emsae Persarum regis mortem missus*, ut de belli contra communem hostem gerendi ratione *cum eo* ageret. XVIII. Oppugnatio a Germanis ad arcem damnoso conatu tentata. *Mario Farnesio duce altera tentata oppugnatio, et cum damno repulsa. Tandem promoti ad turrem plutei. Cum obsessi Saguntinorum exemplo ruina involvere se, pulvere nitrata accenso, cum liberis et uxoribus decrevissent, mulierum et imbellis sexus comploratione exorta purpuratus Asiae admodum senex, qui loco praeerat, ad misericordiam inclinavit et colloquium poposcit.* Cum auxiliares Buda venientes, *a Burgovio, Palfio, et Nasdastio* caesi essent, deditio facta IV Non. Septemb. XIX. In Croatia ductu Sig. Eberstenii comitis feliciter pugnatum. *Heiduci Turcos infra Neapolim compulsos caedunt. Babosca et Martini-fanum a Turcis desertum.* Ad Fogaram inter Cibinium et Stephanopolim a Sig. Bathorio Turci caesi, *et postridie Temesvarae purpuratus cum auxiliaribus suis in fugam conjicitur.* Vicegradum a nostris obsessum et *post pulsationem* deditum. XX. Ferhates Sinanis et Cicadae aemulorum ad Portam *et* insidias *in suam perniciem subornatorum* praesentia animi devitat, et in gratiam Sultani *Marci Venieri oratoris Veneti interventu* recipitur, *pecunia ingenti inter Sultanas sparsa redempto periculo*; sed paulo post ad famam divitiarum strangulatur. XXI. Res in Dacia hinc inde vario eventu gestae. *Pleraque Turcorum praesidia a Georgio Barbelo*

dejecta. Lippa capta, et arx dedita. Sinan cum exercitu LX CIↃ bellatorum turfus veniens pontem in Danubio *immani opere et fumptu infra Nicopolim* fternit. Certatum VIII Eid. Septembr. *obfirmatis animis, et* Tranfilvani vincunt, *occifis plus* X *Turcorum* CIↃ. XXII. Aaron Moldavus, *quod clam cum Sigifmundi Daci patruelibus a bello temere contra Turcos fufcepto alieno confilia agitaret,* a Caefarianis captus ad Rodolphum mittitur, Stephano in ejus locum fuffecto. Samofcius, *qui Moldaviam non ad Hungariam fed ad Poloniam pertinere contenderet,* Stephanum fe pro defpota gerentem aliquoties caefum ad extremum capite et morte afficit, eique Hieremiam Mogilam *perpetuum coronae Poloniae fiduciarium* fuccenturiari curat, *commendatitiis ad Sinanem datis literis. Pactis cum Tataro Precopienfi initis et ratis a Sigifmundo rege habitis, Hieremias confirmatur, nequicquam Sig. Tranfilvano et pontifice contradicentibus.* XXIII. Sig. Bathorius cum Siculis tranfigit, et bello contra Turcos gerendo obligat. Inde Tergoviftium Walachi fedem *petit et* expugnat XV *Kal. Novembr. capto Hali Ciliciae praetore aliifque praefectis, ac praefidio ad internecionem deleto, ingenti praeterea parta praeda. Prodigia fucceffus illos adjuvantia. Ex Hali de Sinanis rebus Bathorius cognofcit; qui,* C *aureorum millibus depenfis, fruftra libertatem redimere conatur, Stephanopolim fub cuftodia amandatus.* Ad pontem Georgianum caefi Turci *et recepti captivi Chriftiani, et munitione expugnata pons a Sinane fabricatus abrumpitur.* Villagefvarum et Genae oppidum cum arce, *in itinere quod Temefvaram et Gulam ducit,* capta. In Pannonia fanum Nicolai *in Tibifci infula fupra Zolnocum bidui* oppugnatione captum; Zarcada item, Becca et Edela. Witzia, *quae bello principium dederat, ad Unam* a Caroloftadii praefecto capta *et incenfa,* arce penes Turcos manente. XXIV. Petrus Toletanus, ad Amurathem Raifium *Mediterranei maris infignem piratam* perfequendum miffus, Patras in Achaiae litore, *ubi tunc forte frequentes nundinae habebantur,* capit ac crudeliter diripit, *Cicada, qui cum claffe ad Taenarium promontorium in Laconia haerebat, non fe movente; et,* praeda parta CCCC *aureorum* CIↃ *aeftimata,* victor in Italiam revertitur. XXV. Rufticorum ob injurias militum ac nobilium in Auftria motus, et mox militum ftipendia repofcentium; qui utcunque, partim feveritate, partim numerata pecunia, ab Hannibale Rotenavio compreffus eft.

LIB. CXV.

CIƆIƆXCV.
HENRICUS IV.

IN Mauritania Mule-Nazarus Mule-Mahemetis, *qui proelio memorabili illo, quo Sebaftianus Lufitanus, ante* XVII *annos occubuit,* filius, *fpes paternas refumens,* in montana cum Nomadibus, *ex rebus turbatis occafionem captantibus,* haud longe a Feffa confidet, et *tandem collectis viribus in praedam effufus* fub portas ufque urbis excurrit. Hametes, qui rerum potiebatur, Xequem filium ad delectus agendos mittit. *Interim, plus a defectionibus ob innatum fuorum odium quam ab hoftis viribus metuens, aftu utitur ad praecipitandum cum Nazaro, antequam majores tempore vireis collegiffet, conflictum; et fpem per fidos facit, ubi primum in confpectum cum armatis venerit, fore, ut cuncti deferto Hamete ad ipfum tranfeant.* Nazarus *fpe credulus, non expectatis auxiliaribus in dies confluentibus,* conferto *tridui* proelio (*nam noctu tantum manente in veftigio milite quies erat,*) *ad extremum* vincitur, *paucis ad ipfum transfugientibus, qui, petita a Xeque victore venia et impetrata, a tribunis ad internecionem trucidati funt. Xequis generofi animi fpecimen, captis Nazari fcriniis et chartis, et non lectis in ignem immiffis, ne qui depulfo periculo in crimen ex iis devocarentur.* Parens nuncio laetus haftiludium Feffae celebrat. II. Navigationes in mare Tataricum a Batavis fufceptae. *Eandem viam ante natum Chriftum, et Friderici Ahenobarbi Caefaris temporibus, tentatam fide hiftoricorum conftare.* Gul. Barentzonus, *ex priore navigatione a P. Plancio mathematico monitus,* primarius gubernator delectus. Texela naves folvunt IV Non. Junias, *et ad* XVII *Kal. Septembr. in confpectum Norvegiae veniunt, et triduo poft Wegatiam appulerunt; ubi de Obi magno Tatariae fluvio ex Ruffis*

Russis cognoscunt. Mores gentis, habitus, vestitus, religio. His cognitis cum in patriam reversi ad Ordines retulissent, tertia navigatio suscipitur. Altera navigatio, via a Lusitanis trita, in Indias Orientales suscepta; *et, quia vi plerumque via aperienda erat, naves egregie armis instructae.* III. Fr. Draki infausta hoc anno navigatio. Ad Virgines insulas Jo. Hawkinsus Draki comes extinctus. In Insula S. Dominici gesta. *Nomen Dei oppidum ab Anglis occupatum, arce penes Hispanos remanente. Ad Panamam perrectum, in illo isthmo ex adverso positum oppidum: sed ab indicibus viarum delusi re infecta retro abierunt.* Incenso Nominis Dei oppido ad Bellum Portum classis concedit, ubi Drakus stans intrepido animo vivere desiit, *Thoma fratre qui aderat haerede instituto. Justa imperatori suo ritu solemni persoluta.* Tho. Baskervillus in summa praefectura succedit; qui vix, *postquam* summis difficultatibus conflictatus *est, et ad Cubam cum Hispanis conflixit,* quassatis navibus in Britanniam reversus est. IV. Gualterus Raleighus, *qui ante* x *annos Virginiam lustraverat,* ad Guianam explorandam proficiscitur. *Ad Picam portum flumen aquae salsae, in cujus ripa in ramis arborum ostrea enascuntur; item resinacei lapides innumeri in eo tractu.* Ad Cinquerobium promontorium Antonium Berreum praefectum astu intercipit, *et Indianos ab eo vinctos liberat, ex iisque de Hispanorum crudelitate, quam in miseros populos exercent, cognoscit. S. Josephi civitas incendio ab Anglis deleta. Elisabethae cum Hispanis bellum gerentis effigies Indianis a Raleigho proposita, qui odio Hispanorum vix ab illa adoranda temperant.* Ex Berreo de Guiana a Raleigho cognitum: *eam sub aequinoctiali linea esse auro abundantem, et Manoam in ea metropolim, et* CC *leucarum longitudine lacum porrectum habere aquae salsae haud minorem* Caspio *mari. Qui ad eum expeditiones susceperunt. Ad Orenoquam sive Baraquanam fluvium Raleighus dehortante Berreo proficiscitur, qui per* VII *ostia acceptis compluribus fluviis in Oceanum exoneratur. Inundationes a Maio ad Septembrem. Amazones et Anthropophagi Canibales. Homines macrobii. Aethiopes sagittandi periti veneno praesentissimo tela inficientes, cui Taparae radicis liquor medetur. Armadilli inibi crebri. Homines in pectore oculos et caput habentes.* Raleighus ad reginam incolumis revertitur, *et eorum, quae vidisset, jucunda relatione effecit, ut in sequentem annum altera ad Guianam navigatio decerneretur.* V. Rusticorum mo- CIↃ IↃ XCVI.
tus in Austria, vix anno superiore compositus, recrudescit; *qui cum numero animos sumunt et scriptum publicant, quo libertatem sibi vita potiorem dicunt, et tempus illud venisse, quo principes ac proceres discant, subditis non tanquam mancipiis sed tanquam hominibus per fidem Christianam in libertatem assertis uti.* VI. Belli Pannonici initium hoc anno a Palfio et Terkensi comite factum, CCCC *Turcis juxta Witziam caesis.* Tatarorum per agrum Wihitzensem excursiones. Temesvarae praefectus, *cum Byzantium tenderet,* ab Heiducis caesus, *omnibus impedimentis amissis; et caput ejus conto affixum Albam Juliam perlatum.* In Transilvania Ciculi, *cum quibus Sig. Bathorius superiore anno transegerat,* jam belli pertaesi militiam detrectant. Sig. Bathorius, *oratoris pontificii et Alfonsi Carilli e sodalitio Jesuitico suasu,* ad maturanda subsidia ad Caesarem proficiscitur, et Pragam pridie Non. Febr. venit: publice laudatus et modicis auxiliis adjutus, facta majorum spe, dimittitur. Vacia supra Pestum a Palfio *scalis admotis* capta et direpta, *arce illaesa.* Ad Sambocam et Martini fanum feliciter a nostris pugnatum. Lippae praesidiarii, *dum ad praedas excurrunt,* male a Turcis mulctati. Fama de adventu ipsius Sultani in Pannoniam cum tribus potentissimis exercitibus sparsa. VII. Lippam contra hosteis *auxiliaribus a Palfio summissis firmatam* fortiter tuetur Georgius Barbelus. Eruptione demum Turci in fugam vertuntur. Sinanis mors, mores, ingenium, fortuna. *Heiduci usque sub Hadrianopolis moenia excurrunt, et praedas abigunt.* Ad Temesvaram, quam *Sig.* Bathorius obsidebat, Tataris et Turcis supervenientibus obstinate diu pugnatum, et CIↃ IↃ Christiani desiderati, et soluta obsidio. Palfius Sambocam *latronum speluncam expugnatione* capit. Fallaca a Bathorio *itidem deditione* capta. VIII. Clissac oppidum *in Dalmatiae et Liburniae finibus ad mare Hadriaticum,* ab Uscocis frustra tentatum, postea *astu* a Segnensibus interceptum. Uscoci caesi. Ad Crastovitzium admotae copiae. Literae

jactationis

jactationis et minarum plenae a Turcis de Sultani adventu sparsae. IX. Apparatus bellicus, exeunte e Roma sua Sultano, *et tentorium imperatorium*, et comitatus aulicus. Wihitza insula *ex adverso Vaciae* a Palfio direpta, CCC *Christianis libertati restitutis. Giaffre purpurato adveniente Temesvarae obsidio solvitur.* X. Cajetanus cardinalis pontificius legatus Polonos in comitiis ad bellum Turcicum frustra hortatur. XI. Maximilianus summus imperator designatus Viennae XV Kal. Sextil. armilustrium celebrat. *Wihitzani locum deserunt, et defossis tormentis Pestam concedunt.* Sig. Eberstenius a Crastovirzii obsidione discedens Petrinam se recipit. Hatuana a nostris obsidione cincta, et locus *tandem* oppugnatione captus; et omni crudelitatis genere in ea saevitum. LII CIↃ *Turcorum oppressa.* Pettina a Turcis obsessa. *Bosnensis purpuratus, dum nostros fugam meditari credens ardentius insequitur, conserta pugna semel atque iterum caeditur. Soluta obsidio, amissis in duabus oppugnationibus bis mille Turcis. Baba ab Heiducis in Bulgaria crudeliter direpta.* XII. Sultanus Budam *postridie Kal. Septembr.* venit. Ejus adventu Haruana a Maximiliano deserta. Agria in superiore Pannonia *multoties olim tentata* obsidetur, quam Wenceslaus Terskius comes cum delectis copiis tuendam suscipit. Sex dies urbs defensa, ac postremo incensa. Obsessi in arcem se recipiunt. *Duodecies tentatum propugnaculum irrito conatu ante arcem. Propugnaculum tandem captum et mox receptum. Patibulo a Terskio erecto prohibitum ne quis deditionis mentionem faceret. Maximilianus cum auxiliari exercitu venit* X *Kal. Octobr. Post quintam oppugnationem castrum vetus occupatum, et* IↃCCC *Christiani trucidati.* CCCC *capita ante Sultani tentorium ad spectaculum posita.* Tandem, cuneis actis, et omni auxiliorum spe irrita, tumultuatur miles, et, nequicquam contra tendentibus Terskio et Niario, *primi Itali raptis signis ad hostem transfugiunt. Bis mille qui remanserant injussu ducum* transfigunt; *qui a praetorianis et Tataris Hatuanae immanitatem exprobrantibus contra fidem datam concisi sunt. Duces captivi ad Sultanum deducti, cum de injuria suis facta expostularent, ut fidem promissis constare maxime praesente Sultano constaret, praetorianorum praefectus militari judicio in frusta concisus est.* Bobosca per Serinii absentiam irrito conatu tentata. XIII. Sero Cassoviam venit Maximilianus. Exercitu recensito *numerata* XXXII *equitum*, XXVIII *peditum* CIↃ, CXX *tormenta.* Ad vadum juxta Agriam munita castra, et in vestigio semel atque iterum feliciter primo pugnatum. *Cum mora vinci hostis deberet,* juvenili ardore Sig. Bathorius abreptus pervicit *apud imperatorem,* ut acies ad pugnam instrueretur. VII *Kal. Novembr. Tatari, qui amnem transmiserant, quater mille caeduntur, et ad tentoria usque nostri victores fugientem hostem insequuntur,* XL *tormentis captis. Quo cognito, citeriorem ripam servare jussi, injussu ducum et ipsi transmittunt, et quasi ad praedam soluti properant; qui, Cicada cum* XL CIↃ *integris superveniente, in fugam versi sunt, et peditatus a nostro equitatu recedente protritus. Qui superfuere non in castra, sed pudore confusi alii alio diffugere. Maximilianus ipse eundem errorem deerravit; et desertis castris Cassoviam, nemine persequente, se recepit. Bathorius praecipitis consilii auctor ad sua contendit. Cautiores Turci in ripa substiterunt. Periere ex nostris* X CIↃ, *et in iis praecipui belli duces. Burgovius, Palfius, et Pernestanus, qui in castris erant, ea deserenda censent. Hic exitus pugnae ad Kerestum commissae,* CC *post Nicopolitanam annis.* XIV. Sultanus, X CIↃ *imposito Agriae praesidio,* Byzantium revertitur, *a Michaele Walacho in itinere aliquantum infestatus.* Strigonium novo praesidio a Palfio firmatur. Wihitza a Budensi purpurato frustra oppugnata. XV. In Borussia ob religionem res turbant, *cum templa majorum religioni addicti sibi restitui peterent, et episcopi vi jus suum tuerentur, contra Gedanensis senatus intercederet.* XVI. Sigismundus Poloniae rex, dum majorum religionem in avito regno Suecico instaurare cupit, *Nic. Flemingo Finlandiae praefecto instigante,* per legatos Polonos Carolo patruo proregi male administratae provinciae quasi dicam dicit, *et Sudercopiano in conventu, quo pax religionis sancita est, acta rescindi petit. Ad haec apologia, quae edita est, a Carolo responsum. Et* haec belli mox secuti praeludia fuerunt. XVII. Anna Sigismundi matertera, *Sig. Augusti soror et Stephani regis vidua,* ultima ex Jagel-

lonum

lonum familia, Warsaviae decedit, *relictis ingentibus thesauris.* Philippus Brunsvicus sine liberis decedit: *ob id hereditatem proximus agnatus Henricus Julius familiae princeps crevit, et possessionem adeptus est.* Unde inter *reliquos* agnatos *Brunsvicos et Luneburgicos principes, qui spoliati ante omnia restitui petebant,* controversiae *vix tandem compositae.* XVIII. Apud nos in Veromanduis ad Faram ad Esiam rex haerebat. XIX. Albertus cardinalis, post Ernesti fratris obitum, praefectus Belgii et gener a Philippo designatus, ex Hispania in Italiam venit; et inde *ablegato ad pontificem Gul. Philippo Arausionensi principe, nuper carcere diuturno liberato et velleris aurei torque donato,* per Allobroges et Sequanos descendit, et III Eid. Febr. Bruxellas *triumphali pompa* ingreditur. XX. Cum Meduanio tandem transigitur. Difficultates in eo negotio subortae ob regis parricidium in aliis edictis exceptum, *cum ille pure et simpliciter edictum pro se factum promulgari peteret, et si quis scrupulus haereret, ante promulgationem dilui et evelli debere contenderet.* Post trinas jussiones, *cum senatus pro necessitate officii semper adderet, et Aloisiae reginae nomine Diana a Francia Enculisinensis Momorantii vidua intercessisset,* tandem promulgatio sine conditione celebrata est, *frementibus plerisque ob sepultum regis penitus parricidium.* Cum Nemorosio et transactum Annae Atestinae parentis interventu; *edictumque conditum, quo et praeteritorum memoria sanciebatur, et inter alia coronae regiae, quae Caroli Calvi fuerat, conflatae gratia fiebat.* XXI. Tertium et edictum factum in gratiam Henrici Jousae ducis, *quo Jo. Stephani Durantii senatus Tolosani primarii praesidis et Jo. Dafisii indignae caedes condonabantur, interdicta ejus in jure persecutione.* Tolosanus senatus restitutus, *et in loco majorum jus dicere jubetur.*

LIB. CXVI.

CIↃIↃXCVI.
HENRICUS IV.

DIGUIERII in Provincia usque ad Februarium mensem gesta. II. Carolus Casalius Massiliae rerum potens, qui, *caedibus complurium civium efferatus et ultionem metuens,* ex Henotica factione ad Hispanorum partes facili transitione migraverat, a Jo. Andrea Auria *Melfiae principe* solicitatur. X triremes, Carolo Auria *Jo. Andreae filio* duce, in Massiliensi portu. Ab exulibus Casalio infestis Guisius, *nuper Provinciae summa praefectura donatus,* ad urbem recuperandam incitatur. Martigia *a Carsio superveniente* in potestatem redacta, et mox Hircina turris. *Arearum oppidum, Draguinianum, Eutropii-fanum longe a Massilia capta. Tum reflexo repente itinere cum ad Gardae munitionis Tolonio imminentis obsidionem haerere putaretur* Guisius, copiis diem condicit, et, monitis in urbe consciis, ad Juliani-fanum II a Massilia leucis venit. Bausseti a Casalio urbe pulsi ad Petrum Corsum, cui Libertati nomen, oratio, et fides utrinque interposita. Ad XIII Kal. Mart. Guisius cum suis ante auroram ad portam regiam comparet. Petrus conscios pridie sub vesperam alloquitur. Mane cum ad portam venisset Casalius *cum Lud. Aquensi vicario, emisso Aquensi, ut si qui hostes comparerent exploraret,* demisso rastro a Petro opprimitur. Admissus dein Guisius et nomen regis ubique inclamatum. *Carolus cum triremibus Hispanis periculo se subducit. Remigum solutorum intemperies. Aquensis et Casaliorum aedes direptae. Petrus a Guisio laudatus, et tam ipse quam Bartholomaeus frater posterique nobilitatis insignibus pro insigni facinore a Guisio regia auctoritate ornati.* III. Regi ad Farae obsidionem haerenti Meduanius nuper reconciliatus praesto est. IV. *Alberto archiduce ad ferenda auxilia intento,* Ordines ad Gul. Philippum Arausionensem dant literas, quibus de libertate recepta *post diuturnam adeo captivitatem* gratulabantur, *et merita patris erga Belgium ultra modum extollebant.* Alberti hinc capta occasione ad Ordines literae. Edicto ab Ordinibus facto interdictum inter populos Philippo subjectos et urbes foederatas, *gravibus poenis additis, et invidiose perstrictis patribus Jesuitis,* commercium. V. A Nicolao Basta suppetiae feliciter Farae immissae. VI. *Tum* Albertus, *qui Faram post bimestre eadem penuria laboraturum provideret, neque tunc suppetias tam facile inferri posse,* ut nostros ab obsidione averteret, *in Fran-*

cico solo aliquid interea moltri statuit, et Caletum obsidendum decernit. *Obstructo Esiae per molis immani sumptu structae oppositum aggerem cursu, plus a regiis quam in oppido damnum acceptum. Albertus cum exercitu pergit*, Ronaco praemisso, qui Novambrigae pontem occuparet. Post *pulsationem et* acrem oppugnationem Risbana turris capta. Rex frustra suis auxilia laturus Valerici-fanum proficiscitur. *Duobus locis pulsatio facta.* Oppidum deditum, Bidossano intra arcem se recipiente. Campaniolus, *a Bullionio in conspectum arcis deductus*, intra arcem cum CCL delectis accipitur. Tandem, Anglicis auxiliaribus *Essexio duce* serius advenientibus *et de conditionibus cum rege altercantibus, cum semel atque iterum oppugnatio hostilis a nostris repulsa esset, Bidossano dum fortiter pro vallo pugnat desiderato, tertia oppugnatione* Campaniolus ab omnibus deseritur, et arce capta capitur. *Hama et Guina ad primam tibicinis denunciationem dedita.* VII. Rex, *recipiendi Caleti consilio omisso, ob subortas de Anglis auxiliaribus suspiciones*, ad Farae obsidionem redit. Batavorum per Alberti absentiam *per ditiones Philippicas* liberae excursiones. VIII. Ronaeo auctore Albertus contra Ardeam ducit. Vallo ducto suburbium ab hoste captum, et statim *Montacuti virtute* receptum; ac mox, Belinio jam nutante, *cum jactura praesidiariorum omnino* amissum. *Sub id et Monlucius strenuus juvenis, qui se loco incluserat, ictu scloppeti sauciatus, ex quo paulo post decessit, obsessis animos infregit.* Belinius *cum Anneburgo praefecto expertae virtutis veterano duce altercatur; et, cum feram a rege auxiliorum spem esse diceret, quippe cum sciret Faram ad complures dies restituram, nec eo usque regem ab obsidione discessurum*, clam belli ducibus colloquium cum hoste poscit. *Mansirmus primarius centurio cum se propugnaculum commissum tueri paratum ostenderet, et Ramburius idem faceret, obstinatis contra auribus Belinius denuo colloquium poscit*, et conditionibus perscriptis transigit. *Mansirmus, postquam Belinius oppido exivit, stationem suam diu tutatus, non nisi admotis tormentis ab ea divelli potuit.* Belinius, conspectu regis prohibitus, ad Cl. Castreum equitum tribunum, ut se purgaret, remittitur. IX. De Fara ab Alvaro Osorio ante Ardeam deditam cum rege transactum. *Conditiones perhonorificae a Colasio Montelii Adaemari olim senescallo togato tanquam Farae comite subscriptae.* Cum Flandriae Ordines apud Albertum instarent, ut copias jam tum Ostendae admoveret, expeditio difficilior visa est, quam ut tunc temporis suscipi posset. X. Foedus Anglicum arctius a rege missis ad reginam legatis urgetur. XI. Sancius cum Gul. Cecilio agit; et, superveniente Bullionio, cui plena a rege transigendi potestas data, crebrae et plerumque acerbae cum Cecilio altercationes; *cum nostri foedus, cujus ab Untono reginae apud regem oratore spes facta fuerat, urgerent, alioqui fore ut rex cum Hispanis pacis rationes ineat; et ille sumptus gravatus reginae nomine se excusaret, cui eodem tempore in Hibernia et Batavis bellum habendum esset, et ad expeditionem duce Essexio in Hispaniam susceptam ingens pecunia dependenda: tandem aliae atque aliae conditiones propositae.* XII. Tandem conventum VII Kal. Julias, *ut, manentibus in pristino vigore prioribus foederibus, novum inter regem reginamque ad tuendos utriusque regni fines et inferendum Hispaniarum regi bellum ineretur, ad quod et amici principes, quorum intererat, invitarentur. Leges foederis scripto comprehensae. Regi ex foedere alioqui infructuoso quid redierit, tot angustiis tunc conflictanti.* Id rex Meloduni postea IV *Kal. Septembr.* ratum habuit. XIII. Ancellus, qui cum Bullionio *et Sancio* erat, *inde foederis conditionibus acceptis cum Laevino Colvartio* in Hollandiam et postea in Germaniam ad foederatos Imperii principes profectus est. XIV. Bullionius post ictum cum Angla foedus Hagam ad Ordines venit, et longa ac vehementi oratione ad foedus invitat et suppetias regi tam necessario tempore ferendas. Perscriptae conditiones. XV. Essexius et Carolus Howardus maris praefectus infesta classe Hispaniam petentes scriptum *Gallica, Italica, Germanica, Belgica, et Hispanica lingua* evulgant, *expeditionis justae causis prolixe repetitis. Inde* Gadeis exeunte Junio appellunt. Cruentum inter classeis infestas certamen. *Tandem Angli vincunt, et urbem expugnatam diripiunt. Cladem extenuant Hispani, quam Angli in majus extollunt.* XVI. Post Faram receptam rex Lutetiam venit, ut Alexandrum Medicem pontificium legatum

tum *ad se missum* exciperet. Is ubique perhonorifice *et amanter* toto regno *ac praecipue a Diguierio* exceptus. Ad urbem venienti, cum prius rex ad eum salutandum obsoleto habitu per dispositos equos excurrisset, missus obviam Henricus Borbonius Condaeus primarius sanguinis princeps, adhuc puer. Post ab ordinibus urbis salutatus solemni pompa Luteriam ingressus est. XVII. Diplomati in senatum allato conditiones adjectae *juxta promulgationes similium diplomatum anno* CIƆIƆI, CIƆIƆXLVII, CIƆIƆLI, CIƆIƆLVI, *factas, salva ubique regis auctoritate et praerogativis, edictis, constitutionibus, ac juribus regni, jurisdictionibus ordinariis, curiae decretis, libertatibus et immunitatibus ecclesiae Gallicanae, et academiarum privilegiis. Promulgationi insertum fuerat, ut una publicaretur : sed dignitati datum, ut seorsim in archiva curiae referretur, addito insuper, ut sine concilii Tridentini, cujus frequens in diplomate mentio, adprobatione factum intelligeretur.* Summa legati totum biennium, quo apud nos fuit, moderatio, *clausis ad Henoticorum in horas insusurrantium querimonias auribus.* XVIII. In adipiscendis sacerdotiis remedium tempore prohibitionis Romam mittendi a majoribus usurpatum, cum post regis cum pontifice reconciliationem cessaret, senatus-consultum conditur, quo Romam mittere, ut prius, jubebantur omnes. Cum promulgatio fieret, cognitor regius petiit, ut acta huc usque ex curiae praescripto facta rata haberentur; exemplisque in re simili usurpatis, ac Jo. Gersoni, *qui doctoris Christianissimi nomen apud nos meruit*, testimonio, id amplius confirmavit : *et recenti adhuc memoria, cum ob bellum Parmense, a Julio* III *susceptum, a senatu idem exemplum repetitum esset, Claudium cardinalem Grvrium Lingonum episcopum hortatu regis pontificis vices supplevisse, et monasterium Septemfontium Praemonstratensis ordinis Petro Thomassino theologo regendum suo diplomate commisisse ; idemque cardinalem Turnonium archiepiscopum et patriarcham Bituricensem in coenobiis aliquot fecisse.*

L I B. CXVII.

CIƆIƆXCVI.

HENRICUS IV.

POST regis cum pontifice reconciliationem in Armorica solus Mercurianus in armis remanet. Missis Ancenisium usque a rege delegatis semel atque iterum cum ejus delegatis actum; *et Aloisia Henrici* III *vidua ac ejus soror eo Cenoncellis profecta est, ea spe ut ipse veniret. Dein et per Joannem Valetium seria cum Schombergio inita Lutetiae tractatio ; cujus occasione Schombergius cum Jac. Aug. Thuano in Turones missus, ut Cenoucellis coram Aloisia regina sorore negotium disceptaretur.* II. Campiniacus, qui Tiffaugium in Pictonibus regis nomine tenebat, corruptus *summa perfidia* deficit. *Volueto sub id mortuo, qui Fulgeriam tenebat, Mercurianus praefecturam* Carolo Gondio Bellac-insulae marchioni *attribuit, qui, inde occasione captata* S. Michaëlis in periculo maris munitionis *sui juris faciendae, rusticis in itinere summa immanitate trucidatis, eo profectus*, cum suis oppressus est et ipse interfectus. III. Libellus supplex a Protestantibus *eodem tempore, dum rex adhuc ad Faram Veromanduorum haereret, Juliodum conventu habito* oblatus, quo amplius sibi caveri petebant. *Jac. Aug. Thuanus, cui negotium datum fuerat, ut cum iis ageret, initio se excusaverat, et cum Schombergio profectus fuerat. Ejus loco* a rege nominati Emericus Vicus et Sofredus Calignonus. IV. *Ubi* Schombergius cum Thuano Cenoncellas venit, coram Aloisia regina *primum cum Ragoterio a fratre misso actum ; dein, illa ex morbo decumbente,* colloquium *persequitur Schombergius, cui Gul. Albaspineus Castronovius Aloisiae cancellarius interfuit. Perscriptae conditiones, ad quas Mercurianus* XIV *Kal. Dec. responderet. Dein tempus ad exeuntem Novembrem extractum. Interea conventus ad Briandi-castrum celebratus ; et anxie primum, dein minus sincere, in eo negotio visus agere Mercurianus. Itaque* ad arma parata omnia, *et praefecti regii Andegavi convenire jussi.* Induciae *interim* ex occasione Castri-Briandi jussu Momorantii equitum magistri *minime consciis regis delegatis* intercepti abruptae. V. Rex *ordinandis in regno rebus, quantum per tempora licebat,* conventum Rotomagi indicit, et multa *praeclare postulata ad sacrum ordinem, nobilitatem,*

bilitatem, magistratuum instaurationem, jurisdictionem curiarum et privati concilii, aerarii dispensationem, populi levamentum, a Monpenserio proposita, exiguo profectu. VI. Filiola, quam ex Gabrielide Estraea rex susceperat, magna et invidiosa pompa coram legato pontificio sacro lavacro abluitur. VII. Carlota Catharina Tremollia Condaei vidua coram cardinali Florentino legato majorum religionem solemni ceremonia profitetur, *et ab ipso lautissimo excipitur convivio. Causa ejus post Condaei viri mortem ad fanum Joannis Engeriaci tunc ab incompetentibus judicibus agitata; et sententia contra eam lata post partum suspensa cum actis probatoriis ad senatum amplius remissa. Postea citati Contius et Suessio Condaei defuncti fratres, ut causae intervenirent; cum non comparerent, acta ad Joannis fanum a non competentibus et jam tum a senatu interdictis judicibus facta pronunciantur irrita, et, porrecto a Tremollia libello, rursusque vocatis fratribus nec comparentibus, omnino suppressa et flammis tradita;* ipsaque innocens a criminibus objectis declarata *fuit, et decretum ea de re factum per omnes regni curias publicatum et in acta jussu regis relatum.* VIII. Senatoria dignitate dignum decretum, *Aegidio Riantio et Joanne Magistro praesidibus,* contra Joannem Flavianum *sacri collegii Senonensis sodalem* ad asserendam regiam jurisdictionem latum. *Flavianus, quia Joannes Mieta ejusdem collegii archidiaconus molesta lite ab eo vexatus regii judicis opem implorasset, eum tanquam a communione ecclesiae separatum ad concilium Tridentinum refert, quo caveri dicebat, ne quis sacro ordini addictus pari dignitate praeditum in jus quacunque de causa apud alium quam ecclesiasticum judicem convenire possit: alioqui in ecclesiae censuras incurrere. Ob id in sacrario collegii nudo capite, Mieta sedente, et coram judice regio, declarare jussus, se temere et erronee et contra justitiae dignitatem haec verba protulisse ac scripsisse; eamque assertionem quasi falsam et erroneam, contra constitutiones sacras et regia edicta factam, se damnare professus est; quo facto scriptum ipsum coram reo laceratum fuit.* Latum et severum judicium contra Franciscum Rameum, qui se Caroli IX *et Elisabethae Austriae* filium dicebat, *a Catharina regis parente expositum.* Pons molatrinarum Lutetiae, *dum tripudia nuptialia in eo forte frequentarentur,* lamentabili ruina concidit, *eoque casu* CXL *capita omnis sexus oppressa.* IX. Mortes literis illustrium virorum, Franc. Toleti cardinalis, *de quo in superioribus amplius facta mentio,* Petri Angelii Bargaei, Frid. Sylburgii, Jani Douzae, Nic. Vignerii, Lamberti Danaei, Joannis Bodini, Anutii Foesii, Q. Sept. Florentis Christiani, Petri Pithoei. X. In Belgio missus ab Alberto Georgius Basta, qui Hulstum, *quod Ostenda omissa peti placebat,* propius exploraret; qui, quantum in ipso fuit, expeditionem dissuasit. Nihilominus ex Ronaei, *qui secum Burlotam et Mendozam tribunos duxerat,* relatione decreta obsidio. Loci situs, et Vasatensis sive Aquensis regionis descriptio. *Frustra ruptis aggeribus maris aqua in campos ab obsessis immissa, quae sartis aggeribus statim exaruit. Marisianum et Nassovianum munimenta a Mauritio structa ante omnia capta. Tiselingus Germanorum tribunus primum, dein* Ronaeus in ea obsidione desideratus. Solertia Ronaei in bello, et ingenium ac mores; *et magnus honos ei ab Hispanis habitus. Summa oppugnatio ad* XVII *Kal. Septembr. ab Alberto pronunciatur; qua dilata colloquium tandem* a Solmensi comite, qui loco a Mauritio impositus fuerat, *poscitur;* et XV Kal. Septembr. *de deditione cum eo* conventum. *Bis mille ex Albertinis illa obsidione amissi.* XI. Bironus equitum tribunus in limite nostro bellum gerit. *Certatum in Atrebatibus, et* Varamboni marchio et Montis-cuculi comes *cum suis caesi et ipsi* capti. *Capto Varambono repertae literae, quibus de conjuratione contra regem fides fiebat; quod ille cum excusasset, grandi exoluto pretio libertatem redemit.* Paulifanum a nostris captum ac direptum. Praedae ingentes in limite a nostris abactae. Itali praesidiarii, qui Caleti erant, tumultuantes electum creant. Pensiones a Philippo revocatae, et inde plerique *in Italia, Hispania, Germania, Batavia* institores versuram facere *et creditoribus suis decoquere* coacti. XII. Navigatio IV navium Batavicarum sub titulo societatis longinquae; quae cum Texela IV Non. April. anno superiore solvissent, pridie Non. Jun. *flante caecia* lineam aequinoctialem transierunt, *et* VI *Kal. Sextil. sub altitudine* XXXVIII *graduum alterius poli,* morbo no-

vo

vo *credito*, cui scorbuto nomen factum, adflictaris vectoribus: *quarto post die tubiformes arundines eminus fluctuare conspiciuntur, certo indicio promontorium Bonae Spei haud hinc longe abesse*. Ad proximum litus appulsus; hominum barbarorum conditio, victus, ingenium; animalia in eo tractu. *Gibbosi apud eos boves; oves optimi succi, quarum cauda quartae apud nos ovis parti praeponderat*. Ad S. Laurentii insulam III *Non. Septembr*. appulsus. Magna heic vectorum morbis absumptorum strages, *ita ut coemeterium Batavorum hic locus sit dictus*. Ingenium gentis, victus, habitus, religio, animalia. *Nonis Januarii hujus anni ad S. Mariae insulam appellunt sub altitudine* XVII *graduum, et in oppositum continentis sinum penetrant. Siti praeter alia incommoda summopere infestati* VII Eid. Jun. Taprobanae propinquant. Ejus magnitudo *ex utrinsque Javae et circumpositarum insularum conjunctione a veteribus aestimata, qui eam Britannia majorem fecerunt*. XIII. Ad Bentamam civitatem in Java majore accedunt XII Kal. Quintil. Ejus descriptio et amplitudo *haud Amsterodamo minor. Religionem Mahumetanam colunt, quam a* XXXV *annis amplexi sunt, et circumciduntur, sicut in S. Laurentii insula. Plerique inter eos adhuc gentiles. Betelis apud eos esus*. Mores, habitus, copia aromaticarum arborum, civitatum et oppidorum in insula frequentia. *Emis avis Amsterodamum advecta*. XIV. Rursus tentata tertia a II navibus per Septentrionem in Indias navigatio. *Amsterodamo cum solvissent* VI *Eid. Maias, Kal. Junii ad altitudinem* LXIX *graduum et* XXIX *scrupulorum nullam noctem habuerunt, et ad altitudinem usque* LXXX *atque adeo Groenlandiam ire perrexerunt. Anserum copia; an ex foliis, sicuti apud Caledonios Scotos jactatur, nascantur anquisitum. Inde cum glacie certatum. Non. Septembrib. in terram facta exscensio, et castrum structum sub altitudine* LXXVI *graduum, in quo hybernarent, quod* XV *Eid. Octobr. ingressi sunt Batavi. Sol deficit omnino pridie Non. Novembr. Cum sole ursi albi adeo infesti evanuerunt. Iis successerunt vulpes albae boni succi, et in esum sepositae. Intensum adeo frigus, ut vinum Hispanum generosissimum in amphoris congelaretur.* IX *Kal. Feb. sol apparere visus est, cum nondum* XVI *gradus* CIƆIƆXCVII. *et* XXVI *scrupulos emensus esset, quod tamen necesse erat, ut sub altitudine* LXXVI *graduum appareret. Cum magna inde inter rei nauticae peritos esset contentio, ex rei opticae ratione ea solvitur. A Kal. Maii nulla nox illis locis. De reditu in patriam cogitatur.* XII *Kal. Quintil. Barentzonus, peritissimus navarchus et primae navigationis ductor, necnon et Andreanus ex morbis obierunt. Ad Nicolaisanum et tractum vicinum herbae Britannicae frequens copia. Ad Kilduinam insulam, quae a Lappis incolitur,* VII *Kal. Septembr. veniunt; et inde Jo. Cornelii Riipi, qui anno superiore cum Heemskerkio classis primorio navarcho iter diviserat, navem ingressi* in patriam re infecta redeunt; *ex eorumque relatione tandem constitit, desperatae temeritatis esse, per Septentrionem in Orientem navigationem instituere*. XV. Indicae classis, quae ad Javam haerebat, interim successus. Ballamboae urbis obsidio a Passarvanae regulo vicino, *qui Ballamboae reguli filiam in uxorem ductam post concubitum necasse non contentus, miserum patrem* CLX *tunc annos natum oppugnabat*. Ad Balliam insulam classis deflectit. Cum regulo colloquium. Ingenium, mores, arma, religio gentis. *Tabularum in insularum illarum descriptione notatus error*. Rursus promontorium Bonae-Spei renavigant, et inde ad S. Helenae insulam veniunt. Sargassi sive Lenticulae ac Malabatri herbae magna illis locis copia. Halecum volantium nubes et misera conditio. *Cassiteridas praetervecti Batavi scorbuto grassante admodum infestantur, ac* tandem III Eid. Sextil. Texelam appellunt. XVI. Scorbuti origo, causae, et remedia.

L I B. CXVIII.

ANCELLUS post foederationem cum Elisabetha et Batavis initam Hamburgum venit, et Norimbergae Jac. Bongarsium, qui regis res jampridem in CIƆIƆXCVII.
HENRICUS IV.
Germania procurabat, convenit; amboque ex compacto Onosbachium, ubi Fridericus Palatinus septemvir cum Georgio Friderico Brandeburgico se venationibus

oblectabat, veniunt, et ambos principes de societate belli certiores faciunt, ad eamque illos invitant. Ancelli ad principes in exagitanda Hispanorum ambitione *et immanitate* vehemens oratio, *et traditum foederis cum Angla icti exemplum.* II. *Eodem officio ille defunctus est apud Fridericum Wirtembergicum, Badensem Durlacum marchionem, Mauritium Hessum, Julium Brunsvicum, Brandeburgicum Magdeburgici episcopatus administratorem, Anhaltinos principes, Joannem Georgium Brandeburgicum septemvirum, Fridericum Gulielmum Saxonem; qui* omnes de foedere se excusarunt, et opes suas nihilominus regi amicissime detulerunt. Eodem tempore Philippus per oratores suos Germaniae principes solicitat. III. Poloniae rex, *qui de patruo Carolo a regni paterni administratione removendo cogitaret,* cum *a Cajetano cardinali pontificio legato* ad belli Turcici societatem invitaretur, se excusavit, *et nuptias sororis cum Joachimo Friderico Brandeburgico Magdeburgico administratore urget, ut eum proregis titulo in Sueciam mitteret.* IV. Franciscus Mendoza *in Arragoniae regno maris praefectus* Iberica pompa Germaniam perambulat, et in Poloniam usque penetrat, *nec plura Cajetanus ab eo impetrat.* Secreta Mendozae ad Caesarem mandata *de Vesontionis vicecomitatu Philippo concedendo, et bello principibus Germaniae, qui Belgicos Ordines juvarent, inferendo; gubernatore item in Clivensi ditione, dum sontico morbo princeps attineretur, Caesarea auctoritate constituendo; sententia contra Aquisgranenseis lata executioni demandanda, aliisque; de quibus partim ad Imperii principes se relaturum, partim desiderio ejus satisfacturum Caesar recepit.* Mendoza triumphabundus in Belgium venit, et summa equitatus praefectura, *quam Camillus Caraciolus Avellini princeps ambiebat, eo excluso* ab Alberto donatur. V. Albertini Varassio comite duce ad Tornahutum *ad bis mille* a Mauritio caesi, *et ipse Varassius, cujus culpa id acciderat, in conflictu desideratus,* XXXVIII *signis peditum amissis et* II *equitum, cum pecunia stipendio destinata et impedimentis.* Tornahutum direptum, et arx, *territis praesidiariis,* recepta. De causa Aemiliae Meursiae dominae per Coloniensis septemviri delegatos cum Mauritio actum. VI. Samarobriga in Ambianis a Ferd. Tello Portocarrero in media luce, III *bellatorum delectorum* CIↃ *ope,* VI Eid. Mart. intercepta. VII. Rex, *qui Rotomago Lutetiam venerat,* nuncio *nec optato* accepto ad limitem excurrit, et Corbiam ad Somonam supra urbem captam venit. Joannes Gusmanus cum auxiliaribus IↃ *ineunte Aprili* intra urbem acceptus. Carolus Bironus equitum tribunus ab ea parte, qua Durlanium itur, fossam ducit. IV CIↃ Anglorum tempestive in castra veniunt. VIII. Srenvica in Frisia irrito conatu ab Albertinis tentata. Venloa et frustra a Mauritio tentata. *Hulmi-mons inter Ardeam et Bononiam nequicquam a Bellovasio Atrebatum praefecto obsessus.* Neomagi in Sicambris praesidiarii *ad praedas per Coloniensem ditionem excurrentes* a Ludovico Melzio *equite* male mulctati. *In Campena vicissim Friderici Bergensis comitis ala caesa.* IX. Eruptione a Portocarrero et Montenegrio marchione ad Samarobrigam pugnatum. *Ratio et situs castrorum, et in medio ad S. Magdalenae suburbium hospitium rex sumit. Exeunte Junio crebris eruptionibus certatum. Majore mole ad sacellum, quod Bironus muniebat, certatum,* CC *ex nostris desideratis. Nec minor damni sensus in obsessis fuit, Joanne Gusmane amisso. Maxima clades a nostris accepta* XVI *Kal. Sextil. eruptione a Fr. Arco et Didaco Durando facta, in qua tres ex nostris tribuni occubuerunt, non citra obsessorum jacturam, ex quibus illo conflictu* LXX *desiderati.* X. III *Non. Septembr.* Portocarrerus ictu scloppeti sternitur. Hieronymus Carafa Montis-nigri marchio in ejus locum suffectus. XI. Biduo post Franc. Spinaeus Saulucius rei tormentariae praefectus in fossa glandis ictu occiditur. Ejus ingenium, liberi, digna patre soboles. XII. Albertus ad suppetias ferendas se comparat, *praemissis Duacum copiis, quae recensitae* XVIII *peditum* CIↃ, *tria millia equitum, partim levis armaturae, partim cataphractorum, efficiebant.* Hostes praemissi usque Bapalmam in fugam compulsi, III *vexillis amissis, et* CC *equis in via relictis. Fugae initium a Contrera factum, qui tam vicino hoste cum nihil temere tentandum existimaret, apud Albertum tanquam prudenter fecisset veniam meruit.* Albertus, *assumpto secum P. Ernesto Mansfeldio,* Rigiacum Atrebatum et inde Durlanium venit. Ordo incedendi. *Rex, de obsessis intra pomoeria coercendis, ne auxiliareis admitterent, solicitus,*

solicitus, Longum-pratum diligentius servare insuper habet; quod improvisae cladis in periculum paene res regias adduxit. XIII. *Sed* cum Albertus de nostris rebus certo quidquam cognoscere non potuisset, *ponte infra Longum-pratum in Somona a Maximiliano Longavallo Buquoii comite strato, ut copias a tergo commeans in urbem immitteret,* frustra fuit; et, aciem instructam ostentare contentus, sub noctem re infecta *ad Berticuriam monasterium* se recepit. XIV. Spe auxiliorum per Alberti recessum praecisa, *et potestate transigendi ab Alberto ipso facta,* Montenegrius cum rege *honorificis conditionibus* transigit. Rex tradita urbe *cum in castra sub vesperam redisset, fortuito incendio omnia impedimenta et partem pecuniae stipendio destinatae amisit; quod ante deditionem exitiosum, post receptam urbem in omen acceptum, quasi in tantae laetitiae signum accensis ignibus. Inde* sub Rigiaci portas *rex* excurrit, *etiam contra suburbium tormentis displosis*; et postridie Pasli in hostico Urbanum Lavallum Boscodelphinum equitum tribunum creavit. Durlanium obsidione, sed irrita, cinctum. XV. Interim Richardotus praeses Alberti nomine cum Villaregio agit, *Bonaventura a Calatagirona Franciscani ordinis primicerio ultro citroque pontificis nomine commeante,* ut res ad pacem adduceret. XVI. Protestantes apud nos primum Julioduni, dein et Vindocini cum Merico Vico et Sofredo Calignono agunt; et postremo mandatum a rege venit, quo Schombergius et Thuanus, *qui se initio excusaverat,* cum iis agere jubentur. XVII. Pactae ineunte anno *fuerant* induciae *Andegavi* cum Mercuriano, *quibus Thuanus per Schombergii absentiam cum Ragoterio subscripsit.* Grangia *Barbasta* in Pictonibus crepitaculo admoto capta et *festinatis operibus* munita; ex qua infestae magno populorum detrimento excursiones. *Cum nostri inducias usque ad vindemiam collectam proponerent, quae terra marique locum haberent, Ragoterius eas tantum ad Julium medium porrigi passus est, quae terra tantum locum haberent, quo Fontanellae liberam piraticae contra foederatos Anglos exercendae libertatem relinqueret. Inde* altercatio de Briandi-castro a nostris intercepto et querimonia renovata, *cum nostri contra Primellum et Pen-markam in Armorica, Tiffaugium et Grangiam nuper in Pictonibus intercepta regererent. Mirabellum, quod a Villabosio tenebatur, cum reposceret Monpenserius tanquam patrimoniale, inde capta occasione* Mercurianus Villabosium *promissis oneratum* ad suas partes perducit. Deinde *ad* Chinonem *Bernaeos fratres, qui locum sub Chavignio tenebant, Gardeolios item fratres ad* Eraldi-castrum intercipiendum solicitavit; *qui,* conjurationis *contra Hectorem Preolium* initae convicti, *praesidiali judicio* capite luerunt. XVIII. *Sub id* occupata ab Hispanis Samarobriga, *cum* Crucecius quidam Bellovacensis nuncium rei ad Mercurianum ferens Salmuriae cum literis captus *esset, Nic. Rapino illac transeunti Lutetiam ducendus traditur. Interceptae et Mercuriani ad Albertum literae, et Lutetiam ad Carpentarium Jacobi, qui exitiabileis olim cum P. Ramo contentiones in Academia Parisiensi excitaverat, filium missae, quo internuncio ultro citroque literae inter eos commeabant.* Is *igitur* ex suspicione et indiciis comprehensus, et a *sagacissimo* Rapino convictus, cum Cruccio *tanquam perduellis* ad mortem damnatus *confractis membris rotae imponitur.* Eusebius Pedifolius Severius, qui Ganachiam tenebat, *a Lavardino monitus praesidio ejecto* ad regis partes transit. XIX. In Armorica post captam ab hostibus Samarobrigam, quasi deploratis rebus nostris, extrema consilia inter regios et Protestanteis in Pictonibus inita, *et decreta in Angliam legatio.* Fontanellae *diis hominibusque invisi terra marique* infestae *ex Painmarka et Overnensi insula* excursiones. Painmarka *latronum terrestrium spelunca* a Surdeaco expugnata, *et capti in ea in furcam acti. Overnensis insula expugnatu difficilior structis munitionibus ad refraenandas excursiones obstructa. Gresillius Tremblaius ad Guinanum pagum Sanlaurentium ad se Dinamo venientem in fugam vertit. Eo successu regii firmati.* Plessium Bertrandi, *a quo Maclovienses nuper regi reconciliati gravia damna accipiebant, a Tremblaio* obsessum; *in qua cum ipse occubuisset, solvitur tumultuario obsidio. Brumensanius Castellionis praefectus, qui peditatum Tremblaio sublato relictum susceperat ducendum, Sanlaurentium ad se tanquam de victoria securum solutis ordinibus venientem denuo caedit, et in fugam vertit.* Castrum-Briandi *astu contrario* a Mercuriano receptum. XX. Ledesma a Philippo

in

in Armoricam missus ad componenda Mercuriani cum Joanne Aquila dissidia. Is, *Condivicini Namnetum* cum Petro Audoëno Carthusiano, *qui disciplinae metuens olim in Hispaniam transfugerat, familiaritate contracta, cum eo* agit de sicario in regis perniciem subornando, *et ille conditionem accipit, et cum nobili quodam cognatione secum conjuncto, qui in regis castris militabat, consilium communicaverat; quo mortuo antequam res detecta est, consilium quoque una evanuit. Index cum ea de re cum Franciscano quodam egisse Audoënum diceret, nec Audoënus diffiteretur, sed Franciscanum alienum se ab hoc consilio ostendisse adderet, Franciscanus in jus vocatus; qui quod erat ingenue agnovit, et rem ut summe detestandam dissuasisse ipsum probationibus confectis postea constitit.* Audoeno gratia communis a rege, ubi Condivicinum Namnetum venit, facta, et reverentiae sacri ordinis hoc condonavit, *ceterum probationibus servatis, ut de re aliquando cum Hispanis expostularet.* Gulenius ad Georgii-fanum contra rusticos ferro, libidine, et igne grassatur. XXI. Negotium Protestantium ex Samarobrigae successu adhuc incerto pendens variis protelationibus extractum. *Schombergius, qui cum Thuano et Calignono Lutetiam venerat, in Armoricam remissus; et Thuanus, Vicus, et Calignonus Salmuriam, et inde Eraldi-castrum, ubi Bullionius et Tremollius erant, ut cum iis agerent; quo et mox Schombergius, rebus in Armorica ordinatis, venit.* Ex ejus consilio conscriptae III legiones; *et rogati Bullionius et Tremollius, ut, ad elevandam invidiam ex eorum absentia proculdubio nascituram, ad regem in castra quam primum proficiscerentur. Haec ante captam Samarobrigam acta.* Qua dedita res mutavere; et Thuanus et Vicus ad regem missi, ut edicti conditiones controversas coram eo disceptarent, *quem in Durlanii obsidione nacti sunt.* Induciae *huc usque illusionibus dilatae* post captam Samarobrigam *cum Mercuriano a Schombergio et Rupipotio* Andegavi XVI *Kal. Novembr.* renovatae, *quae in Januarium proximum exirent.* Monmartinus ad accelerandum regis in Armoricam adventum mittitur. Schombergius C aureorum CIↃ et XX tormenta instructa cum annona copiosa, *quantum per penuriam illius anni licuit,* a provinciae ordinibus impetrat.

LIB. CXIX.

CIↃIↃXCVII.
HENRICUS IV.

IN Allobrogibus Diguierius bellum *majore mole* contra Sabaudum renovat. *Summa ut in Armorica sic ubique et in illis provinciis annonae angustia. Joannis in Maurienna fanum occupatum, et postea munitum. Michaelis fani arx a Carrecto dedita. Ad Onufrii-fanum leges militares publicatae. Aquae-bellae arx, et ejus situs, et origines. Munimentum juxta Chaumussetum ad Isaram a Sabaudo structum Crequius disturbatis praesidiariis capit. Chaumussetum deditur. Arx Aquae-bellae honorificis conditionibus item dedita, et Darsius loco impositus. Aquilia arx munitissima credita tandem tumultuante milite a Baio pariter dedita.* Tota Sabaudia cis Isaram XLI dierum spatio *Diguierii ductu* sub regis potestatem redacta. *Moletarum et Helenae-fani et circumpositorum collium descriptio. Heic acriter pugnatum. Provocationes mutuae ad duellum, quod secuto Crequii occasionem et necessitatem praebuit. Sabaudus Diguierii castra temerario ausu oppugnat et cum damno repellitur. Discedente hoste fanum Helenae cum municipio a nostris incensum.* II. *Ad* Barralium in terra Francia munimentum struendum suscipit Sabaudus, *S. Bartholomaei nomine.* Pestis *tanta* Gratianopoli grassatur, *ut senatus Romanium migrare sit coactus.* Sabaudi a Convallensibus semel atque iterum caesi. *Salinas a Sanjursio et Balmio caesus,* CC *ex suis amissis. Hinc inde aequo marte pugnatum.* III. Ad Villam-francam in Campania a nostris feliciter contra Gaucherium certatur. IV. Aquitaniae summa praefectura Condaeo donata, *deque ea re diploma in senatu promulgatum* XVI *Kal. Aprileis.* Matignono sub id Burdigalae decedente, in ejus locum Alfonsus Ornanus *nuper equitum tribunus a rege creatus* sufficitur, *qui sub Condaeo vicarias partes in amplissima provincia exerceret.* V. Franciscus Lucemburgicus Pinaei dux Romam missus, qui maxima pompa obedientiae praestandae officio defunctus est. *Mauritius Bressius orationem*

nem habuit. VI. *Senatus-consulto in Castellum parricidam lato cum Jesuitae regno pulsi essent, id tantum in senatus Parisiensis territorio, Neustria et Burgundia, executioni demandatum fuerat, in Tolosana et Burdigalensi curiis locum non habuerat. Itaque a triumviris petitum, ne decreto omnino illuderetur, ut gravi poena addita civitatibus, universitatibus, collegiis mandaretur, ne quem ex illo sodalitio, quamvis voti ejerationem praetexat, ad conciones ullumve sacerdotale ministerium et puerorum in literis institutionem privatim vel publice admitterent. Id a senatu* decretum XII Kal. Septembr. *Postea cum allatum esset, Lugdunensem civitatem scholae suae praefecisse* quendam nomine Porsanam, qui olim in eo sodalitio literas professus fuerat, Simo Marionus fisci patronus *gravem admodum* orationem *in senatu* habuit, *et acerbissime* contra eum ordinem *peroravit. Secundum haec* senatus-consultum XVII Kal. Novembr. factum, *quo decernitur, ut senatus-consultum Sextili proximo factum etiam in Lugdunensi schola locum habeat, et Porsana tanquam contumax in palatii carceribus sistatur : eodemque senatus-consulto cautum, ut interim idoneus moderator et praeceptores minime suspecti illi scholae praeficerentur.* VII. In Belgio, *dum Albertus in limite nostro occupatur,* Mauritius *praemissis copiis* ad Alpenam *Meursiae ditionis arcem* castra ponit. Deditio *a Bentingo* facta VI *Eid. Sextil.* Berka ad Rhenum *terrestri obsidione eodem die cincta ; quae demum a Snatero, cum nulla auxilii spes esset,* XIII *Kal Septembr.* dedita est. Frustra Berka ab Ernesto Coloniensi septemviro ab Ordinibus repetitur. Camillum propugnaculum *a Miranda Hispano in proximo desertum, et mox* Mauritii jussu destructum. Meursium eodem successu receptum. *Inde* ad Grollam *Eid. Septembrib.* castra posita. *Ignes artificiales immissi, quibus magna pars domuum correpta conflagravit. Tandem* locus, praecisa omni auxilii spe, XIV *Kal. Octobr.* deditur. Bresortium *in Transiselana* vi captum et crudeliter direptum. Escheda *mature sibi vicinorum exemplo territa per deditionem consulit.* Oldenzeela *itidem obsessa ; quae, frustra renitentibus praesidiariis, Eschedae exemplum secuta est.* Goora et alia castella, *quae Stenvicae, Daventriae, Hesseltio, et Zwolae incommodabant,* in fidem accepta *et solo aequata.* Lingena, *quae marchionatus titulo cum suo territorio ab Ordinibus Mauritio attributa est,* obsessa, et tandem a Friderico Bergensi comite, *qui locum tuebatur,* pridie Eid. Novembr. Mauritio tradita. Aemilia Mauritii soror Emmanueli Antonii electi Lusitaniae regis *naturali* filio, fratre inscio, nubit. VIII. Ad pacem cum Philippo faciendam Daniae rex partes suas apud Ordines interponit, *et pro Steinio Maltensi, qui Ordinibus aliquando militaverat, deprecatur.* Ordinum responsum, quo, *repetita actionum de pace et colloquiornm ab initio frustra cum Hispanis institutorum memoria, nullam in eorum promissis fidem aut securitatem sibi repositam ostendunt, et de Maltensi inpraesentiarum* se excusant. IX. Paulus Dzialinius instigatu Hispanorum a Sigismundo Poloniae rege ad Ordines missus ; *qui,* exaggerata in majus Philippi potentia, *cum minari potius quam consilium pacis dare videretur,* haud commodius responsum ab Ordinibus tulit. Cum ad Elisabêtham in Angliam transiisset, et liberius *et minus cum dignitate* cum ea ageret, generosa foemina graviter oratione Latina legatum increpuit, *et querimonias de commercio interdicto non juste factas ostendit.* X. Carolus Nucelius eodem tempore ad Ordines a Caesare missus, *cui senatus Hagae* VI *Eid. Quintil. datus est. Colloquii is exitus fuit, ut Ordines ab omni de pace actione ob repetitas toties rationes se excusaverint.* XI. Ostenda frustra tentata. Alberti cum serenissima Infante matrimonium Bruxellis IV Non. Dec. publicatum. XII. In Suecia Carolus Sigismundi Poloni patruus, et regni prorex, praefectura suprema, quam a Sigismundo concessam huc usque tenuerat, se abdicat, eamque ab Ordinibus delatam resumit. *Concordiae* conventus ab eo Arbogiae *ad* XII *Kal. Mart.* indictus ; *in quo nulli fere e senatorio ordine offensionis regiae metu comparuerunt. In eo confessio Augustana ante quadriennium Upsalensi conventu sancita confirmatur, tantumque regi, cum in regnum venerit, in proprio sacello ritu solemni sacrum audiendi potestas datur. Sudercopienses constitutiones denuo comprobantur.* Inde in regno scissura, et, *Calmaria arce recepta,* omnes regni provinciae in Caroli verba adactae, *excepta Finlandiae arce et*

Abovio, quae a Nicolai Flemingi nuper defuncti praesidiariis tenebantur; contra quos ducit Carolus, et ad Revalienses eodem tempore scribit, instructa VIII *navium classe, quae Dantiscum praemissa ad regem in Sueciam transportandum.* In sequentem annum dilata regis profectio, *ob caritatem annonae et luem contagiosam, quae per Balticum tractum grassabatur.* XIII. Crebrae de Anglis libertatem mercimonii impedientibus in Germania querimoniae. Edictum Caesareum contra Anglos mercatores *instante Francisco Mendoza* Pragae Kal. Sextilib. promulgatum. *Vicissim, Stada revocatis suis,* Elisabetha contrariis edictis contra Germanos fulminat. Christiernus IV Daniae rex cum Anna Catharina Joachimi Friderici Brandeburgici filia nuptias *Haderslabiae* V Kal. Decembr. celebrat. XIV. In Austria plebs praesidiariorum licentia exasperata *Georgio Brunero duce* in apertam defectionem erumpit. *Ex iis* IↃ *a Georgio Colnitio tribuno caesi. Cum postea Sampelkam obsedissent, Serinio comite noctu superveniente huc illuc dissipati sunt.* Motus incentores supplicio adfecti. XV. Bernestenius et Palfius de Totisa *ante triennium amissa hoc anno* recipienda cogitant, quam *militari astu* VI *Eid. Maias* capiunt. Inde Pappam ducitur, quae et capitur. *Frustra renitentibus ducibus Turci contra fidem datam spoliantur. Pulvere a Turcis discedentibus subjecto ignem concipiente arx paene destructa.* Ad Javarinum posita castra Variae et prosperae nostrorum in hosticum excursiones. Tatari castris exuti et praeda ingens abacta. *S. Martini mons Turcis diffugientibus a Bernestenio occupatur.* Adventu Turcici exercitus Javarini obsidio solvitur. Turci ad Totisam nuper a nostris captam castra metantur, *quam Christophorus Veida defendebat; qui post multas oppugnationes summa virtute depulsas, suffosso jam muro, per posticum dilapso praesidio locum deserit.* XVI. Bathorium Transylvanum *sero se ab Austriacis delusum sentientem* temere suscepti contra Turcos belli poenitentia subit. XVII. Virorum literis illustrium mortes, Gilberti Genebrardi, Suffridi Petreii Leovardiensis, Gabrielis Paleoti cardinalis, Franc. Patricii, Aldi Manuccii, Fr. Raphelengii, Hier. Commelini. XVIII. Principum obitus, Gunillae Joannis III Sueciae regis secundae uxoris, et Elisabethae ejusdem Joannis sororis, Catharinae Infantis quae Sabaudo nupserat, Alfonsi II Ferrariae ducis; qui sine liberis cum decessisset, Caesar Atestinus, *Alfonsi filius, et Alfonsi* I *ducis nepos, quem heredem Alfonsus* II *destinabat, et jam Carporum, Mutinae et Regii Lepidi, quae loca ad imperialem ditionem pertinent, beneficiariam in ipsum translationem a Caesare impetraverat, Ferrariae se primo ducem indigitavit, et scriptis ad pontificem literis per Zizolium comitem hos titulos sibi sumpsit: quas literas cum abjecisset pontifex, ad bellum parata omnia. Ipse Caesar Atestinus et vi possessionem primo obtinere certus militem conscribit, eoque in agrum Bononiensem immisso pontificios male mulctat. Dein* trina denunciatione citatus cum non compareret, diris devovetur, *et ad cunctas urbis regiones ac vicinarum civitatum templa diri fulminis a spirituali brachio in ipsum vibrati programmata affiguntur.* Refrigescit pristinus Caesaris ardor, et, *ostentato a nostris armis terrore,* ab amicis monitus ad quieta consilia inclinat; missisque ad cardinalem Aldobrandinum, qui Faventiae substiterat, delegatis, ineunte
CIↃ IↃ XCVIII. Januario eum eo transigit. Conditiones inter pontificem et Caesarem Atestinum perscriptae, quas pontifex postea ratas habuit. Aldobrandinus ad urbem accedit cum V CIↃ peditum et CIↃ equitibus, pompa regia exceptus.

LIB. CXX.

CIↃ IↃ XCVIII.
HENRICUS IV.

REBUS ad pacem inter regem ac Philippum inclinantibus, Vervinii, *quod est Veromanduorum oppidum,* in limite nostro delegati ab utraque parte conveniunt. *Prima de sedendi praerogativa inter partes controversia fuit; quam primus Philippus in Tridentina synodo movit, tenuitque ut oratores sui, ne post Gallos sederent, seorsim ab aliis principum oratoribus in consessu illo locum haberent: qua de re tunc oratores nostri sunt protestati. Heic inventa via, ne colloquium tantopere expetitum solveretur, iis, qui res administrabant, visa pro tempore tolerabilis,*

lerabilis, ut Florentinus cardinalis legatus, qui aderat, in medio conclavi sub uranisco loco editiore locato, ad dextram Fr. Gonzaga orator pontificius proxime juxta cardinalem, post eum Philippici delegati, Richardotus praeses, Jo. Baptista Taxis, et Lud. Verrichenus federent: ad laevam nostri; Pomponius Bellevreus ex adverso Gonzagae et uno gradu prior ante Richardotum sederet, et post eum Nic. Brulartus Sillerius praeses: ut quantum dextrae praerogativa Philippicis post Gonzagam sedentibus concessa nostris detrahebatur, tantum prioris gradus dignitate, quam Bellevreus ad laevam tenebat, attributa Gallico nomini accederet. Quo facto tamen potius aequatam utrinsque dignitatem, quam nostris regibus praerogativam suam servatam, plerique ipsique Hispani sunt interpretati. II. Rex interea, *a citerioris Britanniae ordinibus solicitatus, et Schombergio instigante,* in Armoricam cum exercitu venit. Dinamenses, *a Sanlaurentio, qui arcem tenebat, alieni,* propinquantibus ex compacto copiis regiis, arma capiunt, et arcem Brissaci et Coaquini marchionis, *qui fano Maclovii tormenta advexerat,* ope circumsident. *Sanlaurentio absente, Bordagii uterinus frater, qui praeerat, conditionibus praescriptis locum Brissaco pridie Eid. Feb. tradit.* Plessium-Bertrandi et Sessonis Turris item recepta. III. *Per Monmartinum* Mercurianus de regis adventu certior factus, *qui huc usque cunctatus fuerat,* mature *Mariam Lucemburgicam* uxorem cum delegatis praemittit. Petrus Cornutus Plessius, qui Cratumnum in Andibus tenebat, *missis delegatis a rege* in gratiam accipitur, *condito edicto, quo pleraque homicidia a praesidio patrata oblivione sepeliebantur.* Cum Santosangiis et fratribus transactum, qui Rupifortium in Andibus tenebant. *Conditum itidem edictum, quo pleraque maleficia itidem sunt nominatim condonata.* Rex in itinere Aloisiam reginam officiose invisit, *et de benignitate sua erga Mercurianum fratrem, si quidem occasione sine tergiversatione uteretur, bene sperare jussit.* Bullionius et Tremollius Eraldi-castro Salmuriam regi obviam veniunt. IV. Ad Seios pontes Jac. Aug. Thuanus, Sofredus Caligno, Gevreus, in Schombergii aedibus conveniunt, cum Mariae Lucemburgicae Mercuriani uxoris delegatis. *Datae a regiis conditiones, et silentio ab illis acceptae; sed statim regia benignitate partim mitigatae, partim amplificatae.* Pactae filiolae Mercuriani cum Caesare Vindocino regis naturali filio nuptiae, et edictum conditum *in ejus gratiam, Burcanio, qui Ancenisium, Villabosio, qui Mirabellum, Campiniaco, qui Tiffaugium tenebant, prius in fidem acceptis, ne gratiam, quam a rege accipiebant, Mercuriano deberent.* Mercurianus Andegavum ad regem salutandum venit. Conditiones ab Armoricae ordinibus propositae *de Pentevriae familiae bonis dotalibus in Dolensi et Briocensi dioecesi a Maria uxore emendis* et *regio patrimonio annectendis* rejectae. Nuptiae fiduciariae inter Franciscam sexennem et Caesarem Vindocinum *in arce, verba faciente Francisco a Jousa cardinale,* contractae. Rex Condivicinum proficiscitur. V. Andreas Huraltus Messius in Angliam ad Elisabetham missus, qui pacis cum Hispano negotii rationes coram explicaret. Justinus Nassovius et ab Ordinibus Belgicis in Galliam venit, ut *conjunctis cum Angla consiliis* negotio interveniret. *Tandem convenit, ut grande aes, quod Anglae et Ordinibus hujus belli ultimi ratione ob summissa tam opportune auxilia rex debebat, certis pensionibus exsolveret, et Ordinibus non solum ex eo quod ab ipso eis debebatur, sed etiam ex eo quod Anglae debebat, ad sustinenda belli onera in tempore satisfaceret, quo facto erga Anglam tantundem liberaretur.* VI. Edictum in gratiam Protestantium per biennium agitatum tandem accepit finem; *et observatum, eadem in urbe, in qua ante* XXXIX *annos prima coitio Protestantium ob religionis causam sive conjuratio contra Guisianos facta fuerat, quae bellis civilibus toties infeliciter repetitis principium dedit, pacificatorium edictum, quod iisdem finem esset impositurum, a rege conditum esse; quod* hoc anno *factum* Eid. April. et Namnetense dictum, ob cardinalis legati praesentiam non nisi anno sequenti in senatu promulgatum fuit. VII. Pacis negotium, quod Vervinii disceptabatur, a Lullini marchione, qui Sabaudi nomine interveniebat, paene abruptum. Tandem, salvo de Saluciarum principatu utriusque jure, inter reges conventum, et perscriptae conditiones VI Non. Maias. Iis et Sabaudus comprehensus, *qui intra bimestre Berrense*

rense castrum et oppidum in Provincia restituere bona fide sine demolitione et impensarum repetitione teneretur; Fortunium, qui Insubrum pagum in Heduis tenebat, desereret, neque auxilio juvaret. De ceteris controversiis Clemens VIII arbiter delectus, qui intra annum a die pactionis pronunciaret. Diploma de pace a rege, *qui ex Armorica Germani-fanum venerat*, missum in senatu recitatum fuit III *Eid. Jun.* Idem Bruxellis factitatum VII *Eid. ejusdem mensis.* VIII. In Sabaudia interim dum Aqua-bella arctius premeretur, Crequius, dum obsessis subvenire tentat, caesus et ipse captus. *Hanc cladem Diguierius insigni facinore pensavit*, Barraliana munitione, *quam festinatis operibus Sabaudus struxerat, admotis simul scalis et crepitaculis, summa vi* expugnata. IX. Pax solemni jurejurando Lutetiae *in majore templo* coram *legato pontificio et* delegatis *ab Alberto* missis sancita. *Bironius cum Bellevreo* et *Sillerio* Bruxellas *profecti eodem officio defunguntur.* X. Edictum pridie Non. Sextil. in senatu promulgatum, quo promiscuus sclopperorum usus prohibetur. Inter Catharinam regis sororem et Henricum Lotharingum Barri ducem pactae nuptiae. Severum *atque adeo ignominiosum* judicium contra Gul. Rosam episcopum Silvanectensem latum, *nec minore severitate executioni demandatum Nonis Septembribus.* XI. Sacri ordinis conventus, *qui* Lutetiae regis permissu *eo tempore* celebratus *fuit*, *nomine Fr. Guestaeus Turonum archiepiscopus gravi oratione regem alloquitur; et appositum regis ac militare ad eum responsum.* XII. Jesuitae patres *ante quadriennium Parisiensi senatus-consulto regno exacti, sed* Burdigalae et Tolosae, *ubi decretum publicatum non fuerat*, retenti, ex hujus conventus occasione libellum supplicem *typis mandatum* pro restitutione sua regi offerunt; *nec destitere ab eo tempore, in obsecrationibus et commendationibus undique quaesitis assidui, legatis pontificiis nihil non in eorum gratiam facientibus, donec tandem post constantem quinquennii continui advocationem voti compotes evasere.* In eorum causa severum senatus-consultum contra Ludovicum Justum Turnonium XV Kal. Septembr. latum, *et gravi poena prohibitum, ne qui pueros in eorum scholas studiorum causa mitterent.* Contrarium Tolosae pro Turnonio et Jesuitarum societate factum; *unde rex impetum cepit, instigante Cevernio cancellario, diplomatis ad ceteras regni curias mittendi, ut senatus-consultum Parisiense ante quadriennium in causa Castelli parricidae factum in iis promulgaretur. Verum is impetus ab aliis, qui aliter de republica sentiebant, retardatus et procrastinatione ad extremum elusus fuit.* XIII. Rex otiose cardinalem Florentinum legatum invisit, et de matrimonii cum Margarita dissolutione *cum eo* agit, injecta obiter de Gabrielide Estraea mentione. *Qua in re cum officium legati deposcere videretur, ille se honeste excusavit, et, monitis quorum intererat, ut regem ab hoc consilio demoverent, petito commeatu* in Italiam discessit. XIV. *Eodem, quo Carolus parens ante* XL *annos decesserat, mense*, Eidibus Septembribus Philippus ad Laurentii-fanum decessit. Morbi genus et concursus complurium infirmitatum, *et inter eas summa animi ad extremum constantia. Postquam adorando viatico et extrema unctione a Garsia Loaisa ob id in archiepiscopum Toletanum consecrato procuratus fuit, vocata filia dilectissima, quam speculum et lumen oculorum suorum vocare consueverat, a Loaisa poenitentiam accepit, quod est genus consecrationis inter principes magnatesque Hispanos olim usurpari solitae, aliud ab extrema unctione. Eadem item* monita, *quae Ludovicus* IX *olim Philippo filio dederat, et quae ipse sibi descripserat*, dat filio. Apparatus funeralis ab ipso ordinatus: et extrema mandata. Christophori Morae fides. Philippi forma, ingenium, mores, cum patre comparantur. XV. Vitae series fere prospera adversis immistis. *Bellum civile ab eo vindicandis injuriis in Gallia per Henoticam factionem excitatum, quod illi ad extremum fuit exitiabile, versis contra nos, quae melius in suo occupabantur, viribus, et provinciarum foederatarum interim firmata potentia. Belgium de ceteris ditionibus avulsum, et in filiam herede filio superstite translatum, aliter atque aliter multi interpretantur. Mors Caroli filii, uxores, liberi. Testamentum cum paterno minime comparandum. Inquisitionis officium, ad extirpandas haereses ut summopere necessarium, praecipuo ut loco haberetur praecipit. Legem a Carolo* V *nostrate sapientissime promulgatam, ut*

rex

rex minor, quamprimum XIV *aetatis annum attigerit, major censeatur, in regnis suis sancit. De Navarreni regni negotio quaestionem retractat, et conditionibus adjectis ita filio onus in se a patre rejectum commendat, ut elusos toties legitimos heredes porro eludendi novam materiam praebeat. Alexandro Carretto Finalii, quod ad imperialem jurisdictionem pertinet, marchioni pariter illusum. Alia et secreta mandata, ex schedis manu propria exaratis, ut jactabatur, exscripta; et in iis de sacro ordine et nobilitate in Hispania temperandis, de Belgio conciliando, de navigatione ad utrasque Indias et gubernatione, colenda cum pontificibus et cardinalium collegio amicitia; Imperii item principibus, episcopis et aliis, et pensionibus inter eos, non per Caesarem et ejus ministros, sed per suos, distribuendis.* Funere modico corpus ante majus altare tumulatum. *Mortuum laudavit Terrones Aquilaris; et a pietate praecipue;* VIII *quippe ex ejus progenitoribus in sanctorum numerum relatos, Arnulfum Mosellanae regulum, Begam Brabantinam Arnulfi nurum, Carolum Magnum, Gulielmum Aquitaniae ducem, Ludovicum* IX *Franciae regem, Isabellam Portugalliae reginam Dionysii uxorem, Milcolumbum* III *Scotorum regem, et ejus uxorem Margaritam.* XVI. Ante Philippum Anna Austriaca *archiducis Caroli filia* Poloni uxor ex puerperio obiit Warsaviae IV Eid. Febr. et ante eam ineunte anno Joannes Georgius Brandeburgicus septemvir; et paulo post Richardus Baioarus Simerensis; et mox ex eadem familia Fridericus, Wolfangi, *qui in Gallia militavit*, filius. Ex altera et tamen eadem familia tunc obiit Philippus Willelmi Baioariae ducis filius, in collegium cardinalium ante biennium cooptatus. XVII. Theodori magni Moscorum imperatoris sine liberis mors, *quae finem familiae per tot annos in potentissimo Europae et Asiae principatu regnanti attulit, ac Imperium paene ad interregnum adduxit. Is Gerniam Borissii sororem in matrimonio habebat; quam a patre ut dimitteret saepius interpellatus, usque et post mortem ejus retinuerat.* Rerum summa Borissio fratri attributa, profundae et asturae dissimulationis homini, *qui adfectata comitate Joannis Basilidae crudelitates, quarum praecipuus incentor putabatur, derivata caute a se invidia in ipsum rejecerat, et proceres post ejus mortem, quod repudiandae uxoris sterilis a patre datum consilium supremis tabulis urgerent, male a Theodoro mulctatos sibi dolere ostendebat; et incendii, quo pleraeque domus conflagraverant, calamitatem e publico sarciendam imperatori suaserat. Juvenculus Theodori frater a demente jugulatus. Nec multo post ipse Theodorus fatis concessit, ipso Epiphaniae die*, administratione testamento penes Gerniam uxorem *dilectissimam* et patriarcham relicta. Illa in monasterium concessit, abdicata a se et in Cnesios et Bojaricos auctoritate translata. Cum populus fremeret, et reginae et Borissio fratri non Cnesiis et Bojariciis obedire paratum ostenderet, Borissius se *cum Cnesiis administrationem suscepturum professus est. Cum illi Cnesiis et Bojaricis fidem osculo cruci affixo addicere detrectarent, et Borissium ipsum principem deposcerent, ingens Moscae tumultus excitatur; quoque magis fratrem regina et ipse se* a tanto munere excusavit, *eo acrior comploratio tanquam in altero funere.* Tandem regina *ipsa, jam religiosam vitam professa*, fratrem ad capessendum Imperium inclinat. Tatari *Crimisci, spe praedae ad confusas ut in interregno res accurrentes*, generose repressi. Inauguratio solemni pompa peracta, et praeclare ab eo primis Imperii auspiciis gesta. *Ataulfo, qui Alarico post Romam captam Cosentiae extincto in Imperio successit, comparatus Borissius. Ejus exitus, et Demetrii successoris anticipata historia.* XVIII. Viri literis clari, qui vivere hoc anno desierunt; Benedictus Arias Montanus Hispalensis, Abrahamus Ortelius Antuerpianus, Joachimus Camerarius Joachimi filius, Dominicus Lampsonius, Henricus Stephanus, *Theodoricus Brius Leodicensis.*

LIB. CXXI.

CIϽ IϽ XCVIII.
HENRICUS IV.

PUBLICATAE Alberti et Infantis per Belgium ritu ſolemni nuptiae, et ceſſionis Belgii in Infantem a Philippo parente factae inſtrumentum, *ante et poſt patris mortem a Philippo filio confirmatae. Provinciarum nomine procuratorio poſſeſſio ab Alberto capta; et proceres ac Ordinum delegati, Richardoto praeſide verba faciente, in verba Infantis jurejurando adacti: et viciſſim libertates, immunitates, privilegia confirmata.* II. Albertus in Hiſpaniam ad nuptias peragendas diſcedit, Andrea Auſtrio cardinali in Belgio cum ſumma poteſtate conſtituto. *Additae ſecretae conditiones, nec publicatae.* III. Albertus ad Ordines foederatos ſcribit, *et, ſeparatione Belgii ab Hiſpanis per matrimonium cum Infante ſuum facta, omnem diffidentiae fomitem ſublatum contendit. Additae et per Danielem Mulenum ad Mauritium exhortationes; et de religione, quam Ordines profitentur, cautum; et Mauritio ſpes facta de ipſo, ne tanti viri virtus per pacem in otio torpeſceret, in Pannoniam contra Turcos cum ſumma praefectura mittendo.* Nihil *ad ea* reſponſum, *auctaeque ſuſpiciones, ex eo quod de Mauritio in Pannoniam ablegando conditionibus adjectum erat, fabula Aeſopica in memoriam repoſita, qua lupi cum ovibus paciſcentes petebant, ut canem a ſe abigerent. Ubi ditionem ſuam egreſſus eſt Albertus, per Wormatiam, Spiram Nemetum in Sueviam deſcendit, et, Ulma et Auguſta Vindelicorum a tergo relictis, in Noricum pervenit, et per Oenipontem Tridentum; indeque per Venetam ditionem iter habuit, donec Mantuae ducis fineis attigit*: IV. *Et Ferrariam delatus eſt, quo jam pontifex poſt res compoſitas venerat; ubi poſt res ordinatas* Margaritae Philippo deſtinatae uxoris et Alberti *adventum praeſtolabatur, ut de gradibus conſanguinitatis eis gratiam faceret, et fiduciarius utriuſque nuptiis ſacerdotalem benedictionem interponeret.* Peractae ſolemni pompa ceremoniae XVII Kal. Decembr. *Dominica die, poſitis lugubribus veſtimentis. Inter ſpectacula aliquot dies extracti.* V. Quinto poſt die diſceſſum et Mantuam ventum, *exquiſitis ſpectaculis a Vincentio duce tantis hoſpitibus immani ſumptu apparatis. S. Andreae die feſto* Mediolanum Margarita et Albertus intrant, *majore quam uſpiam pompa, per arcum marmoreum inter alios, qui adhuc ſtat, in palatium deducti.* Bimeſtre Mediolani conſumptum, *dum hyems deſaeviret.* Pontifex ineunte Decembri Romam redit. Inſolita Tiberis inundatio, *aqua per omnem civitatem treis pedes altius quam anno* CIϽIϽXXX *reſtagnante; quo caſu in urbe et in agro plus* CIϽ *homines perierunt.* VI. Penſiones ſuperiore anno a Philippo revocatae *diplomate promulgato* reſtituuntur. Sanctius Leva, *qui cum* VIII *navium armatarum claſſe in Belgium tendebat*, ad Caletum naufragium patitur, *majore* nave a Batavis *illac excurrentibus* capta *et Vliſſingam abducta, ex qua* de claſſe Indica veniente cognitum. Baltazar Mocheronus hinc capta occaſione V naveis inſtruit, *Clerangio et Striboſio ducibus, qui ad Principis Inſulam navigarunt, in qua jam erat Corn. Mocheronus. Subortis inſulanorum motibus, cum Clerangius et Striboſius ſeu moerore ſeu morbis abſumpti eſſent, claſſiarii ſuperſtites nulla alia re geſta in patriam redierunt.* Aliae et tunc a Batavis in Indias et Mediterraneum mare navigationes ſuſceptae. VII. Nicrus ad navigationem faciliorem a Friderico Wirtembergico, *commodatis in id ab Ordinibus harum rerum peritis*, purgatus. Percuſſor in Mauritii perniciem *ſive* ſubornatus *ſive veſano ſpiritu incitatus* Petrus Panna *Hipris natus, ut olim Cantaber Jauregius*, captus, *et inter tormenta et extra rem confeſſus*, ad mortem damnatur. *Confeſſiones publicatae a ſodalitii Jeſuitici presbyteris quibuſdam perſuaſum eum Duaci et ſumpto in id ſacroſancto viatico ad caedem auctoratum Lugdunum veniſſe teſtantur. Contra quas Franciſcus Coſterus ex eodem ſodalitio librum ſcripſit Sicae tragicae nomine, quo calumnioſe haec in ſuam ſocietatem a Calviniſtis conficta, et Pannam ad has confeſſiones ſycophantico aſtu adactum multis verbis oſtendere conatur, ut et quae in Chriſtianiſſimum regem et Angliae reginam a percuſſoribus ab eadem ſocietate ſolicitatis tentata memorantur.* VIII. Ordines ad Eliſabetham ad foedus incundum contra communem hoſtem honorifi-

cam

cam legationem decernunt. IX. Fr. Mendoza, *penes quem summa armorum sub Andrea cardinali erat, cum exercitu Ruremundam ducit, et, inde transmisso Rheno,* Orsoium in Clivensi ditione occupat ; *et, carnificis metu intentato, praesidiarios arcis in fidem accipit.* Walsomum in propinquo munitum. *Infestae per circumpositas regiones excursiones.* Alpena *Aemiliae Nuenarae Friderici* III *Palatini septemviri viduae* arx occupata ; Meursina item ditio, *quamvis neutris partibus utraque addicta se publica fide securam existimaret.* Huic se Mauritius opponit. Clivensis de *injuria* Orsoio occupato *et Walsoma munitione extructa ad Albertum* expostulatorias dat literas, *et Sibylla fratris nomine, ad quas verba data.* Berka a Mendoza obsessa. Falkenstenius comes contra fidem datam *captus,* spoliatus, et *caesis in ipsius conspectu* XL *ex suis, postremo ipse* interficitur. *Vesalienses cum Mendoza* C *talerorum* CIↃ *exolutis transigunt, et acceptum pontificium oratorem discedentibus Hispanis mox urbe non citra periculum ejiciunt. Berka arctius obsessa ; et, nitrati pulveris casu fortuito magna ruina edita, ad extremum praesidiarii paciscuntur.* Tolhusiana munitio astu a Mauritio intercepta. *Praesidia locis captis contra fidem datam ab Hispanis imposita.* Dotecomum *sine denunciatione* a Mendoza *pulsatum,* ac *tandem deditum.* Schulemburgium castrum *eodem successu* captum. X. In Dormontensi conventu de Hispanorum grassationibus per Imperii ditiones querimoniae, *et crudelitates et libidines scripto publicato exagitatae.* Caesar *his exasperatus, quanquam in occulto Alberto fratri, qui tunc Mediolani erat, et Hispanis faveret,* ad *eum et* Andream cardinalem ac Mendozam dat literas, *et ut ab injuria in terra Imperii abstineant, mandat.* XI. Emdae conjuratio detecta, *et conscii capti et ex literis interceptis convicti capite luunt.* Ludovicus Nassovius *occidentalis Frisiae praeses Ezardum comitem cum suspectum haberet,* loca munita in ejus ditione occupat. Caesaris sententia contra Aquisgranenseis *tanquam contumaces* lata, *Coloniensi et Trevirensi septemviris ac Clivensi duci dato negotio, ut eam executioni demandarent.* Balaena *olim in mari Britannico frequens, post tormentorum usum in illo angusto mari rarior,* inter Catvicum et Schevelingam capta LXX *pedes longa, capite et cauda, quae* XIX *et* XIV *pedes conficiebant, in ea mensura enumeratis :* quod prodigii loco acceptum. XII. In comitiis Ratisponensibus de stipendio ab Imperii ordinibus pensitando et subsidiis deliberatum. XIII. Adolfus Schuartzenburgus Javarini intercipiendi consilium init. Res *vi et* astu ad exitum XIII *Kal. April.* perducta. *Vobecurtii nostratis et Gallorum, quos penes se habebat, praecipua laus fuit. Vario inde exitu inter exultanteis et ultionem quaerenteis certatum.* XIV. Sigismundus Bathorius Transilvanus *a Carillo et Silvio Picolomineo inductus, quod se tollendae proli inhabilem agnosceret, ex foederis lege* Daciae principatu accepta compensatione cedit ; *et, indicto Claudiopoli conventu, quid cum Caesare convenerit exponit,* suosque sacramento solvit. Andreas Bathorius cardinalis, qui aegre ferret principatum *quasi* patrimonialem, *et alioqui ex comitiorum potius auctoritate quam hominis male consulti arbitrio pendentem,* in alienam familiam transferri, *cognito eum Maximiliano, qui adhuc Poloni regis titulos sibi sumebat, a Caesare destinari,* protinus in eam aulam evolat, et Sigismundum regem contra aemulum accendit. *Orator pontificis, ut tempestatem inde Austriis impendentem averteret, Caesari auctor ut Maximilianus frater Polonici regni titulos omitteret.* Bathorius, qui in aulam Caesaream veniebat, ut renunciationem temere factam confirmaret, eum se turpissime delusum sero sentiret, *credulitatis tandem poenitentia subeunte, assumptis secum duobus itineris comitibus,* nec opinato retro in patriam abit, *et ad Maximilianum venientem dat literas, quibus de repetenda ditione cessa eum certiorem facit.* Inde res inter utrumque hostiliter geri coepta. XV. Irrita purpurati Budensis in Vaciam insulam expeditio. Totis a Sultzio comite expugnata, *caesis* CC *Turcis et praetore. Gestes arx et Palota item recepta ; et toto Sextili Vesprinium, Samboca, aliaque castella a nostris capta.* Omar purpuratus cum LX CIↃ bellatorum exercitu ad Varadinum castra ponit, *quod Melchior Rederus tuendum suscipit. Urbs vasta deserta et igni majorem partem absumpta. Arcis* V *propugnaculis constantis descriptio. Summa vi oppugnata, majore nostrorum*

virtute

virtute defensa. Tandem cum summa omnia fecissent Turci, ab obsidione saepius cum damno repulsi discesserunt, XIII CIↃ *ex suis desideratis, cum* CIↃ CCC *tantum ex nostris in ea perierint.* XVI. Buda interim a Schuartzenburgo obsessa, *et captum a tergo suburbium. Alterum et fronti praetensum expugnatum. Munitiones et circum captae.* Irrito conatu Pestum tentatum. *Tandem, ut Turci a Varadini, ita* nostri a Budae obsidione discesserunt. Mercurianus regis permissu operam suam Caesari ad bellum in Pannonia gerendum defert. XVII. In Polonia seu Suecia res turbant. Comitia Warsaviae celebrata; *in quibus foedus cum Turcis renovatum; de stipendio militari actum, et ordinanda Livoniae republica; de Suecico item regno, quod a Carolo patruo perperam administrari Sigismundo regi addicti fremebant, et injuriam ad Polonos pertinere censebant, cum alii Polonicas res a Suecis separatas haberi satius ducerent.* XVIII. Samuelis Lasci a Sigismundo rege in Sueciam missi in Ordinum conventu Upsaliae habito graves de Carolo querimoniae. *His cum apologia Carolus, qui aderat, sua abunde responsum, et intempestivum eadem toties retractari diceret, Lascus contra, ut ad singula cupita distincte responderetur, urgeret,* mandatorum regiorum exemplum sibi tradi Carolus postulat; traditoque ad singula respondit, *ad Ordinum regni consensum cuncta rejiciens, et Sudercopiensis conventus anni* CIↃ IↃXXCV *decreta semper urgens.* Reverso in Poloniam Lasco, iter regis in Sueciae avitum regnum acclamatione publica pronunciatur. *Ad Gedanum dum classis instauratur, mora longior facta. Principes vicini partes suas interponunt. Rex aestuario Vistulae praecipiti aestate solvit, qui causa et viribus potior, sparsa fama, quasi ad profligandos Augustanae confessionis socios in regnum veniret, multos a se alienat et Caroli partes firmat. Missis utrinque delegatis cum nihil proficeretur, Polonis prae Suecorum despectu res acerbantibus, ad extrema deventum.* XIX. Rex Lincopiam versus iter ingreditur, et bellum Carolo denunciat. *Cum Poloni totum diem in aciem instructi stetissent, et Suecis nusquam comparentibus se quieti dedissent, coelo summe nebuloso trepidus in castra nuncius venit, Suecos adventare.* Primo conflictu superiores Poloni ad extremum numero impares cessere: *ruptis jussu regis pontibus plerique aquis hausti.* Varia hinc inde de proelio Lincopiensi fama. *Nicolaus Fabri scribae filius, et a rege Joanne Ruschius appellatus, et ex ignobili inter patricios electus, causam cladi dedisse creditur.* Post victoriam Carolus moderatior regem ad pacis consilia invitantem audit. Tantum exules *Ericum Spurrem cancellarium, Turonem Bielkem, Gustavum et Stenonem Banneros fratres, et Georgium Possenium,* non ad supplicium, sed ut se in judicio sisterent, dedi, postulavit: quod summa imprudentia a rege concessum; *et miseri homines, lachrimabili utique spectaculo, uxoribus et liberis quasi funus prosequentibus, in carcerem conjecti.* Mox poenitentia subeunte pudendum de fuga a rege consilium captum;
CIↃ IↃ XCIX. *conscensisque Calmariae navibus Gedanum naufragus appulit.* XX. Stokolmia, *quae Sigismundi adventu regis patuerat,* post ejus discessum a Carolo *pari facilitate* recepta. Calmaria longa obsidione pressa, et tandem arbitrio Caroli dedita, *qui non, ut Lincopiae fecerat, victoria usus est, Joanne Sparre cancellarii fratre, qui arcem tenebat, securi percusso, Laurentio Andreano et Christophoro fratre et Olao Magno suspendio necatis.* Inde Jenocopiae comitia ab eo indicta, *in quibus Arbogae et Sudercopiae decreta confirmata. Constituta et dies Sigismundo regi, qua se in Suecia sisteret; si venire non posset, Uladislaum filium mitteret, aut Joannem ex ultimis cum Gunilla nuptiis natum fratrem Sueciae regem designaret.* Stokolmiae et indicta comitia, *quibus regnum Sigismundo abrogatum, et, ne illud ambitiose sibi parare videretur Carolus, in Uladislaum filium procerum suffragiis translatum, addita conditione, si tempore praefinito in regnum mitteretur, moribus ac ritu Suecorum imbuendus. Decreta et ad Bataviae ordines legatio, ut in communi religionis causa eos placatos haberet Carolus.* In Finnonia gesta. Aboia *tandem post periculosum cum Axillo Corke certamen* recepta. Narva item Livonica. *Severum de Joanne Flemingo sumptum supplicium, et inaudita juvenis constantia.* Joachimus Schelius et ejus fortuna. Severe contra deditos exercitum *Stokolmiae* judicium, *Erico Sparre cancellario, Gustavo Bannero, Turone*

rone Bielke, ipſi Carolo propinquis, morte adfectis ; reliquis, cum pariter damnati eſſent, gratia facta.

LIB. CXXII.

CIƆIƆXCIX.

HENRICUS IV.

UT *in Suecia ob regni ſucceſſionem, ſic* in Tranſilvania, Bathorio *inſita* levitate nutante, denuo res turbant. *Cum omnino a pactis cum Caeſare initis diſcedere et cum Andrea cardinali ac gentilibus ſuis reconciliari velle prae ſe ferret, ſubito mutavit, gentilium reconciliatione ſuſpecta ; et opimiores a Caeſare conditiones ſperans ad eum epiſcopum Albanenſem et Stephanum Boſtkaium cancellarium mittit. Legationis et rurſum miſſae poenitet, et* evocato cardinali Andrea eum ſucceſſorem tumultuario comitiis habitis deſignat. *Secundum haec miſſi ab Andrea ad Portam Othomanuicam legati, et literae ſupplices eodem tempore ad Caeſarem, quibus belli neceſſitatem deprecabatur.* II. Georgius Baſta cum exercitu Caſſoviam mittitur, qui hoſtiliter cum Bathoriis agat. Contra eos et ſolicitatus Michael Walachiae deſpota a Caeſarianis, *facta ſpe praefecturae utriuſque Daciae ab Auſtriacis obtinendae.* Cardinalis ad obteſtationes deſcendit, *et malle ſe vel cum privatarum rerum diſpendio Caeſari adverſus communem hoſtem navare operam, quam opimas a Sultano conditiones accipere oſtendit.* III. *Id metu et ſimulate agi* Baſta *interpretatus, cum eadem diſſimulatione erga ipſum ageret,* Walacho negotium dat, ut cum numeroſo, *quem penes ſe habebat,* exercitu rem gerat. Stephanopolis ab eo XV *Kal. Novembreis* occupatur, et Ciculi in fidem accipiuntur. *Cardinalis, Hieremia Moldavo conciliato, juxta Cibinium caſtra metatur. Pontificis orator cum Gogare Monbarſio et Moyſe inter Ciculos primario viro intervenit, et facta ſpe a cardinali, ut Daciam S. S. beneficiariam profiteretur, partes ejus initio tutari viſus.* Tandem *ad arma res devenit, et* cum Michaele Walacho cardinalis V Kal. Novembr. animoſe congreſſus poſt *quinque horarum* obſtinatum certamen profligatus eſt, IIIƆ *ex ſuis amiſſis.* Alba Julia, *Claudiopolis,* et *Huſta* in victoris poteſtatem deveniunt. *Stephanus Bathorius cum Andrea cardinali Somlium concedit, ubi a Georgio Baſta interceptus mortis metu intentato Vivariam arcem munitiſſimam tradit. Inde verſa vis contra cardinalem,* qui cum paucis in montana confugerat ; ubi proditus immani parricidio ab Auſtriacis trucidatur. *Mortuo caput reciſum et ad Walachum allatum. Corpus diligenter a Walacho veſtigatum inſigni monumento, quod ſibi ipſe ſtruxerat, Albae Juliae conditur. Per ejus mortem eadem dignitate Georgii Martinuſii ab Auſtriacis item ex inſidiis interfecti renovata memoria. Sigiſmundus, qui ſua levitate ſibi ſuiſque tot mala accerſiverat, his ſucceſſibus turbatus, clade inſuper domeſtica per incendium infeſtatur.* Michael poſt tot victorias *ductu ſuo partas, cum meritorum ſuorum rationem haberi peteret,* in aula Caeſarea ſuſpectus, Baſta, qui ſummam Daciae praefecturam ambiebat, crimina intentante. *Peczius in provinciam a Caeſare miſſus, qui imperium Michaeli ablatum in Baſtam transfert. Michael Caeſarianorum ingratitudinem exoſus procerum provinciae fidem ſolicitat.* IV. Turci cum magna annonae penuria premerentur, per haec noſtrorum diſſidia nihil aggrediuntur, Tataros *Precopenſeis ad res Chriſtianorum infeſtandas* evocare contenti. Ii immaniter praedis abactis graſſantur, *interdum caeſi receptis captivis.* Vali arx, *a Strigonio* V *milliaribus diſſita,* a noſtris capitur. *Excurſionibus utrinque aequato eventu pugnatum. Sambocum caſtellum a noſtris captum, et trucidato praeſidio a fundamentis dirutum.* Alba-regalis tentata, et incenſa *tantum* ſuburbia. Heiduci praetorem Turcicum *in ſuos ſaevire ſolitum* miris cruciatibus excarnificatum necant. V. Claſſis Turcica in Danubio paene tota in Palfii poteſtatem venit. V CIƆ *Turcorum caeſa.* CCCC *captivi recepti.* Damnoſa et irrita ad Formarum Caſtellum oppugnatio. Zarcardum *a Paulo Niaro Varadini praefecto* expugnatum. Peſta a Schuartzenburgo irrito conatu tentata. Serdar purpuratus cum magno exercitu Belgradum venit. De induciis actum ; *et, dum protelatur negotium,* Tatari excurſionibus graſſantur. *Ceſnoca, Lacca et Patanica a Schuartzenburgo occupatae. Tatari noſtros intercipiunt ; et*

juxta Filecum statim ab Hussaris caeduntur, captivis receptis. Serdar, interrupto de induciis negotio, a Sultano revocatur, *ad res in Oriente contra Georgianos gerendas destinatus.* VI. Ob Mendozae per ditionem imperialem superiore anno excursiones indictus a circuli Rhenani principibus et Westfaliae ordinibus conventus, et Confluentia Monasterium translatus. *Excusationibus et itu et reditu inter tot foederatos principes tempus inutiliter extractum. De munitione in Gravia insula inter Ordines foederatos et Clivensem controversia.* Tandem conscriptus *a principibus Imperii Protestantibus* exercitus XCIↃ *peditum,* CIↃ *equitum, ad reprimendos Hispanorum conatus,* duce Lippensi comite, haud magno profectu. Mendoza *ex Monasteriensi dioecesi deductas* copias ad Resam et Emmericum contrahit. Buquoii comes ab equitatu Batavo caesus et captus. *Walsoma munitio ex adverso Berkensis in Rheno a Germanis obsessa et capta.* Emmericum *post bimestre nulla re gesta consumptum* a Mendoza desertum, qui subito ad Bommelam *insulam* deflectit. Crepacordium munimentum captum. Bommela, *Andrea cardinali superveniente,* obsessa. Cameracum *occultis consiliis et irritis* a Balagnio tentatum. VII. Conventus Monasterio Huxaram translatus, *in quo cardinalis Andreas novam de Ordinibus Batavis querimoniam instituit. Tandem Tolhusia et Seventria ab Ordinibus restituta, et Genepa ab Hispanis. Ad Resam a Germanis obsessam et Bommelam ab Hispanis res lente agitur.* VIII. Antonia Caroli Lotharingiae ducis filia Clivensi duci elocatur, et Sibylla Clivensis soror Burgovii marchioni *Andreae cardinalis fratri.* IX. Exercitus a Bommela deductus, *et munitio in propinquo ad impediendam navigationem structa, Santandreana dicta. In Voorna insula* juxta Havardenam deproperata a Mauritio munitio, *eique Lanovius et Veerus impositi, in cujus oppugnatione* CCCC *Hispani desiderati. Semel atque iterum tam vicinis copiis acriter utrinque certatum.* Orsoium ab Hispanis desertum et in Frisia Dotecomum. Lippensis ad Resam, *quam Ramires Gusmanus tuebatur,* haerens, *eruptione ab auxiliaribus a Mendoza missis Andrea Oartico duce facta disjectus,* ab obsidione turpiter discedit. Lippensis et *Simonis* Hohenloi mutuae exprobrationes. Resa et Genepa *postea* ab Hispanis deducto praesidio relictae. *De damnis ab Hispano acceptis sarciendis Caesar fidem interponit. Idque negotii dat Isenburgico et Manderschitino comitibus.* X. Iter Infantis et Alberti in Hispaniam. Valentiae celebratae utrinque nuptiae XIV Kal. Maias. XI. Albertus cum Infante uxore VI Eid. Jun. classem conscendit in Belgium rediturus, *et* XIV *Kal. Quintil. Genuam appellit. Cum ambo Mediolanum venissent, et Diatristanus cardinalis ad eos pontificis nomine salutandos missus esset, ei a Velasco prorege praefracte negatum, cum maximopere petierat ut urbem sub uranisco ingrederetur; cum minime convenire diceret, ut Albertus, cui sicuti et serenissimae Infanti tantum honorem deferre a rege vetabatur, legatum sub uranisco incedentem ipse extra uraniscum sequeretur. Inde in Belgium uterque contendit, et* Andreas cardinalis potestate se abdicat, *et, facto per Galliam itinere et rege Aureliani salutato, in Constantiensem episcopatum suum ire perrexit.* Ob non persolutum stipendium Herentali in Eburonibus et juxta Mosae Trajectum copiae tumultum excitant. XII. Legati a Caesare de pace ad Ordines Batavos missi frustra fuere. *Albertus et Infans Lovanium proficiscuntur; ubi et Justum Lipsium, et doctrina et adfectu in Austrium nomen praecipuum, praelegentem audire dignati sunt. Lovanio Mechliniam itum, et inde Antuerpiam, ubi insolito laetitiae apparatu sunt accepti.* XIII. Classis xx navium ad infestandas res Hispanorum in Oceanum ab Ordinibus emissa, cui Petrus Does praeerat. *Gratiosae ex Fortunatis insulis unius arx post certamen dedita. Insignibus Philippi sublatis Mauritiana erecta. Urbs, diffugientibus in montana insulanis, tandem capta ac direpta. Inde ad Tenarifam deferuntur. Ad Gomeram damno adficiuntur. Does, classis parte domum remissa, ad S. Thomae insulam sub linea aequinoctiali tendit, et citra negotium occupat. Heic morbis contagiosis grassantibus fere correpti omnes et ipse Does perierunt, vixque ex omni numero quarta pars incolumis in patriam reversa est.* XIV. *Apud nos* Petrus Espinaeus archiepiscopus Lugdunensis, *qui per has turbas summe inclaruit, Lugduni* decedit. Nuptiae inter Catharinam regis sororem et Henricum Lotharingum Barrensem ducem. Caroli Gonzagae Clivensis Nivernii

ducis

ducis cum Catharina Meduanii filia, et Henrici Meduanii filii cum Henrica Nivernii sorore peractae nuptiae. Henricus Jousa, *monasticam jampridem professus, qui postea pontificis permissu militaribus muniis se mancipaverat*, rursus mundi curarum pertaesus cilicium sumit, *et concionibus publice habitis magnam sui admirationem concitat*. Antonia item Aureliana Longovillani ducis soror, viro mortuo, in virginum Foliacenarum coenobio Tolosae monasticam profitetur. XV. Sillerius Romam missus, ut inter alia de Saluciarum principatu, *quem Sabaudus per bella civilia regno vexato occupaverat*, controversiam coram pontifice arbitro *delecto* disceptaret, *ante omnia debere regem restitui contendit. A possessione ad jus venire jussus, marchionatum a Carolo* VII *judice inter partes delecto, Sabaudo excluso, addictum fuisse Delphino ostendit. Contra Arconatus Sabaudi nomine longa serie jus suum, confutatis a Sillerio adductis testimoniis, firmabat. Cum via concordiae pendente lite iniri non posset, et conditiones propositae a Sabaudo suspicaci rejicerentur, tandem disseminatis in aula Romana rumoribus et Sabaudici oratoris imprudentia, qui intempestive de principatu uni ex fratris filiis attribuendo mentionem apud pontificem injecerat, effectum, ut cum stomacho pontifex omnem delati arbitrii auctoritatem a se abdicaverit. Sabaudus, de profectione ad regem spe facta, componendi dissidii se rationes coram miturum recipit.* XVI. Edicti Namnetensis promulgatio, *quae ob cardinalis Florentini legati reverentiam dilata fuerat, ut ad pacem publicam necessaria* a rege urgetur. *Caput de classe edictali Parisiensi, quae de causis Protestantium judicatura erat, mitigatum ex procerum huic doctrinae addictorum consensu. De Protestantibus ad honores promiscue admittendis major controversia.* XVII. Rex in Luparam senatores vocat, et gravi oratione eos compellat, *ducto artificiose initio a repetita mirabilis portenti memoria. Excepti sine expressione in provinciis praetores juridici, criminalium causarum assessores, et cognitores regii.* XVIII. Edicto in curiam allato Lazarus Coqueleius, *qui studio libertatis ab initio Henoticorum partes secutus fuerat*, luculenta admodum oratione edictum suasit, *et prudentiae ac fortitudini maximi principis totum negotium relinquendum censuit. Ad singula capita rogati senatores sententiam dixerunt. Cum reponeretur, carere exemplo in omni antiquitate, quod in gratiam Protestantium decretum erat, ut ad honores admitterentur, contra a quietis consilia amplectentibus disputatum fuit; et quamvis haeretici constitutionibus Christianorum principum prohiberentur magistratum gerere, imo ex testamento legatum capere, tamen ab ea regula Gothos, quamvis Ariana peste imbutos, ob foederationem exceptos fuisse, qui, prout imperatoriae majestati videbatur, honores ab ea ac dignitates consequebantur; idque ex constitutione Graeca, codicis sub titulo de Manichaeis et Samaritanis inserta, et Pauli Aquileiensis historia miscella constare. Itaque totum caput sine conditione arbitrio regis relictum. Decreta seorsim in gratiam Odeti Lanovii. Obsidiales item urbes illis attributae ad octennium relictae.* Promulgatum edictum *Carnisprivii die*. De executione dein actum, *Confluentiae in Neovilli Villaregii aedibus rusticis, coram rege sequenti conventu. Unde dum reditur, Cevernius cancellarius raptato curru ab effusis equis paene in flumen proximum praecipitatus fuit; quod in omen acceptum, ipso eodem anno vivis exempto.* XIX. Schombergius *Nantolii comes inde rediens, familiari praecordiorum morbo ac proinde neglecto correptus, in curru ad Santantonianam portam* XVI *Kal. April.* exspirat, *paterni nominis et virtutum dignissimo herede relicto Henrico Nantolii comite.* Genus, ingenium, mores, res praeclare domi et foris gestae; *domi facultates liberalitate et belli sumptibus accisae, quas Joanna Castanea Rupipozaea vidua virilis animi foemina ordinavit.* Huic cognominis et gentilis mense Maio sequenti Joannes Trevirensis archiepiscopus septemvir debitum naturae persolvit. XX. Gabrielis Estraea *paulo post ipso passionis Dominicae die* ad alteram vitam *improvisa morte Lutetiae* migravit, *et inde regi oblata occasio de nuptiis serio cogitandi.* Joannes Vivonus Pisanii marchio *eques domi forisque clarissimus* Nonis Octobribus *in Sanmauriana arce seu Fossatensi castro* decedit. Ejus elogium. XXI. Literis clarorum virorum mortes, Pauli Parutae patricii Veneti, Josephi Zarlini Clodiensis, Alfonsi Ciaconi Dominicani, Garsiae Loaisae archiepiscopi Toletani, Joannis Levineii Gandensis.

LIB.

LIB. CXXIII.

HENRICUS IV.
CIↃIↃXCIX.

MARTHAE Brosseriae a maligno spiritu, ut prae se ferebat, possessae scena et fabula; *quod rex interpretatus in invidiam suam fieri ob Namnetense edictum publicatum, in rem diligenter inquirendum curat. Fraus primum detecta a Carolo Myrone episcopo Andegavensi. Patres Capucini ab ea decepti. Sacri remedii ope Lutetiae implorata Parisiensis episcopus eam a medicis inspici et observari praecipit. Cum diversa traderent, et Michael Marescotus audacter affirmaret cum Riolano, praestigias esse, quae a Martha ad ludificandam plebem gesticulationes fierent; alii, quae illa signa ederet, praeter et supra naturam esse; regis jussu Marescotus scriptum publicat, quo argumenta in contrarium adducta rationibus ex arte medica petitis refellit, et Marthae meras imposturas esse ostendit. A jactatione populari cum res ad seditionem spectaret, quasi libertati ecclesiasticae vis a regio magistratu afferretur, senatus itidem regis jussu auctoritatem suam interposuit, et sequestrata puella per* XL *dies a primariis medicis visa et observata est, qui omnes nihil praeter naturam in ea animadvertisse scripto testati sunt. Contra cum fremerent theologi, et concionatores ex suggestu ad populum debaccharentur, a senatu increpiti et modestiam servare jussi. Bullae in coena Domini obtentu cum Capucini a senatu citati non comparerent, et ita ab Alsonso e suo sodalitio scripto responsum esset, increpiti, et scriptum lacerari jussum, idque coram fratrum collegio a duobus e senatorio ordine et cognitore regio executioni demandatum. Secundum haec Martha Romorantinum, unde venerat, reduci a senatu jussa, unde eam postea Alexander Rupisulcaudius Sanmartinus abductam secum Romam duxit. Qua re rex ultra modum irritatus ad Sillerium et Ossatum cardinalem scripsit, et ut de injuria sibi senatuique facta expostulationem apud pontificem instruerent, mandavit. Inde ab Ossato Jesuiticis patribus, qui restitutionem suam urgebant, et apud quos summum praesidium rebus suis reposuerat Sanmartinus, metus injectus, et consilium a prudentissimo viro datum, ne se huic negotio interponerent; eaque de re diligenter ad regem scribit, et literas in senatu rex recitari jussit. Ita explosa Martha, et omni ope destitutus Sanmartinus, qui paulo post ex moerore obiit. Ejus ante obitum et Francisci Claromontani episcopi fratris, quod citati non comparerent, senatus-consulto bona sequestrata, et postea placato rege dedita. Alia naturae miracula ad praestigiatricem adjecta.* II. Fr. Troviluvius ex montanis Cenomanorum adductus, *qui ad carbonarias operam navabat*, cum cornu, quod illi post septimum annum in sincipite erupit, *et sensim ad* XXXV *annum, quem tunc agebat, crevit, vervecini forma et caprini, eademque prorsus crassitie ac duritie, non tamen spiralibus lineis, sed porrectis, striatum.* III. Rarum inediae in virgine Confluentana in Pictonibus exemplum. Ejusdem in aliis hoc aevo exempla; *Spirensis temporibus Pauli* III, *ad quem ea de re Simo Portius commentarium scripsit; Katharinae Binderae in Jo. Casimiri Palatini ditione, Juliacensis puellae: aliud temporibus Lotharii Imperatoris Convernaci in Tullensi dioecesi ab annalibus nostris memoratum: et Apolloniae denique virginis in agro Bernensi natae, de qua Paulus Lentulus ante triennium scripsit. Francisci Citesii de Confluentana et Israelis Harveti contraria scripta.* IV. Morbus novus creditus, qui in regni Polonici et Hungarici finibus hoc anno grassari coepit. Ejus symptomata et horrenda natura. *De eo a Laurentio Staringelio, Samosciensis academiae, a magno Samoscio* VII *a Leontopoli in Russia Polonica milliaribus de nomine suo institutae, rectore, consultus Hercules Saxonia Patavinae inter primarios medicos professor libello edito respondit, et novum non esse exemplis et rationibus probavit. Clavus, plica, cirragra morbo nomina indita. Contra Saxoniam quidam Lucius Laelius Fulginas nomine disputavit, et morbum illum cum lue venerea prorsus eundem esse probare conatus est. Et rursus contra Laelium festivo dialogo, cui septem ad Sarmatas titulus, pro Saxonia scripsit Andreas Posthumus a Crasenberg.* A corporum prodigiis ad animorum monstra transitum.

transitum. V. Conjurario Caroli Ridicovii e Dominicano sodalitio ex confessionibus ejus detecta, *qui ante triennium, jam rege cum ecclesia reconciliato, sed nondum cum pontifice in gratiam reverso, cum vesani animi verbis temerarius coram plerisque signum dedisset, re ad Malavicinum pontificis oratorem, qui prius in Gallia cum Henoticis tunc Bruxellis erat, perlata, ille hominem ad se adduci jubet; et cum in proposito regis interficiendi perseverare videret, pontificis et sacri cardinalium collegii nomine, sic Ridicovius petebat, cum eo transigit; pecuniaque tradita et promissis ingentibus oneratum ad facinus patrandum obfirmato animo dimittit, libertate insuper data ut militari habitu incedere, et citra conscientiae morsum equitare, saltare, choreas ducere, et gladiatoriam impune facere posset. Re infecta in Belgium redit, et a Malavicino increpitus denuo ad parricidium anctoratus in Galliam venit. Eodem tempore Petrus Argerius ex eodem Dominicano sodalitio facinus idem in se suscipit. Malavicinus Romam venit, et Ridicovins eodem proficiscitur; et, a Malavicino amplius et Hispanis confirmatus, in Galliam redit, et Samarobrigae aliquandiu commoratur, cum, jam rege cum pontifice reconciliato, Florentinus cardinalis ad regem venisset. Ibi Avenarii maternum nomen mentitus, quae ipse facienda a Malavicino persuasus susceperat, tanquam ab Ridicovio, qui alius a se esset, intellecta Vincentio Regio urbis praetori aperit, aditum ad regem quaerens; qui et ab eo in aulam adducitur. Rex jam cum pontifice in gratiam reversus, qui vulnera illa refricari citra Malavicini infamiam et pontificis offensionem non posse tunc temporis judicaret, et alioqui metueret, rebus ad pacem spectantibus, ne archiducis animus in suspicionem veniret, quasi rex ipsum in conjurationem consensisse persuasum haberet, rem dissimulatione transigendam censuit, in custodia hominem suspectum retinere contentus; quem tandem cum dimittere statuisset, lege addita ne unquam in Franciam rediret, confecto ea de re breviculo, ille effracto potius carcere cum Viardoto ostiario aufugere quam regis gratia uti maluit, et in Sequanos abiit, et inde in Lotharingiam; ubi cum Joannis Castelli parricidae parentibus ad Nicolai-fanum collocutus rursus de rege interficiendo consilium inivit, et in Heduos tandem venit, et, cum Petro Morello Grancaei curione contracta amicitia, quid cum Malavicino egisset aperit: inde cum Viardoto captus, cum reditus in Galliam interdicti causas non satis purgaret, senatui postremo traditur; qui eum prius interrogatum et superiora omnia confitentem, ceterum in consilio post regis reconciliationem perseverasse diffitentem, postremo III Non. April. ad mortem damnavit, et cum eo Nicolaum Anglum, qui e Capucinorum sodalitio profugerat, et cum errone Ridicovio iisdem consiliis perseverasse convictus fuerat.* VI. Caroli Crequii cum Philippino Sabaudi natutali fratre de decore controversia, post crebras hinc inde missitationes et provocationes *Sabaudo ipso instigante* ad duellum tandem deducta; in quo *cum Philippinus in mamilla laesus imperante Crequio arma non quidem ipse, sed Pingonius, qui aderat, pro illo prior abjecisset, Sabaudus id indignissime tulit, et rursus duello decus ea re laesum sarciri voluit. Loco condicto commisso certamine* Philippinus vulneribus cadit, ex quibus paulo post obiir. VII. Edicto veritum ne qui in Belgium militaturi contra Albertum transirent. VIII. Philippus Huraltus cancellarius Cevernii III Kal. Sextil. decedit. In ejus locum suffectus Pomponius Bellevreus. IX. De matrimonio regis cum Margarita dissolvendo agitur. *Exempla ex nostris historiis in re simili proposita. Dissolutionis legitimae causae. Margarita ipsa instante res in judicium deducta per procuratores suos, qui ejus nomine apud regem petebant, ut matrimonium nullum declararetur.* Delegati a pontifice judices *cardinalis a Jousa, episcopus Mutinensis et Arelatensis archiepiscopus; qui in aedibus episcopi Parisiensis cum saepius convenissent, re mature pensitata,* matrimonium *ob consanguinitatis gradum, erroris in fide vitium, cognationem spiritualem, alterius partis metum ac dissensum,* ab initio nullum pronunciarunt, *libertatemque utrique parti fecerunt conjugii cum alia parte contrahendi.* Claudius Tremollius Franciae par creatur, *cum parens ejus Ludovicus a rege Carolo* IX *Thoartii dux creatus fuisset.* X. *Facta spe ut serici panni opificium in terra Francia leucomoris passim consitis commode institui posset,* vetita serici panni ex Italia et exteris nationibus in Galliam importatio. *Solidi in singulas libras ex pretio rerum, quae ad vic-*

Tom. V. *tum venales ex agro importantur, civitatibus imposita pensitatio.* XI. Sabaudi in Galliam adventus et honorificus Lugduni ingressus. Ecclesiae Lugdunensis apud nos praerogativa et ritus puriores, *ad quos etiam exteri suos conformaverint. Carolo* Sabaudo a sacri collegii comitibus negata canonici honorarii dignitas, *quae Philiberto Emmanueli parenti olim delata fuerat.* Sabaudus Bironi ex delatione verborum *parum honorificorum de se* a rege habitorum irritati per Jacobum Lafinium fidem so-
CIↃIↃC. licitat. Profusa Sabaudi liberalitas Kal. Januariis. *Rex in senatum cum Sabaudo venit, et velo interposito causam a praestantissimis patronis Anna Roberto et Antonio Arnoldo disceptatam audire voluit, et in aedibus palatio subjectis lautissimo convivio ab Achille Harlaeo senatus principe ambo cum aliis aulae principibus et proceribus excepti sunt.* De Saluciani principatus restitutione agitata controversia in aedibus Henriei Momorantii equitum magistri ; *cui intervenit pontificis nomine Bonaventura Calatagirona, patriarcha Constantinopolitanus. Propositum ante omnia a Sabaudo, quo regi invidiam apud pontificem crearet, ut Genevae patrocinium desereret. Dein, cum minime hoc astu commoveri regem videret, de Imperio et Mediolanensi principatu mentionem injecit, et opes suas et auxilia in eam rem pollicetur.* XII. Postremo perscriptae a rege conditiones IV Kal. Martias, *aut de ipso marchionatu restituendo, aut ejus loco inter Ararim et Dubim qui interjacet tractu, Sturae et Perosiae vallibus, necnon Pinarolio cum omni ejus jurisdictione tradendis : addito, ut utrum optaret, intra Kal. Jun. declaret : interim liberum sit ut venire, sic e terra Francia discedere.* Sabaudus per Sebusianos in Taurinos transit : *dicterio, quod de se jactatum inaudiverat, quasi nihil e Gallia praeter lutum reportaret, aculeata urbanitate eluso, cui Bironis calamitas postea fidem astruxit.* Henricus Lotharingus Meduanii filius Aquillionis in Aginnensi agro dux et par Franciae creatur, diplomate ea de re in senatu VI Non. Mart. promulgato. XIII. Collatio inter Jacobum Perronum episcopum Ebroicensem et Philippum Mornaeum Plessium ad Fontem-Blaudi coram rege *post longas altercationes inchoata, nec ad exitum perducta. Ejus acta utrinque publicata, et ab Ebroicensi pro imaginibus, quarum usum Plessius improbaverat, addita apologia.* Actum et jam tum de concilii Tridentini promulgatione, *Bellevreo cancellario et Villaregio negotium urgentibus ; sed, incerto adhuc pacem necne rex cum Sabaudo habiturus esset, res dilata.* XIV. Reginaldo Belnensi archiepiscopo Bituricensi et magno Franciae eleemosynario disciplinae in academia Parisiensi instaurandae commissum cum aliis delegatis a rege negotium, *qui gnaviter in eo laborarunt, consultis gymnasiarchis, et facultatum primariis doctoribus, et repetitis a Gul. Tuttavilla cardinali sub Carolo septimo rege conditis statutis ac legibus.* Nova statuta ac leges ex eorum sententia conditae, et in senatu VII Kal. Septembr. adprobatae. *Senatus-consultum ea de re factum per Jac. Aug. Thuanum praesidem, Lazarum Coqueleum, et Edvardum Molaeum senatores, Lud. Servinum fisci patronum, in conventu frequenti omnium academiae ordinum ad Mathurinorum habito lectum, et leges ac statuta recitata* XIV *Kal. Octobr. quae postea typis mandata sunt.* XV. Virorum literis illustrium mortes, Fulvii Ursini Romani, Anton. Riccoboni Rhodigini, Conradi Dasypodii, Caroli Utenhovii, Petri Fabri Sanjorii curiae Tolosanae primarii praesidis.

Tom. VI.

LIB. CXXIV.

CIↃIↃC.

HENRICUS IV.

SAECULARIS annus, *initio* C *annorum, dein Sabbaticus* L, *postremo a Clemente* VI *ad* XXV *contractus, ut saepius recurreret,* Romae magna frequentia celebratur. Henricus Barrensis dux eo quoque profectus, ut absolutionem contracti cum Katharina regis sorore matrimonii, *et libertatem cum ea ad liberos procreandos consuescendi,* a pontifice obtineret. II. Obitus cardinalium Georgii Ratzivilii, Laurentii Priuli, Iniei Davali Arragonii, Ludovici Madrucii, Petri Dezae, Andreae Austrii. III. *Supplicationes Romae decretae pro Belgicis successibus.* Tumultuatur perniciose miles *Crepacordii et Andreanae munitionis in Bommelensi insula structae, et Aumontianorum superiore anno rebellantium exemplum sequitur ; contra quos vi*

vi armata agendum censet Mendoza. Wachtendonca trans Rhenum cum arce a Mauritio capta. Novesium irrito conatu tentatum. *Albertus cum serenissima Infante in Flandriam venit, et de Berkae restitutione apud Caesaris oratorem se excusat.* Colloquium inter Elisabetham et archiduces de pace propositum nullo successu. IV. Caroli Breautii infelix cum Silvae-ducis praesidiariis *numero et loco ac die convento* congressus, *qui suffosso equo captus post certamen interfectus est. Vix tandem pacantur tumultuantes, exoluto* XIV *mensium stipendio.* V. Mauritius *Dordraco profectus* Crepacordium ducit, *et* CCCC *Sequanos auxiliareis in itinere caedit*, et loco potitur. Ad Santandreanam munitionem posita castra VII Kal. Aprileis. *Rupto aggere diluvio tanta secuta, ut obsessis ac obsidentibus aeque incommodaret. Tandem* VIII Eid. Maias deditio facta. Rursus tentatum cum Ordinibus colloquium nullo successu, *cum ante omnia militem externum Belgio deduci Ordines peterent.* Circa Limburgum *ad Calepenam arcem* tumultuatur miles. *Inter Venloam et Graviam* CCC *a signis discedunt et electum creant.* Mauritius classem in Zelandia instruit, ut Ostendae, quam Albertum obsessurum sciebat, subveniret. Philippina munitio deditur. Frustra solicitati Brugenses, *qui praesidium ab Alberto accipiunt.* Mauritianae naves ab *Ambrosii* Spinolae triremibus superatae, *ex iisque* XVIII *captae. Blankardi strenui viri virtus, et mors honorifica.* Munitiones ab Hispanis circa Ostendam structae. Albertina dedita Mauritio. VI. Albertus cum Infante Gandavum venit, *et ipsa lustrato exercitu ordines in equo circumiens ad fortiter rem gerendam hortatur.* Ad Neoportum a Mauritio posita castra. *Subito Alberti adventu* Snaskerka et Audenburgum, *quae loca Mauritius ceperat*, deduntur; *deditis contra leges male mulctatis. Ponte jam transmisso Albertini cum comparuissent, per tumultum in arenariis tumulis Ernestus Nassovius ad transitum impediendum serius missus aciem instruit. Ibi* acriter pugnatum, *deteriore Nassoviorum, qui numero vincebantur, conditione. Capti extra pugnam cuncti fere interfecti. Haec mane acta. Post meridiem facies rerum mutata. Mauritii ad suos allocutio, certam victoriam spondentis.* Cruenta de Hispanis victoria; CV *signa capta et* VI *tormenta amissa, mane recepta. Captus ipse Fr. Mendoza et alii; a quibus injuriam, cum Angli et Scoti matutina immanitate exacerbati fremerent, praesentia sua Mauritius prohibuit. Periere ex Albertinis* VI CIↃ, *ex Mauritianis bis mille, iis connumeratis qui matutino proelio ceciderunt.* VII. A Neoportus obsidione IX Kal. Sextil. discessum, ac postridie Cl. Burlota *militum famosus tribunus* ictu scloppeti in capite accepto occubuit. Discessu Mauritii munitiones circa Ostendam structae novo praesidio firmatae; et, *pecunia ex Hispania ab Henrico Gusmano advecta*, lustratus exercitus. *Sub id* Ambrosius Landrianus, *qui vicarii generalis titulo equitatui praeerat*, Bruxellis ex morbo decessit; *cui suffectus Nic. Basta.* A Batavis in Scaldis aestuario Albertini male accepti: *praetoria in Antuerpiae conspectu capta, et Mechlinienses aliaeque Bruxellenses naves.* Aemilia Meursiae comitis vidua decedit, et Mauritium heredem instituit, *qui successionem manu armata crevit.* VIII. Navigatio Batavarum navium in Indiam Orientalem ante triennium suscepta. Cerne insula, seu Mauritia, et ejus descriptio. *Piscatio piscium tanta latitudine, ut a nautis tabulae mensariae vocarentur. Raiae item et testudines immensae magnitudinis. Psittacorum et corvorum et turturum magnus numerus. Aliae et aves exoticae. Palma admiranda arbor.* Javae et in ea Tubani civitatis ac Moluccarum lustratio. *Bantae grandaevi senes, qui ultra* CXX *annos vitam producunt. Ternate insula item lustrata. Inde eodem, quo profecti fuerant, itinere in patriam redeunt.* Ascensionis insula in itinere lustrata, *in qua testudines tantae magnitudinis, ut* XL *libras singulae pendant.* IX. Jacobo Scotorum regi a Gauriae comitibus parricidiali audacia thesauri spe facta illuditur, *qui Gulielmi patris supplicio a proregibus, cum rex in minori aetate esset, affecti ultionem persequebantur. Ad Perthum post prandium ab Alex. Ruveno altero ex Gauriis fratribus in secretius conclave ductus pro thesauro percussorem obvium habuit, et cum Alexandro luctatus, superveniente Ramisaeo equite et mox Areskino, confecit; Joannes frater eodem tempore ab iisdem confoditur.* De iis ut parricidis supplicium sumptum, *et duo fratres superstites nomen Ruvenum materno in poenam mutare jussi.*

X. In

TOM. VI.

X. Io Pannonia Pappensium praesidiariorum defectione magna clades accepta. Praesidiarii, *partim Galli partim Belgae, Javarino superiore anno capto, nobilitati cum fiducia meritorum insolescerent, et stipendio non repraesentato ad seditionem spectarent, clam cum Turcis agunt, et, ut fidem tradendi oppidi facerent, tribunis et centurionibus suis imperium abrogant, et Mich. Marotum loci praefectum in vincula conjiciunt, et captivos Turcos dimittunt, frustra Schuartzenburgo obtestante, qui cum pecunia ad eos veniebat; qui postremo tumultuanteis et post scelus admissum diffidenteis obsidione cingit, in qua eruptione facta cadit. Rederus in ejus locum suffectus; qui locum praesidiariis per stagnum subjectum diffugientibus vacuum ad extremum capit. Recedentium ultimum agmen caesum; qui capi potuerunt, et Pappae relicti,* variis et exquisitis suppliciis excarnificati. XI. Canisa *paulo post munitissimum tota Stiria oppidum cum arce* a numeroso Turcorum exercitu obsessa. Mercutianus obsessis suppetias laturus aciem contra instruit; sed, Turcis vallo se tenentibus, et interclusa undique annona, ad extremum recedit, *vixque coeli horrida tempestate in Turcica castra detonantis auxilio praesens periculum in recessu evasit.* Hujus discessu infracti praesidiarii Paradisium praefectum ad deditionem *faciendam* compellunt: *qui tamen, cum deditionis praecipitatae rationes non satis purgaret, cum centurionibus aliquot Matthiae jussu capite luit.* XII. Michael Walachus, *suspicione Caesarianis ex Turcici legati adventu injecta, fore, nisi secum convenirent, ut ad Turcos transeat, conditiones proponit, et exiguam ab iis pecuniam accepit; qua fretus* contra Sigismundum Bathorium *cum Hieremia Moldavo copias colligentem* quasi Caesaris auspiciis ducit, et *juxta Ortunum castrum ad Istrum* conserta diu ambigua pugna caedit, et Moldaviae magnam partem in potestatem redigit. XIII. *Post tot prosperos successus cum* Bastae instigatu Caesar ei tandem imperium abrogasset, *ab omnibus desertus, et hinc Samoscio, qui Bathorio et Hieremiae cum auxiliaribus praesto futurus aderat, hinc Basta urgentibus, extremum in Caesaris clementia perfugium habuit, ad quem exeunte anno profectus est.* XIV. In Stiria Graecii Augustanae confessionis sociis libertas conveniendi omnino adempta, *frustra porrecto archiduci Ferdinando libello, Carinthiae praeterea et Carniolae ordinum nomine, quo libertatem illam immani pecuniae summa et pensitationibus ob id annuis a patribus suis redemptam contestabantur. Severe in non parenteis animadversum.*

LIB. CXXV.

CIↃIↃC.

HENRICUS IV.

TANDEM inter regem et Sabaudum, *cum nullas nec vero promissas conditiones acciperet Sabaudus, et mutatis subinde delegatis moras inutileis adfectaret,* ad arma devenitur. *Rex Lugdunum venit, et per Roncasium Sabaudo denunciandum curat, nisi intra Kal. Sextil. conditionibus Lutetiae conventis satisfaceret, sibi bellum cum eo futurum. Roncasio ad regem reverso* novae perscriptae conditiones; quibus cum nec staret Sabaudus, omnis de pace consultatio abrumpitur, *edicto ea de re* III *Eid. Sextil. Lugduni publicato.* II. Tum Diguierio et Birono *primariis belli ducibus* negotium datum, ut hic in Bressae comitatu, ille in Sabaudia, principium bello faceret. Bironus Burgum ducit, Diguietius Monmelianum; eodemque die, *hoc est Eidibus Sextilibus,* vi ab utroque facta utrumque captum oppidum. Ad arces obsidio diuturnior fuit. III. Calatagirona pontificis nomine intercedit; grave ad eum regis responsum. IV. *Eodem quo Monmelianum oppidum captum die,* Lud. Bertonus Grillonius *praetorianorum tribunus* Camberii suburbia occupat. Regi supervenienti mox urbs patuit; *et octo post diebus* arx, *quam Jacobius tuebatur, honorificis conditionibus* deditur. Confluentia eodem successu capta, *quae munitio est in concursu Arcae et Isarae ad servandum in Tarentasiensem vallem aditum. Inde* Miolanum *ducitur, quod et ad primum regiorum conspectum patuit.* Turris Carbonaria *dein admotis tormentis tandem deditione* capta. Diguierius Joannis-fanum et Mauriennae vallem subjectam usque ad Cenisium montem in potestatem redigit: in Tarentasiensi valle itidem Monasterium primo captum, et

mox

inox circumposita loca, *ut tota Sabaudia in potestate regis esset, excepta S. Catharinae, quae Genevae imminebat, munitione, et Monmeliani arce*; ad quam versus impetus. *Arcis situs et castrorum hospitia et ordinatio.* V. De conjurationibus domesticis jam tum rumor sparsus, *Jacobo Lafinio ultro citroque in Insubres et ad Bironum commeante, neque Sabaudo, qui in Taurinis sedebat, interea tota Sabaudia amissa, se movente, quasi plus in iis praesidii, quam in viribus suis, reponeret.* Rex *inde* in suspicionem adductus, Suessionem cum summo imperio in Sabaudia relinquit, et *colore Sancatharinae munitionis lustrandae* in Sebusianos descendit, ut Bironi consilia observaret; *quem et tunc monuit, ut a Lafinio sibi caveret, et fore praedixit, ut eum in perniciem adductum festinato indicio ad extremum anteverteret.* Rex in periculo versatur, dum propius munitionem contemplatur. VI. *Instante Suessano Philippi apud pontificem oratore* Aldobrandinus cardinalis ad regem mittitur, *qui in itinere Fontanum belli incentorem Mediolani convenit, ac dein ipsum Sabaudum. Rex aditus lustrat, per quos auxiliarem exercitum Sabaudus adducturus esset, et Herminium ab epistolis ab Aldobrandino missum ad cardinalem remittit, et bona spe impletum Camberii se praestolari jubet.* VII. Brandisius comes, qui Monmeliani arcem tenebat, *tandem ex ducum belli consilio* de loco tradendo fidem interponit, *nisi intra* XXX *dies Sabaudus auxiliari cum exercitu adveniret.* Dati obsides. *Interceptae Sabaudi literae, quibus Brandisius orabatur, ne pactis staret.* VIII. Aldobrandinus Camberium venit. *Baionensis et Ebroicensis episcopi adventu legati, quod ille petebat, episcopalia insignia ponere recusant.* Aldobrandini cum rege colloquium. IX. Sabaudus Augustam praetoriam venit *cum* X CIↃ *peditum,* IV CIↃ *scloppetariorum equitum, et* IↃCCC *cataphractis. Suessio et Diguierius ad Tarentasiam occurrunt; sed, nivibus et oppositis montibus tardantibus, nihil actum.* CCCC *ex Diguierianis, dum solutius agunt, intercepti.* Tandem tempore condicto exeunte arx Monmeliani a Brandisio tradita. *Sabaudus tardior in suppetiis ferendis, quod ei a mathematicis praedictum esset, fore, ut Sextili mense rex in Francia non esset. Boventius, intractabilior, nullis minis aut promissis inflectitur. Notato a Nerestano loco, quo ad hostem adiri poterat, nivium immensa vi prohibiti regii.* Rex, cum nihil cum Aldobrandino et Sabaudi delegatis proficeret, Luisetum primo a Sancatharinae munitione lapide venit; *quo ad eum a Genevensi republica legati venere, et in iis Theod. Beza octogenario major, in illa aetate adhuc equitans, orantes ut jugum, Sancatharinae munitionem innuentes, beneficio suo, antequam exercitum e provincia deduceret, clientelaris urbis a cervicibus excuteretur.* Tandem Boventius, qui Burgi arcem tenebat, extrema necessitate victus cum rege transigit, *aliquot dierum petito spatio; qui dum exirent,* rex, *relicto in castris Suessione,* Lugdunum excurrit, *quo et Aldobrandinum se exspectare voluerat.* X. Genevae origo ab occasu Imperii Romani repetita. *Ab Imperio Germanico deserta: cum episcopis, dein cum Sabaudiae comitibus, foederationes. Inde cum a civitatis et Sabaudi, Genevensium comitum stirpe extincta, delegatis res Hermancae disceptaretur, pro Sabaudo haec in medium afferebantur: titulo emptionis Amadeum Sabaudum jus in ea ab Odone Villario sibi quaesivisse, et a Sigismundo Caesare anno* CIↃ CCCC XXII *investituram ejus impetravisse, et vicarios Imperii jam ante Sabaudiae principes a Carolo* IV *constitutos esse; eodem jure sub Carolo* V, *Ferdinando et Rodolpho Caesaribus Sabaudiae principes usos esse, cui et accessit Apostolica auctoritas: atque ita antiquorum comitum, episcoporum, Apostolicae sedis et Imperii jura in serenissimos Sabaudiae duces cumulata, qui ex Genevensium et episcopi consensu omnia supremi imperii jura in ea urbe semper exercuerunt, usque ad annum hujus saeculi* XXXV, *quo, mutata religione, et episcopi et principis et pontificis, et Imperatoris simul omni se jurisdictione exemerunt. Contra a Genevensis reipublicae delegatis disputatum; Genevensis territorii dominos nihil in civitate juris ab antiquo habuisse, sed potius episcopis et ecclesiae sacramentum fidei dixisse, usque ad Friderici Ahenobarbi tempora, qui denuo idem jus episcopo confirmavit, Zeringensi duce, qui vicarii titulo in illo tractu res administrabat, et id juris in Gebennesii comitem transferre cogitabat, increpito et excluso: ab eo tempore Sabaudiae comites cum episcopis transigentes se beneficiarios eorum agnovisse, et fidei juratae instrumenta usque ad*

annum CIƆ CCCCV *extare. Argumenta et documenta a Sabaudo adducta confutantur. Equitis Sabaudi ampullatus eadem de re liber post publicatus, quo plura documenta et instrumenta coacervantur ad fidem faciendam, Genevae comites semper ab initio Sabaudiae comites tanquam beneficiarios agnovisse: quae tamen acta absentibus neque consentientibus episcopis, quorum maxime intererat, et qui jus illud semper, vel fatente ipso comite, Sabaudiae ducibus controversum fecerunt.* XI. Dissoluto regis cum Margarita matrimonio, Sillerius, qui Romae erat, Florentiam mittitur, ut pactis cum Maria Francisci magni Etruriae ducis filia conventis regis nomine subscriberet. *Missum et speciale ad Ferdinandum patruum mandatum de sponsalitiis contrahendis*; et mox Rogerius Bellogardius eodem venit. Celebratae fiduciariae nuptiae ab Aldobrandino cardinali illac transeunte, magna et insigni pompa; *in qua nihil quoad spectacula, hastiludia, venationes, et alia sumptuosa oblectamenta defuit.* XII. Nova regina *classem Liburnii conscendit, et aliquandiu in itinere tempestate jactata Massiliam* appulit III *Non. Novembr. ab Henrico Momorantio equitum magistro et Pomponio Bellevreo et magno ex aulicis tam foeminis primariis quam viris comitatu excepta. Bellevreus regis nomine adventum gratulatus est. Gul. Varii senatus Provinciae praesidis primarii a Bellevreo introducti ad reginam luculenta oratio. Magna in appulsu classis ac prope sanguinolenta contentio inter Melitenseis equites, quorum dux Petrus Mendoza, et Florentinas triremes, quas Joannes Medices ducebat; quae vix tandem a Momorantio ita composita est, ut Melitenses equites dextram tenerent, S. Stephani equites in praetoria, qua regina vecta fuerat, et quam ipsi ducebant, jus suum ac dignitatem tuerentur. Dimisso comitatu, qui eam secutus fuerat, duodecimo post die, hoc est* XV *Kal. Decembr. Aquas Sextias venit, et biduo post Avenionem, ubi insolita et adfectata a patribus Jesuitis, qui restitutionem suam urgebant, pompa excepta est, septenario numero exquisita curiositate et regi et reginae applicato. Inde per Valentiam, Turnonium, Viennam,* Lugdunum IV *Non. Decembr. pervenit, ubi tumultuaria pompa excepta ad archiepiscopi aedeis deducitur. Septem diebus cum in urbe morata esset, prono Rhodano advenientem regem sub vesperam excepit, qui obsoleto et militari habitu, qui maxime illum decebat, post commutata honestatis et mutui adfectûs verba, lecti, quod suum prae festinatione nondum advenisse diceret, cum ea participationem non infacete petiit, qui ea nocte conjugalis factus est.* Aldobrandinus, *qui Camberii remanserat, subito evocatus, ut externae nuptiarum pompae et negotio de pace cum Sabaudo interesset, urbem* solemni ritu ingreditur XVII *Kal. Januarias.* Mandata ejus seu facultates, in senatu minime publicatae. *Repetitum post Domini natalem pacis negotium et propositae conditiones.* XIII. *De quibus cum in eo partes*
CIƆ IƆ CI. *essent ut convenirent,* rex a Genevensibus exoratus Sancatharinam munitionem destruendam mandat, *quod non aliter securum per Clusuras transitum habere posset; quod tanta celeritate peractum, ut non nisi re confecta nuncius Lugdunum ad Aldobrandinum pervenire potuerit, qui casu ultra modum irritatus in Italiam re infecta discedere se paratum, neque huic negotio ultra auctoritatem interponere velle initio ostendebat. Ad extremum cum arx Burgi, in qua Sabaudo reliqua spes erat, periclitaretur, assentiente Jo. Baptista Taxi, quasi placatus mutat.* XIV. *Et cum omnia ad bellum pararentur, Ronio, qui ad rem pecuniariam ac tormentariam expediendam a rege Lutetiam mittebatur, ad eum salutandum officiose profecto,* conditiones perscribuntur, quibus vix tandem post multas obtestationes delegati Sabaudi subscripsere. XV. *Fontanus et Sabaudus, ab Aldobrandino rebus compositis moniti ut ab armis discederent, alienos se a pace facta ostendunt.* Eorum longe diversi adfectus. Lermaei in aula Hispana pollentis ingenium, et occultae cum Fontano aemulationes. *Tandem, additis ad mensem, intra quem Sabaudus pacta Lugduni conventa habere rata debebat,* XV *diebus, literae a Philippo venerunt, quibus placere sibi, ut conditionibus subscriberetur, ostendebat; de copiis, quas alio destinabat, statuendi plenam potestatem faciebat.* Ab Hispanis cum se desertum videret Sabaudus, ad extremum, quae Lugduni acta erant, subscriptione sua comprobat, *monito Boventio, qui Burgi arcem tenebat, ut non nisi extrema necessitate victus eam traderet.* Quod tandem ineunte Martio fecit, et Petrus Escodeca Boetius ei cum valido

lido praesidio imponitur. XVI. Rex reginaque *rebus ex voto confectis et* pace parta Aurelianum ambo veniunt, ut anni propitiatorii indulgentiis huic loco *peculiariter* concessis participarent. *Templum, superioribus bellis dirutum, assignatis vectigalibus instaurari coeptum. Crimen falsi inter confessiones frequens, et ita ad regem delatum, ut remedium per leges quaereretur.* XVII. Roberti Ebroici Essexiae comitis, *qui vulgo Achilles Anglicus indigitabatur*, generosa ambitio ex aemulatione cum Roberto Cecilio, postremo ipsi fatalis. *Is a Cobhamo et Raleigho, qui cum Cecilio faciebant, in Hiberniam honorificae expeditionis specie ablegatur; quam tamen ea lege suscepit, ut quoties expedire videretur, non expectato reginae responso in Angliam redire posset; quod ei contrariis literis, postquam in provinciam venit, negatum. Cum Tiroennae comite, qui res in insula miscebat, colloquitur, et transegisse sibi visus in Angliam injussu reginae redit: a conspectu ejus arcetur, et captivus sistitur, accusatione in eum instituta, quod mandata reginae sprevisset, et capita cum perduellibus contulisset. Ab aula ad biennium removetur. Post annum gratia facta, ut Londini cum famulitio privato manere posset. Dein cum amicis de curia occupanda et regina in potestate habenda sumptum consilium. Conjurationis indicium a domestico corrupto per Cecilium ad illam perlatum. Citatur ut ad concilium in aedibus Thomae Buckhursti magni thesaurarii veniat, ab Herberto in arcano monitus, ut urbe excedat. Sibi insidias a Cobhamo, Raleigho, Cecilio structas per urbem apud plebem homo gratiosus famam spargi curat. Concursu plebis ad ejus aedeis facto, et seditione excitata, edicto publico perduellis et proditor pronunciatur. Dein post aliquem conflictum ipse sub vesperam a Thoma Howardo maris praefecto capitur, et cum eo Southamptoniae et Rutlandiae comites, et postremo Christophorus Bluntus et plerique alii ad* c *per diversos urbis carceres distributi. Thomas Leaeus cum scloppeto deprehensus maturandi judicii, quod protelatum iri apparebat, occasionem praebuit. Forma solemnis judicii. Capita accusationis proposita. A judicum rejectione ob criminis titulum et judicum dignitatem excluditur. Ad capita respondet. Cum Cobhamo et Raleigho altercationes et cum Cecilio acerbae expostulationes, nullo demissi animi aut misericordiam implorantis signo edito. Auditus post eum Southamptonius, qui pari constantia causam dixit. Damnato post sententiam a Buckhursto pronunciatam tanquam perduelli et proditori poenae genus a regina remissum, et ipse magni animi constantia supplicium decollationis pertulit, nusquam implorata reginae misericordia, quam sine dubio obtinuisset, nisi vitae pertaesus mori quam ad miseras preces descendere satius duxisset. Alii et cum eo supplicio adfecti, et ipse Bluntus.* XVIII. Ad Kinsalam in Hibernia Hispani, *Alfonso Ocampio duce, a Tiroennae comite evocati,* conserta pugna ab Anglis profligati, *et Ocampius captus. Qua clade accepta Alfonsus Aquillarius, qui Kinsalam tenebat, deditionem fecit, commodatis ab Anglis navibus, quibus cum suis in Hispaniam portaretur.*

LIB. CXXVI.

CIↃIↃCI.
Henricus IV.

Motus in Anglia inter Catholicorum illius regni reliquias exorti origo. *Gul. Alanus Philippo auctor, ut ex Catholicis Anglis seminarium Duaci institueret; quod postea Durocortorum Remorum apud nos a cardinali Lotharingo translatum fuit. Inde cum multi in Angliam migrarent, in suspicionem adducti, ob frequenteis conjurationes, quasi potius rebus novis quam pietati studerent, ob idque vexati et quasi perduelles supplicio adfecti. Alani pro iis apologia. Eodem auctore a Gregorio* XIII *Romae seminarium erectum, et ejus cura Jesuitis patribus attributa. Abolitis archiepiscoporum et episcoporum, quae penes Protestanteis erant, nominibus, nova disciplina ab iis in arcano instituta, in quo principatum sibi sumpserunt tanquam a pontifice delegati; quo tamen moderate usi sunt, Alano et Fr. Toleto, qui interim in cardinalium collegium cooptati sunt, superstitibus: iis decedentibus, Jesuitae patres contra seminarii alumnos, qui tuto et pacate sub regina vivere malebant, infesta signa extulerunt, Petro Westono et Roberto Parsono ex illo sodalitio*

TOM. VI.

dalitio ducibus; quorum hic matura fuga, fratribus ad vexationes expositis, cum Romam concessisset, miseros homines apud pontificem calumniis onerabat; II. *Ille in Anglia relictus ab Henrico Garneto per regnum provinciali auctoratus Georgium Blackwellum archipresbyterum renunciandum curat, cum summa in cuncta seminaria potestate. Inde dissidia inter eos, cum Blackwellus immodicis laudibus Jesuitas extollere, sacerdotes eorum imperia detrectanteis incessere, non desisteret; illi et quae falso de Jesuitis jactarentur elevarent, et suam innocentiam scriptis editis tuerentur. Wisbicense presbyterium. Nova ejus sub Blackwello ordinatio. A Cajetano cardinali confirmati sacerdotes Angli Romam missi, ut de statu rerum suarum pontificem coram edocerent, et certius de voluntate ejus cognoscerent, pessime a Parsono habiti, et duritia ejus coacti, qui in Anglia erant, novae subordinationi subscribere. De qua cum scripto questi essent nonnulli, virulentum libellum contra eos Thomas Listerus edidit. Ita sacerdotes Angli, non plus a sectariis quam ab archipresbytero et Jesuitis patribus infestati, ad sedem Apostolicam postremo appellant, ob id a Blackwello suspensionis poena mulctati. Nova decreta e gremio sacerdotum ad pontificem legatio. Confirmata non auditis partibus a pontifice a Cajetano cardinali facta ordinatio. Quo facto, cum res aliquandiu quievissent, archipresbyteri duritia, qui schismaticos eos, qui ab initio, cum de pontificis voluntate nondum adhuc constabat, parere noluerant, injuriose appellabat, rursus exacerbatae sunt. Consulti super injuria theologi Parisienses, qui secundum sacerdotes contra archipresbyterum responderunt. Denuo Romam missi, qui scissurae, cujus calumniose insimulabantur, causam in Jesuitas patres rejiciunt; qui ubi in insulam venerunt, pacem et concordiam, in qua Alano superstite degebant, adventu suo confestim turbaverunt: antea nullum gravius in eos in Anglia promulgatum edictum, et crimina majestatis inaudita. Alia aculeate in eorum invidiam addita, etiam beatae memoriae Borromaei cardinalis facto reposito, qui, cognita Jesuitarum patrum ambitione, in dioecesi Mediolanensi seminariorum curam illis ademptam saecularibus sacerdotibus attribuit. Anglorum sacerdotum petitiones, ut episcopus presbyterorum suffragiis non ex Jesuitarum sententia crearetur: Romani seminarii cura Jesuitis adimeretur: prohiberet pontifex, ne libri de rebus ad Reipublicae statum et reginae ac magistratus offensionem spectantibus editi in Angliam deinceps transmittantur: ad ultimum potestatem sacerdotibus faceret, leges sibi ac statuta, prout opportunum videretur, condendi.* Toto quadriennio haec digladiatio duravit, *quousque Clemens* VIII, *qui videret non solum infructuosos sed detrimentosos in Anglia Jesuitarum conatus esse,* IV *Non. Novembr. diplomate Blackwellum monuit, potestate sibi commissa moderate uteretur, nulla negotia ad administrationem suam pertinentia cum societatis Jesuiticae patribus communicaret, eleemosynas, qua de re maxime querebantur sacerdotes, semoto adfectu large et bona fide erogaret, abolita contentionum et libellorum hinc inde publicatorum memoria.* III. Colloquium in Germania Ratisponae institutum inter theologos a Maximiliano Baioariae duce missos, et Augustanae confessionis socios a Protestantibus principibus itidem missos, *Baioaricis, Saxone, Brandeburgicis septemviris, Wirtembergico, quod* XIV *sessionibus absolutum fuit; quibus inde S. scripturae solius in controversiis dirimendis auctoritas urgebatur; hinc ad S. scripturam et conciliorum et traditionum auctoritas atque orthodoxorum patrum consensus praeterea adjungebatur.* Acta hinc Witembergae, hinc Ingolstadii publicata. IV. In Belgio Mauritius *eductis copiis* ad Berkam Rhemensem castra ponit VI *Non. Quintileis.* Locus *a Ferdinando Davalo pridie Kal. Sextil.* deditur. Meursiae castellum *Valpurgis comitissae donatione ad Mauritium delatum* deditione receptum *ac muniri coeptum. Controversia successionis inter Clivensem ducem ac Mauritium ad Spirensem cameram remissa.* V. Ostenda, *quod Parmensis semper facere recusaverat,* Flandriae Ordinibus efflagitantibus ab Alberto tandem obsessa. Loci situs, et natura, ac munitiones. Principium obsidioni factum III Non. Quintil. Franciscus Veerus loco praepositus, *cum valido praesidio. Eruptionibus crebris certatur.* VI. Rex Caletum usque procedit. Bironus inde in Angliam missus. Elisabethae cum eo ominosum colloquium, *capitibus nuper supplicio*

plicio

plicio adfectorum eminus ostentatis. VII. Balmetae in Andibus Franciscanorum causa contra Recollectos in senatu agitata. VIII. Aquensis senatus contra archiepiscopum decretum. IX. *Catrius, qui rei tormentariae in Ostendae obsidione praeerat, globi ictu occisus; cui substitutus Buquoii comes ex Longovallorum familia. Morte Henrici Colmii Castellionaei summae spei adolescentis accepta in Catrii nece clades pensata: quem Uctenbrochius tribunus paulo post secutus est.* Ab obsidione ob aquarum inundationes parum abest quin Albertus discedat. *Veerus tot eruptionibus aliquoties sauciatus, quo liberiore aere frueretur, Mildeburgum translatus, ad obsidionem redit. Accepto de filio regi nato nuncio, obsessi displosis fragore insolito tormentis publicae laetitiae signum ediderunt.* Conjuratio in oppido detecta et revicta. X. Mauritius Berka capta Silvam-ducis tentat. Portus novi Ostendae *subinde, ut ab Hispanis veteres obstruebantur,* ab obsessis excavati. *Decreta ab Alberto oppugnatione Veerus, ut tempus duceret, colloquium poscit, dum auxiliares advenirent; quibus comparentibus colloquium abrumpitur, et ita annus exactus,* XXXIII *post mensibus extracta obsidione.* XI. Olivarii Nortii in Indias suscepta navigatio. *Magellanicum fretum post varias et periculosas jactationes, cum* * VI *Kal. Quintil. solvisset,* † VIII *Kal. Decembr. intrat. Ejus exacta descriptio,* * ann. 1597.
et insulis circumpositis indita a Batavis nomina. Pinguium et canum marinorum in † ann. 1598
eo copiosa piscatio. Homines a cultu humano alieni Pinguium pellibus teguntur, et facie fuco infecta Struthiocamelorum ovis et carne illo tractu frequentium vitam tolerant. Mergorum, phocarum, thynnorum rarae formae, et alatorum piscium heic ingens copia. Inde toto bimestri summis difficultatibus conflictatus Olivarius Februario exeunte in mare pacificum, Desiderato promontorio superato, enavigat, et IV *Eid. Mart. Mocham insulam ex adverso Chiliensis regionis appulit. Chiliensis tractus descriptio, salubritas coeli, fertilitas soli. Provincialium contra Hispanos defectio. Ad Latronum insulas transitum, ubi morbus Neapolitanus primum dictus frequens. Cum Manilliensibus acre certamen: inde Bolitonam peninsulam praegrandem praetervecti Borneae insulae sinum ingrediuntur. Demum ad Javam descendunt* XI *Kal. Febr. hujus anni. Rex is Balamboamam urbem ante quinquennium obsederat, injuriam injuria cumulans, et rege ejus forte sublato urbe capta familiam ejus extinxerat. Heic patriam repetendi captum consilium; et Olivarius,* V *Non. Maias Bonae Spei promontorio superato,* XV *Kal. Jun. Tropicum Capricorni iterum transit, et inde ad S. Helenae insulam exscendit; et* XXXVIII *mense, ex quo solverat, Roterodamum incolumis pervenit,* XII. Fontanus post pacificationem cum Sabaudo copias adhuc sub signis tenebat, *pontificio legato nequaquam instante, ut ad liberandam formidine Italiam eae quamprimum dimitterentur.* Expeditio Algeriana. Tremecenum regnum, et ejus origo ac successio *usque ad Horuxii Mitylenaei famosi piratae tempora. Algeriam dein frater ejus Hariadenus Abenobarbus tenuit. Naufragio Caroli* V *Caesaris classis foedo conflictata est anno saeculi praeteriti* XLI. *Dein propter infestas per Hispaniae litora et toto mari Tyrrheno excursiones, in regnorum comitiis semper de Algeria expugnanda mentio injicitur, et ordinariae pensiones illa aut negata aut dilata pariter negantur. Ruso Gallo milite, qui ad Chion ducendi magno Etruriae duci non infelici conatu auctor fuerat, instigante, et rationem rei conficiendae monstrante,* Philippus Auriae negotium dat, ut classem summo silentio instruat, *parte copiarum, quas Fontanus habebat, in eam expeditionem destinata: nam aliae in Pannoniam, aliae in Belgium destinabantur.* Serius instructa classis *omnino* LXX *triremium vix tandem* XIV *Kal. Sept. Gymnesiam appulit. Dies inutiliter navigiis a classe deerrantibus extracta; ac postridie tam foeda tempestas incubuit, ut retro re infecta Gymnesiam rejecti sint, Traductus a Toletano qui in classe militabat, et Ranutio Parmensi qui ultro nomen dederat, in Hispana aula ob id Auria, quanquam justas excusationis causas haberet, invidiae in aetate jam ingravescente cedendum ratus, ultro se triremium praefectura postea abdicavit.* XIII. Res ad Canisam haud satis felici successu gesta, Ferdinandi archiducis *Caroli filii* ductu, *et vicarias partes obeunte Vincentio Mantuae duce.* Sigismundi Turriani miserabilis casus triste successus augurium fuit. Franc. Aldobrandini, qui pontificiis copiis praeerat, Varadini

mox secutus obitus. Dornischi lustratus exercitus. *Joannes Medices summus castrorum praefectus. Ad Coderibam, ubi Murrha ponte jungitur, in Hungariam terram ineunte Septembri traductus exercitus,* II *a Canisa, quam Hassen purpuratus tuebatur, nec amplius leucis; ad quam* V *Eid. ejusdem mensis admota castra.* Sero et lente administrata omnia. VII *Kal. Novembr. tentata duobus locis oppugnatio ab Heberstenio et Madrutio, et nostri cum damno repulsi. Interim excursionibus circa Zigethum a nostris felicius pugnatum.* Camorrhae castellum admotis crepitaculis interceptum. *Auxiliares Hermanno Ruswormio duce a Matthia missi; cum frigore et gelu, quod jam illis locis intensum erat, miserabiliter potius quam cum hoste luctati.* Tandem soluta obsidio, *Turcorum ludibrio tormentis relictis. Ingens et foeda strages, ad quam morbi accessere.* XIV. Ad Albam-regalem felicior successus fuit ductu Mercuriani; *qui Nonis Septembribus cum urbem obsidione cinxisset, suburbia primo impetu capta, et in iis* XIV *machinae aeneae, ac biduo post in urbem perrupit. Belgarum mira intemperies, qui ne Germanis quidem pepercere, etiam regum Hungariae ossibus revulsis.* Auxiliares Buda profecti a Mercuriano caesi, *amissis tormentis. Postea et cum iis obstinata pugna certatum, in qua bis mille Turci occubuerunt, et in iis Budensis purpuratus et aliquot praetores ac praefecti.* XV. Feliciter et a Caesarianis in Dacia pugnatum. Comitiis Claudiopoli indictis Sigismundus Bathorius Transilvaniae princeps renunciatus, *decretumque ut e Moldavia revocaretur. Stephanus Tschiakus Michaelis Walachi, qui ad Caesarem supplex profectus fuerat, uxorem et liberos capi imperat. Sigismundus* in patriam reversus *a Tschiako facta per literas apud Bastam excusat, moxque mutat,* et temerario ausu cum Michaele Walacho a Caesare in Daciam remisso et Basta confligit. Amissa plus X CIↃ, *et castra a Caesarianis capta et direpta.* Non diu inter victores concordia fuit, Basta in Walachum insurgente, quem ad extremum oppressit, *post mortem sparsa fama quasi in tentorio ejus repertae essent literae, quibus de occultis cum Turco consiliis fides fiebat.* Frustra Claudiopolis a Sigismundo tentata. Basta totam Daciam in Caesaris verba adigit. [1] *Bistriciae contra deditionis leges injuriose saevitum. Qua re exacerbatus Ciculorum dux Moyses pro libertate patriae arma sumit, et conserto proelio victus in montana aufugit. Sigismundus postremo Bastae se dedit, et loco summi beneficii inter Bohemiae barones allegitur. Tschiakus in Dacia principatum retinet. Suecus in Livonia rem gerit, ad Coquenbusam Cocovitio cum Polonis occurrente caesus. Clades a Carolo cum recenti exercitu superveniente ad Wendam sarta, capto ipso Cocovitio, et ad Rigam posita castra. A Samoscio denunciatum Carolo bellum, scripto publicato, quo ille tanquam impius, perfidus, ac perduellis perstringitur. Facto verba ulciscitur Carolus, et praemissos Polonos invadit ac trucidat, et inde aspera hyeme a Rigae obsidione discedit, et cum Jo. Nassovio et Reinardo Solmensi in Sueciam renavigat.* XVI. Pseudo-Sebastiani praestigiis Hispania ac Lusitania imprimis turbat. *Sparsa de eo prima fama pronis auribus accepta.* Ejus errores post cladem in Africa acceptam, *et apud Persas et inter Georgianos diuturna mora. Postremo in Siciliam venit, praemisso M. Tullio Cotisone Cosentino, qui de ipsius incolumitate Lusitanis fidem faceret. Cum Romam tenderet in itinere spoliatus Venetias divertit, ubi Philippico oratore instante in custodiam a senatu ducitur. Lusitanorum suspiciosum ac credulum de regibus suis ingenium. Interrogatus cum indicia dedisset, quae occasionem quaerentibus deliberandi materiam praeberent, dimittitur. A suis, qui eo jam magno numero accurrerant, de ratione itineris consultatum, cum alii per Rhaetos et Helvetios, alii sectarios pertaesi per Etruriam illi proficiscendum suaderent.* Florentiae captus reposcentibus Hispanis a Ferdinando duce traditur: *inde Neapolim ductus, et imposturae ab Hispanis convictus asello ad ludibrium impositus traducitur,* et ad Baetis aestuarium in Hispaniam transportatus perit. Josephi Texerae apud nos de eo publicata scripta, *additis etiam vaticiniis ab Alfonso* I *Lusitani nominis fundatore repetitis. Pseudo-Alexandri, Pseudo-Philipporum, Pseudo-Neronis, Pseudo Balduini, Pseudo Edvardi* V *et Richardi apud Anglos, Pseudo Caroli nuper in Hispania, et apud nos, et Pseudo-Mustapharum inter Turcos reposita exempla.* Campanae ad Velillam sive Juliam Celsam in Terraconensi provincia sponte

se

[1] *Vid. Lib.* CXXVII. *c.* IX. *et seq.*

se moventis et signum edentis, *quod aliquoties jam accidisse indigenae jactabant*, portentum. *Hier. Suritae de ea judicium.* XVII. Mortes illustrium virorum, Friderici Willelmi Saxonis septemviratus tutoris, Martini Gareis Hierosolymitani ordinis principis, cui Adolfus Vignacurius suffectus; Jo. Vincentii Pinelli patricii Genuensis, *ejus bibliotheca*; Tychonis Brahe *equitis* Dani *astronomorum principis*, Richardi Streinii *liberi in Austria baronis*, Davidis Chytraei Suevi. XVIII. Obitus heroinarum item illustrium, Aloisiae Lothariugiae reginae Henrici III viduae, Mariae Borboniae Helionori Aureliani Longovillani, Franciscae Aurelianae Ludovici Borbonii Condaei, Henricae Cliviae Ludovici Gonzagae Nivernii viduarum; Joannae Coëmiae Francisci Borbonii Contii uxoris. [1] *Additum ad extremum ab auctore veniam praefato Mariae Barbansonae Caniae dilectissimae uxoris epicedium, cum inscriptionibus statuae e Lunensi marmore ad S. Andreae in arcubus in monumento majorum positae.* XIX. *Rex ad Fontem Blaudi, appetente gravidae uxoris tempore, venit; quae S. S. Cosmae et Damiani festo die profunda jam nocte sub horam undecimam puerum felicibus auspiciis enixa est, Delphinique faustum nomen tanto tempore in regia domo intermortuum per eum revixit. Comprecatio ab auctore addita. Paulo ante eodem mense Margarita Hispaniae regina filiam Mantuae Carpetanorum peperit, haud minore populorum illorum gratulatione; apud quos, ut masculorum, sic iis deficientibus foeminarum legitima successio est.*

LIB. CXXVII.

CIↃ IↃ CII.

Henricus IV.

Nova operis praefatio. II. VII Eid. Jan. ad Ostendam totis viribus oppugnatio tentata. Vario eventu utrinque pugnatum. Albertus animum ad obsidionem obfirmat. Novae munitiones ab utraque parte excitatae. Undecim dierum spatio plus C naves non sine damno plerumque intra oppidum acceptae. III. Frid. Spinola in Hispaniam profectus Philippo auctor fuit, ut VIII triremeis ad suas adderet, novosque delectus Ambrosio fratri habere liceret. Sub id irrito conatu tentata Breda a Frid. Bergensi comite. IV. Mauritius Graviam deditione capit. Ad Ostendam interim variae machinae excogitatae ab Albertinis. Ad Hamontium miles tumultuatur. V. Frid. Spinola acceptis VIII triremibus Hispali cum solvisset, in Anglicano freto a Batavis navibus illac excubantibus multum damni accepit. VI. Wachtendonka paene intercepta. Negotium de pace inter Emdanos et comites coeptum interventu Ordinum repetitur. VII. Mercurianus, re bene ad Albam-regalem gesta laetus in patriam rediens, Norimbergae inopinata morte oppressus est. Ejus ingenium, mores. VIII. Caroli Gonzagae Clivii Nivernensium ducis longinqua peregrinatio: in Pannoniam descendit. Alis purpuratus ab Heiducis interceptus. Ad Budam irrito conatu posita castra. Pesta a nostris capta. Nivernius fortiter pugnans gravi vulnere ictus. IX. In Dacia Basta successus urget. Bistriciam in fidem accipit. Moyses Ciculorum dux proelio victus in montana confugit. Bathorius omni ope destitutus ultro ad Bastam supplex venit. X. Res in Livonia a Sigismundo Polono et Carolo Sueco gestae altius repetitae. Proelio acriter commisso Sueci funduntur. Polonorum in victoria crudelitas. Wenda et alia loca circumposita a Radzivilio et Sicinskio in potestatem redacta. XI. Joannes Nassovius ad Carolum venit, et summam sub eo armorum praefecturam accipit. Carolus ad res constituendas domum redit. Leges militares a Nassovio dictae. Caroli in Nassovium livor. Dissidio ducum amissa rei bene gerendae occasio. Ad Rigam posita castra, sed de Sigismundi adventu nuncio allato per tumultum soluta obsidio. Rex tandem Sceiburgum venit cum Joanne Zamoscio Polonicorum exercituum imperatore. XII. Zamoscii aliorumque belli ducum et procerum nomine luculentum scriptum ad Carolum mittitur. Carolus respondet et in Zamoscium acerbe invehitur. Zamoscii acerbum itidem responsum. Ad Livonos Sigismundus ex iisdem castris scribit. XIII. A verbis ad arma deventum. Rex ab obsidione Wolmariae discedit, et Vilnam venit. Zamoscius ad Wolmariam castra admovet, et deditione capit. Zamoscii et Nassovii utrinque res gestae. Nassovius

[1] *Vid. Tom.* VII. *hujus edit. cap.* IV. *p.* 155. *et seq.*

Naſſovius in patriam redit. XIV. In Africam ad Mahometam arcem a Melitenſibus equitibus expeditio ſuſcepta. Claſſis Turcica duce Cicada in Calabriam appulit. Rhegium vaſtatum. XV. Praetoriani occaſione Scribae qui in Aſia proxima ſeditioſos fovebat, et ſub portas uſque novae Romae excurrebat, tumultuandi occaſionem captant. XVI. Finalium in Liguria ab Hiſpanis occupatum. Medeſimus portus captus, et milite firmatus. XVII. Virorum literis illuſtrium mortes, Lazari Superantii, Maximi Margunii Cytherenſis epiſcopi, Pauli Meliſſi, Martini Rulandi, Gaſp. Peuceri, Fr. Junii, Jo. Paſſeratii.

L I B. CXXVIII.

CIↃ IↃ CII.

HENRICUS IV.

APUD nos initium anni a pompis nocturnis et choreis factum. Interim rex domeſticis conjurationibus conflictari coepit. In Petrocorios proficiſci ſtatuit. Bloeſis cum eſſet, actem cum Bullionio verborum concertationem habuit. Rex Pictavii Panchartae vectigali abolito Fontem-bellaqueum redire ſtatuit. II. Lutetiae in Mercuriali conventu de advocatorum ſalariis moderandis agitatum, quae res paene totam urbem commovit. Motus tandem conquievit. III. Jac. Laſinius delator ad regem venit, et impetrata venia teſtimonia molitionum Bironi apud cancellarium depoſuit. Bironus ab Eſcurio et Janino a rege miſſis perſuaſus in aulam venit. Bironi durum et pervicax ingenium. IV. Rex cum nihil precibus impetraviſſet, ipſum, Arvernorumque comitem conſiliorum participem, comprehendi juſſit. Captivi ad urbem adducti et Baſtilia incluſi. Rex cum ad Foſſatenſe caſtrum profectus eſſet, Bironi gentiles ſupplices ad eum venere. Pro iis Forcaeus de geniculis verba fecit. Rex legibus fraenum laxare apud ſe conſtituiſſe reſpondet. Bironus, cognito regis reſponſo, paulatim infringi coepit. Libellus ſupplex, ab ipſo ſeu conſcio factus, per manus hominum volitavit. V. Diploma ad ſenatum miſſum, quo de Bironi conjuratione cognoſcendi plena poteſtas fiebat. Achilles Harlaeus primarius praeſes aliique delegati Baſtiliam veniunt et Bironum adeunt. Ab Harlaeo de ſecretis cum Sabaudo conſiliis interrogatur: tum prolatae ipſius ad regem et alios literae manu propria ſcriptae; quas cum agnoviſſet, prolata quatuor folia integra, quibus ſeries conjurationis continebatur. Inde confectae adverſus reum probationes et auditi teſtes. Mox a delegatis Bironus interrogatus. VI. Summa teſtimoniorum Laſinii et Renazaci ipſius domeſtici fuſius declaratur. Laſinius, Renazacus, et reliqui teſtes cum reo commiſſi. VII. E Baſtilia in ſenatum adducitur, et coram cancellario ſiſtitur, qui cum interrogat. Quae a reo pro defenſione in medium allata. In Baſtiliam reducitur. Poſtridie dictae ſententiae, concordibuſque ſuffragiis decretum, ut reus in platea Portuenſi capite plecteretur. VIII. Rex cum in Baſtilia plecti voluit. Cancellarius eum ad conſtantiam hortatus eſt. Reus commotior regis miſericordiam imploravit. Amanuenſis decretum contra ipſum latum pronunciat. De rebus ſecretis a cancellario et Harlaeo interrogatus paulo poſt ad mortem ſe comparat, et in genua procumbenti caput a cervice reciſum. IX. Carolus Hebertus Bironi ab epiſtolis ad carcerem perpetuum damnatur, qui poſtea regis indulgentia dimiſſus eſt. Burgundiae praefectura quam Bironus tenebat Bellogardio attributa. Exteri principes de conjuratione revicta per oratores ſuos regi gratulati ſunt. Regis ad Philippicum oratorem reſponſum. Guido Ederus Fontanella tanquam reus laeſae majeſtatis ad ignominioſam mortem damnatur. Cum eo et alii ſupplicio affecti. Monbarotus comprehenſus. Arvernorum comes ex reo delatoris partes induit, ac in gratiam receptus libertati reſtituitur. Luxius conjurationis itidem particeps eadem fiducia in aulam venit. X. Bullionius, in Septimaniam deſcendens, Caſtrum venit, et ad regem literas dedit, quibus profectionis ſuae et mutati conſilii rationes reddebat; et ſe coram judicibus in Caſtri camera conſtituti purgare paratum oſtendit. Rex cognitionem cauſae Caſtri camerae interdixit. Bullionius Monpelium venit, Proteſtantiumque advocatione apud regem implorata, tandem Genevam pervenit. Proteſtantes in gratiam Bullionii dant literas. XI. Eliſabetha, quam rex per oratorem ſuum de Bullionii conſiliis monuerat, pro eo nimis fortaſſe

fortasse libere intercedit. XII. Scriptum publicatum quo praecipua accusationis capita continebantur. Quae omnia fere inficiatione Bullionius diluit. XIII. Claudius Lotharingus Jonvillae princeps cum Phil. Anglurio Guionvillano consilia perniciosa agitasse delatus jussu regis sistitur, sed deprecante pro eo illustrissima familia in gratiam receptus.

LIB. CXXIX.

CIƆIƆCIII.
HENRICUS IV.

RENOVATUM a rege cum Helvetiis foedus, ad quod servandum delegati Lutetiae in aede D. Mariae, coram rege et omni aulico comitatu tactis sacrosanctis evangeliis, adacti sunt. II. Edictum ad refraenandam duellorum licentiam conditum, et in senatu publicatum. III. Perniciosa et in re monetaria mutatio facta est. Edictum Moncelli conditum. Promulgatio ejus post enixum regis mandatum saepius repetitum facta. IV. De auri argentique venis, plumbi, stanni, aliorumque metallorum fodinis aperiendis apud nos actum, nullo proventu. Edictum ea de re conditum et in senatu promulgatum. V. Burdigalae inter senatum et cardinalem Surdisium urbis praesulem, qui altare inconsultis S. collegii sodalibus demoliri aggressus fuerat, ingens orta contentio. Cardinalis primarium praesidem et Jo. Bonellum Verdunum a senatu delegatos extra ecclesiae communionem ponit. Severum senatus contra cardinalem decretum. Rex diplomate suo negotii cognitionem sibi sumpsit. VI. Lis inter plebeium ordinem et reliquos duos in Delphinatu, tandem hoc anno in regis consistorio finem accepit, sed deteriore plebis conditione. VII. Causa inter episcopum Andegavensem, qui Breviarii et Missalis recepti usum inconsultis rege et dioecesis ordinibus abolere voluerat, et S. Trinitatis collegii sodaleis ab ejus decreto ab abusu appellanteis magna contentione in senatu agitata. VIII. x Kal. Dec. regina filiam Lutetiae enixa est. IX. Sabaudus irrito conatu Genevam tentat. Expeditionis ordo. Cum res hac occasione ad bellum apertum erupturae crederentur, interventu tandem regis inter Sabaudum et Genevensis perscriptae pacis conditiones. X. Rex Gastonem a Fuxo naturalem filium ex Henrica Balsaca susceptum diplomate suo legitimum declarat. Id tacito curiae decreto firmatum, et in acta relatum. Rex cum regina in Mediomatrices ad res provinciae ordinandas profectus est. Motus bellicus inter Car. cardinalem Lotharingum et Brandeburgicum de episcopatu Argentinensi contendenteis a rege compositus. XI. Dum rex Divioduri esset, Jesuitae de restitutione sua soliciti ex Varani consilio solemnem ad cum legationem adornant. Ignatii Armandi provincialis supplex ad regem oratio. Rex eos benigne excepit, et bono animo esse jussit. XII. Rex literas in Bullionii gratiam scriptas a Friderico septemviro accepit. Ad eas responsum. Nancium rex excurrit ad invisendam sororem. XIII. Rex ubi Lutetiam rediit, totus in pacis otia intentus, augendis rebus et opulentiae regni studere coepit, omnium opificiorum officinis institutis, atque ante omnia serici artificio. XIV. Elisabethae Anglorum reginae mors. Ejus elogium, ingenium, mores, prospera fere semper fortuna. XV. Post ejus mortem in Jacobum Scotorum regem concordibus suffragiis omnes regni ordines consenserunt. Cum toto comitatu novus rex Londinum xvi Kal. Junias venit. Magna de eo a Catholicis spes concepta. Ab iis libellus supplex oblatus. Eam spem fidei confessio sub id evulgata non parum imminuit. Elisabethae justa persolvuntur. XVI. Max. Bethunius Ronius ad novum regem salutandum a rege missus. Antiqua foedera firmata, nova addita. XVII. Inter Suessionem et Ronium, nuper in aulam reversum, atrox jurgium, quod tandem compositum est. XVIII. In Anglia rex Westmonasterii cum Anna uxore in regem unctus est. Detecta in eum conjuratio. In conscii plectendis memorabile clementiae regis exemplum. XIX. Joannes Taxis ad eum a Philippo missus. Taxim mox secutus Jo. Ferd. Velascus comes stabuli Castellae. XX. Apud nos Vapinei in Allobrogibus synodus a Protestantibus celebrata. Quae in ea decreta. Hen. Roanus dux et patricius creatus in senatu sacramentum dixit. XXI. Illustrium mortes: Mariae Caroli v filiae, Georgii Friderici Brandeburgici Onosbacensis, Christ. Ratzivilii, A-

dami a Bikema Moguntini praesulis septemviri. XXII. Literis clari obieruntt Jac. Monavius, Andreas Caesalpinus, Franciscus Vieta, Vidus Coquillius Romaneius. XXIII. Mors Hametis Mahametis filii Marochi, Fessae, et Susiani regis. Ejus liberi.

LIB. CXXX.

CIƆ IƆ CIII.
HENRICUS IV.

IN imperio Turcico hoc tempore periculosi motus. Gassius Begus Taurisium capit et Persarum regi tradit. Satrapa, Horologerus vulgo dictus, Persarum conatus reprimit. II. Equitum Melitensium in Graeciam felix ad Patras expeditio. III. Mahometis III obitus relicto impubere filio. IV. Venetorum cum Rhaetis vicinis foedus. V. Res in Pannonia a Ruswormio contra Turcos gestae. VI. In Dacia Moyses Albam Juliam intercipit. Basta commisso proelio insignem de Moyse victoriam reportat. VII. In Germania celebrara Ratisponae comitia. In Saxonia inter Christianum Saxonem septemvirum et Anhaltinos principes grande dissidium. VIII. Ostendana obsidio continua serie ad exitum perducta. Ambrosius et Fridericus Spinolae fratres opibus pollentes nec minores animis ad majora se hoc anno parant. Silvae-ducenses praesidium urbe sua ejiciunt. IX. Frid. Spinola navali certamine contra Batavos fortiter pugnans ingenti sui relicto desiderio occubuit. Ejus praefecturae et dignitates in Ambrosium fratrem a Philippo collatae. Frid. Bergensis comes Italos et Hispanos, qui superiore anno rebellaverant, ad obsequium suae conditione, Alberti jussu vi cogendos suscepit. Seditiosi cum Ordinibus conveniunt. Silva-ducis a Mauritio irrito conatu obsessa. Tandem astu ab Alberto in oppidum immissi praesidiarii. X. Interim in Ostendana obsidione multae machinae a Pompeio Targone Romano excogitatae nullo successu. XI. Albertus de obsidionis exitu

CIƆ IƆ CIV.

desperans cum Ambrosio Spinola agere coepit, eique ultro delatum summum armorum imperium. Spinola ad Ostendam venit. XII. Ordines de exitu veriti exercitum instruunt. Cum dubium esset quo tenderet Mauritius, praefecti vicini sibi metuentes ad Albertum scribunt, et auxilia summitti petunt. Tandem Mauritius ad Vlissingae canalem cum classe IƆ omnis formae navigiorum appulit. Mauritiana classis in Slusensis canalis ostio haeret. Quae ad excensionem hostium impediendam ab Albertinis facta. Cum nec Graviae seditiosi quiescerent, Albertus necessitate adductus cum iis transegit. XIII. Mauritius Isendika capta ad Slusas castra ponit. Loci situs. Spinola Mauritium a Slusarum obsidione prohibere frustra tentat. Obsessi extrema penuria pressi deditionem faciunt. Slusis Lud. Guntherus Nassovius ex morbo decedit. Mauritius ex Ordinum consilio loco lustrato munitiones veteres dirutas instaurat, et novas struit. Isendikam iridem firmat. XIV. Albertus hunc casum aegerrime tulit. Ordines Slusis captis minus de Ostenda soliciti. Contra Albertus loci capiendi majore desiderio flagrat. Spinola ad obsidionem redit. Mauritius, solvendae obsidionis consilio omisso, recedit. Obsessi ad magnas angustias redacti cum Spinola honorificis conditionibus transigunt. XV. Urbis captae rudera ab Alberto et Infante lustrata. Spinola in Hispaniam exeunte anno discessit, magnis a Philippo honoribus ob rem bene gestam cumulatus. Cum eo belli in posterum gerendi rationes init. XVI. Ordines aerarii administrandi tributorumque cogendorum ad belli sumptus sustinendos rationes ineunt, novasque copias conscribunt. XVII. Nuperi imperii magnitudo et felicitas. Ad Indias Orientaleis societates institutae, cautumque ut sub una societate omnes coirent. XIII naves ad id instructae. XVIII. Georgii Spelbergi et Jacobi Cornelii Nekii, post triennalem navigationem in Indias Orientaleis susceptam, felix in patriam reditus. Hominum barbarorum conditio, victus, habitus, ingenium, mores, religio, copia aromaticarum arborum, civitatum et oppidorum frequentia, fusissime exponuntur.

LIB. CXXXI.

CIↃ IↃ CIV.
HENRICUS IV.

In Anglia celebrata regni comitia. II. Magnae Britanniae nomen in iis recipitur, et unio regnorum unius nominis appellatione sancitur. III. Synodus nationalis Londini. IV. Post pacis conditiones a delegatis a Philippo et Alberto missis conventas, Ferdinandus Velascus Londinum magno comitatu venit. V. Tactis sacrosanctis Evangeliis rex in foedus juravit. Foederis praecipua capita. Velascus per terram Franciam redit. VI. Tricesimae a Philipppo et Alberto impositae occasione rex commercium Hispanis et Belgis nobiscum et suis cum illis interdixit, tandemque abolito vectigali commercii libertas restituitur. VII. Brunsvicae in Saxonia detecta conjuratio. Emdae et tumultuatum in Frisia Orientali. Joannes Ennonis comitis frater Paterbornam episcopi nomine occupat. Motus Argentinensis inter Lotharingum et Brandeburgicum sedatur. Hanseaticae urbes pro societatis privilegiis solemnem ad principes legationem adornant. VIII. Memorabilis in Sueciae regno mutatio. Ordinum decreto regia dignitas Sigismundo abrogata, et in Carolum patruum translata. IX. In Pannonia ob religionis causa res turbant. Nimia Bastae severitas. Pesta pudendo casu a nostris amissa. Scriniensis comes juxta Sigethum Turcos profligat. Serdares purpuratus ad Strigonium castra ponit. Praesidiariorum virtus. X. In Dacia Bethleem Gabor a Dampetrae comite fusus. Dampetra victor Juliam usque progreditur, et praedas agit. XI. Induciarum negotium ad Strigonium urget purpuratus nullo successu. Strigonii obsidio a Turcis soluta. XII. Belli-jocensis comes Bastae instigatu Cassoviae in Protestanteis summa severitate grassatur. Stephanus Bostkaius ob injurias a Belli-jocensi acceptas exasperatus in eum ducit, commissoque proelio fudit. Basta Belli-jocensis periculum minime negligit. Bostkaius publico programmate a Caesare proscriptus, ad eum legatos mittit, qui factum extrema necessitate excusarent. XIII. In Stiria et ob religionem magni motus excitati. XIV. Horrenda fames in Transilvania. In Sicilia et Gallia Narbonensi magna annonae penuria. Novum hoc anno in coelo phaenomenon v Non. Octobreis primo visum. De hoc varia passim agitata judicia. XV. Magnus Etruriae dux ad incendendas Turcorum naves, quae ad Caesaream Juliam in opposita Africae ora hyemabant, triremeis instruit. Re a Judaeis detecta conatus irritus fuit. XVI. Novi Romae cardinales creati. Quaestiones a Jesuitis propositae aulam Romanam exercent. Actum de Ignatio Loiola in beatorum numerum cooptando, nullo successu. Tumultuatum periculose in urbe occasione malefici, qui in Farnesii cardinalis aedeis tanquam in asylum se receperat. XVII. Virorum principum mortes: Joannis Baioari senioris Wolfangi filii, Othonis Henrici fratris, Lud. Hessi, Ernesti Friderici marchionis Badensis, Petri Ernesti Mansfeldii; apud nos Claudii Tremollii Thoartii ducis. XVIII. Literis illustrium obitus, Jani Douzae Nordowici, Christophori Coleri, Jacobi Typotii, Oberti Gifanii, Hieronymi Mercurialis, Arnaldi Ossati cardinalis: Gualteri Franciscani Pictavorum episcopi, viri sanctitate praecipui, ex occasione memoria renovata. XIX. Carolo Borbonio Suessioni filius hoc anno nascitur.

LIB. CXXXII.

CIↃ IↃ CIV.
HENRICUS IV.

Jesuitae apud nos restituuntur. Schola Jesuitica Flexiae in Andibus instituta, et a rege opimis reditibus fundata. II. Diplomati de Jesuitarum restitutione senatus intercedit. III. Harlaei primarii praesidis gravis et vehemens ad regem oratio. IV. Rex peramanter ad eam respondet. V. Messius a rege ad accelerandam promulgationem in senatum venit. Tandem diploma in acta curiae certis conditionibus refertur. Diplomatis summa. VI. Renovata querimonia de secreta quadam theologicae scholae censura in causa episcopi Andegavensis ante bienninm agitata. Senatus auctoritatem suam interponit. VII. Alexander regis naturalis filius insigni pompa militiae Melitensi inauguratur. VIII. Catharina Ambarensis regis

regis soror moritur. IX. Rex aedificiis struendis, operibus publicis, artibus manuariis excolendis se oblectat. Novi Devotorum ordines in regno admissi. X. Nicolai Hostae ab Hispanis corrupti detecta proditio. XI. A Carolo Valesio Arvernorum comite, et Henrica Vernolii marchionissa uterina sorore, nova et in perniciem regis agitata consilia. Res altius repetita. Arvernorum comes, qui Claromontium concesserat, regis jussu captus, et Lutetiam deductus in Bastilia includitur. Fr. Balsacus Entraguius, et marchionissa filia, regis jussu itidem sistuntur. XII. Curia de repetundis, quae contra aerarii quaestores jus dixerat, grandi exsoluta pecunia revocatur. Extremo anno auctore Ronii marchione perniciosissimi instituti res invaluit, qua officia tam judicialia quam quaestoria per omnia exaequata sunt, et annua pensitatione, quae a Pauleto nomen sumpsit, exsoluta, illa ad heredes transeunt, qui de iis arbitrio suo statuant. Decretum ea de re factum in cancellaria Palatina publicatum. XIII. Puella nomine Hadriana Fraxinea tanquam a spiritu maligno obsessa Lutetiam venit: ad eam undique fit concursus. Petrus Cotonus hinc occasionem sumpsit ab Hadriana seu spiritu maligno multa curiosa et vetita sciscitandi. Ejus petitiones, et quomodo res in publicum emanaverit. XIV. Canadae seu Novae Franciae tractus lustratus. Barbarorum ingenium, mores, ritus, habitus, soli fertilitas, animalia. Petri Guae Montii, Pongravii, Potrincurii et Camplanii in has terras navigationes haud multum fructuosae. XV. Duarum navium ex India in Zelandiam appulsus: Sebaldi Waertii earum praefecti navigatio, ad Zeilam insulam infelix casus. XVI. Hispaniae rex omne circa maritimas Lusitaniae oras commercium vetat. Ab Ordinibus Belgii in Indias Orientaleis altera instituta societas duce Cornelio Mattelivio.

LIB. CXXXIII.

CIↃ IↃ CV.
HENRICUS IV.

SPINOLA de bello e Belgio in Frisiam transferendo cum Alberto consultat. II. Legatus Anglicanus ad firmandam pacem Bruxellas venit. III. Carolus Howardus, maris Anglicani praefectus, in Hispaniam eandem ob causam ablegatur. Magna pompa in illa aula excipitur. Lustrico sacro abluti regis Hispaniae infantes insigni ceremonia. IV. Mauritius, frustra tentata Antuerpia, Woudam arcem occupat. V. Petrum Sarmientum in Flandriam trajecturum Batava classis profligat. VI. Bucoii comes copias ad Rhenum colligit, eoque trajecto una cum Spinola Oldenseelam et Lingenam expugnat. VII. Mauritius motis e Flandria castris eodem contendit, sed sero. Coevorda, Bortanga, Groeninga et Grolla, quibus metuebatur, novis missis praesidiis, munitae. Berga ad Somam a Spinola frustra tentatur. Spinola Rhenum trajicit, sequitur Mauritius. Mulhemi ad Ruram conflictus editur, deteriore Mauritianorum conditione. Wachtendonca a Bucoio deditione capta. Geldriae oppido in Sicambris Mauritiani frustra insidiantur. Frid. Burgensis a Spinola in Flandria relictus Mildeburgum castellum cepit. Cracovia arx in Bucoii potestatem venit. Spinola re bene gesta laetus in Hispaniam discedit. VIII. Conflictus navalis inter Batavos et Dunkerkanos. Brugenses munitionem ad Slusas excitant. IX. Injecta pacis sive induciarum ab Austriaeis mentio; varii utrinque libelli ea de re disseminati. X. Caesar Ordines de pace solicitat. Ordines actis Caesari gratiis se excusant. XI. Aquisgranensium motus narratione longius repetita explicantur. XII. Marpurgi in Thuringia ob religionem tumultuatum. XIII. Henricus Julius Brunsvicus cum Brunsvicam urbem astu primum intercipere conatus esset, magna cum jactura repulsus vi aperta eandem expugnare aggreditur. Brunsvicenses ad Caesarem legationem mittunt, et ejus auctoritatem implorant. Severum Caesaris contra Julium edictum. Urbes Hanseaticae missis ad Brunsvicum legatis, ut a socia civitate vim abstineat, deprecantur. Pacis conditiones a Brunsvico propositae, sed duriores. XIV. In Pannonia Turci ad Strigonium castra posuerunt, et post longam obsidionem tandem deditione ceperunt. Tatari igne ferroque omnia circum vastant. Majus interim a Pannoniis, qui cum Bostkaio arma sociaverant, damnum acceptum. Inter Caesarem et Bostkaium pax agitatur. Turci pacis itidem negotium urgent. XV. Regis Persarum legati ad Caesarem veniunt, orantes ut in bello

Tom. VI.

bello contra communem hostem constanter pergeret, neque cum eo pacem habere vellet. Caesaris ad Persarum regem literae. XVI. Tumultuantium Pannoniorum graves et justae, sicuti rebantur, causae, quibus sumpta arma excusarent. Eorum ad Bohemiae, Silesiae, et Moraviae Ordines literae, ubi de Caesarianorum duritia, violatis juribus et libertatibus, conquerebantur. Eadem in conventu Carponae inter Bostkaianos celebrato repetita. XVII. In Polonia ob res bene in Livonia gestas, et festa nuptialia, laeta omnia. XVIII. Suecti a Polonis proelio vincuntur. XIX. Hermanni Christophori Rufwormii de Caesare et Austriaca familia bene meriti tristis exitus. Tres hoc anno eclipses visae memorabiles, duae lunae, altera solis.

LIB. CXXXIV.

CIↃIↃCV.

Henricus IV.

Romae Clemens VIII pontifex moritur. Ejus elogium. II. Hispanienses veriti, ne Baronius cardinalis in pontificem eligeretur, contra ipsum de Siciliae monarchia instituunt. Tandem Alexander Medices, qui et Leo dici voluit, electus; et post eum rursus Camillus Borgesius, qui Pauli V nomen sumpsit. III. Fontanus in Italia res turbat; arcem novam erigit. Diploma eo auctore a Philippo publicatum, quo plerique Italiae reguli quasi Mediolanensis imperii beneficiarii citantur. Malaspinae marchiones, qui praecipue petebantur, scriptum evulgant. Missis ad Philippum oratoribus, re protelata, persecutio ejus cum tempore evanuit. IV. Mortes virorum illustrium, Joannis Sarii Samoscii Poloniae cancellarii, Caroli Lotharingi Ellebovii ducis, Vidi Lavalli comitis. V. Ponti Thiardaei Bissiani Cabilonensis episcopi, Theodori Bezae, Roberti Constantini, Simonis Marioni. Eidibus Octobribus Monpensetii duci filia nata: Andium duci desponsata. VI. Accusationis contra Arvernum comitem, Entraguium, marchionissam ejus filiam, Thomam Morganum, superiore anno institutae probationes in senatu confectae. Conjurationis arcana ex reorum interrogationibus et confessionibus. VII. Severum senatus decretum a rege mitigatum. Ejus erga conjuratos et praecipue marchionissam clementia. Varii de hoc judicio sermones. VIII. Ab Helvetiorum aliquot pagis oratores pro Bullionio deprecantes. Ad eos scripto rex respondet. IX. Instantibus Jesuitis pyramis in palatii majore porta erecta, auctoritate regia diruitur. In eam rem varia et licentiosa scripta vulgata. X. Francisci Borbonii Contii cum Aloisia Lotharinga Guisii sorore nuptiae celebratae. Margarita regina Lutetiam venit. XI. Rex, dum ad Sedani obsidionem omnia parantur, ad disturbandas Bullionii machinationes in Aquitaniam proficiscitur, Bellevreus cancellarius sigillorum administratione in Sillerii gratiam se abdicat. Motus glisentes regis praesentia ubique compositi. Joan. Jacobo Memmio Roissio mandatum a rege datum, ut de postulatorum criminibus cognosceret: conjuratorum consilia et praecipua accusationis capita. Sententia in eos lata. XII. Rege Lutetiam reverso Metargii de Massilia Hispanis tradenda conjuratio detecta. Merargius et Brunellus Baltazari Sunicae Philippico oratori ab epistolis comprehensi. Inter regem et Sunicam, qui Brunellum sibi reddi postulabat, acerbae altercationes. XIII. Rex inter haec de grandi aere alieno, quod a mercatorum praefecto et urbis aedilibus debetur, dissolvendo cogitat. Sed suborientibus difficultatibus negotium indecisum. XIV. Sacri ordinis in urbe apud Augustinianos conventus. Praesulum postulata, et regis ad eos responsum.

LIB. CXXXV.

CIↃIↃCV.

Henricus IV.

Magnae in imperio Moscico hoc anno mutationes. Fames et pestis. Botissius, qui superstite Theodoro tyrannidem affectabat, Demetrium ejus fratrem unicum imperii heredem per fidos interficiendum curaverat. Varia de hac morte hominum judicia. II. In Poloniae et Moscoviae finibus aliquot post annos homo, qui se Demetrium ferebat, comparuit. Is Jesuitis primum innotuit, qui cum apud pontificem et regem Poloniae commendatione sua adjuvant. Sendo-

mirienfis Palatinus, jam tum fide data, si compos votorum evaderet, ut ejus filiam in uxorem acciperet, Demetrii caufam tutandam fufcipit. Ad Sigifmundum Poloniae regem admittitur. III. Exercitum in Polonia confcribit, et ad recuperandum imperium in viam fe dat. Cofacos fibi conciliat. Multi Boriffii tyrannidem exofi ejus partes fequuntur, et arces ac loca munita tradunt. Boriffius contra eum ducit. Sendomirienfis a Boriffio funditur. Demetrius novis contractis copiis ad Rilfei arcem commiffo proelio de Boriffianis infignem victoriam reportat. Multae urbes in ejus partes concedunt. Boriffius inter haec moritur, filio fucceffore relicto. Magna in caftris et Mofcuae fecuta animorum inclinatio. Uxor defuncti cum filio et filia in cuftodiam data, ubi haufto veneno ultro pereunt. IV. Demetrius magno procerum comitatu et fefta plebis gratulatione Mofcuam ingreditur. Quae ab eo primis imperii initiis gefta. Solemni ceremonia inauguratur. De foedere cum Polonis fanciendo cogitat, decretaque ab eo in Poloniam legatio: a rege, ut fibi Sendomirienfis filiam in uxorem ducere liceat, impetrat. Fiduciariae nuptiae Cracoviae contractae. V. Sub id Sigifmundus uxoris fororem fibi copulat. Magnifico apparatu res acta. VI. Horrenda in Magnae Britanniae regem fub exitum anni
CIϽ IϽ CVI. detecta conjuratio fulminalis. Comitia regni celebrata. VII. Henricus Garnetus comprehenfus, et in turrim conjectus, ultimo fupplicio afficitur. VIII. Rerum Mofcicarum interrupta narratio ad exitum perducitur. Mofcica fponfa cum parente et toto gynaeceo, magno diverfarum gentium comitatu, Mofcuam tandem appulit. Nuptiae folemni ceremonia et ingenti pompa celebratae. Inter tanta gaudia Demetrius de conjuratione contra fe inita fubodoratus gravibus curis angitur. Ruffi proceres fenfim ab eo alienantur. Ruffiorum et Polonorum aemulationes. Conjurati conveniunt, et, aggregante fe ad eos plebeia multitudine, ad Polonorum hofpitia properant, et caedibus cuncta permifcent; inde ad arcem tendunt, et Demetrium multis vulneribus conficiunt. Mifera fponfa omni gaza fpoliatur. Mercatores multi male habiti. In mortui cadaver faevitum. IX. Sedato tumultu a Bojaricis in confilium itum. Suiskii ad eos oratio. X. Concordibus procerum fuffragiis Suifkius in principem eligitur. Scriptum ab eo ad leniendam facti invidiam contra Demetrium tanquam impoftorem publicatum. XI. Legatio a novo principe in Poloniam.

LIB. CXXXVI.

CIϽ IϽ CVI. HENRICUS IV.

In Polonia vaivoda Cracovienfis et Januffius Ratzivilius turbas movent. Cooveotus invito rege indicunt. Rex armata manu in eos ducit. Concordiae rationes initae. II. Gedani monafterio S. Brigittae, et Thorunae in Boruffia majore urbis templo, Jefuitae expulfi. III. Matthias Caefaris frater poft motus domefticos in Hungaria compofitos de pace cum Turcis ferio cogitat. IV. Poft Mechmetis obitum in imperio Turcico mutationes. V. Delegati de pace acturi ab utraque parte Camorram veniunt: re difceptata V Eid. Nov. capita foederis confcripta. VI. Boftkaius moritur. Poft ejus mortem in Dacia gefta. VII. Ad Brunfvicam in Germania res lente gerebatur. Tandem Julius obfidionem folvit. VIII. In Belgio Brevorda capitur et recipitur. Vehemens ventus. Spinola ex Hifpania reverfo, de belli gerendi ratione confultatur. Slufae irrito conatu tentatae. Wouda et Hocftrata moenibus nudantur. Spinola Lochumum caftellum expugnat. Swollam verfus progreffus repellitur. Grollam magna celeritate obfidet et expugnat. De Rinberka obfidenda ferio cogitat. Loci fitus. Cum Mauritius fruftra fuppetias ferre tentaffet, obfeffi eum hoftibus tranfegerunt. Mauritius Venloam irrito conatu tentat. Poft tot felices fucceffus feditio in caftris Albertinis excitatur. Mauritius Lochumum capit. Poftea tentata Grollae obfidio, fed fupervenienteum exercitu Spinola ab ea difcedit. Milites ab utraque parte in hyberna deducuntur. IX. Santacrucio marchione duce Hifpani Dyrrachium, deinde Mahometam quoque in Africa occupant et diripiunt, fed praedae intenti a Turcis caeduntur. X. Batavi claffem ad infeftandas Hifpaniae oras et intercipiendam claffem Indicam mittunt; fed fruftra. Claffis Indica in Hifpaniam appellit. Batavicae

cae classis subpraetoria navis perit. XI. Ex Joannis Usselingi consilio ab Ordinibus in Americam navigatio suscepta, et societas in id instituta. XII. Infausta Anglorum ad Guianam expeditio. XIII. Motus Embdanus rursum pacatur. XIV. Philippi Hohenloi comitis, Joanois Nassovii, et Joannis Andreae Auriae, obitus. Reposita et a Caesarianis inter archiducem et Ordines pacis mentio. XV. Annus apud oos a pompis et choreis equestribus inivit. Regina Eidibus Februariis filiam enixa est. Max. Bethunius Ronius Sullii dux creatus. XVI. Rex ad Sedani obsidionem se parat. Duncherium tertio a Sedano milliari venit. Ibi de reconciliatione actum, et propositae pacis conditiones ; in quas Bullionius facile assensit. Diploma ea de re ad senatum missum sine ulteriore disceptatione promulgatum. XVII. Rex ad Germani-fanum aestate ineunte se contulit. Inde dum in urbem redit, ingenti periculo defunctus est. Gratiae Deo publicae actae. Regina Margarita Carolo Valesio Arvernorum comiti de Catharinae matris amplissimis possessionibus litem movet. Causa in senatu magna contentione acta. Ad Blaudi fontem Delphinus et sorores solemni ceremonia sacro lavacro abluuntur. XVIII. Senatus consultum Tolosanum in sacerdotes qui in Missae canone orationem pro rege omittebant. XIX. Renovata et contra thesaurarios actio, et specioso Justitiae nomine Camera instituta. Postulata sacri Ordinis in regis consistorio discussa sunt. Concilii Tridentini promulgatio, toties petita, a rege denuo illuditur. XX. Decretum antiquae libertatis pro tuenda regia auctoritate Burdigalae factum in causa Phil. Prenneti appellantis tanquam ab abusu ad senatum a sententia cardinalis Surdisii urbis archiepiscopi. XXI. Phil. Nassovii cum Helionora Borbonia Condaei sorore nuptiae celebratae. XXII. Virorum literis illustrium mortes, Sofredi Calignoni Navarrae cancellarii, Philippi Portae, Reginaldi Belnensis archiepiscopi Senonensis, Justi Lipsii, Heliae Putichii.

LIB. CXXXVII.

CIƆ IƆ CVI.
HENRICUS IV.

DISSIDII inter pontificem et rempublicam Venetam exorti origo et series. Pro legibus patriis et juribus pugoabant Veneti ; pontifex libertatem ecclesiasticam his infringi dicebat. II. Cum Delphinus et Valerius cardinales rem ad concordiam adducere tentarent, Hispanae factioni addicti et Philippicus orator nutantem pontificem ad praecipitandum negotium impellunt. Missi a pontifice ad nuncium suum duo libelli, ut eos senatui traderet. III. Grimanus dux sub id decedit, et in ejus locum electus Leonardus Donatus. Petrus Duodus extra ordinem ad pontificem a senatu missus frustra fuit. Reserati interim libelli. Senatus ad eos responsum. IV. Pontifex, diplomate suo ad praesules Venetae ditionis misso, principem, senatum, et totam Venetam ditionem excommunicat et interdicto subjicit. Pauci episcopi huic detulerunt, et coetus ecclesiastici more solito celebrati. Contraria ad suos praesules mandata senatus. V. Jesuitae et novorum ordinum fere cuncti devori Venetias relinquunt. Cum res ad bellum inclinare videretur, senatus triremeis instruit, et novas copias conscribit. VI. Rationes, quibus Veneti censuram contra se publicatam oppugnarunt. Jo. Gersonis sententia pro fundamento posita. VII. Antonii Quirini senatoris populare scriptum, quo et legum controversarum promulgatio sive renovatio multis verbis defenditur. Aliud et eodem tempore contra Pauli V interdictum. VIII. Fratris Pauli Servitae reipublicae theologi considerationes. Ejus scripti summa. Bellarminus, Jo. Gersonis opusculis sub id com praefatione anooymi editis, in auctorem anonymum et opuscula stylum strinxit. Huic a Jo. Marsilio ex ordine Seraphico responsum. Fr. Paulus Venetus, qui praefationis auctor credebatur, Gersonis defensionem prolixa et accurata apologia suscipit. Duo vota Ascanii Columnae et Caesaris Baronii cardinalis sub id edita. Multa alia scripta ab utraque parte publicata. Jo. Marsilius, Romam ad sanctae inquisitionis tribunal citatus, se defendit. Citatus et Fr. Paulus per literas comparet, deque innocentia sua protestatur. IX. Rebus exacerbatis pontifex exercitum instruit. Hispaniae regis ad pontificem literae artificiose scriptae. Fr. Castrensis

CIↃ IↃCVII.

Castrensis ab eo Venetias extra ordinem missus. Fontanus copias conscribit. X. Cardinalis Jousa ad componendum dissidium a rege missus Venetias venit. Ejus in tractandis negotiis solertia. XI. Senatus contra Jesuitas exasperatur. Tandem decretum factum quo exilio perpetuo mulctantur. XII. Jousa conditionibus per bimestre cum senatu agitatis Romam venit; ad audientiam admissus conditiones a Venetis oblatas, et quid illi vicissim peterent, exponit. Pontifex, nisi Jesuitae restituantur, omnes concordiae ineundae rationes respuit. Quibus rationibus Perronus cardinalis pontificis animum expugnaverit. Aliae in peragendo negotio subortae difficultates superantur. XIII. Hispanorum artes ad disturbandam negotiationem. Jousa accepto diplomate Venetias revolat, Quae ab eo in interdicti revocatione et absolutione gesta. Dissidio composito Fontanus cum copias ex ea occasione scriptas non dimitteret, suspensi omnium et maxime Venetorum in Italia animi. XIV. Nefarius contra Fr. Paulum conatus.

LIB. CXXXVIII.

CIↃ IↃCVII.
HENRICUS IV.

MAGNI Etruriae ducis auspiciis ad intercipiendam Hipponam in Africa expeditio suscepta. Urbis situs. Locus, quod servari non posset, direptus; et ingens praeda parta. II. Bellum in Mauritania inter Mule-zidanum et Abdalam gestum. III. Marochenses, Mule-zidani et Abdalae jugum pertaesi, Mahametem magno consensu regem proclamant. IV. Gambolatus in Asia res turbat. Serdar purpuratorum princeps in eum ducit. V. In Polonia periculose tumultuatum. Multa inter Protestanteis seditiose acta. Contra comitia Warsaviam indicta protestantur. Querimoniam in Jesuitas superiore anno institutam renovant. Ordines regni ad Warsaviam conveniunt. Protestantes, qui in armis erant, a regiis magna clade affecti. VI. Carolus Suecus in Livonia Wissensteinium munitissimam arcem deditione capit. VII. In Hungaria ob legationem Byzantium destinatam, et huc usque retardatam, res in incerto. Navesela a Coloninio recepta. Heiducorum et Tatarorum excursiones. VIII. Legati Persici ad aulam Hispanicam adventus. Idem legatus Pragam ad Caesarem venit, ut eum a pace cum Turcis facienda dehortaretur. IX. Comitia per has turbas Posonium indicta. Habitus et eodem tempore ab Austriae proceribus Viennae conventus. Heiduci rursus turbas movent. Budnocum expugnant. Ab Homonaio male mulctantur. Instigatu Budensis et Agriensis purpuratorum ad Filecum irrito conatu castra ponunt. X. In Franconia Herbipolenses ex levi occasione praesulis sui auspiciis contra Wertheimicos, qui Jo. Theodoricio comiti Lovenstenio subsunt, bellum movent. XI. Sub id et Donaverdae majore mole tumultuatum. Suevici circuli principes et urbes Ulmam conveniunt. XII. In Anglia rex novam jurisjurandi formulam perscribendam curat. Pontifex ad Catholicos in Anglia scribit, et monet, ne jusjurandum ullatenus praestarent. Bellarmini et Blackwelli archipresbyteri contraria scripta. Magnae Britanniae rex apologiam pro juramento fidelitatis scripsit: ad quam a Bellarmino responsum. Prodigiosae in Anglia inundationes. XIII. Infelix navigatio ad Virginiam in India Occidentali ab Anglis suscepta. Rex, post tot clades nihil deterritus, novas rursus societates instituit. XIV. Pugna navalis in freto Gaditano, in qua Jacobus Hemskerkius occumbit. XV. Duae Batavorum naves ex India Orientali revertuntur. Decennalis mercatorum societas classem XIII navium egregie instructam in Indiam ablegat. XVI. In Belgio nova seditio in castris Albertinis excitata. Henricus Mauritii frater in Sicambros descendit, et Herclenium oppidum vi captum crudeliter diripit. XVII. Interim pacificationis fundamenta jaciuntur. Missi in Bataviam ab archiducibus qui Ordinum animos pertentarent. Haud multo post, Jo. Neius, generalis Franciscanorum ordinis curator, itidem venit. Eorum mandata, et ad ea Ordinum responsum. Induciae pactae. A regibus Galliae et Angliae aliisque principibus legati, qui huic negotio intervenirent, missi. XVIII. In formula renunciationis et ratihabitionis Philippi Hispaniarum regis magnae difficultates subortae.

INDEX

I N D E X

LATINO-VERNACULUS

Nominum Propriorum (et etiam *Rerum*)

Quae in THUANI Historiarum libris continentur.

Numerus Romanus Tomum, Arabicus paginam designat.

A

I N D E X.

I N D E X.

subvectam

ARCERIUS

I N D E X.

I N D E X.

cos

inter

Bindera

I N D E X.

I N D E X.

BRUNSVICUS

I N D E X.

C

CEL-

I N D E X.

COLO-

I N D E X.

CRATUMNUM

I N D E X.

D

I N D E X.

DOR-

INDEX.

F

FI-

FRON-

I N D E X.

sententa

I N D E X.

I N D E X.

INDEX.

I N D E X.

I N D E X.

Gon-

I N D E X.

HASSAN

I N D E X.

Norfolcii

I N D E X.

rege

Hu-

Ka-

I N D E X.

K

L

I N D E X.

Li-

I N D E X.

Carolo

Lo-

M

Me-

a

MONMARTINUS

N.

NASSUS

O.

P.

PANNA

Pictaviensis,

I N D E X.

Temesvaram

Q.

R.

I N D E X.

S.

Schetus,

I N D E X.

tia

INDEX.

natores

INDEX.

I N D E X.

T.

I N D E X.

I N D E X.

V.

pontem

I N D E X.

Z.

INDEX

INDEX

VERNACULO-LATINUS

NOMINUM PROPRIORUM

Quae in THUANI Hiſtoriarum Libris occurrunt.

A.

AVIGNON

I N D E X.

BONNE,

I N D E X.

C.

Crequy,

I N D E X.

ESTOURMEL,

F.

G.

I N D E X.

L.

M.

INDEX.

Nantouillet.

PONT

INDEX.

S

T.

V.

I N D E X.

W.

Y.

Z.

F I N I S.

